مختصر صحيح البخاري

التجريد الصريح

SAHÎH-İ BUHÂRÎ MUHTASARI

TECRÎD-İ SARÎH

TERCÜMESİ ve ŞERHİ

CİLT

5

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI : 1581
KAYNAK ESERLER : 201

SAHÎH-İ BUHÂRÎ MUHTASARI
TECRÎD-İ SARÎH TERCÜMESİ VE ŞERHİ

Müellifi
ZEYNÜDDÎN AHMED B. AHMED
B. ABDİLLATÎF EZ-ZEBÎDÎ

Tercüme ve Şerh Edenler
AHMED NAİM
(Eski baskılarda 1-3. ciltler, yeni baskıda 1-3. cilt 575. hadise kadar)

KÂMİL MİRAS
(Eski baskılarda 4-12. ciltler, yeni baskıda 3. cilt 575. hadisten 8. cildin sonuna kadar)

Genel Koordinatör
PROF. DR. HURİYE MARTI

Yayın Yönetmeni
DR. FATİH KURT

Koordinasyon
DR. FARUK GÖRGÜLÜ

Editörler
SALİH ŞENGEZER
ELİF ERDEM
HALE ŞAHİN
RUKİYE AYDOĞDU DEMİR
SUAT KOCA (DR. ÖĞR. ÜY.)
MAHMUT DEMİR (DR.)
KENAN ORAL

Tahrîc ve İlmî Tashihe Katkıda Bulunanlar
ESMA GÜNER
FERHAT GÖKÇE (DR. ÖĞR. ÜY.)
M. YUSUF MAHİTAPOĞLU

İmla
İSA KAYAALP (DR. ÖĞR. ÜY.)

Tasarım ve Baskı Hazırlık
EMRE YILDIZ
MÜCELLA TEKİN

Kapak Hattı
DOÇ. DR. SÜLEYMAN BERK

Baskı Takip
ABDURRAHMAN AKBAŞ
HACI DURAN NAMLI

Eserin ilk iki cildi Osmanlıca olarak 1928'de, üçüncü cildi latin harfleriyle 1936'da basılmış 1947'de 12. cilt tamamlanmıştır. 1948 yılında ise 12 cilt halinde ilk baskı gerçekleştirilmiştir. Eserin 12 cilt halinde son baskısı (12. baskı) 1993'te gerçekleştirilmiştir.

ISBN 978-605-7519-92-4 (Tk.)
978-605-7519-96-2 (5. Cilt)
2019-34-Y-0003-1581
Sertifika No: 12930

Eser İnceleme Komisyon Kararı: 03.09.2018/54
1. Baskı (8 Cilt) Orta Boy
İstanbul • 2019

Baskı
İHLAS MATBAACILIK
Yenibosna/İstanbul
Telefon: +90 (212) 454 35 10

İletişim
DİNİ YAYINLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
BASILI YAYINLAR DAİRE BAŞKANLIĞI
Telefon: +90 312 295 72 93
Faks: +90 312 284 72 88
e-Posta: diniyayinlar@diyanet.gov.tr

Dağıtım ve Satış
DÖNER SERMAYE İŞLETME MÜDÜRLÜĞÜ
Tel: +90 312 295 71 53 - 295 71 56
Faks: +90 312 285 18 54
e-Posta: dosim@diyanet.gov.tr

Kitâbü'l-Hac

كِتَابُ الْحَجِّ

Kitâbü'l-Umre

كِتَابُ الْعُمْرَةِ

Kitâbü'l-Muhsar

كِتَابُ الْمُحْصَرِ

Kitâbü Cezâi's-Sayd

كِتَابُ جَزَاءِ الصَّيْدِ

Kitâbü Fezâili'l-Medîne

كِتَابُ فَضَائِلِ الْمَدِينَةِ

Kitâbü's-Savm

كِتَابُ الصَّوْمِ

Kitâbü Salâti't-Terâvîh

كِتَابُ صَلَاةِ التَّرَاوِيحِ

Kitâbü Fazli Leyleti'l-Kadr

كِتَابُ فَضْلِ لَيْلَةِ الْقَدْرِ

Kitâbü'l-İ'tikâf

كِتَابُ الِاعْتِكَافِ

Kitâbü'l-Büyû'

كِتَابُ الْبُيُوعِ

Kitâbü's-Selem

كِتَابُ السَّلَمِ

Kitâbü'ş-Şüf'a

كِتَابُ الشُّفْعَةِ

Kitâbü'l-İcâre

كِتَابُ الْإِجَارَةِ

Kitâbü'l-Havâle

كِتَابُ الْحَوَالَةِ

Kitâbü'l-Vekâlet

كِتَابُ الْوَكَالَةِ

Kitâbü mâ Câe fî'l-Hars ve'l-Müzâraa

كِتَابُ مَا جَاءَ فِي الْحَرْثِ وَالْمُزَارَعَةِ

KİTÂBÜ'L-HAC

كِتَابُ الْحَجِّ

بِسۡمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحۡمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ

Bu bahis, haccın vücûbu ve haccın fazileti hakkındaki hadîs-i şerifleri muhtevidir.

İZAHI

Bu "Kitâbü'l-Hac" unvanı, Asîlî rivayetinde "Kitâbü'l-Menâsik" suretindedir. Müslim de *Sahîh*'inde Asîlî'nin rivayet ettiği bu unvanı tercih etmiştir. Tahâvî ise her ikisini cemederek bu bahse "Kitâbü Menâsiki'l-hac" unvanını vermiştir. Menâsik ile haccın lugavî ve şer'î medlûlleri şöyledir: **Menâsik** (مناسك) "sin"in fethi ve kesri ile **mensek**in cem'idir. Mensek, ibadetin mer'î olan sûret-i icrâsından ibarettir. İbadetgâha da mensek denir. Esas itibariyle mensek masdara, zamana, mekâna ıtlak edilip sonra umûr-ı haccın kâffesine menâsik tesmiye edilmiştir. Hazret-i İbrâhim ve İsmâil aleyhime's-selâmın وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا diye dualarında, "*Ey rabbimiz! Bize, ibadet edeceğimiz mübarek makamları göster, umûr-ı haccı tâlim buyur!*"[1] demiş oluyorlar. Mensek "kurban kesilen mahal"le de denir. **Nesîke** de kurbanlık hayvandır. **Nüsük** de filasıl ibadet demektir. Sonra hacda şâyi olmuştur. Sebebi de umûr-ı haccın külfeti ve me'lûf olan âdetten tebâudü mûcip olmasıdır. Eimme-i lugattan Ebü'l-Abbas Sa'lebe'[2] "Menâsik nedir?" diye sorulmuş, o da, "Menâsik, nesîkeden me'huzdur. Nesîke, izâbe edilmiş hâlis gümüş külçesidir. Güya ki nâsik ve âbid, ubûdiyyette ve edâ-yı ibâdette nefsini eritilmiş gümüş külçesi gibi Allah için sâfî ve hâlis kılıyor" diye cevap vermiştir.

Hac (حج) lugaten **“kast”** mânasınadır. Her sene İslâm âfâkından binlerce insan, Beytullah’a teveccüh edip geldikleri için bu hususi ziyarete hac denilmiştir. İslâm dininin mebnâsından olan erkân-ı hamseden bu rükn-i dînîyi ifa ve zamân-ı mahsûsunda Kâbe-yi Muazzama’yı keyfiyyet-i mahsûsa ile ziyaret eden kimseye hâc denilir. Cem‘i hüccâcdır. Lisanımızda Beytullah’ı ziyaret eden kimseye “hacı” demek müteâref olup bu da Arabî-i fasîh ve isti‘mâl-i sahihtir. Çünkü yâ ile hacının aslı “hacîc” olup cim, “yâ”ya tebdil edilmiştir. Muzaaf harfin “yâ”ya tebdili, beyne’l-Arab şâyidir. “Hâ”nın kesriyle hıc da hac mânasından isimdir. وَلِلّٰهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلاً “*Hac yoluna gücü yeten kimselerin Beytullah’ı ziyaret etmesi insanlar üzerinde Allah’ın elbette vâcip bir hakkıdır*”[3] kavl-i şerifindeki hıcci, Hamza, Kisâî ve Hafs rivayetine göre Âsım (rahimehümullah) kesr ile kıraat etmişlerdir. Diğer kırâat-i seb‘a sahipleri feth ile okumuşlardır. Beyzâvî, *Tefsîr*’inde kesr ile hıc, Necid lugati olduğunu bildiriyor.

Lugat kitaplarının çoğunda hac, mutlak olarak **kast** mânasınadır deniliyor. Haccın bu mutlak istimaline bakarak Fâzıl Cemâleddin ez-Zeylaî de hac, mutlak **kasıttır** demiştir. Fakat muhakkık İbnü’l-Hümâm, eimme-i luagattan ابن سكيت يَعْقُوب بن إِسْحَاق [4] tan naklederek haccın mutlak **kast** mânasına olmayıp belki büyük ve şâyân-ı tâzim ve ihtiram, bir şeye kasd ü teveccüh olduğunu bildiriyor. Seyyid Şerîf de *Ta‘rîfât*’ında bu suretle tarif etmiştir. *İhtiyâr*’da da **kast** mânası takyîd edilmiştir.

ŞERİAT ÖRFÜNDE HAC

Mekân-ı mahsusu, zamân-ı mahsusta fiil-i mahsûs ile ziyarettir. Mekân-ı mahsustan murat Kâbe’dir, Arafat’tır. Zamân-ı mahsus da Arafat’a nazaran kurban bayramının arefe günü zevalinden yevm-i nahrin fecrine, tavafa nisbetle de yevm-i nahrin fecrinden âhir-i umre kadar devam eden zamandır. Fiil-i mahsus da hac niyetiyle ihrama girmektir. Şu kayıtları nazarıitibara alarak haccı bir daha tarif edersek şöyle deriz: “Hac, ihrama girerek muayyen günlerde Beytullah’ı ziyaret ve Arafat’ta vakfe etmektir.”

İHRAM, VAKFE, TAVÂF-I ZİYARET HACCIN FARZLARIDIR. İhram şarttır. Vakfe ile tavaf da haccın rüknüdür. İhramdan başka haccın gerek sıhhati ve gerek vücûbu itibariyle daha birtakım şartları vardır. Sıhhatinin şartları: İslâm, ihram, zaman ve mekân-ı mahsustur. Vücûbunun şartları da nefs-i vücûba ve vücûb-ı edâya ait olmak üzere iki kısımdır. Nefs-i vücûbun şartları: İslâm, hürriyet, akıl, bulûğ, istitâat, vakit, dârülislâmda bulunmaktır. Vücûb-ı edâya ait olan şartlar da: Sihhat-i beden, mevâni-i hissiye bulunmamaktır, emniyet-i tariktir. Kadın hakkında fazla olarak iki şart daha vardır: İddet içinde bulunmamak, zevci veya bir mahremi yanında bulunmaktır.

HACCIN YİRMİ KADAR DA VÂCİBİ VARDIR: Mîkātta ihramlanmak, ve vakfeyi gurûba kadar idame etmek, Müzdelife'de vakfe, sa'y, cemre, tıraş, tavâf-ı vedâ, tavafa Hacerülesved'den başlamak, tavafı sağdan yapmak, mâşiyen tavaf, abdestle tavaf, setr-i avretle tavaf, yedi şavt ile tavaf, her yedi tavafta iki rek'at namaz, kurban, tavafı ziyaretin eyyâm-ı nahirde icrası, cemre ile tıraş arasında tertip gibi... Bu vâcibât-ı hacdan her birisi müstened-i şer'îleri olan hadîs-i şerifler geldikçe izah edilecektir.

Bu ferâiz ve vâcibattan başka haccın birtakım da sünen ve âdâbı da vardır ki, bunları da ait oldukları hadîs-i şeriflerin izahında bildireceğiz. Eşhürü hac da şevval, zilkade, aşr-ı zilhiccedir.

Buhârî'de bu babın unvanı, haccın vücûbu ve haccın fazileti idi. Buhârî bu babdaki hadisi sevketmezden evvel vücûb-ı hacca delil olarak sûre-i Âl-i İmrân'daki وَلِلّٰهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللّٰهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ "*Hac yoluna gücü yeten herkesin Beyt-i şerif'i ziyaret etmesi, Allah'ın nâs üzerinde elbette vâcip bir hakkıdır. Her kim bu hakkı tanımazsa, Allah'(*ın onlara ihtiyacı yoktur. O*) her halde âlemlerden çok ganîdir*"[5] âyet-i kerîmesini zikretmiştir.

Cenâb-ı Hak bu âyet-i kerîmede emr-i haccı, vücûb-ı hacca delâlet eden müteaddit vücûh ile tekit buyurmuştur: **1.** Hac emrinin, haber sîgasıyla, **2.** Cümle-i ismiyye olarak iradı, **3.** Hac meselesinin halkın boynunda Allah'ın vâcip ve müstekar bir hakkı olduğunu ifade eder bir surette tebliği, **4.** Hükmün evvelâ tâmim, sonra tahsisi, **5.** Haccı terke, küfür tesmiye edilmesi, **6.** İstiğnâ zikredilmesi ki burada tarîk-ı haccın hızlânına ve en aşağı bir mahlûk olduğuna delâlet eder *(Beyzâvî Tefsiri).*

Cumhûr-ı ulemâya göre haccın vücûbu, vücûh-ı müteaddide ile tekit buyurulmuş olan bu âyet-i kerîme ile sabit olmuştur. Bazı âlimler de وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلّٰهِ *"Allah için hac ve umreyi tamamlayınız!"*[6] kavl-i şerifi ile haccın vücûbu sabit oldu demişlerdir. Tabii ki cumhurun delili daha zâhirdir.

Bedâi'de Kâsânî merhum, Hac sûresindeki وَأَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ "*Nâsı edâ-yı hacca çağır!*"[7] kavl-i şerifinin mânası bazı ulemâya göre "Allah'ın haccı insanlara farz kıldığını ilân et!" demek olduğunu bildiriyor. Bu kavl-i şerif ile hac farz olduğunun ilânı matlup olduğuna delil de يَأْتُوكَ رِجَالًا وَعَلَى كُلِّ ضَامِرٍ[8] kâvl-i şerifinin takip etmesi ve Hazret-i İbrâhim'in bu davet ve ilânına farziyyet-i hacca mu'tekid olan ehl-i imanın icâbet edip geleceklerinin bildirilmesidir.

Haccın vücûbu, Kitâbullah ile bu suretle sabit olduğu gibi sünnetle, icmâ-ı ümmetle, delîl-i mâkul ile de sabittir.

SÜNNET DELİLİ

Haccın erkân ve kavâid-i İslâm'ın bir rüknü ve kaidesi olduğuna dair bir çok ahâdîs-i şerîfe vârid olmuştur. Aşağıdaki ahâdîs-i şerîfe bu cümledendir:

1. Buhârî'nin Abdullah b. Ömer radıyallahu anhtan rivayetine göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*İslâm beş şey üzerine bina olunmuştur: Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın resulü olduğuna şehâdet etmek, namaz kılmak, zekât vermek, haccetmek, ramazan orucunu tutmak.*"[9] Bu hadisin tercümesi "Kitâbü'l-Îmân"da 8 numara ile geçmiştir.

2. Müslim'in *Sahîh*'inde rivayetine göre Ebû Hüreyre radıyallahu anh şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bize bir kere beliğ bir mev'izada bulunup, "*Ey nâs! Allah Teâlâ üzerinize haccı farz kıldı. Haccediniz buyurdu.*" Bir sahâbî, "Yâ Resûlellah! Her sene haccetmek mi farz kılındı?" diye sordu. Resûlullah (bu sâili sualden men için) sükût buyurdu. Sâil ise bu suali üç defa tekrar etti. Bunun üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "*Eğer ben* (bu suale cevaben), *evet deseydim, her sene haccetmek muhakkak vâcip olurdu ve hiç şüphesiz buna gücünüz yetmezdi. Ben bir şey teklif etmeyerek sizi kendi halinize bıraktıkça siz de bana sual ve müracaat etmeyip beni kendi halime bırakınız. Muhakkak ki sizden evvelki milletler, bilâ-mûcip peygamberlerine çok sorguda bulunmaları ve ihtilâfa düşmeleri yüzünden mahv ü helâk olmuşlardır. Binaenaleyh ben size bir şey emrettiğimde siz bundan gücünüz yettiği kadar ifa, bir şeyden de sizi nehyettiğimde onu da terkediniz!*" buyurdu.[10]

Müslim'in bu rivayetinde sual soran sahâbînin ismi bildirilmemiştir. Fakat diğer bir tarîk-i rivayetten bu sâilin Akra' b. Hâbis olduğunu öğreniyoruz.

Tirmizî ile İbn Mâce'nin Hazret-i Ali'den rivayetleri şöyledir: Ali radıyallahu anh diyor ki: وَلِلّٰهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا âyet-i kerîmesi nâzil olup (Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem tarafından tebliğ buyurulduğunda) ashâb-ı kirâm,

— "Yâ Resûlellah! Haccın her sene ifası mı farz oldu?" diye sordular. Resûlullah sükût etti. Sonra tekrar, "Her sene ifası mı farz oldu?" diye sordular. Resûlullah,

— "*Hayır, her sene değil. Fakat ben evet diye cevap verseydim muhakkak her sene haccetmek vâcip olurdu*" buyurdu. Bunun üzerine يَا أَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءَ إِنْ تُبْدَ لَكُمْ تَسُؤْكُمْ} "*Ey iman eden kullar! Hatırınıza gelen her şeyi* (Resûlullah')*tan sormayınız ki onların hakikati size izhar edilirse fenanıza gider*"[11] âyet-i kerîmesi nâzil oldu.[12]

İCMÂ DELİLİ

Bu âyât-i kerîme ve ehâdîs-i nebeviyyenin sarahatine mebnî bütün İslâm ümmetinin haccın farz-ı dînî olduğunda ittifak etmeleridir.

Bu babdaki delîl-i mâkul de şu suretle takrir olunur: Bütün ibadetlerimiz hakk-ı ubûdiyyet-i îfâ veya şükr-i nimeti eda maksadıyla vâcip olmuştur. Hacda bunun ikisi de mevcuttur.

Evvelâ. Deyn-i ubûdiyyeti eda, mâbudumuza karşı izhâr-ı tezellülden ibarettir ki bu gaye ihram halinde pek âşikâr olarak izhar olunur. İhrama giren bir mümin, bütün esbâb-ı tezeyyünden tecerrüdle bir iftikār-ı mutlak arzederek libâs-i tezellül içinde ef'âl-i haccı icraya başlar. Her an sevâbik-ı seyyiâtını derpîş ederek Cenâb-ı Hakk'ın afv ü gufranını temenni eder.

Arafat'ta vukuf da hususi bir tezlîl arzeder. Vâkıf bir mümin kendisini efendisinin divanına durmuş âsi bir kul, efendisinin gazabına uğramış bir günahkâr addederek ve zaman zaman, لبيك اللهم لبيك "*Yâ rab! Fermanına uydum, divanına geldim*" diyerek Cenâb-ı Hakk'a hamdüsenâ ile kusurunun affını diler.

Tavafta da ayrı bir tezellül vardır: Tavaf eden bir müminin, ziyâ etrafında dönen pervaneden ne farkı vardır? Bu da Allah Zûlcelal'in dergâh-ı gufrânına gelmiş, cezbe-i nûru feyzine tutulmuştur. Bu haremgâh-ı hudâya sığınmak, bu melce-i fukarada bir an itikâf etmek istiyor.

Sâniyâ. Şükr-ü nimeti eda, o nimeti, bahş ü ihsan eden mün'im-i hakikimizin rızası uğrunda sarfetmektir. Hacda ise iki nimete birlikte şükür vardır. Mâlûmdur ki ibadetlerimizin bir kısmı bedenîdir, bir kısmı malîdir. Hac hem malen hem bedenen ifa edilen bir ibadettir. Bu cihetle malî istitâat, bedenî sıhhat haccın edasının mühim birer şartlarıdır. Edâ-yı hac ile vücut sağlığı, mal bolluğu gibi iki nimetin şükrü ifa edilmiş oluyor.[13]

HAC NE ZAMAN FARZ KILINDI?

Haccın ibtidâ-i teşrîini tayinde ulemâ hicretin 5, 6, 7, 8, 9, 10. yılı olmak üzere ihtilâf etmişlerdir: Kurtubî hicretin 5. senesinde farz kılındığını zikredip bazı ulemânın hicretin 9. yılında farz kılındı, dediklerini nakil ile bunun kavl-i sahih olduğunu bildirmiştir. Beyhakī de 6, Muhammed b. Habîb 5, Turtûşî 9. sene farz kılındığına kāil olup bunların üçü de ضمام ابن ثعلبة hadisinde haccın zikrolunmasıyla ihticâc etmişler. Fakat bu zatın Medine'ye târîh-i vürûdunda ihtilâf edildiğinden bu ihtilâf, haccın teşrîi tarihinde de ihtilâfı mûcip olmuştur. Mâverdî 8, İmâmü'l-Haremeyn 9 veya 10, bazıları da 7. sene olduğunu kabul etmişlerdir. Şâz bir kavil olarak hicretten evvel teşrî' buyurulduğu da iddia edilmiştir.[14]

Bunlar arasında en kuvvetli kavil hicrî 9 sene-i hicriyeye dair olan kavildir. Müellif İmam Buhârî'nin ictihadı da böyledir. Yukarıda izah ettiğimiz veçhile Buhârî, haccın farziyetine وَلِلّٰهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ kavl-i şerifi ile istidlâl etmiştir. Bu âyet-i kerîme ise Âl-i İmrân sûresinin ilk âyetleriyle beraber hicretin 9. yılında nâzil olmuştur. Bu cihetle İbn Kayyim el-Cevziyye *Zâdü'l-meâd*'da şöyle ispat ediyor: Sûre-i Âl-i İmrân'ın baş tarafındaki âyetleri "elçiler yılı"nda (عام الوفود) nâzil olmuştur. Bu sene içinde Necran'dan da bir hey'et-i sefâret gelip Resûl-i Ekrem ile cizye vermek üzere bir sulh akdetmişlerdi. Cizye ise Tebük Seferi'nin vuku bulduğu 9. sene-i hicriyede nâzil oldu. Bu Âl-i İmrân sûresinin ilk kısım âyetleri de bu sene nâzil olmuştur.[15] *Müslim Şerhi*'nde Nevevî de farîza-i hac 9. sene-i hicriyede nâzil oldu diyor. İbn Teymiyye de *Minhâcü's-sünne*'sinde, "Dokuzuncu sene Âl-i İmrân sûresinin baş tarafındaki âyetleri nâzil oldu. Bu sene dahilinde hac farz kılındı. Bu sene senetü'l-vüfûddur" diyor.[16]

HAC FEVRÎ MİDİR, ÖMRÎ MİDİR?

Bu cihet eimme-i mezâhib arasında ihtilâfı mûcip olmuştur. Bu ihtilâfı Nevevî şöyle izah ediyor: İmam Şâfiî haccın müterâhî yani mükellefin ömrü müsait olduğu zaman zarfında edası vâcip bir ibadet olduğunu kabul etmiştir. Evzâî'nin, Sevrî'nin, Muhammed b. Hasan'ın mezhepleri de budur. İbn Abbas'tan, Câbir'den, Enes b. Mâlik'ten, Atâ b. Ebû Rebâh'tan, Tâvûs'tan mervî olan da haccın müterâhî bir farz olduğu merkezindedir.

İmam Mâlik ile İmam Ebû Yûsuf haccın fevrî olduğunu iltizam etmişlerdir. Evkāt-ı imkânın ibtidâsında vücûb-ı edâ tahakkuk eder, bundan tehiri, zemmi mûciptir demişlerdir. Müzenî'nin ve İmam Ebû Hanîfe'nin ashabından cumhurunun mezhepleri de böyledir. İmâm-ı Âzam'ın bu babda kati bir ictihadı nakledilmemiştir. Turtûşî İmam Ebû Yûsuf'un, "İmâm-ı Âzam'ın mezhebi fevrî olduğunu iktiza eder sahih olan budur" dediğini zikretmiştir.[17]

Bu babda bir de *Bedâi'* sahibinin usûl-i Hanefiyye'ye göre verdiği izahatı mütalaa edelim. Kâsânî diyor ki: Kerhî'ye göre farîza-i hac fevrîdir. Zamân-ı imkânın evvel-i evkātı ki, şerâit-i vücûbun içtimâ ettiği ilk senedir. Bu birinci seneden tehiri, günahı ve vebali mûciptir. Ebû Sehl ez-Zeccâcî, Ebû Yûsuf ile İmam Muhammed arasında bu meselede cereyan eden ihtilâfı izah ederek demiştir ki: Ebû Yûsuf fevre, İmam Muhammed terâhîye kāil olmuştur ki İmam Şâfiî'nin mezhebi de budur. İmam Ebû Hanîfe'den en sahih olarak rivayet edilen kavil de Ebû Yûsuf ile hem-ictihad olduğudur. İmam Muhammed'le müşterek ictihadda olduklarına dair bir rivayet varsa da birinci rivayet derecesinde kuvveti haiz değildir.

İmam Muhammed'in haccın ömrî olduğu hakkındaki ictihadının vechi şöyle bildiriliyor: Cenâb-ı Hak, haccın vücûbunu tebliğ eden وَلِلّٰهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ[18] âyet-i kerîmesinde haccı, bir zaman ile takyîd etmeyerek mutlak surette farz kılmıştır. Mevsim-i haccı da الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ[19] kavl-i şerifi ile şevval, zilkade, aşr-ı zilhicce olarak tâlim buyurmuştur. Şu halde farz olan hac, müddet-i ömr içinde müvessaan ve bir zaman ile mukayyet olmayarak hac aylarında eda edilen mutlak bir hacdır. Mutlak olan bu teklifi fevr ile takyîd etmek ancak bir delil ile câiz olabilir. Sonra Mekke-i Mükerreme hicret-i seniyyenin 8. yılında fethedilmiştir. Bu tarihten itibaren Resûlullah'ın edâ-yı hac etmesine hiç mani kalmamıştı. Hac ale'l-fevr vâcib olsaydı, Resûl-i Ekrem onuncu seneye tehir buyurmazdı.

İmâm-ı Âzam ile İmam Ebû Yûsuf'un fevrî ictihadları da şöyle tevcih edilmiştir: Evet, vakit hacca kıyas ile mutlaktır. Fevre de, terâhîye de ihtimali vardır. Fakat fevri iltizam etmekte daha ziyade ihtiyatla hareket etmek vardır. Şu fâni hayatta yarına sağ çıkacağına kimin elinde senedi vardır. Her türlü şerâit ve vesâit-i haccı nefsinde cemeden müslümanın ale'l-fevr hac etmeyip de gelecek sene, öbür sene derken günün birisinde göçüp dîvân-ı ilâhîye borçlu gitmesi her zaman vârid-i hâtır ve çok defa vâki olan bir haldir.

Sonra Resûl-i Ekrem'in Vedâ haccını 10. seneye tehir buyurmuş olmaları başkaları için mikyas olamaz. Çünkü Resûl-i Ekrem'e vefat etmezden evvel haccedeceği rüyasında bildirilmişti. Bu rü'yâ-yı nebevînin sıdk-ı vukuu da bir nas ile teyit buyurulmuştu.[20] Bu kuvvetli delillere istinaden İmâmülhüdâ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî Hazretleri de İmam Ebû Hanîfe ile İmam Ebû Yûsuf'un ictihadını iltizam etmiş ve "Vakit kaydından mücerret her emr-i mutlak, amel cihetiyle fevre hamlolunur" düsturunu ortaya koymuştur. Bu düsturdaki "amel" kaydı, itikada hamledilmesini ihtardır. Mâtürîdî Hazretleri[21], "İtikad hususunda emr-i mutlak fevre hamledilemez. Belki emr-i mutlaklarda fevr ve terâhî hususunda murâd-ı ilâhî ne ise hak odur diye itikad olunur" demiştir.[22]

KÂBE-İ MUAZZAMA

Farîza-i haccın sebeb-i sıhhati olan ve her nevi namazda kıblegâhımız bulunan Kâbe-i Muazzama, Mekke-i Mükerreme şehrindedir ve bu şehrin tesisinden çok zaman evvel bina olunmuştur. Hatta ehâdîs-i sahîhada vârit olduğu üzere yeryüzünde ilk inşa edilen mâbed, bu Beytülharam'dır. Beytülmakdis bundan sonra bina edilmiştir. Kâbe-i Muazzama'nın ilk defa Hazret-i İbrâhim ve İsmâil aleyhime's-selâm tarafından inşa edildiği, nass-ı Kur'ânî ile sabit olup bundan evvelki bânilerine dair rivayetler, rivâyât-i zaîfeden ibarettir, şâyân-ı itibar değildir. İlk defa melekler tarafından, sonra Âdem aleyhi's-selâm cânibinden bina edildiğine dair rivayetler de dâhil-i hesap edilerek beyt-i şerifin on defa inşa edildiği nakledilmekte bu ikisini Beyhakī *Delâilü'n-nübüvve*'sinde İbn Lehîa tarikiyle Abdullah b. Amr b. Âs'tan rivayet etmekte ise de İbn Lehîa zayıftır. Hâfız İbn Kesîr, "Kâbe'nin ilk bânisi nass-ı Kur'ânî ile sabit olduğu veçhile İbrâhim aleyhi's-selâmdır. Bundan evvel bina kılındığına dair haber-i ma'sûm yoktur" diyor. Âdem zamanında insanların taştan, çamurdan bina yapacak derecede ilerlemedikleri, dağlarda ve mağaralarda barındıkları mervî bulunması da İbn Kesîr'in bu iddiasını teyit etmektedir. Binaenaleyh İbn Kesîr'in dediği veçhile Beytülmuazzam'ın âmir-i inşâsı Allahu Zü'l-Celâl, mübelliğı ve mühendisi Cibrîl, ilk bânisi İbrâhim Halîl, muavini de İsmâil olduğu en sahih rivayet olarak kabul edilmek icap eder (*Kastallânî*). Maamafih Beyt'in mahall-i mübâreki esasen metâf-i melâike ve enbiyâ idi. Âdem peygamberin binası kuru örülmüş taş yığınından ibaret olabilirdi.

KÂBE'NİN İLK BÂNİSİ

Buhârî *Sahîh*'inde enbiyâ aleyhimü's-selâmın zikrine dair açtığı bir babında beyt-i şerifin inşasına takaddüm eden vekāyii ki Hazret-i İbrâhim'in, bâ-emr-i ilâhî Hazret-i Hâcer ile oğlu İsmâil'i Beytülharâm'ın bulunduğu mahalle götürüp bıraktığını ve bunların oradaki târîh-i hayatını, sonra Beytülmuazzam'ın sûret-i inşâsını uzun bir metin ile İbn Abbas radıyallahu anhümâdan rivayet ediyor. Aşağıdaki mâlûmâtı oradan hulâsa ediyoruz:

İbrâhim aleyhi's-selâm, zevcesi Sâre'nin hiss-i rekābeti neticesinde Hazret-i Hâcer ile henüz meme emmekte olan oğlu İsmâil'i Filistin'den alıp Mekke'nin bulunduğu mahall-i mübâreke geldi. Bu ana ile oğlu, beyt-i şerifin bulunduğu mahalde, zemzemin üstünde büyük bir ağacın yanına bıraktı. O günü henüz Mekke şehri kurulmamıştı. Umrandan hâlî idi. Ne bir insan ne de içecek su vardı. Hazret-i İbrâhim bu ana oğula bir dağarcık hurma ile bir kırba su bırakmıştı. Hazret-i İbrâhim ayrılırken Hâcer'e, "Kendilerinin böyle bırakılıp gitmesi bir emr-i ilâhî neticesi midir?" diye vuku bulan suale cevaben, "Evet, emr-i ilâhî ile kendilerini bıraktığını" söyledi. Hâcer, "Öyleyse Allah Teâlâ bizi zayi etmez" diye yüksek bir tevekkül izhar etti. Hazret-i İbrâhim, Hâcer'le İsmâil'den ayrıldıktan ve bunlar tarafından görülmeyecek derecede uzaklaştıktan sonra Seniyye mevkiine gelmişti. Burada beyt-i şerifin mahalline teveccüh edip ellerini kaldırarak sûre-i İbrâhîm'de hikâye buyurulduğu üzere, "*Rabbimiz! Zürriyetimden bir kısmını ben, senin Beyt-i Muharrem'inin yanında ekin bitmez bir vadi içinde iskân ettim. Rabbimiz! Beyt'inde namaz kılmak için insanlardan birtakım kimselerin gönüllerini bunlara doğru meylettir de bu ziyaretçilerin armağanlarından zürriyetimi rızıklandır! Umulur ki nimetine bunlar şükrederler*"[23] diye dua etti ve çekilip gitti.

Bir müddet sonra bu mahdut su ve erzak tükenmişti. Bu sıcak muhitte su ihtiyacı daha ziyade hissedilmişti. Hazret-i Hâcer kendisinden çocuğun su talebi ile yerde yuvarlandığını görüp dayanamıyordu. Biraz su ve bir insan bulmak için çocuktan ayrıldı. Biraz ilerdeki Safâ tepesine çıktı etrafa bakındı. Kimseyi görmek mümkün değildi. Oradan indi. Çarşafını toplayıp çevik bir insan tavriyle sa'y ederek vadiyi geçti. Merve'ye geldi. Burada da durup bir insan görebilmek ümidiyle etrafa bakındı. Burada da bir kimse görmek müyesser olmadı. Bir yudum su, bir can yoldaşı aramak üzere Safâ ile Merve arasında tehâlükle bu gidip gelme yedi defa tekerrür etti. İbn Abbas'ın rivayetine göre, Resûl-i Ekrem Efendimiz, "*İşte hüccâcın Safâ ile Merve arasında sa'y etmelerinin müstenedün ileyhi Hazret-i Hâcer'in bu sa'yidir* " buyurmuştur.

Hazret-i Hâcer, yedinci defa Merve'ye çıktığında bir ses işitti. Baktı ki şimdiki Zemzem Kuyusu'nun bulunduğu yeri bir melek ayağının ökçesiyle eşiyordu ve toprağını atarak zemzem suyunu meydana çıkarmıştı. Hâcer bu sudan kana kana içti. Çocuğunu emzirdi. Artık Hâcer için su mahzuru kalmamıştı. Bu melek Hâcer'e,

— "Sakın telef oluruz diye korkmayınız! Burada Beytullah vardır. O Beyt'i, bu oğlanla babası bina edecektir. Cenâb-ı Hak bu oğlanın ehlini ve neslini hiçbir zaman kesmeyecektir" diyerek Âl-i İbrâhim ve İsmâil'in şerefli bir istikbale namzet olduklarına işaret eyledi. O tarihlerde beyt-i şerifin bulunduğu mahal yüksekçe idi. Asırlarca gelen sel suları sağındaki, solundaki araziyi yalayarak burasını tepecik bir vaziyete koymuştu.

Bu sırada Cürhümîler'den bir cemaat Kedâ dağı yoluyla gelip Mekke'nin alt tarafına kondular. Sudan mahrum böyle âteşîn bir mahalde zemzem suyunun bulunması bunların yerleşmesini mûcip oldu. Suyun sâhib-i aslîsi olan Cenâb-ı Hâcer'den burada mekân tutmalarına müsaade istediler. Onun tarafından da suda hakk-ı şüf'aları olmak ve bir gûnâ hakk-ı temellük iddia edilmemek üzere müsaade edildi. Resûl-i Ekrem, "*Şimdi ümm-i İsmâil pek ziyade muhtaç bulunduğu mûnisleri, Cürhümî kadınları bulmuş oluyordu*" buyurmuştur. Bu Cürhümî kafile zemzem etrafına yerleştikleri gibi başka taraflarda bulunan Cürhümîler'i de davet ettiler, onlar da gelip yerleştiler. Metn-i hadiste حتى إذا كان بها أهل أبيات منهم rivayet olunduğuna göre bunlardan bir kısmı ev bark yaparak artık Mekke civarı mâmûre haline girmeye başlamıştı.[24]

Hazret-i İsmâil de büyümüştü. Lisanı İbrânî olan İsmâil, Cürhümîler'den fasih Arapça öğrenmişti. Hâkim'in İbn Abbas'tan bir rivayetinde de evlâd-ı İbrâhim'de ilk defa Arapça tekellüm eden İsmâil'dir deniliyor. Bu itibarla evlâdına "Arab-ı müsta'ribe" denilmiştir. Artık bu asil ve necip genç Cürhümîler arasında yüksek bir şeref ve itibar kazanmıştı. Zemzemin yegâne sahibi olan İsmâil'e herkes hürmet ediyordu. Evlenmek çağına gelince Cürhümîler İsmâil'i kendilerinden asil bir ailenin kızı ile evlendirdiler.[25] Bundan sonra Hâcer hazretleri vefat etti ve Hicr'e defnedildi. Vefatında doksan yaşında idi.

İbrâhim aleyhi's-selâm Hâcer'le İsmâil'in hayat ve maişetleriyle alâkadar olarak sık sık Şam'dan gelerek bunları yoklamak itiyadında idi. İsmâil'in teehhülünden ve Hazret-i Hâcer'in vefatından sonra da bu ziyaretler tevâlî etmiştir. Hazret-i İbrâhim bir kere daha geldiğinde, "Ey İsmâil! Cenâb-ı Hak bana burada bir beyt inşasını emretti" diye eliyle yüksekçe bir mahalle işaret eyledi. Râvi İbn Abbas rivayetine devam ederek demiştir ki:

İşte İbrâhim ile İsmâil aleyhi's-selâm bu yüksecik mahalle Kâbe-i Muazzama'nın esasını vazedip duvarlarını yükselttiler. İsmâil taş getirirdi. İbrâhim de bina yapardı. Bina yükselince şimdi Makām-ı İbrâhim namıyla ziyaretgâh olan şu taşı getirdi. Hazret-i İbrâhim'in kadem-i saâdetleri altına koydu. İbrâhim (iskele makamında) bunun üstüne çıkarak inşaata devam eyledi. Hazret-i İbrâhim beyt-i şerifin temellerini yükseltince oğlu İsmâil ile beraber daima رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ "*Ey rabbimiz! İnâyetinle yükselttiğimiz şu hayırlı işimizi bizden kabul buyur! Şüphesiz ki sen duamızı daima işitir ve niyetimizi pek iyi bilirsin!*"[26] diye dua ederlerdi.[27]

Ahmed b. Hanbel'in Abbas'tan rivayetine göre, İbrâhim ve İsmâil aleyhime's-selâm Beytülatîk'i 9 zirâ irtifâında ve kapısını zemin seviyesinde inşa ettiler ve binanın üstünü açık bıraktılar. Ebû Cehm'in hadisinde de Hazret-i İsmâil'in koyun ağılı olan ve müahharen Hicr-i İsmâil denilen mahalli Beyt'e idhal ettiler[28] ki, Hatîm dahilindeki mevziden ibarettir. Cenâb-ı Hâcer'le Hazret-i İsmâil burada medfundur. Etraftan gelecek olan hediyeleri muhafaza etmek üzere de Beyt'in kapısı önünde ve 3 arşın umkunda bir hufre inşa edilip buna da Ahsef namı verildi.[29]

Hazret-i İbrâhim beyt-i şerifi binaya mübâşeret ettikten sonra bir rivayete göre, Cebel-i Ebûkubeys'ten getirdiği Hacerülesved'i mehde-i tavaf nişanesi olmak üzere elan bulunduğu mahalle koyup üzerini örmeye başlamıştır.

Sonra baba oğul şu suretle dua ettiler: "*Ey rabbimiz! Bu emr-i hayrı bizden kabul et! Hiç şüphesiz sen, duamızı işitir, niyetimizi pek iyi bilirsin. Ey rabbimiz! Bizi yalnız senin rızana bağlı iki müslim kıl! Bizim zürriyetimizden de yalnız sana inkıyâd eden bir ümmet vücuda getir! Bize de ibadet edeceğimiz, kurban keseceğimiz mahalleri göster! Bizim hepimize tövbe nasip edip tövbelerimizi kabul buyur. Rabbimiz! Sen, tövbe edenlerin tövbesini reddetmeyip kabul edersin, günahkâr olanlara da merhamet eylersin. Ey rabbimiz! Zürriyetimizden vücuda getireceğin ümmet-i müslimeye kendi içlerinden bir peygamber gönder ki, onlara senin âyetlerini okuya; kitabını, hikmetini öğrete; günahlardan temizleye! Ey rabbimiz! Çünkü sen, yüksek iradeli izzet ve her fiili muhkem, hikmet sahibisin.*"[30]

İşte Cenâb-ı Hak, Halîl-i Ekrem'inin bu duasını kabul edip onun nesl-i necîbinden hâtemü'l-enbiyâ efendimizi göndererek onun vasıtasıyla kitap ve hikmet-i ilâhiyyesini tebliğ ve tâlim buyurmuştur. Âyet-i kerîmede Hazret-i İbrâhim tarafından ba'sı temenni ve niyaz edildiği bildirilen resul ile murat hâtemü'l-enbiyâ efendimiz olduğunda şüphe yoktur. Çünkü evlâd-i İsmâil aleyhi's-selâm içinde Resûl-i Ekrem'den başka bir resul gelmediğinde ehl-i ilmin ittifakı vardır. Resûl-i Ekrem efendimiz de buna tamâmü'l-kāni' idi ve أنا دعوة أبي إبراهيم وبشرى أخي عيسى ورؤيا أمي "*Ben babam İbrâhim'in duasına ve kardeşim Îsâ'nın müjdesine, vâlidemin de rüyasına mazhar olmuşumdur*"[31] buyurdu. Buhârî'nin *Sahîh*'inde Kâ'b b. Ucre radıyallahu anhtan rivayetine göre, Resûl-i Ekrem efendimiz ümmetine namazda اللهم صلى على محمد وعلى آل محمد كما صليت على إبراهيم وعلى آل إبراهيم إنك حميد مجيد. اللهم بارك على محمد وعلى آل محمد كما باركت على إبراهيم وعلى آل إبراهيم إنك حميد مجيد "*Yâ rab! Muhammed'e ve Muhammed'in ümmetine rahmet ihsan et, nasıl İbrâhim'e ve İbrâhim'in ümmetine rahmet ettiysen. Allahım! Sen elbette hamîdsin, mecîdsin. Yâ rab! Muhammed'e ve Muhammed'in ümmetine hayır ve bereket ihsan et! Nasıl İbrâhim'e ve İbrâhim'in ümmetine ihsan buyurduysan. Allahım! Muhakkak sen hamîdsin, mecîdsin*"[32] diye dua etmelerini tâlim buyurması, ümmetin de bu suretle her namazda, her tahiyyatta bu suretle salât etmeleri, Hazret-i İbrâhim'in sâbık duasına bir lâhika-i şükr ü mahmedettir.

KÂBE-İ MUAZZAMA'NIN VAZİYETİ

Kāmus Tercümesi'nde Beytullah'ın Kâbe ismiyle tesmiye edilmesi mürabbaü'ş-şekil olduğu içindir yahut mecd ü rif'at ve şerefine mebnîdir deniliyor. Fakat tam murabbâ olmayıp dılı'ları birbirinden farklıdır. Ebû Cehm'in hadisinde Hazret-i İbrâhim'in binagerdesi olan beyt-i şerifin irtifâı 9, arzı da 30 zirâ olduğu ve bu zirâın o zamana ait ölçü bulunduğu bildirilmiştir *(Umdetü'l-kārî)*.

Ezrakī'nin kitabında da böyledir. Buna ilâve olarak Ezrakī arzının da 22 zirâ olduğunu bildiriyor. Bu ölçünün ifade ettiği vaziyete göre, Kâbe muhtelifü'l-edlâ' bir şekilde yapılmıştır. Muahharen bir köşesine Rüknüşşarkī yani Hacerülesved, bir köşesine Rüknülırâkī, bir köşesine Rüknüşşâmî bir köşesine de Rüknülyemânî namı verildi. Taraf-ı şarkīsi yani Rüknülhacerülesved ile Rüknülırâkī'nin arası biraz şimale müteveccih olup Makām-ı İbrâhim, Bi'rizemzem, Bâb-ı Benî Şeybe Beytülizzet'in bu tarafındadır. Şimal ciheti yani Rüknülırâkī ile Rüknüşşâmî arası bir miktar garba mâildir. Hıcr-i İsmâil ile altın oluk, makām-ı Hanefî, Beytüla'zam'ın bu cihetine düşer. Taraf-ı garbîsi yani Rüknüşşâmî ile Rüknülyemânî arası bir parça cenûba mâildir. Bâb-ı mesdûd-i garbî ile Bâb-ı Umre, Bâb-ı Vedâ, Bâb-ı İbrâhim Beytullah'ın bu tarafında vâkidir. Cenup ciheti yani Rüknülyemânî ile Rüknülhacerülesved arası şark tarafına mâilce olup Bâb-ı Safâ ile ebvâb-ı sâire-i cenûbiyye Kâbe-i Muazzama'nın bu cihetindedir.

Kâbe-i Muazzama'nın zamanımızın zirâıyla dört dıl'ının zemini Rüknüşşarkī'den yani Hacerülesved rüknünden Rüknülırâkī'ye kadar 31, Rüknülırâkī'den Rüknüşşâmî'ye kadar 22, Rüknüşşâmî'den Rüknülyemânî'ye kadar 32, Rüknülyemânî'den Rüknülhacerülesved'e kadar 20 zirâdır (*Târîh-i Dîn-i İslâm).*

HAZRET-İ İBRÂHİM'İN DAVETİ

Hazret-i İbrâhim ve İsmâil aleyhime's-selâm beyt-i şerifin binasını ikmal ve menâsik-i haccın kendilerine irâe buyurulmasını temenni ettikten sonra meâl-i şerifi, bervech-i âtî âyât-ı kerîmede, "*Ey İbrâhim! Halk arasında haccı ilân eyle! Yaya olarak, arık develer üzerine binerek derin vadilerden sana gelsinler. Tâ ki kendilerine ait birtakım menfaatlere şahit olsunlar ve Allah'ın kendilerine ihsan buyurduğu koyun, sığır gibi behîme üzerine Allah'ın ismini zikreyleyerek kurban kessinler; bu kurbanlardan kendiniz yiyiniz ve yoksulu, fakiri doyurunuz! Sonra bu hacılar, vücutlarındaki kirlerini temizlesinler, nezirlerini ifa etsinler ve Beytülatîk'i tavaf eylesinler*"[33] buyurulup İbrâhim aleyhi's-selâm halkı Kâbe-i Muazzama ziyaretine davete memur oldu.

Celâleyn Tefsiri’nde beyan olunduğuna göre, Hazret-i İbrâhim memur olduğu vazîfe-i te’zîn ve ilânı ifa için Cebel-i Ebûkubeys’e çıkıp, “Ey nâs! Rabbiniz bir beyt bina buyurup üzerinize haccı ve o beyti ziyareti farz kılmıştır. Rabbinizin bu davetine icâbet ediniz!” diye nidâ etmiştir ve esnâ-yı nidâda şarka, garba, şimale ve cenuba yüzünü çevirmiştir. İbn Abbas radıyallahu anhümâ, “Bu davet üzerine haccetmesi mukadder olan her fert ana karnından, baba sulbünden “lebbeyk Allahümme lebbeyk” diye cevap verdi” demiştir (*Kastallânî*).

Siyer kitaplarında tafsil olunduğuna göre Hazret-i İbrâhim bu vazîfe-i îzân ve ilânı da ifa ettikten sonra Cebrâil aleyhi’s-selâm gelip kendisine Safâ ile Merve’yi ve Harem-i şerif’in hududunu göstermiş ve alâmet-i fârika olarak birer taş dikmesini tavsiye etmiştir. Daha sonra menâsik-i haccı tâlim ederek ihram içinde Mina’ya azîmet ve yollarda tehlîl ve telbiye edilerek Arafat’a varıldı. Vakfeden sonra Müzdelife’ye, oradan da Mina’ya getirdi, kurban kestirdi, remy-i cimâr ettirdi. Hulâsa menâsik-i haccı tamamıyla öğretti ve tatbikine delâlet eyledi. Haccın bu usul ve erkânı, Hicaz halkına peygamber ba‘s olunan İsmâil aleyhi’s-selâm tarafından da ümmetine tâlim edildi. Bilâhare İshak aleyhi’s-selâm da Mekke’ye gelerek büyük biraderi İsmâil ile hacceyledi.

Bundan sonra bilâd-i karîbe ve baîdeden züvvâr gelip Beytullah’ı ziyarete başladılar. Tebâbia-i Yemen Beyt-i Mükerrem’i ziyaret ve tâzim ederlerdi. Acem hükümdarlarının da vaktiyle beyt-i şerifi ziyaret ettikleri hatta cedd-i Nebî Abdülmuttalib’in Zemzem Kuyusu’nu hafr ederken bulduğu iki altın geyik heykelinin Fürs kurbanlarından olduğu mervîdir.

KÂBE-İ MUAZZAMA BEŞERİYETİN İLK MÂBEDİDİR

Müslümanların mukaddes kıblesi olan Kâbe-i Muazzama, kürre-i zemin üzerinde ilk tesis olunan musallâdır. Buhârî ile Müslim'in müttefikan Ebû Zer radıyallahu anhtan rivayetlerine göre müşârün ileyh hazretleri diyor ki, Resûl-i Ekrem'e, "Yâ Resûlellah! Yeryüzünde ilk defa hangi mescid tesis olundu?" diye sordum. Cevaben, "*Mescid-i Harâm*" buyurdu. "Bundan sonra hangisi inşa olundu?" dedim. "*Mescid-i Aksâ*" buyurdu. "İkisinin zamân-ı inşası arasında ne kadar müddet bulunduğu"nu sordum. "*Kırk sene*" diye cevap verdi. Bundan sonra da Resûlullah, "*Ey Ebû Zer! Her nerede namaz vakti irişirse namazını orada kıl! Namazın fazileti, vaktinde kılınmasındadır*" buyurdu.[34]

Bu hadîs-i şerif yeryüzünde ilk defa bina kılınan mescid-i şerifin Beytullâhi'l- Haram olduğunda nastır. Yalnız İbnü'l-Cevzî bu hadisin bir noktasına ilişiyor: "Mescid-i Harâm'ın zamân-ı inşasıyla Mescid-i Aksâ'nın zamân-ı tesisi arasında 1000 seneden fazla bir fâsıla olduğu tarihen mâlûmdur. Kırk sene rivayeti şâyân-ı nazardır" diyor.

Kurtubî cevaben diyor ki: Bu babda vârit olan âyet-i kerîme ve ehâdîs-i şerife Hazret-i İbrâhim Kâbe'nin, Hazret-i Süleyman da Mescid-i Aksâ'nın ilk bânileri olduklarına delâlet etmez. Bu iki ma'bed-i muallâyı başkalarının tesis edip de bunlar tarafından tecdit edilmiş olmaları câizdir. Nasıl ki ilk beyti Âdem'in bina ettiğine dair bir rivayet de vardır. Âdem'den kırk sene sonra da evlâd-ı Âdem'den birisi Mescid-i Aksâ'yı bina etmiş olabilir. Sâhib-i *Siyer* İbn Hişâm'ın *Tîcân*'ındaki bir rivayeti bu telifi teyit etmektedir. İbn Hişâm'ın rivayetine göre, Âdem aleyhi's-selâm beyt-i şerifi bina ettikten sonra Hazret-i Cibrîl'in bir tebliği üzerine de Beytülmakdis'i tesis ve burada da ibadet etmiştir. İbn Kesîr de, "Süleyman aleyhi's-selâm Mescid-i Aksâ'nın ilk bânisi değildir, tecdit etmiştir" diyor. Sa'lebî, Vâsıtî gibi ehl-i tarihin de bunu teyit eder rivayetleri vardır. Buhârî şârihlerinden Hattâbî de, "Mescid-i Aksâ'yı Dâvûd ile Süleyman aleyhime's-selâmdan evvel bazı evliyâullahın inşa ve tesis ettiklerini, sonra da Dâvûd ile Süleyman'ın tecdit ve tevsî etmiş olmalarını kabul etmek en doğru bir harekettir" diyor *(Umdetü'l-kārî*, VII, 367).

KÂBE-İ MUAZZAMA – CÜRHÜMLÜLER VE AMÂLİKA

Hazret-i İsmâil'in sağlığında beyt-i şerifin hizmet ve nezâreti bittabi İsmâil aleyhi's-selâmın uhdesinde idi. İrtihalinden sonra[35] beytin nezaretini İsmâil'in oğlu Sâbit deruhte etti ve ilâ mâşâallah evlâd-i İsmâil'de kaldı. Sonra Cürhümîler'den: Mudâd b. Amr tevellî etti. Benî İsmâil ile Benî Cürhüm arasında karâbet bulunmakla vesîle-i nizâ olmuyordu. Bu suretle beyt hayli zamanda Cürhümîler'in idaresinde kaldı. İbrâhim Halîl aleyhi's-selâmın zamanı tebâüd ettikçe eser-i hayrı olan bu buk'a-i mukaddese haraba yüz tutmuştu. "Seylü'l-fârre" denilen meşhur bir sel ile duvarları bütün bütün harap oldu. Hatta bir zamanlar halk beytin arsasını tavaf ederlerdi.

Bu sırada beyt-i şerif Arap akvâm-ı kadîmesinden Amâlika[36] tarafından müceddeden bina edildi. Bu, Kâbe'nin ikinci binası oluyor. Ezrakī'nin beyanına göre, Amâlika, o vaktin servet ve şevket sahibi kabâilinden bulunmakla bunlar tarafından beyt-i şerifin duvarları yüksek yapılmış, dahil ve harici gûnâgûn nukūş ile tezyin edilmiştir. Fakat bilâhare Amâlika Kâbetullah'ı vesîle-i intifâ edinmeye başladılar. Parasız ziyaretçilere Zemzem Kuyusu'ndan bir yudum su bile içirmez oldular. Bu azgınlık devrinde Kâbetullah'a da bakılmadığından, o yüksek duvarları, mâil-i inhidam bir hale gelmişti. Nihayet "Seylü'l-fârre" denilen bir sel ile tamamıyla yıkılmış, bunlar da savuşup gitmişlerdir.

Bu defa da beyt-i şerifi Cürhümîler'den Hâris b. Mudâd el-Asgar tecdit etti ki, bu da Kâbe'nin üçüncü binası oluyor. Kapısına iki kanat taktığı gibi bir de kilit koydu. Bir ara Cürhümîler de Kâbetullah'a riayetsizlik etmeye başladılar. Mülûk ve ağniyâdan gelen hediyeleri gasbedip hüccâcı ziyaretten meneder oldular.

Zemzem Kuyusu'nun suyu da bu sırada çekilmiş bulunuyordu. Benî Bekir ile Huzâîler'den Gubşân, bu Cürhümî azgınlarına karşı harp açtılar ve Cürhümîler'i Mekke'den sürüp çıkardılar.

İbn İshak'ın rivayetine göre, Cürhümîler'in reisi Amr b. Hâris b. Mudâd, Mekke'yi terkedeceği gece beyt-i şerifte mahfuz bulunan iki altın geyik heykelini vesair kıymettar hediyeleri alıp suyu çekilmiş Zemzem Kuyusu'na ilkā edip ve üzerini toprakla imlâ eylemiştir ki bu eşyayı ileride Resûl-i Ekrem'in ceddi Abdülmuttalib meydana çıkarmıştır. Bundan başka Cürhümîler kaçmazdan önce Hacerülesved'i de yerinden çıkarıp bir tarafa saklamışlardı. Bunlar Mekke'den ayrıldıktan sonra Yemen'e gitmişlerdir. Fakat vatancüdâ muhâciret bunlar üzerinde derin bir tesir bırakmıştı. Reisleri Amr b. Hâris, vatana karşı tehassürünü, inşâd ettiği birçok şiirinde izhar ve Benî Bekir ile Gubşân-ı Huzâî'yi tezyîf etmiştir. *Sîret-i İbn Hişâm*'da muharrer olan bu şiirleri bazı ehl-i ilim, Araplar arasında ilk söylenen şiirler olduklarını iddia etmişlerdir.

Bundan sonra beyt-i şerifin umur ve vazâifini Huzâî Gubşân eline almıştır.

KÂBE-İ MUAZZAMA VE BENÎ HUZÂA

Sîret-i İbn Hişâm'da bildirdiğine göre, "seylü'l-arim"in zuhuruyla Sedd-i Me'rib'in[37] yıkılması üzerine etrafa dağılan Yemenliler'den Benî Huzâa da Mekke cânibine gelmişti. Yukarıda izah ettiğimiz veçhile Cürhümîler'i terk-i diyâra mecbur edip Beyt-i Mükerrem'in idaresini elde ettiler. Cürhümîler'in kaçarken yerinden çıkarıp bir tarafa sakladıkları Hacerülesved'i bulup mahall-i mübârekine vazettiler. Bu suretle beyt-i şerifin hâcibliği Benî Huzâa'dan Gubşân'ın, sonra büyükten büyüğe intikal etmek suretiyle Gubşânoğulları'nın elinde kaldı. Bunların en sonu "Huleyl b. Habeşiyye"dir. Kâbe'nin ve Mekke'nin umuru bu Huleyl'in elinde iken Hazret-i Peygamber'in beşinci batında ceddi olan "Kusay b. Kilâb", Huleyl'in kızı (Hıba) ile evlendi.

Kusay b. Kilâb'ın bu izdivaçtan Abdüddâr, Abdümenâf, Abdüluzzâ, Abd namında dört oğlu oldu. Ahfadı, emvali çoğaldı. Şeref ve itibarı yükseldi. Bir müddet sonra Huleyl vefat etmekle Kusay, Mekke ve Kâbe umurunu bi'l-irs ve bi'l-istihkak eline aldı. Çünkü Kusay Kureyş'ten idi. Kureyş ise İsmâil b. İbrâhim evlâdındandı. Elbette Benî Huzâa'dan ve Benî Bekir'den daha ziyade riyasete lâyıktı.

KUSAY ZAMANINDA MEKKE ŞEHRİNİN TESİS EDİLMESİ VE KÂBE'NİN DÖRDÜNCÜ BİNASI

Kusay beyt-i şerifin hicâbe, sikāye, livâ, sefâret, nezâret, ezlâm, kıyâde, rifâde, nedve gibi[38] bütün vezâifini nefsinde cemetmişti. Mekke'nin riyâseti de kendisine aitti. Kusay, bu riyâseti ve bu vezâif-i beyti hakkıyla ifa etti. Mekke'yi, medenî bir şehir haline koydu. Kusay zamanına kadar Mekke, bir kasaba halinde değildi. Beyt-i şerifin etrafı hâlî idi. Kâbe'nin yakınında ev edinme beyte karşı hürmetsizlik addedilirdi. Beytin uzaklarında mesken edinmişlerdi. Kâbe'nin mücâvirleri, gündüzleri beytin etrafında dolaşırlardı. Akşam olunca pek uzak olmayan evlerine çekilip giderlerdi. Harem-i şerif civarından ağaç kesmekten teşe'üm ederlerdi.

İbn İshak'ın rivayetine göre Kusay, Kureyş ailelerine beyt-i şerifin civarından kısım kısım yerler ayırdı ve buralarda mekân tutarak beytin şenlendirilmesini ve şerefinin arttırılmasını emretti. İbtidâ kendisi Harem civarının ağaçlarını keserek bir ev yaptığı gibi diğerlerini de teşvik eyledi. Beyt-i şerif tesis edilecek Mekke şehrine merkez ittihaz edildi ve tavaf edilecek kadar açıklık bırakılıp etrafına evler yapıldı. Kusayy'ın evine Dârünnedve denildi. Kapısı beyte karşı olan bu ev, Mekkeliler için "dârü'ş-şûrâ" ittihaz edildi. Umûr-ı memleketi, Kureyş burada müzakere ve idare ederdi. Hicretin 44. yılında Muâviye tarafından Dârünnedve satın alınıp Harem-i şerif'e ilhak edildi. Şimdi Kâbe'nin şimal cihetinde ve altın oluğun karşısında kâin Hanefî Makamı'nın zemini Dârünnedve'nin arsası olduğu mervîdir.

İbn İshak'ın rivayetine göre, Kusay ihtiyarlayınca idâre-i umûru büyük oğlu Abdüddâr'a tefvîz eyledi ve "Oğlum! Seni kavmimize reis tayin ediyorum. Binaenaleyh sen olmadıkça Kureyş'ten kimse Kâbe'ye giremez. Buraya ancak senin huzurunla girilebilir. Harp zamanında millî bayrağı sen elinle dikmedikçe kimse dikmek hakkını hâiz değildir. Hüccacdan hiçbiri, kimsenin elinden su içemez, yalnız senin elinden içer. Hac mevsimi hiçbir hacı kimsenin ekmeğini yemez, ancak senin ekmeğini yer. Memleket işlerine hiçbir yerde karar verilemez, ancak senin evinde, Dârünnedve'de karar verilebilir" dedikten sonra Abdüddâr'a hicâbe, sikāye, livâ, rifâde gibi bütün vezâifi verdiğini bildirdi. Abdüddâr zamanında vahdet muhafaza edildiyse de bilâhare Kureyş, Kâbe'nin vezâif ve imtiyâzâtı sebebiyle nizâ ve ihtilâfa başladılar. Gitgide bu ihtilâf Hilfü'l-mutayyibîn ve Hilfü'l-fudûl gibi tarihî vâkıaların vukuuna vesile oldu ki Abdullah b. Cüd'ân'ın hânesinde vuku bulan bu hilfe Resûl-i Ekrem de şahit olmuştu. Zuhûr-ı İslâm ile de bu nâire-i ihtilâf sönmeyip devam etmiştir.

İbn İshak'ın Muhammed b. İbrâhim et-Teymî'den rivayetine göre, Süfyânîler'den Medine valisi bulunan Velîd b. Utbe, amcası Muâviye b. Ebû Süfyan'dır. Hiç şüphesiz ki Kusay, Mekke'yi kuran ve Araplar'ı medenî bir idareye mazhar eden büyük bir zattır. Abdüddâr'ın vefatından sonra cemettiği vezâif ve imtiyâzât aralarında taksim edildi. Hazret-i Peygamber'in büyük pederi Hâşim dahi babası Abdümenâf b. Kusay'dan mütevâris rifâde ve sikāye vazifelerini semâhat ve asaletle ifa etmişti. Uluvv-i cenâbı beyne'l-Arap mesel olmuştur. Hâşim senevî iki kervan tayin etmişti. Birisi kışın Yemen'e, diğeri yazın Suriye'ye giderdi. Sâhib-i servet idi. İlk Mekke'de hüccâca tirit yedirdiği meşhurdur. Asıl ismi Amr iken bunun için Hâşim unvanını almıştır. Bir Kureyş şairi Hâşim'in bütün menkıbesini şu kıtasında toplamıştır:

عمرو الذي هشم الثريد لقوله
ورجال مكة مسنتون عجاف

سنت إليه الرحلتان كلاهما
سفر الشتاء ورحلة الأصياف

Hâşim, Şam'a ticaret için vuku bulan bir seferinde Gazze'de vefat etti. Bunun üzerine rifâde ve sikāye vazifelerini küçük kardeşi ve Mekke'nin semâhatle iştihar etmiş bir siması olan Muttalib b. Abdümenâf deruhte etti. Bu sırada Hâşim'in oğlu Şeybe (Abdülmuttalib) küçük bir yaşta Medine'de Benî Neccâr'dan dayıları yanında bulunuyordu. Şeybe'yi amcası Muttalib Medine'de bırakmayıp bizzat kendisi getirmişti. Şeybe'yi görenler Muttalib'in kölesi zannettiklerinden Şeybe bu namla iştihar etmiştir ve amcasının vefatı üzerine Kâbe'nin bu vazifelerini deruhte ederek ecdadının şerefiyle mütenasip ve hatta onlara fâik bir surette idare etmiştir. İbn İshak'ın Abdullah b. Gāfikī tarikiyle Hazret-i Ali'den rivayetine göre, Abdülmuttalib riyâseti zamanında Zemzem Kuyusu'nun İsâf ile Nâile adlı putların arasındaki vâki mezbahta olduğunu mükerreren rüyasında görerek orasını kazdırdı ve Cürhümîler'in Mekke'yi terkederken defnettikleri zırh, kılıç gibi birtakım esleha-i nefîse ile geyikler meydana çıkarıldı. Hübel putunun karşısında çekilen kurada geyikler Kâbe'nin, eşya Abdülmuttalib'in hissesine isabet eyledi. Tabii Zemzem Kuyusu Abdülmuttalib tarafından idare edilmekle beraber Abdümenâfoğulları için de bu hadise medâr-ı fahr ü ibtihâc oldu. Cedd-i a'lâları İsmâil b. İbrâhim aleyhime's-selâmın kuyusu bulunmuştu. Birçok kaside söylenerek bu zemzem vâkıası tesbit edildi.

Mekke şehrinde Kureyşîler'den her kabilenin kendilerine mahsus birer kuyuları vardı. Fakat hiçbirinin suyu zemzem suyunun nefâsetini ve hassa-i şifâiyyesini haiz değildi. Bu cihetle diğer kuyuların suyu umûr-ı beytiyede kullanılıp zemzem suyu yalnız içilmeye tahsis edildi.

Hazret-i Resûlullah'ın peder-i âlîleri Abdullah, Abdülmuttalib'in en sevgili bir oğlu olduğu halde pek genç iken vefat ettiğinden Kusay zamanından beri dört batın ailesine tevarüs eden Kâbe'nin ve Mekke'nin bu vezâif ve imtiyâzâtının hiçbirinden istifade edemedi. Resûl-i Ekrem efendimizin ecdadı böyle mevki ve kudret sahibi oldukları halde kendisine büyük bir miras kalmamasının sebebi budur. Onun için ceddi Abdülmuttalib'in, onun vefatında amcalarının zîr-i himayelerinde kalmıştır.

KUSAY ZAMANINDA KÂBE'NİN BİNASI

Buraya kadar devam eden izahımızın yegâne mehazi *Sîret-i İbn Hişâm* olduğu halde orada Kusay tarafından Kâbe'nin inşasına dair bir kayda tesadüf edemedik. İslâm müverrihlerinin çoğu Kusay tarafından Kâbe şehrinin tesisini bildirmekle beraber Kâbe'yi müceddeden inşa ettiğini de haber vermişlerdir. Hatta Mâverdî *el-Ahkâmü's-sultâniyye*'sinde Amâlika, Cerâhime, Benî Huzâa taraflarından Kâbe'nin inşa ve tecdidine hiç temas etmeyerek İbrâhim aleyhi's-selâmdan sonra ikinci bâni olarak Kusay b. Kilâb'ı göstererek şöyle diyor: Hazret-i İbrâhim'den sonra beyt-i şerifi Kusay b. Kilâb yıkıp yeniden yapmış ve üzerine hurma ağacından bir sakıf inşa etmiştir. Duvarlarının irtifâını da binâ-i Halîl'den 9 arşın yükseltip sair cihetlerini Hazret-i İbrâhim'in kadim üslûbu üzerine yapmıştır. Şârih Kastallânî de Hazret-i İbrâhim'den sonra Amâlika, Cerâhime, Benî Huzâa ve Kusay taraflarından inşa edildiğini, beşinci defa da Kureyş'in binasını bildiriyor.

KUREYŞ TARAFINDAN KÂBE'NİN BEŞİNCİ BİNASI

İbn İshak'ın rivayetine göre, Resûl-i Ekrem efendimiz otuz beş yaşında iken Kureyş, Kâbe'yi yeniden inşa etmeye karar verdiler. Yukarıda da bildirdiğimiz veçhile İbn İshak'a göre, bu tarihte Kâbe'nin duvarları insan boyundan yüksekti. Taşla örülmüştü, üzerinde sakfı da yoktu. Bu cihetle beyt-i şerife ziyaretçiler tarafından hediye edilip de Kâbe dahilindeki Kâbe hazinesinde mahfuz bulunan eşya çalınmaya başlamıştı. Hatta Huzâîler'den Benî Müleyh'in kölesi Düveyk isminde birinin hırsızlara yataklık ettiği anlaşılmış ve eşyâ-yı mesrûka onun nezdinde bulunarak eli kesilmişti. Artık Kâbe duvarlarını tahkime ve üstünü teskīfe lüzum görüldü. Bu sırada Kâbe'yi tebhîr eden bir kadının ateşinden sıçrayan bir kıvılcım, sitâre-i Kâbe'yi tutuşturmuş ve kisve ile beraber duvardaki hatılları da yakıp taşları kağşatmıştı. Muahharan zuhur eden bir sel de duvarları esasından tahrip etmişti. Beytin inşasına lüzûm-ı kat'î hâsıl olmuştu. İâne cem'ine başlandı. Resûl-i Ekrem'in pederi Abdullah'ın dayısı Ebû Vehb b. Amr verilecek iânenin helâl maldan verilmesini teklif etti.

Bu sırada Rum bir tâcire ait büyük bir kereste gemisi Cidde sahilinde karaya oturmuştu. Bunun kerestesini iştirâ için Velîd b. Mugīre Cidde'ye gönderildi. Velîd geminin hamûlesini aldı. Mekke'de ikāmet eden tüccar bir Kıptî vasıtasıyla da sair levâzım-ı inşâiyye ihzâr edildi. Geminin mâhir bir mimar olan Bakum namındaki Kıptî kaptanı Mekke'ye celbedildi ve buna, Mekke'de ikāmet eden Kıptî bir neccâr da terfik edildi.

Ebû Vehb b. Amr erkân-ı Kâbe'nin inşasını beyne'l-kabâil taksim etti: Kâbe'nin kapı kısmını İbn Abdümenâf ile Benî Zühre'ye, Rüknühacerilesved ile Rüknülyemânî Benî Mahzûm ve Benî Teym'e, Mizâb ciheti Benî Abdüddâr ile Benî Esed, zahr-ı Kâbe de Benî Cemh'e isabet eyledi. Birtakımı da Mekke dağlarından taş getirmeye memur edildi.

Bu istihzârattan sonra Kâbe duvarlarının yıkılmasına sıra gelmişti. Fakat bu harap duvarlardan bir taş koparmaya kimse cesaret edemiyordu. Hatta İbn Hişâm'ın beyanına göre, herkes dağılmaya başlamıştı. Hemen Velîd b. Mugīre atılıp; "Dağılmayınız! Kâbe'yi yıkmaya ben başlıyorum" diye haykırdı ve Kâbe'nin üstüne çıkıp اللهم لا نريد إلا الخير "Yâ rab! Hedm-i Kâbe'de hayırdan başka bir maksadımız yoktur" deyip sonra rükneyn tarafını yıkmaya başladı. Kureyş o gece intizar edip ferdâsı günü Velîd'in sapasağlam olduğunu ve çalışmaya başladığını görünce herkes duvarları yıkmaya başladı. Hazret-i İbrâhim'in attığı temel taşlarına kadar indiler.

HACERÜLESVED'İN VAZ'INDA İHTİLÂF

İnşaata başlandı. Her kabile kendisine isabet eden kısmı yapıyordu. Bu suretle duvarlar yükselip Hacerülesved'in mahall-i mahsusuna konulmasına sıra gelmişti. Kureyş'ten her kabile Hacerülesved'in vaz'ı şerefini kazanmak için o hizmette kendi bulunmak istiyordu. Bu cihetle kabileler arasında münakaşa zuhur etti. Her biri bu şerefin kendine ait olduğunu iddia ediyordu. Hele Abdüddâroğulları çok ileri gidip bir çanak dolusu kan getirdiler. Ellerini bu kana bulaştırıp kanımız dökülmedikçe kimse bize takaddüm edemez diye yemin ettiler. Bu cihetle buna لعقة الدم denildi. Bu muhâsama dört-beş gün devam etti. Nihayet Kureyş'in en yaşlısı olan Ebû Ümeyye Benî Muğîre ileri gelenleri mescidde topladı. Vuku bulan teklif üzerine vakt-i muayyende mescidin Safâ tarafındaki kapısından her kim evvel girerse onun hakem tayin edilmesine karar verdiler. Muayyen zaman hulûl edince bir hüsnü tesadüf olarak ibtidâ Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem kapıdan içeriye girmiş bulundu. Bunun üzerine Kureyş rüesâsı bir ağızdan, هذا الأمين رضينا هذا محمد "İşte bu giren zat emindir, bunun hakemliğine razıyız, bu emin zat Muhammed'dir" dediler.[39] Resûl-i Ekrem bunların yanına gelince hakemliğini arz ve kabulünü rica ettiler. Resûl-i Ekrem, "*Bana bir sevb* (kaftan) *getiriniz*" buyurdu. Getirilen bu ridânın içine eliyle Hacerülesved'i alıp koydu. Sonra kabile reislerinin bu ridânın birer tarafını tutup birlikte kaldırılarak mahall-i mahsusuna götürmelerini emretti. Hacerülesved mevziine gelince, Resûl-i Ekrem bizzat eline alıp yerine koydu, sonra üstü örülüp inşa edildi.

Sîret-i İbn Hişâm'da zikrolunduğu üzere, Kureyşîler'den Hübeyre b. Vehb el-Mahzûmî bu hâdise-i tahkimi, âtîdeki bir kasidesinde şöyle tesbit etmiştir:

تشاجرت الأحياء في فصل حطة
جرت بينهم بالنحس من بعد أسعد
تلاقوا بها بالبغض بعد مودة
وأوقد نارا بينهم شر موقد

فلما رأينا الأمر قد جد جده
ولم يبق شيء غير سل المهند
رضينا وقلنا العدل أول طالع
يجيء من البطحاء من غير موعد
ففاجأنا هذا الأمين محمد
فقلنا رضينا بالأمين محمد
فجاء بأمر لم ير الإنسان مثله
أعم وأرضى في العواقب والبدأ
أخذنا بأطراف الرداء وقلنا
له حصة من رفعها قبضة اليد
وكل رضينا فعله وصنيعه
فأعظم به من رأى هاد ومهتدى
وتلك يد منه علينا عظيمة
يروح لها هذا الزمان ويغتدى[40]

Kureyşîler Kâbe duvarlarını 18 zirâ irtifâında inşa ettiler. Üstünü bir çatı ile örttüler. Kapısını da bir adam boyu yerden yükselttiler. Lâkin kuvve-i maliyeleri kifayet etmediğinden beyt-i şerif arsasının sahası daraltılıp 6 zirâ miktarını dışarıda bıraktılar. Buranın da Kâbe'den olduğu anlaşılmak için etrafına kısaca bir duvar çektiler. Bunun da iki tarafına birer medhal bıraktılar. Buraya *Hicr-i İsmâil* namı verdiler ki elan *Hatîm* denilen mahall-i mübârektir. Kâbe'den ma'dûd olduğu için bunun haricinden tavaf edilir. Hicr-i İsmâil'e ve bunun beyt-i şeriften ma'dûd olduğuna dâir Buhârî'nin Hazret-i Âişe'den bir rivayeti vardır ki tercümesi 783 numara ile aşağıda gelecektir.

HAMÂSET VE ASÂLET-İ DÎNİYYE BİD'ATI

İbn İshak diyor ki: Kureyş, ya Fil Vak'ası'ndan evvel veya sonra vukuunu zann ü tahmin ettiğim bir bid'at ortaya koydular ki tarihte *hums* diye yâdolunup asâlet-i dîniyye iddiasından ibarettir. Bunlar: biz, İbrâhim evlâdıyız, Ehl-i Harem'iz, beytin sahibiyiz, Mekke'nin de sakini bulunuyoruz. Kabâil-i Arap'tan hiçbir kabile efradı, bizim haiz olduğumuz bu şeref ve itibarı haiz değildir. Binaenaleyh biz, bu müstesna mevkiimizin şeref ve itibarını muhafaza etmeliyiz. Bundan böyle Harem haricinde hiçbir şeye tâzim etmeyip bütün ihtirâmâtımızı Harem dahiline hasretmeliyiz. Meselâ Arafat'ta halk ile bir sırada yanyana, omuz omuza durup vakfe etmek, sonra halk ile geri dönüp gelmek bizim kadrimizi tenzil eder diyorlardı.

Yine İbn İshak, Kureyşîler, bu asalet fikrini ortaya koydu ve tatbik etmeye başlayıp Arafat'a çıkmayı, Arafat'ta vakfe etmeyi ve Arafat'tan ifâzayı bilâ-tereddüt terkettiler. Herkes Arafat'ta vakfe ederken bunlar cemaatleriyle Müzdelife'ye giderler, orada dururlardı ve "Biz, ehlullahız, Harem-i şerif'in hâdimleriyiz" diyerek müsâvatı kabul etmezler, herkese tekaddüm ve tefevvuk iddiasında bulunurlardı. Fakat bunların hepsi pekâlâ bilirlerdi ki Arafat'ta vakfe etmek İbrâhim aleyhi's-selâmın dini muktezâsıdır. Benî Kinâne ile Benî Huzâa da bu hususta Kureyş'e iltihak etmişlerdi.

Yine İbn İshak'ın beyanına göre, bunlar hac için, umre için gelen urbana müdahaleye kadar ileri gitmişlerdir. Hil'den yani Harem haricinden gelen herkesin beyti ilk tavafı siyâb-i hums ile yani bu asilzadelere mahsus kisve ile tavaf etmelerini karar altına alıp tatbik ettiler. Bu kararın neticelerinden biri: Kim ki âdi libası ile gelip tavaf ederse, tavaftan sonra o elbiseyi çıkarıp atması zaruri idi. Bu atılan elbiseye siyâb-i lekā derlerdi ki turfa olmuş elbise demekti. Artık ondan ne sahibinin, ne de başkasının intifâı helâldi. Kimse ona el süremezdi. Fenâ vezninde lekā lugaten hakaret ve zilletten dolayı itibar edilmeyip atılan şeye denir. Bu taifin libası da içinde günah işlenmiş bir nesne olarak itibardan sâkıt addolunuyordu. O kararın ikinci bir neticesi de, asilzadelere mahsus bir libası bulamayan urbanın erkekleri çıplak, kadınları da yalnız önü yırtmaçlı kısa iç gömleği ile tavaf etmeye mecbur edilmesidir. *Sîret-i İbn Hişâm*'da bütün elbisesinden tecrid edip bir iç gömleği ile tavaf etmeye mecbur olan bir Arap karısının hem tavaf edip hem de şu beyti inşâd ettiği bildiriliyor:

اليوم يبدو بعضه أو كله
وما بدا منه فلا أحله

Zavallı kadın bu beytinde: Şimdi bunun bir kısmı veya hepsi açıktır. Fakat ben bunun açılanını da helâl etmem hâ!" diyordu.

Arap erkeği de lâbis bulunduğu ve pek sevdiği elbisesiyle tavaf edip de cezâen bunu çıkarıp atmaya mecbur olduğunda gözü gönlü elbisesi üstünde kalarak,

كفى حزنا كري عليها كأنها
لقى بين أيدي الطائفين حريم

Demiştir ki: "Bana hüzn ü keder olmak üzere meyl ü muhabbetimin elbisem üstünde temâdî etmesi kâfidir. Bu elbisem, tavaf eden cemaat arasına atılmış bir turfadır. Artık benim için ona el sürmek haramdır" mânasınadır.

Bunlardan başka Kureyşîler, sevâimle iştigali ve sütünden yağ, yoğurt istihsal ve intifâını da şeref-i asaletleriyle kābil-i telif görmeyerek hums için bunları da haram kılmışlardı. Daha ileri giderek hac veya umre için Mekke'ye gelen ehl-i Hill'in, hâric-i Harem'den getirdikleri her şeyi yemek de hums sahibi Kureyş için haramdır demişlerdir.

İSLÂM DİNİNİN BU CÂHİLİYE ÂDETLERİNİ LAĞVİ

Bu Câhiliye âdetleri, Resûl-i Ekrem ba'ṡ buyuruluncaya kadar bu suretle devam etmiştir. Bi'set-i Ahmediyye'den sonra emsâl-i Câhiliyye âdetleri veçhile bunlar da tamamen nehyedilmiştir. Evvelâ Bakara sûresinin 199. âyet-i kerîmesinde, "*Ey Kureyşîler! Bundan sonra nâsın vakfe edip döndüğü Arafat'tan siz de vakfe edip dönünüz!*"[41] buyurulup Arafat'ta devr-i İbrâhim'den beri nâs ile beraber vakfe edilegeldiği gibi müsavi bir surette vakfe edilerek yine halk ile birlikte Arafat'tan Müzdelife'ye gelmek farz olduğu emr ve tâlim buyurulmuştur. Resûl-i Ekrem efendimizin de haccetü'l-Vedâ'da ümmetiyle birlikte Arafat'a çıkıp vakfe edildiğini ve oradan Müzdelife'ye cemâat-i kübrâ ile ifâza edilip dönüldüğünü aşağıda izah edeceğiz.

Sonra da: A'râf sûresinin 26-28. âyetlerinde çıplak tavaf gibi diğer bid'atlar da nehyedilerek şöyle buyurulmuştur: "*Ey Âdemoğulları! Size avret yerlerinizi örtecek bir libas, bir refah verdik. Fakat takvâ libası her libastan hayırlıdır. Bu bahşâyiş-i ilâhî, Cenâb-ı Hakk'ın kerem ü inâyetine delâlet eden âyetlerdendir. Umulur ki insanlar, setr-i avret edecek libas ihsan buyurulmasındaki hikmet-i ilâhiyyeyi düşünürler. Ey Âdemoğulları! Sakınınız şeytan sizi dalâlete sevketmesin. Nasıl ki o şeytan vaktiyle ananız, babanız cennetten çıkarken çirkin yerlerini birbirine göstermek için elbiselerini soyarak cennetten çıplak çıkmalarına sebep olmuştur. Çünkü o şeytan ve şeytan kabilinden olan insanlar, sizin onları göremeyeceğiniz cihetten sizi görür. Muhakkak ki biz şeytanları, şeytan ruhlu imansız insanlara ele başları kıldık. Bu imansızlar bir fuhuş irtikâp ettiklerinde, 'Biz ulularımızı böyle yapar bulduk. Allah da bize böyle emretti' derler.* (Keşf-i avretle tavafı, kadim bir âdet ve muktezâ-yı emr-i ilâhî bir ibadet iddia ederler).

Habîbim! Sen bunlara de ki: Allah, asla fuhşiyyâtı emretmez. Bilmediğiniz bir şeyi Allah'a karşı ne cesaretle söylersiniz?"

31-32. âyet-i kerîmelerde de, "*Ey Âdemoğulları! Mescidde her bulunmak istediğinizde ziynetinizi takınınız ve yeyiniz, içiniz fakat israf etmeyiniz. Allah israf edenleri sevmez. Habîbim! Bu Kureyşîler'e de ki: Allah'ın kulları için yarattığı ziyneti ve rızk kabilinden bütün tayyibâtı kim haram edebilir? Bu ziynetler, bu temiz rızıklar dünya hayatında iman edenler içindir. Kıyamet gününde de hâlis olarak vardır. İşte biz, bilmek kabiliyeti olan bir kavme âyetlerimizi böyle tafsil ederiz*" buyurmuştur.[42]

RESÛL-İ EKREM ÜZERİNDE NÜBÜVVETİN İLK TECELLİSİ

Sahîh-i Buhârî'de ve diğer sıhah ve sünende Hazret-i Câbir'den rivayet olunduğuna göre, Kureyş tarafından Kâbe'nin bu binası sırasında Resûl-i Ekrem de amcası Abbas ile birlikte omuzunda taş taşımıştır. Herkes çalışırken izârını çıkarıp omuzuna taş altına koymakta idi. Abbas, "Yâ Muhammed! sen de izârını çıkarıp omuzuna koysana!" ihtarında bulundu. Resûl-i Ekrem ihramını çıkarıp koyacağı sırada hemen yere düştü ve iki gözünü semaya dikerek Hazret-i Abbas'a, "*İzârımı bana veriniz!*" buyurdu ve ihramını alıp beline bağladı.[43] O zamana kadar uryan olarak görülmeyen Resûl-i Ekrem Zekeriyyâ b. İshak'ın tarîk-i rivâyetine göre, bundan sonra da bir daha uryan görülmedi. Beyhakī'nin *Delâil*'indeki rivayetinde şu ziyade de vardır: Resûl-i Ekrem düşünce, Abbas b. Abdülmuttalib hemen kucaklamış ne olduğunu sormuş? Resûl-i Ekrem, "*Setr ile emr, uryan olarak gezmekten nehyolundum*" buyurmuş.[44] İbn Abbas, "Ben bunu, Allah Teâlâ'nın resulünün nübüvvetini izhar ettiği zamana kadar bir sır halinde muhafaza ettim, Resûl-i Ekrem üzerinde nübüvvetin ilk tecellisi budur, keşf-i avretten nehyolunmasıdır" demiştir *(Umdetü'l-kārî).*

ABDULLAH B. ZÜBEYR ZAMANINDA KÂBE'NİN ALTINCI BİNASI

Abdullah b. Zübeyr asil bir ailenin zâde-i necâbeti bulunduğundan[45] Abdullah b. Ömer gibi Yezîd'e biat etmekten imtina edip Mekke'ye firar etmişti. Fakat iddiâ-yı hilâfet etmemişti. Kerbelâ fâciası üzerine Yezîd'e karşı umumi bir hoşnutsuzluk uyandı. 63 sene-i hicriyesinde Medineliler Abdullah b. Hanzale'ye, Mekkeliler de Abdullah b. Zübeyr'e biat ettiler. Yezîd'in Müslim b. Ukbe kumandasında gönderdiği bir ordu ibtidâ Medine'ye hücum edip tarihin kaydettiği Harre fâciasını irtikâp, muhâcirîn ve ensardan birçok zevatın kanını döktükten sonra Mekke'ye doğruldu. Yolda Müslim hastalandığından Husayn b. Nümeyr kumandasına giren bu ordu Mekke'yi muhasara etti. Harem-i şerif'te mukātele menhî iken hurmet-i Harem'i hetk ile Kâbetullah mancınıklarla taşa tutuldu. Yağlı fitiller atıldı. Beyt-i şerifin üstündeki kisve tutuşup yandığı gibi beytin sakfına sirayet edip yakmıştı. Duvar taşlarından bir kısmı çatlamış ve yerinden oynamıştı.

Şamlılar Beytullah'a karşı bu hürmetsizliği irtikâp ederken bir taraftan da,

خطارة مثل الفنيق المزبد
نرمي بها أعواد هذا المسجد[46]

diye istihfafkârâne recez söylemek fazîhasında da bulunmuşlardır.

Bu Şam ordusu kumandanı Husayn'ın bu feci hareketi tesbit ve takbih edilerek,

ابن نمير بئس ما تولى
قد أحرق المقام والمصلى

denilmiştir.

Sahîh-i Müslim'de "Kâbe'nin Yıkılıp Bina Edilmesi" unvanlı bir babında Mekke'nin büyük imamı Atâ b. Ebû Rebâh'tan rivayet olunduğuna göre, Abdullah b. Zübeyr radıyallahu anhümâ bu muhterik Kâbe'yi mevsim-i hacda hacılar gelinceye kadar o hâl-i harâbîde bıraktı. Maksadı, hüccâcı ehl-i Şam aleyhinde tehyîc etmekti. Hacılar gelince bunlara, "Ey nâs! Bana Kâbe hakkındaki fikrinizi söyleyin. Bu Kâbe'yi yıkıp yeniden mi yapayım, yoksa kağşamış yerlerini ıslah mı edeyim?" diye sordu. Abdullah b. Abbas, "Benim kanaatime göre, kağşamış yerleri ıslah edilmeli ve üstünde bi'set-i Muhammediyye'nin mukaddes hâtıraları bulunan ve bütün müslümanların hâtıra-i ihtirâmını taşıyan Beyt-i Muazzam'ı ve bu beytin her taşını, o ebedî hâtıralarla başbaşa bırakılmalıdır" dedi. İbn Zübeyr bunun üzerine, "Fakat sizin birinizin evi yansa, o harîkzede evini tecdid etmeden rahat edemez. Rabbinizin beyti bu halde kalmasına nasıl razı olursunuz? Binaenaleyh ben rabbimden üç defa istihâre edeceğim. Ondan sonra işime bakacağım" diye cevap verdi. Üç gün sonra da Kâbe'yi yıkıp yeniden yapmaya azmetti. Fakat halk ilk önce Kâbe'nin üstüne çıkıp da yıkmaya başlayana semavî bir belâ nâzil olmasından korkuyordu. Nihayet bir adam çıkıp bir taş kopararak aşağı yuvarladı. Halk buna bir şey isabet etmediğini görünce mütevâliyen bunlar da yıkmaya başladılar ve duvarları yere kadar indirdiler. Kıblenin zâhirî şeklini muhafaza maksadıyla İbn Zübeyr Kâbe'nin etrafına direkler diktirip bunları örtülerle kaplattı ve bunlar bina yükselinceye kadar durdu. İbn Zübeyr bu muazzam işe teşebbüs etmek için Hazret-i Âişe hadisine istinad ettiğini bildirerek dedi ki:

— “Ben Âişe radıyallahu anhâdan işittim, demişti ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, *‘Nâs yeni müslüman olup da zamân-ı küfre yakın olmasalardı, bir de bina masrafına yetişecek para bulunsaydı* (Hicr)*den 5 zirâ miktarı bir yeri Kâbe’ye ilâve ederdim ve nâsın, birinden girip diğerinden çıkacağı iki kapı yapardım*’ buyurdu. Ben bu gün sarfedecek parayı buluyorum. Nâsın irtidad ve itirazından da korkmuyorum.”[47] Râvi Atâ b. Ebû Rebâh der ki: İbn Zübeyr, Hicr sâhasından 5 zirâlık[48] bir yeri Kâbe’ye ilâve etti. Temelleri de İbrâhim aleyhi’s-selâmın esasına kadar açtırıp herkes tarafından esâs-ı İbrâhim görüldükten sonra bunun üzerine binayı kurdurdu. Evvelce Kâbe’nin irtifâı 18 zirâ idi. Kâbe’nin arzı genişleyince irtifâı kısa göründü. Tûlüne 10 zirâ daha ilâve etti. Biri girilmek, öbürü çıkılmak üzere iki kapı yaptırdı.[49]

Bu kapıları da binâ-yı İbrâhim aleyhi’s-selâmda olduğu üzere zemin seviyesine indirdi. Halbuki Kureyş herkesin girmesine mani olmak için atebe-i beyti yükseltmişlerdi.

İbn Sa‘d’ın beyanına göre, İbn Zübeyr hazretleri, 64 sâl-i hicrîsi ki, Şam ordusunun îkā‘ ettiği hâdise-i müessefenin târîh-i vukūuna müsâdiftir, bu sene Kâbe’yi bina etmeyip o sene hüccâc ile birlikte haccetmiş ve ferdâsı sene 65 tarihinde inşa etmiştir. Vâkıdî ise İbn Sa‘d’ı reddederek: Şam ordusu çekildikten yetmiş gün sonra binaya başladığını bildiriyor. Ezrakī de, 64. hicret yılının Cemâziyelevvelinin nısfını haber veriyor. Bu iki haber muhalif görülebilirse de 64 tarihinde başlandığını ve 65 senesinde de hitam bulduğunu kabul ederek her iki haber arası telif edilebilir.

Hiç şüphesiz ki Abdullah b. Zübeyr hazretleri bu hareketinde en kuvvetli bir delile istinat ederek Hazret-i Âişe’den vücûh-ı muhtelife ile bizlere naklolunagelen bir arzû-yı nebevîyi tahakkuk ettirmek istiyordu ki Kâbetullah’ın esâs-ı İbrâhim’e ircâından ibaret idi. Bu arzû-yı nebevîyi Buhârî’nin فضل مكة وبنيانها babındaki şu rivayetlerinde vâzıhan-görüyoruz:

1. Abdullah b. Ömer'in Hazret-i Âişe'den bir rivayetine göre, Sıddîka-ı müşârün ileyhâ şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bana, "*Yâ Âişe! Bilir misin, kavmin Kureyş Kâbe'yi bina ederken İbrâhim aleyhi's-selâm tarafından vaz' u tesis olunan kavâid ve esâsâtından bir kısmını terkederek kısalttılar ve beyti daralttılar*" buyurdu. Ben, "Yâ Resûlellah! Kâbe'yi siz, kavâid-i İbrâhim'e ircâ buyurmaz mısınız?" diye sordum. Resûl-i Ekrem, "*Kavmin zamân-ı küfre karîbü'l-ahd olmasaydı, muhakkak ben Kâbe'yi esâs-ı İbrâhim'e ircâ ederdi*m" buyurdu. Abdullah İbn Ömer, Hazret-i Âişe'den bu suretle rivayet etmekle beraber kendisi de, "Herhalde beyt, kavâid-i İbrâhim üzere tamam olmamıştır" diye Hazret-i Âişe'yi teyit ediyor.[50]

2. Esved b. Yezîd tarikiyle gelen bir rivayette Âişe es-Sıddîka hazretleri demiştir ki: Bir kere Nebî sallallahu aleyhi ve selleme Hicr-i İsmâil'in cidarından sordum: "Yâ Resûlellah! Burası beytten midir?" dedim. Resûlullah, "*Evet, cidar, beyttendir*" buyurdu. Ben yine sordum. "Kureyş için ne mani vardı ki cidarı yani Hicr'i, asl-ı beyte idhal etmediler?" Resûl-i Ekrem, "*Kureyş'in bu Hicr'i Kâbe'ye idhal ve ilhaka bütçeleri kifayet etmedi. Bunun için beyti daralttılar*" diye cevap verdi. Ben, "Kâbe'nin kapısı niçin bu kadar yüksektir?" diye sordum. Resûl-i Ekrem, "*Senin kavmin dilediklerini Kâbe'ye koymak, dilediklerini de koymamak için*" cevabında bulundu. Sonra Resûl-i Ekrem, "*Yâ Âişe! Eğer kavmin Câhiliye devrine yakın olmasaydı, ben cidâr-ı Hicr'i beyte ilhak etmek ve beytin kapısını zemin seviyesine indirmek isterdim. Fakat yapıldığında kavminin gönlünün kırılmasından endişe ederim*" buyurdu.[51]

3. Cerîr b. Hâzim ve Yezîd b. Rûmân vasıtasıyla Urve'den gelen bir rivayet tarikinde de Resûl-i Ekrem'in, "*Yâ Âişe! Senin kavmin Câhiliye devrine kārîbü'l-ahd olmasaydı, beytin hedmedilmesini emreder, yıktırırdım. Sonra beytten hariç bırakılan Hicr'i beyte idhal ve kapısını zemine mülâsık olarak yaptırırdım. Bir de beyt-i şerife biri şarkî öbürü garbî olmak üzere iki kapı koydururdum. Bu suretle beyt, İbrâhim aleyhi's-salâtü ve's-selâmın esasına ermiş olurdu*" buyurduğu Hazret-i Âişe'den rivayet edilmiştir. Urve hazretleri, "İşte Abdullah b. Zübeyr radıyallahu anhümâyı beyti hedm ile yeniden inşaya sevkeden sebeb, Hazret-i Âişe'nin haber verdiği bu arzû-yı nebevîdir" diyor. Cerîr b. Hâzim de diyor ki: Bana Yezîd b. Rûmân, "İbn-i Zübeyr beyti hedmedip inşa ederken ben de hazır bulundum. Hicr'den bir miktarını beyte idhal etmişti. Bu sırada esâs-ı İbrâhim'in deve hörgücü gibi taşları bulunduğunu gördüm" dedi. Ben de Yezîd'e, "Bu esâs-ı İbrâhim'in mevzii neresidir?" diye sordum. Yezîd, "Gel! Şimdi sana göstereyim" dedi. Kendisiyle Hicr'e dahil oldum. Bana, "İşte burasıdır" diye Hicr'in hududu aslîsini gösterdi. 6 zirâ olduğunu takdir ettim.[52]

Umdetü'l-kārî'de bu hadislerin şerhinde şu mâlûmat veriliyor: **1.** "Hicr", nısıf daire şeklinde mâruftur. Miktarı 39 zirâdır. Bunun 6 zirâı bilâhilâf beytten ma'duddur. 6 zirâdan ziyadesinin beytten ma'dûd olup olmadığında ihtilâf vardır. **2.** Binâ-i İbrâhim'in sakfı yoktu. Kureyş ise irtifâını 18 zirâa çıkarıp tûlünden 6 zirâ ve 1 karış kısaltarak bunu Hicr-i İsmâil'e terketmişlerdir. Abdullah b. Zübeyr bina ederken beytin irtifâını 28 zirâa iblâğ etmiştir. Haccâc tarafından da bu irtifa tağyir edilmemiştir. **3.** Müslim'in Yezîd b. Rûmân'dan rivayetinde, müşârün ileyhin, esâs-ı İbrâhim'i gördüğünü, deve hörgücü gibi büyük taşlar vardı dediğini bildirmişti. Fâkihî *Kitâb-ı Mekke*'sinde, bu temel taşlarının biribirine son derece imtizaçlı ve bağlı olduklarını da İbn Rûmân'dan rivayet etmiştir.

Fâkihî'nin Atâ b. Ebû Rebâh'tan rivayeti ise daha vâzıhtır, daha ziyade tafsilâtı muhtevîdir. Mekke'nin bu büyük tâbiî imamı diyor ki: Kâbe'nin temellerini kazmak üzere toplanan cemaat arasında ben de bulundum. Temel, bir buçuk adam boyu kazıldıktan sonra bir sıra dizilmiş ve birbirine halkalarla rabtedilmiş bir baro, bir sur zuhur etti. Halk bu esas baroyu görmeye müsâraat ettiler. İşçilerden birisi bir kazma ile rüknün bir tarafına dönmesiyle diğer rükünler sarsılmıştı ve hemen halk tekbir getirmişlerdi. Artık bu kadar kazılmak kâfî demekti. Bu suru ve bu sıra temel taşlarını herkesin iyice görebilmesi için sekiz gün herkese açık bırakıldı. Sonra beyt, bu baro üzerine bina edildi *(Umdetü'l-kārî*, IV, 586).

Kâbe'nin hitâm-ı inşaatında İbn Zübeyr beyt-i şerife atlas dediğimiz ipek kumaştan bir kisve geçirdi. İbn Asâkir'in Hişâm b. Urve'den tahrîcine göre, beyt-i şerife dîbâcdan ilk kisve geçiren zat Abdullah b. Zübeyr'dir. Bundan evvel beytin kisvesi yün kumaştan mâmul idi.[53] Bu bahsi yakında hususi bir unvan ile izah edeceğiz.

KÂBE'NİN YEDİNCİ TÂDİLİ

Emeviyye-i Mervâniye'den Abdülmelik, makām-ı hilâfete geçtikten sonra 73 tarihinde Haccâc'ın kıyâdetiyle Mekke'ye bir ordu gönderdi. Haccâc Mekke'yi muhasaraya aldı ve Cebel-i Ebî Kubeys dağı üzerine kurduğu mancınık ile şehir dahiline ve Harem-i şerif'e taş yağdırmağa başladı. Bu müessif hadise mevsim-i hacca müsâdif bulunuyordu. Bu sırada Mekke'de bulunan Abdullah b. Ömer hazretleri, bâri hac ifa edilinceye kadar taş atılmaması için Haccâc'a haber gönderdi. Haccâc bunu kabul etti ve tavâf-ı ziyâret ifa edilince âfâkī olanların Mekke'den çıkmaları ve taş atılmaya başlanacağı ilân edildi.

İbn Asâkir'in Muhammed b. Zeyd b. Abdullah b. Ömer'den tahrîcine göre, İbn Zeyd demiştir ki: Mancınık işlemeye başladığında ben Cebel-i Ebî Kubeys'in zirvesinde bakıyordum. Bir fırtına koptu. Bu sırada mancınığı idare edenlerin ortasına bir sâika düştü. Bunlardan elli kişiyi yere serdi. Şam ordusunda bulunanların çoğu bundan teşe'üm ederek bir panik baş gösterirken Haccâc bunun önünü almış ve anveten Mekke'ye girilip Abdullah b. Zübeyr radıyallahu anhümâ şehid edilmiştir.

Abdullah b. Zübeyr muhasara esnasında Kâbe'ye iltica etmişti. Süyûtî'nin *Târîhu'l-hulefâ*'sında nakline göre, Amr b. Dînâr: İbn Zübeyr'in sağına, soluna taşlar yağarken o bilâfütur namaz kılardı demiştir. Osman b. Talha da: İbn Zübeyr'in şecaatinde, ibadetinde, belâgatında ihtilâf edilmemiştir demiştir. Hadisenin bundan sonraki safhası *Müslim*'de Atâ b. Ebû Rebah'tan şöyle rivayet ediliyor:

İbn Zübeyr katledilince Haccâc, Abdülmelik b. Mervân'a bir mektup yazdı. İbn Zübeyr'in esâs-ı İbrâhim üzerine Kâbe'yi bina ettiğini, bu esâsı ehl-i Mekke'den sıdk u adl ile mâruf birçok zevatın gördüğünü bildirdi. Abdülmelik cevabında,

"Biz, İbn Zübeyr'in Kâbe'yi yıkması gibi bir kabahat irtikâp etmeyeceğiz, beytin irtifâına ilâve ettiklerini bırak! Hicr'den beyte ilâve ettiği kısmı çıkarıp eski haline iade et, açtığı kapıyı da kapat!" emrini verdi. Haccâc da bu suretle Hicr-i İsmâil tarafını hedmedip Kureyş zamanındaki vaz'-ı kadîmine ifrağ ve İbn Zübeyr'in açtığı bâb-ı garbîyi seddedip bâb-ı şarkîdeki atebeyi yükseltti ve binanın cihât-ı sâiresini alâ hâlihî bıraktı. Elyevm beyt-i şerifin şekl-i hâzırı da budur.

ABDÜLMELİK'İN BİR KÜSTAHLIĞI

Abdülmelik, İbn Zübeyr hakkında reva gördüğü bu mezalimle kanaat etmeyerek bir de rahmet-i Hakk'a karışmış bir sahâbîzâde sahâbîye kizb isnadına cüret edip İbn Zübeyr'in rivayet ettiği Hazret-i Âişe hadisinin vâzıı olmakla da ittiham etmek istemiştir. Müslim'in *Sahîh*'inde Abdullah b. Ubeyd'den rivayetine göre, Hâris b. Abdullah Abdülmelik'i zamân-ı hilâfetinde ziyarete gitmiş. Abdülmelik, "İbn Zübeyr'in Kâbe'nin tecdidi hakkında Hazret-i Âişe'den işittiğini iddia ettiği sözleri müşârün ileyhâdan işitmiş olmasına hiç ihtimal vermem" demiş. Hâris b. Abdullah, "Evet, bu hadisi Hazret-i Âişe'den ben de duydum" diye İbn Zübeyr'i tasdik etmiştir. Abdülmelik, "Sen Âişe'nin ne söylediğini işittin mi?" diye sormuş. O da, "Evet işittim" diyerek Hazret-i Âişe hadisini rivayet etmiş. Abdülmelik istiğrab edip, "Bunu böyle söylediğini hakikaten Âişe'den işittin mi?" diye tekrar sormuş. Hâris de, "Evet, böyle söylediğini işittim" deyince Abdülmelik bir müddet düşündükten sonra, "Keşke Kâbe'yi hali üzere bırakaydım" demiştir.

Muvatta' Şerhi'nde bildirildiğine göre, Hârûnürreşîd yahut babası Mehdî veya büyük babası Mansûr, Kâbe'yi, İbn Zübeyr'in esası üzerine bina etmek istemiş ve İmam Mâlik'le müşavere etmiş. İmam Mâlik hazretleri de, "Yâ emîre'l-mü'minîn! Kâbe'yi hali üzerine bırakınız! Beytullah'ın bu suretle mel'abe-i mülûk olmasından korkarım" demiş. Hârûnürreşîd de bu re'yi musîb görmüştür.

KÂBE'NİN SULTAN AHMED-İ EVVEL DEVRİNDE TAMİRİ

Haccâc'ın Kâbe'yi tecdidinden sonra 1020 tarihinde kadar beytin tecdidine müsaade edilmedi. Fakat erkânı harabe yüz tuttu. Köşelerde yarıklar peyda olarak duvarları yıkılacak bir dereceye gelmişti. Bir müddet daha çare bulunmazsa bütün bütün sukut edeceği anlaşılmıştı. Emîr-i Mekke Şerif İdrîs bilcümle sâdâtın re'yini alarak İstanbul'a arz-ı keyfiyet etti. İstanbul'da ulemâdan bir komisyon teşkil edildi. Netîce-i müzâkerede beyt-i şerifin iki yerinden demir kuşaklarla rabtedilmesi münasip olacağına karar verildi. Demir kuşaklar ve köşebentler imal ve irsâl kılındı. Bunların rabtiyle cüdrân-i beytin mehmâ-emken takviyesine çalışıldı ve bir rüknü tamir olundu. Sathındaki yirmi yedi ağacın tebdiline lüzum görülüp bunlardan üçü ba'de't-ta'mîr eski yerlerine vazolundu. Satıh mermerleri birer birer yerlerinden kaldırılarak mümkün mertebe tesviye edilip her biri şekl-i kadîmi veçhile eski mahalline vazedildi. Kanûnî zamanında konulan gümüş oluk yerine altın oluk vazolundu. *Naîmâ Târihi*'nde daha fazla izahat vardır.

KÂBE'NİN MURÂD-I RÂBİ' DEVRİNDE TECDİDİ

Bu tamir üzerine binâ-yı beyt on sekiz sene daha dayanabildi. 1039 Şâban'ının 19'u Çarşamba günü şiddetli yağmurlar yağıp Harem-i şerif'in içi sel suları ile doldu. Su, beytin kapısındaki kilidin hizasından 2 arşın yukarı çıktı. Dükkânlar, evler, mektepler yıkıldı. Birçok telefat vukua geldi. Beytin duvarları zaten mâil-i inhidâm olduğundan şâbanın 21'i Cuma günü ikindi namazından sonra Rüknüşşâmî ve Rüknülırâkī denilen köşelerin duvarları yıkıldı. Ahali büyük heyecana düştü. Mekke-i Mükerreme bir mahşer yeri gibi oldu. Harem-i şerif bir adam boyu taşla, kumla dolmuştu. Keyfiyet Emîr-i Mekke Şerîf Mes'ûd tarafından İstanbul'a bildirildi. Evvelâ Mısır'dan me'mûren gönderilen Rıdvan Ağa mârifetiyle sakfın muhafazası için dört taraftan büyük direkler dikildi. Tahta perdelerle muhafaza edilip âdi bezden yeşil bir kisve geçirildi. Bir taraftan Harem-i şerif'in tathîrine ihtimam edildi.

İstanbul'dan memur edilen Nakîbüleşraf Ankaralı Mehmed Efendi mârifetiyle de beyt-i şerifin müceddeden inşasına başlandı. Evvelâ dâirenmâdâr etrafına tahta perde çekildi. Beytin cidâr-ı erbaası, esasına varıncaya kadar hedmolunup kaldırılan taşları bir tarafa vazedildi. Temeller kazılarak (senk-i sulb-i ahzar nümâyân oldukta)[54] kemâ fi's-sâbık binaya mübâşeret ve cüdrân-i erbaası vaz'-ı kadîmi üzere tecdid olundu. Ulemâ ve sulehâ dua ve senâ ederek taşları kendi elleriyle nakletmişlerdir. Hacerülesved'in üst tarafından bir parça yeri kırılmıştı. Tamir edildi, muhafaza için imal edilen bakır zarfa gümüş kaplanıp altın ile yaldızlandı. Nihayet duvarlar örüldü. Sakfı inşa olundu. Kapı geçirildi. Ridâsı örtüldü.

رفع الله قواعد البيت = Rafeallâhü Kavâide'l-Beyt (1040).

Cümlesi de tecdîd-i Kâbe'ye tarih vâki olmuştur. İmam Mâlik hazretlerinin fetvasında bildirdiği veçhile beyt-i şerifin mel'abe-i ümerâ olması endişesi olmasaydı, bu tecdidin Hicr-i İsmâil Kâbe dahiline alınmak suretiyle kavâid-i İbrâhim aleyhi's-selâm üzere icrası temenni edilirdi. Arzû-yı nebevî de yerine getirilmiş olurdu.

Kâbe-i Muazzama'nın geçirdiği edvâr-ı tarihiyye hakkında oldukça mufassal mâlûmat vermiş bulunuyoruz. Dünyanın âhir-i eyyâmındaki harâbîsine de 787 ve 790 numara ile tercümeleri gelecek olan iki hadîs-i şerifte işaret buyurulmuştur.

SİTÂRE-İ ŞERİFE (KÂBE ÖRTÜSÜ)

Bu vesile ile Kâbe-i Muazzama'nın kisvesi hakkında bazı tarihî mâlûmat vermek isteriz: Şârih İbn Battal'ın İbn Cüreyc'den nakline göre bazı ulemâ, beyt-i şerife ilk kisve giydiren zatın İsmâil aleyhi's-selâm olduğuna zâhib olmuşlardır. Muhammed b. İshak ise, *Siyer*'de tebâbia-i Yemen'den Es'ad Ebû Kerib nam Tübba' olduğunu haber verip şu suretle izah ediyor: Es'ad Ebû Kerib bir kere Mekke cânibine seyahat etmiş, Mekke'de altı gün ikameti esnasında kurbanlar kesmiş, Mekke halkına dağıtmış, fukaraya tasadduk etmiş. Bu ikameti sırasında bir gece rüyasında beyt-i şerife kisve giydirmiş. Ferdâsı gün bu rüyasını tahakkuk ettirerek rüyasında gördüğü kumaştan beyte bir kisve geçirmiş. İkinci gece muâfirî denilen kumaştan bir ridâ giydirdiğini rüyasında görmüş gündüz olunca bunu da fiilen yapmış. Üçüncü gece de rüyasında câr dediğimiz yollu bir bürde-i Yemâniyye geçirmiş. Gündüzün bunu da tatbik etmiştir. Bunun için Ebû Kerib beyte ilk kisve giydiren kimse olmak üzere tanınmıştır. İbn Kuteybe de bu kıssanın kable'l-İslâm 900 tarihinde vâki olduğunu zikr ve teyit etmiştir. Taberânî'nin *Mu'cem*'inde Sehl b. Sa'd'dan merfûan rivayetine göre, لا تسبّوا تبعًا فإنه قد أسلم "*Tübba'a sebbetmeyiniz! Çünkü Tübba' ehl-i tevhiddir*" buyurulmuştur.[55] "Ensâb-ı Himyer"de de Zebûr ile âmil ve mu'tekid oldukları bildirilmiştir. İbn İshak'ın kitabında cedd-i Nebî aleyhi's-selâm Abdülmuttalib, Zemzem Kuyusu'nu hafredip de altın iki geyik heykeli bulunduğu zaman beyt-i şerife bir kisve geçirerek izhâr-ı tâzim ettiği bildiriliyor.

Resûl-i Ekrem tarafından da beyte kisve giydirildiğine dair haberler şunlardır: Vâkıdî'nin İbrâhim b. Rebîa'dan rivayetine göre, Câhiliye devrinde beyte yünden nescedilmiş kumaş ridâ geçirildi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Yemen kumaşından, Ömer ile Osman radıyallahu anhümâ da Mısır'ın ince mensucatından kisve geçirmişlerdir. Leys b. Ebû Süleym'den de Resûl-i Ekrem zamanında beytin kisvesi yün mensucattan olduğu rivayet edilmiştir. Abdürrezzâk'ın İbn Cüreyc'den rivayetine göre, müşârün ileyh hazretleri, "Bana bir hayli zevatın haber verdiğine göre, Resûlullah ile Ebû Bekir, Ömer, Osman taraflarından beyt için Mısır'ın "kabâtî" denilen beyaz ince keten kumaşlarından ve bürd-i Yemânî denilen "hibere" kumaşından kisve ittihaz buyurulmuştur" demiştir. Buna ilâve ederek, "Abdülmelik zamanında da ilk defa olarak dîbâcdan kisve giydirilmiş ve o devri idrak eden fukaha tarafından, beyt için bundan güzel kisve olmaz diye tasvip edilmiştir" demiştir.[56] İbn Urebe de *Delâil*'inde Hasan-ı Basrî'den "Beyt-i şerife ibtidâ kabâtî denilen Mısır kumaşından ridâ, taraf-ı Peygamberî'den giydirilmiştir" dediğini rivayet etmiştir.

Bu vücûh-ı rivâyâttan anlaşıldığına göre, Resûl-i Ekrem'in beyt-i şerif için ridâ ittihaz buyurduğu muhakkaktır. Yalnız kisve ittihaz buyurulan kumaşın nevindeki rivayetler muhteliftir. Câiz ki Resûl-i Ekrem ba'de'l-feth muhtelif zamanlarda bunlarla beyti kisvelendirmiş olsun.

Ebû Bekir, Ömer, Osman radıyallahu anhüm zamanlarındaki kisve hakkında yalnız İbn İshak'ın menfî rivayeti vardır. Bana irişen habere göre, beytin kisvesi hulefâ-yi selâse taraflarından tecdid edilmemiştir diyor.

Dârekutnî *Mü'telif*'te Kâbe'ye ilk dîbâc kumaştan sitâre-i şerife Abbas b. Abdülmuttalib'in vâlidesi Tenîle tarafından verilmiştir. Müşârün ileyhâ bir kere oğlu Abbas'ı çocukluğunda kaybetmişti de oğlunu bulursa Kâbe'ye bir kisve giydirmeyi nezretmişti. Bu nezrini yerine getirmiştir. Zübeyr b. Bekkâr da bu gāib çocuğun Abbas değil, Darrâr olduğunu ve nezredilen örtünün de siyâb-ı beyzâ olduğunu rivayet etmiştir ki bu da kıssanın taaddüdüne mahmûldür.

Zübeyr b. Bekkâr dîbâc kumaştan ilk sitâre, Abdullah b. Zübeyr tarafından yaptırıldığını iddia etmiştir. Hâfız İbn Hacer de bu rivayeti kabul etmiştir.

Hazret-i Âişe'den Buhârî'nin *Sahîh*'inde tahrîc ettiği bir hadiste, -ki 788 numara ile tercümesi gelecektir- Sıddîka-i müşârün ileyhâ:, "Müslümanlar ramazân-ı şerif farz kılınmazdan evvel muharremin onuncu âşûrâ günü oruç tutarlardı. O günü Kâbe'ye yeni örtü örtülürdü" demiştir.[57]

Asr-ı saâdet'le Hulefâ-yi Râşidîn zamanlarında senede bir defa Kâbe'nin örtüsü değiştirilirdi. Muâviye, zamanında senede iki defa tecdid etmiştir. Me'mûn ise bunu üçe çıkarmıştır. Yevm-i terviyede dîbâc-i ahmer, recebin ilk günü kabâtî, ramazân-ı şerifin yirmi yedinci günü de dîbâc-ı ebyaz ile beytin örtüsünü tecdid ederdi. İbn Dihye, Mehdî'nin de müteaddit mensucattan beyte kisve örttüğünü ve aşağıdan yukarıya kadar Kâbe duvarlarını misk ve amber ile tilâ ettirdiğini haber veriyor. Zübeyr b. Bekkâr Fâtımîler zamanında beyaz dîbâcdan kisve ittihaz mûtat olduğunu, Sultan Mahmûd Sebük Tegin dîbâc-ı asferi iltizam ettiğini bildiriyor. Nâsır-ı Abbâsî tarafından ibtidâ yeşil dîbâcdan yapılmış, sonra siyah renge tebdil edilmiştir ki bu siyah renk sitâre-i şerife, zamanımıza kadar devam edegelmiştir. Mülûk-i İslâmiyye'den hiçbiri Kâbe-i Muazzama'ya kisve örtmeyi terketmemiştir. Nihayet 750 küsur tarihinde Sâlih İsmâil b. Nâsır Kahire nevâhisinden bir köyü Kâbe örtüsü için vakfetmiş bu vakıftan örtü tecdid ve temin edilmiştir (*Umdetü'l-kārî*, IV, 600-601).

KÂBE'NİN ÖRTÜSÜ DEĞİŞTİRİLİNCE ESKİSİNDE NASIL TASARRUF OLUNUR?

Bu hususa dair Buhârî *Sahîh*'inde "Kisvetü'l-Kâ'be" unvanlı açtığı bir babında Ebû Vâil'den[58] şu haberi rivayet ediyor: Bu tâbiî imamı diyor ki: Bir kere Şeybe[59] ile Kâbe derununda bir serîr üzerinde oturmuştum. Şeybe bana dedi ki: Şu kürsüye Ömer radıyallahu anh da oturmuştu. Esnâ-yı musâhabede bana, "İsterim ki Kâbe derununda altın, gümüş ne kadar kıymettar eşya varsa bunların hiçbirini bırakmayıp hepsini fukarâ-yı müslimîn arasında taksim edeyim" demişti. Ben de, "Yâ emîre'l-mü'minîn! Senin iki sahibin Resûlullah ile Ebû Bekir bu işte bulunmadılar" dedim. Hazret-i Fârûk, "Onlar mürüvvet sahibi iki kâmil insan idi. Ben de onların isrine iktidâ ve ittibâ ederim. Onların işlemedikleri bir şeyi ben de işlemem" buyurdu[60]

Yukarıda görmüştük ki Câhiliye zamanından beri her devirde birçok mülûk ve ümerâ beyt-i şerife teberruatta bulunagelmiştir. Bunların pek mühimleri Kâbe hazinesinde muhafaza edilmiştir. Kâbe'ye müteallik eşyâ-yı nefîseden birisi de Kâbe'nin pûşîdesidir. Bu cihetle Buhârî bu hadisi "Kisvetü'l-Kâ'be" babında zikretmiştir. İbn Battal diyor ki: Hazret-i Ömer'in ictihadına göre, fukarâ-yı müslimînin tehvîn-i ihtiyâcı Kâbe'ye kisve ittihazından daha efdaldır. Hazret-i Ömer ibtidâ menâfi-i müslimîni tercih etmiştir. Fakat ne Resûl-i Ekrem ne de Halife Ebû Bekir'in böyle bir işe taarruz etmedikleri kendisine ifade edilince, böyle bir hareketten ictinap etmiştir. Hazret-i Ömer'in Übey b. Kâ'b ile de böyle bir muhaverelerini Hasan-ı Basrî tariki ile Abdürrezzâk rivayet etmiştir. Bu defa da Übey b. Kâ'b, "Ey emîre'l-mü'minîn! Sizden evvel iki dostunuz böyle bir iş işlemediler. Bunda bir hayır ve menfaat olsaydı onlar yaparlardı" demiş. Hazret-i Ömer de İbn Kâ'b'ı tasvip etmiştir.

Resûl-i Ekrem'le ilk halifesinin taaddî etmeleri, Kâbe kisvesinin ehemmiyetini ifade eder. Hâfız Bedreddin el-Aynî'nin beyanı veçhile Kâbetullah'ı pûşîdesinden tecrit etmek İslâm'ı rencide eder, kulûb-ı müslimîni zaafa uğratır. Şârih İbn Battal da, "Kâbe'ye hediye edilen eşya ve bu meyanda sitâre-i şerife vakıf demektir. Evkaf hakkında câri olan ahkâma tâbidir, tağyîri câiz değildir. Bunda İslâm'ı tâzim a'dâ-yı filcümle tevbîh vardır" diyor. Sâhib-i *Telhîs*, "Kâbe-i müşerrefe'nin estârını satmak câiz değildir" demiştir. Yine böyle Ebü'l-Fazl da, "Kâbe'nin estârını kesmek ve bundan bir parça ayırmak câiz değildir. Nakli, bey'i, şirâsı da câiz değildir. Herkes tarafından yapılan ve Benî Şeybe'den iştirâ edilen bu parçaların reddi lâzımdır" demiştir. Râfiî de bu babda Ebü'l-Fazl'a muvafakat etmiştir. İbn Salâh da, "Kâbe ve estârı hakkında emr ü tasarruf imama aittir. Beytülmâl için sitâre satılabilir, icabında atâ ve ihsan olarak verilebilir" demiştir. Ezrakī de, Ömer radıyallahu anhın Kâbe'nin kisvesini her sene tecdid ettiğini ve nez' edilen estârı hüccâc arasında taksim ettiğini nakletmiştir. Yine Ezrakī, İbn Abbas, Âişe, Ümmü Seleme radıyallahu anhümden kisve-i beyti giymek câiz olduğunu rivayet etmiştir. İbn Ebû Leylâ'dan estâr-ı Kâbe'den bir parça sirkatin kat'-ı yedi mûcip olmadığı ictihadı rivayet edilmiştir ki hep bunlar teberrük kastına mahmûl olacaktır *(Umdetü'l-kārî*, IV, 603).

Bütün bu ârâ ve ictihad hulâsa edilerek, zâhir olan mezhebe göre kisve-i atîka gün geçtikçe mâruzu fesad ve helâk olacağından taksim ve beytülmâlce lüzumuna göre istimal edilmelidir denilmiştir.

MESCİD-İ HARÂM

Kâbe-i Muazzama'nın etrafı Mescid-i Harâm'dır. Bu mübarek mescide Mescid-i Harâm denildiği gibi Harem-i şerif de tabir olunur. "Harâm" ıtlakı ihtiram olunduğundandır. Hetk-i hürmeti câiz olmadığından dolayı Mekke-i Mükerreme'ye de Belde-i Harâm tabir olunur ve Asr-ı saâdet'te ve Hazret-i Ebû Bekir zamanında Mescid-i Harâm'ın zemini tavâf-ı beyte mahsus ufak bir sahaya münhasır iken Hazret-i Fârûk'un zamân-ı hilâfetinde memâlik-i İslâmiyye'nin tevessüü ve hüccâcın tekessürü üzerine pek ziyade izdiham vâki olmakla mescidin civarındaki bazı evler sahiplerinden satın alındı ve hedmedilerek mescide ilâve ve etrafına duvar inşa olundu. Hazret-i Osman'ın ve Abdullah b. Zübeyr'in zamân-ı hilâfetlerinde de birtakım büyût ü menâzil daha iştirâ olunarak Harem-i şerif biraz daha tevsî edildi. Hicretin 44. senesinde Muâviye tarafından Dârünnedve satın alınıp Harem-i şerif'e ilhak olundu. 75 senesinde Abdülmelik b. Mervân, 91 senesinde de Velîd taraflarından Mescid-i Harâm birer parça daha tamir ve tevsî edilmiştir. Velîd tarafından birçok mermer direk gönderildi ve etrafına kesme taştan cesîm bir duvar inşa edildi.

Harem-i şerif sâha-i vesîasının ve etrâf-ı erbaasındaki sakıfların ve revakların güzel şekil alması, Abbâsîler zamanında müyesser olmuştur. Ebû Ca'fer el-Mansûr zamanında mescid-i şerifin duvâr-ı Şâmîsi ciheti Dârünnedve'ye, diğer ciheti bâb-ı umreye kadar tevsî edilmiştir. Cihât-ı erbaası da altın, gümüş, rengârenk camlarla tezyin ve Hatîm'in dahiline mücellâ mermerler tefriş olunmuştur. Mehdî zamanında ise beyt-i şerif ile Mes'â arasındaki büyût ü emâkin kâmilen mescide ilhak edilmiştir. Mehdî'nin bina emîri, Kahire'den celbettiği 480 kadar taş direği icap eden yerlere koyarak bunların üzerlerine kubbeler inşa ettirmiştir.

Osmanlı Türkleri zamanında ise Harem-i şerif, en bedîî şeklini iktisap etmiştir. Yavuz Sultan Selim zamanına kadar Harem-i şerif'in sakıfları ve revakları ahşap idi. 979 tarihinde Hâkān-ı müşârün ileyh tarafından tayin buyurulan Mısırlı Ahmed Bey mârifetiyle bu ahşap revaklar ve sakıflar yıkılıp yerlerine müzehhep alemli kubbeler inşa edilmiştir. Sonra sıra ile Sultan Ahmed, Hamîd-i Evvel, Sultan Mahmud, Abdülmecid zamanlarında beyt-i şerifin ve Mescid-i Harâm'ın cihât-i muhtelifesi tamir ve tezyin edilmiş ve etrafında nice mâmûreler meydana getirilmiştir *(Târîh-i Dîn-i İslâm).*

Bu izahımızdan anlaşıldığı veçhile Mescid-i Harâm, Hacı Zihni Efendi merhumun tembihi veçhile ufak bir mescid değil, en büyük camilerden daha vâsiʻ bir maʻbed-i mübârektir ve Kâbe-i Muazzama bu Mescid-i Harâm'ın ortasındadır. Minberi, Makām-ı İbrâhim aleyhi's-selâmı, Zemzem Kuyusu'nu, mezâhib-i erbaa ashabı için başka başka dört makamı vardır. Bunlardan başka metâf denilen ve beyt-i şerifin etrafında tavaf için ifraz edilmiş bulunan geniş bir daireyi de muhtevîdir ve mermerle tefriş olunmuştur.

HAREM-İ MEKKE

Mescid-i Harâm'ı dâiren-mâdâr ihâta eden bir sâha-i arâzî vardır ki bunun dahiline Harem ve Harem havzası haricine Hil ıtlak olunur. Mekke-i Mükerreme ve civarının nebâtı katʻ olunmamak ve hayvanatı avlanmamak gibi birtakım ahkâm-ı şerʻîye taalluk ettiğinden, Harem-i Mekke'nin hududu tayin buyurulmuş ve nişan vazedilmiştir.

İbn Abbas radıyallahu anhümâdan rivayet olunduğuna göre, İbrâhim aleyhi's-selâm beytin inşasını tamamladıktan sonra Cebrâil aleyhi's-selâm gelip kendisine hudûd-ı Harem'i irâe etmiş ve Hazret-i İbrâhim tarafından buralara birer alâmet vazedilmiştir. Sonra İsmâil aleyhi's-selâm, daha sonra Kusay b. Kilâb taraflarından bu alâmetler tecdid edilmiştir. En sonra Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem tecdid buyurmuştur. Hazret-i Ömer de zamân-ı hilâfetinde Kureyş'ten dört zatı gönderip bunlar mârifetiyle hudûd-ı Harem'i irâe eden alâmetler nasbedilmiştir.[61]

İbnü'l-Cevzî'nin *el-Muntazam*'da beyanına göre, Kusay tarafından vazolunan alâmât-ı Harem, Asr-ı saâdet'te Kureyş tarafından sökülüp atılmıştı. Fakat Resûl-i Ekrem'e Kureyş'in bu alâmetleri kendi elleriyle yakında iade edecekleri Cibrîl mârifetiyle bildirildi. Kureyş'ten bazı kimseler rüyalarında birisinin: "Harem, size Allah'ın bir lutfu idi, kadrini bilmediniz. Artık şimdi Arap sizi çiğnerse çok görmeyiniz!" dediğini işitmişlerdi. Sonra elleriyle yerli yerince bu alâmetleri iade etmişlerdir. Feth-i Mekke günü de Resûl-i Ekrem, Temîm İbn Esed'i gönderip tecdîd ettirmiştir. Bilâhare sırasıyla Hazret-i Ömer, Muâviye, Abdülmelik zamanlarında yeni alâmetler konulmuştur.[62]

Haram unvân-ı mübâreki, beytten ve mescidden başka Mekke şehrine de lisân-ı Kur'ân ile verilmiş ve bu belde-i tâhireye şeref bahşetmek için Harem dahilinde kan dökmek, ağaç kesmek, av avlamak haram kılınmıştır. Sûre-i Neml'in 91. âyetinde meâlen şöyle buyurulmuştur: "*Ben, ancak şu beldenin sahibine ibadetle emrolundum ki Allah, o beldeyi haram kılmıştır. Her şey Allah Teâlâ içindir. Ben de millet-i İslâm üzere sabit Hunefâ'dan olmakla emrolundum.*"[63]

Kasas sûresinin 57. âyetinde de makām-ı imtinânda, "*Biz, Mekkeliler için her tehlikeden emin bir haremi, mekân kılmadık mı? Ki, o hareme inayetimizden rızık olarak her şeyin semerâtı toplanır*"[64] buyurulmuştur.

Sahîh-i Buhârî'de İbn Ömer radıyallahu anhümâdan rivayet olunduğuna göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem feth-i Mekke günü irat ettiği bir hutbesinde, "*Cenâb-ı Hak şu Mekke şehrini vâcibü'l-ihtirâm bir belde kılmıştır. Hürmeten onun ağacı kesilmez, hayvanları taciz edilip avlanmaz*" buyurmuştur.[65]

HAREM'İN HUDUDU

Evvelâ Medine cihetinden 3 mil mesafede vâki Ten‘îm’dir. Sâniyâ, Irak yolu üzerinde 7 mil mesafede vâki Seniyye-i Cebel’dir. Sâlisâ, Ci‘râne yolu üzerinde 9 mil mesafede vâki Şa‘b’dır. Râbiâ, Tâif yolu üzerinde 7 mil mesafede Batn-ı Nemîre’dir. Hâmisâ, Cidde yolu üzerinde 9 mil mesafede Aşâir ile mahduttur. Bunlar arasında Mekke’ye en yakın olanı Ten‘îm’dir. Mekke-i Mükerreme’den umre çıkaranlar ihram için Ten‘îm’e çıktıklarından umre tesmiye olunur.

Bu hudûd-ı Harem, mevâkīttan başkadır. Mevâkīt, ihram hudududur ve Mekke’ye daha uzaktır. Bunlar da beş mevzidir: Zülhuleyfe, Zâtüırk, Cuhfe, Karn, Yelemlem’dir. Medineliler Zülhuleyfe’den, Irak ahalisi Zâtüırk’tan Şam tarafının hacıları Cuhfe’den, Necidliler Karn’den, Yemenliler de Yelemlem mevkiinden ihram ederler. Bahr-i Ahmer’e bizim gibi Süveyş’ten giren hüccâc Râbiğ hizasında ihrambend olurlar ki, ehl-i Şâm’ın mîkātı olan Cuhfe karîbindedir.

Mevâzi-i mezkûre, Beyt-i Muazzam’ın hududu haremi olduğundan, Mekke-i Mükerreme’ye gidenler için bu mevzileri ihramsız geçmek cinayet addolunur. Aşağıda izah edilecektir.

---

1 el-Bakara, 2/128.

2 Sa‘leb, Ebü’l-Abbas, Ahmed b. Yahyâ’dır. Kûfe’de neşet eden meşâhir-i nahviyyûndandır. Ahbâr ve eş‘âr-ı Arab’a vukufta, edebiyatta yed-i tûlâ sahibidir. Sözü senettir. 291 (904) tarihinde vefat etmiştir.

3 {Âl-i İmrân, 3/97.}

4 ابن سكيت eâzım-ı üdebâdandır. Hulefâ-yi Abbâsiyye’den Mütevekkil’in nedimi ve oğulları Mu‘tez ile Müeyyed’in muallimi ve mürebbisi idi. Kendisi Mufaddile olup Hazret-i Ali ve Ehl-i beyt’e fevkalâde izhâr-ı hürmet ederdi. Bir gün oğullarına ders verdiği sırada Mütevekkil, “Şu iki oğlumu mu çok seversin, Hasan ile Hüseyin’i mi?” demesi üzerine sâhib-i terceme, “Seni ve senin iki oğlunu, Hazret-i Ali’nin kölesine bile muadil addetmem” diye cevap vermiş ve bu cevaptan gazaba gelen Mütevekkil ilm-i edebin lisân-ı belâgatı olan bu büyük imamın dilini kopartmış; 244 tarihinde (858) vefat edip pek çok eser bırakmıştır.

5 {Âl-i İmrân, 3/97.}
6 el-Bakara, 2/196.
7 {el-Hac, 22/27.}
8 {el-Hac, 22/27.}
9 عن ابن عمر رضي الله عنهما قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: بني الإسلام على خمس: شهادة أن لا إله إلا الله وأن محمدا رسول الله وإقام الصلاة وإيتاء الزكاة والحج وصوم رمضان.
{B8 Buhârî, Îmân, 2.}
10 عن أبي هريرة رضي الله عنه قال: خطبنا رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال: أيها الناس! قد فرض الله عليكم الحج. فحجوا! فقال رجل: أكل عام يا رسول الله؟ فسكت حتى قالها ثلاثا. فقال رسول الله صلى الله عليه سلم: لو قلت نعم لوجبت ولما استطعتم. قال: ذروني ما تركتكم. فإنما هلك من كان قبلكم بكثرة سؤالهم واختلافهم على أنبيائهم فإذا أمرتكم بشيءٍ فأتوا منه ما استطعتم وإذا نهيتكم عن شيء فدعوه (رواه مسلم في باب فرض الحج مرة).
{M3257 Müslim, Hac, 412.}
وأخرج البخاري في الإعتصام من هذا الحديث دعوني ما تركتكم فإنما هلك إلى آخره.
11 {el-Mâide, 5/101.}
12 عن علي بن أبي طالب رضي الله عنه قال لما نزلت وَلِلّٰهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا قالوا يا رسول الله أفي كل عام فسكت. فقالوا يا رسول الله أفي كل عام قال لا ولو قلت نعم لوجبت. فأنزل الله يَا أَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءَ إِنْ تُبْدَ لَكُمْ تَسُؤْكُمْ الآية.
{T814 Tirmizî, Hac, 5.}
[أخرجه الترمذي في باب كَم فُرِض الحج، وابن ماجه في باب فرض الحج].
13 *Bedâi'*, II, 118.
14 *Umdetü'l-kārî*, IV, 477.
15 *Zâdü'l-meâd*, I, 180.

16 *Minhâc*, II, 118.

17 *Umdetü'l-kārî*, IV, 484.

18 {Âl-i İmrân, 3/97.}

19 {el-Bakara, 2/197.}

20 Resûl-i Ekrem efendimiz Hudeybiye Seferi'ne çıkmazdan evvel bir rüya görmüştü. Rüyasında ashabıyla beraber bir kısmının başları tıraş olmuş, bir kısmının saçları kesilmiş olarak emniyet içinde Mekke'ye, Mescid-i Harâm'a girmişlerdi. Resûl-i Ekrem bu rüyasını ashabına haber verdiğinde rüyanın mazmunu o sene tahakkuk edecek ümidiyle ashâb-ı kirâm tabii sevinmişlerdi. Fakat Hudeybiye'den bir musâlahanâme imzalayarak dönüldüğü ve Mekke'ye girmek müyesser olmadığı görülünce münâfıklar,

— "Haniya! Ne tıraş olduk, ne saçımızı kestirdik, ne de Kâbe'yi gördük?" demeye başlamışlardı. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem'in rü'yâ-yı sâliha ve sâdıka olduğu inzâl buyurulan şu meâldeki âyet-i kerîme ile teyit buyuruldu:

— "*Allah, resulünü gördüğü rüya hususunda tasdik eder ki, bu rüya haktır, vukuu muhakkaktır. Elbette müminlerin kimi başları tıraşlı, kimi saçları kesilmiş ve tamamıyla emin, korkusuz bir halde inşallah Mescid-i Harâm'a gireceklerdir. Hudeybiye Musâlahanâmesi'nin ihtiva ettiği menâfi-i siyâsiyyeyi siz bilemezsiniz? Ondaki menâfi' ve masâlihi Allah bilir ki, onu feth-i Mekke'den evvel size en yakın bir fetih kılmıştır.*"*

* لَقَدْ صَدَقَ اللّٰهُ رَسُولَهُ الرُّؤْيَا بِالْحَقِّ لَتَدْخُلُنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ إِنْ شَاءَ اللّٰهُ آمِنِينَ مُحَلِّقِينَ رُءُوسَكُمْ وَمُقَصِّرِينَ لَا تَخَافُونَ فَعَلِمَ مَا لَمْ تَعْلَمُوا فَجَعَلَ مِنْ دُونِ ذٰلِكَ فَتْحًا قَرِيبًا.

{el-Feth, 48/27.}

21 Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd'dur. Mütekellimînin imamı, ehl-i hakkın da mürşid-i enâmıdır. Sem'ânî, Mâtürîd'in Semerkant'ta bir mahallenin adı olduğunu haber vermiştir. Müşârün ileyh hazretleri ilm-i fıkhı İmam Muhammed'in ashabından Ebû Süleyman el-Cûzcânî'nin tilmizi Ebû Bekir Ahmed el-Cûzcânî'den ahzetmiştir. Kendisinden de Semerkant Kadısı Hakîm İshak b. Muhammed, Ali Rüstüfağnî (Semerkant'ta bir köydür), Ebû Muhammed Abdülkerîm el-Pezdevî fıkıh öğrenmişlerdir. Kaderiyye, Cebriyye, Râfiziyye, Hâriciyye, Müşebbihe, Mürcie, Mu'tezile gibi birtakım ileri, geri mezhepler türeyip gûnâgûn akāid-i bâtıla neşrettikleri ve Sûfiyye, Meşşâiyye, İşrâkıyye gibi felsefî birtakım mesâlik-i muhtelife ashabı da akāid-i İslâmiyye'yi kendi meslek-i felsefîlerine göre te'vil eyledikleri sırada ikinci karn-i hicrî sonlarında Türkistan'da Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, Bağdat'ta Ebü'l-Hasan Ali el-Eş'arî yetişip Ehl-i sünnet ve cemaat akaidini müdafaa etmişler ve fırak-ı dâlleyi red için bir hayli eser yazmıştır. İmam Mâtürîdî'nin *Kitâbü't-Tevhîd'i, Kitâbü'l-Makālât'ı, Kütüb-i Evhâmi'l-Mu'tezile'si*, Revâfız, Karâmita gibi birtakım erbâb-ı dalâlet aleyhindeki reddiyeleriyle fıkıhtan *Meâhizü'ş-şerâi'i*, usûl-i fıkha dair cedeli cümle-i müellefâtındandır.

Eş'arî hazretleri de *el-Lümâ', Îzâhü'l-burhân*, *et-Tebyîn alâ usûli'd-dîn, İbâne* namındaki eserleriyle Râfizîler'i, Hâricîler'i, Mu'tezile ve Melâhide'yi redde dair birçok eser yazmıştır. Muazzam bir de *Tefsîr*'i vardır. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin de *Te'vîlât*'ı vardır. Fakat kendisinin değildir. Belki şeyhin usûl-i Ehl-i sünnet ve usûl-i tevhid hakkındaki beyanatı ashabı tarafından zaptedilmiş ve sâhib-i *Tuhfe* İmam Alâeddin es-Semerkandî tarafından cemedilmiştir. Beyazıt Devlet Kütüphanesi Veliyyüddin Efendi'deki bir nüshası mütalaagüzârımız olmuştur.

Bu iki imâm-ı hümâm Ehl-i sünnet'in iki göz bebeğidir. İrâde-i cüz'iyye gibi fer'î bazı meseleler istisna edilirse, ikisi arasında usûl-i mesâilde hiçbir ihtilâf sebketmemiştir. İmam Mâtürîdî'nin usûl-i i'tikādiyyâtı, İmâm-ı Âzam ile ashabının ichadlarına, İmam Eş'arî'nin usûl-i i'tikādı da İmam Şâfiî ve ashabının re'ylerine muvâfık bulunduğundan, itikadda Mâtüurîdî olanlar amelde Hanefî, Eş'arî olanlar da Şâfiî'dir. Eimme-i erbaa arasındaki ihtilâf fürûât-i a'mâle müteallak olup bu ihtilâfın mesâil-i i'tikādiyeye şümulü yoktur. Hatta Mu'tezile de birçok ahkâm-ı fıkhiyyede Hanefî mezhebini kabul etmiştir. Mâlikî ve Hanbelîler'den pek çoğu da Eş'arî'dir.

Eş'arî hazretleri 266 tarihinde Basra'da doğmuş, 330'da Bağdat'ta vefat etmiştir. Üç sene sonra da 333 tarihinde Mâtürîdî hazretleri Semerkant'ta vefat etmiştir (Rahmetullahi aleyhimâ) (*İbn Haldûn; Keşfü'z-zunûn; el-Fevâidü'l-behiyye*).

22 *Bedâi'*, II, 119.

23 رَبَّنَا إِنِّي أَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِي بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ رَبَّنَا لِيُقِيمُوا الصَّلَاةَ فَاجْعَلْ أَفْئِدَةً مِنَ النَّاسِ تَهْوِي إِلَيْهِمْ وَارْزُقْهُمْ مِنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَشْكُرُونَ

{İbrâhîm, 14/37.}

24 Cürhüm, Sâm b. Nûh *aleyhi's-selâm*ın evlâdından ve Kahtân'ın beş oğlundan biridir. Öbürleri Ya'rub, Hazremut (Hadramut), Âd, Umân'dır. Silsile-i nesebi, جرهم بن قحطان بن عابر بن شالخ بن أرفخشد بن سام بن نوح dır. Cezîretülarap'ın sekene-i kadîmesi tarihte "Arab-ı âribe-i bâide" diye anılır. Bunları istihlâf eden Kahtânîler kadar tarihleri mâlûm değildir. Kahtân, vaktiyle Yemen'e gelip bir hükûmet kurmuştur ki adına *Devlet-i Kahtâniyye* denir. Kahtân'ın lisanı Süryânî idi. Arapça'yı Arab-ı bâide'den öğrenmiş, evlât ve ahfadına nakletmiştir. Kahtân'ın vefatında Ya'rüb yerine geçmiş ve bilâd-i mütecâvireyi zaptederek kardeşlerinden Cürhüm'ü Hicaz'a, Âd'ı Şemmer'e, Umân'ı Uman havalisine vali tayin etmiştir. İleride bunlar kesb-i istiklâl ederek her biri nice kabâilin babası olmuş ve Cürhüm'den doğan kabileye "*Cürhüm-i Sânî*" denilmiştir. Kahtânîler tarihte "*Arab-ı âribe-i bâkıye*" diye anılırlar. Hazret-i İsmâil'in Cürhümîler'den bir kız alarak evlâdının Cürhümîler'le ihtilâtından da "*Arab-ı müsta'ribe*" meydana gelmiştir. Bu keyfiyet hicret-i nebeviyeden 3793 sene evvel vukua geldiği *Ebü'l-Fidâ tarihi*nde mazbuttur.

Arab-ı âribe ile Arab-ı müsta'ribe arasına mürûr-ı eyyâm ile rekabet düştü. Bu rekabetin esası hariçten hücum zamanında zimâm-ı riyâsetin kimin elinde bulunacağını tayin ve kavm-i Arab'ın merkez-i ittihâdını teşkil etmekten ibaret idi. Bu iki fırkadan her birinin birer merkezi vardı. Benî Ya'rub, Yemen'in servetini ve ahalisinin kıdemini ileri sürerek San'a'nın merkez olmasını isterdi. Ya'rüb b. Kahtân, lugat-ı Arabiyye'yi ilk tekellüm eden bir zat olmakla Arap isminin kendisine nisbet olunduğunu iddia eylerdi. Benî İsmâil ise Mekke'nin şeref ü rüchânını ispat için Mekke'deki müessesâtın kutsiyeti ile istidlâl ederdi. Bu iki fırka arasındaki mücadele altıncı karn-ı milâdî nihayetine kadar devam etmiştir. Karn-i sâbi'de Hazret-i Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz gelip dîn-i tevhidi tebliğ etmekle Mekke-i Mükerreme'nin tefevvukıyle mesele nihayete ermiştir.

Zuhûr-ı İslâm'dan sonra Arab-ı müsta'ribe'nin i'lâ-yı kelimetullah için etrâf-ı âleme intişar ederek muâsır-ı milel ü akvâm ile ihtilâtından hâsıl olan kısım da vardır ki bunlara da "Arab-ı müsta'ceme" denir. Mısır, Bilâd-i Mağrib, Suriye, Irak ahalisi bu kısımdandır.

Umdetü'l-kārî'de Atâ b. Sâib'den, وكانت جرهم يومئذ يواد قريب من مكة "Hazret-i İbrâhim Hâcer'le İsmâil'i getirdiğinde Cürhümîler'in Mekke'ye yakın bir vadide bulundukları" rivayeti naklediliyor ki bu rivayet Hazret-i İbrâhim'in kadınını ve çocuğunu bütün bütün insandan ârî bir çölde bırakmadığını ifade etmekle daha mâkuldür.

25 Süheylî, Hazret-i İsmâil'in hareminin adı "*Ceddâ bint Sa'd*"dır demiş, İbn İshak'tan da *Umâre bint Sa'd İbn Üsâme* olduğu rivayet edilmiştir. Ebû Cehm'in hadisinde de ismi zikredilmeyerek بنت صدي dir denilmiştir (*Umdetü'l-kārî*).

26 el-Bakara, 2/127.

27 {B3364 Buhârî, Enbiyâ, 9.} Kâbe-i Muazzama'nın İbrâhim ve İsmâil aleyhime's-selâm tarafından ilk inşasına dair Buhârî'nin rivayeti burada bitiyor. Metn-i hadîs çok uzundur. Biz, hulâsa olarak naklettik. Aslı, Yûnînîye nüshasına tevfîkan Mısır'da basılan *Buhârî*'nin dördüncü cüzünün 142, 143, 144. sayfalarında muharrerdir.

28 *Umdetü'l-kārî*, VII, 364.

29 *Umdetü'l-kārî*, VII, 364.

30 وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ. رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمَيْنِ لَكَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا وَتُبْ عَلَيْنَا إِنَّكَ أَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ . رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ اٰيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ.

{el-Bakara, 2/127-129}

31 {Kaynakta rivayetin metni " ...دعوة أبي إبراهيم وبشارة عيسى بي ورؤيا أمّي... " şeklindedir. HM17280 İbn Hanbel IV, 127; NM3566 Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 1339 (2/419).}

32 {B3370 Buhârî, Enbiyâ, 10.}

33 وَأَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ يَأْتُوكَ رِجَالًا وَعَلَى كُلِّ ضَامِرٍ يَأْتِينَ مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ. لِيَشْهَدُوا مَنَافِعَ لَهُمْ وَيَذْكُرُوا اسْمَ اللّٰهِ فِي أَيَّامٍ مَعْلُومَاتٍ عَلَى مَا رَزَقَهُمْ مِنْ بَهِيمَةِ الْأَنْعَامِ فَكُلُوا مِنْهَا وَأَطْعِمُوا الْبَائِسَ الْفَقِيرَ. ثُمَّ لْيَقْضُوا تَفَثَهُمْ وَلْيُوفُوا نُذُورَهُمْ وَلْيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ.

{el-Hac, 22/27-29.}

بيت عتيق terkibinde “atîk” lafzı “kadîm, muteber, âzâde” mânalarında müstâmeldir. Bunlardan ma‘nâ-yi âhir Resûl-i Ekrem efendimizden me’surdur. Buhârî’nin, İbn Cerîr’in, Taberânî’nin Abdullah b. Zübeyr’den rivayetlerine göre, Resûl-i Ekrem efendimiz, إنما سمى الله البيت العتيق لأنه أعتقه من الجبابرة *“Allah Teâlâ’nın beyte, ‘atîk’ diye isim vermesi, cebâbirenin tecavüzünden masun kılmasından dolayıdır”* {Buhârî, *Târih-i kebîr*, I, 201, no: 619; Taberânî rivayeti mevkûf olarak nakledilmiştir. MK13915 Taberânî, *el-Kebîr*, XIII-XIV, 76. Beyhakī, *Şuabü’l-îmân*, V, 463, no: 3721.} buyurmuştur ki tarihen müsbet bir hakikattir. Tebâbia-i Yemen’den “*Es‘ad Kerib*” nam Tübba‘, halkın Beyt’e tevechünü, fevç fevç ziyaret ettiklerini çekemeyerek yıkmak istemişse de felce uğramıştır. Bundan mütenebbih olarak beyt-i şerife Yemen kumaşlarından kıymetli bir kisve geçirmek tathîr ve tenzîfini emredip kapısına kilit koydurmak suretiyle hürmet göstermiş, iyi olmuş. Bir rivayette ilk örtülen kisve budur. Meşhur Fil Vak‘ası’nın kahramanı Ebrehe de kahra uğramıştır. Haccâc’ın tecavüzü, beyte değil, Abdullah b. Zübeyr’e müteveccihtir. Karâmita’nın tecavüzü kıskançlıktır.

34 عن أبي ذر رضي الله عنه قال: قلت يا رسول الله أي مسجد وضع في الأرض أول؟ قال المسجد الحرام. قال قلت: ثم أي؟ قال: المسجد الأقصى. قلت: كم بينهما؟ قال: أربعون سنة. ثم قال أينما أدركت الصلاة بعد فصله فإن الفضل فيه.

{B3366 Buhârî, Enbiyâ 10; M1161 Müslim, Mesâcid 1.}

35 *Sîret-i İbn Hişâm*’da İsmâil aleyhi’s-selâmın 130 yaşında vefat ettiği ve Hicr’e, vâlidesi Hâcer’in yanına defnolunduğu İbn İshak’tan rivayet ediliyor.

36 İbn Hişâm'ın es-*Sîre*'sinde beyanına göre Amâlik, imlâkın, bazılarına göre imlîkın cemʿidir ve İmlîk b. Lâviz, İbn Sâm b. Nûh'tur. Mine'l-kadîm Amâlika Belkā hıttasında Maâb'da sakin idiler. Bu mıntaka-i arâzî Hicaz kıtasının şimalinde ve Filistin'in cenubunda vâkidir. Zannolunduğuna göre, Benî İsrâil'in Bâbilistan'dan Arz-ı Mukaddes'e vüsullerinden evvel Filistin'in dahi sahipleri ve ahalisi bunlar idi. Müşrik ve putperest bulunduklarından Benî İsrâil ile bunlar arasında mine'l-kadîm münâferet ve husumet eksik olmazdı. Bazı ehl-i ilmin beyanına göre, Mekke'ye putperestlik Huzâîler'den Amr b. Lühay vasıtasıyla bunlardan geldi. İri yarı, cesaret ve servet sahibi olmakla meşhur idiler. Firavunlar zamanında bir aralık Mısır'ı da zaptetmişlerdi. Şemseddin Sâmi *Mısr-ı Kadîm Târihi*'nde *Hiksüs* ism-i garîbi ile yâdolunan Araplar'ın dahi Amâlika'dan olmaları muhtemeldir diyor. Muhterem müderris Şemsettin Günaltay'ın *İslâm Târihi*'nde Amâlika hakkında vesâika müstenit en derin tedkîkâtı vardır.

37 Bu tarihî vâkıaya Sebe' sûresinin 15-17. âyetlerinde şu suretle işaret buyurulmuştur:

لَقَدْ كَانَ لِسَبَإٍ فِي مَسْكَنِهِمْ آيَةٌ جَنَّتَانِ عَنْ يَمِينٍ وَشِمَالٍ كُلُوا مِنْ رِزْقِ رَبِّكُمْ
وَاشْكُرُوا لَهُ بَلْدَةٌ طَيِّبَةٌ وَرَبٌّ غَفُورٌ . فَأَعْرَضُوا فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ سَيْلَ الْعَرِمِ
وَبَدَّلْنَاهُمْ بِجَنَّتَيْهِمْ جَنَّتَيْنِ ذَوَاتَيْ أُكُلٍ خَمْطٍ وَأَثْلٍ وَشَيْءٍ مِنْ سِدْرٍ قَلِيلٍ . ذَٰلِكَ
جَزَيْنَاهُمْ بِمَا كَفَرُوا وَهَلْ نُجَازِي إِلَّا الْكَفُورَ

Bu âyetlerin meâli şöyledir: "*Yemin ederim ki: Sebe kavminin meskenlerinde bir ibret vardır. Her meskenin sağında, solunda iki güzel bahçe (*görenlere lisân-ı hâl ile*) rabbinizin rızkından yiyiniz de O'na şükrediniz!* (diyor). *Sebe şehri, ne hoş bir belde, bu nimetleri ihsan eden Rab Teâlâ'nın ne kadar mağfireti bol! Lâkin o Sebeliler, haktan iʿrâz ettiler. Biz de üzerlerine ʿArim seli'ni saldırdık ve bunların o güzel iki bahçelerini, ekşi yemişli, ılgın ağaçlı, biraz da sidirden ağacı bulunan iki köhne bahçeye çevirdik. Bu tebdil, onları nankörlükleriyle cezalandırmaklığımızdır ve âdet-i ilâhiyyemiz, çok nankör olanları, elbette böyle cezalandırmaktır*".

Sebe, Kahtân ahfadından, Sebe b. Yeşcüb b. Ya'rüb b. Kahtân'dır. Bu Sebe kavmi güneşe taparken Belkıs'ın hükümeti zamanında Süleyman aleyhi's-selâma iman etmişlerdi ve memleketlerinin merkez-i idareleri olan Me'rib şehri ki Sebe diye yâdolunur. Cennet-âsâ bir mâmûre halini almıştı. Fakat bilâhare gelen birtakım peygamberlerin davetinden i'râz ettiler. Seylü'l-arim ile Sedd-i Me'rib yıkılmak suretiyle cezalandırıldılar.

Tefsir ve tarih kitaplarında tafsil edildiğine göre, Me'rib şehrindeki bu seddi, Melik Sebe veya Belkıs yaptırmıştı. Halkı susuzluktan kurtarmak maksadıyla iki dağ arasında taş, zift, kum gibi levâzımla ve pek ciddi bir ihtimam ile yapılmıştı. Etrafındaki akan sular, yağmur, sel suları bu seddi doldururdu. Halkın buradan su ihtiyacı temin edilirdi. Bu sed sayesinde Me'rib, zamanın dünya cenneti olmuştu. Seddin yıkılması üzerine halk açlıktan ve susuzluktan korkarak yurtlarını terketmiş her kabile bir tarafa dağılmıştır. *Sîret-i İbn Hişâm*'da bunlardan Âl-i Cefne'nin Şam'a, Benî Lahm'in Irak'a, Benî Evs ile Benî Hazrec'in Yesrib'e, Benî Huzâa'nın da Mekke'ye çekildikleri bildiriliyor.

38 **Hicâbe.** Kâbe-i Muazzama'nın perdedarlığı vazifesi idi. Resûl-i Ekrem ba's buyurulduğunda bu memuriyet *Abdüddâr b. Kusay* evlâdından Osman b. Talha yedinde idi. Feth-i Mekke zamanında yine kendisine ihsan buyurulmuşsa da Medine'ye avdet buyurulduğunda amcazadesi Şeybe'nin eline geçmiş ve zamanımıza kadar onun ahfadı elinde kalmıştır.

Sikâye. Hüccâca tatlı su iskā etmek vazifesidir. Bu memuriyet Abdülmuttalib b. Hâşim'e ve onun vefatında oğlu Abbas'a ve ba'dehû evlâd ve ahfadına intikal etmiştir. Sonra Abbâsîler devrinde Zübeyr b. Avvâm evlâdına geçmiştir.

Livâ. Bir mahalle asker sevkolunacağı zaman, bu memuriyette bulunan kimse bayrağını bir tarafa dikerdi. Muharipler etrafına toplanırdı. Bu memuriyet Abdüddâr evlâdından intikal ile gelmişse de Uhud Gazası'nda cümlesi telef olmuştur.

Sefâret. Kabileler arasında veya efrad beyninde tehaddüs eden münâzaaları hakem sıfatıyla halletmek vazifesidir. Bu mansıb Adî b. Kâ'b evlâdında idi. Zamân-ı bi'sette Hazret-i Ömer b. Hattâb yedinde bulunuyordu.

Nezâret. Âdeta rusûmat memuriyeti gibi bir şey olup bir mahalden diğer bir mahalle nakledilen eşyayı muayene ile ruhsatiye vermekten ibaret idi. Zamân-ı risâlette bu memuriyet Benî Temîm evlâdından Hazret-i Ebû Bekir es-Sıddîk uhdesinde idi.

Sâhibü'l-kubbe. Ekâbir-i Kureyş'in çadırını kurmak vazifesi idi. Bu da Benî Mahzûm'dan Hâlid b. Velîd yedinde idi.

Ezlâm. Kumar oklarıyla tefe'ül etmek vazifesidir. Câhiliye zamanında bir işte şüphe eden kimse bu oklarla tefe'ül ederdi. Bunlar Hübel namındaki putun yanında dururdu ve buna memur olan falcı vasıtasıyla icra olunurdu. Bu oklar üç tane idi. Birisinde "Emeranî rabbî" (Bana rabbim emretti) yazılı idi. Diğerinde "Nehânî rabbî" yazılı idi. Üçüncüsü de boştu. Bir kimse bir iş işlemek veya işlememek arasında tereddüt ederse, bu oklardan birisini çekerdi. "Emeranî rabbi" çıkarsa onunla amel ederdi. "Nehânî rabbî" çıkarsa bırakırdı. Boş çıkarsa, o işi bir sene bırakırdı. Ferdâsı sene falını tecdit ederdi. Tefe'ül eden kimse, falcıya muayyen bir şey hediye ederdi. Bi'set-i nebeviyyede bu vazife Safvân b. Ümeyye yedinde bulunuyordu. Bilâhare dîn-i İslâm bunun gibi hurafeleri menettiği sırada bu fal âdeti de nehyedildi. Buna bedel istihâre teşri' buyruldu.

Kıyâde. Askere kumanda etmek vazifesi idi.

Hâzin-i emvâl. Harp için tedarik olunan emvâl ve âlâtı muhafaza idi. Zamân-ı saâdette bu da Hâris b. Kays uhdesinde bulunuyordu.

Rifâde. Kusay b. Kilâb'ın hassatan ihtirâ ettiği bir teâvün-i içtimâîdir ve fukarâ-i hüccâca muavenetten ibaretti. Bunun için birçok para toplanırdı. Hurma, kuru üzüm vesair hububat iştirâ olunup fukarâ-i hüccâca tevzî edilirdi. Zamân-ı bi'sette Hâris b. Âmir yedinde iken 9. sene-i hicriyede Ebû Bekir es-Sıddîk vasıtasıyla ve haccetü'l-Vedâ'da bilâ-vasıta it'âm buyurulmuştur. Hulefâ-yi Râşidîn devrinde dahi bu vazife ifa ve muahharan ilgā edilmiştir.

Nedve. Dârünnedve'de meclis-i meşveret akdinden ibaret idi. Bu da Kusayy'ın tesis ettiği âdetlerden birisi idi. Kureyş'e ait her iş burada müzakere edilip karar verilirdi. Harp, sulh kararları bu meclisin vezâif-i mühimmesinden idi. Kureyş ailelerinin nikâhları burada kıyılırdı (*Sîret-i İbn Hişâm*).

İbn İshak'ın sâhib-i *Maksûre* Sâib radıyallahu anhtan rivayetine göre, müşârün ileyh, "Birisinin Hazret-i Ömer'den zamân-ı hilâfetinde Kusay b. Kilâb'ın bu vazifeleri hakikaten zamanında ifa ettiği doğru mudur?" diye birer birer izah edip Hazret-i Fârûk'un da tasdik ettiğini bildirmiştir.

39 Emin lugatta "gadr ve hıyanetten, yalandan dolandan sâlim olan mevsuk ve mutemet kimse"ye denir. Resûl-i Ekrem efendimiz küçük yaşından beri kimseyi rencide etmeyip bütün hayatı müddetince fazilete münâfî hiçbir hal ve hareketi görülmediği için baʿsolunmazdan evvel de Kureyş arasında *emin* unvanıyla yâdolunurdu.

40 Yukarıda izah ettiğimiz kâfiyet-i tahkîm, bu kasîdenin geniş bir tercümesi olduğundan ikinci bir tercümeye lüzum görmedik.

41 {el-Bakara, 2/199.} ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ وَاسْتَغْفِرُوا اللّٰهَ إِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ.

42 يَا بَنِي اٰدَمَ قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُوَارِي سَوْاٰتِكُمْ وَرِيشًا وَلِبَاسُ التَّقْوَى ذٰلِكَ خَيْرٌ ذٰلِكَ مِنْ اٰيَاتِ اللّٰهِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ. يَا بَنِي اٰدَمَ لَا يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ كَمَا أَخْرَجَ أَبَوَيْكُمْ مِنَ الْجَنَّةِ يَنْزِعُ عَنْهُمَا لِبَاسَهُمَا لِيُرِيَهُمَا سَوْاٰتِهِمَا إِنَّهُ يَرَاكُمْ هُوَ وَقَبِيلُهُ مِنْ حَيْثُ لَا تَرَوْنَهُمْ إِنَّا جَعَلْنَا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ. وَإِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً قَالُوا وَجَدْنَا عَلَيْهَا اٰبَاءَنَا وَاللّٰهُ أَمَرَنَا بِهَا قُلْ إِنَّ اللّٰهَ لَا يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ أَتَقُولُونَ عَلَى اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ.

{el-Aʿrâf, 7/26-28.}

إلى] يَا بَنِي اٰدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا [يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ. قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللّٰهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ قُلْ هِيَ لِلَّذِينَ اٰمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا خَالِصَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ كَذٰلِكَ نُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ.

{el-Aʿrâf, 7/31-32.}

43 {B1582 Buhârî, Hac, 42.}

44 {Buradaki tercümeye tamamıyla mutabık olabilecek bir metin tespit edilememiştir. Tespit edilen kaynakta rivayetin metni şu şekildedir: "نهيت أن أمشي عريانا". Bezzâr, *el-Müsned*, VI, 124, no: 1295; Beyhakī, *Delâilü'n-nübüvve*, II, 32.}

45 Abdullah b. Zübeyr, sahâbî oğlu sahâbîdir. Pederi Zübeyr b. Avvâm aşere-i mübeşşeredendir. Vâlidesi Zâtü'n-Nitâkayn Esmâ bint Ebû Bekir radıyallahu anhümâdır ki terceme-i hâlini bu eserimizin 675. hadisin izahında yazmıştık. Babasının anası *Safiyye* de Resûl-i Ekrem'in halasıdır. Hicret-i seniyyeden sonra Medine'de muhacir aileleri içinde ilk doğan çocuk Abdullah b. Zübeyr'dir. Yahudiler: "Biz muhacirlere sihir ettik, bunlar arasında tevâlüd ve tenâsül munkatı'dır" diyorlardı. Abdullah'ın tevellüdü yehûdun bu iddiasını fiilen tekzip ettiğinden tevellüdü müslümanlar için pek ziyade meserreti mûcip olmuştur. Resûl-i Ekrem nevzadı tahnîk buyurup ağzına hurma çiğnemi çalmış ve ceddi Ebû Bekir ile künyelemiştir.

Abdullah b. Zübeyr böyle asil bir zat olmakla beraber son derece müttaki ve sâhib-i şecâat idi. Bu hususta me'hazımız olan Süyûtî'nin *Târîhu'l-hulefâ*'sında pek çok menâkıbı muharrerdir.

Abdullah b. Zübeyr'in böyle zâtî ve ailevî fazilet ve meziyetinden dolayı Hicaz, Yemen, Irak, Horasan halkı tamamen kendisine tâbi oldu. Öbür tarafta Yezîd'in oğlu küçük Muâviye'ye de Şam ve Mısır halkı biat etmişti. Az bir müddet sonra bu Muâviye b. Yezîd'in vefatı üzerine Şam ve Mısır halkı da İbn Zübeyr'e biat ettiler. Fakat Mervân b. Hakem türeyip Şam'ı, Mısır'ı zabtetmiştir. Bu cihetle Zehebî gibi birçok ehl-i ilme göre Mervân ümerâ-i mü'minînden ma'dûd değildir. Abdülmelik'in hilâfeti de ancak Abdullah b. Zübeyr'in katlinden sonra muteberdir ki hicrî 73 hicrî tarihine müsâdiftir.

46 Bizim vâsıta-i mel'anetimiz, ağzı köpük saçan buhûr deve misâli menciniktir. Bununla biz, şu Mescid'i tebhîr edecek öd ağaçları atarız, demektir.

47 {M3245 Müslim, Hac, 402.}

48 Aşağıda Urve tarikiyle Buhârî'nin rivayetinde râvi Cerîr b. Hazm tarafından Hicr'den beyte idhal edilen kısmın 6 zirâ miktarı olduğu bildirilmiştir.

49 Harekeli *Sahîh-i Müslim*, Matbaa-i Âmire, IV, 98.

50 {B1583 Buhârî, Hac, 42.}

51 {B1584 Buhârî, Hac, 42.}

52 {B1586 Buhârî, Hac, 42.} Bu üç hadis *Yûnîniyye* nüshasına göre Mısır'da basılan harekeli *Sahîh-i Buhârî* nüshasının ikinci cüzünün 146 ve 147. sayfalarında muharrerdir.

53 Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ*, s. 83.

54 Kavis içinde gösterdiğimiz bu ifade müverrih Naîmâ'nındır. Temelde görüldüğü bildirilen senk-i sulb-i ahdar da, yeşil katı taş demektir. Abdullah b. Zübeyr zamanından beri beyt-i şerifin vaz'-ı esâsîsi hiç tecdid ve temelleri hiç açılmadığı muhakkak olduğuna göre, Naîmâ'nın, temelde bulunduğunu ve üzerine binâ-yı inşaat edildiğini bildirdiği yeşil katı taş silsilesinin, Abdullah b. Zübeyr zamanındaki tecdîd-i Kâbe sırasında bulunan ve biraz evvel Atâ b. Ebû Rebâh rivayetiyle Fâkihî'nin *Kitâb-ı Mekke*'sinden nakledilen sur halindeki silsile-i ahcâr olsa gerektir.

55 {MK11790 Taberânî, *el-Kebîr,* XI, 235.}

56 {MA9085 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, V, 89.}

57 {B1592 Buhârî, Hac, 47.}

58 Ebû Vâil hazretleri Şakīk b. Seleme'dir. Sâdât-ı tâbiînden yüksek bir zattır. Muhadramûndandır. Hulefâ-yi Erbaa ile Muâz b. Cebel gibi ashâb-ı kirâmın büyüklerinden rivayeti vardır. Kendisinden de Şa'bî, Amr b. Mürre, Mugīre, Mansûr gibi tâbiî rivayet etmişlerdir. Vâkıdî, Ebû Vâil'in Ömer b. Abdülazîz'in devr-i hilâfetinde vefat ettiğini bildirmiştir *(Hulâsa,* s. 143).

59 Şeybe, İbn Osman el-Hucbî'dir. Feth-i Mekke günü müslüman olmuştur. O günü beyt-i şerifin miftahı Resûl-i Ekrem tarafından Şeybe ile amcazâdesi Osman b. Talha'ya ihsan buyurulmuştur. Verirken *"Ey Ebû Talha oğulları! Kâbe'nin miftahtarlığını size ebedî bir vazife olarak tevcih ediyorum. Sizden bu vazifeyi almaya kimsenin hakkı yoktur. Alan olursa zalimdir"* buyurmuştur. Zamanımıza kadar bu mukaddes vazife Benî Şeybe uhdesinde devam etmiştir. Şeybe 59 tarihinde vefat etmiştir *(Umdetü'l-kārî).*

60 {B1594 Buhârî, Hac, 48.}

61 {Beyhakī, *Delâilü'n-nübüvve*, II, 63.}

62 {İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, I, 270.}

إِنَّمَا أُمِرْتُ أَنْ أَعْبُدَ رَبَّ هٰذِهِ الْبَلْدَةِ الَّذِي حَرَّمَهَا وَلَهُ كُلُّ شَيْءٍ وَأُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ {en-Neml, 27/91.} 63

أَوَلَمْ نُمَكِّنْ لَهُمْ حَرَمًا اٰمِنًا يُجْبَى إِلَيْهِ ثَمَرَاتُ كُلِّ شَيْءٍ رِزْقًا مِنْ لَدُنَّا {el-Kasas, 28/57.} 64

قال رسول الله صَلى الله عليه وسلم يوم فتح مكة: إن هذا البلد حرمه الله لا يُعْضَد شوكه ولا ينفر صيده 65

{Kaynakta sahabî râvisi ‘İbn Abbâs’ radıyallahu anh olarak kayıtlıdır. B1587 Buhârî, Hac, 43.}

752

•.•.•

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا قَالَ كَانَ الْفَضْلُ ابْنُ الْعَبَّاسِ رَدِيفَ رَسُولِ اللهِ ﷺ فَجَاءَتِ امْرَأَةٌ مِنْ خَثْعَمَ فَجَعَلَ الْفَضْلُ يَنْظُرُ إِلَيْهَا وَتَنْظُرُ إِلَيْهِ وَجَعَلَ النَّبِيُّ ﷺ يَصْرِفُ وَجْهَ الْفَضْلِ إِلَى الشِّقِّ الْآخَرِ فَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللهِ إِنَّ فَرِيضَةَ اللهِ عَلَى عِبَادِهِ فِي الْحَجِّ أَدْرَكَتْ أَبِي شَيْخًا كَبِيرًا لَا يَثْبُتُ عَلَى الرَّاحِلَةِ أَفَأَحُجُّ عَنْهُ قَالَ نَعَمْ وَذٰلِكَ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Abbas radıyallahu anhümâdan şöyle dediği rivayet edilmiştir: (Vedâ haccında) Fazl b. Abbas, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin redifi idi. Has'am (kabilesin)den genç bir kadın (istiftâ için) Resûlullah'a geldi. Bu sırada Fazl kadına, kadın da Fazl'a bakmaya başladı. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem hemen Fazl'ın yüzünü (eliyle kadından) başka tarafa çevirdi. Kadın, "Yâ Resûlellah! Allah'ın kulları üzerinde hac hususundaki farîzası babama çok yaşlı ihtiyarlığında erişti. Deve üzerinde duramayacak bir haldedir. Kendisinden (vekâleten) ben hac edebilir miyim?" diye sordu. Resûlullah, "Evet, vekâleten hac edebilirsin!" diye cevap verdi. Bu sual, cevap haccetü'l-Vedâ sırasında vâki oldu. {B1855 Buhârî, Cezâü's-sayd, 24.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisin buradaki senedi İbn Abbas'a müntehîdir. Bunun diğer bir rivayet tarikinde ise, İbn Abbas da büyük biraderi Fazl b. Abbas'tan rivayet etmiştir. Ehl-i hadîs nazarında en sahih olan rivayet de budur. Çünkü bu hadisede Hazret-i Peygamber'in râkip oldukları Kasvâ namındaki deve üzerinde redif olan Fazl idi. Abdullah b. Abbas ise o sırada Mina'da bulunuyordu. Resûl-i Ekrem o gece Abdullah'ı Müzdelife'den Mina'ya ailesi nezdine göndermişti. Bu hadise de sabah namazını kıldıktan sonra Mina'ya hareket edildiği sırada cereyan etmişti. Abdullah'ın bu esnada Mina'da bulunduğu muhakkaktır. Hatta Abdullah b. Abbas, bu Mina seyahatini anlatırken geceleyin yaya olarak Mina'ya gittiğini bildiriyor ki, bu da Abdullah'ın hadisenin cereyanı sırasında vak'a mahallinde bulunmadığına delâlet eder. Bu sebeple Abdullah b. Abbas'ın Fazl b. Abbas'tan rivayeti esahh-ı rivayet addedilmiştir. Tirmizî de diyor ki: Şeyhim Muhammed b. Küreyb'den bu rivayetleri sordum. Cevaben, "En sahih olan rivayet Abdullah'ın Fazl'dan rivayetidir. Abdullah b. Abbas'ın doğrudan Resûlullah'tan rivayetine gelince, Abdullah'ın bu vak'ayı kardeşi Fazl'dan işitmiş ve böylece rivayet etmiş olması fakat ikinci ve üçüncü derecedeki râvilerden birisi rivayet ederken Fazl'ı bırakmış olması en yakın bir ihtimaldir" dedi.

Fazl, Hazret-i Peygamber'in amcazadesidir. Vâlidesi Ümmü'l-Fazl Lübâbe'dir. Kendisinden kardeşi Abdullah'ın rivayeti vardır. Vâkıdî ve başkaları Fazl'ın tarih-i vefatını muhtelif surette zabtetmişlerdir. İbn Sa'd, "Fazl, Hazret-i Abbas'ın en büyük oğlu idi. Hazret-i Ömer'in zamân-ı hilâfetinde cihad için Şam'a gitmişti. Ürdün nahiyesinde hicretin 18.yılında yirmi iki yaşında vefat etti" diyor.

Redîf (رديف) hayvan üstünde râkibin arka tarafına binen kimseye denir. Resûl-i Ekrem efendimiz esnâ-yı seferde râhilesine redif almak itiyadında idi. Arafat'tan Müzdelife'ye kadar da Abdullah b. Abbas'ı redif edinmişlerdi. Sabahleyin Mina'ya avdet buyurdukları sırada Fazl'ı almıştı. Ebû Zekeriyyâ İbn Mende el-İsfahânî, Resûl-i Ekrem'in müddet-i hayatınca kendilerine redif olmak şerefini ihraz edenlerin isimlerini toplamış, otuz bu kadar zevata bâliğ olmuştur.

Hadisin bu tarîk-i rivayetinde Resûl-i Ekrem'den sual eden sahâbînin kadın olduğu bildirilmiştir. Hazret-i Ali'den gelen rivayet tarikinde "câriye-i şâbbe" tabir edilmiştir. Sünen kitaplarında bu sâilin erkek olduğuna dair rivayetler de vardır. Şu halde bu sual vâkıası taaddüt etmiş demek oluyor.

Kadının mensup olduğu Has'am kabilesi ki, metn-i hadîste tasrih edilmiştir. Yemen'de bir kabiledir. Bu vâkıanın haccetü'l-Vedâ'da cereyan ettiği, hadisin sûret-i sevkinden müstefâd oluyor. Bu hacca, Vedâ haccı denilmesi, esnâ-yı hacda Resûl-i Ekrem'in ümmetine Vedâ etmesinden dolayıdır. Resûl-i Ekrem bu hacdan avdet buyurduktan seksen küsur gün sonra fenâ âlemden bekā hayatına intikal etmiştir.

BU HADİSTEN MÜSTEFÂD OLAN FIKHÎ HÜKÜMLER

1. İrdâfın cevazı. Şu kadar ki bu cevaz, hayvanın güçlü, kuvvetli ve irdâfe mütehammil olmasıyla meşruttur. Hazret-i Peygamber'in râkip oldukları Kasvâ hiç şüphesiz Cezîretülarab'ın en güzîde develerinden ma'dûd olması lâzımdır. Hârice b. Zeyd radıyallahu anh aşağıda görüleceği veçhile Haccetü'l-Vedâ hutbesine dair rivayetinde, "Resûl-i Ekrem Arafat hutbesini irat ederken ben Kasvâ'nın başı altında bulunuyordum. Her tarafa ihtişam arzeden devenin ağzından saçtığı köpükler benim başıma doluyordu" demesi de Kasvâ'nın en benâm develerden ma'dûd olduğunu anlatır. Arabistan'da irdâf âdeti, sâdât ve rüesâ arasında câri idi.

2. Kadınların ihram esnasında yüzlerini açmalarının cevazı. Hatta Ebû Ömer, bu babda icmâ bulunduğunu hikâye etmiştir.

3. Bir âlim, münker ve şer'an memnû bir şey gördüğünde onu, mümkün olduğu derecede menetmesinin lüzumu. Bu men ü tahzîr, fesada müeddî olmamakla meşruttur.

4. Fazl b. Abbas'ın genç câriyeye bakması, beşer tabiatının insan üzerindeki derece-i gālibiyet ve hâkimiyeti karşısında insanın zaafını gösterir.

5. İbn Münzir, "Bu İbn Abbas hadisinde erkeğin kadına bakmasının menhî olduğu müstefâd olmakta ise de kadının erkeğe fazla bakmaktan nehyedildiğine delâlet eden bir cihet yoktur. Fazl çok yakışıklı bir genç olduğu halde kadın da ona dikkatle bakmıştı ve menedilmemişti" diye bir şüpheyi ortaya koyuyor ve sonra şöyle tevcih ediyor: Nazar ve gadd-ı basar hususundaki hükmü şer'î müsavidir. Erkeğin kadına, kadının da erkeğe dikkat ve şehvetle bakmaları menhîdir.

Bu vâkıada Resûl-i Ekrem Fazl'ı menetmekle, kadının bundan elbette mütenebbih olması ve onun da Fazl'a bakmasının menhî olduğunu anlamış bulunmasına mebnî Fazl'ı menetmekle iktifa buyurmuştur.

Esas itibariyle gadd-ı basar meselesi Sûre-i Nûr'daki meâl-i şerifi bervech-i âtî iki âyet-i kerîmede tebliğ buyurulmuştur: "*Habîbim! Mümin erkeklere söyle! Harama bakmaktan gözlerini esirgesinler ve ırzlarını muhafaza etsinler. Bu tahaffuz kendileri için temiz bir harekettir. Şüphesiz ki Cenâb-ı Hak her işinizi, erkeklerin nasıl bir hisle baktıklarını pek iyi sezer. Mümin kadınlara da söyle! Onlar da helâl olmayan erkeklere bakmaktan gözlerini sakınsınlar ve ırzlarını muhafaza etsinler. (*Hafî olan*) ziynetlerini açmasınlar. Ancak* (el, yüz gibi) *zâhir olanı müstesnadır.*"[66]

Bu âyet-i kerîmede erkeklerin kadınlara, kadınların da erkeklere, görmeleri câiz olmayan, haram olan yerlerine bakmaktan içtinap etmeleri mütekābilen emredilmiştir. Ecnebi kadınlar için erkeklere, iç ziynetlerini izhar etmeleri menedilip ziynet-i zâhirelerine müsaade buyurulmuştur. Ulemâ-i selef, ziynet-i zâhireyi el, yüz olmak üzere tefsir ve ziynet ile beraber mahall-i ziyneti de kastetmişlerdir. Bu tefsir İbn Abbas'tan, İbn Ömer'den, Enes b. Mâlik'ten, Mücâhid'den, Atâ'dan menkuldür. Bunlara göre kadının elini, yüzünü ve elindeki kınasını, yüzüğünü, yüzündeki sürmesini izhar etmekte hurmet yoktur. Hazret-i Âişe'den, Saîd b. Müseyyeb'den Hasan-ı Basrî'den menkul olan mezhep de budur (Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*).

Eimme-i Hanefiyye'nin sûret-i istidlâli şöyledir: Âyet-i kerîmedeki إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا kavl-i şerifi ile istisna edilen ziynet-i zâhire, yüzün ziyneti olan sürme ile elin ziyneti olan kına ve yüzüktür, ziynetlere nazar mubahtır. Bu ziynetlere bakmak mubah olunca, bu ibâhe, bunların mahalli olan iki el ile yüze bakmanın da mubah olduğunu iktiza eder. Binaenaleyh kadının iki el ile yüzü avret değildir. Kadın, elleri ile yüzü açık olarak namaz kılar. Ebû Dâvûd'un *Müsned*'inde rivayetine göre, Resûl-i Ekrem Efendimizin Esmâ radıyallahu anhâya, "*Ey Esmâ! Kadın bulûğa erince ondan görülmesi câiz olan âza ancak şudur*" buyurup mübarek yüzüyle iki elini işaret etmiştir.[67] Kadının eli, mesâlih-i zâtiye ve bünyesi için en lüzumlu bir uzvudur. Açılması zaruridir. Yüzün de setrinde haraç vardır. Şehâdette, muhakemede, nikâhta yüzün açılmasına ihtiyaç vardır. Bunun için yüzle eller setirden istisna edilmiştir.

6. Bu hadisten rükûb ve nüzûle muktedir olamayacak derecede zayıf olan kimseye niyâbeten başkasının haccetmesinin cevazı da müstefâd olur. İmam Ebû Hanîfe ile ashabının; Sevrî, Şâfiî, Ahmed, İshak'ın mezhepleri de böyledir. İmam Mâlik, Leys b. Sa'd, Hasan b. Sâlih, "Hayattaki kimseden niyâbeten haccedilmez. Eğer haccetmeden vefat etmiş olursa, müteveffâya vekâleten haccetmek sahihtir" demişlerdir. Nehaî gibi bazı eimme-i selef de, "Ne meyyit hesabına ne de herhangi bir sebeple başkası namına vekâleten haccetmek câizdir. İsterse hac ile vasiyet etmiş bulunsun" demişlerdir. İmam Mâlik'ten de böyle bir kavil nakledilmiştir. İbn Ebû Şeybe'nin *Musannef*'inde İbn Ömer'den gelen bir rivayete göre, İbn Ömer, hiçbir kimse başkasının hesabına ne haccedebilir ne de oruç tutabilir demiştir, İbrâhim en-Nehaî de bu ictihadda bulunmuştur. İmam Şâfiî ile cumhûr-ı fukahâ, farz olsun, nezr olsun, meyyit vasiyet etmiş veya etmemiş bulunsun, meyyit namına haccedilmek câizdir; meyyitin, terekesinde bir hakkıdır demişlerdir. Sâhib-i *Tavzîh* de, mezhebimizde rivayet olunan iki kavilden kavl-i esahha göre, tetavvuan haccedilmekte istinâbe câizdir demiştir.

Sâhib-i *Hidâye* bu babda bize şu izahatı veriyor: Ehl-i sünnet ve cemaat indinde aslolan, insanın namaz, sadaka, savm gibi ifa ettiği ibadetlerin sevabını başka birisi için kılabilmesidir. Çünkü Resûl-i Ekrem'in iki koç kurban edip birisini kendisine tahsis, öbürünü ümmete ihdâ buyurduğu mervîdir. İbadetler üç nevidir: **a)** Sırf malî olan ibadettir, zekât gibi. **b)** Sırf bedenî olan ibadettir, namaz gibi, **c)** Malî ve bedenîden mürekkeptir, hac gibi. Birinci nevide niyâbet câizdir. İkinci nevide câiz değildir. Üçüncüde acz halinde câizdir, kudret halinde câiz değildir. Niyâbet için ölünceye kadar bir aczin devamı şarttır. Zâhir-i mezheb niyâbetle haccın haccolunan kimse hesabına vukuudur. Has'amiyye hadisi bunun delilidir. İmam Muhammed'e göre hac, niyâbet eden kimseden vâki olur. Öbürü de nafaka sevabına nâil olur.

---

66 قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ذٰلِكَ أَزْكَى لَهُمْ إِنَّ اللّٰهَ خَبِيرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ. وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا

{en-Nûr, 24/30-31.}

67 {D4104 Ebû Dâvûd, Libâs, 31.}

753

•.•.•

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا قَالَ رَأَيْتُ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَرْكَبُ رَاحِلَتَهُ بِذِي الْحُلَيْفَةِ ثُمَّ يُهِلُّ حَتَّى تَسْتَوِيَ بِهِ قَائِمَةً.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radıyallahu anhümâdan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin Zülhuleyfe'de devesine bindiğini, sonra devesi kalkıp doğrulasıya değin (yüksek sesle) telbiye (lebbeyk, Allāhümme lebbeyk...) buyurduğunu gördüm dediği rivayet edilmiştir. {B1514 Buhârî, Hac, 2.}

İZAHI

Râhile "bünyesi kavi, yüke ve her nevi seferî meşakkatlere mütehammil deve"ye denir. Bu ıtlakta devenin erkeği, dişisi müsavidir. Sonundaki tâ mübalağa içindir. Binit için, sefer için ricali Arap güzel bakımlı, boylu boslu, necib develer intihab ederlerdi. Böyle asil bir deve, kafile arasında tanınır ve bilinirdi.

Zü'l-Huleyfe. Huleyfe, bir ağaç adıdır ki Medine ahalisi hacca giderken burada ihrama girerler; bu ağaç nevi burada mebzûlen yetiştiği için bu mevkie Zülhuleyfe denilmiştir. Burası Medine'ye 4 mil mesafede vâkidir. Mekke'ye uzaklığı ise 200 mildir. Mil, fersahın üçte biridir. Fersah da 4000 zirâ itibar edilmiştir. Zülhuleyfe, müteaddit kuyularıyla ve taraf-ı risâletten tesis buyurulan iki mescidi ile meşhurdu. Bunlardan birisi Mescid-i Kebîr idi ki Medineliler burada ihramlanırlar. Diğeri de Mescid-i Muarres'tir. İbn Tîn diyor ki: Hac mîkātları içinde Mekke'ye en uzak olanı Zülhuleyfe mîkātıdır. Resûl-i Ekrem'in, ihramına tâzim için uzak intihab edilmiştir.

İhlâl, yüksek sesle "lebbeyk, Allāhümme lebbeyk..." diye telbiye etmeye denir.

754

•.•.•

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ حَجَّ عَلَى رَحْلٍ وَكَانَتْ زَامِلَتَهُ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radıyallahu anhtan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem râhile üzerinde haccetti. Resûl-i Ekrem'in biniti, azığını ve yol metâını da taşırdı. {B1517 Buhârî, Hac, 3.}

755

•.•.•

عَنْ عَائِشَةَ أُمِّ الْمُؤْمِنِينَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهَا أَنَّهَا قَالَتْ يَا رَسُولَ اللّٰهِ نَرَى الْجِهَادَ أَفْضَلَ الْأَعْمَالِ أَفَلَا نُجَاهِدُ قَالَ لَا لَكُنَّ أَفْضَلُ الْجِهَادِ حَجٌّ مَبْرُورٌ.

TERCÜMESİ

Âişe radıyallahu anhâdan rivayet olunduğuna göre, sıddîka-i müşârün ileyhâ demiştir ki: Bir kere ben, "Yâ Resûlellah! Biz cihadı, ibadetlerin efdali biliyoruz. Biz, cihada iştirak edemez miyiz?" diye sordum. Resûlullah, "Hayır, siz cihad edemezsiniz. Siz kadınlar için efdal-i cihâd, herhalde hacc-ı mebrûr olur" buyurdu. {B1520 Buhârî, Hac, 4.}

İZAHI

Ekser *Buhârî* râvîleri hadîs-i şerifteki (lâkin) kelimesini "lâm"ın fethi ve "kâf"ın zammı ile ve kadın cemaatine hitap olarak "lekünne" rivayet etmişlerdir. Hatta Kabîsî[68] "Bu kelimenin bu suretle zabtı, gönlümün kendisine teveccüh ettiği bir kıraattir" demiştir. Yalnız Hamevî'nin rivayeti "kâf"ın kesriyle ve istidrakledir. Biz bu fıkrayı ekseriyetin rivayetine göre tercüme ettik. İstidrake hamledildiğine göre, "Lâkin kadınlar hakkında en makbul olan cihad, hacc-i mebrûrdur" demek olur.

Bu hadis Nesâî'nin metninde, "Biz de çıkıp sizinle beraber mücahede edemez miyiz. Zira ben Kur'an'da tebliğ buyurulan ibadetler içinde cihaddan efdalini bilmiyorum" dedim. Resûlullah cevaben, "*Kadınlar için cihadın ahsen ve ecmeli, beyt-i şerifi ziyarettir, hacc-ı mebrûrdur*" buyurdu.[69] İbn Mâce'nin rivayetinde, "Yâ Resûlellah! Kadınlara da cihad farz mıdır?" diye sordum. Resûlullah, "*Kadınlar üzerine vâcip olan cihad, kendisinde kıtal olmayan hac ile umredir*" buyurdu.[70]

Bir Sual. Bu hadîs-i şerife nazaran, kadınlar için cihada iştirak helâl değildir demek olmaz mı?

Cevap. Hayır, bilakis hadisten kadınlar için cihadın bir vazife ve bir ibadet olduğu müstefâd olur. Hadiste "*Kadınlar için en faziletli cihad, hacc-ı mebrûrdur*" buyurulmakla kadınlar için hacdan başka cihad ibadeti de vardır. Şu kadar ki kadınlar için hac, cihaddan efdaldir demek oluyor. Hususiyle İslâm kadınlarının gazâlara iştiraki hakkında pek çok âsâr-ı sahîha vardır. Bu suali irat eden ve bu suretle cevap veren Bedreddin el-Aynî, bize bu eserlerden birkaç tanesini naklediyor:

1. Ümmü'l-mü'minîn Hafsa radıyallahu anhâ demiştir ki: Resûlullah ile altı defa gazâya iştirak eden bir kadın yanımıza gelmişti. Bu kadın harp hâtıralarını anlatarak, "Biz kadınlar gazâlarda yaralıları tedavi eder, hastalara bakardık" dedi.

2. Ehâdîs-i sahîhada vârit olduğuna göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem gazâya giderken ezvâc-i tâhirât arasında kura çekerdi. Hangisine kura isabet ederse, maiyeti seniyelerinde o kadını götürürdü.[71]

3. Ebû Hüreyre hadisinde de cihadın hacdan efdal olduğu bildirilmiştir.

Şârih İbn Battal diyor ki: Cihadın hacdan efdal olduğu hakkındaki rivayet hüzûl-i İslâm'ın ilk devirlerine aittir. İslâm'ın hayatı mevzubahis olduğu o devirde her müslümana cihada iştirak etmek bir farz-ı mütehattim idi. Dîn-i İslâm zâhir olup inkişafa başlayınca cihad, farz-ı kifâye oldu. Cihada memur olanlar tarafından ifa edildi. Bu devirde hac efdal oldu. Hazret-i Âişe'ye, "*Sizin efdal-i cihadınız hacdır*" buyurmaları da bu devre aittir. Fakat düşman, hudûd-ı müslimîne gelip dayandığı ve düşmanı defetmek zarureti görüldüğünde memleketin bütün a'yânına ve bütün içtimaî sınıflarına cihad farz ve tabii hacdan efdal olur *(Umdetü'l-kārî*, IV, 492).

---

68 Kabîs, Afrika'da bir şehrin adıdır *(Lübbü'l-lübâb).*

69 {N2629 Nesâî, Hac, 4.}

70 {İM2901 İbn Mâce, Menâsik, 8.}

71 {B2661 Buhârî, Şehâdât, 15.}

756

•.•.•

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ مَنْ حَجَّ لِلّٰهِ فَلَمْ يَرْفُثْ وَلَمْ يَفْسُقْ رَجَعَ كَيَوْمِ وَلَدَتْهُ أُمُّهُ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğunu işittim dediği rivayet edilmiştir: Kim ki (şu beyt-i şerifi) Allah rızası için ziyaret eder de cinsî mukārenette ve devâisinde bulunmaz ve tarîk-ı tâatten huruç etmezse, o kimse (günahtan sıyrılıp) anasının onu doğurduğu günkü gibi (temiz bir hayata) dönüp kavuşur. {B1521 Buhârî, Hac, 4.}

İZAHI

Buhârî'nin diğer bir tarîk-ı rivayetinde هذا البيت ziyadesi bulunduğundan tercümede kavis içinde işaret ettik. Refes cimâ ve devâisi olmak üzere tefsir edilmiştir. [72] فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ âyet-i kerîmesindeki "refes" de bu ma'nâ-yı âmme hamledilmiştir. Fusuk, tarîk-i tâatten huruç mânasınadır. Bütün münkerattan içtinabı âmirdir. Cidal de refikleriyle, mekkârecilerle mücadele, münakaşa olmak üzere tefsir edilmiştir. Hadîs-i şerifte cidal zikredilmemiş, âyet-i kerîmede zikredilmiş bulunmasına itimat edilmiştir.

---

72 el-Bakara, 2/197.

757

•.•.•

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا قَالَ إِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَّتَ لِأَهْلِ الْمَدِينَةِ ذَا الْحُلَيْفَةِ وَلِأَهْلِ الشَّأْمِ الْجُحْفَةَ وَلِأَهْلِ نَجْدٍ قَرْنَ الْمَنَازِلِ وَلِأَهْلِ الْيَمَنِ يَلَمْلَمَ هُنَّ لَهُنَّ وَلِمَنْ أَتَى عَلَيْهِنَّ مِنْ غَيْرِهِنَّ مِمَّنْ أَرَادَ الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ وَمَنْ كَانَ دُونَ ذٰلِكَ فَمِنْ حَيْثُ أَنْشَأَ حَتَّى أَهْلُ مَكَّةَ مِنْ مَكَّةَ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Abbas radıyallahu anhümâdan şöyle rivayet edilmiştir: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (şu mevzileri ihram için) mîkāt tayin buyurmuştur: Medineliler için Zülhuleyfe'yi, Şam (Mısır, Mağrib) ahalisi için Cuhfe'yi, Necidliler için Karnülmenâzil mevkiini, Yemenliler için Yelemlem'i. Bu mahaller hac, umre etmek isteyen bilâd-i mezkûre ahalisi ile diğer memleketler halkından yolları bu mevâkıe uğrayan kimselerin mîkātlarıdır. Bunlardan başka bu mîkātlarla Mekke arasındaki memleketler halkı da (âfâkîler) bulundukları mahallerden ihrama girerler. Hatta Mekkeliler de Mekke'den ihramlanırlar.{B1524 Buhârî, Hac, 7.}

İZAHI

Zülhuleyfe'yi yakında izah etmiştik. Cuhfe hakkında Ebû Ubeyd şu mâlûmatı vermiştir: Cuhfe, camisi ve minberi bulunan bir köydür. Sâhil-i bahre 8 mil mesafede vâkidir. Şam, Mısır, bilâd-ı Mağrib'den gelen hacıların mîkātıdır. Mekke'den üç konak mesafede vâkidir. Medine'ye sekiz konaktır. Amâlika, Yesrib'den sonra burada mekân tutmuştur. Resûl-i Ekrem tarafından Mehyaa tesmiye edilmiştir. İbn Hazm da Mekke'ye 82 mil mesafede bulunduğunu bildiriyor. Yâkūt el-Hamevî de kendi zamanında Cuhfe'nin harap olduğunu bildiriyor.

Karnülmenâzil terkibinde Karn bir kabilenin adıdır. Ensab ulemâsının beyanına göre, Üveys el-Karanî buraya mensuptur. Cevherî, "râ"nın fethi ile Karen de denilmiştir; Mekke'ye bir gün ve bir gecelik bu'd-ı mesâfede vâkidir diyor. Menâzil, menzilin cem'idir. Birkaç yolun telâkī noktası olduğundan bu nam ile yâdedilmiştir.

Yelemlem, Yemen'in Mekke yolu üzerindedir. Tihâme cibalinin en büyüklerinden olup İbn Hazm'ın beyanına göre, Mekke'ye 30 mil mesafede vâkidir.

Nesâî'nin Hazret-i Âişe'den bir rivayetinde, Cuhfe Şamlılar'dan başka Mısırlılar'ın ve İmam Şâfiî'nin rivayetinde Mağribîler'in de mîkātı olduğu ziyade kılınmış olduğundan tercümede bunlar da mu'tarıza içinde gösterildi.

Mevâkīt beştir. Bu hadîs-i şerifte dördü zikredilmiştir. Beşinci bir mîkāt da Irak ahalisinindir ve Zatüırk'tır. Tahâvî'nin Hazret-i Âişe'den tahrîc ettiği bir hadîs-i şerifte yukarıdaki dört mîkāt ile beraber Zâtüırk'ın da Irakīler'in mîkātı olduğu zikredilmiştir. Buhârî'nin bu babda Abdullah b. Ömer'den bir rivayetine göre, müşârün ileyh hazretleri diyor ki: Hazret-i Ömer zamanında Basra ve Kûfe şehirleri kurulup müslümanlar çoğalınca Ömer radıyallahu anha gelip, "Yâ emîre'l-mü'minîn! Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ehl-i Necd'e, Karn'ı, mîkāt tayin buyurmuştur. Burası bizim yolumuzdan sapadır. Bizim Karn'dan ihrama girmemiz, bize çok güçlük veriyor" diye şikâyet etmişlerdi. Hazret-i Ömer bunlara, "Öyle ise siz Karnülmenâzil'e mukabil olan ve size sapa olmayan bir yeri mîkāt ittihaz ediniz" buyurup bunlara Zatüırk'ı mîkāt tayin etti.[73]

Abdullah b. Ömer'in bu rivayetine göre, Iraklılar'ın mîkātı taraf-ı Peygamberî'den tayin ve tansîs buyurulmuş değildir. Bu sebeple Iraklılar'ın mîkātı bazı ulemânın intikādına uğramışsa da biraz evvel Tahâvî'nin Hazret-i Âişe'den gelen rivayetinde Zâtüırk'ın Iraklılar'a taraf-ı Peygamberî'den mîkāt tayin buyurulduğu müsarrah olduğundan bu intikādları hiç de yerinde değildir. Bu beş mîkātı şuarâdan birisi şu kıtada toplamıştır:

قرن يلملم ذو الحليفة جحفة
قل ذات عرق كلها ميقات
نجد تهامة والمدينة مغرب
شرق وهن إلى الهدى مرقات

---

73 {B1531 Buhârî, Hac, 13.}

758

•.•.•

عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ ﷺ أَنَاخَ بِالْبَطْحَاءِ الَّتِي بِذِي الْحُلَيْفَةِ فَصَلَّى بِهَا وَكَانَ عَبْدُ اللّٰهِ بْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمَا يَفْعَلُ ذٰلِكَ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radıyallahu anhümâdan şöyle rivayet edilmiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (Mekke'den dönüşünde) Zülhuleyfe'deki vadide devesini çökertti. Sonra inip orada (iki rek'at) namaz kıldı. (İbn Ömer'in râvisi ve kölesi Nâfi' demiştir ki:) Abdullah b. Ömer radıyallahu anhümâ da burada böyle namaz kılardı. {B1532 Buhârî, Hac, 14.}

İZAHI

Resûl-i Ekrem efendimiz bu iki rek'at namazı burada Mekke'ye giderken mi, yoksa dönüşte mi kıldıkları bu rivayette bildirilmemiştir. Bu namazı Mekke'den avdetinde kıldığı, tercümesi bundan sonra gelecek olan yine İbn Ömer hadisinde tasrih edildiğinden tercümemizde bunu gösterdik. Bu namazın esnâ-yı azîmette kılınmış olması da muhtemeldir. Hatta musannif İmam Buhârî'nin tertibine göre, bu cihet daha zâhirdir. Fakat bu hadisin râvisi İbn Ömer bulunduğu için bunun diğer rivayetindeki tasrihi, avdette kılınan namaz olması için medâr-ı tercih oluyor. Binaenaleyh Şârih Kastallânî'nin bu iki rek'at namazı Mekke'ye giderken kıldıkları ihram namazı yahut iki rek'at seferî ikindi namazı olmak üzere tefsir edip de avdette kılınan namaz olmasını terdîd ile ifade etmesini doğru bulmadık.

759

•.•.•

وَعَنْهُ ﵁ أَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ ﷺ كَانَ يَخْرُجُ مِنْ طَرِيقِ الشَّجَرَةِ وَيَدْخُلُ مِنْ طَرِيقِ الْمُعَرَّسِ وَأَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ ﷺ كَانَ إِذَا خَرَجَ إِلَى مَكَّةَ يُصَلِّي فِي مسْجِدِ الشَّجَرَةِ وَإِذَا رَجَعَ صَلَّى بِذِي الْحُلَيْفَةِ بِبَطْنِ الْوَادِي وَبَاتَ حَتَّى يُصْبِحَ.

TERCÜMESİ

Yine Abdullah b. Ömer radıyallahu anhümâdan şöyle rivayet edilmiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin (Medine'den çıkarken Zülhuleyfe Mescidi yanındaki) Şecere yolunu takip ederek çıkmak mûtadı idi. Medine'ye de (Zülhuleyfe Mescidi'nden daha aşağıda ve Medine'ye daha yakın bulunan) Muarres tarikiyle girerdi. Yine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin Mekke'ye giderken Şecere Mescidi'nde namaz kılmak, Mekke'den avdetinde de vadinin ortasındaki Zülhuleyfe'de namaz kılmak ve sabaha kadar burada gecele(yerek sabahleyin Medine'ye teveccüh et)mek âdeti idi. {B1533 Buhârî, Hac, 15.}

760

•.•.•

عَنْ عُمَرَ ﵁ قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ بِوَادِي الْعَقِيقِ يَقُولُ أَتَانِي اللَّيْلَةَ آتٍ مِنْ رَبِّي فَقَالَ صَلِّ فِي هٰذَا الْوَادِي الْمُبَارَكِ وَقُلْ عُمْرَةً فِي حَجَّةٍ.

TERCÜMESİ

Ömer radıyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin Vâdilakīk'te şöyle buyurduğunu işittim dediği rivayet edilmiştir:Bana rabbim tarafından (sefâretle) gelen Cibrîl bu gece de geldi ve "Bu mübarek vadide namaz kıl ve hac içinde umreye niyet ettim, de" dedi. {B1534 Buhârî, Hac, 16.}

İZAHI

Vâdilakīk, Bakī'a yakın bir vadi olduğunu ve Medine ile bu vadi arasında 4 mil kadar bir mesafe bulunduğunu Şârih Kastallânî haber veriyor. Beyhakī'nin rivayetinde Resûl-i Ekrem'e o gece gelen meleğin Cibrîl aleyhi's-selâm olduğu tasrih edildiğinden tercümede buna işaret ettik. Şârih Kirmânî, "Cibrîl'in eda edilmesini tavsiye ettiği namazın, ihram namazı olduğu zâhirdir" diyor.

Bu hadîs-i şerifin عُمْرَةً فِي حَجَّةٍ fıkrasından hacc-ı kırânın efdaliyeti ve Resûl-i Ekrem'in haccetü'l-Vedâ'da karin bilhac yani hac ile umreyi cemetmiş olduğu müstefâd olur.

Bu hadisin bazı rivayet tariklerinde vâv-ı atf ile عمرة وحجة suretinde rivayet edilmiştir. Bu cihetle bazıları Resûl-i Ekrem haccetü'l-Vedâ'da karin bilhac değildi. Belki mütemetti' idi, suretinde bir şüphe ortaya koymuşlardır. Fakat Buhârî'nin ve daha başka ehl-i rivayetin عُمْرَةً فِي حَجَّةٍ "*hac içinde umre*" rivayeti daha sahihtir. Öbür rivayetten ziyade hâiz-i vüsûk ve itimattır. Bununla beraber vâv-ı atıf, mutlak surette ceme mahmûl olduğundan hac ile umre arasını bir ihramda cemetmek hacc-ı kırandan başka bir şey değildir. Binaenaleyh Resûl-i Ekrem efendimiz Vedâ haccında karin idi ve bu, muktezâ-yi vahy idi. Bu cihetle hacc-ı kırân, hacc-ı ifrâd, hacc-ı temettu'dan efdal oluyor. Haccın bu üç nevine "Kitâbü'l-Hac"da pek çok tesadüf edileceğinden burada bunları izah etmeyi faydalı buluyoruz.

HACC-I İFRAD. Umresiz yalnız hacdır. Yalnız hac edene "müfrit" denir. Haccın diğer iki nevinde hac ile umre cemedilir.

HACC-I TEMETTU‘. Hac ile umreyi ayrı ayrı ihramlarda eda etmektir. Şöyle ki hacı mîkātta ihrama girdiği sırada ihram namazından sonra: “Ey rabbim! Ben umre edeceğim. Bunu müyesser kıl ve kabul buyur!” der ki bu yalnız umreye niyettir. Niyetten sonra telbiye eder. Mekke’ye girdiğinde umre için Beytullah’ı tavaf ve Safâ ile Merve arasında sa‘y edip tıraş olur. Umresi bu suretle eda edilmiş olur. Artık hacı ihramdan çıkar. Mûtat olan elbisesini giyer. Mekke-i Mükerreme’de kalır ve ihram halinde koku sürünmek, haremi yanında ise onunla münâsebât-ı cinsiyede bulunmak gibi haram olan şeyler helâl olur. Zilhiccenin sekizinci günü –ki, bu güne “yevm-i terviye” denir– Mina’ya çıkılır. Bugünde hacı hac için Mekke’de yeniden ihrama girer. Bu ikinci ihram için Mekkeliler’in ihrama girdikleri gibi umre denilen mahalle gitmeye de lüzum yoktur. Bu ikinci ihram namazını kıldıktan sonra: Yâ rabbi! “Ben haccetmek istiyorum. Bunu bana müyesser kıl ve kabul buyur!” diye niyet eder, telbiyeye başlar. O günü herkesle beraber Mina’ya gider, ertesi gün de Arafat’a çıkar, vakfe eder. Bayram gecesi Müzdelife’ye gelip gece orada geçirilir. Bayram sabahı bu Müzdelife vakfesinden sonra Mina’ya dönülür. Orada Cemretülakabe’yi remyettikten sonra kurban kesilir ve tıraş olup ihramdan çıkılır. Ba‘dehû Mekke’de tavâf-ı ziyâret ve sa‘yi ifa ederek ve Mina’ya avdetle remy-i cimâr hep mûtat olan elbise ile icra olunur. En sonra Mina’dan Mekke’ye avdetle Vedâ tavafı edilir. Bu suretle hac da tamam olur. Buna da “hacc-ı temettu‘”, bu suretle hac eden kimseye de “mütemetti‘” denilir. Hacının ifa ettiği bu menâsikte intifâ ve istifade nedir ki mütemetti‘ oluyor? Gerek umreyi, gerek haccı ayrı ayrı ihramlarda yaparak aradaki fâsıla zamanından müstefid olmasıdır.

HACC-I KIRÂN. Umre ile haccı bir ihramda cemetmektir. Mîkātta ihrama girerken: “Rabbim! Ben umre ve hac etmek istiyorum. Bunun ikisini de bana müyesser kıl, ikisini de kabul buyur!” diye niyet eder. Umre ile haccın ikisine birden niyet ettiği için Mekke’ye gelip tavaf ve sa‘y ettikten sonra mütemetti‘ gibi ihramdan çıkamaz. Bütün menâsik-i haccı eda edinceye kadar ihram hali devam eder. Bu suretle hac, umreye mukārîn olduğu için buna “hacc-ı kırân” denilmiştir.

Efdaliyet cihetine gelince: Hacc-ı temettu‘, hacc-ı ifraddan efdaldir. Çünkü umre sevabı da vardır. Hacc-ı kırân da hacc-ı temettu‘dan efdaldir. Çünkü hacc-ı kırân meşakkatlidir. Bu sebeple umumiyetle hacılar, mütemetti‘ olarak haccederler. Karin olan pek azdır.

Bir de tercümesi 767 numara ile gelecek olan İbn Abbas hadisinde görüleceği üzere "hedy" kurbanlık sevki vardır ki, bu da pek nâdir yapılır. Böyle boynuna kılâde ve nişâne takılarak kurban sevkeden hacı da mîkāttan hitâm-ı hacca kadar mütemetti‘ olsa bile ihramdan çıkamaz. Haccın üç nev‘ini izah ederken umreyi de bildirmiş oluyoruz. Ef‘âl-i hac ile efâl-i umre: İhram, tavaf, sa‘y, tıraş ki halk veya taksir denir.

Buraya kadar ef‘âl-i hac ile ef‘âl-i umre birdir. Tıraş ile umre tamam olur. İhramdan çıkılır. Hacda bundan sonraki menâsiktir ve rükün olarak başta vakfe gelir. Umrede vakfe yoktur. Hüküm itibariyle de umre ile hac arasında fark vardır. Hac farzdır. Umre tetavvu‘dur.

761

•.•.•

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ رُؤِيَ وَهُوَ مُعَرِّسٌ بِذِي الْحُلَيْفَةِ بِبَطْنِ الْوَادِي
قِيلَ لَهُ إِنَّكَ بِبَطْحَاءَ مُبَارَكَةٍ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radıyallahu anhümâdan rivayet olunduğuna göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (Vedâ haccında) Vâdilakīk'in ortasındaki Zülhuleyfe'de gecelemek üzere devesinden indiği görüldü. (Ashâb-ı kirâm tarafından) kendilerine: (Ey risâlet nuru!) Sen, mübarek bir vadide bulunuyorsun, (hürmetlere lâyıksın!) denildi. {B1535 Buhârî, Hac, 16.}

İZAHI

Yâkūt el-Hamevî, "Akīk namıyla yâdolunan on mevzi vardır. Bunlar içinde meşhur olan ve eş'âr-i Arab'da kesretle kendisinden bahsedilen Akīk, Akīk-ı Medîne'dir ve Medine'ye 4 mil mesafede vâkidir" diyor.

Sahîh-i Buhârî metninde bu hadise tezyîlen râvinin bazı ziyâde-i rivâyâtı vardır ki ihtisar için bunlar *Tecrîd*'e alınmamıştır. Bu ziyade anlaşılmak için senedin bir kısmını görmek icap eder ki şöyledir: حدثنا موسى بن عقبة قال: حدثني سالم بن عبد الله عن أبيه hadisin bu senedinde üçüncü râvi olarak görülen Mûsâ b. Ukbe diyor ki: "Bir hac seferinde Sâlim b. Abdullah, babası Abdullah b. Ömer'in vaktiyle Zülhuleyfe'de râhilesinden inip gecelemek üzere devesini çöktürdüğü mahalle bizi indirdi ki Abdullah b. Ömer'in, Resûl-i Ekrem Vedâ haccına giderken bu vadide devesinden inip gecelediği yerdir" diye buraya gelip indiğini Sâlim görmüştü. Burası Batnıvâdi'deki mescidin alt tarafında idi. Vadi ile yol arasında tam ortalama bir mevki idi.[74]

74 {B1535 Buhârî, Hac, 16.}

762

•.•.•

عَنْ يَعْلَى بْنِ أُمَيَّةَ ﵁ أَنَّهُ قَالَ لِعُمَرَ ﵁ أَرِنِي النَّبِيَّ ﷺ حِينَ يُوحَى إِلَيْهِ قَالَ فَبَيْنَمَا النَّبِيُّ ﷺ بِالْجِعْرَانَةِ وَمَعَهُ نَفَرٌ مِنْ أَصْحَابِهِ جَاءَهُ رَجُلٌ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللّٰهِ كَيْفَ تَرَى فِي رَجُلٍ أَحْرَمَ بِعُمْرَةٍ وَهُوَ مُتَضَمِّخٌ بِطِيبٍ فَسَكَتَ النَّبِيُّ ﷺ سَاعَةً فَجَاءَهُ الْوَحْيُ فَأَشَارَ عُمَرُ ﵁ إِلَيَّ فَجِئْتُ وَعَلَى رَأْسِ رَسُولِ اللّٰهِ ﷺ ثَوْبٌ قَدْ أُظِلَّ بِهِ فَأَدْخَلْتُ رَأْسِي فَإِذَا رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ مُحْمَرُّ الْوَجْهِ وَهُوَ يَغِطُّ ثُمَّ سُرِّيَ عَنْهُ فَقَالَ أَيْنَ الَّذِي سَأَلَ عَنِ الْعُمْرَةِ فَأُتِيَ بِرَجُلٍ فَقَالَ اغْسِلِ الطِّيبَ الَّذِي بِكَ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ وَانْزِعْ عَنْكَ الْجُبَّةَ وَاصْنَعْ فِي عُمْرَتِكَ كَمَا تَصْنَعُ فِي حَجَّتِكَ.

TERCÜMESİ

Ya‘lâ b. Ümeyye radıyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: Ya‘lâ, Ömer b. Hattâb radıyallahu anha, Nebî sallallahu aleyhi ve selleme vahiy geldiği sırada Resûl-i Ekrem'i bana gösteriniz! de (ye rica etmiş)di. Ya‘lâ b. Ümeyye diyor ki: Bir kere Resûl-i Ekrem, ashabından bir cemaat yanında bulunarak (Mekke'ye yakın) Ci‘râne mevkiinde iken huzuruna birisi çıkageldi ve, "Yâ Resûlellah! Güzel koku sürünmüş olarak umre için ihrama giren bir kimse hakkında ne buyurursunuz?" diye sordu. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bir müddet sükût etti. Sonra kendisine vahiy gelmişti. Ömer radıyallahu anh Ya‘lâ'ya işaret etti. Ya‘lâ da geldi. (O sırada) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin üzerinde bir örtü, kendisini bürümüştü. Ya‘lâ başını bu örtünün içine soktu ve Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi (vahyin şiddetli ağırlığından) yüzü kızarmış bir halde gördü. Resûl-i Ekrem, nâimin mütereddit nefesi gibi teneffüs ediyordu. Sonra Resûl-i Ekrem'den (tedrîcen) bu hal sıyrıldı ve, "Hani umreden sual eden kimse nerede?" buyurdu. Bunun üzerine (huzûr-ı saâdete) birisi getirildi. Aleyhi's-salâtü ve's-selâm, "Bedenine ve sevbine bulaşan kokuyu üç kere yıka, üzerindeki cübbeyi çıkar, (bu ihramı giy), haccında ifa ettiğin ef‘âl-i hac gibi umrende de işle!" buyurdu. {B1536 Buhârî, Hac, 17.}

İZAHI

Bu hadisi Ya‘lâ b. Ümeyye'den oğlu Safvân, ondan da Atâ b. Ebû Rebâh, Atâ'dan da İbn Cüreyc rivayet etmiştir. *Buhârî* metninde, "İbn Cüreyc, Atâ b. Ebû Rebâh'a: Resûl-i Ekrem bu adama üç defa yıkamayı emretmekle tathîri kastetmiş olmalıdır? diye sordum. Atâ da bana, 'evet' diye cevap verdi" ziyadesi de vardır. İhtisar kastıyla müellif *Tecrîd*'e almamıştır.

Bu sâil, ihrama nasıl gireceğini bilmiyordu. İhram ile beraber eski ve kirli elbiselerini de giymişti. Resûl-i Ekrem taharetle ihrama girmesini tâlim buyurmuştur.

İbn Hazm'ın ve başkalarının beyanına göre, Ci‘râne'de cereyan eden bu hadise, Huneyn Gazâsı'ndan avdet buyurulup ganimet malları taksim edildiği zamana müsâdiftir ki sekizinci sene-i hicriyedir ve Huneyn ile Ci‘râne birbirine yakın bir mesafededir.

Bu koku ve umre sualini soran zatın kim olduğu burada bildirilmemiştir. Tayini hakkındaki rivayetler de muhteliftir. En kuvvetli bir rivayet olmak üzere bazıları Turtûşî'den naklen bunun isminin Atâ b. Ümeyye olduğunu bildirmişler ve bu rivayetin sıhhati halinde Ya'lâ b. Ümeyye'nin kardeşi bulunduğunu haber vermişlerdir.

763

•.•.•

عَنْ عَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ ﷺ وَرَضِيَ عَنْهَا قَالَتْ كُنْتُ أُطَيِّبُ رَسُولَ اللهِ ﷺ لِإِحْرَامِهِ حِينَ يُحْرِمُ وَلِحِلِّهِ قَبْلَ أَنْ يَطُوفَ بِالْبَيْتِ.

TERCÜMESİ

Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin zevci Âişe radıyallahu anhâdan "Ben Resûlullah'ı ihrama girmek istediğinde ihram için, (bir de) ihramı çıkardığı(nda mehâzîr-i ihramdan tecerrüt) için {Kâbe'yi tavaf etmesinden önce} kokuladım" dediği rivayet edilmiştir. {B1539 Buhârî, Hac, 18.}

İZAHI

Bu hadîs-i şerif ile Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf, Züfer hazerâtı ihticâc ve ihrama girmezden evvel misk, gül yağı gibi koku sürünmekte bir beis olmadığını kabul etmişlerdir. İhrama girdikten sonra da bu kokunun muhrim üzerinde devamında da bir mahzur olmadığını bildirmişlerdir. İmam Şâfiî ile ashabının, Ahmed b. Hanbel'in, Sevrî, Evzâî hazerâtının ictihadları da böyledir. Bu mezhep Âişe, Sa'd b. Ebû Vakkās, İbn Abbas, İbn Zübeyr, İbn Ca'fer, Ebû Saîd el-Hudrî radıyallahu anhüm ile Irak ve Hicaz'daki bir cemâat-i tâbiîden rivayet edilmiştir. Mühezzeb şerhinde ihramlanmak isteyen hacının güzel koku sürünmesinin Muâviye, Ümmü Habîbe, İbn Münzir, İshak, Ebû Sevr müstehap olduğuna kāil olmuşlardır. Bu istihbabı, İbn Ebû Şeybe Urve'den, Ömer b. Abdülazîz'den, İbrâhim en-Nehaî'den nakletmiştir. İbn Hazm ise Berâ b. Âzib, Enes b. Mâlik, Ebû Zer el-Gıfârî, Hüseyin b. Ali, Muhammed b. Hanefiyye, Esved, Sâlim, Hişâm b. Urve, Hârice b. Zeyd, İbn Cüreyc hazerâtının da müstehap olduğuna kāil olduklarını bildirmiştir. Yalnız Atâ, Zührî, Saîd b. Cübeyr, İbn Sîrîn, Hasan b. Ali rahimehümullah kable'l-ihrâm koku sürünmek câiz değildir, bu koku ihram halinde devam eder demişlerdir. İhrama girdikten sonra ise beyt-i şerifi ziyaret zamanına kadar kokulanmak haramdır. Muhammed b. Hasan'in ictihadı bu merkezdedir. Tahâvî de bunu ihtiyar etmiştir. Ömer, Osman, İbn Ömer, Osman b. Âs'ın mezhebi de böyledir. İhramdan çıkınca kokulanmakta hiçbir mahzur olmadığında ise asla ihtilâf yoktur *(Umdetü'l-kārî*, IV, 515).

764

•.•.•

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ ﷺ يُهِلُّ مُلَبِّدًا.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radıyallahu anhümâdan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin (zamklı bir madde ile) başının saçlarını toplamış olduğu halde yüksek sesle telbiye ettiğini işittim, dediği rivayet edilmiştir. {B1540 Buhârî, Hac, 19.}

İZAHI

Telbîd (تلبيد), başın saçlarını lüzûcetli bir madde ile birbirine tutturmaktır. Ebû Dâvûd *Sünen*'inde İbn Ömer radıyallahu anhümâdan Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin ihrama girerken saçlarını bal ile telbîd ettiğini rivayet etmiştir.[75] Fakat İbn Salâh bal mânasını ifade eden feth ile "asel" kelimesini "gısl" olmalıdır demiştir ki vaktiyle sabun yerine kullanılan hatmî gibi şeyler demek olur. Şârih Aynî de "İbnü's-Salâh, bu kelime ayn-ı mühmele ile zabtedilmemiştir" diyor ve "Akıl da buna böyle şehâdet eder" diyor. Şârih Kastallânî de bu kelimeyi zamklı bir madde diye tefsir ediyor ki en cemiyetli bir tefsir olduğundan tercümemizde buna işaret ettik.

Telbîdin faydası hâl-i ihramda saçların dağılmaması ve mûziyattan tahaffuz içindir. Buhârî'nin Hazret-i Hafsa'dan bir rivayetinde de Hafsa radıyallahu anhâ, "Yâ Resûlellah! Herkes umre ile ihramdan çıktıkları halde siz çıkmadınız?" diye sormuş da, Resûl-i Ekrem, "*Ey Hafsa! Ben başımı telbîd ettim. Kurbanımı kılâdeledim. Artık ben kurbanımı kesmedikçe ihramdan çıkamam*" diye cevap vermiştir.[76]

---

75 أن النبي صلى الله عليه وسلم لبد رأسه بالعسل [رواه أبو داود عن ابن عمر] رضي الله عنهما

{D1748 Ebû Dâvûd, Menâsik, 11.}
76 {B1566 Buhârî, Hac, 34.}

765

•.•.•

وَعَنْهُ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ مَا أَهَلَّ رَسُولُ اللهِ ﷺ إِلَّا مِنْ عِنْدِ الْمَسْجِدِ يَعْنِي مَسْجِدَ ذِي الْحُلَيْفَةِ.

TERCÜMESİ

Yine İbn Ömer radıyallahu anhümâdan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem mescidden başka bir yerde telbiye etmemiştir, ancak Zülhuleyfe Mescidi'nde telbiye buyurmuştur dediği rivayet edilmiştir. {B1542 Buhârî, Hac, 21.}

İZAHI

İbn Ömer'in bu rivayeti, tercümesi bunu takip edecek olan İbn Abbas hadisine mugayir olduğu gibi İbn Ömer'in 753 numara ile tercümesi geçen hadisine de bir derece mugayirdir. Bu tezadı Ebû Dâvûd'un, Hâkim'in, Saîd b. Cübeyr tarikiyle İbn Abbas'tan gelen bir rivayeti kaldırıyor. Tahâvî'nin beyanına göre İbn Cübeyr, İbn Abbas'a, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin ihlâl ve telbiyesi hakkında ashâb-ı Nebî'nin ihtilâflarına hayret ediyorum" demiş. İbn Abbas da şöyle cevap vermiştir: "Resûl-i Ekrem Zülhuleyfe Mescidi'nde iki rek'at namaz kılmış ve namazdan fâriğ olunca tehlil buyurmuştur. Bunu bir kısım sahâbî işitmiş ve hıfzetmiştir. Sonra devesine binmiş, deve doğruluncaya kadar tehlil buyurmuş. Bunu da evvelki tehlîli duymayan birtakım zevat işitip hıfzetmiştir. Sonra Beydâ'nın yüksek mevkiine geldiğinde yine ihlâl buyurmuş bunu da iki evvelkileri duymayanlar işitip hıfzetmiştir. Sonra herkes kendi işitip hıfzettiğini rivayet etmiştir.[77] Cenâb-ı Hak İbn Ömer'e hayırlar versin! Onun rivayet ettiği tehlîl ihram namazını takip eden telbiyedir. Halbuki Resûl-i Ekrem'in bundan sonra ikinci ve üçüncü tehlîl ve telbiyeleri de vardır. Bunun için fukaha bu tehlîllerin ve telbiyelerin hepsinin cevazında ittifak etmişlerdir. Yalnız ihtilâfları efdaliyet husussundadır.

77 {Rivayet Tahâvî'nin eserlerinden tespit edilememiştir. D1770 Ebû Dâvûd, Menâsik, 21.}

766

•.•.•

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ ﵄ أَنَّ أُسَامَةَ كَانَ رِدْفَ النَّبِيِّ ﷺ مِنْ عَرَفَةَ إِلَى الْمُزْدَلِفَةِ ثُمَّ أَرْدَفَ الْفَضْلَ مِنَ الْمُزْدَلِفَةِ إِلَى مِنًى فَكِلَاهُمَا قَالَ لَمْ يَزَلِ النَّبِيُّ ﷺ يُلَبِّي حَتَّى رَمَى جَمْرَةَ الْعَقَبَةِ.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radıyallahu anhümâdan şöyle rivayet edilmiştir: Üsâme b. Zeyd Arafat'tan Müzdelife'ye kadar Resûllulah sallallahu aleyhi ve sellemin redifi idi. Sonra Aleyhi's-salâtü ve's-selâm Müzdelife'den Mina'ya gelinceye kadar da Fazl b. Abbas'ı irdâf etmişti. Bunların her ikisi de Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin Cemretülakabe'yi remyedene kadar telbiyeye devam buyurduğunu haber vermişlerdir. {B1544 Buhârî, Hac, 22.}

İZAHI

Arefe "Arafat" demektir. Arafat vakfe edilen mübarek mahallin ismidir. Müzdelife de Harem-i Mekke dahilinde bir mahallin ismidir. Müzdelife, ism-i fâil sîgasıyla izdilâftan me'huzdur. Takarrüb ve takaddüm mânasınadır. Hüccac gecenin bir kısmında Arafat'tan dönüp buraya geldikleri için Müzdelife denilmiştir.

Mina da hüccâcın kurban kestikleri mahallin ismidir. Cemretülakabe Mekke'nin garp tarafında Mina'nın son haddidir. Buna Cemretülkübrâ da denir.

Bu hadîs-i şeriften, râkiben haccın efdal olduğu anlaşılır. Cemretülakabe'ye kadar telbiyeye devamın meşruiyeti de müstefâd olur ki İmam Ebû Hanîfe ile İmâmeyn'in, İmam Şâfiî, Ahmed, İshak, Ebû Sevr, Ebû Ubeyd, Taberî'nin mezhepleri de budur. Atâ'dan, Tâvûs'tan, Saîd b. Cübeyr'den, İbrâhim en-Nahaî'den, Süfyân es-Sevrî'den, İbn Ebû Leylâ'dan, Hasan b. Hay'dan da böyle rivayet edilmiştir. Ömer b. Hattâb, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Mes'ûd, Meymûne radıyallahu anhümden böyle nakledilmiştir. Yalnız bu zevât-i âliye bir noktada ihtilâf etmişlerdir. Süfyân es-Sevrî'ye, Ebû Hanîfe'ye, Şâfiî'ye, Ebû Sevr'e, göre Cemretülakabe'de birinci taş atılınca telbiyeye nihayet verilir. İmam Ahmed, İshak ve bazı ehl-i âsâra göre telbiye, Cemretülakabe tamam edildikten sonra hitam bulur, kesilir.

Resûl-i Kibriya efendimiz çok mühim buldukları seferlerde ashabın zeki, hâfızası kuvvetli olanlarından bir genci devesinin arkasına bindirirdi. Tâ ki o genç, cereyan edecek vekāyii ve o hadiseler hakkında şerefvârit olacak beyânât-ı seniyelerini lâyıkıyla muhafaza etsin ve sonra ümmete nakledilsin. Haccetü'l-Vedâ da Resûl-i Zîşan efendimizin yegâne bir haccı idi. Şu fani âlemdeki hayât-ı seniyyelerinin son demlerinde idi. Ümmetiyle vedâ edecekti. Bütün menâsik-i haccın tâlim buyurulması matlup idi. Bu sebeple yanlarından redif eksik etmiyorlardı. Bu sebeple ve hakikaten menâsik-i hacca dair ehâdîs-i şerife pek çoktur ve turuk-ı rivâyâtı boldur.

767

وَعَنْهُ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ انْطَلَقَ النَّبِيُّ ﷺ مِنَ الْمَدِينَةِ بَعْدَ مَا تَرَجَّلَ وَادَّهَنَ وَلَبِسَ إِزَارَهُ وَرِدَاءَهُ هُوَ وَأَصْحَابُهُ فَلَمْ يَنْهَ عَنْ شَيْءٍ مِنَ الْأَرْدِيَةِ وَالْأُزُرِ تُلْبَسُ إِلَّا الْمُزَعْفَرَةَ الَّتِي تَرْدَعُ عَلَى الْجِلْدِ فَأَصْبَحَ بِذِي الْحُلَيْفَةِ رَكِبَ رَاحِلَتَهُ حَتَّى اسْتَوَى عَلَى الْبَيْدَاءِ أَهَلَّ هُوَ وَأَصْحَابُهُ وَقَلَّدَ بَدَنَتَهُ وَذٰلِكَ لِخَمْسٍ بَقِينَ مِنْ ذِي الْقَعْدَةِ فَقَدِمَ مَكَّةَ لِأَرْبَعِ لَيَالٍ خَلَوْنَ مِنْ ذِي الْحِجَّةِ فَطَافَ بِالْبَيْتِ وَسَعَى بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ وَلَمْ يَحِلَّ مِنْ أَجْلِ بُدْنِهِ لِأَنَّهُ قَلَّدَهَا ثُمَّ نَزَلَ بِأَعْلَى مَكَّةَ عِنْدَ الْحَجُونِ وَهُوَ مُهِلٌّ بِالْحَجِّ وَلَمْ يَقْرَبِ الْكَعْبَةَ بَعْدَ طَوَافِهِ بِهَا حَتَّى رَجَعَ مِنْ عَرَفَةَ وَأَمَرَ أَصْحَابَهُ أَنْ يَطُوفُوا بِالْبَيْتِ وَبَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ ثُمَّ يُقَصِّرُوا مِنْ رُءُوسِهِمْ ثُمَّ يَحِلُّوا وَذٰلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ مَعَهُ بَدَنَةٌ قَلَّدَهَا وَمَنْ كَانَتْ مَعَهُ امْرَأَتُهُ فَهِيَ لَهُ حَلَالٌ وَالطِّيبُ وَالثِّيَابُ.

TERCÜMESİ

Yine Abdullah b. Abbas radıyallahu anhümâdan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (haccetü'l-Vedâ için) gerek zât-ı şerifleri, gerek ashabı saçlarını taradıkları, güzel kokular süründükleri, (en güzel) izâr ve ridâlarını geydikleri halde Medine'den (öğle ile ikindi arasında) çıkmışlardı. Resûl-i Ekrem giyilmesi mûtat olan izâr ve ridâ nevinden hiçbir şeyi giymekten kimseyi menetmedi. Yalnız (kokusu ve rengi) vücuda bulaşacak derece za'feranlı libasın giyilmesini istemiyordu. (Bu muhteşem hac mevkibi) gündüzün Zülhuleyfe'ye vardı. (Öğle namazını orada kıldı. Ve Zülhuleyfe'de geceledi. Sabahleyin) râhilesine bindi. Beydâ dağına yükselince Resûl-i Ekrem ve ashabı ihlâl ve telbiye eylediler. Resûl-i Ekrem kurbanlık devesini (boynuna iki nal parçası takarak) kılâdeledi. (Hörgücünün sağ safhasını kanatarak nişanladı). Bu ihlâl ve taklid keyfiyetleri zilkadeden beş gün kala (ayın yirmi beşinde) olmuştur. Nihayet zilhiccenin dördüncü günü Resûl-i Ekrem Mekke'ye vardı. Beyti tavaf ve Safâ ile Merve arasında sa'yetti. Kurbanlık develerine nişan taktığı için de artık o kurbanlar bedene olmuş ve bu sebeple Resûl-i Ekrem ihramdan çıkmamıştı. Tavaf ve sa'yden sonra Resûl-i Ekrem Mekke'nin üstündeki Hacûn mevkiine nâzil oldu. Resûl-i Ekrem hacca niyet ederek ihramlanmıştı. Kâbe'yi tavaf ettikten sonra Arafat'tan ininceye kadar Kâbe'ye bir daha yaklaşmamıştır. Resûl-i Ekrem ashabına da beyti tavaf ve Safâ ile Merve arasında sa'yetmelerini, sonra saçlarını kestirip ihramdan çıkmalarını emreyledi. Bu emr-i nebevî kendisiyle beraber kılâdelenmiş kurbanı bulunmayan hacılar hakkında idi. Böyle bir kimse ihramdan çıkmakla beraber yanında zevcesi varsa onunla cinsî münasebeti, güzel koku sürünmesi, (mûtat olan) elbisesini giymesi helâl olur. {B1545 Buhârî, Hac, 22.}

İZAHI

Tercümemizde kavis içinde işaret ettiğimiz ziyadeler, Buhârî'nin diğer rivayetleriyle Müslim'in *Sahîh*'indeki rivayetlerinden alınmıştır. Metn-i aslî derecesinde sıhhati hâizdir.

Hacûn, Muhassab yanında Mescid-i Akabe hizasındaki Cebelülmüşerref'tir. Beyt-i şeriften 1.5 mil bu'd mesafededir (*Umdetü'l-kārî).*

Kılâde, kurbanlık hayvanın boynuna takılan nal veya mezâde gibi nişanedir. Böyle alâmetli kurbana da lisân-i Kur'ân'da (hedy) denilmiştir. Bu kurban deveden, sığırdan, davardan olur. حَتَّى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ "*Hedy varacağı yere varıncaya kadar başınızı tıraş etmeyiniz*"[78] kavl-i şerifi mûcibince hacının Kâbe-i Muazzama'ya bir tuhfe-i ihtiram olarak sevkettiği bu kurban, yevm-i nahirde Mina'da kesilmedikçe kurban sahibi olan hacı tıraş olup ihramdan çıkamaz. İsterse o hacı, hacc-ı temettua niyet etmiş olsun. Hedy sevkinin bu müşkülâtından dolayı son zamanlarda terkolunmuştur.

Resûl-i Ekrem efendimiz de İbn Abbas'ın bu hadisinden öğrendiğimiz üzere Kâbe'ye boynu kılâdeli, hörgücü nişâneli kurban götürdüğü için Mekke'ye gelince tavaf ve sa'y ederek, tıraş olarak ihramdan çıkmamıştı ve kendisi kurbanını yanında Mekke'ye getiren ashâb-ı kirâm da çıkmamışlardır. Yalnız mütemetti' olanların tavaf, sa'y, tıraş menâsikinden sonra ihramdan çıkmaları emredilmiştir.

Resûl-i Ekrem'in Mekke'ye vâsıl olunca tavaf, sa'y ettikten sonra Hacûn mevkiine nâzil olup Arafat'tan dönüp gelene kadar bir daha Kâbe'ye yaklaşmadıkları da İbn Abbas hadisinde rivayet ediliyor. Şârih Aynî bu adem-i takarrübün sebebi, Resûl-i Ekrem'in meşgul bulunmasıdır. Yoksa tetavvuan tavaf etmelerine hiçbir mani yoktu diyor.

---

78 {el-Bakara, 2/196.}

768

•.•.•

عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عُمَرَ ﵄ أَنَّ تَلْبِيَةَ رَسُولِ اللهِ ﷺ لَبَّيْكَ اللّٰهُمَّ لَبَّيْكَ لَبَّيْكَ لَا شَرِيكَ لَكَ لَبَّيْكَ إِنَّ الْحَمْدَ وَالنِّعْمَةَ لَكَ وَالْمُلْكَ لَا شَرِيكَ لَكَ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radıyallahu anhümâdan Resûl-i Ekrem'in telbiyesi şöyle olduğu rivayet edilmiştir: "Lebbeyke Allahümme lebbeyk, lebbeyke, lâ şerîke lek, lebbeyke inne'l-hamde ve'n-ni'mete lek, ve'l-mülke lâ şerîke lek" (Yâ rab! Davetine kirâren icâbet ettim, her emrini ifa için divanına geldim. Rabbim! Senin her davetine icâbet borcumdur. Senin saltanatında eşin ve ortağın yoktur. Allahım! Bütün varlığımla sana yöneldim, hamd senindir, nimet senindir, mülk de senindir, bütün bunlarda eşin ve ortağın yoktur). {B1549 Buhârî, Hac, 26.}

İZAHI

(لَبَّيْكَ) Lebbeyk kelimesinin gerek tahlîlinde gerek medlûlünde başta Sîbeveyhi, Ferrâ, Yûnus gibi eimme-i lugat olmak üzere birçok lisan âlimi vücûh-ı müteaddide dermeyan etmişlerdir. Bunların bir hadd-i müştereki vardır ki: Tekrar ve icâbet mânası. Bu telbiye-i şerifede "lebbeyk" kelimesi dört yerde tekerrür ettiği için bu mükerrer kelimenin her birinde o vücûh-ı meânîden birini kullanarak tercüme ettik. Bunun, tercümede asla sadakatten inhiraf olamayacağına kāniyiz.

Hacca da'vet-i ilâhiyye İbrâhim aleyhi's-selâmın lisanıyla ve bu kelimât-i şerife ile vuku buldu. İbn Ebû Hâtim'in, İbn Abbas'tan rivayetine göre, müşârün ileyh hazretleri demiştir ki: İbrâhim aleyhi's-selâm beyt-i şerifi inşa ettikten sonra, taraf-ı ilâhîden kendisine وَأَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ "*Yâ İbrâhim! Nâsı edâ-yı hacca davet et!*"[79] diye emr olundu. İbrâhim aleyhi's-selâm, "Yâ rab! Benim sesim erişmez ki" diye i'tizâr etti. "Sen davet et! Eriştirmek benden" buyuruldu. Hazret-i İbrâhim de Cebel-i Ebûkubeys'e çıkıp, "Ey nâs! Bu kadim beyti hac ve ziyaret etmek size vâcip kılındı" diye seslendi. Bu sesi, yerle gök arasında bulunan insanlar işitti. Yine İbn Abbas demiştir ki: "Görmüyor musunuz? Kürre-i arzın en uzak yerlerinden halk fevç fevç bu muazzam Kâbe'yi telbiye ederek ziyarete geliyorlar."

Bu İbn Abbas hadisinin İbn Cüreyc tarikiyle Atâ b. Ebû Rebâh'tan gelen bir tarîk-i rivayetinde de şu ziyade vardır: İbrâhim aleyhi's-selâmın bu davetine aslâb-ı ricâl ve erhâm-i nisâda bulunanlar da lebbeykhan olarak cevap vermişlerdir ve ilk cevap verenler de Yemenliler'dir. İşte İbrâhim aleyhi's-selâmın daveti zamanından kıyamet kopuncaya kadar Kâbe'yi ziyaret eden her hacı İbrâhim aleyhi's-selâmın o günkü davetine "lebbeyke, Allahümme lebbeyk..." diye cevap verenlerdir (*Umdetü'l-kārî*, IV, 533).

Putperestliği Amâlika'dan alıp Mekke'ye sokan Amr b. Lühey, Kâbe derûnuna Hübel namında bir put dikmekle kalmayıp telbiye kelimât-i şerifesinin sonuna birtakım kelimât-i fâside de ilâve etmiştir ki: إِلَّا شَرِيكًا هُوَ لَكَ، تَمْلِكُهُ وَمَا مَلَكَ hezeyanıdır. Bununla büyük putları Hübel'i Allah'a şerik addediyordu. Mekke'de ve Cezîre'de putperestlik devam ettiği müddetçe bu müstekreh cümle de telbiyeye ilâveten müşriklerin dillerinde dolaştı. *Sahîh-i Müslim*'de Abdullah b. Abbas'tan rivayet olunduğuna göre, bi'set-i Muhammediyye sırasında Kureyş müşrikleri de bu suretle telbiye ederlerdi. Harem-i şerif'te bunlar "lebbeyke lâ şerîke lek" cümlesini söyledikten sonra Resûl-i Ekrem, "*Allah müstehakınızı versin! Bu kadarı yetişir, alt tarafını söylemeyiniz!*" buyururdu. Onlar ise إِلَّا شَرِيكًا هُوَ لَكَ، تَمْلِكُهُ وَمَا مَلَكَ، derler ve beyt-i şerifi tavaf ederlerdi.[80] Nihayet şirkin bütün eserlerini ve izlerini kaldıran tevhid ve İslâm kudreti, telbiyeden bu zâide-i fâsideyi de kaldırmıştır.

---

79 {el-Hac, 22/26.}
80 {M2815 Müslim, Hac, 22.}

769

•.•.•

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ صَلَّى رَسُولُ اللهِ ﷺ وَنَحْنُ مَعَهُ بِالْمَدِينَةِ الظُّهْرَ أَرْبَعًا وَالْعَصْرَ بِذِي الْحُلَيْفَةِ رَكْعَتَيْنِ ثُمَّ بَاتَ بِهَا حَتَّى أَصْبَحَ ثُمَّ رَكِبَ حَتَّى اسْتَوَتْ بِهِ عَلَى الْبَيْدَاءِ حَمِدَ اللهَ وَسَبَّحَ وَكَبَّرَ ثُمَّ أَهَلَّ بِحَجٍّ وَعُمْرَةٍ وَأَهَلَّ النَّاسُ بِهِمَا فَلَمَّا قَدِمْنَا أَمَرَ النَّاسَ فَحَلُّوا حَتَّى كَانَ يَوْمُ التَّرْوِيَةِ أَهَلُّوا بِالْحَجِّ قَالَ وَنَحَرَ النَّبِيُّ ﷺ بَدَنَاتٍ بِيَدِهِ قِيَامًا وَذَبَحَ رَسُولُ اللهِ ﷺ بِالْمَدِينَةِ كَبْشَيْنِ أَمْلَحَيْنِ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radıyallahu anhtan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (Vedâ haccına çıkmazdan evvel) öğle namazını Medine'de biz de kendisiyle beraber olduğumuz halde dört rek'at kıldı. İkindiyi de Zülhuleyfe'de (kasrederek) iki rek'at kıldı. Sonra sabaha kadar orada geceledi. Sonra (sabahleyin devesine) bindi. Resûlullah üstünde olduğu halde Beydâ'ya doğruldu. Resûlullah Allah'a hamdetti. Tesbih ve tekbir eyledi. Sonra hac ile umreye (niyet ederek) tehlîl buyurdu. Maiyetindeki hüccâc da hac ile umreye niyet ederek ihlâl eylediler (ve böylece ihrama girdiler). Mekke'ye geldiğimizde Resûlullah nâsa emretti, ihramdan çıktılar,[81] nihayet yevm-i terviye (ki, zilhiccenin sekizinci günüdür) olunca hac için ihrama girdiler. Râvi Enes b. Mâlik diyor ki: Resûlullah kendi eliyle ayakta müteaddit deve kurban eyledi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Medine'ye geldiğinde de (kurban bayramında) yakışıklı iki koç kurban etti. {B1551 Buhârî, Hac, 27.}

---

81 Çünkü bunların hediyleri, kılâdeli kurbanları yoktu. Mütemetti' idiler.

770

•.•.•

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا أَنَّهُ كَانَ يُلَبِّي مِنْ ذِي الْحُلَيْفَةِ فَإِذَا بَلَغَ الْحَرَمَ أَمْسَكَ حَتَّى إِذَا جَاءَ ذَا طُوًى بَاتَ فِيهِ فَإِذَا صَلَّى الْغَدَاةَ اغْتَسَلَ وَزَعَمَ أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَعَلَ ذٰلِكَ.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radıyallahu anhümâ(nın ef'âl-i haccı, Nâfi')den şöyle rivayet edilmiştir: İbn Ömer Zülhuleyfe'de (râhilesine bindikten sonra) telbiye(ye başlar ve bilâ-inkıtâ devam) ederdi. (hudûd-ı) Harem'e dahil olunca da telbiyeyi keserdi. Nihayet Zîtuvâ'ya geldiğinde burada gecelerdi. Sabah namazını kılınca da (Mekke'ye duhul için) iğtisâl ederdi. İbn Ömer, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin de böyle işlediğine sahîhan kanaat ederdi. {B1553 Buhârî, Hac, 29.}

İZAHI

Tuvâ kelimesinde "tâ" harfi üç vechile okunmuştur. Asîlî, "Zîtuvâ Mekke yakınında mâruf bir vadidir" demiştir. Nevevî de, "Mekke'nin alt tarafında, Bâb-ı Mekke yanında, umre yolu tarafında, Mescid-i Âişe'ye yakın bir mahallin ismidir. Elyevm Âbâr-ı Zâhire denilmekle mâruftur" diyor. Şârih Kirmânî, "Bu kelime 'zî' edatına muzaf olmayarak da rivayet edilmiştir. Fakat "Zîtuvâ" rivayeti sahihtir" demiştir. Bu mâlûmatı bahşeden Şârih Allâme Aynî "Kitâbü'l-Ezvâ"dan da şu mâlûmatı naklediyor: Zîtuvâ Mekke haricinde kuyularıyla meşhur bir yerin adıdır. Mekke'ye gelen hüccâcın bu kuyuların suyu ile gusül etmeleri müstehaptır.

Zu'm, burada kavl-i sahih ve kanaat mânasınadır. Çünkü Buhârî'nin "Bâb-i İğtisâl"deki rivayeti, Zîtuvâ da sabah olunca İbn Ömer guslederdi ve der idi ki: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem de böyle işlerdi.[82]

ثم يبيت بذي طوى، ثم يصلي به الصبح، ويغتسل، ويحَدث أن نبي الله صلى 82 الله عليه وسلم كان يفعل ذلك.

{B1573 Buhârî, Hac, 38.}

771

•.•.•

عن ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمَّا مُوسَى فَكَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَيْهِ إِذا انْحَدَرَ فِي الْوَادِي يُلَبِّي.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radıyallahu anhümâdan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Ben Mûsâ’yı Ezrak vadisine inerken telbiye eder bir halde gördüm” buyurdu dediği rivayet edilmiştir. {B1555 Buhârî, Hac, 30.}

İZAHI

Şârih Kastallânî diyor ki: bu hadîs-i şerifteki “nazar” hakiki rüyet mânasınadır. Cenâb-ı Hak Resûl-i Ekrem’in ruhunda müstesna bir kudret yaratmıştır ki, o sayede nazarlardan uzak olan eşyayı rüyada nasıl görürse, onu uyanık iken de aynı halde görürdü. İsrâ hadisesi bunun en yakın bir şahididir. Şüphesiz ki enbiyâ-i kirâm Hak Teâlâ nezdinde ebedî haydirler, merzukturlar. Müslim’in *Sahîh*’inde Hazret-i Enes’ten rivayeti veçhile Resûl-i Ekrem Mûsâ aleyhi’s-selâmı miʿrac sırasında kabrinde kāimen namaz kılarken de görmüştü. Şu da câizdir ki, Resûl-i Ekrem efendimiz Hazret-i Mûsâ’yı rüyada telbiye ederken görmüştü.[83] Fakat Mûsâ b. Ukbe bu hadisi Nâfiʿden rivayet ederken bu suretle tasrih etmiştir. Enbiyâ-i kirâmın rüyaları ise haktır, vahiydir. Hâfız İbn Hacer *Fethu’l-bârî*’de, “Bence mûtemet olan rüya olmasıdır” diyor.

---

83 {M6157 Müslim, Fezâil, 164.}

772

•.•.•

عَنْ أَبِي مُوسَى ﷺ قَالَ بَعَثَنِي النَّبِيُّ ﷺ إِلَى قَوْمِي بِالْيَمَنِ فَجِئْتُ وَهُوَ بِالْبَطْحَاءِ فَقَالَ بِمَا أَهْلَلْتَ قُلْتُ أَهْلَلْتُ كَإِهْلَالِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ هَلْ مَعَكَ مِنْ هَدْيٍ قُلْتُ لَا فَأَمَرَنِي فَطُفْتُ بِالْبَيْتِ وَبِالصَّفَا وَالْمَرْوَةِ ثُمَّ أَمَرَنِي فَأَحْلَلْتُ فَأَتَيْتُ امْرَأَةً مِنْ قَوْمِي فَمَشَطَتْنِي أَوْ غَسَلَتْ رَأْسِي فَقَدِمَ عُمَرُ ﷺ فَقَالَ إِنْ نَأْخُذْ بِكِتَابِ اللهِ فَإِنَّهُ يَأْمُرُنَا بِالتَّمَامِ قَالَ اللهُ تَعَالَى وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلّٰهِ وَإِنْ نَأْخُذْ بِسُنَّةِ النَّبِيِّ ﷺ فَإِنَّهُ لَمْ يَحِلَّ حَتَّى نَحَرَ الْهَدْيَ.

TERCÜMESİ

Ebû Mûsâ el-Eş'arî radıyallahu anhtan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (haccetü'l-Vedâ'dan evvel) beni Yemen'e kendi kavmime (bir vazife ile) göndermişti. Yemen'den avdetimde Resûl-i Ekrem'e Bathâ'da (ihramlı olarak) mülâki oldum. Resûl-i Ekrem bana, "Ne yolda ihramlandın" diye sordu. Ben de, "Resûlullah'ın ihramlandığı gibi" (lebbeykhan olarak) dedim. Resûl-i Ekrem yine sordu, "Yanında hedyin (kurbanın) var mı?" Ben, "Hayır, yoktur" dedim. Bunun üzerine Resûlullah bana (tavaf ve sa'y etmemi) emreyledi. Ben de beyti tavaf ve Safâ ile Merve arasında sa'y ettim. Sonra Resûl-i Ekrem ihramdan çıkmamı emreyledi. Ben de ihramımdan çıktım ve kavmimden (mehârimimden) bir kadının nezdine geldim. Başımı taradı yahut başımı yıkadı.

Ömer radıyallahu anh (hilâfeti zamanında ve hac mevsiminde Mekke'ye) geldi ve dedi ki: Kitâbullah'a müracaat edersek, o bize (ba'de'ş-şürû' umre ile haccı) tamamlamamızı emrediyor. Cenâb-ı Hak وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلّٰهِ "Allah için hac ve umreyi, kurban keserek tamamlayınız"[84] buyurmuştur. Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin sünnetine müracaat edersek, o da bize kurban kesene kadar ihramdan çıkmaya müsaade etmemiştir. {B1559 Buhârî, Hac, 32.}

İZAHI

Buhârî'nin bu hadisinin kısm-ı âhiri hakkındaki rivayeti çok muhtasardır. Hadisin kısm-ı âhiri ki, Hazret-i Ömer'in devr-i hilâfetindeki ihtilâfıdır. Bu babdaki Müslim'in rivayeti daha vâzıhtır. Şimdi onu nakil ve tercüme edeceğiz. Müslim'in rivayetinde "Başımı yıkadı" dedikten sonra râvi Ebû Mûsâ el-Eş'arî şöyle devam ediyor: "Sonra ben (Arafat'a çıkılacağı sırada) hac için ihramlandım. Bu ef'âl-i haccı soranlara ben Ebû Bekir'in, Ömer'in emâreti zamanlarında bu yolda fetva verirdim. Bir hac mevsiminde yanıma birisi geldi" ve "Ey Ebû Mûsâ! Senin haberin yok, bak emîrü'l-mü'minîn ef'âl-i hac hakkında (senin bize bildirdiğine muhalif) nasıl bir mesele ortaya koymuştur" dedi. Ben de umuma karşı, "Ey nâs! Biz kime hac hakkında fetva verdikse acele etmesin. İşte emîrü'l-mü'minîn yanınıza geliyor. Onun kavlini alsın (benimkini bıraksın). Ey cemaat! Haccınızı emîrü'l-mü'minînin emri veçhile tamamlayınız!" dedim. Hazret-i Ömer Mekke'ye gelince, "Ey emîrû'l-mü'minîn! Ef'âl-i hac hakkındaki ictihadınız nedir?" diye sordum. Hazret-i Ömer, "Kitâbullah'ı ele alırsak Allah zü'l-celâl bize, وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلّٰهِ diye emrediyor. Sünnet-i Nebî aleyhi's-selâmı alırsak, o da kurban kesmeden ihramdan çıkmayı helâl kılmamıştır" dedi.[85]

Hulâsa. Hazret-i Ömer haccı fesh ile umreye rücû ve temettuu inkâr edip ihramın devamını iddia ediyordu. Ebû Mûsâ ise "Tavaf ve sa'y ile ihramdan çıkılır" diyordu.

Yukarıda haccın kırân, temettuʿ, ifrad kısımlarını izah ederken demiştik ki efʿâl-i haccı ikmal edinceye kadar ihramın devamı iki suretle olur: Biri, hacı ihrama girerken hac ile umreyi bir ihramda ifa etmeye niyet etmekle. Bu karin bi'l-hac, Mina'da kurban kesinceye kadar ihramdan çıkamaz. Öbürü de, lisân-ı Kur'ân'da hedy denilen ve kurban edilmek üzere Hil'den dâhil-i Harem'e naklolunan kurbanlıktır. Hacının bu kurbanlığını yanında getirmesiyle olur. Bu halde de hacı getirdiği bu kurbanlığını Mina'da kesmedikçe ihramdan çıkamaz. Nasılki 767 numara ile tercümesi geçen İbn Abbas hadisinde mutalaa ettiğimiz veçhile Resûl-i Ekrem efendimizle bazı ashâb-ı kirâm da kurbanlıklarını yanlarında kılâdeli olarak getirdikleri için mütemettiʿ olan hüccac ihramdan çıktıkları halde bunlar ihramlarından çıkamamışlardı. Yine böyle *Sahîh-i Buhârî*'nin bu babında Enes b. Mâlik'ten rivayet olunduğu üzere, Hazret-i Ali de Yemen'den gelmiş ve mîkātta ihramlanarak Harem'de Resûl-i Ekrem'e mülâki olmuştu. Resûl-i Ekrem Ebû Mûsâ el-Eşʿarî'ye sorduğu gibi Hazret-i Ali'ye de nasıl ihrama girdiğini sormuş, o da Resûl-i Ekrem'in girdiği gibi telbiye ile ihramlandığını söylemişti. Resûl-i Ekrem لَوْلَا أَنَّ مَعِيَ الْهَدْيَ لَأَحْلَلْتُ "*Benim yanımda da kurbanım olmasaydı, Mekke'ye varınca ziyaret, saʿy ile tıraş olarak ihramdan çıkardım*" buyurmuştur.[86] Yine Buhârî'nin Enes b. Mâlik'ten gelen bir tarîk-i rivayetinde Hazret-i Ali'ye, فَأَهْدِ وَامْكُثْ حَرَامًا كَمَا أَنْتَ "*Yâ Ali! Sen de beyte kurbanlık ihdâ eyle, şu halinde ihramlı olarak kal!*"[87] buyurmuştur.

Ebû Mûsâ el-Eşʿarî izah ettiğimiz bu iki hal yani hacc-ı kırâna niyet etmek veya hedy sevketmiş olmak halleri haricinde ihramın devamı lüzumuna kani değildi. Belki mütemettiʿ olarak ve Mekke'ye gelince tavaf ve saʿy ile sonra tıraş olarak ihramdan çıkılabilir diyordu. Hazret-i Ömer ise mütʿadan nehyediyordu. Nevevî Hazret-i Ömer'in bu nehyi, ifrad bi'l-hacca tergīb için vuku bulan bir nehy-i tenzîhîdir diyor. Mâzerî de, Hazret-i Ömer, temettuun butlânına değil, belki ifradın efdal olduğuna kanaat ederek menetmiştir diyor. Sonra temettuun kerahatsiz cevazı hakkında icmâ münʿakid olmuştur.

---

84 el-Bakara, 2/196.

85 اِخْتَصَرَهُ الْبُخَارِي بَعْدَ قَوْلِهِ أَوْ غَسَلَتْ رَأْسِي وَفِي مُسْلِمٍ هٰكَذَا: ثُمَّ أَهْلَلْتُ

بِالْحَجِّ فَكُنْتُ أُفْتِيَ النَّاسَ بِذَلِكَ فِي إِمَارَةِ أَبِي بَكْرٍ فِي إِمَارَةِ عُمَرَ، فَإِنِّي لَقَائِمٌ بِالْمَوْسِمِ، إِذْ جَاءَنِي رَجُلٌ، فَقَالَ: إِنَّكَ لَا تَدْرِي مَا أَحْدَثَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ فِي شَأْنِ النُّسُكِ، فَقُلْتُ: أَيُّهَا النَّاسُ، مَنْ كُنَّا أَفْتَيْنَاهُ بِشَيْءٍ فَلْيَتَّئِدْ فَهذَا أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ قَادِمٌ عَلَيْكُمْ فَبِهِ فَائْتَمُّوا، فَلَمَّا قَدِمَ، قُلْتُ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ: مَا هذَا الَّذِي أَحْدَثْتَ فِي شَأْنِ النُّسُكِ قَالَ: إِنْ نَأْخُذْ بِكِتَابِ اللهِ فَإِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ، قَالَ: وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ وَإِنْ نَأْخُذْ بِسُنَّةِ نَبِيِّنَا عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ، فَإِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، لَمْ يَحِلَّ حَتَّى نَحَرَ الْهَدْيَ [مسلم:ج 4، ص 54]

{M2957, M2959 Müslim, Hac, 154, 155.}

86 {B1558 Buhârî, Hac, 32.}

87 {B1558 Buhârî, Hac, 32.}

773

•.•.•

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا حَدِيثُهَا فِي الْحَجِّ قَدْ تَقَدَّمَ قَالَتْ فِي هٰذِهِ الرِّوَايَةِ خَرَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي أَشْهُرِ الْحَجِّ وَلَيَالِي الْحَجِّ وَحُرُمِ الْحَجِّ فَنَزَلْنَا بِسَرِفَ قَالَتْ فَخَرَجَ إِلَى أَصْحَابِهِ فَقَالَ مَنْ لَمْ يَكُنْ مِنْكُمْ مَعَهُ هَدْيٌ فَأَحَبَّ أَنْ يَجْعَلَهَا عُمْرَةً فَلْيَفْعَلْ وَمَنْ كَانَ مَعَهُ الْهَدْيُ فَلَا قَالَتْ فَالْآخِذُ بِهَا وَالتَّارِكُ لَهَا مِنْ أَصْحَابِهِ قَالَتْ فَأَمَّا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَرِجَالٌ مِنْ أَصْحَابِهِ فَكَانُوا أَهْلَ قُوَّةٍ وَكَانَ مَعَهُمُ الْهَدْيُ فَلَمْ يَقْدِرُوا عَلَى الْعُمْرَةِ وَذَكَرَ بَاقِيَ الْحَدِيثِ.

TERCÜMESİ

Âişe radıyallahu anhâdan hac hakkında rivayet edilen bir hadisi (yakında) geçmişti. Bu rivayette Hazret-i Âişe demiştir ki: “Biz, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile beraber hac aylarında, hac gecelerinde, hac zamanlarında (Medine’den) çıktık ve (Mekke’nin hududu olan) Serif mevkiine indik. Resul aleyhi’s-selâm (çadırından) ashabına karşı çıktı: “Sizden her kimin beraberinde hedyi (kurbanı) yoksa ve haccını umreye tahvil etmek isterse, o, (müfriddir, haccını feshedip) umre yapsın! Bir kimsenin de beraberinde hedyi varsa o da haccını umreye tahvil etmesin!” buyurdu. Hazret-i Âişe demiştir ki: “Bu taʻlîm-i nebevî üzerine ashaptan umreyi iltizam edenler de oldu, terkedenler de bulundu.” Yine Âişe es-Sıddîka demiştir ki: “Fakat Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile ashabından bir kısmı, bunlar zî-kudret kimselerdi, hedyleri de kendi yanlarında idi. Bunlar (karin olduklarından haccı feshe), umreyi iltizama muktedir değillerdi.” (Bundan sonra Hazret-i) Âişe, hadisin geri kalan kısmını da zikretti. {B1560 Buhârî, Hac, 33.}

İZAHI

Müellif Zebîdî merhumun yukarıda geçtiğini bildirdiği Hazret-i Âişe hadisi 763, 765 numaralarla tercüme edildi. Yine müellifin bu hadisin mâba'di de bulunduğuna işaret ederek: (Hazret-i Âişe hadisinin geri kalan kısmını da zikretti) dediği kısım da Buhârî'de meâlen şöyledir: Âişe demiştir ki: "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ashabına bu emri verdikten sonra (çadıra) benim yanıma geldi. Halbuki ben ağlıyordum." Resûl-i Ekrem, "*Vay ahmak!*[88] *Ne ağlıyorsun?*" buyurdu. Ben de, "Ashabına söylediğin sözünü işittim. (Demek ki) ben umreden (tavaf ve sa'y edemeyerek) menolundum" dedim. Resûl-i Ekrem, "*Ne halin var?*" diye sordu. Ben, "Namaz kılamam" dedim. Resûlullah, "*Zararı yok, sen de Âdem kızlarından bir kadınsın! Allah onlar için ne takdir ettiyse sen de onu görüyorsun! Sen hacca niyetinde sabit ol. Allah sana umreyi de nasip eder*" buyurdu. Hazret-i Âişe (rivayetine devam edip) demiştir ki: "Resûl-i Ekrem'in bu Vedâ' haccında Arafat'a çıktık. Nihayet Mina'ya geldik. Artık tuhûr haline girmiştim. Sonra Mina'dan çıktım (Mekke'ye gelip) tavâf-ı ifâzayı yaptım." Yine Âişe (devam edip) demiştir ki: "Sonra Mina'dan ikinci dönüşte Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile yola çıktım. Resûl-i Ekrem Muhassab mevkiine gelip nâzil oldu. Biz de birlikte oraya indik. Resûl-i Ekrem (kardeşim) Abdurrahman b. Ebû Bekir'i çağırdı ve "*Haydi kardeşinle Harem'den çık* (ve Hil ile Harem arasında) *umre niyetiyle ihramla!* (Tavaf ve sa'y ettikten) *sonra ihramdan çıkınız ve hemen buraya geliniz. Ben sizi burada siz yanıma gelene kadar gözlüyorum*" buyurdu. Hazret-i Âişe yine diyor ki: "Kardeşimle beraber (huzurdan) çıktık. İhramlanıp tavaf ve sa'y ettikten sonra seher vakti huzûr-ı Nebevîye girdim." Bana, "*Nasıl umreyi bitirdiniz mi?*" buyurdu. Ben de, "Evet bitirdik" dedim. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem ashabına Medine'ye doğru yollanmalarını ilân etti. Halk fevç fevç yola düzüldü. Resûl-i Ekrem de Medine'ye müteveccihen yürüdü.[89]

Burada şunu ilâveten kaydedelim ki Hazret-i Âişe radıyallahu anhâ da hacc-ı kırâna niyet etmişti. Umre edemeyeceğinden, hac ile umreyi cemedemeyeceğinden endişe ediyordu.

---

88 {Bu şekilde tercüme edilmiş olan "يَا هَنْتَاهُ" ifadesi 'ismi akla gelmeyen şeyden kinaye' olarak kullanılmaktadır. Dolayısıyla herhangi bir tahkir anlamı içermemektedir.}

89 *Tecrîd*'e alınmayıp da meâlen yukarıya *Sahîh-i Buhârî*'den naklettiğimiz Hazret-i Âişe hadisinin metninden son kısmı şöyledir:

فَدَخَلَ عَلَيَّ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَنَا أَبْكِي فَقَالَ: مَا يُبْكِيكِ يَا هَنْتَاهُ؟ قُلْتُ: سَمِعْتُ قَوْلَكَ لِأَصْحَابِكَ فَمُنِعْتُ الْعُمْرَةَ. قَالَ: وَمَا شَأْنُكِ؟ قُلْتُ: لَا أُصَلِّي، قَالَ: «فَلَا يَضِيرُكِ إِنَّمَا أَنْتِ امْرَأَةٌ مِنْ بَنَاتِ آدَمَ كَتَبَ اللهُ عَلَيْكِ مَا كَتَبَ عَلَيْهِنَّ فَكُونِي فِي حَجَّتِكِ فَعَسَى اللهُ أَنْ يَرْزُقَكِيهَا. قَالَتْ: فَخَرَجْنَا فِي حَجَّتِهِ حَتَّى قَدِمْنَا مِنًى فَطَهَرْتُ ثُمَّ خَرَجْتُ مِنْ مِنًى فَأَفَضْتُ بِالْبَيْتِ قَالَتْ: ثُمَّ خَرَجْتُ مَعَهُ فِي النَّفْرِ الْآخِرِ حَتَّى نَزَلَ الْمُحَصَّبَ وَنَزَلْنَا مَعَهُ فَدَعَا عَبْدَ الرَّحْمٰنِ بْنَ أَبِي بَكْرٍ فَقَالَ: اخْرُجْ بِأُخْتِكَ مِنَ الْحَرَمِ، فَلْتُهِلَّ بِعُمْرَةٍ ثُمَّ افْرُغَا ثُمَّ ائْتِيَا هَاهُنَا فَإِنِّي أَنْظُرُكُمَا حَتَّى تَأْتِيَانِي قَالَتْ: فَخَرَجْنَا حَتَّى إِذَا فَرَغْتُ، وَفَرَغْتُ مِنَ الطَّوَافِ، ثُمَّ جِئْتُهُ بِسَحَرَ فَقَالَ: هَلْ فَرَغْتُمْ؟ قُلْتُ: نَعَمْ، فَآذَنَ بِالرَّحِيلِ فِي أَصْحَابِهِ فَارْتَحَلَ النَّاسُ، فَمَرَّ مُتَوَجِّهًا إِلَى الْمَدِينَةِ.

{B1560 Buhârî, Hac, 33.}

774

•.•.•

وَعَنْهَا رَضِيَ اللهُ عَنْهَا فِي رِوَايَةٍ قَالَتْ خَرَجْنَا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ وَلَا نُرَى إِلَّا أَنَّهُ الْحَجُّ فَلَمَّا قَدِمْنَا تَطَوَّفْنَا بِالْبَيْتِ فَأَمَرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ لَمْ يَكُنْ سَاقَ الْهَدْيَ أَنْ يَحِلَّ فَحَلَّ مَنْ لَمْ يَكُنْ سَاقَ الْهَدْيَ وَنِسَاؤُهُ لَمْ يَسُقْنَ فَأَحْلَلْنَ قَالَتْ صَفِيَّةُ مَا أُرَانِي إِلَّا حَابِسَتَهُمْ فَقَالَ عَقْرَى حَلْقَى أَوَمَا طُفْتِ يَوْمَ النَّحْرِ قَالَتْ قُلْتُ بَلَى قَالَ لَا بَأْسَ انْفِرِي.

TERCÜMESİ

Yine Âişe radıyallahu anhâdan gelen bir rivayette Hazret-i Âişe şöyle demiştir: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ile biz, (eşhür-i hurumda hac seferine) çıktık. (Bu aylarda umre değil), yalnız haccedilir zannolunurdu. (Mekke'ye) varıp (umre için) beyt-i şerif tavaf (ve sa'y) edildikte Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "Hedy sevketmeyenlerin ihramlarından çıkmalarını emreyledi. Hedy sevketmeyenler ihramlarından çıktılar. Resûlullah'ın kadınları da hedy sevketmemişlerdi. Onlar da ihramlarından çıkmışlardı. [Âişe radıyallahu anhâ diyor ki: "Yalnız ben Serif'te hayız olmuştum, beyti tavaf edememiştim. Teşrik geceleri Muhassab da ben, "Yâ Resûlellah! Herkes bir hac, bir umre ile (Medine'ye) dönüyor da ben bir hac ile dönüyorum" diye şikâyet ettim. Resûlullah, "Mekke'ye geldiğimiz gecelerde sen tavaf etmedin mi?" diye sordu. Ben, "Hayır, diye cevap verdim." Resûl-i Ekrem, "Öyle ise kardeşinle Ten'îm'e git, orada umre ihramına gir. Sonra tavaf ve sa'y edip buraya geliniz" buyurdu].[90]

(Ümmü'l-mü'minîn) Safiyye radıyallahu anhâ demiştir ki: Ben de âdetimi görmüştüm. Halkı yolumdan alıkoyacağımı zannediyordum. Resûl-i Ekrem, "Ey şeâmeti halkın hareketini durduran kadın![91] Sen yevm-i nahirde tavâf(-ı ifâzayı) etmedin mi?" buyurdu. Safiyye diyor ki ben de, "Hayır, yapmadım" diye cevap verdim. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem, "Beis yoktur (tavâf-ı vedâ hayızdan sâkıttır) haydi yollanınız" buyurdu. {B1561 Buhârî, Hac, 34.}

İZAHI

Bu hadisi Buhârî *Sahîh*'inde haccın temettu', kırân, ifrad nevileriyle yanında hedyi yani Mekke'ye sevkettiği kurbanı bulunmayan kimse için fesh-i haccın cevazı hakkında açtığı bir babında zikretmiştir.

Yukarıda tercüme ettiğimiz ehâdîs-i şerifeden ve daha evvel ayrıca verdiğimiz izahattan anlaşıldığı üzere haccı temettu' eşhür-i hacda yalnız umreye niyet etmek, tavaf ve sa'y edip tıraş olarak umreden fâriğ olduktan ve ihramdan çıktıktan sonra yine o sene içinde hac için de ihramlanarak menâsik-i haccı ifa etmektir. İfrad bi'l-hac da mevkītta yalnız hac için ihramlanmaktır. Hacc-ı kırân da bir ihramda hac ile umreyi cemetmektir. Fesh-i hac da hac için ihramlanıp Mekke'ye geldikten sonra umre niyetiyle tavaf ve sa'y ederek ihramdan çıkmak ve bu suretle mütemetti' olmaktır.

Hacc-ı kırân ile hacc-ı ifradda beyne'l-eimme hilâf sebketmemiştir. Yalnız fesh-i haccın cevazı hakkında ihtilâf edilmiştir. Şârih Aynî muhrimin nevini ona kadar çıkarıyor: Müfrid bi'l-hac, müfrid bi'l-umre, karîn-i mütemetti', mutlak, mütetavvı' bi'l-hac, mütetavvı' bi'l-umre, mütetavvı' bi'l-kırân, mütemetti', mutlak, muallak. Bu muallak ihram, filân zatın ihramlandığı gibi ihramlanıyorum diyerek ihramlanmaktır. Bunların kâffesi ehl-i ilim nazarında câizdir.

---

90 Tercümenin büyük mu'tarıza içine aldığımız kısmı *Sahîh-i Buhârî* metninden alınmıştır. Bundan evvel tercüme ettiğimiz hadiste bu kısım zikredildiğinden *Tecrîd*'e alınmamıştır. Hadisenin sûret-i cereyanını eksik bırakmamak için tercümede göstermeye mecbur olduk. *Buhârî*'de hadisin bu kısmına ait olan metin şöyledir:

فَحِضْتُ فَلَمْ أَطُفْ بِالْبَيْتِ فَلَمَّا كَانَتْ لَيْلَةُ الْحَصْبَةِ قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللهِ! يَرْجِعُ النَّاسُ بِعُمْرَةٍ وَحَجَّةٍ وَأَرْجِعُ أَنَا بِحَجَّةٍ، قَالَ: وَمَا طُفْتِ لَيَالِيَ قَدِمْنَا مَكَّةَ؟ قُلْتُ: لَا، قَالَ: فَاذْهَبِي مَعَ أَخِيكِ إِلَى التَّنْعِيمِ فَأَهِلِّي بِعُمْرَةٍ ثُمَّ مَوْعِدُكِ كَذَا وَكَذَا.

{B1561 Buhârî, Hac, 34.}

91 Ma‘nâ-yı lâzımı ile yaptığımız bu tercüme iki kelime-i duaiye olan عَقْرَى حَلْقَى'ya aittir. Beyne'l-Arab beddua olarak kullanılıp medlûl-i lafzîleri maksut olmayan iki kelimedir. تربت يداه de böyledir. Maamafih eimme-i lisan, bunların medlûl-i lafzîlerini de tetkik edip vücûh-i müteaddide dermeyan etmiştir. Nevevî de, eimme-i lisânın bu akvâlinin hepsine göre de yine bu عَقْرَى حَلْقَى kelimesi Araplar arasında tevessü‘ ve intişar etmiş ve lisân-ı nâsta kullanılmış fakat hiçbir zaman vazolunduğu hakikat mânası kastedilmemiştir. تربت يداه, قاتله الله gibi demiştir. Bu sebeple eimme-i lisânın bildirdikleri medlûl-i lafzîleri yazmayı faydasız bulduk. Bu kelimenin taraf-ı risâletten irat edilmesinin ehl-i hadîs bir sebebini bildiriyor ki Hazret-i Safiyye o sırada boğazından rahatsızdı. Resûl-i Ekrem, “Sen tavîletü'l-lisânsın, söylediğin elfâz-ı mekrûhenin cezasıdır” demek istemiş olduğunu da Dâvûdî kaydetmiştir.

775

•.•.•

وَعَنْهَا فِي رِوَايَةٍ أُخْرَى قَالَتْ خَرَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللهِ ﷺ عَامَ حَجَّةِ الْوَدَاعِ فَمِنَّا مَنْ أَهَلَّ بِعُمْرَةٍ وَمِنَّا مَنْ أَهَلَّ بِحَجَّةٍ وَعُمْرَةٍ وَمِنَّا مَنْ أَهَلَّ بِالْحَجِّ وَأَهَلَّ رَسُولُ اللهِ ﷺ بِالْحَجِّ فَأَمَّا مَنْ أَهَلَّ بِالْحَجِّ أَوْ جَمَعَ الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ فَلَمْ يَحِلُّوا حَتَّى كَانَ يَوْمُ النَّحْرِ.

TERCÜMESİ

Yine Âişe radıyallahu anhâdan gelen diğer bir rivayette Âişe es-Sıddîka demiştir ki: Haccetü'l-Vedâ senesi biz, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile beraber hacca çıktık. Bizden kimimiz umre niyetiyle ihramlandı. Kimimiz hacca ve umreye niyet ederek ihramlandı. Kimimiz de hac niyetiyle ihrama girdi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem de hacca niyet ederek ihramlanmıştı. Fakat yalnız hac için ihrama giren yahut hac ile umreyi niyette cemeden hacılar kurban bayramının ilk gününe kadar ihramdan çıkamazlar. {B1562 Buhârî, Hac, 34.}

İZAHI

Şârih Kirmânî diyor ki: Bundan evvel geçen Âişe es-Sıddîka hadisindeki, "Hac seferine çıktığımızda biz, yalnız haccedileceğini zannediyorduk" sözüyle buradaki, "Kimimiz umre niyetiyle ihrama girmişti" sözü arasında münâfât görülmemelidir. Hazret-i Âişe'nin bu zannı, Medine'den çıkarken ve taraf-ı risâletten haccın bu üç nevi tebliğ buyurulmazdan evvel vâki olan bir kanaat idi. Âişe hazretlerinin bu hadisinde ise ihram sırasında taraf-ı nebevîden bildirilerek bu üç nevi niyetle ihrama girildiği haber verilmiştir. Bu nevi tevcihata dikkat edilmezse, Hazret-i Âişe'nin rivayetlerinde tezat görülür. Nasıl ki Ebû Ömer gibi bazı ehl-i hadîs, hac hakkındaki Hazret-i Âişe hadisleri muztaribdir demişlerdir.

776

•.•.•

عَنْ عُثْمَانَ ﵁ أَنَّهُ نَهَى عَنِ الْمُتْعَةِ وَأَنْ يُجْمَعَ بَيْنَهُمَا فَلَمَّا رَأَى عَلِيٌّ ذٰلِكَ أَهَلَّ بِهِمَا لَبَّيْكَ بِعُمْرَةٍ وَحَجَّةٍ قَالَ مَا كُنْتُ لِأَدَعَ سُنَّةَ النَّبِيِّ ﷺ لِقَوْلِ أَحَدٍ.

TERCÜMESİ

Osman ve Ali radıyallahu anhümâdan Mervân b. Hakem rivayet ederek demiştir ki: Osman ve Ali radıyallahu anhümâya (esnâ-yı hacda) şahit oldum. Osman (halkı hacc-ı temettu'dan) ve hac ile umreyi cemetmekten (tenzîhen) nehyediyor, (ifrada terğîb ediyor)du. Ali, bu nehyi görünce umre ile hacca niyet ederek ve "lebbeyk" diyerek ihramlandı. Sonra Ali, "Ben, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin sünnetini kimsenin sözüyle terkedemem" dedi. {B1563 Buhârî, Hac, 34.}

İZAHI

Kārilerimiz tercümede metinde bulunmayan birtakım ziyadeler göreceklerdir. Bu ziyadeler, hadisi, *Sahîh-i Buhârî*'nin metn-i aslîsine göre tercüme ettiğimizdendir. Bu hadis *Buhârî*'de şöyle sevkedilmiştir: عَنْ مَرْوَانَ بْنِ الْحَكَمِ قَالَ: شَهِدْتُ عُثْمَانَ، وَعَلِيًّا رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمَا وَعُثْمَانُ يَنْهَى عَنِ الْمُتْعَةِ Binaenaleyh Mervân bu iki halife arasında gördüğü ictihadî ihtilâfı rivayet etmiştir. Bu cihetle hadisin ilk râvisi Mervan bulunuyor. Mervan b. Hakem'in ise sohbet-i nebevîye nâil olduğu sabit değildir. Bu cihetle Mervân tâbiîdir. Müellif Zebîdî iltizam ettiği usûl-i ihtisâra tevfîkan tâbiîyi *Tecrid*'de râvi olarak gösteremezdi. Hazret-i Osman'ı râvi göstermiştir. Bu cihetle de hadisin metninde tasarruf etmiştir. Bizi *Buhârî* metninden hadisi tercümeye sevkeden sebep budur.

777

•.•.•

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمَا قَالَ كَانُوا يَرَوْنَ أَنَّ الْعُمْرَةَ فِي أَشْهُرِ الْحَجِّ مِنْ أَفْجَرِ الْفُجُورِ فِي الْأَرْضِ وَيَجْعَلُونَ الْمُحَرَّمَ صَفَرًا وَيَقُولُونَ إِذَا بَرَأَ الدَّبَرْ وَعَفَا الْأَثَرْ وَانْسَلَخَ صَفَرْ حَلَّتِ الْعُمْرَةُ لِمَنِ اعْتَمَرْ قَدِمَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَصْحَابُهُ صَبِيحَةَ رَابِعَةٍ مُهِلِّينَ بِالْحَجِّ فَأَمَرَهُمْ أَنْ يَجْعَلُوهَا عُمْرَةً فَتَعَاظَمَ ذٰلِكَ عِنْدَهُمْ فَقَالُوا يَا رَسُولَ اللّٰهِ أَيُّ الْحِلِّ قَالَ حِلٌّ كُلُّهُ.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radıyallahu anhümâdan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Câhiliye devrinde müşrikler hac aylarında umre etmeyi, yeryüzünde işlenen günahların en ağırı zannederlerdi. Bunlar muharrem ayındaki hurmeti de safer ayına naklederek derlerdi ki: Devenin arkasındaki yara iyi olur, hüccâcın ayak izleri gider, safer ayı da çıkarsa, artık umre etmek işte o zaman umreciye helâl olur.

Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ashabıyla beraber (zilhiccenin) dördüncü gecesi sabahında hac niyetiyle telbiye ederek (Mekke'ye) gelmişlerdi. Aleyhi's-salâtü ve's-selâm, ashabına haclarını umreye çevirmelerini ve (tavaf, sa'y, tıraşla) ihramdan çıkmalarını emreyledi. (Kendisinde umre edilmesini ekber-i kebâirden ad ve itikad ettikleri için) hac aylarında umre ile emredilmesi hüccâca ağır geldi ve Resûl-i Ekrem'e, "Yâ Resûlellah! Bu nasıl hildir, nasıl umredir? (İhramın haram kıldığı şeyleri bu da helâl kılar mı?)" diye sordular. Resûl-i Ekrem, "(Eşhür-i hurumdaki) bu umrenin edası da bunların hepsini helâl kılar" buyurdu. {B1564 Buhârî, Hac, 34.}

778

•.•.•

عَنْ حَفْصَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ ﷺ وَرَضِيَ عَنْهَا أَنَّهَا قَالَتْ يَا رَسُولَ اللهِ مَا شَأْنُ النَّاسِ حَلُّوا بِعُمْرَةٍ وَلَمْ تَحْلِلْ أَنْتَ مِنْ عُمْرَتِكَ قَالَ إِنِّي لَبَّدْتُ رَأْسِي وَقَلَّدْتُ هَدْيِي فَلَا أَحِلُّ حَتَّى أَنْحَرَ.

TERCÜMESİ

Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin zevci Hafsa radıyallahu anhâdan gelen bir rivayette Hafsa, “Yâ Resûlellah! Nâsa ne oluyor ki umre ile ihramdan çıkıyorlar da sen umreden dolayı ihramından çıkmıyorsun?” diye sormuş, Resûl-i Ekrem, “Ben başımı telbîd, kurbanımı da (Kâbe nâmına) taklîd ettim. Artık kurban kesmedikçe ihramdan çıkamam” buyurmuştur. {B1566 Buhârî, Hac, 34.}

779

•.•.•

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ ﵄ أَنَّهُ سَأَلَهُ رَجُلٌ عَنِ التَّمَتُّعِ وَقَالَ نَهَانِي نَاسٌ عَنْهُ فَأَمَرَهُ بِهِ قَالَ الرَّجُلُ فَرَأَيْتُ فِي الْمَنَامِ كَأَنَّ رَجُلًا يَقُولُ لِي حَجٌّ مَبْرُورٌ وَعُمْرَةٌ مُتَقَبَّلَةٌ قَالَ فَأَخْبَرْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ ﵄ فَقَالَ سُنَّةُ النَّبِيِّ ﷺ .

TERCÜMESİ

İbn Abbas radıyallahu anhümâdan şöyle rivayet edilmiştir: (Bir kere) İbn Abbas'tan birisi (Ebû Cemre) temettuun hükmünden sormuş ve "(Ben mütemetti' olarak haccetmek istiyorum), halk beni temettu'dan nehyediyor" demiş. İbn Abbas da bu adama temettu' ile emretmiş. Ebû Cemre diyor ki: "Ben rüyamda bana birisinin, 'Temettu', mebrûr bir hacdır, makbul bir umredir' dediğini görmüştüm. Bu rüyâmı İbn Abbas radıyallahu anhümâya haber verdim. İbn Abbas bana, 'Temettu' Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin sünnetidir' dedi (ve 'Hele yanımda otur da sana biraz dünyalık vereyim' buyurdu". {B1567 Buhârî, Hac, 34.}

İZAHI

Hacc-ı temettua dair bu suali İbn Abbas'a irat eden zatın Ebû Cemre Nadr ed-Dub'î[92] olduğunu, İmam Buhârî'nin *Sahîh*'indeki senedinden öğrenerek tercümede bu sâilin ismini tasrih ettik. Kavis içinde diğer ziyade de *Buhârî* metninde تَمَتَّعْتُ فَنَهَانِي نَاسٌ diye musarrah bulunduğundan, tercümede buna da işaret ettik.

İbn Hacer, Ebû Cemre'yi nehyedenlerin kimler olduğu hadisin hiçbir tarîk-i rivayetinde haber verilmediğini bildiriyor. Bu nehiy ve sual vâkıası Abdullah b. Zübeyr'in hilâfeti zamanında cereyan etmiştir. *Sahîh-i Müslim*'de rivayet olunduğu veçhile İbn Zübeyr temettu'dan nehyeder, ifrad bi'l-hacca teşvik eylerdi.

92 {Metinde Nadr ed-Dub'î şeklinde geçen isim *Buhârî*'de Nasr b. İmrân ed-Dubeî olarak kaydedilmiştir.}

780

•.•.•

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ ﵄ أَنَّهُ حَجَّ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ يَوْمَ سَاقَ الْبُدْنَ مَعَهُ وَقَدْ أَهَلُّوا بِالْحَجِّ مُفْرَدًا فَقَالَ لَهُمْ أَحِلُّوا مِنْ إِحْرَامِكُمْ بِطَوَافِ الْبَيْتِ وَبَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ وَقَصِّرُوا ثُمَّ أَقِيمُوا حَلَالًا حَتَّى إِذَا كَانَ يَوْمُ التَّرْوِيَةِ فَأَهِلُّوا بِالْحَجِّ وَاجْعَلُوا الَّتِي قَدِمْتُمْ بِهَا مُتْعَةً فَقَالُوا كَيْفَ نَجْعَلُهَا مُتْعَةً وَقَدْ سَمَّيْنَا الْحَجَّ فَقَالَ افْعَلُوا مَا أَمَرْتُكُمْ فَلَوْلَا أَنِّي سُقْتُ الْهَدْيَ لَفَعَلْتُ مِثْلَ الَّذِي أَمَرْتُكُمْ وَلَكِنْ لَا يَحِلُّ مِنِّي حَرَامٌ حَتَّى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ فَفَعَلُوا.

TERCÜMESİ

Câbir b. Abdullah radıyallahu anhümâdan şöyle rivayet edilmiştir: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (Mekke'ye) kurbanlıklar gönderdiği (hac) günü Câbir Resûlullah ile haccetti. Kendisiyle kurbanlıklarını (Mekke'ye) sevkeden ashap, oo günü müfrid bi'l-hac olarak (telbiye edip) ihrama girmişlerdi. Resûlullah ashabına, "Haccınızı umreye tahvil ediniz, sonra beyti tavaf ve Safâ ile Merve arasında sa'yederek, saçınızı kestirerek ihramdan çıkınız. Sonra ihramsız olarak (Mekke'de) oturunuz. Terviye, (zilhiccenin sekizinci) günü geldiğinde hac (niyeti) ile (Mekke'de) ihrama giriniz ve evvelki (ihramlandığınız) müfred haccınızı, hacc-ı temettu' yapınız!" buyurdu. Ashâb-ı kirâm, "Yâ Resûlellah! Biz, (ilk ihramda) hac (diye) tesmiye (ve tasrih) ettiğimiz halde o haccımızı nasıl müt'a yaparız" demişlerdi. Resûl-i Ekrem, "Siz, benim emrettiğimi işleyiniz! Eğer kurban sevketmemiş olsaydım, ben de size emrettiğim gibi işlerdim. Lâkin şimdi kurbanın Mina'da kesilene kadar ihramlıya haram olan şeylerden hiçbiri bana helâl değildir" buyurdu. Ashâb-ı kirâm da Resûlullah'ın emrettiği gibi işlediler. {B1568 Buhârî, Hac, 34.}

İZAHI

Sahîh-i Buhârî metninde bu Câbir hadisinin sûret-i sevkinde hadîs-i şerifi tenvîre medâr olan şöyle bir hadise de zikredilmiştir: Tâbiî ricalinden Ebû Şihâb (el-Ekber) demiştir ki: (Bir haccımda) Mekke'ye mütemetti' olarak umre niyetiyle gitmiştim. Terviyeden üç gün evvel Mekke'ye girdik. Mekkeliler'den (isimlerini bilmediğim) birtakım kimseler bana, "Şimdi senin haccın, Mekkeliler'in (az meşakkatli ve az sevaplı) haccına dönmüştür" dediler. Ben de hemen Atâ b. Ebû Rebâh'ın yanına gittim. Kendisinden istiftâ ettim. Atâ, "Bana Câbir b. Abdullah radıyallahu anhümâ şöyle hikâye etmiştir" diyerek Câbir hadisini sevkedip anlattı demiştir.

781

•.•.•

عَنْ عِمْرَانَ ﵁ قَالَ تَمَتَّعْنَا عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللّٰهِ ﷺ وَنَزَلَ الْقُرْآنُ قَالَ رَجُلٌ بِرَأْيِهِ مَا شَاءَ.

TERCÜMESİ

İmrân (İbn Husayn) radıyallahu anhtan "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem zamanında biz, mütemetti' olarak haccederdik. Kur'an da (temettuun cevazı veçhile) nâzil oldu. Bir adam da (Hazret-i Ömer) hâlâ gönlü ne dilerse onu söylüyor" dediği rivayet edilmiştir. {B1571 Buhârî, Hac, 36.}

İZAHI

İmrân b. Husayn hazretlerinin temettuun cevazına dair Kur'an'da nâzil olduğunu bildirdiği âyet-i kerîme فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ[93] kavl-i şerifidir. Müslim'in rivayeti şu: وَلَمْ يُنْزَلْ قُرْآنٌ يُحَرِّمُهُ، وَلَمْ يَنْهَ عَنْهَا حَتَّى مَاتَ "*Kur'ân-ı Mübîn de temettuu tahrîm eder, umreden nehyeder bir surette inzâl buyurulmadı, irtihâl-i peygamberîye kadar nehyolunmadı*"[94] suretindedir ve nesholunmak ihtimali de yoktur demektir.

İmrân b. Husayn'ın re'yi ile söz söylediğini iddia ettiği zatın, şârihler, Ömer b. Hattâb radıyallahu anh olduğunu bildiriyorlar. Hazret-i Osman'ın da temettu'dan nehyettiğini 776 numara ile tercüme ettiğimiz hadiste görmüştük. Fakat ilk nehyeden Hazret-i Ömer'dir. Abdullah b. Zübeyr'in de nehyettiğini *Sahîh-i Müslim*'den naklederek bildirmiştik. İbn Abbas'ın da bilakis temettuu emrettiği zikredilmiştir. Hazret-i Câbir'e temettu'dan sorulmuş da cevaben, "İlk nehyeden Hazret-i Ömer'dir" demiş.

---

93 {el-Bakara, 2/196.}

94 {B4518 Buhârî, Tefsîr (Bakara), 33; M2974 Müslim, Hac, 167.}

782

•.•.•

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ دَخَلَ مَكَّةَ مِنْ كَدَاءٍ مِنَ الثَّنِيَّةِ الْعُلْيَا الَّتِي بِالْبَطْحَاءِ وَخَرَجَ مِنَ الثَّنِيَّةِ السُّفْلَى.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radıyallahu anhümâdan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin Mekke'ye Bathâ-i Mekke'nin Kedâ' denilen Seniyyetülulyâ yolundan girdiği, (Küdâ denilen) Seniyyetüssüflâ'dan da avdet buyurduğu rivayet edilmiştir. {B1576 Buhârî, Hac, 41.}

İZAHI

Cevherî "Ebtah, çakıllı mesîl-i vâsi'den ibarettir" diyor. Ulyâ da a'lânın müennesidir. Şârih Aynî *Umdetü'l-kārî*'de diyor ki: Bu Seniyyetülulyâ'dan Mekkeliler'in makberesi olan Muallâ'ya inilir ve bu yola feth ile, med ile Kedâ' denilir. Senniyyetüssüflâ da Mekke'nin alt tarafındadır. Buna da zam ile, kasr ile Küda denilir. Kuaykıân[95] yanında Şi'b-i Şâmiyyîn ve Şi'b-i İbn Zübeyr karîbindedir.

Buhârî'nin diğer şârihi İbn Hacer de Ezrakî'den naklen *Fethü'l-bârî*'de, "Bu Seniyyetülulyâ'dan Mekke'nin makberi olan Hacûn'a inilir. Sa'bü'l-murtekā bir yoldu. Sonra sırasıyla Muâviye, Abdülmelik, Mehdî taraflarından tesviye ve teshîl edilmiştir" diyor. Sonra İbn Hacer, zamanımızda ibtidâ 811'de, sonra da 820 tarihinde Melik Müeyyed zamanında bu yolun inşa edildiğini haber veriyor.

Buhârî'nin *Sahîh*'inde yine bu babda Hazret-i Âişe'den bir rivayetinde Sıddîka hazretleri, دَخَلَ عَامَ الْفَتْحِ مِنْ كَدَاءٍ وَخَرَجَ مِنْ كُدًا "Resûlullah feth-i Mekke günü Mekke'ye Kedâ' yoluyla girdi, Küdâ yoluyla da avdet buyurdu"[96] dediğine göre, Resûl-i Ekrem'in Mekke'ye duhul ve huruç için bu iki yolu ayrı ayrı iltizam buyurmaları, yalnız bu hacc-ı Vedâ seferine mahsus olmayıp itiyat halinde olduğunu iş'âr eder. Yine *Sahîh-i Buhârî*'de de bu İbn Ömer hadisinin diğer bir tarîk-i rivayetinde كَانَ رَسُولُ اللّٰهِ يَدْخُلُ suretinde zikredilmiş olması da itiyat hususunu teyit eder. Hadis şârihleri bu i'tiyâd-ı nebevînin sebep ve hikmeti hakkında birçok mütalaa zikretmişlerse de bunun en iyisi İbrâhim aleyhi's-selâmın insanları hacca daveti, cihet-i ulüvden vâki olmasından dolayıdır.

---

95 Kuaykıân, Mekke'de bir dağın ismidir ki Ebûkubeys nam dağın yamacındadır. Selefte Cürhüm kabilesi eslehalarını oraya vazetmeleriyle bâis-i tesmiye olmuştur (*Kāmus*).

96 {B1576 Buhârî, Hac, 41.}

783

•.•.•

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهَا قَالَتْ سَأَلْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ الْجَدْرِ أَمِنَ الْبَيْتِ هُوَ قَالَ نَعَمْ قُلْتُ فَمَا لَهُمْ لَمْ يُدْخِلُوهُ فِي الْبَيْتِ قَالَ إِنَّ قَوْمَكِ قَصَّرَتْ بِهِمُ النَّفَقَةُ قُلْتُ فَمَا شَأْنُ بَابِهِ مُرْتَفِعًا قَالَ فَعَلَ ذٰلِكَ قَوْمُكِ لِيُدْخِلُوا مَنْ شَاءُوا وَيَمْنَعُوا مَنْ شَاءُوا وَلَوْلَا أَنَّ قَوْمَكِ حَدِيثٌ عَهْدُهُمْ بِالْجَاهِلِيَّةِ فَأَخَافُ أَنْ تُنْكِرَ قُلُوبُهُمْ أَنْ أُدْخِلَ الْجَدْرَ فِي الْبَيْتِ وَأَنْ أُلْصِقَ بَابَهُ بِالْأَرْضِ.

TERCÜMESİ

Âişe radıyallahu anhâdan gelen bir rivayette Âişe es-Sıddîka demiştir ki: Nebî sallallahu aleyhi ve selleme Hicr-i İsmâil'in cidarından sordum, "Yâ Resûlellah! Bu duvar beytten midir?" dedim. Resûlullah cevaben, "Evet (cidar, beyttendir)" buyurdu. Ben yine sordum, "Kureyş için ne mani vardı ki, cidarı (Hicr'i) beyte idhal etmediler?" Resûl-i Ekrem, "Kureyş'in bu Hicr'i Kâbe'ye idhal ve ilhaka bütçeleri kifayet etmedi. (Beyti daralttılar) diye cevap verdi. Ben, Kâbe'nin kapısı niçin bu derece yüksektir?" diye sordum. Resûl-i Ekrem, "Senin kavmin dilediklerini beyte koymak, dilediklerini de koymamak için" cevabında bulundu.

Sonra Resûl-i Ekrem, "Yâ Âişe! Eğer kavmin Kureyş, Câhiliye devrine yakın olmasaydı ben, cidarı (Hicr'i) beyte ilhak etmek, beytin kapısını da zemin (seviyesi)ne indirmek isterdim. Fakat böyle yapıldığında kavminin kalbinin kırılmasından endişe ederim" buyurdu. {B1584 Buhârî, Hac, 42.}

784

•.•.•

وَفِي رِوَايَةٍ عَنْهَا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لَوْلَا أَنَّ قَوْمَكِ حَدِيثُ عَهْدٍ بِجَاهِلِيَّةٍ لَأَمَرْتُ بِالْبَيْتِ فَهُدِمَ فَأَدْخَلْتُ فِيهِ مَا أُخْرِجَ مِنْهُ وَأَلْزَقْتُهُ بِالْأَرْضِ وَجَعَلْتُ لَهُ بَابَيْنِ بَابًا شَرْقِيًّا وَبَابًا غَرْبِيًّا فَبَلَغْتُ بِهِ أَسَاسَ إِبْرَاهِيمَ.

TERCÜMESİ

Yine Âişe radıyallahu anhâdan gelen bir rivayette Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (Hazret-i Âişe'ye cevaben) buyurmuştur ki: "Kavmin, Câhiliye devrine yakın olmasaydı beyti emreder yıktırırdım. Kâbe'ye, kendisinden hariç bırakılan Hicr'i ilhak ederdim. Beyti zemin seviyesine indirirdim. Bâbüşşarkī ve Bâbülgarbî olmak üzere iki kapı yapardım ve böylece İbrâhim'in (inşa ettiği beytin) vaz'-ı aslîsine bâliğ ve vâsıl olurdum." {B1586 Buhârî, Hac, 42.}

İZAHI

Gerek bu gerek bundan evvelki hadisler hakkında en şümullü izahatımızı Kâbe-i Muazzama'nın Abdullah b. Zübeyr zamanındaki sûret-i inşası ve bu babdaki sûret-i istidlâli münasebetiyle yazmıştık.

785

•.•.•

عَنْ أُسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّهُ قَالَ يَا رَسُولَ اللهِ أَيْنَ تَنْزِلُ فِي دَارِكَ بِمَكَّةَ فَقَالَ وَهَلْ تَرَكَ عَقِيلٌ مِنْ رِبَاعٍ أَوْ دُورٍ وَكَانَ عَقِيلٌ وَرِثَ أَبَا طَالِبٍ هُوَ وَطَالِبٌ وَلَمْ يَرِثْهُ جَعْفَرٌ وَلَا عَلِيٌّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا شَيْئًا لِأَنَّهُمَا كَانَا مُسْلِمَيْنِ وَكَانَ عَقِيلٌ وَطَالِبٌ كَافِرَيْنِ.

TERCÜMESİ

Üsâme b. Zeyd radıyallahu anhümâdan rivayet olunduğuna göre, Üsâme Resûl-i Ekrem'e, "Yâ Resûlellah! (Yarın) Mekke'de nereye ineceksiniz, evinize mi?" diye sormuş. Resûlullah şöyle cevap vermiş: "Akīl (burada) evden, menzilden bir şey bıraktı mı ya? Akīl ve kardeşi Tâlib, Ebû Tâlib'e vâris oldular. Halbuki Ca'fer ile Ali radıyallahu anhümâ Ebû Tâlib'e vâris olmadılar. Çünkü bunlar müslim idiler. Akīl ile Tâlib ise kâfir idiler." {B1588 Buhârî, Hac, 44.}

İZAHI

Tahâvî'nin ve İbn Huzeyme'nin rivayetlerinde أَفِي دَارَكَ "Evinizde mi?" vârit olduğundan Buhârî'nin bu rivayetinde mahzuf bulunan edât-ı istifhamı tercümede gösterdik. *Müslim*'de ve Buhârî'nin "Megāzî"deki rivayetinde هَلْ تَرَكَ عَقِيلٌ den sonra هُنَا ziyadesi bulunduğundan, buna da işaret ettik. Ribâ birkaç odayı, veya dârı (evi) muhtevî olan menzildir.

Kirmânî demiştir ki: Bazı ulemâ ki Fâkihî olacaktır: "Resûl-i Ekrem'in bu hadiste bahis buyurduğu ev, Hâşim b. Abdümenâf'ın evi idi. Hâşim öldükten sonra oğlu Abdülmuttalib'e kaldı. Abdülmuttalib de çocukları arasında taksim etti. Resûl-i Ekrem de babası Abdullah'ın mirasını aldı ve burada dünyaya geldi" demiştir.

Resûl-i Ekrem'in, "Akīl bize evden barktan bir şey mi bıraktı?" buyurmalarına göre, bu ev Resûl-i Ekrem'in mülkü idi. Bu sebeple nefsine izâfe buyurdu. Şu da muhtemeldir ki, Ebû Süfyân'ın muhacir evlerinde tasarruf ettiği gibi Akīl b. Ebû Tâlib de Resûl-i Ekrem'in hânesinde tasarruf eyledi.

Ebû Tâlib'in dört oğlundan Akīl ile Tâlib, Ebû Tâlib dârine tasarruf ederken Bedir Harbi'nde Tâlib ölmüş, Akīl onun hissesini de alarak münferiden Ebû Tâlib'in mirasına tasarruf etmiştir. Feth-i Mekke'den sonra taraf-ı risâletten de küffâr-ı Kureyş'ten müslüman olanların kulûbünü telif için tasarrufât-ı Câhiliyye'yi ibkā buyurmuştu. Bu suretle bu emlâk yine Akīl'in uhdesinde kaldı. Akīl'in vefatında Haccâc-ı Zâlim'in kardeşi Muhammed b. Yûsuf tarafından 1100 dinara mübâyaa edilene kadar çocuklarının tasarrufunda kalmıştır.

786

•.•.•

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ حِينَ أَرَادَ قُدُومَ مَكَّةَ مَنْزِلُنَا غَدًا إِنْ شَاءَ اللهُ تَعَالَى بِخَيْفِ بَنِي كِنَانَةَ حَيْثُ تَقَاسَمُوا عَلَى الْكُفْرِ يَعْنِي ذٰلِكَ الْمُحَصَّبَ وَذٰلِكَ أَنَّ قُرَيْشًا وَكِنَانَةَ تَحَالَفَتْ عَلَى بَنِي هَاشِمٍ وَبَنِي الْمُطَّلِبِ أَنْ لاَ يُنَاكِحُوهُمْ وَلاَ يُبَايِعُوهُمْ حَتَّى يُسْلِمُوا إِلَيْهِمُ النَّبِيَّ ﷺ .

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan gelen bir rivayette Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (Mina'dan) Mekke'ye inmek istediğinde: Yarın (öbür gün) inşallah menzilimiz, Benî Kinâne yurdu olacaktır ki burada Kureyş ile Kinâne oğulları küfür üzerine ahdetmişlerdi buyurmuştur. Resûl-i Ekrem Benî Kinâne Hayfi demekle, Muhassab mevkiini kastetmişti. Bu ahd ü peyman, Kureyş ile Benî Kinâne arasında Hâşimîler ve Abdülmuttaliboğulları aleyhine, "Bunlarla kız alıp vermemek, alışveriş etmemek üzere" akdedilmişti. Hâşimîler'le Muttalibîler Resûl-i Ekrem'i Kureyş ile Kinâne'ye inkıyâda ikna edinceye kadar devam edecekti. {B1589, B1590 Buhârî, Hac, 45.}

İZAHI

Gad (غَدْ) kelimesiyle burada "ferdâ" mânası değil, mecazen öbür gün kastedilmiştir. Çünkü Mina'dan Muhassab mevkiine zilhiccenin on üçüncü günü inildiği mâlûmdur. Tercümede muʿtarıza içindeki işaretimiz bunu hatırlatmak içindir.

Kinâneoğulları ile Kureyşîler'in Hâşimîler ve Muttaliboğulları aleyhine vuku bulan bu ittifakları, başta Ebû Tâlib olmak üzere Hâşimîler'in ve Muttalib oğullarının Şi'b-i Benî Hâşim'de Resûl-i Kibriyâ'nın hatırı için müctemian mahsur kaldıkları zamana müsâdiftir. Şi'b-i Benî Hâşim'deki bu muhasara meselesi İslâm tarihinin en acıklı bir faslını teşkil eder. Yapılan bu kâfirane ve zalimane muahede mûcibince hiçbir satıcı Benî Hâşim mahallesine bırakılmıyordu. Mahsurlar yiyecek, içecekten ve her nevi hayatî ihtiyaçlardan mahrum bir halde bırakılmıştı. Aradan aylar, seneler geçtiği halde mahsurlara sâhib-i merhamet bir fert uğramamıştı. Çocukların, kadınların açlıktan feryat ve figanı Mekke şehrini sarsıyordu. Fakat bu merhametsiz Kureyşîler, bir türlü insafa gelmiyorlardı. İslâm tarihi bu acıklı günlerin pek çok faciasını kaydeder.

İşte Resûl-i Zişân efendimizin Mina'dan hareket etmezden evvel, "*İnşallah yarın yani öbür gün Benî Kinâne yurdu olan Muhassab'a ineceğiz*" buyurmaları ve muhteşem bir mevkib-i hac ile oraya varmaları, aziz ve müntekım olan kudretullahın Habîb-i Ekrem'i hakkındaki yeni bir tecellisi idi. وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ "*Nihaî zafer Cenâb-ı Hakk'a teveccüh eden müttakiler içindir*" [97] va'd-i sübhânîsinin şa'şaa-i infâzı idi.

Buhârî şerhlerinde ve bilhassa Şârih Aynî tarafından Kureyş ile Benî Kinâne arasında yazılan bu vesîka-i zâlime hakkında şu tafsilât veriliyor: Bu sahîfe-i şenîayı yazan Mansûr b. İkrime idi, en sonu eli çolak olmuştur. Zübeyr b. Ebû Bekir'in *Ensâb*'ında Bagīz b. Âmir olmak üzere kaydedilmiştir; Kelbî de Mansûr b. Âmir'dir demiş. Siyer kitaplarında bu sayfayı Kâbe'nin içine astıkları ve i'lân-ı nübüvvetin yedinci senesi muharremi ibtidâsında Şi'b-i Ebû Tâlib'de Hâşimîler'in ve Muttalibîler'in muhasara edildiği, bu dilsûz muhasaranın üç sene devam ettiği bildiriliyor. Sonra Cenâb-ı Hak habîb-i edîbini o sayfanın son haline muttali kılmıştır. Şöyle ki Kâbe duvarında asılı bulunan bu sayfaya Cenâb-ı Hak bir kurt musallat kılmış, onda yazılı ne kadar mekruh fıkralar ve kelimeler varsa onları silmiştir. Yalnız onda lafzatullah gibi mukaddes kelimeler kalmıştır.

Bu vâkıayı Resûl-i Ekrem amcaları Ebû Tâlib'e söylemiş ve Ebû Tâlib de Kureyş'e tevcîh-i hitâb ederek demiştir ki: Benim kardeşimin oğlu, bana karşı iltizam ettiği doğru bir lisan ile demiştir ki: Allah, sizin Kâbe'deki sayfanıza bir kurt musallat etmiştir. Ondaki zalim kelimeleri o kurt silmiştir. Yalnız ismullah kalmıştır. Kâbe'ye gidiniz bakınız. Eğer kardeşimin oğlu doğru ise bu zulmünüzü, kötü düşüncelerinizi bırakınız, eğer kardeşimin oğlu yalan çıkarsa, ben onu size takdim edeyim, ister öldürünüz, ister diri bırakınız. Gittiler, baktılar. Resûl-i Ekrem'in ihbarı bir hakikat olarak tecelli etti. Ellerindeki o sahife yere düştü, kendileri de başlarını yere eğdiler.

Hadise berkî bir süratle Mekke içine yayılmıştı. Bu defa da Kureyş rüesâsı Benî Hâşim hakkında yaptıkları bu cevr ü zulümden dolayı birbirlerini muahazeye başlamışlardı. Bunlardan Mut'im b. Adî, Adî b. Kays, Zem'a b. Esved, Ebü'l-Buhturî b. Hâşim, Züheyr b. Ebû Ümeyye silâhlanıp Benî Hâşim ve Benî Abdülmuttalib'e vardılar. Herkesin serbest evlerine dağılmalarını emrettiler. Şi'b-i Ebû Tâlib'den mahsurların halâs ve hurucu nübüvvet-i Ahmediyye'nin onuncu yılına tesadüf etmişti ve muhasara üç sene devam etmişti.

İşte bir tarafta fahr-i kâinât efendimize nübüvvetlerinin ilk senelerinde maaile uğradıkları mezalim, öbür tarafta haccetü'l-Vedâ'da ve hayât-ı seniyyelerinin son senesinde şahit oldukları mesut ve ulvî netâyiç.

---

97 el-A'râf, 7/128.

787

•.•.•

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ يُخَرِّبُ الْكَعْبَةَ ذُو السُّوَيْقَتَيْنِ مِنَ الْحَبَشَةِ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin, "Kâbe'yi (âhir-i zamanda) Habeş(liler')den iki cılız bacaklı birisi tahrip edecektir." buyurduğu rivayet edilmiştir.{B1591 Buhârî, Hac, 47.}

788

•.•.•

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهَا قَالَتْ كَانُوا يَصُومُونَ عَاشُورَاءَ قَبْلَ أَنْ يُفْرَضَ رَمَضَانُ وَكَانَ يَوْمًا تُسْتَرُ فِيهِ الْكَعْبَةُ فَلَمَّا فَرَضَ اللّٰهُ رَمَضَانَ قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ شَاءَ أَنْ يَصُومَهُ فَلْيَصُمْهُ وَمَنْ شَاءَ أَنْ يَتْرُكَهُ فَلْيَتْرُكْهُ.

TERCÜMESİ

Âişe radıyallahu anhâdan gelen bir rivayete göre, Âişe es-Sıddîka demiştir ki: Müslümanlar ramazan farz kılınmazdan evvel âşûrâ (muharremin onuncu) günü oruç tutarlardı ve o günü Kâbe'ye (yeni) örtü örterlerdi. Cenâb-ı Hak ramazan orucunu farz kılınca Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "Âşûrâ orucunu tutmak isteyen onu yine tutsun, tutmak istemeyen de tutmasın" buyurdu. {B1592 Buhârî, Hac, 47.}

789

•.•.•

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ ﵁ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ لَيُحَجَّنَّ الْبَيْتُ وَلَيُعْتَمَرَنَّ بَعْدَ خُرُوجِ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ.

TERCÜMESİ

Ebû Saîd el-Hudrî radıyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin, "Ye'cûc ve Me'cûc'un hurûcundan sonra da Beyt(ullah) haccedilir ve umre eda olunur" buyurduğu rivayet edilmiştir. {B1593 Buhârî, Hac, 47.}

790

•.•.•

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ كَأَنِّي بِهِ أَسْوَدُ أَفْحَجُ يَقْلَعُهَا حَجَرًا حَجَرًا.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radıyallahu anhümâdan Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin, "Kâbe'yi yıkacak olan o apışak, iri ayaklı koyu siyah Habeşî'yi Kâbe'nin (duvar) taşlarını birer birer kopardığını görür gibi biliyorum" buyurduğu rivayet edilmiştir. {B1595 Buhârî, Hac, 49.}

791

•.•.•

عَنْ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ جَاءَ إِلَى الْحَجَرِ الْأَسْوَدِ فَقَبَّلَهُ فَقَالَ إِنِّي أَعْلَمُ أَنَّكَ حَجَرٌ لَا تَضُرُّ وَلَا تَنْفَعُ وَلَوْلَا أَنِّي رَأَيْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُقَبِّلُكَ مَا قَبَّلْتُكَ.

TERCÜMESİ

Ömer (İbn Hattâb) radıyallahu anhtan rivayet olunduğuna göre, Müşârün ileyh Hazretleri bir haccında Hacerülesved'e yaklaşıp (dudaklarını koyarak) takbil etmiş ve "Çok iyi bilirim ki sen zararı ve menfaati olmayan bir taş parçasısın! Eğer Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin seni takbil ettiğini görmeseydim asla seni takbil etmezdim" demiştir. {B1597 Buhârî, Hac, 50.}

İZAHI

Hazret-i Ömer'in Hacerülesved'e karşı söylediği bu sözle ne kastettiğini tayin için hadis şârihleri birtakım mütalaalar dermeyan etmişlerdir. Bu mütalaalar arasında en yükseği Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin noktainazarıdır. Taberî diyor ki: Cezîretülarab halkı öteden beri putperest olup bunların Müslümanlığı Câhiliye ve putperestlik devrine pek yakın bulunduğundan pek ziyade dûrendiş olan Hazret-i Ömer, Hacerülesved istilâmını, cahil bir sınıf halkın mine'l-kadîm Arap'ın asnâma hurmet ve ibadeti kabilinden bir lâzime-i ihtirâmı ifa zannetmelerinden endişe etmişti ve bu söz ile; Hacerülesved istilâmından gaye, bu taş parçasına taabbüd değil, belki doğrudan ve münhasıran Allah Teâlâ'ya tâzim ve Peygamber-i zîşânın ferman ve tebliği karşısında bilâ-kaydü şart tevakkuftan ibarettir. Allah celle ve alâ bu taşa tâzimi emretmiş ve tâzimi haccın menâsikinden addeylemiştir, binaenaleyh müşriklerin asnâma ibadetleriyle müslümanların, bir emr-i ilâhînin tecellisine mazhar olan bir taşa hürmet etmeleri arasında kābil-i kıyâs olmayacak derecede bir fark bulunduğunu bildirmek istemiştir. İbadet ancak âsilere zarar ve ceza, mutîlere de menfaat ve mükâfat verecek derecede bir kudret-i mutlaka sahibine mahsus olduğuna, bunun da ancak zü'l-celâl olan Allah Teâlâ bulunduğuna tembih etmiştir.

Zamanımızda İslâm kisvesine bürünüp Haremeyn'e girebilmiş olan bazı Avrupalı seyyahların, "Müslümanlar, Arap putperestliği bakıyesi olmak üzere Hacerülesved'e tapıyorlar" demeleri, Hazret-i Ömer'in vaktiyle Hacerülesved'e tâzimin ne demek olduğunu bildirmeye müsâraatindeki derece-i isâbetini vâzıhan gösterir.

Edip ve fâzıl arkadaşımız Mevlevî Bay Tâhir Olgun *İbâdât-ı İslâmiyye Tarihi* namındaki kıymetli bir eserinde Avrupalı seyyahların bu hezeyanını ortaya koymuş ve aynen şöyle reddetmişti: Müslümanlar Hacerülesved'e tapmadıkları gibi Câhiliye Arapları da ona perestij etmemişlerdir. Hakāyık-ı nâşinâs olan zevâhir-i perestâne denebilir ki: Ehl-i İslâm'ın Hacerülesved'i istilâmı, bir milletin kendi bayrağını selâmlaması gibidir. Herkes bilir ki sancağı selâmlamak, bir sırığa takılmış bir kumaş parçasına değil onun temsil ettiği millet ve devlete ihtiram göstermektir. İşte Hacerülesved de cenâb-ı rubûbiyyetin şiârı ve saltanât-ı ilâhiyyenin tırâz-ı kurbiyyet-medârı olduğu için onun istilâmı, selâmlayanların atebe-i ulûhiyyete tâzim ve ihtiramıdır. Şu suretle de temsil edilebilir ki: Bir hadîs-i şerifte, "*Allah ile müsâfaha etmek isteyen, Hacerülesved'i istilâm eylesin*"[98] teşbihi irat buyurulduğu mervîdir. Bir eve gelen misafirin hâne sahibine selâm vermek, müsâfaha etmek kabilinden merâsim-i tâzimde bulunması gibi Beytullah'a dehâlet eyleyenler de Hacerülesved'in istilâmıyla sâhibü'l-beyte tâzim ve ubûdiyyet resmini ifa eylemiş, tabir câiz ise erîke-i ulûhiyyetin saçağını öpmüş olurlar.[99]

Edip arkadaşımızın bu beliğ teşbihlerini, Hacerülesved'in mebde-i tavaf nişanesi olması da teyit eder. Harem-i şerif'e giren bir zâir doğru Beyt-i Muazzam'ın kapısı önüne varır. Atabe-i beyte teveccüh edilince mahall-i mahsusu sol tarafta bulunan Hacerülesved'i selâmlayarak tavafa başlar. Esasen şiddet-i izdiham ile ziyaretçilerden takarrüb edebilenler, onu lems ü takbîl ile tebcil edebilir. Sokulamayanlar uzaktan selâmlamak suretiyle ona izhâr-ı hürmet eder. Bu suretle de sünnet eda edilmiş olur. Vedâ haccında da Resûl-i Ekrem efendimiz *Sahîhayn*'da Hazret-i Câbir'den rivayet olunduğu veçhile râhilesi üzerinde tavaf edip "mihcen" denilen ucu eğri bir değnekle istilâm buyurmuştu. Bu suretle herkes yüksekte bulunan Resûl-i Ekrem'i görüyor, müşkülü olan sorabiliyordu.

---

98 {Temel hadis eserlerinde burada yapılan tercümeye mutabık olan bir rivayet tespit edilememiştir. Bu tercümeye en yakın rivayet İbn Mâce tarafından, Ebû Hüreyre'den radıyallahu anh, şu lafızlarla nakledilmektedir: "مَنْ فَاوَضَهُ فَإِنَّمَا يُفَاوِضُ يَدَ الرَّحْمَنِ" (İM2957 İbn Mâce, Menâsik, 32).}

99 Siyer ve tarihe dair derin tetkikatı bulunan bu muhterem arkadaşımız bu makalelerinde Hacerülesved hakkında bize şu tarihî mâlûmatı veriyor: Yezîd b. Muâviye'nin emriyle Mekke'yi muhasara eden Husayn b. Nümeyr'in mancınıkla attığı yanmış paçavralardan Kâbe-i Muazzama'nın sütresi ve sakfi tutuştuğu sırada Hacerülesved de yerinden oynamış ve üç parçaya ayrılmıştı. Abdullah b. Zübeyr erimiş gümüş döktürmek suretiyle hacer-i mübâreki teşyîd etmek istediyse de etrafındaki taşlar yanıp kireç kesilmiş olduğundan Hacerülesved'in takviyesi mümkün olamamıştı. Bunun üzerine parçaları lökün ile yapıştırtıp yerine koydurdu.

Hicretin 317 senesi hac mevsiminde Ebû Tâhir Kırmıtî denilen herif, maiyetindeki haşarat ile Mekke'ye hücum edip Harem-i şerif dahilindeki ihrampûş hüccacdan birçoğunu öldürdükten ve cesetlerini Zemzem Kuyusu'na attırıp elindeki topuzla Hacerülesved'in bir parçasını kırdıktan sonra bu mübarek taşı yerinden çıkartıp karargâhı bulunan Hecer beldesine götürdü. Hacerülesved 22 sene orada kaldı. Bu müddet zarfında hacılar, Hacerülesved'in yerini istilâm ederlerdi. İadesi için Ebû Tâhir'e 50.000 altın teklif edildiği halde razı olmamıştı. Bilahare Abbâsî halifelerinden Muti'-Lillâh zamanında ve 339 sene-i hicriyesinde Şerif Ebû Ali Ömer b. Yahyâ vasıtasıyla Kırmıtîler Hacerülesved'i Kûfe şehrine yolladılar. Oradan Mekke'ye gönderilip mahall-i mübârekine konuldu ve (3790) dirhem gümüşten masnû' bir çerçeve ile muhafaza olundu.

413 tarihinde melâhideden biri topuzla bu mübarek taşa üç defa vurduğu cihetle yüzü çatlamış birtakım ufak parçalar dökülmüş. Şeybîzâdeler bu parçaları toplayıp misk ve lük denilen zamk ile kopan yerlere yapıştırmışlardır. Bu küstahlıkta bulunan derviş kıyafetindeki habis, yaptığı edepsizliğin cezâ-i âcilini görmüş yani ahalinin hücumuna uğrayıp orada öldürülmüştür. Bazıları bu herifin Mısır'daki Fâtımîler'den Hâkim-Biemrillâh'ın emriyle geldiğini, çünkü mâhut Hâkim'in halkı Kâbe ziyaretinden vazgeçirip Kahire'de Bâbülfütûh civarında yaptırdığı camiye tevcih eylemek istediğini naklederler.

1039 tarihinde ve Sultan Murâd-ı Râbi' devrinde vuku bulan binâ-yı Kâbe esnasında gümüşten bir kılıf yaptırılıp Hacerülesved onunla tezyin ve tahkim kılınmıştır.

792

•.•.•

عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ أَبِي أَوْفَى ﵁ قَالَ اعْتَمَرَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ فَطَافَ بِالْبَيْتِ وَصَلَّى خَلْفَ الْمَقَامِ رَكْعَتَيْنِ وَمَعَهُ مَنْ يَسْتُرُهُ مِنَ النَّاسِ فَقَالَ لَهُ رَجُلٌ أَدَخَلَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ الْكَعْبَةَ قَالَ لاَ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ebû Evfâ radıyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (kazâ) umre(sini ifa) ederek beyt(-i şerif)i tavaf edip Makām(-ı İbrâhim')in arkasında namaz kılmıştı. Yanında kendisini halktan setreden birisi de bulunuyordu. O gözcüye birisi gelip "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (bu umresinde) Kâbe'ye girdi mi?" diye sordu. O da, "Hayır, (girmedi)" diye cevap verdi. {B1600 Buhârî, Hac, 53.}

İZAHI

Resûl-i Ekrem'in bu umresi, Mekke'nin fethinden evvel 7.hicret yılında ifa buyurdukları kazâ umresi olduğunu *Buhârî* şârihleri bildiriyor. Resûl-i Ekrem'i gözleyen ve sâile, Resûlullah'ın Kâbe'ye girmediğini bildiren sahâbînin ismini *Buhârî* şerhlerinde göremedik. Resûl-i Ekrem'in bu umrede Kâbe dahiline girmediğinin sebebini Nevevî şöyle bildiriyor: Kâbe'nin içerisi putlarla, duvarları suretlerle dolu idi. Tabii Resûl-i Ekrem bu halde Kâbe'ye giremezdi. Müşrikler de başka ziyaretçileri içeriye bırakmıyorlardı. Feth-i Mekke günü ise bu putların hepsi sernigûn edilmiş ve Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde Hazret-i Câbir'den rivayet ettiği veçhile emr-i Peygamberî üzerine Hazret-i Ömer tarafından da Kâbe duvarlarındaki bütün resimler silinmiştir. Kurtubî, Kâbe derûnunda 360 put bulunduğu ve müşrikler tarafından her gün bir puta tâzim edildiğini, en büyük tâzimin de iki büyük puta tahsis olunduğunu bildiriyor. Şârih Kastallânî umretü'l-kazâda Resûl-i Ekrem'in Kâbe'ye girmediklerinin bir sebebi de Hudeybiye Musâlâhanâmesi'nde buna dair bir madde bulunmamasından dolayıdır diyor. Binaenaleyh Kâbe derununa girmek istenilseydi, Kureyş muhakkak menederdi. Nasıl ki Mekke dahilinde üç günden fazla ikamet edilmemesi muahede ahkâmı cümlesinden bulunduğundan, fazla ikamete müsaade etmemişlerdi. Resûl-i Ekrem böyle bir mümâneate mâruz olmamak için dâhil-i Kâbe'ye girmek istememiştir. Fakat birinci tevcihteki isabeti bundan sonra tercüme edeceğimiz hadîs-i şerif teyit etmektedir.

793

•.•.•

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمَا قَالَ إِنَّ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا قَدِمَ أَبَى أَنْ يَدْخُلَ الْبَيْتَ وَفِيهِ الْآلِهَةُ فَأَمَرَ بِهَا فَأُخْرِجَتْ فَأَخْرَجُوا صُورَةَ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ فِي أَيْدِيهِمَا الْأَزْلَامُ فَقَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَاتَلَهُمُ اللّٰهُ أَمَا وَاللّٰهِ قَدْ عَلِمُوا أَنَّهُمَا لَمْ يَسْتَقْسِمَا بِهَا قَطُّ فَدَخَلَ الْبَيْتَ فَكَبَّرَ فِي نَوَاحِيهِ وَلَمْ يُصَلِّ فِيهِ.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radıyallahu anhümâdan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (fetih günü Mekke'ye) geldiğinde Kâbe'ye girmekten çekindi. Çünkü Kâbe'de (Câhiliye'nin) âlihe (edindiği putlar) vardı. Resul aleyhi's-selâm bunların çıkarılmasını emretti. (Ashap tarafından) bu putlar çıkarıldı. (Bilhassa) İbrâhim ve İsmâil (aleyhime's-selâm)ın suretlerini de ellerinde ezlâm (denilen fal kalemleri) olduğu halde çıkardılar, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (bu iki surete bakarak), "Allah bunları yapanları helâk etsin! Allah'a yemin ederim ki bu putperestler pekiyi bilirlerdi ki, bu iki peygamber hiçbir zaman erzâk-ı maksûmelerini böyle münker şeylerle aramış ve dilemiş değillerdir" buyurdu. Sonra beyte dahil oldu ve beytin her tarafında tekbir getirdi. Fakat beytte namaz kılmadı. {B1601 Buhârî, Hac, 54.}

İZAHI

Ezlâm zelmin cem'idir. Zelm fal kalemine ve okuna denir. Yukarıda Kâbe'nin vezâifi hakkında verdiğimiz izahat arasında bildirdiğimiz veçhile bu oklar üç parçadan ibaret idi. Bunlardan birinde "yap!", öbüründe "yapma!" yazılı idi. Üçüncüsü de boştu. Bir iş tutmak isteyen, bir yola çıkacak olan kimse bu işin ve bu yolculuğun kârlı ve kazançlı olup olmadığını bu fallarla anlamak isterdi. Bu eserimizin 598 numaralı istihâre hadisini izah ederken bildirdiğimiz veçhile bütün hurâfat ve câhilane zihniyetlerle mücadele ve galebe eden İslâm dini bu ezlâm ve falcılığı da menetmiş ve Mâide sûresinin 90. âyetinde şeytan amelinden bir fiil-i müstekreh addedilmiştir. Bu hadîs-i şerifte de Hazret-i Peygamber efendimiz, Hazret-i İbrâhim ve İsmâil'i böyle münker şeylerle celb-i maîşet endişesinde olmaktan tenzih etmiştir.

Bu 792 ve 793 numaralarla tercüme ettiğimiz hadislerden evvel Buhârî'nin *Sahîh*'inde bu mevzua dair iki hadisi daha vardır. Bunları da bervech-i âtî nakil ve tercüme ediyoruz:

1. Abdullah b. Ömer radıyallahu anhümâ demiştir ki: Mekke'nin fethi günü Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem beyt-i şerife dahil oldu. Resûlullah ile beraber Üsâme b. Zeyd, Bilâl, Osman b. Talha da girdi ve üzerlerine beytin kapısını kapadılar. (Bir müddet sonra) kapıyı açtıklarında içeri ilk giren ben oldum ve Bilâl radıyallahu anha mülâki olup, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem beytte namaz kıldı mı?" diye sordum. Bilâl, "evet, ilk iki direğin arasında kıldı" diye cevap verdi.[100]

2. Abdullah b. Ömer'in kölesi Nâfi'den rivayet olunduğuna göre, Nâfi' şöyle demiştir: İbn Ömer Kâbe'ye girmek isteyip girdiğinde mukabil tarafa doğru giderdi. Kapıyı arka tarafına alarak ilerlerdi. Müvâcehesindeki duvara 3 zirâ kalıncaya kadar varırdı. Bilâl'in, "Resûl-i Ekrem burada kıldı" diye gösterdiği yeri kastederek orada namaz kılardı. Maamafih hiçbir kimse için beytin herhangi bir cânibinde namaz kılmakta beis yoktur.[101]

Bundan sonra Buhârî, İbn Ömer'in çok haccettiğini, fakat her zaman beyte dahil olmadığını da ta'lîkan rivayet ediyor.

Bu dört hadîs-i şeriften birincisi İbn Ebû Evfâ hadisinde Kâbe derunu putlarla dolu olduğu için Resûl-i Ekrem'in beyte girmediği bildirildiğinden diğer rivayetlerle bu rivayet arasında bir teâruz görülmemiştir. Fakat İbn Abbas ile İbn Ömer'in rivayetlerinde Resûl-i Ekrem'in feth-i Mekke günü Kâbe'ye dahil olduğu bilittifak haber verildiği halde İbn Abbas dâhil-i beytte Resûl-i Ekrem'in tekbir getirdiğini fakat namaz kılmadığını, İbn Ömer ise Hazret-i Bilâl'den naklen namaz kıldığını bildirdiğinden, bu ikisi arasında zâhiren teâruz görülmektedir.

İbn Hibbân diyor ki: Bu teâruzu kaldırmak için bence bu iki haberin başka başka iki duhûle ait olmasıdır. Birisi feth-i Mekke günü Kâbe'ye duhulü, öbürü de haccetü'l-Vedâ'da duhulüdür. Birincide beytte namaz kılmış, Hazret-i Bilâl tarafından bu rivayet edilmiştir. Haccetü'l-Vedâ'da kılmadığı da İbn Abbas tarafından rivayet edilmiştir. Fakat dâhil-i beytte namaz kıldığı hakkındaki rivayetler ve rivayet tarikleri daha çoktur. Sonra İbn Ömer'in de dâhil-i beytte namaz kıldığını Nâfi' rivayet etmiştir. Bu cihetle beyt-i şerif dahilinde gerek farz gerek nâfile kılmak câizdir ve bu cevaz âmme-i ehli ilmin mezhebidir. İmam Şâfiî'nin mezhebi de böyledir. Yalnız İmam Mâlik nâfile namazdan başka farz, sünnet namaz kılmak ne beytte ne de Hicr'de câizdir demiştir. Muhammed b. Cerîr et-Taberî ise farz olsun, nefl olsun hiçbir namaz kılınmaz demiştir.

---

100 {B1598 Buhârî, Hac, 51.} Şârih Aynî'nin beyanına göre, "Megāzî"de gelecek olan Füleyh rivayetinde beytin iki sıra olarak altı direk üzerinde mevzû bulunduğu ve Resûl-i Ekrem'in bunlardan birinci sıradaki iki direk arasında durup beytin kapısını arkasına alarak namaz kıldığı ve namaz kıldığı mahall-i mübarekte yeşil mermer bulunduğu bildirilmiştir ki bunların hepsi Abdullah b. Zübeyr'in hedm ü inşasından evvelki beytin vaziyetine ait olduğu da tembih ediliyor (*Umdetü'l-kārî*, IV, 611).

101 {B1599 Buhârî, Hac, 52.}

794

•.•.•

وَعَنْهُ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ قَدِمَ رَسُولُ اللهِ ﷺ وَأَصْحَابُهُ فَقَالَ الْمُشْرِكُونَ إِنَّهُ يَقْدَمُ عَلَيْكُمْ وَقَدْ وَهَنَهُمْ حُمَّى يَثْرِبَ فَأَمَرَهُمُ النَّبِيُّ ﷺ أَنْ يَرْمُلُوا الْأَشْوَاطَ الثَّلَاثَةَ وَأَنْ يَمْشُوا مَا بَيْنَ الرُّكْنَيْنِ وَلَمْ يَمْنَعْهُ أَنْ يَأْمُرَهُمْ أَنْ يَرْمُلُوا الْأَشْوَاطَ كُلَّهَا إِلَّا الْإِبْقَاءُ عَلَيْهِمْ.

TERCÜMESİ

Yine İbn Abbas radıyallahu anhümâdan gelen bir rivayete göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ashabıyla beraber (kazâ umresi için Mekke'ye) geldiklerinde, (tavaf edilirken) müşrikler, "Ey Muhammed ümmeti! (Bakınız) peygamberiniz size takaddüm ediyor, sizi Medine'nin hummâsı zayıf düşürmüş" di(ye istihzâ eyle)mişlerdi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (buna vâkıf olunca) ashabına, "Tavafın üç şavtında koşmalarını, Rükneyn(-i Yemâneyn) arasında da (mûtat üzere) yürümelerini emreyledi. Resûl-i Ekrem'i, tavafın bütün şavtlarında (ki, yedidir) koşmalarını emretmeye mani bir şey varsa, o da ancak ashabına acımasından ibarettir." {B1602 Buhârî, Hac, 55.}

İZAHI

Eşvât şavtın cem'idir. Şavt bir mebdeden müntehâya gidip oradan dönerek hareket noktasına avdet etmeye denir ki "defa ve kere" demektir. Beyt-i şerifin etrafını bir kere dolaşmaya şavt denir. **Remel** de yelmek ve koşmak mânasınadır.

Tavafta remlin hükmünde ulemâ ihtilâf etmiştir: Remel-i tavâf, haccın sünnetlerinden terki câiz olmayan bir sünnet midir, yoksa böyle bir sünnet değil midir? Reml, bir illetle bir sebeple işlenmişti. Bilâhare bu illet ise zâil olmuştur, bunun fiili ihtiyarî olmuş demek midir?

Ömer, İbn Mes'ûd, İbn Ömer radıyallahu anhümden remlin sünnet olduğu rivayet edilmiştir. Ebû Hanîfe, Mâlik, Şâfiî, Ahmed hazerâtının mezhepleri de budur. Diğerleri de sünnet değildir: Dileyen işler, dileyen terkeder. Bu ictihad da tâbiîden bir cemaatten menkuldür ki Tâvûs, Atâ, Hasan-ı Basrî, Kāsım, Sâlim bu cümledendir. İbn Abbas'tan rivayet olunan kavil de böyledir.

795

•.•.•

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمَا قَالَ رَأَيْتُ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ يَقْدَمُ مَكَّةَ إِذَا اسْتَلَمَ الرُّكْنَ الْأَسْوَدَ أَوَّلَ مَا يَطُوفُ يَخُبُّ ثَلَاثَةَ أَطْوَافٍ مِنَ السَّبْعِ.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radıyallahu anhümâdan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (haccetü'l-Vedâ'da) Mekke'ye geldiği zaman ilk tavaf ettiğinde Hacerülesved'i istilâm ettiğini, yedi tavaftan (ilk) üçünde yürürken müsâraat buyurduğunu gördüm demiştir. {B1603 Buhârî, Hac, 56.}

İZAHI

İbn Ömer radıyallahu anhümâ bu haberinde menâsik-i hacdan ikisini ve bu hususta ef'âl-i nebeviyyeyi bildirmiştir: **1.** Mescid-i Harâm'a girildiğinde, mesnûn olan, evvelâ rükn-i esvedin istilâm edilip selâmlanması, **2.** Sonra tavafın yedi şavtından ilk üçünde link ile yürünmesi. Bunları da Safâ ile Merve arasında sa'y takip eder. İstilâm ile remelin menâsikten olduğu metn-i hadîsten ziyade Buhârî'nin *Sahîh*'inde bu babdaki unvanının بَابُ اسْتِلَامِ الْحَجَرِ الْأَسْوَدِ حِينَ يَقْدَمُ مَكَّةَ أَوَّلَ مَا يَطُوفُ وَيَرْمُلُ ثَلَاثًا diye remlin istilâm üzerine vâv-ı atf ile zikredilmiş bulunmasından vâzıhan müstefâd olur. Hadisin metninde bu zuhur yoktur. Âdeta hadisin unvanı ile İmam Buhârî metn-i hadisi şerhetmiştir. Tercümemizi de Buhârî'nin bu unvanından mülhem olarak bazı gûnâ tasarrufât ile yaptık.

Hadîs-i şerifteki **habb**ın "remel" demek olduğu da Buhârî'nin bu unvanından müstefâd olur. *Kāmus Tercümesi*'nde "remel", link yürümek ve "hervele" demek olduğu bildirildikten sonra hervele de aynen şöyle tarif ediliyor: Hervele, dahrece vezninde seğirtme ile yürüme beyninde olan yürümektir ki yelmek tabir olunur. Yahut süratle yürümektir. Hulâsası, link ile yürümektir. *Buhârî* şerhlerindeki izahat da böyledir.

796

•.•.•

عَنْ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ أَنَّهُ قَالَ فَمَا لَنَا وَالرَّمَلِ إِنَّمَا كُنَّا رَاءَيْنَا بِهِ الْمُشْرِكِينَ وَقَدْ أَهْلَكَهُمُ اللّٰهُ ثُمَّ قَالَ شَيْءٌ صَنَعَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَلَا نُحِبُّ أَنْ نَتْرُكَهُ.

TERCÜMESİ

Ömer b. Hattâb radıyallahu anhtan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Biz niçin bu remele devam ediyoruz? (Vaktiyle) biz, müşriklere reml ile (kuvvetli) görünmek isterdik. Halbuki Cenâb-ı Hak, onları mahv ü helâk etmiştir. Bundan sonra Hazret-i Ömer, “Remel, bir şeydir ki onu Nebî sallallahu aleyhi ve sellem işlemiştir. Biz, Peygamber’in bu sünnetini terketmeyi sevmeyiz” demiştir. {B1605 Buhârî, Hac, 57.}

797

•.•.•

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمَا قَالَ مَا تَرَكْتُ اسْتِلَامَ هٰذَيْنِ الرُّكْنَيْنِ فِي شِدَّةٍ وَلَا رَخَاءٍ مُنْذُ رَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَسْتَلِمُهُمَا.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radıyallahu anhümâdan şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin şu iki Rüknülyemânî'yi istilâm ettiğini gördüğüm zamandan beri (Harem-i şerif) kalabalık olsun tenha bulunsun, bu iki rüknü istilâm etmeyi hiçbir zaman bırakmadım" demiştir. {B1606 Buhârî, Hac, 57.}

İZAHI

İki Rüknülyemânî, Hacerülesved rüknü ile onu velyeden asıl rüknü Yemânî'dir. Tağlib tarikiyle her ikisine Yemâniyân denilmiştir. Ebevân gibi, Rükneyn kavâid-i İbrâhim üzere olduklarından Kâbe'nin bu iki rüknü hassaten tâzim edilmiştir. Rüknü Esved'de iki fazilet vardır: Bunda mübarek taş bulunması, kavâid-i İbrâhim üzere müesses olması. İkinci rükünde ise yalnız kavâid-i İbrâhim'den bulunmak fazileti. Rüknü Esved, iki fazileti hâiz olduğu için rüknü sânîdir. Ziyade istilâm ve tâzime tahsis edilmiştir. Kâbe'nin diğer iki rüknü ki, rüknü Şâmî'dir. Bunlar Hicr'i velyeden rükünlerdir. Bunlar kavâid-i İbrâhim üzere ikmal edilmemişlerdir. Bunlar rükn-i aslî değillerdir.

798

•.•.•

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ ﵄ قَالَ طَافَ النَّبِيُّ ﷺ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ عَلَى بَعِيرٍ يَسْتَلِمُ الرُّكْنَ بِمِحْجَنٍ.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radıyallahu anhümâdan "Nebî sallallahu aleyhi ve sellem haccetü'l-Veda'da mihcen (denilen değnek) ile (Hacerülesved'i) istilâm ederek deve üzerinde tavaf etti" dediği rivayet edilmiştir. {B1607 Buhârî, Hac, 58.}

İZAHI

Mihcen "ucu eğri olan değnek"tir ki deve sevkedilir, yere düşen bir şey de takılarak alınır. Resûl-i Ekrem'in deve üzerinde tavaf buyurdukları herkes tarafından görülmek ve herkes şüphesini sorabilmek maksadına mebnî olduğu yukarıda geçmişti. Şârih İbn Battâl'da, "Resûl-i Ekrem rahatsız bulunduklarından asâ ile istilâm etmiştir" diyor. Ebû Dâvûd da *Sünen*'inde, "Resûlullah Mekke'ye geldiği sırada hasta idi. Beyti râhile üstünde tavaf etti. Rüknü Esved'e geldiğinde asâ ile istilâm buyurdu. Tavafı tamamlayınca da devesinden indi. Makām-ı İbrâhim'de iki rek'at namaz kıldı"[102] diye rivayet etmiştir.

---

102 {D1881 Ebû Dâvûd, Menâsik, 48.}

799

•.•.•

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ أَنَّهُ سَأَلَهُ رَجُلٌ عَنِ اسْتِلَامِ الْحَجَرِ فَقَالَ رَأَيْتُ رَسُولَ اللّٰهِ ﷺ يَسْتَلِمُهُ وَيُقَبِّلُهُ فَقَالَ الرَّجُلُ أَرَأَيْتَ إِنْ زُحِمْتُ أَرَأَيْتَ إِنْ غُلِبْتُ قَالَ اجْعَلْ أَرَأَيْتَ بِالْيَمَنِ رَأَيْتُ رَسُولَ اللّٰهِ ﷺ يَسْتَلِمُهُ وَيُقَبِّلُهُ.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radıyallahu anhümâdan gelen bir habere göre, birisi İbn Ömer'den Hacerülesved'i istilâmın hükmünü sormuş. İbn Ömer de, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin Hacerülesved'i istilâm (yani eliyle mess)ettiğini ve takbîl buyurduğunu gördüm" diye cevap vermiş. Sâil, "Ya müzâhameye uğrarsam? Ne dersin! Ya kalabalığa tesadüf edersem? Ne hükmedersin!" diye tekrar sormuş, İbn Ömer (bu mütevâlî suallerden ictihad ile hadise muâraza edildiğini anlayıp müteessir olarak), "Ey sâil! Sen bu 'ne dersin!' suallerini Yemen'e (uzak) kıl! (Ben sana) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, bu (mübarek) taşı messetti, takbîl buyurdu (diyorum)" demiştir. {B1611 Buhârî, Hac, 60.}

İZAHI

Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin rivayetinde bu meçhul sâilin bu hadisin tâbiî râvisi bulunan Zübeyr b. Arabî olduğu tasrih edilmiştir. Buhârî'nin en meşhur râvilerinden bulunan Muhammed b. Yûsuf Firebrî de Zübeyr b. Arabî'nin Basralı olduğunu Buhârî'den naklen *Sahîh-i Buhârî*'de haber vermiştir. Şârih Aynî bunları *Umdetül-kārî*'de şerh ve izah etmekle beraber اِجْعَلْ أَرَأَيْتَ بِالْيَمَنِ cümlesini tefsir sadedinde وَكَانَ السَّائِلُ يَمَنِيًّا "Sâil Yemenli olmalıdır" diyor ki muhakkak bir eser-i zühûldür.

800

•.•.•

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا أَنَّ أَوَّلَ شَيْءٍ بَدَأَ بِهِ حِينَ قَدِمَ النَّبِيُّ ﷺ أَنَّهُ تَوَضَّأَ ثُمَّ طَافَ ثُمَّ لَمْ تَكُنْ عُمْرَةً ثُمَّ حَجَّ أَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا مِثْلَهُ.

TERCÜMESİ

Âişe radıyallahu anhâdan gelen bir rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (Mekke'ye) geldiğinde ifaya başladığı ilk ibadet olmak üzere abdest aldı. Sonra tavaf etti. Sonra Resûl-i Ekrem bu tavaf ve sa'yi umre addetmedi, Resûl-i Ekrem'den sonra Ebû Bekir ve Ömer radıyallahu anhümâ da Resûl-i Ekrem gibi haccettiler (tavaf ve sa'yi umre saymadılar). {B1614 Buhârî, Hac, 63.}

İZAHI

Bu hadisin Müslim'deki sûret-i şevki çok mufassal ve pek mükemmeldir. Hadisin üçüncü derecede râvisi olan Muhammed b. Abdurrahman diyor ki: Bana Iraklı bir zat, bu hadisin ikinci râvisi bulunan Urve b. Zübeyr'e şöyle bir sual sormaklığımı havale etti: "Bir kimse hac niyetiyle ihrama girse, tavaf ve sa'y ile ihramdan çıkabilir mi, çıkamaz mı? Eğer Urve çıkamaz derse, sen de: Bir zat bilakis çıkar diyor dersin." Yine İbn Abdurrahman diyor ki: Bu havale edilen suali Urve'ye sordum. Cevaben, "Hac niyetiyle ihrama giren kimse yalnız edâ-yı hac ile ihramdan çıkabilir" dedi. Fesh-i haccı tecviz etmedi, dedim ki: "Birisi, haccı feshederek umreye tahvil ile ihramdan çıkabilir" diyor. Siz ne dersiniz? Cevaben, "Bu adam çok fena söylemiş" dedi. Iraklı zat bana rastgeldiğinde, Urve'nin bu cevabını anlattım. Bu defa Urve'ye, "Birisi Resûl-i Ekrem'in böyle yaptığını haber veriyor. (Urve'nin ebeveynine de işaret ederek) Esmâ bint Ebû Bekir ile Zübeyr de haccı umreye tahvil etmişlerdir" diyor. "Siz ne dersiniz?" diye sormaklığımı rica etti. İkinci defa Urve'ye gelip böylece anlattım. Urve bana, "Bu adam da kimdir?" diye sordu. Ben de, "Bilmiyorum" dedim. Bunun üzerine Urve b. Zübeyr, "Bu adam niçin kendi gelip sormuyor? Zannedersem bu Iraklıdır" dedi. Ben de "Bilmiyorum" dedim. Bu defa Urve, "Bu adam yalan söylemiştir. Resûlullah haccetmiştir. Fakat haccını umreye tahvil etmemiştir" diye cevap verdi ve "Bana Hazret-i Âişe haber verdi ki" diyerek bu hadisi sevkeyledi.[103]

Metn-i *Buhârî*'de bu hadisin mâba'dinde Urve'nin, "Ebû Bekir ile Ömer de Resûlullah gibi haccetmişlerdir" dedikten sonra cevabına şöyle devam ettiği rivayet ediliyor: Sonra ben, babam Zübeyr radıyallahu anh ile de haccettim. Onun da ilk başladığı fiil-i hac tavaf idi. Sonra muhâcirîn ile ensar da bu suretle tavafa başlarlardı. Anam Esmâ bint Ebû Bekir de bana, "Kendisinin ve hemşiresi Hazret-i Âişe'nin, Zübeyr'in, fülân ve fülân zatın da umre ile ihramdan çıktıklarını, bunlar Hacerülesved'i istilâm ile ikmâl-i tavâf ve sa'y edince ihramdan çıktıklarını, haber verdi demiştir.[104]

Hazret-i Âişe'nin Vedâ haccında hâiz bulunduğu, umreyi sonra yaptığı, yukarıda tercümesi 773 numara ile geçen hadiste görülmüştü. Burada Esmâ radıyallahu anhânın Urve'ye haber verdiği rivayet edilen hac, Hazret-i Âişe'nin Vedâ haccından başka irtihâl-i nebevîden sonra ifa ettiği bir haccı olacaktır.

---

103 عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمٰنِ، أَنَّ رَجُلًا مِنْ أَهْلِ الْعِرَاقِ قَالَ لَهُ: سَلْ لِي عُرْوَةَ بْنَ الزُّبَيْرِ عَنْ رَجُلٍ يُهِلُّ بِالْحَجِّ، فَإِذَا طَافَ بِالْبَيْتِ أَيَحِلُّ أَوْ لَا؟ فَإِنْ قَالَ لَكَ: لَا يَحِلُّ، فَقُلْ لَهُ: إِنَّ رَجُلًا يَقُولُ ذٰلِكَ، فَسَأَلْتُهُ فَقَالَ: لَا يَحِلُّ مَنْ أَهَلَّ بِالْحَجِّ إِلَّا بِالْحَجِّ، قُلْتُ: فَإِنَّ رَجُلًا كَانَ يَقُولُ ذٰلِكَ، قَالَ: بِئْسَ مَا قَالَ، فَتَصَدَّانِي الرَّجُلُ فَسَأَلَنِي فَحَدَّثْتُهُ، فَقَالَ: قُلْ لَهُ: قَالَ رَجُلًا كَانَ يُخْبِرُ أَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْ فَعَلَ ذٰلِكَ، وَمَا شَأْنُ أَسْمَاءَ وَالزُّبَيْرِ فَعَلَا ذٰلِكَ، قَالَ: فَجِئْتُهُ فَذَكَرْتُ لَهُ ذٰلِكَ، فَقَالَ: مَنْ هٰذَا؟ فَقُلْتُ: لَا أَدْرِي، قَالَ: فَمَا بَالُهُ لَا يَأْتِينِي بِنَفْسِهِ يَسْأَلُنِي؟ أَظُنُّهُ عِرَاقِيًّا، قُلْتُ: لَا أَدْرِي، قَالَ: فَإِنَّهُ قَدْ كَذَبَ، قَدْ حَجَّ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَخْبَرَتْنِي عَائِشَةُ الحديث.

{M3001 Müslim, Hac, 190.}

104 ثُمَّ حَجَجْتُ مَعَ أَبِي الزُّبَيْرِ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ، فَأَوَّلُ شَيْءٍ بَدَأَ بِهِ الطَّوَافُ، ثُمَّ رَأَيْتُ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارَ يَفْعَلُونَهُ، وَقَدْ أَخْبَرَتْنِي أُمِّي: أَنَّهَا أَهَلَّتْ هِيَ، وَأُخْتُهَا، وَالزُّبَيْرُ، وَفُلَانٌ وَفُلَانٌ، بِعُمْرَةٍ، فَلَمَّا مَسَحُوا الرُّكْنَ حَلُّوا [رواه البخاري]

801

•.•.•

عَنِ ابْنِ عُمَرَ ﵄ حَدِيثُ طَوَافِ النَّبِيِّ ﷺ تَقَدَّمَ قريبًا وَزَادَ فِي هٰذِهِ الرِّوَايَةِ أَنَّهُ كَانَ يَسْجُدُ سَجْدَتَيْنِ بَعْدَ الطَوَافِ ثُمَّ يَطُوفُ بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radıyallahu anhümâdan Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin tavafı hakkında rivayet olunan bir hadisi yakında geçmişti. Bu rivayette de İbn Ömer, "Aleyhi's-salâtü ve's-selâmın tavaftan sonra iki rek'at (tavaf) namazı kılıp sonra Safâ ile Merve arasında sa'y etti" hadisini ziyade etmiştir. {B1616 Buhârî, Hac, 63.}

802

•.•.•

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ ﵄ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ مَرَّ وَهُوَ يَطُوفُ بِالْكَعْبَةِ بِإِنْسَانٍ رَبَطَ يَدَهُ إِلَى إِنْسَانٍ بِسَيْرٍ أَوْ بِخَيْطٍ أَوْ بِشَيْءٍ غَيْرِ ذٰلِكَ فَقَطَعَهُ النَّبِيُّ ﷺ بِيَدِهِ ثُمَّ قَالَ قُدْ بِيَدِهِ.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radıyallahu anhümâdan şöyle rivayet edilmiştir: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Kâbe'yi tavaf ederken bir insan geçti. Bu zavallının eli, başka bir insana bir kayışla yahut bir iple yahut bunlardan başka (mendil gibi) bir şey ile bağlanmıştı. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (şafkatli) eliyle bu bağı kopardı. Bundan sonra yanındaki adama: "Bu zavallıyı eliyle yed!" buyurdu. {B1620 Buhârî, Hac, 65.}

İZAHI

Resûl-i Ekrem efendimiz bu ipi çözüp, "Bîçâreyi elinle yed!" buyurmakla şeref-i insânîye hürmetin en yüksek bir lâzıme-i dîniyye ve medeniyye olduğunu göstermiştir. Allah Teâlâ'nın bile mazhar-ı tekrimi olan Benî Âdem'in hayvanlar gibi iple yedilmesinin eser-i vahşet olduğuna işaret buyurmuştur.

803

•.•.•

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ أَنَّ أَبَا بَكْرٍ الصِّدِّيقَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ بَعَثَهُ فِي الْحَجَّةِ الَّتِي أَمَّرَهُ عَلَيْهَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَبْلَ حَجَّةِ الْوَدَاعِ يَوْمَ النَّحْرِ بِمِنًى فِي رَهْطٍ يُؤَذِّنُ فِي النَّاسِ أَلَا لَا يَحُجُّ بَعْدَ الْعَامِ مُشْرِكٌ وَلَا يَطُوفُ بِالْبَيْتِ عُرْيَانٌ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan gelen bir rivayete göre, Ebû Bekir es-Sıddîk radıyallahu anh Vedâ haccından (bir sene) evvel taraf-ı Peygamberî'den emîr-i hac olarak (Mekke'ye) gönderildiğinde Ebû Bekir de Ebû Hüreyre'yi kurban bayramının ilk günü Mina'da büyük bir cemaat içinde halka (şu iki maddeyi) ilâna memur etmiştir. (Ebû Hüreyre), "Ey nâs iyi biliniz! Bu yıldan sonra müşriklerin haccetmeleri, çıplakların da Kâbe'yi tavaf eylemeleri yasaktır!" (demiştir). {B1622 Buhârî, Hac, 67.}

İZAHI

Yukarıda bazı Câhiliye âdetlerini bildirirken bunlardan çirkin bir âdetin de beyti erkek, kadın çıplak tavaf etmeleri olduğu ve her Câhiliye âdeti gibi bunu da İslâmiyet'in kaldırdığını izah etmiştik. Burada o izahımıza ilâve olmak üzere Müslim'in İbn Abbas radıyallahu anhümâdan şu rivayetini bildireceğiz. İbn Abbas diyor ki: Câhiliye zamanında kadın da beyti çıplak tavaf eder ve tavaf ederken şöyle derdi:

اليوم يبدو بعضه أو كله
فما بدا منه فلا أحله

"Şimdi onun ya bir kısmı yahut hepsi zâhirdir. Fakat ben ondan görüleni de helâl etmem" demektir. Riyâşî de mezkûr beyte şunları ziyade etmiştir:

كم من لبيب لبه يضله
وناظر ينظر ما يمله
جهم من الجثم عظيم ظله

"Âkıl zannolunan kimselerden öyleleri vardır ki onu aklı şaşırtmıştır. Nazarlardan da öyle mütecessisleri vardır ki onlar da insanın mûcib-i âr ü hicâb yerine bakar. Bu halde en büyük tesettür, diz çöküp göğsü üstü kapanıp topaçlanmaktır."

Bunu söyleyen kadın, Abdullah b. Cüd'ân'ın karısı Dabbaa bint Âmir'dir. Kadıncağız beyti çıplak tavaf ederken Kureyş azgınlarının mütemâdiyen kendisine baktıklarını görünce iki elini iki uyluğuna kapayarak tavafa devam eder ve bu beyitleri söylermiş.

İslâmiyet'in zuhuru üzerine [105] يَا بَنِي اٰدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ âyet-i kerîmesi inzâl buyurulup hicretin 9. yılında ve hac mevsiminde bundan böyle beyt-i şerifin çıplak tavaf edilmeyeceği halka ilân edildi.

---

105 el-A'râf, 7/31.

804

•.•.•

عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا قَالَ قَدِمَ النَّبِيُّ ﷺ مَكَّةَ فَطَافَ وَسَعَى بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ وَلَمْ يَقْرَبِ الْكَعْبَةَ بَعْدَ طَوَافِهِ بِهَا حَتَّى رَجَعَ مِنْ عَرَفَةَ

TERCÜMESİ

İbn Abbas radıyallahu anhümâdan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (Vedâ haccında) Mekke'ye geldi. (Beyti) tavaf ve Safâ ile Merve arasında sa'y etti ve bu tavaftan sonra tâ Arafat'tan dönünceye kadar Kâbe'ye yaklaşmadı. {B1625 Buhârî, Hac, 70.}

İZAHI

Şârih Kirmânî'nin zannettiği gibi bu hadisin zâhirine bakarak *"Kudüm tavafı"*ndan sonra Arafat'tan inilene kadar hiçbir suretle tavaf edilmez zannedilmemelidir. Resûl-i Ekrem'in tavâf-ı kudümden sonra beyt-i şerife yaklaşmamaları böyle bir memnûiyet ifade etmez. Belki Resûl-i Ekrem tavâf-ı kudümden sonra tekrar tavaf etmiş olsalardı, ashaptan bu ikinci tavafın vâcip olduğunu zannedenler bulunabilirdi. Halbuki Resûl-i Ekrem için bu matlup değildi. Belki o müşfik peygamberimiz, ümmeti hakkında daima yüsr ü sühûleti iltizam ederlerdi. Şârih Kirmânî'nin zannını bu suretle izâle eden şârih Aynî, İmam Mâlik de bu hadisin zâhiri ile ihticâc ederek tavâf-ı kudümden sonra haccı tamamlayana kadar tavaf etmek câiz olmadığına kāil olduğunu bildirmiştir. Bu ictihadın mazarratı, hüccâcı nâfile tavaftan uzaklaştırmasındadır. Halbuki dünyanın aktâr-ı baîdesinden Kâbe iştiyakıyla gelen yüz binlerce ehl-i tevhid bu harâret-i aşkını Kâbetullah'ı, bol bol tavaf etmekle ancak tatmin edebilir. Bu şevk u iştiyakın önüne böyle bir ictihad ile set çekmeyi diğer eimme muvafık bulmamışlardır. Halbuki İmam Mâlik hazretlerinin bilâd-ı baîdeden gelen hacılar için tavafın nâfile namazdan efdal olduğuna dair diğer bir ictihadı da nakledilmiştir. Atâ, Hasan-ı Basrî efdaliyyet-i tavafı kırk gün ile tahdit etmişlerdir. Diyâr-ı baîdeden gelen hacılar için kırk günden sonra nâfile namaz kılmaları, nâfile tavaf etmelerinden efdaldir demişlerdir. Hazret-i Enes de "Gureba için de nâfile namaz, nâfile tavaftan mutlak surette efdaldir" demiştir. Mâverdî, "Tavaf efdaldir" demiş. İbn Abbas ve diğer ashap, Mekkeliler için namazın, gureba için de tavafın efdal olduğunu kabul etmişlerdir.

805

•.•.•

عَنِ ابْنِ عُمَرَ ﵄ قَالَ اسْتَأْذَنَ الْعَبَّاسُ بْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ ﵁ رَسُولَ اللهِ ﷺ أَنْ يَبِيتَ بِمَكَّةَ لَيَالِيَ مِنًى مِنْ أَجْلِ سِقَايَتِهِ فَأَذِنَ لَهُ.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radıyallahu anhümâdan rivayet olunduğuna göre, İbn Ömer, "Abbas b. Abdülmuttalib radıyallahu anh hüccâca şerbet dağıtmak için Mina gecelerinde Mekke'de ikamet etmek üzere Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden izin istedi. Resûl-i Ekrem de müsaade buyurdu" demiştir. {B1634 Buhârî, Hac, 75.}

806

•.•.•

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ ﷺ جَاءَ إِلَى السِّقَايَةِ فَاسْتَسْقَى فَقَالَ الْعَبَّاسُ يَا فَضْلُ اذْهَبْ إِلَى أُمِّكَ فَأْتِ رَسُولَ اللّٰهِ ﷺ بِشَرَابٍ مِنْ عِنْدِهَا فَقَالَ اسْقِنِي قَالَ يَا رَسُولَ اللّٰهِ إِنَّهُمْ يَجْعَلُونَ أَيْدِيَهُمْ فِيهِ قَالَ اسْقِنِي فَشَرِبَ مِنْهُ ثُمَّ أَتَى زَمْزَمَ وَهُمْ يَسْقُونَ وَيَعْمَلُونَ فِيهَا فَقَالَ اعْمَلُوا فَإِنَّكُمْ عَلَى عَمَلٍ صَالِحٍ ثُمَّ قَالَ لَوْلَا أَنْ تُغْلَبُوا لَنَزَلْتُ حَتَّى أَضَعَ الْحَبْلَ عَلَى هٰذِهِ يَعْنِي عَاتِقَهُ وَأَشَارَ إِلَى عَاتِقِهِ وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَقَيْتُ رَسُولَ اللّٰهِ ﷺ مِنْ زَمْزَمَ فَشَرِبَ وَهُوَ قَائِمٌ وَفِي رِوَايَةٍ عَنْهُ أَنَّهُ قَالَ كَانَ يَوْمَئِذٍ عَلَى بَعِيرٍ.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radıyallahu anhümâdan rivayet olunduğuna göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (Harem-i şerif'teki) şerbet dağıtılan sebil mahalline geldi ve şerbet istedi. Abbas (radıyallahu anh) oğluna, "Ey Fazl! Anana git, yanındaki (hususi) şerbetten Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme getir!" dedi. Resûlullah, "(Hayır) bana bu şerbetten ver buyurdu" Abbas, "Yâ Resûlellah! Halk, buradaki şerbete ellerini sokuyorlar" demişti. Resûl-i Ekrem, "İşte halkın içtiği bu şerbetten ver!" buyurdu ve Abbas'ın sunduğu umumi şerbetten içti.

Sonra Resûlullah Zemzem Kuyusu'na geldi. Benî Abbas (burada hüccâcı) suluyorlardı ve kuyudan su çekiyorlardı. Resûlullah, "(Ey Abdülmuttaliboğulları) çekiniz! Siz, hayırlı bir iş işliyorsunuz" di(ye taltif buyur)du. Sonra Resûlullah, "Halkın (su çektiğime imtisal etmek için) tehâcüm etmesi endişesi olmasaydı, ben de devemden iner, hatta kuyunun ipini (eliyle mübarek omuzuna işaret ederek) şuraya kor, (sizin gibi çeker)dim" buyurdu. {B1635 Buhârî, Hac, 75.}

Yine İbn Abbas radıyallahu anhümâdan gelen bir rivayette İbn Abbas, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme zemzem suyundan sundum. Risâletmeab ayakta olduğu halde içti” demiştir. Yine İbn Abbas’tan gelen bir rivayette, “Resûlullah, o günü deve üzerinde idi” demiştir. {B1637 Buhârî, Hac, 76.}

807

•.•.•

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهَا أَنَّهَا سَأَلَهَا ابْنُ أُخْتِهَا عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ عَنْ قَوْلِ اللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللّٰهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا قَالَ فَوَاللّٰهِ مَا عَلَى أَحَدٍ جُنَاحٌ أَنْ لَا يَطُوفَ بِالصَّفَا وَالْمَرْوَةِ قَالَتْ بِئْسَ مَا قُلْتَ يَا ابْنَ أُخْتِي إِنَّ هٰذِهِ لَوْ كَانَتْ كَمَا أَوَّلْتَهَا عَلَيْهِ كَانَتْ لَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ لَا يَتَطَوَّفَ بِهِمَا وَلٰكِنَّهَا أُنْزِلَتْ فِي الْأَنْصَارِ كَانُوا قَبْلَ أَنْ يُسْلِمُوا يُهِلُّونَ لِمَنَاةَ الطَّاغِيَةِ الَّتِي كَانُوا يَعْبُدُونَهَا عِنْدَ الْمُشَلَّلِ فَكَانَ مَنْ أَهَلَّ يَتَحَرَّجُ أَنْ يَطُوفَ بِالصَّفَا وَالْمَرْوَةِ فَلَمَّا أَسْلَمُوا سَأَلُوا رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ ذٰلِكَ قَالُوا يَا رَسُولَ اللّٰهِ إِنَّا كُنَّا نَتَحَرَّجُ أَنْ نَطُوفَ بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ فَأَنْزَلَ اللّٰهُ تَعَالَى إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللّٰهِ الْآيَةَ قَالَتْ عَائِشَةُ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهَا وَقَدْ سَنَّ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الطَّوَافَ بَيْنَهُمَا فَلَيْسَ لِأَحَدٍ أَنْ يَتْرُكَ الطَّوَافَ بَيْنَهُمَا.

TERCÜMESİ

Âişe radıyallahu anhâdan rivayet olunduğuna göre Âişe es-Sıddîka'dan kız kardeşinin oğlu Urve b. Zübeyr, Allah Teâlâ'nın, "Safâ ile Merve Allah'ın şiâr ve alâmetlerinden (iki tepe)dir. Kim ki Beytullah'ı ziyaret veya umre ederse, bu iki tepe arasında sa'y etmesinde günah yoktur" meâlindeki kavl-i şerifinin hükmünden sorup. Şu halde,

— “Yemin ederim ki hiçbir kimse Safâ ile Merve arasında saʻy etmemekten dolayı günahkâr olmaz (saʻy mubah olur)” demiştir. Hazret-i Âişe şöyle cevap vermiştir: “Ey kardeşim oğlu! Ne fena söz söyledin. Eğer bu âyet-i kerîmenin hükmü senin te’vil ettiğin gibi (saʻy mubah) olsaydı, âyet-i kerîme ‘Safâ ile Merve arasında saʻy etmemekte günah yoktur’ suretinde olurdu. Şu kadar ki bu âyet-i kerîme ensar hakkında inzâl buyurulmuştur: Ensar, müslüman olmazdan evvel Menât-ı Tâğiye[106] putuna taabbüd için ihrama girerlerdi. Bu puta (dikili bulunduğu) Müşellel mevkiinde ibadet ederlerdi. Ensardan ihramlanan kimseler, (kendi putları karşısında merkûz olan) Safâ ile Merve putları arasında saʻy etmeyi günah addederlerdi. Ensar müslüman olunca müşkül addettikleri bu vaziyeti Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden sordular ve ‘Yâ Resûlellah! Safâ ile Merve arasında saʻy etmek bize girân geliyor’ dediler. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, ‘Safâ ile Merve şeâir-i ilâhiyyedendir...’ meâlindeki âyet-i kerîmeyi inzâl buyurdu.” Âişe radıyallahu anhâ, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Safâ ile Merve arasında saʻyi (lisân-ı Kur’an’la) teşrîʻ buyurdu. Bunlar arasında saʻyi terketmek kimse için câiz değildir” demiştir. {B1643 Buhârî, Hac, 79.}

İZAHI

Bu hadisin *Sahîh-i Buhârî*'deki senedinde Urve'nin râvisi Zührî'dir. *Buhârî* metninde bu haberin mâbaʿdi Zührî'den şöyle rivayet ediliyor: Zührî diyor ki: Ben Hazret-i Âişe'nin bu hadisini Ebû Bekir b. Abdurrahman'a haber verdim ve bu babdaki mâlûmatını sordum. Bana cevaben, "Hazret-i Âişe'nin Câhiliye devrinde Safâ ile Merve arasında saʿyi günah addeden bir zümreden haber vermesi, şüphesiz ki bir vukufa müstenittir. Fakat ben işitmiş değilim. Benim ehl-i ilimden bir hayli zevattan işittiğim şudur ki: Hazret-i Âişe'nin haber verdiği bu zümreden başka ensardan bir zümre daha vardı ki bunlar da bilakis Câhiliye devrinde Safâ ile Merve arasında tavaf ederlerdi. Devr-i İslâm hulûl edip de وَلْيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ [107] âyet-i kerîmesi nâzil olduğunda taraf-ı ilâhîden beytin tavafı zikredilip Safâ ile Merve tavafı Kur'an'da zikredilmeyince bunlar, Resûl-i Ekrem'e, "Yâ Resûlellah! Biz, öteden beri Safâ ile Merve arasında saʿy ederdik. Cenâb-ı Hak beyti tavaf ile emrettiği halde Safâ ile Merve arasındaki tavafı bildirmemiştir. Biz Safâ ile Merve arasında saʿy edersek bize günah var mıdır?" diye sordular. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "*Safâ ile Merve arasında saʿy, Allah Teâlâ'nın şeâirindendir*" âyet-i kerîmesini inzâl buyurdu. Ebû Bekir b. Abdurrahman devam edip diyor ki:

إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللّٰهِ [108] bu iki zümrenin ikisi hakkında nâzil olmuştur denilebilir.[109]

Bu hadîs-i şerifte Urve'nin فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا [110] kavl-i şerifinden Safâ ile Merve arasında saʿyin mubah olduğuna istidlâlini Hazret-i Âişe'nin fena bir ictihad demesi ve Resûl-i Ekrem tarafından lisân-ı Kur'ân ile teşrîʿ buyurulduğunu bildirmesi ve en sonra, kimse için Safâ ile Merve arasında saʿyi terketmek câiz değildir ictihadında bulunması, âyet-i kerîmenin zâhirinden saʿyin ibâhasını istifadeye mani olduğundan ve saʿyin farz olduğuna hükmedecek derecede katiyet de bulunmadığından eimme-i Hanefiyye saʿyin vücûbuna kāil olmuşlardır. Erkân-ı hacdan addetmemişlerdir. Mâlikî, Şâfiî, Hanbelî eimmesi saʿyi erkân-ı hacdan addetmişlerdir.

Vâhidî'nin *Esbâbü'n-nüzûl*'de Câhiliye'deki Safâ ile Merve putları hakkında İbn Abbas radıyallahu anhümâdan şöyle bir rivayeti vardır: Safâ'daki put, erkek insan suretinde idi. Buna *İsâf* denilirdi. Merve'deki put da kadın suretinde idi. Buna da *Nâile* denilirdi. Ehl-i kitap, bunların Kâbe derununda zina ettiklerini ve taraf-ı ilâhîden meshedilerek taş haline geldiklerini itikad ederlerdi. Safâ ile Merve'ye bu iki tahaccür eden insan heykelinin dikilmesi de emsaline ibret-i müessire olmak gayesine mâtuf olduğunu söylerlerdi. Aradan zaman geçince, ashabı günahkâr addolunan bu iki heykele ibadet etmeye başlamışlardır.

Câhiliye devrinde bu iki put arasında tavaf edildikte bunları meshederlerdi. Dîn-i İslâm zuhur edip şirke galebe ederek asnâmın parçalandığı sırada bu iki put da imha edilmişse de bu putların zihinlerde bıraktığı mekruh hâtıradan dolayı müslümanlar, Safâ ile Merve arasında sa'y etmekte tereddüt etmişlerdi. Bunun üzerine إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللّٰهِ âyet-i kerîmesi nâzil olmuştur.

---

106 *Buhârî* şerhlerinde Menât asıl putun adıdır. Tâğiye, İslâmî vasıftır deniliyor. Necm sûresinde de mücerret vârit olmuştur.

107 el-Hac, 22/29.

108 el-Bakara, 2/158.

109 {B1643 Buhârî, Hac, 79.}

110 {el-Bakara, 2/158.}

808

•.•.•

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمَا قَالَ كَانَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا طَافَ الطَّوَافَ الْأَوَّلَ خَبَّ ثَلَاثًا وَمَشَى أَرْبَعًا وَكَانَ يَسْعَى بَطْنَ الْمَسِيلِ إِذَا طَافَ بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radıyallahu anhümâdan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem tavâf-ı kudümü (kezâ tavâf-ı rüknü) eda ederken, (ilk) üç (şavtı)nda remel (ki, meşy-i serî‘) ile, dördünde de (mûtat üzere) yürürdü. Safâ ile Merve arasında tavaf ederken de Batn-ı Mesîl'de (mîl-i ahdâr hizasında remelin fevkinde) sa‘y ederdi. {B1644 Buhârî, Hac, 80.}

İZAHI

Batn-ı Mesîl sel suyunun biriktiği mahal demektir. Fakat bu gün böyle sel suyu birikecek çukur bir yer yoktur. Mürûr-ı zamân ile devam eden seller, bu çukurluğu doldurmuştur. Bu mahall-i sa‘yi irâe eden "mîleyn-i ahdareyn" vardır ki 6 zirâ miktarı olan bu 2 mîlin birisi mescid-i şerifin duvarında, öbürü de dâr-ı Abbas'ta mevzudur. (Kastallânî).

İbn Ömer radıyallahu anhümânın bu meâlde bir hadisi de 795 numara ile tercüme edilmiştir.

809

•.•.•

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللّٰهِ ﵄ قَالَ أَهَلَّ النَّبِيُّ ﷺ هُوَ وَأَصْحَابُهُ بِالْحَجِّ وَلَيْسَ مَعَ أَحَدٍ مِنْهُمْ هَدْيٌ غَيْرَ النَّبِيِّ ﷺ وَطَلْحَةَ وَقَدِمَ عَلِيٌّ مِنَ الْيَمَنِ وَمَعَهُ هَدْيٌ فَقَالَ أَهْلَلْتُ بِمَا أَهَلَّ بِهِ النَّبِيُّ ﷺ فَأَمَرَ النَّبِيُّ ﷺ أَصْحَابَهُ أَنْ يَجْعَلُوهَا عُمْرَةً وَيَطُوفُوا ثُمَّ يُقَصِّرُوا وَيَحِلُّوا إِلَّا مَنْ كَانَ مَعَهُ الْهَدْيُ فَقَالُوا نَنْطَلِقُ إِلَى مِنًى وَذَكَرُ أَحَدِنَا يَقْطُرُ فَبَلَغَ ذٰلِكَ النَّبِيَّ ﷺ فَقَالَ لَوِ اسْتَقْبَلْتُ مِنْ أَمْرِي مَا اسْتَدْبَرْتُ مَا أَهْدَيْتُ وَلَوْلَا أَنَّ مَعِي الْهَدْىَ لَأَحْلَلْتُ.

TERCÜMESİ

Câbir radıyallahu anhümâdan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ashabıyla beraber hacca ihramlandıklarında Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ile Talha'dan bir de Yemen'den gelen Ali radıyallahu anhtan başkasının hedyi yoktu. Ali kurbanını yanında getirmişti ve "Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin ihrama girdiği gibi ihramlandım" demişti. (Mekke'ye geldiğimizde) Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ashabına, "(İhramlanırken niyet ettikleri) haccı, umreye tahvil etmelerini, tavaf (ve sa'y) eylemelerini, sonra saçlarını kestirip ihramdan çıkmalarını, yalnız yanında hedyi (kurbanı) bulunanların ihramlarını muhafaza etmelerini emreyledi. (Fesh-i hacca memur olan ashap, bu hale taaccüp ederek), "(Bu ne haldir?) Biz, kadınlarımızdan bile müstefîd olarak Mina'ya gideceğiz (de Resûlullah ihramlı ve mahrum kalacaktır)" demişlerdi. Ashap arasında söylenen bu söz Resûl-i Ekrem'e erişince, cevaben, "Hac aylarında umrenin cevazını şimdi hatırladığım (gibi) ihrama girerken de derpîş eylemiş olsaydım, hedy sevketmezdim ve yanımda kurbanım olmasaydı, şimdi (ben de sizin gibi) ihramdan çıkardım", buyurdu. {B1651 Buhârî, Hac, 81.}

810

•.•.•

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ أَنَّهُ سَأَلَهُ رَجُلٌ فَقَالَ لَهُ أَخْبِرْنِي بِشَيْءٍ عَقَلْتَهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ أَيْنَ صَلَّى الظُّهْرَ وَالْعَصْرَ يَوْمَ التَّرْوِيَةِ قَالَ بِمِنًى قَالَ فَأَيْنَ صَلَّى الْعَصْرَ يَوْمَ النَّفْرِ قَالَ بِالْأَبْطَحِ ثُمَّ قَالَ أَنَسٌ افْعَلْ كَمَا يَفْعَلُ أُمَرَاؤُكَ.

TERCÜMESİ

Enes İbn Mâlik radıyallahu anhtan rivayet olunduğuna göre Enes b. Mâlik'ten birisi (hadisin râvisi Abdülazîz b. Refî'), "Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden hatırladığın bir şeyi (yani) terviye (zilhiccenin sekizinci) günü öğle ile ikindi namazlarını nerede kıldığını bana haber verir misin?" diye sormuş. Enes b. Mâlik, "Mina'da kıldı" diye cevap vermiş. (Abdülazîz), "Mina'dan dönüş günü ikindi namazını nerede kıldı?" diye sormuş. Enes b. Mâlik, "Ebtah'ta (yani Muhassab) kıldı" diye cevap vermiş. Bundan sonra Enes, "Ey sâil! Sen de ümerânın işlediği gibi işle!" demiştir. {B1653 Buhârî, Hac, 83.}

İZAHI

Müslim'in bu hususa dair Câbir et-Tavîl'den rivayetinde Resûl-i Ekrem'in, ihrampûş olan ashabıyla beraber terviye günü Mina'ya teveccüh edip öğle, ikindi, akşam, yatsı, sabah namazlarını orada kıldığı haber verilmiştir. Ebû Dâvûd, Tirmizî, Ahmed, Hâkim de İbn Abbas'tan Resûlullah'ın terviye günü öğle, arefe günü de sabah namazını Mina' da kıldığını rivayet etmişlerdir. Ahmed b. Hanbel'in yine İbn Abbas'tan Resûl-i Ekrem'in Mina'da beş vakit namaz kıldığına dair de bir rivayeti vardır. Ahmed b. Hanbel'in İbn Ömer'den bir rivayetinde müşârün ileyh hazretleri muktedir olursa, terviye günü öğle namazını Mina'da kılmayı çok severmiş ve "Resûlullah yevm-i terviyede öğle namazını Minada kıldı" dermiş. Enes b. Mâlik de, "Ümerân nerede ve ne zaman namaz kılarsa sen de öyle kıl!" dermiş. Bu babda müstehap olan şâriin fiilidir ki terviye günü öğle ve ikindi namazlarını Resûl-i Ekrem'in Mina'da kıldığıdır. Mâlik, Sevrî, Ebû Hanîfe, Şâfiî, Ahmed, İshak, Ebû Sevr'in mezhebi de böyledir (*Umdetül-kārî*, IV, 667).

811

•.•.•

عَنْ أُمِّ الْفَضْلِ ﵂ قَالَتْ شَكَّ النَّاسُ يَوْمَ عَرَفَةَ فِي صَوْمِ النَّبِيِّ ﷺ فَبَعَثْتُ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ بِشَرَابٍ فَشَرِبَهُ.

TERCÜMESİ

Ümmü Fazl radıyallahu anhümâdan gelen bir rivayete göre Ümmü Fazl (Arafat'ta) arefe günü Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin oruçlu bulunmasından halk şek etmişti. Ben, Nebî sallallahu aleyhi ve selleme bir (bardak) şerbet (yahut süt) gönderdim. Resûlullah da içti demiştir. {B1658 Buhârî, Hac, 85.}

İZAHI

Ümmü Fazl'ın ismi Lübâbe'dir. İbn Abbas'ın anasıdır. Fazl, büyük oğlu olduğu için Ümmü Fazl yâdedilmiştir. Resûl-i Ekrem'in Arafat'ta hutbe irat ederken oruçlu olup olmadıkları ashap arasında mevzubahis olmuştu. Bunu işiten Ümmü Fazl bir bardak şerbet ve "Kitâbü's-Savm"daki rivayete göre bir bardak süt göndermişti. Hutbeden sonra Resûl-i Ekrem bunu içmekle oruçlu olmadıkları anlaşılmıştır. Bu sebeple hüccâc için Arafat'ta oruçlu bulunmamak müstehap addedilmiştir *(Kastallânî*, III, 223).

812

•.•.•

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا أَنَّهُ أَتَى يَوْمَ عَرَفَةَ حِينَ زَالَتِ الشَّمْسُ فَصَاحَ عِنْدَ سُرَادِقِ الْحَجَّاجِ فَخَرَجَ وَعَلَيْهِ مِلْحَفَةٌ مُعَصْفَرَةٌ فَقَالَ مَا لَكَ يَا أَبَا عَبْدِ الرَّحْمٰنِ فَقَالَ الرَّوَاحَ إِنْ كُنْتَ تُرِيدُ السُّنَّةَ قَالَ هٰذِهِ السَّاعَةَ قَالَ نَعَمْ قَالَ فَأَنْظِرْنِي حَتَّى أُفِيضَ عَلَى رَأْسِي ثُمَّ أَخْرُجُ فَنَزَلَ حَتَّى خَرَجَ الْحَجَّاجُ فَسَارَ فَقَالَ لَهُ سَالِمُ بْنُ عَبْدِ اللهِ وَكَانَ مَعَ أَبِيهِ إِنْ كُنْتَ تُرِيدُ السُّنَّةَ فَاقْصُرِ الْخُطْبَةَ وَعَجِّلِ الْوُقُوفَ فَجَعَلَ يَنْظُرُ إِلَى عَبْدِ اللهِ فَلَمَّا رَأَى ذٰلِكَ عَبْدُ اللهِ قَالَ صَدَقَ وَكَانَ عَبْدُ الْمَلِكِ قَدْ كَتَبَ إِلَى الْحَجَّاجِ أَنْ لَا يُخَالِفَ ابْنَ عُمَرَ فِي الْحَجِّ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radıyallahu anhümâdan rivayet olunduğuna göre, müşârün ileyh hazretleri (oğlu Sâlim ile beraber) arefe günü zevâl-i şems sırasında (Arafat'a) gelmiş ve (Emîr) Haccâc'ın (ekâbire has) çadırı önünde yüksek sesle, ("Haccâc nerededir?" diye) seslenmişti. Haccâc, üzerinde sarı bir maşlahla çadırdan çıkıp, "Ne var? Ey Ebû Abdurrahman!" (İbn Ömer'in künyesidir) dedi. İbn Ömer de, "Eğer sünnete ittibâ etmek istersen zevâl-i şems, (tam hutbe zamanı)dır (yürüyünüz!)" demiş. Haccâc, "Şu saat mi?" diye sormuş. İbn Ömer de, "Evet, bu saat demiş", Haccâc, "Biraz beni bekleyiniz; başımı yıkayayım; sonra çıkarım" demiş. İbn Ömer (devesinden) inip Haccâc çıkıncaya kadar intizar etmiş. Nihayet Haccâc çıkmış, (birlik) yürümüş(ler. Giderken) babasıyla beraber bulunan Sâlim b. Abdullah Haccâc'a, "Sünnet-i nebeviyyeye uymak istersen hutbeyi kısalt, vakfeyi tâcil et!" demiştir. Bunun üzerine Haccâc Abdullah b. Ömer'e (istifhamkârane) bakmaya başlamıştır. Abdullah b. Ömer Haccâc'ın bu tereddüdünü görünce, "Sâlim doğru söylüyor" demiştir. {Abdülmelik b. Mervan, el-Haccac'a, hac masâilinde İbn Ömer'e muhalefet etmemesine dair bir yazı göndermişti.}[111] {B1660 Buhârî, Hac, 67.}

İZAHI

Sahîh-i Buhârî metninde bu hadisin baş tarafında ihtisaren *Tecrîd*'e alınmamış bir fıkra vardır ki Abdülmelik b. Mervân'ın Haccâc'a gönderdiği bir mektubudur. Abdülmelik, Haccâc'ı Abdullah b. Zübeyr ile kıtale memur ve Mekke'ye vali ve emîr-i hac tayin ettiği bu mektup ve menşurunda, ahkâm-ı hac hususunda zinhar İbn Ömer'in re'yine muhalefet etmemesini emretmiş bulunuyordu. Abdullah b. Ömer ile oğlu Sâlim hazerâtının Haccâc'a karşı bu irşadkâr sözleri, halifenin bu emr ü işâreti üzerine sünneti nebeviyyeyi sıyâneten söylenmiş olsa gerektir. Fakat ne yazıktır, Abdülmelik b. Mervân'ın Haccâc'a gönderdiği menşurunda İbn Ömer hazretleri hakkında böyle bir cümlenin bulunması o zalim emirin hiss-i ihtirasını tahrik etmiş ve aşağıda izah edileceği üzere İbn Ömer Haccâc'ın suikastına uğramıştır.

Bu hadisten ehl-i ilim pek çok ahkâm istifade etmiştir. Bazıları şunlardır: **1.** Fâcir valinin arkasında namaz kılmanın cevazı. Yalnız fısk u bid‘atı, o fâciri İslâm câmiasından çıkarmamak şartıyladır. **2.** Ednânın, efdal ve a‘lem üzerinde emâretinin cevazı. **3.** Arafat'ta hutbenin lüzumu. İmam Ebû Hanîfe'ye göre Arafat hutbesi, cuma hutbesi gibi ba'de'z-zevâl ve ba'de'l-ezân, kable's-salât irat olunan iki hutbeden ibarettir. Eimme-i Hanefiyye'ye göre, esnâ-i hacda üç hutbe okunur: **a)** Zilhiccenin yedinci günü Mekke'de irat olunur ki bunda nâsa, Mina'ya hurucun âdâb ve ahkâmı tâlim olunur. **b)** Arefe günü Arafat'ta irat olunan hutbedir. Bunda da Müzdelife'de vukufun, remy-i cimârın, nahrin, tavafın ahkâmından bahsedilir. **c)** Mina'da zilhiccenin on birinci günü irat olunur. Bunda Allah'a hamd ü şükr edilerek menâsik-i haccın fezâilinden bahis ile ibâdâta tergīb, meâsîden tahzir edilir. İmam Züfer bu üç hutbenin mütevâlî olması ictihadında bulunmuştur ki; terviye, arefe, nahir günleridir. İmam Şâfiî esnâ-i hacda mesnûn olan dört hutbe irat edilmesi lüzumuna kāil olmuştur. Zilhiccenin birinci günü Mekke'de, Arafat'ta, nahr günü Mina'da, dördüncüsü de nefr-i evvel günü yine Mina'da. İmam Mâlik ve İmam Ahmed de üç hutbe kabul etmiştir. İbn Hazm, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin yevm-i nahrin ikinci günü de hutbe irat buyurduklarını rivayet eder ki İmam Ebû Hanîfe'nin de mezhebi böyledir. *Sünenü Ebî Dâvûd*'da, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde, *Dârekutnî*'de bu babda rivayet edilen hadis de vardır. Bunları inşallah aşağıda Resûl-i Ekrem efendimizin haccetü'l-Vedâda irat buyurdukları hutbelerini izah ederken göreceğiz.

---

111 {Metinde karşılığı olup tercümede bulunmayan bu ifâde tarafımızdan eklenmiştir.}

813

•.•.•

عَنْ جُبَيْرِ بْنِ مُطْعِمٍ ﵁ قَالَ أَضْلَلْتُ بَعِيرًا لِي فَذَهَبْتُ أَطْلُبُهُ يَوْمَ عَرَفَةَ فَرَأَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ وَاقِفًا بِعَرَفَةَ فَقُلْتُ هٰذَا وَاللّٰهِ مِنَ الْحُمْسِ فَمَا شَأْنُهُ هَاهُنَا.

TERCÜMESİ

Cübeyr b. Mut'im radıyallahu anhtan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Arefe günü devemi kaybetmiş ve onu aramaya çıkmıştım. Bu sırada Nebî sallallahu aleyhi ve sellemi Arafat'ta vakfe ederken gördüm ve "Vallahi, burada vakfe eden Resûlullah, (ashâb-ı) humustandır. Bilmem ki Arafat'ta niçin vakfe ediyor?" dedim. {B1664 Buhârî, Hac, 91.}

İZAHI

Hums bid'atı, Kureyş'in icatkerdesi asâlet-i dîniyye hurafesi olduğunu yukarıda tafsil ve izah etmiştik. İbn İshak'ın rivayetine göre, Fil Vak'ası'ndan ya bir zaman evvel veya sonra Kureyş sergerdeleri dâhil-i Harem'de yaşayan Kureyş, Huzâa, Kinâne gibi kabâilin, Harem havzası haricindeki ehl-i Hil ile müsavi olmadıklarını, Harem halkının Kâbe'ye izâfetle asalet ve şerafeti haiz bulunduklarını iddia ederek bu esasa göre Câhiliye'nin birtakım müstekreh ve münker âdetlerini vaz' ve tesis etmişlerdi. Bu cümleden birisi de ashâb-ı Humus'un Arafat'ta Urban ile bir arada vakfe ve ifâzanın muvafık olmadığına karar verilerek herkes Arafat'ta vakfe ederken bu asilzadeler de Müzdelife'de toplanırdı, hususi vakfe ederlerdi. ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ[112] fermân-ı sübhânîsiyle bu Câhiliye âdetine nihayet verilmiş ve Resûl-i Ekrem de Vedâ haccında bizzat ashabıyla vakfe etmiş ve ashabıyla beraber halkın izâfe ettiği veçhile ifâza buyurmuştu.

Cübeyr b. Mut'im haccetü'l-Vedâ'dan evvel Mekke'nin fethi sırasında müslüman olmuşsa da bu âyet-i kerîmenin nüzûlünden ve humusun lağvedildiğinden haberi yoktu ve Humeydî'nin *Müsned*'indeki rivayeti veçhile Vedâ haccına da iştirak etmemişti. Devesini arayarak Arafat'a gelip Resûl-i Ekrem'i halk ile birlikte vakfede görünce Benî Hâşim'in öz evlâdının böyle halk içine karışarak vakfe etmesi hayretini celbedip yemin ederek, "Resûlullah humustandır, bilmem ki bu Arafat'ta niçin vakfe ediyor?" demişti.

---

112 el-Bakara, 2/199.

814

•.•.•

عَنْ أُسَامَةُ بْنِ زَيْدٍ ﵁ أَنَّهُ سُئِلَ عَنْ سَيْرِ رَسُولِ اللهِ ﷺ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ حِينَ دَفَعَ قَالَ كَانَ يَسِيرُ الْعَنَقَ فَإِذَا وَجَدَ فَجْوَةً نَصَّ.

TERCÜMESİ

Üsâme b. Zeyd radıyallahu anhtan rivayet olunduğuna göre, Üsâme'ye, "Haccetü'l-Vedâ'da Arafat'tan (Müzdelife'ye) dönüldüğünde Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem nasıl hareket buyurdu?" diye sorulmuş. Üsâme, "Resûlullah, süratle betâet arasında mutavassıt bir halde seyretti. Fakat hâlî bir saha bulunca süratle hareket ederdi" demiştir. {B1666 Buhârî, Hac, 92.}

İZAHI

Bu hadisten sonra *Sahîh-i Buhârî*'de Üsâme b. Zeyd'in Arafat dönüşüne dair şöyle bir hadisi daha vardır. Bu hadisinde Üsâme hazretleri: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Arafat'tan dönüşünde Şi'be doğru sapmış ve kazâ-i hâcet edip abdest almıştı. Ben, "Yâ Resûlellah! Namaz mı kılacaksınız?" diye sordum. Resûlullah, "*Namaz önünde* (ki Müzdelife'de kılınacaktır)" buyurdu.[113] Bu hadisin yine *Sahîh-i Buhârî*'de ikinci bir tarîk-i rivayeti vardır ve şöyledir. Üsâme hazretleri diyor ki: Arafat dönüşünde ben, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin redifi idim. Resûlullah Müzdelife'nin yakınında bulunan Şi'b-i Eyser'e erişince devesini çökdürdü. (İnip) abdest bozdu. Sonra geldi. Ben abdest suyu döktüm, Resûlullah hafif bir surette abdest aldı. Ben, "Yâ Resûlellah! Namaz mı kılacaksınız?" dedim. Resûlullah, "*Namaz, önündeki Müzdelife'de hazırdır*" buyurdu ve devesine binip Müzdelife'ye geldi ve başka şey ile meşgul olmayıp hemen akşamla yatsı namazlarını kıldı. Sonra yevm-i nahrin sabahında Fazl b. Abbas Resûlullah'a redif oldu.[114] Abdullah b. Abbas da Fazl b. Abbas'tan, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin Cemretülakabe'ye varıncaya kadar telbiye buyurduğunu rivayet etmiştir.[115]

113 {B1667 Buhârî, Hac, 93.}
114 {B1669 Buhârî, Hac, 93.}
115 {B1670 Buhârî, Hac, 93.}

815

•.•.•

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ ﵄ أَنَّهُ دفَعَ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ يَوْمَ عَرَفَةَ فَسَمِعَ النَّبِيُّ ﷺ وَرَاءَهُ زَجْرًا شَدِيدًا وَضَرْبًا لِلْإِبِلِ فَأَشَارَ بِسَوْطِهِ إِلَيْهِمْ وَقَالَ أَيُّهَا النَّاسُ عَلَيْكُمْ بِالسَّكِينَةِ فَإِنَّ الْبِرَّ لَيْسَ بِالْإِيضَاعِ

TERCÜMESİ

Abdullah b. Abbas radıyallahu anhümâdan rivayet olunduğuna göre, Abdullah, Nebî sallallahu aleyhi ve sellemle beraber arefe günü (Arafat'tan Müzdelife'ye) dönmüştü. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem arkasında (bazı kimselerin) bağırıp çağırdığını, devesini döğdüğünü işitince, Resûlullah bunlara kamçısıyla işaret ederek, "Ey nâs! Ağır olunuz! Hayır, acele yürümekle temin edilmez" buyurdu demiştir. {B1671 Buhârî, Hac, 94.}

816

•.•.•

عَنْ أَسْمَاءَ بِنْتِ أَبِي بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّهَا نَزَلَتْ لَيْلَةَ جَمْعٍ عِنْدَ الْمُزْدَلِفَةِ فَقَامَتْ تُصَلِّي فَصَلَّتْ سَاعَةً ثُمَّ قَالَتْ يَا بُنَيَّ هَلْ غَابَ الْقَمَرُ قَالَ لَا فَصَلَّتْ سَاعَةً ثُمَّ قَالَتْ هَلْ غَابَ الْقَمَرُ قُلْتُ نَعَمْ قَالَتْ فَارْتَحِلُوا قَالَ فَارْتَحَلْنَا وَمَضَيْنَا حَتَّى رَمَتِ الْجَمْرَةَ ثُمَّ رَجَعَتْ فَصَلَّتِ الصُّبْحَ فِي مَنْزِلِهَا قَالَ فَقُلْتُ لَهَا يَا هَنْتَاهْ مَا أُرَانَا إِلَّا قَدْ غَلَّسْنَا قَالَتْ يَا بُنَيَّ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَذِنَ لِلظُّعُنِ.

TERCÜMESİ

Ebû Bekir'in kızı Esmâ (Zâtü'n-Nitâkayn) radıyallahu anhümâdan (kölesi Abdullah b. Keysân'ın) rivayetine göre Esmâ (hazretleri) akşamla yatsı namazlarının cemedildiği gece Müzdelife'ye nâzil olmuş ve orada geceleyip namaz kılmıştı. (Abdullah diyor ki:) Bir saat namaz kıldıktan sonra, "Oğlum, ay battı mı?" diye sordu. Ben, "Hayır, (batmadı)" diye cevap verdim. Bir saat daha namaz kıldıktan sonra, "Oğlum, ay battı mı?" diye (tekrar) sordu. Ben de, "Evet battı" diye cevap verdim. Esmâ (hazretleri), "Öyle ise Mina'ya doğru yollanınız" diye emretti. Biz de yollandık, yürüdük. Nihayet (Cemre mevkiine geldik) Cemre(-i Kübrâ')yı attıktan sonra Esma radıyallahu anhâ (Mina'daki menziline) döndü ve bu menzilinde sabah namazını kıldı. Abdullah diyor ki, ben Esmâ'ya, "Anneciğim! Öyle zannediyorum ki biz, vakt-i meşrûa takaddüm ettik" dedim. Bana cevaben, "Oğlum! Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem mahfeli kadınlar için erken Cemre etmelerine izin vermiştir" dedi. {B1679 Buhârî, Hac, 98.}

817

•.•.•

عَنْ عَائِشَةَ ﵂ قَالَتْ نَزَلْنَا الْمُزْدَلِفَةَ فَاسْتَأْذَنَتِ النَّبِيَّ ﷺ سَوْدَةُ أَنْ تَدْفَعَ قَبْلَ حَطْمَةِ النَّاسِ وَكَانَتِ امْرَأَةً بَطِيئَةً فَأَذِنَ لَهَا فَدَفَعَتْ قَبْلَ حَطْمَةِ النَّاسِ وَأَقَمْنَا حَتَّى أَصْبَحْنَا نَحْنُ ثُمَّ دَفَعْنَا بِدَفْعِهِ فَلأَنْ أَكُونَ اسْتَأْذَنْتُ رَسُولَ اللهِ ﷺ كَمَا اسْتَأْذَنَتْ سَوْدَةُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ مَفْرُوحٍ بِهِ.

TERCÜMESİ

Âişe radıyallahu anhâdan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Vedâ haccında biz, Müzdelife'ye gelmiştik. Sevde (bint Zem'a) halkın izdihamından evvel kendisinin Mina'ya gönderilmesi hususunda Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden izin istemişti. Sevde (iri yapılı), ağır canlı bir kadındı. Resûlullah Sevde'ye izin verdi ve halkın izdihamından evvel onu Mina'ya gönderdi. Biz de sabaha kadar Resûlullah'ın nezdinde kaldık. Sonra Resûlullah bizi de, Sevde'yi gönderdiği gibi Mina'ya gönderdi. (Keşke) Sevde'nin isti'zân ettiği gibi ben de Resûlullah'tan izin dileyeydim. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden isti'zân etmekliğim, bana, dünyaya mâlik olmaktan daha sevimlidir. {B1681 Buhârî, Hac, 98.}

818

•.•.•

عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ أَنَّهُ قَدِمَ جَمْعًا فَصَلَّى الصَّلَاتَيْنِ كُلَّ صَلَاةٍ وَحْدَهَا بِأَذَانٍ وَإِقَامَةٍ وَالْعَشَاءُ بَيْنَهُمَا ثُمَّ صَلَّى الْفَجْرَ حِينَ طَلَعَ الْفَجْرُ قَائِلٌ يَقُولُ طَلَعَ الْفَجْرُ وَقَائِلٌ يَقُولُ لَمْ يَطْلُعِ الْفَجْرُ ثُمَّ قَالَ إِنَّ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِنَّ هَاتَيْنِ الصَّلَاتَيْنِ حُوِّلَتَا عَنْ وَقْتِهِمَا فِي هٰذَا الْمَكَانِ الْمَغْرِبَ وَالْعِشَاءَ فَلَا يَقْدَمُ النَّاسُ جَمْعًا حَتَّى يُعْتِمُوا وَصَلَاةَ الْفَجْرِ هٰذِهِ السَّاعَةَ ثُمَّ وَقَفَ حَتَّى أَسْفَرَ ثُمَّ قَالَ لَوْ أَنَّ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ أَفَاضَ الْآنَ أَصَابَ السُّنَّةَ فَمَا أَدْرِي أَقَوْلُهُ كَانَ أَسْرَعَ أَمْ دَفْعُ عُثْمَانَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ فَلَمْ يَزَلْ يُلَبِّي حَتَّى رَمَى جَمْرَةَ الْعَقَبَةِ يَوْمَ النَّحْرِ.

TERCÜMESİ

Abdullah (b. Mes'ûd) radıyallahu anhtan (Yezîd b. Nehaî) şöyle rivayet etmiştir: Abdullah b. Mes'ûd (Arafat'tan) Müzdelife'ye geldi. Akşamla yatsı namazlarından her birini başlı başına birer ezan ve ikametle kıldı ve bu iki namazın arasını akşam taamı ile ayırdı. Bundan sonra İbn Mes'ûd şafak söktüğü sırada (çok erken) sabah namazını kıldı. (Hatta) kimi fecr tulû' etti, kimi de fecr tulû' etmedi diyordu. Sonra Abdullah b. Mes'ûd, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin, akşamla yatsıdan ibaret olan bu iki namaz, şu Müzdelife mevkiinde (mûtat olan) vakitlerinden tahvil edilmiştir. Sakın nâs, yatsı vakti girmedikçe Müzdelife'ye gelmeye çalışmasın. Sabah namazı(nın vakti) de (tulû'-i fecre işaret buyurularak), "Şu saattir" buyurduğunu haber verdi.

Sonra İbn Mes'ûd tan yeri ağırıncaya kadar Müzdelife'de tevakkuf etti. Sonra, "Emîrü'l-mü'minîn (Osman radıyallahu anh) bu saatte Müzdelife'den hareket etse, sünnet-i seniyyeye muvâfakat etmiş olur" dedi. (Râvi Yezîd en-Nehaî), "İbn Mes'ûd, bu sözü mü evvel söyledi. Yahut Hazret-i Osman'ın Müzdelife'den Mina'ya hareketi mi evvel vâki oldu? Bilmiyorum. İbn Mes'ûd, kurban bayramının ilk günü Cemretülakabe'yi remyedinceye kadar telbiyeye devam eyledi" demiştir. {B1683 Buhârî, Hac, 99.}

İZAHI

Hacının telbiyeye ne zamana kadar devam edip ne vakit keseceğinde ulemâ ihtilâf etmiştir. Bir kısmı Cemretülakabe'yi remyedene kadar devam eder demişlerdir ki bu mezhep İbn Mes'ûd, İbn Abbas radıyallahu anhümden mervîdir. Atâ b. Ebû Rebâh, Tâvûs, Nehaî, İbn Ebû Leylâ, Sevrî, Ebû Hanîfe, Şâfiî, Ahmed, İshak hazerâtının mezhepleri de böyledir. Ali radıyallahu anhtan arefe günü güneş gurup edince telbiye kesilir, dediği rivayet edilmiştir. İmam Mâlik de, "Medine ulemâsı daima bu veçhile amel etmişlerdir" demiş. İbn Şihâb, "Hazret-i Ali'nin bu ictihadı Ebû Bekir, Ömer, Osman, Âişe, Saîd b. Müseyyeb radıyallahu anhümden mervî olduğunu söylemiştir.

Birinci ictihad sahipleri yani Cemretülakabe ile telbiyenin kat' edileceğine kāil olanlar da bir noktada ihtilâf etmişlerdir. Bunlardan Süfyân es-Sevrî, Ebû Hanîfe, Şâfiî, Ebû Sevr Cemretülakabe'nin ilk taşı atılınca telbiyeye nihayet verilir demişlerdir. Ahmed b. Hanbel, İshak, ehl-i nazar ve ehl-i eserden bir kısım zevat da Cemretülakabe tamam edilmedikçe telbiye kat' edilmez demişlerdir. Beyhakī'nin Ebû Vâil vasıtasıyla Abdullah'tan bir rivayetinde Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin Cemretülakabe'nin ilk taşını atıncaya kadar telbiyeye devam buyurduğu bildirilmiştir.

Bu ihtilâf, hacının telbiyeyi zamân-ı kat'ına aittir. Bunun gibi umre eden mu'temirin zamân-ı kat'i hakkında ihtilâf vardır: Bazıları mîkātta ihrama giren mu'temir, Harem havzasına girince telbiyeyi kat' eder demişlerdir. Bazıları da Mekke'nin evlerini görünceye kadar devam edeceğine hükmetmişlerdir. İmam Ebû Hanîfe Hacerülesved'i selâmlayıncaya değin telbiye edilip, istilâm edilince kat' edilir demiştir. İmam Şâfiî umrecinin telbiye zamanının müntehası, tavafa başlaması zamanıdır demiştir. İmam Mâlik de mîkāttan ihrama giren kimse Harem'e dahil olunca keser, Ci'râne'den, Ten'îm'den ihrama giren de Mekke'nin evlerini görünce telbiyeye nihayet verir demiştir. Mücâhid'in İbn Abbas'tan bir rivayetinde İbn Abbas: umreci, Hacerülesved rüknünü istilâm edinceye değin telbiye kat' etmez demiştir ki Ebû Hanîfe mezhebinin delilidir. İbn Mes'ûd da, "Mu'temir bütün ef'âl-i umreyi tamamlamadıkça telbiyeyi kat' etmez" demiştir (*Umdetü'l-kārî*, IV, 696-697).

819

•.•.•

عَنْ عُمَرَ ﷺ أَنَّهُ صَلَّى بِجَمْعٍ الصُّبْحَ ثُمَّ وَقَفَ فَقَالَ إِنَّ الْمُشْرِكِينَ كَانُوا لَا يُفِيضُونَ حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ وَيَقُولُونَ أَشْرِقْ ثَبِيرُ وَإِنَّ النَّبِيَّ ﷺ خَالَفَهُمْ ثُمَّ أَفَاضَ قَبْلَ أَنْ تَطْلُعَ الشَّمْسُ.

TERCÜMESİ

Ömer (b. Hattâb) radıyallahu anhtan rivayet eden (Amr b. Meymûn) der ki: Hazret-i Ömer sabah namazını Müzdelife'de kıldı. Sonra (Meş'arü'l-Haram'da) vakfe etti de dedi ki: Müşrikler, güneş doğmadıkça Müzdelife'den Mina'ya dönmezlerdi ve "Ey Sebîr (dağı, güneşin ziyasıyla) yıldıra (da biz, Mina'ya gidelim)" derlerdi. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Kureyş müşriklerine muhalefet edip güneş doğmazdan evvel (alaca karanlıkta) Müzdelife'den (Mina'ya) döndü. {B1684 Buhârî, Hac, 100.}

820

•.•.•

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَأَى رَجُلًا يَسُوقُ بَدَنَةً فَقَالَ ارْكَبْهَا فَقَالَ إِنَّهَا بَدَنَةٌ فَقَالَ ارْكَبْهَا فَقَالَ إِنَّهَا بَدَنَةٌ قَالَ ارْكَبْهَا وَيْلَكَ فِي الثَّالِثَةِ أَوْ فِي الثَّانِيَةِ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan rivayet edildiğine göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem birinin kurbanlık devesini sevkettiğini, (kendisi yaya olarak gittiğini) görmüş de ona, "Deveye bin!" buyurmuş. O kimse, "(Yâ Resûlellah!) Bu deve kurbanlıktır, (nasıl binerim)" demesi üzerine Resûlullah, "Bu kurbanlık deveye bin!" buyurmuş. O kimse yine, "Bu kurbanlıktır" deyince, Resûlullah üçüncü veya ikinci defasında, "Yazıklar olsun sana! Bin şu deveye!" buyurmuştur. {B1689 Buhârî, Hac, 103.}

İZAHI

Buhârî'nin yine Ebû Hüreyre'ye müntehî olan bir rivayet tarikinde Ebû Hüreyre'nin, "Bu adamın devesine bindiğini gördüm" suretinde bir ziyade de vardır. Hadiste zikrolunan deve sahibinin ismi bildirilmemiştir.

Bu hadisten kurbanlık deveye zaruret halinde binmek câiz olduğu istifade edilmiştir. Bu cevaz hükmü Şa'bî, Hasan-ı Basrî, Atâ b. Ebû Rebâh'tan ve daha birçok tâbiî ricalinden menkuldür. İmam Ebû Hanîfe ile ashabının mezhebi de böyledir. Bu cihetle sâhib-i *Hidâye* bu cevazı ıztırâr ile takyîd etmiştir.

Urve, Ahmed b. Hanbel, İshak, ehl-i zâhir bir zarurete mebnî olsun, zaruret bulunmasın, mutlak surette binilir demişlerdir. Bu ictihad, Kaffâl, Mâverdî'den de nakledilmiştir. Nevevî de *Ravza*'da bunu iltizam etmiştir. İbn Abdülber de İmam Şâfiî ile İmam Mâlik'ten bir lüzum ve ihtiyaç bulunmadıkça rükûbun mekruh olduğunu nakletmiştir.

821

•.•.•

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا قَالَ تَمَتَّعَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ وَأَهْدَى فَسَاقَ مَعَهُ الْهَدْيَ مِنْ ذِي الْحُلَيْفَةِ وَبَدَأَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَهَلَّ بِالْعُمْرَةِ ثُمَّ أَهَلَّ بِالْحَجِّ فَتَمَتَّعَ النَّاسُ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ فَكَانَ مِنَ النَّاسِ مَنْ أَهْدَى فَسَاقَ الْهَدْيَ وَمِنْهُمْ مَنْ لَمْ يُهْدِ فَلَمَّا قَدِمَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَكَّةَ قَالَ لِلنَّاسِ مَنْ كَانَ مِنْكُمْ أَهْدَى فَإِنَّهُ لَا يَحِلُّ لِشَيْءٍ حَرُمَ مِنْهُ حَتَّى يَقْضِيَ حَجَّهُ وَمَنْ لَمْ يَكُنْ مِنْكُمْ أَهْدَى فَلْيَطُفْ بِالْبَيْتِ وَبِالصَّفَا وَالْمَرْوَةِ وَلْيُقَصِّرْ وَلْيَحْلِلْ ثُمَّ لِيُهِلَّ بِالْحَجِّ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ هَدْيًا فَلْيَصُمْ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَسَبْعَةً إِذَا رَجَعَ إِلَى أَهْلِهِ.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radıyallahu anhümâdan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem haccetü'l-Vedâ'da umreyi hacca terdîf ile temettu‘ buyurdu ve Zülhuleyfe'den beraberinde kurbanlık sevkedip bunları (Kâbe'ye) hediye eyledi. Ve Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (ihrama girerken) umre (niyeti) ile telbiyeye başlayıp, sonra hac (niyeti) ile telbiye buyurdu. Ashap, (Zülhuleyfe'de yalnız) hacca niyetle (ihramlanıp Mekke'ye geldiklerinde haccı fesh ile nihayet) umreyi iltizam ederek Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ile beraber mütemetti‘ oldular.

Ashaptan kurbanlık sevkedenler bulunduğu gibi sevketmeyenler de vardı. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Mekke'ye gelince, hüccâca şöyle ilân buyurdu: Hüccacdan kurbanlık sevkedenler (ihramlarını muhafaza etsinler) edâ-yı hac edinceye kadar ihramlıya işlemesi haram olan şeylerden hiçbir şey işlemek bunlara helâl değildir. Kurbanlık sevketmeyenler ise beyti tavaf ve Safâ ile Merve arasında sa'y etsin, saçından bir parça kestirip ihramından çıksın! Sonra (Arafat'a çıkılacağı sırada) hac için ihramlansın! (Mina'da) kesecek kurban bulamayan her fert (ihramlandıktan sonra) hac sırasında üç gün oruç tutsun. Yedi gün de ehline (memleketine) döndükten sonra tutsun (on günü doldursun!). {B1691 Buhârî, Hac, 104.}

İZAHI

Metn-i *Buhârî*'de bu hadisin mâba'di vardır. Fakat hadisin bu bâki kısmı yukarıdaki hadislerde mükerreren zikredildiği için müellif Zebîdî merhum *Tecrîd*'e almamıştır.

822

•.•.•

عَنِ الْمِسْوَرِ بْنِ مَخْرَمَةَ وَمَرْوَانَ ﵄ قَالَا خَرَجَ النَّبِيُّ ﷺ مِنَ الْمَدِينَةِ زَمَنَ الْحُدَيْبِيَةِ فِي بِضْعَ عَشْرَةَ مِائَةً مِنْ أَصْحَابِهِ حَتَّى إِذَا كَانُوا بِذِي الْحُلَيْفَةِ قَلَّدَ النَّبِيُّ ﷺ الْهَدْيَ وَأَشْعَرَهُ وَأَحْرَمَ بِالْعُمْرَةِ.

TERCÜMESİ

Misver b. Mahreme'e ile Mervân radıyallahu anhümâdan şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Hudeybiye sırasında Medine'den yüz on bu kadar ashabıyla çıktı. Nihayet Zülhuleyfe'de bulundukları sırada Nebî sallallahu aleyhi ve sellem kurbanlık hedyi kılâdeledi ve nişanladı. Umre niyetiyle de ihrama girdi. {B1964 Buhârî, Hac, 106.}

İZAHI

Bu izahımızda hadisin iki râvisinin terceme-i hallerini bildireceğiz:

Misver b. Mahreme. Abdümenâfoğulları'ndandır. Vâlidesi Abdurrahman b. Avf'ın hemşiresi Âtike'dir. Hicretin 2. yılında dünyaya gelmiştir. Mekke'nin fethinden sonra altı yaşında Medine'ye gitmiştir. İrtihâl-i nebevî sırasında sekiz yaşında idi. Resûl-i Ekrem'den hadis hıfzetmiş ve *Sahîhayn*'da rivayet edilmiştir. Müslim'in bazı rivayet tariklerinde müşârün ileyh Misver, سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَنَا مُحْتَلِمٌ "Ben, doğrudan Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden hadis işittim. O sırada hadis tahammül edecek derece âkıl, zâbıt bir çağda idim" demiştir. Abdullah b. Zübeyr Mekke'de Yezîd zamanında ilk muhasara edildiği sırada mancınıkla atılan taşlardan birisi sâhib-i tercemeye isabet etmekle şehîden irtihal etmiştir. Taşın isabeti sırasında Hicr'de namaz kılıyormuş. Vefatı 64 tarihine müsâdiftir. Cenaze namazı, İbn Zübeyr radıyallahu anhümâ tarafından kıldırılmıştır. İbn Zübeyr'den dört aylık küçük idi.

Mervân b. Hakem. Emevî'dir. Hazret-i Osman'ın amuca-zâdesidir. Hilâfeti zamanında da kâtibi idi. Bu da hicretin 2. yılında dünyaya gelmiştir. Vâkıdî, "Mervan, Resûl-i Ekrem'i gördü, fakat hiçbir şey hıfzetmedi" diyor. *İsâbe*'de de sohbet-i nebevîye nâil olduğunu ehl-i ilimden cezmeden bir kimse bilmiyoruz deniliyor. Binaenaleyh Resûl-i Ekrem'den mürselen rivayet etmiştir. Hudeybiye Seferi hakkında da Buhârî, Mervân'dan, Misver b. Mahreme'ye mukārin olarak rivayet etmiştir. *Takrib*'de de Mervân'ın şeref-i sohbete nâil olduğu sabit değildir deniliyor. Mervân, Muâviye b. Yezîd'i istihlâf ederek 64 tarihinde Şam'da riyâsete geçmişse de İbn Zübeyr hayatta bulunduğu için ehl-i ilim nazarında emâreti sahih değildir. 65 senesinde de vefat etmiştir.

823

•.•.•

عَنْ عَائِشَةَ ﵂ أَنَّهُ بَلَغَهَا أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ ﵄ يَقُولُ مَنْ أَهْدَى هَدْيًا حَرُمَ عَلَيْهِ مَا يَحْرُمُ عَلَى الْحَاجِّ حَتَّى يُنْحَرَ هَدْيُهُ فَقَالَتْ عَائِشَةُ لَيْسَ كَمَا قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ أَنَا فَتَلْتُ قَلَائِدَ هَدْيِ رَسُولِ اللهِ ﷺ بِيَدَيَّ ثُمَّ قَلَّدَهَا رَسُولُ اللهِ ﷺ بِيَدَيْهِ ثُمَّ بَعَثَ بِهَا مَعَ أَبِي فَلَمْ يَحْرُمْ عَلَى رَسُولِ اللهِ ﷺ شَيْءٌ أَحَلَّهُ اللهُ لَهُ حَتَّى نُحِرَ الْهَدْيُ.

TERCÜMESİ

Amre bint Abdurrahman'ın, vâlidesinden rivayetine göre, Ziyâd b. Ebû Süfyân Âişe radıyallahu anhâya bir mektup gönderip mektubunda, "Abdullah b. Abbas radıyallahu anhümâ "Kim ki (Mekke'ye) kurban gönderip (Kâbe'ye) hediye ederse, kurbanı kesilinceye kadar hacılara ihramlı iken haram olan şeyler, o kimseye haram olur" diyor. "(Siz, ne dersiniz?)" demişti. Hazret-i Âişe cevaben demiştir ki: "Bu mesele, İbn Abbas'ın dediği gibi değildir. (Hicretin 9. yılında) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin kurbanının kılâde (ip)lerini iki elimle ben büktüm. Sonra Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (aldı); iki eliyle hedyini kılâdeledi. Sonra da bu kurbanlıkları babam (Ebû Bekir) ile (Mekke'ye) gönderdi. İhramlı hacıya haram olan şeylerden hiçbir şey Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme haram olmadı. (Belki) bu kurbanlar kesilinceye kadar Allah Teâlâ Resûlullah'a bu muharremâtı helâl kıldı. {B1700 Buhârî, Hac, 109.}

İZAHI

Tercümemizin baş tarafında hadisin sûret-i sevkini ifade eden kısmını *Buhârî* metninden tercüme ettik. *Tecrîd* metnindeki gibi hadisi doğrudan Hazret-i Âişe'den rivayet etmek suretiyle tercüme, çok eksik olacaktı.

Mektup sahibi Ziyâd b. Ebû Süfyân'ın vâlidesi Sümeyye, Ubeyd'in karısıdır. Ziyâd da bunun firâşından dünyaya gelmiştir. Bu cihetle Ziyâd b. Ubeyd denilirdi. Bilâhare Muâviye'nin hilâfeti zamanında birçok kimse Ebû Süfyân'ın Ziyâd benim oğlumdur dediğine şehâdet ettiklerinden, Muâviye tarafından Ziyâd, Süfyânîler'e istilhak edilmiştir. Ziyâd'ın nesebi böyle meçhul olduğu için Ziyâd b. Ebîh diye de meşhurdur (Kastallânî).

Bununla beraber Ziyâd, dühât ve hutabâ-i Arap'tandır. Devr-i Fârûkî'de Medine'de ilk defa olarak umum müvâcehesinde irat ettiği bir hutbesi herkesin nazar-ı takdir ve tahsinini celbederek sâmiîn biribirine, "Bu hatip kimin oğludur?" diye sormaya başladıklarında Ebû Süfyân yanında bulunanlara, "Ziyâd kimin oğlu olduğunu ben bilirim. Fakat Hazret-i Ömer'in kırbacından korkarım" diyerek kendisinin gayri meşrû mahsulü firâşı olduğuna işaret etmiştir. Ziyâd, idarede de müthiş bir sâhib-i dehâ olduğu için Muâviye tarafından Irâkeyn yani Basra ile Kûfe vilâyetlerinin ikisine birden vali tayin edilmiştir ve esasen Ziyâd'ı bu maksatla istilhak etmişti.

824

•.•.•

وَعَنْهَا ﵂ فِي رِوَايَةٍ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ أَهْدَى غَنَمًا وَفِي رِوَايَةٍ عَنْهَا أَنَّهُ ﷺ قَلَّدَ الْغَنَمَ وَقَامَ فِي أَهْلِهِ حَلَالًا وَفِي رِوَايَةٍ عَنْهَا قَالَتْ فَتَلْتُ قَلَائِدَهَا مِنْ عِهْنٍ كَانَ عِنْدِي.

TERCÜMESİ

Yine Âişe radıyallahu anhâdan gelen bir rivayette, “Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (Mekke’ye kurbanlık) koyun ihdâ buyurdu” vârit olmuştur. {B1701 Buhârî, Hac, 110.}

Yine Âişe radıyallahu anhâdan gelen diğer bir rivayette de, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (kurbanlık) koyun kılâdeledi ve ehli yanında muharremât-i ihramdan mücerret bir halde bulundu” suretinde vârit olmuştur. {B1702 Buhârî, Hac, 110.}

Diğer bir tarikte de Hazret-i Âişe’nin, “Bu kurbanlıkların kılâdelerini yanımdaki (renkli) bir softan büktüm” dediği rivayet edilmiştir. {B1705 Buhârî, Hac, 111.}

825

•.•.•

عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أَمَرَنِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَنْ أَتَصَدَّقَ بِجِلَالِ الْبُدْنِ الَّتِي نَحَرْتُ وَبِجُلُودِهَا.

TERCÜMESİ

Ali (b. Ebû Tâlib) radıyallahu anhtan rivayet olunduğuna göre, müşârün ileyh, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bana, kestiği kurban develerinin çullarını ve derilerini tasadduk etmemi emreyledi” demiştir. {B1707 Buhârî, Hac, 113.}

826

•.•.•

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهَا قَالَتْ خَرَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِخَمْسٍ بَقِينَ مِنْ ذِي الْقَعْدَةِ تَقَدَّمَ وَفِي هٰذِهِ الرِّوَايَةِ زِيَادَةٌ فَدُخِلَ عَلَيْنَا يَوْمَ النَّحْرِ بِلَحْمِ بَقَرٍ فَقُلْتُ مَا هٰذَا قَالَ نَحَرَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ أَزْوَاجِهِ.

TERCÜMESİ

Âişe radıyallahu anhâdan sıddîka-i müşârün ileyhânın, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile biz, (Vedâ haccına) zilkadeden beş gün kala (Medine'den) çıkmıştık" dediği yukarıda geçti. Bu rivayette ise şu ziyade vardır: Âişe hazretleri demiştir ki: Kurban bayramının ilk günü (Mina'da elinde) sığır eti ile birisi bana geldi. Ben, "Bu nedir?" diye sordum. Eti getiren, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem zevceleri namına kurban kesti. (Bu da kurbanınızın etindendir) diye cevap verdi. {B1709 Buhârî, Hac, 115.}

827

•.•.•

عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمَا أَنَّهُ كَانَ يَنْحَرُ فِي الْمَنْحَرِ يَعْنِي مَنْحَرِ رَسُولِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ .

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radıyallahu anhümânın kurbanını Menhar'da yani Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin kurban kestiği yerde kesmek itiyadında olduğunu, kölesi Nâfi' rivayet etmiştir. {B1710 Buhârî, Hac, 116.}

İZAHI

Bu hadisi *Buhârî* metnine göre tercüme ettik. *Tecrid*'deki muhtasar metne göre, İbn Ömer kendi fiilini kendisi nakletmiş oluyor ki hadisin metn-i *Buhârî*'deki sûret-i sevkine muhaliftir. Asıl râvinin Nâfi' olduğunu tasrih ederek bu ibhamı izâle etmiş bulunuyor.

İbnü't-Tîn, menhar-i Nebî aleyhi's-selâmın Cemretülûlâ yanında ve Mina Mescidi'ni velyeden mahalde olduğunu bildiriyor. Fâkihî de Mina'daki menzil-i Nebî aleyhi's-selâmın musallânın sol tarafında olduğunu Atâ ile Tâvûs'tan rivayet etmiştir *(Umdetü'l-kārî)*.

828

•.•.•

وَعَنْهُ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ أَنَّهُ رَأَى رَجُلًا قَدْ أَنَاخَ بَدَنَتَهُ يَنْحَرُهَا فَقَالَ ابْعَثْهَا قِيَامًا مُقَيَّدَةً سُنَّةَ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ .

TERCÜMESİ

Yine İbn Ömer radıyallahu anhümânın (Mina'da) kurbanlık devesini çöktürüp kestiğini gördüğü bir kimseye, "Ayağı bağlı ve ayakta olarak kes! Devenin bu suretle boğazlanması Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemin sünnetidir" dediğini Ziyâd b. Cübeyr rivayet etmiştir. {B1713 Buhârî, Hac, 118.}

İZAHI

Buhârî *Sahîh*'inde فَاذْكُرُوا اسْمَ اللهِ عَلَيْهَا صَوَافَّ "*Bedeneler ayakta oldukları halde üzerlerine Allah'ın ismini zikrederek kurban ediniz*"[116] kavl-i şerifindeki "savâf" kelimesini İbn Abbas'ın (kıyam) ile tefsir ettiğini ta'lîkan rivayet ediyor. Deve, bu vaziyette yani ayağı bağlı ve üç ayağı üzerinde kāim olarak ayakta gerdanından boğazlanır. Bu yolda boğazlanmaya (nahr) denir. Çene altından zebhedilmesi de câizdir. Sığır ve davar ise yatırılıp üç ayağı bağlanarak kesilir. Buna da (zebih) denilir. Nahrde de, zebihte de ismullah zikrolunur. "Bismillah vallahu ekber. Allāhümme minke ileyk (Allahım! İsmini anarak keserim. Allah her şeyden büyüktür. Rabbim! Senden sana rücû ederim)" diyerek kesmek me'sûrdur.

Buhârî'nin İbn Abbas'tan ta'lîkan bu rivayetini, Hâkim *Müstedrek*'inde mevsûlen yine İbn Abbas'tan şu suretle rivayet ediyor: قِيَامًا عَلَى ثَلَاثِ قَوَائِمَ مَعْقُولَةً "Üç ayak üzerinde kāim ve bağlı olarak kesiniz!" Nasıl ki İbn Mes'ûd radıyallahu anh bu kelime-i şerifeyi "fâ"nın kesriyle ve âhirinde nûn ile صَافِنَه kıraat etmiştir ve صَوَافِنَ nin cem'idir ki muztarib olmaması için bir ayağı bağlanarak kaldırılan hayvandır.

---

116 {Buhârî, Hac, 103 (bab başlığı); el-Hac, 22/36.}

829

•.•.•

عَنْ عَلِيٍّ ﵁ قَالَ أَمَرَنِي النَّبِيُّ ﷺ أَنْ أَقُومَ عَلَى الْبُدْنِ وَلَا أُعْطِيَ عَلَيْهَا شَيْئًا فِي جِزَارَتِهَا.

TERCÜMESİ

Ali b. Ebû Tâlib radıyallahu anhtan rivayet edildiğine göre, müşârün ileyh hazretleri, "Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bana kurban develerine nezaret etmemi ve bunların zebhi hususunda kurbandan (ücret namıyla) hiçbir şey vermemekliğimi emreyledi" demiştir. {B1716 Buhari, Hac, 120.}

İZAHI

Buhârî'nin bu babda İbn Ebû Leylâ'dan rivayetine göre, Hazret-i Ali Resûl-i Ekrem'in haccetü'l-Vedâ'da kurbanlık devesinin 100 tane olduğunu bildirmiştir. Müslim'in Câbir et-Tavîl'den rivayetine göre, bunlardan altmış üç tanesini Resûl-i Ekrem bizzat boğazlayıp geri kalanının kesilmesini Hazret-i Ali'ye havale buyurmuştur. Bu hadis ile istidlâl edilerek kurbanın zebhinde, etinin taksiminde ve daha bu nevi kurbana ait hususlarda vekâlet tecviz edilmiştir. Yine bu hadîs-i şerife binâ-i hükm edilerek kurbanın ücret-i zebhini kurban etinden mahsup etmek câiz değildir denilmiştir. Kurbanı kesen fakir olursa, ücret-i zebhi tamamen verilmek şartıyla kurban etinden tasadduk edilmesi tecviz edilmiştir.

830

•.•.•

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللّٰهِ ﷺ قَالَ كُنَّا لَا نَأْكُلُ مِنْ لُحُومِ بُدْنِنَا فَوْقَ ثَلَاثِ مِنًى فَرَخَّصَ لَنَا النَّبِيُّ ﷺ فَقَالَ كُلُوا وَتَزَوَّدُوا فَأَكَلْنَا وَتَزَوَّدْنَا.

TERCÜMESİ

Câbir b. Abdullah radıyallahu anhümâdan rivayet olunduğuna göre, müşârün ileyh demiştir ki: Biz, Mina'da kaldığımız üç günden fazla bir zamanda kurban develerimizin etinden yemezdik. (Üç günden arta kalan eti tasadduk ederdik). Sonra Nebî sallallahu aleyhi ve sellem müsaade etti ve "Kurban etini yiyiniz ve (kavurup) azık yapınız" buyurdu. Biz de yedik ve azık edindik. {B1719 Buhârî, Hac, 124.}

İZAHI

Bu hadisin rivayet tarikleri pek çoktur ve mütehâliftir. Şârih Aynî *Umdetü'l-kārî*'de bunları toplamıştır. Bu cihetle ulemâ, kurban etinin ne kadarı yenilip ne miktarı tasadduk edileceğinde ihtilâf etmişlerdir. Alkame'nin beyanına göre, İbn Mes'ûd radıyallahu anh Alkame'ye kurban etini üç parçaya ayırmasını, bunun bir sülüsünü tasadduk, bir sülüsünü hediye etmesini, bir sülüsünü de ailesiyle yemesini emretmiştir. Bu kavil Atâ b. Ebû Rebâh'tan da nakledilmiştir. Şâfiî, Ahmed, İshak'ın kavilleri de böyledir. Süfyân es-Sevrî kurbanın çok miktarı tasadduk edilmelidir demiş. İmam Ebû Hanîfe sülüsten az miktarı tasadduk edilmesi re'yinde bulunmuştur. Sâhib-i *Hidâye*, kurban etinin yenilmesinin cevazını bildirdikten sonra bu hükmün nezir olmayan kurbana mahsus olduğunu, adak kurbanında ise adayan kimsenin ister zengin olsun, ister fakir bulunsun adak etinden yemesi câiz olmadığını zikretmiştir. Mâlik, Şâfiî, Ahmed hazerâtının mezhepleri de böyledir. Yalnız Ahmed b. Hanbel'den nâzirin yemesinin cevazı hakkında da bir kavil nakledilmiştir. Sonra kurban etinden sahibinin yemesi, ulemânın çoğuna göre müstehaptır (*Umdetü'l-kārî)*.

831

•.•.•

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا قالَ حَلَقَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي حَجَّتِهِ.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radıyallahu anhhümâdan “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (Vedâ) haccında başını tıraş etti” dediği rivayet edilmiştir. {B1726 Buhârî, Hac, 127.}

832

•.•.•

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ اللّٰهُمَّ ارْحَمِ الْمُحَلِّقِينَ قَالُوا وَالْمُقَصِّرِينَ يَا رَسُولَ اللهِ قَالَ اللّٰهُمَّ ارْحَمِ الْمُحَلِّقِينَ قَالُوا وَالْمُقَصِّرِينَ يَا رَسُولَ اللهِ قَالَ وَالْمُقَصِّرِين.

TERCÜMESİ

Yine İbn Ömer radıyallahu anhümâdan gelen bir rivayete göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Yâ rab! Başlarını tıraş edenlere rahmet eyle!” diye dua buyurmuş, ashâb-ı kirâm da, “Yâ Resûlellah! Cenâb-ı Hak saçlarını kestirenlere de rahmet buyursun” demişler. Resûlullah yine, “Yâ rab! Başlarını tıraş edenlere rahmet eyle!” demiş. Ashâb-ı kirâm tekrar, “Yâ Resûlellah! Allah saçlarını kestirenlere de rahmet etsin” demişler. Resûlullah bu defa, “Yâ rab! Saçlarını kestirenlere de rahmet eyle!” diye dua etmiştir. {B1727 Buhârî, Hac, 127.}

İZAHI

Resûl-i Ekrem'in bu hadîs-i şerifte rivayet edilen tıraşı Vedâ haccında mıdır yoksa Hudeybiye'de midir? Bu cihet hadiste tasrih edilmemiştir. Fakat haccetü'l-Vedâ'daki tıraşları olduğuna delâlet eden birçok ehâdîs-i sahîha vardır. Bunu tercümede tasrih ettik. Yine böyle, "*Yâ rab, tıraş olanlara rahmet eyle!*" duasının da haccetü'l-Vedâ'da mı, yoksa Hudeybiye'de mi irat buyurulduğu da tasrih edilmemiştir. Bunun için bazıları bunun Vedâ haccında edildiğine, Kādî İyâz da Hudeybiye günü ashaba tıraşla emir buyurdukları zaman bu suretle dua buyurduğuna kāil olmuşlardır. Fakat Bedreddin el-Aynî'nin dediği gibi bu duanın hem Hudeybiye günü, hem de Vedâ haccında irat buyurulmuş olduğu kabul edilebilir. Her ikisinde de Resûl-i Ekrem tıraş olmalarını emir buyurduklarında ashapta bir tereddüt görmüşlerdi. Binaenaleyh her iki mevkide de dua buyurulduğunu kabul etmek daha doğru olur. Bu cihetle tercümede hac ile takyîd etmedik.

RESÛL-İ EKREM'İN KEYFİYYET-İ HALKI

Müslim *Sahîh*'inde bu hususta Enes b. Mâlik'ten şöyle rivayet ediyor: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Mina'ya geldiğinde Cemretülakabe'yi remyedip sonra menziline geldi, kurbanını kesti. Sonra tıraş edecek olan Ma'mer b. Abdullah'a mübarek başının sağ tarafına işaret ederek "*Burayı al!*" buyurdu. Sonra da sol tarafından tıraş edilmesini emretti. Sonra tıraş edilen bu mübarek saçların halka dağıtılmasına müsaade buyurdu.[117]

Tirmizî'nin bu babda bir rivayeti şöyledir: Resûl-i Ekrem sağ tarafını tıraş ettirdi. Bu saçlarını Ebû Talha'ya verdi. Sonra sol tarafını tıraş ettirdi. Bunu da halka dağıtmak üzere verdi.[118] Tirmizî'nin zâhir-i rivayeti sol tarafının dağılması merkezindedir. Müslim'in de İbn Uyeyne'den rivayeti böyledir. Müslim'in Hafs b. Gıyâs ile Abdüla'lâ'dan rivayetlerinde ise sağ taraf saçının dağıldığını müş'irdir. İşte bu suretle ehl-i rivayetin bir hayli ihtilâfı vardır. Bir rivayet de Ebû Talha'nın refîkası Ümmü Süleym'e verdiğini nâtıktır.

Muhibbüddin et-Taberî bu muhtelif rivayetleri cemederek demiştir ki: Bence sahih olan sağ taraf tıraşının halka dağıldığı, sol tarafın da Ebû Talha ile Ümmü Süleym'e verildiğidir. Ümmü Süleym, Ebû Talha'nın zevci olmakla iki rivayet arasında tezat yoktur.

İmam Mâlik ile İmam Ahmed b. Hanbel bu hadis ile istidlâl ederek başın tekmilini tıraş etmek vâciptir demişlerdir. İmam Ebû Hanîfe dörtte birisi tıraş edilmekle vücûb eda edilmiş olur demiş. İmam Ebû Yûsuf da başın nısfının tıraş edilmesini ihtiyar etmiştir. İmam Şâfiî üç kıl tıraş edilmekle vücûb sâkıt olur demiştir.

Bu hadisin sarâhatine göre halk, taksirden yani tıraş olmak saç kestirmekten efdaldir. Bu hadisten Benî Âdem'in saçının tâhir olduğu hükmü de müstefâd olur ki cumhûr-ı ulemânın kavilleri böyledir. İmam Şâfiî'den sahîhan mervî olan kavil de budur. Yalnız Ebû Ca'fer Tirmizî bunun Resûl-i Ekrem'e has olduğunu kabul, başkalarının necis olduğuna hükmetmiştir.

RESÛL-İ EKREM'İN MÜBAREK SAÇIYLA TEBERRÜK

Teberrük hususu bu hadisin kemâl-i vuzuh ile ifade ettiği en sarih bir hükümdür. Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde İbn Sîrîn'den rivayetine göre, Ubeyde es-Selmânî hazretleri bu hadisi İbn Ömer'den rivayet ettikten sonra Resûl-i Kibriyâ'nın vücûd-ı mukaddesinden ayrılan bir tüyü, benim nazarımda, yer yüzünde mekşûf olan ve yer altında medfun bulunan bütün altın ve gümüş hazinelerinden daha kıymetlidir ve daha sevimlidir.

Birçok siyer ve tabakat ulemâsının bildirdiklerine göre, Hâlid b. Velîd radıyallahu anhın serpuşunda Resûl-i Ekrem'in birkaç tane mübarek saçından mahfuz imiş. Bu cihetle bu seyf-i ilâhî hangi gazâya gitse kendisine feth ü zafer müyesser olurdu. Yine birçok siyere dair eserde bildirildiğine göre, Ebû Talha tarafından Resûl-i Ekrem'in saçı dağılırken Hâlid b. Velîd Resûl-i Ekrem'in mübarek nâsiyesinden ayrılan mübarek saçından verilmesini tembih ve rica etmişti. Ebû Talha da Hâlid'in bu ricasını is'âf ederek Resûl-i Ekrem tıraş olurken dikkatle ayırıp Hâlid'e vermişti. Hazret-i Hâlid'in serpuşunda muhafaza ettiği rivayet edilen şa'r-i nebevî bu olacaktır. Bu büyük İslâm dilaveri pek iyi bilmişti ki Resûl-i Kibriyâ'nın makdem-i nâsiyesine münasip olan feth ü zaferdir, her müşkülün sühûletle iktihâmıdır.[119]

Bize bildirirken bir vecd-i dinî ve aşk-ı Muhammedî ile Resûl-i Zîşân'ın bir tüyü ile veya herhangi bir âsâr-ı Muhammediyye ile teberrüke; anam, babam ve bütün varlığım ve hayatım feda olsun diye arz-ı taʻzîmât ediyor.

İşte eslâf-ı izâmımızın bu menâkıb ve meâsirine ağlayarak tercüman olurken secde-i taʻzîme kapanan şu nâçiz kalemim: "Ey Resûl-i Zîşânımız! Eslâfımızın meâsirine tercüman olurken, senin mübarek bir kılına feda edecek bir armağana mâlik değilim ki ben de onu feda edeyim. Elimdeki şu âciz kaleme bile senin sâye-i risâletinde sahip bulunuyorum. Bu yokluk içinde yalnız ravza-i tâhirene zerrât adedince salâtüselâm ithaf ederek arz-ı taʻzîmât ediyorum."

VEDÂ HACCINDA RESÛL-İ EKREM'İ KİM TIRAŞ ETMİŞTİR?

Resûl-i Ekrem'i tıraş eden bahtiyarın tayininde ehl-i rivayetin ihtilâfı vardır. Müellifimiz İmam Buhârî *Sahîh*'inde Maʻmer b. Abdullah olduğu zannolunuyor diyor. Nevevî de bunun sahih ve meşhur olduğunu bildiriyor. Buhârî'nin *et-Târîhu'l-kebîr*'inde bu Maʻmer el-Adevî radıyallahu anha muttasıl bir senedle rivayetine göre, Maʻmer bu tıraş menkıbesini şöyle hikâye ediyor: Vedâ haccında ben, Resûlullah'ı tıraş etmeye memur idim. Kurban bayramının ilk günü Resûl-i Ekrem tıraş olmak üzere oturdu ve başını kaldırıp yüzüme bakarak, "*Ey Maʻmer! Elinde usturan olduğu halde Resûlullah (*sallallahu aleyhi ve sellem*) kulağının yumuşağını senin yed-i kifâyet ve hazâkatine teslim ediyor*" buyurdu. Ben, "Yâ Resûlellah! Nâil olduğum bu saadet, Allah'ın en büyük fazl ü keremidir" dedim. Resûl-i Ekrem, "*Evet, öyledir*" buyurdu. Sonra Resûlullah'ı tıraş ettim.[120]

Bazıları da Resûl-i Ekrem'i Vedâ haccında Hırâş b. Ümeyye b. Rebîa tıraş etti demişlerdir ki, *Müslim Şerhi*'nde Nevevî bunu naklediyor. Zeynüddin el-Irâkī merhum, "Bu kavil, kāilinin eser-i vehmidir" diye şöyle izah ediyor: İbn Ümeyye Resûl-i Ekrem'i Hudeybiye günü tıraş etmiştir. İbn Abdülber bunu, Hırâş b. Ümeyye'nin terceme-i hâlinde sarih olarak beyan etmiştir. Bu kuvvetli delâile istinaden Aynî de, "Her kim Resûl-i Ekrem'i Vedâ haccında ve yevm-i nahrde İbn Ümeyye tıraş etti derse vehmetmiştir. Nahr günü Maʻmer b. Abdullah el-Adevî'nin tıraş ettiği muhakkaktır" diyor.

117 {M3152, M3153 Müslim, Hac, 323, 324.}

118 {T912 Tirmizî, Hac, 73.}

119 Bundan sonraki paragrafın baş tarafı, birinci baskıda bulunmadığından, paragraf noksan olarak aynen alınmıştır.

120 {HM27791 İbn Hanbel, VI, 401.}

833

•.•.•

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ مِثْلُ ذٰلِكَ إِلَّا أَنَّه قَالَ اغْفِرْ بَدَلَ ارْحَمْ قَالَهَا ثَلَاثًا قَالَ وَلِلْمُقَصِّرِينَ.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radıyallahu anhümânın muhallikīne duâ-i nebevîyi işʿâr eden hadisi gibi Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan da bir hadis rivayet edilmiştir. Şu kadar ki Ebû Hüreyre hadisinde ارحم yerinde اغفر rivayet edildiği ve bu dua, üç defa tekrar edildikten sonra, saçlarını kestirenlere de rahmet eyle! diye dua buyurduğu haber verilmiştir. {B1728 Buhârî, Hac, 127.}

834

•.•.•

عَنْ مُعَاوِيَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَصَّرْتُ عَنْ رَسُولِ اللّٰهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِمِشْقَصٍ.

TERCÜMESİ

Muâviye (b. Ebû Süfyân) radıyallahu anhtan, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin (mübarek başındaki) saçından bir parçasını mişkas (denilen enli bir ok veya bıçak) ile kestim dediği rivayet edilmiştir. {B1730 Buhârî, Hac, 127.}

835

•.•.•

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّهُ سَأَلَهُ رَجُلٌ مَتَى أَرْمِي الْجِمَارَ قَالَ إِذَا رَمَى إِمَامُكَ فَارْمِهْ فَأَعَدْتُ عَلَيْهِ الْمَسْأَلَةَ قَالَ كُنَّا نَتَحَيَّنُ فَإِذَا زَالَتِ الشَّمْسُ رَمَيْنَا.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radıyallahu anhümâdan (Vebre isminde) bir kimse, (eyyâm-ı teşrikteki) cemreleri ne zaman atayım diye sormuş. İbn Ömer de cevaben, "Emîr-i haccın atmaya başladığında sen de cemreleri atarsın" demiştir. Vebre sualini tekrar edince, İbn Ömer cevaben, "Biz, (Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem zamanında) vakt-i remyi mürâkabe ederdik ve güneşin zevali sırasında remyederdik" demiştir. {B1746 Buhârî, Hac, 134.}

836

•.•.•

عَنْ عَبْدِ اللهِ ﵁ أَنَّهُ رَمَى مِنْ بَطْنِ الْوَادِي فَقِيلَ لَهُ إِنَّ نَاسًا يَرْمُونَهَا مِنْ فَوْقِهَا فَقَالَ وَالَّذِي لَا إِلٰهَ غَيْرُهُ هٰذَا مَقَامُ الَّذِي أُنْزِلَتْ عَلَيْهِ سُورَةُ الْبَقَرَةِ ﷺ .

TERCÜMESİ

Abdullah b. Mes'ûd radıyallahu anhtan (Abdurrahman b. Yezîd en-Nehâî')nin rivayetine göre İbn Mes'ûd, (Cemretülakabe'yi) vadinin ortasından (aşağıdan yukarıya doğru) atmıştır. Nehaî, "Ey Ebû Abdurrahman! Bazı kimseler cemreyi vadinin üstünden (aşağı doğru) atıyorlar" demiş. Buna cevaben İbn Mes'ûd, "Kendisinden başka hiçbir mâbud olmayan Cenâb-ı Hakk'a yemin ederim ki benim remyettiğim şu mevki, bir makām-ı mübarektir ki bunun hakkında sallallahu aleyhi ve selleme Bakara sûresi inzâl buyuruldu" demiştir. {B1747 Buhârî, Hac, 135.}

İZAHI

İbn Mes'ûd radıyallahu anhın bu hadisi, cemrenin batn-ı vâdîden aşağıdan yukarıya doğru atılmasının mesnûn olduğunu müekked bir surette ifade eder. Hem de en kuvvetli yemin ile tekit edilmiştir. İbn Mes'ûd böyle bir yemin ile sözünü tekide niçin lüzum hissetti? Şundan dolayı ki; halkın Cemretülakabe'yi vadinin üstünden attıklarını Abdurrahman en-Nehaî'nin bildirmesi, şâriin sünnetine sarih bir muhalefet olduğundan, bu hal, İbn Mes'ûd'un vicdanı üzerinde derin bir tesir icra etmiş ve sözünü yemin ile tekide mecbur olmuştur. Birçok sûre-i şerifede menâsik-i hac mezkûr iken İbn Mes'ûd'un hassaten Bakara sûresini zikretmesi de menâsik-i haccın umde-i ahkâmının bu sûre-i şerifede zikredilmiş bulunmasından dolayıdır.

İbn Mes'ûd hazretleri, sûre-i Bakara ile de vakt-i remye tealluku itibariyle bu sûrenin [121] وَاذْكُرُوا اللّٰهَ فِي أَيَّامٍ مَعْدُودَاتٍ kavl-i şerifine telmih etmiş bulunuyor. Şu halde İbn Mes'ûd "Umûr-ı menâsik kendisine nâzil olan ve bütün ahkâm-ı hac kendisinden ahzolunan Peygamber-i âlîşân, remyin keyfiyetini ahze, Cemretülakabe'yi yukarıdan atan kimselerden daha evlâ ve ehaktır" demiş oluyor. Remyin keyfiyeti ve atılacak ufak taşların, çakılların sayısı, şimdi tercüme edeceğimiz hadiste daha vâzıhtır.

---

121 {el-Bakara, 2/203.}

837

•.•.•

وَعَنْهُ ﷺ أَنَّهُ انْتَهَى إِلَى الْجَمْرَةِ الْكُبْرَى فَجَعَلَ الْبَيْتَ عَنْ يَسَارِهِ وَمِنًى عَنْ يَمِينِهِ وَرَمَى بِسَبْعٍ وَقَالَ هٰكَذَا رَمَى الَّذِي أُنْزِلَتْ عَلَيْهِ سُورَةُ الْبَقَرَةِ ﷺ .

TERCÜMESİ

Yine İbn Mes'ûd radıyallahu anhtan (Abdurrahman b. Yezîd en-Nehaî'nin rivayetine göre) Abdullah b. Mes'ûd Cemretülkübrâ'ya (ki Cemretülakabe'dir) müntehî olduğundan beyt(-i şerif)i sol tarafına, Mina'yı da sağına alarak (cemre mahallini istikbal etmiş) ve yedi çakıl remyetmiştir. Sonra da, kendisine sûre-i Bakara inzâl buyurulan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem de cemreyi böyle remyetti demiştir. {B1748 Buhârî, Hac, 136.}

İZAHI

İbn Mes'ûd radıyallahu anhın bu kavli ve bu fiili, cumhûr-ı ulemânın mezhebidir. Cumhura göre, yedi çakıldan eksik, meselâ altı çakıl atmak kâfi değildir. Atâ b. Ebû Rebâh muhalefet edip beş, Mücâhid de altı taş atılır demişlerdir. Ahmed b. Hanbel'in mezhebi de böyledir. Bunlar, Nesâî'nin Sa'd b. Mâlik'ten rivayet ettiği bir hadis ile ihticâc etmişlerdir: "Sa'd b. Mâlik, biz, haccetü'l-Vedâ'da Resûlullah ile beraber döndük. Remy mahallinde kimimiz yedi, kimimiz altı taş attığını söyledi de bu zevât-ı sahâbî birbirini artık, eksik diye ta'yîb etmedi" demiştir. Yine böyle Nesâî'nin, Ebû Dâvûd'un Ebû Miclez'den rivayetlerinde Ebû Miclez, İbn Abbas'a remy-i cimârdan sordum da İbn Abbas, "Resûlullah'ın altı mı, yedi mi taş attığını bilmiyorum" diye cevap verdi" demiştir.

Fakat cumhur tarafından denilebilir ki: Evvelâ Sa‘d b. Mâlik’in hadisi müsned değildir. Sâniyâ İbn Abbas’ın cevabı şek üzerine vârit olmuştur. Şek eden zatın şekki, yakinen bilen câzimin cezmini menetmeye kâfî değildir ve menedemez.

Şu halde sahih olan, cumhurun mezhebidir. Yedi taş remyedilmesi vâciptir. İbn Mes‘ûd hadisi, cumhurun en kuvvetli delilidir. Buhârî *Sahîh*’inde İbn Ömer’den de yedi adedini sarâhatle rivayet etmiştir, Câbir’den, İbn Abbas’tan da bu suretle rivayet edilmiştir.

TAŞ ATMANIN SEBEBİ

Yedi tekbirin sayısını unutmamaktır. Bunun bir nazîri, namazdan sonra da tesbihte âded-i tesbîhâtı muhafaza için parmaklarımızın ukdelerine müracaat eder ve onunla hesap ederiz. Hasan-ı Basrî’nin rivayetine göre Âişe es-Sıddîka hazretleri, “Cimâr için iltizam olunan bu çakıllar, aded-i tekbîrâtı muhafazaya vesile olduğu içindir” der imiş. Bu sebeple yedi taşın bir defada atılması tecviz edilmemiştir. *Muhît*’te zikrolunduğuna göre, İmam Ebû Hanîfe yedi taş bir defada atılırsa, bir taş addolunup altı taş daha atılması lüzumunu bildirmiştir. İmam Mâlik ve İmam Şâfiî’nin mezhepleri de böyledir.

838

•.•.•

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا أَنَّهُ كَانَ يَرْمِي الْجَمْرَةَ الدُّنْيَا بِسَبْعِ حَصَيَاتٍ يُكَبِّرُ عَلَى إِثْرِ كُلِّ حَصَاةٍ ثُمَّ يَتَقَدَّمُ حَتَّى يُسْهِلَ فَيَقُومَ مُسْتَقْبِلَ الْقِبْلَةِ فَيَقُومُ طَوِيلًا وَيَدْعُو وَيَرْفَعُ يَدَيْهِ ثُمَّ يَرْمِي الْوُسْطَى ثُمَّ يَأْخُذُ ذَاتَ الشِّمَالِ فَيَسْتَهِلُّ وَيَقُومُ مُسْتَقْبِلَ الْقِبْلَةِ فَيَقُومُ طَوِيلًا ثمَّ يَدْعُو وَيَرْفَعُ يَدَيْهِ وَيَقُومُ طَوِيلًا ثُمَّ يَرْمِي جَمْرَةَ ذَاتِ الْعَقَبَةِ مِنْ بَطْنِ الْوَادِي وَلَا يَقِفُ عِنْدَهَا ثُمَّ يَنْصَرِفُ فَيَقُولُ هٰكَذَا رَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَفْعَلُهُ.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radıyallahu anhümâdan (oğlu Sâlim rivayet edip) demiştir ki: İbn Ömer, cemre-i dünyâda yedi çakıl atar ve her çakılın remyini müteakip tekbir alırdı. Sonra İbn Ömer buradan vadinin ortasındaki düzlüğe iner ve orada kıbleyi istikbal (ve cemreyi istidbâr) ederek uzun zaman kāim olur ve iki elini kaldırarak dua ettikten sonra (cemre-i) vüstâyı atardı. Bundan sonra İbn Ömer vadinin şimal cihetine doğru yürür, (birincideki gibi) batn-ı vâdîdeki düzlüğe iner (ve Akabe mevkiine gelir)di. Burada da uzun zaman kıbleye karşı kāimen ellerini kaldırarak dua ettikten sonra, batn-ı vâdîden de Cemretülakabe'yi atardı ve burada (dua için) beklemeyip dönerdi ve (babam) Abdullah b. Ömer, "Bu menâsiki, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin böylece eda buyurduğunu gördüm" der idi. {B1751 Buhârî, Hac, 140.}

İZAHI

Bu hadîs-i şerifte haber verilen cemreteyn arasındaki mikdâr-ı tevakkufta ihtilâf vardır. İbn Mes'ûd iki kere sûre-i Bakara kıraat edilebilecek derecede tevakkuf ve dua edermiş. İbn Ömer'in iki cemrede sûre-i Bakara kıraat olunacak kadar tevakkuf ettiği rivayet edilmiştir. İbn Abbas'ın da 100 âyetli bir sûre kıraati derecesinde tevakkufu haber veriliyor. Ekser-i ulemâ bu tevakkufların zikir ve dua için ihtiyar edildiğini, binaenaleyh adem-i tevakkufta bir mahzur olmadığına kāil olmuşlardır. Yalnız Sevrî bu tevakkuf terkedilirse bir miktar sadaka vermek müstehaptır demiş *(Umdetü'l-kārî).*

فَإِذَا أَفَضْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ فَاذْكُرُوا اللّٰهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ "*Arafat'tan dağıldığınızda Meş'ar-i Haram yanında (*ki Müzdelife'de*) Allah'ı zikrediniz*"[122] emr-i şerifi mûcibince Müzdelife'de tevakkuf ve akşamla yatsı namazları burada müştereken kılındıktan Mina'ya avdet ve kurban kestikten sonra ihramdan çıkar, vedâ tavafıyla hac tamam olur. Bir hadîs-i şerifte, مَنْ صَلّٰى مَعَنَا هٰذِهِ الصَّلَاةَ وَوَقَفَ مَعَنَا هٰذَا الْمَوْقِفَ وَقَدْ وَقَفَ بِعَرَفَةَ قَبْلَ ذٰلِكَ لَيْلًا أَوْ نَهَارًا تَمَّ حَجُّهُ "*Kim ki bizimle beraber bu namazı kılar, bizimle beraber şu mevkide durur, bundan evvel de gece veya gündüz Arafat'ta vakfe etmiş olursa, o kimsenin haccı tamam olur*"[123] buyurulmuştur.

Bundan sonra فَإِذَا قَضَيْتُمْ مَنَاسِكَكُمْ فَاذْكُرُوا اللّٰهَ "*Menâsikinizi ve hacca müteallik ibadetlerinizi eda ettiğinizde Allah'ı zikrediniz!*"[124] buyuruluyor ki bu emir ile de Mina'da haccın mütemmimâtından olarak eyyâm-ı teşrikteki zikrullaha işaret buyuruluyor.

Cemre-i Dünyâ. Mescid-i Hayf cihetine yakın olan cemredir. Cemre-i dünyâ, yevm-i nahrin ikinci günü remyedilen cemrelerin birincisidir. Bu cemre Mina'ya en yakın, Mekke'ye de en uzak olan cemredir.

REMY OLUNAN ÇAKILLARIN ADEDİ

Eimme-i erbaaya ve cumhûr-ı fukahâya göre yetmiştir. Bunlardan yedisi bayramın ilk günü atılır. Eyyâm-ı teşrik ki, bayramın ikinci, üçüncü, dördüncü günleridir. Bu günlerde de her gün üç cemre mevkiinde yedişerden yirmi bir tane atılarak üç günde cem'an altmış üç taş atılmış olur. İlk atılan yedi taşla beraber yetmişe bâliğ olur. Mezâhib-i erbaa eimmesinin hesabı böyledir. Yalnız İmam Ahmed b. Hanbel'den bir rivayete göre, her cemre altı taş atılarak mecmuu altmış olur. Bir veya iki günün remyini amden veya sehven terkederse eyyâm-ı bâkiyede telâfi câizdir ve kazâ değil edadır. Çünkü eyyâm-ı remy, vakt-i vâhid hükmündedir (*Kastallânî*, III, 282).

---

122 el-Bakara, 2/198.

123 {Rivayet bu lafızlarla temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Tirmizî tarafından benzer lafızlarla nakledilen metin şu şekildedir:

" فَقَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ شَهِدَ صَلَاتَنَا هَذِهِ وَوَقَفَ مَعَنَا حَتَّى نَدْفَعَ وَقَدْ وَقَفَ بِعَرَفَةَ قَبْلَ ذٰلِكَ لَيْلًا أَوْ نَهَارًا فَقَدْ أَتَمَّ حَجَّهُ وَقَضَى تَفَثَهُ"

(T891 Tirmizî, Hac, 57) Ayrıca bk. N3042 Nesâî, Menâsikü'l-hac, 211.}

124 el-Bakara, 2/200.

839

•.•.•

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ قَالَ أُمِرَ النَّاسُ أَنْ يَكُونَ آخِرُ عَهْدِهِمْ بِالْبَيْتِ إِلَّا أَنَّهُ خُفِّفَ عَنِ الْحَائِضِ.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radıyallahu anhümâdan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Nâsa menâsik-i haclarının sonu, beyti tavâf(-ı vedâ) olduğu (taraf-ı peygamberîden) emrolundu. Şu kadar ki bu vedâ tavafı hâiz (kadın)lardan tahfif edildi (de onlara vâcip kılınmadı). {B1755 Buhârî, Hac, 144.}

İZAHI

Müslim'in İbn Abbas'tan bir rivayetinde; nâs hac hitamında etrafa hemen dağılıvermek itiyadında idi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "*Sakın hâ, sizden hiçbiriniz dağılmasın, tâ ki son vazifesi beyti tavaf*(-ı vedâ) *olsun!*" buyurmuştur. {M3219 Müslim, Hac, 379.}

Nevevî, "Hadisteki emir vücûb içindir. Bize göre sahih olan terk-i vâcip ile dem lâzım gelir, ekser-i ulemânın kavli de böyledir" diyor. İmam Mâlik, Dâvûd ez-Zâhirî, İbn Münzir ise tavâf-ı vedâ sünnettir. Terkedilirse bir şey lâzım gelmez demişlerdir. Hanefîler'e göre âfâkî olanlara tavaf vâciptir, Mekkeliler'e vâcip değildir demişlerdir. İmam Ebû Yûsuf, "Ben, Mekkeliler'in de vedâ tavafı yapmalarını arzu ederim. Çünkü Mekkeliler de menâsik-i haccı hitama erdirmişlerdir. Bu da o maksatla yapılan bir tavaftır" diyor.

Hâiza, nefsâya, muʿtemire vâcip değildir. Çünkü vedâ tavafının vücûbu nassan hac hakkında mâlûm olmuştur. Binaenaleyh hacca kasredilmelidir, umreye teşmil edilmemelidir deniliyor. Haccı fevteden kimseye de vâcip değildir. Çünkü haccı fevteden kimseye vâcip olan umredir. Umrede ise vedâ tavafı yoktur.

Atâ b. Ebû Rebâh, Sevrî, Ebû Hanîfe, zâhir olan kavle göre Şâfiî, Ahmed, İshak, Ebû Sevr'e göre tavâf-ı vedâyı yapmadan Mekke'den çıkıp giden kimse, eğer Mekke'ye yakın bir yerde ise Mekke'ye gelip vedâ tavafını yapar; uzakta ise tavâf-ı vedâ için geri gelmez, bir kurban keserek telâfi eder.

Mekke'ye kurb-ı mesâfe hakkında ihtilâf edilmiştir. İmam Ebû Hanîfe'ye göre mîkāt dahilinde olan bir kimse karîb addolunur, Mekke'ye geri dönüp tavaf eder. Mîkātı geçmiş ve hille dahil olmuşsa bu da baîd addolunur. İmam Şâfiî de mesâfe-i seferle takdir etmiştir. Sevrî de, Harem'den harice çıkmadıkça rücû edebilir demiştir (*Umdetü'l-kārî*, IV, 775).

Şârih Kastallânî tavâf-ı vedâın vücûbuna hadisin sonundaki "Vedâ haccı hayız hakkında tahfîf edildi" cümlesiyle de istidlâl etmiştir. Hakikaten hükm-i vedâın hâiz hakkında tahfîfi, başkaları hakkında teşdid ve tekidini muktazîdir ki bu da vücûbdur ve tahfîf yalnız emr-i müekkedden olabilir.

Fethu'l-kadîr'de deniliyor ki: Vedâ tavafı hakkında hadiste vârit olan (emir), bir emr-i vücûbdur, emr-i nedb değildir. Vedâ ile maksut olan mâna, vedâ olmak itibariyle emr-i nedbdir zannedilmemelidir. Çünkü bu tavaf ile istihdaf edilen gaye, vedâ olmayıp, belki vedâ terkedildiği surette bunun, beyte karşı mübâlâtsızlığa, beytten iftiraka teessüf ve teessür duymamaya delâlet etmesidir ki nazar-ı dikkate alınması zaruri olan bir meseledir.

840

•.•.•

عَنْ أَنَسٍ ﷺ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ صَلَّى الظُّهْرَ وَالْعَصْرَ وَالْمَغْرِبَ وَالْعِشَاءَ ثُمَّ رَقَدَ رَقْدَةً بِالْمُحَصَّبِ ثُمَّ رَكِبَ إِلَى الْبَيْتِ فَطَافَ بِهِ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radıyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (Mina'dan hareketle) Muhassab mevkiine geldiği ve burada öğle, ikindi, akşam, yatsı namazlarını kılıp sonra bir miktar uyku uyuduğu, daha sonra beyt-i şerife doğru hareket edip beyti, tavâf-ı vedâ ile tavaf buyurduğu rivayet edilmiştir. {B1756 Buhârî, Hac, 144.}

841

•.•.•

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ رُخِّصَ لِلْحَائِضِ أَنْ تَنْفِرَ إِذَا أَفَاضَتْ قَالَ وَسَمِعْتُ ابْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ يَقُولُ إِنَّهَا لاَ تَنْفِرُ ثُمَّ سَمِعْتُهُ يَقُولُ بَعْدُ إِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَخَّصَ لَهُنَّ.

TERCÜMESİ

(Tâvûs b. Keysân) b. Abbas radıyallahu anhümâdan, müşârün ileyhin, tavâf-ı ifâzayı (hayızdan evvel) ifa eden hayız için (vedâ tavafını terkederek) memleketine dönmesine (taraf-ı risâletten) müsaade edilmiştir dediğini rivayet etmiştir. Sonra (aynı sened ile Tâvûs) İbn Ömer radıyallahu anhümânın da, (evvelâ) hâiz kadın (tetahhür ve vedâ tavafı etmedikçe) memleketine dönemez dediğini işittiğini, bundan bir zaman sonra da, "Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, hâiza, vedâ tavafını terke müsaade buyurdu" dediğini de işitip rivayet etmiştir. {B1760, B1761 Buhârî, Hac, 145.}

İZAHI

Şârih İbn Hacer, İbn Ömer radıyallahu anhümânın: "Resûlullah hâiza vedâ tavafını terke müsaade buyurdu" rivayeti merâsil-i sahâbe cümlesindendir. Çünkü İbn Ömer, Resûl-i Ekrem'in bu müsaadesini doğrudan Resûl-i Ekrem'den talakki etmiş değildir diyor. Bu cihet, Tahâvî'nin yine Tâvûs'tan rivayetinde vâzıhan görülüyor. Tâvûs diyor ki: İbn Ömer'den, "Nahr günü tavafı ifâzayı eda ettikten sonra hayza tutulan kadının vedâ tavafı hakkında ne dersiniz?" diye sorulduğunda Hazret-i Âişe'den, "Resûlullah, böyle kadınlara tavâf-ı vedâ için ruhsat buyurdu" dediğini rivayet ederek cevap verdi.[125]

İbn Münzir, "Umumiyetle fukahanın re'y-ü ictihadı; tavâf-ı ifâzayı edadan sonra hayız haline giren kadından tavâf-ı vedâın sukūtudur" demiştir.

---

125 {Tahâvî, *Meâni'l-âsâr,* II, 235, no: 4066.}

842

•.•.•

وَعَنْهُ ﵁ لَيْسَ التَّحْصِيبُ بِشَيْءٍ إِنَّمَا هُوَ مَنْزِلٌ نَزَلَهُ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ .

TERCÜMESİ

Yine İbn Abbas radıyallahu anhümâ(nın Atâ b. Ebû Rebâh')tan "Muhassab menziline inmek, menâsik-i hacdan ma'dûd değildir. (Belki) Muhassab, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin (ba'de'z-zevâl istirahat için) nâzil olduğu bir mahaldir" dediği rivayet edilmiştir. {B1766 Buhârî, Hac, 147.}

İZAHI

Muhassab, Ebtah denilen mahaldir. Nevevî Ebtah, Bathâ, Hayf-i Benî Kinâne bunların hepsi bir şeydir diyor. Resûl-i Ekrem Mina'dan dönüşte buraya inmişlerdi. İkindi, akşam namazlarını burada kılmıştır. Zilhiccenin on dördünde burada gecelemiştir. Tirmizî'nin İbn Ömer'den rivayetine göre Ebû Bekir, Ömer, Osman radıyallahu anhüm de buraya inmişlerdir. Resûl-i Ekrem'in ve halifelerinin burada tevakkufu muhakkak olmakla beraber yalnız bu tevakkuf ibadet kastıyla mı vuku bulmuştur ve binaenaleyh sünnet ve menâsikten ma'dûd mudur? Yoksa istirahat gibi bir sebeple mi inilmiştir de menâsikten ma'dûd değil midir? Bu hususta ihtilâf edilmiştir.

İzahı ile meşgul bulunduğumuz İbn Abbas hadisinde, "Muhassab'da tevakkuf bir şey ifade etmez" denilmesine göre sünen-i hacdan ma'dûd olmadığı âşikârdır. Bu cihetle bütün şârihler bu sözü "Menâsikten ma'dûd değildir" diye tefsir ediyorlar.

Buhârî'nin bu babda İbn Abbas hadisinden evvel Hazret-i Âişe'den bir rivayetinde de sıddîka-i müşârün ileyhâ, "Muhassab bir konak yeridir ki Resûlullah buraya, Medine'ye dönüş kolay olduğu için inerdi"[126] diyor. *Kütüb-i Sitte* ashabının rivayet ettikleri Hazret-i Âişe'nin bu hadisi de buradaki tevakkufun, kasd-ı ibadete makrûn olmadığını ifade etmektedir.

Bu babda Müslim ile Ebû Dâvûd'un Ebû Râfi'den rivayetleri de evvelki rivayetlerin mazmûnunu teyit etmektedir: Ebû Râfi', "Mina'dan çıktığımızda Resûlullah bana Ebtah'a yani Muhassab'a inmekliğimi emretmemişti. Fakat ben Resûl-i Ekrem'den evvel geldim, çadırımı kurdum. Sonra da Resûlullah geldi" diyor.[127]

Bu rivayetlere göre, ehl-i ilimden bir kısmı Muhassab'da konaklamak müstehap olduğuna hükmetmişlerdir. İbn Abdülberr'in *el-İstizkâr*'da rivayetine göre, Esmâ bint Ebû Bekir, Urve, Saîd b. Cübeyr Muhassab'a inmemişlerdir. İbrâhim en-Nehaî'ye Saîd b. Cübeyr Muhassab'a inmiyor denilmiş de cevaben, "Evvel inerdi, sonra bunun sünen-i hacdan olmadığını anladı da öyle konaklamıyor" demiştir.

Hâfız Abdülazîm el-Münzirî ise "Bu mahalde konaklamak ulemânın hepsine göre müstehaptır" demiştir. Fakat Irâkī Hâfız Zeynüddin, "Münzirî'nin bu nakli şâyân-ı nazardır" demiş ve Tirmizî'nin, müstehap hükmünü bazı ulemâdan rivayet ettiğini sebep olarak bildirmiştir. Nevevî de, Tahsîb, mezheb-i Şâfiî ve Mâlikî'de müstehaptır. Cumhura göre de böyledir diyor.

Bazı ulemâ da sebeb-i nüzûl olarak şöyle demiştir: Müşriklerin, İslâm nurunu söndürmek için bütün kuvvetleriyle senelerce çalıştıklarını ve nihayet Cenâb-ı Hakk'ın bu nuru mübîni izhar ve teyit buyurduğunu yâdeden Resûlullah, Cenâb-ı Hakk'ın bu âlî nimetine karşı edâ-yi şükr ü mahmedet maksadıyla inmiştir. Bunu biz de yukarıda 786 numara ile tercüme ettiğimiz hadisin izahında yazmıştık. Binaenaleyh burada konaklamanın menâsikle alâkası olmamakla beraber Cenâb-ı Hakk'a izhâr-ı şükretmek, vaktiyle din düşmanlarının Resûl-i Ekrem ve ailesi hakkında revâ gördükleri mezalimi hatırlayarak reddetmek üzere burada tevakkufun müstehap olması da muhtemeldir (*Umdetü'l-kārî)*.

---

126 عَنْ عَائِشَةَ - رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهَا - قَالَتْ إِنَّمَا كَانَ (الْمُحَصَّبُ) مَنْزِلٌ يَنْزِلُهُ (النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِيَكُونَ أَسْمَحَ (أسهل) لِخُرُوجِهِ (إِلَى الْمَدِينَةِ
{B1765 Buhârî, Hac, 147.}

127 {M3173 Müslim, Hac, 342.}

843

•.•.•

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّهُ كَانَ إِذَا أَقْبَلَ بَاتَ بِذِي طُوًى حَتَّى إِذَا أَصْبَحَ دَخَلَ وَإِذَا نَفَرَ مَرَّ بِذِي طُوًى وَبَاتَ بِهَا حَتَّى يُصْبِحَ وَكَانَ يَذْكُرُ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَفْعَلُ ذٰلِكَ.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radıyallahu anhümâdan (Nâfi'in rivayetine göre) İbn Ömer, Mekke'ye gelirken Zîtuvâ mevkiinde geceler, sabah olunca Mekke'ye dahil olurmuş. Mina'dan dönüşte de Zîtuvâ'ya gelir, sabaha kadar orada gecelermiş ve Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin de burada beytûtet buyurduğunu yâdedermiş. {B1769 Buhârî, Hac, 149.}

FÂİDE. Buhârî'nin bu hadisten sonra *Tecrîd*'e geçmeyen bir babı ve İbn Abbas'tan bir rivayeti vardır. Burada onu da zikr ü tercüme edeceğiz.

Babın unvanı, "Hac Mevsimi Günlerinde Ticaretin, Câhiliye Panayırlarında Bey' ü Şirânın Cevazı" suretindedir. Câhiliye devrinde Hicaz'da, Mekke civarında senenin muayyen zamanlarında başlıca dört yerde umumi pazar kurulurdu. Cezîretülarab'ın her tarafından fevç fevç kervanlar gelir, buralarda alışveriş ederlerdi. Hatta edebî müşâareler, münâşedeler olurdu. Bunlar Ukâz, Zülmecâz, Mecenne, Hubâşe panayırları idi.

Ukâz Zilkade ibtidâsında kurulur ve yirmi gün devam ederdi. Mevkii Arafat'a yakındı. Şuaranın tefâhuru en çok Ukâz panayırında cereyan ederdi. Resûl-i Ekrem efendimiz Kus b. Sâide'yi Ukâz'da görmüş ve cihan edebiyat tarihine geçen meşhur hitâbesini burada dinleyip hıfzetmişti.

Zülmecâz'ı İbn İshak, Arafat'ın bir tarafında kurulurdu diyor. Ruşâtî de Arafat'ın sağ tarafında olduğunu bildiriyor ve sûkı metrûktür diyor. Mecenne de Mekke'ye birkaç mil mesafede idi. Civarında bahçe ve bostanlar bulunduğu için Mecenne denilirdi.

Hubâşe, Mekke'nin sağ tarafına müsâdifti ve Mekke'ye 6 mil mesafede idi. Şimdi zikredeceğimiz İbn Abbas hadisinde bunlardan iki evvelkileri zikredilmiştir:

İbn Abbas radıyallahu anhümâ diyor ki: Câhiliye devrinde Zülmecâz ve Ukâz, Arap'ın ticaretgâhı idi. Nûr-ı İslâm'ın tulûu üzerine müslümanlar buralarda mevsim-i hacda alışveriş etmeyi güya günah addetmişlerdi. Nihayet [128] لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلاً مِنْ رَبِّكُمْ فِي مَوَاسِمَ الْحَجِّ âyet-i kerîmesi nâzil olup mevsim-i hacda müslümanların alışveriş yaparak rablerinin fazl-ü kereminden müstefîd olmalarında günah olmadığı bildirildi.[129] Bu âyet-i kerîmenin nihayetindeki "mevâsimü'l-hac" kaydı İbn Abbas'ın kıraatidir.

128 el-Bakara, 2/198.

[129] قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - كَانَ ذُو الْمَجَازِ وَعُكَاظٌ مَتْجَرَ النَّاسِ فِي الْجَاهِلِيَّةِ ، فَلَمَّا جَاءَ الْإِسْلَامُ كَأَنَّهُمْ كَرِهُوا ذَٰلِكَ حَتَّى نَزَلَتْ (لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ) فِي مَوَاسِمِ الْحَجِّ.

{B1770 Buhârî, Hac, 150.}

KİTÂBÜ'L-UMRE

كِتَابُ الْعُمْرَةِ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

Bu bab, umrenin hükmüne ve faziletine dair hadîs-i şerifleri muhtevidir.

844

•.•.•

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ الْعُمْرَةُ إِلَى الْعُمْرَةِ كَفَّارَةٌ لِمَا بَيْنَهُمَا وَالْحَجُّ الْمَبْرُورُ لَيْسَ لَهُ جَزَاءٌ إِلَّا الْجَنَّةُ.

TERCÜMESİ

Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin "Umre, kendisiyle öbür umre arasındaki zaman içinde işlenilen (küçük) günahlara kefârettir. (Kendisinde riyâ ve süm'a bulunmayan) hacc-ı mebrûrun da sevabı, bazı günahların affına münhasır olmayıp cennet(e dahil olmak)tır" buyurduğu Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan rivayet edilmiştir. {B1773 Buhârî, Umre, 1.}

İZAHI

Ebû Zer el-Herevî'nin Müstemlî'den vâki olan rivayetinde bu babın unvanı, أبواب العمرة باب وجوب العمرة وفضلها suretindedir. Bu cihetle yukarıdaki tercümemizde buna işaret ettik. Ebû Zer'den başkalarının Müstemlî'den rivayetlerinde أبواب العمرة kaydı yoktur. Asîlî ve Kerîme rivayetleri ise yalnız أبواب العمرة dir ve müellif Zebîdî'nin muhtarıdır.

Umre lugaten kasd ü ziyaret demektir. Şeriat ıstılahında bir vakit ile mukayyet olmayarak hususi şerâite tevfîkan Beytülharâm'ı ziyaret etmektir.

Umrenin vâcip veya sünnet olduğunda ihtilâf edilmiştir: İmam Buhârî bu babın unvanında delîl-i vücûb olarak Abdullah b. Ömer ile Abdullah b. Abbas radıyallahu anhümden şu kavillerini ta'lîkan rivayet ediyor: Abdullah b. Ömer "Hiçbir insan yoktur, ancak ona bir hac ve bir umre borçtur" demiştir.[130]

Buhârî'nin bu ta'lîkini, İbn Ebû Şeybe İbn Ömer'den mevsûlen şöyle rivayet etmiştir: Allah'ın yarattığı hiçbir fert yoktur, ancak ona bir hac ile bir umre iki vâcip olarak borçtur. İbn Huzeyme'nin, Dârekutnî'nin, Hâkim'in de bu suretle rivayetleri vardır. Bunların rivayetlerinin sonunda, "Hac ve umre, yolculuğa gücü ve malî kudreti müsait olanlara vâciptir. Birden ziyadesi de tatavvu'dur, hayırdır" ziyadesi vardır.[131] Saîd b. Arûbe de İbn Ömer'den, hac ve umre iki farzdır dediğini rivayet etmiştir.

Abdullah b. Abbas da, Allah Teâlâ'nın kitabında umre, hacca mukārin olarak zikredilerek, "Hac ile umreyi Allah rızası için tamamlayınız!" buyurulmuş olmasına nazaran umre vâciptir demiştir.[132] Buhârî'nin bu ta'lîkını da İmam Şâfiî *Müsned*'inde mevsûlen İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Beyhakī'nin *Ma'rifet*'inde rivayetine göre, İmam Şâfiî hazretleri, "Kur'an'ın zâhirine, ehl-i ilmin de benim nazarımda en kuvvetli olan ictihadına istinat ederek ve Allah'tan tevfik u inâyet dileyerek derim ki, bence bu meselede hakka en çok benzeyen hüküm, umrenin vâcip olmasıdır. Çünkü Cenâb-ı Hak umreyi hacca mukārin olarak zikretmiştir. Resûlullah hacdan evvel umre etmiştir.

Hac gibi umre de de mîkāt, ihram ve tavaf, sa'y, halk u taksîr ile ihramdan çıkmak mesnûn olmuştur. Şu fark ile ki hacda umre üzerine ziyade kılınmış menâsik vardır" (*Kastallânî*, III, 297).

Fakat umrenin vücûbuna kāil olmayanlar, وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلّٰهِ kavl-i şerifinin âşikâr olan sevki, hac ve umrenin şürû' edildikten sonra ikmaline mâtuftur. Bunu, bundan sonra [133]فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ kavl-i şerifinin takip etmesi ve beyt-i şerifi ziyarete ihramlanıp da beyte vüsûlden ve hac ile umreyi itmam ve ikmal etmekten kalırsanız beyt-i şerife kolayınıza gelen bir kurban hediye edip gönderiniz, buyurulması da başlanılan bir hac veya bir umrenin ikmaline mâtuftur. Hac veya umreye şürû' ve iltizam ile vücûbun sübûtu hakkında ise ulemânın ihtilâfı yoktur. Umrenin gerek vücûbuna, gerek istihbâbına kāil olanların hepsi şürû' ile mülzem olmakta ittifak etmişlerdir.

Tirmizî de İmam Şâfiî'nin "Umre sünnettir, fakat ehl-i ilimden terkine ruhsat veren hiçbir kimse bilmiyorum. Umrenin tatavvuʿ olduğunu ispat eder ortada bir delil de yoktur" dediğini nakletmiştir. Tirmizî'nin bu nakli hakkında Zeynüddin el-Irâkī diyor ki: "İmam Şâfiî umre, terki câiz olmayan bir sünnettir" demekle vâcip değildir demek istemiyor. Belki vücûb derecesinde müekked bir sünnet olduğunu kabul ediyor. Ebû Ömer de İmam Şâfiî'den ve bir rivayette Ahmed b. Hanbel'den, "Umre vâcip değildir" dediklerini nakletmiştir ki bu kavil İbn Mesʿûd'dan da menkuldür. İmam Ebû Hanîfe ile ashabı ve İmam Mâlik de adem-i vücûbuna kāil olmuşlardır. Şu halde umrenin sünnet olduğu hakkındaki mezhep, iktisâb-ı kuvvet etmiş bulunuyor. Bu cihetle mütûn-ı Hanefiyye'de "Umre sünnettir" diye kaydedilmiştir.

"Umre sünnettir" diyen ulemâ da *Kütüb-i Sitte* ashabının rivayet ettikleri, بُنِيَ الْإِسْلَامُ عَلَى خَمْسٍ "*İslâm beş esas üzere kurulmuştur*"[134] hadisi ile ihticâc etmişlerdir. Ve bu beş şey arasında hac zikredildiği halde umre zikredilmemiştir demişlerdir. Bir de Tirmizî'nin rivayet ettiği Câbir hadisi ile istidlâl ederler. Câbir radıyallahu anh demiştir ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden: "Umre vâcip midir?" diye sorduklarında Resûlullah, "*Hayır, umre vâcip değildir; fakat umre etmeniz efdaldir*" buyurdu. Tirmizî bu hadisi naklettikten sonra, "Câbir hadisi, hasen ve sahih bir hadistir" demiştir.[135]

Muhakkık İbnü'l-Hümâm da *Fethu'l-kadîr*'de, "Câbir hadisi hüsünden aşağı bir dereceye tenzil edilemez. Hadîs-i hasen ise bilittifak hüccettir."

İmam Ebû Hanîfe'ye göre senenin beş gününde umre etmek mekruhtur: Arefe günü, nahr (kurban bayramının ilk) günü, eyyâmı teşrik (ki bayramın ikinci, üçüncü, dördüncü günleri). İmam Ebû Yûsuf ise yevm-i nahri istisna ederek dört gün mekruhtur demiş.

Mevzu-bahsimiz olan Ebû Hüreyre hadisine gelince: Bu hadiste umrenin hükmüne, vücûb ve istihbâbına taalluk eder bir cihet yoktur. Yalnız umrenin fazileti bildirilmiş ve iki umre arasında işlenilen günahın maʻfüv olduğu haber verilmiştir. Bu affolunan günahın, kebâir olmayıp küçük günahlardan ibaret olduğu takyîd edilmiştir. Nasıl ki, iki cuma arasındaki günahların affına dair tebşirin de küçük günahlara ait olduğu cuma bahsinde geçmiştir. Hac ile umrenin fazileti hakkında şeref-vârit olan ehâdîsi şerife pek çoktur. Bunları Hâfız Bedreddin el-Aynî *Umdetü'l-kārî*'de toplamıştır.

---

130 {Buhârî, Umre, 1 (bab başlığı).} وَقَالَ ابْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمَا: لَيْسَ أَحَدٌ إِلَّا وَعَلَيْهِ حَجَّةٌ وَعُمْرَةٌ.

131 وَوَصَلَهُ ابْنُ أَبِي شَيْبَةَ عَنْ أَبِي خَالِدِ الْأَحْمَرِ عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ عَنْ نَافِعٍ: أَنَّ ابْنَ عُمَرَ كَانَ يَقُولُ: لَيْسَ مِنْ خَلْقِ اللّٰهِ تَعَالَى أَحَدٌ إِلَّا وَعَلَيْهِ حَجَّةٌ وَعُمْرَةٌ وَاجِبَتَانِ.

{Aynî, *Umde*, X, 106; MŞ13653 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, Hac, 149.}

وَرَوَاهُ ابْنُ خُزَيْمَةَ وَالدَّارَقُطْنِيُّ وَالْحَاكِمُ مِنْ طَرِيقِ ابْنِ جُرَيْجٍ عَنْ نَافِعٍ عَنْهُ مِثْلَهُ بِزِيَادَةٍ: مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَى ذٰلِكَ سَبِيلًا، فَمَنْ زَادَ عَلَى هٰذَا فَهُوَ تَطَوُّعٌ وَخَيْرٌ

{Aynî, *Umde*, X, 106; Dârekutnî, *es-Sünen*, III, 346, no: 2720.}

132 {B1773 Buhârî, Umre, 1.} قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمَا: إِنَّهَا لَقَرِينَتُهَا فِي كِتَابِ اللّٰهِ تَعَالَى وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلّٰهِ

133 el-Bakara, 2/196.

134 {B8 Buhârî, Îmân, 2.}

135 {T931 Tirmizî, Hac, 88.}

845

•.•.•

عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّه سُئِلَ عَنِ الْعُمْرَةِ قَبْلَ الْحَجِّ فَقَالَ لَا بَأْس قَالَ اعْتَمَرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَبْلَ أَنْ يَحُجَّ.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radıyallahu anhümâdan hacdan evvel (ifa edilen) umre(nin hükmü) sorulmuş, o da, “Beis yoktur” diye cevap vermiş ve “Nebî sallallahu aleyhi ve sellem de haccetmezden evvel umre etti” demiştir. {B1774 Buhârî, Umre, 2.}

846

•.•.•

وَعَنْهُ ﵁ أَنَّهُ قِيلَ لَهُ كَمِ اعْتَمَرَ النَّبِيُّ ﷺ قَالَ أَرْبَعًا إِحْدَاهُنَّ فِي رَجَبٍ قَالَ السَّائِلُ فَقُلْتُ لِعَائِشَةَ يَا أُمَّاهْ أَلَا تَسْمَعِينَ مَا يَقُولُ أَبُو عَبْدِ الرَّحْمٰنِ قَالَتْ مَا يَقُولُ قَالَ يَقُولُ إِنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ اعْتَمَرَ أَرْبَعَ عُمْرَاتٍ إِحْدَاهُنَّ فِي رَجَبٍ قَالَتْ يَرْحَمُ اللهُ أَبَا عَبْدِ الرَّحْمٰنِ مَا اعْتَمَرَ عُمْرَةً إِلَّا وَهُوَ شَاهِدُهُ وَمَا اعْتَمَرَ فِي رَجَبٍ قَطُّ.

TERCÜMESİ

Mücâhid diyor ki: Bir kere Urve b. Zübeyr ile (Medine de) mescid(-i şerif)e girdik. Abdullah b. Ömer'i Hazret-i Âişe'nin hücresine istinad eder bir halde bulduk. Bazı kimseler de mescidde duhâ namazı kılıyorlardı. İbn Ömer'e, bunların duhâ namazı için mescide toplanmalarının hükmünü sorduk. İbn Ömer, "Bid'attır" diye cevap verdi. Sonra Urve, İbn Ömer'e, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem kaç kere umre etti" diye sordu. İbn Ömer, "Birisi recebde olmak üzere dört umre eyledi" diye cevap verdi. İbn Ömer'in bu son cevabındaki hatayı kendisine reddetmeyi muvafık bulmadık. (Bu sırada) biz, ümmü'l-mü'minîn Âişe'nin, odasında misvak kullandığını işitiyorduk. (Müsaadeleri alınarak girdiğimizde) Urve (halası sıfatıyla) Âişe'ye, "Anneciğim! Ebû Abdurrahman (Abdullah b. Ömer')in ne söylediğini işittin mi?" diye sordu. Hazret-i Âişe, "Ne söylüyor?" dedi. Urve b. Zübeyr, "İbn Ömer, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin, birisi recebde olmak üzere dört umre ettiklerini söylüyor" dedi. (Hazret-i) Âişe, "Allah, Ebû Abdurrahman'a rahmet etsin! Resûlullah'ın ifa buyurduğu umrelerin hepsine kendisi şahit olmuştur. Halbuki Resûlullah receb ayında katiyen umre etmemiştir" diye cevap verdi.[136] {B1775, 1776 Buhârî, Umre, 3.}

İZAHI

Bu hadisin asıl râvileri ve sâilleri ile sual ve cevabın zaman ve mekân-ı cereyânı ihtisar için tamamen tayyedilerek *Tecrîd*'e alınmamıştır. Buhârî'deki metn-i aslî, ilmî ve tarihî bir kıymeti haiz bulunduğundan burada tercüme etmeyi ve metn-i aslîyi de not olarak göstermeyi muvâfık bulduk.

---

[136] عَنْ مُجَاهِدٍ قَالَ دَخَلْتُ أَنَا وَعُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ الْمَسْجِدَ ، فَإِذَا عَبْدُ اللّٰهِ بْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمَا جَالِسٌ إِلَى حُجْرَةِ عَائِشَةَ ، وَإِذَا نَاسٌ يُصَلُّونَ فِى الْمَسْجِدِ صَلَاةَ الضُّحَى . قَالَ فَسَأَلْنَاهُ عَنْ صَلَاتِهِمْ . فَقَالَ بِدْعَةٌ . ثُمَّ قَالَ لَهُ كَمِ اعْتَمَرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ أَرْبَعً إِحْدَاهُنَّ فِى رَجَبٍ ، فَكَرِهْنَا أَنْ نَرُدَّ عَلَيْهِ .قَالَ وَسَمِعْنَا اسْتِنَانَ عَائِشَةَ أُمِّ الْمُؤْمِنِينَ فِي الْحُجْرَةِ ، فَقَالَ عُرْوَةُ يَا أُمَّاهُ ، يَا أُمَّ الْمُؤْمِنِينَ . أَلَا تَسْمَعِينَ مَا يَقُولُ أَبُو عَبْدِ الرَّحْمَنِ . قَالَتْ مَا يَقُولُ قَالَ يَقُولُ إِنَّ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الحديث

{B1775, B1776 Buhârî, Umre, 3.}

847

•.•.•

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ سُئِلَ كَمِ اعْتَمَرَ النَّبِيُّ ﷺ قَالَ أَرْبَعًا عُمْرَةَ الْحُدَيْبِيَةِ فِي ذِي الْقَعْدَةِ حَيْثُ صَدَّهُ الْمُشْرِكُونَ وَعُمْرَةً مِنَ الْعَامِ الْمُقْبِلِ فِي ذِي الْقَعْدَةِ حَيْثُ صَالَحَهُمْ وَعُمْرَةَ الْجِعْرَانَةِ إِذْ قَسَمَ غَنِيمَةَ أُرَاهُ حُنَيْنٍ قُلْتُ كَمْ حَجَّ قَالَ وَاحِدَةً وَفِي رِوَايَةٍ أَنَّهُ قَالَ اعْتَمَرَ النَّبِيُّ ﷺ حَيْثُ رَدُّوهُ وَمِنَ الْقَابِلِ عُمْرَةَ الْحُدَيْبِيَةِ وَعُمْرَةً فِي ذِي الْقَعْدَةِ وَعُمْرَةً مَعَ حَجَّتِهِ.

TERCÜMESİ

Enes (b. Mâlik) radıyallahu anhtan (Hassân'ın) rivayetine göre (Katâde tarafından Hazret-i) Enes'e, "Nebî sallallahu aleyhi ve sellem kaç umre etti" diye sorulmuş. Enes b. Mâlik cevaben, "Dört umre etti: **1.** Hudeybiye umresidir ki Resûlullah'ı müşrikler (Mekke'ye duhulden) menettikleri zaman (hicretin altıncı yılı) zilkadesinde, **2.** Kazâ umresidir ki Resûlullah'ın Kureyş ile yaptığı musâlahanâme tarihinin gelen senesi zilkadesinde, **3.** Ci'râne umresidir ki zannedersem Huneyn ganimetinin taksimi senesi (olan sekizinci hicret yılı)nda, (Katâde tarafından) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin kaç haccettiği de Enes'ten soruldu, o da, "Bir haccetti" diye cevap verdi.

(İbn Hemmâm'ın) rivayetine göre (Hazret-i) Enes şöyle cevap vermiştir: "Resûlullah dört umre etti: **1.** Kureyş müşrikleri Resûl-i Ekrem'i Mekke'ye duhulden menettikleri sene ki Hudeybiye umresi, **2.** Hudeybiye'den sonra gelen senedeki (kazâ umresi, **3.** (Sekizinci sene) zilkade(sin) de Ci'râne umresi, **4.** Vedâ haccı ile yaptığı umredir. {B1778, B1779 Buhârî, Umre, 3.}

İZAHI

Bu hadisin Katâde'den gelen rivayet tariki ikidir. Birisi Hassan, öbürü Hemmâm tariki. Birinci rivayet tarikinde tercümede görüldüğü veçhile dördüncü haccetü'l-Vedâ umresi haccın zımnında zikredilmiş addolunabilirse de tasrih edilmemiştir. Müellif Buhârî bu noksanı Hemmâm vasıtasıyla gelen ikinci tarîk-i rivayetle tamamlamıştır.

Buhârî metninde bu iki rivayet ayrı ayrı zikredildiği halde müellif Zebîdî kemâl-i hazâkatle ihtisar ederek bunları birleştirmiştir.

848

•.•.•

عَنِ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا قَالَ اعْتَمَرَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي ذِي الْقَعْدَةِ قَبْلَ أَنْ يَحُجَّ مَرَّتَيْنِ.

TERCÜMESİ

Berâ b. Âzib radıyallahu anhümâdan "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem haccetmezden evvel zilkadede iki defa umre etti" dediği rivayet edilmiştir. {B1781 Buhârî, Umre, 3.}

İZAHI

Berâ radıyallahu anhın rivayeti, umre-i nebevînin dört olduğu hakkındaki rivayetlere zâhiren mugāyir görülürse de hakikatte değildir. Çünkü Berâ Hudeybiye umresini tam olmadığı için umreden addetmiyor. Haccetü'l-Vedâ'daki umreyi de hacca tâbi addetmiş olsa gerek.

Gerek bu gerek bundan evvelki Enes b. Mâlik hadislerinden sarahatle anlaşıldığına göre, Resûl-i Ekrem'in dört umresinin dördü de zilkade ayında eda edilmiştir. Nasıl ki Hazret-i Âişe ve İbn Abbas radıyallahu anhümden rivayet edilen bir haberde Resûl-i Ekrem'in zilkadeden başka zamanda umre etmediği bildirilmiştir. Haccetü'l-Vedâ esnasında umre-i nebevînin zilhiccede vukuu yukarıdaki umumi kaideye münâfî değildir. Çünkü bunun ihramına zilkade ayında girilmişti. Müslim'in *Sahîh*'inde bu babda Enes b. Mâlik'ten sarih bir rivayeti de vardır ve şöyledir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem dört defa umre etti. Bunların dördü de zilkade ayında idi. Yalnız haccetü'l-Vedâ umresi bundan müstesnadır.

Dârekutnî Hazret-i Âişe'den ramazanda da bir umre-i nebevî rivayet etmişse de huffâz-ı muhaddisîn bunun bir galat-ı rivayet olduğunu bildirmişlerdir. Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde Hazret-i Âişe'den bir rivayeti vardır ki bunda da Resûl-i Ekrem'in şevvalde bir umre ettiğini bildiriyor ki Ci'râne olsa gerek. Çünkü Resûl-i Ekrem efendimiz Huneyn Gazvesi'ne şevval ayında çıkmıştı. Zilkadede ihramlanmıştı. Bu sebeple Ci'râne umresi de zilkadeden addolunurdu. Ebû Dâvûd'un bu rivayetinde şevval rivayet edilmesi, Hudeybiye Gazvesi'ne şevvalde çıkılmış olmasından dolayıdır (*Kastallânî*).

849

•.•.•

عَنْ عَبْدِ الرَّحْمٰنِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ ﵁ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ أَمَرَهُ أَنْ يُرْدِفَ عَائِشَةَ وَيُعْمِرَهَا مِنَ التَّنْعِيمِ وَأَنَّ سُرَاقَةَ بْنَ مَالِكِ بْنِ جُعْشُمٍ لَقِيَ النَّبِيَّ ﷺ بِالْعَقَبَةِ وَهُوَ يَرْمِيهَا فَقَالَ أَلَكُمْ هٰذِهِ خَاصَّةً يَا رَسُولَ اللهِ قَالَ لَا بَلْ لِلْأَبَدِ.

TERCÜMESİ

Abdurrahman b. Ebû Bekir radıyallahu anhümâdan şöyle rivayet edilmiştir: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Abdurrahman'a (hemşiresi Hazret-i) Âişe'yi devesinin arkasına bindirip Ten'îm'den (ihramlayarak) umre ettirmesini emir buyurdu. Sürâka b. Mâlik b. Cu'şüm de Nebî sallallahu aleyhi ve selleme (Mina'da), Akabe'de, Akabe cemresini atarken mülâki oldu da; "Yâ Resûlellah! Hac aylarında umre yapmak zât-ı risâletpenâhîlerine mi mahsustur?" diye sordu. Resûlullah da, "Hayır, yalnız bize has değildir. Belki (hükmü umumidir), kıyamete kadar dâimîdir" buyurdu. {B1785 Buhârî, Umre, 6.}

İZAHI

Haccı fesh ile umreye tahvil hakkında tercümesi 772 numara ile geçen hadîs-i şerifin izahında Hazret-i Ömer ile Ebû Mûsâ el-Eş'arî radıyallahu anhümâ arasındaki ihtilâfı bildirirken tahvil ile temettuun cevazı hakkında icmâ mün'akid olduğunu bildirmiştik. Bu hadis de temettuun cevazını ifade eder. Câhiliye devrinde eşhür-i hacda umre etmezlerdi. Bu sebeple Sürâka, "Hac aylarında umre etmek bu seneye ve yalnız size mi mahsustur?" diye Resûl-i Ekrem'den sormuştu. Resûl-i Ekrem de bunun dâimî ve ebedî olduğunu bildirmiştir.

850

•.•.•

حَدِيثُ عَائِشَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهَا فِي الْحَجّ تَكَرَّرَ كَثِيرًا وَقَدْ تَقَدَّمَ بِتَمَامِهِ وَعَنْهَا رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهَا فِي رِوَايَةٍ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لَهَا فِي الْعُمْرَةِ وَلٰكِنَّهَا عَلَى قَدْرِ نَفَقَتِكِ أَوْ نَصَبِكِ.

TERCÜMESİ

Hac hakkında Âişe radıyallahu anhânın hadisi kesretle tekerrür etmiş ve tamamı(nın rivayeti) geçmiştir. Yine Âişe radıyallahu anhâdan gelen bir rivayette Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Âişe es-Sıddîka'ya umre hakkında, "lâkin umre(nin ecri) senin infak(ının derecesi)ne veya (iltizam ettiğin) tâb ü meşakkatin (nevine) göredir" buyurmuştur. {B1786, B1787 Buhârî, Umre, 7, 8.}

İZAHI

Müellif merhumun mükerreren ve tamamen geçtiğine işaret ettiği Âişe es-Sıddîka hadisi 762, 782, 783, 784, 792, 793, 809, 816, 826, 832, 833 rakamlarıyla tercümeleri geçmiştir[137] ve hakikaten "Kitâbü'l-Hacc"ın birçok babında Hazret-i Âişe hadisinin bir parçasıyla istişhâd edilmiştir. Burada da umrenin fazileti ve derece-i ecr ü sevabı, malî veya bedenî ihtiyar olunan infak ve ihsanın, tâb ü meşakkatin neviyle mütenasip olduğu bildirilmiştir.

"Ev" edatı ya tenvî' içindir, kelâm-ı risâletpenâhîden ma'dûddur ki tercümede bunu ihtiyar ettik yahut terdîd içindir. Râvinin zabtındaki şekk ü tereddüdünü ifade etmiş olur.

---

137 {Burada verilen rakamlar ile önceki baskıda yer alan hadisler örtüşmemektedir. Söz konusu başlık altında Hazret-i Âişe validemizden nakledilmiş olan rivayetlerin numaraları şöyledir: 755, 763, 773, 774, 775, 783, 784, 788, 800, 807, 817, 823, 824, 826.}

851

•.•.•

عَنْ أَسْمَاءَ بِنْتِ أَبِي بَكْرٍ ﵄ أَنَّهَا كَانَتْ كُلَّمَا مَرَّتْ بِالْحَجُونِ تَقُولُ صَلَّى اللهُ عَلَى مُحَمَّدٍ لَقَدْ نَزَلْنَا مَعَهُ هَا هُنَا وَنَحْنُ يَوْمَئِذٍ خِفَافٌ قَلِيلٌ ظَهْرُنَا قَلِيلَةٌ أَزْوَادُنَا فَاعْتَمَرْتُ أَنَا وَأُخْتِي عَائِشَةُ وَالزُّبَيْرُ وَفُلَانٌ وَفُلَانٌ فَلَمَّا مَسَحْنَا الْبَيْتَ أَحْلَلْنَا ثُمَّ أَهْلَلْنَا مِنَ الْعَشِيِّ بِالْحَجِّ.

TERCÜMESİ

Ebû Bekir radıyallahu anhın kızı Esmâ radıyallahu anhâdan (Abdullah b. Keysân'ın rivayetine göre) Esmâ her ne zaman Hacûn mevkiine uğrarsa şöyle dermiş: Allah, (resulü) Muhammed'e salât (ve selâm) buyursun! Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile biz, (esnâ-i) hacda bu Hacûn mevkiine inmiştik. O günlerde biz, yükü hafif, biniti az, azıkları az kimselerdik. Ben, kardeşim Âişe, Zübeyr ve (bizim gibi hedy sevketmeyen) fülân ve fülân (haccı fesh ile) umre ettik. Biz, beyt-i tavaf edip (sa'y ve taksîrden sonra) ihramdan çıktık ve sonra hac için yeniden ihrama girdik. {B1796 Buhârî, Umre, 11.}

İZAHI

Hadisin birinci kısmında kavis içinde gösterilen ziyadeler Müslim'in rivayetinden alınmıştır. Bu da fesh-i haccın ve umreye rücû' ile temettuun cevazını ifade eden ehâdîs-i şerife cümlesindendir. Mesh ile maksut tavaftır. Tavaf, sa'y, halk veya taksîrden sonra ihramdan çıkıldığı halde yalnız tavaf zikredilip de öbürlerinin terkedilmesi, vâzıh olmasından dolayıdır.

852

•.•.•

عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ إِذَا قَفَلَ مِنْ غَزْوٍ أَوْ حَجٍّ أَوْ عُمْرَةٍ يُكَبِّرُ عَلَى كُلِّ شَرَفٍ مِنَ الْأَرْضِ ثَلَاثَ تَكْبِيرَاتٍ ثُمَّ يَقُولُ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ آيِبُونَ تَائِبُونَ عَابِدُونَ سَاجِدُونَ لِرَبِّنَا حَامِدُونَ صَدَقَ اللّٰهُ وَعْدَهُ وَنَصَرَ عَبْدَهُ وَهَزَمَ الْأَحْزَابَ وَحْدَهُ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radıyallahu anhümâdan şöyle rivayet edilmiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bir gazâdan, bir hacdan, bir umreden döndüğünde her yüksek mahalde üç kere tekbir getirir, sonra şöyle dua buyururdu: Lâ ilâhe illallahu vahdeh; lâ şerîke leh; lehü'l-mülkü ve lehü'l-hamd ve hüve alâ külli şey'in kadîr. Âyibûne, tâibûne, âbidûne, sâcidûn li-rabbinâ hâmidûn. Sadakallahu va'deh ve nasara abdeh ve hezeme'l-ahzâbe vahdeh (Yâ rab! Senden başka mâbud yoktur, yalnız sen varsın! Senin şerikin yoktur. Bütün mülk senindir, bütün hamd de senindir. Allah her şeye kādirdir. Allahım! Biz sana (bize bahşettiğin ana vatana) yöneldik; (günahlarımızdan) tövbe ediyoruz; biz ancak rabbimize ibadet, rabbimize secde, rabbimize hamd ederiz. Cenâb-ı Hak vaadinde sâdıktır; kuluna nusret etmiştir, yalnız başına bütün (eyyâm ü mevâtindeki) şirk bölgelerini dağıtmıştır). {B1797 Buhârî, Umre, 12.}

853

•.•.•

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ ﵁ قَالَ لَمَّا قَدِمَ النَّبِيُّ ﷺ مَكَّةَ اسْتَقْبَلَهُ أُغَيْلِمَةُ بَنِي عَبْدِ الْمُطَّلِبِ فَحَمَلَ وَاحِدًا بَيْنَ يَدَيْهِ وَآخَرَ خَلْفَهُ.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radıyallahu anhümâdan şöyle dediği rivayet edilmiştir: (Mekke'nin fethi günü) Nebî sallallahu aleyhi ve sellemi, Abdülmuttalib evlâdının oğlancıkları istikbal etmişlerdi. Resûlullah (bunlardan) birisini (devesinin) önüne, öbürüsünü de arkasına bindirdi. {B1798 Buhârî, Umre, 13.}

854

•.•.•

عَنْ أَنَسٍ ﵁ قَالَ كَانَ النَّبِيُّ ﷺ لَا يَطْرُقُ أَهْلَهُ كَانَ لَا يَدْخُلُ إِلَّا غُدْوَةً أَوْ عَشِيَّةً.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radıyallahu anhtan "Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (seferden dönüşünde) ailesi (nezdi)ne geceleyin gelmezdi. Ya kuşluk vakti veya zeval ile akşam arası bir zamanda gelirdi" dediği rivayet edilmiştir. {B1800 Buhârî, Umre, 15.}

İZAHI

(طروق) Turûk "gece gelişi"ne denir. (عشي) Aşiy ekseriyetle akşamla yatsı arasındaki zamana ıtlak olunursa da burada zevalden akşama kadar imtidâd eden zaman mânası matluptur.

855

•.•.•

عَنْ جَابِرٍ ﷺ قَالَ نَهَى النَّبِيُّ ﷺ أَنْ يَطْرُقَ أَهْلَهُ لَيْلًا.

TERCÜMESİ

Câbir radıyallahu anhtan "Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (kişinin seferden) ailesi (nezdi)ne gece gelmesini nehyeyledi" dediği rivayet edilmiştir. {B1801 Buhârî, Umre, 16.}

İZAHI

Bu nehiy, nehy-i tenzîhîdir. Nehyin sebebi de ailesinin kusurunu araştırır veya ailesince setri mültezem bir ayıbın keşfini dilermiş gibi aile içinde nahoş bir hissin uyanması ihtimalidir. Âile râbıtasını gevşetecek bu nevi vâhimeyi gıcıklayan şeylerden içtinap edilmesini âmir pek çok vesâyâ-yı nebeviyye vardır. Meselâ kadın kirli, iş elbisesi içinde iken yanına zevcin takarrübden içtinabını tavsiye etmesi bu cümledendir.

Turûk lafzından gece mefhumu anlaşılmakla beraber bir de (leylen) vârit olması tekit için olacaktır.

856

•.•.•

عَنْ أَنَسٍ ﵁ قَالَ كَانَ رَسُولُ اللهِ ﷺ إِذَا قَدِمَ مِنْ سَفَرٍ فَأَبْصَرَ دَرَجَاتِ الْمَدِينَةِ أَوْضَعَ نَاقَتَهُ وَإِنْ كَانَتْ دَابَّةً حَرَّكَهَا وَزَادَ فِي رِوَايَةٍ مِنْ حُبِّهَا.

TERCÜMESİ

Enes (b. Mâlik) radıyallahu anhtan şöyle dediğini (râvisi Humeyd işitmiştir): Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bir seferden dönüp de Medine'nin yüksek mebânîsini görünce (yollanması için) devesini salıvermek itiyadında idi. Eğer deveden başka bir hayvana râkip bulunursa, onu da (yollanması için) harekete getirirdi. (Hâris b. Umeyr) rivayetinde, Medine'ye muhabbetinden dolayı (binitini tahrik ederdi) ziyadesi vardır. {B1802 Buhârî, Umre, 17.}

İZAHI

Sâhib-i *Metâli*', دَرَجَاتِ الْمَدِينَةِ yi Medine'nin menâzil-i refîası diye tefsir etmiştir. Müstemlî rivayetinde "derecât" yerinde "devehât" vârit olmuştur ki devhanın cem'idir. "Ulu ağaç" demektir. İmam Ebû Hanîfe büyûtü cesîme ile tefsir etmiştir. Dâbbe sûret-i umûmiyede binilen hayvana denir. Burada nâka mukabilinde zikredildiği için dâbbeyi "deveden başka bir hayvan" diye tercüme ettik.

857

•.•.•

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﵁ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ السَّفَرُ قِطْعَةٌ مِنَ الْعَذَابِ يَمْنَعُ أَحَدَكُمْ طَعَامَهُ وَشَرَابَهُ وَنَوْمَهُ فَإِذَا قَضَى نَهْمَتَهُ فَلْيُعَجِّلْ إِلَى أَهْلِهِ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: Sefer, azaptan (elem veren) bir parçadır. O, sizin yemenizin, içmenizin, uyumanızın tadını kaçırır, intizamını bozar. Misafir, sefere ait işini bitirince ailesi (nezdi)ne dönmeyi tâcil etsin! {B1804 Buhârî, Umre, 19.}

İZAHI

Sahîh-i Buhârî'de bu hadîs-i şerifin mensup olduğu babın unvanı وَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا "*Evlere, Evlerin Kapılarından Geliniz*" nazm-ı şerifidir.[138] *Sahîh-i Buhârî*'de bu âyet-i kerîmenin sebeb-i nüzûlü Berâ b. Âzib tarafından şöyle bildiriliyor: Bu âyet-i kerîme biz ensarîler hakkında nâzil oldu. Câhiliye zamanında ensar haccedip de evlerine geldiklerinde, evlerinin kapısından girmezlerdi de evlerine, arka (cihetinde açtıkları bir delik)ten girerlerdi. Bir kere ensardan birisi yine böyle evine geldiğinde delikten değil, evinin kapısından girmişti de bunun bu hareketi ayıplanmıştı. Bunun üzerine, وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلٰكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقَى وَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا "*Hakiki insanlık, evlere arkalarından gelmenizle değildir. Belki insân-ı kâmil, Allah'tan korkandır. Siz de evlere, kapılarından giriniz!*"[139] kavl-i şerifi nâzil oldu.[140]

İbn Huzeyme ile Hâkim'in *Sahih*'lerinde Câbir radıyallahu anhtan bu babdaki rivayetleri daha mufassaldır. Hazret-i Câbir diyor ki: Kureyş, şöyle bir hums yani asâlet-i dîniyye iddia ve tatbik ederlerdi. Hâiz-i asâlet olan Kureyşîler ve Harem halkı ihrampûş oldukları halde evlerine kapılarından girerler, çıkarlardı. Fakat ensar ile ehl-i meder ve ehl-i veber yani köylüler ve haymenişîn olanlar ihramlı iken bermûtat evlerinin ve çadırlarının kapılarından girip çıkmak hakkını haiz değillerdi. Ya evlerinin arkalarına açtıkları bir delikten girerler, çıkarlar veya kurdukları bir merdivenden çıkarlar, inerlerdi. Çadır halkı da çadırlarının arkasından girip çıkarlardı. Bir kere Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bulunduğu bir bostandan çıkarken bostanın kapısından çıkmıştı. Resûl-i Ekrem'le beraber ensardan Kutbe b. Âmir de çıkmıştı. Bunu görenler, "Yâ Resûlellah! Kutbe, fâcir birisidir, dinî bir asaleti yoktur. Ne hakla seninle birlikte kapıdan çıkıyor?" demişlerdi. Resûl-i Ekrem İbn Âmir'e, "*Nasıl bir cüretle kapıdan çıktın?*" diye sordu. İbn Âmir, "Yâ Resûlellah! Sizin kapıdan çıktığınızı gördüm, ben de öyle yaptım" diye cevap verdi. Resûl-i Ekrem, "*Ama ben humustanım, Kureyşîyim*" buyurdu. İbn Âmir de, "Yâ Resûlellah! Benim dinim de senin dinindir" dedi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak bu âyet-i kerîmeyi inzâl buyurdu. Mukātil b. Süleyman da bu âyet-i kerîmenin tefsirinde âyetin sebeb-i nüzûlünü bu suretle izah etmiştir (*Umdetü'l-kārî).*[141]

Mevzumuz olan Ebû Hüreyre hadisinde misafirin, sefere ait işlerini bitirince ailesi nezdine hareketini tesri' etmesiyle emrolunması da, aile reisinin aile yuvasından gaybûbeti zamanında aile ihtiyaçlarının birikmesi zaruri bulunduğundan وَجَعَلَكُمْ مُلُوكًا[142] kavl-i şerifi mucibince reisi bulunduğu ailenin bu ihtiyaçlarını bir an evvel tesviye etmesi gayesine mâtuftur. وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً[143] kavl-i şerifiyle mev'ûd olan aile sevgisi, aile rahmet ve saadeti bu vazîfe-i riyasetin vakt ü zamânında ifa edilmesi suretiyle temin edilir.

138 {*Buhârî* ve *Tecrîd* metninde bu hadisin yer aldığı babın başlığı “السَّفَرُ قِطْعَةٌ مِنَ الْعَذَابِ” şeklindedir. Müellifin kaydettiği başlık, Buhârî’nin bir önceki babına aittir.}

139 el-Bakara, 2/189.

140 عَنِ ابْنِ إِسْحَاقَ قَالَ سَمِعْتُ الْبَرَاءَ بْنَ عَازِبٍ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالَى عَنْهُ يَقُولُ نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ فِينَا، كَانَتِ الْأَنْصَارُ إِذَا حَجُّوا فَجَاءُوا لَمْ يَدْخُلُوا مِنْ قِبَلِ أَبْوَابِ بُيُوتِهِمْ، وَلٰكِنْ مِنْ ظُهُورِهَا، فَجَاءَ رَجُلٌ مِنَ الْأَنْصَارِ، فَدَخَلَ مِنْ قِبَلِ بَابِهِ، فَكَأَنَّهُ عُيِّرَ بِذٰلِكَ، فَنَزَلَتْ وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلٰكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقَى وَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا.

{Kaynakta “ابْنِ إِسْحَاقَ” ifadesi “أَبِي إِسْحَاقَ” şeklindedir. B1803 Buhârî, Umre, 18.}

141 {Aynî, *Umde*, X, 136.}

142 el-Mâide, 5/20.

143 er-Rûm, 30/21.

KİTÂBÜ'L-MUHSAR

كِتَابُ الْمُحْصَرِ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

Bu bab, herhangi bir sebeple hacdan veya umreden memnûiyetin ahkâmına dair ehâdîs-i şerifeyi muhtevidir.

Bu unvan yalnız Ebû Zer rivayetinde cemi' sîgasıyladır. Diğer rivayetlere müfred sîgasıyla babdır. Elimizdeki yazma ve basma bütün *Buhârî* nüshalarında ve Aynî, Kastallânî gibi şârihlerin iltizam ettikleri nüshalarda bu unvan أبواب المحصر وجزاء الصيد suretindedir. Halbuki "Cezâ-i Sayd" birkaç hadis sonra hususi bir unvan olarak gelecektir. Bu cihetle müellif Zebîdî bu unvanı yalnız muhsara tahsis etmiş bulunuyor.

İmam Buhârî *Sahîh*'inde bu ihsâr babının unvanında, فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ وَلَا تَحْلِقُوا رُءُوسَكُمْ حَتَّى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ "*İhramlandıktan sonra herhangi mücbir bir mani ile hacdan veya umreden kalırsanız, Kâbe için kurban nevinden kolayınıza gelen bir şey, hediye ve tasadduk etmek lâzımdır. Bu hediye, mahalline yani Kâbe'ye erişinceye kadar başlarınızı tıraş edip ihramdan çıkmayınız!*"[144] kavl-i şerifini zikrediyor.

Buhârî bu âyet-i kerîmeden sonra da bu ihsârın, yalnız düşman tarafından gelen memnûiyete munhasır olmadığını, belki hastalık gibi her mânia şümulü bulunduğunu göstermek üzere de Atâ b. Ebû Rebâh'ın, [145] الإحصار من كل شيء يحبسه kavlini ta'lîkan rivayet ediyor ki İbn Ebû Şeybe'nin mevsûlen rivayetine göre Atâ, ihsâr hastalıktan, düşmandan vesair bir maniden neşet eder demiştir.[146]

İHSÂR MESÂİLİ BİRKAÇ NEVE AYRILIR

BİRİNCİ NEVİ İHSÂRIN LUGATEN MÂNASIDIR. İhsâr, kastedilen bir cihetten menedilmek mânasınadır. Hacı için Kâbe'ye vüsûle mani hastalık, düşman, parasının ziyâı, herhangi lüzum üzerine devletin meni gibi sebepler olabilir.

İKİNCİ NEVİ İHSÂR ÂYETİNİN SEBEB-İ NÜZÛLÜDÜR. Bu âyet-i kerîme hicret-i seniyyenin 6. yılında Kureyş müşriklerinin Resûl-i Ekrem'in beyt-i şerife vüsûlüne mani oldukları sırada Hudeybiye'de nâzil olmuştur. Bu hususta sûre-i Feth de nâzil olmuştu. Kureyş'in bu mümâneati üzerine Resûl-i Ekrem ve ashabının yanlarında getirdikleri kurbanları keserek, tıraş olarak ihramlarından çıkmalarına taraf-ı sübhânîden müsaade olunmuştu. Bunun üzerine Resûlullah ashabına yanlarındaki kurbanlarını kesmelerini ve tıraş olmalarını emretti. Fakat ashâb-ı kirâm bu emrin nesh ü tebdîl edilmesi ihtimalini ümit ederek bu emre icâbet etmekte ağır davrandılar. Nihayet Resûl-i Ekrem bizzat çıkıp tıraş oldu. Bunun üzerine ashap da icâbet etti. Fakat bir kısmı tıraş olmayıp saçlarını kestirmekle iktifa etmişti. Bunun için Resûl-i Ekrem, "*Allah başlarını tıraş edenlere rahmet eylesin!*" diye dua buyurdu. Ashâb-ı Kirâm, "Saçlarını kestirenlere de yâ Resûlellah!" diye duanın şümulünü temenni ettiler. Üç defa tekerrür eden bu dua ve bu temenniden sonra Resûl-i Ekrem üçüncüde saçlarını kestirenlere de dua buyurdu.[147]

Hudeybiye'de ashaptan her yedi kişi müştereken bir deve kurban etmişlerdir. Bu sefere iştirak eden ashabın adedi 1400 kişi idi. Hudeybiye'de konak yerleri de hudûd-ı Harem haricinde idi. Bazı ulemâ da Harem dahilinde olduğunu kabul etmişlerdir.

ÜÇÜNCÜ NEVİ İHSÂR ÂYETİNİN TEFSİRİDİR. İhsârın lugaten men mânasına olduğunu bildirmiştik. Şeriat örfünde, hac veya umre için ihramlanan kimsenin mücbir bir maniin haylûleti ile haccını veya umresini tamamlayamamasıdır. Tavaf ve sa'y ile ihramdan çıkacak olan bir muhrimin böyle bir mani ile tavaf ve sa'y edememesi ihramlı kalmasını mûcip olup bundaki derkâr olan müşkülâttan dolayı buna bir mahles-i şer'î olarak taraf-ı ilâhîden deve, sığır, koyun, keçi nevinden hangisi kolay olursa Beytullah'a bir kurban hediye edilmesi ve bu kurbanın mahalline vüsûlü üzerine tıraş olup ihramdan çıkılması keyfiyeti tâlim buyurulmuştur.

Âyet-i kerîmedeki (هدي) **hedy**, Zemahşerî'ye göre "hedye"nin cem'idir. نحره، نحر gibi. Teşdit ile de kıraat olunmuştur. "Hediyye"nin cem'i olur. مطيه، مطى gibi.

Hudeybiye'de Resûl-i Ekrem ile ashabı, küffâr-ı Kureyş'in hıyanet ve husumetinden emin olmadıkları için kurbanlarını hudûd-ı Harem haricinde kesmeye mecbur olmuşlardı. Kurbanın Harem'e vüsûlünden emin bulunulursa, kurban Mekke'ye sevkolunur ve nâsik, kurban hareme dahil oluncaya kadar tıraşını tehir eder.

DÖRDÜNCÜ NEVİ HASRIN SEBEB-İ MÛCİBİ HAKKINDADIR. Bu babda ulemânın ihtilâfı vardır: Atâ, İbrâhim en-Nehaî, Süfyân es-Sevrî (hasr) hastalık, düşman, yol parasının zıyâı gibi beyte girilmeye mani muhtelif sebeplerin haylûleti ile hâsıl olur. Bu ictihad, İmam Ebû Hanîfe ile ashabının mezhebidir. İbn Mes'ûd, İbn Abbas, Zeyd b. Sâbit radıyallahu anhümden mervî olan da budur. Bir kısım ulemâda ki, Leys b. Sa'd, Mâlik, Şâfiî, Ahmed, İshak hazerâtıdır; bunlar da ihsâr, ancak düşmanla tahakkuk eder, hastalık ve emsali sebeplerle ihsâr olmaz demişlerdir. Abdullah b. Ömer'in ictihadı da böyledir.

BEŞİNCİ NEVİ HEDYE DAİRDİR. İbn Abbas hediy, deveden, sığırdan, koyundan, keçiden olur demiştir. Süfyân es-Sevrî'nin Saîd b. Cübeyr vasıtasıyla İbn Abbas'tan gelen bir rivayetinde de, "Hediy kurbanından en kolay olanı koyundur" demiştir. Atâ, Mücâhid, Tâvûs, Ebü'l-Âliye, Muhammed b. Hüseyin, Abdurrahman b. Kāsım, Şa'bî, Nehaî, Hasan, Katâde, Dahhâk, Mukātil'in ictihadları da böyledir. Eimme-i erbeanın mezhepleri de budur. İbn Ebû Hâtim'in tahrîcine göre, Hazret-i Âişe ile İbn Ömer, "Hediy, deve ile sığırdan olur" demişlerdir. Sâlim, Kāsım, Urve, Saîd b. Cübeyr'den de bu suretle rivayet edilmiştir. Bunların istinat ettikleri delil Hudeybiye kıssasıdır ki bu rivayet sahiplerinden hiçbiri, Resûl-i Ekrem'in Hudeybiye ihramından çıkmak için koyun kestiğini rivayet etmemişlerdir. Bu babdaki rivayetler deve, sığır kesildiği merkezindedir. Ezcümle *Sahîhayn*'da Câbir'den gelen rivayette müşârün ileyh hazretleri, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Hudeybiye'de bizden her yedi kişinin müştereken bir deve veya sığır kesmemizi emretmişti diyor. İbn Abbas'tan Abdürrezzâk'ın rivayetinde de zenginin, deve, buna kudreti yetmezse sığır, buna da gücü yetmezse koyun kurban etmesi bildirilmiştir.

---

144 el-Bakara, 2/196.

145 كذا في اليونينية. وفي بعض النسخ المعتمدة (بحسبه) وعليها شرح القسطلاني

146 روى ابن أبي شيبة موصولًا عن عطاء قال: لا إحصار إلا من مرض أو عدو أو أمر حابس

147 {B1727 Buhârî, Hac, 127.}

858

•.•.•

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ ﵄ قَدْ أُحْصِرَ النَّبِيُّ ﷺ فَحَلَقَ رَأْسَهُ وَجَامَعَ نِسَاءَهُ وَنَحَرَ هَدْيَهُ حَتَّى اعْتَمَرَ عَامًا قَابِلًا.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radıyallahu anhümâdan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (Hudeybiye umresinde Kâbe'den) menedilmişti; Resûlullah başını tıraş etti, kadınlarına yaklaştı, kurbanını kesti, nihayet gelen sene umre eyledi. {B1809 Buhârî, Muhsar, 1.}

İZAHI

Bu hadisi, Buhârî mu'temirin ihsârına dair açtığı babında zikretmiştir. Bu hadisten evvel Buhârî'nin *Sahîh*'inde ihsâr hakkında İbn Ömer'den de iki rivayeti vardır.

1. Buhârî'nin Nâfi'den rivayetine göre, Abdullah b. Ömer radıyallahu anh (Haccâc'ın Abdullah b. Zübeyr ile mukātele için Mekke üzerine bir ordu ile yürüdüğü) fitne senesinde umre niyetiyle Mekke'ye gitmek istemişti. (Çocukları tarafından) kendisine, "Bu fitne sebebiyle korkarız ki sizin beyti ziyaretinize mani olurlar" denildi de İbn Ömer, "Eğer ben beyt-i şerifi ziyaretten menolunursam, ben de Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemle işlediğimizi yaparım" dedi ve telbiye ederek umre niyetiyle (Zülhuleyfe'de) ihramlandı. Şundan dolayıdır ki: Resûlullah da Hudeybiye senesinde (böyle) umre niyetiyle ihramlanmıştı.[148]

2. Buhârî'nin yine Nâfi'den rivayetine göre, İbn Ömer'in iki oğlu Ubeydullah ile Sâlim, Nâfi'e haber verip demişler ki: Şam askeri Haccâc'ın kumandasında Abdullah b. Zübeyr ile mukāteleye geldikleri gece, biz, babamız Abdullah b. Ömer'e, "Bu sene haccetmemenizde hiçbir mahzur yoktur. Biz, seninle beyt arasına hâil olunmasından endişe ediyoruz" dedik. Cevaben, "Biz, Hudeybiye senesinde Resûlullah ile beraber çıktığımızda, küffâr-ı Kureyş beyte varmaya mani oldular. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem kurbanını kesti, başını tıraş etti (ihramından çıktı). Sizi işhâd ederim ki: Ben kati surette umre etmeyi (nefsime) vâcip kıldım. Allah dilerse ben, Mekke'ye giderim. Beyt ile benim aram boş bırakılırsa beyti tavaf ederim (menâsiki tamamlarım). Eğer beyt ile benim arama hâil olurlarsa, ben de Resûlullah ile beraber (Hudeybiye'de) bulunduğum zaman Resûlullah'ın işlediği gibi işler (kurban keserek, tıraş olarak umre ihramından çıkar)ım" dedi ve Zülhuleyfe'de umre niyetiyle ihrama girdi. Bir saat gittikten sonra, "İhsâr ile tehallülün cevazında hac ile umrenin ikisi de birdir; aralarında fark yoktur; şahit olunuz ki ben, umremle beraber haccı kendime vâcip kıldım" di(ye hacc-ı kırâna niyet et)ti ve yevm-i nahrde kurban kesinceye kadar ihramdan çıkmadı ve "Karin bi'l-hac olan muhrim Mekke'ye dahil olduğunda beyti bir kere tavaf edinceye kadar ihramdan çıkamaz" dedi.[149]

Hadisin bu son fıkrası, karin bi'l-hac olan muhrim iki tavafa muhtaç olmaz diyen fukahanın mezhebine delil olabilir. Hanefî mezhebinde ise, karin için de iki tavaf lâzımdır ve bu babda başkaca delilleri vardır.

Bu hadisten müstefâd olan bir hükm-i fıkhî de haccı umreye idhalin cevazıdır. Fakat fukahanın cumhuruna göre, bir mu'temirin umreye haccı idhal edebilmesi, umre tavafına şürû' etmemiş olmakla meşruttur. Hanefîler'e göre, umre tavafının dört şavtını yapmazdan evvel câizdir. İmam Mâlik'e göre tavaf tamam olmazdan evvel sahihtir.

---

148 عَنْ نَافِعٍ أَنَّ عَبْدَ اللهِ بْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا قَالَ حِينَ خَرَجَ إِلَى مَكَّةَ مُعْتَمِرًا فِي الْفِتْنَةِ إِنْ صُدِدْتُ عَنِ الْبَيْتِ صَنَعْنَا كَمَا صَنَعْنَا مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَهَلَّ بِعُمْرَةٍ، مِنْ أَجْلِ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ أَهَلَّ بِعُمْرَةٍ عَامَ الْحُدَيْبِيَةِ

{B1813 Buhârî, Muhsar, 4.}

149 عَنْ نَافِعٍ أَن عُبَيْدَ اللّٰهِ بْنَ عَبْدِ اللّٰهِ وَسَالِمَ بْنَ عَبْدِ اللّٰهِ أَخْبَرَاهُ أَنَّهُمَا كَلَّمَا عَبْدَ اللّٰهِ بْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنهِمَا لَيَالِىَ نَزَلَ الْجَيْشُ بِابْنِ الزُّبَيْرِ فَقَالَا لَا يَضُرُّكَ أَنْ لَا تَحُجَّ الْعَامَ ، وَإِنَّا نَخَافُ أَنْ يُحَالَ بَيْنَكَ وَبَيْنَ الْبَيْتِ . فَقَالَ خَرَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَحَالَ كُفَّارُ قُرَيْشٍ دُونَ الْبَيْتِ ، فَنَحَرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هَدْيَهُ ، وَحَلَقَ رَأْسَهُ ، وَأُشْهِدُكُمْ أَنِّى قَدْ أَوْجَبْتُ الْعُمْرَةَ ، إِنْ شَاءَ اللّٰهُ أَنْطَلِقُ ، فَإِنْ خُلِّىَ بَيْنِى وَبَيْنَ الْبَيْتِ طُفْتُ ، وَإِنْ حِيلَ بَيْنِى وَبَيْنَهُ فَعَلْتُ كَمَا فَعَلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَنَا مَعَهُ . فَأَهَلَّ بِالْعُمْرَةِ مِنْ ذِى الْحُلَيْفَةِ ، ثُمَّ سَارَ سَاعَةً ، ثُمَّ قَالَ « إِنَّمَا شَأْنُهُمَا وَاحِدٌ ، أُشْهِدُكُمْ أَنِّى قَدْ أَوْجَبْتُ حَجَّةً مَعَ عُمْرَتِى » . فَلَمْ يَحِلَّ مِنْهُمَا حَتَّى حَلَّ يَوْمَ النَّحْرِ ، وَأَهْدَى ، وَكَانَ يَقُولُ لَا يَحِلُّ حَتَّى يَطُوفَ طَوَافًا وَاحِدًا يَوْمَ يَدْخُلُ مَكَّةَ .

{B1807 Buhârî, Muhsar, 1.}

859

•.•.•

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ أَلَيْسَ حَسْبُكُمْ سُنَّةَ رَسُولِ اللهِ ﷺ إِنْ حُبِسَ أَحَدُكُمْ عَنِ الْحَجِّ طَافَ بِالْبَيْتِ وَبِالصَّفَا وَالْمَرْوَةِ ثُمَّ حَلَّ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ حَتَّى يَحُجَّ عَامًا قَابِلًا فَيُهْدِي أَوْ يَصُومُ إِنْ لَمْ يَجِدْ هَدْيًا.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radıyallahu anhümâdan rivayet olunduğuna göre, müşârün ileyh şöyle dermiş: Sizden biriniz (Arafat'a çıkamayacak surette) hacdan menedilirse (temessük için) size Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin sünneti kâfi değil midir? O muhsar, beyti tavaf ve Safâ ile Merve arasında saʿy eder. Sonra muhrime haram olan her şey buna helâl olur. Nihayet gelen sene hacceder, bu kimse ya kurban keser yahut kurban bulamazsa oruç tutar. {B1810 Buhârî, Muhsar, 2.}

İZAHI

Bundan evvelki hadiste umreden memnûiyetin hükmü bildirilmişti. Bu hadîs-i şerifte de hacdan mahrumiyete terettüp eden ahkâm tâlim edilmiştir. (O muhsar, beyti tavaf eder...) cümlesi (sünnet-i Resûlullah')ı tefsirdir. Bu hadisin mazmûnu İmam Şâfiî ile ashabının mezhebidir. İmam Ebû Hanîfe'ye göre, Mekke'ye dahil olan kimse muhsar değildir. İmam Ebû Hanîfe indinde ihsâr, Mekke'ye varmaya mani ve tavaf ile saʿye hâil olmaktan neşet eder. Bu surette muhsar, Resûl-i Ekrem'in Hudeybiye'de ihlâli gibi işler. Mekke'ye vâsıl olan muhrim hacı ise haccı fevteden kimsenin hükmüne tâbidir. İmam Ebû Hanîfe'ye göre umre ederek ihramdan çıkar (*Umdetü'l-kārî*).

860

•.•.•

عَنِ الْمِسْوَرِ رضي الله عنه أَنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ نَحَرَ قَبْلَ أَنْ يَحْلِقَ وَأَمَرَ أَصْحَابَهُ بِذٰلِكَ.

TERCÜMESİ

Misver (b. Mahreme)[150] radıyallahu anhümâdan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin (Hudeybiye'de) tıraş olmazdan evvel kurban kestiği ve ashabına da kurbanı tıraşa takdim etmelerini emir buyurduğu rivayet edilmiştir. {B1811 Buhârî, Muhsar, 3.}

İZAHI

Bu hadîs-i şerif, muhsar için yani bir maniin haylûleti ile Kâbe' ye varması mümkün olmayanlar için evvelâ kurban kesip sonra tıraş olarak ihramdan çıkmasının cevazında sarihtir. Yalnız şârih Kirmânî, hadisten müstefâd olan bu cevaz hükmünün, وَلَا تَحْلِقُوا رُءُوسَكُمْ حَتَّى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ "*Ey hacılar! Kurbanlarınız varacağı yere varmadan başlarınızı tıraş etmeyiniz*!"[151] kavl-i şerifinden müstefâd olan tıraşın kurbandan tehiri lüzumuna muhalif olduğu zemininde bir şüphe dermeyan ediyor. Sonra şöyle cevap veriliyor: Âyet-i kerîmedeki kurbanın tıraşa takdimi keyfiyeti, muhsar hakkında değildir. Belki Kâbe'ye kurban hediyesi sevkeden hacının tâ Mina'da bu kurbanını kesmeden tıraş olup ihramdan çıkamayacağını beyan ve tâlime aittir. Muhsar olan hacıya gelince bunun mahall-i hedyi yani kurban yeri, beyti ziyaretten memnû olup geri kaldığı mahaldir. Nasılki, Resûl-i Ekrem de Hudeybiye'de kurbanını kesmiş ve ihramdan çıkmıştı ve Hudeybiye, Harem'den değil, Hil'den ma'dûddur (*Kastallânî*, III, 325).

150 Misver b. Mahreme, Kureyşî'dir. Bu baba, oğul ikisi de sahâbîdir. Vâlidesi Abdurrahman b. Avf hazretlerinin hemşiresi Şifâ'dır. Kendisinden 22 hadis rivayet edilmiştir. Bunlardan ikisinin rivayetinde Buhârî ile Müslim ittifak etmişlerdir. Dördünü Buhârî, birisini de Müslim münferiden rivayet etmiştir. Yukarıda bildirdiğimiz veçhile Mekke'nin muhasarası sırasında Hicr'de namaz kılarken mancınık ile atılan taşlardan birisi isabet etmekle beş gün sonra 64 tarihinde vefat etmiş ve cenaze namazı Abdullah b. Zübeyr tarafından Hacûn'da kılınmıştır (rahmetullahi aleyh) (*Umdetü'l-kārî*, *Hulâsa*).

151 el-Bakara, 2/196.

861

•.•.•

عنْ كَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ ﵁ قَالَ وَقَفَ عَلَيَّ رَسُولُ اللهِ ﷺ بِالْحُدَيْبِيَةِ وَرَأْسِي يَتَهَافَتُ قَمْلًا فَقَالَ يُؤْذِيكَ هَوَامُّكَ قُلْتُ نَعَمْ قَالَ فَاحْلِقْ رَأْسَكَ قَالَ فِي نَزَلَتْ هٰذِهِ الْآيَةُ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ إِلَى آخِرِهَا فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ صُمْ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ أَوْ تَصَدَّقْ بِفَرَقٍ بَيْنَ سِتَّةٍ أَوِ انْسُكْ بِمَا تَيَسَّرَ.

TERCÜMESİ

Kâ'b b. Ucre radıyallahu anhtan rivayet edildiğine göre, Kâ'b demiştir ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (Hudeybiye'de) başımdan bitler (yüzüme) döküldüğüne vâkıf olmuştu da bana, "(Zannedersem) sana, başındaki haşarat eza veriyor?" buyurmuştu. Ben de, "Evet, eza veriyor" dedim. Resûlullah, "Öyle ise başını tıraş et!" buyurdu. Kâ'b radıyallahu anh (devam edip) demiştir ki, "Sizden her kim hastalanır (da tıraş olmaya lüzum görülür)se yahut (yara, bit gibi bir sebeple) başından ezalanırsa (tıraş olduğunda) bunun fidyesi, oruç tutmak yahut sadaka vermek yahut kurban kesmektir" (meâlindeki fidye) âyet-i kerîmesi benim hakkımda nâzil oldu. Bunun üzerine Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bana, "Üç gün oruç tut yahut altı fakir arasında bir ferk (on altı rıtl) tasadduk eyle yahut kolay gelen bir hayvan (bir koyun) kurban et!" buyurdu. {B1815 Buhârî, Muhsar, 6.}

İZAHI

İmam Buhârî bu hadisin babında فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ [152] âyet-i kerîmesini zikrettikten sonra, "Hasta veya başından mustarip olan kimse tıraş olunca âyet-i kerîmede bildirilen oruç, sadaka, kurban fidye ve atıyyelerinden hangisini dilerse onu ifa etmekte muhayyerdir" diyor.

Buhârî İbn Ucre hadisini bu babında beş tarik ile rivayet etmiştir ki birisi budur. Tercümede kavis içinde işaret ettiğimiz ziyadeler diğer rivayet tariklerinden istifade edilerek gösterilmiştir. Bu tariklerden birisinde de fidye şöyle rivayet ediliyor: Resûl-i Ekrem bana, "*Bir koyun bulup kurban edebilir misin?*" diye sordu. Ben de, "Hayır, bulamam" dedim. Resûl-i Ekrem öyle ise sen, "*Ya üç gün oruç tut yahut her miskine nısf sâ' buğday* (520 dirhem) *vermek üzere altı miskini infak eyle*" buyurdu.[153] İnfak ve tasadduk edilecek bu miktar, buğday vesair şeylere de şâmil olabilirse de Müslim'in bir rivayetinde (taam) vârit olmasına göre bununla buğday kastedilmiş olması daha muvâfıktır. Buhârî'nin bir tarîk-i rivayetinde kesilecek kurbanın ednâ derecesi koyun olarak bildiriliyor. Bunun âlâsı bir deve, evsatı bir sığır olduğu müstefâd olmakla beraber Taberânî'nin bu yolda sarîhan rivayeti de vardır.

BU RİVAYETLERDEN MÜSTEFÂD OLAN HÜKÜMLER

Âyet-i kerîmede bildirilen a'zâre mebnî muhrim için âyet-i kerîmede zikrolunan kefâreti vererek tıraş olmanın cevazı. Fakat baştan başka vücudun sair aksamını bu suretle tıraş etmek câiz olup olmadığı nassan bildirilmemiştir. Fakat ulemânın cumhuru, bedenin sair aksamının tıraş edilmesinin cevazını kıyasen istifade etmişlerdir. Yalnız Dâvûd ez-Zâhirî fidye, baş tıraşına münhasırdır demiştir. Râfiî, İmam Mâlik'in de, "Fidyenin bedendeki tüylere taalluku yoktur" dediğini rivayet etmiştir.

Bir ihramlı böyle bir sıkıntısı olmayarak tıraş olursa yahut bilerek koku sürünürse, bu babda İbn Abdülber *el-İstizkâr*'da İmam Ebû Hanîfe ve İmam Şâfiî ile her ikisinin ashabından böyle ihramlıya yalnız kurban kesmek vâcip olduğunu rivayet etmiştir. Bu eimme-i kirâm, âyet-i kerîme ve ehâdîs-i şerifeden müstefâd olan tahyîrin yalnız zaruret haline maksur olduğuna hükmetmişlerdir. İmam Mâlik bu surette de tahyîri kabul etmiştir.

---

152 el-Bakara, 2/196.

153 {B4517 Buhârî, Tefsîr, (Bakara), 32.}

862

•.•.•

وَعَنْهُ ﷺ فِي رِوَايَةٍ قَالَ نَزَلَتْ فِيَّ خَاصَّةً وَهِيَ لَكُمْ عَامَّةً.

TERCÜMESİ

(Abdullah b. Maʻkıl tarikiyle) yine Kâʻb b. Ucre radıyallahu anhtan gelen bir rivayette (İbn Maʻkıl, "Bir kere İbn Ucre ile Kûfe Mescidi'nde oturup fidyeden sordum") Kâʻb, "Bu âyet-i kerîme husus surette benim hakkımda fakat umumi surette sizin hakkınızda inmiştir" diye cevap verdi demiştir. {B1816 Buhârî, Muhsar, 7.}

KİTÂBÜ CEZÂİ'S-SAYD

كِتَابُ جَزَاءِ الصَّيْدِ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

Bu bab, muhrimin saydi ve harem dahilindeki ağaçların kat'ı gibi cezaî hükümlere dair ehâdîs-i şerifeyi muhtevidir.

863

•.•.•

عن أَبِي قَتَادَةَ ﵁ قَالَ انْطَلَقْنَا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ عَامَ الْحُدَيْبِيَةِ فَأَحْرَمَ أَصْحَابُهُ وَلَمْ أُحْرِمْ أَنَا فَأُنْبِئْنَا بِعَدُوٍّ بِغَيْقَةَ فَتَوَجَّهْنَا نَحْوَهُمْ فَبَصُرَ أَصْحَابِي بِحِمَارِ وَحْشٍ فَجَعَلَ بَعْضُهُمْ يَضْحَكُ إِلَى بَعْضٍ فَنَظَرْتُ فَرَأَيْتُهُ فَحَمَلْتُ عَلَيْهِ الْفَرَسَ فَطَعَنْتُهُ فَأَثْبَتُّهُ فَاسْتَعَنْتُهُمْ فَأَبَوْا أَنْ يُعِينُونِي فَأَكَلْنَا مِنْهُ ثُمَّ لَحِقْتُ بِرَسُولِ اللهِ ﷺ وَخَشِينَا أَنْ نُقْتَطَعَ أَرْفَعُ فَرَسِي شَأْوًا وَأَسِيرُ عَلَيْهِ شَأْوًا فَلَقِيتُ رَجُلًا مِنْ بَنِي غِفَارٍ فِي جَوْفِ اللَّيْلِ فَقُلْتُ لَهُ أَيْنَ تَرَكْتَ رَسُولَ اللهِ ﷺ فَقَالَ تَرَكْتُهُ بِتَعْهِنَ وَهُوَ قَائِلٌ السُّقْيَا فَلَحِقْتُ بِرَسُولِ اللهِ ﷺ حَتَّى أَتَيْتُهُ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللهِ إِنَّ أَصْحَابَكَ أَرْسَلُوا يَقْرَءُونَ عَلَيْكَ السَّلَامَ وَرَحْمَةَ اللهِ وَإِنَّهُمْ قَدْ خَشُوا أَنْ يَقْتَطِعَهُمُ الْعَدُوُّ دُونَكَ فَانْظُرْهُمْ فَفَعَلَ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللهِ إِنَّا اصَّدْنَا حِمَارَ وَحْشٍ وَإِنَّ عِنْدَنَا مِنْهُ فَاضِلَةً فَقَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ لِأَصْحَابِهِ كُلُوا وَهُمْ مُحْرِمُونَ وَفِي رِوَايَةٍ عَنْهُ قَالَ كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ بِالْقَاحَةِ مِنَ الْمَدِينَةِ عَلَى ثَلَاثٍ وَمِنَّا الْمُحْرِمُ وَمِنَّا غَيْرُ الْمُحْرِمِ فَذَكَرَ الْحَدِيثَ

TERCÜMESİ

Ebû Katâde radıyallahu anhtan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Hudeybiye senesi biz de Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ile beraber gitmiştik. Dostlarım ihramlanmışlardı. Fakat ben ihrama girmemiştim. Bir ara bize Gayka'da düşman bulunduğu haber verildi. (Resûlullah'ın emriyle) düşman tarafına (istikşaf için) yöneldik. Arkadaşlarım bir hımâr-ı vahşî görmüşlerdi (ve ihramlı bulunduklarından hayretle) birbirlerine gülmeye başlamışlardı. Baktım, hayvanı ben de gördüm ve atımı ona doğru sürdüm; hımâr-ı vahşîyi vurup bulunduğu yerde tevkife muvaffak oldum. Hayvanı yüklenip getirmek için arkadaşlarımdan yardım etmelerini istedim. (İhramlı olduklarından) bana yardım etmekten çekindiler. (Nihayet kendim getirdim) ve hepimiz bunun etinden yedik. Sonra ben, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile hatt-ı muvâsalamızın düşman tarafından kesilmesinden korkarak Resûl-i Ekrem'e mülâki olmak istedim. Atımı kâh şahlandırarak kâh seyr-i mûtat ile yürüterek giderken gece yarısında Benî Gıfâr'dan birisine kavuştum ve ona, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi nerede bıraktın?" diye sordum. Gıfârî bana, "Ta'hin" mevkiinde bıraktım. Sükyâ (köyün)de[154] kuşluk uykusu uyumak iste(yerek maiyetinin hareketini emretmiş)ti" dedi. Nihayet Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme vâsıl oldum. Huzur-ı saâdete girdiğimde, "Yâ Resûlellah! Keşif kolundaki ashabın sana Allah selâmı, mevlâ rahmeti okuyup gönderdiler. Düşmanın sizinle hatt-ı muvâsalelerini kesmesinden endişe ediyorlar; bunların gelmesine intizar buyursanız" dedim. Resûlullah, arkadaşlarım gelinceye kadar bekledi. (Bu sırada), "Yâ Resûlellah! Bir hımâr-ı vahşî avladık; yanımda bunun etinden artmış bir parça vardır" dedim. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ashabına, "Bu av etini yeyiniz" buyurdu. Halbuki ashâb-ı kirâm ihramlı idiler. {B1822, B1823 Buhârî, Sayd, 3, 4.}

İZAHI

Bu Ebû Katâde hadisi, cezâ-i sayd mevzuunun şaheser bir düsturudur. Cezâ-i saydа dair pek çok ahkâm, bu hadisten istifade edilmiştir. Bunlar için fıkıh kitaplarına müracaat edilmelidir. Biz burada yalnız Buhârî'nin bu hadisin babında zikrettiği Mâide sûresi âyetlerinden iki âyet-i kerîmeyi bervech-i âtî meâlen nakledeceğiz: "*Ey iman eden kullar! Siz ihramlı iken av,* (avlayıp) *öldürmeyiniz! Sizden her kim ki bile bile avı öldürürse ona, öldürdüğü hayvanın misli deve, sığır, davar nevinden bir ceza vardır ki bu ceza kurbanı, avın mümasili olduğuna sizden adalet sahibi iki kişi hükmeder. Bu hayvan, Kâbe'ye* (sevk olunup) *varacak bir kurbandır. Yahut fukara taamı bir kefârettir. Yahut bunun muadili oruç tutmaktır. Bu ceza ihramlı iken av öldüren kimse, irtikâp ettiği cinayetin vebalini tatsın içindir. Cenâb-ı Hak geçmiş günahlarınızı affetmiştir. Fakat kim ki bir daha yaparsa, Allah yapandan onun intikamını alır. Allah azizdir, intikam sahibidir. Her türlü deniz avı ve yemesi sizin ve seyyar misafirlerin intifâı için helâl kılındı. Harem'de ihramlı iken de kara avı size haram kılındı.* (Ey müminler!*) Divanında haşrolunacağınız Allah'tan korkunuz!*"[155]

BU ÂYETİN SEBEB-İ NÜZÛLÜ

Mukātil'e göre Ebü'l-Yüsr Amr b. Mâlik el-Ensârî'dir. Müşârün ileyh Hudeybiye'de umre niyetiyle ihramlı iken bir hımâr-ı vahşî öldürmüştü. Bu vâkıa üzerine, "*İhramlı iken av öldürmeyiniz!*" meâlindeki âyet-i kerîme nâzil olmuştur. İbn İshak, Mûsâ b. Ukbe, Vâkıdî ve daha başkaları da, Kâ'b b. Amr hakkında nâzil oldu. Ka'b, Hudeybiye'de bir hımâr-ı vahşî avlamıştı da bu âyet nâzil oldu demişlerdir (*Aynî*).

BU ÂYETTEN İSTİNBAT OLUNAN HÜKÜMLER

İhramlı iken av öldürmenin hurmetidir. Bu hurmette ve ceza vâcip olduğunda eimme-i mezâhib arasında ihtilâf sebketmemiştir. Hem de ihramlı olana av avlamanın haram olduğunu gerek bilerek, gerek bilmeyerek avlasın, haram olduğunda ve cezayı müstelzim bulunduğunda hiç fark yoktur. Gerçi âyet-i kerîmede taammüd kaydı varsa da bu kayıt, mevrid-i nas itibariyledir. Hataen avlamak da tağlîz için amde mülhaktır deniliyor. Hem de mefhûm-ı muhâlefet muteber değildir. Hazret-i Ömer'den, İbn Abbas'tan, Tâvûs, Hasan-ı Basrî, İbrâhim en-Nehaî, Zührî gibi tâbiî ricalinden mervî olan budur. İmam Ebû Hanîfe, İmam Mâlik, İmam Şâfiî ile bunların ashabının mezhepleri de amd ile sehvin hükmen müsavi olduğu suretindedir.

Vücûb-ı cezâ hususunda İmam Mâlik, İmam Şâfiî, İmam Muhammed b. Hasan, öldürülen avın misli vâciptir demişlerdir. İmam Ebû Hanîfe ile Ebû Yûsuf'a göre, vâcip olan, maktulün kıymetidir. Maktulün misli bulunursa takdir olunan kıymetle o cinsten bir hayvan alıp kurban edilir; bulunmazsa taam alınıp dağıtılır. Yahut kıymeti tasadduk edilir.

Âyet-i kerîmede zikrolunan hakemeynin vazifesini; Mâlik, Şâfiî, Ahmed, Muhammed b. Hasan, ceza olan kurban, it'âm, siyamdan birini tayine aittir, demişlerdir. İmam Ebû Hanîfe ile Ebû Yûsuf, hakemeynin vazifesi, takdîr-i kıymettir. Bu mukadder kıymet ile cinayet sahibi, maktulün misli bir kurban bulursa keser, isterse it'âm eder, ister tasadduk eder. Bu babda hakk-ı hıyâr kātile aittir demişlerdir (*Aynî*).

İhramlının avladığı bu hayvanın etinin yenilip yenilmemesi de tetkik edilmiştir. Muhrimin gerek avladığı, gerekse kestiği hayvanı Hanefî ve Mâlikî imamları meyte addetmişler, ne ihramlının kendisi, ne de başkasının yemesi câiz değildir demişlerdir. İmam Şâfiî başkasının yemesini tecviz etmiştir.

---

154 Sükyâ Mekke ile Medine arasında bir köyün adıdır. Ta'hin de bu köye 3 mil mesafede vâki bir su başıdır (*Umdetü'l-kārî*).

155. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَقْتُلُوا الصَّيْدَ وَأَنْتُمْ حُرُمٌ وَمَنْ قَتَلَهُ مِنْكُمْ مُتَعَمِّدًا فَجَزَاءٌ مِثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعَمِ يَحْكُمُ بِهِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ هَدْيًا بَالِغَ الْكَعْبَةِ أَوْ

كَفَّارَةٌ طَعَامُ مَسَاكِينَ أَوْ عَدْلَ ذٰلِكَ صِيَامًا لِيَذُوقَ وَبَالَ أَمْرِهِ عَفَا اللّٰهُ عَمَّا
سَلَفَ وَمَنْ عَادَ فَيَنْتَقِمُ اللّٰهُ مِنْهُ وَاللّٰهُ عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ. أُحِلَّ لَكُمْ صَيْدُ الْبَحْرِ
وَطَعَامُهُ مَتَاعًا لَكُمْ وَلِلسَّيَّارَةِ وَحُرِّمَ عَلَيْكُمْ صَيْدُ الْبَرِّ مَا دُمْتُمْ حُرُمًا وَاتَّقُوا اللّٰهَ
الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ.

{el-Mâide, 5/95-96.}

864

•.•.•

وَعَنْهُ فِي رِوَايَةٍ أَنَّهُمْ لَمَّا أَتَوْا رَسُولَ اللهِ ﷺ قَالَ أَمِنْكُمْ أَحَدٌ أَمَرَهُ أَنْ يَحْمِلَ عَلَيْهَا أَوْ أَشَارَ إِلَيْهَا قَالُوا لَا قَالَ فَكُلُوا مَا بَقِيَ مِنْ لَحْمِهَا.

TERCÜMESİ

Yine Ebû Katâde radıyallahu anhtan gelen bir rivayette bu keşşâf olarak gönderilen ashap, Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme geldiklerinde Resûlullah bunlara,"Sizden, Ebû Katâde'yi bu hımâr-ı vahşîyi avlamaya teşvik ve yardım eden, yahut bu hayvana işaret ederek gösteren kimse var mıdır?" diye sordu. Bunlar, "Hayır, yoktur" diye cevap verdiler. Resûlullah, "Öyle ise bu av etinden geri kalanı yiyiniz!" buyurdu. {B1824 Buhârî, Sayd, 5.}

İZAHI

Ebû Katâde'den gelen bu rivayet, ihramsız kimse tarafından avlanan hayvanın avlarken muâvenet ve işaret etmemek şartıyla muhrimin bu av etini yemesi câiz olduğuna sarâhaten delâlet etmektedir. Hımâr-ı vahşî avlanmasının cevazı ve etinin cevâz-ı ekli de bu hadisin sarâhatinden istifade edilmiştir (*Umdetü'l-kārî*).

865

•.•.•

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ ﵄ أَنَّ الصَّعْبَ بْنَ جَثَّامَةَ اللَّيْثِيَّ ﵁ أَنَّهُ أَهْدَى لِرَسُولِ اللّٰهِ ﷺ حِمَارًا وَحْشِيًّا وَهُوَ بِالْأَبْوَاءِ أَوْ بِوَدَّانَ فَرَدَّهُ عَلَيْهِ فَلَمَّا رَأَى مَا فِي وَجْهِهِ قَالَ إِنَّا لَمْ نَرُدَّهُ عَلَيْكَ إِلَّا أَنَّا حُرُمٌ.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radıyallahu anhümâdan rivayet olunduğuna göre, Sa'b b. Cessâme el-Leysî radıyallahu anh Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'e Ebvâ yahut Veddân'da bulunduğu sırada (diri) bir hımâr-ı vahşî hediye etmişti. Fakat Resûlullah (kabul buyurmayıp) reddetmişti. Bunun üzerine Resûlullah Sa'b'ın yüzünden âsâr-ı teessür görmekle (tatyîb için), "Biz hediyeni reddetmiyoruz; ne çare ki muhrim bulunuyoruz" buyurmuştur. {B1825 Buhârî, Sayd, 6.}

İZAHI

Sa'b'ın vâlidesi, Ebû Süfyân b. Harb'in hemşiresidir. İsmi Fahta yahut Zeyneb'dir. Hazret-i Ebû Bekir'in zamân-ı hilâfetinde vefat etmiştir. İbn Hibbân, hilâfet-i Ömer sırasında vefatını bildiriyor. Hilâfet-i Osman'da vefat ettiğini iddia edenler de bulunmuştur. Resûl-i Ekrem muhacirûn ile ensar arasında uhuvvet akdettiği sırada Sa'b'ı Avf b. Mâlik ile kardeş yapmıştı.

Sa‘b’ın Resûl-i Ekrem’e hediye ettiği hımâr-ı vahşîyi diri olarak mı, yoksa mezbûhan mı verdiği hadisin metninde zikredilmemiştir. Bu hayvanın diri verildiğini bu hadisin babında Buhârî’nin “hay” diye tasrih ve takyîd etmesinden istifade ederek tercümemizde kavis içinde gösterdik. Buhârî’nin İmam Mâlik tarikiyle rivayet ettiği bu Sa‘b hadisini İmam Mâlik gibi daha birçok rivayet sahibi de Zührî’den mutlak olarak rivayet etmişlerdir. Yalnız İbn Uyeyne’nin Zührî’den rivayetinde hımâr-ı vahşî eti diye rivayet edilmiş ve Müslim de *Sahîh*’indeki bir tarîk-i rivayetinde bu suretle tahrîc eylemiştir. Bu hadisin bunlardan başka birtakım rivayet tariklerinde de mezbûhan ve kanı akarak, bazılarında hayvanın bir budu ve bir parçası hediye edildiği rivayet edilmiştir.

Rivayette son derece ihtiyatı iltizam eden müellif İmam Buhârî Resûl-i Ekrem’e hediye edilen bu hayvanın diri veya kesilmiş olduğuna temas etmeyerek hımâr-ı vahşîyi hadiste mutlak olarak rivayet etmiştir. Fakat hayvanın diri hediye edildiği hakkında da zann-ı gālibi bulunduğundan, bunu da hadisin babında izhar ederek diğer rivayetlerin zaafına işaret etmiştir (*Kastallânî*, III, 341).

Ebvâ Medine civarında Cuhfe’ye 23 mil mesafede bir dağın adıdır. Veddân Cuhfe’ye daha yakın ve 8 mil mesafede bir mahallin veya bir köyün adıdır. Râvi, bu iki mahalden birisinin tayininde şekettiği için terdîd ile rivayet etmiştir. İbn İshak gibi bazı râviler Veddân, Ma‘mer gibi bazıları da Ebvâ olduğunu cezim ile rivayet etmişlerdir (*Kastallânî*).

866

•.•.•

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا أَنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ قَالَ خَمْسٌ مِنَ الدَّوَابِّ كُلُّهُنَّ فَاسِقٌ يُقْتَلْنَ فِي الْحَرَمِ الْغُرَابُ وَالْحِدَأَةُ وَالْعَقْرَبُ وَالْفَأْرَةُ وَالْكَلْبُ الْعَقُورُ.

TERCÜMESİ

Âişe radıyallahu anhâdan rivayet edildiğine göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "Yeryüzünde gezen hayvanlardan beş (nevi) vardır ki bunların hepsi de fâsıktır (sair hayvanlara zarar verirler). Bunlar Harem dahilinde katlolunurlar ki karga, çaylak, akrep, fare, kelb-i akūrdur." {B1829 Buhârî, Sayd, 7.}

İZAHI

Buhârî bu hadisi, (muhrim için katli câiz olan hayvanlar)a dair rivayetleri tahrîc için açtığı bir babında rivayet eder. Buhârî bu babında Hazret-i Âişe'den başka Abdullah b. Ömer'den de bu hayvanların katli câiz olduğuna dair tahrîcleri vardır. Bu rivayetlerin birisinde, "*Bu beş nevi hayvanın katlinde muhrim için günah yoktur*"[156] buyurulduğu bildiriliyor. Birisini de Hafsa'dan, "*Muhrim bu hayvanları öldürür*"[157] buyurulduğu rivayet ediliyor.

Şârih Kastallânî bu hayvanların mazaratlarını tâdatla diyor ki karga ile çaylak zayıf bulduğu sığırın vesair mevâşînin gagasıyla arkasının etini yer, gözünü çıkarır, şaşkın bir insanın elinden ekmeğini kapar. Bunlar kuşların en adisidir. Akrep de en semli bir hayvandır. Hatta yılanı bile vurur, öldürür. Bedenî cesâmetlerine rağmen akrebin zehiri fili, sığırı bile öldürmeye kâfidir. İbn Mâce'nin Hazret-i Âişe'den bir rivayetine göre, Resûl-i Ekrem'i namaz kılarken bir akrep sokmuş da Resûlullah namazdan fâriğ olduktan sonra, "*Bu muzır hayvanı gerek Hil'de gerek dâhil-i Harem'de öldürünüz!*"[158] buyurmuştur.

Tahâvî'nin *Ahkâmü'l-Kur'ân*'da Yezîd b. Ebû Nuaym'dan tahrîcine göre, İbn Ebû Nuaym, Ebû Saîd el-Hudrî'den fareye niçin füveysika denildi diye sormuş, o da cevaben, "farenin bir gece Resûlullah'ı uykudan uyandırdığını ve yağlı yanık bir paçavrayı sürükleyip götürdüğünü görünce hemen kalkıp öldürerek ihramlıya da, ihramsıza da bunun katlini helâl kıldığını" bildirmiştir.[159]

Kelb-i akūr, kelb-i mâruf demektir. Bu mânayı Kādî İyâz İmam Ebû Hanîfe'den, Evzâî ve İbn Hay'dan rivayet etmiştir. Bunlar, kurdu da kelbe ilhak etmişlerdir. İmam Şâfiî, Sevrî, Ahmed b. Hanbel ve cumhur-ı ulemâya göre, kelb-i akūr ile murat, her müfteris ve yırtıcı hayvandır.

Bu beş nevi hayvanın katli muhrim için câizdir. Muhrim için câiz olunca ihramsız olanlar için katli evleviyetle câiz olur (*Umdetü'l- kārî)*.

---

156 {B1826 Buhârî, Sayd, 7.}

157 {B1827 Buhârî, Sayd, 7.}

158 {İM1246 İbn Mâce, İkâmetü's-salavât, 146.}

159 {Tahâvî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, II, 34, no: 1174. Rivayet için bkz: 69. Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, II, 166, no: 3782.}

867

•.•.•

عَنْ عَبْدِ اللهِ ﵁ قَالَ بَيْنَمَا نَحْنُ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ فِي غَارٍ بِمِنًى إِذْ نَزَلَ عَلَيْهِ (وَالْمُرْسَلَاتِ) وَإِنَّهُ لَيَتْلُوهَا وَإِنِّي لَأَتَلَقَّاهَا مِنْ فِيهِ وَإِنَّ فَاهُ لَرَطْبٌ بِهَا إِذْ وَثَبَتْ عَلَيْنَا حَيَّةٌ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ اقْتُلُوهَا فَابْتَدَرْنَاهَا فَذَهَبَتْ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ وُقِيَتْ شَرَّكُمْ كَمَا وُقِيتُمْ شَرَّهَا.

TERCÜMESİ

Abdullah (b. Mesʿûd) radıyallahu anhtan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bir gün Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ile beraber Mina'daki bir mağarada bulunuyorduk. O sırada ve'l-Mürselât sûresi nâzil olmuştu da Resûlullah bize bu sûreyi okuyordu. Ben de fem-i saâdetten ahz ü telakkiye çalışıyordum. Resûl-i Ekrem'in (mübarek) ağzı bu sûrenin bahşettiği halâvetle tazeleniyordu. Ansızın bir yılanın üzerimize hücum ettiğini gördük. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, "Şu yılanı öldürünüz!" buyurdu. Biz, öldürmeye teşebbüs ettik. Fakat yılan kaçtı. Bunun üzerine Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, "Siz, nasıl yılanın zararından vikāye olundunuzsa, o da sizin mazarratınızdan sıyânet edildi" buyurdu. {B1830 Buhârî, Sayd, 7.}

İZAHI

İsmâilî'nin sarâhaten beyanına göre, bu vâkıa arefe gecesi olmuştur. Mina'da vukuunun metn-i hadîste müsarrah bulunması da dâhil-i Harem'de vukuuna delâlet eder. İbn Huzeyme'nin de Hafs b. Gıyâs'tan "Resûlullah'ın ihramlı iken Mina'da, Harem dahilinde bir yılan öldürülmesini emrettiği" suretinde daha vâzıh bir rivayeti vardır.[160]

Hadîs-i şerifte, “*Şu yılanı öldürünüz*” diye vuku bulan emrin muktezâsı vücûbdur. Muhrim için dâhil-i Harem’de yılanın öldürülmesi vâcip olunca, hâric-i Harem’deki ihramsızın öldürmesi lüzumu vücûbı evlâ olarak sabit olur. İbn Battâl, “Gerek Hil’de gerek Harem’de yılan öldürülmesinin cevazında bütün ulemânın ittifakı vardır” demiştir. İmam Mâlik de yanına yaklaşan bir yılanın öldürülmesini emretmiş ve böyle insana saldıran yılanı kelb-i akūr derecesinde muzır addetmiştir. İbn Münzir, gerek akrebin gerek yılanın cevâz-ı katlinde ihtilâf eden kimse bilmiyoruz demiştir.

---

160 {İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, IV, 191, no: 2668. Kaynaktaki rivayette harem dahilinde olduğu bildirilmekle birlikte olayın “Mina”da geçtiği bilgisi yer almamaktadır.}

868

•.•.•

عَنْ عَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ ﷺ وَرَضِيَ اللهُ عَنْهَا أَنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ قَالَ لِلْوَزَغِ فُوَيْسِقٌ وَلَمْ أَسْمَعْهُ يَأْمُرُنَا بِقَتْلِهِ.

TERCÜMESİ

Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin zevci Âişe radıyallahu anhâdan "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin keler cinsinden (sâmi ebras = alaca keler denilen) muzır ve ağılı hayvancıklar vardır" buyurduğu, fakat bunları öldürmeyi bize emrettiğini işitmedim dediği rivayet edilmiştir. {B1831 Buhârî, Sayd, 7.}

869

•.•.•

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ ﵄ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ يَوْمَ افْتَتَحَ مَكَّةَ لَا هِجْرَةَ وَلٰكِنْ جِهَادٌ وَنِيَّةٌ وَإِذَا اسْتُنْفِرْتُمْ فَانْفِرُوا.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radıyallahu anhümâdan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin feth-i Mekke günü (irat ettiği bir hutbesinde) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: Feth(-i Mekke')den sonra (artık Mekke'den Medine'ye) hicret yoktur. (Ba'demâ) Mekke'den yalnız cihad kastıyla ve tahsîl-i fezâil niyetiyle çıkılabilir. Binaenaleyh (devlet tarafından) cihada davet olunduğunuzda hemen icâbet ediniz! {B1834 Buhârî, Sayd, 10.}

İZAHI

Bu hadisi, Buhârî Mekke'de kıtalin hurmetine dair açtığı bir babında zikretmiştir. Hadisin mâba'di de meâlen şöyledir: "*Allah, bu Mekke'yi gökler, yerler halk olunduğu günden beri vâcibü'l-ihtirâm bir şehir kılmıştır.*"[161] Bu kavl-i şerif ile, bu belde-i harâmın tahrimi, bir emr-i kadim olduğu müstemirren devam edip gelen şerîat-ı sâlife bulunduğu ve kadim olan bu hükm-i ilâhînin zaman ile takyîd edilemeyeceği bildirilmiştir. Hadisin alt tarafında, "*Bu belde-i haram, Allah Teâlâ'nın hurmeti sebebiyle kıyamet gününe kadar vâcibü'l-ihtirâm olmuştur. Bizden evvel burada kıtal edilmesi kimseye helâl kılınmamıştır. Benim için de yalnız bir günün gündüzünden bir saat helâl kılınmıştır.*"[162]

Müslim şerhinde Nevevî'nin Mâverdî'den nakline göre: Harem dahilinde harp edilmemesi, Harem'in hasâisindendir. Fakat Harem dahilindeki bâgīler, ehl-i adalete karşı isyan ederlerse, ne veçhile hareket edilecektir? Bazı fukaha yine kıtal haramdır. Yalnız bu âsiler, itaat edip ehl-i adlin hükmüne inkıyâd edinceye kadar muhasara ve tazyik edilir demişlerdir. Fakat cumhûr-ı fukahâ, "Bu bâgīlerin katlinden başka bir tarik ile ıslâh-ı hâl etmeleri umulmazsa, Harem dahilinde bunlarla mukātele zaruridir. Hakka ircâ için bâgīlerle mukātele ziyâı câiz olmayan hukūkullah cümlesindendir. Bu mukaddes hakkın Harem dahilinde muhafazası, ziyâa uğramamasından daha evlâdır" demişlerdir. Nevevî bundan sonra, "Bu ictihâd-ı âhir, birinciden daha doğrudur. *el-Ümm*'de İmam Şâfiî de bu suretle tansîs ve tasrih etmiştir" diyor.

İkāme-i hudûd ve icrâ-yı kısas hususuna gelince: İmam Şâfiî ile İmam Mâlik'ten rivayet olunduğuna göre, dâhil-i Harem'de hudut ikāme ve kısas istifa olunur. Cinayet ister Harem dahilinde irtikâp edilsin, isterse Harem haricinde icra edilip de Harem'e iltica edilsin, hiç fark yoktur. İmam Ebû Hanîfe'ye göre, cinayet Harem dahilinde icra edilirse ceza ve ukūbat Harem'de istifa edilir. Hil'de irtikâp edilip de Harem'e iltica edilmişse, Harem dahilinde istifa edilmeyip cani, harice çıkmaya icbar edilir. Çıkınca kısas icra edilir. Hadd-i katlin dâhil-i Harem'de icra ve tatbikine İbn Hatal'ın[163] katli ile istidlâl edilmişse de bu doğru değildir. Çünkü İbn Hatal'ın katli, taraf-ı risâletpenâhîden demi helâl kılındığı bir sırada vuku bulmuştu (*Kastallânî*, III, 351-352).

Bu babda Buhârî'nin rivayet ettiği ehâdîs-i şerife cümlesinden birisi de Ebû Şüreyh hadisidir. Ebû Şüreyh el-Adevî[164] bu hadisi, Yezîd b. Muâviye'nin Medine valisi bulunan Amr b. Saîd[165] tarafından Mekke-i Mükerreme üzerine Abdullah b. Zübeyr'i katl için bir ordu teçhiz ettiği sırada, "Ey emîr! Bana müsaade ediniz de size Resûlullah'tan işittiğim bir hadîs-i şerifi hikâye edeyim: Feth-i Mekke'nin ikinci günü Resûlullah'ın irat buyurduğu bir hutbesinde söylediği bu sözleri kulağım işitti. Kalbim hıfzetti. Şu gözlerim de Resûlullah'ı hutbe irat ederken gördü" diye başlayıp Ebû Şüreyh şöyle devam etmiştir: "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Allah'a hamdüsenâ ettikten sonra buyurdu ki: *Allah Teâlâ Mekke-i Mükerreme'ye hurmeti vâcip kılmıştır. Bu tahrim, halkın Câhiliye devrinde sürüp gelen mevzuatından değildir. Allah'a ve âhiret gününe iman eden hiçbir ferde, Mekke dahilinde kan dökmek, ağaçlarını kesmek helâl değildir. Birisi çıkıp da Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin feth-i Mekke'deki bu harb ü kıtâliyle istidlâl ederek size Mekke dahilinde kıtale ruhsat verirse, siz ona, "Allah Teâlâ resulüne müsaade etmiştir; fakat size müsaade etmemiştir" deyiniz. Allah, bana da ancak bir günün gündüzünün bir saatinde* (tulû'-i şemsten ikindiye kadar) *izin vermiştir. Bugün ise dünkü hurmet-i kadime aynen avdet etmiştir. Ey cemaat! Benim bu nutkumu burada hazır bulunanlar, burada bulunmayanlara bildirsin!*" Ebû Şüreyh'e, "Senin bu hutbe-i nebevîyi Amr'a bildirmen üzere Amr sana ne söyledi?" diye sorulmuş da Ebû Şüreyh, Amr bana cevaben, "Ey Ebû Şüreyh! Bu hutbeyi ben senden iyi bilirim. Harem (İbn Zübeyr'i kastederek) âsiye, kanlı kātile, zilletle firar edenlere melce olamaz" dedi.[166] Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde rivayetine göre ben de Amr'a, "Ben, peygamberin bu hutbesinde hazır bulundum. Sen bulunmadın." Resûlullah, "*Burada bulunanlar bulunmayanlara bildirsin!*" buyurmuştu. Ben de bu âlî emri tebliğ etmiş bulunuyorum diye cevap verdim demiştir.[167]

---

161 {B1834 Buhârî, Sayd, 10.}

162 {B1834 Buhârî, Sayd, 10.}

163 İbn Hatal kıssası 873 rakamıyla tercümesi gelecek olan Enes b. Mâlik hadisinde görülecektir.

164 Ebû Şüreyh el-Adevî radıyallahu anhın meşhur olan ismi Huveylid b. Amr'dır. Mekke'nin fethinden evvel müslüman olmuştur. Medine' de ikamet edip 68 tarihinde vefat etmiştir. *Sahîh-i Buhârî*'de bu hadisten başka Ebû Şüreyh'in rivayetkerdesi daha iki hadis vardır (*Umdetü'l-kārî*).

165 Amr, Saîd b. Âs'ın oğludur. Resûl-i Ekrem'in sohbetine nâil olmamıştır. İslâm tarihinde Eşdak lakabıyla meşhurdur. Sebebi de minberde Hazret-i Ali'ye fena halde sebb ü şetm üzerine ağzı, yüzü çarpılmış olmasıdır. Amr, Şamlılar'ın en sevimli bir adamı idi. Sözüne, re'yine son derece itimat ederlerdi. Bu cihetle Yezîd b. Muâviye tarafından Medine'ye vali tayin edilmiştir. Taberî, Amr'ın Medine'ye vali gelmesi 60'ncı yılın Zilkade'sine müsâdif olduğunu bildirmiştir ki Yezîd b. Muâviye'nin makām-ı emârete geldiği ve İbn Zübeyr'in biattan imtina ederek Mekke'de ihtiyâr-ı ikāmet ettiği tarihe müsâdiftir. İbn Zübeyr'in bu tahallüfü üzerine Yezîd Amr'a yazdığı bir mektubunda Mekke'ye İbn Zübeyr üzerine asker teçhiz edip sevketmesini bildirmişti. Amr bu emri yerine getirip bu orduya Abdullah b. Zübeyr'in kardeşi Amr b. Zübeyr'i kumandan tayin ederek sevketti. Bu iki kardeş arasında adâvet vardı. Bu sırada Amr b. Saîd'e Mervan müracaat edip menetmek istemişse de imtina etmişti. Bunun üzerine Ebû Şüreyh radıyallahu anh gelmiş ve Resûl-i Ekrem'in hutbesini hikâye etmiştir. Bunu dinlemeyerek askere hareket emrini vermiştir. Bu asker Zîtuvâ mevkiine geldiğinde, Mekke'den harekete geçen bir cemaat tarafından perişan edilerek kumandan Amr b. Zübeyr esir ve hapsedilmiştir. Amr b. Zübeyr, kendi maiyeti tarafından kardeşine temayül ile itham edilerek ağır surette darbedildiğinden bir müddet sonra ölmüştür (*Umdetü'l-kārî*, V, 90).

166 {B104 Buhârî, İlim, 37.}

167 {HM16491 İbn Hanbel, IV, 32.}

870

•.•.•

عَنِ ابْنِ بُحَيْنَةَ ﵁ قَالَ احْتَجَمَ النَّبِيُّ ﷺ وَهُوَ مُحْرِمٌ بِلَحْيِ جَمَلٍ فِي وَسَطِ رَأْسِهِ.

TERCÜMESİ

(Abdullah) b. Bühayne radıyallahu anhtan "Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (Vedâ haccında) ihramlı iken Lahyicemel (denilen mahal)de başının ortasından hacamat ettirdi" dediği rivayet edilmiştir. {B1836 Buhârî, Sayd, 11.}

İZAHI

Lahyicemel, Mekke ile Medine arasında bir mevzi adıdır; Medine'ye daha yakındır. Hâzimî ve daha başkaları bu ihticâmın haccetü'l-Vedâ yolunda olduğunu katiyetle bildirdiklerinden tercümemizde buna işaret ettik. Bu hadisten muhrimin hacamat olmasının cevazı müstefâd olur ki Atâ b. Ebû Rebâh, Mesrûk, İbrâhim en-Nehaî, Tâvûs, Şa'bî, Sevrî, Ebû Hanîfe hazerâtının mezhebi budur. İmam Şâfiî, Ahmed, İshak da buna kâil olmuşlardır. Bu zevat, hadisin zâhirine göre lüzûm-ı sıhhîye müstenit olsun, olmasın mutlak surette muhrim için hacamatı teçviz etmişlerdir. Yalnız hacamat için saç kesilmemesiyle takyîd eylemişlerdir. Bir kısım ulemâ sıhhî bir zaruret olmadıkça muhrimin hacamatını teçviz etmemişlerdir. Bu mezhep de Abdullah b. Amr'dan rivayet edilmiştir, İmam Mâlik'in mezhebi de böyledir (*Umdetü'l-kārî*).

871

•.•.•

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ ﵄ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ تَزَوَّجَ مَيْمُونَةَ وَهُوَ مُحْرِمٌ.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radıyallahu anhümâdan Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin (Hâris'in kızı Hazret-i) Meymûne'yi (7. hicret yılında umre için) ihramlı iken tezevvüc buyurduğu rivayet edilmiştir. {B1837 Buhârî, Sayd, 12.}

İZAHI

Bu hadis ile İbrâhim en-Nehaî, Sevrî, Atâ b. Ebû Rebâh, Hâkim b. Uteybe, Hammâd b. Ebû Süleyman, İkrime, Mesrûk, Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf, Muhammed ihticâc ederek nikâh etmekte muhrim için hiç mahzur yoktur, şu kadar ki ihramdan çıkana kadar cinsî münasebette bulunamaz demişlerdir. İbn Mes'ûd'dan ve İbn Abbas'tan da bu suretle rivayet edilmiştir. Saîd b. Müseyyeb, Sâlim, Kāsım, Süleyman b. Yesâr, Leys, Evzâî, Mâlik, Şâfiî, Ahmed ve İshak da muhrimin nikâh etmesini, nikâh olunmasını tecviz etmemişlerdir. Böyle bir nikâh vâki olursa bâtıl olur demişlerdir. Ömer ve Ali radıyallahu anhümâdan da bu suretle rivayet edilmiştir.

872

• . • . •

عَنْ أَبِي أَيُّوبَ الْأَنْصَارِيِّ ﵁ أَنَّهُ قِيلَ لَهُ كَيْفَ كَانَ رَسُولُ اللهِ ﷺ يَغْسِلُ رَأْسَهُ وَهُوَ مُحْرِمٌ فَوَضَعَ أَبُو أَيُّوبَ يَدَهُ عَلَى الثَّوْبِ فَطَأْطَأَهُ حَتَّى بَدَا لِي رَأْسُهُ ثُمَّ قَالَ لِإِنْسَانٍ يَصُبُّ عَلَيْهِ اصْبُبْ فَصَبَّ عَلَى رَأْسِهِ ثُمَّ حَرَّكَ رَأْسَهُ بِيَدَيْهِ فَأَقْبَلَ بِهِمَا وَأَدْبَرَ وَقَالَ هٰكَذَا رَأَيْتُهُ ﷺ يَفْعَلُ.

TERCÜMESİ

(Abdullah b. Huneyn'den rivayet edildiğine göre, Abdullah b. Abbas ile Misver b. Mahreme radıyallahu anhüm Mekke karîbinde Ebvâ mevkiinde muhrimin gasl-i re'si hakkında ihtilâf etmişlerdi. İbn Abbas, "Muhrim başını yıkayabilir, Misver ise yıkayamaz" demişti. Râvi İbn Huneyn demiştir ki: "Bu ihtilâf üzerine İbn Abbas beni, Ebû Eyyûb el-Ensârî'ye gönderdi. Ebû Eyyûb'ü ben, bir kuyunun iki direği arasında başını yıkamak üzere buldum. Ebû Eyyûb bir elbise ile vücudunu setrediyordu. Kendisine selâm verdim. "Kimdir?" diye sordu. Ben "Abdullah b. Huneyn'im" dedim. Beni Abdullah b. Abbas size gönderdi)[168] sizden, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem muhrim iken başını nasıl yıkardı?" diye soruyor dedim. Ebû Eyyûb elini, kendini setreden sevb üzerine koydu ve sevbi (başından göğsüne kadar) indirdi. Başı tamamıyla bana göründü. Bundan sonra su dökmek üzere bulunan adama su dök diye emretti. O adam da başına su döktü. Ebû Eyyûb iki elini kâh ileri kâh geri götürerek başını oğuşturdu ve "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin başını böylece yıkadığını gördüm" buyurdu. {B1840 Buhârî, Sayd, 14.}

İZAHI

Bu hadîs-i şerifin Buhârî'deki sûret-i sevki bize çok kıymetli tarihî mâlûmat bahşettiği için hadisi *Buhârî*'deki metn-i aslîden tercüme etmeyi muvâfık buldum ve ihtisâren *Tecrîd*'e alınmayan kısma ait tercümemizi büyük geyme içine aldım, metn-i aslîyi de not olarak naklettim.

İbn Uyeyne'nin rivayetinde şu ziyade de vardır: Râvi Abdullah b. Huneyn Ebû Eyyûb'ün bu fiilî ve kavlî cevabını gelip İbn Abbas ile Misver radıyallahu anhüme haber verince Misver, İbn Abbas'a, "Artık sizinle bir daha mücadele etmem" dedi demiştir.[169]

---

168 عن عبد الله بن حنين: أن عبد الله بن عباس والمسور بن مخرمة اختلفا بالأبواء فقال عبد الله بن عباس: يغسل المحرم رأسه. وقال المسور لا يغسل محرم رأسه. فأرسلني عبد الله بن عباس إلى أبي أيوب الأنصاري فوجدته يغسل بين القرنين وهو يستتر بثوب فسلمت عليه فقال: من هذا؟ فقلت أنا عبدالله بن حنين أرسلني إليك عبد الله بن العباس أسألك كيف كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يغسل رأسه وهو محرم؟ فوضع أبو أيوب يده على الثوب فطأطأه حتى بدا لي رأسه ثم قال لإنسان يصب عليه اصبب! فصب على رأسه ثم حرك رأسه بيديه فأقبل بهما وأدبر وقال هكذا رأيته صلى الله عليه وسلم يفعل.

{B1840 Buhârî, Sayd, 14.}

169 فرجعت إليهما فأخبرتهما فقال المسور لابن عباس لا أماريك أبدا [رواه ابن عيينة]

873

•.•.•

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ ﵁ أَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ ﷺ دَخَلَ عَامَ الْفَتْحِ وَعَلَى رَأْسِهِ الْمِغْفَرُ فَلَمَّا نَزَعَهُ جَاءَ رَجُلٌ فَقَالَ إِنَّ ابْنَ خَطَلٍ مُتَعَلِّقٌ بِأَسْتَارِ الْكَعْبَةِ فَقَالَ اقْتُلُوهُ.

TERCÜMESİ

Enes İbn Mâlik radıyallahu anhtan rivayet edildiğine göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem fetih senesi (Mekke'ye) dahil olduğunda re's-i saâdetlerinde bir miğfer (tulga) bulunuyordu. Resûl-i Ekrem bu serpuşunu çıkardığı sırada bir kimse gelip, "(Yâ Resûlellah!) İbn Hatal Kâbe'nin örtüsüne sarılmış (duruyor)" dedi. Resûl-i Ekrem ashâb-ı kirâma, "İbn Hatal'ı öldürünüz" buyurdu (ve derhal öldürüldü). {B1846 Buhârî, Sayd, 18.}

İZAHI

İbn Hatal, Resûl-i Ekrem'i ve dîn-i İslâm'ı daima şiirleriyle hicveden habis ruhlu birisi idi. İbn Abdülber, "İbtidâ müslüman olmuş, sonra irtidâd etmişti" diyor. Resûl-i Ekrem Mekke'ye girdiğinde aff-ı umumi ilân etmiş ve fakat erkeklerden dört, kadınlardan iki kişiyi bu umumi aftan istisna buyurmuştu. Bunlardan birisi de İbn Hatal idi.

İbn Hatal'ı Ebû Berze radıyallahu anh öldürdü. Saîd b. Hureys de iştirak eyledi. İbn Hatal'ı Resûl-i Ekrem'e haber veren zat da Saîd b. Züeyb, yahut Zübeyr b. Avvâm idi. Makam ile zemzem arasında katledildi (*Kastallânî*).

874

•.•.•

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ ﵁ أَنَّ امْرَأَةً مِنْ جُهَيْنَةَ جَاءَتْ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَتْ إِنَّ أُمِّي نَذَرَتْ أَنْ تَحُجَّ فَلَمْ تَحُجَّ حَتَّى مَاتَتْ أَفَأَحُجُّ عَنْهَا قَالَ نَعَمْ حُجِّي عَنْهَا أَرَأَيْتِ لَوْ كَانَ عَلَى أُمِّكِ دَيْنٌ أَكُنْتِ قَاضِيَةً عَنْهَا اقْضُوا اللهَ فَاللهُ أَحَقُّ بِالْوَفَاءِ.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radıyallahu anhümâdan şöyle rivayet edilmiştir: Cüheyne kabilesinden bir kadın Nebî sallallahu aleyhi ve selleme geldi ve "Yâ Resûlellah! Anam haccetmeyi nezretmişti. Haccedemeden öldü. Şimdi ona niyâbeten haccedebilir miyim?" diye sordu. Resûlullah, "Evet, anana vekâleten sen haccetmelisin! Bana söyler misin? Ananın üzerinde bir (kul) borcu olsa, ananın borcunu ödemez misin? (Tabii ödersin!) Allah hakkını da kazâ ediniz! Hem hakkullah, eda edilmeye başkalarından daha ziyade lâyıktır" buyurdu. {B1852 Buhârî, Sayd, 22.}

875

•.•.•

عَنِ السَّائِبِ بْنِ يَزِيدَ ﵁ قَالَ حُجَّ بِي مَعَ رَسُولِ اللّٰهِ ﷺ وَأَنَا ابْنُ سَبْعِ سِنِينَ.

TERCÜMESİ

Sâib b. Yezîd radıyallahu anhtan (Vedâ haccında babamla anam) beraber olarak Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile hac olundu. O sırada ben yedi yaşında idim dediği rivayet edilmiştir. {B1858 Buhârî, Sayd, 25.}

İZAHI

İbn Sa'd'ın Vâkıdî'den rivayetinde (benimle anam haccetmişti), Fâkihî rivayetinde de (benimle babam haccetmişti) ziyadeleri bulunduğundan tercümede gösterildi. Tirmizî'nin Kuteybe tarikiyle rivayetinde Sâib'in bu haccı, haccetü'l-Vedâ'da olduğu musarrah bulunduğundan tercümede bu da tasrih edildi.

876

•.•.•

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا قَالَ لَمَّا رَجَعَ النَّبِيُّ ﷺ مِنْ حَجَّتِهِ قَالَ لِأُمِّ سِنَانٍ الْأَنْصَارِيَّةِ مَا مَنَعَكِ مِنَ الْحَجِّ قَالَتْ أَبُو فُلَانٍ تَعْنِي زَوْجَهَا كَانَ لَهُ نَاضِحَانِ حَجَّ عَلَى أَحَدِهِمَا وَالْآخَرُ يَسْقِي أَرْضًا لَنَا قَالَ فَإِنَّ عُمْرَةً فِي رَمَضَانَ تَقْضِي حَجَّةً مَعِي.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radıyallahu anhümâdan rivayet olunup demiştir ki: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem hacdan (Medine'ye) döndüğünde ensarî bir kadın olan Ümmü Sinân'a, "(Bizimle beraber) haccetmekten seni hangi bir mani alıkoydu?" diye sordu. Ümmü Sinân, zevci Ebû Sinân'ı kastederek, "Ebû fülân yok mu? Bunun iki devesi vardır. Bunun birisine binip hacca gitti. Öbürü de bahçemizi suluyor" diye cevap verdi. Resûl-i Ekrem de, "Ramazanda umre edilmesi (sevap hususunda) benimle beraber haccetmeye muadildir" buyurdu. {B1863 Buhârî, Sayd, 26.}

877

•.•.•

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وَقَدْ غَزَا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثِنْتَيْ عَشْرَةَ غَزْوَةً قَالَ أَرْبَعٌ سَمِعْتُهُنَّ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَعْجَبْنَنِي وَآنَقْنَنِي أَنْ لَا تُسَافِرَ امْرَأَةٌ مَسِيرَةَ يَوْمَيْنِ لَيْسَ مَعَهَا زَوْجُهَا أَوْ ذُو مَحْرَمٍ وَلَا صَوْمَ يَوْمَيْنِ الْفِطْرِ وَالْأَضْحَى وَلَا صَلَاةَ بَعْدَ صَلَاتَيْنِ بَعْدَ الْعَصْرِ حَتَّى تَغْرُبَ الشَّمْسُ وَبَعْدَ الصُّبْحِ حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ وَلَا تُشَدُّ الرِّحَالُ إِلَّا إِلَى ثَلَاثَةِ مَسَاجِدَ مَسْجِدِ الْحَرَامِ وَمَسْجِدِي وَمَسْجِدِ الْأَقْصَى.

TERCÜMESİ

Ebû Saîd el-Hudrî radıyallahu anh ki müşârün ileyh Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ile beraber on iki gazâda bulunmuştur. (Bu) Ebû Saîd'den şöyle rivayet edilmiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden son derece nazarıdikkat ve hayretimi celbeden dört (hikmet) işittim: 1. Yanında ya zevci veya mehâriminden biri bulunmaksızın bir kadın iki günlük mesafeye sefer etmez, 2. Ramazan ve kurban bayramlarında oruç tutmak meşrû değildir, 3. İki namazdan sonra namaz kılmak sabit değildir: (Birisi) ikindi namazından sonra güneş gurûb edinceye kadar, (öbürü) sabah namazından sonra güneş doğuncaya kadar. 4. Hiçbir mescide (nezr ile) şedd-i rihâl edilmez; ancak üç mescide sefer edilir: Mescid-i Harâm, benim mescidim, Mescid-i Aksâ. {B1864 Buhârî, Sayd, 26.}

İZAHI

Bu hadisin birinci fıkrası ki kadının mesâfe-i seferidir; bununla dördüncü şedd-i rihâl fıkrasını bu eserimizde Mescid-i Mekke ve Medine'nin fazileti hakkındaki müstakil bir babda izah etmiştik. İkinci bir fıkra da savm bahsinde izah edilecektir. Üçüncü fıkra hakkındaki îzâhat-ı lâzime de "Kitâbü's-Salât"ta geçmiştir.

Bu üç mescidden başka mescidlere iltizâm-ı seferin memnûiyetini tercümede “nezr ile” takyîd edişimiz, bu babda vârit olan bazı haberlerde nezrin medâr-ı sevk olmasından dolayıdır ki bu da “Kitâbü’n-Nezr”de mufassalan görülecektir.

878

•.•.•

عَنْ أَنَسٍ ﵁ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ رَأَى شَيْخًا يُهَادَى بَيْنَ ابْنَيْهِ قَالَ مَا بَالُ هٰذَا قَالُوا نَذَرَ أَنْ يَمْشِيَ قَالَ إِنَّ اللّٰهَ عَنْ تَعْذِيبِ هٰذَا نَفْسَهُ لَغَنِيٌّ وَأَمَرَهُ أَنْ يَرْكَبَ.

TERCÜMESİ

Enes (b. Mâlik) radıyallahu anhtan (rivayet edildiğine göre) Nebî sallallahu aleyhi ve sellem iki oğlunun arasında onlar tarafından sevkolunan ihtiyar bir kimse görmüş ve bunun zoru nedir ki böyle yürüyor? buyurmuş. Oğullar “(Yâ Resûlellah!) Babamız yaya Kâbe’ye gitmeyi nezretmiştir” diye cevap verdiler. Resûl-i Ekrem, “Cenâb-ı Hak bu ihtiyarın ta‘zîb-i nefs ile yaptığı ibadetten elbette müstağnîdir” buyurup ihtiyara rükûb ile emreyledi. {B1865 Buhârî, Sayd, 27.}

879

•.•.•

عَنْ عُقْبَةَ بْنِ عَامِرٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ قَالَ نَذَرَتْ أُخْتِي أَنْ تَمْشِيَ إِلَى بَيْتِ اللّٰهِ وَأَمَرَتْنِي أَنْ أَسْتَفْتِيَ لَهَا النَّبِيَّ ﷺ فَاسْتَفْتَيْتُ لَهَا النَّبِيَّ ﷺ فَقَالَ ﷺ لِتَمْشِ وَلْتَرْكَبْ.

TERCÜMESİ

Ukbe b. Âmir radıyallahu anhtan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Kız kardeşim (Ümmü Hibbân) Beytullah'ı yaya olarak gidip ziyaret etmeyi nezretmiş ve (za'f-ı halinden şikâyet ederek) bu meselenin Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden istiftâ edilmesini bana emreylemişti. Ben, aleyhi's-salâtü ve's-selâmdan istiftâ ettiğimde cevaben, "(İbtidâ) yaya yürüsün, (sonra râhilesine) binsin!" buyurdu. {B1866 Buhârî, Sayd, 27.}

İZAHI

Münzirî, Kutbüddin el-Halebî ve daha başkaları Ukbe'nin hemşiresinin adının Ümmü Hibbân olduğunu bildirmişlerdir. Zehebî de *Tecrîdü esmâi's-sahâbe*'de Ümmü Hibbân'ı, Ukbe'nin hemşiresi ve nezr hadisinin sahibi olarak bildirdiği için tercümede bu ismi kavis içinde tasrih ettik.

Abdullah b. Mâlik'in rivayetinde "*Râhilesine binsin, üç gün oruç tutsun!*"[170], İkrime'nin İbn Abbas'tan rivayetinde de, "*Binsin, bir deve kurban etsin!*"[171] ziyadeleri vardır.

Ebû Hanîfe hazretleri, "Beytullah'ı yaya olarak gidip ziyaret etmeye nezreden kimse, kudreti yettiği kadar yaya yürür, yorulunca vesâit-i seferiyeye binerek gider; Kâbe'ye bir koyun kurbanı hediye eder" demiştir. Hatta İmam Ebû Hanîfe bu hükmü, âciz olmayan nâzire de teşmil etmiştir (*Kastallânî*, III, 374).

170 {D3293 Ebû Dâvûd, Eymân, 19. Bu rivayette söz konusu şahsın başı açık yürümeyi adadığı bildiriliyor. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ona başını örtmesini, bineğine binerek haccetmesini ve üç gün oruç tutmasını emrediyor.}

171 {D3303 Ebû Dâvûd, Eymân, 19.}

KİTÂBÜ FEZÂİLİ'L-MEDÎNE

كِتَابُ فَضَائِلِ الْمَدِينَةِ

بسم الله الرحمن الرحيم

Bu bab Medine'nin fezâiline dair ehâdîs-i şerifeyi muhtevidir.

880

•.•.•

عَنْ أَنَسٍ ﵁ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ الْمَدِينَةُ حَرَمٌ مِنْ كَذَا إِلَى كَذَا لَا يُقْطَعُ شَجَرُهَا وَلَا يُحْدَثُ فِيهَا حَدَثٌ مَنْ أَحْدَثَ حَدَثًا فَعَلَيْهِ لَعْنَةُ اللهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ.

TERCÜMESİ

Enes (b. Mâlik) radıyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: Medine (sahası)nın şuradan şuraya kadar (olan mahalli) haremdir, muhteremdir. Bu hududun ağacı kesilmez, bu sahada bid'at ihdas edilmez. Kim ki Harem-i Medîne'de (Kitap ve Sünnet'e muhalif) bir bid'at ihdas ederse, Allah'ın azabı, meleklerin ilenci, bütün insanların nefreti o kimse üzerine olsun. {B1867 Buhârî, Fezâilü'l-Medîne, 1.}

İZAHI

Medîne-i Münevvere'nin kadim ismi Yesrib'dir. Kur'ân-ı Kerîm'de وَإِذْ قَالَتْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ يَا أَهْلَ يَثْرِبَ [172] kavl-i şerifinde de bu ism-i kadîm ile vârit olmuştur. Hişâm İbnü'l-Kelbî'nin beyanına göre, Cenâb-ı Hak Âd kavmini helâk ettikten sonra kabâil etrafa dağılıp bir kısım Mekke'ye, bir kısmı Tâif'e, İbn Hüzeyl de Yesrib'e gelerek Hüzeylîler Medine'nin mahalline inmişler, mekân tutmuşlar. Kuyular hafredip hurma ağaçları garsederek Yesrib'i imar ve hayli zaman burada ikamet etmişlerdi. Bilâhare fesâd-ı ahlâka uğradıklarından helâk olmuşlardır, kuyular kurumuş, hurmalıklar harap olmuştur.

Bunları Tübba‘ istihlâf ve imar etmiştir. Yalnız ehl-i târihten bazıları Tübba‘ın Yemen’den, bazıları da Şam’dan bazıları da Irak’tan geldiğini bildiriyor. Fakat en sahih olan kavle göre Yesrib’i ihyâ ve imar eden Yemen bilâdından gelen Tübba‘-i Ekber’dir. Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin kudümünü tebşir etmiştir. O günü Yesrib, sahradan ibaret iken buraya Resûl-i Ekrem’in kudümü vuku bulacağını bildirerek hicret-i Muhammediyye şerefine Yesrib şehrini tesis edip bu nama bir vesika yazarak tevsik etmiştir.

İbn İshak’ın beyanına göre Tübba‘ Medine’ye geldiğinde Kanât vadisine inmiş ve orada bugün Bi’r-i Melek namıyla yâdolunan kuyuyu kazdırmıştır ve orada Resûlullah’ın nâzil olduğu hâneyi bina etmiştir ve hakikaten Resûlullah Medîne-i Münevvere’ye geldiğinde buraya inmiştir. Tübba‘ın târîh-i vefatıyla Resûl-i Ekrem’in târîh-i vefatı arasında bin sene geçtiği, yine İbn İshak’ın rivayeti cümlesinden olduğuna göre, Tübba‘ın binakerdesi olan evin yerindeki Ebû Eyyûb el-Ensârî hazretlerinin hânesi olacaktır.

Sa‘lebî’nin Sehl b. Sa‘d radıyallahu anha muttasıl bir senedle rivayetine göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “*Tübba‘a sebbetmeyiniz! Çünkü Tübba‘, müslüman olmuştur*”[173] buyurmuştur. Beyt-i şerife ilk kisve geçiren Tübba‘ olduğunu bildirmiştik ki bu da Tübba‘ın, tevhid esası üzerine müesses olan dîn-i İbrâhim’e mûtekit olduğunu teyit eder.

Medine’de Amâlika’nın da sakin olduklarına, sonra da Benî İsrâil’den bir kavmin Amâlika’yı istihlâf ettiklerine dair rivayetler vardır. Hatta Zübeyr b. Bekkâr, Benî İsrâil’den Medine’ye gelen kavmi, Mûsâ aleyhi’s-selamın gönderdiğini zikretmiştir. Sonra da, yukarıda izah ettiğimiz veçhile seyl-i Arim’in zuhuru üzerine Ehl-i Sebe’ dağıldığında Evs ile Hazrec de Medine’ye gelip yerleşmiştir. Evs ile Hazrec iki kardeştir; vâlideleri de Kayle bint Erkam b. Amr b. Cefne’dir. Zuhûr-ı İslâm ve hicret-i Muhammediyye’den sonra İslâm tarihinde bu Evsîler ve Hazrecîler ensar unvân-ı âlîsi ile anılmaya başlamıştır.

Yesrib'e Medine unvanı, taraf-ı peygamberîden verilmiştir. Bundan başka Resûl-i Ekrem dâr-ı hicreti olan bu mübarek şehri Taybe, Tâbe diye anardı. Azrâ, Câbire, Mecbûre, Mahebbe, Mahbûbe, Kāsıma da Medine'ye verilen isimlerdendir. Yesrib, Câhiliye devrinde mazhar-ı ihtirâm olduğu gibi zuhûr-ı İslâm üzerine de Cenâb-ı Hak, Resûl-i Ekrem'in hicretiyle i'zâz buyurmuştur (*Umdetü'l-kārî*, V, 133-134).

Hadisteki harem ile haram lafızlarının zemen ve zaman gibi medlûlleri birdir: Taarruzdan memnû ve masûn demektir. Bu masûniyet ya teshîr-i ilâhî ile olur. Yani taraf-ı ilâhîden bütün zî-kudret milel ü akvâmı müsahhar ve münkad kılmasıyla olur yahut şer'in men ü tahzîriyle hâsıl olur ya da aklın. Harem-i Medîne'ye harem denilmesi de, Medine'nin harimi dahilindeki bir kısım eşyanın haram kılınmasından dolayıdır ki bunlar sair mevâzi'de haram değildir. Şehr-i haram denilmesi de böyledir. Hetk-i hurmeti câiz olmayan ay demektir.

HAREM-İ MEDÎNE. Yine hadiste "şu yerden şu yere kadar" diye kinaye tarikiyle vârit olan ve harem-i Medîne'yi tahdit eden iki mahalden birisinin Medine civarındaki Âir dağı olduğu, tercümesi bundan iki hadis aşağıda gelecek olan Hazret-i Ali hadisinde tasrih edilmiştir. Fakat ikincisi, Buhârî'nin bu babdaki bütün rivayet tariklerinde mübhemdir. Bunun da Uhud dağı olduğu Ahmed ile Taberânî'nin Abdullah b. Selâm'dan rivayet ettikleri hadiste tasrih edilmiştir. Müslim de bu ikinciyi Sevr diye rivayet etmiştir. Fakat Ebû Ubeyd Kāsım b. Sellâm tarafından Sevr rivayeti tenkit edilerek; Medine civarında Medine halkınca mâlûm olan Sevr dağı yoktur; Sevr dağı Mekke civarındadır deniliyor. Fakat *Kāmus* sahibi de Sevr maddesinde, Cebelisevr'in hem Mekke'de hem de Medine'de olduğunu bildiriyor ve hadîs-i sahihte meâlen, "*Ayr ile Sevr arasındaki saha harem-i Medîne'dir*"[174] vârit olmuştur diyor. Sonra Ebû Ubeyd gibi ekâbir-i ulemânın, Sevr o değildir Uhud'dur. Medine'de Sevr yoktur iddiaları doğru değildir tenkidini ilâve ediyor ve isbât-ı müddeâ ederek diyor ki: Bana zâhid, muhaddis Şeyh Şücâ' Hâfız Abdüsselâm Medine'de Uhud dağının arkasında küçük bir dağ vardır ki buna da Sevr derler demiştir.

Hulâsa. Harem-i Medîne, Medine civarındaki Âir dağı ile Uhud veya Uhud'un mâilesindeki Sevr dağı arasındaki mıntaka-i arâzîdir.

Lâ‘n ile murat, günaha terettüp eden azaptır. Mâba‘di ile beraber bu cümle, harem-i Medîne dahilinde bid‘at irtikâp edenler için en şiddetli vaîdi nâtıktır.

Bu hadîs-i şerif Buhârî’nin rubâiyyâtı cümlesinden olmak gibi ehl-i rivayet nazarında bir hususiyeti haizdir.

---

172 el-Ahzâb, 33/13.

173 {Sa‘lebî, *Tefsîr*, VIII, 354; HM23268 İbn Hanbel, V, 341.}

174 {M3794 Müslim, Itk, 20.}

881

•.•.•

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﵁ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ حُرِّمَ مَا بَيْنَ لَابَتَيِ الْمَدِينَةِ عَلَى لِسَانِي قَالَ وَأَتَى النَّبِيُّ ﷺ بَنِي حَارِثَةَ فَقَالَ أَرَاكُمْ يَا بَنِي حَارِثَةَ قَدْ خَرَجْتُمْ مِنَ الْحَرَمِ ثُمَّ الْتَفَتَ فَقَالَ بَلْ أَنْتُمْ فِيهِ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: Medine'nin (şarkī ve garbî şu) iki kara taşlığı arasındaki sahaya hurmet etmek benim lisanımla (taraf-ı ilâhîden) vâcip kılınmıştır. (Yine) Ebû Hüreyre demiştir ki: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Benî Hârise'ye gelmişti. Resûl-i Ekrem bunlara, "Ey Benî Hârise! Zannedersem siz de Harem sahasından harice çıktınız!" demişti. Sonra (bunların Harem dahilinde bulunduklarını hatırlayarak) "Hayır siz Harem dahilinde mukimsiniz" diyerek iltifat buyurdu. {B1869 Buhârî, Fezâilü'l-Medîne, 1.}

İZAHI

Benî Hârise, Evs kabilesinin bir şubesi idi. Bunların yurtları Medine'nin garp tarafında Meşhed-i Hamza radıyallahu anhta idi. Resûl-i Ekrem efendimiz ibtidâ bunların meskenleri harem-i Medîne hududu haricinde kaldı zannetmişti ve bunlar da Resûl-i Ekrem'in bu zannından müteessir olmuşlardı. Sonra Meşhed-i Hamza yakınında olduğunu hatırlayarak tashih ve Hâriseoğullarını taltif buyurdular.

882

•.•.•

عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ قَالَ مَا عِنْدَنَا شَيْءٌ إِلَّا كِتَابُ اللّٰهِ تَعَالَى وَهٰذِهِ الصَّحِيفَةُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمَدِينَةُ حَرَمٌ مَا بَيْنَ عَائِرٍ إِلَى كَذَا مَنْ أَحْدَثَ فِيهَا حَدَثًا أَوْ آوَى مُحْدِثًا فَعَلَيْهِ لَعْنَةُ اللّٰهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ لَا يُقْبَلُ مِنْهُ صَرْفٌ وَلَا عَدْلٌ وَقَالَ ذِمَّةُ الْمُسْلِمِينَ وَاحِدَةٌ فَمَنْ أَخْفَرَ مُسْلِمًا فَعَلَيْهِ لَعْنَةُ اللّٰهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ لَا يُقْبَلُ مِنْهُ صَرْفٌ وَلَا عَدْلٌ وَمَنْ تَوَلَّى قَوْمًا بِغَيْرِ إِذْنِ مَوَالِيهِ فَعَلَيْهِ لَعْنَةُ اللّٰهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ لَا يُقْبَلُ مِنْهُ صَرْفٌ وَلَا عَدْلٌ.

TERCÜMESİ

Ali radıyallahu anhtan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Benim indimde (ahkâm-ı şeriatten mektup olan) şey, yalnız Allah Teâlâ'nın kitabıdır. Bir de Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden (işitip yazdığım) şu sayfadır. (Meâli şöyledir:) Medine'nin şuraya (Sevr dağına) kadar Âir (dağı) arası haremdir, vâcibü'l-ihtirâmdır. Kim ki Medine'nin bu harimi dahilinde Kitap ve Sünnet'e muhalif bir iş işlerse yahut ehl-i bid'ata yardım eylerse, Allah'ın azabı, meleklerin ilenci, bütün halkın nefreti bu mübtedîler üzerine olsun. Bunların ne tövbesi ne de fidyesi kabul olunur. Müslümanların emanı birdir; (bir müslimin kâfire emanı, bütün müslümanlarca sahihtir, muteberdir). Ali (hazretleri devamla) demiştir ki: Kim ki bir müslümanın verdiği ahdi nakzederse, Allah'ın azabı, meleklerin ilenci, bütün halkın nefreti onun üzerine olsun. Onun ne farz ne de nâfile ibadeti kabul olunur. Her kim de kendi mevâlîsinden ve efendilerinden başka bir kavmi velî ve efendi ittihaz ederse, bu kimse de Allah'ın azabına, meleklerin ilencine, bütün insanların nefretine uğrasın! Bu şuursuz kimsenin ne tövbesi ne de adaleti kabul olunur. {B1870 Buhârî, Fezâilü'l-Medîne, 1.}

İZAHI

Nesâî'nin rivayetine göre, Hâris b. Süveyd demiştir ki: Bir kere Ali radıyallahu anha ashap tarafından: "Resûlulluh sallallahu aleyhi ve sellemin herkese bildirmeyip hususi olarak sana tevdi ettiği bazı şeyler olsa gerek" denilmişti de Hazret-i Ali, "Hayır! Resûlullah'ın bana hususi surette tebliğ buyurduğu bir hükmü yoktur. Ahkâm-ı İslâmiyye'den benim bildiğim mektup olan şey, yalnız Kitâbullah'tan, bir de şu kılıcımın içinde mahfuz bulunan sayfadır" deyip çıkardığı sayfada muharrer bulunan yukarıda tercüme ettiğimiz hadîs-i şerifi okumuştur.

Hazret-i Ali bu sözü Şîa'nın, "Resûlullah'ın Hazret-i Ali'ye hususi surette bildirdiği esrâr-ı ilimden, kavâid-i dînden birçok şey vardır ki bunlara Ehl-i beyt'ten olmayanlar muttali ve vâkıf değillerdi" yolundaki iddiasını tamamıyla reddeder.

Hazret-i Ali "Kitâbullah ile bu sayfada yazılı olandan başka bir şey bilmiyorum" demesi, yazılı olarak bilmiyorum demekti ve hakikaten Asr-ı saâdet'te yalnız Kur'ân-ı Kerîm yazılmıştı. Ehâdîs-i nebeviyye cem' ü tahrîr edilmiş değildi ve Hazret-i Ali bu sayfada yazılı olan vesâyâdan başka sünen-i seniyyeden birçoğunu bildiriyordu; mektup olarak bildiği vesâyâ-yi nebeviyye bu sayfaya münhasır idi.

883

•.•.•

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﵁ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ أُمِرْتُ بِقَرْيَةٍ تَأْكُلُ الْقُرَى يَقُولُونَ يَثْرِبَ وَهِيَ الْمَدِينَةُ تَنْفِي النَّاسَ كَمَا يَنْفِي الْكِيرُ خَبَثَ الْحَدِيدِ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin şöyle buyurdu dediği rivayet edilmiştir: (Rabbim tarafından) ben, bir karyeye (hicretle) emrolundum ki o karye, kurâ-i âleme galebe eder (onun şerâfet-i nûru âfâk-ı cihâna intişar eder). (Münafıklar) o karyeye Yesrib derler. (Hayır), o Medîne(-i kâmile)dir. Medîne(-i tâhire), eşhâs-ı habîseyi giderir (dışına atar), demirci körüğünün demirin kirini giderdiği gibi. {B1871 Buhârî, Fezâilü'l-Medîne, 2.}

İZAHI

Tâbenin aslı **taybe**dir. Yâ harfi elife kalbolunmuştur. Tîbe de denilmiştir. Medine'ye bu üç ismin bahşedilmesinde, bu muhterem beldenin levs-i şirk ile kirlenmeyip temiz kalmasına ve hicret-i seniyye üzerine nisbet-i Muhammediyye'nin bu belde-i tâhirenin taşına, toprağına sinmiş olmasına işaret vardır. İşbîlî merhum, "Medine toprağında bir koku vardır ki o, hiçbir kokuya benzemeyen acâyib-i tayyibâttandır" demekle bu mübarek nefhayı bildirmiştir. Bunun gibi her istidat sahibi de bunu pek yakından duymuştur. Âsâr ve ehâdiste Medine daha birtakım isimlerle anılmıştır ki bazıları şunlardır:

Beyt-i Resûl ve Harem-i Resûl. Taberânî'de mevsûk ricalin senediyle Resûl-i Ekrem'in, "*Harem-i İbrâhim Mekke'dir. Benim haremim de Medine'dir*"[175] buyurduğu rivayet edilmiştir. Dârülîmân, Dârüssünne, Dârüsselâme, Dârülfeth, Dârülhicre isimleri de hassaten şâyân-ı zikirdir. Sünnet-i seniyyenin merkez-i intişârı, fütûhât-ı İslâmiyye'nin medârı, hicret-i Ahmediyye'nin makarrı olması, Medîne-i Tâhire'nin bu tarihî ve kutsî isimleri almasına sebep olmuştur. Kubbetülislâm ismi de, "*el-Medînetü kubbetü'l-İslâm*"[176] hadîs-i şerifiyle bahşedilmiştir ve Medîne-i Münevvere'nin en cazip isimlerindendir. Bunlardan başka şârih Kastallânî daha birçok isim toplamıştır. Zübeyr *Ahbâr-ı Medîne*'de, Medine'nin Tevrat'ta, kırk ismi tâdât edildiğini Abdülazîz tarikiyle rivayet etmiştir.

---

175 {Taberânî, *el-Evsat*, V, 266, no: 5277. Taberânî rivayeti, burada belirtilen lafızlardan biraz farklı olarak, "إن إبراهيم صلى الله عليه وسلم حرم مكة وحرمت المدينة (İbrahim sallallahu aleyhi ve sellem Mekke'yi harem kıldı, ben de Medine'yi...)" şeklinde mevcut olup Hazret-i Ali'den nakledilmiştir. Rivayet bu şekliyle Müslim'de de mevcuttur. Bkz: M3317 Müslim, Hac, 458.}

176 {Taberânî, *el-Evsat*, V, 380, no: 5618.}

884

•.•.•

عَنْ أَبِي حُمَيْدٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ قَالَ أَقْبَلْنَا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ مِنْ تَبُوكَ حَتَّى أَشْرَفْنَا عَلَى الْمَدِينَةِ فَقَالَ هٰذِهِ طَابَةٌ.

TERCÜMESİ

Ebû Humeyd (es-Sâidî) radıyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ile beraber Tebük (Gazâsı'n)den dönüp karşımızda Medine görülünce Resûlullah'ın, "İşte Tâbe!" buyurdu dediği rivayet edilmiştir. {B1872 Buhârî, Fezâilü'l-Medîne, 3.}

İZAHI

Bu hadîs-i şerif bu eserimizde "Kitâbü'z-Zekât" hadisleri arasında mufassal bir surette geçmiştir. Burada onun bir kelimesi rivayet edilmiştir. Müslim'in Câbir b. Semüre radıyallahu anhtan rivayetine göre, "*Tâbe ismini Medine'ye Allah Teâlâ verdi*"[177] buyurmuştur.

---

177 {M3357 Müslim, Hac, 491.}

885

•.•.•

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﵁ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ ﷺ يَقُولُ يَتْرُكُونَ الْمَدِينَةَ عَلَى خَيْرِ مَا كَانَتْ لَا يَغْشَاهَا إِلَّا الْعَوَافِ يُرِيدُ عَوَافِيَ السِّبَاعِ وَالطَّيْرِ وَآخِرُ مَنْ يُحْشَرُ رَاعِيَانِ مِنْ مُزَيْنَةَ يُرِيدَانِ الْمَدِينَةَ يَنْعِقَانِ بِغَنَمِهِمَا فَيَجِدَانِهَا وُحُوشًا حَتَّى إِذَا بَلَغَا ثَنِيَّةَ الْوَدَاعِ خَرَّا عَلَى وُجُوهِهِمَا.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğunu işittim dediği rivayet edilmiştir: (Bir zaman gelecektir ki nesl-i âtî) Medine'yi şu bulunduğu hayr-ü letâfetiyle bırakacaklar da Medine'de nihayet rızkını arayan hayvanlardan, kuşlardan başka sakin hiçbir insan bulunmayacaktır. Medine'ye en son gelen ve koyunlarına sayha ederek giren Müzeyne kabilesinden iki çoban olacaktır. Bunlar da Medine'yi bomboş, vahşetengiz bir halde bulacaklar ve Seniyyetülvedâ'ya vardıklarında bunlar da yüzleri üstüne düşeceklerdir. {B1874 Buhârî, Fezâilü'l-Medîne, 5.}

İZAHI

Kādî İyâz, Medine böyle metrûk bir vaziyete, İslâm'ın birinci devrinde düşmüştü diye şöyle izah ediyor: Sadr-ı İslâm'da Medîne-i Münevvere hilâfet-i İslâmiyye'nin makarrı ve İslâm âleminin melcei olup bütün müslümanlar hayratı buraya sevkolunurdu. Bu cihetle Medine, müslümanların en mâmur ve medenî bir şehri, bir merkezi idi. Ashap ve tâbiînden bunca ulemâ ve fukahanın makarrı bulunuyordu. Her tarafında Asr-ı saâdet'in meâsir-i âliyesi müşahede olunuyordu.

Medîne-i Münevvere maddî ve mânevî güzelliği ile bırakılıp hilâfet ibtidâ Şam'a, sonra Bağdat'a nakledilince, sonra da Medine dahilinde birbirini müteakip birtakım fitneler, musibetler vuku bulunca Medine'nin ulemâ ve sulehâsı dağılmış. A'râb'ın tehâcümüne, tegallübüne uğrayarak bütün bütün boşalmıştır. Ahbâriyyûnun beyanına göre, Hârre Vak'ası gibi fitnelerin tevâlîsi üzerine hadîs-i şerifte bildirildiği veçhile Medine'nin tenhalığı hasebiyle Medine hurmalıkları vuhûşu tuyûrun hücumuna uğramıştır. Hatta İmam Mâlik'ten rivayet olunduğuna göre, mescid-i saâdete kurtlar, köpekler dolup telvîs etmişlerdir. Medine, bir müddet bu halde kaldıktan sonra halk, yavaş yavaş toplanmaya başlamıştır. Kādî İyâz, Dârülhicret'in bu acıklı günlerini anlattıktan sonra, "Bu vekāyi', sadr-ı evvelde olup geçmiştir. Resûl-i Ekrem'in bu ihbarı, mu'cizât-ı âliyeleri cümlesindendir" diyor.

Nevevî de şöyle diyor: Medine'nin bu metrûk vaziyeti, kıyamet saatinin yaklaştığı âhirzamanda vuku bulacaktır; muhtar olan budur. İki çobanın haşri meselesi ki, *Sahîhayn*'da rivayet edilmiştir. Bu da âhir zamanda vuku bulacağını teyit etmektedir. Avf b. Mâlik'ten rivayet olunan bir hadiste müşârün ileyh Avf demiştir ki: Bir kere Resûlullah mescid-i saâdete girmişti. Sonra bizim yüzümüze bakıp da "*Allah'a yemin ederim ki: Nesl-i âtî bu Medine'yi kırk sene kadar zelil bir halde avâfîye bırakacaktır; avâfî nedir bilir misiniz? Bakınız ben size öğreteyim! Kurtlar, kuşlar*" buyurdu (*Umdetü'l-kārî*)[178].

Bizce Kādî İyâz'ın da Nevevî'nin de noktainazarları kabul edilebilir. Birtakım Emevî ve Abbâsî halifelerinin Medine'de çıkardıkları şûrîşler, ihtilâller üzerine Avf'tan ve İmam Mâlik'ten rivayet olunduğu veçhile hakikaten yarım asır kadar bir zaman Medine halkı Mekke'ye, Suriye ve Irak'ın muhtelif şehirlerine dağılmışlardı. Bu halin âhir zamanda da vuku bulacağı, Nevevî'nin dediği veçhile tercüme ettiğimiz hadisin fıkra-i ahîresindeki Müzeyne'ye mensup iki çobanın kıssasıyla kabul edilir.

---

178 {Aynî, *Umde*, X, 237. Rivayet için bkz: Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 1170 (2/285).}

886

•.•.•

عَنْ سُفْيَانَ بْنِ أَبِي زُهَيْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ تُفْتَحُ الْيَمَنُ فَيَأْتِي قَوْمٌ يُبِسُّونَ فَيَتَحَمَّلُونَ بِأَهْلِهِمْ وَمَنْ أَطَاعَهُمْ وَالْمَدِينَةُ خَيْرٌ لَهُمْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ وَتُفْتَحُ الشَّأْمُ فَيَأْتِي قَوْمٌ يُبِسُّونَ فَيَتَحَمَّلُونَ بِأَهْلِيهِمْ وَمَنْ أَطَاعَهُمْ وَالْمَدِينَةُ خَيْرٌ لَهُمْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ وَتُفْتَحُ الْعِرَاقُ فَيَأْتِي قَوْمٌ يُبِسُّونَ فَيَتَحَمَّلُونَ بِأَهْلِيهِمْ وَمَنْ أَطَاعَهُمْ وَالْمَدِينَةُ خَيْرٌ لَهُمْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ.

TERCÜMESİ

Süfyân b. Ebû Züheyr radıyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğunu işittim dediği rivayet edilmiştir: Yemen (kıtası) fethedilecektir. Yemen fâtihleri hayvanlarını (Medine'ye) sevkedip ailelerini ve etbâını yükleyecekler (ve Yemen'e göç edecekler)dir. Halbuki bunlar bilseler, Medine kendileri için hayırlı (bir vatan)dır. Şam (hıttası) da fethedilecektir. Şam fâtihleri de hayvanlarıyla dönüp (Medine'ye) gelecekler ve ehl ü etbâını yükleye(rek Şam'a göç ede)ceklerdir. Bunlar da bilseler ki Medine kendileri için hayırlı (bir me'vâ)dır. Irak (havalisi) de fethedilecektir. Irak fâtihleri de (kervan halinde) hayvanlarını sürüp gelecekler, aile ve etbâını yükleye(rek Irak'a hicret ede)ceklerdir. Bunlar da bilseler ki Medîne(-i tâhire) kendileri için hayırlı (bir vatan)dır; (Medine'den ayrılmazlardı). {B1875 Buhârî, Fezâilü'l-Medîne, 5.}

İZAHI

Hadîs-i şerifin üç yerinde "bilselerdi..." suretindeki şartın cevabı, mâkabline delâlet ettiği için zikredilmemiştir. "Bunlar, şuurlu kimseler olsalardı Medine'nin kadrükıymetini bilip ayrılmazlardı" demektir.

Bu hadîs-i şerif de Resûl-i Ekrem efendimizin birkaç mûcizesini ihtiva etmektedir: **1.** Yemen'in, Şam'ın, Irak'ın arka arkaya fethedileceklerini haber vermişti ki bu haberleri bu suretle tahakkuk etmiş ve Yemen'in fethi Asr-ı saâdetlerinde müyesser olmuştur. Muthirî'nin rivayetine göre, Resûl-i Ekrem Medîne-i Münevvere'ye hicret buyurduğunu müteakip, "*Yemen yakında fetholunur. Oradan Medine'ye bir kısım halk gelerek Medine kalabalanıp şenlenir*"[179] buyurmuş ve kendi hayât-ı seniyyelerinde bu mesut neticeyi görmüştür. İrtihâl-i dâr-ı bekā buyurduktan sonra da ibtidâ Şam, sonra Irak fethedilmişti ki hadîs-i şerifteki tertibe tamamıyla muvâfıktır. **2.** Bu ülkelerin fâtihleri tarafından oralarda birer saltanat tesis edilerek Medine'nin metrûk bırakılacağı haber verilmişti. Bu da tamamıyla tahakkuk etmiştir. **3.** Bunların Medine'ye bağlı kalmalarının hayırlı olduğunu haber vermişti ki Medine'yi terketmenin âlem-i İslâm için büyük fitnelere kapı açtığı yakın bir istikbalde görülmüştür.

---

179 {Temel hadis kaynaklarımızda bu anlamı karşılayacak bir rivayet tespit edilememiştir.}

887

•.•.•

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ أَنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ قَالَ إِنَّ الْإِيمَانَ لَيَأْرِزُ إِلَى الْمَدِينَةِ كَمَا تَأْرِزُ الْحَيَّةُ إِلَى جُحْرِهَا.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin; "Yılan yuvasında toplandığı gibi (ehl-i) iman da Medine'ye toplanır" buyurduğu rivayet edilmiştir. {B1877 Buhârî, Fezâilü'l-Medîne, 7.}

İZAHI

Hadîs-i şerifte tabiidir ki iman yılana teşbih edilmiyor. Belki imanın menba' ü menşei ve ârâmgâh-i ebedîsi Medine şehri olduğu ve imanın orada her türlü taarruzdan masûn bulunduğu ve bulunacağı hali, yılanın yuvasından çıkıp taleb-i maîşet için yayılması, fakat bir taraftan bir taarruz ve tecavüze uğrayınca ağyâr için gayr-i kābil-i nüfûz olan yuvasına çekilmesi haline teşbih buyurulmuştur.

Medine şehri imanın merkez-i intişârı olduğundan her mümin nefsinde Medine'ye karşı, hâtemü'l-enbiyâ meskeni ve medfeni olması cihetiyle bir incizâb, bir muhabbet duyar. Müminler arasında bu Medine sevgi ve saygısı Asr-ı saâdet'ten beri devam edegelmiştir. İmanın Medine'ye toplanması demek, ehl-i imanın Medine'de içtimâı, kalbî teveccühü demektir. Buna tercümemizde işaret ettik.

888

•.•.•

عَنْ سَعْدٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ لَا يَكِيدُ أَهْلَ الْمَدِينَةِ أَحَدٌ إِلَّا انْمَاعَ كَمَا يَنْمَاعُ الْمِلْحُ فِي الْمَاءِ.

TERCÜMESİ

Sa'd (b. Ebû Vakkās) radıyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin, "Medine ahalisine bir kimse mekr ü cinâyet etmek istemez mi, muhakkak o şahs-ı mekkâr, tuzun suda eridiği gibi erir (mahvolur)" buyurduğunu işittim, dediği rivayet edilmiştir. {B1877 Buhârî, Fezâilü'l-Medîne, 7.}

İZAHI

Buhârî bu hadisi Sa'd b. Ebû Vakkās'tan, Sa'd'ın kızı Âişe vasıtasıyla tahrîc ediyor. Müslim de, oğlu Âmir vasıtasıyla rivayet etmiştir. Müslim'in tarîk-i rivayetine göre, "*Bir kimse ehl-i Medîne'ye fenâlık yapmak istemez mi, muhakkak Cenâb-ı Hak onu, ateş içinde kalayın, su içinde tuzun eridiği gibi eritir*" buyurmuştur.[180] Taraf-ı risâletten bildirilen bu mahv ü harâbîye mukārin sû-i âkıbete, hiç şüphesiz ki büyük cürm ü vebâli irtikâp edenler müstehak olur.

---

180 {M3319 Müslim, Hac, 460.}

889

•.•.•

عَنْ أُسَامَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ قَالَ أَشْرَفَ النَّبِيُّ ﷺ عَلَى أُطُمٍ مِنْ آطَامِ الْمَدِينَةِ فَقَالَ هَلْ تَرَوْنَ مَا أَرَى إِنِّي لَأَرَى مَوَاقِعَ الْفِتَنِ خِلَالَ بُيُوتِكُمْ كَمَوَاقِعِ الْقَطْرِ.

TERCÜMESİ

Üsâme (b. Zeyd) radıyallahu anhümâdan şöyle dediği rivayet edilmiştir: (Bir defa) Nebî sallallahu aleyhi ve sellem yüksek bir mahalden Medine evleri arasından yükselen köşklere bakarak, "Benim gördüğüm mehâliki siz görebiliyor musunuz? Ben, evlerinizin aralarına dökülen fitne ve felâket mahallerini şiddetli yağmur sellerinin açtığı yarlar gibi (gözümle) görüyorum" buyurdu. {B1878 Buhârî, Fezâilü'l-Medîne, 8.}

İZAHI

Bu muʻcize-i nebeviyye de aynıyla zuhur etmiştir. Hazret-i Osman'ın şehâdetiyle başlayan bu fitneler, musibetler bilâfâsıla devam etmiş Harre Vakʻası gibi birtakım vekāyi-i elîme bunları takip etmiştir.

890

•.•.•

عَنْ أَبِي بَكْرَةَ ﵁ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ لَا يَدْخُلُ الْمَدِينَةَ رُعْبُ الْمَسِيحِ الدَّجَّالِ لَهَا يَوْمَئِذٍ سَبْعَةُ أَبْوَابٍ عَلَى كُلِّ بَابٍ مَلَكَانِ.

TERCÜMESİ

Ebû Bekre radıyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin, “Medine’ye mesîh deccâlin (değil kendisi) korkusu (bile) giremeyecektir. O fitne günlerinde Medine’nin yedi kapısı olacak, her kapıda (muhafız) iki melek bulunacaktır” buyurduğu rivayet edilmiştir. {B1879 Buhârî, Fezâilü’l-Medîne, 9.}

891

•.•.•

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﵁ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ عَلَى أَنْقَابِ الْمَدِينَةِ مَلاَئِكَةٌ لاَ يَدْخُلُهَا الطَّاعُونُ وَلاَ الدَّجَّالُ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin, "Medine'nin kapılarında ve medhallerinde (muhafız) birtakım melekler vardır. Medine'ye ne tâûn ne de deccâl girer" buyurdu dediği rivayet edilmiştir. {B1880 Buhârî, Fezâilü'l-Medîne, 9.}

892

•.•.•

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ ﵁ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ لَيْسَ مِنْ بَلَدٍ إِلَّا سَيَطَؤُهُ الدَّجَّالُ إِلَّا مَكَّةَ وَالْمَدِينَةَ لَيْسَ لَهُ مِنْ نِقَابِهَا نَقْبٌ إِلَّا عَلَيْهِ الْمَلَائِكَةُ صَافِّينَ يَحْرُسُونَهَا ثُمَّ تَرْجُفُ الْمَدِينَةُ بِأَهْلِهَا ثَلَاثَ رَجَفَاتٍ فَيُخْرِجُ إِلَيْهِ كُلَّ كَافِرٍ وَمُنَافِقٍ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radıyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: İslâm beldelerinden hiçbiri kalmaz ki onu deccâl (orduları) çiğnememiş olsun, yalnız Mekke ile Medine bu istilâdan masûn bulunur. Medine'nin kapı ve medhallerinden hiçbiri bulunmaz ki orayı saf saf melekler muhafaza etmemiş bulunsun. Sonra meleklerin bu suretle damân ve muhafazasında bulunan Medine şehri, ahalisi ile beraber üç defa sarsılır; Medine'de ne kadar kâfir ve münafık varsa bunları Cenâb-ı Hak Medine haricine atar (Medine'de hâlis müminler kalır). {B1881 Buhârî, Fezâilü'l-Medîne, 9.}

893

•.•.•

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَدِيثًا طَوِيلًا عَنِ الدَّجَّالِ فَكَانَ فِيمَا حَدَّثَنَا بِهِ أَنْ قَالَ يَأْتِي الدَّجَّالُ وَهُوَ مُحَرَّمٌ عَلَيْهِ أَنْ يَدْخُلَ نِقَابَ الْمَدِينَةِ فَيَنْزِلُ بِبَعْضِ السِّبَاخِ الَّتِي بِالْمَدِينَةِ فَيَخْرُجُ إِلَيْهِ يَوْمَئِذٍ رَجُلٌ هُوَ خَيْرُ النَّاسِ أَوْ مِنْ خَيْرِ النَّاسِ فَيَقُولُ أَشْهَدُ أَنَّكَ الدَّجَّالُ الَّذِي حَدَّثَنَا عَنْكَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَدِيثَهُ فَيَقُولُ الدَّجَّالُ أَرَأَيْتَ إِنْ قَتَلْتُ هٰذَا ثُمَّ أَحْيَيْتُهُ هَلْ تَشُكُّونَ فِي الْأَمْرِ فَيَقُولُونَ لَا فَيَقْتُلُهُ ثُمَّ يُحْيِيهِ فَيَقُولُ حِينَ يُحْيِيهِ وَاللّٰهِ مَا كُنْتُ قَطُّ أَشَدَّ مِنِّي بَصِيرَةً الْيَوْمَ فَيَقُولُ الدَّجَّالُ أَقْتُلُهُ فَلَا يُسَلَّطُ عَلَيْهِ.

TERCÜMESİ

Ebû Saîd el-Hudrî radıyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin deccâl(in ahvâl ve ef'âlin)den uzun boylu bahsettiği sırada şöyle buyurdu dediği rivayet edilmiştir: Deccâl, (Medine'ye de) gelecektir. Fakat Medine kapısından içeri girmek ona haram kılınmıştır.

Yalnız Medine etrafındaki bazı çoraklı, çakıllı araziye inecektir. O gün Medine halkının en hayırlı bir siması yahut nâsın hayırlı simalarından birisi (Hızır aleyhi's-selâm) deccâle karşı çıkar ve "Şehâdet ederim ki muhakkak sen, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin bize haber verdiği deccâlsin!" der. Bunun üzerine deccâl, başındaki erbâb-ı şekāvete, "Şimdi ben bu adamı öldürür, sonra diriltirsem benim (ulûhiyyet) iddiamda şüphe eder misiniz?" diye sorar. Eşkıya güruhu, "Hayır, şüphe etmeyiz" derler. Deccâl Hazret-i (Hızır'ı) hemen öldürür, sonra da diriltir ve dirildir diriltmez Hızır, "Vallahi benim, senin deccâl olduğun hakkındaki şimdiki kanaatim, bundan evvelki imanımdan daha kuvvetlidir" der. Bu defa deccâl maiyetine, "Bu adamı öldürünüz!" der. Fakat bundan sonra deccâl (ne) Hızır'ı, (ne de başkalarını) katle muktedir olur. {B1882 Buhârî, Fezâilü'l-Medîne, 9.}

İZAHI

Deccâle karşı çıkan bu yüksek iradeli zatın Hazret-i Hızır olduğu Müslim'in *Sahîh*'inde zikredilmiş bulunduğundan tercümemizde işaret ettik. Maʿmer de *Câmi*ʿinde, "Deccâle karşı çıkan zatın Hızır olduğu bize bâliğ oldu" demiştir.

Hazret-i Hızır'ın ölüp dirildikten sonra, "Vallahi senin deccâl olduğun hakkındaki şimdiki kanaatim daha kuvvetlidir" demesi, Resûlullah'ın deccâlin alâmât-i şekāvetinden olarak ihyâ-i maktûl hususunu da haber vermiş olmasına mebnîdir. Bu harikaların bir zaman için ibtilâ olarak deccâlden sudûrunu ve deccâlin sair ahvâlini "Kitâbü'l-Fiten"de inşallah izah edeceğiz.

894

•.•.•

عَنْ جَابِرٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ قَالَ جَاءَ أَعْرَابِيٌّ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَبَايَعَهُ عَلَى الْإِسْلَامِ فَجَاءَ مِنَ الْغَدِ مَحْمُومًا فَقَالَ أَقِلْنِي فَأَبَى ثَلَاثَ مِرَارٍ فَقَالَ الْمَدِينَةُ كَالْكِيرِ تَنْفِي خَبَثَهَا وَيَنْصَعُ طَيِّبُهَا.

TERCÜMESİ

Câbir radıyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: (Bir kere) bir a‘râbî Nebî sallallahu aleyhi ve selleme gelip İslâm üzere arz-ı bîat etmişti. Ferdâsı günü bu adam mahmûm olarak (huzûr-ı risâlete) geldi ve "Yâ Resûlellah! Beni ikāle buyurunuz (hâl-i bedeviyyete avdetime müsaade ediniz!)" dedi. Resûlullah bu teklifi üç defa kabulden imtinâ etti ve sonra, "Medine şehri demirci körüğü gibidir; temizi alıkor; kiri, pası dışarı atar" buyurdu. {B1883 Buhârî, Fezâilü'l-Medîne, 10.}

895

•.•.•

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ اللّٰهُمَّ اجْعَلْ بِالْمَدِينَةِ ضِعْفَيْ مَا جَعَلْتَ بِمَكَّةَ مِنَ الْبَرَكَةِ.

TERCÜMESİ

Enes (b. Mâlik) radıyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin (Medîne-i Münevvere hakkında) şöyle dua buyurduğu rivayet edilmiştir: Yâ rab! (Dünya) berekâtından Mekke'ye bahşettiğin lütf u kereminin iki mislini Medine şehrine müyesser kıl!" {B1885 Buhârî, Fezâilü'l-Medîne, 10.}

İZAHI

Hadîs-i şerifteki bereketi, dünya bereketi olarak takyîd edişimiz, tercümesi bunu takip edecek olan Hazret-i Âişe hadisinde, اللهم بارك لنا في صاعنا ومدنا suretinde dua buyurulmuş[181] olmasındandır.

---

181 {B1889 Buhârî, Fezâilü'l-Medîne, 12.}

896

•.•.•

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهَا قَالَتْ لَمَّا قَدِمَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ الْمَدِينَةَ وُعِكَ أَبُو بَكْرٍ وَبِلَالٌ فَكَانَ أَبُو بَكْرٍ إِذَا أَخَذَتْهُ الْحُمَّى يَقُولُ

كُلُّ امْرِئٍ مُصَبَّحٌ فِي أَهْلِهِ وَالْمَوْتُ أَدْنَى مِنْ شِرَاكِ نَعْلِهِ.

وَكَانَ بِلَالٌ إِذَا أُقْلِعَ عَنْهُ الْحُمَّى يَرْفَعُ عَقِيرَتَهُ يَقُولُ أَلَا لَيْتَ شِعْرِي هَلْ أَبِيتَنَّ لَيْلَةً بِوَادٍ وَحَوْلِي إِذْخِرٌ وَجَلِيلُ

وَهَلْ أَرِدَنْ يَوْمًا مِيَاهَ مَجَنَّةٍ

وَهَلْ يَبْدُوَنْ لِي شَامَةٌ وَطَفِيلُ

قَالَ اللّٰهُمَّ الْعَنْ شَيْبَةَ بْنَ رَبِيعَةَ وَعُتْبَةَ بْنَ رَبِيعَةَ وَأُمَيَّةَ بْنَ خَلَفٍ كَمَا أَخْرَجُونَا مِنْ أَرْضِنَا إِلَى أَرْضِ الْوَبَاءِ ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ اللّٰهُمَّ حَبِّبْ إِلَيْنَا الْمَدِينَةَ كَحُبِّنَا مَكَّةَ أَوْ أَشَدَّ اللّٰهُمَّ بَارِكْ لَنَا فِي صَاعِنَا وَفِي مُدِّنَا وَصَحِّحْهَا لَنَا وَانْقُلْ حُمَّاهَا إِلَى الْجُحْفَةِ قَالَتْ وَقَدِمْنَا الْمَدِينَةَ وَهِيَ أَوْبَأُ أَرْضِ اللّٰهِ قَالَتْ فَكَانَ بُطْحَانُ يَجْرِي نَجْلًا تَعْنِي مَاءً آجِنًا.

TERCÜMESİ

(Hicretin ilk günlerinde Medine’nin muhacirler üzerindeki sû-i tesiri ve Resûl-i Ekrem’in ed‘iye-i seniyyeleri hakkında) Hazret-i Âişe radıyallahu anhâdan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Medine’ye hicret ettiğinde (babam) Ebû Bekir ile Bilâl sıtmaya tutulmuştu. Ebû Bekir’i sıtma humması yakalayınca şu meâldeki beyti inşâd ederdi: “Yesrib diyarında her kişi ailesi içinde mesut sabahlamışken bir de ölüm ansızın yakalar, akşama diri bırakmaz.”

Bilâl-i Habeşî de kendisinden humma nöbeti sıyrılınca şu meâldeki rubâîyi söyleyerek sesini yükseltirdi: “Şunu bilmek islerim ki, Mekke vadisinde etafımı izhir ve celîl otları sararak bir gece olsun geceler miyim? Bir gün gelip de Ukâz’daki Mecenne sularının başına varır mıyım? Mekke’nin Şâme ve Tufeyl dağları acaba bir kere daha bana görünürler mi?”

Yine Bilâl-i Habeşî, “Yâ rab! Şeybe b. Rebîa’ya, Utbe b. Rebîa’ya, Ümeyye b. Halef’e gazap eyle! Nasıl ki bunlar (zulmedip) bizi ana yurdumuzdan çıkardılar, vebâ diyarına gelmeye mecbur ettiler” diye beddua ederdi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bunları işittikten sonra, “Yâ rab! Mekke’yi bize sevdirdiğin gibi Medine’yi de sevdir! Yahut onu daha ziyade sevdir! Yâ rab! Sâ‘ ile müd ile ölçülen erzak ve ekvâtımıza feyz ü bereket ihsan eyle! Yâ rab! Medine’nin havasını bizim için tashîh ve ilel ü emrazdan salim kıl! Hummasını ve sıtmasını da Mekke’nin Cuhfe’sine nakleyle!” diye dua buyurmuştur.

(Duâ-i nebevînin karîn-i icâbet olduğuna işaret ederek) Hazret-i Âişe demiştir ki: Medine’ye hicret edip geldiğimizde, Medine, Allah’ın en vebalı, hastalıklı bir diyarı idi. Medine’nin Buthân sahrasındaki vadiden acı, pis bir su da akardı demiştir. {B1889 Buhârî, Fezâilü’l-Medîne, 12.}

İZAHI

Bu ed‘iye-i seniyyenin şeref vürûdundan sonra Medine’nin âb ü havâsı letâfet kesbetmiş, Hacûn sıtma yatağı olmuştur. Elyevm en hummalı ve sıtmalı bir yerdir.

KİTÂBÜ'S-SAVM

كِتَابُ الصَّوْمِ

بسم الله الرحمن الرحيم

Bu kitap savma dair ehâdîs-i şerifeyi muhtevidir.

Savm ve sıyâm lugaten yemekten, içmekten, söylemekten, yürümekten, cinsî mukārenetten imsak mânasınadır. Şeriat örfünde, ibadet niyetiyle nehâr-ı şer'îde yemekten, içmekten, cinsî muameleden nefsini menetmektir. Nehâr-ı şer'î, imsak vakti dediğimiz tulû'-i fecirden gurûb-ı şemse kadar olan müddettir.

ZAMÂN-I MEŞRUİYETİ. Ramazan orucu hicretin 2. senesi dahilinde şâban ayında farz kılındı. Tahvîl-i kıbleden sonra teşrî' buyurulmuştur. Bedir Gazâsı'ndan da bir ay ve birkaç gün evveldir. Ramazân-ı şerif orucunun sebeb-i vücûbu, gerek vücûbunun gerek edasının şartları ve fezâili, ait oldukları hadîs-i şeriflerde görülecektir.

897

•.•.•

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ الصِّيَامُ جُنَّةٌ فَلَا يَرْفُثْ وَلَا يَجْهَلْ وَإِنِ امْرُؤٌ قَاتَلَهُ أَوْ شَاتَمَهُ فَلْيَقُلْ إِنِّي صَائِمٌ مَرَّتَيْنِ وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَخُلُوفُ فَمِ الصَّائِمِ أَطْيَبُ عِنْدَ اللهِ تَعَالَى مِنْ رِيحِ الْمِسْكِ يَتْرُكُ طَعَامَهُ وَشَرَابَهُ وَشَهْوَتَهُ مِنْ أَجْلِي الصِّيَامُ لِي وَأَنَا أَجْزِي بِهِ وَالْحَسَنَةُ بِعَشْرِ أَمْثَالِهَا.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: Oruç bir kalkandır; (oruçluyu beşerî ihtiraslardan hıfzeder). Oruçlu kem söz söylemesin! Oruçlu, kendisiyle itişmek ve dalaşmak isteyene iki defa, “Ben oruçluyum!” desin! Ruhum yed-i kudretinde olan Cenâb-ı Hakk’a yemin ederim ki oruçlu ağzın (açlık) kokusu, Allah Teâlâ indinde misk kokusundan daha temizdir. (Cenâb-ı Hak buyurmuştur ki:) Oruçlu kimse benim (rızam) için yemesini, içmesini, cinsî arzusunu bırakmıştır. Oruç, doğrudan doğruya bana edilen (riya karışmayan) bir ibadettir. Onun (sayısız) ecrini de doğrudan doğruya ben veririm. Halbuki başka ibadetlerin hepsi on misliyle ödenmektedir. {B1894 Buhârî, Savm, 2.}

İZAHI

Tercümede kavis içinde gösterilen kayıtlar, şerhlerden istifade edilen tefsirî kelimeler, cümlelerdir. Turuk-ı rivâyâta müstenit değildir. “*Oruçlu ağzın açlık kokusu, Allah Teâlâ indinde misk kokusundan daha sevimlidir*” buyurulmakla, Cenâb-ı Hakk’ın rızası ve memnuniyeti ifade edilmiş oluyor. Bu cümlede orucun şerefi, oruçlunun mânevî derecesi en beliğ bir üslûp ile bildirilmiştir. Bir gülün kokusundan duyduğumuz haz ve sürûr, hâce-i edeb ü irfanımız tarafından rızâ-yı ilâhî için istiare buyurulmasıdır.

"*Oruç bir kalkandır*" cümlesi de çok beliğdir. Bununla da orucun oruçluya melekî bir haslet bahşettiği ve ona böylece ihtiras kapılarını kapayıp şerr ü mâsiyet yüzü göstermediği bildirilmiştir. Yemek, içmek gibi beşerî hallerden uzaklaşıp bir zaman için melekî ve ilâhî bir sıfat iktisap eden oruçluyu doğrudan doğruya Allah Teâlâ'nın kemiyet ve keyfiyeti tayin edilemeyecek derecede yüksek nimetlerle mükâfatlandırması ne kadar yerinde ve değerindedir. Hadîs-i şerifteki, "*oruçlu benim için yemesini, içmesini...*" cümlesi Allah kelâmıdır. Hadis ıstılahında buna "hadîs-i kutsî, hadîs-i ilâhî" denir. Hadîs-i kutsîde Hazret-i Cibrîl'in vasıtalığı yoktur. Mânası doğrudan doğruya Hazret-i Resûl'e ilham buyurulmuştur. Resûl-i Ekrem de kendi lafzıyla ümmet ve ashabına tebliğ buyurmuştur. Bu cihetle hadîs-i kutsî, Kur'ân-ı Kerîm'den farklıdır ve Kur'ân-ı Kerîm gibi nazmı da mûciz değildir ki bu da Kur'an ile hadîs-i kutsînin bir vasf-ı fârikidir.

Bu hadîs-i şerif, ramazan orucunun vücûbuna dair Buhârî'nin *Sahîh*'inde açtığı babın üç hadisinden üçüncüsüdür. Diğer ikisi, meşhur a'râbî hadisiyle İbn Ömer'in savm-ı âşûrâ hadisleridir. Bunlardan başka babın unvanında, "*Ey iman eden kullarım! Sizden evvel tarihe geçen enbiyâ ve ümmetlere oruç farz kılındığı gibi şerden ve mâsiyetten içtinap etmeniz için size de farz kılındı*" meâlindeki âyet-i kerîme[182] zikredilmiştir.

Binaenaleyh ramazan orucunun vücûbu Kitap ve Sünnet'le sabit oluyor. Asr-ı saâdet'ten zamanımıza kadar devam edip gelen ve ilâ mâşallah devam edip gidecek olan bu bedenî ibadetimiz en kuvvetli bir icmâa da istinat etmiş bulunuyor.

---

182 el-Bakara, 2/183. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ

898

•.•.•

عَنْ سَهْلٍ ﷺ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ إِنَّ فِي الْجَنَّةِ بَابًا يُقَالُ لَهُ الرَّيَّانُ يَدْخُلُ مِنْهُ الصَّائِمُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ لَا يَدْخُلُ مِنْهُ أَحَدٌ غَيْرُهُمْ يُقَالُ أَيْنَ الصَّائِمُونَ فَيَقُومُونَ لَا يَدْخُلُ مِنْهُ أَحَدٌ غَيْرُهُمْ فَإِذَا دَخَلُوا أُغْلِقَ فَلَمْ يَدْخُلْ مِنْهُ أَحَدٌ.

TERCÜMESİ

Sehl (b. Sa'd es-Sâidî) radıyallahu anhümâdan Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: Cennette “reyyân” denilen bir kapı vardır. Bu kapıdan kıyamet gününde (Cennet'e) yalnız oruçlular girerler; onlardan başka hiçbir kimse giremez. (Kıyamet gününde), “Oruçlular nerede?” diye ilân edilir. Oruçlular kalkıp girerler. Bunlardan başka hiçbir kimse buradan giremez. Oruçlular girdikten sonra da kapı kapanır, artık kimse giremez. {B1896 Buhârî, Savm, 4.}

899

•.•.•

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ مَنْ أَنْفَقَ زَوْجَيْنِ فِي سَبِيلِ اللهِ نُودِيَ مِنْ أَبْوَابِ الْجَنَّةِ يَا عَبْدَ اللهِ هٰذَا خَيْرٌ فَمَنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ الصَّلَاةِ دُعِيَ مِنْ بَابِ الصَّلَاةِ وَمَنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ الْجِهَادِ دُعِيَ مِنْ بَابِ الْجِهَادِ وَمَنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ الصِّيَامِ دُعِيَ مِنْ بَابِ الرَّيَّانِ وَمَنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ الصَّدَقَةِ دُعِيَ مِنْ بَابِ الصَّدَقَةِ فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ بِأَبِي أَنْتَ وَأُمِّي يَا رَسُولَ اللهِ مَا عَلَى مَنْ دُعِيَ مِنْ تِلْكَ الْأَبْوَابِ مِنْ ضَرُورَةٍ فَهَلْ يُدْعَى أَحَدٌ مِنْ تِلْكَ الْأَبْوَابِ كُلِّهَا قَالَ نَعَمْ وَأَرْجُو أَنْ تَكُونَ مِنْهُمْ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: Kim ki Allah rızası için (malından iki sığır, iki koyun, 2 dirhem) çift sadaka verirse, cennet kapılarından, “Ey Allah’ın (sevgili) kulu (buraya gel!) Bu kapıda büyük hayr ü bereket vardır” diye çağırılır. Çok namaz kılan musallî de (cennetin) namaz kapısından çağırılır. Mücahidler cihad kapısından, oruçlular da reyyân kapısından, sadaka sahipleri de sadaka kapısından davet edilirler. Ebû Bekir radıyallahu anh, “Babam, anam sana feda olsun yâ Resûlellah! Bir müminin bu kapıların hepsinden davet olunması müşkül müdür, bir kişi bu kapıların hepsinden davet olunur mu?” diye sordu. Resûlullah cevaben, “Evet, hepsinden davet olunur. Ey Ebû Bekir! Umarım ki sen de o bahtiyarlardan olasın!” buyurdu. {B1897 Buhârî, Savm, 4.}

İZAHI

Reyyân oruçluların cennete girmelerine mahsus bir cennet kapısıdır. Herhangi bir hayr ü ibâdeti, diğer vezâif-i dîniyesinden daha fazla ve daha şuurlu ifa eden mümin o hayır ve ibadetle kesb-i ihtisâs ve temeyyüz ederek kıyamet gününde ehl-i cennet cennete girerken o ibadete mahsus olan ve onunla yâdolunan cennet kapısından gireceği bu hadîs-i şerifte haber veriliyor. Oruçluların kapısı da reyyândır. Çift sadaka, diğer rivayet tariklerinde kendi malından 2 sığır, 2 koyun, 2 dirhem olarak tasrih edilmiş bulunduğundan tercümemizde buna işaret ettik. Resûl-i Ekrem'in Ebû Bekir hazretleri hakkında, ümit ederim ki seni cennetin bütün kapılarından davet etsinler temennîsi, Hazret-i Sıddîk'ın bütün fezâil-i âliye ile mütehallî ve bu vezâif-i ameliyeye tamamiyle bağlı olduğuna delâlet eder.

900

•.•.•

وَعَنْهُ ﵁ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ إِذَا جَاءَ رَمَضَانُ فُتِحَتْ أَبْوَابُ الْجَنَّةِ وَفِي رِوَايَةٍ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ إِذَا دَخَلَ رَمَضَانُ فُتِّحَتْ أَبْوَابُ السَّمَاءِ وَغُلِّقَتْ أَبْوَابُ جَهَنَّمَ وَسُلْسِلَتِ الشَّيَاطِينُ.

TERCÜMESİ

Yine Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin, “Ramazân-ı şerif geldiğinde cennet kapıları açılır” buyurdu dediği rivayet edilmiştir. {B1898 Buhârî, Savm, 5.}

Yine Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin, “Ramazan girdiğinde cennet kapıları açılır, cehennem kapıları da kapanır, bütün şeytanlar da zincire vurulurlar” buyurdu dediği rivayet edilmiştir. {B1899 Buhârî, Savm, 5.}

901

•.•.•

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمَا قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللّٰهِ ﷺ يَقُولُ إِذَا رَأَيْتُمُوهُ فَصُومُوا وَإِذَا رَأَيْتُمُوهُ فَأَفْطِرُوا فَإِنْ غُمَّ عَلَيْكُمْ فَاقْدُرُوا لَهُ يَعْنِي هِلَالِ رَمَضَانَ.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radıyallahu anhümâdan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğunu işittim dediği rivayet edilmiştir: Ey ümmetim! (Hilâl-i) ramazanı gördünüz mü oruç tutunuz, yine hilâli gördüğünüzde iftar ve bayram ediniz. Eğer hilâl size bulutlu, kapalı bulunursa artık onu yani hilâl-i ramazanı (tekmîl-i selâsîn ile) takdir ve hesap ediniz (ve ramazanı otuza doldurarak bayram yapınız). {B1900 Buhârî, Savm, 5.}

902

•.•.•

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ لَمْ يَدَعْ قَوْلَ الزُّورِ وَالْعَمَلَ بِهِ فَلَيْسَ لِلّٰهِ حَاجَةٌ فِي أَنْ يَدَعَ طَعَامَهُ وَشَرَابَهُ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: Kim ki yalan söylemeyi ve yalanla amel etmeyi bırakmazsa, Cenâb-ı Hak o kimsenin yemesini, içmesini bırakmasına hiç kıymet vermez, iltifat buyurmaz. {B1903 Buhârî, Savm, 8.}

İZAHI

Gerek bu hadîs-i şerifte gerek bundan evvel 897 numara ile tercümesi geçen Ebû Hüreyre hadisinde oruçlunun yalandan ve gıybet, nemîme gibi kem sözlerden tahzîr buyurulması, bunlar esas itibariyle menhî iken oruçlu için yalan makūlesi sözlerin daha ziyade fena olduğuna ve orucun kemali, ancak bunlardan lisanın selâmetiyle hâsıl olacağına işaret içindir. Binaenaleyh yalan, gıybet, nemîme gibi âfât-ı lisâniye ile cumhûr-ı ulemâya göre oruç fâsid olmazsa da oruçtan matlup olan kemal ve fazilet hâsıl olmaz.

İbn Hacer'in *Fethu'l-bârî*'de beyanı veçhile tam ve kâmil olan oruç, bütün menhiyyâttan imsaktır. Fakat Cenâb-ı Hak insanların zaafına mebnî bu imsakı müftirata tahsis ve tahfif buyurup meâsîden içtinap için de aklıselimin kıyas ve idrakine tembih ile iktifa eylemiştir. Bu ehâdîs-i şerife de bizi bu emr-i ilâhîye irşat etmektedir. Binaenaleyh müftirattan içtinap vâcip oluyor. Meâsîden içtinap da savmın mükemmilâtından maʿdûd bulunuyor.

Süfyân es-Sevrî, gıybetin, orucu müfsid olduğuna hükmetmiştir. Bu ictihadı Leys b. Saʿd da Mücâhid'den rivayet etmiştir. Mücâhid, "İki huy orucu bozar: gıybet, yalan" demiştir.

903

•.•.•

وَعَنْهُ ﷺ الْحَدِيثُ الْمُتَقَدِّمُ كُلُّ عَمَلِ ابْنِ آدَمَ لَهُ إِلَّا الصِّيَامَ فَإِنَّهُ لِي وَأَنَا أَجْزِي بِه وَقَالَ فِي آخِرِهِ لِلصَّائِمِ فَرْحَتَانِ يَفْرَحُهُمَا إِذَا أَفْطَرَ فَرِحَ وَإِذَا لَقِيَ رَبَّهُ فَرِحَ بِصَوْمِه.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan (tercümesi 897 rakamıyla) geçmiş olan hadîs-i kutsî kısmında Hak celle ve alâ, "Âdemoğlunun işlediği her hayr ü ibâdet (de) kendisi için (bir haz ve menfaat endişesi var)dır. Fakat oruç böyle değildir. Oruç, hâlis benim (rızam) için edilen bir ibadettir. Onun mükâfatını da ben veririm" buyurduğu mişkât-i nübüvvetten naklen rivayet edilmiştir.

Bu hadisin sonunda Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin, "Oruçlunun kendisiyle neşe-mend olduğu iki sevinci vardır: Birisi iftar vaktindeki (oruç bozmak) sevinci, öbürü rabbine mülâki olduğu zamanki orucu(nun mükâfatı) ile sevincidir" buyurduğu rivayet edilmiştir. {B1904 Buhârî, Savm, 9.}

904

•.•.•

عَنْ عَبْدِ اللهِ ﵁ قَالَ كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ مَنِ اسْتَطَاعَ الْبَاءَةَ فَلْيَتَزَوَّجْ فَإِنَّهُ أَغَضُّ لِلْبَصَرِ وَأَحْصَنُ لِلْفَرْجِ وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَعَلَيْهِ بِالصَّوْمِ فَإِنَّهُ لَهُ وِجَاءٌ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Mes'ûd radıyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ile bulunduğumuz sırada Resûlullah'ın şöyle buyurdu dediği rivayet edilmiştir: Kimin evlenmek külfetine gücü yeterse evlensin! Zira tezevvüc, gözü (haramdan) son derece meneder. İffeti de o nisbette muhafaza eyler. Nikâh masrafına muktedir olmayan kimse de oruç tutsun: Zira oruç, sâim için kâtı'-ı şehvettir. {B1905 Buhârî, Savm, 10.}

905

•.•.•

عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ الشَّهْرُ تِسْعٌ وَعِشْرُونَ لَيْلَةً فَلَا تَصُومُوا حَتَّى تَرَوْهُ فَإِنْ غُمَّ عَلَيْكُمْ فَأَكْمِلُوا الْعِدَّةَ ثَلَاثِينَ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radıyallahu anhümâdan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin, “Bir ay yirmi dokuz gecedir. Hilâli görmedikçe oruç tutmayınız. Eğer hilâl ile aranıza bulut haylûlet ederse, şâbanın sayısını otuz (gün)e doldurup tamamlayınız!” buyurduğu rivayet edilmiştir. {B1907 Buhârî, Savm, 11.}

906

•.•.•

عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهَا أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ آلَى مِنْ نِسَائِهِ شَهْرًا فَلَمَّا مَضَى تِسْعَةٌ وَعِشْرُونَ يَوْمًا غَدَا أَوْ رَاحَ فَقِيلَ لَهُ إِنَّكَ حَلَفْتَ أَنْ لَا تَدْخُلَ شَهْرًا فَقَالَ إِنَّ الشَّهْرَ يَكُونُ تِسْعَةً وَعِشْرِينَ يَوْمًا.

TERCÜMESİ

(Ümmü'l-mü'minîn) Ümmü Seleme radıyallahu anhâdan gelen rivayete göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem kadınlarının odalarına bir ay girmemeye yemin etmişti. Yirmi dokuz gün geçince günün evvelinde yahut âhirinde (Hazret-i Âişe odasına) geldi. (Müşârün ileyhâ tarafından), "Yâ Resûlellah! Siz bir ay yanımıza gelmemeye yemin etmiştiniz" denildi de Resûlullah, "Ay, yirmi dokuz gündür" diye cevap verdi. {B1910 Buhârî, Savm, 11.}

İZAHI

Îlâ lugatta mutlak yemin mânasınadır. Fukaha örfünde hılf-i mahsustur ki zevcin muâmele-i cinsiyyede bulunmamak üzere zevcesinden imtinâa yemin etmesidir. Bu imtinâ, dört aydan ziyade veya noksan olmamak üzere bir vakit ile mukayyet bulunur. Şu halde Resûl-i Ekrem'in bu îlâsı, bir îlâ-i şer'î değildi. Belki mücerret bir yemin idi. Zira îlâ-i şer'î, [183] لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ... kavl-i şerifi mûcibince dört ay içtinaptır. İbn Ebû Şeybe'nin *Musannef* inde İbn Abbas'tan rivayetine göre, İbn Abbas ,"Hadd-i îlâ olan dört aya bâliğ olmayarak kişinin bir, iki, üç ay refikasına takarrübden imtina hususundaki yemini, îlâ değildir" demiştir. Bu menfî hüküm, Atâ, Tâvûs, Saîd b. Cübeyr, Şa'bî'den de menkuldür. İmam Şâfiî ile İmam Ahmed b. Hanbel dört ayı tecavüz etmelidir. Dört ay adem-i takarrübe yemin, îlâ değildir demişlerdir. İmam Mâlik de bir gün olsun dört aya ziyade olmalıdır demiştir. Fakat âyet-i kerîme bu ictihad aleyhine en sarih bir hüccettir.

Resûlullah'ın bu imtinâı bir îlâ-i şer'î olmadığını Müslim'in *Sahîh*'inde Hazret-i Âişe'den vâki olan bir rivayeti de teyit etmektedir. "Resûlullah kadınlarının odalarına bir ay girmemeye yemin etti"[184] meâlinde olan bu rivayette yalnız, odaya girmemekten ibaret bir imtinâ olduğu haber verildiğinden, bu cihetle de îlâ-i şer'î olmadığı anlaşılıyor.

Îlânın hükmü. Îlâ eden kimse, îlâ zamanında zevcesine takarrüb ederse, yemininde hânis olacağından, kefâretin lüzumudur. Hasan-ı Basrî kefârete lüzum görmemiştir. Yemininde sebat edip zevcesine dört ay zarfında cinsî mükārenette bulunmazsa bir talâk vâki olur. Bu ictihad, İbn Mes'ûd, İbn Ömer, İbn Abbas, Osman, Ali radıyallahu anhümün kavlidir. Cumhûr-ı tâbiînin kavli de böyledir. Pek çok fer'î mesâili câmi' olan îlâ meselesi için fıkıh kitaplarına müracaat edilmelidir (*Umdetü'l-kārî*).

---

183 el-Bakara, 2/226.

184 أقسم رسول الله صلى الله عليه وسلم على أن لا يدخل على أزواجه شهرا. [[رواه مسلم عن عائشة رضي الله عنها

{M2520 Müslim, Sıyâm, 22.}

907

•.•.•

عَنْ أَبِي بَكْرَةَ ﵁ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ شَهْرَانِ لَا يَنْقُصَانِ شَهْرَا عِيدٍ رَمَضَانُ وَذُو الْحِجَّةِ.

TERCÜMESİ

Ebû Bekre radıyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin, iki ay (dahilindeki ibadetler, hükmen tamdır), nâkıs olamazlar. (Sayıca eksik olsalar bile). Bunlar iki bayram ayı olan ramazan ile zilhiccedir. {B1912 Buhârî, Savm, 12.}

İZAHI

Bu babda İmam Buhârî'nin İshak b. Râhûye'den "Bu bayram ayları adet ve hesapça nâkıs olsalar bile, ecr ü sevâb cihetiyle tam ve kâmildir" suretinde bu hadisin bir tefsirini rivayet ettiğinden tercümemizde kavis içinde bu mânaya işaret ettik.

İki bayram ayının hiç noksan olmaması keyfiyeti İbn Hibbân, Tahâvî, Mâzerî, Kirmânî, İbn Münîr, Beyhakī, Nevevî gibi pek çok âlim tarafından vücûh-ı muhtelife ile tevcih edilmiştir. Bunlar arasında en câzip tevcih Tahâvî'nindir. Bu büyük Hanefî imamı diyor ki: Hadisin medlûlü, umumi değildir. Yani her sene bu iki ay otuzar gün olur demek istenilmemiştir. Çünkü bu ayların müteaddit senelerde yirmi dokuz olduklarına tesadüf ettik. Belki hadisin mânası iki bayram ayı olan ramazan ile zilhicce yirmi dokuz gün olsalar bile noksan değildir, kâmillerdir. Bunun birisinde oruç tutulur, öbüründe haccedilir ve her iki ibadet, ahkâm cihetiyle tam ve kâmildir, nâkıs değildir demektir. Şârih Kirmânî de Tahâvî'nin bu tevcihini izah ederek, "Havanın mağmûm olması cihetiyle ramazanın adedi, eksilse Arafat'ta vukufun zamanı olan arefe günü bir gün evvel veya sonra değişse bile sâimin ve hacının ecri eksilmez" diyor ki bu kavil de Atâ'dan, Hasan-ı Basrî'den Ebû Hanîfe'den, Nâfi'den menkuldür.

908

•.•.•

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ إِنَّا أُمَّةٌ أُمِّيَّةٌ لَا نَكْتُبُ وَلَا نَحْسُبُ الشَّهْرُ هٰكَذَا وَهٰكَذَا يَعْنِي مَرَّةً تِسْعَةً وَعِشْرِينَ وَمَرَّةً ثَلَاثِينَ.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radıyallahu anhümâdan Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden şöyle buyurduğunu işittiği rivayet edilmiştir: Biz meâşir-i Arab; ümmî (anadan doğma sıfatta) bir cemaatiz: ne yazı yazarız, ne de (nücûmun seyrini,) hesab(ını) anlarız. (Bize lâzım olan) bir ay (kâh) şöyledir (kâh) böyledir. (Râvi der ki:) Resûlullah, bununla bir defa ay yirmi dokuz, bir kere de otuzdur demek iste(r gibi mübarek parmaklarıyla işaret buyur)du. {B1913 Buhârî, Savm, 13.}

İZAHI

Bu hadîs-i şerifi İmam Buhârî çok muhtasar rivayet etmiştir. Müslim'in rivayetinde tafsîlât-ı kâfiye vardır ve meâlen şöyledir: Resûlullah bir kere iki elinin on parmağını açarak, bir ay "*şöyledir, şöyledir*" buyurmuş ve üçüncüsünde serçe parmağını kısarak, "*şöyledir*" demiştir ki yirmi dokuz oluyor. Sonra bazı ay da "*şöyle, şöyle, şöyledir*" deyip ve on parmağını üç defa açıp kapayarak bazı ayın otuz olduğuna işaret buyurmuştur.[185]

Bu hadisten evvel 905 rakamıyla tercüme ettiğimiz İbn Ömer hadisinde bir ay yirmi dokuz gecedir buyurulduğu, ondan sonraki Ümmü Seleme hadisinde ise bir ay yirmi dokuz gün olduğu rivayet edilmiştir ki şühûr-ı Arabiyye'nin gündüzü gecesine tâbi olduğu için iki haber arasında münâfat yoktur. Bu hadiste de şühûr-ı kameriyyenin kâh yirmi dokuz, kâh otuz olduğu bildirilmiştir. Ebû Bekre hadisinde de yalnız bayram ayları zikredilmiştir. Bu dört hadisin dördü de heyetle alâkadardır. Fakat Resûl-i Ekrem efendimiz ümmet-i İslâmiyye için metâli'-i kamere ait hesâbâtın inceden inceye tetkikine lüzum olmayıp bazı ayların yirmi dokuz, bazı ayların da otuz olduğunu bilmek kâfi olduğunu bildirmiş ve hilâli rü'yetle oruç tutulup bayram edilmesini; hava mağmûm olunca da otuza doldurulmasını tâlim ile hesâbât-ı riyâziyye külfetinden ümmeti âzâde kılmıştır.

[186] هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِنْهُمْ kavl-i şerifi mûcibince kavm-i Arap bir ümmet-i ümmiyye idi. Araplar arasında okur yazar, riyâzî mâlûmat sahibi kimseler Asr-ı saâdet'te yok değil, fakat pek nâdir idi. Bu cihetle savm, hac gibi evkātı, hilâl-i kamerle tayin buyurulan ibadetler de rü'yetle, tekmîl-i selâsîn ile ta'yîn-i evkāta müsaade buyurulması, ümmet üzerinden büyük güçlüğün ref'inden ibaret bir teysîr ü teshîl idi.

Fakat Asr-ı saâdet'ten bir müddet geçtikten sonra ve bilhassa Abbâsîler'den Hârûn ve Me'mûn devirlerinde ulûm-i İslâmiyye'nin her şubesinde olduğu gibi beşerî ilimlerin ve bilhassa hey'et ilminin en yüksek şâhikalara vâsıl olduğu herkesçe mâlûm ve müsellem olan bir hakikattir. Bu tarihlerde fukaha arasında gurre-i şühûrun tayininde hesâbât-ı felekiyyeye itibar edip edilmemesi bahis mevzûu olmaya başlamıştır. Ekseriyetle fukaha "*Hava mağmûm olursa ay hesabını otuza doldurunuz!*"[187] kavl-i şerifinin zâhirini, gumûm hükmünün hesâb-ı hey'iyye ta'lîkini nefyeder mahiyette görmüşlerdi ve hesâbât-ı nücûmiyye şâri'ce matlup ve mültezem olsaydı "Hava mağmûm olursa ehl-i hesaba sorunuz" buyurulurdu demişlerdir. Bir kısım âlimler de ehl-i hesaba müracaatın lüzumunu kabul etmişlerdir. Revâfız da bunlar arasındadır. Bazı fukahanın da bu ictihada muvafakat ettikleri nakledilmiştir. Kādî İyâz, "Selef-i sâlihînin icmâı bunlar aleyhinde hüccettir" diyor. İbn Bezîze de şöyle demiştir: Bu mezhep, bir mezheb-i bâtıldır; şerîat ilm-i nücûmda havdı nehyetmiştir. Çünkü ilm-i nücûm, hads ü tahmînden ibarettir. Ne ilm-i kat'î ne de zann-ı gālib ifade eder. Bununla beraber vezâif-i dîniyenin ta'yîn-i evkātını bu hesaplara havale etmek, ehl-i nücûmun azlığından dolayı din işlerini tazyik eder. Şârih İbn Battal ve daha başkaları da bu mutalaalara ilâve olarak diyor ki: Dîn-i İslâm, ibadetlerimizi en basit ve en vâzıh alâmetlere rabtetmiştir. Bunun için Resûl-i Ekrem kamerî şehri bile tarif ederken halkın en iptidaî kısmının seviyesine tenezzül ederek ve sağırların, dilsizlerin, Arapça bilmeyen ecnebîlerin bile anlayabilmeleri için müşfik eliyle, mübarek parmaklariyle işaret buyurmuştur (*Umdetü'l-kārî*, V, 199).

Buraya kadar, yalnız metâli-i kamere ait hesâbât ile hilâl ve şühûrun tayinine muhalif ictihad sahiplerinin mütalaalarını sevketmiş bulunuyoruz. Bunların hepsi de ilm-i nücûmun ilm-i kat'î zann-ı gālib ifade etmediği, bunun müşkilâtı mûcip olduğu merkezinde toplanıyor. Bunların hisâbât-ı felekiyye hakkındaki bu şüpheli nazarlarına bakılırsa hey'et ilminin Abbâsîler devrinde son derecede tekâmül etmiş olmasına rağmen hey'î mâlûmatın ehl-i ilim arasında lâyıkıyla intişar etmemiş bulunduğu anlaşılıyor. Müşkülât mülâhazasına gelince, bu da bu adem-i taammümün neticesi olacaktır.

Sekizinci karn-i hicrî dahilinde fukahâ-i Şâfiiyye'nin en meşhurlarından Hâfız İbn Sübkî'nin, müneccim ve müvakkitin hesabı ile savmın vücûbu hakkında yazdığı müstakil bir eseri üzerine bu mesele o devirde bereketle yetişen ulemâ-yı İslâmiyye arasında bir daha harâretle mevzubahis edilmiştir. Sübkî bu eserinde hesâbât-ı fenniyyenin riyâzî ve kat'î olduğunu müdafaa ediyordu. Zerkeşî de Sübkî'ye tebâiyyet etmiştir. وهبانيه şerhinde bu tez müdafaa edilmiştir.

Sübkî. "Ayın otuzuncu günü 'Hilâli gördüm' diye şehâdet edilse de müvakkitler ve muhasipler 'Hayır, bu gece ayın görülmesi hesapça mümkün değildir' deseler ehl-i hesabın kavliyle amel olunur. Çünkü hesâbât-ı riyâziyye katidir; şehâdet zannîdir" diyordu. Misal olarak zikrettiğimiz bu mesele gibi daha birtakım meseleler Sübkî tarafından dermeyân edilerek müvakkitin hesabıyla amel edilmesi ciheti iltizam edilmiştir.

Yine o devrin en benâm Şâfiî vesair mezâhib eimmesinden birçoğu Sübkî'yi reddetmişlerdir ki Hâfız İbn Hacer ile Remlî bunlardandır. *Minhâc* şerhinde Sübkî'nin bütün bu fetvaları tenkit edilmiştir. İbn Dakīkul'îd de "Namaz hususunda hesap câiz değildir" demiştir.

Kınye'de bu babdaki ârâ ü ictihâdın üç kısma ayırıldığı bildirilmiştir: **1.** Ehl-i hesabın hesâbâtı mûcip değildir; **2.** Ehl-i hesabın hesabına itimadda beis olmadığı ki Kādî Abdülcebbâr ile *Cem'u'l-ulûm* sahibi bu ictihad sahiplerindendir. **3.** Mesâil-i şer'iyyenin ehl-i hesabdan sorulması ve bunlardan bir cemaatin icmâ ve ittifakıyla verecekleri cevaba itimat edilmesidir. Bu ictihad İbn Mukātil'den de nakledilmiştir. Serahsî bunların ittifak edebilmelerini baîd görmüş. Şemsüleimme el-Hulvânî de rü'yeti iltizam etmiştir (*İbn Âbidîn*, II, 126).

Zaman geçtikçe ve kamerin vesair ecrâmın medâr ve menâzili hakkındaki mâlûmat taammüm ettikçe muvakkitlerin hesâbâtı evkāt-ı salâtiyyede düstûrü'l-amel olmaya başlamış, büyük camilerin yanı başında birer müvakkithâne kurulmuştur. Sene-i kameriyye aylarına ait gurrenâmeler tanzim edilmeye başlanmıştır. Yalnız hilâl-i ramazan ile hilâl-i şevval yine rü'yet ile ispat olunagelmiştir. Müahharen Diyanet İşleri Reisliği'nin bir fetvası ve kanunu mahsus mûcibince[188] ramazan ve bayram hilâllerinin, hesâb-ı fennî üzerine rasathâne müdüriyetince tesbiti ve oradan verilecek mâlûmata göre amel olunması kararlaşmıştır. 1344 senesi Ramazanında rüʿyet-i hilâl ile değil, hesâb-ı hey'î üzere oruç tutulmuştur.

---

185 أخرج مسلم عن ابن المثني وغيره: الشهر هكذا وهكذا وعقد الإبهام في الثالثة. والشهر هكذا وهكذا وهكذا يعني تمام ثلاثين الحديث.

{M2511 Müslim, Sıyâm, 15.}

186 el-Cumʿa, 62/2.

187 {B1907 Buhârî, Savm, 11.}

188 Beynelmilel takvimin kabulü hakkındaki kanun: **1.** Türkiye Cumhuriyeti dahilinde resmî devlet takviminde târîh-i mebde olarak beynelmilel takvim mebdei kabul edilmiştir. **2.** 1341 senesi Kânûnuevvelinin 31. gününü takip eden (1926) senesi Kânûnusânîsinin birinci günüdür. **3.** Hicrî ve kamerî takvim, öteden beri olduğu üzere ahvâl-i mahsûsada kullanılır. Hicrî kamerî ayların mebdeini rasathâne resmen tesbit eder. **4.** İşbu kanun neşri tarihinden muteberdir. **5.** İşbu kanunun ahkâmını icraya İcra Vekilleri memurdur. 26 Kânûnuevvel 341 ve Cemâziyelâhir 344.

909

•.•.•

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﵁ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ لَا يَتَقَدَّمَنَّ أَحَدُكُمْ رَمَضَانَ بِصَوْمِ يَوْمٍ أَوْ يَوْمَيْنِ إِلَّا أَنْ يَكُونَ رَجُلٌ كَانَ يَصُومُ صَوْمًا فَلْيَصُمْ ذٰلِكَ الصَّوْمَ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir. Sizden biriniz ramazana, bir gün veya iki gün oruçla sakın tekaddüm etmesin! Meğer ki sâim olan kimse mûtadı olan bir orucunu tutmuş buluna! O kimse, varsın mûtadı olan orucunu tutsun." {B1914 Buhârî, Savm, 14.}

İZAHI

Sâimin mûtadı olan orucu; savm-i Dâvûd, yahut haftanın, ayın muayyen gününde oruç tutmayı itiyat edip de bu mûtat olan orucun ramazandan bir iki gün evveline tesadüf etmesi gibidir. Nezir, kazâ oruçları da bu suretle müstesnadır.

Hadisteki nehyin mânasını ve tahzîrin sebebini beyan ederek ulemâ demiştir ki: Hadisin mânası, ramazana ulaşmak kastıyla bir, iki oruçla ramazanı karşılamayınız demektir. Bu nehyi, nasârânın kendi re'y-i fâsidleriyle ferâiz-i ilâhiyye adet ü mikdârına ziyade etmek itiyadından tahzîri muhtevîdir. Resûl-i Ekrem, Ehl-i kitabın ve bilumum ümem-i sâlifenin iltizam ettikleri muhâlif-i rızâ-yı ilâhî işlerden ümmetini tahzîr ederdi. Mebâdi-i İslâm'da Ehl-i kitaba te'lîf-i kulûb için mümâşât ettilerse de dîn-i İslâm iktisâb-ı kuvvet ettikten sonraki evâmir-i seniyyeleri tamamıyla muhaliftir ve inkılâb- kârânedir.

Hadisteki nehiy, bir nehy-i tahrîmî midir, yoksa nehy-i tenzîhî midir? Tirmizî ehl-i ilimden bunun kerahete mahmûl olduğunu nakletmiştir. Selef'ten bazıları bu hadisin zâhirine istinat ederek şâbanın son günü oruç tutmak câiz değildir demişlerdir ki bu kavil Ömer b. Hattâb, Ali, Ammâr, Huzeyfe, İbn Mes'ûd radıyallahu anhüm ile tâbiînden Saîd b. Müseyyeb, Şa'bî, Nehaî, Hasan-ı Basrî, İbn Sîrîn'den menkuldür. İmam Şâfiî'nin mezhebi de böyledir. İbn Abbas ve Ebû Hüreyre, "Ramazan orucuyla eyyâm-ı sâire orucu arası bir, iki gün fasledilmelidir" diye emretmiş ve farz namazla nâfile arası kelâm, kıyam, takaddüm, taahhür gibi bir fiil ile fasletmek nasıl müstehap ise ramazân-ı şerifin farz orucuyla sair eyyâm oruçlarının arasını ayırmak da öyle müstehaptır demişlerdir. İkrime de "Yevm-i şekte oruç tutan kimse, Allah'a ve Resûlullah'a âsi olur" der imiş.

Bazı ulemâ tatavvuan savmı câiz görmüşlerdir. Bu da Hazret-i Âişe ile hemşiresi Esmâ hazerâtından menkuldür. Bu iki hemşirenin ikisi de yevm-i şekte oruç tutarlardı. Hatta Hazret-i Âişe, "Şâbandan bir gün oruçlu bulunmak benim için ramazandan bir oruç yemekten daha sevimlidir" derdi. Bu ictihad Leys b. Sa'd'ın, Evzâî'nin, Ebû Hanîfe'nin, Ahmed b. Hanbel'in, İshak'ın mezhebidir. Yevm-i şek orucu hakkında kütüb-i fıkhiyyede daha fazla tafsilât vardır. Oraya müracaat edilmelidir.

910

•.•.•

عَنِ الْبَرَاءِ ﵁ قَالَ كَانَ أَصْحَابُ مُحَمَّدٍ ﷺ إِذَا كَانَ الرَّجُلُ صَائِمًا فَحَضَرَ الْإِفْطَارُ فَنَامَ قَبْلَ أَنْ يُفْطِرَ لَمْ يَأْكُلْ لَيْلَتَهُ وَلَا يَوْمَهُ حَتَّى يُمْسِيَ وَإِنَّ قَيْسَ بْنَ صِرْمَةَ الْأَنْصَارِيَّ كَانَ صَائِمًا فَلَمَّا حَضَرَ الْإِفْطَارُ أَتَى امْرَأَتَهُ فَقَالَ لَهَا أَعِنْدَكِ طَعَامٌ قَالَتْ لَا وَلٰكِنْ أَنْطَلِقُ فَأَطْلُبُ لَكَ وَكَانَ يَوْمَهُ يَعْمَلُ فَغَلَبَتْهُ عَيْنَاهُ فَجَاءَتْهُ امْرَأَتُهُ فَلَمَّا رَأَتْهُ قَالَتْ خَيْبَةً لَكَ فَلَمَّا انْتَصَفَ النَّهَارُ غُشِيَ عَلَيْهِ فَذُكِرَ ذٰلِكَ لِلنَّبِيِّ ﷺ فَنَزَلَتْ هٰذِهِ الْآيَةُ أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ فَفَرِحُوا بِهَا فَرَحًا شَدِيدًا وَنَزَلَتْ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ.

TERCÜMESİ

Berâ (b. Âzib) radıyallahu anhtan şöyle dediği rivayet edilmiştir: (Oruç ilk farz olduğu sırada) Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemin ashabı arasında bir kimse oruç tutar da iftar zamanında iftar etmeden uyursa, o kimse ne gece ne de gündüz tâ akşama kadar bir şey yiyemezdi. Ensardan Kays b. Sırme radıyallahu anh da sâim olduğu bir gün iftar vakti evine gelmiş ve haremine, “Hazır taamın var mıdır?” diye sormuştu. Haremi, “Hayır, yoktur. Fakat gider, şimdi getiririm” demişti. Kays o günü toprakla çalışmıştı. Yorgun bulunduğundan haremi gelince uyumuş ve iftar zamanını uyku ile geçirmişti. Haremi gelip Kays’ın uykuda olduğunu görünce, “Vay sana yazıklar oldu!” dedi. Gündüz olup gün yarı olunca Kays’a bir baygınlık geldi. Keyfiyet Resûlullah’a haber verildi. Bunun üzerine şu meâldeki âyet-i kerîme nâzil oldu: “Ey müminler! Leyle-i sıyâmınızda sizin için kadınlarınıza yaklaşmak helâl kılındı.” Bu âyet-i kerîmenin nüzûlü üzerine ashâb-ı kirâm derin bir meserret hissettiler. Müteakiben de, (gecenin zulmetinden sabahın beyazı zâhir olana kadar [ki, fecr-i sâdıktır]) “yiyiniz, içiniz!” meâlindeki nazm-ı kerîm-i ilâhî nâzil oldu. {B1915 Buhârî, Savm, 15; Bakara, 2/187.}

911

•.•.•

عَنْ عَدِيِّ بْنِ حَاتِمٍ ﵁ قَالَ لَمَّا نَزَلَتْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ عَمَدْتُ إِلَى عِقَالٍ أَسْوَدَ وَإِلَى عِقَالٍ أَبْيَضَ فَجَعَلْتُهُمَا تَحْتَ وِسَادَتِي فَجَعَلْتُ أَنْظُرُ فِي اللَّيْلِ فَلَا يَسْتَبِينُ لِي فَغَدَوْتُ عَلَى رَسُولِ اللّٰهِ ﷺ فَذَكَرْتُ لَهُ ذٰلِكَ فَقَالَ إِنَّمَا ذٰلِكَ سَوَادُ اللَّيْلِ وَبَيَاضُ النَّهَارِ.

TERCÜMESİ

Adî b. Hâtim radıyallahu anhtan şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Sizin için beyaz iplik siyah iplikten seçilinceye kadar yiyiniz içiniz"[189] (meâlindeki nazm-ı şerif) nâzil olunca (mazmûn-ı münîfini bilmeyerek) hemen bir siyah, bir de beyaz ip edindim. Bunları yastığımın altına koydum. Gece zaman zaman bu iplere bakıyordum. Fakat bir türlü birbirinden ayırt edemiyordum. Kuşluk vakti Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme gittim. Bu hali kendilerine arzettim. Resûl-i Ekrem cevaben, "Bu hayt-ı esved ile hayt-ı ebyaz, sevâd-i leyl ile beyâz-ı nehârdır" buyurdu. {B1916 Buhârî, Savm, 16.}

İZAHI

Gerek bunu gerek bundan evvel tercüme ettiğimiz Berâ hadisini Buhârî Bakara sûresinin 187. âyet-i kerîmesini unvan ittihaz ettiği iki babında zikretmiştir ki her iki hadiste zikrolunan nazm-ı şerifler, bu âyetin muhteviyatıdır ve meâlen şöyledir: "*Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı. Kadınlar sizin için bir libas, siz de onlar için bir libas* (demeksiniz)*dir. Allah nefsinize emniyet edemeyeceğinizi bildi ve* (bildiği için) *müracaatınızı kabul etti. Sizden* (bu yükü) *de affetti. Şimdi onlara mübâşeret edebilirsiniz. Artık Allah'ın, sizin için helâl kıldığı şeyi talep ediniz ve fecrin beyâz-ı nehârı, sevâd-ı leylden nazarınızda seçilinceye kadar yiyiniz, içiniz, sonra (*ertesi geceye kadar orucu tamamlayınız*)*."[190]

Buhârî'nin bu İbn Hâtim hadisinden sonra Sehl b. Sa'd'dan da bir rivayeti vardır. Sehl diyor ki: كُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ âyet-i kerîmesi nâzil olduğunda مِنَ الْفَجْرِ kaydı nâzil olmamıştı. Bazı kimseler, oruç tutmak istediklerinde bunlardan birisi ayağına siyah, beyaz iki renkte iki ip bağlayıp fecirden sonra bu iki ip birbirinden seçilinceye kadar yemişti. Bunun üzerine مِنَ الْفَجْرِ nazmı ve kaydı da nâzil olarak bunun üzerine leyl ü nehârın hayt-ı ebyaz ve hayt-ı esved ile temsil buyurulduğunu anladılar. Bu kaydın nüzûlünden evvel istiare iken bilâhare bu kayıt ile temsile udûl olundu.

أُحِلَّ لَكُمْ، الآية kavli şerifinin sebeb-i nüzûlünün Hazret-i Ömer'e taalluku olduğu da rivayet edilmiştir. Bir gece Ömer b. Hattâb radıyallahu anh yatsı namazını kıldıktan sonra muâmele-i zevciyyede bulunmuştu. Bilâhare nedâmet ve nefsine levmetmeye başlamıştı. Sonra Resûl-i Ekrem'in huzuruna gelip hali hikâye ederek, "Yâ Resûlellah! Allah'a ve zât-i risâletinize bu hatîeden dolayı arz-ı i'tizâr ederim" dedi. Resûl-i Ekrem, "*Yâ Ömer! Şu müşkül vaziyete düşmek sana yakışmazdı*" buyurdu. O sırada ashaptan bazıları da aynı harekette bulunduklarını itiraf ettiler. Bunun üzerine sûre-i Bakara'nın bu âyeti nâzil oldu.[191]

Bunun için İbn Hacer *Fethu'l-bârî*'sinde bu âyetin nüzûlünü, hem Hazret-i Ömer hem de Kays kıssasıyla alâkadar olduğunu bildiriyor.

FECR-İ KÂZİB, FECR-İ SÂDIK

Sünen-i erbaa sahipleriyle Müslim'in *Sahîh*'inde Semüre b. Cündeb radıyallahu anhtan rivayet ettikleri: "*Sakın ashabım! Sizi ne Bilâl'in ezanı ne de fecr-i mustatîl sahurunuzdan menetsin! Lâkin siz sahur hususunda ufuktaki fecr-i mustatîre itibar ediniz!*" hadis-i şerifinde[192] fecr-i kâzibden, fecr-i mustatîl; fecr-i sâdıktan da fecr-i müstatîr ile tabir buyurulmuştur. Fecr-i müstatîl, sabahları meşrikta akcıl, donuk ve uzun bir ehrâm-i nûrânî şeklinde görülen hâdise-i ziyâiyyedir ki bunun kaidesi ufukta ve güneşin bulunduğu cihettedir. Mihveri de ufkun fevkinde semaya doğru dâiretü'l-bürûc boyunca mümted olur. Ziyâsı, kehkeşân zıyâsına benzer. Bu nuranî amûdun ziyâsı, ufkun fevkinde re'se doğru uzayıp gittikçe inceldiği için lisân-ı şerîatta "Fecr-i müstatîl ve beyâz-ı müstatîl" denilmiştir.

Bu müstatîl beyazlığı zulmet takip eder. Onu müteâkip de ufukta fecr-i sâdık zuhur eder ki bu da bütün meşrik ufkuna boydan boya bir hat gibi uzanmış ziyâdan ibarettir. Ziyânın böyle boylu boyunca istitâre ve intişarından dolayı buna da fecr-i müstatîr denilmiştir. Buna fecr-i sâdık, subh-i sâdık da denilir ki sâim için yemekten, içmekten imsak ve içtinâp zamanıdır. Sabah namazının da evvel-i evkātıdır. Fecr-i kâzib denilen bu hâdise-i felekiyeye Araplar'ca "Zenebü's-sirhân" denildiği *Hidâye* hâşiyelerinde mezkûrdur ki halk dilinde "Kurt kuyruğu" diye anılır.

Fecr-i kâzib ve fecr-i sâdık en basit ve sade bir üslûp ile Resûl-i Ekrem efendimiz tarafından tarif buyurulmuştur: Buhârî'nin Abdullah b. Mes'ûd radıyallahu anhtan rivayetine göre, Resûl-i Ekrem, "*Fecir böyle değildir, böyle olmayınca fecir olmaz*" buyurmuştur. Abdullah b. Mes'ûd diyor ki, Resûlullah "*Fecir böyle değildir*" derken parmaklarını yukarıya kaldırıp dikti. "*Tâ böyle olmayınca*" derken de şehâdet ve orta parmaklarını üst üste bindirip sağa sola uzatarak işaret etti.[193]

Fecr-i kâzibe dair işâret-i nebeviyye, ufuktan semt-i re'se doğru uzanan amûd-ı nûrânîyi gösteriyordu. Fecr-i sâdıkı tarif için de bilişâre nûr-ı müsta'rızı göstermişti ve hakikaten en basit zekâ sahibi insanların bile anlayabileceği bir şekilde tarif buyurmuştur.

Bu hâdise-i ziyâiyyenin semada sebeb-i tekevvünü hakkında ehl-i hey'et tarafından dermeyan edilen efkâr ve mütalaat arasında bizce en ziyade mâkul olanı bahrü'l-muhitten semaya şemsin ziyâsının in'ikāsı eseri olmasıdır.

---

189 {el-Bakara, 2/187.}

190 أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ عَلِمَ اللّٰهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ فَالْاٰنَ بَاشِرُوهُنَّ وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللّٰهُ لَكُمْ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ثُمَّ أَتِمُّوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ.

{el-Bakara, 2/187.}

191 {Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 229. Âyetin Hazret-i Ömer'in söz konusu durumuna binaen indiğine dair rivayet için bkz: HM22475 İbn Hanbel, V, 247. (Bu olayla ilgili rivayet, yukarıda sunulan şekliyle temel hadis kaynaklarımızda tespit edilememiştir.)}

192 روى مسلم وأصحاب السنن الأربعة عن سمرة بن جندب قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: لا يمنعنكم من سحوركم أذان بلال ولا الفجر المستطيل ولكن الفجر المستطير في الأفق [فتح القدير: ج 1 ص، 251]

{T706 Tirmizî, Savm, 15.}

193 {B623 Buhârî, Ezân, 13.}

912

•.•.•

عَنْ زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ تَسَحَّرْنَا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثُمَّ قَامَ إِلَى الصَّلَاةِ فَقِيلَ لَهُ كَمْ كَانَ بَيْنَ الْأَذَانِ وَالسَّحُورِ قَالَ قَدْرُ خَمْسِينَ آيَةً.

TERCÜMESİ

Zeyd b. Sâbit radıyallahu anhtan "Biz (bir kere) Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ile beraber sahur yemeği yedik; sonra Resûlullah (sabah) namazına kalktı" dediği rivayet edilmiştir. Zeyd b. Sâbit'ten, "Sabah namazı ile sahur arasında ne kadar zaman bulundu" diye soruldu; o da, "Elli âyet (okunacak) kadar" diye cevap verdi. {B1921 Buhârî, Savm, 19.}

İZAHI

RİVAYETLER, RÂVİLER

Bu hadisin *Sahîh-i Buhârî*'de sevkolunan senedindeki ikinci râvi de sahâbîdir; Enes b. Mâlik'tir. Zeyd ile Enes gibi iki yüksek sahâbîden birisinin diğerinden rivayeti suretiyle bu hadisin kuvvet ve sıhhatçe müstesna bir vasfı vardır. Ezanla sahur arasındaki müddeti soran da Enes b. Mâlik'tir. Buhârî'nin metninde قيل (denildi) yerinde قلت (dedim) rivayet edilmiştir. Fakat Zebîdî merhum, senedi ihtisar ederken metinde sâili tasrih imkânını görememiştir.

Bu iki râvinin ikisi de ensardandır. Enes en son vefat eden sahâbîdir. İmsakten on sekiz dakika sonra fecr-i sâdık tulû' etmiş bulunacağından sabah namazının ilk vakti hulûl etmiş bulunur ve sabah namazını kılmak sahîh olur. Fakat efdal olan elli dakika kadar bir zaman geçmelidir. Diyanet İşleri Riyaseti ile İstanbul Müftülüğü tarafından her sene neşredilmekte olan imsakiyelerin zeylinde sabah namazının ilk ve efdal vakitlerine işaret edilmektedir ki sabah namazının galebe-i nevm ile ziyâdan sıyâneti namına çok musîbdir.

913

•.•.•

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رضي الله عنه قَالَ قَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم تَسَحَّرُوا فَإِنَّ فِي السَّحُورِ بَرَكَةً.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radıyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin “Sahur yemeği yiyiniz. Çünkü sahur yemeğinde bolluk vardır” buyurdu dediği rivayet edilmiştir. {B1923 Buhârî, Savm, 20.}

914

•.•.•

عَنْ سَلَمَةَ بْنِ الْأَكْوَعِ ﵁ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ بَعَثَ رَجُلًا يُنَادِي فِي النَّاسِ يَوْمَ عَاشُورَاءَ إِنَّ مَنْ أَكَلَ فَلْيُتِمَّ أَوْ فَلْيَصُمْ وَمَنْ لَمْ يَأْكُلْ فَلَا يَأْكُلْ.

TERCÜMESİ

Seleme b. Ekva‘ radıyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin âşûrâ günü gündüz Hind b. Esmâ’yı halka şöyle ilân etmesi için kabilesine gönderdiği rivayet edilmiştir: Her kim yemek yediyse (bakiye-i yevmi imsak ederek) günü tamamlasın; yahut oruç tutsun! Bir şey yememiş olanlar da artık bir şey yemesin! {B1924 Buhârî, Savm, 21.}

İZAHI

Bu hadisin Buhârî'ye nisbetle yüksek bir vasf-ı mümeyyizi vardır: Sülâsiyyâttan olması; yani üç râvi vasıtasıyla hadisin Resûl-i Ekrem'e kesb-i ittisâl etmiş bulunması. Buraya kadar Buhârî, *Sahîh*'inde sülâsiyyâttan olarak beş hadis rivayet etmiştir ve bu Seleme hadisi beşincisidir. Seleme'den Yezîd b. Ebû Ubeyd, Yezîd'den Ebû Âsım rivayet etmiş, Ebû Âsım'dan da müellif İmam Buhârî'nin rivayetkerdesi bir istinadı âlîdir. Bu hadisi Buhârî, gerek farz gerek nâfile oruca gündüz niyet etmek sahih olduğuna dair açtığı bir babında tahrîc etmiştir. Bu babın unvanında te'yîd-i müddeâ için İmam Buhârî Ümmü'd-Derdâ'dan Ebü'd-Derdâ hazretlerinin bazan gündüz vakti "Yanınızda yiyecek bir şey var mıdır?" diye sorardı. Ben de "Hayır, yoktur" deyince, "Artık ben, bugün oruçluyum" diye oruca niyet ederdi dediğini ta'lîkan rivayet ediyor ki mevzuumuzu daha ziyade tenvir etmektedir. Buhârî'nin bu ta'lîkini İbn Ebû Şeybe de mevsûlen rivayet etmiştir. Yine bu babın unvanında Buhârî, Ebû Talha, Ebû Hüreyre, İbn Abbas, Huzeyfe radıyallahu anhümün de gündüz olduğunda orucu niyet ettiklerini muallak surette rivayet etmiştir. Buhârî'nin bu ta'lîkatından Ebû Talha'ya ait olanı Abdürrezzâk, Ebû Hüreyre'ye ait olan rivayeti Beyhakī, İbn Abbas'ı Tahâvî, Huzeyfe'yi Abdürrezzâk bi'l-ittisâl rivayet etmişlerdir. Bu rivayetler arasında Tahâvî'nin İbn Abbas'tan rivayeti hepsinden daha vâzıhtır. İbn Abbas hazretleri: "Bir sabah kalktım. Oruç tutmak arzusunda değildim. Henüz yemek yememiş, su içmemiştim. Yiyecek bir şey bulamayınca oruca niyet ettim" demiştir (Kastallânî).

Dârekutnî'nin rivayetine göre, Resûl-i Ekrem de bir gün hâne-i saâdete gelip Hazret-i Âişe'den, "*Yanınızda yiyecek bir şey var mıdır?*" diye sormuş; Hazret-i Âişe de, "Hayır yoktur" deyince, "*Öyle ise bugün ben oruçluyum*" buyurmuştur.[194] Dârekutnî bu hadisin sıhhatini beyan ederek evvel-i neharda savma niyetin sahih olduğuna hükmolunur" demiştir.

Ulemâ, fecr-i sâdıkın tulûundan sonra oruca niyet edilmesinde ihtilâf etmişlerdir: Evzâî, Mâlik, Şâfiî, Ahmed b. Hanbel, İshak ramazan orucuna geceden niyet edilmedikçe câiz değildir demişlerdir. Mezheb-i zâhirî de böyledir.

Nehâî, Sevrî, Ebû Hanîfe ile ashabı da ramazan, nezr-i muayyen ile nâfile oruçlara zevalden evvele kadar niyet etmek sahih ve câiz olduğuna hükmetmişlerdir. İbn Münzir'in beyanına göre, oruç tutmak tasavvurunda olmayarak sabahlayan bir kimse, bilâhare nâfile oruç tutmak isterse, bu vaziyetteki kimsenin orucu ve niyeti hakkında ulemâ ihtilâf etmişlerdir: Bir kısmı ne zaman olursa olsun, nehâren niyetle nâfile oruç tutmayı tecviz etmişlerdir. Ebü'd-Derdâ, Ebû Talha, Ebû Hüreyre, Huzeyfe, İbn Abbas, İbn Mes'ûd, Ebû Eyyûb radıyallahu anhüm bu cümledendir. Bir rivayette İmam Şâfiî'nin ve İmam Ahmed'in mezhepleri de böyledir. İmam Mâlik nâfile oruca da geceden niyet edilmesini iltizam ederek, "Evvel-i neharda yemekten içmekten imsak ve içtinap, niyetsiz ameldir, açlıktan ibarettir" demiş. İbn Ebû Zi'b'in mezhebi de böyledir.

Hanbelî fukahası gerek zevalden evvel gerek sonra oruca niyet edilebileceğini kabul etmişlerdir. *Tenkīh*'te, "Nâfile oruca gündüzün herhangi bir vaktinde niyet etmek nassan sahihtir; bu orucun meşruiyetine hükmolunur; sahibi, vakt-i niyetten itibaren müsâb olur" denilmiştir.

---

194 {DK2204 Dârekutnî, *es-Sünen*, II, 174.}

915

•.•.•

عَنْ عَائِشَةَ وَأُمِّ سَلَمَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يُدْرِكُهُ الْفَجْرُ وَهُوَ جُنُبٌ مِنْ أَهْلِهِ ثُمَّ يَغْتَسِلُ وَيَصُومُ.

TERCÜMESİ

Âişe ve Ümmü Seleme radıyallahu anhümâdan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin ehli ile mukārenette bulunarak cünüp olduğu halde fecir vakti eriştiği olurdu. Resûlullah fecirden sonra iğtisâl ederdi ve oruç tutardı dedikleri rivayet edilmiştir. {B1925, B1926 Buhârî, Savm, 22.}

İZAHI

Ümmehâtü'l-mü'minînden Âişe ve Ümmü Seleme hazerâtının bu müşterek rivayetleri kulûb-ı mü'minînden bir şüpheyi izâle etmiştir ki böyle cünüp olarak amden vakt-i fecre erişen sâimin orucunun bozulması şüphesidir. Bazı sahâbî, fecirden evvel herhalde iğtisâl edilmesi lâzım olduğuna zâhib olmuşlardı da müminlerin bu iki şefkatli anası, bu zannı derhal izâleye müsâraat etmişlerdir. Hatta şer'î vaziyeti kemaliyle tenvir için bu cünüplüğün bir ihtilâm neticesi olmadığını da من أهله "*ailesine yaklaşmaktan*" diyerek izah etmişlerdir. Hatta Nesâî'nin bir rivayetine göre Hazret-i Âişe, مني (*benden*) buyurarak oruç bozulmak zannını redde mübalağa buyurup mes'ele-i şer'iyyeyi tenvire ihtimam etmiştir (rahmetullahi aleyhimâ). Fecirden evvel iğtisâlin efdal olduğunu şârih Kastallânî bildiriyor.

916

•.•.•

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهَا قَالَتْ كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يُقَبِّلُ وَيُبَاشِرُ وَهُوَ صَائِمٌ وَكَانَ أَمْلَكَكُمْ لِإِرْبِهِ.

TERCÜMESİ

Âişe radıyallahu anhâdan "Nebî sallallahu aleyhi ve sellem oruçlu iken takbil eder, mülâmese ve müâneka buyururdu. Sizin o, nefsine tamamıyla sahip olan (bir peygamber)inizdi" dediği rivayet edilmiştir. {B1927 Buhârî, Savm, 23.}

İZAHI

Buhârî bu hadisin babında Hazret-i Âişe'den, "Sâime zevcinin yalnız avret yeri haramdır" dediğini ta'lîkan rivayet etmiştir ki Tahâvî Buhârî'nin bu ta'lîkini Hakîm b. İkāl'den mevsûlen şöyle rivayet ediyor: Hakîm diyor ki: Hazret-i Âişe'ye, "Ey müminler anası! Ben oruçlu iken bana kadınımın hangi uzvu haram olur?" diye sordum. Âişe hazretleri, "Avret yeri" diye cevap verdi.

Buna benzer İbn Hazm'ın da *el-Muhallâ*'da Mesrûk'tan bir rivayeti vardır. Büyük tâbiî imamı Mesrûk da diyor ki: Hazret-i Âişe'den, "Ey ümmü'l-mü'minîn! Kadının hangi mahalli sâim olan zevci için haramdır?" dedim. Âişe hazretleri, "Kadının sâim olan zevcine her tarafı helâldır. Yalnız avret-i galîza mahalli değil" diye cevap verdi.

Şârihler metn-i hadîsteki "irb"i uzuv, hava ve hâcet gibi birkaç suretle tefsir etmişlerdir. Bunlardan birisi de nefis mânasıdır. Hatta bu mâna *el-Muvatta*'da bu hadisin Ubeydullah'tan vâki rivayet tarikinde vârit olmuştur. Bu sebeple Tirmizî de *Câmi*'inde irb-i nefs ile tefsir etmiştir. Hâfız Zeynüddin el-Irâkī de, "Bu mâna sevaba en yakın olan bir mânadır. Çünkü garâib-i ehâdîsin tefsirinde evlâ olan diğer turuk-ı ehâdiste vârit olan tefsirdir" demiştir.

Hazret-i Âişe, “Peygamberiniz, kendine en ziyade sahip olanınızdı” demekle, “Siz, mubah olan bu takbîl ve mülâabeden de ihtiraz ediniz! Sonra bir kusur işlersiniz!” tembihinde bulunuyorlar. Bunun için bu mevzua وكان أملككم لإربه sözünden beliğ ve daha güzel bir ibare bulmak mümkün değildir.

Buhârî’nin *Sahîh*’inde yine bu babda Hazret-i Âişe’den bir rivayetinde Sıddîka-i müşârün ileyhâ, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem oruçlu iken bazı kadınlarını öperdi, sonra gülerdi” demiştir.[195]

---

195 {B1928 Buhârî, Savm, 24. Kaynaktaki rivayette gülenin Hazret-i Âişe radıyallahu anhâ validemiz olduğu görülmektedir:

"عن عائشة رضي الله عنها قالت إن كان رسول الله صلى الله عليه وسلم ليقبل بعض أزواجه وهو صائم ثم ضحكت".

Buna göre tercüme şu şekildedir: “...Sıddîka-i müşârün ileyhâ, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem oruçlu iken bazı kadınlarını öperdi” demiş ve sonra gülümsemiştir.}

917

•.•.•

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﵁ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ إِذَا نَسِيَ فَأَكَلَ وَشَرِبَ فَلْيُتِمَّ صَوْمَهُ فَإِنَّمَا أَطْعَمَهُ اللّٰهُ وَسَقَاهُ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Sâim, oruçlu olduğunu unutarak yer, içerse (sakın) orucunu (bozmasın) tamamlasın! Çünkü sâime Allah yedirmiş içirmiştir." {B1933 Buhârî, Savm, 26.}

İZAHI

Abdürrezzâk Amr b. Dînâr'dan bu mevzua dair şu vâkıayı rivayet etmiştir: Bir kimse Ebû Hüreyre radıyallahu anha geldi ve "Oruca niyetli olarak sabahleyin kalktım. Oruçlu olduğumu unutarak yedim, içtim. Ne dersiniz?" diye sordu. Ebû Hüreyre, "Beis yoktur" diye cevap verdi. Bu adam, "Sonra birisinin yanına gitmiştim. Getirilen bir taamı, orucumu unutarak yedim, içtim" dedi, Ebû Hüreyre yine, "Beis yok; bu bir ziyâfet-i ilâhiyyedir; sana Allah yedirmiş, Allah içirmiştir" dedi. Bu tekrar, "Sonra bir başkasının yanına gitmiştim. Orada da orucumu unutarak yedim, içtim" demesi üzerine Ebû Hüreyre hazretleri, "Öyle ise sen, oruç tutmaya alışmamış bir insansın!" dedi.

Tîbî diyor ki: "Bu nisyan, Allah Teâlâ tarafından sâim için müstesna bir fazl ü ihsandır." Hattâbî de, "Nisyan bir zarurettir. Zarurî fiiller, hüküm hususunda fâiline muzaf olmaz ve fâili, ef'âl-i zarûriyyesinden dolayı muaheze edilmez."

918

•.•.•

وَعَنْهُ ﵁ قَالَ بَيْنَمَا نَحْنُ جُلُوسٌ عِنْدَ النَّبِيِّ ﷺ إِذْ جَاءَهُ رَجُلٌ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللّٰهِ هَلَكْتُ قَالَ مَا لَكَ قَالَ وَقَعْتُ عَلَى امْرَأَتِي فِي رَمَضَانَ وَأَنَا صَائِمٌ فَقَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ هَلْ تَجِدُ رَقَبَةً تُعْتِقُهَا قَالَ لَا قَالَ فَهَلْ تَسْتَطِيعُ أَنْ تَصُومَ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ قَالَ لَا فَقَالَ فَهَلْ تَجِدُ إِطْعَامَ سِتِّينَ مِسْكِينًا قَالَ لَا قَالَ فَمَكَثَ عِنْدَ النَّبِيِّ ﷺ فَبَيْنَا نَحْنُ عَلَى ذٰلِكَ أُتِيَ النَّبِيُّ ﷺ بِعَرَقٍ فِيهَا تَمْرٌ وَالْعَرَقُ الْمِكْتَلُ قَالَ أَيْنَ السَّائِلُ فَقَالَ أَنَا قَالَ خُذْ هٰذَا فَتَصَدَّقْ بِهِ فَقَالَ الرَّجُلُ أَعَلَى أَفْقَرَ مِنِّي يَا رَسُولَ اللّٰهِ فَوَاللّٰهِ مَا بَيْنَ لَابَتَيْهَا يُرِيدُ الْحَرَّتَيْنِ أَهْلُ بَيْتٍ أَفْقَرُ مِنْ أَهْلِ بَيْتِي فَضَحِكَ النَّبِيُّ ﷺ حَتَّى بَدَتْ أَنْيَابُهُ ثُمَّ قَالَ أَطْعِمْهُ أَهْلَكَ.

TERCÜMESİ

Yine Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan Şöyle dediği rivayet edilmiştir: Biz bir defa Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin huzurunda otururken birisi geldi ve "Yâ Resûlellah! Öldüm" diye halinden yakındı. Resûlullah, "Sana ne oldu ki?" diye sordu. O kimse, "Yâ Resûlellah! Oruçlu iken zevceme yaklaştım" cevabında bulundu. Resûlullah, "Âzat edecek bir köle bulabilir misin?" buyurdu. Sâil, "Bulamam" dedi. Resûlullah, "Öyle ise iki ay zincirleme oruç tutmaya gücün yeter mi?" diye sordu. Sâil, "Gücüm yetmez (hem ben bu felâkete oruç yüzünden uğramadım mı?)" dedi. Resûlullah, "Altmış yoksulu doyurmak yolunu da bulamaz mısın?" buyurdu. Sâil, "Hayır, bulamam" dedi ve Ebû Hüreyre'nin rivayetine göre huzûr-ı risâlette tevakkuf etti. Biz de ne olacağına intizar etmekte iken Nebî sallallahu aleyhi ve selleme içi hurma ile dolu ve râvinin Miktel dediği (15 sâʿ istîâb eden) bir zenbil getirildi. Resûlullah, "Hani sâil neredededir?" buyurdu. Sâil, "Benim" diye (ayağa kalktı) Resûlullah, "Bu hurmayı al, yoksullara sadaka et!" buyurdu. Sâil, "Benden fakir bir yoksula mı vereceğim yâ Resûlellah! Allah'a yemin ederim ki Medine'nin kara taşlı iki nahiyesi arasında[196] benim ailemden daha fakir bir aile yoktur" dedi. Bunun üzerine Nebî sallallahu aleyhi ve sellem dişleri görülünceye kadar güldü. Sonra da Sâile, "Haydi bu hurmayı (al) ailene yedir!" buyurdu. {B1936 Buhârî, Savm, 30.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadîs-i şerifi Buhârî gibi Müslim de *Sahîh*'inde; sünen-i erbaa sahipleri de câmiʿlerinde tahrîc etmişlerdir. Bazı rivayet tariklerinde, "helektü ve ehlektü" (kendimin ve karımın helâkimize sebep olan bir iş tuttum) suretinde tahrîc edilmiştir. "Arak"ın "miktel" ile tefsiri râvinindir. Her iki kelime de 15 sâʿ hurma alan zenbildir. "Yürîdü'l-harrateyn" de bir râvinin tefsiridir. Hadisten değildir. Bazı sünende "nevâcizühü, senâyâhü" rivayetleri bulunduğundan "enyâb"ı, mutlak olarak tercüme ettik.

İÇTİMAÎ VE FIKHÎ HÜKÜMLER

Bu hadîs-i şerif din mürşidlerine ta'lîm-i dîn için takip edilecek fazilet yollarını gösterir. Din âlimlerinin güler yüzlü olmalarını, müteallimi rıfk ile dine ısındırmalarını öğretiyor. Nasıl ki Resûlullah tarafından bedevî ve meçhul bir sâile huşûnetsiz olarak şer'î cezalar sırasıyla sayılmış ve alınan menfi cevapların beyyineleri aranılmamıştır. Bununla diyanî işlerde semâhat ve genişlik yolu iltizam edilmesi öğretilmiştir. Sâile ait sadakanın Hazret-i Resûl tarafından verilmesi, sonra da güler yüzle, "*Bu hurmayı götür, ailene yedir!*" buyurması, en yüksek bir fazilet ve muavenet örneğidir.

Bu hadîs-i şerifte kadın hakkında hükmü şer'î bildirilmediğinden bu sükût ile ihticâc ederek İmam Şâfiî, Dâvûd ez-Zâhirî "Siyamda kadın ile erkeğin ikisine yalnız bir kefâret lâzım gelir" demişlerdir. İmam Ebû Hanîfe'ye, İmam Mâlik'e ve Ebû Sevr'e göre, kadının mütâvaati halinde erkek gibi kadına da ayrıca kefâret lâzım gelir.

Bu hadisteki hadise hakkında *el-Mebsût*'ta deniliyor ki Resûl-i Ekrem'in bu âciz ve fakir adama sadaka vesaire ile emri, tetavvuîdir. Çünkü bu adama aczinden dolayı derhal kefâret vâcip değildi. Bu sebeple Resûl-i Ekrem bu sadakanın kendisine ve ailesine sarfına müsaade buyurmuştur. Ebû Ca'fer et-Taberî'den naklolunduğuna göre, İmam Ebû Hanîfe'nin, Sevrî'nin ve Ebû Sevr'in kıyâs-i fıkhîlerine göre, bu hadisteki sâil için kefâret bir borçtur. Zarûret-i hâli bundan kefâreti ıskāt etmez. Fakr-i hâli geçtikten sonra hâl-i yüsürde bu borcu ödemesi lâzım gelir.

---

196 Uhud ile Âir dağlarına Lâbeteyn denilir ve bu iki dağ arasındaki sâha-i arâzîye Harem-i Medîne denildiği yukarıda izah edilmişti.

919

•.•.•

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ احْتَجَمَ وَهُوَ مُحْرِمٌ وَاحْتَجَمَ وَهُوَ صَائِمٌ.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radıyallahu anhümâdan Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin ihramlı iken hacamat olduğu, yine böyle sâim iken hacamat olduğu rivayet edilmiştir. {B1938 Buhârî, Savm, 32.}

İZAHI

Bu hadisin *Sahîh-i Buhârî*'de mensup olduğu babın unvanı, "Sâim için hacamatın, sâim için kusmanın hükmü şer'îsi" suretindedir. Kay' hakkında Buhârî, Ebû Hüreyre radıyallahu anhın, "Sâim, ihtiyarî olmayarak kusarsa orucu bozulmaz. Çünkü kay' çıkarmaktır, idhal etmek değildir" dediğini mevsûlen rivayet ediyor. Sıyâm, ancak idhal ile nakzolunur demek oluyor. Yine Ebû Hüreyre'nin, "Sâim, taammüden kay' ederse orucu bozulur" dediğini de rivayet ediyor ki Hanefîler'in mezhebi de böyledir. Hanefîler'ce kay'in az veya çok olmasının da farkı yoktur. İhtiyarsız ağız dolusu kusmak da azı gibi orucu ifsad etmez, yine İmam Buhârî'nin İbn Abbas ile İkrime'den rivayetine göre, bunlar da savm idhalinden imsak ve içtinaptır, dahilden harice çıkandan imsak değildir demişlerdir. Sonra Buhârî İbn Ömer'in evvelce sâim iken gündüz hacamat olduğunu, sonra gündüzü terkedip gece hacamat olmaya başladığını ta'lîkan rivayet ediyor. Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin de gece hacamat olmak itiyadında bulunduğunu bildiriyor. Sa'd b. Ebû Vakkās, Zeyd b. Erkam, Ümmü Seleme oruçlu oldukları halde hacamat olduklarını ta'lîkan rivayet ediyor. Ümmü Alkame Mercâne de, "Biz, Hazret-i Âişe'nin huzurunda hacamat olurduk da bizi nehyetmezdi" dediği de Buhârî'nin buradaki ta'lîkatı cümlesindendir.

Diğer taraftan Hasan-ı Basrî'den de müşârün ileyh hazretlerinin Şeddâd'dan, Üsâme b. Zeyd'den, Ebû Hüreyre'den, Sevbân'dan, Ma'kıl b. Yesâr'dan merfûan "hâcimin de mahcûmun da oruçlarının bozulduğu"[197] rivayet edilmiştir. Bu ta'lîkattan sonra Buhârî mevsûlen de mevzubahsimiz olan İbn Abbas hadisini rivayet ediyor ki Hasan-ı Basrî'nin rivayetine nefyen ve isbaten muarızdır. Bunun için bir kısım ulemâ İbn Abbas'ın mevsûlen bu rivayetinin hacamatın hem hâcimin, hem mahcûmun orucunu bozacağına dair olan rivayeti neshettiğine kāil olup orucu bozmayacağını kabul etmişlerdir ki Atâ, İbn Yesâr, Kāsım b. Muhammed, İkrime, Zeyd b. Eslem, İbrâhim en-Nehaî, Süfyân es-Sevrî, Ebü'l-Âliye, Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf, Muhammed, Mâlik, Şâfiî ve ashabı, "Hacamat ne hâcimin ne de mahcûmun orucunu bozmaz" demişlerdir. Atâ b. Ebû Rebâh, Evzâî, Mesrûk, Muhammed b. Sîrîn, Ahmed b. Hanbel, bozulacağı ictihadında bulunmuşlardır. Buhârî'nin rivayetine göre, Enes b. Mâlik'e sâim için hacamatı mekruh addeder misiniz? diye sorulmuş, o da "hayır, yalnız sâimi zayıf düşüreceği için hoş bulmam" demiştir.

---

197 {Buhârî, Savm, 32 (bab başlığı).}

920

•.•.•

عَنِ ابْنِ أَبِي أَوْفَى ﵁ قَالَ كُنَّا مَعَ رَسُولِ اللّٰهِ ﷺ فِي سَفَرٍ فَقَالَ لِرَجُلٍ انْزِلْ فَاجْدَحْ لِي قَالَ يَا رَسُولَ اللّٰهِ الشَّمْسُ قَالَ انْزِلْ فَاجْدَحْ لِي قَالَ يَا رَسُولَ اللّٰهِ الشَّمْسُ قَالَ انْزِلْ فَاجْدَحْ لِي فَنَزَلَ فَجَدَحَ لَهُ فَشَرِبَ ثُمَّ رَمَى بِيَدِهِ هَاهُنَا ثُمَّ قَالَ إِذَا رَأَيْتُمُ اللَّيْلَ أَقْبَلَ مِنْ هَاهُنَا فَقَدْ أَفْطَرَ الصَّائِمُ.

TERCÜMESİ

(Abdullah) b. Ebû Evfâ radıyallahu anhümâdan rivayet olunduğuna göre, müşârün ileyh şöyle demiştir: Biz, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile beraber (ramazanda) bir seferde bulunduk. Resûlullah birisine (Bilâl'e), "Haydi (râhilenden) in, bana sevîk karıştır!" buyurdu. Bilâl, "Yâ Resûlellah! İşte güneş (nuru bâkidir)" dedi. Resûlullah (tekrar), "İn, bana sevîk bula!" buyurdu. Bilâl yine, "Yâ Resûlellah! İşte güneş (nuru bâkidir)" dedi. Resûlullah (üçüncü olarak), "İn de bana sevîk karıştır!" buyurdu. Bilâl (devesinden) indi. Resûlullah'a sevîk buladı. Resûlullah bunu içti de sonra eliyle şuraya (meşrika) işaret edip sonra, "Gecenin bu (meşrik) tarafından belirdiğini gördüğünüzde sâimin iftar vakti hulûl etmiştir" buyurdu. {B1941 Buhârî, Savm, 33.}

İZAHI

Bilâl radıyallahu anh şemsin kursu gaib olsa bile nur ve ziyâsının bâki olması iftara mânidir zannediyordu. Bu yoldaki galebe-i itikadından dolayıdır ki Resûl-i Ekrem'e mükerrer surette müracaat etmiştir ve her defasında Resûl-i Ekrem ziyanın oruca muzır olmadığını bildirmiş demektir ve nihayet şark ufkunda zulmetin belirmesi, iftar vaktinin hulûlü demek olduğunu tâlim buyurmuştur.

Bu hadisten müstefâd olan hükümlerden birisi, hâl-i seferde savmın efdal olmasıdır. Çünkü Resûl-i Ekrem savmı ihtiyar etmiştir. Bu ictihad Esved b. Yezîd'in, İmam Ebû Hanîfe ve ashabının mezhebidir. Bir kısım ulemâ da iftarın efdal olduğuna zâhib olmuşlardır. Ömer b. Abdülazîz, Şa'bî, Katâde, Muhammed b. Ali, Şâfiî, Ahmed ve İshak bu mezhep ashabındandır. Birtakım ulemâ da tahyîri iltizam etmişlerdir ki İbn Abbas, Enes, Ebû Saîd, Saîd b. Müseyyeb, Atâ, Saîd b. Cübeyr, Hasan-ı Basrî, Nehaî, Mücâhid, Evzâî ve Leys b. Sa'd onlardandır. Bunlar da şimdi tercüme edeceğimiz âtîdeki Hazret-i Âişe hadisiyle ihticâc etmişlerdir.

921

•.•.•

عَنْ عَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ ﷺ وَرَضِيَ اللهُ عَنْهَا أَنَّ حَمْزَةَ بْنَ عَمْرٍو الْأَسْلَمِيَّ قَالَ لِلنَّبِيِّ ﷺ أَأَصُومُ فِي السَّفَرِ وَكَانَ كَثِيرَ الصِّيَامِ فَقَالَ إِنْ شِئْتَ فَصُمْ وَإِنْ شِئْتَ فَأَفْطِرْ.

TERCÜMESİ

Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin zevci Âişe radıyallahu anhâdan rivayet olunduğuna göre, Hamza b. Amr el-Eslemî, Nebî sallallahu aleyhi ve selleme, “Seferde oruç tutayım mı?” diye sormuş; müşârün ileyh çok oruç tutarmış. Resûlullah, “Dilersen tut, istersen iftar et!” diye cevap vermiştir. {B1943 Buhârî, Savm, 33.}

922

•.•.•

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَرَجَ إِلَى مَكَّةَ فِي رَمَضَانَ فَصَامَ حَتَّى بَلَغَ الْكَدِيدَ أَفْطَرَ فَأَفْطَرَ النَّاسُ.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radıyallahu anhümâdan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin (feth-i Mekke seferine) ramazanda çıkıp oruç tuttuğu ve Kedîd'e geldiğinde iftar edip nâs da iftar eylediği rivayet edilmiştir. {B1944 Buhârî, Savm, 34.}

İZAHI

Kedîd, Medine'ye yedi merhale mesafede vâki bir mevzi adıdır. Kedîd ile Mekke arasında da iki konaklık bir fâsıla vardır. Nesâî'nin İbn Abbas'tan rivayetine göre, Resûl-i Ekrem buraya geldiğinde bir kadeh su veya süt takdim edilmiş, bunu içerek iftar etmiştir. Ashâb-ı kirâm da iftar etmişlerdir.[198] *Umdetü'l-kārî*'de zikrolunduğuna göre, Resûl-i Ekrem Fetih Gazâsı'na, ramazân-ı şerifin yirmisine müsâdif bir çarşamba günü ikindiden sonra çıkmıştı. Zülhuleyfe civarındaki Salsâl dağına geldiklerinde Resûlullah tarafından ordu içinde, "*Oruç tutmak isteyenler oruç tutsun, tutmak istemeyenler de iftar etsin!*" deye münâdîlerle ilân edildi. Kedîd mevkiine geldiklerinde de ikindiden sonra Resûl-i Ekrem herkes tarafından görülmek üzere râhilesi üzerinde iftar buyurmuş, ashâb-ı kirâm da iftar eylemiştir.[199]

---

198 {N2289 Nesâî, Sıyâm, 54.}

199 {Aynî, *Umde*, XI, 46. Ashâbın da iftar ettiği bilgisi rivayette tespit edilememiştir.}

923

•.•.•

عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ ﵁ قَالَ خَرَجْنَا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ فِي بَعْضِ أَسْفَارِهِ فِي يَوْمٍ حَارٍّ حَتَّى يَضَعَ الرَّجُلُ يَدَهُ عَلَى رَأْسِهِ مِنْ شِدَّةِ الْحَرِّ وَمَا فِينَا صَائِمٌ إِلَّا مَا كَانَ مِنَ النَّبِيِّ ﷺ وَابْنِ رَوَاحَةَ.

TERCÜMESİ

Ebü'd-Derdâ (Uveymir el-Ensârî) radıyallahu anhtan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Biz, bazı seferlere Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ile beraber (ramazanda) sıcak bir günde çıktık. Herkes hararetin şiddetinden elini başına koyuyordu. İçimizde Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ile İbn Revâha'dan başka oruçlu kimse yoktu. {B1945 Buhârî, Savm, 35.}

924

•.•.•

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ ﵁ قَالَ كَانَ رَسُولُ اللهِ ﷺ فِي سَفَرٍ فَرَأَى زِحَامًا وَرَجُلًا قَدْ ظُلِّلَ عَلَيْهِ فَقَالَ مَا هٰذَا فَقَالُوا صَائِمٌ فَقَالَ لَيْسَ مِنَ الْبِرِّ الصَّوْمُ فِي السَّفَرِ.

TERCÜMESİ

Câbir b. Abdullah radıyallahu anhümâdan şöyle haber verdiği rivayet edilmiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bir seferde idi ki, o, halkın izdihamını ve birisini (güneşten) gölgelediklerini gördü. Aleyhi's-salâtü ve's-selâm, "Bu adamın zoru nedir?" diye sordu. Ashâb-ı kirâm, "Oruçludur yâ Resûlellah!"dediler. Resûlullah, "Seferde (böyle meşakkatle) oruç tutmak (matlup) ibadet cümlesinden değildir" buyurdu. {B1946 Buhârî, Savm, 36.}

925

•.•.•

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ ﵁ قَالَ كُنَّا نُسَافِرُ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ فَلَمْ يَعِبِ الصَّائِمُ عَلَى الْمُفْطِرِ وَلَا الْمُفْطِرُ عَلَى الصَّائِمِ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radıyallahu anhtan "Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ile beraber biz, sefer ederdik; oruçlu oruçsuzu, oruçsuz da oruçluyu ayıplamazdı" dediği rivayet edilmiştir. {B1947 Buhârî, Savm, 37.}

926

•.•.•

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا أَنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ قَالَ مَنْ مَاتَ وَعَلَيْهِ صِيَامٌ صَامَ عَنْهُ وَلِيُّهُ.

TERCÜMESİ

Âişe radıyallahu anhâdan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin, "Kim ki üzerinde oruç (borcu) varken ölürse, müteveffânın velîsi kendisinden (niyâbeten) oruç tutar" buyurduğu rivayet edilmiştir. {B1952 Buhârî, Savm, 42.}

İZAHI

İmam Şâfiî bu hadis ile ihticâc ederek kavl-i kadîminde borçlu bulunan müteveffâ namına velîsinin oruç tutmasını tecviz etmişti. Kavl-i cedîdinde ise hiçbir kimsenin başkası hesabına oruç tutması câiz olmadığı ancak müteveffâ namına tasadduk edilebileceği ictihadında bulunmuştur ki İmam Ebû Hanîfe'nin ve İmam Mâlik'in mezhepleri de böyledir. Şu kadar ki bunlara göre müteveffânın vasiyeti üzerine tasadduk edilir.

Tasaddukun miktarına gelince: İmam Şâfiî ile İmam Mâlik'e göre 1 müd, İmam Ebû Hanîfe'ye göre buğdaydan nısf sâ', diğer hububattan 1 sâ' tasadduk edilir. Eimme-i Hanefiyye ve tâbileri olan fukahanın bu babda istinat ettikleri delâil cümlesinden birisi, "Kim ki ölür ve üzerinde oruç borcu bulunursa, müteveffâ hesabına kimse oruç tutamaz. Fakat müteveffânın vasiyeti üzerine velîsi her gün nısf sâ' buğday yahut 1 sâ' hurma veya arpa tasadduk eder" buyurulmuştur. Nesâî'nin İbn Abbas'tan namaz hakkında da böyle bir rivayeti vardır: Resûl-i Ekrem, "*Hiçbir kimse, başka birisi hesabına namaz kılamaz fakat sadaka verir*" buyurmuştur.[200]

Bu babda eimme-i Hanefiyye'nin ve kavl-i cedîdinde İmam Şâfiî'nin ve İmam Mâlik'in istinat ettikleri delîl-i mâkul de orucun ve namazın ibâdet-i bedeniyye olmasıdır. Bundan sonra tercüme edeceğimiz hadis hakkında da sâhib-i mezhep eimme-i kirâmın bu ictihadları göz önünde tutulmalıdır.

200 {Bu tercümeye mutabık bir rivayet tespit edilememiştir. Benzer bir rivayet için bkz: Nesâî, *el-Kübrâ*, III, 257, no: 2930. Kaynakta rivayetin metni şöyledir:
لا يصلي أحد عن أحد، ولا يصوم أحد عن أحد ولكن يطعم عنه مكان كل يوم مدا من حنطة.}

927

•.•.•

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا قَالَ جَاءَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللهِ إِنَّ أُمِّي مَاتَتْ وَعَلَيْهَا صَوْمُ شَهْرٍ أَفَأَقْضِيهِ عَنْهَا قَالَ نَعَمْ فَدَيْنُ اللهِ أَحَقُّ أَنْ يُقْضَى.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radıyallahu anhümâdan şöyle haber verdiği rivayet edilmiştir: Nebî sallallahu aleyhi ve selleme (meçhul) birisi geldi ve "Yâ Resûlellah! Anam, üzerinde birkaç oruç borcu varken vefat etti. Ondan niyâbeten bu borcu ben kazâ edeyim mi?" diye sordu. Resûlullah, "Evet sen kazâ et! Hem Allah'a olan borç, başka borçlardan ziyade ödenmeye lâyık ve müstehaktır" buyurdu. {B1953 Buhârî, Savm, 42.}

928

•.•.•

حَدِيثُ بْنِ أَبِي أَوْفَى وَقَوْلُ النَّبِيِّ ﷺ لَهُ انْزِلْ فَاجْدَحْ لَنَا تَقَدَّمَ قَرِيبًا وَقَالَ فِي هٰذِهِ الرِّوَايَةِ إِذَا رَأَيْتُمُ اللَّيْلَ قَدْ أَقْبَلَ مِنْ هٰهُنَا فَقَدْ أَفْطَرَ الصَّائِمُ وَأَشَارَ بِإِصْبُعِهِ قِبَلَ الْمَشْرِقِ.

TERCÜMESİ

İbn Ebû Evfâ radıyallahu anhın hadisi ve Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin (Bilâl'e, "Râhilenden) in, bana sevîk karıştır!" buyurduğu yakında geçmişti. İbn Ebû Evfâ'nın buradaki rivayetinde Resûlullah, "Geceyi şu (meşrik) tarafından ikbal eder gördüğünüzde bu an, oruçlunun iftar vaktidir" buyurmuş ve parmağı ile meşrik cihetine işaret etmiştir. {B1956 Buhârî, Savm, 44.}

929

•.•.•

عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ ﵁ أَنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ قَالَ لَا يَزَالُ النَّاسُ بِخَيْرٍ مَا عَجَّلُوا الْفِطْرَ.

TERCÜMESİ

Sehl b. Sa'd (es-Sâidî) radıyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem: (Sâim) insanlar, iftar etmeyi (sünnete imtisal ederek) evdikleri, (sahuru da tehir ettikleri) müddetçe daima hayır ile yaşarlar" buyurdu. {B1957 Buhârî, Savm, 45.}

İZAHI

Buhârî bu hadisi, iftarın tâcili müstehaptır unvanlı babında tahrîc etmiştir. Abdürrezzâk'ın rivayetine göre, Amr b. Meymûn: Muhammed aleyhi's-selâmın ashabı, iftarı tesrî', sahuru tehir hususunda insanların en ileri gidenlerindendi demiştir. İbn Abdülber de, iftarı tâcil, sahuru tehire dair rivayet olunan hadislerin hepsi sahihtir, mütevâtirdir" demiştir. Tirmizî'nin rivayetine göre, Ebû Hüreyre radıyallahu anhın Resûlullah'tan rivayet ettiği bir hadîs-i kutsîde, "*Kullarımın en sevimlisi iftarı son derece tâcil edenidir*" buyurmuştur.[201] Enes b. Mâlik'ten de Resûl-i Ekrem'in iftar etmedikçe akşam namazı kılmadıkları, hiç olmazsa, bir yudum su içtikleri rivayet edilmiştir.[202]

Bu tâcilin sebebine gelince: Yehûd ve nasârâ iftarı, yıldız görülünceye kadar tehir ederlerdi. Bunlara muhalefet için ta'cîl-i iftar müstehap olmuştur. Ebû Zer rivayetinde iftarın tâcili ile beraber sahurun tehiri de zikrolunduğundan tercümede buna işaret ettik.

Bir cihette ulemânın ittifakı vardır ki bu da iftarın tâcili, güneşin battığının ya görülmesi ya da iki kişinin haber vermesiyle meşruttur.

---

201 {T700 Tirmizî, Savm, 13.}

202 {NM1577 Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 609 (1/432).}

930

•.•.•

عَنْ أَسْمَاءَ بِنْتِ أَبِي بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ أَفْطَرْنَا عَلَى عَهْدِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ غَيْمٍ ثُمَّ طَلَعَتِ الشَّمْسُ.

TERCÜMESİ

Esmâ bint Ebû Bekir radıyallahu anhâdan "Nebî sallallahu aleyhi ve sellem zamanında bir yağışlı günde biz iftar ettik, sonra da güneş doğdu" dediği rivayet edilmiştir. {B1956 Buhârî, Savm, 46.}

İZAHI

İmam Buhârî bu Esmâ hadisini tahrîc ettikten sonra bu hadisenin hükm-i şer'îsini de şöyle rivayet ediyor: Esmâ hazretlerinin hadisinin râvilerinden İbn Hişâm, "Urve'ye kazâ edilmesi Resûl-i Ekrem tarafından emredildi mi?" diye sorulmuş, o da, "Kazâ etmek lâzımdır" diye cevap vermiştir ki böyle bir sehv ile oruç sakatlanırsa, kaza lâzım olduğunda mezâhib-i erbaa eimmesinin icmâı vardır. Günün bâki zamanını da imsak etmek, vakte hürmeten sâim için lâzımdır. Kefâret lâzım gelmez.

931

•.•.•

عَنِ الرُّبَيِّعِ بِنْتِ مُعَوِّذٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا قَالَتْ أَرْسَلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ غَدَاةَ عَاشُورَاءَ إِلَى قُرَى الْأَنْصَارِ مَنْ أَصْبَحَ مُفْطِرًا فَلْيُتِمَّ بَقِيَّةَ يَوْمِهِ وَمَنْ أَصْبَحَ صَائِمًا فَلْيَصُمْ قَالَتْ فَكُنَّا نَصُومُهُ بَعْدُ وَنُصَوِّمُ صِبْيَانَنَا وَنَجْعَلُ لَهُمُ اللُّعْبَةَ مِنَ الْعِهْنِ فَإِذَا بَكَى أَحَدُهُمْ عَلَى الطَّعَامِ أَعْطَيْنَاهُ ذَلِكَ حَتَّى يَكُونَ عِنْدَ الْإِفْطَارِ.

TERCÜMESİ

Rübeyyi‘ bint Muavviz radıyallahu anhümâdan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (Medine civarındaki) ensar köylerine âşûrâ günü kuşluk zamanı (şöyle haber) gönderdi: “Her kim iftar ederek sabahladı ise gününün geri kalan zamanında imsak etsin! Kim ki oruçlu olarak sabaha ulaştı ise orucunu tamamlasın!” Rübeyyi‘, biz ba‘demâ âşûrâ orucunu tutardık. (Küçük) çocuklarımıza da tutturur (onlarla mescide gider)dik. Oruçlu çocuklarımıza (boyalı) yün softan oyuncak düzerdik de bunlardan yemek diye ağlayan olursa, iftar vakti irişinceye kadar ona bu oyuncağı verir (eğlendirir) dik. {B1960 Buhârî, Savm, 47.}

İZAHI

Ensar köylerinin Medine civarında bulunduğu Müslim’in rivayetinde tasrih edilmiş bulunduğundan tercümemizde buna işaret ettik. Bu çocukların küçük yaşta oldukları ve oruç tutturmakla beraber bu çocukları yanlarına alarak beraberlerinde mescide götürüp ibâdât-ı İslâmiyye’ye alıştırdıkları da yine Müslim’in rivayetinde müsarrah bulunduğundan tercümede buna da işaret ettik.

Evlâd-ı müslimînde bilhassa oruç, namaz gibi ibâdât-ı İslâmiyye’ye mâsumane bir eda ile inhimâk, sadr-ı İslâm’dan beri devam edip gelen bir arzudur.

SAVM-I SIBYÂN HAKKINDA ULEMÂNIN İCTİHADLARI

Çocuklara oruç tutturmak ve onların oruç tutmalarının meşruiyeti hususunda ulemâ ihtilâf etmiştir. Ulemânın cumhuruna göre, sinn-i bulûğa ermeyen çocuklara oruç vâcip değildir. Seleften İbn Sîrîn ile Zührî gibi bazıları müstehap olduğuna kāil olmuşlardır. İmam Şâfiî de bu tarîk-i ictihadı iltizam ederek, "Çocuğun oruç tutmaya kudret-i bedeniyyesi kifayet derecesinde olursa temrin için, ibadete alıştırmak için oruçla emrolunurlar" demiştir ve bunun da haddini yedi ve on yaş olarak tayin etmiştir. İshak'a göre oruçla emrin çağı on iki yaştır. İmam Ahmed b. Hanbel'e göre ondur. Evzâî, çocuğun kuvâ-yi bedeniyyesine zaaf ârız olmaksızın üç gün arka arkaya oruç tutabilirse, istihbâben oruç tutturulur demiştir. Eimme-i Mâlikiyye'ye göre çocuk hakkında oruç meşrû değildir.

Şârih İbn Battâl bu mevzuu daha iyi izah ederek diyor ki: İbâdât ve ferâizin yalnız bulûğ çağında lâzım olduğunda ulemânın icmâı vardır. Şu kadar ki ekseriyetle ulemâ, ibadetlerimize çocuklarımızın itiyat ve mümârese peydâ etmeleri için müstahsen addetmişler ve bunun vesîle-i hayr u bereket olduğunu kabul etmişlerdir. Hakikaten bulûğ çağına erişmeden çocuklarımızın birkaç oruç tutmaları, âtiyen bu sevimli ibadetimizi daha kolayca ifa etmelerine vesile olur ve bundan ecr ü sevâb umulur. Bu da, Evzâî'nin sarâhaten dediği veçhile henüz neşvünemâ devrinde bulunan çocuğun kuvâ-yi bedeniyyesine zaaf irâs etmemekle meşruttur. Seferde meşakkat mülâhazasıyla büyüklerin bile ikamet halinde kazâ ve telâfi etmek üzere iftar etmelerine müsaade eden şeriatımız, çocukların zayıf düşeceği bir hal ve vaziyette oruç tutmalarını iltizam etmez. Evzâî'nin bu hususta ihticâc ettiği İbn Ebû Lebîbe hadisinde, Resûl-i Ekrem, "*Bulûğ çağına ermeyen gençler üç gün mütetâbian vücudu zayıf düşmeden oruç tutabilirlerse, o zaman ramazan orucu vâcip olur*" buyurulmuştur.[203] Fakat Kādî İyâz, رفع القلم عن ثلاثة [204] hadisiyle istidlâl edip bu üç sınıftan birisi sinn-i bulûğa ermeyen çocuklar olduğuna göre, İbn Ebû Lebîbe hadisiyle bile ihticâcı doğru bulmuyor. Ancak zaafı mûcip olmamak kaydıyla müstehap olduğunu kabul ediyor.

203 {Ebû Nuaym, *Ma'rifetü's-sahâbe*, V, 2427, no: 5936. Bu kaynakta rivayetin "İbn Lebîbe"den geldiği ifade edilmiştir. Rivayetin bu şekilde Evzâî tarafından nakledildiği bilgisi için bkz: Aynî, *Umde*, XI, 69.}

204 {D4398 Ebû Dâvûd, Hudûd, 17.}

932

•.•.•

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ سَمِعَ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ لَا تُوَاصِلُوا فَأَيُّكُمْ إِذَا أَرَادَ أَنْ يُوَاصِلَ فَلْيُوَاصِلْ حَتَّى السَّحَرِ.

TERCÜMESİ

Ebû Saîd (el-Hudrî) radıyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, "Bir orucunuzu öbürüne eklemeyiniz! Hangi biriniz vasl-ı sıyâm etmek isterse, nihayet sahur vaktine kadar ulaştırsın!" buyurduğunu işittiği rivayet edilmiştir. {B1963 Buhârî, Savm, 48.}

İZAHI

Tevâsül bir günün orucunu öbür günün orucuna yemeksizin, içmeksizin vasletmektir. Bunun için Buhârî savm-i visâlden nehye dair hususi bir bab açmıştır. Bu babın unvanında, ثُمَّ أَتِمُّوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ "*Sonra orucunuzu geceye kadar imsak ederek tamamlayınız*"[205] kavl-i şerifini zikrederek gecenin mahall-i sıyâm olmadığına işaret ediyor. Çünkü Cenâb-ı Hak, savmın haddini geceye kadar tahdit ve tayin buyurmuştur. Sonra Buhârî bu unvanında Resûl-i Ekrem'in savm-i visâlden nehyettiğine işaretle bu nehyin, **1.** Ümmet için rahmet, **2.** Kuvâ-yi bedeniyyelerini ibkā ile halelden sıyânet, **3.** Teklif olunmayan bir şeyin iltizamı, tekellüften ibaret olduğunu zikrederek izah etmekte bulunduğumuz Ebû Saîd el-Hudrî hadisi ile beraber Enes b. Mâlik'in, Abdullah b. Ömer'in, Âişe radıyallahu anhümün birer hadisini sevkediyor ki her üçü de müttehidü'l-meâl olarak visâl ile savmdan nehyi ifade etmektedir. Enes b. Mâlik'ten rivayete göre, Resûl-i Ekrem, "*Bir günün orucunu öbür günün orucuna eklemeyiniz!*" buyurmuş. Ashâb-ı kirâm, "Yâ Resûlellah! Ya siz, vasl-i sıyâm ediyorsunuz?" demeleri üzerine, "*Ben, sizden hiçbiriniz gibi değilim. Ben, rabbim tarafından it'âm ve iskā olunurum*" diye cevap vermiştir.[206] İbn Ömer ve Âişe hazerâtının hadisleri de meâlen böyledir. Hazret-i Âişe hadisinde bu nehyin ümmet için rahmet olduğu ziyadesi vardır.[207]

---

205 el-Bakara, 2/187.
206 {B1961 Buhârî, Savm, 48.}
207 {B1964 Buhârî, Savm, 48.}

933

•.•.•

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﵁ قَالَ نَهَى النَّبِيُّ ﷺ عَنِ الْوِصَالِ فِي الصَّوْمِ فَقَالَ لَهُ رَجُلٌ مِنَ الْمُسْلِمِينَ إِنَّكَ تُوَاصِلُ يَا رَسُولَ اللهِ قَالَ وَأَيُّكُمْ مِثْلِي إِنِّي أَبِيتُ يُطْعِمُنِي رَبِّي وَيَسْقِينِ فَلَمَّا أَبَوْا أَنْ يَنْتَهُوا عَنِ الْوِصَالِ وَاصَلَ بِهِمْ يَوْمًا ثُمَّ يَوْمًا ثُمَّ رَأَوُا الْهِلَالَ فَقَالَ لَوْ تَأَخَّرَ لَزِدْتُكُمْ كَالتَّنْكِيلِ لَهُمْ حِينَ أَبَوْا أَنْ يَنْتَهُوا وَفِي رِوَايَةٍ عَنْهُ قَالَ لَهُمْ فَاكْلَفُوا مِنَ الْعَمَلِ مَا تُطِيقُونَ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan şöyle haber verdiği rivayet edilmiştir: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem oruçta visâlden nehyetmişti. Müslümanlardan bir kimse Resûlullah'a, "Yâ Resûlellah! Bir günün orucunu sen, öbür güne vaslediyorsun!" demesi üzerine Resûlullah, "Sizin hanginiz bana benzer? Ben, rabbim beni it'âm ve iskā eder bir halde gecelerim" buyurdu. Fakat ashap, visâlden içtinap etmekten (yine) imtina etmeleri üzerine, Resûl-i Ekrem oruçlarına bir gün sonra bir gün daha (arka arkaya iki gün) muvâsala buyurdu. Sonra (üçüncü günü) hilâli gördüler. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem, visâlden içtinap etmekten imtina edenleri takip ve tevbîh eder gibi, "Eğer hilâl (bir ay) taahhur etseydi visâli, sizin için (medâr-ı itibar olsun diye) o kadar ziyade ederdim" buyurdu. Yine Ebû Hüreyre'den gelen bir rivayette Resûl-i Ekrem ashabına, "İbadetlerinizden gücünüz yettiği derece tekellüf ediniz!" buyurmuştur. {B1965, B1966 Buhârî, Savm, 49.}

İZAHI

Bu hadisin *Sahîh-i Buhârî*'de mensup olduğu babın unvanı, "Oruçta Visâli Kesretle İhtiyar Edenleri Resûl-i Ekrem'in Tevbîhi Hakkında"dır. Resûl-i Ekrem, ashabı savm-ı visâlden nehiy buyurduğu halde ashabın içtinap etmekten imtina eylemeleri, Resûlullah'ın hükmüne muhalefet demek olduğundan nasıl tecviz olunur? suretinde bir sualin fikirleri işgal etmemesi mümkün değildir. Vârid-i hâtır olan bu istifhama Bedreddin el-Aynî, "Ashap bu nehyi, nehy-i tahrîmî değil, nehy-i tenzîhî anlamışlardı" diye cevap veriyor.

934

•.•.•

عَنْ أَبِي جُحَيْفَةَ ﵁ قَالَ آخَى النَّبِيُّ ﷺ بَيْنَ سَلْمَانَ وَأَبِي الدَّرْدَاءِ فَزَارَ سَلْمَانُ أَبَا الدَّرْدَاءِ فَرَأَى أُمَّ الدَّرْدَاءِ مُتَبَذِّلَةً فَقَالَ لَهَا مَا شَأْنُكِ قَالَتْ أَخُوكَ أَبُوالدَّرْدَاءِ لَيْسَ لَهُ حَاجَةٌ فِي الدُّنْيَا فَجَاءَ أَبُو الدَّرْدَاءِ فَصَنَعَ لَهُ طَعَامًا فَقَالَ كُلْ فَإِنِّي صَائِمٌ قَالَ مَا أَنَا بِآكِلٍ حَتَّى تَأْكُلَ فَأَكَلَ فَلَمَّا كَانَ اللَّيْلُ ذَهَبَ أَبُو الدَّرْدَاءِ يَقُومُ قَالَ نَمْ فَنَامَ ثُمَّ ذَهَبَ يَقُومُ فَقَالَ نَمْ فَلَمَّا كَانَ مِنْ آخِرِ اللَّيْلِ قَالَ سَلْمَانُ قُمِ الْآنَ فَصَلَّيَا فَقَالَ لَهُ سَلْمَانُ إِنَّ لِرَبِّكَ عَلَيْكَ حَقًّا وَلِنَفْسِكَ عَلَيْكَ حَقًّا وَلِأَهْلِكَ عَلَيْكَ حَقًّا فَأَعْطِ كُلَّ ذِي حَقٍّ حَقَّهُ فَأَتَى النَّبِيَّ ﷺ فَذَكَرَ ذٰلِكَ لَهُ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ صَدَقَ سَلْمَانُ.

TERCÜMESİ

Ebû Cuhayfe radıyallahu anha muttasıl sened ile şöyle haber verdiği rivayet edilmiştir: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Selmân(-ı Fârisî) ile Ebü'd-Derdâ arasında kardeşlik tesis buyurmuştu. Selmân, Ebü'd-Derdâ'yı bir defa ziyaret etti. (Bulamadı) ve (zevcesi) Ümmü'd-Derdâ'yı eski bir elbise içinde perişan gördü de, "Bu ne haldir?" diye sordu. Ümmü'd-Derdâ, "Kardeşin Ebü'd-Derdâ'nın dünyada bir işi ve ilişiği yok ki (gündüz oruç tutar, gece namaz kılar)" diye yakındı. (Bu sırada) Ebü'd-Derdâ da geldi. Selmân'(ı selâmladı ve onun) için yemek yaptı, (önüne getirdi). Selmân Ebü'd-Derdâ'ya, "(Haydi) sen de ye!" dedi. Ebü'd-Derdâ, "Ben oruçluyum!" demesi üzerine Selmân, "(Vallahi bu orucu bozacaksın) ve sen yiyinceye kadar ben de yemeyeceğim" dedi. Ebû Cuhayfe diyor ki: "Ebü'd-Derdâ da (orucunu bozup misafiriyle) yedi. Gece olunca Ebü'd-Derdâ gecenin evvelinde namaza kalkmak istedi. Selmân, "Uyu!" diye menetti. Ebü'd-Derdâ da uyudu. Sonra bir daha kalkmak istedi, yine Selmân, "Uyu!" diye menetti. Gecenin âhir vakti olunca Selmân, "Artık şimdi kalk!" dedi. (Kalktılar abdest aldılar) namaz kıldılar. Namazı müteakip Selmân Ebü'd-Derdâ'ya, "(Kardeşim!) Üzerinde muhakkak ki rabbinin bir hakkı vardır, kendinin de böyle bir hakkı vardır, ailenin de bir hakkı vardır, (hatta misafirinin bile hakkı vardır). Binaenaleyh her hak sahibine hakkını vermelisin! (Evet ye, iç, oruç tut. Namaz kıl, uyu, hayat yoldaşınla seviş)."

Sonra Ebü'd-Derdâ, Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin huzuruna gelip bu vak'ayı arzedince, Resûlullah, "Selmân doğru söylemiştir" buyurdu. {B1968 Buhârî, Savm, 51.}

İZAHI

Bu hadîs-i şerifi *Sahîh-i Buhârî*'den başka bir kısım ashâb-ı sünen de tahrîc etmişlerdir. Tercümemizde kavis içinde görülen ziyadeler diğer turuk-ı rivâyattan istifade edilmiştir. Selmân ile Ebü'd-Derdâ arasında kurulan bu kardeşlik, İslâm tarihinde **muâhât** namıyla anılan mühim bir tesânüd-i içtimâînin mebrûr neticelerinden birisidir. Bu kardeşlik, muhâcirîn ile ensar arasında tesis edilmiş ve pek yüksek neticeler alınmıştır ki bunları bahs-i mahsûsunda izah edeceğiz.

HAKLAR, VAZİFELER

Bu hadîs-i şerifte dört nevi haktan bahsedilmektedir ki, ilâhî hak, zâtî hak, aile hakkı, konu komşu hakkı. Komşuluk uzak ve yakın olabildiğinden buna ahlâkçılar "vatandaşlık hakkı" derler ki bir vatanın millî hududu dahilinde yaşayan ve bir milletin hars ve medeniyetini iltizam ve müdafaa eden fertlerin mütekabil hakları demektir. Her hak, bir vazife mukabili bulunduğundan, hadîs-i şerifte, "*Her hak sahibine hakkı verilmelidir*" emriyle de bu vazifelere işaret buyurulmuştur. Vazifenin bu yolda taksimi, asr-ı hâzır ahlâkçılarının da amelî ahlâka göre bir taksimidir: Dinî, zâtî, beytî, medenî vazifelerdir. Şu kadar ki asr-ı hâzır ahlâkçılarından bir kısmı dinî vazifeyi almakta, bir kısmı bırakmaktadır. Vazife, insan için yapılması bir borç olduğuna göre, insanın hâlikına karşı olan vazifesi niçin ihmal edilmelidir? Yoksa bu bir vazife değil midir? Ufak bir zerreden en heybetli kürelere kadar bütün kâinatın gāye-i hilkatlerine göre bir vazifenin, bir seyrühareketin esiri oldukları göz önünde dururken insanın bu umumi hareket kanunundan kendisini müstesna tutması hiç doğru değildir. Kitâb-ı mübînimiz bu umumi hareketi hâlika ibadet mahiyetinde bildirmiştir. Vâkıa insanın, vazifesini kendi ihtiyarıyla yapması, Cenâb-ı Hak tarafından kendisine verilmiş bir imtiyazdır. Fakat beşerin bu imtiyazı, bu ihtiyarı kendisinde ilâhî bir fıtrat olan vazife temayülünü söndürmüş müdür? Hayır, belki vazifeye büyük bir kıymet veren irademiz, vazife aşkını vicdanlarda alevlemiştir. Bu cihetle insanın mukaddes hislerinin en şereflisi hâlikına karşı duyduğu vazife hissidir. En mesut zamanı da bu mübarek vazifesini yaptığı aziz günleridir.

Hadîs-i şerifin bize öğrettiği hakikatlerden birisi de şudur: Müstehap olan ibadetlerin ifası, bedenî ve ruhî kuvvetlerimizin ziyâını, inkisarını mûcip olmaması ve vâcip olan asıl vazifelerimizin ifasına mani olacak bir dereceye varmamasıdır. Bu hadîs-i şerif bu derece sıkıcı zühdî bir hayattan bizi menetmektedir.

FIKHÎ HÜKÜMLER

Bu hadis için Buhârî'nin yazdığı unvana göre, nâfile olarak oruçlu bulunan birisine, bir din kardeşi orucunu bozdurmaya yemin etse de bunun üzerine o kimseye orucunu bozmak hayırlı görülse ve bozsa, kaza lâzım gelmez. Buhârî'ye göre, bu yemin o kimse için bir özür oluyor. Selmân, Ebü'd-Derdâ, Mücâhid, Tâvûs, Atâ, Sevrî, Şâfiî, Ahmed ve İshak'a göre de nâfile orucu özürlü, özürsüz bozan kimseye kazâ lâzım gelmez.

Diğer tarafta Ebû Bekir, Ömer, Ali, İbn Abbas, Câbir, Âişe ve Ümmü Seleme radıyallahu anhümden kazâ vâcip olduğu rivayet edilmiştir. Hasan-ı Basrî, Saîd b. Cübeyr, Ebû Hanîfe ile ashabı, İmam Mâlik hazerâtının mezhepleri de böyledir. Bunlara göre, şürû' ile iltizam edilen bir ibadetin iftar halinde kazâ ile ikmal ve telâfi edilmesidir.

Bundan başka hadisten muâhâtın meşruiyeti, ihvan ve âşinaları ziyaretin bir de'b-i dinî olduğu, bir lüzum üzerine ecnebiyye ile görüşmenin cevazı, hayırdan ve vazifeden gaflet eden bir müslimin irşad edilmesi hükümleri de istifade edilmiştir.

935

•.•.•

عَنْ عَائِشَةَ ﵂ قَالَتْ كَانَ رَسُولُ اللهِ ﷺ يَصُومُ حَتَّى نَقُولَ لَا يُفْطِرُ وَيُفْطِرُ حَتَّى نَقُولَ لَا يَصُومُ فَمَا رَأَيْتُ رَسُولَ اللهِ ﷺ اسْتَكْمَلَ صِيَامَ شَهْرٍ إِلَّا رَمَضَانَ وَمَا رَأَيْتُهُ أَكْثَرَ صِيَامًا مِنْهُ فِي شَعْبَانَ وَعَنْهَا ﵂ فِي رِوَايَةٍ زِيَادَةٌ وَكَانَ يَقُولُ خُذُوا مِنَ الْعَمَلِ مَا تُطِيقُونَ فَإِنَّ اللهَ لَا يَمَلُّ حَتَّى تَمَلُّوا وَأَحَبُّ الصَّلَاةِ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ مَا دُووِمَ عَلَيْهِ وَإِنْ قَلَّتْ وَكَانَ إِذَا صَلَّى صَلَاةً دَاوَمَ عَلَيْهَا.

TERCÜMESİ

Âişe radıyallahu anhâdan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (bazı aylarda çok) oruç tutardı. Hatta biz onu (bu ayda) hiç iftar etmedi sanırdık. (Bazı aylarda da çok) iftar ederdi. Hatta biz, onu (bu ayda) hiç oruç tutmadı derdik. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin ramazandan başka bir ayın orucunu tamamladığını görmedim. Şâbandaki kadar kendisinde çok oruçlu olduğu bir ay da görmedim.

Âişe radıyallahu anhâdan gelen bir rivayette de şu ziyade vardır: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem: “İbadetlerden (mukavemetine) gücünüz yetişebilecek ibadeti ihtiyar ediniz. Siz ibadetten bezmedikçe Allah, fazl ü sevâbını kesmez. Nebî sallallahu aleyhi ve selleme göre en sevimli namaz, az olsa bile devamlı kılınan namazdı. Resûlullah herhangi bir (nâfile) namazı kılmaya başlayınca ona devam buyururdu. {B1969, B1970 Buhârî, Savm, 52.}

İZAHI

Buhârî bu hadisi şâban ayında tutulan orucun fazileti hakkındaki bir babında zikretmiştir. Bedreddin el-Aynî şâban orucunun faziletine dair Hazret-i Âişe'den ve Hazret-i Ali'den rivayet edilen daha birkaç hadis nakil ve rivayet etmekle beraber bunların hepsi hakkında ehl-i intikādın dermeyan ettikleri ta'lîlâtı ve esbâb-ı zaafı da birer birer hikâye etmekte bulunduğundan bu zayıf rivayetleri bildirmekte hiçbir fayda mülâhaza etmedik. Bunların ekserisi şâbanın on beşinci günü kılınacak namazların faziletine dairdir ve hiç şüphesiz ki öyle mübarek bir gecede kılınan namazlar, edilen ibadetler hâiz-i fazilettir. Fakat bunların mübalağakârane ecr ü fazîleti hakkındaki rivayetler taz'îf edilmiştir. En mevsuk rivayet olarak Buhârî'nin rivayetkerdesi olan yukarıda tercüme ettiğimiz Hazret-i Âişe hadisi vardır. Bunda Resûl-i Ekrem'in şâban ayındaki orucunun ve buna kıyasen sair ibadetlerinin sair aylara nisbetle daha çok olduğu bildiriliyor ki bizim için şâyân-ı imtisâl ve mesnûn olan budur. Ramazanı fazla ibadetle ve yüksek bir ubûdiyyet şuuruyla karşılamaktır.

Umdetü'l-kārî'de beyan olunduğuna göre, Abbâsîler zamanında şâbanın on beşinci gecesi "Vekud" bid'atı ihdas edilmiştir ki İbn Dihye'den naklolunduğuna göre, bu bid'atın ilk vâzıı, ricâl-i Bermekiyye'den Yahyâ b. Hâlid'dir. Bermekîler Mecûsî imiş. Bu Mecûs âdetini Müslümanlığa da sokmuşlardı. O gece yemek sofralarını mumlarla, şem'alarla tezyin ederlermiş. Mısır'da hükümran olan Türk mülûkünden el-Melikü'l-Kâmil[208] zamanına kadar bu bid'at devam edip gelmiştir. Müşârün ileyh, bunun Mecûsî bid'atı olduğunu öğrenerek kaldırmıştır.

---

208 el-Melikü'l-Kâmil, el-Melikü'n-Nâsır'ın oğlu ve hem de Kalavun'un torunudur. Mısır'da hükümran olan Türk mülûkünün on yedincisidir. 746 tarihinde kardeşi Melik Sâlih İmâdüddin'e halef olmuştur. Kendisini de biraderi Nâsırüddin istihlâf etmiştir.

936

•.•.•

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ وَقَدْ سُئِلَ عَنْ صِيَامِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ مَا كُنْتُ أُحِبُّ أَنْ أَرَاهُ مِنَ الشَّهْرِ صَائِمًا إِلَّا رَأَيْتُهُ وَلَا مُفْطِرًا إِلَّا رَأَيْتُهُ وَلَا مِنَ اللَّيْلِ قَائِمًا إِلَّا رَأَيْتُهُ وَلَا نَائِمًا إِلَّا رَأَيْتُهُ وَلَا مَسِسْتُ خَزَّةً وَلَاحَرِيرَةً أَلْيَنَ مِنْ كَفِّ رَسُولِ اللهِ ﷺ وَلَا شَمِمْتُ مِسْكَةً وَلَا عَبِيرَةً أَطْيَبَ رَائِحَةً مِنْ رَائِحَةِ رَسُولِ اللهِ ﷺ .

TERCÜMESİ

(Bir kere) Enes b. Mâlik radıyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin orucu(nun kemiyet ve keyfiyeti)nden sorulmuş da müşârün ileyh şöyle cevap vermiştir: "Ben, Resûlullah'ı aydan (bazı günlerde) oruçlu görmeyi arzu etmezdim, ancak onu oruçlu görürdüm. İftar eder görmek de isteyince, muhakkak Resûlullah'ı iftar eder görürdüm. Geceden (bazı zamanlarda) namaz kılar görmek istemezdim, ancak onu namaz kılar görürdüm. Uyur görmek istemezdim, illâ onu uyur görürdüm." (Enes b. Mâlik devamla), "Ben Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin (mübarek) elinden daha yumuşak ne bir yün sof, ne de bir harîr meshettim. Yine ben Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin râyiha(-i tayyibe)sinden daha güzel kokan ne bir misk, ne de bir anber kokladım" (demiştir). {B1973 Buhârî, Savm, 53.}

İZAHI

Buhârî bu hadisi Resûl-i Ekrem'in savm ve iftarına dair açtığı bir babında zikretmiştir. Enes b. Mâlik'in bu meâlde bir hadisini de bu eserimizde 587 numara ile tercüme etmiştik. Orada yeterli izahat bulunduğundan oraya müracaat edilmelidir.

937

•.•.•

حَدِيثُ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ ﵁ تَقَدَّمَ وَقَالَ فِي هٰذِهِ الرِّوَايَةِ فَكَانَ عَبْدُ اللّٰهِ يَقُولُ بَعْدَ مَا كَبِرَ يَا لَيْتَنِي قَبِلْتُ رُخْصَةَ النَّبِيِّ ﷺ وَفِي رِوَايَةٍ عَنْهُ أَنَّهُ لَمَّا ذَكَرَ صِيَامَ دَاوُدَ قَالَ وَكَانَ لَا يَفِرُّ إِذَا لَاقَى قَالَ عَبْدُ اللّٰهِ مَنْ لِي بِهٰذِهِ يَا نَبِيَّ اللّٰهِ قَالَ وَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ لَا صَامَ مَنْ صَامَ الْأَبَدَ مَرَّتَيْنِ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Amr b. Âs radıyallahu anhümânın (ibadette iltizâm-ı şiddet ettiğine dair bir) hadisi geçmişti. Bu rivayette ise Abdullah yaşlanıp da evvelki gibi ibadette salâbet güç gelmeye başlayınca, “Ne olurdu Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin bahşettiği müsaadeyi kabul etmiş olsaydım” dediği bildirilmiştir.

Yine Abdullah b. Amr’dan bir rivayette, müşârün ileyh, Resûlullah, savm-ı Dâvûd’ı (bana) hikâye etti de, “Dâvûd (düşmandan) kaçmazdı” buyurdu. Ben de, “Yâ Resûlellah! Bana düşmandan kaçmamak hasletini kim temin eder?” diye sordum. (Resûl-i Ekrem, “O bir ihsân-ı ilâhîdir” buyurdu).

Râvi (Atâ b. Ebû Rebâh) diyor ki: Sonra Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem iki kere, “Daima oruç tutan kimse oruç tutmamıştır” buyurdu. {B1975 Buhârî, Savm, 55; B1977 Buhârî, Savm, 57.}

İZAHI

Müellif Zebîdî merhum, burada ihtisar edip Buhârî'nin *Sahîh*'indeki üç rivayeti bir arada toplamıştır. Birincisi bu eserimizde 581 numara ile tercümesi geçti. İkincisi meâlen şöyledir: Abdullah b. Amr diyor ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bir kere bana, "*Ey Abdullah! Her gün oruç tuttuğun, bütün gece namaz kıldığın bana haber verilmedi mi sanırsın!*" buyurdu. Ben de, "Evet, yâ Resûlellah! Öyledir" dedim. Resûlullah, *"Böyle yapma! Bazı eyyâmda oruç tut, bazı günlerde iftar et. Gecenin bir kısmında uyu bir kısmında da namaz kıl! Çünkü şu cesedinin senin üzerinde hakkı vardır, gözünün de bir hakkı vardır, zevcenin de hakkı vardır, komşunun da bir hakkı vardır. Binaenaleyh bu hukuku eda ederek her aydan üç gün oruç tutmak sana kâfidir. Her haseneye her hayra ve ibadete on misli sevâb ü mükâfat mukarrer olduğuna göre, her ayın üç gün orucu, bütün sene orucu demektir"* buyurdu. Ben, "Yâ Resûlellah! Ben bundan ziyade ibadet etmek için kendimde kuvvet buluyorum!" dedim. Resûlullah, "*Öyle ise Dâvûd aleyhi's-selamın orucu gibi oruç tut, fazla tutma!*" buyurdu. Ben, "Dâvûd peygamberin orucu ne kadardır?" diye sordum. Resûlullah, "*Senenin yarısı*" buyurdu.

Abdullah ihtiyarlayıp da eskisi gibi ibadete nefsinde kudreti kalmayınca, "Keşke Resûlullah'ın bahşettiği müsaadeyi kabul etmiş olsaydım" demiştir. Üçüncüsü de meâlen şöyledir: Abdullah b. Amr diyor ki: Ben hayatta bulundukça her gün oruç tutmak, her gece namaz kılmak üzere ismullaha yemin etmiştim. Bu nezrim Resûlullah'a haber verilmiş. Resûlullah bana, "*Öyle bir nezrettin mi?*" diye sordu. Ben de, "Evet, anam babam sana feda olsun, böyle nezrettim" dedim. Resûlullah, "*Ama sen bu ağır ibadeti ifaya muktedir olamazsın! Sen kâh oruç tut kâh ye, kâh uyu kâh namaz kıl!*" buyurdu (hadisin mâba'di yukarıdaki gibidir).

Bu rivayetin sonunda da Resûl-i Ekrem'in "*Ebedî ve dâimî oruç tutan kimse, oruç tutmuş değildir*" buyurduğu rivayet edilmiştir ki Resûl-i Ekrem'in iki defa tekrar buyurduğu bu tahzîr, ibadette şiddet iltizam edilmesinin menine delâleti itibariyle çok mühimdir.

938

•.•.•

عَنْ أَنَسٍ رضي الله عنه قَالَ دَخَلَ النَّبِيُّ ﷺ عَلَى أُمِّ سُلَيْمٍ فَأَتَتْهُ بِتَمْرٍ وَسَمْنٍ قَالَ أَعِيدُوا سَمْنَكُمْ فِي سِقَائِهِ وَتَمْرَكُمْ فِي وِعَائِهِ فَإِنِّي صَائِمٌ ثُمَّ قَامَ إِلَى نَاحِيَةٍ مِنَ الْبَيْتِ فَصَلَّى غَيْرَ الْمَكْتُوبَةِ فَدَعَا لِأُمِّ سُلَيْمٍ وَأَهْلِ بَيْتِهَا فَقَالَتْ أُمُّ سُلَيْمٍ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ لِي خُوَيْصَّةً قَالَ مَا هِيَ قَالَتْ خَادِمُكَ أَنَسٌ فَمَا تَرَكَ خَيْرَ آخِرَةٍ وَلَا دُنْيَا إِلَّا دَعَا لِي بِهِ اللَّهُمَّ ارْزُقْهُ مَالًا وَوَلَدًا وَبَارِكْ لَهُ فَإِنِّي لَمِنْ أَكْثَرِ الْأَنْصَارِ مَالًا وَحَدَّثَتْنِي ابْنَتِي أُمَيْنَةُ أَنَّهُ دُفِنَ لِصُلْبِي مَقْدَمَ حَجَّاجٍ الْبَصْرَةَ بِضْعٌ وَعِشْرُونَ وَمِائَةٌ.

TERCÜMESİ

Enes (b. Mâlik) radıyâllahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (bir defa vâlidem) Ümmü Süleym'e geldi. Vâlidem, Resûlullah'a hurma ve yağ ikram etti. Resûlullah, "Yağınızı tulumuna, hurmanızı da kabına iade ediniz! Ben oruçluyum" buyurdu. Sonra evin bir tarafına doğru durup nâfile (iki rek'at) namaz kıldı. (Resûlullah ile biz de kıldık). Resûlullah Ümmü Süleym'e ve Ehl-i beyt'ine dua buyurdu. Ümmü Süleym: "Yâ Resûlellah! Bir hassacık var, (ona da dua buyurunuz!)" dedi. Resûlullah, "Hassacık da nedir?" diye sordu. Ümmü Süleym, "Hâdimin Enes'tir" dedi.

Enes diyor ki: Resûl aleyhi's-selâm âhiretin ve dünyanın hiçbir hayır ve saadetini bırakmayarak bana dua etti. (O cümleden birisi), "Yâ rab! Enes'i çok mal ve çok evlâd ile merzuk ve kendisi için mübarek eyle!" buyurdu. Muhakkak ki ben, ensarın mal cihetiyle en zengini bulunuyorum. Kızım Ümeyne'nin bana haber verdiğine göre de (hicretin 75 senesinde) Haccâc'ın Basra'ya geldiği tarihe kadar 120 bu kadar sulbî evlâdım" defnolunmuştur. {B1982 Buhârî, Savm, 61.}

İZAHI

Metn-i hadisteki Huveysa, hassanın ism-i tasgīridir. "Yâ Resûlellah! Senin hizmetine tahsis olunan küçük" demektir. Bazı rivayetlerde de Üneys vârit olmuştur ki bu da Enes'in tasgīridir. Ahmed b. Hanbel de (Huveydimük) rivayet etmiştir ki küçük hizmetçiniz demek. Enes b. Mâlik hazretlerinin, bu eserimizde 593 numaralı hadisin izahında, bir terceme-i hâlini yazmış bulunuyoruz. Enes Basra'da ihtiyâr-ı ikāmet etmiş ve orada 93 tarihinde ve 100 yaşını mütecaviz olarak vefat etmiştir. *Tezkiretü'l-huffâz*'da en son vefat eden sahâbîdir deniliyor. Haccâc Basra'ya geldiğinde seksen küsur yaşında olduğunu da Kastallânî haber veriyor.

939

•.•.•

عَنْ عِمْرَانَ بْنِ حُصَيْنٍ ﵁ قَالَ سَأَلَ النَّبِيُّ ﷺ رَجُلًا فَقَالَ يَا أَبَا فُلَانٍ أَمَا صُمْتَ سَرَرَ هٰذَا الشَّهْرِ قَالَ الرَّجُلُ لَا يَا رَسُولَ اللهِ قَالَ فَإِذَا أَفْطَرْتَ فَصُمْ يَوْمَيْنِ وَفِي رِوَايَةٍ عَنْهُ مِنْ سَرَرِ شَعْبَانَ.

TERCÜMESİ

İmrân b. Husayn radıyallahu anhümâdan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (ashabından) bir adama, "Ey Ebû fülân! Bu (şâban) ayının son günlerinde oruç tuttun mu?" diye sordu. O adam, "Hayır yâ Resûlellah!" diye cevap verdi. Resûlullah, "(Ramazandan çıkıp) iftar ettiğinde iki gün oruç tut!" buyurdu. İmrân'dan gelen diğer bir rivayette (bu iki orucun) şâbanın âhirindeki oruçtan (ivaz) olduğu bildirilmiştir. {B1983 Buhârî, Savm, 62.}

İZAHI

Metn-i hadisteki serer lafzı ayın son 28, 29, 30. günleridir. Bu günlerde ay gizlendiği, açık görülmediği için bu günlere bu isim verilmiştir. Yukarıda 909 numara ile tercüme ettiğimiz Ebû Hüreyre hadisinde, "*Sakın ramazana bir gün, iki gün evvel oruç tutarak tekaddüm etmeyiniz*"[209] buyurulduğuna göre, bu iki hadis arasında zâhiren bir teâruz görülürse de hakikatte böyle bir teâruz yoktur. Çok muhtemeldir ki bu adam serer-i şâbandan evvel de oruçlu idi. Yahut bu bir nezir orucu idi. Ebû Hüreyre hadisinin fıkra-i âhiresinde ise ramazan orucuna şâbanda bu nevi oruçlar tutarak takaddüm etmekte bir mahzur olmadığı görülmüştü.

---

209 {B1914 Buhârî, Savm, 14.}

940

•.•.•

عَنْ جَابِرٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ أَنَّهُ قِيلَ لَهُ أَنَهَى رَسُولُ اللهِ ﷺ عَنْ صَوْمِ يَوْمِ الْجُمُعَةِ قَالَ نَعَمْ.

TERCÜMESİ

Câbir radıyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem cuma günü orucundan nehyetti mi? diye sorulmuş, Câbir de, "Evet nehyetti" diye cevap vermiştir. {B1984 Buhârî, Savm, 63.}

İZAHI

Câbir hazretlerinden cuma orucunu soran, Buhârî'nin senedinden ve metninden öğrendiğimize göre, Muhammed b. Abbâd'dır. Müslim'in rivayetine göre İbn Abbâd bu suali, Hazret-i Câbir beyt-i şerifi tavaf ederken sormuştur. Yine Müslim'in rivayetine göre, Hazret-i Câbir cevabını, (şu beytin sahibine yemin ederim ki) diye tekit etmiştir.

Hadisin Buhârî'de işaret olunan diğer bir rivayeti: "Cuma günü infirâd edilerek sâim olmayı nehyetti" suretindedir[210] ve daha vâzıhtır. Bundan sonra tercüme edeceğimiz Cüveyriye hadisi de Câbir hadisini teyit ve tefsir etmektedir.

---

210 {B1984 Buhârî, Savm, 63.}

941

•.•.•

عَنْ جُوَيْرِيَةَ بِنْتِ الْحَارِثِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ دَخَلَ عَلَيْهَا يَوْمَ الْجُمُعَةِ وَهِيَ صَائِمَةٌ فَقَالَ أَصُمْتِ أَمْسِ قَالَتْ لَا قَالَ أَتُرِيدِينَ أَنْ تَصُومِي غَدًا قَالَتْ لَا قَالَ فَأَفْطِرِي.

TERCÜMESİ

(Ümmü'l-mü'minîn) Cüveyriye bint Hâris radıyallahu anhâdan şöyle rivayet edilmiştir: Bir cuma günü Cüveyriye, oruçlu iken Nebî sallallahu aleyhi ve sellem yanına gelmiş de Resûlullah, "Dünkü gün oruç tuttun mu?" diye sormuş. Cüveyriye, "Hayır, tutmadım" demiş. Resûlullah, "Yarın oruç tutmak istiyor musun?" diye sormuş. Yine Cüveyriye, "Hayır, tutmayacağım" demiş. Bunun üzerine Resûlullah, "(Öyle ise) orucunu boz!" buyurmuştur. {B1986 Buhârî, Savm, 63.}

İZAHI

Yukarıda tercüme ettiğimiz bu iki hadisten başka Ebû Hüreyre'nin de: "*Sizden biriniz cumadan bir gün evvel veya bir gün sonra oruç tutmadıkça, sakın münferiden cuma günü oruç tutmasın*" suretinde bir rivayeti vardır.[211] Cuma orucu hakkında fukahanın müteaddit ârâ ve ictihadı vardır:

1. Cuma orucunun mutlak surette kerahetidir. Nehaî'nin, Şa'bî'nin, Zührî ve Mücâhid'in ictihadı böyledir. Bu ictihad, Ali radıyallahu anhtan da rivayet edilmiştir. İbn Abdülber Ahmed'in ve İshak'ın da mutlak kerahete kāil olduklarını nakletmiştir.

2. Bilâ-kerâhe mutlak surette mubah olduğudur. Bu da İbn Abbas'tan ve Muhammed b. Münkedir'den naklolunmuştur. İmam Mâlik'in, İmam Ebû Hanîfe ile Muhammed b. Hasan'ın mezhebi de böyledir. İmam Mâlik: "Ehl-i ilimden, fukahadan kendilerine iktidâ olunan kimselerden hiçbirinin cuma orucundan nehyettiğini işitmedim" demiştir.

3. Münferiden cuma günü oruç tutmanın kerahetidir. Cumadan bir gün evvel veya bir gün sonra tutarsa, mekruh değildir. Bu mezhep de Ebû Hüreyre'den, Muhammed b. Sîrîn'den, Tâvûs'tan, İmam Ebû Yûsuf'tan menkuldür. Bu mezhep İbn Münzir'in de muhtarıdır. İmam Şâfiî'den rivayet muhteliftir. Müzenî cevazını hikâye etmiştir, Ebû Hâmid de kerahetini nakleylemiştir.

4. Hurmetidir. Bu da nehiy hususunda vârit olan nusûsun zâhirlerine istinat eden İbn Hazm'ın kavlidir.

Hanefîler'in medâr-ı istidlâli İbn Mes'ûd hadisidir: "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem üç gün oruç tutardı ve cuma günü iftar ettikleri pek az olurdu" demiştir.[212] İbn Mes'ûd'un bu hadisini Tirmizî rivayet ve hüsnüne hükmetmiştir. Nesâî'nin de rivayeti vardır. İbn Hibbân da sıhhatine kāil olmuştur. İbn Abdülber ile İbn Hazm da tashih etmişlerdir.

---

211 {B1985 Buhârî, Savm, 63.}

212 {T742 Tirmizî, Savm, 41. Kaynakta metnin baş tarafı, "Resûlullah, her ayın başlangıcından üç gün oruç tutardı (يصوم من غرة كل شهر ثلاثة أيام)" şelindedir.}

942

•.•.•

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهَا أَنَّهَا سُئِلَتْ هَلْ كَانَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ يَخْتَصُّ مِنَ الْأَيَّامِ شَيْئًا قَالَتْ لَا كَانَ عَمَلُهُ دِيمَةً وَأَيُّكُمْ يُطِيقُ مَا كَانَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ يُطِيقُ.

TERCÜMESİ

Âişe radıyallahu anhâdan şöyle rivayet edilmiştir: (Alkame tarafından) Âişe radıyallahu anhâdan "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem günlerden bazılarını bir şeye tahsis buyurur mu idi?" diye sorulmuş. Âişe hazretleri, "Hayır tahsis etmezdi. Onun amel ü ibadeti (bahar yağmuru gibi) fâsılasız ve devamlı idi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin edasına zaferyâb olduğu hayr ü ibâdete hanginizin gücü, kudreti yetişir ki?" diye cevap vermiştir. {B1987 Buhârî, Savm, 64.}

943

•.•.•

عَنْ عَائِشَةَ وَابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمْ قَالَا لَمْ يُرَخَّصْ فِي أَيَّامِ التَّشْرِيقِ أَنْ يُصَمْنَ إِلَّا لِمَنْ لَمْ يَجِدِ الْهَدْيَ.

TERCÜMESİ

Âişe ve İbn Ömer radıyallahu anhümden "Kâbe'ye hediye edecek kurban bulamayan hacılardan başkaları için eyyâm-ı teşrikte oruç tutmaya ruhsat verilmemiştir" dedikleri rivayet edilmiştir. {B1997 Buhârî, Savm, 68.}

İZAHI

Eyyâm-ı teşrîk, eyyâm-ı maʿdûdât ve eyyâm-ı Mina denmekle de meşhurdur. Zilhiccenin 11, 12, 13. günleridir. 10. gününe de yevm-i nahr denilir. Bu üç güne eyyâm-ı teşrîk denilmesinin bir hayli sebebi bildiriliyorsa da İmam Ebû Hanîfe'ye göre teşrik, tekbir demektir. Eyyâm-ı teşrîk de tekbir günleri demektir ve en sahih ve sade bir vech-i tesmiyedir. Eyyâm-ı teşrîkin tayininde ulemânın ihtilâfı vardır. Esah olan, yevm-i nahrden sonra üç gündür. Bazı fukaha yevm-i nahri eyyâm-ı teşrikten saymışlardır. Ebû Hanîfe, Mâlik, Ahmed hazerâtına göre, yevm-i nahrden sonra üçüncü gün eyyâm-ı teşrîkte dahil değildir.

Eyyâm-ı teşrikte oruç hakkında fukahanın müteaddit akvâl ve ictihâdâtı vardır ve şunlardır: **1.** Eyyâm-ı teşrikte mutlak surette câiz değildir. Hedy sevkedemeyen mütemetti‘ olsun, başkası olsun. Bu ictihad, Ali b. Ebû Tâlib, Hasan-ı Basrî ve Atâ'nındır. İmam Şâfiî'nin kavl-i cedîdi de böyledir. Şâfiî'nin ashabı arasında da bu suretle fetva verilmiştir. Leys b. Sa‘d, İbn Uleyye, Ebû Hanîfe ve ashabının kavli de böyledir. Eyyâm-ı teşrîkte oruç nezredilse bile başka günde kazâ edilmesi vâciptir. **2.** Mutlak surette câizdir. Bu ictihadı da Ebû İshak el-Mervezî İmam Şâfiî'den nakletmiştir. İbn Abdülberr'in *et-Temhîd*'de bazı ehl-i ilimden naklettiği de budur. İbn Münzir de Zübeyr b. Avvâm'dan, Ebû Talha'dan mutlak cevaz ictihadını hikâye etmiştir. **3.** Hedyi olmayan mütemetti‘ için oruç tutmanın cevazıdır. Bunlardan başka daha bazı akvâl ve mezâhib vardır.

944

•.•.•

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا قَالَتْ كَانَ يَوْمُ عَاشُورَاءَ تَصُومُهُ قُرَيْشٌ فِي الْجَاهِلِيَّةِ وَكَانَ رَسُولُ اللهِ ﷺ يَصُومُهُ فَلَمَّا قَدِمَ الْمَدِينَةَ صَامَهُ وَأَمَرَ بِصِيَامِهِ فَلَمَّا فُرِضَ رَمَضَانُ تَرَكَ يَوْمَ عَاشُورَاءَ فَمَنْ شَاءَ صَامَهُ وَمَنْ شَاءَ تَرَكَهُ.

TERCÜMESİ

Âişe radıyallahu anhâdan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Câhiliye devrinde Kureyş âşûrâ günü oruç tutardı. (Hicretten evvel) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem de âşûrâ orucu tutardı. Medine'ye hicret buyurunca da (ber mûtat) bu orucu tuttu, (ashaba da) tutmalarını emretti. (İkinci sene) ramazan (orucu) farz kılınınca âşûrâ günü orucunu bıraktı. İsteyen bu orucu tuttu, dileyen de bıraktı. {B2002 Buhârî, Savm, 69.}

İZAHI

Bu tercüme ettiğimiz Hazret-i Âişe hadisinden sonra Buhârî'nin *Sahîh*'inde Muâviye b. Ebû Süfyân'dan da bir rivayeti vardır. Muâviye bir hac senesi Medine'de minber-i saâdet üzerinde irat ettiği bir hutbesinde, "Ey Medineliler! Hani âlimleriniz? (Biliniz ki!) Ben, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğunu işittim: '*Bugün, yevm-i âşûrâdır. Âşûrâ günü oruç tutmak size farz kılınmamıştır. Halbuki ben oruçluyum. Dileyen bu orucu tutsun, dileyen de iftar etsin!*' buyurdu" demiştir.[213]

Nevevî diyor ki: Muâviye'nin bu hutbeyi bu suretle, Medine ulemâsına meydan okurcasına irat etmesinin sâiki, zâhir-i hâle nazaran âşûrâ orucu hakkında vâcip, haram, mekruh olmak üzere ihtilâf edildiğini işitmiş de mubah ve müstehap olduğunu bildirmek istemiştir.

---

213 {B2003 Buhârî, Savm, 69.}

945

•.•.•

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ قَدِمَ النَّبِيُّ ﷺ الْمَدِينَةَ فَرَأَى الْيَهُودَ تَصُومُ يَوْمَ عَاشُورَاءَ فَقَالَ مَا هٰذَا قَالُوا هٰذَا يَوْمٌ صَالِحٌ هٰذَا يَوْمٌ نَجَّى اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ بَنِي إِسْرَائِيلَ مِنْ عَدُوِّهِمْ فَصَامَهُ مُوسَى قَالَ فَأَنَا أَحَقُّ بِمُوسَى مِنْكُمْ فَصَامَهُ وَأَمَرَ بِصِيَامِهِ.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radıyallahu anhümâdan şöyle haber verdiği rivayet edilmiştir: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Medine'ye hicret buyurduğunda, yahudilerin âşûrâ günü oruç tuttuklarını gördü de, "Bu ne orucudur?" diye sordu. Cevaben, "Bugün, sâlih bir gündür; bugün Allah azze ve cellenin Benî İsrâil'e, düşmanları (Firavun'un şerri)nden necat verdiği bir gündür. Mûsâ (aleyhi's-selâm, bu lutfu bârîye şükran) oruç tutmuştur. (Biz de tutarız)" dediler. Resûlullah, "Biz, Mûsâ (sünnetini ihya)ya sizden daha ziyade haklıyız" buyurdu da (Mekke'deki gibi) o günü oruç tuttu ve (ashaba) da tutmalarını emreyledi. {B2004 Buhârî, Savm, 69.}

İZAHI

Metnen ve izahan tercüme ettiğimiz üç hadîs-i şerifi, Buhârî, âşûrâ orucunun hükmüne dair açtığı bir babında tahrîc etmiştir. Şârih Bedreddin el-Aynî de *Umdetü'l-kārî*'de bu oruç hakkında ne kadar ahbâr-ı menkūle varsa hepsini şâyân-ı hayret bir himmetle nakl ü cemetmiştir. Tatvîlden içtinap ederek naklinden sarfınazar ettik. Kārilerimize mutalaasını tavsiye ederiz.

Âşûrâ orucu hakkındaki hükm-i fıkhîye gelince: Bu orucun vâcip değil, sünnet olduğunda ulemânın ittifakı vardır. Yalnız ibtidâ-i İslâm'daki hükmünde ihtilâf edilmiştir: İmam Ebû Hanîfe vâcip olduğuna hükmetmiştir. Ashâb-ı Şâfiî iki veçhile ihtilâf etmişlerdir ki bunun da en meşhuru âşûrâ orucu ilk teşrî' buyurulduğu zamandan beri katiyen vâcip olmayıp sünnet olarak devam edip geldiğidir. Şu kadar ki müekked bir sünnettir. Ramazan orucu farz kılındıktan sonra müstehap olmuştur.

KİTÂBÜ SALÂTİ'T-TERÂVÎH

كِتَابُ صَلَاةِ التَّرَاوِيحِ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

Bu kitap teravih namazının ahkâmına dair ehâdîs-i şerifeyi muhtevidir.

Terâvîh **tervîha**nın cemʿidir. Tervîha, ramazân-ı şerife mahsus olan mübarek namazın her dört rekʿatına ıtlak olunur. Rahat kelimesinden tefʿiledir; selâmdan teslîme gibi merre-i vâhidedir. Tervîha, fi'l-asl celsenin ismidir ve her dört rekʿata mecazen tervîha denilmiş ve bu suretle tervîha şerʿî ıstılahat idâdına girmiştir.

946

•.•.•

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهَا أَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ ﷺ خَرَجَ لَيْلَةً مِنْ جَوْفِ اللَّيْلِ فَصَلَّى فِي الْمَسْجِدِ وَصَلَّى رِجَالٌ بِصَلَاتِهِ تَقَدَّمَ هٰذَا الْحَدِيثُ فِي كِتَابِ الصَّلَاةِ وَبَيْنَهُمَا مُخَالَفَةٌ فِي اللَّفْظِ وَقَالَ فِي آخِرِ هٰذِهِ الرِّوَايَةِ فَتُوُفِّيَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ وَالْأَمْرُ عَلَى ذٰلِكَ.

TERCÜMESİ

Âişe radıyallahu anhâdan rivayet edilen “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (ramazan gecelerinden) bir gece, (hücresinden) gece içinde (mescide) çıktı ve mescidde namaz kıldı. Birtakım zevat da (kendisine iktidâ edip) namaz kıldılar” suretindeki bu hadis, yukarıda “Kitâbü’s-Salât”ta geçti. Bu hadis ile buradaki Âişe hadisi arasında lafzan muhalefet vardır. Buradaki rivayetin sonunda, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem vefat etti ve ramazan namazı işi, evlerde kılınmak üzere câri idi.” {B2012 Buhârî, Salâtü’t-terâvîh, 1.}

İZAHI

Hazret-i Âişe’den rivayet olunan her iki hadisin izah ve tahlili, bu eserimizde 586 numara ile tercüme ettiğimiz Hazret-i Âişe hadisinin izahında teravih namazına dair açtığımız hususi bir unvan dahilinde geçmiştir. Orada teravih namazının kurûn-ı selâsedeki tarihî mevkii, fıkhî ahkâmı çok uzun bir surette izah edilmiş bulunduğundan oraya müracaat edilmesini tavsiye eyleriz.

KİTÂBÜ
FAZLİ LEYLETİ'L-KADR

كِتَابُ فَضْلِ لَيْلَةِ الْقَدْرِ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

Bu bab kadir gecesinin fazileti hakkındaki ehâdîs-i şerîfeyi muhtevidir.

VECH-İ TESMİYE. Bu mübarek geceye Kadir gecesi denilmesi yüksek kıymeti haiz olmasından dolayıdır. **EVVELÂ.** Kur'ân-ı Kerîm bu gece içinde nâzil olmakla hâiz-i ehemmiyettir. **SÂNİYÂ.** Bu gecede ibadet, sair gecelerden içinde leyle-i Kadir bulunmayan bin ay ibadetten hayırlı olmak üzere tavsif buyurulmuştur. **SÂLİSÂ.** [214] فِيهَا يُفْرَقُ كُلُّ أَمْرٍ حَكِيمٍ kavl-i şerifi mûcibince müstakbel seneye kadar cereyan edecek her şey hakkındaki Allah'ın ezelî kazâ ve takdiri bu gece infaz ve bu gece meleklere izhar ve tebliğ olunur. Bu gece böyle müstesna bir kıymet ve fazileti haiz olmasından dolayı müstakil bir sûre-i şerife ile şânı i'zâz ve i'lâ buyurulmuştur.

Buhârî, *Sahîh*'inde yukarıdaki babın unvanında Kadir sûresini tamamen zikretmiştir ki meâl-i şerifi şöyledir: "*Şüphesiz ki biz, o (*Kur'an'*)ı Kadir gecesinde indir(*meye başla*)dık.* (Habibim!) *Sana hangi vâsıta-i ma'rifet bildirdi ki leyle-i Kadir âlî bir gecedir? O Kadir gecesi (*ibadet*), bin ay (*ibadet*)ten hayırlıdır. O gece, melekler ve Cebrâil, rablerinin izniyle her bir emirden nâşî fevç, fevç (*yeryüzüne*) iner. O (*gece*) tâ şafak sökene kadar tamamıyla eminliktir*."[215]

Bu sûre-i şerifenin sebeb-i nüzûlü hakkında müteaddit rivayetler vardır. Bunlardan birisi Vâhidî'nin Mücâhid'den bir rivayetidir ki: Bir kere Resûl-i Ekrem ashâb-ı kirâma Benî İsrâil'den birisinin silâhını kuşanarak fîsebîlillâh bin sene cihad ettiğini bildirmişti. Ashâb-ı Nebî aleyhi's-selâm buna taaccüp etmeleri üzerine Cenâb-ı Hak bu Kadir sûresini inzâl buyurmuştur.[216]

Bu sûreden sonra Buhârî, Ebû Hüreyre'nin bervech-i âtî bir hadisini sevkediyor: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Kim ki ramazanda orucun farz bir ibadet olduğuna inanarak sevabından ümitvar olarak oruç tutarsa, geçmiş küçük günahları mağfiret olunur. Yine kim ki leyle-i Kadir'de bu gecenin ulüvv-i kadrine inanarak rızâ-yı ilâhîden ve onun sevabından ümitvar olarak bu geceyi ibadetle ihya ederse, küçük günahları mağfiret olunur.*"[217]

Hadisteki “kāme” lafzını yalnız namazla değil “envâ-i ibadetle ihya” diye tercüme ettik. Kadir gecesi yalnız namaz kılınmaz. Dua edilir, Kur’an okunur. Bunlar da mesnûndur. Hatta Süfyân es-Sevrî, “Kadir gecesi dua ve istiğfar etmek namazdan sevimlidir; Kur’an okuyup sonra dua etmek daha güzeldir” demiş. Tercümesi 951 numara ile gelecek olan Hazret-i Âişe hadisinde görüleceği üzere, Resûl-i Ekrem efendimiz ramazanın aşr-i ahîri girince ibadet hususunda müstesna bir say‘ ü ictihad arzederdi. Geceleri envâ-i ibâdât ile ihya eder ve ailesi efradını ibadet için ikaz buyururdu. Ramazan geceleri tertîl ile Kur’an okurdu.[218] Bu cihetle efdal olan leyle-i Kadr’i namaz, kırâat-i Kur’ân, dua beynini cemederek ihya etmektir. Namaz hususunda da üzerinde namaz borcu olan kimsenin nâfileye takdimen hiç olmazsa beş vakit kazâ namazı kılması efdaldir. Kazâ yoksa nâfile olarak kılar. Dua hakkında sünen sahiplerinin Âişe radıyallahu anhâdan rivayetlerine göre, Âişe hazretleri diyor ki: Resûl-i Ekrem’e, “Yâ Resûlellah! Kadir gecesine rastlarsam nasıl dua edeyim?” diye sordum. Resûlullah, “*Allahümme inneke afüvvün tühibbü’l-afve fa‘fü annî*[219] (Allahım! Sen affedersin, affetmeyi seversin. Benden sâdır olan günahları da affet!) *diye dua et*” buyurdu.

---

214 ed-Duhân, 44/4.

215 إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ. وَمَا أَدْرَاكَ مَا لَيْلَةُ الْقَدْرِ. لَيْلَةُ الْقَدْرِ خَيْرٌ مِنْ أَلْفِ شَهْرٍ. تَنَزَّلُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ فِيهَا بِإِذْنِ رَبِّهِمْ مِنْ كُلِّ أَمْرٍ. سَلَامٌ هِيَ حَتَّى مَطْلَعِ الْفَجْرِ.

el-Kadr, 1-5.

216 {Rivayet benzer ifadelerle Beyhakī’de mevcuttur, ancak ‘*bin sene*’ ifadesi yerine ‘*bin ay*’ (أَلْفَ شَهْرٍ) ifadesi geçmektedir: BS8606 Beyhakī, *el-Kübrâ*, IV, 496. Aynî’nin, bu şekliyle aktardığı (Aynî, *Umde*, XI, 129) rivayetin metni Vâhidî’de İbn Abbas’tan -radıyallahu anh- şu lafızlarla nakledilmiştir:

عن ابن عباس: ذكر لرسول الله، صلى الله عليه وسلم، رجل من بني إسرائيل حمل السلاح على عاتقه في سبيل الله ألف شهر، فعجب لذلك رسول الله،

صلى الله عليه وسلم، عجبا شديدا، وتمنى أن يكون مثل ذلك في أمته، فقال: يا رب، جعلت أمتي أقصر الأمم أعمارا، وأقلها أعمالا.فأعطاه الله تعالى ليلة القدر.

Vâhidî, *et-Tefsîru'l-vasît*, IV, 537, no: 1416.}

217 عن أبي هريرة عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: من صام رمضان إيمانا واحتسابا غفر له ما تقدم من ذنبه. ومن قام ليلة القدر إيمانا واحتسابا غفر له ما تقدم من ذنبه (رواه البخاري في باب فضل ليلة القدر).

{B2014 Buhârî, Fazlü leyleti'l-Kadr, 1.}

218 {B2024 Buhârî, Fazlü leyleti'l-Kadr, 5. Yukarıda verilen "Ramazan geceleri tertîl ile Kur'an okurdu." ifadesi kaynakta yer almamakta, ayrıca diğer kaynaklarda da bu şekilde bir ziyade tespit edilememiştir.}

219 {İM3850 İbn Mâce, Duâ, 5.} اللهم إنك عفو تحب العفو فاعف عني.

947

•.•.•

عَنِ ابْنِ عُمَرَ ﵄ أَنَّ رِجَالًا مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ ﷺ أُرُوا لَيْلَةَ الْقَدْرِ فِي الْمَنَامِ فِي السَّبْعِ الْأَوَاخِرِ فَقَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ أَرَى رُؤْيَاكُمْ قَدْ تَوَاطَأَتْ فِي السَّبْعِ الْأَوَاخِرِ فَمَنْ كَانَ مُتَحَرِّيهَا فَلْيَتَحَرَّهَا فِي السَّبْعِ الْأَوَاخِرِ.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radıyallahu anhümâdan şöyle rivayet edilmiştir: Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin ashabından bazı kimselere leyle-i Kadir rüyada (ramazanın) seb'-i evâhirinde (taraf-ı ilâhîden) gösterildi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem de ashabına, "Rüyanızı biliyorum, ramazanın seb'-i evâhirine tevâfuk etmiştir. Kim ki leyle-i Kadr'i aramaya cehdederse, onu ramazanın seb'-i evâhirinde arasın!" buyurdu. {B2015 Buhârî, Fazlü leyleti'l-Kadr, 2.}

İZAHI

Tercümemizde kavis içinde "taraf-ı ilâhîden" suretinde gösterdiğimiz kaydı şârih Kastallânî'nin *İrşâdü's-sârî*'sinden istifade ettik. Hadiste mükerrer surette zikredilen "seb'-i evâhir", ramazanın yirmi birinden itibaren devam eden yedi gecedir ve yirmi yedinci gece de dahildir; yirmi sekiz, yirmi dokuz, otuzuncu geceler hariçtir. Fakat tercümesi bundan sonra gelecek olan Ebû Saîd el-Hudrî ve İbn Ömer hadislerinde aşr-ı evâhirde aranılması zikredildiğine göre, bu üç gecenin de içlerinde Kadir bulunması ihtimali bulunan yedi geceye ilâve edilmesi icap eder.

Leyle-i Kadir'in tayininde ulemâ ihtilâf etmiştir. Ramazanın 1, 17, 18, 19, 21, 23, 25, 27, 29, 30. gecelerinden her birini iltizam edenler vardır. Bazıları da bunların tek gecelerinden birisinde olduğuna hükmetmişlerdir. Ramazanın bütün gecelerinden birisinde aranmalıdır diyenler de var. Bütün senenin gayri muayyen bir gecesine şümulü de iddia edilmiştir.

İmam Ebû Hanîfe, "Leyle-i Kadir ramazandadır; fakat kâh tekaddüm kâh taahhur eder" demiştir. İmam Ebû Yûsuf'la İmam Muhammed indinde, ramazanın gayri muayyen bir gecesidir. Fakat ileri, geri tekaddüm ve teahhuru yoktur. İmâmeyn'den ramazanın nısf-ı ahîri de rivayet edilmiştir. İmam Şâfiî indinde ramazanın aşr-ı ahîrindedir, ramazanın aşr-ı ahîri gecelerinden başka bir geceye intikal de etmez! Kıyamete kadar bu mübarek gece bâkidir de.

Hanefî Ebû Bekir er-Râzî, "Leyle-i Kadir, aylardan hiçbir aya mahsus değildir" demiştir ki Hanefîler'in muhtarıdır. Hatta Kādîhan sâhib-i mezhep İmam Ebû Hanîfe'den meşhur olarak menkul olan kavil, leyle-i Kadir'in senenin bütün gecelerini devrettiği suretindedir. Ebû Hanîfe hazretlerine göre, leyle-i Kadir kâh ramazanda olur kâh başka aylar dahilinde bulunur. İbn Mes'ûd, İbn Abbas, İkrime ve daha başkalarından sahîhan menkul olan da budur. İmam Necmeddin Ömer en-Nesefî manzumesinde,

وليلة القدر بكل شهر
دائرة وعيناها فادر

beytiyle, Hanefîler'ce leyle-i Kadir'in senenin her ayını devrettiğini ifade etmiştir. İmam Ebû Hanîfe'nin ictihadı, leyle-i Kadir'in birtakım hikem ve mesâliha mebnî, ihfâ buyurulmuş olması esasına tamamıyla muvâfıktır.

أي خواجه چه كويى زشب قدر نشاني
هرشب شب قدر است اكر قدر بداني

Beytinde de bu hakikat terennüm edilmiştir ki: "Ey efendi! Leyle-i Kadir'in bize niçin birtakım alâmetlerinden bahsediyorsun? Eğer sen zamanın kadr ü kıymetini bilirsen her gece, Kadir gecesidir" demektir.

Şîa ve bazılarının hikâye ettiğine göre revâfız leyle-i Kadir ref'olunmuştur derler.

Ebû Saîd el-Hudrî hadisinde "*Leyle-i Kadir'i ramazanın aşr-ı evâhirinde arayınız*" kavl-i şerifi[220] –ki bundan sonra tercüme edeceğiz–. Bu, ehl-i dalâleti reddetmek için en açık bir hüccettir. Ne derecede gariptir ki Fâkihânî *Umde Şerhi*'nde bu Şîa itikadını Hanefî fukahasından da nakletmek istemiştir. Fakat bu bir bühtandan ibarettir, doğru değildir. Hulâsa edelim: Hanefîler'in İbn Mes'ûd ve İbn Abbas gibi fukahâ-i sahâbîye istinat eden noktainazarını izah ettik. Bu vesile ile bir de İbn Âbidîn merhumun mu'teberât-ı Hanefiyye'den cemettiği nukūl-i fıkhiyyeyi hulâsa edelim: *Kâfî*'de leyle-i Kadir ramazana mahsustur. Fakat İmâm-ı Âzam'a göre ramazandan tekaddüm ve teahhur eder. İmâmeyn'e göre tekaddüm, teahhur etmez. Sâhib-i *Muhît* de, "Leyle-i Kadir hakkındaki ulemânın ihtilâfına vâkıf bir kimse, leyle-i Kadir'e izâfe ederek yemin etse, İmâm-ı Âzam'ın kavliyle fetva verilir. Eğer bu ihtilâfı bilmeyen avâm-ı nâstan birisi yemin ederse, bu da ramazanın yirmi yedinci gecesine sarfolunur. Çünkü avam, Kadir gecesini yirmi yedinci gece itikad eder ki bu, Kadir hakkındaki akvâl-i ulemâdan birisidir. Ehâdîs-i sahîhada ramazanın aşr-ı ahîri, seb'-i evâhir gibi eyyâm-ı mahdûde ve muayyene, hep bu hadislerin şerefvârit olduğu zamanlara, günlere mahsustur. Bu da hazret-i imamın Kadir hakkındaki bir kavlidir. Muhyiddin İbnü'l-Arabî *Fütûhât-ı Mekkiyye*'sinde, "Nâs, leyle-i Kadir'in tayini zamanında ihtilâf etmiştir. Bunlardan bazıları, senenin bütün günleri arasında devreder. Ben de leyle-i Kadir'i kâh şâbanda kâh rebîülevvelde kâh ramazanda gördüm. Fakat ekseriyetle gördüğüm ramazanın aşr-ı ahîridir. Bir kere de ramazanın ortasında ve tek olmayan bir gecede gördüm. Binaenaleyh Kadir gecesi senenin muayyen bir ayının çift veya tek gecelerinde deveran eder sözünün sıhhati sabit değildir" diyor. Leyle-i Kadir hakkında ulemânın akvâl-i muhtelifesi kırk dörde bâliğ olduğu, bunlardan yekdiğerinde tedâhülü mümkün olanları bertaraf edilirse, sağlam yirmi beş türlü ictihad bulunduğu haber veriliyor.

Mi'râcü'd-dirâye'de de, "Leyle-i Kadir, faziletli bir gecedir. Bu geceyi aramak müstehaptır. Bu gece senenin bütün gecelerinin efdalidir. Bu gecede işlenen bir hayr ü ibâdet, başka gecelerde işlenen ibadetlerin binine muadildir" deniliyor. Saîd b. Müseyyeb'den de, "Kadir gecesi yatsı namazında cemaatte hazır bulunan musallî, Kadir faziletinden nasibini alır" dediği naklediliyor ki İbn Müseyyeb'in bu kavlini İmam Mâlik, İbn Ebû Şeybe, Beyhakī nakletmişlerdir. İmam-ı Âzam efendimizin Kadir, sene dahilinde seyr ü devreder dediğine göre, bir sene bilâfasıla yatsı namazını cemaatle eda eden müminin İbn Müseyyeb'e ve hazreti imama göre, Kadr'e isabet ettiğinde şüphe yoktur.

Beyhakī'nin Enes b. Mâlik'ten rivayetine göre, "*Kim ki ramazan ayı çıkıncaya kadar akşam ve yatsı namazlarını cemaatle eda ederse, Kadir gecesinin fezâilinden âzami nisbette nasipdar olur*" buyurulmuştur.[221]

LEYLE-İ KADİR'İN HİKMET-İ İHFÂSI

Tuhfetü'l-merzıyye'de deniliyor ki: Cenâb-ı Hak birtakım umuru, birtakım mesâlih-i hafiyyeye mebnî gizlemişti: Leyle-i Kadir'i, senenin bütün gecelerinde gizlemiştir. Tâ ki müminler bu mübarek geceye tesadüf etmek için her geceyi ganimet bilsinler de ibadetle ihya etmeye, hiç olmazsa akşam ve yatsı namazlarını cemaatle kılmaya sa'yetsinler. Cuma gününde sâat-i icâbeti gizlemiştir. Tâ ki cumanın her saatinde mütefekkir ve şuurlu bir halde bulunsunlar için. Salât-ı vüstâyı, beş vakit namaz içinde; ism-i â'zamı, sair esmâ-i ilâhiyye arasında; rızâ-yı ilâhîyi, bütün taat ve ibâdât içinde, kıyâm-ı kıyâmet, zamân-ı mevt gibi daha birtakım şeyleri ait oldukları eşya arasında gizlemiştir. Hepsinde müşterek bulunan gaye, müminleri Allah'a, mukaddes vazifelerine ve vâcibât-ı dîniyyelerine dâimî bağlı bulundurmaktır. Bu izahımıza serâmedân-i uşşâktan İbn Fârız hazretlerinin şu beytini iat ederek nihayet veriyoruz:

وكل الليالي ليلة القدر إن دنت
كما كل أيام اللقا يوم جمعة

"Hakk'ın tecellî edip yaklaştığı bütün geceler birer Kadir gecesidir. Nasıl ki bütün eyyâm-ı vuslat, birer cuma günüdür" demektir.

220 {B2018 Buhârî, Fazlü leyleti'l-Kadr, 3.}
221 {Beyhakī, *Şuabü'l-îmân*, V, 283, no: 3433.}

948

•.•.•

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ ﵁ قَالَ اعْتَكَفْنَا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ الْعَشْرَ الْأَوْسَطَ مِنْ رَمَضَانَ فَخَرَجَ صَبِيحَةَ عِشْرِينَ فَخَطَبَنَا وَقَالَ إِنِّي أُرِيتُ لَيْلَةَ الْقَدْرِ ثُمَّ أُنسِيتُهَا أَوْ نُسِّيتُهَا فَالْتَمِسُوهَا فِي الْعَشْرِ الْأَوَاخِرِ فِي الْوِتْرِ وَإِنِّي رَأَيْتُ أَنِّي أَسْجُدُ فِي مَاءٍ وَطِينٍ فَمَنْ كَانَ اعْتَكَفَ مَعَ رَسُولِ اللّٰهِ ﷺ فَلْيَرْجِعْ فَرَجَعْنَا وَمَا نَرَى فِي السَّمَاءِ قَزَعَةً فَجَاءَتْ سَحَابَةٌ فَمَطَرَتْ حَتَّى سَالَ سَقْفُ الْمَسْجِدِ وَكَانَ مِنْ جَرِيدِ النَّخْلِ وَأُقِيمَتِ الصَّلَاةُ فَرَأَيْتُ رَسُولَ اللّٰهِ ﷺ يَسْجُدُ فِي الْمَاءِ وَالطِّينِ حَتَّى رَأَيْتُ أَثَرَ الطِّينِ فِي جَبْهَتِهِ ﷺ .

TERCÜMESİ

Ebû Saîd el-Hudrî radıyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: (Bir sene) Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ile beraber ramazanın aşr-ı evsatında itikâf etmiştik. Resûlullah yirminci (gün)ün sabahı (itikâf mahallinden) çıktı, bize bir hutbe irat etti de müteakiben şöyle buyurdu: "(Menâmımda) bana leyle-i Kadir'(in bütün alâmâtı) gösterildi, sonra unutturuldu. Yahut ben onu unuttum. (Ashabım!) Siz leyle-i Kadir'i ramazanın aşr-ı ahîrinde, tek (gece)de arayınız! Ben (menâmımda) kendimi su ve balçık içinde secde eder gördüm. Kim ki (benimle yani) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile itikâf ediyorsa, şimdi (itikâf mahalline) çekilsin!" (buyurdu). Biz de yerlerimize çekildik. (Hava açıktı), gökte bir bulut parçası (bile) görmüyorduk. Sonra bir bulut parçası geldi. (Yirmi birinci gece gökten şiddetli bir) yağmur boşandı. Hatta mescidin sakfı (Resûlullah'ın secde mahalline) aktı. Mescidin sakfı hurma ağacından idi. (Sabah) namazı kılındı. Ben Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin suya ve balçığa secde ettiğini (gözümle) gördüm. Hatta (namazdan döndüğünde Resûlullah'a baktım) sallallahu aleyhi ve sellemin alnında (ve burnunda) çamur eseri gördüm. {B2016 Buhârî, Fazlü leyleti'l-Kadr, 2.}

İZAHI

Tercümede kavis içinde görülen ziyadelerin hepsi, tercüme ettiğimiz hadisten sonra Buhârî'nin *Sahîh*'inde tahrîc ettiği diğer bir tarîk-i rivayetinden istifade edilerek gösterilmiştir.

"Leyle-i Kadir bana gösterildi; fakat unutturuldu yahut ben unuttum" cümlesindeki terdîd, râvinin şekkidir. *Buhârî*'de bu hadisi Ebû Saîd el-Hudrî'den rivayet eden Ebû Seleme'dir. Müslim'in yine Ebû Seleme vasıtasıyla gelen bir rivayet tarikinde daha fazla mâlûmat vardır ve şöyledir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ramazanda aşr-ı evvelde itikâf etti. Sonra aşr-ı evsatta (keçeden mâmul) bir Türk çadırında itikâf buyurdu. Kapı yerinde bir hasır bulunuyordu. Ebû Saîd diyor ki: Resûlullah bu hasırı eliyle aldı: Çadırın bir tarafına koydu. Sonra başını dışarı çıkardı. Mescidde bulunan zevata söylemeye başladı. Halk Resûlullah'a yaklaştı. Resûl-i Ekrem, "*Ben, şu* (Kadir) *gecesini arayarak aşr-ı evvelde itikâf etmiştim. Sonra aşr-ı evsatta itikâf*(a devam) *ettim. Sonra bana gelen melek geldi ve bana, "Leyle-i Kadir aşr-ı evâhirdedir" dedi. Benimle beraber itikâfta bulunanlar dilerlerse aşr-ı evâhirde de itikâf etsinler! buyurdu. Nâs da Resûlullah da itikâf eylediler. Bana leyle-i Kadir tek gecede gösterildi.*"[222]

Müslim'in, buradan alt tarafı Buhârî'nin rivayetinin aynıdır. Müslim'in bu rivayetine göre, Resûl-i Ekrem itikâfa, ramazanın aşr-ı evsatında değil ibtidâsında girmiştir. İtikâf buyurdukları da bir Türk çadırı imiş. Nevevî, bunun keçeden mâmul ufak ve müstedîr bir çadır olduğunu bildiriyor. Ali el-Kārî de *Mişkât Şerhi*'nde bu çadıra Harkan denildiğini, Fârisî'de de Harkâh denildiğini haber veriyor (*Mirkāt*, II, 560).

SUAL. Bu hadiste mühim bir şüphenin hatıra gelmemesi mümkün değildir. Bu da Resûl-i Ekrem'e menâmında leyle-i Kadir'in gösterilmesi, sonra unutturulması veya kendisinin unutması. Bu meselede Resûlullah hakkında nisyan kabul edilirse, sair ahkâm ve mesâilde de câiz olmak ve kabul edilmek icap eder. Bu ise yegâne vazîfe-i nübüvvet ve risâlet olan ümmete tebliğ vazifesinin fevtolmasını muktezîdir.

CEVAP. Resûl-i Ekrem üzerine ümmete tebliği vâcip olan ahkâmı nisyan câiz değildir. Nisyan câiz olsa ve fiilen vâki olsa bile, Cenâb-ı Hak tarafından resulüne tezkir buyurulur hatırlatılır.

---

222 عن أبي سعيد الخدري رضي الله عنه قال إن رسول الله صلى الله عليه وسلم اعتكف العشر الأول من رمضان. ثم اعتكف العشر الأوسط في قبة تركية

على سدتها حصير. قال فأخذ الحصير بيده فنحاها في ناحية القبة, ثم أطلع رأسه فكلم الناس فدنوا منه فقال: إني اعتكفت العشر الأول ألتمس هذه الليلة ثم اعتكفت العشر الأوسط. ثم أتيت فقيل لي: إنها في العشر الأواخر. فمن أحب منكم أن يعتكف فليعتكف. فاعتكف الناس معه. قال وإني أريتها ليلة وتر [رواه مسلم].

{M٢٧٧١ Müslim, Sıyâm, ٢١٥.}

949

•.•.•

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ الْتَمِسُوهَا فِي الْعَشْرِ الْأَوَاخِرِ مِنْ رَمَضَانَ لَيْلَةَ الْقَدْرِ فِي تَاسِعَةٍ تَبْقَى فِي سَابِعَةٍ تَبْقَى فِي خَامِسَةٍ تَبْقَى.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radıyallahu anhümâdan rivayet edildiğine göre, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "(Ashabım!) Siz leyle-i Kadir'i ramazanın aşr-ı ahîrinde arayınız! Leyle-i Kadir ya ramazandan dokuz (gece) kala yahut yedi (gece) kala ya da beş (gece) kaladır." {B2021 Buhârî, Fazlü leyleti'l-Kadr, 3.}

İZAHI

Muharrerât-i Arabiyye'de usul, ayın on beşine kadar, günlerin adedi olduğu gibi yazılır. Fakat on beşinden sonraki nısıf ayda ayın hitâmına kaç gün kaldıysa hîn-i târihte o zikredilir.

Meselâ ramazân-ı şerifin yirmi beşinci günü tesbiti arzu edilen bir hadiseye وقع في خمس يبقين من رمضان "Ramazanın hitamına beş gün kala cereyan etmiştir" denir. Bu hadîs-i şerifteki tarihler de böyledir. Binaenaleyh leyle-i Kadr'i ramazanın yirmi birinci, yirmi üçüncü, yirmi beşinci gecelerinde müterakkıb olunuz! demek olur.

950

•.•.•

وَعَنْهُ ﷺ فِي رِوَايَةٍ قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ هِيَ فِي الْعَشْرِ الْأَوَاخِرِ هِيَ فِي تِسْعٍ يَمْضِينَ أَوْ فِي سَبْعٍ يَبْقَيْنَ يَعْنِي لَيْلَةَ الْقَدْرِ.

TERCÜMESİ

Yine İbn Abbas radıyallahu anhümâdan gelen bir rivayette Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem: O (Kadir gecesi ya) ramazanın aşr-ı ahîrinde geçen dokuz (gece)dedir yahut geri kalan yedi (gece)dedir. {B2022 Buhârî, Fazlü leyleti'l-Kadr, 3.}

İZAHI

Şârih Kirmânî diyor ki: Aşr-ı ahîrden dokuz gece geçtiğine göre, ramazanın yirmi dokuzuncu gecesi olur. İkinci fıkrada iki ihtimal vardır: Ramazanın yirmi üçüncü gecesi olmak yahut yirmi üçüncü geceden ramazanın sonuna kadar geri kalan yedi geceden gayri muayyen bir gecede bulunmak.

Übey b. Kâ'b "Leyle-i Kadr, ramazanın yirmi birinci gecesinde olduğuna yemîn edebilirim" demiştir.

951

•.•.•

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهَا قَالَتْ كَانَ النَّبِيُّ ﷺ إِذَا دَخَلَ الْعَشْرُ شَدَّ مِئْزَرَهُ وَأَحْيَا لَيْلَهُ وَأَيْقَظَ أَهْلَهُ.

TERCÜMESİ

Âişe radıyallahu anhâdan şöyle dediği rivayet edilmiştir: (Ramazanın) aşr-ı ahîr(i) girince, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (ibadet hususunda) ciddi bir sa'y ü ictihad arzerderdi. Gecesini ihya eder, ehl ü ailesini de (ibadet için) uyandırırdı. {B2024 Buhârî, Fazlü leyleti'l-Kadr, 5.}

İZAHI

Metn-i hadîsteki "şedd-i mi'zer" (izârını sağlamca bağlamak) ibadet için müstesna bir sa'y ü ihtimam arzetmekten kinaye olduğu için bu suretle tercüme ettik. Bazı şârihler de "Kadınlarına yaklaşmaktan içtinap ederdi" diye tefsir etmişlerdir.

KİTÂBÜ'L-İ'TİKÂF

كِتَابُ الِاعْتِكَافِ

بسم الله الرحمن الرحيم

Bu bab umumiyetle mesâcid-i şerifede itikâfa dair ehâdîs-i şerifeyi muhtevidir.

İtikâf lugaten, bir mahalde ve bir şey üzerinde mebrûr olsun veya olmasın habs-i nefs edip tevakkuf eylemek mânasınadır. Hazret-i İbrâhim'in babasına ve kavmine hitaben, مَا هٰذِهِ التَّمَاثِيلُ الَّتِي أَنْتُمْ لَهَا عَاكِفُونَ "*Kendilerine ibadette ısrar ettiğiniz bu timsaller nedir ki*"[223] demesi, gayri mebrûr ve gayri meşrû ibadette ısrar cümlesindendir. Şeriat ıstılahında itikâf, rızâ-yı bârîye takarrub için sıfat-ı mahsusa ile mescidde ikamettir. Müellif Buhârî'nin mesâcidi كلها diye tâmim etmesi itikâfı, mesâcid-i selâseye yani Mescid-i Harâm, Mescid-i Nebî aleyhi's-selâm, Mescid-i Aksâ'ya tahsis edenleri red içindir. İtikâfı, cuma kılınan mescide tahsis eden İmam Mâlik'in *Müdevvene*'deki kavli ile Hanbelîler'in ictihadı da reddedilmiş oluyor. İmam Ebû Hanîfe, "Beş vakit cemaatle namaz kılınan mescidde itikâf câizdir" demiştir. Çünkü itikâf, namaza intizar için mescidde tevakkuf demek olduğundan itikâfın beş vakit namaz kılınan mescide ihtisası lâzımdır.

İTİKÂFIN HÜKMÜ

Bazı Hanefî kitaplarında itikâfın müstehap olduğu kaydedilmiştir. *Muhît*'te sünnet-i müekkede olduğu, *Mebsut*'ta kurbet-i meşrûa bulunduğu zikredilmiştir. *Münyetü'l-müftî*'de de sünnettir denilmiştir. İtikâfın nâfile olarak en azı, Ebû Hanîfe'ye göre bir gündür. İmam Mâlik'in mezhebi de böyledir. İmam Ebû Yûsuf'a göre bir günün ekser-i evkātıdır. İmam Muhammed indinde bir saattir. İmam Şâfiî'nin ve bir rivayete göre, İmam Ahmed b. Hanbel'in mezhebi de böyledir. Ebû Bekir er-Râzî'nin İmam Mâlik'ten rivayetine göre müddet-i i'tikâf on gündür.

Oruç, itikâf-ı vâcibin şerâiti cümlesindendir. Ebü'l- Berekât Hanbelî İbn Teymiyye, oruç şartı eimme-i erbaa ile etbâ'larının mezhebidir. Ali, İbn Ömer, İbn Abbas, Âişe, Şa'bî, Nehaî, Mücâhid, Kāsım b. Muhammed, Nâfi', İbn Müseyyeb, Evzâî, Zührî, Sevrî, Hasen b. Hay'dan rivayet olunan da böyledir. Abdullah b. Mes'ûd, Tâvûs, Ömer b. Abdülazîz, Ebû Sevr, Dâvûd, İshak, bir rivayette Ahmed b. Hanbel'e göre itikâfta, nâfile olsun vâcip olsun oruç şart değildir.

İmam Şâfiî'nin kavl-i cedîdi de böyledir. Ebü'l-Berekât'ın naklettiği kavl-i kadîmidir.

İTİKÂFA NİYET.

"Allah rızâsı için şu mescidde şu kadar gün itikâf ve ikamete niyet ettim" demek yahut kalben tasdik etmek veya her ikisini cemetmektir. Abdest almak, gusletmek, abdest bozmak gibi bir lüzum üzerine harice çıkabilir. Yoksa bir mu'tekif bilâlüzum harice çıkarsa itikâfı bozulur.

İtikâf, yalnız ümmet-i İslâmiyye'nin hususatından da değildir. **وَعَهِدْنَا إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَنْ طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ** kavl-i şerifi[224] mûcibince İbrâhim ve İsmâil aleyhime's-selâm zamanlarında teşrî' buyurularak devam edegelmiş bir sünnet-i kadîmedir.

---

223 el-Enbiyâ, 21/52.
224 el-Bakara, 2/125.

952

•.•.•

عَنْ عَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ ﷺ وَرَضِيَ اللهُ عَنْهَا أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ كَانَ يَعْتَكِفُ الْعَشْرَ الْأَوَاخِرَ مِنْ رَمَضَانَ حَتَّى تَوَفَّاهُ اللهُ ثُمَّ اعْتَكَفَ أَزْوَاجُهُ مِنْ بَعْدِهِ.

TERCÜMESİ

Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin zevcesi Âişe radıyallahu anhâdan rivayet edildiğine göre, Resûl-i Ekrem ramazandan aşr-ı ahîrde itikâf ederdi. Bu âdet-i seniyyelerine Allah'ın, habibini vefata daveti zamanına kadar devam etmiştir. İrtihâl-i nebevîden sonra Resûlullah'ın zevceleri itikâf etmişlerdir. {B2026 Buhârî, İ'tikâf, 1.}

İZAHI

Bu hadîs-i şerifin unvanında Buhârî meâl-i münîfi bervech-i âtî âyet-i kerîmeyi zikretmiştir: "(Ey müminler!) *Mescidlerde itikâfı ihtiyâr ettiğiniz sırada kadınlara yaklaşmayınız! İtikâf için tayin buyurulan hudûd-ı ilâhiyye budur. Sakın bu hudud(*u tecavüz*)e yaklaşmayınız! İşte bu suretle Cenâb-ı Hak insanlara mütenebbih olsunlar için âyât ve ahkâmını beyan buyurur.*"[225]

Bu âyet-i kerîme de itikâfın mescidden başka bir yerde câiz olmadığına delâlet eder. Çünkü itikâf, mescid haricinde sahih olsaydı kadına mübâşiretin haram olması, itikâfın hasâisinden addedilmezdi. Bunun için takarrüb bilicmâ itikâfa münâfidir. Âyet-i kerîmede mesâcidin zikredilmesinden de itikâfın ancak mescidde edası matlup olduğu mâlûm olmuştur.

Hadisten müstefâd olan hüküm, ramazanın aşr-ı ahîrinde erkekler için itikâfın müstehap olduğudur. Kadınların itikâfı hakkında ulemânın ihtilâfı vardır: Nevevî, "Bu hadise nazaran kadınların itikâflarının da sahih olması icap eder. Resûl-i Ekrem kadınların itikâfına müsaade etmiştir" diyor. İmam Ebû Hanîfe'ye göre kadınların, evlerinin mescid ittihaz ettikleri bir köşesinde itikâf etmeleri sahih olur. Erkekler için evindeki mescid ittihaz ettiği mahallinde itikâf etmek sahih değildir. İmam Şâfiî'nin kavl-i kadîmi de böyledir. Fakat ashâb-ı Şâfiî nazarında sâhib-i mezhebin bu kadim ictihadı zayıftır.

---

225 وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ تِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِ فَلَا تَقْرَبُوهَا كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ اٰيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ.

[el-Bakara, 2/187.]

953

•.•.•

وَعَنْهَا رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهَا قَالَتْ وَإِنْ كَانَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ لَيُدْخِلُ عَلَيَّ رَأْسَهُ وَهُوَ فِي الْمَسْجِدِ فَأُرَجِّلُهُ وَكَانَ لَا يَدْخُلُ الْبَيْتَ إِلَّا لِحَاجَةٍ إِذَا كَانَ مُعْتَكِفًا.

TERCÜMESİ

Yine Âişe radıyallahu anhâdan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem mescidde (itikâfta) iken başını hücreme sokar (ve eğer)di; ben de saçını (hayız olduğum halde) tarardım. Bu muhakkaktır. Yine Resûlullah itikâfta iken odama girmezdi. Yalnız (abdest bozmak gibi beşerî) bir ihtiyaç üzerine girerdi. {B2029 Buhârî, İʿtikâf, 3.}

İZAHI

Bu hadisin *Sahîh-i Buhârî*'de bir tarîk-i rivayetinde Âişe hazretlerinin Resûl-i Ekrem'in başını hayız iken taradığı kaydedildiğinden tercümede buna işaret ettik. Resûl-i Ekrem'in başını eğdiğini de bu rivayet tarikinden istifade ve tercümede işaret ettik. Sonra metn-i hadîsteki "hâcet" lafzını Zührî büyük, küçük kazâ-yı hâcet ile tefsir ettiğinden bunu da kavis içinde gösterdik. Böyle beşerî bir zaruretin müstesna olduğunda ulemâ ittifak etmiştir. İyâde-i marîz, cuma ve cenazeye hazır olmak gibi ihtiyaçların müstesna olup olmadıklarında ulemâ ihtilâf etmişlerdir. Ashap ve tâbiî ulemâsından bazıları muʿtekifin bunlarda hazır olmasını tecviz etmişlerdir. Sevrî ve Abdullah b. Mübârek de cevaza kāil olmuşlardır. Bazıları da bunları tecviz etmemişlerdir. Muʿtekifin meclis-i ilimde hazır olması da zemîn-i ihtilâf olmuştur. İmam Mâlik tecviz etmemiştir. Fakat pek çok âlim bunun cevazına, hatta müstehap olduğuna hükmetmişlerdir. Dikiş, nakış, tezhip, teclid, yazı gibi cami dahilinde iştigale yakışır sanayi ile itikâftaki kimsenin iştigali ve kelâm-ı mubah olmak üzere, halk ile görüşmesi tecviz edilmiştir. İmam Mâlik sanatkâr bir mutekifin esnâ-yı iʿtikâfta sanatı ile iştigali itikâfını iptal eder demiştir ki İmam Şâfiî'nin kavl-i kadîmi de böyledir.

Mu‘tekifin lüzum ve zaruret olmaksızın bir mescidden başka bir mescide nakli, itikâfı iptal eder. Mescid yıkılmak gibi bir zaruret hali müstesnadır.

954

•.•.•

عَنْ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ سَأَلَ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ كُنْتُ نَذَرْتُ فِي الْجَاهِلِيَّةِ أَنْ أَعْتَكِفَ لَيْلَةً فِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ قَالَ فَأَوْفِ بِنَذْرِكَ.

TERCÜMESİ

Ömer (b. Hattâb) radıyallahu anhtan rivayet edildiğine göre Ömer, (Ci'râne'de) Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden "(Yâ Resûlellah)! Mescid-i Harâm'da bir gece itikâf etmeyi Câhiliye (zamanın)da nezretmiştim; (ne buyurulur?)" diye sormuş. Resûlullah, "Nezrini ifa et!" buyurmuştur. {B2032 Buhârî, İ'tikâf, 5.}

955

•.•.•

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ أَرَادَ أَنْ يَعْتَكِفَ فَلَمَّا انْصَرَفَ إِلَى الْمَكَانِ الَّذِي أَرَادَ أَنْ يَعْتَكِفَ فِيهِ إِذَا أَخْبِيَةٌ خِبَاءُ عَائِشَةَ وَخِبَاءُ حَفْصَةَ وَخِبَاءُ زَيْنَبَ فَقَالَ الْبِرَّ تَقُولُونَ بِهِنَّ ثُمَّ انْصَرَفَ فَلَمْ يَعْتَكِفْ حَتَّى اعْتَكَفَ عَشْرًا مِنْ شَوَّالٍ.

TERCÜMESİ

Âişe radıyallahu anhâdan rivayet edildiğine göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (bir sene) ramazanın aşr-ı ahîrinde itikâf etmek istedi. Mescidde itikâf etmek istediği mahalle vardığında (üç) çadır kurulmuş olduğunu gördü. (Bunlar) Âişe çadırı, Hafsa çadırı, Zeyneb çadırı idi. Resûlullah, ("Bu çadırlar da nedir?" diye sorup ezvâc-ı tâhirâta ait olduklarını öğrenince), "Bu yaptıklarını birr ü takvâ mı zannederler?" buyurup sonra geri döndü ve itikâf buyurmadı. Tâ şevvalin aşr(-i evvel)inde itikâf eyledi. {B2034 Buhârî, İ'tikâf, 7.}

İZAHI

Bu hadisi Buhârî, kadınların itikâfı hakkında açtığı bir babında tahrîc etmiştir. Bu hadisten evvel Buhârî'nin bir rivayet tariki daha vardır ve bundan daha vâzıhtır. Bunu da bervech-i âtî nakil ve tercüme ediyoruz.

Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ramazanın aşr-ı ahîrinde itikâf etmek itiyadında idi. Ben Resûlullah için softan bir çadır kurardım. Sabah namazını kılardı. Sonra bu çadıra girerdi. Hafsa da bir çadır kurmak için Âişe'den izin istedi. Hazret-i Âişe de Hafsa'ya izin verdi. Bu da bir çadır kurdu. Zeyneb bint Cahş bunu görünce o da başka bir çadır kurdu. Sabah olup da Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bu çadırları gördüğünde, "*Bu çadırlar da nedir ki?*" diye sordu. (Hafsa ile Zeyneb'e ait olduğu) haber verildi. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, "*Bunu hayr ü tâat mi sanıyorlar?*" buyurdu ve bu (ramazan) ayında itikâfı terketti (ve emriyle çadır bozuldu.) Sonra Şevvalden aşr-ı evvelde itikâf eyledi.[226]

BU HADİSTEN İSTİFADE EDİLEN HÜKÜMLER

1. Resûl-i Ekrem'in sabah namazını kılıp müteakiben itikâf buyurduklarını Evzâî ve Leys b. Sa'd itikâfa günün evvelinden başlanmasına delil addetmişlerdir. İbn Münzir de bunu ihtiyar etmiştir. Eimme-i erbea ile Nehaî, "On gün veya bir ay itikâf etmek isteyen mu'tekifin gurubdan evvel girmesi de câizdir" demişlerdir. Bunlar Resûl-i Ekrem'in sabah namazından sonra itikâf mahalline girip halktan inkıtâ' ve tahallî buyurmalarını, itikâfın gecenin hulûlünden evvel gündüzün başlaması suretinde te'vil etmişlerdir. Ebû Sevr de "On günlük itikâfa kable'l-gurûb girilir" demiştir.

"İtikâftan bayram gecesi mi yoksa bayram namazını kıldıktan sonra mı" çıkılacağı suretinde itikâfın müntehâsına dair iki kavil vardır: Bunlardan birinci kavil Mâlik, Ahmed b. Hanbel ve daha başkalarınındır. Hatta bunlara bu hususta Ebû Kılâbe ile İbn Miclez de tekaddüm etmiştir. İmam Şâfiî, Leys b. Sa'd, Zührî, Evzâî ve daha başkaları da ikinci kavli ihtiyar edip leyle-i fıtırda mu'tekifin itikâftan çıkması câiz olduğuna kâil olmuşlardır.

2. İtikâf için mescid şarttır. Kadınlar için evlerinde ihticâb meşrû olduğuna göre, eğer itikâf için mescid şart olmasaydı, Hazret-i Âişe'den ibtidâ İsti'zân, sonra taraf-ı risâletten menedilmezdi. İbrâhim b. Uble hadiste, "Bu kadınlar mescidde itikâf etmekle hayr ü ibâdet mi kastediyorlar?" buyurulması, kadınların mescidde itikâf etmeleri câiz olmadığına delâlet eder demiştir.

3. Bir maslahat-i şer'iyye üzerine terk-i efdal câiz olduğu da bu hadisten istifade edilen ahkâm cümlesindendir.

226 {B2033 Buhârî, İ‘tikâf, 6.}

956

•.•.•

عَنْ صَفِيَّةَ زَوْجِ النَّبِيِّ ﷺ وَرَضِيَ اللهُ عَنْهَا أَنَّهَا جَاءَتْ رَسُولَ اللهِ ﷺ تَزُورُهُ فِي اعْتِكَافِهِ فِي الْمَسْجِدِ فِي الْعَشْرِ الْأَوَاخِرِ مِنْ رَمَضَانَ فَتَحَدَّثَتْ عِنْدَهُ سَاعَةً ثُمَّ قَامَتْ تَنْقَلِبُ فَقَامَ النَّبِيُّ ﷺ مَعَهَا يَقْلِبُهَا حَتَّى إِذَا بَلَغَتْ بَابَ الْمَسْجِدِ عِنْدَ بَابِ أُمِّ سَلَمَةَ مَرَّ رَجُلَانِ مِنَ الْأَنْصَارِ فَسَلَّمَا عَلَى رَسُولِ اللهِ ﷺ فَقَالَ لَهُمَا النَّبِيُّ ﷺ عَلَى رِسْلِكُمَا إِنَّمَا هِيَ صَفِيَّةُ بِنْتُ حُيَيٍّ فَقَالَا سُبْحَانَ اللهِ يَا رَسُولَ اللهِ وَكَبُرَ عَلَيْهِمَا فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ إِنَّ الشَّيْطَانَ يَبْلُغُ مِنَ الْإِنْسَانِ مَبْلَغَ الدَّمِ وَإِنِّي خَشِيتُ أَنْ يَقْذِفَ فِي قُلُوبِكُمَا شَيْئًا.

TERCÜMESİ

Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin zevcesi Safiyye radıyallahu anhâdan rivayet olunduğuna göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ramazanın aşr-ı ahîrinde mescidde itikâfta iken Safiyye (hazretleri) Resûl-i Ekrem'i ziyaret etmişti. Bir saat nezd-i peygamberîde görüştükten sonra avdet etmek üzere ayağa kalkmış, Resûlullah da onu menziline geçirmek üzere onunla beraber kalkmış. Ümmü Seleme'nin odası önündeki mescid kapısına geldiğinde ensardan iki kimse oradan (acele) geçmişti de Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme selâm vermişlerdi. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bunlara, "Acele etmeyiniz, durunuz! Yanımdaki kadın Safiyye bint Huyey'dir" buyurdu.

Bu iki ensârî zat, “Yâ Resûlellah! Biz Cenâb-ı Hakk’ı (resulünün lâyık olmayan bir harekette bulunmasından) tenzih ederiz” dediler ve (Resûl-i Ekrem’in Safiyye’nin taʿyîn-i hüviyetine mecburiyet hissetmesi) bunlara ağır geldi. Bunun üzerine Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “Şeytan, insa(n vücudu)nda (deveran eden) kan mesabesindedir. Ben, sizin (temiz) gönüllerinize şeytanın (kötü) bir şüphe atmasından haklı olarak korktum” buyurdu. {B2035 Buhârî, İʿtikâf, 8.}

İZAHI

Tavzîh’te naklolunduğuna göre Bezzâr bu hadisi zikrederek, “Safiyye hadisi münker hadislerdendir” demiş ve şöyle izah etmiştir: Çünkü Resûlullah beşeriyetin en temiz bir simasıdır. Bunun için kendisine tâ kable’l-İslâm cemʿiyyet-i beşeriyye “el-emîn” unvân-ı âlîsini bahşetmiştir.[227] Binaenaleyh bir kimsenin hakk-ı âlîlerinde zann ü şübhede bulunmasından çok uzaktır. Resûlullah hakkında suizanda bulunan ya kâfirdir ya da münafıktır. Çünkü enbiya aleyhimü’s-selâm hakkında suizan, bilicmâ küfürdür. Bezzâr’ın bu taʿnını bazı hadis şârihleri haklı bulmuştur. İmam Şâfiî hazretleri bu hadisin tevcihinde, “Bu iki sahâbînin gönüllerine bir vesvese gelip de kâfir olmalarından Resûl-i Ekrem endişe etti de bunlara makām-ı nasîhatte hakikati bildirmeye mübâderet buyurdu” demiştir.

Bu hadisi Müslim’in Enes b. Mâlik radıyallahu anhtan rivayetinde Resûl-i Ekrem’e mülâki olan sahâbînin iki değil, bir zat olduğu rivayet edilmiştir. İbnü’t-Tîn, Süfyân rivayetinde Buhârî indinde de bir zat olduğu bildirilmiştir. Ekser-i rivâyâtın iki sahâbî olduğuna göre, bir rivayetinin vehmolması muhtemeldir diyor. Fakat Kurtubî bu iki rivayeti şu suretle telif ediyor: Çok muhtemeldir ki Resûl-i Ekrem’e iki sahâbî mülâki olmuştu. Resûl-i Ekrem bunlardan birisine hitap ettiği için Süfyân tarikiyle bir olarak rivayet edilmiştir.

Hadiste bu iki zatın isimleri zikredilmemiştir. Hâfız Bedreddin el-Aynî, bunların Üseyd b. Hudayr ile Abbâd b. Bişr olduklarını naklediyor.

Câmiu'l-usûl'de Üseyd radıyallahu anha, Ebû Yahyâ, Ebû Îsâ denildiği bildiriliyor. Akabe biatında ve Bedir Gazâsı'nda hazır bulunmuş kadîmü'l-İslâm bir sahâbîdir. Vâkıdî'nin rivayetine göre, Ömer b. Hattâb ile beraber Câbiye'de ve Beytülmakdis'in fethinde bulunmuştur. On sekiz hadis rivayet etmiştir. Kendisinden Enes b. Mâlik'in, Ebû Saîd el-Hudrî'nin rivayetleri vardır. Resûl-i Ekrem, "*Üseyd b. Hudayr ne iyi insandır*"[228] diye senâ buyurmuştur. Hicretin 20. senesinde vefat etmiştir. Bakī' Kabristanı'na cenaze götürüldüğünde, tabutunun bir kolunu Halife Hazret-i Ömer omuzlamak gibi cenazesine müstesna hurmet gösterilmiştir (*Hulâsa*, s. 32).

Abbâd b. Bişr radıyallahu anh da Eşhelî'dir, kadri âlî bir sahâbîdir. Bedir Gazvesi'nden itibaren bütün meşâhidde bulunmuştur. Hazret-i Âişe'den rivayet edildiğine göre, Resûl-i Ekrem bir gece Abbâd hazretlerinin sesini işitince, "*Allahım! Abbâd'ı mağfiret buyur*" diye dua etmiştir.[229] Abbâd, huzûr-ı risaletten çıkıp giderken asâsı kendisine ışık vermiştir. Zührî'nin rivayetine göre, sâhib-i terceme Yemâme'de şehîden vefat etmiştir. Bu cihetle kendisinden yalnız iki hadis rivayet edilmiştir. Abdurrahman b. Sâbit râvilerindendir (*Hulâsa*, s. 157).

İzah etmekte bulunduğumuz Safiyye hadisinde Resûl-i Ekrem'in, gönüllerini şeytanın ilkāâtından sıyânet etmeye ihtimam buyurdukları iki zat, bu iki necîb sahâbîdir (Allah rahmet eyleye).

BU HADİSTEN MÜSTEFÂD OLAN HÜKÜMLER

Bu hadisten itikâfa dair bir hayli hükümler istifade edilmiştir: Mu'tekifin ziyaretçi kabulü, ziyaretçiyi teşyîi, onunla birlikte kıyamı, onunla görüşmesi, Kur'an ve hadis kıraati, ilim ile tedrîs ile umûr-ı dîniyye tâlimi ile iştigali.

Tahâvî Resûl-i Ekrem'in Hazret-i Safiyye ile meşgul olmasını, mu'tekifin ef'âl-i mubaha ile iştigalinin cevazına delil addetmiştir. *Cevâmiu'l-fıkıh*'ta tâlimin kitâbetin ücret mukabilinde icrâ edilmesi mu'tekif için mekruhtur denilmiştir.

Bu hadisten müstefâd olan en mühim bir cihet de Resûl-i Ekrem efendimizin ümmeti hakkındaki yüksek şefkatleri ve ümmetinden kusur ve maâsînin def'i için ümmeti daima irşada ihtimam buyurmalarıdır.

Bu hadisten öğrendiğimiz edebî bir cihet de “sübhânallah” lafzının taaccüb sırasında söylenmesidir. Haremi yanında bulunan bir zata selâm verilmesi câiz olduğu da bu hadisten istifade edilen ahkâm cümlesindendir. Mu‘tekifin, zevcesi tarafından ziyaret edilmesi câiz olduğu da hadisin sarahatinden müstefâddır.

---

227 Emîn lugaten “gönlü havf ü endişeden âzâde, gadr ü hıyânet nakīsasından tamamıyla müberrâ, mevsûk ve mu‘temed kimse”ye denir. Kuvvetli seciyesine, dürüst şahsiyetine itimat olunan kimseye, “Fülân adam emindir” denilir ki gadr ü hıyânetten berî kimse” demektir.

Resûl-i Ekrem küçük yaşından beri kavm ü aşîreti içinde beşerî ihtiraslardan berî ve bütün fezâil ile mütehallî bir hayata mâlik olduğu için “Muhammed” ism-i şerifine, kavm ü kabîlesi tarafından “emin” unvân-ı mefhareti izâfe edilmiştir. Siyer kitaplarında bu mübarek unvanın irat edildiği vâkıalar arasında en meşhuru Kureyş tarafından Kâbe’nin zamân-ı inşâsında Hacerülesved’in mahall-i mahsûsuna vaz‘ı hususunda kabâil arasında çıkan ve kanlı bir husumete inkılâbı muhakkak bulunan ihtilâfın taraf-ı risâletpenâhîden izâle buyurulması sırasında istimal edilmiş olmasıdır.

Hacerülesved’in mahall-i mahsûsuna vaz‘ı şerefini günlerce paylaşamayan rüesâ-yı kabâil, muayyen saatte Harem kapısından ilk giren zatın hakemliğini kararlaştırmışlardı. O saatte bittesadüf Resûl-i Ekrem girmekle bir ağızdan, “İşte Muhammedü’l-emîn girdi; hepimiz hükmüne razıyız!” demişlerdi. Resûl-i Ekrem bir ridâ istemiş ve Hacerülesved’i bunun içine koyarak rüesâ-yı kabâile müştereken bu ridâyı tutup götürmelerini emreylemiş ve mahall-i mahsûsuna gelince mübarek eliyle Hacerülesved’i alıp yerine koyarak herkesi memnun etmiştir.

228 {T3795 Tirmizî, Menâkıb, 32.}

229 {İbn Abdülber, *el-İstîâb*, II, 804; B2655 Buhârî, Şehâdât, 11.}

957

•.•.•

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﵁ قَالَ كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَعْتَكِفُ فِي كُلِّ رَمَضَانَ عَشْرَةَ أَيَّامٍ فَلَمَّا كَانَ الْعَامُ الَّذِي قُبِضَ فِيهِ اعْتَكَفَ عِشْرِينَ يَوْمًا.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan "Nebî sallallahu aleyhi ve sellem her ramazan on gün itikâf ederdi. Rûh-ı nebevîleri kabzolunduğu yılın ramazanında ise yirmi gün itikâf buyurdu" dediği rivayet edilmiştir. {B2044 Buhârî, İ'tikâf, 17.}

İZAHI

Resûl-i Ekrem'in irtihali senesi muzaaf bir itikâf iltizam buyurmaları hakkında şöyle vücûh-i ihtimâlât dermeyan edilmiştir: **1.** Resûl-i Ekrem'in bu sene dahilinde irtihal edeceği kendisince mâlûm idi.[230] Hayr ü ibâdete bir kat daha itina ve ihtimam ederek inkızâ-i ecel zamanında ümmete, Allah'a hayır ile mülâki olmaları hususunda numûne-i imtisâl olmak istemişlerdir. **2.** Cibrîl aleyhi's-selâm her ramazanda her gece Resûl-i Ekrem'e gelirdi. Resûl-i Ekrem Cibrîl'e Kur'an'ı arzederdi. İrtihal senesi ramazanında iki kere arzetti. Resûl-i Ekrem de bunun gibi muzaaf iltizam buyurdu. **3.** İbnü'l-Arabî de şu ihtimali bildiriyor: Ezvâc-i tâhirâtın itikâfa teşebbüs etmeleri üzerine bıraktığı itikâfı, –her ne kadar bedelinde şevvalde itikâf etmişse de– kazâ etmiş olmalarıdır.

230 Filhakika haccetü'l-Vedâ ki, Resûl-i Ekrem'in hicret senelerinin onuncu ve hayât-ı Muhammediyye'nin sonuncu yılında ifa buyurulmuştu. Bu haccında Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem kendisince mâlûm olan âhirete intikal keyfiyetini hüccâca da ihsas buyurmuş ve âdeta ashabıyla vedâ etmişti. Aşağıda bahs-i mahsûsunda görüleceği üzere Arafat'ta, Mina'da irat buyurdukları müteaddit hutbelerinde mükerreren, "*Ey nâs! Sözümü iyi dinleyiniz! Bilmiyorum, belki bu haccımdan sonra ebedî olarak sizinle bir daha burada birleşemem*" buyurmuş ve yine mükerreren, "*Ey nâs! Yarın beni sizden sorarlar; ne dersiniz?*" sualine ashâb-ı kirâmın bir ağızdan, "Allah'ın risâletini tebliğ ettin, vazifeni yaptın" deriz diye cevap vermeleri üzerine Resûl-i Ekrem şehâdet parmağını semaya doğru kaldırıp nâs üzerine indirinceye kadar üç defa, "*Şâhit ol yâ rab!*" buyurmuşlardır. {İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 603-604; M2950 Müslim, Hac, 147.}

Yine Buhârî'nin İbn Abbas ve Ebû Bekre'den rivayetine göre bu Arafat ve Mina hutbelerinde irat buyurdukları her vasiyetin hitamında, "*Bu vasiyetimi burada bulunanlar, bulunmayanlara bildirsin! Olabilir ki bildirilen kimse, burada bulunup işitenden daha iyi anlayarak muhafaza etmiş bulunur*" demiştir. {B1741 Buhârî, Hac, 132.}

Bütün bu vasiyetler, bu hakkı işhâd etmeler, sualler, cevaplar hep Resûl-i Ekrem'in ümmeti arasından ayrılıp cânib-i Hakk'a intikal zamanının yaklaştığını bildiriyordu.

Arafat hutbesini bitirdikten ve öğle ile ikindi namazlarını bir arada kıldıktan sonra nâzil olan, (اَلْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا. ; el-Mâide, 5/3.) "*Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim. Üzerinizdeki nimetlerimi de tamamladım. Size din olarak da İslâm'ı seçtim*" meâlindeki âyet-i kerîmeyi Resûl-i Ekrem tebliğ edince Hazret-i Ebû Bekir vazîfe-i tebliğin hitama erdiğini ve Resûl-i Ekrem'in vefatının takarrüb ettiğini sezerek ağlamıştı. Hakikaten bundan sonra Resûl-i Ekrem siyer müelliflerinin rivayetlerine göre, seksen bir veya seksen iki gün muammer olmuştur. Bu müddet zarfında ahkâm-ı İslâmiyye'de ne bir ziyade ne de bir nesh ü tebdîl vâki olmuştur.

KİTÂBÜ'L-BÜYÛ'

كِتَابُ الْبُيُوعِ

بسم الله الرحمن الرحيم

Bu kitap büyûʿ hükümlerini ifade eden hadîs-i şerîfleri muhtevidir.

Buraya kadar İslâm ibadetleri hakkındaki hadisleri rivayet eden müellif Buhârî, buradan itibaren muâmelât-ı şerʿiyyeye dair hadisleri tahrîc etmiştir. Nikâh bahsini daha sonraya bırakmıştır. Bazı Hanefî müellefâtında, nikâhın büyûa takdim edildiği görülür. Nikâh hem dinî hem dünyevî mesâlihi müştemil olması cihetiyle, ona ibâdât ile muâmelât arasında bir mevki verilmekte isabet görülmüş demektir. İmam Buhârî de muâmelât-i medeniyyeyi, aile münâsebâtından daha mühim görmüş olacaktır.

Büyûʿ beyʿin cemʿidir. Muâmelâtta beyʿin müteaddit ve muhtelif nevileri bulunduğu için Buhârî, kitabın unvanını cemîʿ sîgasıyla irat etmiştir ki şunlardır: **1.** Beyʿ-i mutlak. Ayni, semen ile beyʿ, **2.** Mukāyeda. Ayni, ayn ile, **3.** Selem. Deyni, ayn ile, **4.** Sarf. Semeni, başka bir semen ile **5.** Murâbaha. Semeni, semen-i evvele ziyade ile, **6.** Tevliye. Ziyadesiz, **7.** Vazîâ. Semen-i evvelden noksan ile beyʿdir. **8.** Beyʿ-i lâzım, beyʿ-i tamdır; **9.** Gayri lâzım. Hıyâr ile beyʿdir. Bunlardan başka beyʿ-i sahîh, beyʿ-i fâsid, beyʿ-i bâtıl gibi beyʿin daha birçok nevi vardır ki bunlardan her biri ait oldukları hadislerin izahında görülecektir.

Beyʿ (بيع) lugaten mutlak mübâdele yani malı mala değişmek demektir ki şirânın zıddıdır. Satmak ve satın almak mânasında da müstaʿmeldir ki, milkten ihraç ve milke idhal ile tabir olunur. Bu cihetle beyʿ ezdaddandır. Şirâ lafzı da böyle satmak ve almak mânalarına mevzû olarak ezdâddan olur.

ŞERİAT ÖRFÜNDE BEYʿ

Bir malı, öbür mal ile ve iki tarafın rızasıyla değişmektir. Rüknü de icap ile kabulden ibarettir. **İcap**, inşâ-i tasarruf için ibtidâ söylenilen sözdür ki tasarruf onunla ispat olunur. **Kabul** de, inşâ-i tasarruf için sâniyâ söylenilen sözdür ki akid bununla tamam olur.[231] **Beyʿin şartı**, müteâkidlerin ehliyetidir. Mahall-i beyʿ de, mebîʿ olan maldan ibarettir. **Beyʿin hükmü**, müşterinin mebîa, bâyiin de semene mâlik olmalarıdır. Mebîʿ, satılan ayındır; beyʿden maksûd-ı aslî odur. Semen de satılan malın pahasıdır ki zimmete taalluk eden şeydir.

BEY'İN HİKMET-İ MEŞRUİYETİ

Geçim yollarının tevessüü ile fertler arasında sirkat, hıyanet, yağmacılık, hilebazlık, yankesicilik gibi mefsedet ve husumet kapıları kapanarak hakiki dirlik ve düzenlik vücut bulmasıdır. Cemiyetlerin nizâm-ı meâşî ve bütün beşeriyetin medenî bir halde bekāsı da ancak beyne'l-milel iktisadî münasebetlerde mübadele kanunlarının hakk u adle muvâfık bir şekilde kurulmasıyla mümkün olabilir. Gerek fertler ve gerek cemiyetler hayatî ihtiyaçlarını temin için kendilerine lâzım olan eşyayı kimde ve nerede bulursa oradan almaya mecburdur. Bu mecburiyet her iki tarafın rıza ve muvafakatiyle muamele, mübâyaa ve muahede ile izâle edildikçe gerek fertler, gerek cemiyetler birbirlerine karşı mütekabil hiss-i hurmet besleyerek en mükemmel bir nizâm-ı içtimaî dairesinde yaşarlar. Fakat birbirlerinin zaruret ve mecburiyetlerine bakmazlar ve belki zebûnküşlük ederek ihtiyaç sahiplerini ezmeye kalkışırlarsa, işte o zaman nizâ'lar, husumetler, kıtaller, ihtilâller baş gösterir; nizâm-ı maâş muhtel olur. Her asırda doğan birtakım sol ve muzır iktisadî meslekler, hep bu suretle doğmuştur. Bu bir delîl-i ma'kuldür ki ticaretin lüzumunu ve hıllini ifade eder. Bey' ü şirânın meşruiyeti kitap, sünnet ve icmâ ile de sabittir.

KİTAP İLE SÜBÛTU

İslâm dininde terâzi-i tarafeyn ile iktisâb-ı ticâretin matlup olduğunu beyan için Buhârî bu babın unvanında dört âyet-i kerîmenin birer cümlesini zikretmiştir. Biz burada bu âyât-ı kerîmeyi tamamen bervech-i âtî birer birer zikr ü tercüme edeceğiz:

1. âyet meâlen şöyledir: "*Ribâ yiyen (*ve alan*) şu tefeciler* (yok mu? Bunlar kabirlerinden) *kalkamazlar, ancak şeytan çarpmış masrû'lar gibi cünûndan müsâb olarak kalkarlar. Bu ağır ceza onların, bey', ribâ gibi (*helâl*)dir demelerindendir. Halbuki Allah bey'i helâl, ribâyı haram kılmıştır. Kim ki rabbi tarafından kendisine (*fâizden nehyeden*) bir öğüt gelir de vazgeçerse, artık geçmişi ona, hükmü de Allah'a aittir. Her kim de (*ribâyı tahlile*) döner, (*yeniden faiz alır*) sabunlar da ashâb-ı nârdırlar, hep orada kalırlar.*"[232]

Bu âyet-i kerîmenin evvelinde Cenâb-ı Hak faizcilerin feci âkıbetlerini, kendi itikadlarına göre şeytan çarpmış masrûʿlara benzeterek zikretmesi, sonra bu tefecilerin: “*Beyʿ de ribâ gibidir*” suretindeki kanaat ve itirazlarına, “*Allah beyʿi helâl, ribâyı haram kılmıştır*” suretinde cevap verilmesi, yalnız alın teriyle ve ticaret tarikiyle vâki olan kazancın matlûb-ı şâriʿ olduğunu vâzıhan ifade eder.

2. âyet meâlen şöyledir: “*Ey iman eden kullar!* (Mevsimi, ayı, günü) *muayyen bir vadeye kadar birbirinizle borçlandığınızda bu (*müdâyene muamelesi*)ni yazınız! Hem aranızda adaletle mâruf (*emin*) bir kâtip yazsın! Hiçbir kâtip, kendisine Allah'ın öğrettiği gibi yazmaktan çekinmesin de (*doğru*) yazsın; borçlu da üzerindeki hakkı (*kâtibe*) söyleyip yazdırsın; kâtiple borçludan her biri Allah'tan korksun da borçtan yazılması lüzumlu bir şeyi eksik bırakmasın; şayet borçlu sefih veya sabî, şeyh-i muhtel olur yahut kendisi söyleyip yazdırmaya gayr-i muktedir (*dilsiz, cahil*) olursa, velisi doğrusunu söyleyip yazdırsın; erkeklerinizden de (*deyne orada*) iki kişiyi şahit yapınız; şayet iki erkek şahit bulunmazsa, bu halde doğruluğuna emin olduğunuz şahitlerden bir erkekle iki kadın işhâd ediniz; bu kadınlardan biri unutursa öbürü hatırlata! Şahitler de (*edâ-yı şehâdete*) çağırıldıklarında çekinmesin! Ey kâtipler! Siz de hak az olsun, çok olsun onu vadesine kadar yazmaktan usanmayınız!*

*Müdâyeneyi böyle yazmanız Allah yanında adalete daha muvâfık, şehâdet için daha sağlam (*deynin cinsinde, miktarında, vadesinde*) şüpheye düşmemeniz için de son derece elverişlidir. Meğer ki aranızda hemen* (yeden bi-yed) *teâti edeceğiniz bir ticaret ola! Bunu yazmamakta sizin için bir günah yoktur. Alım satım yaptığınız sırada da şahit tutunuz! Bir de ne kâtip, ne şahit (*mahkemelerde dolaştırılıp*) zararlandırılmasın. Eğer siz bu nehyolunduğunuz şeyi işler(*de zarar verir*)seniz, bu, Allah'ın emrinden huruçtur; zararı size lâhiktir; Allah'tan korkunuz! Size, (*mesâlihinize ait ahkâmı*) Allah öğretmiştir. Allah her şeyi pek iyi bilir.*”[233]

Bu âyet-i kerîme Kur'ân-ı Mübîn'in en uzun âyeti olmakla mümtazdır ve müdâyene âyeti denmekle meşhurdur. Müdâyene sırasında bir noter huzurunda tesbiti icap eden bütün esâsât-ı hukūkıyyeyi câmiʿdir.

3. âyet meâlen şöyledir: "*Cuma namazı kılınınca* (ticaret ve havâyiciniz için) *yeryüzüne dağılınız ve Allah'ın hazîne-i kereminden* (rızkınızı*) arayınız, (*bu sırada*) yine Allah'ı çok zikrediniz, tâ ki felâh bulasınız! Halbuki (*ashabın*) bir ticaret veya bir eğlenti görünce (*cuma hutbesini dinlemeyip*) ticarete dağıldılar da seni (*minberde*) ayakta bıraktılar. Sen onlara Allah'ın hazîne-i keremindeki hayr ü sevab, eğlentiden de, ticaretten de hayırlı olduğunu anlat! Allah rızk verenlerin hayırlısıdır.*"[234]

4. âyet de meâlen şöyledir: "*Ey iman eden kullar! Malınızı aranızda haksızlıkla* (kazanıp) yemeyiniz! Meğer ki o kazancınız, her birinizin rızasından (doğan) bir ticaret (malı) ola."[235]

Buhârî'nin "Büyû'" bahsinin unvanında zikrettiği bu dört âyet-i kerîmenin dördü de kazanç yolları arasında ticaretin en mubah ve en meşrû ve mergub bir tarîk-i iktisâb olduğuna vâzıhan delâlet eder. Bu cihetle ashâb-ı kirâmın en yüksek pâye-i fazileti haiz olanları bile hayatını, ticaretle hırfet ve sanatla kazanırlardı. Eslâfımızdan her biri birer gûnâ sanat ve ticaret ihtiyar etmişlerdi. Hiçbiri halkın bâr-ı minneti altında yaşamamıştır.

---

231 Borçlar Kanunu'nun 1. maddesinde de "İki taraf karşılıklı ve birbirlerine uygun surette rızalarını beyan ettikleri takdirde akid tamam olur" deniliyor.

232 الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ ذٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا وَأَحَلَّ اللّٰهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَانْتَهَى فَلَهُ مَا سَلَفَ وَأَمْرُهُ إِلَى اللّٰهِ وَمَنْ عَادَ فَأُولٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ.

{el-Bakara, 2/275}

233 يَا أَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا إِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدَيْنٍ إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى فَاكْتُبُوهُ وَلْيَكْتُبْ بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِ وَلَا يَأْبَ كَاتِبٌ أَنْ يَكْتُبَ كَمَا عَلَّمَهُ اللّٰهُ فَلْيَكْتُبْ وَلْيُمْلِلِ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ وَلْيَتَّقِ اللّٰهَ رَبَّهُ وَلَا يَبْخَسْ مِنْهُ شَيْئًا فَإِنْ كَانَ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ سَفِيهًا أَوْ ضَعِيفًا أَوْ لَا يَسْتَطِيعُ أَنْ يُمِلَّ هُوَ فَلْيُمْلِلْ وَلِيُّهُ بِالْعَدْلِ وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ فَإِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ

الشَّهَدَاءِ أَنْ تَضِلَّ إِحْدَاهُمَا فَتُذَكِّرَ إِحْدَاهُمَا الْأُخْرَى وَلَا يَأْبَ الشُّهَدَاءُ إِذَا مَا دُعُوا وَلَا تَسْأَمُوا أَنْ تَكْتُبُوهُ صَغِيرًا أَوْ كَبِيرًا إِلَى أَجَلِهِ ذٰلِكُمْ أَقْسَطُ عِنْدَ اللّٰهِ وَأَقْوَمُ لِلشَّهَادَةِ وَأَدْنَى أَلَّا تَرْتَابُوا إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً حَاضِرَةً تُدِيرُونَهَا بَيْنَكُمْ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَلَّا تَكْتُبُوهَا وَأَشْهِدُوا إِذَا تَبَايَعْتُمْ وَلَا يُضَارَّ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ وَإِنْ تَفْعَلُوا فَإِنَّهُ فُسُوقٌ بِكُمْ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَيُعَلِّمُكُمُ اللّٰهُ وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ.

{el-Bakara, 2/282.}

234 فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ فَانْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللّٰهِ وَاذْكُرُوا اللّٰهَ كَثِيرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ. وَإِذَا رَأَوْا تِجَارَةً أَوْ لَهْوًا انْفَضُّوا إِلَيْهَا وَتَرَكُوكَ قَائِمًا قُلْ مَا عِنْدَ اللّٰهِ خَيْرٌ مِنَ اللَّهْوِ وَمِنَ التِّجَارَةِ وَاللّٰهُ خَيْرُ الرَّازِقِينَ.

{el-Cum‘a, 62/10-11.}

235 يَا أَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ. {en-Nisâ, 4/29.}

958

•.•.•

عَنْ عَبْدِ الرَّحْمٰنِ بْنِ عَوْفٍ ﵁ قَالَ لَمَّا قَدِمْنَا الْمَدِينَةَ آخَى رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ بَيْنِي وَبَيْنَ سَعْدِ بْنِ الرَّبِيعِ فَقَالَ سَعْدُ بْنُ الرَّبِيعِ إِنِّي أَكْثَرُ الْأَنْصَارِ مَالًا فَأَقْسِمُ لَكَ نِصْفَ مَالِي وَانْظُرْ أَيَّ زَوْجَتَيَّ هَوِيتَ نَزَلْتُ لَكَ عَنْهَا فَإِذَا حَلَّتْ تَزَوَّجْتَهَا فَقَالَ لَهُ عَبْدُ الرَّحْمٰنِ لَا حَاجَةَ لِي فِي ذٰلِكَ هَلْ مِنْ سُوقٍ فِيهِ تِجَارَةٌ قَالَ سُوقُ قَيْنُقَاعٍ فَغَدَا إِلَيْهِ عَبْدُ الرَّحْمٰنِ فَأَتَى بِأَقِطٍ وَسَمْنٍ قَالَ تَابَعَ الْغُدُوَّ فَمَا لَبِثَ أَنْ جَاءَ عَبْدُ الرَّحْمٰنِ عَلَيْهِ أَثَرُ الصُّفْرَةِ فَقَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ تَزَوَّجْتَ قَالَ نَعَمْ قَالَ وَمَنْ قَالَ امْرَأَةً مِنَ الْأَنْصَارِ قَالَ كَمْ سُقْتَ إِلَيْهَا قَالَ زِنَةَ نَوَاةٍ مِنْ ذَهَبٍ أَوْ نَوَاةً مِنْ ذَهَبٍ فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ ﷺ أَوْلِمْ وَلَوْ بِشَاةٍ.

TERCÜMESİ

Abdurrahman b. Avf radıyallahu anhtan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Biz Medine'ye (hicret edip) geldiğimizde, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem benimle Sa'd b. Rebî' arasında kardeşlik tesis etmişti. Bunun üzerine Sa'd b. Rebî' (Abdurrahman b. Avf'a), "Ben mal cihetiyle ensarın en zenginiyim, malımın yarısını sana ayırdım. Sonra bak! İki kadınımdan hangisini dilersen senin hesabına talâkını veririm. İddeti geçince onu tezevvüç edersin" dedi. Abdurrahman b. Avf, Sa'd'e, "(Allah ehlini ve malını sana mübarek eylesin), benim bunlara ihtiyacım yoktur. İçinde ticaret yapılan bir çarşınız yok mu? (Bana o pazara delâlet ediniz)" dedi. Sa'd, "Kaynukā' (kabilesinin) çarşısı vardır" dedi. Abdurrahman b. Avf Kaynukā' çarşısına gitti. (Satmak üzere) keş ve yağ götürdü. Ertesi günü yine gitti. Çok geçmedi, Abdurrahman Resûlullah'ı ziyarete geldi. Üzerinde (ehl-i zifâfa mahsus) zafran eseri vardı. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "Evlendin mi" diye sordu. Abdurrahman, "Evet evlendim" diye cevap verdi. Resûlullah, kimi tezevvüç eylediğini sordu. O da, "Ensardan bir kadınla evlendim" dedi. Resûlullah, "Ne kadar mihir verdin?" buyurdu. Abdurrahman, "Bir çekirdek (5 dirhem) ağırlığında altın yahut altından bir çekirdek verdim" diye cevap verdi. Bunun üzerine Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Abdurrahman'a, "Bir koyun (kesmek sureti)yle olsun, velîme yap!" buyurdu. {B2048 Buhârî, Büyû', 1.}

İZAHI

Tercümede kavis içinde gösterilen ziyadeler, bu hadisin *Buhârî*'deki diğer tarîk-i rivayetinden istifade edilerek yazılmıştır. Yahut şerhlerden alınmıştır.

Râvi Abdurrahman b. Avf taraf-ı risâletpenâhîden cennetle tebşir buyurulan on sahâbîden birisidir. Birisi Habeşe'ye, öbürü Medine'ye olmak üzere iki hicret şerefini haizdir. Bedir'den başlayarak bütün meşâhidde bulunmuştur. Hadiste görüldüğü üzere Medine'ye hicret ettikten sonra yağ ve peynir satmak suretiyle ticarete başlayan Abdurrahman b. Avf hazretleri az zaman zarfında çok zenginleşmiş, Resûl-i Ekrem'in hâl-i hayatında ibtidâ 4000, sonra 40.000 dirhem tasadduk etmiş ve bu yolda infak ve tasadduka devam etmiştir. Bu hususa dair pek çok menâkıbı menkuldür.

Sa'd b. Rebî' de Bedir ve Uhud'da hazır bulunan ensardandır. Muhacirlerle ensar arasında akdedilen bu muâhât, İbn İshak'ın rivayetine göre, hicretin 1. senesinde akdedilmiştir. Bazı ulemâ Resûl-i Ekrem tarafından akdedilen bu kardeşliğin iki defa olduğu, birisi hicretten evvel Mekke'de, öbürü hicretten sonra Medine'de vuku bulduğu iddia edilmiştir. Fakat İbn Abdülber, sahih olan rivayete göre muâhâtın yalnız Medine'de mescid-i saâdetin binasından sonra tesis buyurulup bu kardeşler arasında veraset bile câri olduğunu ve ahîren وَأُولُو الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَى بِبَعْضٍ[236] âyet-i kerîmesi nâzil olup neshedildiğini haber veriyor.[237] İbn Ebû Hayseme'nin *Târîh*'inde Zeyd b. Evfâ'dan rivayet edildiğine göre bu kardeşlik mescid-i saâdette akdedilmiş ve ellisi muhacirden, ellisi ensardan olmak üzere 100 sahâbî arasında icra buyurulmuştur.

Ebü'l-Ferec bu muâhâtın tesisi için iki sebep bildiriyor:

Birinci sebep. Câhiliye devrinde câri olup kavm-i Arab'ın me'lûf bulunduğu "hilf"in makamına kāim olmasıdır. Hilf, yemin ile tesis olunan dostluktur ki bunlar arasında da veraset câri idi. Arap'ın Câhiliye devrine ait tarihi, kabileler arasında müesses birçok "hilf" (ahd ü peymân) vâkıalarıyla doludur.

Bu hilfler, bu dostluk ve ittifaklar, diğer bir veya birkaç kabile aleyhine hareket etmek üzere tecavüzî bir mahiyette idi. Bir çanağa kokulu bir mâyi doldurmak, ellerini bulayarak Kâbe duvarını mesh ile yeminini tevsik etmek, Câhiliye devrinin âdetleri cümlesinden idi. Bunun için Resûl-i Ekrem "*lâ hilfe fi'l-İslâm*" *(Müslümanlık'ta hilf yoktur)* buyurarak[238] Arap'ın bu me'lûf olduğu âdetini kaldırmış ve yerine dinî bir kardeşlik ikame buyurmuştur.

İkinci sebep. Vatancüdâ İslâm muhacirleri Mekke'deki mallarını, evlerini bırakarak Medine'ye elîm bir ihtiyaç içinde gelmişlerdi. Ensar evlerine misafir olarak alınmışlardı. Ensarın bu müsafirperverliği dinî bir uhuvvetle tahkim buyurulmuş ve pek samimi bir tesânüd-i ictimaî husul bulmuştur ki bunun hiçbir milletin tarihinde görülmeyen birçok mebrur tecelliyatı ensar ve muhâcirîn bahislerinde görülecektir. Bu uhuvvet Bedir Vak'ası'na kadar devam etmiştir. Bedir'de bir hayli ganâim elde edilerek muhacirler muavenetten müstağni olmuşlardır.

Abdurrahman b. Avf'ın tezevvüç ettiği, Enes b. Râfi'in kızı idi. Bu izdivaçtan Kāsım ile Abdullah dünyaya gelmiştir.

Erkeklerin za'feran sürünmesi menhî olmasıyla bu hadis ile telif için şârih Aynî diyor ki: Bu rengin, yeni güveyiye kadınlardan bulaşmış olması muhtemeldir ya da ibtidâ-i İslâm'da yeni evliler için tecviz edilmiştir. Bu hadise nazaran, İmam Mâlik tecviz etmiştir. Fakat İmam Ebû Hanîfe ile İmam Şâfiî erkekler için tecviz etmemişlerdir.

Velîme. Esnâ-i tezvicde yapılan taama ve sürûru şâdmânî nişanesi olarak çekilen ziyafete denir. Sünnet yemeğine "i'zâr"; vilâdet için verilen ziyafete de "akīka" denilir. İbn Avf hadisinin sonunda, "*Bir koyunla olsun velîme yap!*" diye vâki olan emri, bazıları zâhirine hamlederek velîmenin vücûbuna zâhib olmuşlarsa da ulemânın ekserisine göre menduptur. *Telvîh*'te İmam Şâfiî'den velîme müstehaptır dediği nakledilmiştir. Vücûbuna dair bir rivayet vardır ki bu vücûb ictihadı Dâvûd ez-Zâhirî'nin de mezhebidir. Şârih Hattâbî diyor ki: Velîme, kudret-i mâliyesi müsait olanlar için bir koyun miktarıdır. Muktedir olmayanlar için de haraç ve meşakkat yoktur. Çünkü Resûlullah bazı kadınlarının velîmesini hurma ile sevîk ile yapmıştır. Bir kısım ulemâ, iki günden fazla velîmeyi mekruh addetmişlerdir.

HADİSTEN MÜSTEFÂD OLAN DİĞER HÜKÜMLER

Hadisin bu babdaki asıl sebeb-i sevki, bazı ashâb-ı kirâmın zamân-ı saâdette ticaretle iştigallerini ve taraf-ı risâletpenâhîden takrir ve teşvik buyurduğunu izhardır. Sonra en mühim bir hüküm de ticaret ve emsali sanâyi ile iştigal ederek kişinin zatî kazancının, hibe vesair tarik ile başkasının müktesebatından müstefit olmaktan çok hayırlı olduğudur. Sa'd b. Rebî' gibi Medine'nin en zengin bir servet sahibi, Abdurrahman b. Avf'a servetinin nısfını hibe ettiği halde kabul etmiyor, yağ ve yoğurtla başladığı ticareti sayesinde binlerle dirhem tasadduk edecek bir servete mâlik oluyor.

---

236 el-Enfâl, 8/75.

237 {İbn Abdülber'in eserlerinde tespit edilemeyen bu ifadenin onun tarafından naklediği bilgisi için bkz: Aynî, *Umde*, XI, 163; Rivayet için bkz: TM2798 Tayâlisî, *el-Müsned*, III, 114.}

238 {B6083 Buhârî, Edeb, 67.}

959

•.•.•

عَنِ النُّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ الْحَلَالُ بَيِّنٌ وَالْحَرَامُ بَيِّنٌ وَبَيْنَهُمَا أُمُورٌ مُشْتَبِهَةٌ فَمَنْ تَرَكَ مَا شُبِّهَ عَلَيْهِ مِنَ الْإِثْمِ كَانَ لِمَا اسْتَبَانَ أَتْرَكَ وَمَنِ اجْتَرَأَ عَلَى مَا يَشُكُّ فِيهِ مِنَ الْإِثْمِ أَوْشَكَ أَنْ يُوَاقِعَ مَا اسْتَبَانَ وَالْمَعَاصِي حِمَى اللَّهِ مَنْ يَرْتَعْ حَوْلَ الْحِمَى يُوشِكُ أَنْ يُوَاقِعَهُ.

TERCÜMESİ

Nuʿmân b. Beşîr radıyallahu anhümâdan Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: Helâl olan şeyler bellidir, haram olanlar da bellidir. Fakat helâl ile haram arasında birtakım şüpheli şeyler vardır (ki bunlar helâl midir, haram mıdır? Çok kimse bilmez). Kim ki kendisince günah olması sezilen bir şeyi terkederse, o, hurmeti âşikâr olan şeyi çoktan bırakmış demektir. Kim ki günah olması şüpheli olan şeye cüret ederse, bu da hurmeti vâzıh muharremâta dalmaya yaklaşmıştır. Günahlar (haramlar) Allah'ın korusudur (yasak yeridir). Hangi çoban ki (davarlarını) koru etrafında otlatırsa, çok sürmeden koruya dalabilir. {B2051 Buhârî, Büyûʿ, 2.}

İZAHI

Nuʻmân b. Beşîr ensardandır. En sahih rivayete göre hicret-i seniyyenin on dördüncü ayının ibtidâsında doğmuştur. Hicretten sonra ensar arasında ilk doğan çocuk Nuʻmân'dır. Nasıl ki muhacir aileleri içinde ilk doğan çocuk da Abdullah b. Zübeyr'dir. Vâlidesi Abdullah b. Revâha hazretlerinin hemşiresi Umre'dir. Muâviye b. Ebû Süfyân zamanında Kûfe valisi idi. Yezîd zamanında da bu vazife uhdesinde ibkā edilmiştir. Yezîd öldükten sonra Süfyânîler'e muhalefet edip Abdullah b. Zübeyr hesabına çalıştığından, altmış beş yaşında maktûlen vefat etmiştir. Babası Beşîr de sahâbîdir. Namazda tahiyyatta okuduğumuz salâvât-ı şerifenin râvilerindendir. Ashap arasında Nuʻmân b. Beşîr namı taşıyan başka bir sahâbî yoktur. 114 hadîs-i şerif rivayet etmiştir. Bunlardan on tanesinin rivayetinde Buhârî ile Müslim ittifak etmişlerdir. Buhârî'nin bir, Müslim'in de dört hadisin rivayetinde infirâdı vardır. Mevzubahsimiz olan hadisi de Nuʻmân b. Beşîr, bizzat Resûl-i Ekrem'den işitmek suretiyle ahz ü rivâyet etmiştir.

Buhârî'nin "Kitâbü'l-Îmân"da da bir tarîk-i rivayeti vardır, meâlen şöyledir: Nuʻmân b. Beşîr, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğunu kulağımla işittim diyor: *Helâl şeyler bellidir, haramlar da bellidir. İkisi arasında şüpheli şeyler vardır ki bunları çok kimse bilmez. Kim ki şüpheli şeylerden sakınırsa şeref ühaysiyetini, dinini kurtarmış olur. Kim ki şüpheli şeylere dalarsa, beylik koru etrafında koyunlarını otlatan çoban gibi koruya dalıvermeye yaklaşmış demektir. İyi biliniz ki her padişahın hususi bir korusu vardır. Yine iyi biliniz ki Allah'ın yeryüzündeki korusu da haram ettiği şeylerdir. Ey ashabım! İyi biliniz ki vücûd-ı beşerde bir çiğnem et parçası vardır. Bu iyi olursa bütün vücut iyi olur; bozuk olursa da bütün ceset bozulur. Bu et parçası da kalptir.*[239]

Bu hadis İslâm dininin medarı olan ehâdîs-i şerifeden birisidir. Bazı ulemâ, medâr-ı İslâm olan hadisler dörttür: **1.** Budur. **2.** Kişinin amelinin kıymeti niyetine merbuttur. **3.** Kişinin iyi bir müslüman olması, mâlâyâni (ki ne dünyaya ne âhirete faydası olan dedikodu)yı terketmesidir. **4.** Sizden hiçbiriniz kendisi için husûlünü arzu ettiği hayr ü saâdeti, mümin kardeşi için de dilemedikçe hakiki mümin olamaz. Bu son hadîs-i şerif, ahlâk-ı İslâmiyye'nin esasıdır.

İbn Hacer *Fethu'l-bârî*'de bu hadise göre ahkâm üç kısma ayrılır diye şöyle izah ediyor: Bir kısmı, hakkında nas vârit olup işlenmesi şâriʿ tarafından emr ü taleb olunur, terkine de azap terettüp eder. Bu kısım helâl-i beyyindir, beyana muhtaç olmayarak herkesin bildiği bedîhiyyât-i şerʿiyyedir: Yemek yemek, su içmek, söz söylemek, gezmek gibi. İkinci bir kısmı;, nassan terki talep olunan ve işlenmesine vaîd terettüp eden şeydir. Bu kısım da harâm-ı beyyindir. Bu da beyana muhtaç olmayarak herkesin bildiği muharremât-ı şerʿiyyedir. Bu da ya zâtî bir sıfat-ı zâhireden dolayı memnû olur, müskirat ve mevadd-ı semmiyye istimali gibi. Yahut bir sıfat-ı hafiyyeden dolayı memnû olur: Zina gibi. Ya da tahsilindeki iktisabındaki fenalıktan dolayı menedilmiş bulunur: Faiz, gasp, sirkat gibi. Üçüncü bir kısım; hill ü hurmeti vâzıh olmayan ve herkesçe bilinemeyen şeylerdir.

Bu hill ü hurmeti şüpheli olan umur nelerden ibarettir? Bu babda ulemâ muhtelif mutalaalar dermeyan etmişlerdir:

1. Bunlar, hill ü hurmetinde ulemânın ihtilâf ettiği şeyler olmasıdır: Beygir etinin yenilmesi helâl veya haram olması hakkındaki ihtilâf gibi. وَالْخَيْلَ وَالْبِغَالَ وَالْحَمِيرَ لِتَرْكَبُوهَا وَزِينَةً وَيَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ "*Allah atları, katırları, merkepleri münhasıran sizin binmeniz ve ziynetlenmeniz için yarattı. Daha sizin bilmediğiniz ne çeşit merâkib yaratacaktır*"[240] kavl-i şerifinde İmam Ebû Hanîfe ile İmam Mâlik, atların gāye-i hilkati munhasıran rükûb ve ziynetten ibaret olduğunu kabul ederek at etinin hurmetine kāil olmuşlardır ki bu kavil İbn Abbas'tan menkuldür. İmam Şâfiî, İmam Ahmed ve İshak at etinin helâl ve mubah olduğunu kabul etmişlerdir ki bu da Hasan-ı Basrî, Şüreyh, Atâ ve Saîd b. Cübeyr'den nakledilmiştir.

2. Helâl ile haram arasındaki umûr-ı müştebihenin mekruh şeyler olması mütalaasıdır ki Mâverdî'nin kavlidir. Mekruh, helâl ile haram arasında bir merhale olmak itibariyle terki, veraʿ ü takvâ muktezâsıdır.

3. Hattâbî'nin kavlidir ki haram, helâl karışık bir mal sahibi ile muamele yapılmasıdır. Bir de çarşıda yiyecek meyve vesaire alacak olan bir kimseye mal sahibinin: "Tadına bakınız!" diye izin vermesi üzerine bir tane meyve yenilerek bir şey almadan gidildiğinde bu bir meyve, haram ile helâl arasında şüpheli addedilmiştir. Bu bir meyve, kat'â haram değildir. Çünkü sahibi izin vermiştir. Kati helâl de değildir; çünkü sahibinin izni, bir alışveriş yapılmasına muallaktı.

Hayâtü'l-hayevân'da bu mevzu ile alâkadar olmak üzere İmâm-ı Âzam efendimizin de bir menkıbesi hikâye olunur: Bir kere Irak'ta Bâdiye sürülerinin koyunlarıyla Kûfe'nin koyunları birbirine karışmış, koyun sahiplerinin hukuku ayırt edilemeyecek bir şekle girmişti. İmam Ebû Hanîfe bu koyunların etlerini yemeyi takvâya münâfî addederek koyun sınıfının vasatî kaç sene yaşadığını sormuş; yedi sene yaşadığının bildirilmesi üzerine tam yedi sene ağzına koyun eti koymamıştır.

---

239 {B52 Buhârî, Îmân, 39.}
240 en-Nahl, 16/8.

960

•.•.•

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا قَالَتْ كَانَ عُتْبَةُ بْنُ أَبِي وَقَّاصٍ عَهِدَ إِلَى أَخِيهِ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ أَنَّ ابْنَ وَلِيدَةِ زَمْعَةَ مِنِّي فَاقْبِضْهُ قَالَتْ فَلَمَّا كَانَ عَامُ الْفَتْحِ أَخَذَهُ سَعْدُ بْنُ أَبِي وَقَّاصٍ وَقَالَ ابْنُ أَخِي قَدْ عَهِدَ إِلَيَّ فِيهِ فَقَامَ عَبْدُ بْنُ زَمْعَةَ فَقَالَ أَخِي وَابْنُ وَلِيدَةِ أَبِي وُلِدَ عَلَى فِرَاشِهِ فَتَسَاوَقَا إِلَى النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ سَعْدٌ يَا رَسُولَ اللهِ ابْنُ أَخِي كَانَ قَدْ عَهِدَ إِلَيَّ فِيهِ فَقَالَ عَبْدُ بْنُ زَمْعَةَ أَخِي وَابْنُ وَلِيدَةِ أَبِي وُلِدَ عَلَى فِرَاشِهِ فَقَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ هُوَ لَكَ يَا عَبْدُ بْنَ زَمْعَةَ ثُمَّ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ الْوَلَدُ لِلْفِرَاشِ وَلِلْعَاهِرِ الْحَجَرُ ثُمَّ قَالَ لِسَوْدَةَ بِنْتِ زَمْعَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ ﷺ احْتَجِبِي مِنْهُ يَا سَوْدَةُ لِمَا رَأَى مِنْ شَبَهِهِ بِعُتْبَةَ فَمَا رَآهَا حَتَّى لَقِيَ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ.

Bir Muhtıra

Tercüme ettiğimiz hadis, istilhak ve ta'yîn-i neseb davasına dairdir. Bu davada yedi şahsın ismi geçiyor. Rivayet edilen davanın tercümede kolayca anlaşılması için her iki tarafın eşhâsını hatırlamak faydalı olacağını düşünerek evvelâ bunları bildiriyoruz: **BİR TARAFTA,** Sa'd b. Ebû Vakkās ile müteveffâ kardeşi Utbe b. Ebû Vakkās. Öbür tarafta, Müteveffâ Zem'a oğlu Abd b. Zem'a kızı ümmü'l-mü'minîn Sevde. Dava edilen şey, Zem'a'nın câriyesinin doğurduğu Abdurrahman'ın ta'yîn-i nesebi.

TERCÜMESİ

Âişe radıyallahu anhâdan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Utbe b. Ebû Vakkās, kardeşi Sa'd b. Ebû Vakkās'a vasiyet etmiş (şöyle söylemiş), "Zem'a'nın câriyesinin oğlu (Abdurrahman,) ben(im sulbüm)dendir. Bu çocuğu almalısın!"

Hazret-i Âişe diyor ki: “Mekke’nin fethi senesi (Mekke’ye varıldığında) Sa‘d b. Ebû Vakkās, çocuğu, (Abdurrahman’ı) yakaladı ve ‘Bu, kardeşim Utbe’nin oğludur. Bunun nesebinin kendisine istilhâkı için bana vasiyet etmiştir’ dedi. Bunun üzerine Abd b. Zem‘a ayaklanıp, ‘Bu, benim kardeşimdir; babamın câriyesinin oğludur; babamın firâşı üstünde doğmuştur’ dedi. Her iki taraf bu nizâ ve husumetlerini Nebî sallallahu aleyhi ve selleme arzettiler. Sa‘d b. Ebû Vakkās, ‘Yâ Resûlellah! Bu çocuk, kardeşim Utbe’nin oğludur. Nesebinin kendisine istilhâkına dair bana vasiyeti vardır’ dedi. Abd b. Zem‘a da, ‘Bu, benim kardeşimdir; ve babamın câriyesi doğurmuştur; babamın firâşı üstünde doğmuştur’ dedi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, ‘Yâ Abd b. Zem‘a! Bu (Abdurrahman) senin (kardeşin)dir’ buyurdu. Sonra da Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, ‘Çocuk, (sâhib-i) firâşındır. Zânîye de mahrumiyet düşer’ buyurdu. Sonra Resûl-i Ekrem vesîle-i husûmet olan bu çocuğun simaca Utbe’ye benzediğini görerek zevci Sevde bint Zem‘a’ya, ‘Ey Sevde! Bundan sonra sen de Abdurrahman’a gözükme, (ondan kaç!)’ buyurdu.

Bundan sonra Abdurrahman, Sevde (vefat edip de) Allah azze ve a‘lânın rahmetine kavuşuncaya kadar ümmü’l-mü’minînin yüzünü görmedi.” {B2053 Buhârî, Büyû‘, 3.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî bu hadisi “Ferâiz”de, “Ahkâm”da, “Vesâyâ”da, “Şirâ-i Memlûk” bahislerinde de rivayet etmiştir. Müslim’in, Nesâî’nin de “Talâk”ta rivayetleri vardır. Bu vâkıada isimleri geçen iki kardeş ki, Sa‘d b. Ebû Vakkās ile Utbe b. Vakkās’tır. Bunlardan Sa‘d hazretleri aşere-i mübeşşereden ve “Fârisü’l-İslâm” lakabını ihraz eden İslâm mücahidlerinden olduğu halde öbürü Utbe’nin târîh-i hayâtında bilakis Resûl-i Ekrem’in Uhud Harbi’nde mübarek yüzünü yarmak ve “rubâiye” dişini kırmak gibi en büyük fazîhalar vardır. Bu cihetle Utbe’nin müslümanlığında ve sahâbeden olup olmadığında ulemânın ihtilâfı vardır: Askerî, İbn Abdülber, Zehebî Utbe’yi sahâbe arasında saymışlardır. Askerî, Utbe’nin Mekke’de Kureyş’e karşı işlediği bir cinayet üzerine hicret-i seniyyeden evvel Medine’ye kaçtığını, müslüman olduğu halde öldüğünü iddia etmiştir. İbn Abdülber de böyle bildiriyor. Zehebî de *Mu‘cem*’inde bu kanaatte olduğunu izhar ediyor. Fakat cumhûr-ı ulemâ Utbe’yi ashâb-ı kirâmın silsile-i şerâfetine sokmuyorlar. Ebû Nuaym, “Utbe’nin Resûl-i Ekrem’in yüzünü yarmak, dişini kırmak gibi fazîhalarını sayarak böyle bir caninin müslüman olduğunu bilmiyorum, seleften hiçbiri Utbe’yi sahâbeden saymamışlardır, kâfir olarak öldüğü bildirilmiştir” diyor ve Ma‘mer’den gelen bir rivayete göre, Resûl-i Ekrem Uhud’daki cerîha üzerine, “*Allahım! Şu Utbe’yi bir sene yaşatma!*” diye dua buyurduğunu ve hakikaten bir sene geçmeden hâl-i küfürde öldüğünü bildiriyor.[241]

Bu ta‘yîn-i neseb davasında hak kazanan Abd b. Zem‘a, ezvâc-ı tâhirâttan Sevde hazretlerinin öz kardeşidir. Sâdât-ı sahâbeden şerâfetle mâruf bir zattır. Ebû Nuaym Zem‘a’yı, Zem‘a b. Esved diye kaydetmiştir. Fakat Zehebî, bunun vehim olduğunu, doğrusu Zem‘a b. Kays bulunduğunu haber veriyor.

Münâzaun fîh olan çocuğun, ne de annesi olan câriyenin isimleri Buhârî’nin rivayetinde zikredilmemiştir. Bu câriyenin Yemenli olduğunu, çocuğun isminin Abdurrahman bulunduğunu Zehebî *Tecrîdü esmâi’s-sahâbe*’sinde haber veriyor. Bütün *Buhârî* şârihleri de Abdurrahman olduğunu bildirdiklerinden tercümede tasrih ettik.

Sevde hazretlerinin terceme-i hâlinden bundan evvelki ciltlerimizde bahsetmiştik. Sevde, Hatice radıyallahu anhânın vefatından sonra Resûl-i Ekrem'in ilk tezevvüç buyurduğu kadındır. Resûlullah'tan evvelki zevci, Sekrân b. Amr idi. Sevde'nin doğrudan Resûl-i Ekrem'den rivayeti vardır. Kendisinden de Abdullah b. Abbas gibi zevât-ı sahâbî rivayet etmiştir. Hazret-i Ömer'in devr-i hilâfeti sonlarında vefat etmiştir *(Umdetü'l-kārî,* V, 399, 400).

Bu davanın Câhiliye ve İslâm devirlerine ait hukukî vaziyetlerini ayırmak lâzımdır. Şöyle ki: Câhiliye devrinde bir kısım câriyeler fuhuşta bulunurdu. Bu arada sahibi ve efendisiyle de yaşardı. Bu câriyelerden birisi günün birinde bir çocuk yaparsa, bu çocuğu kâh efendisi, kâh zanisi iddia ederdi. Câriyenin efendisi, çocuğun kendisinden olduğunu ne iddia, ne de inkâr etmeden ölürse, hakk-ı iddia vereseye intikal ederdi. Verese, çocuğun kendilerine istilhâkını talep edebilirlerdi.

Zem'a'nın Yemenli câriyesi de böyle idi. Hem efendisi Zem'a ile yatmış kalkmış, hem de Utbe ile münasebette bulunmuştu ve Utbe'nin, kardeşi Sa'd'e bu çocuğun istilhâkını vasiyet etmesi üzerine Câhiliye usulüne tevfîkan iddia ve Resûl-i Ekrem'e arzetmişti. Resûl-i Ekrem Câhiliye'nin bu hakk-ı istilhâkını iptal ederek çocuğun sâhib-i firâşa ait olmasıyla hükmetmiştir. Zinakâr için de mahrumiyettir buyurmuştur. Usûl-i İslâmiyye'ye göre sâhib-i firâş, çocuğu nefy ü inkâr etmedikçe, çocuk, sâhib-i firâşındır; başkasının iddiası sahih değildir. Sâhib-i firâşın çocuğu reddetmesi "liân" ile olur ki: Zevcenin başkasıyla fücûrunu iddia ederek zevcin kazfetmesidir. Hâkimin mülâane ile hükmetmesi de la'ne makrûn ve eymân ile müekked dört şâhidin edâ-yi şehâdet etmelerine muhtaçtır.

Hadiste Resûl-i Ekrem'in hükmü, Abd b. Zem'a'ya hitaben, هو لك "*Bu çocuk sana aittir*" suretinde rivayet edilmiştir. Bu hükmün medlûlünü ulemâ iki suretle telakki etmişlerdir: Bunlardan birisi, bunun mânası: "Bu çocuk senin kardeşindir" demektir. Bu babda medâr-ı hüküm olan cihet de Resûl-i Ekrem'in ilmidir. Zem'a'nın kızı Sevde, Resûl-i Ekrem'in refîkası olmak itibariyle Zem'a, Resûl-i Ekrem'in sıhrı, kaynatası bulunuyordu. Resûl-i Ekrem'in kaynatası ile bu câriye arasında temas vukuuna ilmi lâhık olması mümkündü.

Hükmün ikinci bir mânası da, "Ey Abd b. Zem'a! Bu çocuk senin mülkündür, senin kölendir" demektir. Çünkü bunu Zem'a'nın câriyesi doğurmuştur. Efendisinin başkasından hâmil olursa, doğurduğu çocuk köledir. Zem'a'nın hayatında çocuğun kendisine ait olduğunu ikrar etmemiş olması, şahit de bulunmaması bunu teyit eder. Bu da İbn Cerîr'in telakkisidir. Buna göre Abdurrahman, Abd b. Zem'a'nın kölesidir diye hükmedilmiştir.

Bunlardan birinci mânayı Buhârî'nin "Megāzî" bahsinde, هو لك فهو أخوك يا عبد! suretindeki rivayeti[242] teyit etmektedir. İkinci mânanın da bir dereceye kadar müeyyidesi Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i ile Nesâî'nin *Sünen*'indeki, ليس لك بأخ "*Kardeşin değildir*"[243] ziyadesidir. Fakat Beyhakī mualleldir diyor. Münzirî de bu ziyadenin sâbit olmadığını haber veriyor.

Birinci mâna bu suretle teeyyüd ettiğine ve Resûl-i Ekrem tarafından Abd b. Zem'a'ya bu senin kardeşindir diye hükmettiğine göre Abdurrahman Sevde'nin de kardeşi oluyor. Binaenaleyh taraf-ı risâletten ihticâb ile emredilmesinin sebebi, fikirleri işgal edeceğinden hadiste bu sebep de hassaten bildirilmiştir ve bu hadisi Buhârî'nin buraya sevk ve iradından yegâne gaye de hadisin bu fıkrasıdır. Resûl-i Ekrem Abdurrahman'ın Abd b. Zem'a'nın kardeşi olduğuna hükmetmekle beraber çocuğun simasında Utbe'ye bir müşâbehet görmüştü. Hükmü sâbıka ve zâhir-i şer'a göre, Abdurrahman'ın nesebi ve Sevde'ye kardeşliği sabit olmakla beraber Resûl-i Ekrem nedben ve ihtiyaten ihticâb ile emretmişlerdir ve Sevde, rahmet-i rahmâna kavuşana kadar Abdurrahman bir daha yüzünü görmemiştir.

Bundan evvel tercüme ettiğimiz Nu‘mân b. Beşîr hadisinde, “*Helâl bellidir, haram da bellidir. Fakat bu ikisi arasında herkes tarafından hilli ve hurmeti bilinmeyen birtakım müteşâbih umur vardır*”[244] buyurulduğu ve bunlardan da ihtiraz edilmesi muktezâ-yı hazm ü ihtiyat olduğu görülmüştü. Resûl-i Ekrem’in bu hadisteki, Sevde’ye ihticâb ile emirleri de ihtiyatî ve nedbî emirler cümlesindendir.

Hilli, hurmeti şüpheli şeylerden içtinap edilmesine misal olarak, Buhârî bir de Enes b. Mâlik’in, “Bir kere Resûlullah yere düşmüş bir hurmaya tesadüf etmişti de, ‘*Şu hurma sadaka malından olmadığını bilseydim muhakkak yerdim*’ *buyurdu*”[245] diye bir hadisini sevkediyor ki bu mevzuun en açık bir misalidir.

Yine Buhârî’nin burada ta‘lîkan, “Lukata” bahsinde de merfûan Ebû Hüreyre’den rivayetine göre, Resûl-i Ekrem, “*Bazı defa gece ailem yanına yatmaya geldiğimde yatağımın üstüne düşmüş bir hurma bulurum, yemek üzere ağzıma götürürüm de sonra sadaka malı olmasından korkarak elimden bırakırım. Onun sadaka hurması olmadığını yakînen bilseydim muhakkak yerdim*” buyurmuştur.[246]

Bu iki rivayete göre de Resûl-i Ekrem’e zekât ve sadaka malının azı da çoğu gibi haram olduğu müstefâd olur. Bir de Resûl-i Ekrem efendimiz Enes b. Mâlik’in rivayetine göre, rastgeldiği hurmayı “*Sadaka malı olmadığını bilsem muhakkak yerdim*” buyurmalarına göre, emvâl-i müslimînden bir kıymeti haiz olmayan bir hurma, bir zeytin, bir lokma ekmek gibi şeylere tesadüf edildiğinde yerden alıp yenilmesi helâl olduğunda ve bu ufak nimete hurmet ifade ettiğinde ulemânın icmâı vardır (*Umdetü’l-kārî*).

---

241 {Ebû Nuaym, *Ma’rifetü’s-sahâbe*, IV, 2138, no: 5365; MA9649 Abdürrezzak, *el-Musannef*, V, 290.}

242 {B4303 Buhârî, Megâzî, 54.}

243 {N3485 Nesâî, Talâk, 48.}

244 {B2051 Buhârî, Büyû‘, 2.}

245 {B2055 Buhârî, Büyû‘, 4.}

246 {B2432 Buhârî, Lukata, 6. “Onun sadaka hurması olmadığını yakînen bilseydim muhakkak yerdim” cümlesi kaynaktaki rivayet metninde yer almamaktadır.}

961

•.•.•

وَعَنْهَا رَضِيَ اللهُ عَنْهَا قَالَتْ إِنَّ قَوْمًا قَالُوا يَا رَسُولَ اللهِ إِنَّ قَوْمًا يَأْتُونَنَا بِاللَّحْمِ لَا نَدْرِي أَذَكَرُوا اسْمَ اللهِ عَلَيْهِ أَمْ لَا فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَمُّوا اللهَ عَلَيْهِ وَكُلُوهُ.

TERCÜMESİ

Âişe radıyallahu anhâdan rivayet edildiğine göre şöyle demiştir: Bazı kimseler, "Yâ Resûlellah! Bazı bâdiyeliler bize (kesilmiş) et getiriyorlar. Bilmeyiz ki bunlar kesilirken hayvan üzerine ismullah zikrettiler mi, etmediler mi?" dediler. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "Bu et üzerine bismillâh deyiniz, sonra yiyiniz!" diye cevap verdi. {B2057 Buhârî, Büyû', 5.}

İZAHI

Bu hadisten evvel İmam Buhârî hill ü hurmeti şüpheli olan umurdan ittikā ve içtinap edilmesi hakkındaki hadisleri müstakil bir babında sevketmişti. Burada da vesvesenin yani kalbe gelen hareket-i hafiyyenin ve daha doğrusu temâyülât-i şeytâniyyenin, içtinabı matlup olan şüphelerden addedilmemesi hakkında iki hadis sevketmiştir ki birisi tercüme ettiğimiz Hazret-i Âişe hadisidir. Medine havalisindeki sürü sahibi bâdiye halkı, köylerinde koyun, sığır kesip Medine'ye et satmaya giderlermiş. Bazı kimselerin Resûl-i Ekrem'den istiftâ ettikleri ve besmele ile kesilip kesilmediği meçhulümüzdür dedikleri et, işte bu bâdiye halkının sattığı ettir. Bedevî olsun, medenî olsun bir müslümanın zebîhasında iştibah etmek muvâfık olmadığından, Resûl-i Ekrem bunlara cevaben, "*Ne lâzım? Siz bu eti yerken besmele çekiniz, sonra yiyiniz*" buyurmuştur.

Şârih Hâfız İbn Hacer *Fethu'l-bârî*'de, "Musannif Buhârî'nin bu hadisi sevketmekten garazı, müvesvis kimselerin gönüllerindeki gizli hareketin, kendilerini umûr-ı mubâhadan mene kadar götürdüğünü bildirmektir" dedikten sonra birkaç vesvese numunesi de kendisi ilâve ediyor: Bazı müvesvisler av eti yemekten imtina ederler de sebep olarak derler ki: "Bu avlanan hayvan birisinin malı olması, kapalı veya bağlı bulunduğu yerden boşanarak, ipini kopararak kaçarken avlanmış bulunması muhtemeldir." Bu düşünce, vesveseden başka bir şey değildir.

Yine böyle bazı kimseler de muhtaç olduğu bir şeyi almak için çarşıyı, pazarı dolaşır da "Acaba bu çarşı halkının malı helâl midir, yoksa haram mıdır?" diye alamadan döner. Halbuki ortada hurmete delâlet eden bir şey yoktur.

İbn Hacer'in şu misali daha ehemmiyetlidir: Bazı kimseler de zaafına ve ihticâca sâlih olmadığına ehl-i ilmin ittifak ettiği bir habere istinat ederek ve ibâhası hakkında te'vili mümteni delîl-i kavî bulunduğu halde mubah olan bir şeyi yemezler; bu da müvesvislerin vera' ütakvâsı cümlesindendir.

Bu vesvese babında İmam Buhârî'nin sevkettiği ikinci bir hadis de şu meâldedir: Abbâd b. Temîm'in amcası Abdullah b. Zeyd demiştir ki: Resûl-i Ekrem'e, "Yâ Resûlellah! Birisi namaz kılarken abdestim bozuldu diye gönlünde bir vesvese duyuyor. Bu adam namazı kat' edip bozar mı?" diye soruldu. Resûl-i Ekrem de, "*Hayır bir* (yellenme) *sesi işitmedikçe yahut bir koku duymadıkça namazı kat' edip bozmaz*" diye cevap verdi.[247]

Fukahamız "Yakīn, şek ile zâil olmaz" düstûr-ı fıkhîsini bu hadisten istifade etmişlerdir. Hiç şüphe yok ki şeytanî vesvese iman ve ibadet yolunun kutta-ı tarikidir. Hem müttaki bir müminin sûret-i haktan görünerek yolunu keser: "Abdestin bozuldu" diye bir musallîyi namazdan alıkor. Her abdest alıp namaza durdukça bu tesvîlât-ı şeytâniye tekerrür ederek zavallı müvesvis bir türlü namaz kılmaya muvaffak olamaz. Cinnet derecesine varır. Müvesvisler şu hadisi sık sık hatırlamalıdır: Resûl-i Ekrem buyurmuştur ki: *Kişi fiilen bir fenalığı irtikâp etmedikçe, lisanen fena bir söz söylemedikçe nefsî hâtıralarını Cenâb-ı Hak afveder.*[248] Vesvese mülgā ve matruhtur hükmü yoktur (*Umdetü'l-kārî*).

247 عن عباد بن تميم عن عمه قال شكي إلى النبي صلى الله عليه وسلم الرجل يجد في الصلاة شيئا, أيقطع الصلاة؟ قال لا حتى يسمع صوتا، أو يجد ريحا. وقال ابن أبي حفصة عن الزهري: لا وضوء إلا فيما وجدت الريح أو سمعت الصوت [رواه البخاري في باب ما يتنـزه من الشبهات].

{B2056 Buhârî, Büyû‘, 5.}

248 {B5269 Buhârî, Talâk, 11.}

962

•.•.•

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ يَأْتِي عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ لَا يُبَالِي الْمَرْءُ مَا أَخَذَ مِنْهُ أَمِنَ الْحَلَالِ أَمْ مِنَ الْحَرَامِ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, "İnsanlara (muhakkak) bir zaman erişir ki, o devirde kişi, ele geçirdiği mal helâlden mi, haramdan mı? kazanıldığını hiç aldırmaz." {B2059 Buhârî, Büyû', 7.}

İZAHI

Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde bu hadîs-i şerif ليأتين diye müekked bir surette rivayet edildiğinden tercümemizde işaret ettik. Bu hadisi Buhârî müktesebât-i mâliyesinin hill ü hurmetini araştırmayı terketmenin zemmine dair açtığı bir babında rivayet etmiştir. Şârih İbn Battâl, "Kişinin menba-ı servetini araştırmaması, daima mürâkabe üzerine bulunmaması, za'f-ı dinden ve iman gevşekliğindendir. Bir de bu mübâlâtsızlıkta fitne ve fesadın taammümü, ahlâksızlığın halk arasında tevessü' ve intişarı çok müessirdir" diyor. Müslim'in rivayet-kerdesi olan şu meâldeki hadîs-i şerifte, "*İslâm dini garib bir halde başlamış*, (az zaman zarfında cihanşümul bir varlık göstermiş)*tir. Fakat âhir eyyâmında eski garip haline avdet edecektir. O sırada benim sünnetimi ihyaya çalışan bahtiyarlara ne mutlu*" buyurmuştur.[249]

İbnü'l-Cevzî'nin *Kitâbü't-Tergīb ve't-terhîb*'de İbn Abbas radıyallahu anhümâdan, oğlu ve hafîdi senediyle rivayet edilen bir hadîs-i şerifte, helâl kazanç yolu aramak her mümine farz olduğu bildirilmiş, ve "*Kim ki el emeği, alın teriyle kazandığı helâl malını yiyerek aile yuvasında gecelerse, Allah kendisinden razı olarak gecelemiştir, mağfûr olarak sabahlar*" buyurulmuştur.[250]

İzahıyla meşgul bulunduğumuz Ebû Hüreyre hadisi hakkında İbnü't-Tîn de, bu hadiste muhâsebe-i a'mâli terketmekten tahzir vardır. Çünkü malın insanlar arasında uyandırdığı fitne ve ihtiras çok şiddetlidir diyerek Enes b. Mâlik'in bir hadisini rivayet etmiştir.

Enes b. Mâlik Resûl-i Ekrem'e, "Yâ Resûlellah! Ben, dualarımın kabulünü isterim. Bana bunun yolunu gösterir misiniz?" diye rica ettim. Resûl-i Ekrem, "*Ey Enes! Helâl kazan, duan müstecap olur. Zira kişi, ağzına haram bir lokma götürse, kırk gün duası kabul olunmaz buyurdu.*[251]

Altı, yedi asır evvel yazılan *Buhârî* şerhlerinde şârihler halkın müktesebatı hakkındaki mübâlâtsızlığına bakarak bu hadîs-i şerifteki ihbarın mu'cizât-ı seniyye cümlesinden olduğunu kaydetmişlerdir. Halbuki zamanımıza nisbetle o devirdeki hiss-i fazîlet daha yüksek olsa gerek.

---

249 {M372 Müslim, Îmân, 232. "*O sırada benim sünnetimi ihyaya çalışan bahtiyarlara ne mutlu*" şeklinde tercüme edilen kısmın karşılığında, kaynaktaki rivayet metninde "طوبى للغرباء" ifadesi yer almaktadır. Kaydedilen tercümeyi doğrudan yansıtan bir rivayet tespit edilememiştir.}

250 {İbnü'l-Cevzî (Kavvâmü's-sünne), *et-Tergîb*, II, 37, no: 1102; Taberânî, *el-Evsat*, VII, 289, no: 7520. Kaynaktaki rivayet metninde "helâl kazanç yolu aramak her mümine farz olduğu" bilgisi yer almamaktadır. Ayrıca tercümenin "Allah kendisinden razı olarak gecelemiştir, mağfûr olarak sabahlar" yerine "mâğfur olarak geceler" şeklinde olması metne daha mutabıktır. (من أمسى كالا من عمل يديه أمسى مغفورا له)}.

251 {Aynî, *Umde*, XI, 174.}

963

•.•.•

عَنْ زَيْدِ بْنِ أَرْقَمَ وَالْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ ﷺ قَالَا كُنَّا تَاجِرَيْنِ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللّٰهِ ﷺ فَسَأَلْنَا رَسُولَ اللّٰهِ ﷺ عَنِ الصَّرْفِ فَقَالَ إِنْ كَانَ يَدًا بِيَدٍ فَلَا بَأْسَ وَإِنْ كَانَ نَسَاءً فَلَا يَصْلُحُ.

TERCÜMESİ

Zeyd b. Erkam ile Berâ b. Âzib radıyallahu anhümâdan şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: Biz Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem zamanında tâcir idik. (Bir kere) Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme sarf(ın hükmün)den sorduk da Resûlullah, "(Bir mecliste) bir elden bir ele verilir, alınırsa beis yoktur. Eğer vade ile olursa sahih değildir" buyurdu. {B2060 Buhârî, Büyû', 8.}

İZAHI

Sarf lugaten def' ü red demektir. Fukahaya göre bey'in bir nevidir; parayı para ile bey'dir. Bu tebdil muamelecisine **sarrâf** denir. İbn Erkam ile Berâ radıyallahu anhümânın Resûl-i Ekrem'den sordukları da semeni, semen ile tebdilin meşrû olup olmadığıdır. Resûl-i Ekrem, bir mecliste verip almak suretiyle para tebdilinde beis yoktur. Eğer müeccel olursa, meselâ "Bugün bana bozukluk 5 lira veriniz de yarın ben size bütününü getiririm" diye para bozmak câiz değildir buyurmuştur.

Bu hadise istinaden bütün ulemâ, sarrafî muamelede tarafeynin parayı kabzetmeleri şart olduğunda ittifak etmişlerdir. Yalnız sarf ve tebdil mukabili olarak bir şey almak câiz midir? Bu babda ihtilâf etmişlerdir. En sahih olan kavle göre bir cinsten olan paranın tebdilinde fazl ü ziyâde câiz olmadığıdır. Tafsili, yakında tercüme edeceğimiz hadislerin izahında görülecektir.

Buhârî bu hadisin unvanında sûre-i Nûr'un 37. âyetinin bir fıkrasını zikrediyor ki 36. âyetle beraber meâlen şöyledir: "*O evlerde* (, o mescidlerde) *ki: Allah bunların (*binalarının*) yükselmesine, (*şanlarının*) yücelmesine ve içlerinde isminin zikredilmesine izin vermiştir.*

*Sabah, akşam vakitleri (*müminler*) bu mescidlerde Allah'a tesbih ederler. Nice erler ki ne (*seferde*) ticaret, ne de (*hazerde*) bey' ü şirâ, onları zikrullahtan, namaz kılmaktan, zekât vermekten alıkoymaz. Onlar, (*yalnız*) kalplerin ve gözlerin döneceği (*son*) günden korkarlar.*"[252]

Buhârî'nin bu âyet-i kerîmeyi burada zikretmesi, ticaretin mubah olduğunu ispat içindir. Bu babın *Sahîh-i Buhârî*'deki unvanı da bundan ibarettir. Âyet-i kerîmede ticaretten sonra bey'in zikredilmesi ve ticaret, tâcirin sanatı olup kazanç için bey' ü şirâdan ibaret bulunduğundan bir lafz-ı hâs olan bey'in âm olan ticaret üzerine atfolunması hususunda vücûh-i muhtelife zikredilmiştir ki bunlardan birisi de ticaretle seferdeki, bey' ile de hazerdeki ticarî muamele maksut olduğudur ki âyetin tercümesinde buna işaret ettik.

Âyet-i kerîmedeki zikrullah ile murat, İbn Abbas'a göre salât-ı mektûbedir. Süddî de cemaatle namazdır demiştir.

---

252 فِي بُيُوتٍ أَذِنَ اللّٰهُ أَنْ تُرْفَعَ وَيُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا بِالْغُدُوِّ وَالْاٰصَالِ. رِجَالٌ لَا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللّٰهِ وَإِقَامِ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ يَخَافُونَ يَوْمًا تَتَقَلَّبُ فِيهِ الْقُلُوبُ وَالْأَبْصَارُ. [سورة النور].

964

•.•.•

عَنْ أَبِي مُوسَى رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ اسْتَأْذَنْتُ عَلَى عُمَرَ فَلَمْ يُؤْذَنْ بِي وَكَأَنَّهُ كَانَ مَشْغُولًا فَرَجَعْتُ فَفَرَغَ عُمَرُ فَقَالَ أَلَمْ أَسْمَعْ صَوْتَ عَبْدِ اللهِ بْنِ قَيْسٍ ائْذَنُوا لَهُ قِيلَ قَدْ رَجَعَ فَدَعَانِي فَقُلْتُ كُنَّا نُؤْمَرُ بِذٰلِكَ فَقَالَ تَأْتِينِي عَلَى ذٰلِكَ بِالْبَيِّنَةِ فَانْطَلَقْتُ إِلَى مَجْلِسِ الْأَنْصَارِ فَسَأَلْتُهُمْ فَقَالُوا لَا يَشْهَدُ لَكَ عَلَى هٰذَا إِلَّا أَصْغَرُنَا أَبُو سَعِيدٍ الْخُدْرِيُّ فَذَهَبْتُ بِأَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ فَقَالَ عُمَرُ أَخَفِيَ عَلَيَّ هٰذَا مِنْ أَمْرِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَلْهَانِي الصَّفْقُ بِالْأَسْوَاقِ يَعْنِي الْخُرُوجَ إِلَى التِّجَارَةِ.

TERCÜMESİ

Ebû Mûsâ (el-Eş'arî) radıyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: (Bir kere) Ömer b. Hattâb radıyallahu anhtan (ziyaret için üç defa) izin istemiştim de bana izin verilmemişti. Ömer, (o sırada müslümanların işiyle) meşgul olsa gerekti. Ben de geri dönmüştüm. Ömer, meşguliyetinden kurtulunca (Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi kastederek), "Abdullah İbn Kays'ın sesini işitmedim mi? (Şimdi onu işitmiştim) izin veriniz (de gelsin!)" demiş fakat, "Ebû Mûsâ gitti" diye cevap verilmiştir. (Hazret-i Ömer arkamdan adam gönderip) beni davet etti. (Gelince) bana, "Niçin geri gittin?" diye sordu. Ben de, "Biz, bununla (yani izin verilmeyen kapıdan dönmekle) emrolunduk" diye cevap verdim. Bunun üzerine Ömer, "(Resûlullah'ın) böyle (rücû ile emrine dair) beyyine getirirsin. (Değil mi? Vâkıa ben seni ittiham etmek istemem. Fakat nâsın Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme yalan isnat etmesinden endişe ederim)"[253] dedi. Bunun üzerine ben, (şahit bulmak üzere) ensar meclisine gittim. Onlardan (bu rücû haberini) sordum. Ensar, "Bu mesele hakkında büyüklerimizin senin için şehâdetleri ne lâzım? Bunu küçüklerimiz de (meselâ) Ebû Saîd el-Hudrî (bile) muhakkak (bilir) şehâdet eder" dediler. Ben de Ebû Saîd el-Hudrî'ye gittim. (Ömer'e getirdim. O da haberi anlattı). Ömer, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin emrinden (bu rücû meselesi) bana kapalı mı kaldı? (Öyle ya) çarşılara, pazarlara ticarete çıkmak beni, (Resûlullah'ın meclisine devamdan) alıkoydu" di(ye eseflen)di. {B2062 Buhârî, Büyû', 9.}

İZAHI

Buhârî bu hadisi ticaret için çıkıp çarşıda, pazarda kazanç yolu aramanın mubah olduğuna dair açtığı bir babında tahrîc etmiştir. Bu babın unvanında da cuma namazı eda edildikten sonra فَانْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللّٰهِ "*Yeryüzüne dağılıp Allah'ın hazîne-i kereminden rızkınızı arayınız!*"[254] meâlindeki nazm-ı şerifi zikrediyor.

Menʿ ü hazerden sonra vârit olan emirler ibâha ifade eder. وَإِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا "*İhramdan çıktığınızda av, avlayabilirsiniz*"[255] kavl-i şerifindeki istiyad emri ibâha ifade ettiği gibi yukarıdaki âyet-i kerîmede bulunan ibtiğâ emri de taleb-i maîşetin mubah olduğuna delâlet eder ki matlup olan netice budur.

Buhârî'nin rivayet ettiği metin çok dardı. Bu cihetle tercümede diğer rivayet tariklerinden ve şerhlerinden istiâne ederek kavis içinde bunlara işaret ettik. Yine Buhârî'nin rivayetinde Resûl-i Ekrem'in istîzan hakkında ne buyurduğu sarâhaten zikredilmemiştir. Bunu Müslim'in "İsti'zân" bahsindeki bir tarîk-i rivayetinden şöyle öğreniyoruz:

Ebû Mûsâ سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول الإستئذان ثلاث، فإن أذن لك وإلا فارجع "*Resûlullah'ın, istîzan üçtür, eğer sana izin verilirse ne âlâ, yoksa geri dönersin! buyurduğunu işittim*" demiştir.[256]

Yine Müslim'in bir rivayetinde, Ebû Mûsâ'nın bu rivayetine karşı Hazret-i Ömer'in, "Resûlullah'ın böyle söylediğine ya beyyine ve şahit ikame edersin yahut sana yapacağımı yaparım" dediği bildiriliyor. Diğer bir rivayette de, وإلا أوجعنك "Yoksa sana elîm bir ceza tayin ederim" diye tehditkâr beyyine istediği haber veriliyor. İmam Mâlik'in *el-Muvatta*'ındaki rivayeti ki tercümemizde bunu kavis içinde göstermiştik, tehditten mücerrettir.

BU HADİSTEN MÜSTEFÂD OLAN HÜKÜMLER

1. Yabancı bir eve, hatta odaya girileceği zaman sahibinden istîzanın lüzumu. Bu medenî ve ahlâkî lâzime sûre-i Nûr'un meâli bervech-i âtî 27. âyetinde daha vâzıh bir surette tâlim buyurulmuştur: "*Ey iman eden kullar! Kendi evleriniz ve odalarınızdan başka evlere ve odalara sahiplerinden istîzan edip onlara selâm vermedikçe girmeyiniz! Bu yolda hareketiniz sizin için hayırlıdır. Bunu düşünmeniz me'mûldür.*" Bu âyeti takip eden 28 ve 29. âyetler de meâlen şöyledir: "*Bunlar dahilinde kimse bulmazsanız, size izin verilinceye kadar buralara girmeyiniz; şayet size dönünüz denirse, siz de dönünüz! Bu sizin için daha temiz bir harekettir ve Allah, sizin işlediğiniz her işiniz(*deki maksadınız*)ı pek iyi bilir. (*Ey müminler!*) Meskûn olmayan ve içinde metâınız bulunan bir eve girmekte aleyhinize bir günah yoktur. Sizin açıkladığınız ve sizin sakladığınız her şeyi Allah bilir.*"[257]

Bazı ehl-i ilim istîzanın üç defa olması, yine sûre-i Nûr'un meâli bervech-i âtî 58. âyetinin birinci fıkrasından istifade edildiğini bildirmişlerdir: "*Ey iman eden kullar! Ellerinizdeki memlükleriniz ve sizden henüz bulûğ çağına ermeyenler, üç kere sizden izin istesinler: a) Sabah namazından evvel, b) Öğleyin katı ıssıdan elbisenizi* (çıkarıp) *koyduğunuz sırada, c) Yatsı namazından sonra ki, (*bunlar*) sizin için utanacak (*vaziyetinizdeki*) üç vakittir. Bunlardan başka zamanlarda ne size ne de onlara günah vardır; yanınızda sık sık dolaşırlar, birbirinizin yanında bulunursunuz. Allah, işte böylece âyetlerini size beyan buyurur. Allah alîmdir, hakîmdir.*"[258]

Gerçi bu âyet-i kerîmede memlüklerle çocukların istîzanı beyan buyurulmuştur. Fakat Resûlullah'ın sünneti, hürler, büyükler de dahil olmak üzere, bütün insanların âdâb-ı istîzanına şâmildir.

Âyet-i kerîmede hem istîzan edilmesi, hem selâm verilmesi tâlim buyurulmuştur. Bazı ulemâ âyetteki tertip üzere ibtidâ istînâs ve istîzan edilmelidir, sonra da selâm verilmelidir demişlerdir. Mâverdî, *Hâvî*'de vaziyete göre şöyle bir fark bildirmiştir: "Eğer istîzan eden kimsenin gözü ev sahibine rastgelirse, selâm takdim edilmelidir. Rastgelmezse istîzan takdim olunur" demiştir.

2. Bu hadisten müstefâd olan ikinci bir mesele de, âlim bir zatın vâkıf olmadığı ilmî bir hakikate, ilmen kendisinden aşağı mertebede olan başka birinin vukufu bulunmasıdır. Hazret-i Ömer hakkında vukuu tecviz edilen bu hakikat başkaları hakkında evleviyetle kabul edilir. Abdullah b. Mes'ûd, Hazret-i Ömer'in ilmindeki vüsatini tasvir için, "Ömer'in ilmi terazinin bir tarafına, dünyada yaşayan insanların ilmi de öbür tarafına konsa, Ömer'in ilmi ağır basar" demiştir ki, ashap arasında en yüksek pâye-i fazileti haiz olan İbn Mes'ûd gibi bir fakih sahâbînin bu şehâdeti çok kıymetlidir.

BAZI ŞÜPHELERİN İZÂLESİ

Bu hadiste Hazret-i Ömer'in Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den rivayeti hakkında beyyine ve şahit talep etmesine bakarak, Hazret-i Ömer haber-i vâhid ile amel etmezdi zannedilmemelidir. Nasıl ki bazıları bu hadis ile ihticâc ederek haber-i vâhid ile amel câiz değildir demişlerdir. Halbuki Hazret-i Ömer sayılamayacak derecede çok, bir hayli mesâil-i şer'iyyede haber-i vâhid ile amel etmiştir. Bu istîzan meselesinde Ebû Mûsâ'dan şahit istemesine ve münferiden Ebû Mûsâ'nın rivayetini kabul etmemesine o sırada halifenin yanında Irak ve Şam halkından yeni müslüman olmuş bazı kimselerin bulunması, bunların da uluorta, yalan yanlış hadis rivayetine kalkışmalarından endişe etmesi sebep olsa gerektir. Yukarıda İmam Mâlik'in *el-Muvatta*'ından naklettiğimiz ziyâde-i rivayette Hazret-i Ömer'in, "Ben, seni ittiham maksadıyla şahit istemiyorum..." demesi de bunu teyit eder.

İzâlesi lâzım olan ikinci bir şüphe de Hazret-i Ömer'in, "Çarşıda, pazarda ticaret peşinde koşmak, beni, Resûlullah'ın meclisine devamdan alıkoydu" demesinden, Peygamber'in bu ikinci halifesinin huzûr-ı saâdete devamsızlığı mânası anlaşılmamalıdır. Böyle bir hal Hazret-i Ömer'in şanına lâyık değildir. Bu sözü Hazret-i Fâruk münhasıran, nefsine levm ü itâb için söylemiştir. İslâm tarihi baştan başa Resûl-i Ekrem'in, "*Ben, Ebû Bekir, Ömer bir arada iken...*" diye hikâye buyurduğu mukaddes hâtıralarla doludur.

Resûl-i Ekrem'in kendisinden sonra halifesi olan bu iki mükerrem dostu, hâl-i hayatında, sefer ü hazerde kendi yanından hiçbir zaman uzak bulunmamışlardır.

Bir de yukarıda Müslim'den naklettiğimiz bir, iki rivayette Hazret-i Ömer'in Ebû Mûsâ'ya, "Hele bir beyyine getirme, ben sana yapacağımı bilirim" yahut "Senin canını yakarım" demesi, rivayette yalanın çıkarsa demektir ki Ebû Mûsâ gibi büyük bir sahâbîden böyle bir kizb sâdır olamayacağı en ziyâde Hazret-i Ömer'in mâlûmu idi. Asr-ı saâdet'te zekât âmili olmak gibi müslümanların malî işleri taraf-ı risâletten kendisinin yed-i emânetine tevdî buyurulan Ebû Mûsâ'dan yalan sudûr etmesinin ihtimali yoktu.

---

253 زاد مالك في موطئه فقال عمر لأبي موسى أما إني لم أتهمك ولكني خشيت أن يتقول الناس على رسول الله صلى الله عليه وسلم [وأبو داود هكذا رواه في سننه]

254 el-Cum'a, 62/10.

255 el-Mâide, 5/2.

256 {M5633 Müslim, Âdâb, 37.}

257 يَا أَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتّٰى تَسْتَأْنِسُوا وَتُسَلِّمُوا عَلٰى أَهْلِهَا ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ. فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا فِيهَا أَحَدًا فَلَا تَدْخُلُوهَا حَتّٰى يُؤْذَنَ لَكُمْ وَإِنْ قِيلَ لَكُمُ ارْجِعُوا فَارْجِعُوا هُوَ أَزْكٰى لَكُمْ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ. لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ مَسْكُونَةٍ فِيهَا مَتَاعٌ لَكُمْ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا تَكْتُمُونَ [سورة النور]

258 يَا أَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لِيَسْتَأْذِنْكُمُ الَّذِينَ مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ وَالَّذِينَ لَمْ يَبْلُغُوا الْحُلُمَ مِنْكُمْ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ مِنْ قَبْلِ صَلَاةِ الْفَجْرِ وَحِينَ تَضَعُونَ ثِيَابَكُمْ مِنَ الظَّهِيرَةِ وَمِنْ بَعْدِ صَلَاةِ الْعِشَاءِ ثَلَاثُ عَوْرَاتٍ لَكُمْ لَيْسَ عَلَيْكُمْ وَلَا عَلَيْهِمْ جُنَاحٌ بَعْدَهُنَّ طَوَّافُونَ عَلَيْكُمْ بَعْضُكُمْ عَلٰى بَعْضٍ كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمُ الْاٰيَاتِ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ [سورة النور]

965

•.•.•

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ ﷺ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ ﷺ يَقُولُ مَنْ سَرَّهُ أَنْ يُبْسَطَ لَهُ فِي رِزْقِهِ أَوْ يُنْسَأَ لَهُ فِي أَثَرِهِ فَلْيَصِلْ رَحِمَهُ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radıyallahu anhtan rivayet olunduğuna göre müşârün ileyh, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin, "Kim ki rızkının bereketlenmesi, bakiye-i ömrünün uzaması kendisini sevindirirse, o kimse sıla-i rahim etsin!" buyurduğunu işittim demiştir. {B2067 Buhârî, Büyû', 13.}

İZAHI

Hadisteki (sıla-i rahim) lafzındaki "rahm"in mânasında ihtilâf edilmiştir: Bazı ulemâ, her zîrahm-i mahremdir, bazıları vârisleridir, bazıları da –mahrem olsun olmasın– kişinin yakınıdır demiş. Üçüncü mâna daha mutlak ve umumidir. İçtimaî teâvün cihetiyle daha şümullüdür.

Sıla-i rahmin ahkâm ve derecâtını Kādî İyâz şöyle izah ediyor: Sıla-i rahmin filcümle vâcip olduğunda ihtilâf yoktur. Vâcip olan sılanın kat'ı ve terki şüphesiz ki büyük bir mâsiyettir. Buna ehâdîs-i sahîha şehâdet ve delâlet etmektedir. Şu kadar ki sıla-i rahmin merâtib ve derecâtı vardır ki bu derecelerin bazısı bazısından daha yüksektir. Bu derecelerin ednâ mertebesi de tatlı sözle, selâm ile, istifsâr-i hatırla olan sıladır. Buradan başlayarak ziyaretle, hizmetle, malî muavenetle yapılan derecelere kadar yükselir. Bu dereceler de kudretin, hâcetin ihtilâfıyla muhtelif olur. Bir kısmı vâcip olur; bir kısmı da müstehap olur. Bunlardan ednâ mertebedeki sılaya kudreti yetişir de onu ifa eder ve yüksek mertebesine erişemeyen kimse sıla etmiş olur. Fakat daha yüksek bir sılaya meselâ malen ve bedenen yardıma kudreti taalluk eden kimse, kuru bir selâm ve ziyaretle geçiştirirse sıla etmiş sayılmaz, elbette muâteb olur.

Sıla-i rahme teşvik, terkinden tahzire dair pek çok ehâdis ve ahbâr vardır. Bunlardan bir kısmını bervech-i âtî tercüme ediyoruz:

1. Hâfız Ebû Mûsâ el-Medînî'nin *Kitâbü't-Tergīb ve't-terhîb*'inde Abdurrahman b. Semüre radıyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurmuştur ki: *Dün gece, ümmetimden birini menâmımda gördüm. Kendisine melekü'l-mevt* (Azrâil) *aleyhi's-selâm ruhunu kabzetmek için gelmişti. Fakat bu zatın babası hakkındaki birr ü ihsânı (*temessül edip*) melekü'l-mevti bu ümmetimin yanından reddetti.*"[259] Hâfız Medînî, "Bu hadis cidden hasendir" demiştir.

2. Buhârî ile Müslim'in Abdullah b. Mesʿûd radıyallahu anhtan müştereken rivayetlerine göre, müşârün ileyh hazretleri demiştir ki; bir kere ben, "Hangi amel ve ibadet daha hayırlıdır?" diye Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme sordum. Cevaben, "*Vaktinde kılınan namaz*" buyurdular. Sonra ben, "Bundan sonra hangi ibadet hayırlıdır?" dedim. Resûl-i Ekrem, "*Anneye, babaya birr ü ihsân*" buyurdu. Tekrar ben, "Bundan sonra hangi ibadet?" diye sordum. Resûl-i Ekrem de, "*Allah yolunca cihad etmek*" diye cevap verdi.[260]

3. İbn Abbas radıyallahu anhümâdan da Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin, "*Muhakkaktır ki sıla-i rahim ömrü ziyade eder*" buyurduğu rivayet edilmiştir.[261]

4. Ali b. Ebû Tâlib radıyallahu anhtan silsiletü'z-zeheb halinde Ehl-i beyt'i tarikiyle rivayet olunduğuna göre Hazret-i Ali Resûl-i Ekrem'e, يَمْحُوا اللّٰهُ مَا يَشَاءُ وَيُثْبِتُ "*Allah dilediği şeyi mahveder, dilediğini de ispat eder*"[262] kavl-i şerifinin mânasını sormuş. Resûl-i Ekrem cevaben, "*Bununla maksut, Allah rızası için sadakadır; anneye, babaya birr ü ihsândır; sıla-i rahimdir. Yâ Ali! Bu hasâilden her biri şekāveti saadete tahvile, ömrü tezyide, fena kimselerle karşılaşmaktan vikāyeye vesile olur*" buyurmuştur.[263]

Bu hadis Ömer, İbn Ömer, İbn Abbas ve Câbir radıyallahu anhümden de rivayet edilmiştir.

5. Abdullah b. Amr b. Âs radıyallahu anhümâdan: Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "*Bir kimse sıla-i rahim eder de ömründen üç gün kalmış bulunursa, Allah onun ömrünü otuz seneye uzatır. Bir kimse de kat'-ı rahim eder de otuz sene ömrü bulunursa, Allah bunun da ömrünü kısaltır da üç güne indirir.*"[264] Bu hadisin de tergīb ve terhîbe dair bir "hadîs-i hasen" olduğu bildiriliyor.

Bu haber de Cenâb-ı Hakk'ın dilediğini mahvetmesi, dilediğini de ispat buyurması esasını müeyyiddir.

Ebü'l-Ferec bu mahv ü isbâtı vücûh-i müteaddide ile te'vil ve tevcih etmekte ise de bunların nakline lüzum görmedik.

---

259 {Taberânî, *el-Ehâdîsu't-tıvâl*, I, 273. Rivayetin Ebû Mûsâ el-Medînî'nin *Kitâbü't-Tergīb ve't-terhîb*'inde yer aldığı bilgisi için bkz: Aynî, *Umde*, XI, 181.}

260 {M252 Müslim, Îmân, 137.}

261 {İbnü'l-Mukrî, *el-Mu'cem,* I, 152, no: 433.}

262 er-Ra'd, 13/39.

263 {Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 145. Rivayet metninde Resûlullah Hazret-i Ali'ye bu tefsirle müjdeli bir haber vereceğini söyleyerek kendisinden sonra ümmetine bu müjdeyi vermesini söylüyor. Ayrıca "anneye babaya birr ve ihsan"dan önce "iyilik yapma"yı zikrediyor.

(لأبشرنك بها يا علي فبشر بها أمتي من بعدي الصدقة على وجهها واصطناع المعروف وبر الوالدين وصلة الرحم تحول الشقاء سعادة وتزيد في العمر وتقي مصارع السوء).

Metin Aynî'de de bu şekilde yer almaktadır. bkz: Aynî, *Umde*, XI, 181.}

264 {Aynî, *Umde*, XXII, 92. Temel hadis kaynaklarında yer almayan rivayeti Deylemî, Hazret-i Ali kanalıyla nakletmiştir: Deylemî, *el-Firdevs*, I, 200, no: 759.}

966

•.•.•

عَنْ أَنَسٍ ﷺ أَنَّهُ مَشَى إِلَى النَّبِيِّ ﷺ بِخُبْزِ شَعِيرٍ وَإِهَالَةٍ سَنِخَةٍ قَالَ وَلَقَدْ رَهَنَ النَّبِيُّ ﷺ دِرْعًا لَهُ بِالْمَدِينَةِ عِنْدَ يَهُودِيٍّ وَأَخَذَ مِنْهُ شَعِيرًا لِأَهْلِهِ وَلَقَدْ سَمِعْتُهُ يَقُولُ مَا أَمْسَى عِنْدَ آلِ مُحَمَّدٍ ﷺ صَاعُ بُرٍّ وَلَا صَاعُ حَبٍّ وَإِنَّ عِنْدَهُ لَتِسْعَ نِسْوَةٍ.

TERCÜMESİ

Enes radıyallahu anhtan rivayet olunduğuna göre, müşârün ileyh demiştir ki: (Bir defa elimde) bir arpa ekmeği ve bir miktar bayat yağla Nebî sallallahu aleyhi ve selleme vardım. (O sırada) Nebî sallallahu aleyhi ve selem (demir) bir zırhını Medine'de bir yahudiye rehnederek ondan ailesi(ni infak) için (vade ile bir miktar) arpa almak üzere idi. Bu halde Resûlullah'ın, "Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemin Ehl-i beyt'i yanında ne 1 sâʿ buğday, (ne de) 1 sâʿ tane akşamladı ki buyurduğunu işittim. (Enes devamla), "Hakikaten Resûlullah'ın hânedanı içinde (lâzimü'l-infak) dokuz kadın vardı" (diyor). {B2069 Buhârî, Büyûʿ, 14.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî bu hadîs-i sahîhinin "Büyûʿ", "İstikrâz", "Cihâd", "Selem", "Şirket", "Rehin", "Megāzî" gibi bahislerinin on bir yerinde zikretmiştir. Müslim ile Nesâî "Büyûʿ"da, İbn Mâce de "Ahkâm"da tahrîc etmişlerdir. Buhârî'nin bundan evvel Hazret-i Âişe'den bir rivayetinde, bu zırhın demirden mâmûl olduğu tasrih edilmiş bulunduğundan, tercümede buna işaret ettik.

Resûl-i Ekrem'in müteaddit harp zırhı olduğundan bu terhîn edilen zırhın hangisi olduğu tetkik edilmiş, Tilimsânî Ebû Abdullah Muhammed b. Ebû Bekir *Kitâbü'l-Cevhere*'de bunun "zâtü'l-fudûl" adlı zırh olduğunu bildirmiştir.

Hatîb el-Bağdâdî *el-Mübhemât*'ında istikraz edilen yahudinin adı Ebü'ş-Şahm olduğunu kaydetmiştir. İmam Şâfiî'nin, Beyhakî'nin Ca'fer b. Ebû Tâlib'den rivayet ettikleri bir haberde de yahudinin ismi bu suretle bildirilmiştir. Şu kadar ki bu haber münkatı'dır.

İstidâne edilen arpanın ne miktarı ne de vadesi olup olmadığı Buhârî'nin bir rivayetinde bildirilmiştir. Bunun bir ecele merbut olduğu, Buhârî'nin bundan evvel Hazret-i Âişe'den gelen bir rivayetinde zikredilmiştir. Yine Buhârî'nin Hazret-i Âişe'den bir rivayetinde iştirâ edilen arpanın 30 sâ', diğer bir rivayetinde 20 sâ' olduğu zikredilmiştir. Abdürrezzâk'ın *el-Musannef*'inde 1 vesk, Bezzâr da 40 sâ' olduğunu rivayet etmişler. Miktar hakkındaki bu ihtilâfa mebnî tercümede bunlardan hiçbirini tercih etmeyerek bunun vadeye tâbi bir istidâne olduğuna işaret ettik.

Ashâb-ı kirâm arasında erbâb-ı yesârdan bu kadar zevat varken Resûl-i Ekrem'in bir yahudi tâcirden istidâneleri garip görülmemelidir. Resûl-i Ekrem kimsenin bâr-ı minneti altına girmek istememiştir. Bu cihet, Resûl-i Ekrem'in son derece ihtimam buyurduğu mesâilden birisidir.

Malının ekserisi haram kazançtan teşekkül eden kimse ile muamele memnû olduğuna ve yahudi kavmi Kur'an'da, أَكَّالُونَ لِلسُّحْتِ "*Faiz ve haram çok yiyenler*"[265] diye tarif ve tavsif buyurulduğuna göre, Resûl-i Ekrem'in bu alışverişi de şöyle tevcih edilmiştir: Bu memnuiyet, alınan şeyin haram li-aynihî olduğu yakînen mâlûm olduğu hale munhasırdır. Bu ise Resûl-i Ekrem'e hafî değildi. Bir de o sırada Medine'nin ticarî hayatına tamamıyla yahudiler hâkim bulunuyordu. Çok muhtemeldir ki Resûl-i Ekrem için ailesini infak edeceği bu erzakı başka bir yerden tedarik etmek imkânı yoktu.

Bu hadisten müstefâd olan ahkâmdan birisi de vade ile bey'in cevazıdır. Bu cevaz bir ruhsat mıdır, yoksa azîmet midir? Bu hususta İbnü'l-Arabî diyor ki: Ulemâ mühletle şirâyı ruhsat addetmişlerdir. Fakat nastan zâhir olan azîmet olmasıdır. Çünkü Cenâb-ı Hak, "*Ey iman eden kullar! Muayyen bir zamana muallak olarak bir deyn ile borçlandığınızda bu müdâyeneyi yazınız!*"[266] buyurmuştur. Bu bir asl-ı dinîdir ki üzerine birçok ahkâm terettüp ve teferru' eder.

Hadisteki ihâleyi Dâvûdî koyun kuyruğudur demiş, *Muhkem*'de de eritilmiş kuyruk yağı diye tarif edilmiştir; bazıları zeytin yağı ile mahlût, bazıları da mutlak yağdır dediklerinden, biz de tercümede takyid etmedik. Senîha da kokusu bozulmuş, bayat demektir.

---

265 el-Mâide, 5/42.
266 {el-Bakara, 2/282.}

967

•.•.•

عَنِ الْمِقْدَامِ ﵁ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ مَا أَكَلَ أَحَدٌ طَعَامًا قَطُّ خَيْرًا مِنْ أَنْ يَأْكُلَ مِنْ عَمَلِ يَدِهِ وَإِنَّ نَبِيَّ اللهِ دَاوُدَ عَلَيْهِ السَّلَامُ كَانَ يَأْكُلُ مِنْ عَمَلِ يَدِهِ.

TERCÜMESİ

Mikdâm (İbn Ma'dîkerib) radıyallahu anhtan rivayet olunduğuna göre, müşârün ileyh, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin, "Hiçbir kimse kendi eli emeğini yemekten hayırlı, asla bir lokma yememiştir. Allah'ın peygamberi olan Dâvûd aleyhi's-selâm da kendi elinin emeğini yerdi" dediğini haber vermiştir. {B2072 Buhârî, Büyû', 15.}

İZAHI

Râvi Mikdâm radıyallahu anhın Buhârî'de yalnız bir bu hadisi, bir de "Et'ime" babında başka bir hadisi tahrîc edilmiştir. Buhârî bu hadisi, "Kişinin kendi eliyle iktisâb-ı maîşet etmesinin fazileti" hakkında açtığı bir babında zikretmiştir. Buhârî bu babında beş hadis tahrîc etmiştir ki birisi bu Mikdâm hadisidir. Öbürleri de şunlardır:

1. Âişe radıyallahu anhâ demiştir ki: (Babam) Ebû Bekir es-Sıddîk radıyallahu anh halife intihab edildiğinde şöyle buyurdu: Kavmim beni pek iyi bilir ki benim kesb ü ticâretim ailemi geçindirmekten beni âciz bırakmaz. Şimdi ise (halife intihab edilip) müslümanların işiyle meşgul bulunuyorum. Bâ'demâ Ebû Bekir (ve) ailesi şu (beytül)mâlden merzuk olabilir. Ebû Bekir de müslümanların beytü'l-mâli hesabına kazanır.[267]

İbn Sa'd *et-Tabakāt*'ında en mevsuk ricale mürselen isnad ile şöyle izah ediyor: Ebû Bekir radıyallahu anh halife intihab edildiğinde ticaretiyle meşgul bulunduğu elbiseleri sabahlayin bermûtat başının üstüne koyarak çarşıya çıkmıştı. Çarşıda Ömer b. Hattâb ile Ebû Ubeyde el-Cerrâh'a rastgeldi. Bunlar halifeye, "Bu ne hal, çarşıda, pazarda işin ne? Sen umûr-ı müslimîni deruhte ettin!" demişler. Halife hazretleri, "Ya ben ailemi nasıl geçindireyim?" diye sormuş. Onlar da, "Biz sana nafaka takdir ederiz" diyerek yevmiye yarım koyun nafaka takdir etmişler.[268]

İbnü't-Tîn yevmiye bir koyun takdir edildiğini naklediyor ve bununla halife hazretleri her sabah, akşam iki kap yemek hazırlatır, kim gelirse yedirirmiş diyor.

et-Tabakāt'ta Hazret-i Âişe'den rivayet olunduğuna göre, Hazret-i Ebû Bekir vefat ederken ne malı varsa kendisi öldükten sonra halife intihab edilen zata götürüp teslim edilmesini vasiyet etmiş. Hazret-i Âişe diyor ki: Vefatında bir kölesiyle bir devesi kalmıştı ki bu köle süyûf-ı müslimîni parlatır ve Ebû Bekir ailesine bakardı. Deve ile de su çekilir, bostan sulanırdı. Babamın vefatında bunları Ömer radıyallahu anha gönderdik. Hazret-i Ömer, "Allah Ebû Bekir'e rahmet eylesin! Şimdi o, kendisinden sonra yerine geleni derin düşündürdü" demiştir.

Ebû Bekir es-Sıddîk'ın kanaatkâr hayatı hakkında da pek çok menkıbe menkuldür.

Bu hadis tam vuzuh ve sarâhatle bildirir ki en hayırlı kazanç, kişinin eli emeği ile kazancıdır. Mâverdî *el-Ahkâmü's-sultâniyye*'sinde diyor ki, usûl-i mekâsib üçtür: Ziraat, ticaret, sınaat. Bunlardan hangisinin etyab-ı mekâsib olduğunda ulemâdan üç nevi ictihad menkuldür. İmam Şâfiî, ticareti öbürlerine tercih etmiştir. Mâverdî, "Bence ziraat etyab-ı mekâsibdir, çünkü tevekküle en yakın olan bir kazanç yoludur" demiş. Nevevî de, "Ziraatle sanat, ticarete takdim ve tercih edilir, çünkü ziraatla sanat kişinin el emeğidir. Bu ikisinden ziraat de sanattan efdaldir;, çünkü nef'i umumidir, insanlara, hayvanlara şâmildir. Bütün zîhayat ziraate muhtaçtır."

2. Buhârî'nin bu babda rivayet ettiği bir hadiste yine Hazret-i Âişe diyor ki; Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin ashabı kendi işlerinin işçileri idi. (Binnefis çalışırlar, terlerler, namaza giderlerdi) daima vücutları ağır kokardı da (Resûl-i Ekrem tarafından), "*Keşke gusledip yıkansanız!*" buyurulurdu[269] ki üzerinizde bu ağır kokular giderdi demektir.

Bu Âişe hadisinden de kişinin kedd-i yemîni ve arak-ı cebîni ile kazancı, efdal-i mekâsib olduğu ve Nebî aleyhi's-selâmın ashabı, binnefis çalışarak kesb-i maîşet eyledikleri müstefâd olur.

3. Bu babda Buhârî üçüncü bir hadis olarak izahıyla meşgul bulunduğumuz Mikdâm hadisini rivayet ediyor ki bunun fıkra-i ahîresini Ebû Hüreyre'den de rivayet etmiştir.

4. Ebû Hüreyre radıyallahu anhın rivayetine göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "(Hayatım yed-i kudretinde olan Allah'a yemin ederim ki), *sizden herhangi birinizin (*ipini alıp da dağdan*) arkasına bir bağ odun yükle(*nerek getirip sat*)ması, herhangi bir kişiden istemekten çok hayırlıdır. (*Kim bilir?*) O da ya verir (*minnetine girersin!*), yahut vermez (*zilletini çekersin!*)*" buyurmuştur.[270]

Ebû Hüreyre hadisi bu mevzuun en canlı şahitlerindendir. İktisâb-ı maîşetteki izzeti, ağyâra minnet ve yâr ü sadîka arz-ı külfet etmekteki zilleti bunun kadar beliğ ve veciz bir tasvir olamaz. Bu hadisin 731 numara ile tercümesi bu eserimizde geçmişti. geçmişti. Oradaki metin daha kuvvetli idi. Tercümedeki ziyadeler, kısmen o metinden istiâne edilerek yazılmıştır.

5. Buhârî bu babın beşinci hadisi olarak Ebû Hüreyre hadisinin kısa bir metnini de Zübeyr b. Avvâm radıyallahu anhtan rivayet etmiştir ki şöyledir:" *Sizden birinizin ipini alması,* (arkasında bir bağ odun yüklenerek getirip satması) *birisine gelip para istemesinden elbette daha hayırlıdır.*"[271] Bu rivayette kavis içinde gösterdiğimiz ziyadeyi, Buhârî'nin "İsti'fâf" babındaki rivayetinden istifade ettik.

---

267 عن عائشة رضي الله عنها قالت لما استخلف أبو بكر الصديق رضي الله عنه قال لقد علم قومي أن حرفتي لم تكن تعجز عن مؤنة أهلي وشغلت بأمر المسلمين فسيأكل آل أبي بكر من هذا المال ويحترف للمسلمين فيه.

{B2070 Buhârî, Büyû', 15.}

268 O zamanın orta piyasasına göre, yarım koyun 2.5 dirhem gümüş kıymetindedir.

269 عن عائشة رضي الله عنها قالت كان أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم عمال أنفسهم وكان يكون لهم أرواح فقيل لو اغتسلتم [رواه البخاري في كتاب الجمعة والبيع].

{B2071 Buhârî, Büyû', 15.}

270 عن أبي هريرة رضي الله عنه أنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم لأن يحتطب أحدكم حزمة على ظهره خير من أن يسأل أحدا فيعطيه أو يمنعه.

{B2074 Buhârî, Büyû', 15.}

271 عن زبير بن العوام رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم لأن يأخذ أحدكم حبله خير له من يسأل الناس.

{B2075 Buhârî, Büyû', 15.}

968

•.•.•

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللّٰهِ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ رَحِمَ اللّٰهُ رَجُلًا سَمْحًا إِذَا بَاعَ وَإِذَا اشْتَرَى وَإِذَا اقْتَضَى.

TERCÜMESİ

Câbir b. Abdullah radıyallahu anhümâdan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin, "Satarken, alırken, alacağını talep, borcunu eda ederken sehâ (ve sühûlet) gösteren kimseye Allah rahmet eylesin!" buyurduğu rivayet edilmiştir. {B2076 Buhârî, Büyû', 16.}

İZAHI

Buhârî bu hadisi muâmelât-ı medeniyyede sühûlet ve semâhat iltizam edilmesinin müstehap olduğuna dair açtığı bir babında zikretmiştir. Bunun unvanında Tirmizî'nin, İbn Mâce'nin, İbn Hibbân'ın İbn Ömer ve Hazret-i Âişe'den merfûan rivayet ettikleri "*Kim ki hakkını talep etmek isterse, helâl ve meşrû bir şekilde istîfâ-i hak etsin! Borçlu ister ahdine sâdık olsun, isterse olmasın*"[272] hadîs-i şerife işaret etmiştir.

Semhâ (سمحا) semâhatten cûd ü sehâ mânasınadır. Buhârî babın unvanında sühûlet mânasını da iltizam ettiğinden, tercümede işaret ettik.

Hadisteki "iktizâ"yı, ifa ve istîfâ-i hak mânalarına şâmil olarak tercüme ettik. Bu da Nesâî'nin, "*Müşteri olsun, bâyi' olsun, borcunu veren olsun, alacak sahibi olsun, her kim sühûlet gösterirse, Allah onu cennete idhal eder*"[273] suretindeki rivayetine müstenittir.

Hadiste, alışverişte ve bütün medenî muamelelerde müsamahaya, hüsnümuameleye, mehâsin ve mekârim-i ahlâkın icabatını ifaya teşvik ve tergīb vardır. Öbür tarafta niza ve ihtilâftan tahzir buyuruluyor. Münâsebât-ı medeniyyede hüsnümuamelenin vesîle-i bereket ve saadet olduğunda şüphe yoktur. Nebî-i Erham efendimizin teşvik ü tergīb buyurduğu her şeyde ümmeti için dünyevî ve uhrevî, maddî ve mânevî hayr ü bereket bulunduğu muhakkaktır. Nasıl ki uhrevî fazilet hususu Resûl-i Ekrem'in bu hadisteki rahmet ve gufran ile dua buyurmuş olmalarıyla müemmendir. İbn Habîb el-Mâliki, "Bey' ü şirâda sühûlet ibrazı müstehaptır. Sühûlet, alacağını istememek demek de değildir. Belki isterken fena ve gayri ahlâkî muameleyi terk demektir" demiştir.

---

272 روى الترمذي وابن ماجة وابن حبان عن ابن عمر وعائشة رضي الله عنهم مرفوعا من طلب حقا فليطلبه في عفاف واف أو غير واف وفي رواية أخرى خذ حقك في عفاف واف أو غير واف [عمدة القاري].
{İM2421, İM2422 İbn Mâce, Sadakāt, 15.}

273 {N4700 Nesâî, Büyû', 104.}

969

•.•.•

عَنْ حُذَيْفَةَ ﵁ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ تَلَقَّتِ الْمَلَائِكَةُ رُوحَ رَجُلٍ مِمَّنْ كَانَ قَبْلَكُمْ قَالُوا أَعَمِلْتَ مِنَ الْخَيْرِ شَيْئًا قَالَ كُنْتُ آمُرُ فِتْيَانِي أَنْ يُنْظِرُوا الْمُعْسِرَ وَيَتَجَاوَزُوا عَنِ الْمُوسِرِ فَتَجَاوَزَ اللّٰهُ عَنْهُ.

TERCÜMESİ

Huzeyfe (b. Yemân) radıyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu dediği rivayet edilmiştir: “Sizden evvel geçen milletlerden (semâhatli) bir kişi (öldüğünde onun ruhunu) melekler karşılayarak, ‘(Dünyada) bir hayır işledin mi?’ diye sormuşlar. (Hiçbir hayrı bulunmayan) bu kişi, ‘Ben, (zimemlerimi tahsil eden) hâdimlerime, fakir (medyûn)ı imhâl, ganîye de müsamaha ediniz suretinde emrederdim’ diye cevap vermişti. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, ‘(Bu müsamaha asıl bizim şân-ı ulûhiyyetimize lâyıktır, bu kulumdan vazgeçiniz!’ diye) onu af buyurmuştur.” {B2077 Buhârî, Büyû‘, 17.}

İZAHI

Tercümede kavis içinde gösterilen ziyadelerden en mühimleri Müslim'in tarîk-i rivayetinden istifade edilmiştir. Hadisteki إنظار, imhal mânasınadır: "Fakir borçlulara vade veriniz!" demektir. "Tecavüz" de burada müsamaha mânasınadır: "Hâl ü vakti yerinde olanlara da kolaylık gösteriniz, cömert olunuz!" demektir. Müslim'in rivayetinde vârit olduğu üzere bu müsamaha ve müsâhele, ilâhî bir haslettir. Müsamahanın, bu gāye-i kemâle erebilmesi bu müsamahakârlığın ancak rızâ-yı ilâhî için iltizam edilmiş olmasıyla meşruttur. Ufak bir şâibe-i riyâ veya herhangi bir gāye-i süfliyye onu bu mertebe-i kemâlinden düşürür. Sûre-i Hadîd'in 11. âyeti kerîmesinde bu mühimmeye işaret ederek meâlen, "*Hani o kimse ki güzel* (bir mal)*ı Allah'a ödünç verir, Allah o malı katlar da kerimlere yaraşan muazzam bir ecir ile sâhib-i mala iade eder*"[274] buyurulmuştur.

---

274 مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ وَلَهُ أَجْرٌ كَرِيمٌ . [سورة الحديد]

970

•.•.•

عَنْ حَكِيمِ بْنِ حِزَامٍ ﵁ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ الْبَيِّعَانِ بِالْخِيَارِ مَا لَمْ يَتَفَرَّقَا أَوْ قَالَ حَتَّى يَتَفَرَّقَا فَإِنْ صَدَقَا وَبَيَّنَا بُورِكَ لَهُمَا فِي بَيْعِهِمَا وَإِنْ كَتَمَا وَكَذَبَا مُحِقَتْ بَرَكَةُ بَيْعِهِمَا.

TERCÜMESİ

Hakîm b. Hizâm radıyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: Bâyiʿ ile müşteri (birbirinden) ayrılmadıkça, yahut ayrılana kadar hıyâre mâliktirler. Bunlardan her biri dürüst olup da (silʿa ve semene ait hususatı birbirine) bildirirlerse, bu beyʿ (ü şirâ)ları kendilerine mübarek kılınır. Eğer tarafeyn (malın, semenin ayıbını) gizler de yalan söylerlerse, bu beyʿ (ü şirâ)larının bereketi giderilir. {B2079 Buhârî, Büyûʿ, 19.}

İZAHI

Buhârî bu hadisin babında unvan halinde taʿlîkan Addâ b. Hâlid radıyallahu anhtan[275] Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin bir mektubunu da rivayet ediyor. Resûl-i Ekrem'in bir köle veya câriye satması üzerine yazdığı bu mektubunu Buhârî *Sahîh*'inde çok kısa rivayet etmiştir. Tirmizî'nin rivayeti, hadisin sûret-i sevkini de ihtiva ederek daha mufassal olduğu için onu tercüme ediyoruz:

Abdülmecîd b. Vehb demiştir ki, bir kere Addâ b. Hâlid radıyallahu anh, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin bana yazdığı bir kitabı var, onu sana okuyayım mı?" dedi. Ben de, "Evet okuyunuz!" dedim. b. Hâlid bir mektup çıkardı. Şöyle idi: "Bu vesika Addâ b. Hâlid İbn Hevde'nin Muhammed Resûlullah'tan bir köle veya câriye iştirâ etmesi üzerine yazılmıştır. O köle veya câriyede ne hastalık ne ayıp vardır; ne kaçmak ve hilebazlık bilir; ne de fısk u fücûr; zinâ ve sirkat. Binaenaleyh bu akid, bir müslümanın öbür müslümana bey' ü şirâsıdır."[276]

Yukarıdaki Hakîm b. Hizâm hadisinde tarafeynin sil'a, semene ait uyûbun birbirlerine bildirmeleri tavsiye edilmişti. Addâ hadisi bunun açık bir misali mesabesindedir.

Bu hadisten ehl-i ilim birtakım fevâid istifade etmiştir: **1.** Nâmuskârane yapılan bir alışverişte satılan malın methinden evvel onda bilhassa müşterinin sezemeyeceği birtakım uyûb-ı bâtıne varsa bunların müşteriye anlatılması; hulâsa; nâkısın, kâmile takdim, âlâdan evvel ednânın zikredilmesi. **2.** Muamelenin ehemmiyetine göre kitâbete rabtedilmesi. Resûl-i Ekrem'in sıdkı, emaneti yalnız İslâm ümmetinin değil, hayatını tetkik eden en münevver sunûf-ı beşeriyyenin teslimkerdesi olduğu halde ümmetine tâlim için bu muameleyi yazı ile tesbit buyurmuştur. **3.** Esnâ-i tahrîrde tarafeynden mâruf olmayan tarafın kendisinin, babasının, büyük babasının velhâsıl hüviyetini tayin edecek evsafın yazılması. Nasıl ki Hazret-i Peygamber'in yazdırdığı bu vesikada, müşteri bedevî olduğu için bu suretle yazılmıştır. İsimde iştirak mürtefi' olmak, ileride ihticâca lüzum görüldüğünde müşkülâtı mûcip olmamak için bu da bir mühimme-i hukūkıyyedir. **4.** Kitâbet-i şürûtun meşruiyeti ve bir emr-i müstehap olduğu.

Bu Addâ hadisinden sonra Buhârî, satılan malın hilâf-ı hakîkat ve yalan olarak methini, İbrâhim en-Nehaî'nin pek ziyade kerih gördüğünü rivayet ediyor ki, İbrâhim en-Nehaî, "Bazı hayvan dellâlları satış sırasında Horasan ırkına, Sicistan soyuna izâfe ederek bu at dün Horasan'dan gelmiştir, bugün Sicistan'dan geldi diye hilâf-ı hakîkat överek hayvan satıyorlar, siz ne dersiniz?" diye sorulmuş, o da, şiddetle bu bey'in kerahatine hükmetmiştir. Sebebi de bu yolda bey'in tedlîse, hileye müstenit olmasıdır.

Horasan. Orta Asya'nın vaktiyle en büyük ve en ziyade mâmur ve medenî bir hıttası idi. Yâkūt el-Hamevî *Mu'cemü'l-büldân*'da bu hıttanın hududu zaman zaman büyüyüp küçüldüğünü ve en ziyade şa'şaa-i ikbalini memâlik-i İslâmiyye dairesine intikalinden sonra iktisap ettiğini bildiriyor. Filhakika Hazret-i Ömer ve Osman radıyallahu anhümânın zamân-ı hilâfetlerinde harben ve sulhan fethedildikten sonra gerek umûr-ı siyâsiyyede ve gerek ulûm-i İslâmiyye'nin bütün şuabâtında sâhib-i ihtisâs pek yüksek âlimler yetişmiştir. Horasan mine'l-kadîm bir ticaret kaynağı olmakla beraber zamanın en iyi hayvanatı da burada yetişirdi. Koyun ve keçilerinin tüyleri ince olmakla halı ve şal imaline yaradığından halıların, şalların en nefis cinsleri burada nescedilir. Devenin ve atın en âlâ cinsi de burada yetişmiştir. Buhârî'nin rivayet ettiği veçhile en güzel develer ve atlar alım satım sırasında buraya ve Sicistan'a nisbet edilmiştir.

Sicistan. Sistan'ın muarrebidir. Bu da Horasan'ın cenubunda geniş bir hıttadır. Burada da devr-i İslâm'da pek çok ulemâ yetişmiştir ki her biri ya Sicistânî veya gayri kıyasî olarak Siczî yâdolunurlar. Fakat son zamanlarda Sicistan'ın eski şa'şaası sönmüş bugün birçok şehri harabe haline gelmiştir. Şârih Aynî, "Sicistan'ın merkezi Zerenc'dir ve Kirman'a 100 fersah mesafededir" diyor. Burası da hayvanlarının güzelliğiyle meşhurdu.

Sonra Buhârî, Ukbe b. Âmir'den, "Hastalıklı veya ayıplı bir malı ârızasını müşteriye söylemeden satmak câiz olmadığını" rivayet ediyor ki, Ukbe, şerif, fasih, şair bir sahâbî olduğundan, bu muallak rivayetin kıymet-i ilmiyyesi yüksektir.[277] Maamafih İbn Mâce, Ahmed b. Hanbel, Hâkim bu ta'liki mevsûlen de rivayet etmişlerdir. İbn Mâce'nin rivayet ettiği metnin meâli şöyledir:

Ukbe diyor ki: Resûl-i Ekrem'in şöyle buyurduğunu işittim: "*Müslüman müslümanın kardeşidir. Hiçbir müslümanın ayıplı bir malı mümin kardeşine satması helâl değildir. Meğer ki ayıbını bildirmiş ola.*"[278]

Tabiidir ki bu rivayetin mefhûm-ı muhalifine bakarak bir müslimin gayri müslime ayıplı bir malı, ayıbını saklayarak satması câizdir mânası anlaşılmamalıdır. Bu da helâl değildir. Hadiste müslimin zikredilmesi umde olması cihetiyledir.

FIKHÎ BİR İHTİLÂF

İzahıyla iştigal ettiğimiz Hakîm b. Hizâm hadisinden istifâde-i ahkâm hususunda ulemâ ihtilâf etmişlerdir ve bu ihtilâf doğrudan hadisin, البيعان بالخيار ما لم يتفرقا "*Bâyi' ile müşteri birbirinden ayrılmadıkça muhayyerdirler*"[279] cümlesinin te'viline müteveccihtir:

İbrâhim en-Nehaî, bir rivayette Sevrî, Rebîa, Ebû Hanîfe, Mâlik, Muhammed b. Hasan'a göre, tarafeynin birbirinden teferruku, kavlen ayrılmaktır: bâyi' "sattım", müşteri de "aldım" deyince nasta bildirilen teferruk hâsıl olmuştur; bundan sonra tarafeynin hıyârı kalmaz; bey' tamam olur; artık müşterinin mebîi redde hakkı kalmaz. Bundan sonra yalnız hıyâr-ı rü'yetle, hıyâr-ı ayıpla, hıyâr-ı şartla reddedilebilir.

Ashâb-ı Ebû Hanîfe'den İmam Ebû Yûsuf'la Îsâ b. Ebân ve daha başkalarına göre, bey'de hıyarı kat' eden teferruk, akvâl ile değil, belki bey'e dair görüşülüp müşterinin kabulünden evvel vuku bulan ebdân ile teferruktur. Binaenaleyh bâyi' "sattım" dedikten sonra müşterinin, bâyi'den ayrılıncaya kadar kabul etmek hakkı vardır; tarafeyn yekdiğerinden ayrılınca bu hakk-ı hıyâr kalmaz.

Saîd b. Müseyyeb, Zührî ve Atâ b. Ebû Rebâh, İbn Ebû Zi'b, Süfyân b. Uyeyne, Evzâî, Leys b. Sa'd, İbn Ebû Müleyke, Hasan-ı Basrî, Hişâm b. Yûsuf, oğlu Abdurrahman, Kādî Ubeydullah b. Hasan, Şâfiî, Ahmed, İshak, Ebû Sevr, Ebû Ubeyd, Ebû Süleyman, Muhammed b. Cerîr et-Taberî, ehl-i zâhir, hadisteki teferruk ile murat, bedenen teferruktur; bâyi' ile müşteri birbirinden ayrılıncaya kadar bey' tamam olmaz demişler ve bir hıyâr-ı meclis kabul etmişlerdir.

Ulemâ arasındaki ihtilâfa dair verdiğimiz şu izahattan hulâsa şudur ki: Ashabımız eimme-i Hanefiyye'ye göre, akid, icap ve kabul ile tamam olur; mebî', müşterinin mülküne intikal eder. Âkidlerden biri için hıyâr-ı meclisi kabul etmek, öbür tarafın hakkını ibtali müstelzim olur. Halbuki Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin, لا ضرر ولا ضرار في الإسلام kavl-i şerifi[280] mûcibince Müslümanlık'ta zararlanmak ve zarar vermek memnûdur.

---

275 Addâ b. Hâlid, feth-i Mekke' den sonra müslüman olmuş bir sahâbîdir. Bâdiye ahalisinden olduğu için kendisinden pek az hadis rivayet edilmiştir *(Umde).*

276 {T1216 Tirmizî, Büyû', 8.}

277 Ukbe b. Âmir'in bu eserimizde 603 numaralı hadisin izahında bir terceme-i hâli yazılmıştı.

278 {İM2246 İbn Mâce, Ticâret, 45.}

279 {B2079 Buhârî, Büyû', 19.}

280 {Aynî, *Umde*, XI, 196. Rivayet diğer hadis kaynaklarında, "في الإسلام" kaydı olmaksızın "لا ضرر ولا ضرار" şeklinde mevcuttur. bkz: İM2340 İbn Mâce, Ahkâm, 17.}

971

•.•.•

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ ﵁ قَالَ كُنَّا نُرْزَقُ تَمْرَ الْجَمْعِ وَهُوَ الْخِلْطُ مِنَ التَّمْرِ وَكُنَّا نَبِيعُ صَاعَيْنِ بِصَاعٍ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ لَا صَاعَيْنِ بِصَاعٍ وَلَا دِرْهَمَيْنِ بِدِرْهَمٍ.

TERCÜMESİ

Ebû Saîd radıyallahu anhtan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Biz (mücahidler)e, (beytülmâlin) her çeşit karışık hurma yığınından rızık (, tayın) verilirdi. Biz de onun 2 sâını 1 sâʿ hurmaya satardık. Bunun üzerine Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bize, "2 sâʿ hurmayı 1 sâa, 2 dirhemi de 1 dirheme satmayınız!" buyurdu. {B2080 Buhârî, Büyûʿ, 20.}

İZAHI

Bu hadisi Müslim, Nesâî, İbn Mâce de tahrîc etmişler. Beytül-mâlin sadakadan toplanmış hurması tabii karışık olurdu. İçinde iyisi, engini, olmuşu, olmamışı bulunurdu. Bunun 2 sâını, 1 sâʿ iyi hurma ile mübâyaa ve mübadele ederlerdi. Sonra Resûl-i Ekrem efendimiz, böyle fazla ile mübadeleyi menetmiştir. Hurma bir cins olup bunun iyisini, fenasını ayırt etmeyi muvâfık bulmuyordu. Hurma böyle olduğu gibi sair erzak ve hububatın da bir cinsten olduğu halde ziyadesiyle beyʿ ü tebdili câiz değildir, menhîdir. Buğdayla arpa gibi iki cins olanın birini diğeriyle mübâyaa ve mübadelede tefâzul câizdir. 2 dirhem gümüşü 1 dirhemle mübadele de menhîdir, izahı yakında gelecektir.

972

•.•.•

عَنْ أَبِي جُحَيْفَةَ ﵁ أَنَّهُ اشْتَرَى عَبْدًا حَجَّامًا فَأَمَرَ بِمَحَاجِمِهِ فَكُسِرَتْ وَقَالَ نَهَى النَّبِيُّ ﷺ عَنْ ثَمَنِ الْكَلْبِ وَثَمَنِ الدَّمِ وَنَهَى عَنِ الْوَاشِمَةِ وَالْمَوْشُومَةِ وَآكِلِ الرِّبَا وَمُوكِلِهِ وَلَعَنَ الْمُصَوِّرَ.

TERCÜMESİ

Ebû Cühayfe radıyallahu anhtan oğlu Avf'ın rivayetine göre, müşârün ileyh demiştir ki:[281] (Babam) Ebû Cühayfe haccâm[282] bir köle satın almıştı. Sonra Ebû Cühayfe bu köleye emretti de bu hacamat aletleri kırıldı. Ben babamdan, "Bunları niçin kırdırdınız?" diye sordum. O da şöyle cevap verdi: "Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, kelp bedelinden, hacamat ücretinden nehyetti; yine Resûlullah döğünlemekten ve döğünlenmekten; ribâ (malı) yemekten ve yedirmekten de nehiy buyurdu. Musavvire de hayırdan uzak olsun diye beddua eyledi." {B2086, B2238 Buhârî, Büyû', 25, 113.}

İZAHI

Bu Ebû Cuhayfe hadisi İmam Buhârî'nin ifradı cümlesindendir. Hadisteki menâhî şöyle izah ediliyor:

EVVELÂ. Semen-i kelbin hükmünde ulemânın ihtilâfı vardır: Hasan-ı Basrî, Rebîa, Hammâd b. Süleyman, Evzâî, Şâfiî, Ahmed, Dâvûd ez-Zâhirî bir rivayette İmam Mâlik'e göre kelp satışından alınan para haramdır. Ebû Hüreyre semen-i kelb mekruhtur demiş, fakat hususi olarak av köpeğini istisna etmiştir.

Atâ b. Ebû Rebâh, İbrâhim en-Nehaî, Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf, Muhammed, bazı Mâlikîler'e göre kendisiyle intifâ edilen köpeklerin bey'i câizdir; semeni mubahtır. İmam Ebû Hanîfe yalnız kelb-i akūrun bey'ini tecviz etmemiş, semeni mubah değildir demiş. *Bedâi*'de, "Yırtıcı behâimden, hınzırdan başka kelp, pars, aslan, kaplan, kurt, ayı, kedi ve emsali zî-nâb olan hayvanların bey'i ashabımız eimme-i Hanefiyye'ye göre câizdir, İmam Şâfiî'ye göre câiz değildir" deniliyor. Sonra Hanefîler'e göre muallem kelp ile gayri muallem kelp arasında fark da yoktur. Her iki nev'in de bey'i câizdir. İmam Ebû Yûsuf'a göre de yalnız saldıran kelb-i akūrun bey'i câiz değildir. Görüyoruz ki Hanefîler'in semen-i kelp hakkındaki ictihadları, Ebû Cühayfe hadisine tamamıyla mugāyirdir. Buna da Tahâvî şöyle cevap veriyor:

Gerek bu gerek emsali nehye dair hadislerin hepsi kelbin katli lâzım, imsak ve istimali gayri câiz olduğu bir zamanda vârit olmuştur. Bu devirdeki şu vaziyete göre şüphesiz kelbin semeni de haram idi. Sonra av avlamak (koyun sürülerini muhafaza etmek gibi birtakım hususatta istimal edilerek kelplerle intifâ ve bunlardan istifade mubah kılınmış, kelplerin katli nehyedilmiştir. Binaenaleyh kelbin bey'ine ve semeninin tenâvülüne dair olan nehiy mensuhtur.

SÂNİYÂ. Semen-i dem ki hacamat ücretidir. Bu nehiy de ekser-i ulemâya göre tenzihe mahmûldür. Çünkü Resûl-i Ekrem hacamat olmuş ve haccâmın ücretini de vermiştir. Bu cihetle birçok ulemâdan da bu ücretin, sair sınaat sahiplerinin ücretleri gibi bilâkerâhe câiz olduğu nakledilmiştir.

SÂLİSÂ. Vâşime ve mevşûmeden nehiy ki biz onu "döğünlemek, döğünlenmek" diye tercüme ettik. Bu eserimizin bir cildinde ve bir bahsinde izah ettiğimiz veçhile bu döğün, vücûdun el, kol gibi bazı uzvunu iğneleyerek müteessir ettikten sonra üzerine çivit ekip gök bir şekil verilmesidir. Araplar arasında Câhiliye devrinden beri hâlâ devam eden bir âdettir. Hıristiyanların Kudüs hacıları da kollarına döğün vurdururlar. Vaktiyle yeniçeriler arasında da şâyi imiş.

İslâm dini, fıtrata ehemmiyet veren bir din olduğundan ahsen-i takvîm üzere yaratılan insanın fıtrat-ı asliyyesini tağyîr eden bu döğün âdetinden insanları nehyetmiştir. Bu âdet en ziyade Arap kadınları arasında şâyidir. Pek çok zevatın İbn Ömer'den rivayet ettiği, لعن الله الواشمات والمستوشمات والمتخمسات مبتغيات للحسن مغيرات خلق الله hadisinde[283] döğün yaptıran ve yapan kadınlar, fıtratın bahşettiği hüsn-i zâtîye isyan, Allah'ın yarattığı ahsen-i takvîmi tağyîr ettikleri için lânete müstehak oldukları bildirilmiştir.

RÂBİÂ. Musavvirîne lâ'ndir. Bunu yakında izah edeceğiz. Hadisin zâhirine nazaran bu zem ve nehiy umumi ise de tahfif olunup kendisinde ruh ve hayat bulunmayan mevcûdat istisna edilmiştir. Ağaç ve menâzır resimleri gibi.

HÂMİSÂ. Tefecilik yapmaktan, faiz parası yemekten ve yedirmekten nehiydir ki bu Ebû Cühayfe hadisinin asıl sebeb-i sevki de budur. Bu babda Buhârî'nin zikrettiği ribâ âyetlerini ve bazı haberleri bervech-i âtî tercüme ve naklediyoruz:

1. Âl-i İmrân sûresinin 130. âyetinde meâlen şöyle buyurulmuştur: "*Ey iman edenler! (*Aslın*) bir mislini öbür misline katlayarak faiz* (almayınız ve) *yemeyiniz! Allah'tan da korkun, tâ ki felâh bulasınız.*"[284] Câhiliye devrinde bir deynin vadesi geldiğinde borçlu borcunu vermezse müddete bir misli ziyade ettikleri gibi malı da bir misli arttırırlardı. İkinci vadenin hulûlünde de bir misli arttırılarak ufak bir borç az zaman sonra korkunç bir yeküne bâliğ olurdu. Âyet-i kerîmede ocaklar söndüren bu çirkin muameleden menediliyor.

Buhârî bu âyet-i kerîmeden sonra *Sahîh*'inde Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin, "*Muhakkak ki insanlara bir zaman gelecek, o vakit kişi eline geçirdiği malı helâlden mi, yoksa haramdan mı? kazandığını düşünmeyecektir*"[285] buyurduğunu rivayet etmiştir ki bu hadisin tercüme ve izahı yakında 962 numarada geçmiştir.

2. Bundan sonra Buhârî ribânın âkiline de, şahidine de, kâtibine de vebal terettüp ettiğine dair bir bab açarak Sûre-i Bakara'nın bervech-i âtî 275. âyet-i kerîmesini zikrediyor: "*Ribâ yiyen* (ve alan) *o tefeciler (*yok mu? bunlar mezarlarından*) kalkamazlar, ancak şeytan çarpmış masru'lar gibi cünûn ile müsâb olarak kalkarlar. Bu ağır ceza onların: bey', ribâ gibi (*helâl*)dir, demelerindendir. Halbuki Allah bey'i helâl, ribâyı haram kılmıştır. Kim ki, rabbi tarafından kendisine (*faizden nehyeden*) bir öğüt gelir de vazgeçerse artık geçmişi ona, hükmü de Allah'a aittir. Her kim de döner (*ek ribâyı tahlil eder, yeniden faiz alır*)sa, bunlar da ashâb-ı nârdırlar; hep orada kalırlar.*"[286]

Bu âyet-i kerîmenin tefsirinde Ebû Hayyân da, "Ribâ yiyenler kıyamet gününde dünyadaki deliler gibi cinnet arzetmelerinden bilinecektir" demiştir. Mâverdî, "Ribânın hurmetinde ve kebâirden olduğunda müslümanların icmâı vardır" diyor. Bazı ulemâ da ribânın her şeriatta haram olduğunu bildirmişlerdir.

Bu âyet-i kerîmenin babında Buhârî, Hazret-i Âişe'nin, "Sûre-i Bakara'nın âhirindeki ribâ âyetleri nâzil olunca Resûl-i Ekrem bu âyetleri Mescid-i Saâdet'te ashaba okuyup tebliğ buyurduktan sonra da şarap ticaretini haram kıldı"[287] suretinde bir hadisini rivayet ediyor ki bu sûre-i şerifenin 278. âyetinden 281. âyetine kadar devam eden meâl-i şerifleri bervech-i âtî dört âyet-i kerîme de bu cümledendir. Bunları da Buhârî müstakil bir babına unvan ittihaz etmiştir.

"*Ey iman edenler! Eğer siz* (hakiki) *mümin iseniz, Allah'tan korkunuz da ribâ hesabından (*medyûn zimmetinde*) kalan miktarı (*ona*) bırakınız! Şayet böyle yapmaz (*da tefecilikte devam eder*)seniz, size, Allah ve peygamberi tarafından mutlak bir harp açılacağını iyi biliniz! Eğer (*ribâya*) tövbe eder* (de vazgeçer)*seniz re'sü'l-mallarınız sizin hakkınızdır. (*Fakat*) ne (*ziyade alıp*) zulmediniz, ne de (*eksik alıp*) mağdur olunuz! Eğer borçlu zaruret sahibi ise bu halde bir genişlik (*zaman*)ına intizar (*gerek*)tir. Bilseniz (*düşkünlere borçlarını*) tasadduk etmeniz sizin için daha hayırlıdır. (*Ey müminler!*) Öyle bir günden hazer ediniz ki, o gün sizin yönünüz çevrilir de Allah(*ü zülcelâl*)e getirilirsiniz. Sonra herkesin (*hayır ve şer*) kazancı orada ödenir de kimseye hiç zulmedilmez.*"[288]

Bu âyetlerde en büyük tahzîr, faizcilere Allah ile Peygamber tarafından i'lân-ı harp edileceğine dair olan cümledir. Saîd b. Cübeyr hazretleri; "Bu tefecilere ve aldıkları faiz paralarına işaret edilerek kıyamet gününde, haydi şu harp silâhını alınız!" denileceğini söyler ve فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِهِ kavl-i şerifini okurmuş ki hakikaten hukūk-ı ibâd ile oynayan bu ashâb-ı ribâya karşı en büyük bir istihzâdır:

Bu âyet-i kerîmeden birisinde işaret buyurulan tecil veya aff-ı deynin faziletini de Taberânî'nin Ebû Ümâme Es'ad b. Zürâre radıyallahu anh*ta*n şu meâldeki bir rivayeti tebâruz ettirmektedir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "*Kim ki sâye-i ilâhîden başka gölgelenecek bir yer bulunmadığı kıyamet gününde Cenâb-ı Hakk'ın arş-ı inâyeti altında sâyebân olarak mesrur olmak isterse, o kimse ya sıkıntı içindeki bir borçlunun borcunu geniş bir zamana tecil etsin, ya da bu bâr-i musîbeti zavallının boynundan kaldırıp atsın!*" buyurmuştur.[289]

Bu mevzuda Ahmed b. Hanbel'in Süleyman b. Büreyde'den bir rivayetini de tercüme etmeden geçemeyeceğiz. Büreyde radıyallahu anh[290] demiştir ki: Bir kere Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin,

— "*Kim ki, fakr u ıztırâb içindeki bir borçlunun borcunu sia-i hâline kadar tecil ederse, o kimseye eyyâm-ı müecceleden her gün için borç miktarı sadaka sevabı vardır*" buyurduğunu işittim. Sonra bir kere de Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin,

— "*Kim ki, fakr u ıztırâb içindeki bir borçlunun borcunu sia-i hâline kadar tecil ederse, o kimseye bu eyyâm-ı müecceleden her gün için borcun iki misli sadaka sevâb-ı verilir*" buyurduğunu işittim. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem'e,

— "Yâ Resûlellah! Fakir bir borçlunun borcuna verilen vadenin her günü için bir kere borcun bir misli, bir kere de borcun iki misli sevap verilir" buyurduğunuzu işittim. (Bu iki kelâmınızın vechi nedir?) dedim. Resûlullah cevaben, "*Her gün borcun bir misli sadaka sevabı verilmesi, borcun vadesi hulûl etmezden evvelki günlere aittir. Borcun vadesi hulûl edip de alacaklının onu tecil ettiği günler için de borcun iki misli sevap verilir*" buyurdu.[291]

Gerek bu babda gerek ribâ âyetlerinin diğer aksam ve ahkâmını izah sadedinde şeref-vârit olan ehâdîs-i şerife pek çoktur. Eserimizin hacmi onları nakle müsait değildir.

RESÛL-İ EKREM'E EN SON NÂZİL OLAN ÂYET-İ KERÎME

Buhârî, âyet-i ribâdan sonra İbn Abbas radıyallahu anhümânın, Nebî sallallahu aleyhi ve selleme en son inzal buyurulan âyet, âyet-i ribâdır dediğini ta'lîkan rivayet ediyor ki, Buhârî bu ta'lîkini "Tefsir" bahsinde de müsneden rivayet etmiştir. Dâvûdî de yine İbn Abbas'tan en son nâzil olan âyet-i kerîmenin [292] وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللّٰهِ âyet-i kerîmesi olduğunu rivayet etmiştir. Bu âyet-i kerîme haccetü'l-Vedâ'da inmiştir ki iki rivayet arasında tezat yoktur. Bu âyetle ribâ âyetlerinin hepsi toptan nâzil olmuştur. Berâ radıyallahu anhtan da en son nâzil olan âyet-i kerîme يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ اللّٰهُ يُفْتِيكُمْ فِي الْكَلَالَةِ [293] nazm-ı şerifi olduğu rivayet edilmiştir. Übey b. Kâ'b radıyallahu anhtan gelen bir habere göre de son nâzil olan لَقَدْ جَاءَكُمْ[294] رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ âyet-i kerîmesidir. Bazılarına göre وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللّٰهِ âyeti haccetü'l-Vedâ'da yevm-i nahrde Mina'da nâzil olmuştur. Sevrî de İbn Abbas'tan en son nâzil olan âyet وَاتَّقُوا يَوْمًا ... kavl-i şerifidir. Bu âyetin nüzûlü ile irtihâl-i Nebî aleyhi's-selâm arasında otuz bir gün vardır dediğini rivayet etmiştir. Mukātil de bu âyetin nüzûlünden yedi gece sonra Resûl-i Ekrem vefat etti demiştir.

---

281 Hadisin sevkindeki mâlûmatı göstermek için, *Buhârî* metninden tercüme ettik.

282 Hacamat eden ve kan alan kimseye "haccâm" denir. Hacamat aletine de "mihcem" denilir. Cem'i mehâcimdir.

283 {Rivayet bu lafızlarla tespit edilememiştir. Aynî de dahil olmak üzere bu rivayete yer verdiği tespit edilen hadis kaynaklarının tamamında "المتخمسات" ifadesinin yerine "المتنمصات" sözcüğü bulunmaktadır. Tirmizî'de rivayetin geri kalanı aynı olmakla birlikte "لعن الله" ifadesi yerine, (...أن النبي صلى الله عليه وسلم لعن) denilerek fail olarak Hazret-i Peygamber zikredilmiştir: T2782 Tirmizî, Edeb, 33. Başta Buhârî olmak üzere, müelliflerin çoğunluğu ise rivayetin son kısmındaki "مبتغيات" ifadesinin yerine "المتفلجات" ifadesine yer vermişlerdir: B5931 Buhârî, Libâs, 82 vd. Ayrıca kaynaklarda bu rivayetin râvisinin "İbn Mes'ud" olarak kaydedildiği görülmektedir. Zira bazı kaynaklarda açıkça "İbn Mes'ûd" yazılmışken bazılarının da şerhlerinde bu kayda yer verilmiştir. Genellikle "Abdullah" adıyla zikredilen ravi isminin "İbn Ömer" olarak vehmedilmiş olması muhtemeldir.}

284 يَا أَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا أَضْعَافًا مُضَاعَفَةً وَاتَّقُوا اللّٰهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ [سورة آل عمران]

285 {B2083 Buhârî, Büyû', 23.}

286 الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ ذٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا وَأَحَلَّ اللّٰهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَانْتَهَى فَلَهُ مَا سَلَفَ وَأَمْرُهُ إِلَى اللّٰهِ وَمَنْ عَادَ فَأُولٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ [سورة البقرة]

287 عن عائشة رضي الله عنها قالت لما نزل آخر سورة البقرة قرأهن النبي صلى الله عليه وسلم عليهم في المسجد ثم حرم التجارة في الخمر [رواه البخاري].

{B2084 Buhârî, Büyû', 24.}

288 يَا أَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ. فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِهِ وَإِنْ تُبْتُمْ فَلَكُمْ رُءُوسُ أَمْوَالِكُمْ لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ. وَإِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ إِلَى مَيْسَرَةٍ وَأَنْ تَصَدَّقُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ. وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللّٰهِ ثُمَّ تُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ مَا

[كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ [سورة البقرة

289 عن أبي أمامة أسعد بن زرارة قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم من سره أن يظله الله في ظله يوم لا ظل إلا ظله فلييسر على معسر أو ليضع عنه [رواه الطبراني].

{MK899 Taberânî, *el-Kebîr*, I, 304. Kaynakta "في ظله" ifadesi yer almamaktadır. Ayrıca bkz: Aynî, *Umde*, XI, 202.}

290 Büreyde b. Husayb Mervezî'dir. Horasan'ın merkezi olan Merv'de neş'et eden ashaptandır. Müslüman olduktan sonra ibtidâ Medine, sonra Basra'da ikamet edip sonra Merv'e gitmiş ve orada 62 veya 63 tarihinde vefat etmiştir. Horasan hıtta-i vesîasında en son vefat eden sahâbî Büreyde'dir. Kendisinden 146 hadis rivayet edilmiştir. Bunlardan birisini Buhârî ile Müslim müttefikan rivayet etmişlerdir. İki hadisi ile Buhârî, on bir hadisi ile de Müslim infirâd etmişlerdir. Oğlu Süleyman'ın kendisinden rivayeti vardır ve o cümleden birisi de bu hadistir. Her nasılsa Hâkim, "Süleyman'ın, babası Büreyde'den rivayeti duyulmamıştır" demek gafletinde bulunmuştur. Halbuki Buhârî'nin birkaç babında babasından rivayeti vardır. Hazret-i Âişe'den de rivayet etmiştir. Kendisinden de Alkame b. Mersed rivayet etmiştir (*Hulâsa*, s. 40, 127).

291 عن سليمان بن بريدة عن أبيه قال سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول من أنظر معسرا فله بكل يوم مثله صدقة. ثم سمعت يقول من أنظر معسرا فله بكل يوم مثلاه صدقة قلت سمعتك يا رسول الله! تقول من أنظر معسرا فله بكل يوم مثله صدقة. ثم سمعتك تقول من أنظر معسرا فله بكل يوم مثلاه صدقة قال له بكل يوم مثله صدقة قبل أن يحل الدين فإذا حل الدين فأنظره فله بكل يوم مثلاه صدقة .

{HM23434 İbn Hanbel, V, 360.}

292 el-Bakara, 2/281.

293 en-Nisâ, 4/176.

294 et-Tevbe, 9/128.

973

•.•.•

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﵁ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ ﷺ يَقُولُ الْحَلِفُ مَنْفَقَةٌ لِلسِّلْعَةِ مُمْحَقَةٌ لِلْبَرَكَةِ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem: Yemin, malın medâr-ı revâcıdır (zannolunur). Hakikatte malın medâr-ı zevâlidir, derdi. Bunu (kulağımla) işittim" dediği rivayet edilmiştir. {B2087 Buhârî, Büyû', 25.}

İZAHI

Bu hadis Sûre-i Bakara'nın "*Allah ribâyı imhâ eder de sadakaları nemâlandırır. Hem Allah 'Ribâ helâldır, diyen' koyu kâfirleri, çok günahkâr olanları hoşlanmaz*"[295] meâlindeki 276. âyetinin en veciz ve en beliğ bir tefsiridir. Âyet-i kerîmede ribâ muamelesiyle zâhiren çoğalıyor zannedilen malın hakikatte azala azala mahve mahkûm olduğu, yine zâhirde verilen sadakalarla maddeten azalıyor farzedilen malın da hakikatte çoğaldığı bildiriliyor. Abdürrezzâk'ın Ma'mer'den bir rivayeti, bu hakikati daha müsbet bir surette izah etmektedir. Ma'mer rahimehullah, biz: "*Faizcinin kazancı üzerinden kırk sene geçmez muhakkak mahvolur*" buyurulduğunu işittik demiştir.[296] Her tefecinin uğraması mev'ûd olan bu ceza ve ukūbat, hepimizin emsalini pek çok gördüğümüz şüûnât-i kevniyyedendir.

HULÂSA. Buraya kadar ribâ âyetlerini ve bu hususta vârit olan tahzîrât-ı şedîdeyi hâvi bazı âsâr-ı şerife ile birlikte mutalaa etmiş bulunuyoruz. Şimdi bir de ribânın mahiyetini ve Câhiliye devrindeki vaziyeti ile İslâmiyet'in ne gibi âlî ve içtimaî gayelerle bu muâmele-i mâliyeyi ortadan kaldırmak gayesinde olduğunu göreceğiz:

RİBÂ NEDİR?

Ribâ, lugaten bir şey nemâlanıp artmak mânasınadır. Sonra faiz denilen ziyâde-i mahsûsaya denilmiştir. Şeriat örfünde ribâ, âkıdeynden birisine meşrut ve ivazdan hâlî olan ziyadedir *(Ta'rîfât-ı Seyyid*). Cinsi, miktarı bir olan iki şey yekdiğeriyle mübadele edildiğinde bir taraf için kabul edilen ziyâde-i mala ribâ denir. Binaenaleyh birisine karzan verilen 100 kuruşa, vadesinde 100 kuruş alınırsa, bunda ribâ yoktur. Bu bir bey'-i sarftır, 100 kuruşu 100 kuruşla mübadeleden ibarettir. Paranın cinsi, miktarı mütekabil bulunduğundan meşrûdur. 100 kuruş yerine 110 kuruş verilirse, şeriat örfünde bu 10 kuruş, bedelsiz verilmiş bir ziyade olduğundan, ribâdır.

Hulâsa ribâ, mukrize, alınan miktardan ziyadesiyle iadesi meşrut olan karzdır.

CÂHİLİYE DEVRİNDE RİBÂ

Zuhûr-ı İslâm'dan evvel Arap rüesâsının yegâne tarîk-i maîşeti faizcilik idi. Kureyş eşrafının her biri birer bankerdi. Her birinin kendisine hâs şerâit-i ikrâzı vardı. Esas itibariyle ikraz edilen bir paraya az, çok bir faiz konurdu. Vadesi hulûl ettiğinde verilmeyen bir borcun kimi yalnız re'sü'l-mâline yeni bir faiz ziyade ederek basit bir ziyade ile iktifâ ederdi. Kimi re'sü'l-mâle eski faizi zam ederek ikisi mecmuunu yeni bir faize esas ittihaz ederdi ki bu ez'âf-ı muzâaf hesaba şimdi fâiz-i mürekkep denir. Herhangi suretle olursa olsun, bu Kureyş tefecilerine yakalanan ashâb-ı ihtiyâcın bunların yed-i ihtikârından yakalarını kurtarabilmeleri müstesna bir tesadüfe bağlı idi. Bu cihetle borçlunun borcu seneden seneye artar, az zaman zarfında re'sü'l-mâlin bir ve ekseriyetle birkaç misline bâliğ olurdu. Bu suretle borç verilemeyecek bir hale gelince husumetler, nizâlar başlardı. Câhiliye devrinin tarihi, ribânın tevlîd ettiği muharebelerle doludur.

RİBÂ İKİ NEVİDİR

1. hakiki ribâ, 2. mülhak ribâ. Hakiki ribâ, izah ettiğimiz karz şeklidir. Araplar'ın Câhiliye devrinde me'lûf bulundukları ribâ, hep vadeye muallak karz suretiyle tahakkuk ettirilen ziyade şekli idi ve yukarıda ribâ âyetlerinin sebeb-i nüzûlü bu nevi düyûnatta tahakkuk ettirilen ribâ hakkındadır. Alınan ziyâde-i mal az olsun, çok olsun hepsi de menedilmiştir.

Ribânın ikinci nevi ribe'l-fazl denilen ziyadedir. Hakiki ribâya mülhaktır. Ribânın bu nevi, "Büyû'" bahsinin sonunda tercümesi gelecek bir hayli ehâdîs-i şerifenin izahında görüleceği üzere eşyâ-i sitte ki altın, gümüş, buğday, arpa, hurma, tuzdur. Bu eşyada mübadele "yeden bi-yed" peşin verilip alınmak, hem de misli misline müsavi olmak meşrut olduğundan veresiye olmak üzere tahakkuk ettirilen ziyade, hakiki ribâya mülhaktır. Ribânın bu nevi ziyadeye şümulü müttefekun aleyhtir. Bu hadislerde ribânın altın ve gümüşten başka daha dört nevi eşyada tahakkuku zikredilmiştir ki bunlar lugaten ve Câhiliye örfüne göre ribâdan ma'dûd olmamakla beraber tağlîzan ve hakiki ribâya teşbîhen bu nevi fazl ve ziyadeye de ribâ denilmiştir. Hatta lisân-ı şerîatte ribânın bu mânada istimali daha ziyade şâyi olarak bu mânaca ribâ da bir hakîkat-i şer'iyye olmuştur.[297]

Her mümin için ribâ hususi münâsebât-ı iktisâdiyyede basiretle karşılanacak bir muameledir. Hazret-i Ömer, "Ribânın Câhiliye devrinde câri olmayan fakat bugün bizim birçok muâmelâtımızda âşikâr olarak görülen birtakım eşkâli vardır ki hayvanda selem de bu nevilerden birisidir" demiştir ki bundan ribânın hafî ve dikkate şayan olanları da bulunduğu anlaşılıyor. Ribâ hakkındaki bu şüphelerin sebebini de yine Ömer radıyallahu anh şöyle bildiriyor: "Ribâ âyeti, Kur'an'da nâzil olan son âyetlerdendir. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ribânın birçok cihetini bize bildirmeden irtihal etti. Binaenaleyh siz mâlûm olan ribâyı terkettiğiniz gibi ribâ şâibesi olan umuru da bırakınız!" demiştir.[298] Tercümesi 959 numara ile geçen Nu'mân b. Beşîr hadisinde, helâl bellidir, haram da bellidir. Fakat bu ikisi arasında hilli ve hurmeti herkesçe mâlûm olmayan, helâle de, harama da benzeyen birtakım şüpheli umur vardır. Bunlardan içtinabın muktezâ-i takvâ olduğu bildirilmişti.[299] Birtakım ribâ da bu umûr-ı müştebihe cümlesindendir, ihtiraz edilmesi vâciptir. "Şübhe-i ribâ, ribâdır" cümlesi bu haberlerden mülhem bir kaide-i fıkhiyyedir.

Ennihaye fukaha, haram olan ribâ hadiste bildirilen a'yân-ı sitteye münhasır olmadığını belki bu nevi eşyanın da a'yân-ı sitteye mülhak olduğunu kemâl-i fetânetle anlayarak, "Şübhe-i ribâ, ribâdır" düstûr-ı fıkhîsini bu haberlerden mülhem olarak vazetmişlerdir.[300]

Ribânın illeti hakkında ulemâ ihtilâf etmişlerdir. Eimme-i Hanefiyye eşyâ-i sitte hakkında aşağıda tercümeleri gelecek ehâdîs-i şerifeden istinbat ederek gerek nukūd ve gerek sair emvalde ribânın illeti ikidir: Cins, miktar. Bu iki şey Hanefîler'ce ribânın mikyâsıdır. Mâlikîler, nakidde semeniyyet, diğer dördünde de vakt-i hâcet için azık olarak iddihar ve muhafazadır demişler ve fâkiheye kasîm kılmışlardır. Şâfiîler de nukūddan başkalarında cins ile beraber ekle itibar etmişlerdir.

RİBÂNIN MENİ

Ribâcılık Arap'ın, hususiyle yüksek tabakanın müstefit oldukları yegâne bir kazanç yolu idi. Bir hamlede bunu kaldırmak muvâfık değildi. Bu cihetle ribânın meni ve ribâ âyetlerinin şeref-i nüzûlü tehir buyurulmuştu; Feth-i Mekke veya haccetü'l-Vedâ senesi nâzil olmuş ve haccetü'l-Vedâ'da tatbik buyurulmuştur. Resûl-i Ekrem efendimiz hitâbet-i Arabiyye tarihinin ve cihan inkılâp tarihinin şaheseri olan haccetü'l-Vedâ'daki bir hutbesinde kâmilen Câhiliye âdetlerine hücum etmişti. Faiz hakkında da, "*Faiz mülgādır. Lâkin borcunuzun aslını vermek vâciptir. Ne zulmediniz ne de mazlûm ve mağdur olunuz. Allah'ın emriyle faizcilik artık yasaktır. Câhiliye'den kalma bu çirkin âdetin her türlüsünü işte ayaklarımın altında çiğniyorum. İlk kaldırdığım faiz de Abdülmuttalib oğlu Abbas'ın faizidir.*"[301]

Yüz binlere bâliğ olan muazzam bir halk kütlesi[302] karşısında irat olunan bu hutbede cehl ile, zulm ile, kararan faizcilik gibi nice Câhiliye müesseseleri Arafat meydanında müthiş tarrakalarla birer birer yıkılıyor ve yerine nûrânî bir istikbal ufku açılıyordu. Resûl-i Ekrem her yasağı, herkesten önce de kendi akrabası hakkında tatbik ediyordu.

RİBÂNIN SEBEB-İ MEN' Ü TAHRÎMİ

1. Ribânın medlûl-i lugavî ve şer'îsini izah ederken demişti ki ribâda âkidlerden birinin lehine meşrut olmak üzre ivazsız ziyade vardır. Bu ise öbür tarafın aleyhinedir, gadri mûciptir. Gerçi bey'de de kâr denilen bir ziyade vardır. Fakat bu kâr bir akdin mahsulü değildir. Belki bir taraftan almak, öbür tarafa satmak suretiyle iki akdin mahsûl-i mesâîsidir, ivazsız değildir.

2. Ribâ mazınne-i münâkaşadır, tesânüd-i ictimâîyi muhildir. Hiçbir faize tâbi borçlu yoktur ki gönül hoşluğu ile borcunu getirip, Allah razı olsun diyerek versin. Fakr u ihtiyâcın tazyikiyle kerhen alınan faizli bir borcun minnet-i şükranla verilmeyeceği pek tabiidir. Borcun tediyesi halinde iki mümin, iki vatandaş arasındaki soğuk vaziyet budur. Borç ödenmediği surette ise vaziyet daha müşküldür. Bir milletin fertleri arasında bu ribâcılığın taammüm ve intişarı, bu suretle tesânüd-i ictimâîyi ihlâl eder.

3. Ribâcılıkla malı nemâlandırma âdeti usûl-i mekâsib olan ticareti, sınaati, ziraati terke vesile olur. Bu da memleketin za'f-ı iktisâdîsini tevlîd eder.

4. Ribâcılık, fertlerde fazilet hissini öldürür, teâvün-i ictimâîyi felce uğratır. Gāye-i maîşeti fukara ve ashâb-ı ihtiyâcı şebeke-i ihtikârına düşürmek ve müktesebât-i hayâtiyelerini ağlata ağlata ellerinden alıp güle güle yemekten ibaret olan bir katı kalpte fazilet ve içtimaî teâvün duygusu aramak, şeytandan iman ümidine düşmek kadar uzaktır. İçtimaî bir heyette teâvün ve tesanüt hissinin zaafa uğraması sirkat, dolandırıcılık, yankesicilik gibi fenalıklara kapı açar; ibâhiyecilik hissi tevlîd eder ve gitgide fevzâ-yi ictimâîye müncer olur.

Bunlardan başka daha birtakım sebeplerden dolayı vesîle-i fesad olan bu ribâ kapısının kapanması vâcip olmuştur.

Ribânın men' ü tahrîmi bir tekâmül-i iktisadî ve içtimaîdir. Ribânın hurmeti haccetü'l-Vedâ'da mevki-i mer'iyyete konulduğunu ve Resûl-i Ekrem'in Arafat'ta irat buyurduğu meşhur hutbesinde, "*Artık ribâ, emr-i ilâhî ile yasaktır*"[303] buyurduğunu biraz evvel görmüştük. Vakt-i zevâli müteakip başlayan ve ikindiye kadar devam eden bu hutbeden sonra Resûl-i Ekrem, "Haccetü'l-Vedâ" bahsinde göreceğimiz veçhile öğle ile ikindi namazlarını arka arkaya kılmışlardı. Namazı müteakip Kasvâ namındaki devesine binerek mevkıfe gelmiş ve burada kıbleye karşı uzunca vakfe edip dua buyurmuşlardı. İşte bu sırada idi ki şu meâldeki âyet-i kerîme nâzil oldu: "*Bugün sizin için dininizi ikmal ettim. Üzerinizdeki nimetimi tamamladım ve size din olmak üzere İslâm'ı ihtiyar ve intahab ettim.*"[304]

Bu âyet-i kerîmede İslâm dininin artık devre-i kemâle erdiği, beşeriyetin maddî ve mânevî muhtaç olduğu bütün ahkâm-ı esâsiyye tamamlandığı bildiriliyordu. Biraz evvel Resûl-i Ekrem'in hutbesinde dîn-i İslâm'ın zaferini ve şirkin ebedî hortladığını tebşir ederek ribâ, kan davası, aile münâsebâtı, nesep, istilhak, gasp, zulüm, gazve gibi Câhiliye'nin bütün gayri insanî an'anelerini yıkıp yerlerine yenilerini koyması; müteakiben bu âyetin nâzil olması vâzıhan gösterir ki bu yenileri medeniyetin en mütekâmil birer hükümleri ve şekilleridir. Bu meyanda ribânın lağvı da hiç şüphesiz bir kemâl-i iktisâdî ve içtimaî olur.[305]

Bu gāye-i kemâle eren milletlerde erbâb-ı zaruretin ihtiyâcâtı karz-ı hasen dediğimiz ferdî ve içtimaî teâvün ve tenâsur suretiyle temin ediliyor demektir. Herkes itiraf eder ki fukarasının ve zaruret sahiplerinin ihtiyâcatını karz-ı hasen suretiyle telâfi eden bir hey'et-i içtimâiyye, banker bir milletten elbette daha hayırlıdır, daha mesuttur. Karz-ı hasen ve teâvün-i ictimâî, bir milletin devre-i kemâlinin alâmet-i fârikasıdır.[306] Bilakis ribânın şüyûu da geriliğin, hodkâmlığın vasf-ı mümeyyizidir. Bir milletin erbâb-ı yesârı fukarasının, ashâb-ı ihtiyacının kazancından te'mîn-i saâdet etmesini tervic eden hiçbir nehc-i ictimâî yoktur. Dîn-i İslâm refâh-i ictimâîyi temin için bir kısım teâvün-i ictimâîyi mecburi kılmıştır ki zekâttır. Millî sermayenin kırkta biri her sene muntazaman milletin fakirlerine, muhtaçlarına ayrılırsa, az zaman zarfında bir devre-i refah ve saadete doğru varılacağında hiç şüphe yoktur. Bir tarafta ribâyı meneden dinimiz, fukara için zekât gibi karz-ı hasen gibi sadaka-i nevâfil gibi krediler açmıştır ki en mütekâmil bir şekl-i ictimâîdir.

---

295 [يَمْحَقُ اللّٰهُ الرِّبَا وَيُرْبِي الصَّدَقَاتِ وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ أَثِيمٍ [سورة البقرة

296 {MA15353 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, VIII, 316.}

297 *Hüccetullāhi'l-bâliğa*, II, 80.

298 Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, I, 464.

299 {B2048 Buhârî, Büyû', 1.}

300 *Hüccetullāhi'l-bâliğa*, II, 80.

301 *Zâdü'l-meâd*; *el-Mevâhibü'l-ledünniyye*. {Rivayetler için bkz: D3334 Ebû Dâvûd, Büyû', 5; M2950 Müslim, Hac, 147.}

302 Hazret-i Câbir bu mahşerî kalabalığı tasvir için: "Etrafıma bakınca kendimi bir insan meşceri karşısında buldum" demiştir.

303 {M2950 Müslim, Hac, 147. Kaynakta "emr-i ilâhî ile" ifadesi yer almamaktadır.}

304 {el-Mâide, 5/3.} اَلْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا.

305 Resûl-i Ekrem bu âyet-i kerîmeyi Kasvâ üzerinde halka kıraat ve tebliğ buyurduğunda hüccâc, dîn-i İslâm'ın devre-i kemâle erdiğinden izhâr-ı meserret ederken Hazret-i Ebû Bekir ağlıyordu. Resûl-i Ekrem, "*Ne ağlıyorsun?*" diye sormuştu. Hazret-i Ebû Bekir, "Bir kemali bir zeval takip eder de ona ağlıyorum" demişti. Resûl-i Ekrem de, "*Evet, doğru söylüyorsun*" diye tasdik buyurmuştu. {el-Bağdâdî, *Mûdıh*, II, 533. Kaynakta ağlayan kişinin Hazret-i Ömer olduğu görülmektedir. Muahhar bazı eserlerde Hazret-i Ebû Bekir kaydı gözükse de bu bilgi teyit edilememiştir.} Filhakika Resûl-i Ekrem bundan sonra seksen bir gün muammer olmuştu ki bu müddet zarfında ne âyet-i helâl, ne de âyet-i haram nâzil olmuştur.

306 Sûre-i Bakara'nın 245. âyet-i kerîmesinde مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ أَضْعَافًا كَثِيرَةً buyurulmuştur ki meâl-i şerifi şöyledir: "*Ol sâhib-i yesâr ki Allah'a bir karz-ı hasen arzeder, muhakkak Allah da ona birçok az'âfını katlar da verir.*"

974

•.•.•

عَنْ خَبَّابٍ ﵁ قَالَ كُنْتُ قَيْنًا فِي الْجَاهِلِيَّةِ وَكَانَ لِي عَلَى الْعَاصِ بْنِ وَائِلٍ دَيْنٌ فَأَتَيْتُهُ أَتَقَاضَاهُ فقَالَ لَا أُعْطِيكَ حَتَّى تَكْفُرَ بِمُحَمَّدٍ فَقُلْتُ لَا أَكْفُرُ بِمُحَمَّدٍ حَتَّى يُمِيتَكَ اللّٰهُ ثُمَّ تُبْعَثَ فقَالَ دَعْنِي حَتَّى أَمُوتَ وَأُبْعَثَ فَسَأُوتَى مَالًا وَوَلَدًا فَأَقْضِيكَ فَنَزَلَتْ أَفَرَأَيْتَ الَّذِي كَفَرَ بِاٰيَاتِنَا وَقَالَ لَأُوتَيَنَّ مَالًا وَوَلَدًا أَطَّلَعَ الْغَيْبَ أَمِ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمٰنِ عَهْدًا.

TERCÜMESİ

Habbâb (b. Eret) radıyallahu anhtan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Câhiliye (devrin)de ben kılıççı idim. Benim Âs b. Vâil uhdesinde alacağım vardı da buna alacağımı tahsile geldim. Bu herif bana, "Sen Muhammed'e küfretmedikçe sana borcumu vermem" di(ye küfret)ti. Ben de, "Muhammed (sallallahu aleyhi ve sellem)e Allah senin canını alıp sonra ba's olunmadıkça ben küfretmem"[307] diye karşıladım. Bu defa da herif, "(Öyle ise) ölüp, ba's olup (öbür âlemde) bana mal ve oğul, kız verilinceye kadar beni bırak da sana borcumu orada vereyim?" di(ye istihza et)ti. Bunu müteakip, "(Habîbim!) Şu küfredip de: Bana elbette (cennette) mal, oğul, kız verilir diyen herifi gördün a? Bu (habis) (levh-i mahfûza bakıp) gaybe muttali mi olmuş, yoksa rahmân (olan Allah) yanında bir ahd mı almıştır?" (meâlindeki âyet-i kerîme) nâzil oldu. {B2091 Buhârî, Büyû', 29; Meryem, 19/77-78.}

İZAHI

Bundan sonraki iki âyette "*Hayır! Biz onun dediğini muhakkak yaz(*mayı emrede*)ceğiz ve kendisine (*küfrünün*) azabından* (yüksek) *bir azap ziyade edeceğiz ve onun (*dünyada*) sayıp döktüğü malını, çoluğunu çocuğunu elinden alacağız da (*kıyamet gününde*) o, bizi(*m divanımız*)a tek başına gelecek*" buyuruluyor.[308]

İbn Kelbî'nin birçok ulemâ-i seleften nakline göre hadiste mevzubahis edilen bu Âs b. Vâil, Câhiliye devrinde sayılı zındıklardan idi. Ukbe b. Ebû Muayt, Velîd b. Mugīre, Übey b. Halef de kendisinin şerîk-i mesâvîsi olarak mâruf idiler.

Vâhidî'nin Mukātil'den rivayetinde daha fazla izahat vardır. Bu rivayete göre Habbâb radıyallahu anh kılıççı imiş. Âs b. Vâil'e kadın ziynetine ait bazı şeyler yapmıştı. Para istemeye vardığında bu habis, "Zannedersem siz, cennette altın, gümüş, ipekli ziynet eşyasıyla vildanlar bulunduğuna itikad edersiniz, öyle değil mi?" diye Habbâb ile istihza etmek istemişti. O da cevaben, "Evet, öyle itikad ederiz" demesi üzerine bu herif tecavüzünü arttırarak, "Bu borcumu tehir etsen de cennette ödesem olmaz mı? Eğer inandığın cennet ve içindeki emval ve evlâd hakikaten varsa, orada ben herhalde senden fazla hisse alırım" diye tefevvühatta bulunması üzerine Cenâb-ı Hak yukarıda tercüme ettiğimiz âyât-ı kerîmeyi inzâl buyurmuştur.

Buhârî bu hadisi "Tefsîr", "Mezâlim", "İcâre" bahislerinde de rivayet etmiştir. Müslim "Münâfikīn"de, Tirmizî ile Nesâî de "Tefsîr"de tahrîc etmişlerdir.

Habbâb hazretlerinin *Sahîh-i Buhârî*'de beş hadisi rivayet edilmiştir ki birisi budur. Birisi de "Kitâbü's-Salât"ta "Cenâze" bahsinde 631 numara ile tercüme edilmiştir. Öbürleri de gelecektir. Bu eserimizde tercüme ettiğimiz 631 numaralı Habbâb hadisinde müşârün ileyh hazretlerinin bir terceme-i hâlini yazmıştık. Oraya bakılsın. İbn Sa'd'ın *et-Tabakāt*'ında Habbâb'ın terceme-i hâlinde bildirildiğine göre, ilk müslümanlardan olan ve sanatkâr bir haddâd olan sâhib-i terceme, yalnız Âs b. Vâil habisi tarafından değil, bütün Kureyş tarafından muhalefete mâruz kalırdı. Sanatı icabı halk üzerindeki zimemlerini toplamaya çıktığında Kureyş sanâdîdi, "Evvelâ Muhammed'i inkâr et, sonra zimemlerini topla" derlerdi. Bu asil ve mert Habbâb, bir sürü Kureyş mütegallibesine karşı, "Muhammed'i asla inkâr etmem, kıyamet gününde onunla beraberim" diye mukabele eder ve Kureyş'in en şiddetli azap ve işkencelerine mâruz kalırdı. Âs b. Vâil de Kureyş'in en berbad rüesâsından birisi idi. Metn-i hadîsteki (قين) "kayn" kelimesi esasen "haddâd" (demirci) demekse de sonra kuyumcuya ıtlakı da şâyi olmuştur. Mukātil'den gelen rivayette Habbâb'ın Âs b. Vâil'e kadına ait bazı müzeyyinat yaptığı bildirildiğine göre, Habbâb'ın âdi demirci değil, sanatkâr bir kılıççı olduğu anlaşılıyor. Biz de bu suretle tercüme ettik.

Âyet-i kerîmedeki "*Bu adam gayba mı vâkıftır*" cümlesi hakkında İbn Abbas'ın أنظر في اللوح المحفوظ tefsiri rivayet edildiğinden tercümede bunu gösterdik.

Bu Habbâb hadisini Buhârî demircilik ve kuyumculuk gibi sanayi ile iştigal ve iktisâb-ı maîşetin, meşruiyet ve mergūbiyeti hakkında açtığı bir babında rivayet etmiştir. Buhârî'nin *Sahîh*'inde bu babından ve bu Habbâb hadisinden evvel daha iki babı ve iki hadisi vardır ki müellif Zebîdî merhum ihtisar için bunları *Tecrîd*'e almamıştır. Bunları izahımızda nakil ve tercüme etmeden geçmeyeceğiz:

BİRİNCİSİ esnâ-i bey‘de yemin etmenin keraheti babıdır. Eğer bâyi‘ yemininde sâdıksa, yemin tenzîhen mekruhtur. Kâzib ise, yalan yere yemindeki bu kerahet, kerâhât-i tahrîmdir. Buhârî'nin bu babda Abdullah b. Ebû Evfâ radıyallahu anhümâdan rivayetine göre, birisi çarşıda satış sırasında, "Bu malın bedeline, müşterinin vermediği bir bedel verildiğini" yemîn-i billâh ederek beyan ile metâına revaç vermişti ve İslâm câmiasından olan bir müslüman müşteriyi satılık mal hakkında iknaya çalışmıştı. Bu vâkıa üzerine, "*O kimseler ki Allah'ın ahdini ve kendi yeminlerini az bir paraya satarlar, işte bunların âhirette hiç nasibi yoktur: Allah bunlara kıyamet gününde hitap etmeyecek, iltifat buyurmayacak, temiz kimseler olarak tanımayacaktır. Onların nasibi ancak elîm bir azaptır*" meâlindeki âyet-i kerîme nâzil oldu.[309]

Bu İbn Ebû Evfâ hadisi, Buhârî'nin ifradı cümlesinden olmak hususiyetini haizdir. Ebû Evfâ'nın ismi Alkame el-Eslemî'dir. Bu baba ve oğulun ikisi de sahâbîdir. Kûfe'de en son vefat eden sahâbî, İbn Ebû Evfâ'dır. Ebû Hanîfe hazretlerinin ashâb-ı kirâmdan gördüğü zevât-ı âliye cümlesindendir.

Bu âyet-i kerîmenin esnâ-i bey‘de sil‘anın ticaret malının revacını temin için bâyi‘ tarafından edilen yemîn-i fâcire hakkında nâzil olduğunda şüphe yoktur. Bazı ulemâ bu âyetin Eş‘as b. Kays hakkında nâzil olduğunu rivayet etmişlerdir. Bu rivayete göre İbn Kays, bir arzın hakku mülkiyeti hakkında hasmı ile nizâ ve ihtilâf ederken hemen yemine mübâderet etmiş olmakla bu âyet-i kerîme nâzil olmuştur.

Taberî Tefsîri'nde de Ebû Râfi‘, Kinâne b. Ebû Hukayk, Huyey b. Ahtab haklarında nâzil olduğu bildirilmiştir. Zemahşerî de Tevrat'ı tahrif eden yahudiler hakkında nâzil olduğunu iddia etmiştir ki bu da Mukātil'den menkuldür. Bir nassın esbâb-ı nüzûl ve vürûdu taaddüt edebilir ve bu taaddüt nassın ifade ettiği hükm-i şer‘îye derkâr olan lüzûm-ı ictimâîyi gösterir.

Âyet-i kerîmenin ifade ettiği tahzîr, esnâ-i bey'de yemin ile sürüm teminine çalışanların, âhiret nimetlerinden nasibdar olmamaları, Allah'ın kelâm-ı latîfinden, nazar-ı rahmetinden, tezkiye buyurmasından mahrumiyetleri gibi vücûh-i müteaddide ile müekked bulunduğundan yeminden içtinabın nazar-ı şâri'de çok matlup ve mültezem olduğuna delâlet eder.

Sûre-i Bakara'nın 224. âyetinde Cenâb-ı Hak, değil böyle çarşıpazarda alavere için, birr ü takvâ için, dargınları barıştırmak gibi vesîle-i salâh olan hususat için bile, "*Allah'ı yeminlerinize hedef kılmayınız!*" buyurmuştur.[310] Esas itibariyle yemin, kuvvet ifade eden bir lafızdır. Sağ ele yemin denilmesi de bundandır. Allah'ın ismini sûret-i mahsûsada zikrederek takviye-i kelâm etmeye de bu sebeple yemin denilmiştir ki söylenen sözün doğruluğuna Cenâb-ı Hakk'ı işhâd etmek demektir. Buna umûr-ı hasîsede değil, muazzamât-i umurda müracaat edilir.

İKİNCİSİ de ashâb-ı sanâyiin icrâ-yı san'at etmelerinin meşruiyeti babıdır. Buhârî bu babında da Ali radıyallahu anhtan ehl-i intikādın (silsiletü'z-zeheb = altın zincir) nâm-ı muhteşemini verdikleri ehl-i beyti tarikiyle rivayet ettiği meâli bervech-i âtî bir hadîs-i takrîrîdir.[311]

Hazret-i Ali diyor ki: Bedir Gazvesi'nde ganimetten hisseme isabet eden bir devem vardı. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem de mâl-i ganîmet humusundan bana bir deve vermişti. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin kerîmesi Fâtıma aleyhi's-selâm ile teehhül etmek istediğimde Kaynukā' yahudilerinden birini de benimle beraber gidip izhir ağacı getirmek üzere tutmuştum. Getirdiğimiz izhir otlarını kuyumculara sattım ve parasıyla evlenme velîmesi masârifinde istiâne edip kullandım.

Kaynukā‘, Medine yahudilerinin cesaretle mâruf olan bir şubesidir. İbn Hişâm'ın *Sîret*'inde, Resûl-i Ekrem'e karşı ilk nakz-ı ahd eden Kaynukā‘ kabilesi olduğu ve Bedir ile Uhud Harbi arasında bunlarla da harp edildiği Âsım b. Katâde'den naklediliyor. İbn Sa‘d da, Bedir zaferi bunların hiss-i rekābetini tahrik ettiğini ve nakz-ı ahd ederek harbe cüret ettiklerini bildirmiştir. Müslümanların en zayıf zamanında bu dahilî düşmana karşı da ciddi vaziyet almak kiyâsetini izhar eden Resûl-i Ekrem derakab bunları kalelerinde muhasara ederek bilâ-kaydü şart inkıyâda mecbur etmiş ve sâdır olan emr-i risâletpenâhî üzerine bunlardan 700 muharip ikinci sene-i hicriyye şevvalinde Suriye'ye nefyedilmiştir.

"İzhir" kelimesi hakkında Âsım Molla, bir nevi hoş-bû otun ismidir. Türkî'de Mekke ayrığı ve Mekke samanı dedikleridir diyor. Şârih Aynî de, güzel kokulu bir ottur. Evlerin sakfındaki döşeme ağaçlarının üstüne konarak kapatılır. Kuyumcular tarafından da istimal edilir diyor. Nasıl ki hadiste de Hazret-i Ali kuyumculara sattığını, parasını da velîme ziyafetine sarfettiğini bildiriyordu.

Ali el-Murtazâ hazretlerinin Hazret-i Fâtıma ile izdivacı da ikinci sene-i hicriyyede Bedir Harbi'nden sonra vuku bulmuştur.

Bu sırada Fâtımatüzzehrâ hazretleri on sekiz yaşında bulunuyordu. Peygamberimiz'in en küçük, fakat müstesna fazileti, hissiyyât-i âliye ve edebiyesi itibariyle en büyük kerîmesi idi. Bu cihetle Resûl-i Ekrem: "*Fâtıma, cennetteki kadınların seyyidesidir*"[312] ve "*Fâtıma, benden ayrılmış azîz bir parçadır*" [313] gibi pek çok sitâyiş-i peygamberîye mazhar olmuştur. Resûl-i Ekrem'in bu derece âlî teveccühlerine mazhar olmasından dolayı İbn Sa‘d *et-Tabakāt*'inda Hazret-i Ali'den evvel, Ebû Bekir ve Ömer radıyallahu anhümânın da tâlib-i izdivac olduklarını rivayet ediyor. Fakat *el-İsâbe* de İbn Sa‘d'ın Hazret-i Fâtıma hakkındaki bütün rivayetleri nakledildiği halde bu rivayetin terkedilmesi nazarıdikkati câlibdir. Herhalde Hâfız İbn Hacer bu rivayette bir zaaf görmüş olacaktır.

Fâtımetüzzehrâ Hazret-i Ali'ye hıtbelendikten sonra sâdât-ı sahâbeden Hârise b. Nu‘mân tarafından Hazret-i Fâtıma'ya bir ev hediye edilmişti. Hadiste bildirilen velîmenin burada icra edilmiş olması çok muhtemeldir.

HÜKM-İ FIKHÎ

Bu hadisten başlıca istifade edilen hükm-i fıkhî, ot gibi mubah olan şeylerin cemʿi ve beyʿi câiz olduğu, bây ü gedâ, şerif ve vazîʿ herkesin helâlinden iktisâb-ı maîşet etmesi lüzumudur. Bundan başka gayri müslim bir sanatkâr ile muamelenin cevazı, velîme için iktisapta külfet ve meşakkatin iktihamı, velîme taamının nâkiha ait olduğu hükümleri de istifade edilmiştir.

---

307 Âs b. Vâil'e Habbâb'ın bu yolda cevap vermesi küfrü, Âs'ın mevtine ve baʿsine müteallik olup taʿlîk-i küfür de küfür olduğundan bazıları bu cevabı müşkül addetmişlerdir. Fakat baʿsten sonra insanları imana icbar eden âyât-ı bâhire gözle görüleceğinden baʿde'l-baʿs küfür mütesavver değildir. Binaenaleyh Habbâb'ın bu cevabı, "Ben Muhammed'e ebedî küfretmem" demektir. Bu cihetle cevapta bir sakatlık görmek doğru değildir. Yakında izahımızda İbn Saʿd'ın *et-Tabakāt*'ında Habbâb'ın Kureyş sanâdîdine karşı verdiği cevabında "Muhammed'i asla inkâr etmem" diye izhâr-ı celâdet ettiği bildirilmesi de teyit etmektedir.

308 {Meryem, 19/79, 80.} كَلَّا سَنَكْتُبُ مَا يَقُولُ وَنَمُدُّ لَهُ مِنَ الْعَذَابِ مَدًّا. وَنَرِثُهُ مَا يَقُولُ وَيَأْتِينَا فَرْدًا.

309 عن عبد الله بن أبي أوفى رضي الله عنه أن رجلا أقام سلعة وهو في السوق فحلف بالله تعالى لقد أعطى بها مالم يعط ليوقع فيها رجلا من المسلمين فنـزلت: إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللّٰهِ وَأَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولٰئِكَ لَا خَلَاقَ لَهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللّٰهُ وَلَا يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ [سورة ال عمران: اية :77].

{B2088 Buhârî, Büyûʿ, 27.}

310 {el-Bakara, 2/224.} وَلَا تَجْعَلُوا اللّٰهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ أَنْ تَبَرُّوا وَتَتَّقُوا وَتُصْلِحُوا بَيْنَ النَّاسِ وَاللّٰهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ.

311 عن ابن شهاب قال أخبرني علي بن حسين أن حسين بن علي رضي الله عنهما أخبره أن عليا عليه السلام قال: كانت لي شارف من نصيبي من

المغنم وكان النبي صلى الله عليه وسلم أعطاني شارفا من الخمس فلما أردت أن أبتني بفاطمة عليها السلام بنت رسول الله صلى الله عليه وسلم واعدت رجلا صواغا من بني قينقاع أن يرتحل معي فنأتي بإذخر أردت أن أبيعه من الصواغين وأستعين به في وليمة عرسي [من صحيح البخاري على نسخة اليونينية]

{B2089 Buhârî, Büyû', 28.}

312 {HM11641 İbn Hanbel, III, 64.}

313 {B3110 Buhârî, Farzu'l-humus, 5.}

975

•.•.•

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ ﵁ يَقُولُ إِنَّ خَيَّاطًا دَعَا رَسُولَ اللّٰهِ ﷺ لِطَعَامٍ صَنَعَهُ قَالَ أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ فَذَهَبْتُ مَعَ رَسُولِ اللّٰهِ ﷺ إِلَى ذٰلِكَ الطَّعَامِ فَقَرَّبَ إِلَى رَسُولِ اللّٰهِ ﷺ خُبْزًا وَمَرَقًا فِيهِ دُبَّاءٌ وَقَدِيدٌ فَرَأَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَتَتَبَّعُ الدُّبَّاءَ مِنْ حَوَالَيِ الْقَصْعَةِ قَالَ فَلَمْ أَزَلْ أُحِبُّ الدُّبَّاءَ مِنْ يَوْمَئِذٍ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radıyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: Bir terzi; hazırladığı yemeğe Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi davet etti. Enes b. Mâlik diyor ki: Ben de Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile beraber gittim. Terzi, Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme bir miktar (arpa) ekmeği, bir miktar da çorba takdim etti. Çorbanın içinde kabak ve kuru et parçaları vardı. (Esnâ-yı taamda) gördüm ki, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem yemek kabının etrafından kabak araştırıyordu. Yine Enes, "Artık o günden itibaren ben kabağı hoşlanmaktan bir an fâriğ olmadım" diyor. {B2092 Buhârî, Büyû', 30.}

İZAHI

Buhârî bu hadisi buradaki gibi "Et'ime"de de zikretmiştir. Müslim de "Et'ime" bahsinde tahrîc etmiştir. Ebû Dâvûd, Nesâî, Tirmizî de "Velîme" bahsinde rivayet etmişlerdir. Buhârî burada hayata dair açtığı bir babında rivayet etmiştir.

BİR HULÂSA. Gördük ki müellif İmam Buhârî, buraya kadar iktisâb-ı maîşet hususunda ribânın mekruh bir kazanç yolu olduğuna, ticarette yemin ile malın hilâf-ı vâki' tervicine çalışmanın kerahetine dair nusûs ve ehâdîsi birer birer sevk u îrâd ettikten sonra nâmuskârane iktisâb-ı maîşet için iltizam edilecek turuk-ı senâyie dair haberleri de sırasıyla irada başlamıştır. Şimdiye kadar haddâdlık, siyâgat, hiyâtet sanayiine dair ve müellifimizin şerâitine muvâfık olan haberleri büyük imamın kendisine has bir hazâkat ve maharetle rivayet etmiş bulunuyor. Bundan sonra da nessâc, neccâr gibi bazı sanayi erbabı ile bir kısım ticaret sahiplerinin kazançlarının hilline dair haberleri rivayet edecektir.

İSTİFADE EDİLEN HÜKÜMLER

Bu hadîs-i şeriften bervech-i âtî ahkâm istifade edilmiştir: **1.** Davete icâbet. Bazı ulemâ icâbetin vücûbuna, bazıları sünnet, bazıları mendup olduğuna kāil olmuşlardır. **2.** Resûl-i Ekrem'in kemâl-i tevâzuu, terzinin ve herhangi mütevazi bir sanatkârın davetine icâbet ve onun bir tiridden ibaret olan yemeğini yemek suretiyle taltif buyurmaları, tevazuun en melekî bir örneğidir. **3.** Hazret-i Enes'in fazileti, **4.** Kabak yemeğinin rüçhanı. Bu münasebetle ashabımız fukahâ-i Hanefiyye'nin bir ictihadını arz ve tahlil etmek isteriz: Hanefîler'e göre birisi "Nebî sallallahu aleyhi ve sellem kabak yemeğini severdi" dese de muhatabı, "Bilakis ben de hoşlanmam" dese bu kimsenin küfründen korkulur. Pek meşhur olan bu fetva Resûl-i Ekrem'in kabak yemeğinden hoşlandığını işitip de müteakiben, "Ben hoşlanmam" demesi, Resûl-i Ekrem'i hâşâ sevmemek veya Resûlullah tab'an menfûr bir şeyi severdi gibi sakat bir mâna ifade etmesi esasına göre vârit olmuştur. Yoksa böyle îhamlardan sarfınazar edilince sevmek veya sevmemek umûr-ı tabîiyyedendir. Sonra Resûl-i Ekrem'in hayat ve maişeti son derece perhizkârane idi, bu sebeple kabak ve etle ihzar edilmiş bir yemeğin kabağını etine tercih etmişlerdir.

Buhârî şârihleri, hadisteki خبزا kelimesinin İsmâilî rivayetinde كان من شعير "Arpadan mâmul idi" diye mukayyed bulunduğu bildirildiğinden bu kayda kavis içinde işaret ettik. Dâvûdî de, hadisteki yemek hakkında, "Bu bir çorba idi. İçinde kabak ve doğranmış kuru et parçaları vardı" suretindeki tafsile nazaran bu yemek, arpa ekmeği ile çorbadan yapılmış bir tirid idi demiştir.

Bu yemekten Resûl-i Ekrem'in yiyeceği miktarı bir kap derûnunda önüne konulduğu için Resûlullah kabın her tarafından yemekte beis görmemiştir.

Metn-i hadîsteki (دباء) "dübbâ" kelimesinin tefsiri hakkında İmam Ebû Hanîfe *Kitâbü'n-Nebât*'ta, dübbâ, يقطين denilen ki, sâkı yükselmeyip yere döşenen ve yayılan karpuz, kavun ve hıyar fasîlesinden bir nebattır demiştir ki kabak olacaktır.

976

•.•.•

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ ﵁ قَالَ كُنْتُ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ فِي غَزَاةٍ فَأَبْطَأَ بِي جَمَلِي وَأَعْيَا فَأَتَى عَلَيَّ النَّبِيُّ ﷺ فَقَالَ جَابِرٌ فَقُلْتُ نَعَمْ قَالَ مَا شَأْنُكَ قُلْتُ أَبْطَأَ عَلَيَّ جَمَلِي وَأَعْيَا فَتَخَلَّفْتُ فَنَزَلَ يَحْجُنُهُ بِمِحْجَنِهِ ثُمَّ قَالَ ارْكَبْ فَرَكِبْتُ فَلَقَدْ رَأَيْتُهُ أَكُفُّهُ عَنْ رَسُولِ اللهِ ﷺ قَالَ تَزَوَّجْتَ قُلْتُ نَعَمْ قَالَ بِكْرًا أَمْ ثَيِّبًا قُلْتُ بَلْ ثَيِّبًا قَالَ أَفَلَا جَارِيَةً تُلَاعِبُهَا وَتُلَاعِبُكَ قُلْتُ إِنَّ لِي أَخَوَاتٍ فَأَحْبَبْتُ أَنْ أَتَزَوَّجَ امْرَأَةً تَجْمَعُهُنَّ وَتَمْشُطُهُنَّ وَتَقُومُ عَلَيْهِنَّ قَالَ أَمَّا إِنَّكَ قَادِمٌ فَإِذَا قَدِمْتَ فَالْكَيْسَ الْكَيْسَ ثُمَّ قَالَ أَتَبِيعُ جَمَلَكَ قُلْتُ نَعَمْ فَاشْتَرَاهُ مِنِّي بِأُوقِيَّةٍ ثُمَّ قَدِمَ رَسُولُ اللهِ ﷺ قَبْلِي وَقَدِمْتُ بِالْغَدَاةِ فَجِئْنَا إِلَى الْمَسْجِدِ فَوَجَدْتُهُ عَلَى بَابِ الْمَسْجِدِ قَالَ الْآنَ قَدِمْتَ قُلْتُ نَعَمْ قَالَ فَدَعْ جَمَلَكَ وَادْخُلْ فَصَلِّ رَكْعَتَيْنِ فَدَخَلْتُ فَصَلَّيْتُ فَأَمَرَ بِلَالًا أَنْ يَزِنَ لِي أُوقِيَّةً فَوَزَنَ لِي بِلَالٌ فَأَرْجَحَ فِي الْمِيزَانِ فَانْطَلَقْتُ حَتَّى وَلَّيْتُ فَقَالَ ادْعُ لِي جَابِرًا فَقُلْتُ الْآنَ يَرُدُّ عَلَيَّ الْجَمَلَ وَلَمْ يَكُنْ شَيْءٌ أَبْغَضَ إِلَيَّ مِنْهُ قَالَ خُذْ جَمَلَكَ وَلَكَ ثَمَنُهُ.

TERCÜMESİ

Câbir b. Abdullah radıyallahu anhümâdan şu haber rivayet edilmiştir: (Feth-i Mekke) Gazâsı'nda ben, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile beraber bulundum. (Avdette) devem beni (kafileden) geri bıraktı ve yürümez oldu. Bu sırada Nebî sallallahu aleyhi ve sellem yanıma geldi ve "Ey Câbir! (Sen misin?)" diye seslendi. "Evet, (benim)" diye cevap verdim. Resûlullah, "Zorun nedir (ki, ordudan geri kaldın?)" diye sordu. Ben, "Devem yürümedi, beni geri bıraktı da arkada kaldım" dedim. Resûlullah, hemen (devesinden) indi. Mihceni[314] ile devemi çekti. Sonra bana, "Haydi şimdi bin!" buyurdu. Ben de bindim. Bu defa da devem(in fevka'l-mu'tâd seyrin)e şahit oldum. Onu ben, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem(in devesini geçmek)ten menediyordum. Resûlullah, (yol hasbihali olmak üzere) bana, "Evlendin mi?" diye sordu. Ben de, "Evet, evlendim" dedim. Resûlullah, "Kız mı, yoksa dul mu? (aldın)" diye sordu. Ben de, "Dul" diye cevap verdim. Resûlullah, "(Bâkir) bir câriye (tezevvüc etmek) istemez miydin? O sana, sen de ona mülâabe ederdiniz!" di(ye latife et)ti. Ben de, "(Bakımları) bana borç kız kardeşlerim var. (Babam Abdullah öldü. Fakat dokuz yahut yedi kız bıraktı. Doğrusu ben de bunların arasına kendileri gibi bir bebek getirmeyi hoşlanmadım)[315] da (yaşlı, başlı dul) bir kadınla evlenmeyi, bunun da çocukları toplamasını ve saçlarını başlarını taramasını ve(lhâsıl) bunlar üzerinde bir mürebbî ol(up yetimlerin salâh-ı ahvâline bak)masını hayırlı buldum" dedim. Resûlullah, "(Allah eşini hakkında mübarek ve hayırlı kılsın!) Şimdi sen (Medine'ye) varıyorsun. Vardığında artık فالكيس الكيس ailene karşı âkıl, reşid, bağlı ol! Allah'tan evlât talep ediniz!" buyurdu. Bundan sonra resul aleyhi's-selâm, "Deveni satar mısın?" diye sordu. Ben de, "Evet satarım" dedim. Resûl-i Ekrem benden devemi 1 ukıyye (40 dirhem)e iştirâ etti. Sonra Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem benden önce (Medine'ye) gitti. Ben de kuşluk vakti vardım. (Arkadaşlarımla beraber) Mescid(-i Saâdet')e geldik ve Resûlullah'ı mescidin kapısı (önü)nde bulduk. Resul aleyhi's-selâm bana, "Şimdi mi geldin?" diye sordu. Ben de, "Evet şimdi geldim" diye cevap verdim. Resûl-i Ekrem, "Artık deveni bırak da (mescide) gir; iki rek'at (kudüm namazı) kıl!" buyurdu. Ben de girdim, kıldım. Sonra Resûlullah Bilâl'e 1 ukıyye (gümüş) tartıp bana vermesini emretti. Bilâl de terazi ağır basarak tartıp verdi. Ben arkamı çevirip evime

giderken bir de Resûl-i Ekrem (Bilâl'e), "Câbir'i bana çağır!" buyurdu. Ben zannettim ki Resûlullah devemi (beğenmedi de) şimdi geri verecek. Halbuki (dünyada) bana bu deve kadar sevimsiz bir şey yoktu. Resûlullah, "Deveni al, bedeli de senin olsun!" buyurdu. {B2097 Buhârî, Büyû', 34.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadîs-i şerif, ehl-i ilim arasında "hadîs-i baîr" namıyla meşhurdur. İmam Buhârî *Sahîh*'inin yirmi kadar yerinde rivayet etmiştir. "Şürût" bahsindeki rivayeti daha uzundur. O tarîk-i rivayeti de inşallah burada göreceğiz. Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî de elfâz-ı muhtelife ve esânîd-i mütegayyire ile rivayet etmişlerdir ki Müslim'in rivayetindeki başlıca farkları tercümede kavis içinde göstermiş bulunuyoruz.

Câbir'den rivayet edilen bu hadîs-i baîrden evvel Buhârî İbn Ömer'in de muallak olarak bir hadisini rivayet ediyor. "Hibe" bahsinde gelecek olan bu hadise hakkında İbn Ömer radıyallahu anhümâ diyor ki: Biz bir seferde Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin maiyetinde idik. Ben, babamın sert ve genç bir erkek devesine binmiştim. Hayvanı ben zaptedemiyordum. Hayvan tizlenerek başını alıp gidiyor, kafilenin en önüne geçiyordu. Babam da daima onu korkutup geri çeviriyordu. Bu geçmeler ve çevirmeler tekerrür ettiği sırada Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, babam Ömer'e hitap ederek, **بعنيه** "*Bu çetin ve sert deveyi bana sat!*" buyurdu. Ömer de, "Sattım yâ Resûlellah! Deve sizindir" demesi üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bana hitap ederek, "*Ey Abdullah b. Ömer! Bu deve senindir, ne istersen yaparsın!*" buyurdu.[316]

Bu hadis İmam Ebû Hanîfe'nin, bey', icap ve kabul ile tamam olup hıyâr-i meclis bulunmadığına dair istinat ettiği delillerden birisidir. Bu hadiste bey'i yani tarafeynin "sattım, aldım" demelerini müteakip Resûl-i Ekrem'in deveyi İbn Ömer'e hibe etmeleri akdin tamam olduğunun, bundan sonra hıyar ve iade câiz olmadığının en bâriz bir delilidir. İmam Şâfiî, "Tarafeynin aldım, sattım" dedikten sonra Hazret-i Ömer'in Resûl-i Ekrem'den biraz ayrılmış olması, bundan sonra da Resûl-i Ekrem'in İbn Ömer'e hediye etmiş bulunmaları çok muhtemeldir demiştir.

Câbir hadisinin rivayetinde en çok ihtilâf edilen nokta Câbir'in devesinin kıymetine aittir. Buhârî'nin 40 dirhem vezninde 1 ukıyye rivayetinden başka 5 ukıyye, 2 ukıyye ile bir veya 2 dirhem rivayet edenler de vardır. Bazıları da ukıyye-i zeheb, bazıları da 4 dinar rivayet etmişlerdir. Dâvûdî, "Altının ukıyye ile vezni mahfuz değildir" diye bu rivayeti taz'îf ediyor. Müslim'in de bir tarîk-i rivayetinde, خذ جملك ودراهمك فهو لك "*Ey Câbir! Deveni de, dirhemlerini de al!*"[317] buyurulduğu vârit olması da Dâvûdî'yi teyit eder.

Dirhemin miktarındaki ihtilâfa gelince, Kādî İyâz bunun sebebi hadisin mâna itibariyle nakledilmiş olmasındandır diyor. Bu rivayetler arasında, Asr-ı saâdet'te câri olan iktisadî vaziyete göre en mâkul olan rivayet Buhârî'nin 1 ukıyye rivayeti olmak icap eder. Asr-ı saâdet'te devenin nisâb-ı zekâtı beş deve olduğunu görmüştük. Gümüşün nisabı da 200 dirhem olduğuna göre, bir devenin Asr-ı saâdet'te vasatî kıymeti 40 dirhem olduğu anlaşılır ve Buhârî'nin bu rivayeti daha ziyade iktisâb-ı sıhhat eder. Diğer rivayet ashabını teyit eden bir cihet varsa, o da Resûl-i Ekrem'in Câbir hakkında fazla semâhatkâr bulunmaları ve en sonu deveyi de, bedelini de kendisine ihsan buyurmuş olmalarıdır. Hadisteki "keys" lafzının mânasında ihtilâf edilmiştir: Akıl, cimâ, çocuk mânalarını iltizam edenler vardır. Bu ihtilâfa mebnî olsa gerektir ki, Buhârî bu hadisi rivayet ettikten sonra nihayetinde الكيس الولد كناية عن العقل "Keys ile maksut olan çocuktur, akıldan kinayedir" diyerek kendisince râcih olan mânaya işaret etmiştir. Şu halde Buhârî'ye göre hadisteki, فالكيس الكيس lafzının mânası, "Aklını kullan ve rüşd ü fetânet sahibi ol da Allah'tan evlât iste!" demek oluyor ve çocuk dilemek mukttezâ-yı akl ü kıyâset, muhalifi de humk u belâhat eseri bulunuyor. İmâmü'l-muhaddisînin bu mâna ve telakkisi varken öbürlerini izaha lüzum görmedik. Bu kelime "elzim" gibi bir fiil-i muzmer ile mensuptur.

HADİSTEN MÜSTEFÂD OLAN HÜKÜMLER

Hadisin Buhârî'deki babının unvânı şirâ-i devâbbe dairdir ve hadisin sebeb-i sevki bizzat İmam Buhârî tarafından şöyle bir mes'ele-i şer'iyye halinde tasvir edilmiştir: "Bir kimse, sahibi üstünde râkip olduğu halde bir dabbe veya bir deve iştirâ etse, bu şirâ, sahibi hayvandan inmezden evvel kabzolur mu?" Buhârî bu suali irat etmekle beraber cevabını vermiyor. Çünkü mes'ele beyne'l-eimme ihtilâflıdır:

İmam Ahmed b. Hanbel, mâlûm ve muayyen bir yere kadar hakk-ı rükûbu kendisine ait olmak şartıyla akd-i bey'in cevazına kāil olmuştur. İmam Mâlik de, mesafe yakın olursa bey' bi'ş-şart câizdir demiş. Hanefî ve Şâfiî eimmesi ise mesafe ister yakın ister uzak olsun, şart ile bey' câiz değildir, nassan menhîdir demişlerdir. Bu hadiste Resûl-i Ekrem'in Medine'ye kadar Câbir'in rükûbuna izin vermesi cihetine gelince, eimme-i Hanefiyye ve Şâfiiyye bunu birtakım tarîk-i ihtimali bulunan müstesna bir mahiyette addetmişlerdir. Filhakika bu bey'in semen ve bedelinin Resûl-i Ekrem tarafından bir hibe olarak verilmiş olması ihtimali vardır. Bu akd ile hakiki bir bey' murat olunmadığına, hadisenin son safhası da pekâlâ delâlet eder. Sonra bu akdin hakiki bir bey' olduğu kabul edilse bile, şart da esnâ-yı akidde kabul edilmiş bir şart değildir. Belki sâbıktır; müessir değildir. Nesâî'nin bir tarikinde Resûl-i Ekrem'in, "*Bu deveyi 1 ukıyyeye aldım, Medine'ye kadar da binmen için zahrını sana âriyet verdim*"[318] buyurduğu rivayet edilmiş olması, bu hadisin şart ile bey'in cevazına delil olamayacağını sarâhaten ifade eder.

Bu hadisten bâkirin tezevvücü efdal olduğu, ehli ile mülâabe ve mülâtafenin hüsnü muâşeret âdâbından bulunduğu müstefâd olur. Bu hadiste görülen büyük bir hakikat de Hazret-i Câbir'in, kardeşlerinin hayat ve terbiyelerini kendi arzusuna tercih etmesidir. İki rek'at salât-ı kudûmun müstehap olduğu da bu hadisten istifade edilen ahkâm cümlesindendir.

Sahîh-i Buhârî'de bu babdan ve bu Câbir hadisinden evvel daha iki babda iki hadis rivayet edilmiştir ki müellif Zebîdî merhum bunları ihtisar için *Tecrîd*'e almamıştır. Halbuki burada Buhârî, te'mîn-i maîşet için iltizam edilecek sanâyi-i meşrûayı zikr ü tâ'dad etmekte ve bunlardan birisi bir nessâca yani dokumacıya, öbürüsü de bir neccâra ait bulunmakta olduğundan, bu iki hadisi burada zikretmeden geçmeyeceğiz:

1. Nessâcın zikrine ait olan hadis, Sehl b. Sa'd hazretlerinin rivayetkerdesi olup bu eserimizde 632 numara ile tercüme ve izah edilmişti. Bu cihetle burada meâlen ve icmâlen nakil ile iktifâ edeceğiz: Sehl b. Sa'd radıyallahu anhümâ diyor ki: Bir gün Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin huzuruna bir kadın geldi. Elinde yeni tezgâhtan çıkmış ve kenarı bile kesilmemiş bir kumaş bulunuyordu. Kadın, "Yâ Resûlellah! Bu ridâyı zât-ı risâletiniz için elimle dokudum. Vücudu saadetinize giydirmek için geldim" diye bir ihram takdim etti. Resûl-i Ekrem de bu hediyeyi kabul buyurdu ve hakikaten böyle bir ridâya ihtiyacı vardı. Hemen arkasına giydi. Mecliste bulunanlardan Sa'd b. Ebû Vakkās yahut Abdurrahman b. Avf, "Yâ Resûlellah! Bu ne güzel bürde imiş, lutfen bunu bana giydirseniz!" demişti. Resûl-i Ekrem de, "Pekâlâ" diyerek hemen hücre-i saâdete girdi. Bunu dürüp isteyen zata gönderdi. Bu sırada mecliste bulunan ashâb-ı kirâm bu sâile, "Yâhu Resûl-i Ekrem'den bunu istemekte isabet etmedin. Hepimiz biliyoruz ki, Resûlullah'ın böyle bir ridâya ihtiyacı vardır. Sen de pekâlâ bilirsin ki, Resûl-i Ekrem'den ne istenilirse asla esirgemez, muhakkak verir" demişlerdi. O da, "Vallahi ben bu bürdeyi giymek için istemedim. Öldüğümde kefenim olsun diye istedim" demiştir. Sehl b. Sa'd devamla, "Hakikaten bu zatın vefatında hazır bulundum. Cenazesi bu bürde ile kefenlendi" demiştir.[319]

Resûl-i Ekrem'in bu bürdeyi sanatkâr kadının elinden kabul buyurmaları san'at-ı nescin iltizamı meşrû bir tarîk-i maîşet olduğuna delâlet eder. Sehl b. Sa'd'ın bir terceme-i hâlini de bu hadisin izahında bildirmiştik.

2. Neccârın, marangozun zikrine dair olan hadis de yine Sehl b. Sa'd radıyallahu anhümânın rivayetkerdesi olup "Cum'a" bahsinde geçmişti. Sehl b. Sa'd'dan, Ebû Hâzim rivayet edip diyor ki: "Bir kere bazı zevat Sehl b. Sa'd'a gelip minber-i nebevînin inşası keyfiyetini sormuşlardı. Sehl b. Sa'd şöyle anlattı: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ensardan fülân kadına şöyle bir haber gönderdi: "*Neccâr kölene emretsen de bana bir minber yapsa, cemaate îrâd-ı kelâm ederken üzerinde otursam!*" buyurdu. Kadın da emredip Medine avâlîsinin ormanından kesilmiş meşe ağacından bir minber imal ettirerek Resûl-i Ekrem'e gönderdi. Bugün gördüğünüz mahall-i mahsûsuna vazolundu. Resûl-i Ekrem de üstünde vaaz ve hitabet buyurdu.[320]

Câbir b. Abdullah radıyallahu anhümâdan gelen ve yine burada müellif Buhârî tarafından rivayet edilen diğer bir tarikte Resûl-i Ekrem haber göndermeyip ensârî kadının şu suretle kendisi müracaat ettiği bildiriliyor: “Yâ Resûlellah! Benim neccâr bir kölem var. Size bir şey yapsa da hitabet esnasında üzerinde otursanız!” demişti. Resûl-i Ekrem tarafından tasvip buyurularak minber imal edilmiş. Cuma günü Resûl-i Ekrem bu yapılan minber üzerinde hutbeye başlayınca, o güne kadar kendisine istinat edip hitabette bulunduğu hurma kütüğü o şerefli mâziyi yâdeder gibi enine başlamıştır. Resûl-i Ekrem minberden inip bu ağaç kütüğünü okşayarak sükûnu temin edilmiştir.[321]

---

314 Mihcen: Ucu eğri asâdır ki deve râkipleri, esnâ-yı râhda deveden bir şey düşürürse, inmeden bununla alırlar. Bir de çevkân denilen ciride denir.

315 Tercümedeki bu uzun ziyade ile bundan sonrakiler, hep Müslim’in tarîk-i rivayetinden anlaşılmıştır. Bu ziyadenin metni *Sahîh-i Müslim*’de şöyledir:

قلت له إن عبد الله هلك وترك تسع بنات أو سبع بنات فإني كرهت أن آتيهن أو أجيئهن بمثلهن فأحببت أن أجيء بامرأة تقوم عليهن وتصلحهن قال فتبارك الله لك أو قال لي خيرا.

{M3638 Müslim, Radâ‘, 56.}

316 {B2115 Buhârî, Büyû‘, 47.}

317 {M4098 Müslim, Müsâkāt, 109.}

318 {N4643, N4644 Nesâî, Büyû‘, 77.}

319 {B1277 Buhârî, Cenâiz, 28.}

320 {B917 Buhârî, Cum‘a, 26. “Resûl-i Ekrem de üstünde vaaz ve hitabet buyurdu.” cümlesi metinde yer almamakta, ancak Resûlullah’ın burada namaz kılıp “*Ey insanlar! Bu gördüğünüz şeyleri ancak bana uyasınız ve benim namazımı öğrenesiniz diye yaptım*” dediği ifade edilmektedir.}

321 {B2095 Buhârî, Büyû‘, 32.}

977

•.•.•

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ أَنَّهُ اشْتَرَى إِبِلًا هِيمًا مِنْ رَجُلٍ وَلَهُ فِيهَا شَرِيكٌ فَجَاءَ شَرِيكُهُ إِلَى ابْنِ عُمَرَ فَقَالَ لَهُ إِنَّ شَرِيكِي بَاعَكَ إِبِلًا هِيمًا وَلَمْ يُعَرِّفْكَ قَالَ فَاسْتَقْهَا فَلَمَّا ذَهَبَ يَسْتَاقُهَا قَالَ دَعْهَا رَضِينَا بِقَضَاءِ رَسُولِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا عَدْوَى.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radıyallahu anhümâya ait bir vâkıa, bunun şahidi olan Amr b. Dînâr'dan şu suretle rivayet edilmiştir: İbn Dînâr demiştir ki: Şu (Mekke şehri)nde Nevvâs isminde bir (deve tâciri) vardı. Bunun develeri arasında bir de hastalıklı devesi bulunuyordu. İbn Ömer radıyallahu anhümâ gelip bu hastalıklı deveyi Nevvâs'ın ortağından satın aldı. Sonra Nevvâs'a gelip hasta deveyi sattığını anlattı. Nevvâs, "Kime sattın?" diye sordu. Şeriki, "Şöyle şöyle (sıfatta) bir ihtiyara sattım" dedi. Nevvâs (şerikini tevbîh ederek), "Vay sana yazıklar olsun! Vallahi bu ihtiyar zat İbn Ömer'dir" dedi ve hemen İbn Ömer'e gitti ve "Şerikim size kusurunu bildirmeden hastalıklı bir deve satmıştır" diye vaziyeti anlattı. İbn Ömer, "Öyle ise malına rücû et" dedi. Nevvâs deveyi alıp götüreceği sırada da İbn Ömer, "Haydi bırak şu deveyi! Artık biz, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin, 'Advâ (emrâzın bizâtihî sirâyeti) yoktur' hükmüne râzı olmuş kimseleriz" buyurdu. {B2099 Buhârî, Büyû', 36.}

İZAHI

RİVAYETLER

Bu hadis, Buhârî'nin münferiden rivayetkerdesi olan ehâdis cümlesindendir. Yukarıdaki metn-i aslî ile tercümemizi tatbik eden kārilerimizin metin ile tercüme arasında görecekleri fark, tercümeyi, *Tecrîd*'in ihtisar edilmiş metninden değil, *Sahîh-i Buhârî*'deki metn-i aslîden tercüme etmiş bulunduğumuzdandır. Buna da sebep *Tecrîd* ibaresinde ne mal sahibi, ne şeriki, ne de hadisin sebeb-i sevkını ifade eden vâkıa hiç gösterilmeyerek fazla ihtisar edilmiş olmasıdır. Tercüme ettiğimiz *Buhârî* metnini de not halinde gösteriyoruz.[322]

LUGAVÎ TAHLİLLER

Hadisteki **hîm** (هيم) lafzı "ehyem"in cem'idir ve deveye ârız olan susuzluk hastalığıdır. Sârî ve mühliktir. Bu hastalığa tutulan hayvan mütemadiyen su içer, bir türlü kanamaz, günden güne zayıflar ve nihayet ölür. *Kāmus* sahibinin verdiği bu mânayı İbnü'l-Esîr "İstiskā" bahsinin tefsirinde şöyle izah ediyor: هامت دوابنا denilir ki, "Hayvanımız susadı" demektir. İbn Ömer hadisindeki "ibili hîm" de "hasta deve" demektir. Hiyam bir hastalıktır ki mübtelâ olan hayvan içer içer de bir türlü suya kanamaz.

İşte ehl-i lugat bu kelimenin medlûlünü bu suretle tayin ettikleri halde müellif İmam Buhârî *Sahîh*'inde bu İbn Ömer hadisinin babında "hîm kelimesinin müfredi "hâim" olduğunu, bunun medlûlü de deveye ârız olan bir cinnet olup hayvanın her şeyde maksada muhalif harekette bulunduğunu bildiriyor.

İbnü't-Tîn gibi İbn Münîr müellif İmam Buhârî'ye, hîm, hâimin müfredi değildir diye itiraz ve Buhârî'nin bu baba koyduğu bu lugavî mâlûmatı şâyân-ı nazar bulmuşlardır. Bu itiraza *Mesâbih*'te Buhârî hesabına şu suretle cevap veriliyor: برل , بازل = هيم , هائم gibidir. Arada bir fark varsa hîmde "hâ"nın zammesi "yâ"ya tebâiyetle meksûr kılınmıştır; أبيض ın cem'inde de böyledir deniliyor. Sonra şârih Aynî de müdafaa ederek ve Nadr b. Şümeyl'in *Kitâbü'l-İbil*'de bunun deveye ârız olan bir cinnet olduğunu haber verdiğini ileri sürerek İmam Buhârî'nin bu hastalıklı deveyi harâret-i aşk ile içi yanan ve mütehayyir olan "recül-i hâim"e teşbih ettiğini söylüyor.

لا عدوى bir hadisin ilk kelimesidir ve bununla bir hastalığın, sahibinden başkasına bizâtihî sirayeti nefyedilmiştir. *Sahîhayn*'da ve diğer hadis kitaplarında Ebû Hüreyre'den, İbn Abbas'tan, Sâib b. Yezîd'den muhtelif tarikler ve müteaddit metinlerle rivayet olunan bu hadisin tamamı şöyledir:

لا عدوى ولا طيرة ولا هامة ولا صفر ولا غول [323]

Advâ i'dâddan isimdir. Bir hastalığın sahibindeki bir mislinin başkasına sirayetidir. Resûl-i Ekrem bunu men ve iptal etmiştir. Fakat bütün hıfzıssıhha kavâidine riayeti ve emrâz-ı muhtelifeye karşı eşkâl-i tedâvîye tevessülü ehemmiyetle tavsiye eden ve bilhassa emrâz-ı sâriyeden tevakki çarelerini zamanımızın karantina şekline kadar tâlim buyuran Hakîm-i Enbiyâ efendimizin bu hadiste sâri bir hastalığın sahibinden başkasına sirayetini inkâr buyurması tabii mutlak bir inkâr değildir. Belki izn-i ilâhî olmayarak sirayet etmesini inkârdır. İnsanlara her hayr ü şerrin, her nevi nimet ve musibetin Allah'ın izn ü iradesiyle erişmesi esası, dîn-i İslâm'ın tesis ettiği mü'menün bih olan umdelerden birisidir. Bu esasa göre, sâri hastalık da izn-i ilâhî ile sirayet eder. "Lâ advâ" kelimesiyle de bizâtihî sirayeti nefyedilip izn-i ilâhî ile sirayeti tâlim buyurulmuştur. Hadisin diğer fıkralarında da dîn-i İslâm'ın tesis ettiği medeniyyet-i fâzıle kanaatlerine muhalif tıyere, hâme, safer, gul gibi birtakım Câhiliye devrinin hurafeleri menedilmekte olması da bu hususu teyit eder.[324]

BU HADİSTEN MÜSTEFÂD OLAN HÜKM-İ FIKHÎ

Ayıplı ve kusurlu bir malın bâyi' kusurunu müşteriye bildirir, müşteri de kusuruyla beraber almaya razı olursa bey'in cevaz ve sıhhat-i in'ikādıdır.

Hadisten müstefâd olan bir mes'ele-i ahlâkıyye de sâlih bir zata zulmetmekten son derece içtinap edilmesidir. Hadiste Nevvâs'ın şerîkine, "Vay sana yazıklar olsun! Hastalıklı hayvanı sattığın zat İbn Ömer'dir" diye hitabı bu mühimme-i ahlâkıyyeyi tebârüz ettirmektedir.

ESVÂK-I CÂHİLİYYE

İzah ettiğimiz İbn Ömer hadisinden evvel Buhârî'nin *Sahîh*'inde, Câhiliye devrinin üç panayırı bulunduğunu, ba'de'l-İslâm buralarda ahz ü îtânın mücâz olduğunu beyan için bir bab açmış ve bu babda İbn Abbas'ın bir hadisini rivayet etmiştir. Fakat müellif ihtisar için *Tecrîd*'e almamıştır. Hadis şöyledir: Câhiliye devrinde Ukâz, Mecenne, Zülmecâz Arap'ın meşhur panayırları idi. İslâm devri hulûl edince, bu pazarlarda ticaret etmeyi günah sandılar. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "*Mevâsim-i hacda sizin alışveriş yaparak rabbiniz Allah'ın fazlukereminden müstefit olmanızda günah yoktur*" meâlindeki âyet-i kerîmeyi inzâl buyurmuştur.[325]

Bu hadisi bu eserimizde 843 numara ile tercüme ettiğimiz İbn Ömer hadisinin izahında tercüme ve izah etmiştik, fazla izah için oraya müracaat olunsun. Oradaki rivayette Mecenne yoktur. Yalnız Ukâz ile Zülmecâz pazarları zikredilmiştir. Esasen Hicaz panayırlarının en meşhuru bu ikisidir. Bunlardan da Ukâz en meşhurudur. Bu panayırda şuarâ ve üdebâ-i Arap arasında müşâareler, münâşedeler cereyan ettiğinden, Ukâz ismine Arap târîh-i edebiyyâtında daha fazla tesadüf edilir. Kus b. Sâide'nin meşhur hutbesi üzerinde muâlekat şiirleri üzerinde hep sûk-ı Ukâz'ın etiketi vardır.

---

322 قال عمرو بن دينار كان ههنا رجل اسمه نواس وكانت عنده إبل هيم فذهب ابن عمر رضي الله عنهما فاشترى تلك الإبل من شريك له فجاء إليه شريكه فقال بعنا تلك الإبل فقال ممن بعتها قال من شيخ كذا وكذا فقال ويحك ذاك والله ابن عمر فجاءه فقال إن شريكي باعك إبلا هيما الحديث
{B2099 Buhârî, Büyû', 36.}

323 {Rivayet bu şekliyle hadis kaynaklarımızda tespit edilemememiştir. Bununla birlikte burada sayılanlar farklı farklı rivayetlerde mevcuttur. bkz: B5757 Buhârî, Tıp, 45 (لا عدوى ولا طيرة ولا هامة ولا صفر); M5795 Müslim, Selâm, 107 (لا عدوى ولا طيرة ولا غول). Ayrıca Müslim rivayeti Cabir'den (ra) gelmekte olup "ولا غول" ifadesini içeren rivayetlerin yalnızca bu kanalla nakledildiği görülmüştür.}

324 **TIYERE.** Tuyûr ile teşe’üm ve meselâ bir yolcunun sefere çıktığı sırada önünden bir kuşun uçmasını yom tutmamak Câhiliye fikridir. Resûl-i Ekrem bunu menetmiştir.

HÂME. Müteaddit surette tefsir edilmekteyse de bunlar arasında en basiti baykuştur. Bu kuşun bir evin üzerine konup da ötmesini Câhiliye devrinde yom tutmazlardı. Elyevm halkın cahil tabakası arasında bile böyle bir endişe vardır. Bu hadîs-i şerifte böyle bir kanaatin de Câhiliye’den ileri geldiği bildirilmiştir.

SAFER. Muharremin uğursuz bir ay olduğu bütün hayırsız işlerin bu ayda vukuu akîdesidir ki, bu hadîs-i şerifte bunun hurafeden başka bir şey olmadığı, safer ayının da sair aylardan hiç farkı bulunmadığı bildirilmiştir. Hâlâ avam arasında bu Câhiliye fikri hüküm sürmekte ve safer ayında akd-i nikâh meş’um addedilmektedir. Bu menfur kanaati izâle için selef devirlerinden beri birçok ulemâ bililtizam bu ayda icrâ-yı akdetmişlerdir.

GUL. İbnü’l-Esîr “gul”ü şöyle tarif ediyor: Cin ve şeyâtînden bir cinstir. Câhiliye Arapları’nın zu‘muna göre gul, tenha beyâbanda, ıssız çöllerde insana muhtelif suretlerde görünerek yolunu şaşırtırlar, en sonu helâk ederler. Bu hadiste Resûl-i Ekrem böyle yabanî gulün de vücudu ve asl ü esası olmadığını bildirmiştir. Cinnin mevcudiyeti nusûs ile sabit olmakla beraber insana tasallutu ve gulün vücudu nefy ü inkâr edilmiştir. Hiç şüphesiz endişe zamanlarında vâhimenin uydurup ortaya çıkardığı bir sûret-i garîbedir. Tenhâ gecelerde ıssız beyâbanda yalnız başına kalan kimsenin vehm ü vahşetle gözüne eşkâl-i garîbe görünmesi vâkidir. Fakat eser-i vehmi bir hakikat ve bilhassa cinnin te’sîr-i mahsûsu olarak kabul etmek doğru değildir. Resûl-i Ekrem gul-i yabânî mevcudiyetini bu kadar sarih redd ü inkâr ettiği halde fikirlerden bu cahilâne endişenin çıkmadığını görerek bir hadîs-i şerifte, tenhâda gul vehm ü hayaline tutulduğunuzda ezan okuyarak izâle-i vahşet ediniz buyurmuştur. {HM15157 İbn Hanbel, III, 381.} Hakikaten insan korkunca kendisine bir mesnet arar. Bir mümin için ezân-ı Muhammedî’den büyük bir mesned-i rûhî tasavvur olunamaz.

325 عن ابن عباس رضي الله عنهما قال كانت عكاظ ومجنة وذو المجاز أسواقا في الجاهلية فلما كان الإسلام تأثموا من التجارة فيها فأنزل الله تعالى [لَيْسَ

عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ (في مواسم الحج) أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ] قرأ ابن عباس كذا .

{B2098 Buhârî, Büyû‛, 35; el-Bakara, 2/198.}

978

•.•.•

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ ﵁ قَالَ حَجَمَ أَبُو طَيْبَةَ رَسُولَ اللّٰهِ ﷺ فَأَمَرَ لَهُ بِصَاعٍ مِنْ تَمْرٍ وَأَمَرَ أَهْلَهُ أَنْ يُخَفِّفُوا مِنْ خَرَاجِهِ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radıyallahu anhtan gelen bir rivayete göre, müşârün ileyh demiştir ki: Ebû Taybe (Nâfi‘) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi hacamat etti de Resûlullah Ebû Taybe'ye 1 sâ‘ (1040) dirhem hurma verilmesini emreyledi. (Bundan başka) Ebû Taybe'nin efendisi (Hâriseoğulları)na da, tediyesi meşrut vergisini hafifletmelerini emir buyurdu. {B2102 Buhârî, Büyû‘, 39.}

İZAHI

Bu hadisi Buhârî, bundan evvel rivayet ettiği ve bizim de 972 numara ile tercüme ve izah ettiğimiz Ebû Cühayfe hadisine muadil olmak üzere burada rivayet etmiştir. Ebû Cühayfe, Resûl-i Ekrem'in ribâ gibi birtakım kazançları yasak ettiğini tâdât ederken haccâmı da semen-i demden yani hacamat ücreti almaktan menettiğini rivayet etmişti.[326] Bu men' ü nehyin zâhiri tahrîm idi. Burada müellif yeni bir bab açarak semen-i demin cevazını ifade eden iki hadis rivayet ediyor ki birisi bu Enes b. Mâlik hadisidir. İkincisi de tercümesi bunu takip eden ve İbn Abbas'tan mervî olan bir eserdir. Her iki hadiste de Resûl-i Ekrem'in hacamat olduğu ve haccâma, hacamat ücreti verdiği sarâhaten rivayet edilmekle bu yolda icrâ-yı sanat etmenin ve ücret almanın cevazı pek âşikârdır. Bunun için İbn Abbas da hacamat ücreti haram olsaydı Resûl-i Ekrem bu sanatkârlara ücret vermezdi diyor. Bilhassa bundan sonraki İbn Abbas hadisi haccâm ücretinin mubah olduğunda nastır.

Bu hadiste haccâmın Ebû Taybe olduğu zikrediliyorsa da İbn Abbas'tan gelen rivayette kimin hacamat ettiği bildirilmemiştir. Ebû Taybe'nin adı, sahih rivayete göre Nâfi'dir. Dînâr, Meysere olduğuna dair rivayetler de vardır.[327]

---

326 {B2086 Buhârî, Büyû', 25.}

327 Ahmed b. Hanbel'in, Taberânî'nin Muhaysa b. Mes'ûd'dan rivayetlerine göre, Hâriseoğulları'ndan Muhaysa'nın haccâm bir kölesi bulunuyor. Nâfi' Ebû Taybe diye anılan bu köle, yevmiye efendisi Muhaysa'ya vermekte olduğu haracın çokluğundan Resûl-i Ekrem'e şikâyet ediyor. Resûl-i Ekrem de hacamat olup Ebû Taybe'ye hem ücret olarak 1 sâ' hurma veriyor, hem de Muhaysa'ya vergisinin tahfif edilmesini emrediyor.

{Ahmed b. Hanbel ve Taberânî'de Muhaysa'nın haccam kölesinin Ebû Taybe Nâfi' olduğu bilgisi yer almakta, fakat bu rivayetler verilen bilgileri tam olarak karşılamamaktadır. bkz: HM24089 İbn Hanbel, V, 435; MK17928 Taberânî, *el-Kebîr*, XX, 312

(عن محيصة بن مسعود الأنصارِي أنه كان له غلام حجام يقال له نافع أبو طيبة فانطلق إلى رسول اللَّه صلَّى الله عليه وسلم يسأله عن خراجه فقال لا تقربه فرده على رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال اعلف به الناضح واجعله في كرشه).}

Bu rivayette Ebû Taybe ismi Nâfi' olduğu tasrih edildiğinden bunun sıhhatini kaydettik. İbn Abdülber, ismi Dînâr olduğunu hikâye etmiştir ki 1 dirhemden ibarettir. Çünkü haccâm olan Dînâr tâbiîdir. İbn Mende Ebû Abdullah Muhammed b. Yahyâ'nın tarîk-i rivayetinde bu Dînâr haccâmın Ebû Taybe haccâmdan rivayet ettiği ve Ebû Taybe'nin Resulullah'ı hacamat ettiği bildiriliyor. Begavî de İbn Meysere olduğunu rivayet etmişse de bunun da senedinde zaaf vardır. Askerî de, sahih olan Ebû Taybe'nin ismi gayri mâlûm olduğudur diyor (Kastallânî, IV, 44).

979

•.•.•

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ احْتَجَمَ النَّبِيُّ ﷺ وَأَعْطَى الَّذِي حَجَمَهُ وَلَوْ كَانَ حَرَامًا لَمْ يُعْطِهِ.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radıyallahu anhümâdan "Nebî sallallahu aleyhi ve sellem hacamat oldu ve hacamat eden haccâma (1 sâ' hurma ücret) verdi. Eğer ücret vermek haram olsaydı Resûlullah bu adama vermezdi" dediği rivayet edilmiştir. {B2103 Buhârî, Büyû', 39.}

980

•.•.•

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهَا أَنَّهَا اشْتَرَتْ نُمْرُقَةً فِيهَا تَصَاوِيرُ فَلَمَّا رَآهَا رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ قَامَ عَلَى الْبَابِ فَلَمْ يَدْخُلْ قَالَتْ فَعَرَفْتُ فِي وَجْهِهِ الْكَرَاهَةَ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللّٰهِ أَتُوبُ إِلَى اللّٰهِ وَإِلَى رَسُولِهِ مَاذَا أَذْنَبْتُ فَقَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ مَا بَالُ هٰذِهِ النُّمْرُقَةِ قُلْتُ اشْتَرَيْتُهَا لَكَ لِتَقْعُدَ عَلَيْهَا وَتَوَسَّدَهَا فَقَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ إِنَّ أَصْحَابَ هٰذِهِ الصُّوَرِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يُعَذَّبُونَ فَيُقَالُ لَهُمْ أَحْيُوا مَا خَلَقْتُمْ وَقَالَ إِنَّ الْبَيْتَ الَّذِي فِيهِ الصُّوَرُ لَا تَدْخُلُهُ الْمَلَائِكَةُ.

TERCÜMESİ

Âişe radıyallahu anhâdan rivayet olunduğuna göre, sıddîka-i müşârün ileyhâ (bir kere) ufak bir yastık, bir şilte almıştı. Üstünde (hayvan) resimleri vardı. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bunu görünce kapının önünde tevakkuf buyurdu da içeri girmedi. Âişe radıyallahu anhâ (bu sırada) Resûlullah'ın yüzünde şiddet (âsârı) sezdim de, "Yâ Resûlellah! Allah'a ve Allah'ın resulüne tövbe ederim. (Fakat bilmem ki) ne kusur ettim" dedim. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "Şu yastığın (burada) işi nedir?" buyurdu. Ben, "Yâ Resûlellah! (Kâh) üzerine oturasın, (kâh) yaslanasın diye senin için iştirâ ettim" diye cevap verdim. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "Bu suretlerin sahipleri kıyamet gününde muhakkak azap olunurlar ve bu kimselere (tahakküm ve taciz yollu), tasvir ettiğiniz bu hayvanları (haydi) diriltiniz (bakalım?) denilir" dedi. Yine Resûlullah, "Şol bir ev ki içinde suretler vardır, artık o eve melekler girmez" buyurdu. {B2105 Buhârî, Büyû', 40.}

İZAHI

RİVAYETLER

Bu hadisi Buhârî "Nikâh", "Libâs", "Bed'ü'l-halk" bahislerinde de rivayet etmiştir. Müslim de "Libâs" babında tahrîc etmiştir. Buhârî'nin babının unvanı, "Erkekler ve Kadınlar İçin İstimali Mekruh Olan Şeylerin Ticaretinin Hükmüne Dair"dir. Bu babında Buhârî iki hadis rivayet etmiştir ki birisi bu Hazret-i Âişe hadisidir. Öbürü de *Tecrîd*'e alınmamış bulunan meâli bervech-i âtî Abdullah b. Ömer hadisidir.

Abdullah b. Ömer radıyallahu anhümâ diyor ki: Bir kere Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Ömer radıyallahu anha harîr veya siyerâ (denilen sarı çubuklu) bir hülle gönderdi. Sonra Resûlullah bu hulleyi Ömer'in üzerinde gördü de, "*Ben bu hulleyi sana giyesin diye göndermedim. Bu ipekli libası,* (âhirette) *nasibi olmayan erkekler giyer. Ancak bunu sana ben satıp da intifâ edesin diye gönderdim*" buyurdu.[328]

Bu hadis "Cum'a" bahsinde de daha uzunca bir metin ile geçmiştir. "Cum'a" bahsinin ilk hadislerindendir. Bu hadisi Buhârî'nin sebeb-i sevki babın unvanı veçhile erkekler veya kadınlar tarafından istimali mekruh olan eşyanın bey'i câiz olup olmaması itibariyledir ve bu hadis hükm-i cevâz ifade etmektedir.

Hazret-i Âişe hadisindeki "nümrüka"yı (نمرقة) Kādî İyâz visâde, yastık mânasınadır diyor. Sâhib-i *Sıhâh* da küçük yastıktır diyor. Bazıları yüz yastığıdır demiş. Eğer üzerine konulan kaliça mânasınadır diyenler de vardır. Hazret-i Âişe'nin Resûl-i Ekrem'e, "Kâh üstüne oturasınız, kâh yaslanasınız diye aldım" buyurmalarına bakılırsa, şiltemsi bir yastık olsa gerek.

HADİSTEN MÜSTEFÂD OLAN HÜKÜMLER

Üstünde suver-i hayvânât bulunan eşyanın bey'i, Hazret-i Âişe hadisinin zâhirine nazaran câiz değildir. Fakat yere yayılan ve horlukla kullanılan eşyanın musavver olmakla beraber cevâz-ı bey'i hakkında âsâr-i sahîha vardır. Men ile cevaza delâlet eden âsâr teâruz ettiğinde asıl olan, hazer delili vârit ve zâhir oluncaya kadar ibâhadır. Sonra Hazret-i Âişe hadisinde Sıddîka-i müşârün ileyhâ tarafından akdedilen bey'i Resûl-i Ekrem feshetmemiştir. Bu adem-i feshin delâletiyle bu resimli yastık hakkındaki beyânât-ı risâletpenâhî, hurmete değil belki kerahate hamlolunabilir.

RESİM. Hazret-i Âişe hadisinden hayvan tasvirinin hurmeti de müstefâd olur. Fukaha ve ehl-i hadîsin cumhuru, hacer, şecer gibi menâzır suretlerinde ve zîhayat olmayan eşyanın tersîm ve istimalinde beis görmemişlerdir.

İBN ABBAS'IN RİVAYETİ VE BİR FETVASI

Müslim'in rivayetine göre İbn Abbas radıyallahu anhümâya bir ressam müracaat ederek, "Ben şu suretleri resmederek geçinirim. Bunlar ve sanatım hakkında bana bir fetva lutfediniz!" demiş. İbn Abbas da, "Bana yaklaşınız!" demiş. Sonra tekrar "Bana yaklaşınız!" demiş. Ressam İbn Abbas'a yaklaşınca elini bu müsteftînin başı üstüne koyarak, "Şimdi sana ben Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden işittiğim bir hadisi haber vereceğim, iyi dinle!" demiş. Ben Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden, "*Her musavvir cehennemdedir. Musavvirin tasvir ettiği her surete kıyamet günü hayat verilir de bunlar cehennemde onu ta'zîb ederler*" buyurduğunu işittim demiş. İbn Abbas ressama karşı devamla, "Eğer sen sanatına devam etmek mecburiyetinde isen, ağaç ve zîhayat olmayan aksâm-ı vücûdu tersim et!" demiştir.[329]

İbn abbas'ın delili ve bu fetvasının müstened-i şer'îsi, Tahâvî'nin bervech-i âtî rivayet ettiği Ebû Hüreyre hadisidir: Ebû Hüreyre radıyallahu anh da diyor ki: Bir kere Cibrîl aleyhi's-selâm huzûr-ı saâdete girmek için Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden izin istemiştir. Resûlullah da müsaade buyurmuştur. Fakat Cibrîl, "Şimdi ben sizin evinize nasıl girebilirim? Çünkü evinizde birtakım at ve insan misallerini ihtiva eden bir perde asılıdır. Ya bu resimlerin başlarını koparmalısınız yahut bu perdeyi indirip yere sermelisiniz! Biz melekler zümresi, içinde resim olan eve girmeyiz" diye cevap vermiştir.[330]

BU HADİSTEN TAHÂVÎ'NİN İSTİNBÂTI

Tahâvî diyor ki: Bu hadisin zâhirine göre bir resmin başı -ki, o resmin temsil ettiği zîhayatın başsız yaşaması mümkün değildir. Bu- koparılınca, resim ve timsal mubah oluyor. Hadisin ifade ettiği bu hüküm, bir zîhayatın, bir insan veya hayvanın, onsuz yaşaması mümkün olmayan bir kısmı hariç olmak üzere tasvir ve tersîmi mubah olduğuna delâlet eder ve binnetice, **1.** Canlı olmayan eşya ve menâzırın tersîmi, **2.** Canlılardan da suver-i hâriciyye ki, misli zîhayat olmayan kısm-ı bedenin tasviri mubah ve bu iki nevi tasvirin, resim hakkında vârit olan âsârın ifade ettiği nehiy hükmünden hariç olduğuna delâlet eder.[331]

RESİM HAKKINDA EBÛ TALHA HADİSİ

Müellif İmam Buhârî "Kitâbü'l-Libâs"ta izahıyla meşgul bulunduğumuz Hazret-i Âişe hadisinden sonra Resûl-i Ekrem'in en yakın ashabından ve ensarın en bahadırlarından bulunan Ebû Talha, Zeyd b. Sehl'in de bir hadisini rivayet ediyor ki bunun târîh-i vürûdu daha muahhardır. Bu hadisi Ebû Talha'dan rivayet eden Zeyd b. Hâlid'dir ki bu da sahâbîdir, bu da ensardandır. Zeyd'den de tâbiî ricalinden Büsr b. Saîd rivayet etmiştir. Hadisin senedi hakkında şu mücmel mâlûmatı verdikten sonra şimdi tercümesini bildireceğiz. Ebû Talha radıyallahu anh, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin "*Melekler, içinde suret bulunan herhangi bir eve girmez*" buyurduğunu haber vermiştir. Sahâbî râvi Büsr diyor ki: Bu hadisi bana rivayet eden Zeyd b. Hâlid'dir. Bunu bana bildirdikten bir zaman sonra hastalanmış, biz de iyâde etmiştik. Eve girdiğimde kapısında bir perde asılı olduğunu, perdede de bir suret bulunduğunu gördüm. Orada bulunan Ubeydullah -ki Resûlullah'ın zevci Meymûne'nin rebîbidir-[332] dedim ki, "İslâm'ın ilk günlerinde suretin menhî olduğunu bize haber veren Zeyd b. Hâlid değil midir? (Şimdi bu resimli perde nedir ya?) Ubeydullah bana, "Zeyd b. Hâlid bu hadisi Ebû Talha'dan bize naklederken sonunda إلا رقما في ثوب "Elbisedeki nakış ve resim müstesnadır" dediğini işitmedin mi? diye cevap verdi.[333]

Tahâvî, (elbisedeki nakş ü resim müstesnadır) fıkrasını (yastık vesaire gibi vesîle-i ihtiram olmamak üzere istimal) mânasına hamlederek daha tevsî etmiştir.

Hattâbî de, bu hadisin bu fıkrasına nazaran eşkâl-i hayvânâtı tasvir eden musavvir ile ağaç ve emsali nakışlar, resimler yapan nakkaş ve ressamın resim ve tasvir hakkında vârit olan vaîd-i şedîdde dahil olmasalar gerektir diyor.

HULÂSA. Resûl-i Ekrem perde gibi tâzim ve tekrîm ifade eder bir surette resimli eşya istimalini kerih görmüş, fakat yayınmak ve örtünmek gibi tâzime delâlet etmeyecek surette istimalini mekruh addetmemiştir. Sa'd b. Ebû Vakkās, Sâlim, Urve, İbn Sîrîn, Atâ ve İkrime bu suretle hükmetmişlerdir ve bu ictihad, evsatü'l-mezâhib addedilmiştir. Mâlik, Sevrî, Ebû Hanîfe ve Şâfiî'nin mezhepleri de budur.

SEBEB-İ NEHİY. Tersîm ve tasvir bahsinde yegâne sebeb-i nehiy, resimlere, suretlere taabbüd endişesidir. İslâm dini tevhid dini ve zatında, sıfatında bir Allah'a ibadet, arz-ı ubûdiyyet dini olduğundan ve bir kelime ile tevhid, İslâmî umdelerin ve İslâm nur ve ziyâsının nokta-i mihrâkı bulunduğundan her ne suretle olursa az, çok şirk ile şâibedar olmaması Resûl-i Ekrem'in büyük bir kıskançlıkla ihtimam buyurduğu bir mesele idi. Tevhidin muhafazası namına kendi kabrine bile ibadet edercesine izhâr-ı hurmet edilmesini istemiyordu.

Bu sebeple İslâm'ın ilk günlerinde Resûl-i Ekrem ister tâzim, ister tahkir ifade eder surette kullanılsın, ister ibadet, ister ihanet mânası arzetsin, resimli eşya istimalini mutlak surette nehyetmişti. Çünkü Resûl-i Ekrem İslâm'ın ilk günlerinde şirkle mücadele halinde idi. Beşeriyeti asnâma, temâsîle, tesâvîre ibadetten mene çalışıyordu. Resim ve tasvir hakkında mutlak surette vaîd-i şedîdi tebliğ eden ehâdîs-i şerife hep İslâm'ın bu ilk günlerinde vârit olmuştur. Fakat İslâm'ın şirke galebesi ve hakiki zaferi tahakkuk ettikten sonra ilk günlerdeki derecede cezrî harekete lüzum kalmamıştı. Tesâvîr ve temâsîlin tâzim ifade etmeyecek bir surette istimaline müsaade edilmiştir ki, bu müsaade yukarıdaki Ebû Talha hadisinin fıkra-i ahîresindeki istisnadan müstefâd olmuştur.[334]

Seneden seneye nûr-ı İslâm âfâk-ı âleme intişara başlayıp gönüllerde tevhid akîdesi gereği gibi teessüs edince, yukarıda bildirdiğimiz veçhile birçok eimme-i selef ile mezâhib-i fıkhiyye sahipleri menâzır resimlerinin, tâmmü'l-hilka olmayan insan vesair zîruh hayvanatın tasvirini ve bilâ-ihtiram istimalini mubah addetmişlerdir. Bu sebeple hadis şârihleri tahzîrât-i şedîdeyi muhtevî hadisleri tâmmü'l-hilka olan tesâvîre sarf ve hamletmişler ve meselâ belden yukarı çekilen resmin imal ve istimalinde bir beis görmemişlerdir. Hatta *Buhârî*'nin kadim şârihlerinden Hattâbî Ebû Süleyman, Ebû Talha hadisinin son fıkrasından istifade ederek tâmmü'l-hilka olmamak gibi bir kayda da lüzum görmeyerek kerahetine kāil olmuş, sebeb-i kerâhat olarak da kalbin mâlâyânî ile iştigalini göstermiştir.[335]

Sahîh-i Buhârî'nin ilk şârihlerinden çok âlim ve zeki bir zat olan Hattâbî'nin[336] sebeb-i keraheti mâlâyânî ile iştigal derecesinden ileri götürmemesi, o devirlerde resme tâzim ve taabbüd hissinin Hattâbî nazarında şuurlu hiçbir müslümanın hatırından geçmeyeceği muhakkak olmasından mütevellit olsa gerek.

Ali el-Kārî de *Mirkāt*'ta Hazret-i Âişe'den rivayet olunan bir hadisin şerhinde bu kerahetin bir kerâhet-i tenzîhiyye olduğunu naklediyor. *Sahîhayn*'de rivayet olunduğuna göre, Hazret-i Âişe diyor ki: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bir gazâya gitmişti. O sırada ben kenarı saçaklı bir yatak örtüsü almış, (üstünde kanatlı at resmi bulunan [Nevevî]) pûşîdeyi kapıya asmıştım. Resûl-i Ekrem avdetinde bunu kapıda görünce çekti, attı. Sonra, "*Allah duvarın taşını, toprağını bu suretli kumaşla örtmemizi emretmedi!*" buyurdu.[337]

Ali el-Kārî bu hadisin şerhinde, "Hazret-i Âişe'nin bu bisâti ta'lîki ziynet içindi, hicab için değildi. Bundan dolayı Resûl-i Ekrem tarafından itâb edildi. Bu hadis ile yastık, bisât gibi hususatta istimalin cevazına fakat duvara ziynet için resimli kumaş makūlesini asmanın hurmetine değil, kerâhet-i tenzîhiyye olduğuna istidlâl edilmiştir" diyor. Çünkü Resûl-i Ekrem'in, "*Duvara bu resimli kumaşı asmaya memur değiliz*" kavl-i şerifi, ne böyle ta'lîktan nehye, ne de vücûba ve nedbe delâlet etmez diye ihticâc edildiğini haber veriyor.[338]

Nevevî de diyor ki: “Bazı ulemâ döşek, yatak ve yemek takımı gibi mübâlâtsız kullanılan ev eşyası üzerinde resim bulunmasında tâmmü’l-hilka olsa bile, bir mahzur yoktur; tam olsun, nâkıs olsun, mutlak surette mubahtır” demişler ve Ebû Talha hadisinin fıkra-i ahîresindeki istisna ile istidlâl etmişlerse de bizim ve cumhurun bunlara karşı cevabımız, “Bu istisnanın ağaç ve tâmmü’l-hilka olmayan hayvan resimlerine ait olduğudur.”

Tîbî de, Nevevî’nin reddettiği tezi müdafaa eden zümreden ve mutlak mubah olduğuna kāil olanlardandır. Bunun için Hâdimî merhum *Tarîkat-ı Muhammediyye Şerhi*’nde, Tîbî kendi mezhebinin muhalifi bir tarîk-i ictihâdı iltizam etmiştir diye muâhaze ediyor.

BİR HİKÂYE. Osmanlı padişahlarından Abdülaziz zamanında resim istimali meselesi mevzubahis edilmiş. Şeyhülislâm Turşucuzâde إلا رقما في ثوب “Resim bulunan eve melekler girmez. Meğer ki resim ve suret elbise, kumaş gibi bir şeye nakşedilmiş ola, bu surette girer” suretinde Ebû Talha’nın yukarıda zikrettiğimiz hadisi ile istidlâl ederek cevazına fetva verdiği ve bu fetvası üzerine şeyhülislâm olduğu rivayet olunur.

BİR HULÂSA. Buraya kadar resim hakkında vârit olan ehâdîs-i şerifeden bazılarını eimme-i selef ve haleften bir haylisinin ârâ ve ictihadlarıyla beraber mütalaa etmiş bulunuyoruz. Bu babda ulemânın iki noktada ittifak ve bir noktada ihtilâf ettiklerini görüyoruz. İttifak ettikleri noktalardan birisi ağaç, dağ, taş gibi eşya ve menâzır resimlerinin mutlak surette mubah olduğudur. Öbürü de vesikalık fotoğrafiler gibi tâmmü’l-hilka olmayarak bedenin bir kısmına ait olan zîhayat resimlerinin hem imal edilmelerinin, hem de istimal olunmalarının cevazıdır. Tâmmü’l-hilka olanlar hakkında ihtilâf edilmiştir. Bazı ulemâ vesîle-i ta‘zîm olmaksızın bunların istimalini de maa’l-kerâhe tecviz etmişlerdir. Bazıları etmemiştir.

Bu bahsi bu kadar uzun bir tetkik zemini ittihaz edişimiz, resim istimalinin ve tersîmin mutlak surette haram zannolunmasına mebnîdir. Halbuki bugünkü lüzûm-ı ictimâî ve resmî üzerine fotoğrafilerini imal ve istimal eden birçok zevatın bunda dinî bir mahzur olup olmadığını sormaya mecburiyet hissetmiş olmalarına mebnî bu meselenin ilmî vaziyetini olduğu gibi bildirmeyi lüzumlu addettik. Burada namaz kılan kimsenin karşısında resim bulunmamasına dikkat etmesi tavsiyesiyle bu bahse nihayet vereceğiz: Buhârî'nin rivayetine göre, Hazret-i Âişe'nin astığı resimli bir perde hakkında Resûl-i Ekrem, "*Namazda beni meşgul ediyor, kaldırınız!*" buyurmuştur.[339]

---

328 عن عبد الله بن عمر رضي الله عنهما قال أرسل النبي صلى الله عليه وسلم إلى عمر رضي الله عنه بحلة حرير أو سيراء فرآها عليه فقال إني لم أرسل بها إليك لتلبسها إنما يلبسها من لا خلاق له إنما بعثت إليك لتستمتع بها يعني تبيعها.

{B2104 Buhârî, Büyû', 40.}

329 جاء رجل إلى ابن عباس فقال إني رجل أصور هذه الصور فافتني فيها؟ فقال ادن مني! ثم قال ادن مني! فدنى منه حتى وضع يده على رأسه فقال أنبئك بما سمعت من رسول الله صلى الله عليه وسلم سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول كل مصور في النار يجعل له بكل صورة صورها نفسا فيعذبه في جهنم. وقال إن كنت لا بد فاعلا فاصنع الشجر وما لا نفس له [رواه مسلم بقرائته على نصر بن علي]

{M5540 Müslim, Libâs, 99.}

330 عن أبي هريرة رضي الله عنه قال استأذن جبريل عليه السلام على رسول الله صلى الله عليه وسلم قال ادخل فقال كيف أدخل وفي بيتك ستر فيه تماثيل خيل و رجال. فإما أن تقطع رؤسها وإما أن تجعلها بساطا فإنا معاشر الملائكة لا ندخل بيتا فيه تماثيل.

{Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, IV, 287, no: 6946.}

331 *Umdetü'l-kārî*, V, 460.

332 Rebîb “üvey oğul” demektir. Fakat Ubeydullah ümmü’l-mü’minîn Meymûne’nin rebîbi denilmesi, Meymûne hazretlerinin kölelerinden birisinin çocuğu olup müşârün ileyhâ tarafından terbiye edildiğinden, rebîb-i Meymûne diye anılmıştır.

333 عن بسر بن سعيد عن زيد بن خالد عن أبي طلحة صاحب رسول الله صلى الله عليه وسلم قال إن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال إن الملائكة لا تدخل بيتا فيه الصورة قال بسر: ثم اشتكى زيد فعدناه فإذا على بابه ستر فيه صورة. فقلت لعبيد الله ربيب ميمونة زوج النبي صلى الله عليه وسلم ألم يخبرنا زيد عن الصور يوم الأول فقال عبيد الله ألم تسمعه حين قال إلا رقما في ثوب.

{B5958 Buhârî, Libâs, 92.}

334 وإنما نهى الشارع أولا عن الصور كلها وإن كانت رقما لأنهم كانوا حديثي عهد بعبادة الصور فنهى عن ذلك جملة ثم لما تقرر نهيه عن ذلك أباح ما كان رقما في ثوب للضرورة إلى إيجاب الثياب فأباح ما يمتهن لأنه يؤمن على الجاهل تعظيم ما يمتهن وبقي النهي فيما لا يمتهن [عمدة القاري: ج 01 س313].

335 وقال الخطابي المصور الذي يصور أشكال الحيوان والنقاش الذي ينقش أشكال الشجر ونحوها فإني أرجوا أن لا يدخل في هذا الوعيد وإن كان جملة هذا الباب مكروها وداخلا فيما يشغل بما لا يعني [عمدة القاري].

336 Hattâbî: Hamd b. Muhammed b. İbrâhim b. Hattâb el-Büstî'dir. Kâbilli kadim bir Türk ailesine mensuptur. Meşâhir-i muhaddisîn ve üdebâdan olup fıkıhta da yed-i tûlâ sahibi idi. Zehebî imam, allâme unvanlarıyla tavsif eder. İbtidâ Nîşâbur'da hadis ahzetmiş sonra Bağdat'a gelerek fıkıh ve edebiyat ile meşgul olmuştur. Sonra vatanı olan Kâbil müzâfâtından bulunan (Büst')e gelerek tedrîs-i ulûm ile iştigal etmiştir. Hâkim, Ebû Hâmid el-İsferâyînî, Ebû Nasr el-Belhî gibi meşâhir kendisinden hadis ahz ve rivayet etmişlerdir. Hattâbî tesânîf-i mu'tebere sahibidir. *Garîbü'l-hadîs, Meâlimü's-sünen, Şerhu Esmâi'l-hüsnâ, Kitâbü'l-Gunye, Kitâbü'l-Uzle* gibi birçok telifatı vardır. Bu cümleden biri de *Sahîh-i Buhârî* şerhi *İ'lâmü's-sünen*'dir. Zehebî, rivayette sika ve metin idi. Şüphesiz hazâin-i ilimden ma'dûddur diyor. İlmi derecesinde zühd ü takvası da vardı. Hicret-i seniyyenin 388. senesi Rebîülâhirinin altıncı günü vefat etmiştir. Ebû Nasr el-İsferâyînî ve İbn Cerîr et-Taberî gibi ulemâ ile Mısır'ın, Irak'ın, Merv'in, Mekke'nin bir hayli ehl-i kıraati bu sene dahilinde vefat etmişlerdir (*Tezkiretü'l-huffâz*, III, 224; *Lübbü'l-Lübâb).*

337 عن عائشة رضي الله عنها أن النبي صلى الله عليه وسلم خرج في غزاة فأخذت نمطا فسترته على الباب. فلما قدم فرأى النمط فجذبه حتى هتكه ثم قال إن الله لم يأمرنا أن نكسو الحجارة والطين [رواه شيخان]

{M5520 Müslim, Libâs, 87. Müslim rivayetinde "فرأى النمط" cümlesinden sonra "عرفت الكراهية في وجهه" ifadesi yer almaktadır.}

338 *Mirkāt*, IV, 485.

339 {B5959 Buhârî, Libâs, 93.}

981

•.•.•

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمَا قَالَ كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي سَفَرٍ فَكُنْتُ عَلَى بَكْرٍ صَعْبٍ لِعُمَرَ فَكَانَ يَغْلِبُنِي فَيَتَقَدَّمُ أَمَامَ الْقَوْمِ فَيَزْجُرُهُ عُمَرُ وَيَرُدُّهُ ثُمَّ يَتَقَدَّمُ فَيَزْجُرُهُ عُمَرُ وَيَرُدُّهُ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِعُمَرَ بِعْنِيهِ فَقَالَ هُوَ لَكَ يَا رَسُولَ اللّٰهِ قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِعْنِيهِ فَبَاعَهُ مِنْ رَسُولِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هُوَ لَكَ يَا عَبْدَ اللّٰهِ بْنَ عُمَرَ تَصْنَعُ بِهِ مَا شِئْتَ.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radıyallahu anhümâdan rivayet olunduğuna göre, müşârün ileyh şöyle demiştir: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ile biz bir seferde bulunduk. Ben (babam) Ömer radıyallahu anhın genç, çetin bir devesine binmiştim. Deve bana galebe ediyor ve kafilenin önüne geçiyordu. Ömer onu menedip geri çeviriyordu. Sonra devem (tekrar) kafileyi geçiyor, Ömer de menedip çeviriyordu. Bu sırada Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Ömer'e, "Şu (hırçın) deveyi bana satsana!" buyurdu. Ömer, "O senindir Yâ Resûlellah!" dedi. (Tekrar) Resûl-i Ekrem, "Şu deveyi bana sat!" buyurdu. Ömer de Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme sattı. Der-akab Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, "Ey Abdullah b. Ömer! (Şimdi) deve senindir. Nasıl istersen öyle tasarruf edersin" buyurdu. {B2115 Buhârî, Büyû', 47.}

İZAHI

Bu hadisin sebeb-i sevki ve nokta-i ictihadı Resûl-i Ekrem'in bey'i müteakip deveyi İbn Ömer'e hibe etmesidir. Bu fiil-i nebevî, "sattım, aldım" demekle bey' tamam olup mebî' müşterinin malı olacağına ve akid bu suretle tamam olduktan sonra red, iade, hıyar câri olmayıp müşteri mâl-i müşterâsını derhal satmak, hibe etmek gibi tasarrufât-ı hukūkıyyeye mâlik bulunacağına delâlet eder ki, İmam Ebû Hanîfe'nin mezhebidir. Eğer deve o saatte Resûl-i Ekrem'in malı olmasaydı İbn Ömer'e hibe edemezdi de meclis-i akid sonuna ve bâyi' ile müşterinin bedenen ayrılmalarına ta'lik ederdi. Binaenaleyh akdin tamam olması için bâyiin "sattım", müşterinin de "aldım" demeleri ve sözle yekdiğerinden ayrılmış olmaları kâfidir. İmam Şâfiî meclis-i akdin sonuna kadar bir hıyar kabul etmiştir ki bu hadisin zâhirine mugayirdir. Bu cihetle Şâfiî fukahası, Hazret-i Peygamber deveyi İbn Ömer'e hibe etmezden evvel Hazret-i Ömer'in Resûl-i Ekrem'den biraz tekaddüm veya teahhür etmiş olması muhtemeldir diye te'vil ederler.

Bu hadisten istifade edilen bir hükm-i fıkhî de bâyiin bey' için metâını müşteriye arzetmesine lüzum olmamasıdır. Belki müşterinin, "Malını bana satar mısın?" diye bir pazarlık kapısı açılması da meşrûdur. Bundan başka bir de ba'de'l-akid bâyie sattığı malın bedelini vermezden evvel müşterinin tasarrufunun câiz olduğu da bu hadisten istifade edilen ahkâm cümlesindendir.

982

•.•.•

وَعَنْهُ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ أَنَّ رَجُلًا ذَكَرَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ يُخْدَعُ فِي الْبُيُوعِ فَقَالَ إِذَا بَايَعْتَ فَقُلْ لَا خِلَابَةَ.

TERCÜMESİ

Yine Abdullah b. Ömer radıyallahu anhümâdan rivayet olunduğuna göre, müşârün ileyh demiştir ki: Bir kimse Nebî sallallahu aleyhi ve selleme bey‘ ü şirâda daima kendisinin aldatıldığını arzetti. Resûl-i Ekrem buna cevaben, "Sen de bir şey almak istediğinde (İslâm dininde) aldatmak yoktur, de!" buyurdu. {B2117 Buhârî, Büyû‘, 48.}

İZAHI

Buhârî bu hadîs-i şerifi yine böyle "Terk-i Hiyel" bahsinde de tahrîc etmiştir. Ebû Dâvûd ile Nesâî de "Büyû‘" bahsinde rivayet etmişlerdir. Resûl-i Ekrem'e mağduriyetinden şikâyet eden sahâbînin ta‘yîn-i hüviyetinde ulemâ ihtilâf etmiştir, İbn Cârûd, Hâkim ve daha birtakım zevat bunun Habbân b. Münkız radıyallahu anhümâ olduğunu rivayet etmişlerdir. *Müslim Şerhi*'nde Nevevî de Habbân olduğuna kānidir. Habbân sahâbî oğlu sahâbîdir, ensardandır. Uhud Harbi'nde ve ondan sonraki meşâhidde bulunmuştur. Osman radıyallahu anhın hilâfeti zamanında vefat etmiştir. Resûl-i Ekrem ile birlikte bulunduğu bir gazâda bir kaleye hücum ederken başına isabet eden bir taşla âfetzede olarak bir parça kuvve-i nutkıyye ve melekât-i akliyyesi haleldar olmuştu. Maamafih yine kuvve-i mümeyyize ve müfekkiresi yerinde idi. Dârekutnî de Habbân'ın lisanında ağırlık bulunduğunu, alışverişte daima aldatıldığını ve bu cihetle Resûl-i Ekrem'e müracaat etmekle taraf-ı risâletpenâhîden "*İslâm dininde aldatmak yoktur*" demesi tâlim buyurulduğunu rivayet etmiştir.[340]

Abdullah b. Ömer radıyallahu anhümâdan gelen bir rivayette müşârün ileyh Habbân'ın bu mâlûliyetine mebnî taraf-ı peygamberîden kendisine üç günlük bir hakk-ı hıyâr tayin buyurulmuştur deniliyor.[341] Dârekutnî'nin ve Beyhakī'nin rivayetlerine göre, Resûl-i Ekrem müşârün ileyhe, "*Ey Habbân! Sen aldığın malda üç gün muhayyersin! Bu müddet zarfında istersen malı imsak edersin, istersen malı sahibine iade edersin!*" buyurmuştur.[342]

Mesâbih şârihi Tûrbuştî, "Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Habbân'a '*Müslümanlık'ta aldatmak yoktur*' cümlesini tâlim buyurması esnâ-yı bey'de müşteri tarafından bâyie böyle söylenerek sattığı malın mahiyeti ve keyfiyeti hakkında mâlûmatı olmadığını bildirmesi ve bu suretle hukukunun ziyâdan sıyânetini dilemesi içindir" demiştir ki elyevm bir müslümanın bir müslümanla mübâyaasında müşterinin bâyie, meselâ "Bu malın iyiliğini, fenalığını ve hakiki kıymetini bilmiyorum, insafına havale ediyorum!" demesi de bu kabildendir.

BU HADİSTEN BERVECH-İ ÂTÎ AHKÂM İSTİFADE EDİLMİŞTİR

1. Bazı Mâlikî fukahası bu hadis ile istidlâl ederek hıyâr-ı gabnin lüzumuna kāil olmuşlardır. Eimme-i Hanefiyye ve Şâfiîyye ile cumhûr-ı ulemâ Habbân radıyallahu anh hakkında tayin buyurulan bu müsaadenin muayyen bir vâkıa ve hususi bir maddeden ibaret olduğunu beyan ederek gabn için bir hıyar kabul etmemişlerdir. Yine böyle gabnin az veya çok olması gibi medâr-ı tahyîr olacak bir tefrika da kāil olmamışlardır. İmam Mâlik'in esahh-ı rivayet olan mezhebi de böyledir. Irak'ta yetişen Mâlikî fukahası, malın kıymetinin sülüsü derecesinde olursa, aldanan müşteri için hakk-ı hıyar vardır demişlerdir ki bazı Hanbelîler'in mezhebi de böyledir. İmam Mâlik'ten gelen diğer bir rivayet tarikinde esnâ-i bey'de müşteri malın kıymetine vâkıf olursa gabin, az olsun, çok olsun bey' fesholunmaz, müşteri vâkıf olmazsa fesholunur deniliyor.

Bir de bey‘de tağrîre ve hileye müstenit olan gabn-i fâhiş vardır ki bunun medâr-ı fesh olduğuna eimme-i Hanefiyye ve Şâfiiyye de kāil olmuşlardır. Tağrîr olunan müşteri bey‘de gabn-i fâhiş bulunduğuna muttali olduktan sonra mebî‘de temellük levazımından olan bir suretle tasarruf ederse, bu halde müşterinin hakk-ı feshi kalmaz. Hanefîler mâl-i yetîmi sıyâneten tağrîr olmasa bile gabn-i fâhiş ile bey‘i sahih addetmemişlerdir. Mâl-i vakf ile beytülmâli de böyle mâl-i yetîm hükmünde addetmişlerdir.

2. Sâdât-ı Hanefiyye bu hadisten zaîfü'l-akl olan kimsenin hacr olunmamasına istidlâl etmişlerdir. Melekât-i akliyyesinde zaaf olmakla beraber Resûl-i Ekrem Habbân'ı bey‘e mezun kılmıştır. Bu izin adem-i hacrin en vâzıh bir delilidir. Ufak tefek za‘f-ı his ve şuur ile hürriyet-i şahsiyye ve tasarrufât-ı ferdiyyenin tahdidi hiç doğru değildir.

3. Ebû Hanîfe, Şâfiî, Züfer hıyâr-ı bey‘in üç gün olduğuna ve üç günden ziyade hıyar câiz olmayıp bey‘ fâsit olacağına bu hadis ile istidlâl etmişlerdir. İbn Şübrüme'den bu yolda bir kavil menkuldür. Zât-ı mesele eimme arasında muhtelifün fîh olup İbn Ebû Leylâ, Hasan b. Sâlih, Ebû Yûsuf, Muhammed, Ahmed b. Hanbel, İshak, Ebû Sevr, Dâvûd ve İbn Münzir hıyâr-ı şart ile bey‘i câiz görmüşler ve hıyar şart kılındığı zamana kadar şarta riayet lâzımdır demişlerdir. Evzâî bir ay ve daha ziyade hıyarı tecviz etmiştir. İmam Mâlik satılan malın cinsine ve nevine göre hıyar kabul etmiştir. Meselâ elbise bey‘inde bir, iki gün, evde –iyice düşünüp müzakere edebilmek için– bir ay, hayvan bey‘inde muayyen mil mesafe binmek şartiyle hem bâyie ve hem müşteriye ait olmak üzere hıyar câizdir demiştir (*Umdetü'l-kārî).*

---

340 {DK2975 Dârekutnî, *es-Sünen*, III, 53.}

341 {DK2975 Dârekutnî, *es-Sünen*, III, 53.}

342 {DK2978 Dârekutnî, *es-Sünen*, III, 54. Rivayette "Ey Habbân" şeklinde bir hitap yer almamaktadır.}

983

•.•.•

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا قَالَتْ قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ يَغْزُو جَيْشٌ الْكَعْبَةَ فَإِذَا كَانُوا بِبَيْدَاءَ مِنَ الْأَرْضِ يُخْسَفُ بِأَوَّلِهِمْ وَآخِرِهِمْ قَالَتْ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللّٰهِ كَيْفَ يُخْسَفُ بِأَوَّلِهِمْ وَآخِرِهِمْ وَفِيهِمْ أَسْوَاقُهُمْ وَمَنْ لَيْسَ مِنْهُمْ قَالَ يُخْسَفُ بِأَوَّلِهِمْ وَآخِرِهِمْ ثُمَّ يُبْعَثُونَ عَلَى نِيَّاتِهِمْ.

TERCÜMESİ

Âişe radıyallahu anhâdan rivayet olunduğuna göre, sıddîka-i müşârün ileyhâ demiştir ki: (Bir kere) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "(Âhir zamanda) bir güruh Kâbe'yi (tahrip) kastedecektir. Bunlar Beydâ mevkiine geldiklerinde başbuğlarından son neferlerine kadar (ortaları da müstesna olmayarak) yere batırılırlar. (Yalnız muhalefet edip ayrılanlar kurtulup haber verirler) buyurdu. Ben, "Yâ Resûlellah! Bunlar başlarından sonlarına kadar nasıl batırılırlar, halbuki bunların arasında (bey' ü şirâ ile geçinen) çarşı halkı vardır ki bunlardan ma'dûd değildirler dedim." Resûl-i Ekrem, "(Evet) bunlar başlarından sonlarına kadar batırılırlar. Sonra bu batanlar (kıyamet gününde) niyetlerine göre ba's (haşr ü neşr) olunurlar" buyurdu. {B2118 Buhârî, Büyû', 49.}

İZAHI

Hadisteki "Beydâ" Mekke ile Medine arasında bir mevziin adıdır. Müslim'in Ebû Ca'fer Bâkır hazretlerinden rivayeti Beydâ-yi Medîne suretindedir. Tirmizî'nin rivayet ettiği Safiyye hadisinde, "*Orta tabakadakiler de kurtulmamıştır*" ziyadesi vardır.[343] Müslim'in Hafsa hadisinde de "*bunlardan ayrılanların kurtulup haber verecekleri*" suretinde bir ziyade vardır.[344] Bu ziyadelere kavis içinde tercümemizde işaret ettik.[345]

İbnü't-Tîn, taraf-ı ilâhîden batırılan bu cüyûşun, Kâbe'yi tahrip eden Habeş ve Sûdânî ordu olsa gerektir diyor ki bu ince bacaklı Sûdânî ve Habeşliler'in tahribi yukarıda 790 numara ile tercüme ettiğimiz İbn Abbas hadisinde geçmişti.

Mevzubahsimiz olan bu Hazret-i Âişe hadisinin sebeb-i sevki alışveriş ile geçinen çarşı halkının müktesebât-ı zâtiyeleriyle geçinir faziletli kimseler olduğuna Hazret-i Âişe'nin şehâdeti ve bunların müstehak-ı hasf olmadıklarına işaret etmiş olmasıdır. Buhârî'nin *Sahîh*'inde açtığı ve bu hadisin mensup olduğu babın unvanı da kendisinde çarşı, pazar zikrolunan ehâdîs-i şerife hakkındadır. Tercümeleri bunu takip edecek olan 984, 985, 986 numaralı hadîs-i şerifler de bu bab dahilinde zikredilmiştir.

---

343 {T2184 Tirmizî, Fiten, 21.}

344 {M7242 Müslim, Fiten, 6.}

345 زاد الترمذي في حديث صفية (ولم ينج أوسطهم). وفي مسلم في حديث حفصة (فلا يبقى إلا الشريد الذي يخبر عنهم) [عمدة القارئ]

984

•.•.•

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ ﵁ قَالَ كَانَ النَّبِيُّ ﷺ فِي السُّوقِ فَقَالَ رَجُلٌ يَا أَبَا الْقَاسِمِ فَالْتَفَتَ إِلَيْهِ النَّبِيُّ ﷺ فَقَالَ إِنَّمَا دَعَوْتُ هٰذَا فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ سَمُّوا بِاسْمِي وَلَا تَكَنَّوْا بِكُنْيَتِي.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radıyallahu anhtan rivayet olunduğuna göre, müşârün ileyh demiştir ki: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (bir kere) çarşıda iken bir kimse, “Yâ Ebe’l-Kāsım!” diye seslendi. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem buna dönüp baktı. Bu adam (başka birisine işaret ederek), “Ben şunu çağırmıştım” dedi. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “Benim (öz) adımla ad koyunuz. Fakat soy adımla künyelemeyiniz!” buyurdu. {B2120 Buhârî, Büyû‘, 49.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî bu hadisi sıfât-ı Nebî sallallahu aleyhi ve selleme dair akdettiği bir babında da rivayet etmiştir. Müslim, Ebû Dâvûd, İbn Mâce esânîd-i muhtelife ve elfâz-ı müteaddide ile rivayet etmişlerdir. Sonra bu mevzua dair bu Enes b. Mâlik hadisinden başka ashaptan bir hayli zevattan da rivayet edilen birçok haber vardır. Hatta böyle menfi değil müsbet de vardır. Bu cümleden en meşhuru Tahâvî’nin Muhammed b. Hanefiyye tarikiyle Hazret-i Ali’den rivayet ettiği bir eserde Ali Murtazâ radıyallahu anh diyor ki: Ben (bir kere) Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme, “Yâ Resûlellah! (Senden sonra) bir oğlum olursa senin öz adını koyup soy adınla künyelemeye müsaade eder misiniz?” diye sordum. Resûlullah, “*Evet*” diye tasvip buyurdu.[346]

Tirmizî tarafından da rivayet edilip sıhhatine hükmedilen bu haber, Resûl-i Ekrem tarafından Hazret-i Ali'ye ruhsat buyurulduğunu sarâhaten ifade etmektedir. Bu hadisi rivayet ettikten sonra Tahâvî diyor ki: "Eimme-i seleften bir kısmı bu hadis ile ihticâc ederek: Erkeklerin Ebü'l-Kāsım ile künyelenmelerinde, bununla beraber Muhammed ismini almalarında beis yoktur" demişlerdir. Şârih Aynî de, "Tahâvî'nin selefle kastettiği zevat Muhammed b. Hanefiyye, İmam Mâlik, bir rivayette Ahmed b. Hanbel'dir. Cumhurun mezhebi de isim ile künyenin cemʿinde bir mahzur olmadığı merkezindedir" diyor. Sonra yine Şârih Aynî, "Mevzubahsimiz olan Enes b. Mâlik hadisi ile Hazret-i Ali'den gelen rivayetin aralarındaki tearuzu telif ederek, Enes b. Mâlik hadisi mensuhtur yahut Enes hadisindeki nehiy, tenzîhî bir nehiydir" diyor.

Yine Tahâvî, devr-i sahâbîde ashâb-ı kirâmdan birçoğunun isimleri Muhammed olduğu halde Ebü'l-Kāsım künyesini almışlardı diyerek, Muhammed b. Talha, Muhammed b. Eşʿas, Muhammed b. Ebû Huzeyfe radıyallahu anhümün isimlerini bildiriyor.

İbnü'l-Esîr de Muhammed b. Talha'yı sahâbe arasında zikrederek, "Muhammed doğduğunda babası Talha b. Abdullah ashâb-ı kirâmın âdeti veçhile nevzadı alarak Resûl-i Ekrem'e getirip arzetmiş, taraf-ı risâletpenâhîden de başı meshedilerek Muhammed tesmiye buyurulmuştur. Sonra Ebü'l-Kāsım diye anılmıştır" diyor. Sonra İbnü'l-Esîr şöyle devam ediyor: Bu Muhammed b. Talha (Seccâd) lakabıyla da yâdolunurdu, çok namaz kılardı, çok ibadet ederdi. Babası Talha b. Abdullah ile beraber Cemel Vakʿası'nda Hazret-i Ali'nin muhalifleri arasında bulunmuş ve bu baba, oğul orada maktûlen vefat etmiştir. Halbuki Muhammed b. Talha Hazret-i Ali'ye karşı yüksek bir muhabbet perverde ederdi. Cemel Vakʿası'nda muhalifler arasında bulunması, babasına itaat saygısından ileri gelmişti. Bu cihetle Hazret-i Ali, Muhammed b. Talha'nın naaşını görünce, "Vah bu Seccâd'dır, zavallıyı babasına olan bağlılığı katletmiştir" demiştir.

Tahâvî'nin saydığı esâmîden Muhammed b. Eşʿas b. Kays da sahâbîdir. Sallallahu aleyhi ve sellem zamanında tevellüd etmiştir. Ebû Nuaym, sohbeti sabit olmadığını iddia etmiştir. Hazret-i Âişe'den rivayeti vardır. Bu da Ebü'l-Kāsım künyesini taşırdı.

Tahâvî'nin bildirdiği üçüncü bir sahâbî ki Muhammed b. Ebû Huzeyfe'dir. Sanâdîd-i Kureyş'ten Utbe b. Rebîa'nın hafîdidir. Asr-ı saâdet'te Habeşe' de dünyaya gelmiştir. Muâviye b. Ebû Süfyân'ın dayısının oğludur. Babası Ebû Huzeyfe'nin vefatından sonra Muhammed'i Osman b. Affân radıyallahu anh yanına alıp büyütmüştür. Sonra hilâfeti zamanında Mısır'a göndermişti. Muhammed b. Ebû Huzeyfe, Mısır'da Hazret-i Osman'a karşı en çok husumet besleyenlerden birisi olmuştur. Ebû Nuaym, Hazret-i Osman'ın fâcia-i şehâdetinde kendisini muhasara ve şehid edenler arasında İbn Ebû Huzeyfe'nin de bulunduğunu haber veriyor. Muâviye'nin hilâfeti zamanında Mısır istilâ edilince İbn Ebû Huzeyfe yakalanıp hapsedilmiştir. Bir aralık hapishaneden fürceyâb-i firâr olmuşsa da Muâviye'nin kölelerinden birisi tarafından katledilmiştir.

Şârih Aynî *Umdetü'l-kāri*'de bu mâlûmatı verdikten sonra vücûh-ı sahâbeden bazı zevatın çocukları da Resûl-i Ekrem'in ismi ile künyesini cemettiklerini Beyhakī'nin *Sünen*'inden naklen bervech-i âtî bildiriyor: Muhammed b. Ca'fer b. Ebû Tâlib, Muhammed b. Sa'd b. Ebû Vakkās, Muhammed b. Hâtıb, Muhammed b. Münteşir. Bu zevât-ı tâbiînin hepsi de Ebü'l-Kāsım künyesini taşımışlardır.

Muhammed b. Sîrîn, İbrâhim en-Nehaî ve Şâfiî, ismi Muhammed veya Ahmed olsun, ister olmasın, kimse tarafından Resûl-i Ekrem'in Ebü'l-Kāsım künyesini alması helâl değildir demişlerdir. Bunlar için medâr-ı ihticâc olan da Enes b. Mâlik hadisidir.

"Künye" *Kāmus Tercümesi*'nde bir kimseye baba, ana, oğul, kız kelimeleri muzaf kılınarak tesmiye etmek mânasınadır deniliyor. Lisanımızda soy adı olarak istimal edildiği için bu suretle tercüme ettik.

Kāsım, Resûl-i Ekrem'in necl-i mübâreklerinden en büyük oğlunun ismi idi. Haticetülkübrâ radıyallahu anhâdan doğmuş ve küçük yaşında nübüvvet-i Ahmediyye ibtidâlarında Mekke'de vefat etmiştir. Sinni hakkında ihtilâf edilmiştir. Resûl-i Ekrem efendimiz bunun ismiyle tekennî buyurmuşlardı.[347]

HULÂSA. Hadîs-i şerifte, ne emir buyurulan tesmiye vücûb içindir, ne de nehyedilen tekniye tahrîme mevzudur. Bir de bu nehiy, Resûl-i Ekrem'in hâl-i hayâtında mûcib-i iştibâh olmamak gayesine mâtuf olması da vârid-i hâtırdır. Bu cihetle cumhûr-ı ulemâ, tesmiye ile tekniyenin cem'inde hiçbir beis görmemiştir.

Afyonkarahisar'ın Tevfîkiye Medresesi müderrisi efâzıl-ı ulemâdan pederim Ahmed Miras merhum da teberrüken kardeşlerimden birinin ismini -ki pek genç iken rahmet-i Hakk'a gitmiştir- Kāsım tesmiye etmişti. Bu münasebetle anmayı vesîle-i rahmet addederim.

---

346 أخرج الطحاوي عن محمد بن الحنفية عن علي رضي الله عنه قال (قلت يا رسول الله إن ولد لي) وزاد الترمذي بعدك (ابن أسميه باسمك وأكنيه بكنيتك؟ قال نعم!) [عمدة القاري]

{Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, IV, 335, no: 7226.}

347 Resûl-i Ekrem'in Haticetülkübrâ'dan dördü erkek, dördü kız olarak sekiz evlâdı dünyaya gelmişti. Erkekleri Kāsım, Tayyib, Tâhir, Abdullah'tır. Bazıları Tayyib'le Tâhir'i bir sayarlar. Bunların hepsi sinn-i tufûliyette irtihal etmişlerdir. Kerîme-i muhteremeleri de Zeyneb, Rukıyye, Ümmü Külsûm, Fâtımatüzzehrâ hazerâtıdır. Zeyneb, bi'set-i seniyyeden evvel Ebü'l-Âs b. Rebîa'ya tezvic buyurulmuş ve 7. sâl-i hicrîde yılında Medine'de irtihal etmiştir. Rukıyye ile Ümmü Külsûm birbirini müteakip Hazret-i Osman radıyallahu anha tezvic edilmiştir. Rukıyye hicret-i seniyyenin 1. yılında Ümmü Külsûm de 8. senesinde irtihal etmişlerdir. Fâtımatüzzehrâ da Bedir zaferini müteakip Hazret-i Ali'ye tezvic buyurulmuştur. Ve irtihâl-i Nebî aleyhi's-selâmdan altı ay sonra vefat etmiştir.

Resûl-i Ekrem'in Mâriye-i Kıbtiyye' den bir oğlu dünyaya gelip on sekiz aylık tıfl iken irtihal etmiştir. Esâmî-i mübârekelerini tâdât ettiğimiz encâl-i seniyyenin ekserisinin terceme-i hâllerini bu eserimizde "Teheccüd" ve "Cenaze" bahsinde yazmıştık.

985

•.•.•

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ خَرَجَ النَّبِيُّ ﷺ فِي طَائِفَةِ مِنَ النَّهَارِ لَا يُكَلِّمُنِي وَلَا أُكَلِّمُهُ حَتَّى أَتَى سُوقَ بَنِي قَيْنُقَاعَ فَجَلَسَ بِفِنَاءِ بَيْتِ فَاطِمَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا فَقَالَ أَثَمَّ لُكَعُ أَثَمَّ لُكَعُ فَحَبَسَتْهُ شَيْئًا فَظَنَنْتُ أَنَّهَا تُلْبِسُهُ سِخَابًا أَوْ تُغَسِّلُهُ فَجَاءَ يَشْتَدُّ حَتَّى عَانَقَهُ وَقَبَّلَهُ وَقَالَ اللَّهُمَّ أَحْبِبْهُ وَأَحِبَّ مَنْ يُحِبُّهُ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan rivayet olunduğuna göre, müşârün ileyh şöyle demiştir: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (bir kere) gündüzün bir parçasında (hâne-i saâdetten) çıkıp ne o bana, ne ben de ona bir şey söylemeyerek Kaynukā‘ Çarşısı'na gelinceye kadar (yürüdü). Sonra buradan dönüp Fâtıma radıyallahu anhânın evinin önünde bir kenara oturdu ve (Hazret-i Hasan'ı kastederek), "Küçük orada mısın, küçük orada mısın?" diye sordu. Hazret-i Fâtıma çocuğun derhal evden çıkmasını biraz tevkif etti. Zannedersem bu az zaman içinde çocuğu vâlidesi ya giydirmişti; yahut saçını başını yıkayıp taramıştı. Sonra çocuk süratle koşarak geldi. Resûl-i Ekrem çocuğu kucakladı ve öp(üp kokla)dı. Sonra, "Allahım! Sen bu çocuğu sev, bunu seveni de sev!" diye dua buyurdu. {B2122 Buhârî, Büyû', 49.}

İZAHI

Bu hadisi Buhârî buradaki "Libâs" bahsinde de tahrîc etmiştir. Müslim "Fezâil", Nesâî "Menâkıb", İbn Mâce de "Sünnet" bahislerinde rivayet etmişlerdir.

Hadisteki "lükâ'" (لكع) Temîm lugatında küçük çocuğa, atın tayına, köleye, beceriksiz kimseye denir. Burada küçük çocuk kastedilmiş ve durup dinlenmeden daima hoplayıp sıçrıyan taya teşbih buyurulmuştur. Münâdâ-yi müfredi mârifedir. Hemze de istifham içindir (semme) lafzı ile mekân-i bey'de işaret olunur. Şu halde أثم لكع ın mânası, "*Ey küçük yaramaz, orada mısın?*" demek olur. Hazret-i Fâtıma'nın Hasan ve Hüseyin isminde iki çocuğu olup taraf-ı risâletpenâhîden bunlardan hangisi istifham buyurulduğunun tayininde ihtilâf edilmiştir. Bazıları büyük oğlu Hazret-i Hasan'ın, bazıları küçüğü Hazret-i Hüseyin'in kastedildiğini iddia etmişlerdir.

HADİSTEN İSTİFADE EDİLEN HÜKÜMLER

1. Resûl-i Ekrem'in çarşıya gidip dolaşması, sonra Hazret-i Fâtıma hânesinin önünde bir tarafa oturması, çocukla mülâtafe edip onu kucaklaması Resûl-i Ekrem'in pâye-i bülendine nazaran müstesna tevazuunu ifade eder.

2. Muâneka ki iki kişinin ellerini birbirinin boynuna dolayarak kucaklaşmasıdır. Hadisten bu muânekanın da cevazı müstefâd olur. Muânekanın hükmünde ulemâ ihtilâf etmiştir: Muhammed b. Sîrîn, Abdullah b. Avn, Ebû Hanîfe ve Muhammed muânekanın kerahetine hükmetmişlerdir. Bunların istinat ettikleri delil, Tirmizî'nin rivayet edip hüsnüne hükmettiği Enes b. Mâlik hadisidir. Hazret-i Enes diyor ki: "Birisi Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme, "Biz müslümanlardan birisi mümin kardeşine ve bir dostuna mülâki olunca ona tâzimen eğilmeli midir?" diye sordu. Resûl-i Ekrem cevaben, "*Hayır, eğilmemelidir*" buyurdu. O kimse, "Onu kucaklayıp öpmeli midir?" diye sordu. Resûl-i Ekrem, "*Hayır*" diye cevap verdi. Tekrar o kimse, "Musâfaha edip el tutuşmalı mıdır?" dedi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bu son suale cevaben, "*Evet*" diye tasdik ve tasvip buyurdu.[348]

Öbür tarafta Şa‘bî, Ebû Miclez, Lâhik b. Humeyd, Amr b. Meymûn, Esved b. Hilâl ve Ebû Yûsuf muânekada bir beis yoktur demişlerdir. Bu ictihad Ömer b. Hattâb radıyallahu anhtan da nakledilmiştir. Bunlar da Tahâvî'nin, Ca‘fer b. Ebû Tâlib'den oğlu Abdullah vasıtasıyla rivayet ettiği şu meâldeki hadis ile ihticâc etmişlerdir: Ca‘fer hazretleri, "Biz, Necâşî'nin yanından dönüp geldiğimizde Nebî sallallahu aleyhi ve sellem beni kabul buyurup kucakladı demiştir"[349] ki bu hadisin de râvileri tamamen sikadır. Bundan başka Tahâvî, "Ashâb-ı kirâmdan birçoğunun birbiriyle muâneka ettiklerini rivayet ederek ashâb-ı kirâmın bu fi'lü hareketleri muânekanın ibâhası hakkında Resûl-i Ekrem'den rivayet olunan haberlerin, nehye dair olan haberlerden muahhar olduğuna delâlet eder" diyor.

Telvîh'te de deniliyor ki: Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin Hazret-i Hasan ile müâneka buyurması, bunun mubah olduğuna delâlet eder. Fakat erkeklerin yekdiğeriyle muâneka etmelerini Süfyân es-Sevrî müstehaptır dediği halde İmam Mâlik kerahetine kāil olup bid‘attır demiştir. Süfyân es-Sevrî, Resûl-i Ekrem'in Ca‘fer'le muâneka buyurmalarıyla istidlâl etmiş fakat İmam Mâlik bunu taraf-ı peygamberîden Ca‘fer'e hususi bir taltif olarak kabul etmiştir. Süfyân es-Sevrî İmam Mâlik'e, Ca‘fer'i başkalarından tahsis ve tefrikin vechi nedir? diye sormuş, İmam Mâlik bu suale karşı sükût etmiştir.

Sâhib-i *Hidâye*, eimme-i Hanefiyye'nin noktainazarını hulâsa ederek diyor ki: Muâneka hususunda ashabımız eimme-i Hanefiyye arasındaki ihtilâf, bir izâr ve bir gömlekle yapılan muânekaya aittir. Yoksa giyinmiş, kuşanmış iki müminin birbiriyle muânekasında bir beis olmadığında bütün ashabımız ittifak etmişlerdir. Sahih olan budur.

3. Bu hadisten müstefâd olan bir mes'ele-i ictimâiyye de öpmenin cevazıdır. Eâzım-ı Hanefiyye'den fakih Ebü'l-Leys es-Semerkandî[350] bu meseleyi *Câmiu's-sagīr Şerhi*'nde şöyle izah etmiştir: Kuble ki öpmektir, beş türlüdür: Kuble-i tahiyye, kuble-i şefkat, kuble-i rahmet, kuble-i şehvet, kuble-i meveddettir.

KUBLE-İ TAHİYYE. Bazı müminlerin, şâyân-ı ihtiram ve müsin olan diğer bazı müminlerin el üstünü öpmesi gibidir. **KUBLE-İ ŞEFKAT.** Çocuğun kendi baba veya anasını öpmesidir. **KUBLE-İ RAHMET.** Babanın, ananın kendi çocuğunun yanağını öpmesidir. **KUBLE-İ ŞEHVET.** Zevcin zevcesinin ağzını öpmesidir. **KUBLE-İ MEVEDDET.** Kız ve oğlan kardeşlerin birbirlerinin yanaklarını öpmeleridir.

Fukahâ-i Hanefiyye'den bazıları bunlara bir kuble daha ilâve etmişlerdir ki, bu da kuble-i diyânettir. Hacerülesved'i takbîldir.

Takbîlin cevazı hakkında birçok âsâr-i şerife vârit olmuştur. Yalnız bu cevazın mahalli, takbîlin ikram ve ihtiram için olmasıdır. Şehvet kastıyla olursa câiz değildir. Şehvetle takbîl yalnız zevc ile zevce hakkında helâldır.

MUSÂFAHA. El tutuşmak. Bu da hakkında ihtilâf edilmeyen bir sünnet-i kadîmedir. Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-evsât*'ında Huzeyfe b. Yemân'dan rivayet ettiği bir hadîs-i şerifte Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, "*Mümin mümine mülâki olup ona selâm vererek elini sıktığı zaman, her ikisinin günahları ağaç yapraklarının döküldüğü gibi dökülür*"[351] buyurmuştur.

Mevzubahsimiz olan Ebû Hüreyre hadisinin muhtâc-ı tahlîl bir ciheti kaldı ise, o da Resûl-i Ekrem'in düşünceli ve Ebû Hüreyre'ye bir şey söylemeksizin çarşıyı dolaşıp sonra Hazret-i Fâtıma hânesinin yanında çocukla mülâtafe ve hakkında hayır dua ile feth-i dehân buyurmaları keyfiyetidir. *Buhârî* şârihleri bu medîd sükûtun sebebini tetkik etmişlerdir. Hepsinin sebep olarak bildirdikleri: **1.** Resûl-i Ekrem'in zatî bir husus ile, **2.** Vahiy ile meşgul bulunması. Hiç şüphesiz ki ikinci birinciden daha kuvvetlidir. Fakat o sırada kendilerini meşgul eden vahyin mahiyeti ne idi? Resûl-i Ekrem'in bağrına basıp da yanağına bir bûse-i rahm ü şefkat kondurarak: "*Allahım! Bu çocuğu sev, bunu sevenleri de sev!*"[352] buyurmaları delâletiyle o sırada Resûl-i Ekrem'e bu mini mini hafîdinin hulûl edecek fitne ve musibet zamanlarına ait müstakbel târîh-i hayatının acı safhaları bildirilmiş olsa gerektir diyebiliriz. Hazret-i Osman zamanında başlayıp Kerbelâlar'a kadar uzayacak olan mesâibin her safhası kendilerine vahyen bildirilmişti. Hatta Resûl-i Ekrem de Huzeyfe gibi mahrem-i esrârı olan bazı sahâbîyi bunlara muttali kılmıştı.

348 عن أنس بن مالك رضي الله عنه قال قال رجل يا رسول الله الرجل منا يلقى أخاه أو صديقه أفينحنى له ؟ فقال لا. قال أفيلتزمه ويقبله ؟ قال لا. قال أفيأخذه بيده فيصافحه؟ قال نعم [رواه الترمذي وقال حديث حسن].

{T2728 Tirmizî, İsti'zân, 31.}

349 عن عبدالله بن جعفر عن أبيه قال لما قدمنا على النبي صلى الله عليه وسلم من عند النجاشي تلقاني فاعتنقني [رواه الطحاوي وقال رجاله {Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, IV, 281, no: 6903.} ثقاة]

350 Fakih Ebü'l-Leys es-Semerkandî, Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhim'dir. Meşâhir-i ulemâ ve fukahâ-i Hanefiyye'den olup İmâmülhüdâ unvanıyla yâdolunur. Ebû Ca'fer el-Hinduvânî'den ahz-ı ilm etmiştir ki Ebû Ca'fer'in neseb-i ilmîsi üç vasıta ile ve Muhammed b. Şemâa vasıtasıyla İmam Ebû Yûsuf'a müntehî olur. Bir tefsîr-i şerifi ile *Nevâzil, Uyûn, Fetâvâ, Hizânetü'l-fıkh, Bustânü'l-ârifîn, Tenbîhü'l-gāfilîn, Câmiu's-sagīr Şerhi* gibi birçok telifatı vardır. Bilâistisna hepsi de âsâr-ı müfîdedendir. Târih-i vefâtına dair muhtelif rivayetler vardır. Bunlar arasında en çok rivayet edilen tarih 373 hicrî senesidir.

Fakih Ebü'l-Leys es-Semerkandî'den başka bir de Hâfız Ebü'l-Leys es-Semerkandî vardır. Hâfız Ebü'l-Leys'in târih-i vefâtı mukaddemdir; 294'tür. Bu, hâfız, öbürü fakih ve İmâmülhüdâ unvanlarını haiz olarak yekdiğerinden tefrik olunurlar (*Fevâidü'l-behiyye*, s. 220).

Semerkant ki, Orta Asya'nın ve Mâverâünnehir'in en meşhur Türk merâkiz-i medeniyesinden birisidir. Burada gerek ulûm-ı İslâmiyye şuabâtında gerek fünûn-ı sâirede mütehassıs Ebü'l-Leys gibi pek çok âlim yetişmiştir. Medeniyyet-i İslâmiyye'nin de kendileriyle iftihar ettiği bu güzîde simalar, Semerkant'ı câbecâ donatan ve her biri asrının birer dârülfünunu bulunan bu müesseselere mensuptur. Şîrdâr, Bîbî Hâtûn, Sefîd, Şeybânî Han, Hoca Ahrâr, Uluğ Bey medreseleri bu Türk müessesât-i irfânının en meşhurlarıdır. Bunlardan en sonraki, isminden de anlaşılacağı üzere meşhur Uluğ Bey'in ulûm-ı riyâziyye ve felekiyye tâlim ve taallümü ile uğraştığı medresedir.

351 روى الطبراني في الأوسط من حديث حذيفة بن اليمان عن النبي صلى الله عليه وسلم قال إن المؤمن إذا لقي المؤمن فسلم عليه وأخذ بيده فصافحه تناثرت خطايا هما كما يتناثر ورق الشجر [عمدة القاري].

{Taberânî, *el-Evsat*, I, 84, no: 245.}

352 {B2122 Buhârî, Büyû', 49.}

986

•.•.•

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّهُمْ كَانُوا يَشْتَرُونَ طَعَامًا مِنَ الرُّكْبَانِ عَلَى عَهْدِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَيَبْعَثُ إِلَيْهِمْ مَنْ يَمْنَعُهُمْ أَنْ يَبِيعُوهُ حَيْثُ اشْتَرَوْهُ حَتَّى يَنْقُلُوهُ حَيْثُ يُبَاعُ الطَّعَامُ وَقَالَ ابْنُ عُمَرَ نَهَى النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يُبَاعَ الطَّعَامُ إِذَا اشْتَرَاهُ حَتَّى يَسْتَوْفِيَهُ.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radıyallahu anhümâdan rivayet olunduğuna göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem zamanında kârbân (sahibi tâcirler)den (mal kabzedilmeden) zahire alırlardı. Sonra Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bu tâcirlere memur gönderdi. Mallarını zahire pazarına nakledip getirinceye kadar malı aldıkları yerde satmaktan meneyledi. Yine İbn Ömer'den gelen bir rivayette, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem iştirâ edilen hububatı (ölçülüp) teslim edinciye kadar onun (kable'l-kabz) satılmasını nehyetti demiştir. {B2123, B2124 Buhârî, Büyû', 49.}

İZAHI

Bu hadisi Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî esânîd-i muhtelife ve elfâz-ı mütebâyine ile rivayet etmişlerdir.

Rükbân (ركبان), râkibin cem'idir. "Deve sahiplerinden bir cemaat" demektir ki biz "kafile" ve "kârbân" diye tercüme ettik.

Bu hadîs-i şeriften müstefâd olan hüküm, bir tâcirin satmak üzere iştirâ ettiği bir malı kabzetmezden evvel, hatta Müslim'in rivayeti veçhile kile ile ölçülmezden evvel, o malı âhere satmak menhî olmasıdır. Mesele esas itibariyle ulemâ arasında ihtilâflıdır. Kādî İyâz'ın *Müslim Şerhi*'nde beyanına göre, iştirâ olunan bir malın kabzedilmezden evvel âhere bey'ini İmam Şâfiî menkul, gayri menkul her şeye teşmîl ederek menetmiştir. İmam Ebû Hanîfe de akar ve emvali gayri menkule müstesna olarak emvâl-i menkûle ile hububatın kable'l-kabz bey'ini tecviz etmemiştir.

Zahire ve hububatın kable'l-kabz bey'i câiz olmadığında Atâ b. Ebû Rebâh, Sevrî, İbn Uyeyne, Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf, Muhammed, kavl-i cedîdinde Şâfiî, bir rivayette İmam Mâlik ve Ahmed, Ebû Sevr, Dâvûd ez-Zâhirî ittifak etmişlerdir.

Hadiste bildirildiği veçhile, zahire pazarına gelmezden evvel zahire tâcirinin malını satmasının sebeb-i nehyi, es'ârın yükselmesinden ve bu suretle başkalarının zararını mûcip olmasından dolayıdır.

987

•.•.•

عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمَا أَنَّهُ سُئِلَ عَنْ صِفَةِ رَسُولِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي التَّوْرَاةِ فَقَالَ أَجَلْ وَاللّٰهِ إِنَّهُ لَمَوْصُوفٌ فِي التَّوْرَاةِ بِبَعْضِ صِفَتِهِ فِي الْقُرْآنِ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا وَحِرْزًا لِلْأُمِّيِّينَ أَنْتَ عَبْدِي وَرَسُولِي سَمَّيْتُكَ الْمُتَوَكِّلَ لَيْسَ بِفَظٍّ وَلَا غَلِيظٍ وَلَا سَخَّابٍ فِي الْأَسْوَاقِ وَلَا يَدْفَعُ بِالسَّيِّئَةِ السَّيِّئَةَ وَلٰكِنْ يَعْفُو وَيَغْفِرُ وَلَنْ يَقْبِضَهُ اللّٰهُ حَتَّى يُقِيمَ بِهِ الْمِلَّةَ الْعَوْجَاءَ بِأَنْ يَقُولُوا لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ وَيَفْتَحُ بِهَا أَعْيُنًا عُمْيًا وَآذَانًا صُمًّا وَقُلُوبًا غُلْفًا.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Amr b. Âs radıyallahu anhümâdan rivayet olunduğuna göre, müşârün ileyhe Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin Tevrat'ta (muharrer) olan alâmetinden soruldu da Abdullah b. Amr (müekked olarak şöyle) cevap verdi: "Evet, vallahi Resûlullah, Kur'an'daki bazı sıfatıyla Tevrat'ta tavsif buyurulmuştur ki bu muhakkaktır (ve şöyledir:) Ey azîz peygamber! Şüphesiz biz seni (Hakk'a) şahit, (müminlere) beşîr, (münkirlere) nezîr, âcizlere mahmî gönderdik. Sen, elbette benim kulum ve peygamberimsin! Sana ben 'Mütevekkil' adını verdim. Bu peygamber, kötü huylu, katı kalpli, çarşılarda çağırkan değildir. O, kötülüğe kötülükle mukabele etmez, belki onu af ile mağfiretle karşılar. Allah, (şirke) sapan kavm(-i Arap')ı bu peygamber(in irşadıy)la 'lâ ilâhe illallah' diyerek (kıble-yi tevhîde) doğrultmadıkça onun ruhunu kabzetmeyecektir. Allah, kör gözleri, sağır kulakları, kapalı gönülleri bu (kelime)nin (sehhâr tesiriy)le açacaktır." {B2125 Buhârî, Büyû', 50.}

İZAHI

Bu hadîs-i şerifi, Buhârî çarşıda, pazarda tervîc-i metâʿ için bağırıp çağırmanın kerahetine dair açtığı bir babında zikretmiştir. Hadisin sebeb-i sevki mecmaʿ-i nâsta yaygaracılığın kerahetini ispattan ibarettir. Eğer mele-i nâsta yaygara mekruh olmasaydı Resûl-i Ekrem'i Cenâb-ı Hak Tevrat'ta ولا سخاب في الأسواق "Çarşılarda çağırkan değilsin!" diye methetmezdi. Esasen Resûl-i Ekrem çarşı, pazar gibi mecâmiʿ-i nâs olmayan yerlerde de yüksek sesle görüşmezdi.

Resûl-i Ekrem'in Tevrat'ta mazbut olan evsaf ve alâmât-ı seniyyelerini Abdullah b. Amr'dan soran zat, Atâ b. Yesâr[353] idi. Bunu İmam Buhârî'nin *Sahîh*'indeki senedinden öğreniyoruz. İbn Yesâr'ın bu suali Abdullah b. Amr'dan sormasının sebebi ise ashâb-ı kirâm arasında müşârün ileyh hazretleri uhûd-i kadîmeye vâkıf bulunuyordu. Bezzâr'ın bir rivayetine göre, Abdullah b. Amr bir rüya görmüştü. Rüyasında bir elinde bal, öbüründe yağ tutuyordu. Kâh bir elini kâh öbürünü yalıyordu. Bu rüyasını ferdâsı sabahı Resûl-i Ekrem'e arzetti. Resûlullah Abdullah'ın bu rüyasını iki kitap, Tevrat ile Kur'an okunumasıyla te'vil buyurdu. Sonra Abdullah Tevrat mütalaasıyla da meşgul oldu.[354]

Abdullah b. Amr'ın Atâ b. Yesâr'a karşı cevabı, belâgat-i Arabiyye'de müstaʿmel olan müekkidât-ı kelâmiyyenin kâffesini câmiʿdir: **1.** İsmullaha yemin, **2.** Cümle-i ismiyye ile iradı, **3.** Cümle-i ismiyye üzerine edât-ı tahkikin duhulü, **4.** Cümlenin haberine lâm-ı te'kîdin getirilmesi. Kur'ân-ı Kerîm'de aynı müekkidât ile vârit olan, رَبُّنَا يَعْلَمُ إِنَّا إِلَيْكُمْ لَمُرْسَلُونَ (Yâsîn, 36/16) nazm-ı şerifini hatırlıyoruz.

Abdullah b. Ömer'in bildirdiği Tevrat âyetinin Kur'ân-ı Kerîm'de aynen mezkûr olan kısmı, Ahzâb sûresinin 45. âyeti olan يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا kavl-i şerifidir. Âyet-i kerîmenin mâbaʿdi de, وَدَاعِيًا إِلَى اللّٰهِ بِإِذْنِهِ وَسِرَاجًا مُنِيرًا dır ve "*Biz o Nebî'yi Allah'ın izniyle* (insanları) *Allah'(*ı tevhid*)e bir davetçi ve nurlar saça(*rak zulmet-i şirki gidere*)n bir çırağ gönderdik*" meâlindedir.

Bu Tevrat âyetinde bildirildiği veçhile taraf-ı ilâhîden Resûl-i Ekrem'e "Mütevekkil" isminin bahşedilmesi, her hususta Allah'a itimat ve tamamen Allah'a tevdî-i umûr etmesinden dolayıdır.

Tevrat âyetindeki ليس بفظ ولا غليظ "O âlîşân Nebî, kötü huylu, katı kalpli değildir" fıkrası da Âl-i İmrân sûresinin 159. âyetindeki: فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ "*Habibim! Allah tarafından meftûr olduğun güzel huyunla* (kavmine) *yumuşak bulundun. Eğer katı kalpli, kötü huylu olsaydın muhakkak bunlar yanından dağılırlardı*" kavl-i şerifinin bir vecizesidir.

Yine Tevrat âyetinde ولا يدفع بالسيئة السيئة "O peygamber, fenalığı fenalıkla defetmez" fıkrası da Fussılet sûresinin 34. âyetindeki ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ فَإِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ "*Habibim! Fenalığı en güzel hasene ile defet! O zaman* (görürsün ki) *seninle arasında derin adâvet bulunan kimse, sanki gayet sıcak bir hısımdır*" kavl-i şerifinin bir nazîridir.

---

353 Atâ b. Yesâr, Ebû Muhammed el-Medenî'dir. Ümmü'l-mü'minîn Meymûne radıyallahu anhânın kölesidir. Gayet fakih ve hatip bir zat idi. Süleyman b. Yesâr'ın kardeşidir. Bu iki birader şüphesiz ecille-i tâbiînden ma'dûddur. Zeyd b. Sâbit'ten, Ebû Eyyûb el-Ensârî'den, Âişe, Üsâme b. Zeyd, Ebû Hüreyre gibi bir hayli sahâbîden rivayet etmiştir. Kendisinden birçok tâbiînin rivayeti vardır. Ebû Dâvûd sâhib-i tercemenin Abdullah b. Mes'ûd'dan da mahfûzâtı bulunduğunu zikreder. 103 tarihinde vefat etmiştir *(Tezkiretü'l-huffâz*, I, 79).

354 {Bezzâr'ın *Müsned*'inde tespit edilemeyen rivayetin Bezzâr tarafından nakledildiği bilgisi için bkz: Aynî, *Umde*, XI, 242-243. Ayrıca rivayet için bkz: HM7067 İbn Hanbel, II, 222.}

988

•.•.•

عَنْ جَابِرٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ تُوُفِّيَ عَبْدُ اللهِ بْنُ عَمْرِو بْنِ حَرَامٍ وَعَلَيْهِ دَيْنٌ فَاسْتَعَنْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى غُرَمَائِهِ أَنْ يَضَعُوا مِنْ دَيْنِهِ فَطَلَبَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَيْهِمْ فَلَمْ يَفْعَلُوا فَقَالَ لِيَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اذْهَبْ فَصَنِّفْ تَمْرَكَ أَصْنَافًا الْعَجْوَةَ عَلَى حِدَةٍ وَعَذْقَ زَيْدٍ عَلَى حِدَةٍ ثُمَّ أَرْسِلْ إِلَيَّ فَفَعَلْتُ ثُمَّ أَرْسَلْتُ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَجَاءَ فَجَلَسَ عَلَى أَعْلَاهُ أَوْ فِي وَسَطِهِ ثُمَّ قَالَ كِلْ لِلْقَوْمِ فَكِلْتُهُمْ حَتَّى أَوْفَيْتُهُمُ الَّذِي لَهُمْ وَبَقِيَ تَمْرِي كَأَنَّهُ لَمْ يَنْقُصْ مِنْهُ شَيْءٌ.

TERCÜMESİ

Câbir radıyallahu anhtan, şöyle dediği rivayet edilmiştir: (Babam) Abdullah b. Amr b. Harâm, üzerinde (şuna, buna) borcu olduğu halde (Uhud'da şehîden) vefat etmişti. Alacaklıların bu borçtan (bir miktarını) bırakmaları hususunda Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin yardım buyurmasını diledim. Nebî aleyhi's-selâm bunlardan böyle bir sulh talep etti ise de alacaklılar (yahudi olduklarından) bir şey bırakmadılar. Bunun üzerine Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bana, "Ey Câbir! Haydi (bahçene) git, hurmanı (toplayıp) tasnif et: Acve (denilen iyi)yi bir boy, azk-ı zeyd (denilen engin)i de bir boy yap, sonra bana (haber) gönder!" buyurdu. Ben bu emr-i nebevîyi yerine getirdim, sonra Nebî sallallahu aleyhi ve selleme (haber) gönderdim. Resûl-i Ekrem geldi. Hurma (harmanı)nın başına yahut ortasına oturdu. Sonra (orada bekleşen alacaklılara işaret ederek), "Haydi şu kavmin matlûbâtını ölç!" buyurdu. Ben de ölçüp dâyinlere tamamen haklarını verdim. Geri kalan hurmamın sanki aslından bir şey eksilmemişti? {B2127 Buhârî, Büyû', 51.}

İZAHI

Bu hadisi Buhârî buradaki gibi "İstikrâz", "Vesâyâ", "Megāzî", "Alâmâtü'n-nübüvvet" bahislerinde de tahrîc etmiştir. Nesâî'nin de "Vesâyâ"da rivayeti vardır. Bu hadisi Buhârî "Mekîlâtta Keyl Yani Ölçmek Külfeti Bâyie yahut Edâ-yı Deyn ise, Borcunu Veren Kimseye Aittir" unvanıyla açtığı bir babında zikretmiştir ki Ebû Hanîfe, Mâlik, Şâfiî, Ebû Sevr ve Süfyân es-Sevrî hazerâtının mezhebidir. Bunlara göre, hububat satışında ölçek ve ölçmek masrafı bâyie aittir. Bâyi' gibi medyûn da hububat ile edâ-yı deyn ederken keyl ile mükelleftir. Mevzûnatta vezin ücreti de böyledir. Nakd-i semen külfeti de eimme-i Hanefiyye'ye göre müşterinin vazifesidir. Yalnız İmam Muhammed nakd-i semen külfetinin de bâyie ait olduğunu iddia etmiştir. Yine İmam Muhammed deyinde ba'de'l-kabz ücret-i nakid alacaklıya, kable'l-kabz da medyûna aittir demiş.

Buhârî bu babın unvanında ücret-i keylin bâyie ait olduğunu bildirdikten sonra Mutaffifîn sûresinin 3. âyetini de zikr ü istişhâd ediyor. Âyet-i kerîmenin mâkablindeki âyetlerle beraber meâl-i şerifi şöyledir: "*Helâk ve hüsran o mutaffifleredir ki nâs üzerinde kendileri hesabına ölçtüklerinde basa basa istîfâ-yı hukuk ederler. Fakat halka ölçtükleri veya tarttıkları zaman da eksik ölçerler, tartarlar.*"[355]

Babın unvanında bu âyet-i kerîme ile ta'lîlin vechi şöyledir: Unvanda, keyl-ü veznin bâyie veya deyinde medyûna ait olduğu zikredilince bu âyet-i kerîme ile bâyi' ile medyûnun, üzerlerindeki hukūk-ı ibâdı keyl ve vezni noksan olmaksızın eda etmeleri vâcip olduğuna tembih edilmiş bulunuyor.

Yine bu babın unvanında İmam Buhârî, Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin Osman radıyallahu anha, "*Bir şey sattığın zaman sen ölç, satın aldığın vakit de ölçtür*"[356] diye emir buyurduğunu ta'lîkan rivayet ediyor ki Buhârî'nin bu ta'lîkini Ahmed b. Hanbel, İbn Mâce, Bezzâr ve Dârekutnî de mevsûlen rivayet etmişlerdir.

İmam Buhârî bundan sonra da tercümesi bundan evvel geçen İbn Ömer'in, "*Her kim zahire satın alırsa, ölçülüp kabzetmedikçe o zahireyi başkasına satmasın!*" meâlindeki hadisini rivayet ediyor.[357]

İzah etmekte bulunduğumuz Câbir hadisinde Resûl-i Ekrem'in mûcizelerinden birisine daha şahit oluyoruz ki Câbir radıyallahu anhın babasından müdevver borçlarını karşılamaya kifayet etmeyen bir miktar hurması dâyinlerine tevzi edildikten sonra aslından bir şey eksilmeyerek Câbir'e kalmasıdır.

---

355 وَيْلٌ لِلْمُطَفِّفِينَ. الَّذِينَ إِذَا اكْتَالُوا عَلَى النَّاسِ يَسْتَوْفُونَ. وَإِذَا كَالُوهُمْ أَوْ وَزَنُوهُمْ يُخْسِرُونَ [سورة المطففين]

356 ويذكر عن عثمان رضي الله عنه أن النبي صلى الله عليه وسلم قال له إذا بعت فكل وإذا ابتعت فاكتل.

{Buhârî, Büyû', 51 (bab başlığı).}

357 {B2126 Buhârî, Büyû', 51.}

989

•.•.•

عَنِ الْمِقْدَامِ بْنِ مَعْدِيكَرِبَ ﵁ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ كِيلُوا طَعَامَكُمْ يُبَارَكْ لَكُمْ.

TERCÜMESİ

Mikdâm b. Ma'dîkerib radıyallahu anhın Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden rivayetine göre Resûl-i Ekrem, "Azığınızı ölçünüz, intifâınız çoğalır" buyurmuştur. {B2128 Buhârî, Büyû', 52.}

İZAHI

Buhârî bu hadisi de kişinin ailesini infak için mübâyaa ettiği erzakı ölçüp tartmasının müstehap olduğuna dair açtığı bir babında rivayet etmiştir. Aile erzakını ölçmenin ve tartmanın vesîle-i bereket olmasının sırrı, aile azığının kemiyeti ailece bilinerek buna göre vaziyet almalarında ve hazırlıklı bulunmalarında tecelli eder. Aile erzakının miktarını bilmek, ne kadar zaman aileye yetişebileceğini göz önünde tutmak elbette vesîle-i hayr ü bereket olur. Resûl-i Ekrem'in ailesine ait bir senelik gıda maddesini iddihar buyurduğu, rivâyât-ı sahîhaya müstenittir. Bunun tayini şüphesiz ölçmekle mümkündür.

990

•.•.•

عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ زَيْدٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ حَرَّمَ مَكَّةَ وَدَعَا لَهَا وَحَرَّمْتُ الْمَدِينَةَ كَمَا حَرَّمَ إِبْرَاهِيمُ مَكَّةَ وَدَعَوْتُ لَهَا فِي مُدِّهَا وَصَاعِهَا مِثْلَ مَا دَعَا إِبْرَاهِيمُ لِمَكَّةَ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Zeyd radıyallahu anhın Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden rivayetine göre, Resûl-i Ekrem, "İbrâhim Mekke'yi vâcibü'l-ihtirâm kıldı ve Mekke'ye (yümn ü bereketle) dua buyurdu. İbrâhim'in Mekke'yi muhterem kıldığı gibi ben de Medine'yi muhterem kıldım ve Medine'nin müddü ve sâı(nın bereketi) hakkında dua ettim. Nasıl İbrâhim Mekke için bereketle dua etti ise!" buyurmuştur. {B2129 Buhârî, Büyû', 53.}

İZAHI

Buhârî bu hadîs-i şerifi Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin sâ' ve müddünün bereketi hakkındaki bir babında zikretmiştir. Sâ'-ı Nebî aleyhi's-selam nedir? Müdd-i Nebî nasıl bir ölçektir? Bu babda naklolunan bervech-i âtî rivayetleri mütalaa edeceğiz:

1. Dârekutnî'nin Mâlik b. Enes'ten rivayetine göre, İmâm-ı Dârülhicret'ten, "Ey Ebû Abdullah! Sâ'-ı Nebî aleyhi's-selâmın ne kadar vezni vardır?" diye sorulmuş. O da, "5 rıtl-ı Irâkī ile 1 rıtlın sülüsüdür" diye cevap vermiştir.[358]

2. İbn Ebû Şeybe'nin *el-Musannef* 'inde Hasan b. Sâlih'ten rivayetine göre, müşârün ileyh hazretleri Ömer radıyallahu anhın hilâfeti zamanındaki sâ', 8 rıtl hububat istiab eden ölçekti demiştir.[359]

3. Şüreyk'ten de sâ', 7 rıtldan çok, 8 rıtldan az miktar istiab eden ölçektir dediği rivayet edilmiştir.

4. Buhârî'nin *Sahîh*'inde Sâib b. Zeyd'den rivayetinde müşârün ileyh hazretleri, sâʿ, ahd-i peygamberîde bugünkü istimal ettiğimiz müd ile müddün sülüsü miktarıdır, bu miktar Ömer b. Abdülazîz zamanında arttırılmıştır demiştir.

5. Tahâvî'nin İmam Ebû Yûsuf'tan bir rivayetinde de imâm-ı müşârün ileyh, "Medine'ye bir seferimde sözüne itima ettiğim bir zat (İmam Mâlik) bana bir ölçek gösterdi ve 'Bu, sâʿ-ı Nebî aleyhi's-selâmdır' dedi ki ben o kabı 5 rıtl ve sülüs rıtl istiabında takdir ettim" demiştir.

6. Yine Tahâvî: İmam Mâlik'ten sâʿ-ı Nebî aleyhi's-selâm sorulduğunu, onun da, sâʿ-ı Nebî, Abdülmelik b. Mervân zamanında bulunan bir ölçektir ki Ömer b. Hattâb zamanına aittir diye cevap verdiğini rivayet etmiştir.

7. Yine Tahâvî'nin İbrâhim en-Nehaî'den rivayetinde müşârün ileyh hazretleri, "Biz, sâʿ ölçeğini ayar ettik, 8 rıtl-ı Bağdâdî bulduk" demiştir.

Şimdi şu müteaddit rivayetleri tasnif edersek, başlıca iki asla râci olduğunu görürüz: Biri sâın 8 rıtl olduğudur ki, 1 rıtl 130 dirhem olduğuna göre 1040 dirheme müsavidir. Öbürü 1 sâın 5 1/3 rıtl olduğudur ki bu da 693 1/3 dirhem eder.

Müd hesabı da böyle ihtilâflıdır: Irâkīler'e göre 1 müd, 2 rıtl ayarında bir ölçektir ki 260 dirhem eder. Hicâzîler'e göre müd 1 1/3 rıtla müsavi olduğundan kesr-i munzam ile 173 dirhem tutar ki müdd-i Irâkī'nin bir sülüsi noksandır.

Bu eserimizde "Zekât" ve bilhassa "Sadaka-i Fıtr" bahsinde sâʿ, müd hesaplarındaki bu ihtilâfın, rıtlın takdirindeki küsuratın tefâvüt ve ihtilâfından mütevellit olduğunu mükerreren ve riyâzî şekilleriyle gösterdik. Rıtlın Bağdâdî'si ve Şâmî'si vardır. Birincinin küsuratı İran, ikincininki Roma ölçüsü olup her ikisi de hemen hemen aynı miktarı gösteren iki kaptan ibarettir.

Bu hadîs-i şerifteki duâ-i nebevî, Medîne-i Tâhire hakkındaki bir hayli mâlûmat ile beraber bu ciltteki "Hac" bahsinde fezâil-i Medîne'ye dair ehâdîs-i şeriften 896 numara ile tercüme ettiğimiz Hazret-i Âişe hadisinin izahında geçmiştir. Mütalaa buyurulsun.

Hadîs-i şerifteki müd ve sâın bereketi ile murat, bu ölçeklerle ölçülen erzakın feyizli ve bereketli olmasıdır. Zikr-i mahal ve irâde-i hal kabilinden mecazdır.

---

358 قيل لمالك بن أنس يا أبا عبد الله كم وزن صاع النبي صلى الله عليه وسلم قال خمسة أرطال وثلث بالعراقي.

{DK2099 Dârekutnî, Sünen, II, 150.}

359 سمع عن حسن بن صالح يقول صاع عمر رضي الله عنه ثمانية أرطال [[رواه ابن أبي شيبة في مصنفه

991

•.•.•

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا قَالَ رَأَيْتُ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ الطَّعَامَ مُجَازَفَةً يُضْرَبُونَ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللهِ ﷺ أَنْ يَبِيعُوهُ حَتَّى يُئْوُوهُ إِلَى رِحَالِهِمْ.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radıyallahu anhümâdan (Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem zamanında ben, götürü pazarlık erzak iştirâ eden [ve kabz etmeden âhere satmak isteyen] öyle [muhtekir]ler gördüm ki bunlar, bu malları yükleyip nakledinceye kadar döğülürler (ve kable'l-kabz) satmaktan menolunurlardı) dediği rivayet edilmiştir. {B2131 Buhârî, Büyû', 54.}

İZAHI

Bu hadisi Buhârî gibi Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî de "Büyû'" bahsinde rivayet etmişlerdir. Hadisin *Sahîh-i Buhârî*'deki babının unvanı iştirâ edilen bir gıda malının kabz ve tesellüm edilmeden âhere bey' ve füruhtunun ve her türlü ihtikârın fezâhatı hakkındadır.

Cizâf, mücâzefe "ölçmek ve tartmaksızın götürü pazar bey'"dir. Meselâ harman yerinde bir yığın zahirenin veya ambar dolusu hububatın toptan satışı câizdir, akid tamam olur, bey'in esasında kabz şart değildir. Saîd b. Müseyyeb, Hasan b. Hay, Evzâî, İshak mücâzefe tarikiyle bey'in cevazına hükmetmişlerdir. Miktarı, bâyi' ve müşterice meçhul olan bir malın "subre" tâbir olunan ölçüsüz, tartısız bir halde cizâfen satışının mubah olduğunda eimme arasında ihtilâf yoktur. Yalnız İmam Şâfiî'den tenzîhen mekruh olduğuna dair bir kavil vardır. İmam Mâlik'ten de bâyi'ce malın miktarı mâlûm olursa cizâfın sahih olmadığı rivayet edilmiştir. Bu babda İmam Mâlik'in şu haberlere itimat ettiği bildiriliyor:

1. Bir kere Osman radıyallahu anh Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve selleme, “Yâ Resûlellah! Şu kapta, şu görülen miktar oranlama mal vardır. Ben bunun muhteviyatını yalnız mücâzefe suretiyle satıyorum” demiş. Resûl-i Ekrem, “*Mademki bu miktarı ölçek kabul ettin, bununla ölçerek sat*” buyurmuştur.[360]

Bu hadise mebnî Hanefîler’ce de hububat muayyen bir kap ve ölçek ile ölçülüp veya muayyen bir taş ile tartılıp satılsa, her ne kadar o ol kap ve ölçeğin ne miktar olduğu ve taşın kaç okka ve dirhem bulunduğu mâlûm olmasa da bey‘ sahih olur.

2. Abdürrezzâk’ın Abdullah b. Mübârek’ten rivayetine göre, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, kilesi kendisince mâlûm olan hububatın miktarını müşteriye bildirmedikçe bey‘i helâl olmaz buyurmuştur.[361]

Mücâzefe suretiyle satışın vaziyet-i şer‘iyyesi bu suretle tesbit edildikten sonra meselenin şâyân-ı ehemmiyet olan ciheti bundan sonradır ve bu suretle alınan malı kabz ve nakletmeden başka bir müşteriye satmak cihetidir. Lugaten ve şeklen olsun, ihtikâra kapı açan budur. Mâl-i müşterâyı kabz ve tesellüm etmeden satış yolu açık bırakılırsa, bir ambarda depo edilmiş bir mal, yerinden oynamadan, elden ele, dilden dile dolaşa dolaşa bilâsebep galâ-yı es‘ârı mûcip olur. Buna mani olmak için hadiste satın alınan hububatın kabzı lâzım olduğuna İbn Ömer tarafından işaret edilerek, “Mücâzefe suretiyle alınan malın sahipleri bu mallarını hayvanlarına yükleyip pazara götürünceye kadar sıra dayağına çekilirdi” deniliyor ki, bu malın bulunduğu yerden kaldırılıp nakledilmesi şer‘in galâ-yı es‘âra mani olmak üzere istihdâf ettiği kabz ve tesellümdür ve burada hadisin sevkinden yegâne matlup olan gaye budur.

İHTİKÂR

Şârih Kirmânî ihtikârı şöyle tarif ediyor: Lugaten ihtikâr, galâ-yı es'ârı gözleyerek halkın muhtaç olduğu malı satmayıp hapsetmektir. Fukaha, bu ma'nâ-yı lugavîye fıkıhta zikrolunan bazı şartlar ilâve etmişlerdir. Nevevî de diyor ki, "Haram olan ihtikâr erzaka hastır. Erzakın yükselmeye yüz tuttuğunu görerek alıp daha yüksek piyasaya intizar ederek malı hapsetmektir. Binaenaleyh **a)** Kişinin köyünden gelen erzakında, **b)** Ruhsat ve alelâde zamanda aldığı malda ihtikâr câri değildir. Bu kimsenin bu nevi malını galâ zamanında satmasında ihtikâr ve hurmet yoktur." Erzakın gayri emvale gelince, Nevevî bundan ihtikâr olmaz diyor.

İmam Mâlik ihtikâr hakkındaki nusûsun umumu ile istidlâl ederek haram olan ihtikâr, mat'ûm ve gayr-i mat'ûm, halkın muhtaç olduğu her nevi eşyada câridir demiştir *(Mirkāt).*

İsmâilî, bu hadiste ihtikâra delâlet eden habs-i erzak yoktur diye bir şüphe ortaya koymuşsa da şeklen ihtikâr olmasa bile hakikaten vardır. Erzak kabz ve nakl ile enzâr-ı âmmeye arzedilemeyerek bulunduğu deposunda ashâb-ı ihtikârın mel'abesi olmaktadır. Hadiste bildirildiği üzere halkın bu gûnâ tesellümsüz satışa mani olarak oradan nakledinceye kadar muhtekir müşteriler dövülmüştür.

İhtikârın zemmi hakkında pek çok ehâdîs-i şerife vârit olmuştur. *Mişkâtü'l-Mesâbîh*'te zikredilenleri bervech-i âtî naklediyoruz:

1. Müslim'in Ma'mer b. Abdullah radıyallahu anhtan rivayetine göre, müşârün ileyh, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem "*Kim ki ihtikâr eder, elbette o âsidir, günahkârdır*" buyurdu demiştir.[362] İmam Mâlik haram olan ihtikârın yalnız kūt ve rızka münhasır olmayıp halkın muhtaç olduğu her nevi eşyaya şâmil olduğu hakkındaki ictihadına bilhassa bu Ma'mer hadisinin umumu ile istidlâl etmiştir.

2. İbn Mâce ile Dârimî'nin rivayetlerine göre, Ömer b. Hattâb radıyallahu anh, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "*Tâcir merzuktur, muhtekir mel'undur*" buyurdu demiştir.[363]

3. İbn Mâce ile Beyhakī ve Hâkim'in rivayetlerine göre, yine Ömer b. Hattâb radıyallahu anh Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin, "*Her kim, müslümanların medâr-ı maîşetleri üzerinde ihtikâr ederse, Allah o muhtekire cüzzam illeti ve iflâs şeâmeti eriştirir*" buyurduğunu işittim demiştir.[364]

4. Ahmed b. Hanbel ile Hâkim'in rivayetlerine göre, Abdullah b. Ömer radıyallahu anhümâ, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "*Her kim galâ kastıyla halkın erzakını kırk gün ihtikâr ederse, Allah'ın ahd ü mîsâkından uzaklaşır, Allah da ondan berî olur*" buyurdu demiştir.[365]

Bu İbn Ömer hadisinde zikrolunan kırk gün, hakikaten ihtikârı bir zaman ve eyyâm ile tahdide mevzu değildir. Belki bununla murat, ihtikârı sanat edinerek cemiyetin zararında kendi menfaatini aramaktır. Ekseriyetle insanlar bir işte bu kadar zaman zarfında meleke ve mümârese hâsıl ettiklerinden kırk gün zikredilmiştir. Muhtekir, bu müstekreh sanatı iltizam ederek Allah'a karşı nakz-ı ahd ettiğinden hadiste onun Allah'tan uzaklaştığı takdim edilmiştir. Allah'ın berâeti bir ceza olduğu için tehir buyurulmuştur. Bu hadîs-i şerif ihtikâr hakkında en büyük bir tehdidi ve أَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ (el-Bakara, 2/40) mazmûn-ı şerifini muhtevidir.

5. Beyhakī'nin *Şuabü'l-îmân*'da rivayetine göre, Muâz b. Cebel radıyallahu anh Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "*Muhtekir ne fena bir kuldur: Allah Teâlâ es'ârı ucuzlatırsa herifin keyfi kaçar, yükseltirse o zaman ferahlar*" buyurduğunu işittim demiştir.[366] Bu hadîs-i şerifte de muhtekirin o habis hâlet-i rûhiyesi tasvir buyurulmuştur.

6. İbn Asâkir'in yine Muâz b. Cebel radıyallahu anhtan rivayetine göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "*Her kim kırk gün ümmetimin nafakası üzerinde icrâ-yı ihtikâr eder de sonra bu kazancını sadaka olarak dağıtırsa, onun bu sadakası kabul buyurulmaz*" demiştir.[367]

İhtikârın zemmi ve bu fena itiyattan tahzîr-i şedîdi muhtevi pek çok âsâr-i şerife vardır. Beşeriyetin en musibetli demlerinde benî nevinin mevadd-ı gıdâiye ve hayatiyesiyle oynayarak iktisâb-ı servet etmeye çalışan ve bir kelime ile halkın felâketiyle saadet temin etmek isteyen muhtekirler, beşeriyetin en sefil tabakası olduğu için, İslâm dini en büyük cidâlini bunlara karşı açmıştır, insanları bu uğursuz kazançtan men'-ü tahzîr için pek çok ehâdîs ve âsâr-ı şerife vârit olmuştur. Yukarıda nakil ve tercüme ettiklerimiz birer nümuneden ibarettir.

---

360 عن الواقدي عن عبيد الحميد بن عمران بن أبي أنس قال سمع النبي صلى

الله عليه وسلم عثمان يقول في هذا الوعاء كذا وكذا ولا أبيعه إلا مجازفة فقال النبي صلى الله عليه وسلم إذا سميت كيلا فكل [عمدة القاري].

{Hâris, *Müsned*, I, 495, no: 431. Aynî'de yukarıdaki gibi verilen sened (bkz: *Umde*, XI, 250) Hâris'in *Müsned*'inde şu şekildedir:

...عبد الحميد عن ابن عمر أن ابن أبي أنس عن أبيه قال سمع...}

361 قال النبي صلى الله عليه وسلم لا يحل لرجل باع طعاما قد علم كيله حتى يعلم صاحبه [رواه عبد الرزاق عن ابن المبارك].

{MA14602, Abdürrezzâk, *el-Musannef*, VIII, 131.}

362 {M4122 Müslim, Müsâkāt, 129.} عن معمر قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم من احتكر فهو خاطئ.

363 عن عمر عن النبي صلى الله عليه وسلم قال الجالب مرزوق والمحتكر ملعون [رواه ابن ماجه والدارمي]

{İM2153 İbn Mâce, Ticârât, 6.}

364 عن عمر بن الخطاب قال سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول من احتكر على المسلمين طعامهم ضربه الله بالجذام والإفلاس [رواه ابن ماجه والبيهقي في شعب الإيمان]

{İM2155 İbn Mâce, Ticârât, 6.}

365 عن ابن عمر قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم من احتكر طعاما أربعين يوما يريد به الغلاء فقد برئ من الله وبرئ الله منه [رواه أحمد بن حنبل والحاكم]

{Hatîb, *Mişkât*, II, 876, no: 2896. Ahmed b. Hanbel ve Hâkim'in rivayetlerinde "يريد به الغلاء" ifadesi yer almamaktadır. Bkz: HM4880 İbn Hanbel, II, 32; NM2165 Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 821 (2/12)}

366 عن معاذ قال سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول بأس العبد المحتكر إن أرخص الله الأسعار حزن وإن أغلاها فرح [رواه البيهقي في شعب الإيمان].

{Beyhakī, *Şuabü'l-îmân*, XIII, 511, no: 10702.}

367 عن معاذ قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم من احتكر طعاما على أمتي أربعين يوما وتصدق به لم يقبل منه [رواه ابن عساكر].

{İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, XVII, 63.}

992

•.•.•

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَهَى أَنْ يَبِيعَ الرَّجُلُ طَعَامًا حَتَّى يَسْتَوْفِيَه قِيلَ لِابْنِ عَبَّاسٍ كَيْفَ ذَاكَ قَالَ ذَاكَ دَرَاهِمُ بِدَرَاهِمَ وَالطَّعَامُ مُرْجَأٌ.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radıyallahu anhümadan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, kişiyi satın aldığı yiyecek maddesini tesellüm edinceye kadar başka bir müşteriye satmaktan nehyettiği rivayet edilmiştir. (Hadisin tâbiî râvisi Tâvûs tarafından) İbn Abbas'a, "Böyle bir bey'den nehyin sebebi nedir?" diye sorulmuş, o da, "Müşterinin aldığı herhangi bir gıda maddesini kabz ve nakletmeden başkasına satması, parayı para ile satmak demektir. Halbuki ortada mâl-i müşterânın edâsı tehir edilmiştir" diye cevap vermiştir. {B2132 Buhârî, Büyû', 54.}

İZAHI

Bu hadisteki **mürce'** (مرجأ) kelimesi Ebû Zer el-Herevî'nin Müstemlî'den vâki olan rivayetinde İmam Buhârî tarafından "muahhar"[368] diye tefsir edilmiştir ki, bu tefsirin eimme-i lugattan Ebû Ubeyd'in tefsirine muvâfık olduğunu Kastallânî kaydetmiş bulunduğundan tercümede bu tefsiri tercih ettik. Bu hadisi Buhârî gibi Müslim, Ebû Dâvûd ve Nesâî de "Büyû'" bahsinde tahrîc etmişlerdir.

Hadisteki "istîfâ" kabz ve tesellüm mânasınadır. İbn Abbas'a bu çok kıymetli ve hakikaten bu mevzuda vârit olan ehâdîs-i şerifedeki kabz ve tesellümün tehirindeki gâye-i ihtikârın tenvirine medâr olan suali irat eden zatın Yemen'in en büyük müctehidi ecille-i tâbiînden Tâvûs b. Keysân olduğu *Sahîh-i Buhârî*'de bu hadisin gerek metninde ve gerek senedinde tasrih edilmiş bulunduğundan tercümemizde kavis içinde gösterdik.

İbn Abbas tarafından verilen cevap hadis şârihleri tarafından hâricî bir misal ile şöyle tasvir edilerek: “Birisinin muayyen bir vadeye ta‘lîkan âherden 1 dinara erzak iştirâ etmesi, sonra bu müşterinin mâl-i müşterâyı tesellüm ve kabzetmeden ya mal elinde bulunan bâyie veya başka bir ikinci müşteriye 2 dinara satması, hadisteki ‘Malsız dirhemi, dirheme satmaktır’ kavlinin mânasıdır” deniliyor. Yukarıda izah ettiğimiz veçhile bunun ribâ aksamından vadeye muallak nesîe olduğu mâlûmdur, muhakkaktır. Hatta nefs-i ribâdan, tefecilikten daha çirkin bir muameledir. Ribânın zararı kāsırdır, yalnız müstakrizin nefsine münhasırdır. Fakat mevadd-ı gıdâiyenin böyle tesellüm edilmeyerek elden ele intikali galâ-yı es‘ârı mûcip olduğundan zararı sârî ve bütün cemiyete şâmildir. Bu şümulünden dolayıdır ki ashâb-ı ihtikâr, cemiyet aleyhine cebhe alan eşirrâ addolunarak her yerde ve her devirde cemiyetin lânetine, levm ve tahkirine uğramış sefillerdir.

---

368 قال أبو عبد الله مرجؤن مؤخرون [هذه الزيادة في رواية أبو ذر وحده عن المستملي وليس في رواية غيره شيء من ذلك]

993

•.•.•

عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ يُخْبِرُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ الذَّهَبُ بِالذَّهَبِ رِبًا إِلَّا هَاءَ وَهَاءَ وَالْبُرُّ بِالْبُرِّ رِبًا إِلَّا هَاءَ وَهَاءَ وَالتَّمْرُ بِالتَّمْرِ رِبًا إِلَّا هَاءَ وَهَاءَ وَالشَّعِيرُ بِالشَّعِيرِ رِبًا إِلَّا هَاءَ وَهَاءَ.

TERCÜMESİ

Ömer b. Hattâb radıyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin, (Altını altın ile bey‘ ü tebdil ribâdır. Meğer ki [tarafeynden biri diğerine], "ha al!", [o da öbürüne,] "ha ver!" diye[rek yeden biyed peşin verip almış olalar]. Buğdayı buğdayla tebdil de ribâdır. Meğer ki [tarafeyn yekdiğerine], "ha al, ha ver!" diye[rek tekābüzle peşin ola]. Hurmayı hurma ile bey‘ de ribâdır. Meğer ki "ha al, ha ver!" denile. Arpayı arpa ile tebdil de ribâdır. Meğer ki "ha al, ha ver!" denile) buyurduğunu haber verdiği rivayet olunmuştur. {B2134 Buhârî, Büyû‘, 54.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî bu hadisi burada şeyhi Ali b. Medînî'den rivayet etmiştir. Aynı suretle bir rivayeti de diğer şeyhi Abdullah b. Yûsuf'tan vardır. Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî ve Nesâî de Buhârî gibi hep "Büyû‘" bahsinde, İbn Mâce de "Kitâbü't-Ticârât"ta rivayet etmişlerdir. Buhârî'nin bu hadisi *Sahîh*'inde sûret-i sevkinde hadisin amelî tatbikini ifade eden kıymetli bir kısmı vardır ki müellif Zebîdî bu kısmı ihtisar için *Tecrîd*'e almamıştır. Hadisin tefsirine medârı olan bu parçasını bervech-i âtî nakil ve tercüme ediyoruz:

Mevzuumuz olan Hazret-i Ömer hadisini müşârün ileyh hazretlerinden rivayet eden Mâlik b. Evs,[369] bir kere bir sahâbî meclisine geliyor: “Aranızda para bozacak var mıdır?” diye soruyor. Aşere-i mübeşşereden Talha radıyallahu anh, “Ben varım. Bizim kesedar Gābe'dedir.[370] Gelsin de bozayım” demiştir.

Bu hadisin râvilerinden Süfyân b. Uyeyne diyor ki, “Bu haberi biz Zührî'den hıfzettik, içinde bir kelime bile ziyade yoktur” diyerek hadisin kuvvet ve katiyetini temin etmiştir. Bundan sonra Mâlik b. Evs'in Ömer b. Hattâb hadisini Zührî'ye haber verdiğini bildirmiştir.

Hadisin bu kısmında bildirilen (bey'-i sarf)tır ki semeni semen ile mübâdeleden ibarettir, sarrâfî muameledir. Vadesiz, bir mecliste elden ele, ziyadesiz para tebdilinden ibarettir. Hazret-i Ömer hadisinde إلا هاء وهاء “*Ha al, ha sen de ver!*” diye ribâdan istisna edilen mübâdele-i nukuttur.

Hâ' (هاء) lafzı hakkında ehl-i lugat, münâvelede istimal olunan ve bir şey el ile uzatılıp sunulurken söylenilen harftir diyor. هاء وهاء mütesârifeynin tekābuzu mânasınadır. Bey'-i sarfı tesis eden mütesârıflardan birisinin diğerine, ها “al!” dediği zaman öbürünün de ona, هات “getir!” demesi ve bu suretle tekābuz ve tesellümün kavlen vukuudur.

FIKHÎ HÜKÜMLER

Bu Hazret-i Ömer hadisinde zikrolunan eşyâ-i erbaa ile diğer iki şey ki gümüşle tuzdur. Bu a'yân-ı sittede ribânın haram olduğunda müslümanların icmâı vardır. Bunlardan başka mansûs olmayan eşya hakkında ulemâ ihtilâf etmiştir. Mâverdî'nin beyanına göre, Ehl-i Zâhir, Mesrûk, Tâvûs, Şa'bî, Katâde, Osmân el-Bettî eşyâ-i sittenin mâadasında tahrimin tevakkufuna zâhib olmuşlardır. Diğer ulemâ ise eşyâ-i sitte mâna ve mahiyetinde olan her şeye ribâ hurmetinin taaddî ve şümulüne kāil olmuşlardır.

Altın ile gümüşte ribânın illet-i hurmeti, Ebû Hanîfe radıyallahu anha göre cins-i vâhidin veznidir. Binaenaleyh İmam Ebû Hanîfe'ye göre, her veznolunan âyan ve eşya ribâ hususunda altın ile gümüşe ilhak olunur. İmam Şâfiî'ye göre altın ile gümüşte illet, esmân ve nukūdun cinsidir.

Diğer dört kalem eşyada ribânın illet-i hurmeti hakkında on mezhep vardır.

1. İmam Ebû Hanîfe'nin mezhebidir ve sebeb-i hurmet, cins ile keyl, cins ile vezindir. Binaenaleyh İmam Ebû Hanîfe'ye göre, her ölçülen ve tartılan şeyde me'kûlâttan olmasa bile ribâ ve tefâdul haramdır. Meselâ kireç, alçı, çoğan gibi me'kûlâttan olmayan, fakat ölçülen veya tartılan her şeyde tefâdul haramdır. Karpuz, kavun gibi tartıya ve vezne tâbi olmayan eşya, me'kûlâttan oldukları halde tefâdul câri değildir.

2. İmam Mâlik'in *el-Muvatta*'ındaki mezhebidir ki ribâda sebeb-i hurmet, vakt-i hâcette yemek için iddihâra salâhiyettir. Binaenaleyh İmam Mâlik'e göre, azık olarak hıfzedilebilen her şeyin tebdilinde fazl-ü ziyâde haramdır. Azık olmayan meyvelerde fazl haram değildir. Et gibi iddihâra sâlih olmayan me'kûlâtta da ribâ hurmeti yoktur. İmam Mâlik'in, *Temhîd*'deki bir nakle göre, müşârün ileyh hazretleri kurutulan ve iddihâr edilen meyvelerde ribânın hurmetine kâil olmuştur.

3. İmam Şâfiî'nin mezhebidir ki, tahrîmin illeti ölçülmek veya tartılmakla beraber me'kûl olmaktır. Binaenaleyh İmam Şâfiî me'kûlâttan tartılan ve ölçülen her şeyde ribâyı haramdır demiştir. Bu asla göre yenilen fakat tartılmayan kavun, karpuz gibi şeylerde tefâdulün hurmeti yoktur. Bu ictihad, İmam Şâfiî'nin kavl-i kadîmidir. Şâfiî hazretlerinin kavl-i cedîdinde sebeb-i hurmet, o şeyin yalnız mat'ûm olmasıdır. Altından, gümüşten başka ister tartılsın veya ölçülsün, ister ölçülüp tartılmasın mat'ûm olmayan şeylerde ribâ muteber değildir. *Şerh-i Mühezzeb*'de bu ictihad, İmam Ahmed b. Hanbel ile İbn Münzir'in de mezhebi olduğu kaydedilmiştir.

Buraya kadar mezâhib-i erbea sahiplerinin ribânın sebeb-i hurmeti hakkındaki noktainazarlarını izah etmiş bulunuyoruz. Bunlardan başka daha birtakım ârâ ve mezâhib varsa da bunları takrirden sarfınazar ediyoruz. Şârih Aynî *Umdetü'l-kārî*'de bunları izah etmekle beraber mevzûnât ve mekîlâttan mat'ûm, gayr-i mat'ûm pek çok eşya zikr ü tâdât ederek bunları bey'-ü mübâdeledeki fazlın hurmetle alâkası olup olmadığını uzun boylu tetkik etmiştir. Lüzumunda Matbaa-i Âmire basması *Umdetü'l-kārî*'nin V. cildinin 490, 491. sayfalarına müracaat olunsun.

BUHÂRÎ'NİN BİR RİVAYETİ

Buhârî *Sahîh*'inde, İbn Abbas'ın mevzumuzun mühim bir hadisi ile müşârün ileyh hazretlerinin o derece mühim bir fetvasını rivayet etmiştir. Fakat *Tecrîd*'e alınmamış bulunduğundan nakil ve tercüme ediyoruz: İbn Abbas diyor ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin nehyettiği şey, iştirâ edilip de henüz kabzedilmeyerek yanında bulunmayan erzakın satılmasıdır. Peygamber'in nehyettiği erzakın gayri eşyaya gelince, herhalde bunların da onlar gibi kabzedilmeden bey'i menhî olduğunu zannetmiyorum.[371]

Tirmizî diyor ki: Ümmet arasında bu hadisin muktezâsıyla amel olunagelmiştir. Ehl-i ilimden çoğu, kişinin yanında bulunmayan metâı satmaya kalkışmasını kerih görmüşlerdir. İbn Münzir de, kişinin yanında bulunmayan metâı satması, âkıbeti meçhul bey'-i garar gibidir ki nassan menhîdir. Denizdeki balığın, havadaki kuşun bey'i gibi.

---

369 Mâlik b. Evs, İbn Hadesân Ebû Saîd el-Medenî'dir. Cumhûr-ı ulemâya göre tâbiîdir. Buhârî, "Bazı ulemâ Mâlik b. Evs'in sohbet-i seniyyeye nâil olduğunu rivayet etmişlerse de sahih değildir" diyor. *Hulâsa*'da muhadramûndan olduğu musarrahtır. Hazret-i Ebû Bekir'i görmüş, Ömer'le Osman gibi ecille-i sahâbeden rivayet etmiştir. Resûl-i Ekrem'den de mürselen rivayeti vardır. Zührî gibi birçok tâbiî de kendisinden rivayet etmiştir. Bu Hazret-i Ömer hadisini de Mâlik'ten Zührî rivayet etmiştir. Vâkıdî 92 tarihinde vefat ettiğini bildirmiştir (*Hulâsa*; *Umde).*

Mâlik b. Evs'in bu rivayeti aşağıda 1002 numara ile ve daha mufassal gelecektir.

370 Gābe, fi'l-asıl "mütekâsif meşelik orman"dır. Ağaçların kesâfetinden içine giren kaybolduğu için gābe denilmiştir. Cem'i gābâttır. Burada maksut olan Medine Gābe'sidir ki Medine'ye yakın köylerden bir mevziin adıdır. Medine halkının bu meşcerde malları bulunurdu. Resûl-i Ekrem'in minber-i saâdeti bu Gābe ormanının ağacından yapılmıştır.

371 عن ابن عباس رضي الله عنهما يقول أما الذي نهى عنه النبي صلى الله عليه و سلم فهو الطعام أن يباع حتى يقبض قال ابن عباس ولا أحسب كل شيء إلا مثله.

{B2135 Buhârî, Büyûʿ, 55.}

994

•.•.•

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ نَهَى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَنْ يَبِيعَ حَاضِرٌ لِبَادٍ وَلَا تَنَاجَشُوا وَلَا يَبِيعُ الرَّجُلُ عَلَى بَيْعِ أَخِيهِ وَلَا يَخْطُبُ عَلَى خِطْبَةِ أَخِيهِ وَلَا تَسْأَلُ الْمَرْأَةُ طَلَاقَ أُخْتِهَا لِتَكْفَأَ مَا فِي إِنَائِهَا.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, şehrîyi, (ihtikâr vadiyle) bedevî malını satmaktan nehyederdi ve müşteri kandırıp kızıştırmayınız buyururdu. Yine Resûlullah, "Hiçbir kimse (din ve toprak) kardeşinin bey'i üzerine bey' etmez. Kardeşinin hıtbesi üzerine tâlib-i nikâh da olmaz. (Afîf) hiçbir kadın da (din ve toprak) kardeşi bir kadının çanağındaki nimeti kendi kabına doldurmak için talâkını istemez!" (buyurdu). {B2140 Buhârî, Büyû', 58.}

İZAHI

Bu hadîs-i şerifte Hakîm-i Enbiya efendimiz tarafından yalnız müslümanların değil, bütün beşeriyetin mübtelâ olduğu en müzmin içtimaî hastalıklara temas olunduğu rivayet edilmiştir:

EVVELÂ. Malını satmak isteyen bedevî köylülerin şehir tâcir ve simsarlarına müracaatındaki vaziyete işaret buyuruluyor. Bu simsarların fıtrat-ı asliyyesindeki temizliği muhafaza eden ve malını gün hükmü satmak isteyen mal sahiplerine, "Malını satmak için acele etme, onu bana bırak! Sana ben bundan daha yüksek bir fiyatla tedrîcî surette satarım" dedikleri ve bunun haram bir muamele olduğu bildiriliyor.

SÂNİYÂ. Tenâcüşten yani bâyi' ile müşteri arasına girerek ve kendisini alıcı gibi göstererek müşteriyi kandırıp fiyatı yükseltmeye çalışmaktan da nehiy buyuruluyor.[372]

SÂLİSÂ. İnsanlık şeref ve faziletini taşıyan bir kimse, gerek din ve gerek toprak kardeşinin alışverişine müdahale etmez buyuruluyor ki, bu da iki suretle kābil-i tefsir ve tasvirdir: a) Hakk-ı hıyârı olan bir müşteriye, "Bey'i feshet, ben sana aynı malı daha ucuz fiyatla alırım", b) Yahut bir bâyie, "Bey'i feshet, ben malını daha yüksek bir fiyatla satarım" diye şahs-ı hâricin müdahale ve bey'i ifsada çalışmasıdır. Bu da menhîdir, bu da haramdır.

RÂBİÂ. Bir kadınla söz kesilip mihirde ittifak edilerek akd-i izdivaç etmek üzere bulunan bir kardeşin bu hıtbesi üzerine, şeref ve itibar sahibi bir insan kalkıp da mihrini arttırarak tâlib-i izdivâç olmaz, buyuruluyor ki bu da haber sûretinde vârid olmuş en belîğ bir nehiydir, zarar ve ezâyı mûcip olmak cihetiyle haramdır.

HÂMİSÂ. Hiçbir namuslu kadın müslim veya gayri müslim hiçbir kadının refah ve saadetine, güzel geçimine göz dikerek kocasına, "Karını boşa da beni al!" diyemez. Bu da en beliğ bir surette nehye delâlet ve hurmet ifade eden bir haberdir.

Şu izahatımızdan da anlaşılacağı üzere bu hadis bir değil, belki birkaç hadisin mecmûa-i rivayetidir. Bu hadisleri yalnız Buhârî ile Nesâî bir rivayette toplamıştır. Müslim "Nikâh" ile "Büyû'"da Ebû Dâvûd ile Tirmizî bir parçasını "Büyû'"da, bir kısmını "Nikâh"ta, üçüncü bir kısmını diğer bablarda, İbn Mâce de "Nikâh", "Ticâret" gibi bahislerde rivayet etmişlerdir.

HADİSTEN MÜSTEFÂD OLAN HÜKÜMLER

1. Hadisteki "bâdî", sahrada yaşayan çadır halkına denir. Köylülerin ehl-i bâdiyeden ma'dûd ve bu hadiste murat olunup olunmadıklarında ihtilâf edilmiştir. İmam Mâlik, köylülerden para işlerine ve alışveriş hususlarına vâkıf olmayanlar ehl-i bâdiyeden ma'dûddurlar. Bu nevi ibtidâî seviyedeki köylülerin mallarını da daha yüksek piyasada fazla pahaya satmak vadiyle bey' eylemek haramdır. Pazara gelmiş bir malın satışını bu suretle tehir etmek piyasayı tazyik ve halkı ızrâr eder.

Irâkī burada ehemmiyetli bir noktaya işaret etmiştir ki şudur: Bedevî malını tehir ederek satıştan nehiy, daha doğrusu o günkü râyiç ile satıştan alıkoymak menhî olmasından, sâhib-i mal olan bedevî, istişare ettiği zaman ona işaret ve onu irşad etmenin de haram olması lâzım gelmez. Bu ictihad, Evzâî'den menkuldür. Bu hadisin bazı rivayet tariklerinde, إذا استنصح أحدكم أخاه فلينصح له "*Sizden biriniz mümin kardeşinden öğüt almak istediği zaman onu irşad etsin*"[373] buyurulduğundan, iş bilmeyen köylü ve bedevîleri hayra sevketmek menhî değil vazife oluyor. Müktesebât-ı zâtiyyesinin o günkü düşkün bir piyasada satılmasından mutazarrır olacağını hayırhahâne ihtar etmek bu tarîk-i rivayetin emri muktezâsı bulunuyor. Ebû Hafs b. Vekîl, böyle bir müsterşidi irşad halinde bile menâfi-i umûmiyye ve halkın tevessü-i maîşeti namına köylünün irşad edilmemesini iltizam etmiştir. İbnü'l-Arabî, Ebû Hafs'ın, es'ardan sual eden bedevîye, şehir halkının hukukunu sıyâneten haber vermemelidir dediğini hikâye etmiştir.

İmam Mâlik, Şâfiî, Ahmed ve İshak izah etmekte bulunduğumuz Ebû Hüreyre hadisi ile ihticâc ederek hâzır tarafından bâdînin malının satılması haram olduğuna kāil olmuşlardır. Cumhurun mezhebi de böyledir. Mücâhid cevazını hikâye etmiştir ki İmam Ebû Hanîfe ile bazı ulemânın mezhebi de budur. Bunlara göre hadisteki nehiy mensuhtur, bey' de sahihtir. İmam Şâfiî ile cumhur da bu yolda teâtî haram olmakla beraber bey' sahihtir demişlerdir. İmam Mâlik'le İmam Ahmed b. Hanbel bey'in fesadına hükmetmişlerdir.

2. Neçş ile satış ki yukarıda keyfiyetini izah etmiştik. İmam Ebû Hanîfe ile İmam Şâfiî'ye göre, hadisteki nehiy, nefs-i akidden hariç bir emr-i ahlâkîye teveccüh ettiği için bey' sahihtir. İhtilâf vukuunda bâyiin hıyar iddiasına itibar edilmez. Yalnız tağrîr ile beraber gabn-i fâhiş varsa bâyi' muhayyerdir. İmam Mâlik, takdirde gabn-i fâhiş ister olsun, ister olmasın hıyarı kabul etmiştir. İmam Ahmed b. Hanbel'e göre böyle bey' ü şirâ aslen sahih değildir. Şu kadar ki hud'a ve tağrîr de bâyiin tesir ve muvafakati olmayıp da hariçten bir şahs-ı sâlis kendiliğinden metâın kıymetini arttırdı da bu yolda aldandıysa Hanbelîler'e göre de akid sahihtir.

3. Hadisin [374] ولا يبيع الرجل على بيع أخيه fıkrasıyla vuku bulan tağrîrin iki şeklini izah etmiştik. Bu suretlerle bey'e müdahale nefs-i akdin haricinde bir mes'ele-i ahlâkiyye olup nehiy bu noktaya teveccüh ettiğinden hurmetle beraber İmam Ebû Hanîfe ve İmam Şâfiî bey'in sıhhatine hükmetmişlerdir. Hatta bu müdahale müzâyede suretiyle olursa hurmet de bulunmaz. Sünen-i erbaa sahiblerinin Enes b. Mâlik radıyallahu anhtan rivayetine göre müşârün ileyh diyor ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bir kere bir palas ve bir kadeh satmak istemişti. "*Bu kilimle kadehi almak isteyen var mıdır?*" diye huzurda bulunanlara sordu. Orada bulunan bir zat, "Bunun ikisini ben 1 dirheme aldım" dedi. Bu defa Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, "*1 dirheme kim ziyade eder?*" diye sordu. Diğer bir sahâbî de, "2 dirhem" vermişti, Resûl-i Ekrem bu ikisini 2 dirheme bu sahâbîye verdi.[375]

İmam Mâlik ve İmam Şâfiî ile cumhûr-ı ulemânın mezhebi, müzâyedede bir beis olmadığı merkezindedir.

4. Bir müminin tâlib-i izdivâcı olduğu bir kadına diğer bir müminin tâlip olmasının hurmetini cumhûr-ı ulemâ, tarafeyn arasında sarîhan rızâ ve muvafakat hâsıl olmakla takyîd etmişlerdir. Söz kesilmeyip müşâvere halinde bulunur ve tâlib-i izdivaç olunduğu halde sükût edilmiş bulunursa, esah olan, diğer tarafın hıtbesinde hurmet bulunmamasıdır. Fâtıma bint Kays'ın izdivacına Ebû Cehm ile Muâviye tâlip olmuşlardı. Üsâme b. Zeyd radıyallahu anhümâ için de Resûl-i Ekrem Fâtıma'yı istemişti. Öbürlerinin de tâlip olduklarını, fakat cevâb-ı muvâfakat almadıklarını biliyordu.

5. Hadis şârihleri zevce, haremini tatlik teklif eden kadının mer'e-i ecnebiyye olduğunu kaydediyorlar ki bundan, en beliğ bir üslûb-ı edebî ile, "zevcenin çanağındaki nimeti kendi kabına doldurmak" diye tabir olunmuştur. Biz de bu suretle tercüme ettik. Teymî bu tabirin, eşinin zevcinden nâil olduğu sevgi ve saadeti de kendine imâle ve tahsis ile ailenin her hayır ve nimetini nefsinde cemetmek isteyen darre hakkında mesel olduğunu bildiriyorsa da kıskançlık sevkiyle zevcine vuku bulan bu teklif, ilcâ-yı tabîatla vâki olduğundan, ecnebî bir kadının aile yuvasını yıkmak üzere vâki olan müdahalesi yanında kıyas kabul etmeyecek derecede hafiftir.

Nevevî, hadisteki أخت "kız kardeş" ile murat, neseb, din, toprak ve vatan kardeşliğine şâmil bir maʿnâ-yı âmdır; kendisinden başka kadın demektir diyor ki, bu maʿnâ-yı âmma tercümede işaret ettik. Hadiste أخ tabiri de cumhûr-ı ulemâya göre müslime de, kâfire de şâmil olan bir maʿnâ-i âmdır. Buna da tercümede işaret ettik.

---

372 *Kāmus Tercümesi*'nde Âsım Molla "Necş" maddesinde şu izahatı veriyor: "Metâ sahibi, müşteriye metâını meth ve vasfederken terviç için bir kimse de sahibine muvafakat eylemek yani beraberce meth ve vasfeylemek, alâ kavlin iştirâsı matlubu değil iken ziyade paha ile satılmak için musannâ olmak üzere metâa ziyade paha ile müşteri olmak mânasınadır. Tâ ki metâ-i mezbûre nâzır olan ol pahaya giriftar ola ve alâ re'yin nâsı bir metâdan zem ve kadh ile tenfir edip metâ-i âhare sarf ve imâle eylemek mânasınadır." Alım satıma bu menfur şekillerden hangi surette olursa olsun müdahalenin haram olduğunu *Buhârî* şârihleri bildirmişlerdir.

373 {Buhârî, Büyûʿ, 68 (bab başlığı).}

374 {B2140 Buhârî, Büyûʿ, 58.}

375 عن أنس ابن مالك رضي الله عنه أن رسول الله صلى الله عليه و سلم باع حلسا و قدحا و قال: من يشتري هذا الحلس والقدح؟ فقال رجل: أخذتهما بدرهم. فقال النبي صلى الله عليه و سلم: من يزيد علي درهم؟ فأعطاه رجل درهمين فباعهما منه [أخرجه أصحاب السنن].

{T1218 Tirmizî, Büyûʿ, 10.}

995

•.•.•

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللّٰهِ ﵁ أَنَّ رَجُلًا أَعْتَقَ غُلَامًا لَهُ عَنْ دُبُرٍ فَاحْتَاجَ فَأَخَذَهُ النَّبِيُّ ﷺ فَقَالَ مَنْ يَشْتَرِيهِ مِنِّي فَاشْتَرَاهُ نُعَيْمُ بْنُ عَبْدِ اللّٰهِ بِكَذَا وَكَذَا فَدَفَعَهُ إِلَيْهِ.

TERCÜMESİ

Câbir b. Abdullah radıyallahu anhümâdan rivayet olunduğuna göre (Benî Azre'den Ebû Mezkûr namında) bir sahâbî (ben öldükten sonra hürsün! diye) müdebber olarak (Ya'kūb ismindeki) kölesini âzat etmişti. Sonra Ebû Mezkûr (fakir düştü, bu kölenin bedeline) muhtaç oldu. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem de bu köleyi alıp, "Bunu benden kim satın almak ister" di(ye müzayedeye arzet)ti. (Müzayede neticesinde) Nuaym b. Abdullah onu şöyle şöyle dirhemle satın aldı. Resûl-i Ekrem de kölenin bedelini Ebû Mezkûr'e, "(Bu para daha ziyade senin hakkındır, Allah bundan müstağnidir" diyerek) verdi. {B2141 Buhârî, Büyû', 59.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Buhârî, buradaki gibi “İstikrâz” bahsinde de zikretmiştir. Müslim ile sünen-i erbaa sahipleri de tahrîc etmişlerdir. Bu rivayetlerde Buhârî’nin rivayetinde olmayan şu ziyade sarahatler vardır: **a)** Buhârî’nin rivayetinde köle âzat eden zatın ismi zikredilmemiştir. Müslim’in bir tarîk-i rivayetinde bu sahâbînin Benî Azre’den Ebû Mezkûr namında bir sahâbî olduğu bildirilmiştir. **b)** Âzat edilen kölenin isminin Ya‘kūb olduğu Nesâî’nin rivayetinde, Mısırlı Kıbtî olup Abdullah b. Zübeyr’in emâreti zamanında öldüğü de Müslim’in rivayetinde vardır. **c)** Bu kölenin müzayede neticesinde kaç dirheme satıldığı da Buhârî’nin rivayetinde (şöyle şöyle dirhemle) diye kinaye tarikiyle zikredilmişken Müslim ile Nesâî’nin rivayetlerinde 800, Ebû Dâvûd’un rivayetinde de 700 veya 900 dirheme satıldığı rivayet edilmiştir. **d)** Ebû Mezkûr’e, kölesinin bedeli taraf-ı risâletpenâhîden verilirken, “*Bu para senin hakkındır, Allah bundan müstağnîdir*” buyurduğu, Ebû Dâvûd’un tarîk-i rivayetinde görülüyor.[376] **c)** İbn Mâce’nin bir rivayetinde Nuaym b. Abdullah yerinde Benî Adî’den İbn Nahhâm namında bir sahâbî satın aldı diye rivayet olunuyor ki İbn Nahhâm Nuaym’ın soy adıdır. Nahme “öksürük” demektir. Nuaym’ın bununla tavsif edilmesinin sebebi şöyledir:

Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Nuaym’ı cennetle tebşîr ederek, “*Bir kere cennete girdim. Orada Nuaym’ın nahmesini, öksürdüğünü işittim*”[377] buyurmuş ve bundan böyle Nuaym, Nahhâm diye anılmıştır. Sâhib-i terceme, kadîmü’l-İslâm bir sahâbîdir. Mekke’nin fethi zamanı yaklaşıncaya kadar Mekke’de kalmıştır. Sebebi de Kureyş’in hicretine mani olmasıdır. Müşârün ileyh hazretleri eşrâf-ı Mekke’den sâhib-i servet bir zat olup Mekke halkına mine’l-kadîm ihsan ve âtıfette bulunduğundan Mekkeliler kendisine müracaat ederek, “Sen hicret etme, içimizde yaşa da hangi dini arzu edersen o dinde bulun!” diye İslâmî hayatına katlanmışlardı. Mekke’nin fethinden az bir zaman evvel Medine’ye hicret etmişti. Medine’ye geldiği zaman Resûl-i Ekrem kendisini kucaklayıp takbîl buyurmuş ve bu suretle müstesna bir iltifata mazhar olmuştu. Hicret-i Muhammediye’nin 15. senesi Yermük Harbi’nde şehîden vefat etmiştir.

FIKHÎ HÜKÜMLER

Müdebber, ıtkı mevte ta‘lik olunan köledir. Tirmizî, Câbir hadisini rivayet ettikten sonra, “Bu hadiste müdebber kölenin Resûl-i Ekrem tarafından satılmış olmasıyla istidlâl ederek ashap ve kurûn-ı müteahhire ulemâsından bir kısmı müdebberin bey‘inde beis görmemişlerdir. Bu ictihad, Şâfiî, Ahmed, İshak’ın kavlidir. Ashâb-ı Nebî aleyhi’s-selâmdan bir kısmı da müdebberin bey‘ini kerih görmüşlerdir. Süfyân es-Sevrî, Mâlik ve Evzâî’nin kavli de böyledir” diyor. *Telvîh*’te de, müdebberin bey‘i hakkında ulemânın ihtilâfı bulunduğu bildirildikten sonra bu ihtilâf şöyle izah ediliyor: Ebû Hanîfe, Mâlik, ehl-i Kûfe’den birçok ulemâ, müdebberi efendisinin satmaya hakkı olmadığına zâhib olmuşlardır. Şâfiî, Ahmed, Ebû Sevr, İshak, ehl-i Zâhir de cevazına hükmetmişlerdir ki bu da Hazret-i Âişe’nin, Mücâhid’in, Hasan-ı Basrî’nin, Tâvûs’un mezhebidir. İbn Ömer, Zeyd b. Sâbit, Muhammed b. Sîrîn, Saîd b. Müseyyeb, Zührî, Şa‘bî, Nehaî, İbn Ebû Leylâ, Leys b. Sa‘d, Evzâî de kerih görmüşlerdir ve müdebber yalnız onu alıp da âzat edecek kimseye satılabilir demişlerdir.

İzahıyla meşgul bulunduğumuz Câbir hadisinin burada sebeb-i sevki, müzayede suretiyle bey‘in meşruiyetini beyandan ibaret olup tarihe karışmış olan müdebberin adem-i bey‘ine kāil olanların sûret-i istidlâllerini beyandan sarfınazar ediyoruz.

---

376 {D3956 Ebû Dâvûd, Itk, 9.}

377 {İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-gâbe*, V, 326, no: 5276. Rivayet için bkz: NM5128 Hâkim, *el-Müstedrek*, V, 1911 (3/259).}

996

•.•.•

عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ ﷺ نَهَى عَنْ بَيْعِ حَبَلِ الْحَبَلَةِ وَكَانَ بَيْعًا يَتَبَايَعُهُ أَهْلُ الْجَاهِلِيَّةِ كَانَ الرَّجُلُ يَبْتَاعُ الْجَزُورَ إِلَى أَنْ تُنْتَجَ النَّاقَةُ ثُمَّ تُنْتَجُ الَّتِي فِي بَطْنِهَا.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radıyallahu anhümâdan rivayet olunduğuna göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem حبل الحبلة "Habelü'l-habele"yi (yani gebe devenin dişi doğan yavrusunun hamlini) satmaktan nehiy buyurmuştur. Câhiliye halkı (arasın) da (âkıbeti meçhul) böyle bir bey' (şekli) vardı; (gararla mal alır, satarlardı). Herkes (meselâ) bir deveyi (veya herhangi bir malı), gebe bir devenin doğurmasına, sonra bu doğan dişi yavru da (hâmil olup) karnındaki cenini doğurmasına ta'lîkan mal alıp satardı. {B2143 Buhârî, Büyû', 61.}

İZAHI

Bu hadisi Ebû Dâvûd ile Nesâî de böylece "Büyû'" bahsinde rivayet etmişlerdir. Buhârî bu hadisi "Bey'-i Garar ve Habelü'l-Habele" unvanıyla açtığı bir babında zikretmiştir ki bu iki fıkranın ikisi de muhtâc-ı îzahtır.

Bey‘-i garar da garar fi’l-asl hatar ve tehlikeye denir ki tahakkuk edip etmeyeceği bilinmeyen, âkıbeti meçhul şey demektir. Bazı ulemâya göre garar, zâhiri parlak fakat bâtını meçhul olan şeydir. Bu cihetle şeytana garûr tesmiye edilmiştir. Çünkü şeytan insanı nefsinin hoşlandığı şeye sevkeder, halbuki bunun arkasında şerr-ü zarar mesturdur. Ezherî de, “Bey‘-i garar, bâyi‘ ile müşterinin künhünü idrak etmediği bey‘dir” diye tarif etmiştir. *Meşârik* sahibi de, “Bey‘-i garar, ya semeni yahut müsemmeni yahut vadesi meçhul olup muhâtaralı olan bey‘dir” diyor. Şu tariflerin hepsi meçhulün bey‘i ve neticede muhâtaranın vücudunu ifade ediyor. Tirmizî, İmam Şâfiî’den bey‘-i garere misal olarak sudaki balığın, havadaki kuşun bey‘ini hikâye etmiştir.

Habelü’l-habele ki bunu tercümemizde “gebe devenin dişi doğan cenininin hamli” olarak icmâl ettik. Bunun bey‘i, gerek buna ta‘lik edilerek başka birisinin bey‘i, bey‘-i garar envâından bir bey‘dir. Bey‘-i gararın muhtelif nevileri vardır ki aşağıda tercüme edeceğimiz hadislerde görülecektir.

1. İbn Mâce’nin Ebû Saîd radıyallahu anhtan rivayet ettiği bir hadiste Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, doğurana kadar en‘âm ve mevâşînin karnındaki ceninin, sağılıp ölçülünceye kadar hayvanın göğsündeki sütün, kaçmış kölenin, taksim edilinceyedek mâl-i ganimet hissesinin, kabzedilinceye kadar sadakatın, avcının vuracağı avın satışını nehiy buyurmuştur.[378]

2. Ebû Dâvûd’un Ali radıyallahu anhtan rivayetine göre, müşârün ileyh hazretleri Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, bey‘-i muztardan, bey‘-i garardan, idrak etmedik yemiş satmaktan nehiy buyurdu demiştir.[379]

Bey'-i muztar, çaresizlikle satıştır. *en-Nihâye*'de bey'-i muztar iki veçhile tasvîr edilmiştir: **a)** İkrah ile yani hapis, darb, katil gibi bir şeyle tehdit edilerek mal sahibinin akd-i bey'e mecbur olmasıdır ki bu beyi' fâsiddir. Iztırâr ile bey' mün'akid olmaz. **b)** Ya bir borcun bâr-i meşakkati, yahut aile infakının tazyiki altında ilcâ-yi zaruretle elindeki malını değer fiyatından noksanıyla satmaya mecbur olmaktır. Böyle bir zaruretin sevkiyle akdedilen bey'in ulemâ maa'l-kerâhe sıhhatiyle hükmetmişlerdir. Şu kadar ki böyle bir sebeple bâyi' muztar olarak malını satışa arzederse müşteriye mürüvveten terettüp eden vazîfe-i ahlâkıyye böyle bir düşkünün malını zebûnküşlük edip de değer pahasından aşağı boğup almak değil, belki malı âriyet olarak alıp eli genişlediği zaman ödemek üzere ve karz-ı hasen suretiyle bu zavallının ihtiyacını karşılamaktır; yahut eli genişleyene kadar muvakkat surette iştirâ etmek; yahut değer pahasıyla almaktır. Şu izahatımızla anlaşılmıştır ki bey'-i muztarda bey'in mânası şirâdır; hâl-i zarûrette malını satmaya arzeden kimsenin malını değer pahasından aşağı almanın menhî ve mekruh olduğudur.

3. Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde İbn Mes'ûd radıyallahu anhtan tahrîcine göre, İbn Mes'ûd, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin, "*Sudaki balığı iştirâ etmeyiniz! Çünkü bu iştirâ garardır*" buyurduğunu rivayet etmiştir.[380]

4. İmrân b. Husayn radıyallahu anhtan İbn Ebû Âsım'ın tahrîcine göre, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem sağılmazdan evvel mevâşînin göğsünde toplanan sütün, karnındaki ceninin, sudaki balığın, mezâmîn ve melâkīhin, habelü'l-habelenin, gararın bey'inden nehiy buyurmuştur.[381]

Bu hadisteki "mezâmîn" mazmûnun cem'idir. Mazmûn, aslâb-ı fuhuldeki yani erkeğin sulbündeki zürriyete ıtlak olunur. Melâkih de melkūhanın cem'idir. Ananın karnındaki zürriyetlerdir. Şu halde hadisteki وعن المضامين والملاقيح in mânası, gerek erkek hayvanların sulbündeki gerek dişi hayvanların karnındaki zürriyetlerin bey'i de nehyedilmiştir demektir.

Gerek bu mezâmîn ve melâkīhin bey‘i, gerek izahıyla meşgul bulunduğumuz Abdullah b. Ömer hadisindeki “habelü’l-habele”nin bey‘i, bey‘-i garar cümlesindendir; mechûl-i bey‘dir; menhîdir. Habelü’l-habele ki gebe hayvanın karnındaki cenini doğurup dişi olursa bu yavru büyüdükten sonra hâmil olacak da yavrunun yavrusu şimdiden satılmış ve alınmış olacak. Bu, mechûl-i mutlak içinde ve baştan başa hatarlı bir bey‘dir. Bu cihetle nehyedilmiştir.

Nevevî, bey‘-i garardan nehiy, bey‘a ait mesâil-i usûliyyeden bir asl-ı şer‘îdir; bu asla pek çok mesâil-i fer‘iyye tefrî‘ edilebilir diyor ki bunların bir kısmını yukarıda izah etmiş bulunuyoruz. Sonra Nevevî evrâk-ı düyûn ile ve meselâ veresiye pusula ve defterle bakkaldan parasız alınan eşyanın bey‘i, (bey‘-i muâtât)tır; bey‘-i garardan ma‘dûddur diyor.

Nevevî’nin bu çok garip ve müşkül olan ictihadlarını şârih Aynî şöyle tenkit ediyor:

EVVELÂ. Akdin sıhhati için semenin huzuru şart değildir. Belki matlup olan tesmiye-i semendir. Yani mebîin pahasının esnâ-i akidde zikir ve tesbit edilmesidir. Semen bu suretle mâlûm olduktan sonra semeni tecil ile de bey‘ sahih olur.

SONRA. Bey‘-i muâtât -ki, akdin sıhhatini ifade eden “aldım, sattım” gibi sîga-i akid tekellüm edilmeyerek fiilen teâtî ile olan bey‘dir.- Bu da sahihtir. Buna (bey‘-i teâtî) de denir, bey‘de icap ve kabulden maksad-ı aslî, tarafeynin terazisini izhardan ibaret olup buna delâlet eden mübâdele-i fiiliyye ile de bey‘ mün‘akid olur. Meselâ pazarlıksız ve lâkırdısız müşteri parayı verip ekmekçi de ekmeği ona verirse, bey‘ mün‘akid olur.

YİNE BÖYLE. Müşteri bedel-i ma‘rûfunu verip karpuzu alsa da bâyi‘ sükût etse, bey‘ mün‘akid olur.

YİNE BÖYLE. Müşteri buğday almak için buğdaycıya 5 lira verip ve “Şu buğdayı kaça satıyorsun?” dese, o da kilesi 1 lira demesi üzerine müşteri sükût ittikten sonra buğdayı istediğinde bâyi‘ “yarın veririm” dese ve aralarında icap ve kabul cereyan etmese, beyi‘ mün‘akid olur. Hatta ferdâsı günü buğdayın kilesi 1.5 liraya çıksa, bâyi‘ yine 1 liraya vermeye mecbur olur. Bilakis buğdayın pahası tenezzül etse müşteri evvelki fiyatla almaktan imtina edemez.

YİNE BÖYLE. Müşteri “Bu etin şurasından şu kadar kuruşluk tart!” demesi üzerine kasap da kesip tartsa, beyiʿ münʿakid olup müşteri almaktan imtina edemez.

YİNE BÖYLE. Müşteri bâyie gelse de bir kumaş parçasını semen-i muayyen ile iştirâ etse de “sattım, aldım” demeden parasını verse de kumaşı alsa, beyiʿ münʿakid olur.

Bu yolda misaller sayılamayacak derecede çoktur. Halkın çarşıda, pazarda teamülü hep bu suretle (beyʿ-i muâtât) üzere câridir. Teâtî ile beyʿin fesadına hükmetmek halkın muâmelâtının fesadına kāil olmaktır. Aynî’nin dediği veçhile Nevevî’nin yukarıdaki ictihadı şâyân-ı ittibâʿ ve iltifat değildir. Halk üzerine ağır bir yük tahmil etmektir.

BİR MÜHİMME. İzahı sadedinde bulunduğumuz İbn Ömer hadisindeki, كان الرجل يبتاع الجزور إلى أن تنتج الناقة ثم تنتج التي في بطنها cümlesi[382] râvi İbn Ömer tarafından حبل الحبلة yi tefsir sadedinde irat edilmiştir. Tîbî, “Bu tefsirin zâhirine nazaran mânası: Bir beyʿde semenin, nâkanın karnındaki ceninin doğmasına tecil ve taʿlik edilmesidir” demiştir ki, hakikaten إلى أن تنتج lafzından müstefâd olan bir taʿliktir. İmam Şâfiî’nin de muhtarıdır. Biz de tercümede bunu ihtiyar ettik. Eimme-i lugattan Ebû Ubeyde’den mervî olan bir mâna da vardır ki yukarıda bu mânayı “gebe bir hayvanın karnındaki yavrusunun dişi doğması, sonra büyüyüp gebe olması ve bunun satılmasını” suretinde tasvir ettik. Bu da ehl-i lugatın muhtarıdır. Birinci mânaya göre, semen-i beyʿi meçhul bir zamana taʿliktir. İkinci mânaya göre de beyʿ-i maʿdûmdur. Her ikisi de beyʿ-i garardan maʿdûd olup menhîdir.

---

[378] عن أبي سعيد رضي الله عنه قال نهى رسول الله صلى الله عليه وسلم عن شراء ما في بطون الأنعام حتى تضع وعما في ضروعها إلا بكيل وعن شراء العبد وهو آبق وعن شراء المغانم حتى تقسم وعن شراء الصدقات حتى تقبض وعن ضربة القانص (أخرجه ابن ماجه)

{İM2196 İbn Mâce, Ticârât, 24. İbn Mâce rivayetinde “القانص” ifadesinin yerine “الغائص” ifadesi yer almaktadır.}

379 عن علي رضي الله عنه أنه قال نهى النبي صلى الله عليه وسلم عن بيع المضطر وبيع الغرر وبيع الثمرة قبل أن تدرك

380 عن ابن مسعود رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم لا تشتروا السمك في الماء فإنه غرر.

{HM3676 İbn Hanbel, I, 388.}

381 عن عمران بن حصين رضي الله عنه أن النبي صلى الله عليه وسلم نهى عن بيع ما في ضروع الماشية قبل أن تحلب وعن بيع الجنين في بطون الأنعام وعن بيع السمك في الماء وعن المضامين والملاقيح وحبل الحبلة وعن بيع الغرر [أخرجه ابن أبي عاصم]

{Temel hadis kaynaklarında tespit edilemeyen rivayeti Aynî, İbn Ebû Âsım’ın “*Kitâbü’l-Büyû*‘”undan nakletmiştir. Bkz: Aynî, *Umde*, XI, 264.}

382 {B2143 Buhârî, Büyû‘, 61.}

997

•.•.•

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ مَنِ اشْتَرَى غَنَمًا مُصَرَّاةً فَاحْتَلَبَهَا فَإِنْ رَضِيَهَا أَمْسَكَهَا وَإِنْ سَخِطَهَا فَفِي حَلْبَتِهَا صَاعٌ مِنْ تَمْرٍ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin, (Her kim sütü sağılmayıp göğsünde biriktirilen koyunu iştirâʿ edip sağar [da hiyleye vâkıf olur]sa [müşteri muhayyerdir:] bu hale razı olursa koyunu alıkoyar, razı olmazsa [reddeder.] Koyunu sağması [mukabili]nde 1 sâʿ da hurma verir) buyurdu dediği rivayet edilmiştir. {B2151 Buhârî, Büyûʿ, 65.}

İZAHI

Bu hadisi, Ebû Dâvûd da "Büyûʿ" bahsinde tahrîc etmiştir. **Ganem** (غنم) lafzı ism-i cinstir. Koyunun erkeğine de, dişisine de şâmildir. Hayvan sağılıp da sahibine red ve iade edildiği takdirde sağılan süt mukabilinde 1 sâʿ hurma verilmesi yalnız musarrât olan koyuna has değildir. Şârih Kirmânî'nin beyanına göre deve, sığır gibi eti yenilen her hayvana şâmildir. Me'kûlü'l-lâhm her sağım hayvanı böyle sütü birkaç gün sağılmayıp göğsünde biriktirilerek hile ile satılır da müşteri sağdıktan sonra beğenmeyip iade ederse, bunlarda da birlikte 1 sâʿ hurma vermesi vâcip olur. Tasriyeden nehiy ve hıyarın sübûtu cihetine gelince, bu nehy ile hıyarın, eti yenilen ve yenilmeyen bütün hayvanata şümulü vardır.

Müslim Şerhi'nde Nevevî, 1 sâʿ hurmanın reddini hilâf-ı usûl buluyor ve "Gayrin malı itlâf edildiğinde eğer telef edilen mal mislî ise bir misli sahibine iade edilir, mislî değilse malın kıymeti takdir edilerek verilir. Fakat burada sütün yerine cinsinin gayri hurma verilmesi hilâf-ı usuldür" diyor ki bu mütalaa, aynıyla Hanefî mezhebinin mahsûl-i ictihâdıdır.

Bu 1 sâ‘ hurma, hadisin zâhirine nazaran musarrât mukabilindedir; ister sağılan bir koyun olsun, ister ziyade olsun. Çünkü ganem lafzı yukarıda bildirdiğimiz veçhile ism-i cinstir. Aza, çoğa şümulü vardır. Bu cihetle İbn Abdülberr'in bu hadis ile amel eden ulemâdan, şârih İbn Battâl'ın ekser-i ulemâdan, İbn Kudâme'nin Şâfiî, Hanbelî ve birçok Mâlikî ulemâsından nakillerine göre bunlar, "Sağılan bütün hayvanların sütüne mukabil 1 sa‘ hurma verilir" demişlerdir. Bu hükümdeki garabete mebnî Mâzerî, "Bin koyunun sütünü itlâf etmenin tazminini, bir koyunun sütünü itlâf etmenin tazmini gibi addetmek, biri de, bini de bir zamana tâbi‘ tutmak haksız bir ictihaddır" diyor.

Şârih Aynî *Umdetü'l-kārî'de* bu mâlûmatı verdikten sonra, işte Hanefî mezhebi bu nevi teassüflerden tamamıyla müstağnîdir; Hanefîler'e göre, musarrât olan hayvan, sağıldıktan sonra sahibine reddedilmez. İmam Ebû Hanîfe'den rivayet edilen iki kavilden birine göre müşteri, noksan ayıp ile sâhib-i mala rücû‘ eder.

998

•.•.•

وَعَنْهُ ﵁ أَنَّهُ سَمِعَ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ إِذَا زَنَتِ الْأَمَةُ فَتَبَيَّنَ زِنَاهَا فَلْيَجْلِدْهَا وَلَا يُثَرِّبْ ثُمَّ إِنْ زَنَتْ فَلْيَجْلِدْهَا وَلَا يُثَرِّبْ ثُمَّ إِنْ زَنَتِ الثَّالِثَةَ فَلْيَبِعْهَا وَلَوْ بِحَبْلٍ مِنْ شَعَرٍ.

TERCÜMESİ

Yine Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğunu işittim dediği rivayet edilmiştir. Bir câriye zina eder de zina ettiği (beyyine ile veya gebelikle ya da ikrar ile) tebeyyün ederse, efendisi onu celd edip kamçılasın, fakat kavlen levm edip ayıplamasın! Sonra yine zina ederse, efendisi onu (yine) kamçı ile döğsün, fakat ayıbını yüzüne vurup eza etmesin! Sonra bu câriye üçüncü bir zina daha ederse efendisi onu (ayıbını beyan ederek) kıldan (mâmul) bir ip (pahası) ile bile olsa (istihbâben) satsın! {B2152 Buhârî, Büyû‘, 66.}

İZAHI

Buhârî gibi Müslim de bu hadisi *Sahîh*'inde, Nesâî de "Hudûd" bahsinde tahrîc etmişlerdir. Buhârî'nin bu hadise ait babının unvanı, "zinakârlığı itiyat eden bir abdin bu fenalığı müşteriye beyan edilerek satılmasının cevazı" suretindedir. Bu hadisten evvel de Buhârî bu unvanında meşhur Kādî Şüreyh'ten[383] إن شاء رد من الزنا "Zinakâr bir câriyeyi, müşteri dilerse bu ayıbından dolayı sahibine reddeder" suretinde, büyük kadının bir hükmünü ta'lîkan rivayet ediyor.

Buhârî'nin bu ta'likini Saîd b. Mansûr, isnâd-ı sahîh ile ve İbn Sîrîn tarikiyle şöyle rivayet etmiştir: Birisi bir bâyi'den bilmeyerek fâcire bir câriye iştirâ etmiş. Sonra fücûruna muttali olarak Kādî Şüreyh'e arz-ı husumet etmekle müşârün ileyh hazretleri yukarıdaki hükmü vermiştir. Hanefîler'e göre zina, câriye hakkında bir ayıptır. Fakat köle hakkında ayıp değildir. Çünkü câriyeye mâlik olmaktan gaye istifraş ve tevliddir, zina ise bu gayeyi muhildir. Köleden gaye ise yalnız istihdamdır. İmam Muhammed *Emâlî*'sinde, "Bir câriye-i bâliğa, efendisi yanında iken zinakârlık eder de satarsa, müşterinin bu fâcire câriyeyi hakk-ı reddi vardır, velev ki müşteri yanında böyle bir münasebetsizlikte bulunmasa bile!" demiştir ve sebep olarak da bu câriyenin seyyiât-i sâbıkasından mütevellid âr ü hayâsının evlâda lühûkunu göstermiştir.

Şârih Hattâbî bu Ebû Hüreyre hadisine şöyle mâna veriyor: "Bir câriye zina eder de zina ettiği tebeyyün ederse, efendisi onu ta'yîb ve tevbîh ile iktifa etmesin, ona kamçı ile had vursun!..." Buhârî şârihleri takdîmen birinci mânayı bildirdiklerinden, tercümede onu tercih ettik.

Bu hadisin zâhirinden, câriyeye efendisinin ikāme-i had edebileceği anlaşılıyor ki İmam Mâlik, Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel'in mezhebi böyledir. İmam Ebû Hanîfe'ye göre celdi ve haddi ikame munhasıran devletin hakkıdır, ta'zîr böyle değildir. Ferdin de hakk-ı ta'zîri vardır.

Buhârî'nin bu tarîk-i rivayetinde celdin adedi zikredilmemiştir. Nesâî'nin rivayetinde bunun elli kamçı olduğu bildiriliyor. Nesâî'nin rivayetine göre, birisi Resûl-i Ekrem'e geliyor, "Yâ Resûlellah! Câriyem zina eyledi ve zinası tebeyyün etti" diyor. Resûl-i Ekrem, "*Elli kamçı vur!*" buyuruyor. Sonra bu adam Resûl-i Ekrem'e yine geliyor. "Bu câriye bu fenalığa avdet etti ve zinası tebeyyün etti" diyor. Resûl-i Ekrem, "*Elli kamçı vur!*" buyuruyor. Üçüncü defa geliyor, zinakârlığını ve sübûtunu arzediyor. Resûl-i Ekrem bu defa, "*Artık şimdi bu yaramaz câriyeyi kıldan bükülmüş âdi bir ipe olsa da sat!*" buyurmuştur.[384]

---

383 Kādî Şüreyh: İbn Hâris el-Kindî, Ebû Ümeyye el-Kûfî'dir. Yemen'de ikamet eden evlâd-ı Fürs'ten olduğu rivayet edilmiştir. (Muhadramûndandır; Asr-ı saâdet'e yetiştiği halde Resûl-i Ekrem'e mülâki olmak müyesser olmamıştır. İbtida Hazret-i Ömer tarafından Kûfe'ye kadı nasbedilmiş, sonra Osman ve Ali radıyallahu anhümâ ile Benî Ümeyye'nin hilâfetleri zamanında vazifesinde ibka edilerek bilâfasıla altmış sene Kûfe'de kadılık etmiştir. Daha sonra Haccâc'ın Kûfe valiliği zamanında arzû-yı zâtîsiyle çekilmiştir. Şârih Aynî sâhib-i tercemenin 98 tarihinde vefat ettiğini bildiriyor. *Hulâsa*'da Muhammed b. Nümeyr'den esahh-ı rivayet olarak 80 tarihinde vefatı rivayet ediliyor. Vefatında 110 veya 120 yaşında idi. Şüphesiz ki Kādî Şüreyh tâbiî ulemâsının en yükseklerinden idi. Zekâ ve fetâneti hakkında pek çok nevâdir menkuldür. Nâm-ı bülendi İslâm tarih-i kazâsının sernâme-i mefâhiridir. Birçok hükmü âdâb-ı kazânın birer enmûzeci olmuştur. Şa'bî, "Kādî Şüreyh kazâ âleminin en yüksek bir simasıdır" diyor. İbn Husayn'ın rivayetine göre, bir kere Kādî Şüreyh iki kişi arasındaki bir davayı rü'yet edip de bunlardan birisi aleyhine hükmedince bu küstah herif, "Bu hükmün nereden geldiğini bilirim" diye ağır bir târizde bulunması üzerine çok zeki olan Kādî Şüreyh, "Allah râşîye de mürteşîye de yalancı ve müfterîye de lânet etsin!" cevabıyla bu yalancı küstahın yalanını yüzüne vurmuştur.

Hazret-i Ali'nin hilâfeti zamanında müşârün ileyh hazretlerinin huzurunda birçok muhakemesi vardır. Bu hükümler Buhârî'nin *Sahîh*'inde ve diğer hadis ve fıkıh kitaplarında muharrerdir. Buhârî'nin "Hayz" bahsinde ta'lîkan rivayet edip, Dârimî'nin vaslettiği bir haberini numune olarak naklediyoruz: Bir kere Hazret-i Ali'ye bir kadın gelerek zevcinin kendisini boşadığından şikâyet ettiği sırada, bir ayda üç defa hayız gördüğünü söylüyor. Bunun üzerine Hazret-i Ali, Kādî Şüreyh'e, "Haydi şunların arasında hükmet bakayım!" diyor. Kādî Şüreyh, "Yâ emîre'l-mümininîn! Siz burada bulunurken ben nasıl hükmederim?" demesi üzerine halife hazretleri tekrar, "Hükmet!" diye emretmiş ve Kādî Şüreyh, "Bu kadının havass-ı ailesinden dinine itimat edilir bir kadın gelir de, 'evet, bu kadın bir ayda üç defa kirlenir ve her defasında temizlenip namazını kılar' diye şehâdet ederse müddeî kadının iddiası kabul ve tasdik olunur" demiş. Ali radıyallahu anh, "Kalûn" diye tasdik etmiştir ki, bu kelime Rum lisanında tahsin ve takdire mevzudur (*Hulâsa,* 140; *Umdetü'l-kārî*, II, 137).

384 روى النسائي أن رجلا أتى النبي صلى الله عليه وسلم فقال: إن جاريتي زنت و تبين زناها قال: أجلدها خمسين ثم أتاه فقال: عادت وتبين زناها. قال: أجلدها خمسين ثم أتاه فقال: عادت. قال: بعها ولو بحبل من شعر.

{Nesâî, *el-Kübrâ*, VI, 454, no: 7215. Kaynakta yer alan rivayette, Hazret-i Peygamber adama, üçüncü seferde de elli değnek vurmasını, dördüncü sefer aynı sebeple geldiğinde ise cariyeyi satmasını emrediyor.}

999

•.•.•

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ ﵄ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ لَا تَلَقَّوُا الرُّكْبَانَ وَلَا يَبِيعُ حَاضِرٌ لِبَادٍ فَقِيلَ لِابْنِ عَبَّاسٍ مَا قَوْلُهُ لَا يَبِيعُ حَاضِرٌ لِبَادٍ قَالَ لَا يَكُونُ لَهُ سِمْسَارًا.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radıyallahu anhümâdan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin, (Alıcılar [metâ] râkiplerini [ve hâmillerini pazar haricinde] karşıla[yıp iştirâ ede]mezler. Hiçbir şehrî de bedevî hesabına [malını] satamaz) dediği rivayet edilmiştir. (Tâbiî râvi Tâvûs tarafından) İbn Abbas'a, "Şehrî, bedevî hesabına malını satamaz, kavlinin mânası nedir?" diye sorulmuş da, İbn Abbas, "Şehrî, bedevîye simsarlık edemez!" diye cevap vermiştir. {B2158 Buhârî, Büyû', 68.}

İZAHI

Buhârî bu hadisi buradaki gibi "İcâre" bahsinde de tahrîc etmiştir. Müslim ile Ebû Dâvûd "Büyû' "da, Nesâî ile İbn Mâce de "Ticâret" babında rivayet etmişlerdir. Hadisin *Buhârî*'deki babının unvanı, "Şehrînin Bedevî Hesabına Malını Ücretsiz Bey'i, Ona Muaveneti, İrşad ve Nasihati Câiz midir?" suretindedir. İmam Buhârî'nin bu nam ile yeni bir bab açmasının sebebi yukarıda şehrînin ücretle simsarlık ve dellâllik ederek bedevî malını satmasının menhî olduğu 994 numara ile tercüme ettiğimiz Ebû Hüreyre hadisinde geçmişti. Ona mukabil burada ücretsiz muavenetle irşad ve nasihat etmesinin cevazını bildiriyor. İzah etmekte bulunduğumuz İbn Abbas hadisini de sevkederek isbât-ı müdeâ ediyor. Binaenaleyh hâzırın bâdîye delâletini nehiy, ücretle ve simsarlık, dellâllik suretiyle delâlete münhasır oluyor.

Buhârî bu babda Atâ b. Ebû Rebâh'ın da şehrînin bedevî malını satmasına ruhsat verdiğini ta'lîkan rivayet ediyor.

İzahıyla meşgul bulunduğumuz bu İbn Abbas hadisi ehl-i rivayet arasında "telâkkî-i rükbân hadisi" denmekle mâruftur. Hadisteki "simsar" dellâl demektir. Fi'l-asıl simsar, kayyim ve hâfız mânasına olup sonra bey' ü şirâda ücretle gayre delâlet ve vesâtet mânasında istimal edilmiştir. Simsar delâleti ile satış menhî olduğu halde bir mal hilâf-ı nehiy satılırsa, şârih Kirmânî maa't-tahrîm bey' sahihtir diyor. İmam Ebû Hanîfe, müteâkıdeynden birisi zarar görmezse, simsar delâletiyle satışı tecviz etmiştir.

Hadisteki لا تلقوا ولا يبيع lafızları nefiy suretinde vârit olmuş nehiylerdir ve daha beliğdir.

NASİHAT

Bu babda Buhârî ta'lîkan da, إذا استنصح أحدكم أخاه فلينصح له "*Sizin biriniz mümin kardeşinden öğüt almak dilediği zaman şevâib-i fesaddan ârî olarak ona nasihat etsin!*"[385] hadisini rivayet etmiştir ki, bu itibar ile şehrînin bedevîye delâleti kerahatsiz bir cevâz-ı şer'î halinde kalmıyor, belki mütehattim bir vazife halini alıyor.

Buhârî'nin bu ta'lîkini Ahmed b. Hanbel *Müsned*'inde vaslederek a'lâm-ı tâbiînden Atâ b. Sâib tarikiyle Hakîm b. Ebû Yezîd'den, {onun da babasından naklettiğine göre, babası} şöyle rivayet etmiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "*Nâsı alışverişlerinde kendi hallerine bırakınız! Cenâb-ı Hak insanları birbirinden merzûk ve müstefit eder. Ne zamanki bir kişi öbüründen öğüt almak isterse esirgemesin, ona nasihat etsin!*" buyurmuştur.[386]

Ebû Dâvûd'un da *Sünen*'inde Sâlim el-Mekkî tarikiyle gelen rivayetinde, bir a'râbî sütünü satmak için Talha b. Ubeydullah[387] radıyallahu anha müracaat etmiş. Talha hazretleri, "Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şehrînin bedevî namına malını satmasını nehyetmiştir. Fakat sen şimdi çarşıya git, bak malını kim almak isterse ve ne fiyat verirse gel; benimle müşavere et; ben sana satmanı emrederim yahut satma derim!" buyurmuştur.[388]

Buhârî bu babında samimi nasihat etmenin ve hayırhah olmanın lüzum ve vücûbunu teyit için Cerîr b. Abdullah el-Becelî radıyallahu anhın bir hadisini de rivayet ediyor. Bu hadisinde Cerîr, "Ben Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme لا إله إلا الله محمد رسول الله "Lâ ilâhe illallah Muhammedü'r-resûlullah" mazmûn-ı münîfine şehâdet etmek, namaz kılmak, zekât vermek ve her müslümana nasihat etmek, samimi bir hayırhah olmak üzere biat ettim" demiştir.[389]

Bu hadîs-i şerifte nasihatin kelimeteyn-i şehâdeteyn ile namaz ve zekât gibi vâcibât-ı dîniyye ile bir arada zikredilmiş bulunması nazar-ı şâri'de ne derece yüksek bir mevkii haiz olduğunu vâzıhan gösterir. Bundan başka biatın, umûr-ı İslâmiyye'nin muazzamâtı üzerine icra edilmesi de nasihat ve hayırhahlılığın müstesna mevkiini göstermeye kâfidir. Bu ehemmiyete mebnî Buhârî "Kitâbü'l-Îmân"da da müstakil bir bab açmıştır.

Buhârî bu müstakil babında unvan olarak, الدين النصيحة لله ولكتابه ولرسوله ولأئمة المسلمين وعامتهم "*Dinin kıvamı ve en mühim erkânı: Allah'a ve Kur'an'ın Kelâmullah olduğuna iman, Resûlullah'ın nübüvvetini tasdik, ülü'l-emre itaat, bütün müslümanlara hayırhahlıktır*"[390] hadîs-i şerifini sevketmiştir. Müslim'in, Ebû Dâvûd'un Nesâî'nin Temîm ed-Dârî'den mevsûlen rivayet ettikleri bu hadisi ehl-i ilim, medâr-ı İslâm olan dört hadisten[391] birisi addetmişlerdir ki, dîn-i İslâm'ın dörtte birisi demektir. Buhârî'nin bu hadisi müsneden tahrîc etmeyerek Müslim'den ve diğer eimme-i hadîsten ayrılması bu hadisin Temîm ed-Dârî'den gelen meşhur rivayet tarikinde Süheyl b. Ebû Sâlih'in bulunmasıdır ve bu senedle rivayet, Buhârî'nin şartına uymadığındandır. Buhârî *Târîh*'inde de işaret ettiği veçhile Süheyl'in zaaf îrâs ettiği bir senedle mevsûlen rivayet etmeye ta'liki tercih etmiştir.

NASİHATİN MEDLÛL-İ LUGAVÎSİ

Gerek Mâzerî'ye gerek diğer ehl-i lugata göre nasihat, gışşin nakîzi olarak müsta'meldir. Balı mumundan ayırıp tasfiye etmekten müştaktır. Sözü, gıllügıştan tasfiye, balı mumundan tasfiyeye teşbih edilmiştir. Binaenaleyh lugaten nasihat, gönülden gıllügışı çıkararak nasihat edilen kimsenin hayr ü saâdetini samimiyetle arzu ve temenni etmektir. Bu mâna, kavlen nasihattir ki örfümüzde bu suretle müsta'meldir. Şeriat örfünde nasihat ise yalnız kavlen bir hayırhahlık değildir. Temîm ed-Dârî'nin rivayetkerdesi olan, "*Dinin kemali, hassaten nasihattir*"[392] hadîs-i şerifindeki nasihat ef'âl-i hayriyyeye de şâmildir. Her hayır söz ve hayır iş nasihattir. Şârih Hattâbî, nasihat lafzı, felâh lafzı gibi geniş bir ibare ile eda edilen vâsi' bir mânayı bu iki veciz kelime ifade eder. Bu cihetle bu kelimeler,"vecîzü'l-esmâ"dan ma'dûddur diyerek Temîm ed-Dârî hadisini cümle cümle izah ediyor ki tercümemiz bundan mülhemdir.

CERÎR'İN DİĞER BİR HADİSİ. Buhârî "Din nasihattir" babında Cerîr b. Abdullah el-Becelî'nin şöyle bir hadisini daha tahrîc ediyor: Basra Valisi Mugīre b. Şu'be radıyallahu anhın vefat ettiği gün Cerîr hazretleri (merkez-i hilâfete uzak bir yerde halkın hükümet mümessilinden âzâde kalarak fena bir harekette bulunmaları ihtimaline mebnî) hemen minbere çıkıp Allah'a hamdüsenâ ettikten sonra, "Ey cemaat! Başınıza bir emîr gelinceye kadar gönüllerinize Allah korkusu hâkim olsun! Ol Allah ki birdir, O'nun şeriki yoktur. Size vakar ve sükûnet tavsiye ederim. Emîriniz hemen geliyor" diye nasihat etmiş, sonra, "Vefat eden emîriniz Mugīre için Allah Teâlâ'dan afv ü mağfiret dileyiniz! Zira Mugīre affı çok severdi" demiştir. Daha sonra Cerîr (emmâ ba'dü) fasl-ı hitâbıyla, "Ey cemaat! Ben Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme gelip, 'Yâ Resûlellah! Müslüman olmak üzere sana biat edeceğim' dedim. Resûl-i Ekrem bana her müslümana temiz kalp ile hayırhah olmayı da şart etti. Ben de bu şart üzerine biat ettim" demiş ve nihayet Cerîr hazretleri (Mescid-i Harâm tarafına işaret ederek) "Şu mescidin rabbine yemin ederim ki ben sizin nâsıhınız ve hayırhahınızım" demiş ve istiğfar edip minberden inmiştir.[393]

Cerîr b. Abdullah irtihâl-i nebevîden sonra ibtidâ Kûfe ve Basra'da ihtiyâr-ı ikāmet edip sonra Kirkisiya'ya[394] gelerek 51 tarihinde orada vefat etmiştir. Mugīre b. Şu'be 50 tarihinde vefat ettiğine göre aralarında bir sene fâsıla bulunuyor demektir.[395] Cerîr, irtihâl-i nebevîden kırk gün evvel müslüman olmuştur. Melîhü'l-vecih bir zat olduğundan, "Muhammed ümmetinin Yûsuf'u" diye anılırdı. Cerîr'in terceme-i hâlinde Taberânî'nin beyanına göre, Cerîr'in kölesi bir kere 300 dirheme bir at almıştı. Cerîr sâhib-i malın aldandığına kani olarak gitmiş ve yeni pazarlık yaparak 800 dirheme çıkarıp parayı vermiştir. Verirken yine bu hadisi rivayet ederek, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bana, her müslümana hayırhah olmamı emretti" demiştir (*Aynî*, I, 376).

---

385 {Buhârî, Büyû', 68 (bab başlığı).}

386 روى أحمد من حديث عطاء بن سائب عن حكيم بن أبي يزيد عن أبيه قال حدثني أبي قال رسول الله صلى الله عليه وسلم دعوا الناس يرزق الله بعضهم من بعض فإذا استنصح الرجل الرجل فلينصح له [عمدة القاري]

{HM15534 İbn Hanbel, III, 418.}

387 Talha b. Ubeydullah aşere-i mübeşşereden kadîmü'l-İslâm bir sahâbîdir. Künyesi Ebû Muhammed el-Medenî'dir. İlk evvel İslâm'a dahil olan sekiz sahâbîden biri Talha hazretleri idi. Hazret-i Ömer'in, vefatında halife intihabı için tayin ettiği altı kişilik şûrâ heyetinde Talha da dahil idi. Bedir sırasında bir vazife ile Şam'a i'zâm buyurulmuş olduğundan bulunmadığı halde taraf-ı risâletten Talha'ya da ganimet sehmi ayrılmıştır. Uhud Harbi'nde pek şiddetli beliyyeye duçar olmuştur. Kays b. Hâzım'ın rivayetine göre, Uhud günü Resûl-i Ekrem'i muhafaza için kendini tehlikeye koyup bir kolu çolak olmuştur. Taraf-ı risâletten kendisine "Talhatü'l-Hayr, Talhatü'l-Cûd, Talhatü'l-Feyyâz" tesmiye buyurulmuştur: Cemel Vak'ası'nda şehîden irtihal etmiştir. Kendisinden 38 hadis rivayet edilip bunlardan bir hadisinde Buhârî ile Müslim ittifak etmişlerdir. İki hadisini Buhârî, üç hadisini de Müslim münferiden rivayet etmişlerdir (*Hulâsa*, 152).

388 روى أبو داود من طريق سالم المكي أن أعرابيا حدثه أنه قدم بحلوبة له على

طلحة ابن عبيد الله فقال له إن النبي صلى الله عليه وسلم نهى أن يبيع حاضر لباد ولكن اذهب إلى السوق وانظر من يبايعك فشاورني حتى آمرك وأنهاك [عمدة القاري]

{D3441 Ebû Dâvûd, Büyû' (icâre), 45.}

389 {B2157 Buhârî, Büyû', 68. Rivayette zekat vermenin ardından "(والسمع والطاعة) işitmek ve itaat etmek" ifadesi yer almaktadır.}

390 {Buhârî, Îmân, 42 (bab başlığı).}

391 وعد بعضهم منها (إنما الأعمال بالنيات) و (من حسن إسلام المرأ تركه ما لا يعنيه) و (لا يؤمن أحدكم حتى يحب لأخيه ما يحب لنفسه).

{B1 Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1; T2317 Tirmizî, Zühd, 11; B13 Buhârî, Îmân, 7.}

392 {M196 Müslim, Îmân, 95.}

393 عن جرير بن عبد الله رضي الله عنه يقول يوم مات المغيرة بن شعبة قام فحمد الله وأثنى عليه وقال عليكم باتقاء الله تعالى وحده لا شريك له والوقار والسكينة حتى يأتيكم أمير فإنما يأتيكم الآن ثم قال استعفوا لأميركم فإنه كان يحب العفو. أما بعد فإني أتيت النبي صلى الله عليه وسلم. قلت: يا رسول الله! أبايعك على الإسلام. فشرط علي والنصح لكل مسلم. فبايعته على هذا. ورب هذا المسجد إني لناصح لكم ثم استغفر ونزل [رواه البخار ي في باب قول النبي صلى الله عليه وسلم الدين النصيحة]

{B58 Buhârî, Îmân, 42.}

394 Fırat sahilinde eski bir kasaba olup evâil-i İslâm'da mâmur iken sonra harap olmuştur.

395 Mugīre b. Şu'be duhât-ı Arap'tandır. Uzun zaman Basra ve Kûfe'de valilik etmiştir. İbtidâ Hazret-i Ömer tarafından tayin olunup sonra Hazret-i Osman azletmişti. Muâviye zamanında Mısır ve Mağrib'e Amr b. Âs, oğlu Abdullah da Kûfe ve Basra'ya vali tayin edilmeleri üzerine dâhi Mugīre Muâviye'ye, "Bir aslanın iki çenesi arasına ne cesaretle giriyorsun?" diye Muâviye'nin vehmini gıcıklayarak Basra ve Kûfe valiliklerini yakalamış ve Basra'da vefat etmiştir.

1000

•.•.•

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لَا يَبِيعُ بَعْضُكُمْ عَلَى بَيْعِ بَعْضٍ وَلَا تَلَقَّوُا السِّلَعَ حَتَّى يُهْبَطَ بِهَا إِلَى السُّوقِ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radıyallahu anhümâdan rivayet olunduğuna göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "Bir metâı bazınızın bey' etmesi üzerine diğer bazınız bunu bey' edemez. Siz, (rükbânın pazara getirdiği) satılık eşyayı da pazara getirilinceye kadar (yolda) karşılayamazsınız!" buyurmuştur. {B2165 Buhârî, Büyû', 71.}

İZAHI

Bu hadisi, Müslim ile Ebû Dâvûd "Bey'" bahsinde, Nesâî ile İbn Mâce de "Ticâret"te tahrîc etmişlerdir. Bu babın unvanı "Rükbânı Telâkkiden Nehy"e dairdir. Telakkī-i rükbân, erzak ve eşyâ-yı ticâriyye râkip ve hâmillerini pazar mahallerine gelmezden evvel yolda karşılamaktır. Ashâb-ı emvâli böyle pazar haricinde karşılamak, pazara gelip enzâr-ı âmmeye arzedilmeden evvel bunları önleyip boğmak gayesine mâtuftur ki bundan bâyi' mutazarrır olduğu gibi âmmenin hukuku da ziyâa uğradığından, taraf-ı risâletten nehyedilmiştir.

Buhârî *Sahîh*'inde bu unvanda telakkī-i rükbân hakkındaki kendi hüküm ve ictihadını da izhar ederek, "Erzak ve eşyâ-yı ticâriyye hâmillerini karşılayan kimsenin akdi merduddur, bâtıldır. Çünkü bu hud'akâr adam bu yolda istikbalin menhî olduğunu biliyorsa, peygamberin yasağına karşı isyan etmiş demektir, günahkârdır. Rükbânı istikbal, hiç şüphesiz bey'de hud'akârlıktır, hud'a ise haramdır, câiz değildir"[396] diyor.

Buhârî telakkī-i rükbân hakkındaki bu ağır ictihadıyla mezheb-i Zâhirî'ye meyletmiş bulunuyor. Şârih İbn Hacer *Fethu'l-bârî*'de, "Bu yolda bir bey'i Buhârî'nin merduddur, bâtıldır demesi, nehyin fesadı iktiza etmesi zannına mebnîdir. Fakat muhakkikīne göre bey'in fesad ve butlânı, yalnız nehyin nefs-i akde teveccühü halindedir. Yoksa nefs-i akdin haricinde bir emre teveccühü erkân-ı bey'den hiçbir şeyi ihlâl etmez, binaenaleyh bey' de sahih olur" diyor. Şârih Aynî de *Umdetü'l-kārî*'de takip ederek, "Bu muhakkikīn hiç şüphesiz eimme-i Hanefiyye'dir. Büyûa dair nehiylerde Hanefîler tarafından kabul edilen esâs-ı ilmî, nusûsta vârit olan nehiy, nefs-i akde teveccüh etmedikçe maa'l-kerâhe bey'in sıhhatidir. Hanefîler'in bu aslına pek çok mesâil-i şer'iyye teferrû' eder ki bunların mahall-i tafsîli fürû-i fıkha ait kitaplardır" diyor.

İbn Hazm ez-Zâhirî, sûret-i mutlakada telakkīnin hurmetine kāil olmuştur. İbn Münzir de şöyle izah etmiştir: İştirâ kastıyla yolda emvalin istikbalini Mâlik, Leys b. Sa'd, Evzâî kerih addetmişlerdir. İmam Mâlik, "Satılık emval pazara vâsıl olmadıkça istikbal câiz değildir. Pazara gelmezden evvel satılan bir malda ehl-i sûkın hakk-ı iştirakleri vardır, dileyen iştirak eder" demiştir.

İmam Şâfiî'ye göre, pazara gelen malı karşılamak isâettir. Böyle karşılanarak alınan bir malın sahibi, pazara geldikten sonra yolda akdedilen bu bey'i infaz veya reddetmekte muhayyerdir. Şâfiî hazretleri, "Bu müstakbiller, ashâb-ı sil'i yolda karşılayarak pazarda mal çokluğundan, fiyatların düşüklüğünden bahsetmek itiyadındadırlar, mekkâr, hilekâr kimselerdir" diyerek Ebû Hüreyre'nin, "*Mal sahibi çarşıya gelince muhayyerdir*"[397] hadisi ile istidlâl ediyor.

İmam Ebû Hanîfe ile ashabı, metâı istikbalin memleket piyasasına ve dolayısıyla halka muzır olup olmadığına nasb-ı nazar etmişlerdir. Sâdât-ı Hanefiyye "Eğer telakkī, memleket piyasasına ve halkına zarar vermezse, telakkīde bir beis yoktur, eğer zarar verirse telakkī mekruhtur" demişlerdir. Umumiyetle Kûfe fukahası Abdullah b. Ömer radıyallahu anhümânın meâli bervech-i âtî hadisiyle ihticâc etmişlerdir. İbn Ömer, "Biz, Asr-ı saâdet'te erzak kafilelerini karşılar, bunlardan erzak iştirâ ederdik. Sonra Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem yiyecek metâı pazar mahalline getirilinceye kadar erzakın yolda istikbali ile alım ve satımını menetti."[398]

Tahâvî bu İbn Ömer hadisini rivayet ettikten sonra, "Bu hadis telakkīnin mubah olduğuna delâlet eder. İbn Ömer'den başkalarının rivayetlerinde ise telakkī ve istikbâl-i metâ'dan nehiy vardır. Şimdi bize düşen vazife, bu iki mütezad görülen rivayetin masrıf ve mahmillerini tayin ederek bu tezadı kaldırmaktır" diyerek nehiy ve ibâha ifade eden haberleri şöyle telif ediyor: İstikbâl-i metâ'dan nehyeden nusûs, çarşıda ticarethanesi olup da kutta-ı tarîk gibi kârbân karşılamayı ticarî şerefine yakıştıramayarak başkalarının metâ istikbalinden zarar görenlerin bulunduğu vaziyete masruftur. İbâha ifade eden İbn Ömer hadisi de metâı istikbalden başkalarının zarar görmediği ahvale sarfolunur diyor.

Tahâvî devamla diyor ki: Menhî olan istikbal ile bir bey' akdedilirse bu da sahih ve muteberdir. Buna da delil, Ebû Hüreyre'nin şu hadisidir: "*Ashâb-ı metâı yolda karşılamayınız! Bununla yolda bir bey' akdedilirse, bâyi' pazar mahalline geldiğinde muhayyerdir; dilerse bu akdi kabul dilerse reddeder*" buyurulmuştur.[399] Bu hadiste nehiy ile beraber bâyi' için bir hıyar kabulü şüphesiz bu akdin sıhhatine delâlet eder. Çünkü hıyar, ancak akdin sıhhati halinde tahakkuk eder. Şayet fâsid olursa hem bâyi', hem müşteri bey'i feshe icbar olunurlar. Şârih Aynî, Ebû Hüreyre'nin bu hadisinin Müslim, Ebû Dâvûd, Tahâvî tarafından tahrîc edildiğini, bundan evvelki İbn Ömer hadisini de Müslim ile Tahâvî'nin rivayet ettiğini bildiriyor.

Görülüyor ki telakkī-i rükbânın şer'î vaziyetini ifrad ve tefrite düşmeyerek ve en sahih rivayetlere istinat ederek tetkik eden eimme-i Hanefiyye'dir. Sair eimme-i kirâmın ve bilhassa müellifimiz İmam Buhârî'nin وإن بيعه مردود لأن صاحبه عاص آثم "Rükbânı karşılayarak vâki olan bey' merduddur, bâtıldır; sahibi de âsi ve günahkârdır" suretindeki hükmünde son derece ifrat vardır. Şârih Aynî bundan geriye "Bu bey'in sahibi imandan çıkmaya yaklaşır" demek kalır diyor.

Şâyân-ı taaccüb bir cihet varsa o da İbn Münzir ve emsalinin, cumhur telakkī-i rükbânı kerih gördüğü halde Ebû Hanîfe tecviz etmiştir demeleridir. Tahâvî gibi en salâhiyettar bir Hanefî imamının lisanından dînlediğimiz veçhile Ebû Hanîfe hazretleri rükbânı istikbali sûret-i mutlakada tecviz etmiş değildir. Ebû Hanîfe'nin mezhebini anlamadan intikād etmek, Aynî'nin dediği gibi mezhep taassubundan başka ne olabilir?

Müntehâ-yi Telakkī. Buhârî *Sahîh*'inde telakkī-i rükbândan nehye dair açtığı babından sonra "Müntehâ-yi Telakkī" unvanıyla da bir bab açmıştır. Bu da cevâz-ı telakkīnin müntehasını beyana masruftur ki a'lâ-yi sûktur. Yani memleket pazarının üst tarafıdır. Telakkī-i muhrim ise şehir mahallâtına kadar imtidâd eden mesafedir. Şâyân-ı tembih olan bir cihet, telakkīnin bir ibtidâsı, bir de intihası bulunduğudur. İbtidâ-yi telakkî, bâyiin pazara gitmek üzere menzilinden hurûciyle başlar. Müntehâsı da a'lâ-yi sûktan yani pazar başından ileri gitmektir. A'lâ-yi sûkta telakkî câizdir. İbn Ömer hadisinde pazar yerinin üst tarafında rükbân ile mübâyaa ettikleri bildirilmiştir. Şehrîn pazardan hariç ve pazara yakın veya uzak mahallerinde ki, burada şehrin hâlihazır piyasasını anlamak mümkündür. Buralarda telakkī-i rükbân mekruhtur. İmam Şâfiî pazar yerinin haricinde, fakat şehrin dahilindeki telakkī nehiyde dahil değildir demiştir. Bu babda câri olan fıkhî ihtilâfâtı beyandan sarfınazar ediyoruz.

Bundan sonra Buhârî'nin, esnâ-yı bey'de şer'an helâl olmayan şürût-ı iştirâtın bey'i ifsad etmeyeceğine dair de bir babı ve bir hadisi vardır ki *Tecrîd*'e alınmamıştır. Nevevî'nin beyanı veçhile ahkâm ve kavâidi vâsi' bulunduğundan bervech-i âtî tercüme ediyoruz: "Urve b. Zübeyr'in Âişe radıyallahu anhâdan rivayetine göre, bir kere câriye Berîre huzûr-ı Âişe'ye gelerek, "Bana ehlim 9 evak 360 dirhem bedel-i kitâbet takdir etmiştir. Her sene 1 ukıyye 40 dirhem verip ödeye(rek hürriyetimi kazana)cağım. Ey ümmü'l-mü'minîn! Bana yardım ediniz!" diye rica etmiş, Âişe Hazretleri Berîre'ye,

— "Eğer sahibin razı olursa velân yani ben, seni âzat ettikten sonra karâbet-i hükmiyyen bana ait olmak üzere bu bedel-i kitâbeti ben def'aten vereyim" dedim. Berîre efendisine gitti. Onlara benim teklifimi anlatmış. Fakat muvâfakat etmemişler. Berîre dönüp geldiğinde Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Hazret-i Âişe'nin yanında oturuyordu. Berîre Hazret-i Âişe'ye,

— "Teklifinizi kendilerine söyledim. Fakat kabul etmediler. Bey' için velânın kendilerine ait olmasını şart kılıyorlar" dedi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Berîre'nin bu sözlerini işitti. Hazret-i Âişe de meseleyi Resûl-i Ekrem'e arz ve izah etti. Bu izahat üzerine Resûl-i Ekrem Hazret-i Âişe'ye,

— "*Berîre'yi şunlardan al, istedikleri velâyı da şart kıl!* (Ne hükmü var?), *velâ, şer'an mu'tika aittir*" buyurdu. Hazret-i Âişe de Berîre'yi bu suretle al(ıp âzatla)dı. Sonra Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Mescid-i Saâdet'te cemaat müvâcehesinde Allah'a hamdüsenâ ederek (emmâ ba'dü) fasl-ı hitâbıyla bir hutbe irat edip,

— "*Bazı kimseler bilmem ne fikir ile bey' ü şirâda Kitâbullah'ta bulunmayan bazı şartlar dermeyan ediyorlar. Kitabullah'ta bulunmayan her şart, yüz şart olsa bile muhakkak surette bâtıldır. Allah'ın hükm-ü kazâsı en isabetli hükümdür, Allah'ın tâlim buyurduğu şart da en mevsuk ve mûtemet şarttır. Velâ da kat'î surette mu'tika aittir*" buyurdu.[400]

Bu hadisin asıl ihticâc edilen noktası, velânın yani ıtka müterettip karâbet-i hükmiyyenin muʻtika ait olduğu îcâbât-i şerʻiyyeden iken bâyiin bu velânın kendisine ait olduğunu helâl olmayarak şart kılması beyʻi ifsad etmemesidir. Hazret-i Âişe Berîre'yi almış, âzat etmiş. Câriyenin eski sahibine nisbeti tamamen kesilmiştir. Hazret-i Âişe'ye bir nisbet ve karâbet-i hükmiyye tesis edilmiştir. Hulâsa helâl olmayan herhangi bir şart bâtıldır. Hukuken hiçbir hüküm ve tesiri yoktur. Beyʻi de ifsad etmez.

Bu hadisten istifade edilen bir hükm-i fıkhî de kadınlarla beyʻ ü şirânın cevazı ve kadınların da erkekler gibi akde mezun olduklarıdır. Büyûʻdan itibaren aşağıdaki bablarda görülecektir ki İslâm hukukunda kadınlar, erkeklerin hâiz oldukları her nevi medenî hakları haizdirler. Nikâh, hibe, şüfʻa, îdâʻ, icâre, iâre, vekâlet, şirket, kısmet, dâva, ikrâr, sulh, vasiyyet gibi bütün tasarrufât-ı şerʻiyyede kadınlar, erkeklerin haiz oldukları haklara tamamen mâliktirler. Yalnız ekseriyetle kadınların hıfzı kāsır olduğundan şehâdette bir fark gözetilmiştir. Bununla beraber velâdet, irdâʻ, hayız gibi kadınlara ait hususattaki şehâdetleri de münferiden kabul edilmiştir. Ahkâm-ı verâsetteki fark ise reis-i aile bulunan erkeğin, ailenin maişetini deruhte etmesi dolayısıyla derkâr olan ihtiyacına mebnîdir.

HULÂSA. Ukūdda, mukāvelâtta, muâmelâtta kadının hukuku erkeğin hukuku gibidir. Kadın, zevcinin iznine bakmayarak malında dilediği gibi tasarruf eder: Satar, alır, terhîn eder, vâris olur, velî olur, küçük çocuklara vasî nasbolunur.

BİR ŞÜPHENİN HALLİ. Hazret-i Âişe hadisinde Resûl-i Ekrem'in Hazret-i Âişe'ye akd-i beyʻe şart olmaya sâlih olmayan velâ şartını kabul ederek beyʻe izin vermesi Yahyâ b. Eksem gibi bazı ehl-i intikād tarafından bâyiʻler arasında muhâdaa mahiyetinde görülerek hadisin bu noktası müşkil addedilmiş ve bu suretle hadis baştan başa inkâr edilmiştir. Cumhûr-ı ulemâ ise sıhhatine hükmetmişlerdir. İmâmü'l-muhaddisîn Buhârî'nin, *Sahîh*'ine alması da bu sıhhatin en büyük bir nişanesidir.

Bazı ulemâ tarafından hatırlanan bu şüphenin halline gelince; bu babda birçok mütalaa dermeyan edilmiştir. Bunlar arasında en iyisi İmam Şâfiî ile ashabından Müzenî'nin tevcihidir. Bunlara göre, Resûl-i Ekrem'in Hazret-i Âişe'ye, "*Bu câriyeyi al, velâyı da şart olarak kabul et!*" buyurmaları, bu şartın kendilerine bir fayda temin etmeyeceğini Berîre'nin ehline anlatması demektir. Velânın hükmü es-Sıddîka hazretleri tarafından bu suretle izhar edildikten sonra akd-i bey'de muhâdaa gibi vehim ve endişe de bertaraf edilmiş olur.

---

396 باب النهي عن تلقى الركبان. وإن بيعه مردود. لأن صاحبه عاص آثم إذا كان به عالما. وهو خداع في البيع والخداع لا يجوز [بخاري]

397 {M3823 Müslim, Büyû', 17.}

398 {B2166 Buhârî, Büyû', 72.}

399 {M3823 Müslim, Büyû', 17. "*...dilerse bu akdi kabul dilerse reddeder*" ifadesi kaynakta yer almamaktadır.}

400 عن عروة عن عائشة رضي الله عنها قالت: جائتني بريرة فقالت: كاتبت أهلي على تسع أواق في كل عام أوقية فأعينيني فقلت إن أحب أهلك أن أعدها لهم ويكون ولاؤك لي فعلت فذهبت بريرة إلى أهلها فقالت لهم فأبوا عليها فجائت من عندهم ورسول الله صلى الله عليه وسلم جالس فقالت: إني عرضت ذلك عليهم فأبوا إلا أن يكون الولاء لهم فسمع النبي صلى الله عليه وسلم فأخبرت عائشة النبي صلى الله عليه وسلم فقال خذيها واشترطي لهم الولاء فإنما الولاء لمن أعتق ففعلت عائشة ثم قام رسول الله صلى الله عليه وسلم في الناس فحمد الله وأثنى عليه ثم قال أما بعد ما بال رجال يشترطون شروطا ليست في كتاب الله ما كان من شرط ليس في كتاب الله فهو باطل وإن كان مائة شرط قضاء الله أحق وشرط الله أوثق وإنما الولاء لمن أعتق [رواه البخاري]

{B2168 Buhârî, Büyû', 73.}

1001

•.•.•

وَعَنْهُ ﵁ أَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ ﷺ نَهَى عَنِ الْمُزَابَنَةِ وَالْمُزَابَنَةُ بَيْعُ الثَّمَرِ بِالتَّمْرِ كَيْلًا وَبَيْعُ الزَّبِيبِ بِالْكَرْمِ كَيْلًا.

TERCÜMESİ

Yine Abdullah b. Ömer radıyallahu anhümâdan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin müzâbeneden nehiy buyurduğu ve (İbn Ömer'in) müzâbene, yaş hurmayı (ağacında) ölçekle (tahmin ederek) kuru hurma ile satmaktır. Kuru üzümü de yaş üzümle (yine böyle tahminî) ölçekle satmaktır (dediği) rivayet edilmiştir. {B2171 Buhârî, Büyû', 75.}

İZAHI

Bu hadisi Müslim ile Nesâî de "Bey'" bahsinde tahrîc etmişlerdir. Müzâbene müfâale babındandır. İki kişi arasında müdafaa mânasınadır. Bâyi'lerden her biri bu mübâyaadaki hakkını âhare karşı müdafaa ettiği için müzâbene denilmiştir. *Şerhu's-sünne*'de müzâbene, ağacı üzerindeki taze hurmayı tahmin ve takdir ederek kuru hurma ile bey'dir deniliyor.

Bu takdir ve tahmin hatadan sâlim olmadığı için âkidlerden biri âhare karşı daima gabn ü tağrîr iddia ederek bey'i feshetmek ister. Öbürü bey'in devamını talep ederek bâyi' ile müşteri birbirine karşı muâraza ve müdafaadan hâli olmazlar. Bey'de müsâvat şart olunup halbuki ağaç üstündeki mahsulün miktarını tahmin hatadan sâlim olmadığından tarafeyn arasında daima nizâı mûcip olur. Esas itibariyle nehyin sebebi de budur. Müzâbenenin asıl medlûl-i şer'îsi metn-i hadiste râvi Abdullah b. Ömer tarafından bildirilmiştir. İbn Abdülber, "Müzâbenenin bu tefsirinin Abdullah b. Ömer'e ait ve onun kavli olduğunda ehl-i ilim arasında bir ihtilâf kaydedilmemiştir" diyor.

Semer ile maksut olan, ağacı üzerindeki yaş hurmadır. Yoksa her yaş meyve değildir. Çünkü sair taze meyvelerin kuru hurma ile bey'i câizdir. Temr ile de kuru hurma matluptur. Kerm, üzüm çubuğu demekse de burada nefs-i ineb, yaş üzümün kendisi matluptur. Şârih Kirmânî, "Hadisin tefsire ait bu metninde kalb vardır, harf-i cerrin (kerm)e değil, (zebîb)e dahil olması iktiza ederdi" diyor ve hakikaten kelâmın muktezâsı, وبيع الكرم بالزبيب "Yaş üzümü kuru üzümle bey' menhîdir" suretinde olmaktı.

Buhârî bu hadisin babına verdiği unvanda والطعام بالطعام diyerek nassan menhî olan bu bey' ü mübadeleyi başağındaki buğdayı, sâfi buğdayla bey' ve tebdîle de teşmil ediyor. Bunun sebebi İbn Abdülberr'in beyanına göre yaş üzümün kuru üzümle ve başağındaki taze buğdayın sâfi buğdayla bey'inin (ki muhâkale denir)[401] hurmetinde icmâ bulunmasıdır. Cumhûr-ı ulemâya göre yaş hurma ve üzümün ağacı üzerinde bey'i ile kesilip devşirilerek bey' edilmesi arasında hurmet hususunda bir fark görmemişlerdir. Ebû Hanîfe hazretlerine göre, ağacından kesilip devşirildikten sonra yaşıyla kurusunun bey' ü tebdîli câizdir.

Şârih İbn Battâl bu bey‘ ü tebdîli hakkında ulemânın noktainazarlarını İbn Abdülberr'in beyanına yakın bir ibare ile şöyle izah ediyor: Müzâbene ki yaş hurma ve üzümün ağacı üzerinde iken bey‘ ü tebdîli câiz olmadığında ulemânın icmâı vardır. Çünkü nassan menhîdir. Fakat bu yaş meyveler ağacından kesildikten sonra ve yaşiyle kurusu arasında mümâselet ve müşâbehet hâsıl olduktan sonra bey‘ ü tebdîli hususunda ulemâ ihtilâf etmişlerdir. Cumhûr-ı ulemâ bunun yaşıyla kurusunun ne mütemâsil, ne de mütefâzıl olarak tebdil edilmesini tecviz etmişlerdir. İmam Ebû Yûsuf'un, İmam Muhammed'in mezhebi de böyledir. İmam Ebû Hanîfe'ye göre yaş meyve, ağacından kesildikten sonra kurusundan kendi misliyle, yine böyle sünbülesinden ayrılan taze buğdayı eskisi ve kurusuyla mislen bi-mislin bey‘ ü tebdîl câizdir. Fakat mütefâzilen tebdilini Ebû Hanîfe hazretleri de tecviz etmemiştir. İbn Münzir, "Zannedersem Ebû Sevr de İmam Ebû Hanife'ye muvâfakat etmiştir" diyor. Ağaç üstünde yaşıyla kurusunun bey‘ ü tebdîlinden nehyedilmesinin sebeb-i mechûl üzerine vuku bulan bu mübadelede gabn ü tağrîr vukuu şüphesiz bulunduğundan bâyi‘ ve müşteri için vesîle-i nizâ ve ihtilâf olmaktan hâlî olmamasıdır. Meyve ve hububat kesilip biçildikten ve yenisiyle eskisi arasında mümâselet ve müşâbehet hâsıl olduktan sonra mislen bi-mislin tebdilinde İmam Ebû Hanîfe bir beis görmemiştir.

Müzâbeneye dair Buhârî'nin bu babda yine Abdullah b. Ömer'den bir rivayetinde tarafeynden biri diğerine "Şu bir ağaç hurmamın üstündeki mahsulünü meselâ 50 okka tahmin ediyorum. Sana bunu 50 okka kuru hurmaya satıyorum. Mahsul kesilip toplandıktan sonra eğer 50 okkadan fazla gelirse bu ziyade benimdir, eksik gelirse 50 okkaya tamamlarım" diyerek verilmesi de yine müzâbenedir, menhîdir, hem de nehy-i tahrîmîdir.[402]

MÜZÂBENENİN SÂİKİ. Müzâbene suretiyle bey‘ de sair bey‘ler gibi tarafeynin ihtiyacı üzerine arz ve taleple doğar. Birinin mahsulü idrak etmeden azığı tükenir. Öbürünün taze hurma ve üzüm yemeye ihtiyacı bulunur. Tarafeynden birinin arzı, öbürünün talebi üzerine müzâbene bey‘i vücut bulurdu. Şu halde niçin nehyolundu? Yakında arzolunduğu üzere müzâbene ağaç üzerinde mahsul ne keylen, ne veznen, ne de adeden mâlûm olarak hurs ve tahmin ile vücut buluyordu. Bu cihetle Resûl-i Ekrem'e sık sık şikâyetler arzediliyordu. Vesîle-i nizâ olan bu şekildeki bey‘den nehiy buyuruldu.

Fakat halkın ve bilhassa fukarâ-i zürrâın ihtiyacı durmuyordu. Bu ihtiyacın tatmini icap ediyordu ve nasıl ki bir müddet sonra Medine fukarası Resûl-i Ekrem'e müracaat ederek, "Yâ Resûlellah! Siz taze hurma ile kuru hurmayı mübâdeleyi nehyettiniz. Fakat bizim altın, gümüş paramız yok ki onunla kuru erzak alalım" demişlerdi. Bunun üzerine taraf-ı risâletten "ariyye" suretiyle mübadele ve bey‘e müsaade buyuruldu.[403]

Nevevî'nin beyanına göre ariyye, bahçe sahibinin muayyen bir ağacın hurmasını kuruduğunda şu kadar okka tahmin ederek meclis-i bey‘de bu miktâr-ı muhammen kuru hurmaya satmasıdır. Bâyi‘ kuru hurmayı alır, müşteriye bir ağaç hurmayı teslim ederdi. Yakında 1007 ve 1010 numara ile tercüme edeceğimiz hadislerde de bu müsaadeyi Zeyd b. Sâbit rivayetiyle göreceğiz.

---

401 المحاقلة: هو بيع الخنطة مع سنبلها بخنطة مثل كيلها تقديرا [تعريفات سيد]

402 عن ابن عمر رضي الله عنهما أن النبي صلى الله عليه وسلم نهى عن المزابنة. قال والمزابنة أن يبيع الثمر بكيل إن زاد فلي وإن نقص فعلي.

{B2172 Buhârî, Büyû‘, 75.}

403 {Aynî, *Umde*, XI, 306. Resûlullah'ın müzâbeneyi nehyetmekle birlikte ariyye sûretiyle alış verişe izin vermesine dair rivayet için bkz: M3913 Müslim, Büyû‘, 85.}

1002

•.•.•

عَنْ مَالِكِ بْنِ أَوْسٍ ﵁ أَنَّهُ الْتَمَسَ صَرْفًا بِمِائَةِ دِينَارٍ قَالَ فَدَعَانِي طَلْحَةُ بْنُ عُبَيْدِ اللّٰهِ فَتَرَاوَضْنَا حَتَّى اصْطَرَفَ مِنِّي فَأَخَذَ الذَّهَبَ يُقَلِّبُهَا فِي يَدِهِ ثُمَّ قَالَ حَتَّى يَأْتِيَ خَازِنِي مِنَ الْغَابَةِ وَعُمَرُ ﵁ يَسْمَعُ ذٰلِكَ فَقَالَ وَاللّٰهِ لَا تُفَارِقُهُ حَتَّى تَأْخُذَ مِنْهُ قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ الذَّهَبُ بِالذَّهَبِ رِبًا إِلَّا هَاءَ وَهَاءَ وَذَكَرَ بَاقِيَ الْحَدِيثِ وَقَدْ تَقَدَّمَ.

TERCÜMESİ

Mâlik b. Evs radıyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: (Bir kere) İbn Evs 100 dinarını (dirhemle) tebdil etmek istemişti. Müşârün ileyh diyor ki: “Talha b. Ubeydullah (tebdil için) beni çağırdı. Bey‘ ü şirâ hususunu görüşüp kararlaştırdık, hatta benden paraları talep etti ve altınları elinde evirip çevirerek aldı. Sonra kesedarım Gābe’(dedir, ora)dan gelene kadar (biraz sabret!)” dedi. Ömer radıyallahu anh Talha’nın bu sözünü işitmişti. Bunun üzerine müşârün ileyh (bana), “Vallahi sen bu altınların ivâzını almadıkça bu meclis-i akidden bir tarafa ayrılma! (Çünkü) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, ‘Altını altın ile bey‘i (herhalde) ribâdır. Meğer ki (tarafeynden biri), ‘ha (al,’ öbürü de), ‘ha (ver!’ diye bir mecliste teâti ederler)’ buyurdu” dedi.

(Müellif Zebîdî diyor ki:) Ömer radıyallahu anhın bu hadisinin alt tarafını yukarıda zikrettik ve geçti. {B2174 Buhârî, Büyû‘, 76.}

İZAHI

Müellifin geçtiğini haber verdiği Hazret-i Ömer hadisinin tercüme ve izahı 993 numara ile geçti. Bu hadiste altı kalem ribâ eşyası tâdât buyuruluyordu. Müracaat ve mütalaa oluna! Ebû Zer nüshasında بيع الذهب بالفضة suretinde zabtedilmiştir[404] ki bu nüsha, ulemânın bey'-i sarfı, "Altını gümüş ile bey'dir" suretindeki tariflerine de muvâfıktır. Altını altın ile, gümüşü gümüş ile bey'e "mürâtale" denir.

Aşere-i mübeşşereden Talha hazretleri hiç şüphesiz sair bey'lerde olduğu gibi bu bey'-i sarfta da semenin tehiri câizdir zannetmişti. Hazret-i Ömer tarafından meselenin hükm-i şer'îsi bildirilince müsârefeyi terketmiştir.

---

404 {Rivayet, bu şekliyle temel hadis kaynaklarımızda tespit edilememiştir.}

1003

•.•.•

عَنْ أَبِي بَكْرَةَ ﵁ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ لَا تَبِيعُوا الذَّهَبَ بِالذَّهَبِ إِلَّا سَوَاءً بِسَوَاءٍ وَالْفِضَّةَ بِالْفِضَّةِ إِلَّا سَوَاءً بِسَوَاءٍ وَبِيعُوا الذَّهَبَ بِالْفِضَّةِ وَالْفِضَّةَ بِالذَّهَبِ كَيْفَ شِئْتُمْ.

TERCÜMESİ

Ebû Bekre (Nüfey‘ b. Hâris) radıyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu dediği rivayet edilmiştir: (Sikkeli, sikkesiz) altını altın ile bey‘ etmeyiniz! Meğer ki ikisi müsavi (miktarda) ola. (Yine sikkeli, sikkesiz) gümüşü gümüş ile de bey‘ etmeyiniz! Meğer ki ikisi müsavi ola. Altını gümüş ile, gümüşü de altın ile (mütefâzıl veya mütesavi) nasıl isterseniz (peşin olarak) öyle bey‘ ediniz! {B2175 Buhârî, Büyû‘, 77.}

İZAHI

Müslim ile Nesâî de bu hadisi rivayet etmişlerdir. Altın ile gümüşün bey‘ ü tebdîlinden matlup olan şartlardan birisi ki -veznen her ikisinin yekdiğerine müsavi miktarda olmasıdır- bu hadîs-i şerifte bildirilmiştir. Binaenaleyh, az olsun çok olsun birinin diğerinden ziyade olması ribâdır, haramdır. Bir mecliste tarafeynin ahz ü kabz etmeleri de ribâ câri olmamak için müstakil bir şarttır ki bu şartı da bundan evvel tercüme ve izah ettiğimiz Hazret-i Ömer hadisinden öğrenmiştik. Bundan sonra tercüme edeceğimiz Ebû Saîd el-Hudrî hadisi de bu Ebû Bekre hadisinin izahı mesabesindedir. Her iki ciheti ifade etmektetir.

Râvi Ebû Bekre'nin adı Nüfey' b. Hâris es-Sekafî'dir. Ebû Bekre künyesi, müşârün ileyh Tâif'ten Medine'ye geldiğinde taraf-ı risâletten bahşedilmiştir. Ebû Bekre'den 132 hadîs-i şerif rivayet edilmiştir. Bunlardan sekiz hadisin rivayetinde Buhârî ile Müslim ittifak etmişlerdir. Beş hadisini Buhârî, diğer beş hadisini de Müslim münferiden rivayet etmişlerdir. Cemel ve Sıffîn hadiselerinden i'tizâl edip karışmamış ve Hicret senesinin 51. senesinde vefat etmiştir *(Hulâsa)*.

1004

•.•.•

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لَا تَبِيعُوا الذَّهَبَ بِالذَّهَبِ إِلَّا مِثْلًا بِمِثْلٍ وَلَا تُشِفُّوا بَعْضَهَا عَلَى بَعْضٍ وَلَا تَبِيعُوا الْوَرِقَ بِالْوَرِقِ إِلَّا مِثْلًا بِمِثْلٍ وَلَا تُشِفُّوا بَعْضَهَا عَلَى بَعْضٍ وَلَا تَبِيعُوا مِنْهَا غَائِبًا بِنَاجِزٍ.

TERCÜMESİ

Ebû Saîd el-Hudrî radıyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: Altını altın ile bey‘ etmeyiniz, ancak bunlardan bazısını bazısına ziyade etmeyerek misli misline (müsavi surette) bey‘ ediniz! Gümüşü gümüşle de bey‘ etmeyiniz, ancak bunlardan bazısını bazısına ziyade etmeyerek misli misline (müsavi surette) bey‘ ediniz! Bunlardan müeccel olanı da muaccel ile bey‘ etmeyiniz. {B2177 Buhârî, Büyû‘, 78.}

İZAHI

Bu Ebû Saîd hadisini Müslim, Tirmizî ve Nesâî de "Büyû‘" bahsinde tahrîc etmişlerdir. Ebû Saîd hadisinin bu tarîk-i rivayetinde de altının altın ile, gümüşün gümüş ile bey‘ ü tebdîlinde fazl ve ziyade kemâl-i vuzûh ile menedilmekle beraber bu bey‘-i sarfın peşin para ile icrası lâzım olup veresiye muamele de menedilmektedir. Bundan da meclis-i akidde tekābuz şartı müstefâd oluyor.

1005

•.•.•

وَعَنْهُ ﵁ قَالَ الدِّينَارُ بِالدِّينَارِ وَالدِّرْهَمُ بِالدِّرْهَمِ فَقِيلَ لَهُ إِنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ لَا يَقُولُهُ فَقَالَ أَبُو سَعِيدٍ لِا بْنِ عَبَّاسٍ سَمِعْتَهُ مِنَ النَّبِيِّ ﷺ أَوْ وَجَدْتَهُ فِي كِتَابِ اللّٰهِ تَعَالَى قَالَ كُلُّ ذٰلِكَ لَا أَقُولُ وَأَنْتُمْ أَعْلَمُ بِرَسُولِ اللّٰهِ ﷺ مِنِّي وَلٰكِنَّنِي أَخْبَرَنِي أُسَامَةُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ لَا رِبَا إِلَّا فِي النَّسِيئَةِ.

TERCÜMESİ

Yine Ebû Saîd el-Hudrî radıyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: (Bir kere) Ebû Saîd el-Hudrî altını altın ile, gümüşü de gümüş ile (ziyadesiz bey‘ edilir) demişti de (bunu işitenlerden Ebû Sâlih tarafından) Ebû Saîd'e, “İbn Abbas böyle söylemiyor. (O mütefâzıleynde ribâ vardır demiyor da ribâyı yalnız nesîeye kasrediyor) denilmiş.” Ebû Saîd de, “Ben İbn Abbas'a (mülâki olup bunu sordum ve) dedim ki: (Ribânın veresiye muameleye münhasır olduğunu) Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden mi işittin, yoksa Kitâbullah'ta böyle bir hüküm mü buldun? dedim.” İbn Abbas cevaben, “Ne onu, ne de bunu ben söyledim. Çünkü siz (kudemâ-yı ashaptansınız), Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi benden iyi bilirsiniz. (Kitâbullah'ta da böyle bir hüküm bulmuş değilim). Şu kadar ki bana Üsâme (b. Zeyd,) Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin, ribâ (tefâzulda değil,) ancak veresiyede cârîdir buyurduğunu haber verdi” dedi. {B2178, B2179 Buhârî, Büyû‘, 79.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Ebû Saîd el-Hudrî'nin bu hadisini de Müslim, Nesâî ve İbn Mâce de "Büyû'" bahsinde tahrîc etmişlerdir. Müslim'in rivayetinde İbn Abbas'ın Ebû Saîd el-Hudrî'ye, "Siz kadîmü'l-İslâm bir sahâbîsiniz, elbette Resûlullah'ı benden daha a'lâ bilirsiniz" dedikten sonra, أما في كتاب الله فلا أعلمه "Kitâbullah'a gelince onda da böyle bir hüküm bulunduğunu bilmiyorum" ziyadesi bulunduğundan tercümede kavis içinde gösterdik. Yine Müslim'in rivayetinde kasırsız الربا في النسيئة dir. Müslim'in İbn Abbas'tan gelen rivayetinde إنما الربا في النسيئة suretindedir. Atâ b. Ebû Rebâh'ın İbn Abbas'tan rivayetinde de ألا إنما الربا في النسيئة dir. Tâvûs'un rivayetinde ise لا ربا فيما كان يدا بيد suretindedir.

Bu Ebû Saîd hadisini Hâkim'in Ebû Hayyân el-Adevî'den rivayeti daha mufassaldır. Ebû Hayyân diyor ki: Bir kere Ebû Micleze bey'-i sarfın hükmünden sordum. Bana cevaben dedi ki: Bir zamanlar İbn Abbas aynen ve yeden bi-yed sarf ve tebdildeki ribâ ve ziyadede beis görmezdi. Ribâ ancak veresiyede menhîdir derdi. Sonra kendisine Ebû Saîd el-Hudrî mülâki oldu. Aralarında yukarıda gördüğümüz kıssa ve muhâvere cereyan etti ve Ebû Saîd, "*Altın altın ile, gümüş gümüş ile, hurma hurma ile, buğday buğday ile, arpa arpa ile yeden bi-yed ve misli misline müsavi olarak bey' edilir. Kim ki misline bir şey ziyade ederse, o ziyade ribâdır, haramdır*" hadisini rivayet etti. Bu hadisi İbn Abbas işitince Allah'a tövbe ve istiğfar ederim dedi. Bundan sonra da İbn Abbas yeden bi-yed ribâdan da veresiye gibi şiddetle nehyederdi.[405]

Maamafih Üsâme hadisinin sıhhati hakkında ulemânın ittifakı vardır. Yalnız Üsâme hadisi ile Ebû Saîd hadisinin arasını cem' ve telif hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu ârâ-i muhtelife içinde en mâkulü Üsâme hadisinin mensuh olmasıdır. Ribânın seyr-i tarihîsi de yukarıda izah ettiğimiz veçhile ibtidâ veresiyecilikte ribâdan nehyedilmiş ribe'l-fazlın meni teahhur etmiştir.

İki hadis arasını telif için şu da mâkul bir vecihtir: “Ribâ yalnız veresiyede menhîdir” kavliyle altının altınla veya gümüşün gümüşle bey‘ ü sarfındaki tefâzulun cevazı kastedilmiyor. Belki ecnâs-i muhtelifenin sarf ve tebdilindeki ziyade, ribâ mahiyetinde değildir denilmiş oluyor. Hakikaten altın gümüşle, gümüş altınla tebdil edilir de ücret-i sarfolarak bir miktar ziyade verilirse bu ziyade ribâ değildir.

---

405 {NM2282 Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 862 (2/43). Kaynakta ravinin ismi, Hayyân b. Ubeydullah el-Adevî olarak zikredilmiştir.}

1006

•.•.•

عَنِ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ وَزَيْدِ بْنِ أَرْقَمَ ﷺ أَنَّهُمَا سُئِلَا عَنِ الصَّرْفِ فَكُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا يَقُولُ هٰذَا خَيْرٌ مِنِّي وَكِلَاهُمَا يَقُولُ نَهَى رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ عَنْ بَيْعِ الذَّهَبِ بِالْوَرِقِ دَيْنًا.

TERCÜMESİ

Berâ b. Âzib ile Zeyd b. Erkam radıyallahu anhümden rivayet olunduğuna göre (Ebû Minhal Yesâr b. Selâme) Berâ ile Zeyd'e (bey'-i) sarf(ın hükmün)den sormuş da: Bunlardan her biri diğeri hakkında: O benden hayırlıdır(, daha iyi bilir) diyerek her ikisi de, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem vadeye muallak olarak altını gümüş ile satmaktan nehyetti" diye cevap vermişler. {B2180, B2181 Buhârî, Büyû', 80.}

İZAHI

Bey'i sarf, sarrâfî muameledir, iki nakidden birini öbür nakit ile bey' ü tebdîldir. Bu bey' ü tebdîl bir mecliste elden ele vermek almak suretiyle meşrûdur. Fakat vadeye muallak, veresiye olursa menhîdir, câiz değildir.

Bundan evvel tercüme ve izah ettiğimiz birçok ehâdis-i şerifede görüldüğü üzere altını altın ile, gümüşü de gümüş ile bey‘ ü tebdîlde hurmet yoktur. Fakat bu haram olmamak, **a)** Her ikisi de veznen müsavi olmak, biri diğerinden ziyade olmamakla meşruttur. **b)** Bu sarrâfî muamelenin bir mecliste halen ve muaccelen ifa ve istîfâ edilmesi de şarttır. Bu ikinci şart bu hadisin sarahati mûcibince iki muhtelif madenin bey‘ ve tebdilinde de şarttır. Altının gümüş ile, gümüşün de altın ile tebdilinde ziyade bulunması, hurmet-i ribâyı mûcip değildir. Fakat bunlardan birisi vadeye muallak olursa, hurmet-i ribâ tahakkuk eder. Nasıl ki 1002 numara ile tercümesi geçen Mâlik b. Evs hadisinde Talha, Evs'ten altınları almış gümüş parayı kesedarının gelmesine ta‘lik etmişti de Hazret-i Ömer Evs'e, "Gümüş dirhemleri almadıkça bu meclisten ayrılma, Resûl-i Ekrem, إلا هاء وهاء buyurdu" demişti.[406] Hatta Hazret-i Ömer'in bu hadisine mebnî, İmam Mâlik icap ve kabulün "aldım, verdim" diye kavlen tekellümünü de müstakil şart olarak kabul etmişti. İmâm-ı Âzam'la, İmâm Şâfiî fiilen tekābuzu kâfi görüp veznen müsavatı, bir de peşin olmasını şart olarak kabul etmişlerdir.

Buhârî bu babında, Berâ ile Zeyd'in mevzubahsimiz olan hadisini izah etmekte bulunan Ebû Bekre Nüfey‘ b. Hâris radıyallahu anhın rivayetkerdesi olan, "*Altın ile altını bey‘ etmeyiniz, meğer ki ikisi de müsavi miktarda ola* (ve yeden bi-yed teâti oluna). *Gümüş ile gümüşü de müsavi miktarda olmadıkça* (ve bir mecliste teâti edilmedikçe) *bey‘ etmeyiniz!*"[407] meâlindeki hadisini rivayet ediyor ki 1003 numara ile tercüme ettiğimiz bu hadisi, bundan evvel 1002, bundan sonra da 1004 numaralarla tercüme ettiğimiz Mâlik b. Evs ile Ebû Saîd el-Hudrî hadislerini bir arada zikretmiştik. Bütün bu rivayetler yekdiğerlerinin ya mütemmimi veya müeyyidesidir.

---

406 {B2174 Buhârî, Büyû‘, 76.}

407 {B2175 Buhârî, Büyû‘, 77.}

1007

•.•.•

عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ ﷺ قَالَ لَا تَبِيعُوا الثَّمَرَ حَتَّى يَبْدُوَ صَلَاحُهُ وَلَا تَبِيعُوا الثَّمَرَ بِالتَّمْرِ قَالَ وَأَخْبَرَنِي زَيْدُ بْنُ ثَابِتٍ أَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ ﷺ رَخَّصَ بَعْدَ ذٰلِكَ فِي بَيْعِ الْعَرِيَّةِ بِالرُّطَبِ أَوْ بِالتَّمْرِ وَلَمْ يُرَخِّصْ فِي غَيْرِهِ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radıyallahu anhümâdan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin, "Yaş meyveyi (yenilmeye) sâlih olduğu (kızarmak, sararmak suretiyle) zâhir olana kadar (ağacı üstünde) satmayınız! Yaş hurmayı da kuru hurma ile tebdil etmeyiniz!" buyurduğu rivayet edilmiştir.

(Yine) Abdullah b. Ömer Zeyd b. Sâbit'in, (Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem böyle yaş hurmanın, kurusuyla tebdilini nehyettikten sonra ariyyenin [muayyen bir ağaçtaki yaş hurmanın yerdeki] yaş veya kuru hurma ile tebdiline müsaade buyurdu. Bundan mâadasına müsaade buyurmadı) diye haber verdiğini söylemiştir. {B2183, B2184 Buhârî, Büyû', 82.}

İZAHI

Bu hadis *Sahîh-i Buhârî* metninde bir isnad ile fakat mefsûl olarak rivayet edilmiştir. Hakikaten bunun biri İbn Ömer'in, öbürü Zeyd b. Sâbit'in hadisi olarak iki hadistir. İkisinin senedi birdir. Tirmizî İbn Ömer hadisini bizim *Tecrîd* metninde olduğu gibi ikisini birlikte tahrîc etmiştir, fasletmemiştir. Maamafih bu cem'in bir vehim olduğuna işaret ederek doğrusu fasledilmelidir demiştir.

1001 numara ile tercüme ettiğimiz yine İbn Ömer'in bir hadisinde müşârün ileyh hazretlerinin böyle yaş hurmanın ağacında iken ölçekle tahmin edilerek kuru hurma ile tebdiline "müzâbene" denildiğini, hurma gibi üzümün de henüz çubuğu üstünde iken kuru üzümle tebdili de bir müzâbene olup menhî olduğunu görmüştük. Bunun sebeb-i nehyi de orada bir derece izah ettiğimiz ve müzâbene lafzının, delâlet ettiği üzere bu meçhul üzerine bina kılınan bey'in tarafeyn için vesîle-i husûmet olmasıdır. Bu nevi bey'in Asr-ı saâdet'te de halk arasında nasıl bir husumet tevlîd ettiğini de 1010 numara ile tercüme edeceğimiz Zeyd b. Sâbit hadisinde göreceğiz. Bu izah etmekte olduğumuz hadîs-i şerifte bu kavgalı bey' ü tebdîlden Resûl-i Ekrem yalnız bey'-i ariyyeyi istisna buyurmuştur.

Bey'-i ariyye Nevevî'nin beyanına göre, bahçe sahibinin muayyen bir ağacını öbürlerinden ifraz ve kurutulduğunda ne kadar okka geleceğini tahmin ederek bunu bir meclis-i akidde bu muhammen miktarda kuru hurmaya satmasıdır. Bâyi' kuru hurmayı alır, müşteriye bir ağaç hurmayı teslim ederdi. Bu bey' ü tebdîl, fukarâ-yı zürrâın kuru hurmaya, öbür tarafın da yaş meyveye ihtiyacı üzerine ve 1009 numara ile tercüme edeceğimiz Ebû Hüreyre hadisinde görüleceği üzere 5 veski tecavüz etmemek üzere istisnaen müsaade edilmiştir.

FIKHÎ MEZHEPLER

Bu Abdullah b. Ömer hadisi ile istidlâl ederek Süfyân es-Sevrî, İbn Ebû Leylâ, Şâfiî, Mâlik, Ahmed, İshak ağaç üstündeki taze hurmanın kızarmak veya sararmak gibi salâh âsârı göstermedikçe bey'i câiz olmadığına hükmetmişlerdir.

Evzâî'ye, Ebû Hanîfe'ye, Ebû Yûsuf'a, Muhammed'e göre mahsul, ağacı üstünde zuhur ettikten sonra bey'i câizdir. Bir rivayette İmam Mâlik, bir rivayette Ahmed b. Hanbel'in mezhepleri de böyledir. Bu zevatın delilleri de Buhârî'nin rivayet ettiği Abdullah b. Ömer hadisidir. Bu rivayete göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "*Kim ki, telkīh ettikten sonra*[408] *meyveli hurma ağacını satarsa, üstündeki mahsulü bayie aittir. Meğer ki mahsulün satışta dahil olduğu müşteri tarafından şart kılınmış ola*" buyurmuştur. Müslim, rivayetinde şunu da ziyade ediyor: "*Kim ki bir köle satar ve kölenin malı bulunursa, kölenin malı bâyi' olan efendisine aittir. Meğer ki müşteri kendisine ait olacağını şart kıla.*"[409] Tirmizî de bu hadisin hüsnüne ve sıhhatine şehâdet etmiştir. Bu hadis ile salâha erişmeden ağacı üzerinde meyve satışının mubah olduğuna istidlâl olunabilir. Çünkü Resûl-i Ekrem, "*Ağacın mahsulü bâyiine aittir. Meğer ki müşteriye ait olduğu şart kılına!*" buyurmuştur.[410] Bu surette ağaç ve üstündeki meyvesi idrak etmeden satılmış oluyor.

---

408 Bizim incir ağaçlarına telkīh için baba incir astığımız gibi hurma ağaçlarına mahsul dolduktan ve büyümeye başladıktan sonra telkīh için baba hurma konulur. Meyvenin telkīhi zamanı meyvenin müşteriye veya bâyie ait olduğunu tayin için en iyi bir hadd-i fâsıl oluyor.

409 عن ابن عمر قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: من ابتاع نخلا بعد أن تؤبر فثمرتها للبايع إلا أن يشترط المبتاع أي المشتري. ومن ابتاع عبدا وله مال فماله للبايع إلا أن يشترط المبتاع رواه مسلم وروى البخاري المعنى الأول وحده [مشكاة المصابيح].

{Hatîb, *Mişkât*, II, 870, no: 2875; B2379 Buhârî, Müsâkāt, 17. Hatîb, rivayetin ikinci kısmını yalnızca Müslim'in rivayet ettiğini ifade ediyor olsa da elimizdeki nüshaya göre Müslim gibi Buhârî de buradaki metnin tamamını kaydetmiştir.}

410 {B2379 Buhârî, Müsâkāt, 17.}

1008

•.•.•

عَنْ جَابِرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ نَهَى النَّبِيُّ ﷺ عَنْ بَيْعِ الثَّمَرِ حَتَّى يَطِيبَ وَلَا يُبَاعُ شَيْءٌ مِنْهُ إِلَّا بِالدِّينَارِ وَالدِّرْهَمِ إِلَّا الْعَرَايَا.

TERCÜMESİ

Câbir radıyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem "Salâhı zâhir oluncaya dek (ağaç) üstündeki yaş meyveyi satmayı nehyetti ve bu yaş meyve ancak dinar ile, dirhem ile (ticaret metâı ile) satılır. Yalnız arâyâ müstesnadır, (o, yaş ve ya kuru hurma ile satılabilir) buyurdu" demiştir. {B2189 Buhârî, Büyû', 83.}

İZAHI

Bu hadisi Ebû Dâvûd "Büyû'"da, İbn Mâce de "Ticâret" bahsinde tahrîc etmişlerdir. Bu hadisin *Buhârî*'de mensup olduğu babın unvanı ağacı üstündeki taze hurmanın altın, gümüş ile bey'i câiz olduğuna dairdir. Altın ile gümüşün zikri bir kayd-i ihtirâzî olmadığı için ağaç üstündeki meyvenin altın ve gümüş ile satılması câiz olduğu gibi herhangi bir urûz ve ticaret metâı ile de satılabilir denilmiştir. Bunu tercümemizde kavis içinde gösterdik. Şu halde ruûsu eşcâr üzerindeki hurma ve meyvenin menhî olan satışı yalnız yerdeki yaş veya kuru hurma ve meyvelere münhasır olur. Arâyâ ki ariyyenin cem'idir ve bahçe sahibinin hurma ağaçları arasından mahsulünü satmak üzere ayırdığı ağaçtır. Sahibi te'mîn-i maîşet için üstündeki mahsulü kuruduktan sonra kaç kile geleceğini tahmin ederek bunun bey' ü tebdîline bey'-i ariyye denir. Bâdemâ bu bey'-i ariyyeyi (azıklık bey'i) diye zikredersek tam mukabilini ifade etmiş oluruz. Bu azıklık bey'i bu hadise nazaran hiçbir kayda tâbi olmayarak yaş, kuru hurma ile, altın ve gümüş ile, her nevi eşya ve metâ-ı ticâretle câiz oluyor.

1009

•.•.•

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَخَّصَ فِي بَيْعِ الْعَرَايَا فِي خَمْسَةِ أَوْسُقٍ أَوْ دُونَ خَمْسَةِ أَوْسُقٍ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin arâyâ bey'inde 5 vesk yahut 5 veskten az miktara müsaade buyurduğu rivayet edilmiştir. {B2190 Buhârî, Büyû', 83.}

İZAHI

Bütün *Buhârî* nüshalarında bu hadisin nihayetinde bir قال نعم cümlesi vardır. Bu tasdikî cevabın kāili bu hadisin râvilerinden İmam Mâlik'tir. *Sahîh-i Buhârî*'de hadisin sûret-i sevkini ifade eden metinde deniliyor ki: Ubeydullah b. Rebî'[411] İmam Mâlik'e, "Dâvûd b. Husayn Ebû Süfyân vasıtasıyla Ebû Hüreyre'den, (bey'-i arâyânın 5 vesk veya daha az miktarına Resûlullah'ın müsaade buyurduğunu) sana haber verdi mi? diye soruyor, İmam Mâlik de, نعم "Evet" diye haber verdi diyor.

Binaenaleyh bu cevâb-ı tasdîkî hadisin ahz ü tahammülüne aittir ve buna vücûh-ı tahammülden yani hadisi râvisinden öğrenip almak yollarından (arz) tariki denilir ki, tâlib-i hadisin, hadisi şeyhine okuması ve onun tasdik edip kendisinden bu suretle rivayete izin vermesidir. İmam Mâlik hazretleri tahammül-i hadîsin bu şeklini şeyhin bizzat hadisi lafzan okuyarak izin vermesine tercih ederdi. Arz tariki bütün muhaddisler nazarında mergūb bir tarîk-i tahammül olmakla beraber yalnız İmam Mâlik'in bu hadisteki tasdiki veçhile lafzan tasdik edilmeyerek şeyhin dinleyip sükût etmesi suretiyle tahammülün cevazında ihtilâf edilmiştir. Fakat sahih olan sükûtun ikrar demek olduğuna vâkıf olan bir âlimin sükût etmesi de tahammül için kâfi olduğudur. "Evet" diye tasdik, ihtilâfı kat' edeceğinden evlâ olan, lafzan tasdik edilmesidir denilmiştir.

MÜSTEFÂD OLAN HÜKM-İ FIKHÎ

Bu hadîs-i şerife nazaran azıklık bey' ü tebdîlinde 5 veski tecavüz etmemesi hususunda ulemânın ittifakı vardır. Bir fakirin ihtiyacını bu miktar karşılamaya kâfidir denilmiştir. 5 vesk ile bunun mâdûnunda eimme arasında ihtilâf vardır. Bu ihtilâfın menşei de hadisin في خمسة أوسق أو دون خمسة أوسق diye terdîd ile rivayet edilmiş bulunmasıdır. Bu ihtilâfâtı nakle lüzum görmüyoruz.

Evsuk veskin cem'idir. Hicaz ulemâsına göre 320 rıtldır, Irak fukahasına göre de 480 rıtldır. Bu ihtilâfın menşei, bu iki hukuk medresesi mensuplarının sâ' ve müd miktarında ihtilâf etmiş olmalarıdır. Bu sâ' ve müd hesap ve ihtilâflarını bu eserimizin müteaddit yerlerinde ve bilhassa "Sadaka-i Fıtr" bahsinde izah ettiğimizden burada tekrarından sarfınazar ediyoruz.

411 Şârih Aynî *Umdetü'l-kārî*'de bu sâil Ubeydullah'ın, II. Abbâsî Halifesi Ebû Ca'fer Mansûr'un hâcibi olduğunu ve Halife Hârûnürreşîd'in veziri Fazl el-Bermekî'nin babası bulunduğunu haber veriyor. Fakat Hârûnürreşîd'in birbirini müteakip vezir edindiği Bermekî iki birader ki bu Fazl ile küçük kardeşi Ca'fer'dir. Bunların babası ise Yahyâ el-Bermekî'dir, Ubeydullah değildir. Hârûn'un ilk hilâfeti senelerinde ve ondan evvel de Mehdî zamanında vezârette bulunmuştur, pek mâruf ve mâlûmdur.

Ubeydullah Fazl'ın büyük babası da değildir. Bu da meşhur Ebû Müslim-i Horasânî'nin ihtilâl arkadaşlarından ve Emevî Devleti'ni iskat ile Abbâsî saltanatını tesis eden Hâlid b. Bermek'tir. Bu müstesna hizmetinin mükâfâtı olarak I. Abbâsî Halifesi Seffâh'a vezir olmuştur.

Binaenaleyh Horasanlı bir Türk ailesi olan ve saltanat-ı Abbâsiyye'yi kurup onun efsanevî devirlerini yaşayan ve yaşatan Bermekîler, sırasıyla Halîd b. Bermek, Yahyâ, Fazl, Ca'fer'dir. Nihayet Hârûn, Bermekî ailesinin halk üzerindeki müstesna nüfuz ve kudretinden korkarak bu aileyi mahvetmiştir. Binaenaleyh bu vezirler silsilesinde Ubeydullah b. Rebî' yoktur. Bu silsile haricinde Bermekî bir zat olması icap eder.

1010

•.•.•

عَنْ زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ النَّاسُ فِي عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَتَبَايَعُونَ الثِّمَارَ فَإِذَا جَدَّ النَّاسُ وَحَضَرَ تَقَاضِيهِمْ قَالَ الْمُبْتَاعُ إِنَّهُ أَصَابَ الثَّمَرَ الدُّمَانُ أَصَابَهُ مُرَاضٌ أَصَابَهُ قُشَامٌ عَاهَاتٌ يَحْتَجُّونَ بِهَا فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا كَثُرَتْ عِنْدَهُ الْخُصُومَةُ فِي ذٰلِكَ فَإِمَّا لَا فَلَا تَتَبَايَعُوا حَتَّى يَبْدُوَ صَلَاحُ الثَّمَرِ كَالْمَشُورَةِ يُشِيرُ بِهَا لِكَثْرَةِ خُصُومَتِهِمْ.

TERCÜMESİ

Zeyd b. Sâbit radıyallahu anhtan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem zamanında bazı kimseler (henüz idrak etmeyen) yaş hurmaları (ağaç üstünde tahmin ederek) alırlar, satarlardı. Mahsul kesilip toplanıp da istîfâ-yı hukuk edildiği sırada müşteri, "Mahsule duman dokundu, hastalık geldi, ermeden bozulup döküldü, (hulâsa,) âfât ârız oldu" diyerek türlü bahanelerle dava ve muhâsame ederlerdi. Bunun üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "Mademki, siz idrak etmedik mahsulün mübâyaasını bırakmayarak muhâsamaya mâruz olursunuz, bir daha hurma (ve meyve)yi (ağaç üstünde) salâhı zâhir oluncaya kadar alıp satmayınız!" buyurdu. (Zeyd b. Sâbit devamla), "Resûl-i Ekrem'in bu nehyi, meşveret mahiyetinde idi. Bununla halk arasındaki bu nevi alım satım yüzünden zuhur eden husumetin çokluğuna işaret buyurmuştu" (diyor). {B2193 Buhârî, Büyû', 85.}

İZAHI

Sahîh-i Buhârî metninde bu hadisin nihayetinde şu yolda bir ziyade de vardır: (Hadisin râvilerinden Ebü'z-Zinâd: Zeyd b. Sâbit'in oğlu fukahâ-i seb'adan Hârice hazretleri, babam Zeyd b. Sâbit radıyallahu anh Süreyyâ yıldızı tulû' edinceye kadar hurmalığındaki mahsulü satmazdı. Bu sırada mahsulün ahmerden asfarı seçilmeye başlar diye bana haber verdi) diyor.[412]

Ebû Dâvûd'un Atâ b. Ebû Rebâh tarikiyle Ebû Hüreyre'den merfûan bir rivayetinde, "*Süreyyâ yıldızı sabah vakti doğduğu zaman, bilâd-ı Hicaz'da hurma mahsulünden her nevi ilel ve âfât zâil olur*" buyurmuştur.[413] İmam Ebû Hanîfe'nin Atâ b. Ebû Rebâh'tan rivayetine göre, Süreyyâ yıldızının fecir vakti tulûu, fasl-ı sayfın evvelinde vuku bulur. Bu mevsim, Hicaz bilâdında güneşin harareti kesb-i iştidâd ettiği ve hurma mahsulünün kemale başladığı bir zamandır. Hakikatte muteber olan hurmanın kemale ermesidir. Süreyyâ yıldızının şafakla doğması mahsulün kemale ermesine alâmet kılınmıştır.

İbn Münîr كالمشورة kavli, hadisteki nehyin azîmet ve bir nehy-i kat'î olmayıp müşavere mahiyetinde olduğunu ifade ve binaenaleyh cevaza delâlet eder. Şu kadar ki hadisin râvisi Zeyd b. Sâbit'in kendi mahsulünü idrak etmeden satmaması nehyi takviye eder diyor.

Buhâri *Sahîh*'inde bu hadisin unvanını, "Salâh ve Kemale Ermeden Satılan Yaş Hurmanın Hükmü" diye zikrettiği halde bu hükmün cevazına, adem-i cevâzına, hilline, hurmetine dair bir şey söylemiyor. Şârih Aynî bunun sebebi bu hususta ulemânın kuvvetli bir ihtilâfı bulunmasıdır diyor ki biz bu ihtilâfı bey'-i müzâbene hakkındaki izahımızda bildirmiştik.

---

412 قال يعني أبو الزناد وأخبرني خارجة بن ثابت أن زيد بن ثابت لم يكن يبيع ثمار أرضه حتى تطلع الثريا فتبين الأصفر من الأحمر [رواه البخاري]

413 {Ebû Yûsuf, *el-Âsâr*, I, 205, no: 917. Ebû Dâvûd'un eserlerinde tespit edilemeyen rivayetin onun tarafından nakledildiği bilgisi için bkz: Aynî, *Umde*, XII, 4.}

1011

•.•.•

عن جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ[414] قَالَ نَهَى النَّبِيُّ ﷺ أَنْ تُبَاعَ الثَّمَرَةُ حَتَّى تُشَقِّحَ فَقِيلَ وَمَا تُشَقِّحُ قَالَ تَحْمَارُّ وَتَصْفَارُّ وَيُؤْكَلُ مِنْهَا.

TERCÜMESİ

Câbir b. Abdullah radıyallahu anhtan "Nebî sallallahu aleyhi ve sellem meyve teşakkuha (yani koruğu renklenmeye) başlamadıkça bunu satmaktan nehiy buyurdu" dediği rivayet edilmiştir. (Hadisin râvilerinden Süleym tarafından şeyhi Saîd b. Mina'ya), "Meyve nasıl teşakkuh eder?" diye sorulmuş. O da, "Meyve (nevine göre) kızarmaya, sararmaya başlar (ve böylece) onun yenilmek devri hulûl eder" diye cevap vermiştir. {B2196 Buhârî, Büyû', 85.}

İZAHI

Bu hadisi Müslim ile Ebû Dâvûd da Buhârî gibi "Büyû'" bahsinde tahrîc etmiştir. Hadisin metninde ne sual soranın, ne de cevap veren zatın isimleri zikredilmiştir. Hatta en önce cevap verenin Hazret-i Câbir olduğu hatıra gelir. Halbuki öyle değildir. Sâil, hadisin üçüncü râvisi tâbiî ricalinden Süleym b. Hayyân'dır. Sorduğu zat da bu hadisi Hazret-i Câbir'den rivayet eden Saîd b. Minâ'dır. Bu noktayı, Ahmed b. Hanbel bu hadisi rivayet ederken tasrih etmiş bulunduğundan tercümede kavis içinde işaret ettik.

Teşakkuhu şârih Kirmânî meyvenin rengi, cinsine göre sarılığa veya kırmızılığa dönmektir diye tarif ediyor. Şukha da kırmızılıkta levn-i halistir diyor.

İhmirâr ve isfirârı da şârih Hattâbî kırmızılığın ve sarılığın koyulaşmadan meyvede ilk göründüğü bir devridir. Bu devirde meyvanın rengi gayri mütemekkin bir halde tahavvüle mâruzdur diye tarif ediyor ki hadisteki teşakkuhun medlûl-i lugavîsine ve hadisin ikinci râvisi Saîd b. Minâ'nın bu kelimeyi tarifine tamamıyla muvâfıktır. Hatta her yerde ve her devirde ve her nevi meyvenin ağacı üstünde iken alım satım zamanı ekseriyetle mevvelerin koruk halinden kurtulup devre-i tekâmüle girdiği bir sırada vâki olur.

Şârih Aynî bunu beğenmiyor: Hattâbî'nin bu mânası sülâsî mücerred sîgasının ifade ettiği bir mânadır. Ziyade sîgası tabiidir ki, teksîre, mübalağaya delâlet eder; binaenaleyh ihmirâr ve isfirâr meyvenin kızarma ve sararma keyfiyeti tamamıyla arttığı devr-i kemâle ıtlak olunur diyor. Hakikaten bu da if'ilâl sîgasının ifade ettiği bir mânadır.

Biz tercümede birinciyi tercih ettik. Teşakkuh lafzının medlûl-i lugavîsi, meyve satışlarında örfün bu yolda câri olması Hattâbî'nin kavli için medar-ı tercîh oldu.

Bundan evvel tercüme ettiğimiz Zeyd b. Sâbit hadisi gibi bu hadis de Buhârî'nin herhangi nevi meyvenin salâha ermeden evvel alım satımının hükmüne dair açtığı bir baba mensuptur. Buhârî bu babında böyle bir bey'in hill ü hurmeti veya keraheti hakkında bir şey bildirmiyor. Bu mesele esas itibariyle beyne'l-eimme muhtelefün fîh olup Kurtubî bu ihtilâfı, hadisteki nehiy tahrîme mi, kerahete mi delâlet eder suretinde irat ettiği bir suale verdiği şu cevabında hulâsa ederek, "Cumhûr-ı ulemâ hadisteki nehiy tahrîme delâlet eder" demiştir. Ebû Hanîfe de kerahete kāil olmuştur diyor.

Yukarıda da bildirdiğimiz veçhile meyvelerin salâhı, İmam Ebû Hanîfe'ye göre, meyvenin ağacında tamamen belirmiş olmaktır. İster ekle sâlih olsun ister olmasın. İmam Şâfiî'ye göre yenilmeye sâlih olmaktır.

---

414 {*Tecrid* metninde bu ifade 'رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا = radıyallahu anhumâ' şeklindedir.}

1012

•.•.•

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ ﵁ قَالَ نَهَى رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ عَنْ بَيْعِ الثِّمَارِ حَتَّى تُزْهِيَ فَقِيلَ لَهُ وَمَا تُزْهِي قَالَ حَتَّى تَحْمَرَّ فَقَالَ أَرَأَيْتَ إِذَا مَنَعَ اللّٰهُ الثَّمَرَةَ بِمَ يَأْخُذُ أَحَدُكُمْ مَالَ أَخِيهِ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radıyallahu anhtan "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem hurma koruğunun izhâ (denilen alacalanma) devrine kadar hurma satışını-nehyetti" dediği rivayet edilmiştir. Resûl-i Ekrem'e, "(Yâ Resûlellah!) Hurma, izhâ devrini nasıl idrak eder?" diye sorulmuş. Resûlullah, "Kızarınca" diye cevap vermiş. Sonra (Resûlullah devamla), "Haydi bana söyle bakayım! Allah, (mevsimsiz satılan bu) hurma (ile intifâ)dan (bir âfetle müşteriyi) mahrum ettiği zaman sizin biriniz (bu) kardeşinin malını ne hakla alacaktır!" buyurmuştur. {B2198 Buhârî, Büyû', 87.}

İZAHI

Bu hadisin *Buhârî*'deki babından evvel bir babı ve Hazret-i Enes'ten gelen bu tercüme ettiğimiz hadisin bir tarîk-i rivayeti vardır. Bu babı "Hurma Ağacının Meyvesinin Salâhı Zâhir Olmazdan Evvel Alım Satımının Hükmüne Dair"dir.[415]

Bundan evvelki Câbir hadisinin babının mukabilidir. O bab da hurmadan başka bütün eşcâr-ı müsmire meyvelerinin salâhı zamanında bey'ine dairdi.

Bu Enes b. Mâlik hadisinin bu tarîk-i rivayetinde ne izharın mahiyetini soran sâilin, ne de sorulan zatın isimleri bildirilmiştir. Yalnız Nesâî ile Tahâvî'nin rivayetlerinde, قيل يا رسول الله diye Resûlullah'tan sual olunduğu tasrih edilmiş bulunduğundan, tercümede bunu gösterdik.

Hadiste hurma koruğunun alacalanma devrinden evvel satılmasından nehyin sebebi de taraf-ı risâletpenâhîden bildirildiği yine bir rivayet tarikine istinaden şârih Aynî tarafından kaydedilmiş bulunduğundan bunu da kavis içinde tasrih ettik.

Hadiste bu nehyin hikmeti, en beliğ bir üslûp ile ifade buyurulmuştur. İstifham suretinde irat olunup emir kastedilmesi en beliğ bir kinaye tarikidir. Devr-i kemâle yaklaşmadan ihtiras ile alelacele ağaç üstünde satılan meyvelere min-tarafillâh ârız olan yel, soğuk, dolu gibi bir âfetle körpe mahsullerin mahvolması ve zavallı müşterinin çıplak ağaçlara nazar-ı tahassürle şaşkın şaşkın bakakalması hali, أرأيت إذا منع الله الثمرة "*Haydi söyle bakayım! Allah müşterinin bu meyveden intifâını bir âfetle menettiği zaman bu zavallının hali ne olacak?*" vecizesi içinde tasvir buyuruluyor. Sonra bu cümle-i şartiyyenin cevabının بم يأخذ أحدكم مال أخيه "*Bâyi', kardeşi demek olan müşterinin parasını ne hakla alır?*" diye ikinci bir sual mahiyetinde irat buyurulması, bu alışverişteki gayri meşrû vaziyete işaret etmektedir. Bu hadisin bir tarîk-i rivayetinde bu ikinci ilzâmî sualin, بم يستحل أحدكم مال أخيه "*Bâyi', kardeşi müşterinin parasını nasıl helâl addedecek?*"[416] suretinde vârit olması bu tehlikeli ve gayri meşrû muamelenin mahiyetini tamamıyla ortaya koymaktadır.

Bu şiddetli tahzir yalnız hurmaya münhasır değildir. Üzüm, incir, vişne, kayısı gibi ağacı üstünde satım ve alımı mûtat olan her nevi meyveye şâmildir. Hepsinin rengi ve her meyvenin kendisine has olan sair evsafı itibariyle devr-i kemâlini idrake yaklaşmadan alınıp satılmaları menhîdir.

Bu babdaki nehiy, ağleb-i ahvâle göre vârit olmuştur. Mahsûlâta insanların yed-i kudretinde olmayan yel, sıcak gibi birtakım âfetlerin ârız olması devr-i kemâle takarrüb etmezden evvel olduğu gibi sonra da olur. Fakat meyvelerin renginde vesair olgunluk evsafında tahavvül başladığı zamanla mahsulün kesim zamanı arasındaki müddet evvelki devre nisbetle çok kısadır. Bu nisbette de âfât tehlikesi azdır. Mahsûlât ekseriyetle sis, duman gibi âfâttan edvâr-ı evveliyesinde müteessir olur. Bu sebeple bu devirlerde satıştan nehyedilmiştir.

FIKHÎ HÜKÜMLER

Salâhı zâhir olmadan ağacı üstünde satılıp da sonra câiha denilen ve beşerin sun‘u haricinde olan kurt, kuş, yel, sel gibi âfât ârız olursa, eimme-i selefin cumhuru, Sevrî, Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf, Muhammed, kavl-i cedidinde Şâfiî, Taberî, Ebû Ca‘fer, Dâvûd ez-Zâhirî ve ashabı, "Bu âfet, meyve ağaçlarını teslim aldıktan sonra müşterinin yedinde iken ârız olursa zarar az olsun, çok olsun müşteriye aittir. Eğer bâyiin ve sahibinin yedinde iken ârız olursa, zarar mal sahibine aittir. Müşteriden alması meşrut olan semeni iptal eder" demişlerdir.

Buhârî bu hadisin unvanında, "Salâhı zâhir olmadan satılıp da bir âfet ârız olursa zarar bâyie aittir" diyor.[417] Kabz-ü tesellüm kaydıyla takyîd etmiyor. Sonra bu babında Zührî'nin mezhebinin de böyle olduğunu rivayet ediyor.

Aynî, bu çok zeki *Buhârî* şârihi, "İmam Buhârî bu ictihadıyla devr-i salâhını idrak etmeyen meyve satışının sıhhatine kāil olmuş bulunuyor" diyerek Hanefî mezhebine iştirakini gösteriyor.

---

415 Bu unvan hakkında iki hâfız ve fâzıl *Buhârî* şârihinin –ki, Askalânî ile Aynî'dir– telakki ve mütalaalarını bu hâşiyemizde bildirmek isteriz: Bu tercüme ve unvanın aslı *Sahîh-i Buhârî* metninde şöyledir: باب بيع نخل قبل أن يبدو صلاحها. Şârih Askalânî bu unvandaki نخل "hurma ağacı" kelimesine bakarak, "Bu babı Buhârî, hurma meyvesinin aslı olan hurma ağacı için akdetmiştir. Bundan evvelki babı da hurma meyvesi için açmıştı" diye bir zühûl etmiştir.

Şârih Aynî, Hâfız İbn Hacer'in bu gafletini yakalayarak şöyle ilişiyor. Bu mütalaa fâsid ve gayri sahihtir. Çünkü bu iki babın ikisi de idrak etmeden ağaç üstünde meyve satışının hükmü hakkında akdedilmiştir. Bundan evvelki hurmadan başka bütün eşcârı müsmire meyvelerinin zamân-ı bey‘ini beyan içindir. Bu bab da hurma meyvesine dairdir. Bu unvandaki (بيع نخل), (بيع ثمار نخل) demektir. Yoksa hurma ağacının bey‘i için değildir. Çünkü hurma ağacının alınıp satılması için onun salâhını, adem-i salâhını takyîde lüzum yoktur. Hem hadisteki izhâ ki, hurma koruğunun alacalanmasıdır. Bu tabir meyvenin vasfıdır, ağacın vasfı değildir.

Şârih Kastallânî de Askalânî'ye nusret ederek, Hâfız İbn Hacer'in *İntikādü'l-i'tirâz*'da Aynî'ye şöyle cevap verdiğini bildiriyor: Aynî bize itiraz ederken bir ciheti fevtetmiştir. O da şudur ki: Bu bey' üç kısma inkisâm eder: **1.** Hurmasız yalnız ağacın satışı, **2.** Ağaçsız yalnız hurma meyvesinin satışı, **3.** Meyvesiyle beraber hurma ağacının satışıdır. Bunlardan birincisi ki, ağacın satışıdır; bu satış, meyvesinin salâhiyle mukayyet değildir. Fakat ikinci ve üçüncü bey'ler, meyvenin salâhı zâhir olmakla mukayyettir. Biz, Zeynüddin el-Irâkī'nin birer gözbebeği olan bu iki tilmîzinin bu fikirlerini nakil ile iktifa edeceğiz.

416 {M3979 Müslim, Müsâkāt, 16.}

417 باب إذا باع الثمار قبل أن يبدو صلاحها ثم أصابته عافة فهو من البايع
[[صحيح بخاري

1013

•.•.•

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ وَأَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ ﷺ اسْتَعْمَلَ رَجُلًا عَلَى خَيْبَرَ فَجَاءَهُ بِتَمْرٍ جَنِيبٍ فَقَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ أَكُلُّ تَمْرِ خَيْبَرَ هٰكَذَا قَالَ لَا وَاللّٰهِ يَا رَسُولَ اللّٰهِ إِنَّا لَنَأْخُذُ الصَّاعَ مِنْ هٰذَا بِالصَّاعَيْنِ وَالصَّاعَيْنِ بِالثَّلَاثَةِ فَقَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ لَا تَفْعَلْ بِعِ الْجَمْعَ بِالدَّرَاهِمِ ثُمَّ ابْتَعْ بِالدَّرَاهِمِ جَنِيبًا.

TERCÜMESİ

Ebû Saîd el-Hudrî ve Ebû Hüreyre radıyallahu anhümâdan şöyle rivayet edilmiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (ashaptan) birini Hayber'e haraç âmili tayin buyurdu. Sonra bu zat Hayber'den cenîb (denilen en iyi cins) hurma ile geldi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buna, "Hayber'in bütün hurmaları böyle midir?" diye sordu. O sahâbî, "Vallahi hepsi böyle değildir Yâ Resûlellah! Biz bu a'lâ hurmadan 1 sâı, (âdi hurmanın) 2 sâı ile, yine (bu iyi hurmadan) 2 sâı 3 sâ' (âdi) hurma ile ahz ü tebdîl ederiz" dedi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "Böyle yapma! Âdi hurmayı para ile sat! Sonra (bu) para ile cenîb (nevi hurma) al!" buyurdu. {B2201 Buhârî, Büyû', 89.}

İZAHI

Buhârî'nin bu hadise dair "Vekâlet", "Megāzî", "İ'tisâm" bahislerinde de rivayeti vardır. Müslim ile Nesâî de "Büyû'" bahsinde rivayet etmişlerdir. Bu hadisin *Sahîh-i Buhârî*'deki bu babının unvanı, "Bir Kişi Hurmasını Daha İyi Hurma ile Tebdil Etmek İsterse, Ribâdan Sâlim Tarîk-i Tebdili Nasıldır?" suretindedir ki hadiste beyan buyurulduğu üzere âdi hurmayı satmak, o para ile iyi hurma almaktır. Bu yolda muamele, bir safhada, ayni ayn ile ve ziyadeyi haiz olarak ribâlı bir bey' ü tebdîl değildir. Belki hadisteki tebdil şekli iki bey'dir. Ribâ hurmetinden sâlimdir.

Hayber'e haraç âmili tayin olunan zatın ismi hadiste bildirilmemiştir. Hatîb el-Bağdâdî bunun Sevâd b. Gaziyye yahut Mâlik b. Sa'saa olduğunu rivayet ediyor.

Cenîb hakkında Şârih Hattâbî Araplar'ın en nefis bir hurma nevi olduğunu bildiriyor ki cenîbin bu nefaseti haiz olduğu hadisten ve taraf-ı risâletpenâhîden gösterilen alâkadan da anlaşılıyor.

Hayber, esasen hurması bol ve nefasetiyle meşhurdur. Hicaz'ın hudûd-ı şarkıyyesinde ve Medîne-i Münevvere'nin 170 km. şimalinde bir kasaba idi. Şemmer bilâdından ma'dûd olan Hayber, güzel bir vahanın ortasında olmakla Cezîre'nin en nefis hurma ve meyvesi burada yetişirdi. Yahudilerle meskûn bulunan Hayber nahiyesi, hicret-i seniyyenin 7. senesi Hudeybiye'den avdet buyurulduğunda fethedilmiştir.

1014

•.•.•

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ ﷺ أَنَّهُ قَالَ نَهَى رَسُولُ اللهِ ﷺ عَنِ الْمُحَاقَلَةِ وَالْمُخَاضَرَةِ وَالْمُلَامَسَةِ وَالْمُنَابَذَةِ وَالْمُزَابَنَةِ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radıyallahu anhtan "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem muhâkaleden, muhâdaradan, mülâmeseden, münâbezeden, müzâbeneden nehiy buyurdu" dediği rivayet edilmiştir. {B2207 Buhârî, Büyû', 93.}

İZAHI

Bu hadîs-i şerifte menhî olan büyû'dan beş nevi rivayet edilmiştir:

1. BEY-İ MUHÂKALE. Sürülüp savrulmuş, samandan arınmış buğday ile başaktaki buğdayın tahmin edilerek bey' ü tebdîlidir. Semen ile mebî' arasında mümâselet mâlûm olmadığı için nehyedilmiştir.

2. BEY'-İ MUHÂDARA. Başak tutmamış gök mahsulün bey'idir. Şârih İbn Battâl, böyle gök mahsulün bey'i câiz olmadığında icmâ vardır. Meğer ki hayvana yedirmek üzere biçilmiş ola! Bu maksatla biçilen yeşilliğin bey'i câiz olduğunda da icmâ vardır diyor ve turp, şalgam, havuç gibi yerde kapalı olan mezrûâtın alım satımının da bey'-i muhâdaradan ma'dûd olduğunu bildiriyor. Yerde gömülü olan bu nevi mezrûâtın bey'ini İmam Ebû Hanîfe müşteri için hakk-ı hıyâr kabul ederek tecviz etmiştir. Müşteri, zamanı gelip de bu kapalı mahsulleri topraktan çıkarmaya başladığında, bozuk çıkarsa reddeder. İmam Mâlik de tecviz etmiştir. Yalnız fevkalarz olan yeşilliği biçildiğinde tahtelarz mahsûle zarar irâs etmezse suretinde takyîd ederek soğan ve pırasa gibi mahsulleri ayırmıştır. İmam Şâfiî de, "Bana göre görülmeyen her mahsulün alım satımı bey'-i garardır" demiştir (*Umdetü'l-kārî*).

3. BEY‘-İ MÜLÂMESE. Buhârî *Sahîh*’inde Ebû Saîd el-Hudrî’nin mülâmeseyi, لمس الثوب لا ينظر إليه diye tarif ettiğini rivayet ediyor. Bu tarife göre bey‘-i mülâmese birkaç türlü tasvir edilmiştir. Bunlardan birisi, dürülü bir kumaş veya elbiseyi açıp görmeden mücerret yoklamakla vuku bulan bey‘dir. Bir diğeri, iki kişi arasında geceleyin biri birinin elbiselerini yoklayarak görmeden ve hıyâr-ı rü’yetten ârî olarak mübadele etmeleridir. Bey‘-i mülâmesenin Câhiliye devrinde câri olan pek çok garip şekli vardır ki bunlardan bahsetmek lüzumsuzdur.

4. BEY‘-İ MÜNÂBEZE. Bu da iki kişi arasında görmeyerek meselâ bohçalanmış elbiselerini birbirine hıyarsız vererek mübadeledir. Münâbeze de muhtelif şekillerde tarif edilmiştir. Gerek bey‘-i mülâmese gerek bey‘-i münâbeze bi’l-icmâ‘ bey‘-i garardan, kumar nevinden ma‘dûddur, menhîdir. İmam Ebû Hanîfe ile ashabı bey‘-i gāibi tecviz etmişler, fakat müşteri için hıyâr-ı rü’yet vardır demişlerdir (*Umdetü’l-kārî*, V, 506).

5. BEY‘-İ MÜZÂBENE. Ağacı üstündeki yaş hurmayı kuru hurma ile bey‘ ü tebdîldir ki yukarıda mükerreren izah etmiş bulunuyoruz.

1015

•.•.•

عَنْ عَائِشَةَ ﵂ قَالَتْ هِنْدٌ أُمُّ مُعَاوِيَةَ ﵂ لِرَسُولِ اللّٰهِ ﷺ إِنَّ أَبَا سُفْيَانَ رَجُلٌ شَحِيحٌ فَهَلْ عَلَيَّ جُنَاحٌ أَنْ آخُذَ مِنْ مَالِهِ سِرًّا قَالَ خُذِي أَنْتِ وَبَنُوكِ مَا يَكْفِيكِ بِالْمَعْرُوفِ.

TERCÜMESİ

Âişe radıyallahu anhâdan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Muâviye'nin vâlidesi Hind radıyallahu anhâ Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme, "(Zevcim) Ebû Süfyân bahîl, harîs bir kimsedir. Bunun malından gizlice almak (ve aileye sarfetmek) de bir günah var mıdır?" diye sordu. Resûlullah, "Örfe göre kendine ve çocuklarına yetişen miktar al!" buyurdu. {B2211 Buhârî, Büyû', 95.}

İZAHI

Bu hadisi, Buhârî yine böyle "Nafakāt" ve "Ahkâm" bahislerinde de tahrîc etmiştir. "Nafakāt"[418] bahsindeki rivayeti daha uzundur, şöyledir: Hazret-i Âişe diyor ki: Bir kere Utbe b. Rebîa'nın kızı Hind, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin huzuruna geldi: "Yâ Resûlellah! Vaktiyle yeryüzünde senin hânedanın kadar zül ve harâbîsini istediğim hiçbir ev, hiçbir aile yoktu. Bugün ise yeryüzünde sabahlayan hiçbir çadır halkı yoktur ki senin hânedanın derecesinde bana sevimli olsun" dedi. Sonra hadiste rivayet olunduğu veçhile istiftâ eyledi. Resûl-i Ekrem de hadiste görüldüğü veçhile fetva ve hükmetti.[419] Diğer bir tarîk-i rivayetinde Resûl-i Ekrem Hind'e, "*Hayatım yed-i kudretinde olan Cenâb-ı Hakk'a kasem ederim ki, kalbinizde nûr-ı îmân temekkün ettikçe bana muhabbetiniz daha artacaktır*" buyurmuştur.[420]

Filhakika bu kadının müslüman olmazdan evvelki târîh-i hayatı Resûl-i Ekrem'e ve müslümanlara karşı buğz ve kin ile doludur. Son derece zeki, ve akl ü tedbîr sahibi olan Hind, bu hadiste kendisi de kable'l-İslâm hayatının bu safhasını bir vecize halinde tasvir ediyor. Bunlardan en fenası Uhud Harbi'nde Kureyş ordusu içinde birtakım eş'âr inşâdıyla Kureyş askerini İslâm ordusu üzerine tehyîc ve teşcî' etmesidir. Bu da yetişmiyormuş gibi Resûl-i Ekrem'in şehid düşen muhterem amcası Hazret-i Hamza'nın ciğerini ağzına alıp çiğnemesidir. Bu cihetle "âkiletü'l-ekbâd" adını almıştı.

Hind, zevci Ebû Süfyân ile beraber feth-i Mekke günü müslüman olmuş ve İslâm'da sebat ve hüsn-i hareket etmiştir. Yermük Harbi'nde de zevciyle beraber hazır bulunmuş, bu muharebede de İslâm bahadırlarını Rumlar'a karşı âteşîn hitabeleriyle tehyîc ve teşvik etmiştir. Resûl-i Ekrem efendimiz yalnız kaleler, memleketler fethetmemiştir. Onlardan daha yalçın ve âhenîn gönülleri de fethetmiştir. Müellefe-i kulûbdan Saffân b. Ümeyye şöyle diyordu: Müslüman olmazdan evvel kalbimde en çok kin beslediğim biri varsa, o da Resûlullah idi. Müslüman olduktan sonra hakkımızda gösterdiği lutf-u âtıfeti ile kalplerimizi teshîr etmiş, gönüllerde Allah'ın en sevimli bir peygamberi olarak yaşamıştır.

Hadisin *Buhârî*'deki babı, "Emsâr-ı İslâmiyye Halkının Büyû', İcâre, Ölçü, Tartı gibi Hususattaki Umûr-ı Hukūkıyyeleri, Aralarında Meşhur Olan Örf ü Âdetleri Üzerine İcra Olunur" unvanını haizdir. Bu unvandan sonra Buhârî, meşhur Kādî Şüreyh'in bir meseleden dolayı kendisine müracaat eden ve sanatlarının örfünden bahseden iplikçi esnafına, سنتكم بينكم "Aranızda âdet-i sâbite olan husûsat, medâr-ı hükümdür" dediğini ta'lîkan rivayet ediyor.

Bundan sonra Buhârî, kibâr-ı tâbiînden Hasan-ı Basrî'nin Abdullah b. Mirdâs'tan pazarlıkla iki denk ücretle bir merkep kiraladığını ve ba'demâ bu teamüle tevfîkan lüzumunda pazarlıksız merkebi kullanıp iki denk verdiğini de örfün vaziyet-i şer'iyyesini teyit için ta'lîkan rivayet ediyor.

Yine bu maksatla Buhârî'nin tahrîc ettiği üçüncü bir mesele de Saîd b. Müseyyeb'in, Nehaî'nin, Muhammed b. Sîrîn'in, hangi bir şehir ki orada 10 dirheme alınan bir şeyin 11 dirheme satılması ihtikâr sayılmayıp örf olduysa, 1 dirhem kâr almakta beis yoktur dediklerine dair ta'lîkidir.

Bundan sonra Buhârî, yine örf ü âdetin vaziyet-i şer'iyyesini tayin ve teyit için [421] وَمَنْ كَانَ فَقِيرًا فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ kavl-i şerifini zikrediyor ki bunda umûr-ı yetîmi ikāme ve emvalini ıslah ve idareye memur olan velilerden fakir olanların yetim malından örfen mâruf olan miktar ekl-ü intifâları helâl kılınmıştır, *Buhârî* nüshalarının, şerhlerinin hiçbirinde هند أم معاوية den sonra رضي الله عنها yoktur. Müellif Zebîdî tarafından müdrec olsa gerek. Sahâbîye bir kadın için tardiyye lâzımeden ise de edvâr-ı selâseden Buhârî'ye intikal ederek *Sahîh*'ine dercedilen metnin ziyade ve noksandan masûniyeti daha ziyade mühim olduğundan bu ziyadeyi bildiriyoruz. Bari رضي الله عنهما denilmeli idi.

İzah etmekte bulunduğumuz bu hadisten sonra Buhârî, Hazret-i Âişe'nin bir hadisini daha rivayet ediyor. Hazret-i Âişe bu hadisinde de وَمَنْ كَانَ غَنِيًّا فَلْيَسْتَعْفِفْ وَمَنْ كَانَ فَقِيرًا فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ kavl-i şerifi umûr-ı yetîmi ikāme ve emvalini ıslah ve muhafazaya memur olan yetim velisi fakir olursa, yetim malından kadr-i ma'rûf müstefîd olması hakkında nâzil olduğunu haber veriyor.[422]

Bu nazm-ı şerif, Nisâ sûresinin 6. âyet-i kerîmesine mensuptur. Âyetin tamamının meâl-i münîfi şöyledir: "(Ey yetim velileri!) *Yetimleri nikâh çağına erinceye kadar koruyup gözetiniz! O çağda hallerinden bir rüşd-ü salâh sezerseniz, derhal mallarını kendilerine teslim ediniz! Onların büyümelerinden (*kuşkulanıp*) da acele ile israf ederek yetim mallarını yemeyiniz! Evliyâ-yi eytâmdan ganî olanlar yetim malından içtinap etsin, fakir olanlar da âdet veçhile yesin! (*Veliler!*) Yetimlere mallarını teslim ettiğiniz zaman da aldıklarına şahit bulundurunuz! Yetim malındaki tasarrufâtınızı sıkı bir hesaba çekmek için Allah kâfidir.*"[423]

Bu âyet-i kerîme emvâl-i yetîmi hüsnüidare için icap eden evâ- mir ve vesâyâ ile beraber sonunda sû-i idâreye terettüp eden en şiddetli tahzîri ihtiva etmektedir ki velilerin emvâl-i yetimdeki bütün tasarrufatının taraf-ı ilâhîden inceden inceye bir hesaba çekileceğinin bildirilmesidir. Yetim hakkı üzerinde, sair haklardan ziyade bu derece sıkı bir surette tevakkuf buyurulmasının sebebi (yetim) lafzının medlûl-i lugavîsinden de müstefâd olduğu üzere pedercüdâ, tek başına kalmış re'yen ve aklen zayıf bir çocuğun hukukunun sıyâneti elbette ki sair haklardan ziyade mühim idi. Bu ehemmiyete mebnî yetimin sıkı bir surette en son muhâsebe-i hukūku taraf-ı ilâhîden deruhte buyurulmuştur. Bu itibarla umûr-ı eytâmı deruhte etmek iktihamı müşkül bir yük altına girmektir ve herkesin görebileceği bir iş değildir. *Sahîh-i Müslim*'de rivayet olunan bir hadîs-i şerifte Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Ebû Zer el-Gıfârî'ye hitap ederek, "*Ey Ebû Zer! Bilirim ki sen zaîfü'l-kalpsin; kendime temenni ettiğim her hayır ve saadeti senin için de arzu ederim. Bu saygı ve muhabbet sevkiyledir ki, bu rikkat-i kalbinle sen sakın iki kimse üzerine olsa bile emîr olma ve yetim malını idareyi deruhte etme!*"[424]

Umûr-ı eytâm hakkındaki âyet-i kerîmeyi izah maksadıyla biraz tebâüd ettiğimiz asıl mevzumuza avdet ederek deriz ki Buhârî'nin "Bey'" bahsinde gerek ta'lîkan, gerek mevsûlen rivayet ettiği birtakım ehâdîs-i şerife ve âyet-i kerîme ile örf-ü âdetten bu kadar uzun bahsetmesi, kendisinde nassan tahdîd-i şer'î bulunmayan "Büyû'", "İcâre", "Keyl", "Vezin" gibi hususatta aralarında müstemirren câri olan örf-ü âdetin hâkimiyetini beyan ve ispattan ibarettir. "Bey'" bahsi ile hakikaten pek yakından alâkalı bulunan "Örf, Âdet, Teâmül" hakkında ve hususi bir unvan altında bu eserimizin "Kitâbü'z-Zekât" bölümünde uzun izahatımız vardır. Oraya müracaat buyurulsun.

---

418 {Nafakât bahsindeki rivayetlerin (bk: B5359, B5364 Buhârî, Nafakât, 4, 9.) Ahkâm bahsindekilere göre daha kısa olduğu müşahede edilmiştir. Burada verilen rivayet Ahkâm bahsinde yer almaktadır.}

419 {B7161 Buhârî, Ahkâm, 14.}

420 {MA16612 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, IX, 126.}

421 en-Nisâ, 4/6.

422 عن هشام بن عروة يحدث عن أبيه أنه سمع عائشة رضي الله عنها تقول وَمَنْ كَانَ غَنِيًّا فَلْيَسْتَعْفِفْ وَمَنْ كَانَ فَقِيرًا فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ أنزلت في والي اليتيم الذي يقيم ويصلح في ماله إن كان فقيرا أكل منه بالمعروف [رواه البخاري]

{B2212 Buhârî, Büyû', 95.}

423 وَابْتَلُوا الْيَتَامَى حَتَّى إِذَا بَلَغُوا النِّكَاحَ فَإِنْ آنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا فَادْفَعُوا إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ وَلَا تَأْكُلُوهَا إِسْرَافًا وَبِدَارًا أَنْ يَكْبَرُوا وَمَنْ كَانَ غَنِيًّا فَلْيَسْتَعْفِفْ وَمَنْ كَانَ فَقِيرًا فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ فَإِذَا دَفَعْتُمْ إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ فَأَشْهِدُوا عَلَيْهِمْ وَكَفَى بِاللَّهِ حَسِيبًا [سورة النساء: آية:6]

424 {M4720 Müslim, İmâre, 17.} Ebû Zer Hazretleri İslâm'a ilk giren beş zatın birisi idi. İlimde İbn Mes'ûd'a müsavi addolunurdu. Fakat idare hususunda umûr-ı mâliyyede garîb ictihadları vardı. Meselâ iki kuruşun bir arada toplanmasını kenz addederdi. Beytülmâlden verilen 400 dinar sehmini o günü fukaraya dağıtırdı. Bu cihetle Şam'da Muâviye'nin valiliği zamanında bu ictihadlarından dolayı makām-ı hilâfete şikâyet ve celbedildiği halde bu defa Medine'de de Hazret-i Osman tarafından iftâdan menedilmişti. O da Rebeze'ye çekilerek 32 tarihinde orada vefat etmiştir.

1016

•.•.•

عَنْ جَابِرٍ ﵁ جَعَلَ رَسُولُ اللهِ ﷺ الشُّفْعَةَ فِي كُلِّ مَا لَمْ يُقْسَمْ فَإِذَا وَقَعَتِ الْحُدُودُ وَصُرِّفَتِ الطُّرُقُ فَلَا شُفْعَةَ.

TERCÜMESİ

Câbir b. Abdullah radıyallahu anhtan "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şüf'a taksim olunmamış her (akar olan) malda (câri)dir. Hudut konup da yollar tayin edildiği zaman şüf'a yoktur." {B2213 Buhârî, Büyû', 96.}

İZAHI

Bu hadisi, Buhârî "Şirket", "Şüf'a", "Terk-i Hiyel" bahislerinde de rivayet etmiştir. Ebû Dâvûd "Büyû'"da, Tirmizî ile İbn Mâce de "Ahkâm" babında tahrîc etmişlerdir.

Şüf'a lugaten bir matlubu, kendi yanında olan şeye zam ve ziyade etmeye denir ki bir iken iki, tek iken çift olur. Şeriat örfünde şüf'a, müşteri üzerinde takarrur eden şürût ile şirket ve mücâveret sebebiyle cebren bir buk'aya temellüktür.[425]

Bu Babda Ulemânın Ârâ ve Mezâhibi. Evzâî'nin, Leys b. Sa'd'ın, Mâlik'in, Şâfiî'nin, Ahmed'in, İshak'ın ve Ebû Sevr'in mezhebi, şüf'anın ancak taksim edilmeyen akarda câri olduğudur. Bunlar Hazret-i Câbir'in tercüme ettiğimiz bu hadisi ile ihticâc etmişlerdir.

Sevrî, Hasan b. Hay, İshak, Ahmed, Ebû Ubeyd, Ehl-i Zâhir de şeriklerden birisi, öbürüne akarın bey'ini arzeder de almazsa hakk-ı şüf'ası sâkıt olur demişlerdir. Bunlar da Tahâvî'nin Câbir'den rivayet ettiği şu hadis ile ihticâc etmişlerdir. Resûl-i Ekrem, "*Şüf'a, şeriklerden birinin öbürüne arzetmeden satmak hakkını haiz olmadığı bir tarla ve arsada, yahut bir evde, yahut bir bahçede hakk-ı iştirâkidir. Arzolunan şerik ya alır yahut almaz bırakır*" buyurmuştur.[426]

Bu zevat, Müslim'in de rivayet ettiği bu hadîs-i şerifin zâhirine şüf'anın şahs-ı sâlis bir müşteriye satmakla değil mücerret şerikine satış teklifiyle şüf'a zâil olacağına kāil olmuşlardır.

Tahâvî'nin nakline göre Ebû Hanîfe, Mâlik, Şâfiî ve bu üç imamın ashabı, bir şerikin diğer şerikine satış teklif etmekle hakk-ı şüf'ası zâil olmayacağına hükmetmişlerdir. Bunlara göre şüf'a şerikin şahs-ı âhare bey'inden sonra vâcip olur. Binaenaleyh kendi şerikine evvelce satış teklifi ile henüz tahakkuk etmeyen bir hak sâkıt olmayacağından şahs-ı âhare sattıktan sonra şeriki, fi'l-hâl tahakkuk eden hakkını istimal ederek şahs-ı âharden bu mütekaddim bey'i fesh ile almak hakkını haizdir.

Bu sebeple Hanefî fukahası "Şüf'anın vücûb ve tahakkuku için bâyiin mebî'den mülkü zâil olmak şarttır" esâsını vazetmişlerdir. Hanefî kitaplarında bu esas şöyle izah ediliyor: Bu esasa mebnî bey'-i fâsidde bâyiin hakk-ı istirdâdı sâkıt olmadıkça şüf'a câri olmaz. Şart-ı hıyar ile bey'de eğer muhayyer yalnız müşteri ise şüf'a câri olur ve eğer bâyi' muhayyer ise hakk-ı hıyarı sâkıt olmadıkça şüf'a câri olmaz. Hıyâr-ı ayıp ile hıyâr-ı rü'yete gelince, bu iki nevi hıyar, şüf'anın sübûtuna mani değildir deniliyor.

İbrâhîm en-Nehaî, Kādî Şüreyh, Sevrî, Katâde, Hasan-ı Basrî, Hammâd b. Ebû Süleyman, Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve Muhammed hazerâtına göre Tahâvî ile Müslim'in rivayet ettiği Câbir hadisinde beyan buyurulduğu veçhile tarla ve arsada, evde, bahçede, şüf'a vâciptir.

ESBÂB-I ŞÜF'A. Bu mallardaki şüf'a üç sebebe müstenittir ve üç mertebe üzerinedir: **1.** Birinci sebep, nefs-i mebî'de müşârekettir. İki kimsenin bir akarda şâyian iştirakleri gibi. **2.** Hakk-ı mebî'de halît ve şerik olmaktır. Hakk-ı şirb-i hâs ve tarîk-i hâsta iştirak gibi. Meselâ hakk-ı şirb-i hâsta iştirakleri olan bahçelerden biri satıldığında diğer bahçelerin sahipleri hep şefi' olurlar; gerek câr-ı mülâsık yani bitişik komşu olsunlar gerek olmasınlar. Yine böyle kapısı tarîk-i hâssa açılan bir hâne satıldığında, o tarîk-i hâssa kapısı olan diğer hânelerin sahiplerinin kâffesi şefî' olurlar. Gerek câr-ı mülâsık olsunlar gerek olmasınlar. Fakat umumun intifâ ve istifade ettiği bir nehirden su alan, yahut kapısı umumi bir sokak ve caddeye açılan hânelerden biri satıldığında; o nehirden su alan yahut o tarîk-i âmme kapısı olan öbür hâneler ashabının hakk-ı şüf'ası yoktur. **3.** Üçüncü sebep de mebîa câr-ı mülâsık, yani bitişik komşu olmaktır.

MERÂTİB-İ ŞÜF'A. Şüf'a bu sebeplerden birisine müstenit olduğu gibi bu yolda da üç mertebe üzerine müretteptir: Hakk-ı şüf'a **evvelâ** nefs-i mebî'de müşârik olan kimsenin, **sâniyâ** hakk-ı mebî'de halît ve şerik olanın, **sâlisâ** câr-ı mülâsık yani bitişik komşunundur. Birinci tâlipken diğerlerinin, ikinci tâlipken de üçüncünün hakk-ı şüf'ası yoktur.

Nefs-i mebî'de müşârik olmadığı yahut olup da hakk-ı şüf'asından vazgeçtiği halde hakk-ı mebî'de halîtı varsa hakk-ı şüf'a onundur. Hakk-ı mebî'de halîtı yoksa yahut olup da hakkından vazgeçerse bu halde câr-ı mülâsıkı şefî' olur.

Meselâ bir kimse müşterek olan akarını sattığında yahut bir müşterek akardaki hisse-i şâyiasını satıp da müşâriki hakk-ı şüf'asından vazgeçerse, o akarın hakk-ı şirb-i hâssında, yahut tarîk-i hâssında halît ve şeriki varsa hakk-ı şüf'a onundur. Yoksa yahut olup da hakkından geçerse, o halde hakk-ı şüf'a câr-ı mülâsıkındır.

Atâ b. Ebû Rebâh, her şeyde hakk-ı şüf'a vardır, hatta elbisede bile demiştir. Atâ'nın bu fetvası İmam Mâlik ve bazı sâdât-i Şâfiiyye'den de hikâye olunmuştur. Nevevî *Ravza*'da, menkūlâtta şüf'a yoktur. İster eşyâ-yi menkūle bizâtihî satılsın, ister meyve gibi bir arza izâfetle satılsın diyor. Hanbelî kitaplarında kılıç gibi, tek taş pırlanta gibi, hayvan gibi taksîmi kābil olmayan eşyada şüf'anın muteber olup olmadığına dair iki rivayet mazbuttur. Başta İbrâhim en-Nehaî ve Kādî Şüreyh olduğu halde Ebû Hanîfe ve asbabına göre meşfûun mülk-i akar olması şarttır. Bu cihetle izah etmekte bulunduğumuz Câbir hadisindeki كل ما لم يقسم "Her taksim olunmayan mal" tabiri bir lafz-ı âm ise de maksut olan ma'nâ-yi hâstır, akardır.

ŞÜF'A-İ CÂR. Komşu için şüf'anın sübûtunda ulemâ ihtilâf etmişlerdir: Eimme-i Hanefiyye'nin yalnız câr-ı mülâsık için bir şüf'a kabul ettiğini yukarıda görmüştük. Hasan b. Hay, şerikten sonra hakk-ı şüf'a komşunundur. İster o komşu mülâsık olsun ister olmasın demiştir. Bazı ulemâ da satılan evin etrafında kırk eve kadar şüf'ayı teşmil etmişlerdir. Bazıları evin her tarafından kırkar ev ve daha böyle birtakım ictihadlarda bulunmuşlardır.

Hanefîler'in bu babdaki ictihadları Tahâvî'nin, Bezzâr'ın Enes b. Mâlik'ten, Tirmizî ile yine Tahâvî'nin altı tarik ile Semüre'den rivayet ettikleri جار الدار أحق بالدار "*Bir evin komşusu, o eve şefî' olmaya herkesten ziyade lâyıktır*"[427] hadisine istinat etmektedir. Yine Tahâvî'nin tahrîcine göre, Ali b. Ebû Tâlib ile Abdullah b. Mes'ûd radıyallahu anhümâ Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin hakk-ı civâr ile kazâ buyurduğunu rivayet etmişlerdir. Ömer b. Hattâb radıyallahu anh da câr-ı mülâsık için şüf'a ile hükmetmesi hususunda Kādî Şüreyh'e mektup göndermiştir.

Eimme-i Hanefiyye'nin şüf'a hakkındaki bir mühim ictihadı da bir binanın üst katı birinin, alt katı da başka birinin olduğu surette bunların yekdiğerine câr-ı mülâsık ve binaenaleyh şefî' olduklarına dairdir.

BEY'-İ FUZÛLÎ. Buhârî bu Câbir hadisinden sonra Bey'-i fuzûlîye dair bir bab açarak Abdullah b. Ömer'in bir hadisini rivayet ediyor. Hadis ümem-i sâlifeye ait latif bir kıssayı ihtiva ettiği için bervech-i âtî tercüme ediyoruz. Buhârî'nin "İcâre", "Müzâraa", "Ehâdîs-i Enbiyâ", Müslim'in "Tevbe", Nesâî'nin "Rikāk" bahislerinde tahrîc ettikleri bu hadiste İbn Ömer radıyallahu anhümâ Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden rivayet ederek diyor ki: "*Üç kişi sefere çıkmışlar. Giderken yağmura tutularak dağda bir mağaraya sığınmışlar. Bunlar orada iken bir taş düşüp mağaranın kapısını kapamış. Bunlar birbirlerine, "Ne duruyoruz? Müddet-i hayatımızda işlediğimiz en iyi hayır işleri yâdederek Allah'a dua edelim. Cenâb-ı Hakk'ın kapıyı açması umulur" demişlerdir.*

Bunlardan birisi, *"Ey Allahım! Bilirsin ki benim yaşlı ihtiyar annamla, babam, bir de küçük kız çocuğum vardı. Ben her gün koyunlarımla meraya çıkar, onları otlatır, sonra gelip sağardım. Sütü getirir, ibtidâ ihtiyarlara, sonra sırasıyla çocuğa, aile efradına, refîkama içirirdim. Yalnız gecelerden bir gece bir mani sebebiyle geç kalmıştım. Geldiğimde ebeveynimi uyumuş buldum. Teessürle baş uçlarında oturdum, uyandırmak da istemedim. Ayak ucumda da çocuğum mütemadiyen ağlıyordu. Fakat ben bunlar içmeden çocuğa içirmeği doğru bulmuyordum.*[428] *İşte o gece bunlar uyuyarak ben başlarını bekleyerek sabahladık. Allahım! Sen pek iyi bilirsin ki ben ebeveynim üzerinde yalnız senin rızan için bu suretle titredim. Lutfen şu kapıyı bir parça arala da oradan gökyüzünü görelim!" diye dua etti. Bunun üzerine taş biraz oynayarak kapı biraz açılıp gök gözüktü.*

Bir diğeri, "Allahım! Sen yakînen bilirsin ki ben, amcamın kızlarından birini, bir erkeğin kadınları sevmesinden daha hararetli bir surette severdim. Ben ona izhâr-ı muhabbet ettikçe o bana, benden bir mukabele göremezsin, bana 100 dinar vermedikçe derdi. Bu parayı kazanmak için çalıştım. Nihayet bu parayı kazanıp amcam kızına getirdim. Nâil-i emel olmak için hiçbir mani kalmayınca bu kız bana, 'Ey Allah'ın kulu! Allah'tan kork! Kudret-i fâtıranın bir mührü olan bekâret yalnız bir hakla, hakk-ı nikâh ile açılır' dedi. Ben de kalktım, bırakıp çekildim. Ey rabbim! Sen pek iyi bilirsin! Benim bu içtinabım yalnız senin rıza ve muhabbetini kazanmak içindir. Binaenaleyh lutf u inâyetinle bizi buradan kurtar!" dedi. Kapının üçte ikisi bunlara açıldı.

Şimdi bunlardan üçüncüsü de, Allahım! Sen her şeyi bilirsin ki ben bir ölçek darı ile bir işçi istîcâr etmiştim. Öbür işçiler ücretlerini aldıkları halde bu adam almadan bırakıp savuşmuştu. Ben mevsiminde bunun darısını ektim. Mahsulünü satıp bedeliyle bir sığır, bir de sığırtmaç aldım. Bir müddet sonra bu ecir geldi ve bana, 'Ey Abdullah! Haydi benim hakkımı ver!' dedi. Ben de ona, 'Senin hakkın şuradadır; haydi git, al!' diye sığırı ve çobanı gösterdim, 'Bu senindir' dedim. Bu işçi bana, 'Benimle alay mı ediyorsun!' diye istib'âd etti. Ben! 'Hayır, seninle alay etmiyorum, hakikaten bunlar senindir' dedim. Gitti, bunları alıp götürdü. Yâ rab! Sen gizli, âşikâr her şeyi bilirsin! Ben bu malı bu işçiye ancak rızân için verdim. Lutfunla bizi buradan halâs et!" diye dua etti. Mağaranın kapısı tamamıyla açıldı. Bu üç arkadaş mağaradan çıktılar.[429]

Canlı ve cazip bir fazilet örneği olan hadisin tercümesi burada bitiyor. Buhârî'nin bu hadisi "Büyû'" bahsinde sevkinden gaye ve hadisin istişhâd noktası, ecîrin malında onun izni lâhik olmaksızın mûcirin tasarrufunun cevâzıdır. Müellif Buhârî bununla sâhib-i malın kabulüne muallak olarak fuzûlînin bey' ü şirâsının cevazına istidlâl etmiştir. Şârih İbn Hacer bu hadis ile tarîk-i istidlâl شرع من قبلنا شريعة لنا esası üzerine bina kılınır, fakat cumhur buna muhaliftir diyor. Şârih Aynî de, "Şâriin inkârı hikâye edilmedikçe şerâi'-i sâlife bizim için medâr-ı ittibâ bir delildir. Bir de Resûl-i Ekrem bu kıssayı, fâilini medh ü senâ maksadıyla zikretmiş ve böylece takrir buyurmuştur. Şayet câiz olmasaydı beyan buyururdu" diyor.

---

425 الشفعة: هي تملك البقعة جبرا بما قام على المشتري بالشركة والجوار [تعريفات سيد]

426 عن جابر رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: الشفعة في كل شرك بارض أو ربع أو حائط لايصلح أن يبيع حتى يعرض على شريكه فيأخذ أو يدع [رواه الطحاوي ومسلم]

{Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, IV, 120, no: 5983.}

427 {T1368 Tirmizî, Ahkâm, 31.}

428 Çocuğun infak hususunda ebeveyne hakk-ı takaddümü olmakla beraber bu kıssada tehiri rivayet olunması bunların şeriatında usulün nafakası mukaddem olduğunu ifade eder.

429 عن ابن عمر رضي الله عنهما عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: خرج ثلاثة يمشون فأصابهم المطر فدخلو في غار في جبل فانحطت عليهم صخرة قال فقال بعضهم لبعض: ادعوا الله بأفضل عمل عملتموه فقال أحدهم: اللهم إني كان لي أبوان شيخان كبيران فكنت أخرج فأرعى ثم أجيء فأحلب فأجيء بالحلاب فأتي به أبواي فيشربان ثم أسقى الصبية وأهلي وأمراتي فاحتبست ليلة فجئت فإذا هما نائمان قال فكرهت أن أوقظهما والصبية يتضاغون عند رجلي. فلم يزل ذلك دأبي و دأبهما حتى طلع الفجر. اللهم إن كنت تعلم أني فعلت ذلك ابتغاء وجهك فافرج عنا فرجة نرى منها السماء. قال ففرج عنهم. وقال الآخر اللهم إني كنت أحب امرأة من بنات عمي كأشد ما يحب الرجل النساء فقالت: لا تنال ذلك منها حتى تعطيها مائة دينار فسعيت فيها حتى جمعتها. فلما قعدت بين رجليها قالت: اتق الله ولا تفض الخاتم إلا بحقه فقمت وتركتها. فإن كنت تعلم أني فعلت ذلك ابتغاء وجهك فافرج عنا فرجة. قال: ففرج عنهم الثلثين. وقال الآخر: اللهم إن كنت تعلم أني استأجرت أجيرا بفرق من ذرة فأعطيته وأبى ذاك أن يأخذ فعمدت إلى ذلك الفرق فزرعته حتى اشتريت منه بقرا وراعيها. ثم جاء فقال يا عبد الله! أعطني حقي فقلت انطلق إلى تلك البقر وراعيه فإنها لك. فقال أتستهزئ بي. قال فقلت ما أستهزئ بك ولكنها لك. اللهم إن كنت تعلم أني فعلت ذلك ابتغاء وجهك فافرج عنا فكشف عنهم [رواه البخاري]

{B2215 Buhârî, Büyû‘, 98.}

1017

•.•.•

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﵁ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ هَاجَرَ إِبْرَاهِيمُ عَلَيْهِ السَّلَامُ بِسَارَةَ فَدَخَلَ بِهَا قَرْيَةً فِيهَا مَلِكٌ مِنَ الْمُلُوكِ أَوْ جَبَّارٌ مِنَ الْجَبَابِرَةِ فَقِيلَ دَخَلَ إِبْرَاهِيمُ بِامْرَأَةٍ هِيَ مِنْ أَحْسَنِ النِّسَاءِ فَأَرْسَلَ إِلَيْهِ أَنْ يَا إِبْرَاهِيمُ مَنْ هٰذِهِ الَّتِي مَعَكَ قَالَ أُخْتِي ثُمَّ رَجَعَ إِلَيْهَا فَقَالَ لَا تُكَذِّبِي حَدِيثِي فَإِنِّي أَخْبَرْتُهُمْ أَنَّكِ أُخْتِي وَاللهِ إِنْ عَلَى الْأَرْضِ مُؤْمِنٌ غَيْرِي وَغَيْرُكِ فَأَرْسَلَ بِهَا إِلَيْهِ فَقَامَ إِلَيْهَا فَقَامَتْ تَوَضَّأُ وَتُصَلِّي فَقَالَتِ اللّٰهُمَّ إِنْ كُنْتُ آمَنْتُ بِكَ وَبِرَسُولِكَ وَأَحْصَنْتُ فَرْجِي إِلَّا عَلَى زَوْجِي فَلَا تُسَلِّطْ عَلَيَّ الْكَافِرَ فَغُطَّ حَتَّى رَكَضَ بِرِجْلِهِ قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ فَقَالَتِ اللّٰهُمَّ إِنْ يَمُتْ يُقَالُ هِيَ قَتَلَتْهُ فَأُرْسِلَ ثُمَّ قَامَ إِلَيْهَا فَقَامَتْ تَوَضَّأُ وَتُصَلِّي وَتَقُولُ اللّٰهُمَّ إِنْ كُنْتُ آمَنْتُ بِكَ وَبِرَسُولِكَ وَأَحْصَنْتُ فَرْجِي إِلَّا عَلَى زَوْجِي فَلَا تُسَلِّطْ عَلَيَّ هٰذَا الْكَافِرَ فَغُطَّ حَتَّى رَكَضَ بِرِجْلِهِ قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ فَقَالَتِ اللّٰهُمَّ إِنْ يَمُتْ فَيُقَالُ هِيَ قَتَلَتْهُ فَأُرْسِلَ فِي الثَّانِيَةِ أَوْ فِي الثَّالِثَةِ فَقَالَ وَاللهِ مَا أَرْسَلْتُمْ إِلَيَّ إِلَّا شَيْطَانًا ارْجِعُوهَا إِلَى إِبْرَاهِيمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَأَعْطُوهَا آجَرَ فَرَجَعَتْ إِلَى إِبْرَاهِيمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَقَالَتْ أَشَعَرْتَ أَنَّ اللهَ كَبَتَ الْكَافِرَ وَأَخْدَمَ وَلِيدَةً.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin şöyle hikâye buyurduğu rivayet edilmiştir: İbrâhim aleyhi's-selâm (bir kere refikası) Sâre ile sefer etmiş de onunla bir şehre gelmişti. Orada mülûkten bir melik, yahut cebâbireden bir mütegallib hükümran idi. Bu zalime, "İbrâhim, en güzel kadınlardan bir kadınla (şehre) dahil oldu" diye bildirildi. Melik, "Yâ İbrâhim! Yanındaki kadın neyindir?" diye haber gönderdi. İbrâhim, "(Din kardeşi) hemşîremdir" diye cevap verdi. Sonra İbrâhim dönüp Sâre'nin yanına geldi ve "Sakın sözümü tekzip etme! Ben bunlara seni kız kardeşimdir dedim. Allah'a yemin ederim ki, yer yüzünde (bizim iman ettiğimiz esaslara) benden, senden başka iman eden hiçbir kişi yoktur" buyurdu ve Hazret-i Halîl, Sâre'yi melike gönderdi. (Saraya varınca) melik Sâre'ye kıyam etti. Sâre de hemen abdest alıp namaza durdu. (Namazı mütekip), "Yâ rab! Ben sana ve senin peygamberine iman ettimse, ben kadınlığımı zevcimden başkasına karşı ebedî muhafaza eyledimse, benim üzerime şu kâfiri musallat etme!" diye dua etti. Herifin derhal nefesi boğuldu. Horlamaya hatta ayağı ile yere vurup deprenmeye başladı. Ebû Hüreyre (devamla) demiştir ki, Sâre, "Allahım! Eğer bu herif ölürse bunu bu kadın öldürdü denilir di(ye endişe göster)di. Bunun üzerine masrûʿ sarasından ıtlak edildi. Sonra melik Sâre'ye (ikinci bir daha taarruza) kalkıştı. O da derhal abdest alıp namaza durdu. Sonra, "Allahım!, Beni sana ve senin peygamberine iman ettimse, ben kadınlık şerefimi zevcim müstesna olmak üzere herkese karşı sıyânet eyledimse, şu kâfiri üzerime musallat etme!" diye dua etti. Herifin derhal nefesi tıkandı, horlamaya, hatta ayağı ile yere vurup deprenmeye başladı. Ebû Hüreyre (rivayetine devam ederek) demiştir ki: Sâre, "Yâ rab! Bu herif ölürse bunu bu kadın öldürdü denilir" di(ye endişe izhar eyle)di. Bunun üzerine masrûʿ sarasından ikinci, yahut üçüncü (defa) da ıtlak edildi. Bunun üzerine melik saraydaki kurenâsına, "Siz bana (insan değil) muhakkak bir şeytan göndermişsiniz. Bu kadını İbrâhim aleyhi's-selâma geri gönderiniz. Hâcer'i de Sâre'ye veriniz!" dedi. Müteakiben Sâre İbrâhim aleyhi's-selâma dönüp geldi ve ona (hikâye-i hâl ederek), "Anladın mı zevcim! Allah kâfiri tezlîl etti. Bir câriyeyi de hizmetçi verdi" dedi. {B2217 Buhârî, Büyûʿ, 100.}

İZAHI

Bu hadisi Buhârî “Hibe”, “İkrah”, “Ehâdîs-i Enbiyâ” bablarında da zikretmiştir. Buhârî’nin buradaki babının unvanı, “Müslim’in Harbîden Memlûk İştirâsı, Harbînin Hibesi ve Itkı Ahkâmına Dair”dir.

İbrâhim aleyhi’s-selâm “Kitâbü’l-Hacc”ın baş tarafında görüldüğü üzere Arab-ı müsta‘ribe ile Benî İsrâil’in cedd-i a‘lâsıdır. Bunun en yakın delili, İbrâhim ismidir. İbrânî lisanında İbrâhim baba demek olan (eb) lafzıyla cumhur mânasına olan “rehim” kelimesinden mürekkep olup “cemaat babası” demek oluyor. Hakikaten Hazret-i İbrâhim kendisinden sonra gelen bütün Benî İsrâil peygamberiyle Resûl-i Ekrem’in cedd-i a‘lâsı bulunuyor. Halîlullah unvân-ı mübârekini haiz olan Hazret-i İbrâhim, tevhid dininin en kadim mübeşşir ve mübelliğlerinden bir peygamher-i âlîşân olmakla Kur’ân-ı Kerîm’de ahval ve evsâf-ı seniyyelerinden pek çok bahsedilmiştir ki bu husus hakkındaki izahatımızı “Ehâdîs-i Enbiyâ” bahsinde yazacağız.

SÂRE. “Râ”nın tahfîfi ile de, teşdîdi ile de zabtedilmiştir. Birincisi meşhurdur. Sâre, Tûbil b. Nâhur’un kızıdır. Bazı müverrihler Hârân b. Nâhûr olduğunu, Hazret-i İbrâhim’in kardeşinin kızı ve o devirde kardeşin kızını nikâh etmek helâl bulunduğunu kaydetmişlerdir. Fakat Şûrâ sûresindeki meâlen, “(Ey Muhammed ve ümmeti, Allah) *sizin için dinden Nûh’a tavsiye ve sana vahyettiğimiz (*ahkâm*)ı ve İbrâhim’e, Mûsâ’ya, Îsâ’ya tavsiye eylediğimiz (*esaslar*)ı teşrî‘ buyurdu.*” [430] kavl-i şerifi, kardeş kızını nikâhın tâ Nûh peygamber lisanıyla tahrîm buyurulduğuna ve bu hurmetin devam edip geldiğine delâlet eder. Süheylî bu cihetle beyan ve istidlâl ettikten sonra, “Doğrusu budur. Bazılarının Sâre’yi Hazret-i İbrâhim’in kardeşi kızı vehmetmeleri, Hazret-i İbrâhim’in kardeşinin adı Hârân olmasındandır ve bu Hârân-i Asgar’dır. Sâre’nin babası ise Hârân-i Ekber’dir” diyor.

HÂCER. Bütün Buhârî nüshalarında Âcer diye mazbuttur. Şârih Aynî hemze-i memdûde yerinde "he" istimal edilerek iştihar etmiştir diyor. Cenâb-ı Hâcer de asil bir aile kızı idi. Buhârî şârihlerinin İbn Kuteybe'den naklen beyanlarına göre, Hâcer'in babası Kıbt mülûkündendir. Ensınâ kasabasından Hakanli idi. Ensınâ Nil kenarında saîd-i evsatta vâki olup bir çok çiftliği ve âsâr-ı azîmeyi hâvi olduğunu şârih Aynî bildiriyor. Begavî de bunun bir medîne-i kadîme olduğunu ve sehere-i Firavun'un burada bulunduklarını nakletmiştir. Taberî de, "Hâcer'in mülûk-i Mısır'dan birinin karısı idi. Zevci katledilerek Erdün'e getirilmişti" diyor.

Hazret-i İbrâhim'in bu sefer ve seyahati Ferâine'den Epufis'in şerrinden Mısır'ı terkederek Filistin'e müteveccihen vuku bulmuştu. İbn Kuteybe'nin beyanına göre, Sâre ile Erdün kasabasına gelmişlerdi ki hadiste karye rivayet edilmiştir. Dâvûdî, "Karye lafzı, Medîne-i sıgār ve kiâre şâmil bir lafz-ı âmdır" diyor.

Sâre'yi talep eden Erdün melikinin ismini Taberî, Sinân b. Ulvân'dır, Dahhâk'in kardeşidir diyor. Sârûk olduğu da söyleniyor.

İbn Hişâm *Kitâbü't-Tîcân*'da, Hazret-i İbrâhim'in bu seferinin Erdün'den Mısır'a vuku bulduğunu ve cenâb-ı Sâre'nin Mısır Meliki Amr b. İmruülkays b. Nabilyûn b. Sebâ olduğunu bildirmiştir. İbn Hişâm'ın bu rivayetine göre, Halîlürrahman hazretlerinin maiyetinde müminlerden 310 kişi varmış, fakat hadiste Hazret-i İbrâhim'in Sâre'ye, "Kabul ettiğimiz esâsât-i dîniyyeye yeryüzünde henüz benimle senden başka iman eden yoktur" dediği bildirildiğine[431] göre, bu seferin ibtidâ-i nübüvvette vuku bulduğunu ve İbn Hişâm'ın rivayetinde başka bir seferin bununla karıştırılmış olduğunu kabul etmek icap eder.

Bu hadiste ulemâ için işkâli mûcip bir cihet varsa o da Hazret-i İbrâhim'in cenâb-ı Sâre'yi kardeşim demesidir. İbnü'l-Cevzî, bu mesele daima içimi sıkardı ve derdim ki: Hazret-i İbrâhim kadınından hemşire ile tevriyede nasıl bir fayda mülâhaza etti? Zalim bir şahsa karşı kadınım veya hemşirem demenin ne tesiri olabilir. Hatta zevcem demek daha münasipti. Çünkü hemşirem deyince, "Haydi bunu bana tezvic et!" demesi ihtimali daha kuvvetli idi. Zevcem deyince, zalimin bir şeriata mu'tekid olması ve bu cevap üzerine sükût etmesi umulurdu. İbnü'l-Cevzî, bu düşünce benim gönlümü bu zalim melikin ve tebaasının Mecûsî olduklarını öğreninceye kadar sıktı. Mecûsîler'de bir hemşire evlenince zevcenin zevci kardeşi olur ve kardeş ıtlakına başkalarından ziyade hakkı bulunurdu. Hazret-i Halîl bu cebbârın kendi şeriatı lisanını istimal ederek ısmetini muhafaza etmek istemiştir ve hakikaten İbnü'l-Cevzî'nin bu mütalaası bu babta serdedilen tevcihlerin hepsinden ziyade isabetlidir. Yalnız bunda mûcib-i iştibâh olan bir cihet Mecûs mezhebinin müessisi olan Zerdüşt'ün tarihen zamân-ı İbrâhim'den müteahhir olmasıdır. Buna da şöyle cevap veriliyor: Her kavmin mezhebi kendisine mütekaddim zamanlarda hükümran olan birtakım usûl-i kadîmeye bina kılınmıştır. Bu İran şârii Zerdüşt de mezhebini böyle kadim esaslar üzerine kurmuş olduğu kabul edilmelidir deniliyor.

Hazret-i Sâre'nin münâcâtında, "Yâ rab! Sana ve senin peygamberine iman ettimse" demesi bir cümle-i şartıyye olup şek ve terdîd ifade ettiğinden maktûun bih olan imana münâfî olduğu hatıra gelebilirse de hazmen li-nefsihî bu üslûp ile dua etmiş ve her şeyden evvel Cenâb-ı Hakk'ın inayetine itimadını izhar etmek istemiştir.

Bu hadisten fıkhî ve ahlâkî pek çok ahkâm istifade edilmiştir. Bunların izahından sarfınazar ederek hadisin sebeb-i sevki ve asıl medâr-ı ictihâd olan noktasına işaretle iktifa edeceğiz. Bu da melikin Hazret-i Hâcer'i cenâb-ı Sâre'ye vermesi onun da kabul etmesidir. Kâfirin mümine bu bir hibesidir ve Buhârî'nin bu hadisin babındaki unvanın hibeye ait bulunmasıdır.

Buhârî'nin izah etmekte bulunduğumuz Ebû Hüreyre hadisinden evvel Selmân-ı Fârisî'ye ait şöyle bir ta'liki vardır: Bu muallak rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Selmân-ı Fârisî radıyallahu anha, mâlikine söyle de kendini bedel-i kitâbete kestir diye emir buyurmuştur. Resûl-i Ekrem pek iyi biliyordu ki Selmân-ı Fârisî bir harp esiri değildi, hür idi. Medine'ye gelirken yol arkadaşları Selmân'ı esir diye zulmedip satmışlardı.[432] Fakat bu mübâyaa sırasında Selmân henüz müslüman olmuş değildi. Resûl-i Ekrem dârülharpteki müşriklerin kölelerinden, **1.** Müslüman olup da efendisine isyan ederek kaçamayanlar, **2.** Efendisi müslümanlarla hâl-i müsâlemette olanlar üzerinde efendisinin hakk-ı mülkiyetini kabul ediyordu, bu cihetle Selmân'a bilmükâtebe esaret zilletinden nefsini kurtarmasını emretmiştir.

SELMÂN-I FÂRİSÎ KİMDİR?

Kable'l-İslâm ve ba'de'l-İslâm ahvali: Selmân'ın kable'l-İslâm kıssası çok uzundur. Târîh-i hayatının bu devri hakkındaki rivayetler pek muhteliftir. Siyer ve tabakat müellifleri, hatta bazı ehl-i rivayet an-asıl İranlı ve bir Mecûsî olarak başlayarak Hazret-i Selmân'ı arka arkaya Şam, Musul, Nusaybin kiliselerinin birisinden öbürüne koşturarak nihayet Ankara'da, harabesi Hacı Bayram Camii ittisâlinde bulunan meşhur bir ma'bed-i nasârâya kadar götürürler. Sonra oradan da köle olarak Vâdilkurâ'ya,[433] en sonra da Medine'ye esir olarak getirirler. Hicret-i seniyyeden sonra da müslüman olduğunu bildirirler.

İbn İshak ve başka râvi vasıtasıyla hep Selmân radıyallahu anhın kendisine muttasıl olan bu rivayetleri şârih Kastallânî'nin beyanı veçhile bir arada cemetmek cidden güçtür. Bu rivayetlerin hiçbiri *Kütüb-i Sitte*'de görülemez. Bunlar muhtelif şekillerde İbn Hibbân, Hâkim, Taberânî taraflarından tahrîc edilmişlerdir. *Müsned-i Ahmed*'de de görülür.[434]

Buhârî'nin كان حرا فظلموه وباعوه "Selmân hür idi. Fakat yoldaşları ona zulmedip onu köle diye sattılar" suretindeki ta'lîkinde bildirilen Selmân'ın bu köleliği bir mâlike inhisar etmeyip elden ele intikal ederek tam on bu kadar seyyid ve efendi değiştirmiş olduğuna dair yine Hazret-i Selmân'ın kendisinden rivayetidir. Hiç şüphesiz ki bu uzun kıssaları Buhârî de dinlemiştir. Fakat kendi şerâit-i sıhhatine göre, bunlardan yalnız hür iken köle diye satıldığını, bir de bu köleliğinin elden ele intikal ettiğini şâyân-ı itimat bulmuştur. Buhârî'nin *Sahîh*'inde ahz-ı mevki' eden bir haberin sıhhatinde tereddüt etmemekle beraber Selmân'ın bir koyun gibi münkād olarak on bu kadar kişinin esaretinde intikali şâyân-ı tetkik bir hadisedir.

Bundan anlaşılan şudur ki Selmân-ı Fârisî hazretleri fıtraten çok saf ve mütevekkildi. O, her ne pahasına olursa olsun Hicaz kıtasında doğacak parlak hidayet güneşinin ilk işraki zamanında onun mihrak noktasında bulunmak istiyordu. Hâtemü'l-enbiyânın zamân-ı bi'set ve tebliği pek yakın olduğunu kiliselerde birçok âbâ-i nasrâniyye lisanlarından işite işite onun temiz gönlünde mukavemet edemeyecek derecede bir aşk uyanmıştı. Bu arzusunu tatmin edecek her vaade aldanıyordu. Hicaz'a, Medine'ye götürecek herkesin esaretine girmekten çekinmiyordu.

Selmân'ın yaşı hakkındaki haberler de kable'l-İslâm hayatına dair haberler gibi mütehâliftir, şâyân-ı tetkiktir. *Tehzîb*'de, ehl-i ilim Selmân'ın 350 sene yaşadığını bildiriyorsa da 250 sene yaşadığında şek edilmemelidir deniliyor. İbn Kuteybe'nin de 350 sene yaşadığına kāil olduğu *Hulâsa*'da muharrerdir. *Tehzîb*'de Îsâ aleyhi's-selâm devrine yetiştiğini iddia ve mübalağa edenler de bulunduğu bildiriliyor. Fakat bu rivayetler ehl-i intikādın muhakkıkları nazarında kıymetsizdir. Hâfız Zehebî, "Selmân'ın sinni hakkındaki akvâli aradım. 250'de ittifak edildiğine vâkıf oldum. İhtilâf yalnız 250'den fazlası hakkındadır. Fakat ben bu rivayetleri kabul etmiyorum. Çünkü Selmân'ın seksen yaşını tecavüz etmediğine kanaat ettim" demiştir. Zehebî'nin bu intikād ve noktainazarı İbn Hacer tarafından bilâ-intikād nakledilmiş bulunduğuna göre onun da iştirak ettiği anlaşılıyor.

Baʻde'l-İslâm Selmân-ı Fârisî. Selmân hakkında mübalağasız en saf rivayet, baʻde'l-İslâm hayatına dairdir. Hicret-i seniyyeden evvel Selmân, Medine'de bir yahudinin esiri bulunuyordu. Kudûm-i nebevî üzerine müslüman olduysa da esareti, Bedir ve Uhud harplerinde bulunmasına mani olmuştu. Buhârî'nin rivayeti veçhile Resûl-i Ekrem tarafından günün birinde, Selmân'a, "*Kendini mükâtebeye bağla!*"[435] diye emrolunması üzerine takarrur eden bedel-i kitâbet, ashâb-ı kirâm tarafından müştereken eda edilerek Selmân esaretten kurtulmuştur. Bundan sonra vuku bulan Hendek Gazâsı'nda ve ondan sonraki bütün meşâhidde hazır bulunmuştur. Bu gazâda hendek hafri müşârün ileyh hazretlerinin teklifi üzerine hatırlanıp tatbik edilmiştir. Hendek hafrinde bizzat ve herkesten çok çalışmıştır.[436]

Selmân'ın Müslümanlık'ta bu derece samimi hareketi Resûl-i Ekrem ve ashabı arasında kendisine karşı pek derin bir alâka ve muhabbet uyandırmıştır. Bilâistisna herkes Selmân'ı seviyordu. Muhâcirîn Selmân bizdendir, ensar da hayır bizdendir diye aralarında Selmân sevgisini paylaşamıyorlardı. Resûl-i Ekrem de bunları telif ve Selmân'ı ziyade taltif için, "*Selmân bizden, Ehl-i beyt'tendir*" buyurmuşlardır. [437] Hatta Selmân'ın bu derece yüksek bir iltifata mazhar olması Saʻd b. Ebû Vakkās radıyallahu anhın hiss-i istirkābını tahrik ederek ve Mekke, Medine eşrafından bunca muhâcirîn ve ensar arasında Selmân'ın haseb ü nesebi meçhul sığıntı bir kimse olduğuna işaret etmek için bir mecliste hazır bulunanların birer birer soy adlarını sorduktan sonra Selmân'a da nesebini sormuş, o da, "Ben müslüman olduktan sonra nesebim ne olacak 'ibnü'l-İslâm' diye cevap vermiş ve baʻdemâ, "Selmân İbnü'l-İslâm" diye anılmıştır. Resûl-i Ekrem tarafından da kendisine "*Selmânü'l-hayr*" lakabı bahşedilmiştir.

Selmân'ın Aziz Şahsiyeti. Salâbet-i ahlâkiyyesinde, zühdî hayatında, Resûl-i Ekrem'e ve Müslümanlığa fart-ı sadâkat ve muhabbetinde ve ihtiyarlığına rağmen mücahedelerinde görülür. İlmî hayatı yoktur. *Hulâsa*'da mazbut olduğu üzere, kendisinden altmış hadis rivayet edilmişse de bunlardan Buhârî ile Müslim'in *Sahîh*'lerine müştereken ve münferiden alabildikleri, ancak yedi hadisten ibarettir.

934 numara ile "Kitâbü's-Savm"da tercüme ettiğimiz Ebû Cühayfe hadisinde görüldüğü üzere Resûl-i Ekrem Medine'de beyne'l-ashâb kardeşlik tesis buyurduklarında Selmân ile Ebü'd-Derdâ radıyallahu anhümâyı kardeş etmiştir.[438]

İran'ın fethinden sonra Hazret-i Ömer Selmân'ı kendi diyarına ve kisrâların pâyitahtı olan Medâin'e vali nasbetmiştir. *Hulâsa*'da Hasan-ı Basrî'den naklolunduğuna göre, Selmân hazretleri bu makarr-ı saltanatta binlerce halk üzerinde hükümran iken de me'lûf bulunduğu zühdî hayatını bırakmamış, mâlik bulunduğu tek bir aba içinde hem halka hutbe irat eder; hem de yarısını altına yayarak, yarısını üstüne örterek imrâr-ı hayat eder ve müktesebât-ı zâtiyyesiyle geçinirmiş. Hazret-i Osman'ın hilâfeti zamanında ve Ebû Ubeyd'in rivayetine göre 36 tarihinde vefat etmiştir.

Gülünç Bir İddia. Hıristiyan bazı Garp âlimleri dinî bir taassubun sevkiyle ve Selmân'ın nasârâ kiliselerinde münzevî bir hayat geçirdikten sonra müslüman olmasını vesile ittihaz ederek Resûl-i Ekrem'in Selmân'dan, İslâmiyet'in de nasrâniyetten birtakım dinî hakikatler mülhem olduğunu iddia etmişlerdir.

Bu yeni iddianın bir de eskisi vardır: Resûl-i Ekrem'in Bahîrâ rahipten mülhem olduğu iddiasıdır. Biri birisinden gülünç olan bu iki çürük iddiayı yekdiğerine bağlayarak tahkim etmeye çalışan ve Selmân-ı Fârisî'yi Resûl-i Ekrem'e Bahîrâ rahibin gönderdiğini iddia eden bir üçüncü zümre bile bulunduğu mütalaagüzârımız oldu. Bütün bunlar Hıristiyanlık taassubu ile ileri sürülen, ilmî ve tarihî hiçbir esasa istinad etmeyen birer da'vâ-yı mücerredden ibaret olmakla beraber bunların çürüklüklerini ortaya koymak bizim için bir vazifedir.

Evvela Bahîrâ Kimdîr? Bahîrâ Süryânî rahiplerindendir. Zamanın ulûm ve fünûnuna vâkıf ve bilhassa heyet ve nücûmda mütehassıs bir zattı. Bu cihetle cühelâ-yı ruhban kendisini hoşlanmazdı. Hazret-i Îsâ'nın ulûhiyyetini ve Hazret-i Meryem'in "ümmullah" olduğunu inkâr ve ilân ettiğinden, bulunduğu manastırın reisi tarafından tardedilmekle Bahîrâ Şam yolu üzerinde Busrâ[439] civarında bir manastır ittihaz etmişti.

İbn Hişâm'ın *Sîret*'inde İbn İshak'tan rivayet olunarak, "Bahîrâ, kilise âleminde büyükten büyüğe intikal edip gelen bir kitaba mâlik bulunuyordu. Resûl-i Ekrem'in bütün ahval ve evsafı bu kitapta muharrerdi" deniliyor ki bu kitap الأنباء unvanıyla bıraktığı rivayet edilen bir kitap olacaktır. Başlıca mebâhisi, yakında Arabistan'da bir nebî-i zîşân zuhur edip tevhid itikadına davet ve asnâma ibadetten nehyedeceği mevzuu etrafında toplanıyordu.

Bahîrâ Kıssası Nedir? İbn Hişâm'ın *Sîret*'indeki İbn İshak'ın rivayetini şöyle hulâsa ediyoruz: Resûl-i Ekrem'in amcası Ebû Tâlib, Şam'a giden bir ticaret kafilesiyle yolculuğa hazırlandığı sırada Resûl-i Ekrem tarafından izhar olunan şiddetli bir arzu ve alâka üzerine onu da yanına alarak gitmişti. Kafile Busrâ'ya vardığında ber-mûtat savmea civarına konmuştu. O zamana kadar yolculara hiç görünmeyen rahip Bahîrâ bu hey'et-i seferiyyeye derin bir alâka göstermiş ve yemekler hazırlatıp kafile halkına bir ziyafet keşîde etmiş, büyük küçük yolcuların hepsinin ziyafette hazır bulunmasını istemişti. Resûl-i Ekrem hadâset-i sinninden dolayı eşyanın yanında bırakılarak yolcuların hepsi bu ziyafete gitmişlerdi. Bahîrâ bu yolcuların simalarını tetkik ve aradığını bunlar arasında göremeyerek, "Ey Kureyş cemaati! Hepinizin gelmesini istemiştim. Zannedersem içinizde gelmeyen de vardır, değil mi?" demişti. Onlar da küçük yaşta bir çocuktan başka hep icâbet ettiklerini söylemeleri ve rahip tarafından gösterilen arzu üzerine Resûl-i Ekrem de getirilmiştir. Bahîrâ, Resûl-i Ekrem'i görünce derin bir düşünce ile inceden inceye mübarek vücudunu tetkik ettikten ve uykusuna varıncaya kadar bütün hususi hayatını Resûl-i Ekrem'e sorup anladıktan ve amcası Ebû Tâlib'e teveccüh edip pederi Abdullah'ın vefatı gibi aile hakkında mâlûmat aldıktan sonra Ebû Tâlib'e, "Bu çocuğu hemen Mekke'ye götürünüz. Benim edindiğim mâlûmata yahudiler vâkıf olursa bir zarar vermelerinden endişe ederim. Bu çocuğun şanı çok yüksektir" dedi ve kütüb-i nasârâda Resûl-i Ekrem'in evsafı hakkında mevcut olan mâlûmatı bildirdi. Ebû Tâlib de Şam ticaretinden feragatla hemen Mekke'ye avdet etti.

İşte Bahîrâ kıssasının hulâsası budur. Bu hulâsadan alınan neticeler şunlardır:

1. Bu mülâkat esnasında Resûl-i Ekrem, ziyafete iştiraki münasip görülmeyecek derecede genç idi. Bu çağda bir gencin, ileride vazʻ ü teblîğ edeceği bir dinin ekānim-i âliyesini ahzetmesi nasıl kabil olabilir?

2. Bu mülâkat ancak bir ziyafetin devamı kadar kısa zamanda vuku bulmuştur. Asırdîde şirk müessesatını yıkan koca bir inkılâbın aslî anâsırını olsa bile kavramak mümkün müdür? Yine ısrar edilip de evet "Muhammed", âlî bir dinin, cihanşümul bir inkılâbın ekānim ve anâsırını gençliğinde bir ziyafet esnasında almıştır davasında ısrar edilirse, biz de, "Öyle ise bu da bir hârikulâdedir, târîh-i âlemde hâtemü'l -enbiyâya has bir mûcizedir.

3. Bahîrâ rahip bu mülâkatta tevhid dininin kanunlarından ve ahkâmı esasiyesi nelerden ibaret bulunduğundan bahsetmemiştir. O, yalnız Resûl-i Ekrem'in kütüb-i nasârâda muharrer olan evsaf ve şemâilini, alâim-i nübüvvetini tetkik etmiş ve bu evsaf ve alâimin Resûl-i Ekrem'in mübarek şahsındaki tecelliyâtını görerek, "bu odur" diye hükmetmiştir. Kendisi teslîs ve şirk aleyhtarı olduğu için tevhid dininin âlî müessisi olacak bu genci iyi muhafaza ediniz demiştir.

Selmân-ı Farîsî'ye Gelince. Yukarıda izah ettiğimiz veçhile o da nasrâniyetten öğrendiği hakikatleri İslâmiyet'e getirmiş değildir. Belki zavallı Selmân kiliseden kiliseye koşarak, nice âbâ-i nasârâya başvurarak aradığı nûr-ı tevhîdi bulmaktan meyus ve mahrum olduğu bir sırada Süleyman Çelebi'nin,

Kimde kim aşkın nişânı vardürür
Âkıbet maʻşûka ânı er görür

beyti mazmununca Selmân'ın saf gönlünde sönmek bilmeyen tevhid aşkı onu mâşukuna ulaştırmıştır. Medine'ye gelerek İslâmiyet'in dâire-i münciyesinde feyizyâb olmuştur. Yukarıda izah ettiğimiz veçhile Selmân fukahâ-i ashaptan maʻdûd olmadığı gibi rivayet cihetiyle de ashâb-ı kirâmın mümtaz şahsiyetlerinden maʻdûd değildir. Selmân'ın yüksekliği salâbet-i dîniyyesinde, zühdî hayatında, Resûl-i Ekrem'e fart-ı muhabbet ve sadakatinde görülür. Yoksa ilmî hayatı *Sahîhayn*'da rivayet edilen yedi hadis ile diğer kütüb-i ehâdîsteki merviyyâta münhasırdır.

Selmân'ı Resûl-i Ekrem'e Bahîrâ'nın gönderdiği de cây-i nazardır. Kütüb-i siyerde böyle bir rivayete tesadüf etmiş değiliz. Selmân'ın kiliseden kiliseye koştuğu sıralarda Bahîrâ'ya mülâki olabilir. Fakat bundan ne çıkar? Sonra biʿset-i Muhammediyye sırasında Bahîrâ rahibin vefat etmiş olduğu muhakkaktır. Sağ olsaydı ilk müslümanlar arasında ahz-ı mevki etmiş bulunacağı da şüphesizdi.

HULÂSA. İslâm dinini tebliğ ve tebşir eden hâtemü'l-enbiyânın bütün ilhamı ilâhî ve âsümânîdir. Bu hâkdânda hiçbir fertten, hiçbir müesseseden ilham almaya ihtiyacı yoktur. Ne nasârâ kiliselerinden, ne âbâ-i nasârâdan.

Buhârî'nin *Sahîh*'inde Selmân-ı Fârisî'nin esaretine ve mükâtebesine dair izah ettiğimiz muallak rivayetinden sonra, وسبي عمار وصهيب وبلال "Ammâr, Suheyb, Bilâl de esir olmuşlardı" suretinde bir taʿliki daha vardır. Bundan sonra da sûre-i Nahl'in meâli bervech-i âtî 71. âyetini zikrediyor: "*Allah bazınızı bazınıza rızıkta tafdil buyurdu. Fakat o ziyade merzûk olanlar* (Allah'ın verdiği bu) *nimetlerini elleri altındaki* (esir)*lere vermiyorlar ki! (*Verseler, köle, efendi*) hepsi maişette müsavi olurlar. Şu halde (*bu ağniyâ-i küffâr*) Allah'ın nimetlerini mi inkâr ediyorlar*?"[440]

Bu âyet-i kerîmedeki hitâb-ı ilâhî müşriklere mütevecсihtir. Bunların elleri altındaki bîçâreler de esirdirler. Bu memlüklerin iştirâsı, ıtkı hakkındaki bu babda bu âyet-i kerîmenin sebeb-i zikri de bu cihetledir.

Ammâr, Suheyb, Bilâl radıyallahu anhümün esaretlerinin vech-i îrâdını da bu zevât-ı âliyenin terceme-i halleri ifade eder:

AMMÂR. İbn Yâsir b. Âmir'dir, Ansî'dir, aslen Yemenlidir. Babası Yâsir Mekke'ye gelip yerleşmiştir. İbn Saʿd, Ammâr'ın nesebini Kahtân'a kadar zabt ü tâdât etmiştir. Mahzûmîler'den Ebû Huzeyfe, ona Sümeyye isminde bir câriyesini tezvic etmişti. Ammâr, bu câriyeden dünyaya geldi. Sonra Ebû Huzeyfe, Sümeyye'yi âzatlamıştı. Ammâr haddizatında köle olmadığı halde Sümeyye'den tevellüd ettiği için köle muamelesine mâruz kalıyordu. Yoksa Ammâr katiyen köle değildi. Şârih Aynî babın unvanıyla Ammâr'ın zikri arasında münasebet yoktur diyor.

Bu ana baba, oğul üçü de müslüman olmuşlardı. Vâkıdî'nin rivayetine göre, Mekke'de bu zavallıların kavmi, aşireti bulunmadığı için en zalimane işkencelere mâruz kalıyorlardı. Sümeyye, Ebû Cehil tarafından bir mızrak darbesiyle şehid edilmiştir ve müslümanların ilk şehîdesi olmuştur. Yâsir de Kureyş'in azap ve işkencesi altında terk-i hayât etmiştir. Ammâr'ı da müslüman oldu diye Kureyş zalimleri öğlenin sıcağında kızgın kumlara yatırarak bayılıncaya kadar döğerlerdi. Suheyb, Bilâl, Fükeyhe, Amr b. Füheyre hep bu yolda dilsûz işkencelere uğramışlardır. Sûre-i Nahl'de bu zuafâ-yi mü'minîne azap eden zaleme-i Kureyş'i Cenâb-ı Hak, katı kalpli ve hakkı görmekten, hak söz işitmekten gafil olduklarını ve âhirette hüsrana mâruz olacaklarını bildirdikten sonra bu zuafâ-yi müslimîn hakkında, "*Elbette ki rabbin (*Mekke'de*) işkenceye uğradıklarının arkasından* (Medine'ye) *hicret eden, sonra mücâhede ve (*her nevi şedâide*) sabır eyleyen bu erler için bu (*kahramanlıkları*)nın neticesinde rabbin bunları yarlığaması, her hâlükârda himaye buyurması muhakkaktır.*"[441] İşte bu âyet-i kerîme hâssaten bu bahadırlar hakkında nâzil olmuştur.

Vâkıdî'nin Amr b. Meymûn'dan rivayetine göre, Kureyş müşrikleri bir kere de Hazret-i Ammâr'ı ateşle ta'zîb edip dağlıyorlardı. Resûl-i Ekrem de oradan geçiyordu. Ammâr'ın başını mübarek eliyle okşayıp, "*Yâ rab! Bu ateşi İbrâhim'e berd ü selâm buyurduğun gibi Ammâr'a da berd ü selâm eyle!*" diye dua edip, "*Zavallı Ammâr! Seni azgın ve zalim bir cemaat öldürecektir*" "buyurmuş.[442]

Bir kere de Ammâr işkencede çok taşkınlık göstermeleri, putlarını hayır ile yâdetmedikçe bırakmayacaklarını söylemeleri üzerine, ellerinden halâs için söylemişti. Kurtulduktan sonra doğru Resûl-i Ekrem'e gelerek hikâye ettiğinde Resûl-i Ekrem, "*Bu istediklerini söylediğinde kalbini nasıl buluyordun?*" diye sormuş, bu çelik kalpli Ammâr, "İman ile müsterih ve Allah'a bağlı idi" diye cevap vermişti. Bunun üzerine de, "*Kim ki, Allah'a iman ettikten sonra küfrederse, bunlar gadab-ı ilâhîye uğrar; fakat kalbi iman ile mutmain olduğu halde ikrah edilen kimse müstesnadır*" meâlindeki nazm-ı ilâhî nâzil olmuştur.[443]

İBNÜ'L-ESÎR, Ammâr müslüman olduğunda müslümanların sayısı otuza bâliğ olmuştu demiştir. Bedir'den itibaren bütün meşâhidde hazır bulunmuştur. İbtidâ Habeşe'ye, sonra Medine'ye hicret etmiştir. Resûl-i Ekrem kendisini Huzeyfe hazretleriyle kardeş yapmıştı. Sıffîn Vak'ası'nda Hazret-i Ali'nin yanında idi. Burada hicretin 37. senesi Safer'inde maktûlen vefat etmiştir. Hazret-i Ali tarafından namazı kılınarak vasiyeti üzerine elbisesiyle defnedilmiştir. Vefatında 97 yaşında idi. Müşârün ileyh uzun boylu, iri gövdeli, şehlâ gözlü mühib bir bünyeye mâlikti. Kendisinden 62 hadîs-i şerif rivayet edilmiştir. İkisinin rivayetinde Buhârî ile Müslim iştirak, üç hadisini Buhârî, bir hadisini de Müslim münferiden rivayet etmişlerdir.[444]

Ammâr, Buhârî'nin ta'lîkan rivayet ettiği şu hadisinde ümmühât-ı fazîletin üç rüknünü tâlim etmiştir: *Üç haslet-i memdûhayı nefsinde cemeden, imanı cemetmiştir: 1. İçten gelen insaf* ve *adalet, 2. Herkese bezl-i selâm, 3. Fakr-i hâl ile beraber infak ve tasadduk.*[445]

SUHEYB. İbn Sinân er-Rûmî'dir. Bu eserimizde ve Hazret-i Ömer'in vurulması üzerine Suheyb'in, "ah kardeşim!" diye ağladığına dair İbn Ebû Cuhayfe tarafından rivayet edilen 638 numaralı hadisin izahında Suheyb radıyallahu anhın terceme-i hâlini yazmıştık. Bu bahis ile alâkası olan esareti meselesine gelince, İbn Sa'd'ın rivayetine göre, müşârün ileyh hazretleri Musul havalisinde evlâd-ı-Arap'tan Nemir b. Kāsıt ailesine mensup idi. Babası Sinân da orada kisrânın âmili idi. Rumlar'la İranîler arasında vuku bulan bir muharebede Suheyb'i Rumlar esir almışlardı. Bir hayli zaman sonra Abdullah b. Cüd'ân tarafından satın alınıp i'tâk edilerek Mekke'ye gelmiş ve Ammâr hazretleriyle bir günde müslüman olmuştur. Buhârî'nin buradaki ta'liki de "Şirâ-yi Memlûk" unvanlı babından dolayıdır.

BİLÂL. İbn Rebâh el-Habeşî'dir. Peygamberimizin müezzini idi. Ümeyye b. Halef'in kölesi idi. Bilâl'i irtidad ettirmek için kızgın kumlar içinde türlü işkenceler ederdi. Âhenîn iradeli Bilâl "Allah birdir" diye mukabele ederdi. İbn İshak'ın *Megāzî*'de rivayetine göre bir gün yine böyle Ümeyye Bilâl'i ta'zîb ederken Ebû Bekir radıyallahu anh uğramış ve "Ey Ümeyye! Allah'tan kork! Bu fakirden ne istersin?" diye itâb etmesi üzerine Ümeyye, "İstersen satın al da kurtar!" demişti. Hazret-i Ebû Bekir de Bilâl'den daha güçlü, kuvvetli bir köle alıp Ümeyye'ye vererek Bilâl hazretlerini alıp âzat etmiştir. "Memlükü Şirâ ve İ'tâk" unvanına mütabakati itibariyle Bilâl-i Habeşî'yi burada zikretmiştir. Ebû Bekir'in bu bey'i mukāyeza[446] olduğu için Buhârî'nin unvanına mutâbıktır.

Bilâl-i Habeşî evvelâ Habeşe'ye, sonra Medine'ye hicret edip bu çok sevimli sima sefer ve hazerde Resûl-i Ekrem'in maiyetinden ayrılmamıştır. Bedir'den itibaren bütün gazâlarda hazır bulunmuştur. Hazret-i Ömer: "Ebû Bekir, seyyidimizdir ve bir seyyidimizi i'tâk etmiştir" der idi. İrtihâl-i nebevîden sonra Şam'da ihtiyâr-ı ikāmet etmiştir ve irtihâl-i nebevîden sonra hiç ezan okumamıştır. Yalnız bir kere Medine'ye kabr-i saâdeti ziyarete geldiğinde vuku bulan umumi bir arzu üzerine bir sabah ezanı okumuş herkes Asr-ı saâdet'i yâdederek ağlamaya başlamıştı. Bir rivayete göre kendisi de aynı teessüre tutularak ezanı ikmale muktedir olamamıştır. Hicret-i seniyyenin 20. senesi irtihal etmiştir. Vefatında altmış küsur yaşında idi. Kendisinden 44 hadis rivayet edilmiştir. Birinde Buhârî ile Müslim ittifak etmişlerdir. İki hadisini Buhârî, bir hadisini de Müslim münferiden rivayet etmiştir (*Hulâsa*, s. 45).

---

430 شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدِّينِ مَا وَصَّى بِهِ نُوحًا وَالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ وَمَا وَصَّيْنَا بِهِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى وَعِيسَى ... الآية [سورة الشورى : آية 31]

{eş-Şûrâ, 42/13.}

431 {B2217 Buhârî, Büyû', 100.}

432 قال النبي صلى الله عليه وسلم لسلمان كاتب وكان حرا فظلموه وباعوه [رواه البخاري معلقا]

{Buhârî, Büyû', 100 (bab başlığı).}

433 Vâdilkurâ, Medine ile Şam arasında Medine mülhakātından bir vadi idi. Köyleri çok ve mâmur olduğundan bu nam ile anılmıştır. Yahudilerle meskûn idi. 7. sâl-i hicrîde Hayber'in fethinden sonra sulhan fethedilmiştir.

434 *Müsned-i Ahmed*'deki Selmân kıssasını selefim Ahmed Naim merhum "Kitâbü'l-Cum'a"da 481 numara ile geçen Selmân hadisinin izahında tercüme etmiştir.

435 {Buhârî, Büyû', 100 (bab başlığı).}

436 Selmân'ın hendek hafrine dair rivayetlerde de mübalağa edilmiştir: Günde 15 arşın uzunluğunda, 5 arşın derinliğinde on kişinin işlediği işi başardığı rivayet edilmiştir ki yaşı hakkındaki rivayetler gibi bu da mûcib-i istiğrabdır.

437 {MK6040 Taberânî, *el-Kebîr*, VI, 212.}

438 {B1968 Buhârî, Savm, 51.}

439 Busrâ, Şam'ın 90 km. cenûb-ı şarkîsinde ve Kudüs'ün 130 km. şimâl-i şarkîsinde vâkidir. Milâddan sonra Hıristiyanlığın en meşhur merkezlerinden birisi olup cesim kiliseleri ihtiva eden mâmur bir şehir idi. Hâlid b. Velîd tarafından fetholunup devr-i İslâm'da da birçok cevâmi-i şerife inşasıyla bir kat daha mâmur ve medenî bir şehir haline geldiği halde kurun-ı vüstâdaki zelzele ile harap olmuştur. Elyevm Eski Şam denmekle mâruf bir köy halindedir.

440 وَاللّٰهُ فَضَّلَ بَعْضَكُمْ عَلَى بَعْضٍ فِي الرِّزْقِ فَمَا الَّذِينَ فُضِّلُوا بِرَادِّي رِزْقِهِمْ عَلَى مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَهُمْ فِيهِ سَوَاءٌ أَفَبِنِعْمَةِ اللّٰهِ يَجْحَدُونَ

[سورة النحل]

441 ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ هَاجَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا فُتِنُوا ثُمَّ جَاهَدُوا وَصَبَرُوا إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحِيمٌ [سورة النحل: آية 011]

442 {Vâkıdî'nin eserlerinde ve temel hadis kaynaklarında tespit edilemeyen rivayet için bkz: İbn Sa'd, *et-Tabakāt*, III, 188. Rivayetin Vâkidî tarafından nakledildiği bilgisi için bkz: Aynî, *Umde*, I, 197.}

443 {en-Nahl, 16/106.} مَنْ كَفَرَ بِاللّٰهِ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِهِ إِلَّا مَنْ أُكْرِهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمَانِ ... (سورة النحل :آية 601)

{Beyhakī, *Ma'rifetü's-sünen*, XII, 267, no: 16651.}

444 *Umdetül-kārî*, I, 230.

445 قال عمار رضي الله عنها: ثلاث من جمعهن فقد جمع الإيمان: الإنصاف من نفسك وبذل الإسلام للعالم والإنفاق من الأقتار [رواه البخاري في باب السلام من الإسلام]

{B20 Buhârî, Îmân, 20. Buhârî'nin muallak olarak verdiği rivayet *Bezzâr*'da merfû hadis olarak nakledilmiştir. Bkz: Bezzâr, *el-Müsned*, IV, 232, no: 1396.}

446 المقايضة بيع السلعة بالسلعة [تعريفات سيد]

1018

•.•.•

وَعَنْهُ ﷺ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَيُوشِكَنَّ أَنْ يَنْزِلَ فِيكُمُ ابْنُ مَرْيَمَ حَكَمًا مُقْسِطًا فَيَكْسِرَ الصَّلِيبَ وَيَقْتُلَ الْخِنْزِيرَ وَيَضَعَ الْجِزْيَةَ وَيَفِيضَ الْمَالُ حَتَّى لَا يَقْبَلَهُ أَحَدٌ.

TERCÜMESİ

Yine Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu dediği rivayet edilmiştir: "Hayatım yed(-i kudret)inde olan Allah'a yemin ederim ki muhakkak yakında (Îsâ) İbn Meryem, Muhammed ümmeti arasında (Muhammedî) bir hâkim-i âdil olarak (gökten yere) inecektir. (O) salîb-i (nasârâyı) kıracak, hınzır katl(ini emr)edecek, (zimmîlerden) cizyeyi kaldıracak, mal çoğalacak hatta kimse mal kabul etmez olacak." {B2222 Buhârî, Büyû', 102.}

İZAHI

Bu hadisi, Buhârî "Ehâdîs-i Enbiyâ" bahsinde de tahrîc etmiştir. Müslim "Îmân"da, Tirmizî de "Fiten" babında rivayet etmişlerdir. Bu hadisin en münasip babı "Fiten" bahsi iken, Buhârî'nin "Büyû'" bahsinde "Katl-i Hınzîr" diye açtığı bir babında sevketmesi, "Katli emrolunan bu fena hayvanın bey'i de câiz değildir" diyebilmek içindir ki bu münasebeti *Buhârî* şârihleri zorlukla bulmuşlardır. Bu cihetle "Fiten" bahsinde izah ve burada yalnız şunu tembih ile iktifa edeceğiz: Lisân-ı şâri'den şeref sâdır olmuş bu eşrât-ı sâat, haber-i âhâd ile menkul olmakla beraber her mümin için bilâ-te'vil kabul ve itikad edilmesi lâzımdır.

1019

•.•.•

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا أَنَّهُ أَتَاهُ رَجُلٌ فَقَالَ يَا أَبَا عَبَّاسٍ إِنِّي إِنْسَانٌ إِنَّمَا مَعِيشَتِي مِنْ صَنْعَةِ يَدِي وَإِنِّي أَصْنَعُ هٰذِهِ التَّصَاوِيرَ فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ لَا أُحَدِّثُكَ إِلَّا مَا سَمِعْتُ مِنْ رَسُولِ اللّٰهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَمِعْتُهُ يَقُولُ مَنْ صَوَّرَ صُورَةً فَإِنَّ اللّٰهَ مُعَذِّبُهُ حَتَّى يَنْفُخَ فِيهَا الرُّوحَ وَلَيْسَ بِنَافِخٍ فِيهَا أَبَدًا فَرَبَا الرَّجُلُ رَبْوَةً شَدِيدَةً وَاصْفَرَّ وَجْهُهُ فَقَالَ وَيْحَكَ إِنْ أَبَيْتَ إِلَّا أَنْ تَصْنَعَ فَعَلَيْكَ بِهٰذَا الشَّجَرِ كُلِّ شَيْءٍ لَيْسَ فِيهِ رُوحٌ.

TERCÜMESİ

(Saîd b. Ebü'l-Hasan'ın) İbn Abbas radıyallahu anhümâdan rivayetine göre, İbn Abbas'a bir kimse gelip, "Ey Ebü'l-Abbas! Benim (vâsıta-i) maişetim, elimin sanatından ibarettir. Ben şu tasvirleri yapar (geçinir)im, di(yerek istiftâ) etmiş, İbn Abbas da ona, "Ben sana yalnız Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden işittiğim bir hadisi hikâye edeceğim. Resûlullah, "Her kim bir (zîruhun) suret(ini) tasvir ederse, Allah bunu o surete can verinceye kadar azap eder. Halbuki musavvir tasvirine ebedî ruh nefhedemez (de ebedî azap olunur)" diye cevap verdi. Bu cevap üzerine ressamcağız şiddetli bir hışıltı ile har har soludu, benzi sarardı. İbn Abbas (acıyarak), "Vay sana yazıklar oldu. Bari sanatını işlemek zaruretinde isen sana şu ağaç ve kendisinde hayat olmayan her şeyi tasvir etmeni tavsiye ederim" diye cevap verdi. {B2225 Buhârî, Büyû', 104.}

İZAHI

Bu hadisi Müslim “Libâs”, Nesâî de “Zînet” bahislerinde tahrîc etmişlerdir. Ebû Nuaym’ın rivayetinde وكل شيء suretinde vâv-ı atıf ile vârit olduğu görüldüğünden tercümede atfı iltizam edip bedel tarikiyle tercüme etmedik. ويح “veyh” *Kāmus Tercümesi*’nde bir kelime-i rahm-ü şefkattir. Vay “yazık, hayf” demektir ki bu adamın haline acıyıp rahm-ü rikkat ettikte söylenir. ويل “veyl” de bir kelime-i azaptır diye izah ediliyor.

Bu hadisi, İbn Abbas’tan rivayet eden Saîd b. Ebü’l Hasan’dır. Hasan-ı Basrî hazretlerinin büyük biraderidir. Hasan-ı Basrî’den evvel vefat etmiştir. Buhârî’nin kendisinden rivayeti yalnız bu hadise münhasırdır.

Resim ve tasvir hakkında 980 numara ile tercüme ettiğimiz Hazret-i Âişe hadisinin izahında kâfi derecede mâlûmat vermiştik. Bu vesile ile mütalaa buyurulsun.

Biz orada bu izahımızı yazdıktan sonra Diyanet İşleri reis muavini fâdıl-ı muhterem Ahmet Hamdi Akseki arkadaşımızın *Tasvîr ve İttihâz-ı Suver* unvanlı mühim bir eserlerine şahit olduk. Halkın ihtiyacıyla pek yakından alâkalı bulunan her meseleyi ilmin hudut ve şümulü dahilinde tetkik etmekle zevkyâb olan bu gayûr arkadaşımız, bu tasvir ve ittihâz-ı suver hakkında da çok derin tetebbularda bulunarak bu babda *Kütüb-i Sitte*’de ve diğer hadis kitaplarında tahrîc edilen bütün ehâdîs ve ahbarı ve bunlar üzerinde tetkikat icra eden ulemâ ve fukahanın ârâ ve ictihadlarını fıkıh ve fetva kitaplarından naklederek geniş bir hacimde yüksek bir eser vücuda getirmiştir. Ciddi bir tetkikin zâde-i fazileti olduğu şüphesiz bulunan bu eserde tasvir ve ittihâz-i suver hakkındaki ulemânın akvâl ve ictihadları hurmet, kerahat, cevaz suretinde tecelli etmektedir. Bu müstesna muvaffakiyetlerinden dolayı kendilerini tebrik ve yakında tab‘ına muvaffak olmalarını temenni ederiz.

1020

•.•.•

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﵁ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ قَالَ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ ثَلَاثَةٌ أَنَا خَصْمُهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ رَجُلٌ أَعْطَى بِي ثُمَّ غَدَرَ وَرَجُلٌ بَاعَ حُرًّا فَأَكَلَ ثَمَنَهُ وَرَجُلٌ اسْتَأْجَرَ أَجِيرًا فَاسْتَوْفَى مِنْهُ وَلَمْ يُعْطِهِ أَجْرَهُ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu dediği rivayet edilmiştir: Azîz ve celîl olan Allah, (Üç [sınıf insan] vardır ki kıyamet gününde ben bunların hasmıyım: **1.** O kimse ki, bana [mukaddes ismime] yemin eder de sonra ahdini bozar. **2.** Yine bir kimse ki, hür [bir insan]ı köle diye satar da onun pahasını yer. **3.** Öbür kimse de ki bir işçi tutar, onu çalıştırır da ücretini vermez) buyurmuştur. {B2227 Buhârî, Büyûʿ, 106.}

İZAHI

Buhârî bu hadîs-i şerifi münferiden şeyhi Bişr b. Merhûm'dan rivayet etmiştir. Buhârî'nin "İcâre" bahsinde de vech-i âharla bir tahrîci vardır. Bişr'den Buhârî'nin bu hadisten başka *Sahîh*'inde mevsûlen hiçbir rivayeti yoktur. Bişr b. Merhûm Tâifli'dir. Sonra Mekke'de ihtiyâr-ı ikāmet etmiştir. Ne derece şâyân-ı hayrettir ki İmam Buhârî yalnız bu bir hadisi ahz ü tahammül için Bişr'i evvelâ Tâif'te sonra Mekke'de arayıp bulmuş ve kendisinden rivayete mezun olmuştur. İmâmü'l-muhaddisîn Ebû Abdullah el-Buhârî'nin tashîh-i esânîd için akıllara hayret veren mesaisinin bu da ufak bir numunesidir.

Bu hadîs-i şerif, bir hadîs-i kutsîdir; Resûl-i Ekrem efendimiz Allah Teâlâ'dan rivayet buyurmuştur. Cenâb-ı Hak "*Üç sınıf insanın kıyamet gününde hasmıyım, davacısıyım*" buyurması, bu üç sınıfın göreceği azabın şiddetini ifade eder. Bu husûmet-i ilâhiyyenin bütün zalimlere şâmil olduğu muhakkak ve kati olduğu halde burada bu üç sınıfın hâssaten zikredilmesi de bunlara taalluk edecek azabın şiddetinde daha bir hususiyet bulunduğuna delâlet eder.

EVVELÂ. İsmullahı anarak verilen ahdi bozmak, Allah adına yapılması vâcip olan ihtiramı hetkedip parçalamaktır ki en büyük cinayettir. Hiç şüphesiz bu cinayeti irtikâp eden şahıs, Allah'ın husumetine uğramaya ve en ağır cezayı çekmeye kesb-i istihkāk etmiştir.

SANİYÂ. Cebren ve kahren hür bir adamı yakalayıp, Selmân-ı Fârisî'yi sattıkları gibi esir pazarında satmak, İslâm şeriatının masûniyetine çalıştığı hürriyyet-i şahsiyyeye tecavüzdür. Bu da en ağır bir cinayettir. İslâm dini, dünya kurulalı kendi zamanına kadar devam edip gelen esareti kaldırmaya, hiç olmazsa bu zavallı esirleri hürlerin müstefit oldukları müsavi hayata kavuşturmaya uğraşırken hürriyette yekdiğerine küfüv olan müslümanların birbirinin şahsî hürriyetine taarruz etmelerine ve binnetice bir fevzâ-yi ictimâî vukuuna lâkayıt kalamazdı. Bu sebeple husûmet-i ilâhiyye gibi en şiddetli bir ceza tayin buyurulmuştur.

İslâm dininin açtığı mücadeleden biri de esarete karşı idi. “İslâmiyet esareti kaldırmış mıdır?” Hayır, kaldırmamıştır. İslâmiyet, o günü her mütemeddin cem‘iyyet-i beşeriyyede esaret bir hak olarak yaşayıp dururken, bunun lağvından ziyade esirleri, hürlerin yaşadığı derecede müsavi bir hayata mazhar etmek daha muvâfık olduğunu kabul etmiş ve yemek, giymek, çalışmak gibi her hususta memlükleri mâlikleri derecesine yükseltmiş, fazla olarak mâliklere bir de mesuliyet tayin etmiştir. Bütün bunları Cevdet Paşa merhum, “Müslümanlık’ta esir almak, esir olmak demektir” vecizesinde toplamıştır. Esirlerin medenî hayatını bu suretle temine çalışan Müslümanlık, hürlerin birbirlerinin boğazına sarılmalarına tabii müsaade edemezdi. Bunu en ağır bir ceza ile karşılamıştır. Dünyadaki ukūbat hakkında da İbn Abbas hürün bey‘i reddolunur. Satan da, alan da ikāb olunur. Cumhûr-ı ulemâdan menkul olan da budur. Ali radıyallahu anh, “Satanın eli kesilir” demiştir. Fakat müteahhirîn, cumhurun kavlini tasvip etmişlerdir.

İbn Hazm’ın rivayetine göre, Hazret-i Ömer zamanında biri “köleyim” diye kendi kendini satmıştı. Halife hazretleri “Evet madem ki bu zillü hakareti kabul etmiştir, ikrarı veçhile köledir” diye sattırmış, bedelini müslüman gazilere dağıtmıştır. İbn Ebû Şeybe de Hazret-i Ali’den, “Kişi nefsine ubûdiyyet isnat ederse, ikrarı veçhile köledir” dediğini rivayet etmiştir.

Sâlisâ. İvazsız, ücretsiz istihdamı da şârih Aynî hürün bey‘i derecesinde zulümdür diyor.

1021

•.•.•

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ ﵄ أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللهِ ﷺ يَقُولُ عَامَ الْفَتْحِ وَهُوَ بِمَكَّةَ إِنَّ اللهَ وَرَسُولَهُ حَرَّمَ بَيْعَ الْخَمْرِ وَالْمَيْتَةِ وَالْخِنْزِيرِ وَالْأَصْنَامِ فَقِيلَ يَا رَسُولَ اللهِ أَرَأَيْتَ شُحُومَ الْمَيْتَةِ فَإِنَّهَا يُطْلَى بِهَا السُّفُنُ وَيُدْهَنُ بِهَا الْجُلُودُ وَيَسْتَصْبِحُ بِهَا النَّاسُ فَقَالَ لَا هُوَ حَرَامٌ ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ عِنْدَ ذٰلِكَ قَاتَلَ اللهُ الْيَهُودَ إِنَّ اللهَ لَمَّا حَرَّمَ شُحُومَهَا جَمَلُوهُ ثُمَّ بَاعُوهُ فَأَكَلُوا ثَمَنَهُ.

TERCÜMESİ

Câbir b. Abdullah radıyallahu anhümâdan şöyle rivayet edilmiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem feth-i Mekke senesi Mekke'de iken, "Allah ve Allah'ın resulü şarabın, meytenin, hınzırın, asnâmın bey'ini haram kıldı" buyurdu. Resûl-i Ekrem'e, Yâ Resûlellah! Murdar ölen hayvanın iç yağı hakkında ne buyurulur? Şühûm-ı meyte ile sefineler cilâlanır, deriler yağlanır, onunla nâs da (mum yapar) ışıklanır" diye soruldu da Resûlullah, "Hayır, murdar yağı bey' etmeyiniz! Bu bey' haramdır." Bundan sonra Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bu bey' haramdır dediği zaman, "Allah Yehûd'a lânet etsin! Allah meytenin yağını haram ettiğinde onlar bu yağı erittiler, sattılar da tutarını eklettiler" buyurdu. {B2236 Buhârî, Büyû', 112.}

İZAHI

Bu hadisi, Buhârî "Megāzî" ve "Tefsîr" bahislerinde de tahrîc etmiştir. Müslim ile sünen-i erbaa sahipleri de, İbn Mâce müstesna olmak üzere, hep "Büyû'" bahsinde rivayet etmiştir. Yalnız İbn Mâce "Ticâret"te zikretmiştir. Bu hadisin *Sahîh-i Buhârî*'de buradaki babının unvanı, "Meytenin, Asnâmın Bey'inin Hurmeti"dir.

Hazret-i Câbir'in, bu hadisi Resûl-i Ekrem fetih senesi Mekke'de söyledi demesi, târîh-i vürûdunu tesbit içindir ki hicret-i Ahmediyenin 8. senesi ramazan-ı şerifine na müsâdiftir.

Buhârî'nin *Sahîh*'inde bundan birkaç bab evvel Hazret-i Âişe'den bir rivayetinde sıddîka-i müşârün ileyhâ, "Sûre-i Bakara'nın son âyetleri –ki ribâ âyetlerinden sûrenin âhirine kadar devam eden âyât-i kerîmedir– nâzil olduğunda Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Mescid-i Saâdet'e çıktı ve ashaba şarap ticaretinin haram olduğunu bildirdi" diye rivayet etmiştir.[447] Ribâ âyetlerinin feth-i Mekke esnasında nâzil olduğuna dair rivayetlere göre, Hazret-i Câbir hadisi ile Hazret-i Âişe'nin bu rivayeti arasında bir tarih ihtilâfı bulunmaz.

Bu hadîs-i şerifin sevk ve isnadında bir hususiyeti vardır ki bi'l-kitâbe yani tahriri ahz ü rivâyet edilmiş bulunmasıdır. Buhârî'nin *Sahîh*'indeki bu ta'likine göre, bu hadisin üçüncü râvisi Evs b. Ebû Habîb –ki, Ebû Recâ el-Mısrî'dir ve Mısır'ın en benâm âlimlerindendir– diyor ki Câbir b. Abdullah'ın bu hadisini bana Atâ b. Ebû Rebâh Mekke'den gönderdiği bir mektupla bildirdi.

Meselenin esasına yani kitâbetle ihticâc ve rivayete gelince, Eyyûb es-Sahtiyânî, Mansûr, Leys b. Sa'd ve daha başkaları bunun sıhhatine kāil olmuşlardır. Buhârî ile Müslim de bu hadisin bi'l-kitâbe ahz ü telakki edilmiş bulunmasıyla ihticâc etmişlerdir. İbnü's-Salâh ad bi'l-kitâbe ahz ü rivayetin sıhhatine kāil olup sahih ve meşhur olan budur demiştir. Ebû Bekir İbn Sem'ânî de bunun icâzetle telakkiden daha kuvvetli olduğuna kāildir. Bazıları da kitâbetin hüccet olmadığına hükmetmişlerdir fakat kıymeti yoktur.

Metn-i hadisteki ibarenin muktezâsı, tesniye sîgasıyla حرما "Allah ve resulü haram kıldılar" suretinde olmak iktizâ ederdi. Fakat Resûl-i Ekrem teeddüben ismullah ile kendisini cemetmemiştir.

Meyte ile murat, şer'in icabı veçhile kesilmeyerek murdar ölen hayvandır. Murdar ölen hayvanın bey'i haram olduğunda ulemânın icmâı vardır. Zeynüddin el-Irâkī, "Bu hadis ile insan ölüsünün mutlak surette bey'i haram olduğuna da istidlâl olunur, ister müslim ister kâfir ölüsü olsun" demiş ve şöyle izah etmiştir: Müslim ölüsünün bey'i, şeref ve faziletinden dolayı haramdır. Bu sebeple bir müslüman ölüsünün eczâ-i bedeninin hiçbir cüzünden intifâ ve istifade câiz değildir. Kâfir ölüsüne gelince, bu da İbn İshak ile diğer ehl-i siyerin şu rivayetine müstenittir: Hendek Gazası'nda Kureyş müşriklerinden Nevfel b. Abdullah İbnü'l-Mugīre katledilmişti. Bunun katli üzerine müslümanlar bunun cesedini yakaladılar. Kureyş müşrikleri bu cesedi para ile almak ve Nevfel'in ölüsüne hurmet etmek istediler. Bunu Resûl-i Ekrem işittiğinde, "*Bırakın şunu alsınlar! Ne o cesedin, ne de parasının bize lüzumu vardır*" buyurdu.[448] İbn Hişâm da, "Zührî'den bana bâliğ olan bu cesedin Resûl-i Ekrem tarafından 10.000 dirheme satıldığıdır" demiştir.[449] Fakat İbn İshak'ın rivayetini Tirmizî'nin İbn Abbas'tan gelen şu rivayeti teyit etmektedir: İbn Abbas: "Müşrikler bir maktulün cesedini iştirâ etmek istediler de Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bunu bey' etmekten içtinap etti" demiştir.[450]

Bazıları bu hadis ile istidlâl ederek insan ölüsünün necis olduğuna istidlâl etmişler ve insan etinin ekli haram olmasıyla teyit etmek istemişlerse de fakat bu hadisin umum ve itlakı Hâkim'in *Müstedrek*'inde tahrîc ettiği bir hadis ile kesb-i ihtisâs ediyor ki, şudur: Resûl-i Ekrem efendimiz, "*Ey müslümanlar! Ölülerinizi necis addetmeyiniz! Çünkü müslüman, hayatında da, memâtında da teneccüs etmez*" buyurmuştur.[451]

Kurtubî diyor ki: Kendisinde menfaat bulunan hayvan tersi ve mezbele gübreleri gibi her necisin bey'i sûret-i umûmiyyede câiz olup olmadığında ehl-i ilmin ihtilâfı vardır: İmam Mâlik ve İmam Şâfiî menetmiş, Kûfe fukahası ile Taberî tecviz etmiştir. Üçüncü bir kavle göre de müşteri gübre almaya muztar ve muhtaç olduğu için müşteri hakkında câizdir. Bu da bazı eimme-i Şâfiiyye'den rivayet edilmiştir.

Hınzırın bey'i haram olması da meyte gibi necis-i ayın olmasından dolayıdır.

Sanemi İbnü'l-Esîr *en-Nihâye*'sinde, ما اتخذ إلها من دون الله "Allah'tan başka ilâh ittihaz olunan şeydir" diyor ki müşriklerin taptıkları put demektir. Yine İbnü'l-Esîr "Vesen" maddesinde de, vesen ile sanem arasında şöyle bir fark kaydediyor: Vesen, insan sureti gibi taştan, ağaçtan yontulmuş yahut cevâhir-i arzdan herhangi bir madenden mâmul cüsseli nesnedir ki bir yere dikilir, müşrikler tarafından ibadet edilir; sanem de cüssesiz suretten ibarettir diyor. Bazı ehl-i lugatın da bu iki kelime arasında bir fark gözetmeyerek her iki kelimeyi her iki mânaya ıtlak ettiklerini bildiriyor.

HULÂSA. Hamr, meyte, hınzır, asnâm şeriat örfünde mal addolunmuyor. Bunların bey'i bâtıl olduğu gibi bunlarla bir mal satın almak da fâsit oluyor.

Şühûm-ı meyte ki, murdar ölmüş hayvanın iç yağıdır. Bunun hükmünden yani bu iç yağının bey'inin hill ü hurmetinden soran zatın ismi, bu hadisin hiçbir tarîk-i rivayetinde bildirilmemiştir. Şârihler de adem-i ma'lûmat beyan ediyorlar. Bu sâilin, bu yağla vapurların yağlandığını, derilerde kullanıldığını, mum yapılıp yakıldığını sayıp dökmesi bu menâfiinden dolayı yağın istisna edileceğine kanaat etmesindendir. Resûl-i Ekrem yağın da kan gibi hem ekli, hem intifâı haram olduğunu bildirmiştir.[452]

---

447 عن عائشة رضي الله عنها: لما نزلت آيات سورة البقرة عن آخرها خرج النبي صلى الله عليه وسلم إلى المسجد فقال: حرمت التجارة في الخمر [[رواه البخاري]]

{B٢٢٢٦ Buhârî, Büyû', ١٠٥. *Buhârî* metninde "إلى المسجد" ifadesi yer almamaktadır.}

448 {İbn İshâk'ta tespit edilemeyen rivayet, İbn Hişâm tarafından nakledilmiştir. Bkz: İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 253. Rivayet temel hadis kaynaklarımızda da tespit edilememiştir.}

449 {İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 253.}

450 {T1715 Tirmizî, Cihâd, 36.}

451 {NM1422 Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 548 (1/385).}

452 {B2236 Buhârî, Büyû', 112.}

1022

•.•.•

عَنْ أَبِي مَسْعُودٍ الْأَنْصَارِيِّ ﵁ أَنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ نَهَى عَنْ ثَمَنِ الْكَلْبِ وَمَهْرِ الْبَغِيِّ وَحُلْوَانِ الْكَاهِنِ.

TERCÜMESİ

Ebû Mesʿûd (Ukbe b. Amr) el-Ensârî radıyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin kelp pahasından, zina kazancından, kehanet ücretinden nehyettiği rivayet edilmiştir. {B2237 Buhârî, Büyûʿ, 113.}

İZAHI

Bu hadîs-i şerifi Buhârî, “İcâre”, “Talâk”, “Tîb” bahislerinde tahrîc etmiştir. Müslim ile Ebû Dâvûd “Büyûʿ”da, hem “Nikâh”ta, Nesâî “Büyûʿ” ile “Sayd”da, İbn Mâce de “Ticâret”te rivayet etmişlerdir. *Sahîh-i Buhârî*’deki babın unvanı “Semen-i Kelbin Hükmü”dür. Semen-i kelbden nehye dair Ebû Cuhayfe’nin bir hadisi yukarıda 972 numara ile geçmiştir. Orada icap eden izahat yazılmıştı. Oraya müracaat edilsin. Orada kelbin muallem ve gayri muallem olmalarına göre imsak ve istimali, alınıp satılması câiz olup olmadığı hakkında Hanefî mezhebi eimmesiyle mezâhib-i sâire ashabını ârâ ve ictihadları edillesiyle orada görülür.

Bu vesile ile orada zikredilmeyen bir noktayı bildirmek isteriz ki, kedi alım satımının meşrû olup olmamasıdır. Kedinin cevâz-ı beyʿi ve bedelinin hilli hakkında ulemâ ihtilâf etmiştir: Cumhûr-ı ulemâ “Kedi alım satımı câizdir, bedeli de helâldir” demişlerdir. Bu ictihad ashabı, Hasan-ı Basrî, Muhammed b. Sîrîn, Hammâd, Mâlik, Sevrî, Ebû Hanîfe ve ashabı, Şâfiî, Ahmed ve İshak hazerâtıdır. İbn Münzir, İbn Abbas’ın da kedinin beyʿine ruhsat verdiğini rivayet etmiştir.

Bir kısım ulemâ da kedinin beyʿini kerih görmüşlerdir. Bu da Ebû Hüreyre’den, Tâvûs’tan ve Mücâhid’den menkuldür. Câbir b. Zeyd kerahetine hükmetmiştir. Her iki tarafın delillerinden bahse lüzum görmüyoruz.

Mehr-i bağyi "zina kazancı" diye tercüme ettik. Mehir, lugaten esnâ-yı tezvîcde kadına tayin olunan bedel-i nikâhtır ki kâbin tâbir olunur. Buna fıkıh örfünde sadak da denir. Burada tabii bu lugavî mâna matlup değildir. Burada mehir, zâniyenin bedel-i zinâ olarak aldığı ücrettir. Şeklen mehre benzediği için mecazen bununla tabir buyurulmuştur.

Bağy de "zina" mânasınadır. [453] وَلَا تُكْرِهُوا فَتَيَاتِكُمْ عَلَى الْبِغَاءِ kavl-i şerifindeki بغي de bu mânayadır. Namus ve ismetinin muhafazası size mevdû' bulunan câriyelerinizi fuhşa sevketmeyiniz demektir.

Böyle tarîk-i fuhuşta iktisap edilen para bir kadının bedel-i ismetidir. Bu mübadele bir vekāhattır, hayâsızlıktır. İsmetle, vekāhatin mübadelesi kadar aldanıklı ve acıklı bir bey' ü mübadele bulunmadığından mehr-i bağy ile intifâdan nehyedilmiştir. Müslim'in ve sünen-i erbaa sahiplerinin Sâib b. Yezîd'den tahrîc ettikleri bir hadiste taraf-ı risâletpenâhîden ومهر البغي خبيث buyurulup[454] fuhuş yoluyla kazancın necâsetten ibaret olduğu bildirilmiştir.

Taberânî'nin Sâib b. Yezîd tarikiyle Ömer b. Hattâb radıyallahu anhtan rivayet ettiği bir hadiste Resûl-i Ekrem, "*Çengi bir kadının çengilik ücreti haramdır, tegannîsi haramdır,* (bunun hayâsız) *yüzüne bakmak da haramdır. Çenginin ücretinin, semen-i kelpten farkı yoktur. Semen-i kelp de haramdır. Her kim ki vücudunun uzviyeti haram lokma ile teşekkül etmiştir: Artık cehennem, o vücuda yaraşan en iyi bir makardır*" buyurmuştur.[455]

Hulvân-ı kâhin terkibinde **hulvân**, halâvetten "tatlı ve şirin olmak" mânasınadır. **Kâhin** de "kehanet eden, gaipten haber veren kimse"dir ki falcı, bakıcı tabir olunur. Şu halde bu terkibi (falcının tatlılığı ve şirinliği) diye tercüme ederiz. Falcı, ücret-i kehaneti külfetsiz, meşakkatsiz, kolaylıkla ve tatlılıkla aldığı için bununla tabir buyurulmuştur.

İbnü'l-Esîr *en-Nihâye*'de kâhini, müstakbel zamanda zuhur edecek şüunât-ı kevniyyeden haber veren, esrâr-ı gaybe muttali olduğunu iddia eden falcıdır diye tarif ettikten sonra Câhiliye devrinde Araplar arasında falcılığın revaçta olduğunu Şık, Satîh[456] gibi birtakım kâhinler bulunduğunu bildiriyor. Bunlardan kimi kendisinin cin taifesinden tâbileri, hâdimleri bulunduğunu, bunların kendisine ileride olacak şeylere dair haber getirdiklerini iddia edermiş. Bir kısmı da ibtidâ bazı vesâil ve vesâit istimal ederek çalınan veya kaybolan şeyin bulunduğu yeri tayin etmek iddiasında bulunurdu. Buna arraf da denirdi diye izah ediyor.

Tarihin her devrinde her millette bilhassa muharebe gibi sıkıntılı zamanlarda istikbale ait şüûnât-ı kevniyyeyi vukuundan evvel sezebilmek için türlü türlü falcılıklar revaç bulmuştur. Araplar'ın ezlâmı, Fars ve Rum'un tavla ve satranç oyunları ile gûnâgûn, remiller tencîmler hep birer kehanet vasıtasıdır. İstikbalin kesif zulmetleri içinde saklanan mukadderatı görmeye zekâ-i beşer kifayet etmediği zamanlarda ta'yîn-i mukadderat için insanlar böyle hurafî birtakım vâhî vasıtalardan bile istiâne edegelmişlerdir. Bugün XX. medeniyet asrında bile en müterakkî milletlerin en münevver sınıfları arasında kehanete inananlar ve bunu sanat ittihaz edenler bulunduğunu hayretle görüyoruz. Garplılar arasında falcılığın en çok kaynaştığı günler sene başlarıdır. Her sene başında yeni senenin tâlii, mukadderatı namına türlü türlü efsaneler neşredilir.

İslâm dini bilumum hurâfât ile mücadele ederken kehanetle mücadeleyi de ihmal etmemiştir. En'âm sûresinde hazâin-i gaybın anahtarlarının nezd-i bârîde mahfuz bulunduğu, o haremgâh-ı gayba yalnız ilm-i ilâhî taalluk edip değil alelâde insanların, hatta kendi peygamberlerinin, en yakın meleklerinin bile şuur ve idrakleri nüfuz edemeyeceği bildirilmiştir.[457]

Sûre-i Lokmân'da da hiçbir insanın yarınki hayatî müktesebatını bugünden sıhhatle bilmesi mümkün değildir buyuruluyor.[458] Diğer bir sûre-i şerifede bütün nüfûs-i müdrike yarın ne olup biteceğini bilemez. Bunu ancak Allah Teâlâ bilir buyuruluyor.[459]

İslâm dininin kabul ettiği bir fal vardır ki: Fâl-i hayr. Bu fâl-i hayr, lisanımızda yümn kelimesinin muarrefi olarak “yom tutma, uğur dileme” ile tabir olunur, işitilen bir kelime-i sâliha ile tefe’üldür. [460] Büreyde hazretlerinin rivayetine göre Resûl-i Ekrem efendimiz bir işe göndereceği kimsenin ismi ile, vardıkları bir köyün, bir mevkinin ismi ile tefe’ül buyururlardı.[461] Bu basit ve nezih tefe‘ül en münevver ve mütefekkir insanların bile vicdanlarında yaşayan bir hâlet-i rûhiyedir.

Beşeriyeti falcılık gibi menfur bir ibtilâdan tahlîs için İslâmiyet’in vaz‘ ü te’sîs ettiği bir tarîk-i ıttılâ‘ ve istîlâm da (istihâre namazı ve duası)dır. Bu eserimizde 598 numara ile tercüme ettiğimiz Câbir b. Abdullah radıyallahu anhümâ hadisinde bu namazın edası ve duanın sureti muharrerdir.

Hayatın gûnâgûn girdbâd-i şüûnâtı karşısında her zaman (fâl-i hayr) ile kendi irademize hayırlı bir istikamet verebilmek mümkün olmadığından bu ruhî ihtiyacı daha umumi bir surette telâfi için istihâre teşrî‘ buyurulmuştur.

İstihâre, Cenâb-ı Hak’tan hayrın teysirini dilemektir ki, insanın teşebbüs edeceği bir işin âkıbetinden mütehayyir ve mütereddit bulunduğu sırada, “Rabbim! Şu azmettiğim işin fiil veya terkinden, işlenmesinden veya bırakılmasından hangisi hakkımda hayırlı ise onu bana müyesser kılmanı dilerim!” demektir.

İstihâre namazı ve duası, mümin için umumi ve ruhî bir istinatgâh olduğu için Resûl-i Ekrem falcılığa ve kehanetfürûşluğa karşı istihâreye pek ziyade ehemmiyet vermiştir. Câbir hazretleri bu hadisinde, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Kur’an’dan bir sûre tâlim eder gibi büyük, küçük her işimizde bize istihâre duasını öğretirdi”[462] diyerek bu ehemmiyetin derecesini bildiriyor.

İstihâre hadisinin Hazret-i Câbir’den başka İbn Mes‘ûd, Ebû Eyyûb el-Ensârî, Ebû Bekir es-Sıddîk, Ebû Saîd el-Hudrî, Sa‘d b. Ebû Vakkās, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer, Ebû Hüreyre ve Enes b. Mâlik gibi kibâr-ı sahâbeden rivayet edilmiş olması da ehemmiyeti iş‘âr eder. Enes b. Mâlik’ten gelen rivayet tarikinde, “İ*stihâre eden kimse ziyan etmez, istişare ile hareket eden nâdim olmaz, iktisada riayetkâr olan da ihtiyaç görmez*”[463] buyurulması da bu ehemmiyeti ayrıca tebârüz ettirmektedir.

İstihârenin vicdanlarımız üzerindeki faziletkâr tesiri de çok mühimdir. İnsan bir işin hayr ü şerrini, menfaat ve mazarratını kestiremediği, fiil veya terkinde mütehayyir kaldığı müşkül demlerinde istihâre mümin için en emniyetli bir istinatgâhtır. Nefsin mechûl-i mutlaka teveccühü kadar insanı bunaltan dar bir vaziyet yoktur. Herkesin nefsinde pek çok şevâhidi bulunan ve akl ü idrâkimizle nüfuz mümkün olmayan böyle müşkül zamanlarda biz müminler için istihâre, ruhu teyit eden ilâhî bir mercidir. Fikri mütehayyir ve iradesi muzmahil olduğu sırada bir mümin dîvân-ı ilâhîde el bağlayarak iki rekʿat nâfile namaz kılıp da Cenâb-ı Hak'tan hayr ü saâdete sevketmesini dilemekle gönlünde hiç şüphesiz bir hafiflik hisseder. Hayrın teveccüh edeceğine emin olarak iradesi kuvvetlenir.

Şerâiti icâbete makrûn olan dualarımızın min-tarafillâh kabul buyurulacağına her mümin vicdanen emin ve muʿtekid bulunduğundan istihâre ettiği iş hakkında kendisi için hayırlı cihetin tecelli edeceğine de kalben emin ve müsterih bulunur. Duanın karîn-i icâbet olduğunun en bâriz şahidi istihâre eden kimsenin istihâre ettiği iş hakkında gönlünde bir inşirah, derin bir incizâb duymasıdır.

İstihâre eden kimsenin ruhunda böyle bir incizâb ve temayül uyanmazsa istihârenin yediye kadar tekrar edilmesi de Enes b. Mâlik'ten rivayet edilmiştir. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz, Enes b. Mâlik'e, "*Ey Enes! Bir işe teşebbüs etmek istediğinde o iş hakkında yedi defa istihâre eyle! Sonra kalbinden geçen ruhî temayüle bak; çünkü hayır, kalbinde doğan o incizâb ve temayüldedir*"[464] buyurmuştur.

İstihârenin karîn-i icâbet olmasında istihâre eden kimsenin iman ve kanaatindeki salâbetin büyük bir tesiri vardır. Bu nevi muhtar zevatın vicdanlarındaki safvet, ahlâk ve itikadlarındaki salâbet tesiri olarak kalpleri mirʿât-i mücellâ gibi feyz-i ilâhîye ve bu sayede şuûnât-ı kevniyyeye mâkes olmaktadır. Nefsinde bu yüksek fazileti göremeyen kimselerin hüsnüzan ettiği kulûb-i sâfiye ashabına istihare ettirmelerinde isabet vardır.

İstihâre kâffe-i umûrumuzu Cenâb-ı Hakk'a tefvîz etmek gibi bir mühimme-i ahlâkiyye ve bir vecîbe-i dîniyyeyi de muhtevidir. عَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ "*Sizin hoşlanmadığınız nice şeyin hakkınızda hayır olması me'mûldür*"[465] kavl-i şerifi mûcibince beşerin vâsıta-i idraki, henüz tahakkuk etmemiş bulunan avâkıb-ı umûru idrake kâfi değildir. Hayır olarak mukadder olan nice şeyin bizim zekâmızla bakılınca şer görüldüğü nâdir vâkıalardan değildir.

İstihâre eden bir mümin, "Yâ rabbi! Şu işin âkıbeti hayır ve şer olacağını idrakten âcizim" diye kendisinden sıfat-ı ilmi nefyederek ilm-i ilâhîden istiâne etmiş bulunuyor ki tam Ehl-i sünnet akîdesidir. İnsanların ilim sıfatından nasipdar olabilmesi, Cenâb-ı Hakk'ın bil- dirmesiyledir. Şu halde bu itikad ile mu'tekid olarak Cenâb-ı Hakk'a tefvîz-i umûr eden bir mümin gönlünün avâkıb-ı umûrdan mustarip olamayacağı pek tabiidir.

İstitraden şunu da bildirmek isteriz ki avâkıbı hayır olduğu mâlûm olan şeylerde istihâre müstehap ve lâzım değildir. Meselâ ilim tahsil etmek için, mâruf olan bir sanatı iltizam etmek için istihâre etmeye hiç lüzum yoktur.

İslâm dini bu istihâre gibi doğrudan doğruya bârgâh-ı ilâhîden hayır dilemek esasını vazederek bilumum Câhiliye hurafeleriyle mücadele ettiği gibi falcılık ve kehanetfüruşlukla da mücadele etmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'in bir âyetinde[466] ezlâm ile tefe'ül[467] şeytanın tesvîlâtından neşet eden mekruh bir âdet olduğu, fenâlıkta şarap içmeye, kumar oynamaya ve putlara tapmaya müsavi bir cürüm bulunduğu bildirilerek bunlardan içtinap edilmesi emredilmiştir.

* * *

Burada Kitâbü'l-Büyû'a nihayet veriyoruz. Allah'ın inayetiyle Kitâbü's-Selem ile devam edeceğiz.

453 en-Nûr, 24/33.

454 {M4012 Müslim, Müsâkāt, 41.}

455 عن عمر بن الخطاب رضي الله عنه أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: ثمن القينة سحت وغناها حرام والنظر إليها حرام وثمنها مثل ثمن الكلب وثمن الكلب سحت ومن نبت لحمه على السحت فالنار أولى به [أخرجه الطبراني في الكبير من حديث السائب بن يزيد].

{MK87 Taberânî, *el-Kebîr*, I, 73.}

456 Bu iki kâhin, Araplar'dan ziyade İranîler arasında şöhret bulmuştur. Şık, bir elli, bir ayaklı, bir gözlü olduğu için yarım insan olduğunu ifade etmek üzere Şık denilmiştir. Enûşirvan zamanında yaşamıştır. Satîh de Benî Zi'b kabilesinden ve başından başka bütün eczâ-i bedeni garîbe-i hilkat halinde olduğu bazı siyer kitaplarında muharrerdir.

457 {el-En'âm, 6/59.} [وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ [سورة الأنعام]

458 {Lokmân, 31/34.} [وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَاذَا تَكْسِبُ غَدًا [سورة لقمان]

459 {en-Neml, 27/65.} لَا يَعْلَمُ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ الْغَيْبَ إِلَّا اللّٰهُ [سورة النمل]]

460 عن أبي هريرة رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم لا طيرة وخيرها الفأل. قالوا وما الفأل؟ قال: الكلمة الصالحة يسمعها أحدكم [رواه الشيخان]

{B5754 Buhârî, Tıb, 43.}

461 {D3920 Ebû Dâvûd, Tıb, 24.}

462 {B6382 Buhârî, Daavât, 48.}

463 {Taberânî, *el-Evsat*, VI, 365, no: 6627.} ما خاب من استخار ولا ندم من استشار ولا عال من اقتصد

464 وقد روى ابن السني في عمل اليوم والليلة عن أنس رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: يا أنس إذ هممت بأمر فاستخر ربك فيه سبع مرات. ثم انظر إلى الذي سبق إلى قلبك فإن الخير فيه.

{İbnü's-Sünnî, *Amelü'l-yevm*, I, 550, no: 598.}

465 el-Bakara, 2/216.

466 {el-Mâide, 5/90.}

467 Bu eserimizde 598 numaralı hadisin izahında, 'İstihârenin Hikmet-i Meşruiyeti' unvanı altında, ezlâm ile tefe'ül izah edilmiştir.

KİTÂBÜ'S-SELEM

كِتَابُ السَّلَمِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Bu kitap selem bey'ine dair ehâdîs-i şerifeyi muhtevidir.

Selem lugaten "selef" demektir. Gerek vezinleri gerek mânaları cihetiyle bu iki kelime arasında hiç fark yoktur. Her ikisi de teslim ve takdim mânasınadır. Selemin medlûl-i lugavîsini Kudûrî, "İki bedelden birinin ta'cilini, öbürünün tecilini tazammun eden akidden ibarettir" diye bildirmiştir ki, medlûl-i örfî ve fıkhîsine tamamıyla muvâfıktır. Selemi, fukaha müteaddit şekilde tarif etmişlerse de bunlar içinde en cemiyetlisi Seyyid Şerîf'in şu tarifidir: Selem, semende derhal, müsemmende de müeccel olarak mülkiyeti icap eden bir akiddir.[468] Müsemmen, seleme tâbi olan maldır. Selemin halk lisanındaki tarifi de, "Peşin para ile veresiye mal almak" suretinde bir vecizedir.

Fukaha örfünde mebîe müsellemün fîh, semene re'sü'l-mâl, bâyie müsellemün ileyh, müşteriye de rabbü's-selem tesmiye edilmiştir.

Bu bey'e selem denilmesi alım satım meclisinde re'sü'l-mâlin peşin olarak teslim edilmesindendir. Selef denilmesi de re'sü'l-mâlin takdim edilmesinden dolayıdır. Şârih Kastallânî Nevevî'den selem suretiyle bey'in cevazında icmâ bulunduğunu naklediyor. *Telvîh*'te de bazı ulemânın selem muamelesini kerih gördükleri bildirilmiştir ki Abdullah b. Mes'ûd'un oğlu Ebû Ubeyde selemi kerih gören ulemâdandır.

SELEMİN CEVAZINA KUR'AN'DAN DELİL

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدَيْنٍ إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى فَاكْتُبُوهُ [469] "*Ey o iman eden kullar! Muayyen bir vadeye muallak olarak bir borç borçlandığınız zaman bu müdâyeneyi yazı* (ile tesbit edi)*niz*" kavl-i şerifi ile başlayan ve Kur'ân-ı Kerîm âyetlerinin en uzunu bulunan müdâyene âyet-i kerîmesidir. İbn Abbas radıyallahu anhümâ, "Tazmini muayyen bir zamana muallak olan selef bey'ini Cenâb-ı Hak kitâb-ı mübîninde helâl kılmıştır" diyerek ihticâc için bu müdâyene âyetini okumuştur.

Bu âyet-i kerîmenin selemin hilline ve meşruiyetine sûret-i delâleti şöyledir: Bu müdâyene âyetinde iki nevi bey‘ zikredilmiştir: Bey‘-i nâciz, gayr-i nâciz. Bey‘-i nâciz ki hazır bir malı peşin para ile yeden-biyed muaccelen bey‘dir. Âyetin alt tarafında olup şimdi tercüme ettiğimiz parçası ile kastolunan da bey‘-i teâtîdir. Bunun tesbit ve tahririnde bir mecbûriyet-i şer‘iyye olmadığı tâlim buyurulmuştur. Ketb ü tahriri emrolunan bey‘-i gayr-i nâciz olup bunun da muayyen bir vadeye muallak olduğu müstefâd olur ki selemdir.

Selem de bey‘ gibi icap ve kabul ile mün‘akıd olur. Meselâ rabbü's-selem denilen müşteri, müsellemün ileyh olan bâyie, "100 kg. buğday için 100 lira selem verdim" der, o da kabul ederse, selem mün‘akıd olur.

SELEMİN ŞARTLARI

Mutlak bey‘ için meşrût olan bütün şartlar selem için de muteberdir. Bey‘in bu şartlarından başka selemin sıhhati için fazla olarak altı şart daha vardır ki şunlardır: **1.** Müsellemün fîhin deyn olmasıdır, **2.** Re'sü'l-mâl olan paranın meclis-i akidde verilmesidir, **3.** Müsellemün ileyhin vakt-i vücûbda ve muayyen vadede teslimi mümkün olan veya güç olmayan bir mal olması,[470] **4.** Naklinde meşakkat olan müsellemün fîhin mahall-i teslîminin beyan edilmesi, **5.** Ölçeğinin, okkasının, dönümünün, sayısının miktarı mâlûm olması, **6.** Mekîlât, mevzûnât, mezrûât, ma‘dûdattan olmayan eşyanın, evsâf-ı mazbûte ve meşhûresiyle meselâ âlâ, evsât, ednâ diye tavsif ve tayin edilmesi şartlarıdır. Bu şartlar arasında en mühimleri beşinci ve altıncı şartlardır. Selem bey‘inde müsellemün fîh için medarı tayin olan bu şartlardır ki bu babda *Tecrîd*'e alınmış olan iki hadisin gāye-i sevki de bu şartları tebârüz ettirmektir.

---

468 السلم: هو في اللغة التقديم والتسليم. وفي الشرع: اسم لعقد يوجب الملك في الثمن عاجلا وفي المثمن آجلا [تعريفات سيد].

469 el-Bakara, 2/282.

470 Meselâ kış ortasında teslim edilmek üzere bir sepet taze üzüm yahut 5 kırat cesâmetinde tek taş bir pırlanta üzerinde selem bey‘i câiz olmaz.

1023

•.•.•

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا قَالَ قَدِمَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمَدِينَةَ وَالنَّاسُ يُسْلِفُونَ فِي الثَّمَرِ الْعَامَ وَالْعَامَيْنِ فَقَالَ مَنْ أَسْلَفَ فِي تَمْرٍ فَلْيُسْلِفْ فِي كَيْلٍ مَعْلُومٍ وَوَزْنٍ مَعْلُومٍ وَفِي رِوَايَةٍ عَنْهُ إِلَى أَجَلٍ مَعْلُومٍ.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radıyallahu anhümâdan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Medine'ye kudûmünde nâs selem suretiyle bir, iki (, üç) sene vadeli hurma alıp satardı. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem, "Her kim hurma (gibi bir şey almak satmak) da selem tarikiyle bey' ederse (miktarı) keyli veya vezni mâlûm olarak -yine İbn Abbas'tan bir rivayette-muayyen bir vadeye (değin) akdetsin" buyurdu. {B2239, B2240 Buhârî, Selem, 1, 2.}

İZAHI

Buhârî bu İbn Abbas hadisini "Selem" bahsinde üç, dört tarikiyle rivayet etmiştir. Müslim de "Büyû'" bahsinde böyle müteaddit tariklerle tahrîc eylemiştir. Sünen-i erbaa sahiplerinin de "Büyû'"da rivayetleri vardır: Buhârî'nin Süfyân b. Uyeyne'den gelen rivayetinde üç sene vade de zikredildiğinden tercümede işaret ettik. Yine İbn Uyeyne rivayetinde من أسلف في ثمر yerine من أسلف في شيء suretinde mazbut olduğundan daha şümullü olan bu rivayeti tercümede (hurma gibi bir şey) diye gösterdik.[471]

Bundan sonra tercüme edeceğimiz İbn Ebû Evfâ hadisinde görüleceği üzere, selem suretiyle bey', hurmaya has olmayıp buğday, arpa gibi şeylere de şâmil bulunduğundan İbn Abbas'tan gelen rivayet tarikleri arasında شيء rivayeti daha müeyyideli bir tarîk-i rivayettir.

Bir de selem, mekîlât ve mevzûnâtta yani ölçülen ve tartılan her şeye şâmil olduğunu İbn Abbas hadisindeki في كيل معلوم ووزن معلوم fıkrası da ifade etmektedir. Bu da شيء rivayetinin ikinci bir müeyyidesidir. Yalnız Nevevî bu ibaredeki vâv-ı âtıfenin أو mânasına olduğunu hatırlatmış olduğundan biz de "keyli veya vezni mâlûm" diye terdîd ile tercüme ettik.

Bu hadisin sarâhatine mebnî müsellemün fîh, mekîlâttan olursa keylin, mevzûnâttan olursa veznin tayini –ölçekler ve okkalar ihtilâf edeceği için– şarttır. Eğer bir beldede yalnız bir nevi ölçek, bir çeşit okka muteberse, keyl ve vezn mutlak zikrolununca mâruf olan o keyl ve vezne masruf olur.

Selem tarikiyle akd-i bey' edilen yerde miktarı muhtelif keyl ü vezin olursa keylin veya veznin tayini selemin sıhhati için şart olduğunda ulemâ arasında ihtilâf yoktur.

Meselâ sadr-ı İslâm'da sâ', Medine ve Hicaz'ın, kafîz Irak'ın, irdeb Mısır'ın en mâruf kileleri idi. Fakat bu memleketlerin bu kileleri haddizâtında muhtelif idi. Selem suretiyle bir bey' akdolunduğunda ileride zuhuru muhtemel olan bir nizâa mani olmak için esnâ-yı akidde tayini şart kılınmıştır.

İbn Hazm ez-Zâhirî, "Selem yalnız ölçülen ve tartılan mekîlât ve mevzûnâta münhasırdır. Ne mezrû'da ne ma'dûdda ne de herhangi bir şeyde selem câizdir. Çünkü nasta yalnız mekîlât ve mevzûnât zikredilmiştir" demiştir. Fakat İbn Hazm'ın bu ictihadını ulemâdan kabul eden bulunmamıştır. Cumhura göre selem mekîlât ve mevzûnâttan başka şeylerde de muteberdir.

Hanefîler'e göre selemde asıl olan şudur: Herhangi bir şey ki sıfatı ile miktarıyla zabtı, takdir ve tayini mümkündür; onda selem câizdir. Mekîl, mevzûn, mezrû‘, ma‘dûd-ı mütekārib gibi. Mekîlâtın keyl ile mevzûnâtın vezn ile mezrûâtın zirâ ile, ma‘dûdât-ı mütekāribenin de sayı ile miktarları tayin olunur. Adediyyât-ı mütekāribe miktarı sayı ile olduğu gibi keyl ve vezn ile de olur. Meselâ yumurta, ceviz gibi ma‘dûdât sayı ile tayin edildiği gibi ölçülmek, tartılmak suretiyle de tayin edilebilir. İmam Züfer ma‘dûdâtın âhâdi büyük, küçük olarak tefâvüt ederse, selem câiz değildir demiştir. İmam Şâfiî'ye göre ma‘dûdatta selem, yalnız veznen sahihtir. *Ravza*'da da, "Ceviz, badem, fındık, fıstık bunların kabukları ekseriyet itibariyle mütefâvit olmazsa bunlarda vezn ile selem câizdir. Muhtelif olursa esah olan keyl ile câri ve câiz olmasıdır" denilmiştir. Yine *Ravza*'da, kavun, karpuz, ayva, nar, patlıcan gibi şeylerde muteber olan, vezin olduğu bildirilmiştir.

Tuğla gibi fabrika mâmulâtı adediyatın -selem sahih olmak için- kalıpları mâlûm, fabrikaları muayyen olması fukahâ-i müteahhirînin vesâyâsı cümlesindendir. Bu cümleden biri de bez ve kumaş gibi ziraiyata aittir. Ziraiyatın da tûli, arzı, rikkati, neden mâmul ve nerenin işi olduğu tayin olunmak selemin sıhhatinde lâzımdır.

Mebîin cinsi meselâ buğday, arpa, pirinç, hurma, üzüm diye, yine böyle nevi meselâ yağmur ile veya iskā ile hâsıl olan diye, kezâlik sıfatı âlâ, evsat, ednâ diye tayin edilmek kat‘-ı nizâ‘ için selemin sıhhatinde şart kılınmıştır.

Bir de yukarıda sıhhat-i selemin bekasında re'sü'l-mâl olan semenin meclis-i akidde verilmesi şart olduğunu bildirmiştik. Binaenaleyh âkıdeyn kable't-teslîm iftirak ederlerse, akd-i selem münfesih olur.

İzah etmekte bulunduğumuz hadisin izaha muhtaç bir noktası kalmıştır. Bu da إلى أجل معلوم "*Selem, muayyen bir vadeye kadar akdedilsin!*" cümlesidir. Bu cümleyi müellif Zebîdî Buhârî'nin Süfyân b. Uyeyne'den gelen rivayetinden ihtisar ederek buraya koymuştur. Selemin sıhhati için onun bir ecele, bir mühlete muallak olması da şart olduğu bu cümleden vâzıh olarak anlaşılır. Selem için böyle bir vadenin şart olduğunu iddia eden eimme-i Şâfiiyye bu sarih nassa muhalefet etmiş bulunuyorlar. Bu açık muhalefetten kurtulmak için şârih Kirmânî şöyle demiştir: Bu hadiste mâlûm bir ecelin yani muayyen bir vadenin zikredilmesi, muaccel selemde te'mîn-i sıhhat için ecelin şart olduğunu beyan ve tâlime mâtuf değildir. Çünkü selem muamelesi tağrîr ihtimali galip olan müeccelde câiz olduktan sonra muaccelde câiz olacağı muhakkaktır. Çünkü muaccel selem tağrîrden sâlimdir.

Şu halde hadisteki ecel-i ma'lûmun mânası eğer selem müeccel olursa bu vadenin zamanı tayin edilsin demektir, diyor. Kirmânî'nin bu garip mütalaasını Nevevî ve Şâfiî olan *Buhârî* şârihleri nakletmişlerdir. Şârih Aynî takip ederek bunun en vâzıh mânası "Selem bey'i yapmak isteyen kimse, muayyen zamana ta'lîkan bu muameleyi yapsın" demektir diyor.

HULÂSA. Eimme-i Hanefiyye'ye göre, selemde müsellemün fîh dediğimiz mebîin zamân-ı teslîmi beyan olunmak şarttır. Hatta tesliminde müşkülât bulunan mebîin mekân-ı teslîmi dahi tesbit ve tayin edilmek zaruridir. Bir vagon buğdayın harman yerinde teslimi ile istasyona veya müşterinin ambarına nakl ü teslim edilmesi arasında büyük bir fark vardır ki esnâ-yı bey'de tayin edilmesi icap eder.

---

471 {B2240 Buhârî, Selem, 1, 2.}

1024

•.•.•

عَنِ ابْنِ أَبِي أَوْفَى رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ إِنَّا كُنَّا نُسْلِفُ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللهِ ﷺ وَأَبِي بَكْرٍ وَعُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا فِي الْحِنْطَةِ وَالشَّعِيرِ وَالزَّبِيبِ وَالتَّمْرِ وَفِي رِوَايَةٍ عَنْهُ قَالَ كُنَّا نُسْلِفُ نَبِيطَ أَهْلِ الشَّأْمِ فِي الْحِنْطَةِ وَالشَّعِيرِ وَالزَّبِيبِ[472] فِي كَيْلٍ مَعْلُومٍ إِلَى أَجَلٍ مَعْلُومٍ فَقِيلَ لَهُ إِلَى مَنْ كَانَ أَصْلُهُ عِنْدَهُ قَالَ مَا كُنَّا نَسْأَلُهُمْ عَنْ ذٰلِكَ.

TERCÜMESİ

(Abdullah) b. Ebû Evfâ radıyallahu anhümâdan "Biz, (gerek) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin devr-i hayatında, (gerek) Ebû Bekr'in, Ömer'in (hilâfetleri) zamanında buğday, arpa, kuru üzüm ve hurmada selem tarikiyle muamele yapardık" dediği rivayet edilmiştir. {B2242 Buhârî, Selem, 2.} İbn Ebû Evfâ'dan (diğer) bir rivayette de müşârün ileyh, "Biz, ehl-i Şâm'ın ziraatçısıyla muayyen bir kilede (ölçülmek ve vezn-i muayyende tartılmak üzere) mâlûm bir vade (hulûl edince)ye kadar buğday, arpa, kuru üzüm (mübâyaasında) selem tarikiyle muamele yapardık" demiştir. İbn Ebû Evfâ'ya, "Selem, müsellemün fîhin aslı, mülk ve tasarrufunda bulunan kimseye mi (hastır?)" diye soruldu da İbn Ebû Evfâ, "Mebîin aslına mâlik olduklarını biz, Şam ziraatçılarına hiçbir zaman sormadık" diye cevap verdi. {B2244 Buhârî, Selem, 3.}

İZAHI

Yanlarında *Buhârî* metni bulunan kārilerimiz, *Sahîh-i Buhârî*'yi mütalaa ederlerse görürler ki, İmam Buhârî'nin Abdullah b. Ebû Evfâ'nın bu hadisi hakkında dört tarîk-i rivayeti vardır. *Tecrîd*'de tercüme ettiğimiz bu metin, izah edeceğimiz iki nokta müstesna olmak üzere bu dört rivayetin tam bir hulâsasıdır:

İki noktadan birisi. Bu hadisin sahâbî râvisi bir değil, ikidir: İbn Ebû Evfâ ile Abdurrahman b. Ebzâ el-Huzâî radıyallahu anhümdür. Bunu iyice görebilmek için ibtidâ hadisin *Sahîh-i Buhârî*'deki birinci metnini ve sûret-i sevkini kārilerimizle birlikte mütalaa edelim:

Abdullah b. Ebû Evfâ'nın kölesi ve bu hadisin ikinci râvisi tâbiî ricâlinden İbn Ebü'l-Mücâlid[473] diyor ki, bir kere Abdullah b. Şeddâd ile Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin oğlu ve Kûfe'nin tâbiî kadısı Ebû Bürde Âmir arasında, "Selem tarikiyle akdedilen bir bey' sırasında müsellemün-ileyh nezdinde müsellemün fîhin aslı[474] bulunmayarak akd-i selem câiz midir?" suretinde bir ihtilâf zuhur etmişti. Bunun halli için beni İbn Ebû Evfâ radıyallahu anhümâya gönderdiler. Ben de gidip sordum. Cevaben, "Biz, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin devr-i hayatında, sonra da Ebû Bekir ve Ömer radıyallahu anhümânın devr-i hilâfetlerinde buğday, arpa, kuru üzüm, hurmada selem tarikiyle muamele ederdik" dedi. Sonra bu meseleyi Abdurrahman b. Ebzâ radıyallahu anhtan da sordum. O da İbn Ebû Evfâ gibi cevap verdi.

Görülüyor ki tâbiî râvi Ebü'l-Mücâlid'in kendilerinden rivayet ettiği sahâbî ikidir. Müellif Zebîdî merhum *Tecrîd*'de ikisini de gösterseydi, hadisin sıhhatindeki kuvveti muhafaza etmiş olurdu. Gerçi İbn Ebû Dâvûd'un Abdurrahman b. Ebzâ tâbiîdir dediği *Hulâsa*'da naklediliyorsa da Buhârî'ye göre sahâbîdir. Bütün *Buhârî* şârihleri de sahâbî-i sagīr diye müellif Buhârî'yi takip etmişlerdir.

Hatta Buhârî'nin ikinci tarîk-i rivayetinde İbn Ebzâ'nın medâr-ı ihticâc olan nokta hakkındaki cevabı daha vâzıhtır: ما كنا نسألهم ألهم حرث أم لا "Şam zürrâına bize zahire verecek ekinleri var mıdır yoksa yok mudur? diye sormazdık"[475] suretindedir.

İKİNCİ MUHTÂC-I İZAH VE DAHA MÜHİM OLAN NOKTA. Buhârî ikinci tarîk-i rivayetinde selem eşyası tâdât edilirken “zeyt” de (zeytinyağı) zikredilmiştir. Dördüncü tarîk-i rivayette zeytinyağına bedel “zebîb” (kuru üzüm) zikredilmiştir ve Zebîdî *Tecrîd* metnine zeyti almak lâzım gelirken zebîbi almıştır. Halbuki zebîb birinci tarikte zikredildiğinden burada zeyti zikretmek icap ederdi ve çok lüzumlu idi. Susam yağı, şıra, sirke gibi mâyiatta da selemin cevazı için en metin bir müstened-i şer‘î bırakılmış, tam yerinde gösterilmiş olacaktı. Muhterem müellifimiz Zebîdî merhum hakkında bu intikādımız da hadisteki bu mühim kaydı göstermek ve selemin hububat ve kuru meyveler hakkında olduğu gibi mâyiatta da cereyanını ve mâyiatın da müsellemün fîh olabileceğini bildirmek gayesine mâtuftur.

BİR HULÂSA. Bey‘-i selem ve selef bunu; semen ve bedelde peşinen ve derhal, metâda da müeccelen mülkiyeti icap ve ifade eden bir akiddir demiştik. Bu da bey‘ gibi icap ve kabul ile mün‘akid olur. Selem miktarı, sıfatı tayin edilebilen şeylerde sahih ve muteber olur. Mekîlâtın miktarı keyl ile mevzûnâtın vezin ile mezrûâtın da zirâ ile tayin olunur. Ekser-i âhâd ve efradı bir seviyede birbirine mütekārib olan meselâ yumurta gibi ma‘dûdâtın ta‘yîn-i miktarı sayı ile olduğu gibi keyl ile veya vezin ile de olur. Zirâ ile, metre ile ölçülen bez ve kumaşlarda eni, boyu, neden mâmul ve hangi fabrika mâmulâtından olduğu zikredilerek tayin edilir.

472 {Elimizdeki *Buhârî* metninde bu ikinci rivayette وَالزَّبِيبِ (kuru üzüm) yerine وَالزَّيْتِ (zeytinyağı) ifadesi yer almaktadır. {B2244 Buhârî, Selem, 3.}

473 İbn Ebü'l-Mücâlid'in ismini tayinde râviler Muhammed midir, Abdullah mıdır? tereddüt etmişlerdir. Buhârî'nin *Sahîh*'inde bu hadisten başka Ebü'l-Mücâlid'in rivayeti yoktur (*Umdetü'l-kārî)*.

474 Selem tarikiyle metâın aslı hububata nisbetle tarladaki mezrûât, meyveye nisbetle meyve ağacı birer asıldır.

475 {B2244 Buhârî, Selem, 3.}

KİTÂBÜ'Ş-ŞÜF'A

كِتَابُ الشُّفْعَةِ

بسم الله الرحمن الرحيم

Bu kitap şüf'aya dair hükümleri bildiren ehâdîs-i şerifeyi muhtevidir.

Bu unvanı Ebû Zer Hafız el-Herevî Müstemlî'den bu suretle rivayet etmiştir. Ebû Zerr'in yine Müstemlî'den diğer bir rivayetinde, السلم في الشفعة dır. Bu rivayete göre "Şüf'a" bahsi selemin mütemmimâtından oluyor.

Şüf'anın mânâ-yı lugavî ve ıstılâhîsini bundan evvelki 1016 numara ile tercüme ettiğimiz Câbir hadisinin izahında bildirmiştik. Lugaten bir şeyi, diğer bir şeye zam ve ilâve etmektir. Bu suretle şüf'a biri iki, teki çift yapmaktan ibaret oluyor. Şeriat örfünde şüf'a, satılan bir mülk üzerinde şirket veya mücâveret sebebiyle, satılan bu mala müşteri üzerinde takarrur eden şartlar dairesinde temellük hakkını haiz olmaktır. Daha açık bir tabir ile şüf'a, satılan bir malı müşteriye kaça verildiyse o fiyatla temellük hakkına mâlik olmaktır. Meselâ bir akarın iki veya daha fazla hissedarları onun bir hisse-i şâyiasını satın alan üçüncü bir şahsa karşı şüf'a hakkını haizdir. Bu hak, mezkûr mülkte müşâreketten mütevellittir.

Kaideten bakılırsa bir şey üzerinde yalnız bir hakk-ı mülkiyet olabilir, müteaddit mülkiyetler olamaz. Fakat bu bir şey üzerindeki hakk-ı mülkiyet yalnız bir şahsa ait olduğu gibi müteaddit kimselere de ait olabilir. Bir şey üzerinde müteaddit kimselerin hakk-ı mülkiyeti haiz olmaları müşterek mülkiyetle olabilir. Müşterek mülkiyet, bir mal üzerinde müteaddit kimselerin şahsî bir münâsebet-i husûsiyyeye müstenit olmaksızın meselâ $^1/_2$, $^1/_3$, $^1/_6$ hisse-i şâyialara sahip olmalarıdır. Hissedar kendi şâyi hissesinde her türlü temellükî tasarruflara hakkı vardır. Şahs-ı sâlis tarafından hisse haczolunabilir. Şerikler kendi hisselerinde böyle serbestçe tasarrufta bulunabilmek hakkını haiz ise de gayri menkul akarda bu hususta bir tahdit vardır. O da şüf'adan mütevellit tahdittir. Şâyi hissesini üçüncü bir şahsa temlik etse, her bir hissedar üçüncü şahıstan bedelini vererek iştirâ etmek hakkını haizdir:

Hissedarlar müteaddit olursa, Şaʿbî sehimlerin miktarına göre değil, aded-i ruûs üzerine şüf'a sabit olur ictihadında bulunmuştur. Meselâ üç kimse arasında müşterek olan bir mülk üzerinde bunlar 1/2, 1/3, 1/6 hisseye mâlik olsalar bunlardan 1/2 hisse sahibi kendi hissesini bir müşteriye semen-i mâlûm ile bey' ettikten sonra diğer hissedarlar hakk-ı şüf'a iddia ettiklerinde bu nısf hisseye 1/3, 1/6 hisse sahipleri yarı yarıya mâlik olurlar ki eimme-i Hanefiyye'nin muhtarı da budur. Eimme-i Şâfiiyye'ye göre bu nısf hisse diğer iki şerik arasında eslâsen taksim olunur: $^{1}/_{3}$ hisse sahibi olan şerik nısf hissenin sülüsânını 1/6 da bir sülüsünü alır. Hulâsa eimme-i Hanefiyye aded-i ruûsa, eimme-i Şâfiiyye de kemiyet-i sihâme itibar etmişlerdir.

ŞÜF'A HAKKI AKARA MAHSUSTUR. Müslim'in ve Tahâvî'nin Hazret-i Câbir'den rivayet ettikleri bir hadîs-i şerifte Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "*Şüf'a şeriklerden her birinin öbürüne arzetmeden satmak hakkını haiz olmadığı bir tarla, bir arsa, bir ev, bir bahçe üzerindeki hakkı iştirakidir, kendisine teklif olunan şerik ya alır yahut almaz bırakır*"[476] buyurmuştur. Bu hadîs-i şerif şüf'anın gayri menkul mülke mahsus olduğunu ifade eden en vâzıh bir tarifidir. İbrâhim en-Nehâî'nin Kādî Şüreyh'in, Süfyân es-Sevrî'nin, Katâde'nin, Hasan-ı Basrî'nin, Hammâd b. Ebû Süleyman'ın, Ebû Hanîfe'nin, Ebû Yûsuf'un, Muhammed'in mezhebi şüf'anın vücûbu akara münhasır olduğudur. Atâ b. Ebû Rebâh, "Her şeyde hakk-ı şüf'a vardır. Hatta elbisede bile!" demiştir. Atâ'nın bu ictihadı İmam Mâlik'ten ve bazı eimme-i Şâfiiyye'den de nakledilmiştir.

Nevevî *Ravza*'da, "Menkūlâtta şüf'a yoktur" diyerek şöyle izah etmiştir: İster eşyâ-yi menkūle bizâtihî satılsın, ister meyve gibi bir arza izâfetle satılsın, müsavidir. Hanbelî kitaplarında kılıç gibi, tek taş pırlanta gibi taksim kābil olmayan emvâl-i menkūlede şüf'anın muteber olup olmadığına dair müsbet ve menfî iki kavil vardır.

Emvâl-i gayr-i menkūle üzerinde hakk-ı şüf'a, o mal taksim olununcaya kadar devam eder. Meselâ bir tarla ve bahçe taksim edilip de hudut konularak yollar tayin edildiği zaman şüf'a nihayet bulur. Bunu eserimizde 1016. numara ile tercüme ettiğimiz Câbir hadisinde görmüştük ki: Buhârî bu Câbir hadisini burada şüf'a bahsinde de aynen rivayet etmiştir.[477]

Buraya kadar izah ettiğimiz şüf'a, nefs-i mebî'de müşâreketten mütevellit bir haktır ve bu, şüf'anın üç mertebesinden birincisidir. Bunun ikincisi de nefs-i mebî'de değil, belki hakk-ı mebî'de iştiraktir. Hakk-ı şirb-i hâsta ve tarîk-i hâsta iştirak gibi. Meselâ hakk-ı şirb-i hâsta iştirakleri olan bahçelerden biri satıldıkta öbür bahçe sahipleri hep şefî' olurlar. Yine böyle kapısı tarîk-i hâssa açılan bir ev satıldıkta o tarîk-i hâssa kapısı olan öbür ev sahiplerinin hepsi şefî' olurlar. Fakat umumun müstefit olduğu bir suda iştiraki olan yahut kapısı caddeye açılan evlerden biri satılırsa öbür ev sahipleri hakk-ı şüf'a iddia edemezler.

Şüf'anın üçüncü bir mertebesi câr-i mülâsıktır ki bunu bundan sonra tercüme edeceğimiz Ebû Râfi' ve Hazret-i Âişe hadislerinde göreceğiz. Hakk-ı şüf'a birinci derecede nefs-i mebî'de müşârik olan kimsenin hakkıdır. İkinci derecede hakk-ı mebî'de iştiraki olanın, üçüncü derecede mülâsık komşunundur. Birinci tâlip iken ikinci ve üçüncünün hakk-ı şüf'ası yoktur. İkinci tâlip iken de üçüncü hakk-ı şüf'a iddia edemez.

Abdürrezzâk *el-Musannef*inde Muhammed b. Sîrîn'den Kādî Şüreyh'in, الخليط أحق من الجار والجار أحق من غيره "Nefs-i mebî'de ve hakk-ı mebî'de şerik, komşudan ve komşu da başkalarından daha ziyade şüf'a hakkına lâyıktır" suretinde naklettiği bir hükmü de bu esasın bir müeyyidesidir.

Bu esasın müeyyidelerinden birisi de İbn Ebû Şeybe'nin *el-Musannef*inde İbrâhim en-Nehaî'den rivayet ettiği, الشريك أحق بالشفعة فإن لم يكن شريك فالجار "Nefs-i mebî'de ve hakkı mebî'de şerik şüf'a hakkına mâliktir. Şerik bulunmazsa hakk-ı şüf'a için komşu gelir" kavlidir.

Bu esasa istinaden nefs-i mebî'de müşârik olmadığı veya olup da hakk-ı şüf'asından vazgeçtiği halde hakk-ı mebî'de halîtı varsa hakk-ı şüf'a onundur. Hakk-ı mebî'de halît ve şeriki de yoksa veya olup da hakkından vazgeçerse bitişik komşu şefî' olur.

---

476 روى الطحاوي من حديث أبي الزبير عن جابر قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : الشفعة في كل شرك بأرض أو ربع أو حائط لا يصلح أن يبيع

[حتى يعرض على شريكه فيأخذ أو يدع [أخرجه مسلم أيضا

{M4129 Müslim, Müsâkāt, 135.}

عن جابر بن عبد الله رضي الله عنهما قال : قضى رسول الله صلى الله عليه 477 وسلم بالشفعة في كل مال لم يقسم فإذا وقعت الحدود وصرفت الطرق فلا شفعة.

{B2257 Buhârî, Şüf'a, 1.}

1025

•.•.•

عَنْ أَبِي رَافِعٍ ﵁ مَوْلَى النَّبِيِّ ﷺ أَنَّهُ جَاءَ إِلَى سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ فَقَالَ لَهُ ابْتَعْ مِنِّي بَيْتَيَّ فِي دَارِكَ[478] فَقَالَ سَعْدٌ وَاللّٰهِ لَا أَزِيدُكَ عَلَى أَرْبَعَةِ آلَافٍ مُنَجَّمَةٍ أَوْ مُقَطَّعَةٍ فَقَالَ أَبُو رَافِعٍ لَقَدْ أُعْطِيتُ بِهِمَا خَمْسَمِائَةِ دِينَارٍ وَلَوْلَا أَنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللّٰهِ ﷺ يَقُولُ الْجَارُ أَحَقُّ بِسَقَبِهِ مَا أَعْطَيْتُكَهَا بِأَرْبَعَةِ آلَافٍ وَأَنَا أُعْطَى بِهَا خَمْسَمِائَةِ دِينَارٍ فَأَعْطَاهَا إِيَّاهُ.

TERCÜMESİ

Muttasıl sened ile Buhârî'nin tâbiî Amr b. Şerîd'den rivayetine göre, müşârün ileyh demiştir ki: Bir kere Sa'd b. Ebû Vakkās'ın yanında durmuştum. Misver b. Mahreme gelip elini Sa'd'ın bir omuzuna koymuştu.[479] Bu sırada, Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin kölesi (Eslem) Ebû Râfi' radıyallahu anh[480] geldi: "Ey Sa'd! Hânen dahilindeki iki oda (akarı) mı (satacağım, şunu) benden alsan" diye teklif etti. Sa'd b. Ebû Vakkās, "Vallahi ben 4000 dirhemden ziyade sana (bir fiyat) veremem. (Bu da) müneccem veya ceste ceste olarak" dedi. Ebû Râfi' de, "Bu iki odaya bana (başkası tarafından) 500 dinar verildi. Eğer ben Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin, 'Komşu komşuya en haklı bir şefî'dir' buyurduğunu işitmemiş olsaydım, bu iki odalı mekânımı 4000 (dirhem)e sana vermezdim de 500 dinar (veren talib)e verirdim" dedi. Müeteâkiben Sa'd b. Ebû Vakkās'a verdi. {B2258 Buhârî, Şüf'a, 2.}

İZAHI

Bu hadisi, Buhârî "Terk-i Hiyel" bahsinde rivayet etmiştir. Ebû Dâvûd "Büyû'"da, İbn Mâce de "Ahkâm" bahsinde rivayet etmişlerdir. Hadisin senede ait olan kısmında gösterilen ziyade aynen *Buhârî* metninden tercüme edilmiştir. Hadisenin asıl râvisi Amr b. Şerîd'dir ki müşârün ileyh evsat-ı tâbiînden olup bu hadisten başka *Sahîh-i Buhârî*'de rivayeti yoktur. Asıl hadis ki "*Komşu komşunun en haklı bir şefîidir*"[481] kavl-i şerifidir ve bunun râvisi tâbiî Ebû Râfi'dir. Bu hadisin hususiyetlerinden biri senedinde dört sahâbî ismi zikredilmiş olmasıdır: **1.** Ebû Râfi' ki terceme-i hâlini not olarak gösterdik. **2.** Sa'd b. Ebû Vakkās ki bunun terceme-i hâlini "Ashap" bahsinde eâzım-ı sahâbî arasında yazacağız. **3** ve **4.** Misver b. Mahreme'dir. Hem Misver hem babası Mahreme ikisi de sahâbîdir. Misver'in vâlidesi Şifâ'dır, Abdurrahman b. Avf'ın kız kardeşidir. Kendisinden yirmi iki hadis rivayet edilmiştir. İkisinde Buhârî ile Müslim ittifak etmişlerdir. Dördünü Buhârî, bir hadisini de Müslim münferiden rivayet eylemişlerdir. Abdullah b. Zübeyr Mekke'de muhasara edildiği sırada Misver radıyallahu anh fütursuz Hicr-i İsmâil'de namaz kılarken mancınık ile atılan taşlardan biri isabet etmiş ve bundan müteessiren beş gün sonra vefat etmiştir.

BU HADİSİN İHTİVA ETTİĞİ ESASLAR

1. ŞÜF'A-İ CÂR. Bu hadîs-i şerif sübût-ı şüf'a hususunda en mühim esâsât-ı şer'iyyeyi ihtiva eden hadislerden biridir. Bu esaslardan birisi şüf'a-i câri ispata dairdir: "*Komşu komşunun malında en haklı bir şefî'dir*" buyurulmuştur ki, şüf'a-i cârin sübûtunda bir nâstır ve Ebû Hanîfe ile ashabının mezhebidir. Şüf'a-i câre Hanefîler bu hadis ile istidlâl etmişlerdir. Eimme-i Şâfiiyye câr-i mülâsıkın hakk-ı şüf'asını inkâr ederek, şüf'a hakkını mülkte iştirake tahsis ve bu Ebû Râfi' hadisini şu suretle te'vil etmişlerdir:

Câiz ki Ebû Râfi‘ ile Sa‘d b. Ebû Vakkās bu iki odada şerik idiler. Hadiste şerikten “câr” (komşu) diye tabir buyurulmuştur. Fakat hadîs-i şerifin zâhirine nazaran bu bir te’vîl-i baîddir. Hadisin ifade ettiği mâna bu iki odaya Ebû Râfi‘in müstakil surette mâlik olduğudur. Müşâan değil. Bunu Ömer b. Şebbe de böyle izah ediyor ve “Sa‘d b. Ebû Vakkās’ın düz bir zemin üzerinde mütekabil ve birbirine nâzır iki evi vardı. Aralarında 10 zirâ miktarı açık bir mesafe bulunuyordu. Bunlardan mescid-i saâdetin sağ tarafına isabet edeni evvelce Ebû Râfi‘in idi. Sonra ondan Sa‘d b. Ebû Vakkās satın aldı” diyor ve bu hadisi sevkediyor. İbn Şebbe’nin bu rivayeti sarahatle şunu ifade eder ki bu odaların sahibi Ebû Râfi‘ Sa‘d’ın komşusu idi. Yoksa şeriki değildi.

2. HAKK-I ŞÜF‘A MUTLAKTIR. Ebû Râfi‘ hadisinin ıtlakından müstefâd olan bir esâs-ı fıkhî de şüf‘a hakkının mutlak olarak sübûtudur. Bunda bu hakkı haiz olan şefîin hâzır veya gāib, şehrî veya bedevî, müslim veya zimmî, sagīr veya kebîr olmasının hiçbir farkı yoktur. Seleften bazıları bu hakkı bir lâzime-i temeddün addederek şehirde ikamet etmeyen bir bedevînin şüf‘a hakkı yoktur demişlerdir ki Şa‘bî, bu tezi müdafaa edenlerdendir. Şa‘bî zimmînin, gāibin de bu hakkını inkâr etmiştir. İbn Ebû Leylâ da, sagīrin hakk-ı şüf‘ası yoktur demiştir.

3. ARZ-I ŞÜF‘A. Buhârî’nin *Sahîh*’inde bu hadisin babında “Bey‘in sudûrundan evvel şerikin sâhib-i şüf‘a olan şerikine bey‘ teklif etmesi” suretinde bir unvan kabul etmesi, *Buhârî* şârihlerine şüf‘anın bu safhasını tetkik etmek fırsatını vermiştir ve bu babda ihtilâf edilmiştir:

Tahâvî’nin nakline göre, İmam Ebû Hanîfe’ye, İmam Mâlik’e, İmam Şâfiî’ye ve bu üç imamın ashabına göre bir şerikin, kable’l-bey‘ sâhib-i şüf‘a diğer bir şerikine satış teklif etmiş bulunmasıyla hakk-ı şüf‘ası bâtıl olmaz. Çünkü bunlara göre şüf‘a, şerikin şahs-ı âhare bey‘inden sonra vâcip olan bir haktır. Binaenaleyh evvelce şerikine satış teklif etmekle, henüz tahakkuk etmemiş bulunan bu hak zâil olmayacağından şerik akarını şahs-ı âhare sattıktan sonra şefî‘ olan şerik fi’l-hâl tahakkuk eden hakkını istimal ederek bu mütekaddim bey‘i feshiyle müşteriden mâl-i müşterâyi almak hakkını haizdir. Bu sebeple Hanefî fukahası şu esası vazetmişler ve “Şüf‘anın vücûbu için bâyi‘ olan şerikin mebî‘den mülkü zâil olmak şarttır” demişlerdir.

Bey'in envâına göre, bu esas şöyle tafsil ediliyor: Bey'-i fâsidde bâyiin hakk-ı istirdâdı sâkıt olmadıkça şüf'a câri olmaz. Şart-ı hıyâr ile bey'de de eğer muhayyer yalnız müşteri ise bâyi' olan şerikin mülkiyeti zâil olmuş bulunacağından vücûb-ı şüf'a tahakkuk eder. Bâyi' muhayyer ise hakk-ı hıyarı sâkıt olmadıkça şüf'a câri olmaz. Hıyâr-ı ayb ile hıyâr-ı rü'yet ise şüf'anın sübûtuna mani değildir.

Süfyân es-Sevrî, Hasan b. Hay, İshak b. Râhûye, Ahmed b. Hanbel, Ebû Ubeyd, ehl-i zâhir de arz-ı bey' ile şüf'anın sâkıt olacağını kabul etmişlerdir. Bunlar da Müslim ile Tahâvî'nin Câbir'den rivayet ettikleri şu meâldeki hadîs-i şerif ile ihticâc etmişlerdir. Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, "*Şüf'a şeriklerden birinin diğerine arzetmeden satmak hakkını hâiz olmadığı bir tarla ve arsada yahut bir evde yahut bir bahçede hakk-ı iştiraktir. Arzolunan şerik ya alır yahut almaz da bırakır*" buyurmuştur.[482]

4. ŞÜF'ADA VERASET YOKTUR. İbrâhim en-Nehaî "Hakk-ı şüf'a tevarüs edilmez" demiştir. Bu ictihad İbn Sîrîn'den de nakledilmiştir. İbn Hazm, "Bu ictihadın Süfyân es-Sevrî'nin, Ebû Hanîfe'nin, Ahmed b. Hanbel'in, İshak b. Râhûye'nin, Hasan b. Hayy'in, Ebû Süleyman'ın da mezhebi olduğunu Abdürrezzâk'tan nakletmiştir. Mâlik ile Şâfiî "Şüf'a vereseye intikal eden haklardandır" demişlerdir.

İmam Ebû Hanîfe'nin bu babdaki ictihadı, şüf'a hakkının, şefîin vefatı üzerine bâtıl olduğu merkezindedir. Şefîin vefatı ister kable't-talep olsun, ister ba'de't-talep kable'l-ahz vuku bulsun hiçbir fark yoktur. Bâyiin mevtine nazaran şüf'anın mevkii budur. Müşteriye nazaran bunun aksidir. Yani müşterinin vefatıyla şefîin hakk-ı şüf'ası bâtıl olmaz, çünkü men' lehü'ş-şüf'a mevcuttur.

5. ŞEFÎ' İLE MÜŞTERİNİN İHTİLÂFI HALİ. Şefî' ile müşteri miktâr-ı semende ihtilâf ettiklerinde müşterinin kavline itibar olunur. Çünkü müşteri münkirdir. Tarafeyne yemin teklif edilmez. Şefîin de beyyinesine itibar edilir. Bu ictihad İmam Ebû Hanîfe ile İmam Muhammed'indir. İmam Ebû Yûsuf'a göre bilakis müşterinin beyyinesine itibar edilir.

478 {Kaynakta bu cümleden sonra şöyle bir ziyade mevcuttur: فَقَالَ سَعْدٌ وَاللّٰهِ مَا أَبْتَاعُهُمَا، فَقَالَ الْمِسْوَرُ: وَاللّٰهِ لَتَبْتَاعَنَّهُمَا Buna göre Sa'd başlangıçta Ebû Râfi'in teklifini kabul etmemiş, Misver onu ikna etmiştir. B2258 Buhârî, Şüf'a, 2.}

479 {Elimizdeki *Buhârî* metnine göre Amr b. Şerîd, Misver b. Mahreme'nin kendisinin omzuna koyduğunu ifade etmektedir: فَوَضَعَ يَدَهُ عَلَى إِحْدَى مَنْكِبَيَّ. B2258, Buhârî, Şüf'a, 2.}

480 Ebû Râfi'in ismi Eslem'dir. Mısırlıdır. İbtidâ Resûl-i Ekrem'in amcası Hazret-i Abbas'ın kölesi idi. Sonra Abbas Resûl-i Ekrem'e hibe etmiştir. Abbas radıyallahu anh müslüman olduğunda Abbas'ın müslüman olduğunu Resûl-i Ekrem'e tebşîr etmekle taraf-ı risâletpenâhîden âzat edilmiştir. Ali radıyallahu anhın hilâfeti zamanında vefat etmiştir (*Umdetü'l-kārî*).

481 {B6980 Buhârî, Hıyel, 15.}

482 عن جابر رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: الشفعة في كل شرك بأرض أو ربع أو حائط لايصلح أن يبيع حتى يعرض على شريكه فيأخذ أو يدع [رواه الطحاوي وأخرجه مسلم أيضا]

{M4129 Müslim, Müsâkāt, 135.}

1026

•.•.•

عَنْ عَائِشَةَ ﵂ قَالَتْ يَا رَسُولَ اللهِ إِنَّ لِي جَارَيْنِ فَإِلَى أَيِّهِمَا أُهْدِي قَالَ إِلَى أَقْرَبِهِمَا مِنْكِ بَابًا.

TERCÜMESİ

Âişe radıyallahu anhâdan rivayet olunduğuna göre Âişe hazretleri, "Yâ Resûlellah! Benim iki komşum var. (Hediye vermek istediğimde) hediyemi bunlardan hangisine (takdimen) vereyim?" diye sordum. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "Kapısı sana en yakın olan komşuna ver!" buyurdu demiştir. {B2259 Buhârî, Şüf'a, 3.}

İZAHI

Bu hadisi, Buhârî Müslim'den münferit olarak rivayet etmiştir. Buradan başka Buhârî'nin "Edeb" ve "Hibe" bahislerinde de rivayeti vardır. Ebû Dâvûd da "Edeb" bahsinde tahrîc etmiştir. Buhârî'nin hediye hakkında şerefvârit olan bu hadisi "Şüf'a" bahsinde zikretmesi, hakk-ı civârın ehemmiyetini beyan ve şüf'a için de medâr-ı kıyâs olabileceğini iş'âr içindir. Hatta şârih Kastallânî, Buhârî'nin Hazret-i Âişe hadisini burada sevketmesi en yakın komşunun şüf'aya istihkakı hakkındaki ehl-i Kûfe mezhebini ihtiyar ettiğini iş'âr içindir diyor ki ehl-i Kûfe ile Hanefîler'i kastetmiş olacaktır.

Filhakika şüf‘a-i cârin sübûtu hakkında ulemâ ihtilâf etmiştir. Eimme-i Hanefiyye yalnız câr-i mülâsık yani bitişik komşu için şüf‘anın sübûtunu kabul etmişlerdir. Mülâsık olmayanlara şüf‘anın şümulünü kabul etmemişlerdir. Şüf‘anın vücûbundaki gaye, hariçten gelecek ezâ ve rahatsızlığı defetmektir. Bu sebeple merâtib-i şüf‘ada ibtidâ nefs-i mebî‘de şerik olan kimsenin hakk-ı şüf‘ası takdim edilmiştir. İkinci derecede hakk-ı mebî‘de müşârik olan şefi‘ oluyor. Üçüncü olarak da şüf‘a-i câr nazarı itibara alınmıştır. Binaenaleyh şüf‘adan mahrumiyetin zararını çekecek yegâne komşu, câr-i mülâsıktır. Çünkü bitişik komşunun duvarları birbirine muttasıldır. Parmaklık, tahta perde, çit gibi ahşap üzerinde müşterek mülkiyetleri vardır. Bu cihetle bir gayri menkulün şahs-ı sâlise satışından zarar görecek, mülâsık komşudur. Şüf‘a hakkının tesis ve teşrîinden müstefit olması icap eden yegâne komşu câr-i mülâsıktır. Öbür komşuların bu alım satımdan zarar görmeleri ihtimali yoktur.

Hasan b. Hay, şerikten sonra hakk-ı şüf‘a komşunundur. İster o komşu mülâsık olsun ister olmasın, müsavidir demiş. Bazı ulemâ da satılan evin etrafındaki kırk komşuya kadar teşmil etmişlerdir. Hatta bazıları da evin dört tarafından kırkar ev için hakk-ı şüf‘a kabul etmişlerdir. Daha garibi de var: Satılan evin bulunduğu şehir halkının şefî‘liğini kabul etmek garabetidir. Hiç şüphesiz bu ictihad sahipleri şüf‘anın gāye-i teşrîinden gaflet etmişlerdir. Bunların delil olarak öne sürdükleri Ebû Dâvûd’un *Merâsil*’inde İbn Şihâb’dan rivayet ettiği üzere, أربعون دارا جار “*Kırk ev komşudur*” buyurulmuş olmasıdır. Yûnus, İbn Şihâb’a sordum: “Bu kırk ev nasıl tayin edilir?” dedim. İbn Şihâb, “Sağdan kırk, soldan da, önden kırk, arkadan da!” diye cevap verdi diyor.[483]

Bu haberin şüf'aya şümulünü kabul etmek şüf'anın hikmet-i te'sîsini bilmemektir. Nasıl ki İbn Münzir gibi bazıları bu gaflette bulunarak ve vasiyet hakkında rivayet olunan bu haberden istiâne ederek, "Ebû Hanîfe nassın zâhirinden udûl ederek şüf'ada câr-i mülâsıkı iltizam edip diğer komşuları hakk-ı şüf'asından mahrum etmiştir. Yine böyle komşusuna verilmesi vasiyet edilen bir malı da câr-i mülâsıka tahsis etmiş, öbür komşuları mahrum bırakmıştır. Halbuki ulemâ bu haberin medlûlünü aynen kabul ederek kırk komşuya bu hakları teşmil etmişlerdir" diyor. Biz bu babda verilmesi lâzım gelen cevabı yukarıda izah etmiş bulunuyoruz. Burada şârih Aynî'nin bir sözüne de iştirak ederek deriz ki:

"Ebû Hanîfe hadisin zâhirinden huruç etmiştir" diyen kimse, tarîk-i edebden harice çıkmıştır. Ebû Hanîfe'nin ictihadı beğenilmeyebilir. Fakat Ebû Hanîfe'nin beğenmediği ictihadı bile nakledilirken muktezâ-i edebe riayet edilmek icap eder. Ne din ne ilim hususunda Ebû Hanîfe'nin gölgesine yaklaşamayanların mezhep taassubuyla, "Ebû Hanîfe, nassın haricine çıktı" demeleri edep haricinde, çirkin bir sözdür. Aynı zamanda ağır bir bühtan ve iftiradır. Ebû Hanîfe hazretlerinin istinat ettiği gāyât-ı nusûsu anlamaktan da haricte ve uzakta bulunmaktır. Farzedelim ki birisi malından 1000 kuruşu komşularına vasiyet etti. Etrâf-ı erbaadan kırkar komşu yüz altmış ev eder. Ev başına 6 kuruş isabet eder ki bu vasiyetle istihdâf edilen ne gāye-i teâvün hâsıl olur ne de bu ağır tevzî külfetine katlanılır.

Şüf'a-i câr hakkındaki bu nevi ihtilâftan sarfınazar edilirse, bu babda istinat edilen delillerden biri de Bezzâr'ın Enes b. Mâlik'ten, Tirmizî ile Tahâvî'nin altı tarik ile Semüre'den rivayet ettikleri, جار الدار أحق بالدار "*Bir evin komşusu, o eve şefî' olmakta herkesten ziyade sâhib-i haktır*"[484] hadîs-i şerifidir. Tahâvî'nin tahrîcine göre, Ali b. Ebû Tâlib ile Abdullah b. Mes'ûd radıyallahu anhümâ, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin hakk-ı civâr ile kazâ buyurduğunu rivayet etmişlerdir.[485] Ömer b. Hattâb radıyallahu anh da civâr-ı mülâsık için şüf'a ile hükmetmesi hususunda Kādî Şüreyh'e mektup göndermiştir.

483 {Ebû Dâvûd, *el-Merâsîl*, I, 257, no: 350.}
484 {T1368 Tirmizî, Ahkâm, 31.}
485 {Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, IV, 123, no: 6003.}

KİTÂBÜ'L-İCÂRE

كِتَابُ الْإِجَارَةِ

بسم الله الرحمن الرحيم

Bu bahis icâreye dair ehâdîs-i şerifeyi muhtevidir.

Bu unvan elimizdeki bir kısım *Buhârî* nüshalarında böyledir. Yûnîniyye nüshasına göre basılan *Sahîh-i Buhârî*'de besmeleden sonra باب الإجارات vardır. Müstemlî'nin rivayeti ise besmeleden sonra في الإجارات suretindedir. Nesefî'nin rivayetinde إجارات lafzı, başkalarının rivayetinde de كتاب الإجارات yoktur.

İcâre Arap dilinde "ücret" mânasınadır. İcar mânasında da istimal olunmuştur. Ücret "kira" demektir. Kira "bedel-i menfaat"tir. **Îcâr** "kiraya vermek", **istîcâr** da "kira ile tutmak"tır. Fukaha icâreyi, "Bir ivaz mukabilinde menâfi' üzerine icrâ kılınan akidden ibarettir" diye tarif etmiştir. İvaz "mal ve ücret"tir. Bazı fukaha da, "İvaz ile menâfii temliktir" demiştir. İcârenin en güzel tarifi şudur: "Menfaat-i mâlûmeyi ecr-i mâlûm mukabilinde bey' etmektir. *Mecelle* için de bu tarif tercih edilmiştir. Borçlar Kanunu'nun 248. maddesinde de, "Âdi icar bir akiddir ki, mûcir, onunla ücret mukabilinde bir şeyin istimalini terketmeyi iltizam eder" diye tarif edilmiştir. Görülüyor ki bu tariflerin hepsi aynı meâldedir, icar, bir malın menfaatini, mûcirin müste'cire ücretle temlikinden ibaret bir bey'dir.

Mûcir ve Âcir. Malını kiraya veren kimsedir. Müste'cir de kiralayan kimsedir. Me'cur kiraya verilen şeydir ki mûcer ve müste'cer de denilir. Ecîr, nefsini kiraya veren kimsedir. Müste'cerün fîh de, ecîrin akd-i icâre ile iltizam eylediği ameli ifa için müste'cir tarafından kendisine teslim olunan maldır. Elbise dikmek için terziye verilen kumaş ve nakletmek üzere hamala verilen hamûle gibi.

İcâre ile âriyet arasında fark, icârenin bir ivaz ve ücretle iârenin de ivazsız, ücretsiz temlik edilmelerinde görülür.

Buhârî *Sahîh*'inde "Kitâbü'l-İcâre" unvanını takiben iyi bir kişiye isticar hakkında bir bab açarak Kasas sûresinin 26. âyetindeki, إِنَّ خَيْرَ مَنِ اسْتَأْجَرْتَ الْقَوِيُّ الْأَمِينُ nazm-ı şerifini zikretmiştir ve bununla Buhârî Şuayb aleyhi's-selâmın kızı Safûrâ kıssasına işaret etmiştir. Bu kıssayı mücmelen hikâye edelim ki bundaki icâre hususu anlaşılsın.

Yine bu sûre-i şerifede haber verildiği üzere Hazret-i Mûsâ, Mısır'da bir yumruk indirerek bir Kıptî'yi öldürmüştü. Bu hadise üzerine Mısır'da korku içinde sabahladı. Sabahleyin Firavun cellâtlarına Mûsâ'yı bulup öldürmelerini emretti. Bu sırada Mûsâ'ya kabilesi halkından Harbil isminde birisi geldi. Bu adam, Hazret-i İbrâhim'e iman ve Hazret-i Mûsâ'nın nübüvvetini kabul ve tasdik etmiş bir müvahhid idi. Aynı zamanda Firavun'un amcası oğlu idi. Hazret-i Mûsâ'ya koşarak geldi: "Yâ Mûsâ haberin olsun! Şimdi heyet, seni öldürmek için hakkında sâdır olan emri müzâkere ediyorlar. Hemen Mısır'dan çık! Ben senin hayırhahlarından bulunuyorum" dedi. Hazret-i Mûsâ da korku içinde derhal Mısır'ı terketti. Fakat nereye gideceğini bilmiyordu. "Yâ rab! Bu zalim kavmin elinden beni kurtar!" diye dua etti. Bu sırada bir melek gelip Mûsâ'ya yol gösterdi. Medyen'e[486] kadar kendisine refakat ve delâlet eyledi.

Mûsâ aleyhi's-selâm Medyen kuyusunun yanında bir müddet tevakkuf etti. Kuyu başında bir küme insan buldu. Hayvanlarını suluyorlardı. Bunların gerisinde de iki kız buldu. Bunlar da bu izdihamdan sakınıp duruyorlardı. Koyunlarının halkın koyunlarıyla karışmasından çekiniyorlardı. Mûsâ aleyhi's-selâm bunlara, "Derdiniz nedir?" diye sordu. Onlar da, "Bu çobanlar çekilip gitmedikçe bunların arasına sokulup da hayvan sulamayız. Biz zayıf kimseleriz. Bunlarla müzâhameye gücümüz yetmez. Babamız da koca bir ihtiyardır" dediler ki, babaları Şuayb aleyhi's-selâm idi.[487] Bunun üzerine Hazret-i Mûsâ bu kızların koyunlarını sulayıverdi. Sonra gölgeye çekildi. İstirahat ettiği sırada bu iki kızdan birisi hicab ve hayâ üzere yürüyerek Mûsâ'ya geldi: "Babam seni davet ediyor. Bize su çekiverdiğinin ücretini sana ödemek istiyor" dedi. Bunun üzerine Mûsâ aleyhi's-selâm Şuayb aleyhi's-selâma vardı. Sergüzeştini ona anlatınca Hazret-i Şuayb, "Korkma, o zalimlerin cemaatinden kurtuldun!" dedi. Bu kızlardan birisi (ki, Safûrâ) babasına, "Babacığım! Bu adamı ecîr tut! Bu, tuttuğun ecîrlerin en hayırlısıdır; kavî, emin bir kimsedir" dedi.[488]

Bunun üzerine Şuayb aleyhi's-selâm Hazret-i Mûsâ'ya, "Ben, şu iki kızımın birisini sana nikâh etmek istiyorum!" dedi.

Bundan sonra aşağıda Hazret-i Mûsâ'nın târîh-i hayatını bildiren âyetler geliyor:

Bu kıssadaki إِنَّ خَيْرَ مَنِ اسْتَأْجَرْتَ الْقَوِيُّ الْأَمِينُ "*Babacığım! Mûsâ şimdiye kadar isticar ettiğin çobanların en güçlüsü ve kuvvetlisidir, en emniyetlisidir*" kavl-i şerifinden kendisine iş tevdi edilecek ecîrin, ifasına memur edileceği işi başarabilecek kudret ve kabiliyeti haiz bulunması, bir de emin olması lüzumu istifade edilmiştir. Şimdi tercüme edeceğimiz Ebû Mûsâ el-Eş'arî hadisi de bu mühimmeyi tâlim için sevkedilmiştir.

---

486 Şârih Aynî'nin beyanına göre Mısır ile Medyen arasındaki mesire sekiz günlüktür. Bazıları da on günlük tahmin etmişlerdir. Medyen, Arap coğrâfiyûnuna göre, Bahr-i Ahmer sahilinde mümted olan bir hıtta-i arazinin merkezi olup Tebük'ün hizasında bir kasabadır. Birtakım maden ocakları bulunmasına nazaran burasının ezmine-i kadîmede medenî bir şehir olduğu anlaşılıyor. Ferâine-i Mısır ve Romalılar zamanından kalma birçok harabenin vücudu ve eski Mebtîler'in 32 mâmûresinin viraneleri meşhûd olması da bunu teyit ettiği *Kāmûsü'l-a'lâm*'da bildiriliyor. Hazret-i Şuayb'ın vatanı ve Hazret-i Mûsâ'nın izhâr-ı mu'cizât mahalli olduğunu da Kasas sûresinin ihbarından öğreniyoruz.

487 Bu kızların babası Şuayb aleyhi's-selâm olduğu cumhûr-ı ulemânın kavl-i meşhurudur. Bazı ulemâ da Şuayb aleyhi's-selâmın biraderzâdesidir demişler. Süheylî, Şuayb aleyhi's-selâmın silsile-i nesebini şöyle bildiriyor: Şîrûn b. Dayfûn b. Medyen b. İbrâhim aleyhi's-selâm. Kızlardan büyüğünün adı Safûrâ'dır. Hazret-i Mûsâ'ya bu tezvic edilmiştir. Küçüğünün adı da Abûrâ idi.

488 Hazret-i Şuayb kızına, "Mûsâ'nın bu kuvvet ve emniyetini nereden biliyorsun?" diye sordu. O da, "Kuyu başında birkaç kişinin yerinden oynatabileceği bir taşı yakaladığı gibi bir tarafa fırlattı. Sonra sizin davetiniz üzerine buraya birlikte gelirken beni görmemek için benim arkadan gelmemi tavsiye etti. O daima önde yürüdü" dedi. Şuayb'ın mekânı ile Medyen kuyusu arasında 3 mil mesafe vardı (*Aynî*).

1027

•.•.•

عَنْ أَبِي مُوسَى ﵁ قَالَ أَقْبَلْتُ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ وَمَعِي رَجُلَانِ مِنَ الْأَشْعَرِيِّينَ فَقُلْتُ مَا عَلِمْتُ أَنَّهُمَا يَطْلُبَانِ الْعَمَلَ فَقَالَ لَنْ أَوْ لَا نَسْتَعْمِلُ عَلَى عَمَلِنَا مَنْ أَرَادَهُ.

TERCÜMESİ

Ebû Mûsâ (el-Eş'arî) radıyallahu anhtan şöyle dediği rivayet edilmiştir: (Bir defa) ben, Eş'arîler'den iki kişi ile beraber Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin (huzuruna) varmıştım, (bunlar Resûlullah'tan iş istediler). Müteakiben ben, "(Yâ Resûlellah!) Ben, bunların iş, memuriyet isteyeceklerini bilmiyordum" dedim. Bunun üzerine Resûlullah, "İş dileyen kimseyi biz, işimiz üzerinde kullanmayız" buyurdu. {B2261 Buhârî, İcâre, 1.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadîs-i şerifi, Buhârî kısa ve uzun metinlerle *Sahîh*'inin tekrar "İcâre", "Ahkâm", "İstitâbe" bahislerinde de tahrîc etmiştir. Müslim de "Megāzî"de, Ebû Dâvûd tam olarak "Hudûd" bahsinde, kısmen de "Kazâyâ"da, Nesâî "Tahâret" ve "Kazâ" bablarında rivayet etmişlerdir. Buhârî *Sahîh*'inde Şuayb aleyhi's-selâm kıssasına işaret ettikten sonra, "Hazinedarın ve vekîl-i umûrun emin olmasını, tâlib-i tevliyet olan kimseyi imamın istihdam etmemesini" iki unvan halinde vazederek bunları ispat için iki hadis sevketmiştir ki ikincisi bu Ebû Mûsâ el-Eşʿarî hadisidir ve tâlib-i tevliyete tevdî-i umûr edilmemesi hususunda bir nastır. Bu maksada delâleti vâzıhtır. Buhârî'nin bundan daha vâzıh bir tarîk-i rivayeti de aşağıda "İstitâbe-i Mürteddîn"de gelecek olan tahrîcidir ve aynen şöyledir: معي رجلان من الأشعريين وكلاهما سألا أي العمل . فقلت : والذي بعثك ما اطلعت على ما في أنفسهما ولا علمت أنهما يطلبان العمل الحديث "Eşʿarîler'den yanımda iki kişi ile beraber Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin huzuruna vardık. Bunlar Resulullah'tan iş ve vazife istediler. Ben (sıkılarak), "(Yâ Resûlellah!) Seni baʿs eden Allah Teâlâ'ya yemin ederim ki ben, bu iki Eşʿarî arkadaşın gönüllerinde memuriyet talebi bulunduğuna muttali değildim ve memuriyet isteyeceklerini bilmiyordum."[489]

Buhârî'nin "Ahkâm" bahsinde bulunan tahrîcindeki cevâb-ı risâletpenâhî de, {إنا لا نولي على عملنا {من سأله "*Biz, memuriyete tâlip olanı işimize yaklaştırmayız*"[490] suretindedir.

Hadisteki لن أو لا نستعمل cümlesindeki terdîd, râvinin hadisi zabtındaki şüphesine delâlet eder.

Hadisteki Eşʿarî'de "yâ" nisbet içindir. Eşʿarî'nin nesebi *Lübbü'l-Lübâb*'da, "Nebt b. Eded b. Zeyd b. Yeşhûb b. Ureyb b. Yezîd b. Kehlân b. Sebâ" olmak üzere mazbuttur. Eşʿar "çok kıllı" demektir. Nebt'in anadan vücudunun her tarafı kıllı olarak doğduğu için Eşʿarî denilmiştir. Ebû Mûsâ hazretleri de Yemen'deki bu cemaate mensup olduğundan Eşʿarî yâdolunmuştur. Eşʿarî mezhebinin müessisi Ebü'l-Hasan Ali el-Eşʿarî hazretlerinin cedd-i âlîsidir.

Ebû Mûsâ el-Eşʿarî radıyallahu anhın asıl ismi Abdullah b. Kays'tır. Hicret-i seniyyeden evvel Yemen'den Mekke-i Mükerreme'ye hicret ederek müslüman olmuştur. Habeşe'ye de hicret edip Hayber'in fethi sırasında Caʿfer-i Tayyâr radıyallahu anh ile birlikte avdet etmiştir. Taraf-ı risâletten Yemen'e Muâz b. Cebel ile beraber zekât âmili tayin buyurulmuştur. Hazret-i Ömer tarafından da Kûfe ve Basra'ya vali gönderilmiştir. İlim ve kırâat-i Kur'ân cihetiyle ashabın birinci tabakası ricâlinden sayılır. Hüsn-i savt ile Kur'an okumakta ise müntehâ-yi kemâle asıl olmuştu. Büreyde'nin rivayetine göre, Resûl-i Ekrem Ebû Mûsâ'nın bir kere Kur'an okuduğunu işittiğinde, "*Ebû Mûsâ'ya Âl-i Dâvûd'un mezâmîrinden bir hoş sada ihsan buyurulmuştur*"[491] demekle Ebû Mûsâ yüksek takdîr-i Peygamberî'ye mazhar olmuştur. Ebû Mûsâ'nın müstesna şahsiyyet-i ilmiyyesini aşağıda "Fezâilü's-Sahâbe" bahsinde yazacağız. Burada *Tezkiretü'l-huffâz*'dan naklen yalnız şunu bildirmekle iktifa edeceğiz: Ebû Mûsâ Hazret-i Peygamber'in zamân-ı hayatında fetva veren dört büyük sahâbeden biridir ki diğer üçü Ömer, Ali, Muâz radıyallahu anhümdür.

Memuriyet talep eden kimseye tevdî-i umûr edilmemesinin sebebine gelince; bu talep, gönüldeki bir ihtirasın hâricî iʿlâmıdır. Böyle muhteris bir kimseye tabii emniyet edilemez.

Kurtubî diyor ki, hadisteki "*Biz, memuriyet isteyeni işimizde kullanmayız*" kavli bir nehiydir ki, zâhiri tahrîm ifade eder. Fakat ihtirastan mücerret olan taleb-i memuriyet, aynı zamanda taleb-i maîşet demek olduğundan mekruh değil, belki memduh olmak icap ederdi. Bunun için bu hadisin bir tarîk-i rivayetinde, لا تسأل الإمارة وإنا والله لا نولي على عملنا هذا أحدا يسأله ويحرص عليه buyurduğu rivayet edilmiştir[492] ki bundan mutlak surette memuriyet istemek değil, belki memuriyet talebi ile beraber onu elde etmek için hırs ve tehâlük göstermek haram olduğu vâzıhan anlaşılır. Nasıl ki bir rivayete göre Resûl-i Ekrem bu iki muhteris Eşʿarî'den iʿrâz edip bunlara memuriyet vermedi de hiçbir zaman kendisinde memuriyet hırsı görülmeyen Ebû Mûsâ el-Eşʿarî'ye tevdi buyurmuştur. (طالب التولية لا يولى).

Buhârî'nin yukarıda bildirdiğimiz iki babından birisi de, bir hazinedarın ve bir vekîl-i umûrun emin olmasına dairdi. Bu babda sevkettiği bir hadiste yine Ebû Mûsâ el-Eşʿarî radıyallahu anhtan rivayet olunan, "*Efendisinin verilmesini emrettiği bir sadakayı gönül hoşluğu ve vicdan temizliği ile emrolunan kimseye veren bir kesedar ve bir vekîl-i umûr, sadaka veren iki hayır sahibinin birisidir*" hadîs-i şerifidir.[493]

Bu hadisin "İcâre" bahsi ile alâkası cihetine gelince; bu hadis ile Buhârî, başkasının malını hıfz ü sıyânete memur olan kimse onun ecîridir demek istemiştir. Bunun gibi devlet memurlarının hepsi devletin birer ecîridir. Devletçe kendisine tevdi edilen vazifeyi samimiyetle ve kemâl-i sadâkatle ifa etmeleri matlup ve mültezemdir. Meselâ bir mal memurunun devletçe tayin edilen usul ve nizam dairesinde mükelleflerin vergilerini alması, devlet tarafından irâe edilen cihetlere sarfetmesi en yüksek vazîfe-i ahlâkiyye olduğu için bu nâmuskârane hareketinden dolayı müsâb olması da müstefâd olur. Milletin saadeti ve vatanın selâmet ve istiklâli için devletin talep ettiği vergiyi gönül hoşluğu ile miâdında götürüp vermek hiç şüphesiz ecr ü sevâbı müstelzimdir. Bu paranın ahz ü sarfında nâmuskârane hüsnühizmeti sebkeden her memur, bu ecr ü sevâbdan kıyasen müstefit olur. Ferdin vekîl-i umûra efendisinin emrini hüsnüniyetle ifa ettiğinden dolayı onunla başa baş müsâb olursa, cemiyetin malını hüsnümuhafaza etmekle ve her emrini kemâl-i ihlâs ve samimiyetle yerine getirmeye çalışan memurun da ecr ü sevâba nâil olması şüphesizdir.

Gerek ferdin ecîri gerek cemiyetin hâdimi olsun, bunların hem dünyada ecrini almaları, hem de ukbâda nâil-i sevap olmaları tabii iyi bir kazançtır. Bunun için bu müstesna kazanç bu hadisin diğer turuk-ı rivayetinde mevcut olanlarla beraber birtakım şürût ve kuyûda tâbi tutulmuştur ki şunlardır:

1. Hâdimin, efendisinin malını ahz ü sarfa mezun bir vekîl-i umûru olması. Böyle bir mezuniyeti haiz olmazsa fuzûlî bir tasarruf olur ki katiyyen câiz değildir. Memur da böyledir. Devletçe tayin edilen hudûd-ı salâhiyeti tecavüz etmemekle meşruttur.

2. Hadisin bir tarîk-i rivayetinde hâdimin nâil-i mesûbât olması için müslim olması şarttır. Bu kayıt ile kâfir olan hâdim hariç bırakılmıştır. Çünkü hayra masrûf olan her fi'l ü hareketimizden müstefit olmamız için onu hüsnüniyetle ifa etmiş olmamız lâzımdır. Kâfir ise bu ehliyeti haiz değildir.

3. Hâdimin ve memurun emin olması da şarttır. Bununla da hıyaneti sabit olan hâdim ve memur ihraç edilmiştir. Hıyaneti sabit olanlar derhal tasarruftan menedilir. Müsâb olmak şöyle dursun muâteb olur.

4. Bir vekîl-i umûr ferdin, bir memur da devletin emirlerini tamamen ifa etmiş olması ve devletçe tayin edilen mahalle sarfedilmesi şarttır.

5. Bir kesedar, efendisinin; bir memur da devletin sarfına izin verdiği yerlere ferdin ve cemiyetin malını sarfederken ashâb-ı istihkāka gönül hoşluğu ile, tevkīr ve ihtiram ile eksiksiz, tamamen vermesi şarttır. Bu da يعطي ما أمر به كاملا موفرا طيبا به نفسه cümlesinden istifade edilmiştir.

---

489 {Kaynakta hadisin bu kısmı şöyle yer almaktadır:
ومعي رجلان من الأشعريين، أحدهما عن يميني والآخر عن يساري، ورسول الله صلى الله عليه وسلم يستاك، فكلاهما سأل، فقال: " يا أبا موسى، أو: يا عبد الله بن قيس " قال: قلت: والذي بعثك بالحق ما أطلعاني على ما في أنفسهما، وما شعرت أنهما يطلبان العمل.
B6923 Buhârî, İstitâbetü'l-mürteddîn, 2.}

490 {*Buhârî* metninde Hazret-i Peygamber'in cevabı şöyledir: إنا لا نولي هذا من سأله، ولا من حرص عليه. B7149 Buhârî, Ahkâm, 7.}

491 {M1851 Müslim, Müsâfirîn, 235.}

492 {Kurtubî, *el-Müfhim*, IV, 16. Metnin ilk kısmı (لا تسأل الإمارة) aynı babdaki başka bir rivayetin başlangıcıdır. *Kurtubî*'de bu açıkça bellidir, ancak Aynî Kurtubî'nin açıklamalarına yer verirken rivayeti bu şekilde birleştirerek vermiştir. Muhtemelen, müellif de *Aynî*'yi esas aldığı için bu şekilde vermiştir. Hadisler için bkz: M4715, M4717 Müslim, İmâre, 13, 14.}

493 روى سفيان عن أبي بردة، قال أخبرني جدي أبو بردة عن أبيه أبي موسى

الأشعري رضي الله عنه قال قال النبي صلى الله عليه وسلم: الخازن الأمين الذي يؤدي ما أمر به طيبة نفسه أحد المتصدقين.

{B2260 Buhârî, İcâre, 1.}

(... وفي رواية: (الخازن المسلم الأمين ... وفيها (ما أمر به فيعطيه كاملا موفرا

{B1438 Buhârî, Zekât, 25.}

Şu senedi mütalaa eden kārilerimiz, iki Ebû Bürde göreceklerdir. Bunun birisi Ebû Mûsâ el-Eşʿarî'nin oğlu Ebû Bürde'dir. Bu Ebû Bürde'nin adı Âmir'dir. Kûfe kadısıdır. İkincisi de Âmir'in hafîdi olan Ebû Bürde'dir. Bunun adı da Büreyd'dir. Babasının adı da Abdullah'tır.

1028

•.•.•

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﵁ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ مَا بَعَثَ اللهُ نَبِيًّا إِلَّا رَعَى الْغَنَمَ فَقَالَ أَصْحَابُهُ وَأَنْتَ فَقَالَ نَعَمْ كُنْتُ أَرْعَاهَا عَلَى قَرَارِيطَ لِأَهْلِ مَكَّةَ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan, Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden rivayet ederek şöyle nakledilmiştir: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (bir kere), "Allah hiçbir peygamber göndermemiştir, muhakkak o peygamber koyun gütmüştür" buyurdu. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem'in ashabı, "(Yâ Resûlellah!) Sende mi?" diye sordu da Resûl-i Ekrem, "Evet, ben de ehl-i Mekke'nin Karârît (mevki)inde koyun güderdim" buyurdu. {B2262 Buhârî, İcâre, 2.}

İZAHI

Bu hadisi, Buhârî "İstincâ'" bahsinde de rivayet etmiştir. İbn Mâce'nin de "Ticâret" bahsinde rivayeti vardır. Bazı şârihler على قراريط lafzındaki "alâ" harf-i cerri, "bâ" mânasına sebebiyet veya muâvaza içindir. Zarfiyet için değildir demişlerdir ki İbn Mâce'nin bir tarîk-i rivayetinde بالقراريط suretinde vârit olması da sebebiyet mânasını teyit eder. Hatta İbn Mâce'nin şeyhi Süveyd, "Resûl-i Ekrem koyun başına bir kırat ücret alırdı" demiştir.

İbrâhim el-Harbî de Karârît Mekke civarında bir yerin adıdır demiş ve Resûl-i Ekrem'in burada koyun güttüğünü bildirmiştir. Delil olarak da vaktiyle Araplar arasında kırat nâmıyla bir nakdin mâruf olmadığını ileri sürmüştür. Filhakika bir hadîs-i sahîhte İslâm mücahidlerinin yakında kırat namıyla para tedavül eden bir hıtta fethedecekleri ستفتحون أرضا يذكر فيها القيراط kavl-i şerifiyle[494] tebşîr buyurulmuştur ki Mısır'dır ve zuhûr-ı İslâm'da kıratın Araplar arasında mâruf olmadığına delâlet etmektedir. Bu cihetle İbnü'l-Cevzî, Ebû İshak el-Harbî'nin bu kavlini daha doğru bulmuştur.

Şârih Hâfız İbn Hacer ise birinci mânayı tercih ederek Mekkeliler arasında Karârît namıyla Mekke'de bir yer bulunmadığını iddia etmiştir. Fakat kadim zamanlarda Mekke'de bu isim ile mâruf bir yer bulunup da bunun bilâhare unutulmuş olması, fakat Resûl-i Ekrem'in mahfuzu ve mâlûmu bulunması mümkündür. Bu cihetle biz de tercümede Karârît'in ikinci mânasını ihtiyar ettik.

Bundan başka bu ihtiyarımızın iki sâiki daha vardır: Biri "alâ" harf-i cerrini hakiki mânasında istimal edip ma'nâ-yı mecâzî olan sebebiyete udûl etmemek, öbürü de bu ikinci mânayı teyit eden كنت أرعى غنم أهلي بجياد "*Ben kendi koyunumuzu Ciyâd mevkiinde güderdim*"[495] suretinde bir rivayetin bulunmasıdır. Ciyâd, Mekke'nin alt tarafında bir mevziin adıdır. Bu rivayete göre, Resûl-i Ekrem aile koyunlarını kâh Ciyâd mevkiinde kâh Karârît denilen bir mahalde gütmüştür.

Bunlara ikinci mâna için medâr-ı tercih ve hepsinden daha mühim bir ciheti de ilâve edebiliriz: Resûl-i Ekrem'in ecîr olarak başkasının koyunlarını ra'yetmemiş olmasıdır. Bu cihetle bu Ebû Hüreyre hadisinin "İcâre" bahsinde sevkedilmesinin bir sebebi kalmamış oluyor.

HULÂSA. Karârît'in nakid mânasına değil, mahall-i ra'y mânasına hamli daha doğrudur.

İbn İshak'ın, Vâkıdî'nin rivayetlerinden bilistikrâ anlaşıldığına göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, koyun güttüğü sırada yirmi küsur yaşında idi.

RA‘YİN HİKMETİ

İleride her biri bir ümmetin râîsi olan peygamberleri, siyâset-i ibâd emr-i mühimmini min-tarafillâh tâlim ve tarif için bu bir mukaddimedir. İstikbalde mükellef olacakları umûr-ı ümmeti idare ve vazîfe-i nübüvveti ikameye bir temrindir.

Bu husus için koyunun tahsis ve intihabının sebebi de bu mübarek hayvanın sair hayvanlardan ziyade mûnis, inkıyâdı süratli ve fıtraten zayıf, muhtâc-ı himâye olmasındandır. Bu cihetle koyun cennet hayvanlarından addolunur. Yümn ü bereketi çok bir hayvandır.

Koyun öbür hayvanlardan ziyade hasâis-i mergūbeyi ve yümn ü bereketi haiz olmakla beraber meradaki hayatı itibariyle daha ziyade dağınık yaşamaya meyyaldir. Bir çayırlığa bir sürü salıverildiğinde her biri bir tarafa çeker, her biri ele avuca sığmaz bir mahlûk olur. Bunları bir arada toplu yaymak ayrı bir hususiyeti haiz mühim bir iştir. Bu cihetle herkes çobanlık edemez. Usta bir çoban, sesinin her tonundan, her âhenginden koyunlarına derin bir hiss-i mutâvaat ihsas eder; tab‘an mütehâlif olan bir sürü hayvanı toplu yaymak ve bir arada yaşatmak yolunu çok iyi bilir. Enbiyâ-yi kirâm da istikbalde bir ümmeti idareye, güdüp gözetmeye memur olacaklarından, vazîfe-i nübüvveti ikameye şimdiden temrin için koyun gütmüşlerdir.

Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, ekrem ve eşref-i mahlûkat olduğu halde kendisini bu silsile-i râiyân arasına idhal buyurması, Cenâb-ı Hakk’a karşı izhâr-ı tevâzu için ve ümmetine tevazu gibi bir mühimme-i ahlâkiyyeyi tâlim maksadına mebnîdir.

Karârît lafzı da, kırrâtın cem‘idir. Harf-i taz‘îf olan “râ”nın biri, “yâ”ya kalbedilerek kırat denilmiştir ki, Arap lisanında tekellümü teshîl için bu yoldaki tasarrufât-i lisâniyyenin emsali pek çoktur. Kırat “yarım” denktir. Bazıları dinarın öşrünün yarısıdır diye tarif etmişlerdir ki dinarın yirmide biri eder. Bazıları da yirmi dörtte biri olarak hesap etmişlerdir.

---

494 {M6493 Müslim, Fezâilü’s-sahâbe, 226.}

495 {HM11940 İbn Hanbel, III, 96.}

1029

•.•.•

عَنْ أَبِي مُوسَى رضي الله عنه عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم قَالَ مَثَلُ الْمُسْلِمِينَ وَالْيَهُودِ وَالنَّصَارَى كَمَثَلِ رَجُلٍ اسْتَأْجَرَ قَوْمًا يَعْمَلُونَ لَهُ عَمَلًا يَوْمًا إِلَى اللَّيْلِ عَلَى أَجْرٍ مَعْلُومٍ فَعَمِلُوا لَهُ إِلَى نِصْفِ النَّهَارِ فَقَالُوا لَا حَاجَةَ لَنَا إِلَى أَجْرِكَ الَّذِي شَرَطْتَ لَنَا وَمَا عَمِلْنَا بَاطِلٌ فَقَالَ لَهُمْ لَا تَفْعَلُوا أَكْمِلُوا بَقِيَّةَ عَمَلِكُمْ وَخُذُوا أَجْرَكُمْ كَامِلًا فَأَبَوْا وَتَرَكُوا وَاسْتَأْجَرَ آخَرِينَ بَعْدَهُمْ فَقَالَ أَكْمِلُوا بَقِيَّةَ يَوْمِكُمْ هٰذَا وَلَكُمُ الَّذِي شَرَطْتُ لَهُمْ مِنَ الْأَجْرِ فَعَمِلُوا حَتَّى إِذَا كَانَ حِينُ صَلَاةِ الْعَصْرِ قَالُوا لَكَ مَا عَمِلْنَا بَاطِلٌ وَلَكَ الْأَجْرُ الَّذِي جَعَلْتَ لَنَا فِيهِ فَقَالَ لَهُمْ أَكْمِلُوا بَقِيَّةَ عَمَلِكُمْ فَإِنَّ مَا بَقِيَ مِنَ النَّهَارِ شَيْءٌ يَسِيرٌ فَأَبَوْا فَاسْتَأْجَرَ قَوْمًا أَنْ يَعْمَلُوا لَهُ بَقِيَّةَ يَوْمِهِمْ فَعَمِلُوا بَقِيَّةَ يَوْمِهِمْ حَتَّى غَابَتِ الشَّمْسُ فَاسْتَكْمَلُوا أَجْرَ الْفَرِيقَيْنِ كِلَيْهِمَا فَذٰلِكَ مَثَلُهُمْ وَمَثَلُ مَا قَبِلُوا مِنْ هٰذَا النُّورِ.

TERCÜMESİ

Ebû Mûsâ (el-Eş'arî) radıyallahu anhtan, Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden naklen şöyle rivayet edilmiştir: Müslümanlarla yahudi ve nasârânın meseli (yani Allah'a ve peygamberlerine karşı bunların vaziyetlerinin nazîri) bir cemaatin meseli gibidir ki, bu cemaati bir gün geceye kadar kendisine iş işlemek üzere muayyen bir ücretle bir kimse isticar etmiştir. Fakat bunlar günün yarısına kadar müstecir hesabına çalışıp sonra, "Senin bize vermeyi şart kıldığın ücrete ihtiyacımız yoktur, işlediğimiz iş de bâtıldır, (bir ecre muâdil değildir)" demişlerdir. Müstecir bunlara, "Mesainizi heder etmeyiniz, geri kalan işinizi tamamlayınız da ücretinizi kâmilen alınız!" dediyse de bunlar çalışmaktan imtina edip terketmişlerdir. Müstecir de bunlardan sonra başkalarını isticar edip bunlara, "Şu gününüzün geri kalan zamanını siz tamamlayınız da şunlara ücret olarak şart kıldığım ecre siz müstehak olunuz!" dedi. Bu defa bunlar çalışmaya başladılar. Tâ ikindi namazı vakti olunca bunlar da, "Şimdiye kadar işlediğimiz iş bâtıldır, (bir ecre tâbi değildir). Bu iş senin olsun ve bu hususta bize vermeyi şart kıldığın ücret de senin olsun" dediler (çalışmadılar). Müstecir bunlara da, "(Öyle yapmayınız!) Geri kalan işinizi tamamlayınız (da ücretinizi alınız!). Gündüzden geri kalan az bir şeydir" dediyse de bunlar da çalışmaktan imtina ettiler. Müstecir bunların bakıyye-i eyyâmını ikmal ve kendisi için çalışmak üzere bir cemaat daha isticar etti. Bunlar güneş gurub edinceye kadar evvelkilerin bakiyesini tamamlayarak çalıştılar ve evvelki iki kafile amelenin ücretini istikmal ve istifa ettiler. İşte bu da müslümanların ve şu (tevhid ile nübüvvet-i Muhammediyye) nurunu kabul edenlerin meselidir. {B2271 Buhârî, İcâre, 11.}

İZAHI

Bu hadisin *Buhârî*'de uzun, kısa metinlerle birçok rivayet tarikleri vardır ve yekdiğerini izah eder mahiyettedir. Bunlardan biri İmam Buhârî'nin bu Ebû Mûsâ el-Eş'arî hadisinden evvel rivayet ettiği Abdullah b. Ömer'in iki hadisidir. Bu rivayetlerden birincisine göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurmuştur ki: "*Ey müslümanlar, sizin benimle, yehûd ve nasârânın da peygamberleriyle meseli ve ind-i ilâhîdeki mevkileri bir kimse tarafından isticar edilen birçok ecîrlerin hâl ü şânı gibidir. Bu müstecir, 'Kuşluk vaktinden nısfü'n-nehâra kadar bir kırat ücretle bana kim iş görmek ister' diye ilân eder. Birer kırat ücretle yahudiler çalışır. Sonra bu müstecir tekrar, 'Nısfü'n-nehardan ikindi namazı zamanına kadar bir kırat ücretle bana kim iş görmek ister?*' diye ilân eder. Bu defa da birer kırat ücretle Îsevîler çalışır. Bundan sonra müstecir bir daha, 'Vakt-i asırdan gurûb-ı şemse kadar 2 kırat ücretle benim için kimler çalışır?' diye ilân eder. Resûl-i Ekrem, 'İşte bu iki kat ecre nâil olan sizsiniz. Yehûd ve nasârâ(dan küfür ve şirk üzere olanlar) buna hiddet ederek, 'Bizim kusurumuz nedir ki, çok çalıştığımız halde az ücret alıyoruz?' diye itiraz ederler. Cenâb-ı Hak, 'Sizin hakkınızdan bir şey noksan ettim mi?' diye bu iki Ehl-i kitaba sorar. Bunlar da, 'hayır' diye cevap verirler. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, 'Bu benim bir fazl ü keremimdir, onu ben kullarımdan dilediğime veririm!' buyurur."[496]

Mevzubahsimiz olan Ebû Mûsâ el-Eş'arî hadisindeki Resûl-i Ekrem efendimizin bu üç ümmet arasındaki farkı temsilî bir surette ifadeleri bu İbn Ömer rivayetiyle tavazzuh etmiş bulunduğundan başka bir izaha lüzum görmüyoruz. İbn Ömer'in bu babdaki ikinci rivayeti de bu mahiyette olduğundan onu da nakletmeyeceğiz.

Bu hadisin sevkinden gaye bir günün tamamında veya bazı aksamında çalıştırmak üzere bir ecîrin isticarının sıhhatini beyandan ibarettir.

Bununla beraber *Buhârî* şârihleri bu hadiste bir günün İslâm, yahudi, nasârâ arasındaki taksimini nazârı itibare alarak İslâm ümmetinin târîh-i hayatını istihraca kalkışmışlardır ki ilmen çok yanlış bir harekettir. Birçok nusûs-ı Kur'âniyye veçhile yarının şüûnât-ı gaybiyyesine muttali olmak munhasıran Cenâb-ı Hakk'a ait bir keyfiyettir.[497] Gerek fertlerin gerek cemiyetlerin hayatî vâkıaları da böyledir: يَمْحُوا اللّٰهُ مَا يَشَاءُ وَيُثْبِتُ وَعِنْدَهُ أُمُّ الْكِتَابِ [498] nazm-ı şerifi mûcibince fertlerin ve cemiyetlerin hayat ve memâtı, bekā ve zevali Allah'ın ilm ü iradesine tâbidir.

BUHÂRÎ'NİN BİR BABI. Burada müellif Zebîdî tarafından ihtisar için *Tecrîd*'e alınmamış bulunan *Buhârî*'nin bir hadisi ve bir babı daha vardır. Buhârî bu babını inşaat için ecîr isticarının cevaz ve meşruiyetini beyan etmek maksadıyla açmıştır. Bu babda Buhârî sûre-i Kehf'teki Hızır ile Mûsâ aleyhime's-selâm kıssasındaki, فَانْطَلَقَا حَتَّى إِذَا أَتَيَا أَهْلَ قَرْيَةٍ اسْتَطْعَمَا أَهْلَهَا فَأَبَوْا أَنْ يُضَيِّفُوهُمَا فَوَجَدَا فِيهَا جِدَارًا يُرِيدُ أَنْ يَنْقَضَّ فَأَقَامَهُ قَالَ لَوْ شِئْتَ لَاتَّخَذْتَ عَلَيْهِ أَجْرًا [499] âyet-i kerîmesinin tefsirine dair Übey b. Kâ'b radıyallahu anhtan İbn Abbas radıyallahu anhümâ tarikiyle rivayet olunan bir hadîs-i şerifin bir parçasını sevketmiştir.

EVVELÂ. Âyet-i kerîmenin meâl-i şerifi şöyledir: "*Mûsâ ile Hızır seyahatlerine devam ettiler. Nihayet bir köy halkına vardılar. Ahalisinden yiyecek istediler. Fakat köylüler bunları misafir etmekten imtina ettiler. Burada Hızır ile Mûsâ yıkılacak gibi bir duvar buldular. Hızır derhal bu duvarı doğrultuverdi.* (Bunun üzerine) *Mûsâ, 'Dileseydin bu (*sanatkârlığı*)na bir ücret alırdın*' dedi."

SÂNİYÂ. Hadîs-i şerifte rivayet edilen tefsir, âyet-i kerîmedeki فأقامه "*Hızır, müşrif-i harap bir duvarı ansızın doğrultuverdi*" kavl-i şerifine ve Hızır'ın bu duvarı sûret-i ikāmesine aittir ki Hızır'ın, duvara eliyle işaret ve elini kaldırıp duvara meshederek doğrultmasından ibarettir. Yoksa alelâde bir tesviye-i cidâr değildir.[500]

Tefsirdeki ikinci bir cihet de Hazret-i Mûsâ'nın Hızır'a, "Bir ücret alırdın da yerdik" dediğini ihbardır ki bir sanatkârın, bir ustanın sınaî mesaisi olarak aldığı ücretin meşrû ve helâl olduğunu ifade eder.

İbn Münzir لَوْ شِئْتَ لَاتَّخَذْتَ عَلَيْهِ أَجْرًا kavl-i şerifi bina inşası için isticarın cevazına delâlet eder demiştir. İbnü't-Tîn de: Mûsâ ve Hızır hadisini Buhârî'nin bir babda ve "İnşa İçin Ecir İsticarı Câizdir" unvanıyla rivayet etmesi, bu kıssadan müstefâd olan hükmü cevazın Hazret-i Hızır'a münhasır olmayıp herkese şümulü bulunduğunu bildiriyor. Şârih Aynî de şöyle izah ediyor: Birisi mâil-i inhidâm duvarının, bütün bütün sukūt etmesinden endişe ederek bunu yıkılmayacak surette tesbit ve tahkim etmek üzere bir duvarcı isticar edip verse bu isticar bilâ-hilâf câizdir. Bu mûcir dilerse termîm ile duvardaki ayıbı izâle eder, dilerse yıkıp yeniden inşa eder. Şu kadar ki Hazret-i Mûsâ'nın Hazret-i Hızır'a, "Dileseydin mesainin mükâfatı bir ücret alırdın" demesine göre, ücrete istihkak için ücretin kable'l-amel tayini ve sâhib-i mal ile ecîr arasında takriri lâzımdır. Duvarcı mal sahibinin izni lâhik olmaksızın tamir veya inşa ederse, sâhib-i mal bir şey vermeye cebredilemez.[501]

BUHÂRÎ'NİN DİĞER BİR BABI. Buhârî'nin burada açtığı mühim bir babı daha vardır ki bu da, "Müddet-i Hizmeti Tayin ve Tesbit Edilip de Ecîrin Göreceği İş Kararlaştırılmayarak İsticar Sahih midir, Yoksa Değil midir" suretindedir. Gerçi Buhârî bu sualine müsbet veya menfî bir cevap vermiyorsa da makām-ı tâlim ve istidlâlde Kasas sûresinin إِنِّي أُرِيدُ أَنْ أُنْكِحَكَ إِحْدَى ابْنَتَيَّ هَاتَيْنِ عَلَى أَنْ تَأْجُرَنِي kavl-i şerifini ihtiva eden 27. âyetiyle وَاللّٰهُ عَلَى مَا نَقُولُ وَكِيلٌ nazm-ı kerîmi ile nihayet bulan 28. âyetini zikretmiş olmasına göre *Sahîh-i Buhârî* şârihleri bu büyük müellifimizin bu yolda vuku bulan akdin sıhhatine kāil olduğuna hükmetmişlerdir.

Bu iki âyet-i kerîmenin meâl-i şerifi şöyledir: *Hazret-i Mûsâ'ya Şuayb aleyhi's-selâm, "Ey Mûsâ! Ben, şu iki kızımın birini sana nikâh etmek istiyorum. Sen, sekiz sene bana ecîrlik etmek üzere ki, bunu on (*sene*) ye doldurursan o da senin kendi (*mürüvveti*)ndir. Yoksa ben seni meşakkate sokmak istemem. İnşallah beni sen sâlihlerden bulacaksın!" buyurdu. O da, "Bu ta'yîn-i müddet benimle senin arandadır. Ben, iki müddetin hangisini ödersem aleyhime husumet yoktur. Allah da 'nikâh, ecîr, icâre hususlarında' söylediğimiz şart üzerine vekildir, (*şahittir*) dedi.*[502]

Bu iki âyetin İmam Buhârî tarafından vazedilen davaya –ki: Ecîrin göreceği iş takrir edilmeyerek vuku bulan icârenin sıhhatidir– vech-i delâleti, bu kıssanın siyâkında ifa edilecek işin beyan edilmemiş olması, yalnız Cenâb-ı Mûsâ'nın nefsini bu iki kızcağızın babasına icar ettiği ve görüşülen iki ecelden birisinin kabul ve ifası Hazret-i Mûsâ'nın ihtiyarına bırakıldığı zikredilmiş bulunmasıdır.

Şu kadar ki amel zikredilmeyen bir akidde ifa edilecek hizmetin nefs-i akid ile mâlûm olması şart olduğu yine bu kıssanın hey'et-i umûmiyyesinden müstefâd olmuştur. Yoksa görülecek hizmet mukavelede zikredilmediği gibi nefs-i akidden de mâlûm olmayarak mechûl-i mutlak üzerine isticar edilmiş olursa, bu yolda icâre câiz değildir. Çünkü amelde cehalet ileride münâzaaya bâdî olur. Hatta bir kısım ulemâ, "Âyet-i kerîmede icârede sa'y ü amelin cehaletine delâlet eden bir cihet yoktur. Çünkü Mûsâ'nın göreceği iş kendi aralarında mâlûm idi ki, ehl-i bâdiye arasında müteâref olduğu üzere su, odun getirmek, koyun gütmek, ziraat gibi muayyen işlerden ibarettir. Müddet de sarahaten zikredilmiş bulunduğundan şerâitini câmi' bir akid idi" demişlerdir ki bu ictihad, İmam Buhârî'nin noktainazarına ve ispat etmek istediği müddeâsına muvâfık değildir. İmam Buhârî'nin burada ispat etmek istediği şey, amelin mukavelede zikredilmemiş olmasıdır. Yoksa örfen mâlûm olması Buhârî'nin de mültezemidir. Buhârî yalnız mantûkan tansîs şart değildir demek istiyor.

Buhârî'nin bu maksadını İbn Mâce'nin rivayetkerdesi olan Utbe b. Nüdder[503] radıyallahu anh hadisi de teyit eder. Müşârün ileyh, "Biz bir kere Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin huzurunda idik. Resûl-i Ekrem, '*Mûsâ aleyhi's-selâm iffetini muhafaza ve karnını doyurmak üzere nefsini, sekiz veya on sene icar etmiştir*' buyurdu" demiştir.[504] Bu hadiste de Hazret-i Mûsâ'nın göreceği iş beyan edilmemiştir.

Zemahşerî şöyle bir sual soruyor: Şuayb aleyhi's-selâmın iki kızından birini tayin etmeksizin nikâh etmesi nasıl sahih olur?

Sonra şöyle cevap veriyor: Bu bir akd-i nikâh değildir. Belki müvâadeden ve azmedilen bir emr-i müvâzaadan ibaret idi. Eğer kavlen akd-i nikâh olsaydı Şuayb aleyhi's-selâm, "Sana nikâh ettim" derdi de "Sana nikâh etmek istiyorum" demezdi.

Zemahşerî şöyle bir sual daha soruyor: Hazret-i Mûsâ'nın koyun çobanlığı yapmak üzere nefsini icar ile mehir tayin etmesi nasıl câiz olur? Herhalde mehir olarak bir mal vermesi icap ederdi. Nasıl ki İmam Ebû Hanîfe bir sene bilâücret hizmet etmek üzere bir kadını nikâh etmek isteyen birini menetmiştir. Fakat Hâtib'in kölesi hizmet etmek yahut Hâtib'in evinde bir sene oturmak üzere nikâh edilmesini menetmemiştir. Çünkü birincisinde mehir nefs-i selimdir ki mal değildir, ikinci ve üçüncüde ise maldır.

Sonra şöyle cevap veriyor: Bu mesele Ebû Hanîfe'nin mezhebine göre böyledir. Fakat İmam Şâfiî amel ve hizmet ile icâre üzerine tezvici tecviz etmiştir. Yalnız mezheb-i Şâfiî'de de müste'cerün leh veya mahdûmün fîhin mâlûm olması şarttır. Câiz ki o şerîat-ı sâlifede de hüküm böyle olsun.

---

496 عن ابن عمر رضي الله عنهما عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: مثلكم ومثل أهل الكتابين كمثل رجل استأجر أجراء فقال: من يعمل لي من غدوة إلى نصف النهار على قيراط؟ فعملت اليهود. ثم من يعمل لي نصف النهار إلى صلاة العصر على قيراط؟ فعملت النصارى. ثم قال: من يعمل لي من العصر إلى أن تغيب الشمس على قيراطين؟ فأنتم هم. فغضبت اليهود والنصارى. فقالوا : ما لنا أكثر عملا وأقل عطاء؟ قال: هل نقصتكم من حقكم شيئا؟ قالوا لا. قال: فذلك فضلي أوتيه من أشاء . [رواه البخاري]

{B2268 Buhârî, İcâre, 8.}

497 [وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ [سورة الأنعام: 95

[وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَاذَا تَكْسِبُ غَدًا [سورة لقمان: 43

[لَا يَعْلَمُ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ الْغَيْبَ إِلَّا اللّٰهُ [سورة النمل : 56

498 er-Ra'd, 13/39.

499 {el-Kehf, 18/77.}

500 قال ابن عباس رضي الله عنهما: حدثني أبي بن كعب قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم "فَانْطَلَقَا ... فَوَجَدَا فِيهَا جِدَارًا يُرِيدُ أَنْ يَنْقَضَّ" قال ابن جبير من رواة هذا الحديث " بيده هكذا ورفع يديه فاستقام." قال يعلى بن مسلم من الرواة (حسبت أن سعيدا قال: فمسحه بيده فاستقام "لو شئت

[لاتخذت عليه أجرا" قال سعيد أجرا نأكله) [رواه البخاري

{B4726 Buhârî, Tefsîr, (Kehf) 3.}

501 Yukarıda işaret ettiğimiz veçhile Mûsâ ve Hızır aleyhime's-selâm kıssasına ait rivayetin buradaki, bir parçasıdır. Pek ziyade medâr-ı itibar olan bu kıssayı Buhârî "İcâre"den başka *Sahîh*'inin "İlim", "Tevhîd", "Ehâdîs-i Enbiyâ", "Nüzûr", "Tefsîr", "Şürût" bahislerinde de muhtasar ve mufassal metinlerle rivayet etmiştir. Hatta ilim bahsinde üç defa rivayet etmiştir. Müellif Zebîdî merhum bunlardan üçüncüsü en mufassalı olduğu için *Tecrîd*'e almış ve selefim Ahmed Naim rahmetullahi aleyh tarafından 120 numara ile tercüme edilmiştir. Orada mütalaa buyurulsun.

502 İbn Abbas radıyallahu anhümâdan merfûan rivayet olunduğuna göre, Cebrâil aleyhi's-selâma, "Mûsâ aleyhi's-selâm bu iki ecelden hangisini yerine getirdi?" diye sorulmuş, o da, "etemmini ve ekmelini" diye cevap vermiş. {Humeydî, *Müsned*, I, 462, hadis no: 545.}

503 Utbe b. Nüdder: Sülemî'dir, sahâbîdir. *Hulâsa*'da kendisinden iki hadis rivayet edildiği bildiriliyor ki biri bu olacaktır. Şam'da ihtiyâr-i ikāmet etmiştir. Hâlid b. Ma'dân ile Ali b. Rebâh kendisinden rivayet etmişlerdir. Bazı tezkire sahipleri Utbe'yi, Utbe b. Abd es-Sülemî diye bildirmişlerdir. Fakat Zehebî bunu doğru bulmuyor.

504 عن عتبة بن الندر رضي الله عنه قال: كنا عند رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال: إن موسى عليه السلام آجر نفسه ثمان سنين أو عشرا على عفة فرجه وطعام بطنه.

{Kaynakta Hazret-i Peygamber'in sözünden önce فقرأ طسم حتى إذا بلغ قصة موسى ifadesi yer almaktadır. İM2444 İbn Mâce, Rühûn, 5.}

1030

•.•.•

عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عُمَرَ ﵄ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ ﷺ يَقُولُ انْطَلَقَ ثَلَاثَةُ رَهْطٍ مِمَّنْ كَانَ قَبْلَكُمْ حَتَّى أَوَوُا الْمَبِيتَ إِلَى غَارٍ فَدَخَلُوهُ فَانْحَدَرَتْ صَخْرَةٌ مِنَ الْجَبَلِ فَسَدَّتْ عَلَيْهِمُ الْغَارَ فَقَالُوا إِنَّهُ لَا يُنْجِيكُمْ مِنْ هٰذِهِ الصَّخْرَةِ إِلَّا أَنْ تَدْعُوا اللهَ بِصَالِحِ أَعْمَالِكُمْ فَقَالَ رَجُلٌ مِنْهُمُ اللَّهُمَّ كَانَ لِي أَبَوَانِ شَيْخَانِ كَبِيرَانِ وَكُنْتُ لَا أَغْبِقُ قَبْلَهُمَا أَهْلًا وَلَا مَالًا فَنَأَى بِي فِي طَلَبِ شَيْءٍ يَوْمًا فَلَمْ أُرِحْ عَلَيْهِمَا حَتَّى نَامَا فَحَلَبْتُ لَهُمَا غَبُوقَهُمَا فَوَجَدْتُهُمَا نَائِمَيْنِ فَكَرِهْتُ أَنْ أَغْبِقَ قَبْلَهُمَا أَهْلًا أَوْ مَالًا فَلَبِثْتُ وَالْقَدَحُ عَلَى يَدَيَّ أَنْتَظِرُ اسْتِيقَاظَهُمَا حَتَّى بَرَقَ الْفَجْرُ فَاسْتَيْقَظَا فَشَرِبَا غَبُوقَهُمَا اللَّهُمَّ إِنْ كُنْتُ فَعَلْتُ ذٰلِكَ ابْتِغَاءَ وَجْهِكَ فَفَرِّجْ عَنَّا مَا نَحْنُ فِيهِ مِنْ هٰذِهِ الصَّخْرَةِ فَانْفَرَجَتْ شَيْئًا لَا يَسْتَطِيعُونَ الْخُرُوجَ.

قَالَ النَّبِيُّ ﷺ وَقَالَ الْآخَرُ اللَّهُمَّ كَانَتْ لِي بِنْتُ عَمٍّ كَانَتْ أَحَبَّ النَّاسِ إِلَيَّ فَأَرَدْتُهَا عَنْ نَفْسِهَا فَامْتَنَعَتْ مِنِّي حَتَّى أَلَمَّتْ بِهَا سَنَةٌ مِنَ السِّنِينَ فَجَاءَتْنِي فَأَعْطَيْتُهَا عِشْرِينَ وَمِائَةَ دِينَارٍ عَلَى أَنْ تُخَلِّيَ بَيْنِي وَبَيْنَ نَفْسِهَا فَفَعَلَتْ حَتَّى إِذَا قَدَرْتُ عَلَيْهَا قَالَتْ لَا أُحِلُّ لَكَ أَنْ تَفُضَّ الْخَاتَمَ إِلَّا بِحَقِّهِ فَتَحَرَّجْتُ مِنَ الْوُقُوعِ عَلَيْهَا فَانْصَرَفْتُ عَنْهَا وَهِيَ أَحَبُّ النَّاسِ إِلَيَّ وَتَرَكْتُ الذَّهَبَ الَّذِي أَعْطَيْتُهَا اللَّهُمَّ إِنْ كُنْتُ فَعَلْتُ ذٰلِكَ ابْتِغَاءَ وَجْهِكَ فَافْرُجْ عَنَّا مَا نَحْنُ فِيهِ فَانْفَرَجَتِ الصَّخْرَةُ غَيْرَ أَنَّهُمْ لَا يَسْتَطِيعُونَ الْخُرُوجَ مِنْهَا قَالَ النَّبِيُّ ﷺ وَقَالَ الثَّالِثُ اللَّهُمَّ إِنِّي اسْتَأْجَرْتُ أُجَرَاءَ فَأَعْطَيْتُهُمْ أَجْرَهُمْ غَيْرَ رَجُلٍ وَاحِدٍ تَرَكَ الَّذِي لَهُ وَذَهَبَ فَثَمَّرْتُ أَجْرَهُ حَتَّى كَثُرَتْ مِنْهُ الْأَمْوَالُ فَجَاءَنِي بَعْدَ حِينٍ فَقَالَ يَا عَبْدَ اللهِ أَدِّ إِلَيَّ أَجْرِي فَقُلْتُ لَهُ كُلُّ مَا تَرَى مِنْ أَجْرِكَ مِنَ الْإِبِلِ وَالْبَقَرِ وَالْغَنَمِ وَالرَّقِيقِ فَقَالَ يَا عَبْدَ اللهِ لَا تَسْتَهْزِئْ بِي فَقُلْتُ إِنِّي لَا أَسْتَهْزِئُ بِكَ فَأَخَذَهُ كُلَّهُ فَاسْتَاقَهُ فَلَمْ يَتْرُكْ مِنْهُ شَيْئًا اللَّهُمَّ فَإِنْ كُنْتُ فَعَلْتُ ذٰلِكَ ابْتِغَاءَ وَجْهِكَ فَافْرُجْ عَنَّا مَا نَحْنُ فِيهِ فَانْفَرَجَتِ الصَّخْرَةُ فَخَرَجُوا يَمْشُونَ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radıyallahu anhümâdan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden şöyle hikâye buyurduğunu işittim dediği rivayet edilmiştir:[505] . (Ashabım!) Sizden evvel gelip geçen milletlerden üç kişilik bir cemaat sefere gitmişler ve yağmura tutulup dağda bir mağaraya iltica etmişlerdi. Mağaraya girdikleri zaman dağdan bir kaya parçası aşağı düşüp bunların üzerine mağarayı kapadı. Bunlar görüştüler (içlerinden biri), “Sizi bu kayadan bir şey kurtaramaz, ancak a‘mâl-i sâlihanızı yâdederek Allah’a dua ve iltica halâs eder” dedi. Bunlardan biri, “Yâ rab! Benim yaşlı, ihtiyar babamla annem vardı. (Her gün) ben, (koyunlarımı sağıp) bunların akşam sütünü içirmezden evvel aileme ve hizmetçime süt içirmezdim. Günlerden bir gün bir iş talep etmekte (ki mesai), beni uzaklaştırmıştı da ebeveynim uyuyuncaya kadar dönüp gelememiştim. Bu ihtiyarların akşam sütünü sağıp geldiğimde ikisini de uyuyor buldum. Bunlara sütlerini içirmeden evvel aileme ve hizmetçime süt vermeyi kerih gördüm. İki elimde süt bardağı olduğu halde bunların uyanmalarına intizar ederek şafak parlayıncaya kadar meksettim. O zaman uyandılar ve sütlerini içtiler. Allahım! (Sen pek iyi bilirsin ki) benim, ebeveynime karşı bu ihtimamım, senin rızâ-yi ilâhîni talep etmek içindir. Bu, böyle ise içinde bunaldığımız şu kaya beliyyesinden bize küşâyiş ihsan buyur!” diye dua etti. Kaya biraz açıldı. Fakat çıkmaya muktedir olamadılar.

Nebî sallallahu aleyhi ve sellem buyurmuştur ki: Bu defa da bir başkası, "Yâ rab! Benim amcamın bir kızı vardı. O bana insanların en sevimlisi idi. Ben ondan nâil-i emel olmak istedim. Fakat o benden sakındı. Tâ ki yıllardan bir 'kaht' yılı erişti. Amcamın kızı bana geldi (arz-ı ihtiyâç etti). Ben de onunla bir haramgâhta bulunmak şartıyla 120 dinar verdim. O vaadini tuttu. Fakat ben onun şâhika-i ismeti üzerine çıkmak isterken o, bana, 'Hayır, ey Allah'ın kulu, Allah'tan kork! Kudret-i fâtıranın bu bekâret mührünü senin hiçbir sebeple açmanı helâl etmem, yalnız hakk-ı nikâh ile helâl ederim' dedi. Artık ben de günahtan içtinap ederek insanların bana en sevimlisi olan kızcağızın yanından ayrıldım ve ona verdiğim altınları da bıraktım. Allahım! Ben bu günahtan, yalnız senin rıza ve muhabbetini kazanmak için içtinap ettimse, içinde kapandığımız şu kayadan bizi kurtar!" diye dua etti. Kaya (biraz daha) açıldı. Şu kadar ki bunlar için yine çıkmak müyesser olmadı.

Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (devam buyurup) üçüncü yolcu da, "Allahım! (Sen her şeyi pek yakından bilirsin ki) ben bir kere birtakım işçiler isticar ettim. İçlerinden bir işçi müstesna olmak üzere bunların ücretlerini verdim. Fakat öbür işçi ücretini bırakıp gitti. Bunun ücretini (ticaretle) nemâlandırdım. Hatta bunun bu ücretinden hayli servet vücuda geldi. Bir zaman sonra bu ecîr bana geldi ve: 'Ey Allah'ın kulu! Ücretimi bana ver!' dedi. Ben de ona, 'Şu gördüğün deve, sığır, koyun (ve bunlara hizmet eden) köle hep senin ücretinden vücut bulmuş bir servettir' dedim. Bu ecîr, 'Ey Allah'ın kulu! Benimle istihza etme!' dedi. Ben de ona, 'Hayır, seninle istihza etmiyorum (bu bir hakikattir, malını al, götür!' dedim). O da bunların hepsini sürüp götürdü. Bunlardan hiçbir şey bırakmadı. Rabbim! Bu hayır ve sadakatimi senin rıza ve muhabbetin için ihtiyar ettimse şu kaya parçasıyla bunaldığımız şu darlıktan bizi halâs eyle!" diye dua etti. Kaya tamamen açıldı. Bunlar da mağaradan çıkıp gittiler. {B2272 Buhârî, İcâre, 11.}

İZAHI

İmam Buhârî bu hadisi "Büyû'"da ve burada rivayet ettiği gibi "Ehâdîs-i Enbiyâ" bahsinde de tahrîc etmiştir. Burada bu hadisin sevkinden gaye sahibinin izn-i lâhik malında fuzûlî tasarrufla başkasının iktisap ettiği nemâ ve ticaretin şer'î vaziyetini tayinden ibarettir. Bu nemâ re'sü'l-mâl sahibine mi, yoksa müstecir olan tâcire mi aittir? Ulemânın bu hususta ihtilâfı vardır: Atâ b. Ebû Rebâh, İmam Mâlik, Rebîa, Leys b. Sa'd, Evzâî ve Ebû Yûsuf re'sü'l-mâl ecîre, kâr da bu malı tenmiye eden kimseye ait olduğuna hükmetmişlerdir. Yine İmam Mâlik, Sevrî ve Evzâî bu kârı kazanan kimsenin bunda tasarruf etmeyip tasadduk etmesi müstehap olur demişlerdir.

İmam Ebû Hanîfe ve ashabından İmam Muhammed ile İmam Züfer tâcir olan müstecir re'sü'l-mâli ecîre verir, kârın da hepsini tasadduk eder. Bu kazançtan hiçbir şey kendisine helâl olmaz demişlerdir.

Abdullah b. Ömer, Ebû Kılâbe, Ahmed b. Hanbel ve İshak b. Râhûye re'sü'l-mâlde, kâr da ecîre aittir ve bu, müstecirin fuzûlî tasarrufunun zamanıdır diye hükmetmişlerdir.

Vedîa ile icrâ edilen ticaret ve hâsıl olan kâr hakkında da aynı suretle ihtilâf edilmiştir. Bu muhtelif ârâ ve ictihadlar vedîa bir re'sü'l-mâlın kazancında da bu suretle görülmüştür.

---

505 Bu Abdullah b. Ömer radıyallahu anhümâ hadisini bu eserimizin 1016 numara ile tercüme ettiğimiz Câbir hadisinin izahında bey'-i fuzûlî münasebetiyle *Buhârî*'nin oradaki metnini nakil ve tercüme etmiştik. Oradaki metin ile bunun arasında takdim, tehir, ziyade, noksan, tebdîl-i elfâz itibariyle hayli fark bulunmakla beraber kıssanın ruhunda ve şeklinde hiçbir fark ve tefâvüt yoktur. Her iki metin tatbik edilirse, pek iyi anlaşılır. Burada kavis içindeki ziyadeler o metinden istifade edilip konulmuştur.

1031

•.•.•

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ ﵁ قَالَ انْطَلَقَ نَفَرٌ مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللّٰهِ ﷺ فِي سَفْرَةٍ سَافَرُوهَا حَتَّى نَزَلُوا عَلَى حَيٍّ مِنْ أَحْيَاءِ الْعَرَبِ فَاسْتَضَافُوهُمْ فَأَبَوْا أَنْ يُضَيِّفُوهُمْ فَلُدِغَ سَيِّدُ ذٰلِكَ الْحَيِّ فَسَعَوْا لَهُ بِكُلِّ شَيْءٍ لَا يَنْفَعُهُ شَيْءٌ فَقَالَ بَعْضُهُمْ لَوْ أَتَيْتُمْ هٰؤُلَاءِ الرَّهْطَ الَّذِينَ نَزَلُوا لَعَلَّهُ أَنْ يَكُونَ عِنْدَ بَعْضِهِمْ شَيْءٌ فَأَتَوْهُمْ فَقَالُوا يَا أَيُّهَا الرَّهْطُ إِنَّ سَيِّدَنَا لُدِغَ وَسَعَيْنَا لَهُ بِكُلِّ شَيْءٍ لَا يَنْفَعُهُ فَهَلْ عِنْدَ أَحَدٍ مِنْكُمْ مِنْ شَيْءٍ فَقَالَ بَعْضُهُمْ نَعَمْ وَاللّٰهِ إِنِّي لَأَرْقِي وَلٰكِنْ وَاللّٰهِ لَقَدِ اسْتَضَفْنَاكُمْ فَلَمْ تُضَيِّفُونَا فَمَا أَنَا بِرَاقٍ لَكُمْ حَتَّى تَجْعَلُوا لَنَا جُعْلًا فَصَالَحُوهُمْ عَلَى قَطِيعٍ مِنَ الْغَنَمِ فَانْطَلَقَ يَتْفِلُ عَلَيْهِ وَيَقْرَأُ الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ فَكَأَنَّمَا نُشِطَ مِنْ عِقَالٍ فَانْطَلَقَ يَمْشِي وَمَا بِهِ قَلَبَةٌ قَالَ فَأَوْفَوْهُمْ جُعْلَهُمُ الَّذِي صَالَحُوهُمْ عَلَيْهِ فَقَالَ بَعْضُهُمُ اقْسِمُوا فَقَالَ الَّذِي رَقَى لَا تَفْعَلُوا حَتَّى نَأْتِيَ النَّبِيَّ ﷺ فَنَذْكُرَ لَهُ الَّذِي كَانَ فَنَنْظُرَ مَا يَأْمُرُنَا فَقَدِمُوا عَلَى رَسُولِ اللّٰهِ ﷺ فَذَكَرُوا لَهُ فَقَالَ وَمَا يُدْرِيكَ أَنَّهَا رُقْيَةٌ ثُمَّ قَالَ قَدْ أَصَبْتُمُ اقْسِمُوا وَاضْرِبُوا لِي مَعَكُمْ سَهْمًا فَضَحِكَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ.

TERCÜMESİ

Ebû Saîd el-Hudrî radıyallahu anhtan şöyle haber verdiği rivayet edilmiştir: (Bir kere) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin ashabından (otuz kişilik) bir seriyye memur oldukları bir sefere gitmişti. Bunlar Arap kabilelerinden bir kabile üzerine indiler ve misafir edilmelerini istediler. Fakat bunlar misafir etmekten imtina ettiler. Bu sırada reislerini bir akrep sokmuştu. Bütün kabile halkı harekete gelip her çareye başvurdu. Fakat hiçbir şey şifâbahş olmadı. Bunlardan bazıları: "Şuraya inen şu kafile halkına gitseniz, belki bunların arasında bir çare bilen kimse vardır" demişti.

Bunun üzerine kabile halkı gelip, “Ey cemaat! Reisimizi bir akrep soktu. Tedavi için koştuk, her çareye müracaat ettik, müessir olmadı. İçinizde buna çare bilen bir kimse var mıdır?” diye sordular. Kafileden birisi (ki, Ebû Saîd el-Hudrî’dir): “Evet ben varım. Vallahi ben dua ederim. Fakat sizden bizi konuklamanızı diledik de yemin ederim ki misafir edinmediniz. Artık şimdi ben de size bir ücret tayin etmedikçe dua etmem” dedi. Bir sürü koyuna sulh oldular. Ebû Saîd kabile reisinin yanına gitti. اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ sûresini sonuna kadar okudu. Derhal reis bukağısından çözülmüş hayvana döndü. İleri geri yürümeye başladı. Artık üzerinde hiçbir hastalık kalmamıştı.

Ebû Saîd el-Hudrî (devamla) demiştir ki: Kabile halkı mukavele edilen ücreti ifa ettiler. Ashâb-ı seriyyeden bazıları: “Bu koyunları taksim ediniz!” dediler. Fakat dua eden (Ebû Saîd): “Hayır, Nebî sallallahu aleyhi ve selleme varıp bu olup bitenleri kendisine arzedinceye kadar bu koyunları taksim etmeyiniz! Görelim bize Resûlullah ne emreder?” dedi.

Hey’et-i seferiyye Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme geldiler. Bu sergüzeşti hikâye ettiler. Resûl-i Ekrem (Ebû Saîd’e hitaben), “Fâtiha’nın bu kadar müessir bir dua olduğunu sana kim öğretti?” di(ye taltif et)ti. Sonra seriyye halkına teveccüh edip (bunları da taltif için) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “İyi hareket etmişsiniz. Şimdi taksim ediniz. Sizinle beraber bana da bir hisse ayırınız!” dedi ve tebessüm buyurdu. {B2276 Buhârî, İcâre, 16.}

İZAHI

Bu hadisi, Buhârî “Tıb” bahsinde de tahrîc etmiştir. Müslim’in, Ebû Dâvûd’un, Tirmizî’nin, Nesâî’nin de yine “Tıb” bahsinde rivayetleri vardır. İbn Mâce de “Ticâret”te rivayet etmiştir. Tirmizî’nin, İbn Mâce’nin *Sünen*’lerinde bu seriyye halkının otuz kişiden ibaret olduğu zikredildiğinden tercümede bunu tasrih ettik. Bu seriyyeye Ebû Saîd el-Hudrî radıyallahu anhın riyaset ettiği ve onun tarafından dua edildiği de musarrah bulunduğundan buna da işaret ettik.

Ebû Dâvûd'un, Tirmizî'nin, Nesâî'nin rivayetlerinde bu hastanın, asabî rahatsızlıkla musâb ve demir tomruğa vurulmuş bir mecnun olduğu mezkûrdur. Bu rivayet, Buhârî'nin hadisteki فكأنما نشط من عقال فانطلق يمشي وما به قلبة "Bu mecnun bukağısından çözülmüş hayvana döndü. İleri, geri yürümeye başladı. Artık onun hiçbir hastalığı kalmamıştı" rivayetine daha muvâfıktır.

Buhârî bu hadisi Fâtiha-i şerîfe ile dua mukabilinde bir ücretin verilip alınmasının hükmüne dair bir babında sevketmiştir ki bu hadisin ifade ettiği hüküm cevazdır. Eimme-i mezâhib ise bu babda ihtilâf etmişlerdir ki biz bu ihtilâfı aşağıda "Tıb" bahsinde izah edeceğiz.

TA'LÎM-İ KUR'ÂN VE KIRÂAT-İ KUR'ÂN ÜCRETİ HAKKINDA ULEMÂNIN ÂRÂ VE MEZÂHİBİ DE ŞÖYLEDİR: Zührî, ücretle ta'lîm-i Kur'ân edilmesini kerih görmüştür ki İmam Ebû Hanîfe ile ashabının mezhebi de böyledir. Sâdât-i Hanefiyye ta'lîm-i Kur'ân mukabilinde ücret alınması câiz değildir demişlerdir. Hanefîler'den *Kâfî* sahibi, "Kişinin, çocuğuna Kur'ân-ı Kerîm, fıkıh, ferâiz tâlim etmek üzere ilim sahibi bir zatı isticarı câiz değildir, yine böyle ramazanda imam ve müezzin isticarı da câiz değildir" demiştir. *Hulâsatü'l-fetâvâ*'da *Asıl*'dan naklen, "Kur'an, fıkıh tâlimi ile ibâdât ve tâât üzerine isticar câiz değildir" deniliyor ki bunlar mukabilinde ücret vâcip değildir demektir. Binaenaleyh Kur'an ve ulûm-ı dîniyye tâlimi için pazarlıksız ve tâlimden sonra hediye suretiyle verilmesi Kur'an'a hürmeten iltizam edilmiştir.

Medîne-i Münevvere fukahasına göre, bu ta'lîm-i Kur'ân ve kırâat-i Kur'ân mukabilinde ücret almak câizdir. İmam Şâfiî de cevaz cihetini ihtiyar etmiştir. Fakih Ebû Nasr ile Ebü'l-Leys'in muhtarı da budur.

Hurmet-i istîcâra kāil olan eimmenin mebnâ-yi ictihadları şu asl-ı fikhîdir: Her taat ki edası, müslümana hastır, o taat üzerine isticar câiz değildir. Çünkü tâlim, tezkir, te'zîn, imâmet birer taat ve kurbettir ki bunların âmilinden sudûru, âmilinin edası matlûb-ı şâri'dir. Bunların edası mukabilinde Allah'ın hazîne-i kerem ve âtıfetinden başka bir yerden ücret alınması câiz değildir.

HURMET-İ İSTÎCÂRA KÂİL OLAN HANEFÎLER'İN İSTİDLÂL ETTİKLERİ NAKLÎ DELİLLER DE ŞUNLARDIR:

1. Başta Ahmed b. Hanbel olmak üzere İshak'ın, İbn Ebû Şeybe'nin, Abdürrezzâk'ın, Ebû Ya'lâ el-Mevsılî'nin, Taberânî'nin ve Bezzâr'ın âsâr-ı hadîsiyyelerinde Abdurrahman b. Avf, Ebû Hüreyre, Abdurrahman b. Şibl[506] radıyallahu anhümden rivayet ettikleri, اقرؤوا القران ولا تأكلوا به "*Kur'an okuyunuz, fakat Hazret-i Kur'an'ı me'kel ve vesîle-i intifâ edinmeyiniz!*"[507] kavl-i şerifidir.

2. Ebû Dâvûd'un Ubâde b. Sâmit radıyallahu anhtan rivayetine göre, müşârün ileyh hazretleri demiştir ki: Ehl-i Suffe'den[508] birçok kimseye Kur'an tâlim ettim. Bu tilmizlerimden birisi bana kavis yani ok attıkları bir yay hediye etti. -Kendi kendime-: Bu bir mal değildir. Hususuyla bununla ben gazâlarda fîsebîlillâh ok atacağım dedim. Bununla beraber Nebî sallallahu aleyhi ve selleme bu vâkıayı arzettim. Resûl-i Ekrem cevaben, "*Allah Teâlâ'nın kıyamet gününde boynuna ateşten bir halka takmasını arzu edersen kabul et!*" buyurdu.[509]

3. İbn Mâce'nin Übey b. Kâ'b radıyallahu anhtan rivayetine göre, müşârün ileyh hazretleri muhâcirîn-i ashaptan birisine Kur'an tâlim etmiştim. Bu zat bana bir yay hediye etti. Ben de bunu alayım mı? diye Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden sordum. Resûl-i Ekrem cevaben, "*Bu kavsi alırsan ateşten bir kavis almış olursun!*" buyurdu. Ben de sahibine reddettim demiştir.[510]

4. Dârimî[511] Osman b. Saîd'in de Ebü'd-Derdâ radıyallahu anhtan rivayetine göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "*Her kim ta'lîm-i Kur'ân etmesi üzerine bir kavis alırsa Allah ona ateşten bir kavis kılâde yapıp boynuna takar*" buyurmuştur.[512]

5. Beyhakî'nin Büreyde radıyallahu anhtan rivayetine göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "*Her kim Kur'an okuyup, Hazret-i Kur'an'ı nâsın malını yemeye vesile edinirse, kıyamet gününde yüzü, etten ârî bir kemikten ibaret olarak Arasat meydanına gelir*" buyurmuştur.[513]

Ebû Dâvûd bu kavis hadisini diğer bir tarik ile yine Ubâde b. Sâmit radıyallahu anhtan rivayet etmiş ve bu rivayetinde ziyade mâlûmat olarak, **1.** Peyderpey gelen muhacirlerin ta'lîm-i Kur'ân için kurrâ-i ashâba tevzî edildiği, **2.** Bu kavsin kıymetli bir ağaçtan mâmul ve kıymet-i sınâiyeyi haiz olduğu bildirilmiştir.[514]

Bu hadislerin ekserisinde Suffe şâkirdlerinin muallimlerine hep kavis, ok yayı hediye ettikleri zikredilmiştir. Bunların hediye edecek başka şeyleri yok mu idi? Bunların hepsi de ok, yay sahibi mi idi? Evet başka şeyleri yoktu. Bunların derece-i fakr ü ihtiyaçlarını ehl-i Suffe için yazdığımız hâşiyede bildirdik. Sonra bunların hepsi mücahid idi, hepsinin de mâlik olduğu dünya malı okla yaydan ibaretti. Ekserisi bâdiye halkından idi. En güzel yay bunlarda bulunurdu. Birbirini görerek hocalarına yay hediye etmek istedikleri anlaşılıyor.

6. Tirmizî'nin İmrân b. Husayn radıyallahu anhtan merfûan rivayetine göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "*Ashabım! Kur'an okuyunuz ve Kur'an'ın feyzi ile hâcetlerinizi Allah Teâlâ'nın hazîne-i kerem ü inâyetinden dileyiniz! Sizden sonra bir sınıf Kur'an kārileri gelecektir ki bunlar,* (Allah'tan değil) *nâstan cerr-i menfaat için Kur'an okuyacaklardır*" buyurmuştur.[515]

Gerçi bu rivayetlerden bazıları ehl-i intikādın tenkidine uğramışsa da hey'et-i mecmûası yekdiğerini teyit ettiğinden, hususiyle içlerinde hadîs-i kavs gibi sıhhatinde iştibah edilmeyen rivayetler de bulunduğundan umumi sâdât-i Hanefiyye için kuvvetli bir delil teşkil etmiştir.

İzahıyla meşgul bulunduğumuz Ebû Saîd el-Hudrî hadisi ile bunların teâruzuna gelince, buna İbnü'l-Cevzî üç veçhile cevap veriyor: **1.** Ebû Saîd el-Hudrî'nin reislerine dua ettiği Arap kabilesi kâfir idi, onların mallarını almak câiz idi. **2.** Hakk-ı dayf ve misafirperverlik vâcip iken bunlar bir İslâm seriyyesini kabul etmemişlerdi. **3.** Dua, kurbet-i mahza yani halis bir ibadet değildir. Binaenaleyh ücret ahzi câizdir.

Kurtubî de dua ve istişfâ mukabili alınan ücrete, Kitâbullah'ı tâlim ücretini kıyas etmeyi doğru bulmuyor. Tahâvî de dua ve istişfâ için ücret almak câizdir, o duada Kur'an dahil bulunsa bile demiş ve şöyle izah etmiştir: Çünkü insanların birbirlerine dua etmeleri bir borç değildir. Fakat Kur'an bilenlerin bilmeyenlere tâlimleri dinî bir vazifedir, bir borçtur, vâciptir. Çünkü Kur'an tâlim etmekte Allah Teâlâ tarafından tebliğ mânası vardır.

Mukaveleye ve şarta müstenit olmayarak verilen ücreti almak câizdir. Buhârî'nin bu hususa dair *Sahîh*'inde Şa'bî'den şöyle bir ta'liki vardır: Şa'bî ta'lîm-i Kur'ân için ücret şart kılması câiz değildir. Meğer ki şartsız ve mukavelesiz bir şey verilmiş ola! Bu verilen şeyi muallim kabul etsin, alsın! demiştir.[516] Buhârî'nin bu ta'likini İbn Ebû Şeybe mevsûlen rivayet etmiştir.

Buhârî'nin Şa'bî'den bu rivayeti şart ile, pazarlık suretiyle tâlim ve kırâat-i Kur'ân mukabili ücret almak câiz olmayıp şartsız, mukavelesiz verilen bir şeyi almak câiz olduğuna vâzıhan delâlet eder. Çünkü şartsız, pazarlıksız verilen şey ya hibedir yahut sadakadır, herhalde ücret değildir. Şa'bî'nin bu kavli, eimme-i Hanefiyye'nin mezhebidir.

Yine Buhârî'nin bu babdaki muallak bir rivayetini de Begavî mevsûlen şöyle rivayet ediyor. Bu rivayete göre Şu'be demiştir ki: Bir kere Muâviye b. Kurre'ye, "Tâlim ücreti câiz midir?" diye sordum. O da, "Muallime ücret verilmesini muvâfık bulurum" dedi. Sonra bu suali Hakem b. Uteybe'ye de sordum. O da, "Muallim ücretini kerih gören bir kimse bulunduğunu işitmedim" diye cevap verdi demiştir.

Fakat şârih Aynî'nin dediği veçhile Hakem b. Uteybe, Ubâde b. Sâmit hazretlerinin yukarıda geçen kavis hadisini işitmemiş olacaktır.

Buhârî'nin yine bir ta'likine göre, Hasan-ı Basrî hazretleri 10 dirhem muallim ücreti vermiştir. İbn Ebû Şeybe'nin mevsûlen rivayetine göre, Hasan-ı Basrî kitâbet-i Kur'ân için ücret alınmasını da tecviz etmiştir. Bunu nakleden Bedreddin el-Aynî de, "Kitâbet-i Kur'ân, ta'lîm-i Kur'ân'dan bambaşka bir mahiyettedir" diyerek kitâbet mukabili alınan ücretin daha hafif olduğunu kabul ediyor.

HULÂSA. Bütün bu rivayetler mukavele ile, şart ile, pazarlık suretiyle Kur'an ta'lîm-i, Kur'ân kıraati, Kur'an kitâbeti için ücret almanın kerahetini, fakat bir şarta muallak olmayarak hibe ve sadaka kabilinden verilen şeyi almanın cevazını ifade etmektedir.

İmam Şâfiî cevaza kāil olan eimmedendir. Bu hususta Şâfiî hazretlerinin mevzubahsimiz olan hadisten başka istinat ettiği en kuvvetli bir delili de Buhârî'nin *Sahîh*'inde ve bu babında ta'lîkan, "Kitâbü't-Tıb"da da mevsûlen İbn Abbas radıyallahu anhümâdan rivayet ettiği أحق ما أخذتم عليه أجرا كتاب الله "*Mukabilinde ücret aldığınız vezâifin en haklı olanı, Kitâbullah mukabilindeki ücrettir*" kavl-i şerifidir.[517] Eimme-i Hanefiyye ise bunu, Kitâbullah ile dua mukabili alınan ücret, diye te'vil etmişlerdir.

Hanefîler'in müteahhir fukahası bu babda cevaz ve adem-i cevâz olmak üzere iki mütehâlef tarîk-i ictihad takip etmişlerdir. Sâhib-i *Hidâye* ve İbnü'l-Hümâm gibi nassın mûcebini ve sâhib-i mezhebin tarîk-i ictihadını takip edenler, fertlerin icarıyla ta'lîm-i Kur'ân gibi vezâif-i dîniyye mukabilinde ücreti tecviz etmemişlerdir. Diğer bir kısım fukahâ-i Hanefiyye de cevaza kāil olmuşlardır ki bunların pîşvâsı da Fahreddin Kādîhan'dır. İlmi, altıncı karn-i hicrîyi dolduran ve Hanefî fukahasının güzîde bir siması bulunan Kādîhan'ın kendi mezhebi eimmesine muhalefeti ve kendisini Belh ulemâsından bir haylisinin de takip etmiş bulunması şâyân-ı tedkîk bir meseledir. Şimdi bu zümre-i ilmiyyenin kendi mezhebi eimmesinin istinat ettiği bunca naklî delilleri karşısında müstened-i şer'îleri neden ibaret olduğunu göreceğiz.

KĀdîhan ve emsalinin müstened-i ilmîleri delîl-i istihsandır. Bunlar diyorlar ki, ashabımız eimme-i mütekaddimîn zamanlarında huffaz azdı. Buna mukabil halkın rağbeti çoktu. Bununla beraber huffâzın beytülmâlden atıyyeleri vardı. Maişet hususunda güçlük çekmezlerdi. Bu sebeple eslâfımız ücretle tâlim ve kırâat-i Kur'ân'ı tecviz etmemişlerdir. Diğer cihetten eimme-i selef huffâzın bu azlığına nazaran Kur'an'ın zıyâından endişe edip tâlim ve kıraatin vücûbuna hükmetmişlerdir. Huffâzın bu vecîbe-i dîniyyeye müsâraatleri, halkın ve beytülmâlin inayet ve âtıfetleri berekâtıyla hamele-i Kur'ân çoğalmıştı.

Zamanımızda ise tamamıyla mâkûs bir vaziyet hâsıl oldu: “Nâsın rağbeti azaldı, beytülmâlin atıyyesi de kesildi. Hâfızlar iktisâb-ı maîşet için birer meslek iltizamına mecbur oldu. Bu suretle fahrî ve hasbî olarak tâlim ve kıraat azaldı. Şayet ücretle tâlim ve kıraat yolu açılmazsa, Kur’an’ın zıyâından korkulur” diyerek tâlim ve kıraat için isticarı tahsin eylemişlerdir.

İNTİKĀD. Müteahhirînin istihsan nâmını verdikleri bu delilleri, yine müteahhirîn-i Hanefiyye selefîleri tarafından intikād edilmişse de bunları nakle lüzum görmüyoruz. Bu babda en şiddetli intikād Hanbelî imamı İbn Teymiyye’nin lisanından duyulmuştur. Hatta İbn Tevmiyye kudemâ-i Hanefiyye’den ileri giderek eimme-i Hanefiyye’nin kıraat ve tâlimden sonra verilen sadaka ve hediyenin alınmasını tecviz ettiklerini de –ki, bu Şa‘bî’nin de mezhebidir– nassa muhalif buluyordu. Müşârün ileyhin fetâvâsı arasında bu hususa dair müstakil bir risâlesi de vardır ki bununla İmam Muhammed’i reddetmek istemiştir. Sâdât-i Hanefiyye’nin pek ziyade ihtimam ettikleri nusûsun ilel ve esbabı ayrıca araştırılmaz da zavâhir-i nusûsa bakılırsa, şeyhülislâma hak verilmek icap eder. Halbuki bu hususta meşâyih-i Hanefiyye derecesinde hiçbir sâhib-i mezheb cezrî bir ictihadda bulunmadığından Hanefîler’i bile geri bulan Şeyh Harrânî’nin müstakil bir mezhebin münferit bir sâliki olarak kaldığı muhakkaktır.

Bu şiddetli intikādlara rağmen fukahâ-i müteahhirîn bu babdaki icârenin sıhhatine fetva vermişlerdir. Hatta Molla Hüsrev gibi bazı fukahâ-i Hanefiyye daha ileri giderek tâlim ve kırâat-i Kur’ân ücretini vermekten imtina eden müstecir hakkında cebrî ve habsen tahsil edilmesini tecviz etmişlerdir. Fakat bu ictihad da müteahhirînin istihsanı cümlesinden mi sayılacaktır? Hayır! Molla Hüsrev bu ictihadıyla gāyât-ı nusûstan, selefin usûl-i ictihadından tebâüd ettiği gibi halefin istihsanına da tamamıyla aykırı bir tarik iltizam ederek tâlim ve kıraat ücretini mahkemelere kadar sevketmek gafletinde bulunmuştur.

MUHTEREM HÂFIZLARIMIZ VE AZİZ KĀRİLERİMİZLE BİR HASBİHAL

Buraya kadar Hanefî eimmesinin kudemâ ve müteahhirlerinin müsbet ve menfî ictihadlarını delilleriyle birlikte takrir etmiş bulunuyoruz.

Muharrir-i âciz bir *Buhârî* hâdimi olmak itibariyle eslâfın nassa müstenit olan tarîk-i ictihadını takip ve müteahhirînin istihsan yolundan udûl etmek kanaat ve mevkiinde bulunuyorum. Size de bu tarîk-i selefi iltizam etmenizi tavsiye ederek derim ki: Yukarıda tercüme ettiğimiz ehâdîs-i şerifenin bize ilham ettiği hakikate göre, Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz Kur'ân-ı Azîmüşşân'ın bir metâ-ı ticaret gibi icar ve isticara tâbi tutularak ibtizâlini istemiyor. Maddî hayatımızdaki şerâit eda ve istifadan müteâlî bulunması ve böylece Allah kelâmının mevki-i bülend ve ihtiramda mahfuz kalması matlûb-ı şâri'dir. Bu âlî gayenin tahakkuku için Hazret-i Kur'an'ın ulüvv-i şânına izâfetle hamele-i Kur'ân'ın yalnız Allah'ın hazîne-i kerem ü inâyetine arz-ı ihtiyaç etmelerini tavsiye ve hamele-i Kur'ân'ı icar ve isticar yoluyla halka el uzatmaktan tenzih ve yalnız kırâat-i Kur'ân'ın hitamında verilecek hediyenin alınmasına müsaade buyurmuştur ki bütün bu vesâyâ ve tenzîhât ile istihdaf edilen yegâne gāye-i Muhammedî, Kur'an'ın ve Kur'an hâmillerinin mevki-i ihtiramda bulunmasıdır.

Ey Kur'ân-ı Mübîn hâmilleri! Ramâzan-ı şerifte vesair eyyâmda hatm-i şerif tilâvetine, dinî bir vazife ifasına davet olunduğunuzda Hazret-i Kur'an'ın pek haklı olarak üzerinizde taşıdığınız girân-bahâ hamûle-i iftihâr ve itibarını muhafaza ederek bazılarının gafletle yaptıkları gibi üç aşağı, beş yukarı pazarlığa girişmeyiniz! Bu hem sizin hem de Hazret-i Kur'an'ın –masûniyeti matlûb-ı şâri' olan– şeref ve itibarını tenzil eder.

Aziz kārilerim! Hatm-i şerif tilâvetine ve dinî bir vazifenin ifasına davet ettiğiniz hâfızlarımızı ecîr vaziyetine sokup bir pazarlığa mecbur etmeyiniz! Hazret-i Kur'an'ın şân-ı bülendine yakışır bir hediye ile karşılayınız! Halkımızın bu mühimmeye hürmetkâr olduklarına sahaflardan mushaf-ı şerif alırken bile, "Hediyesi kaç kuruştur?" suretinde îrâd-ı suâl ettiklerini işitmekle çok emin ve mutmain olmakla beraber, diğer taraftan bazı kimselerin bu lâzimeden gaflet ederek bilhassa ramazân-ı şerifin hulûlü sırasında hâfızlarımızla hasîs bir pazarlığa giriştiklerini işitmekle dilhûn bulunduğumuzdan pek çok ehâdîs-i şerifeden mülhem olduğumuz bu mühimmeyi bir kere daha hatırlatmaya mecbur oldum. Tilâvet-i Kur'ân için isticar, Kur'an ile teberrük değil, Kur'an'dan ve tilâvet-i Kur'ân ile matlup olan mukaddes gayelerden tamamıyla tebâüddür.

Bu bahse nihayet vermeden evvel şunu da hassaten kaydetmek isteriz ki: Vaktiyle beytülmâlden, şimdi de cihet-i evkaftan ashâb-ı vazâife verilen vazife ve maâşâtı almanın cevazında eimme-i selef ve halef arasında ihtilâf yoktur. Bunu yukarıdaki izahımızla da tebârüz ettirmiş bulunuyoruz. Müteahhirîn-i Hanefiyye tarafından iltizam edilen cevaz tarikine istidlâllerinde, "Vaktiyle huffâzın beytülmâlden atıyye ve muhassasâtı vardı. Bilâhare bu kesilmiştir. Kıraat ve ta'lîm-i Kur'ân için isticar yolu açılmazsa Kur'an'ın zıyâından korkulur" diyorlardı.

Yukarıda ashâb-ı Suffe'ye dair verdiğimiz izahatta gereği gibi anlaşıldığı veçhile ashâb-ı Suffe'nin yani Hazret-i Kur'an'a vakf-ı nefs eden bu afîf zevatın maişeti taraf-ı risâletten ve ağniyâ-i ashap taraflarından ve umumi bir tabir ile beytülmâlden temin ediliyordu. Zamanımızda imâmet gibi vezâif-i dîniyyeyi ifa edenlerin maaş ve maişetleri de cihet-i evkaftan yahut köylerde olduğu gibi halk tarafından temin ediliyor ki bunlar selef ve halefçe meşrûdur, müstahsendir. Eimme-i selefin meni, hususi surette tâlim ve kırâat-i Kur'ân için icar ve isticare mâtuf olacaktır ki Hanefî fukahasının müteahhirîni bunu da zaruret üzerine tecviz etmişlerdir demek olur.

---

506 Abdurrahman b. Şibl radıyallahu anh İbn Amr el-Ensârî'dir, el-Evsî'dir, ulemâ-yi sahâbedendir. Kendisinden on dört hadîs-i şerif rivayet edilmiştir. Ebû Selâm râvilerindendir. Muâviye'nin emâreti zamanında vefat etmiştir (*Hulâsa,* s. 193).

507 {HM15620 İbn Hanbel, III, 428. Rivayetin devamı şöyledir: ولا تستكثروا به ولا تجفوا عنه ولا تغلوا فيه.}

508 Suffe: *Kāmus* mütercimininin dediği gibi ve hepimizin bildiği veçhile eski evlerdeki sed, seki gibi yüksekçe eyvana denir. Lisanımızda tahrifle sofa tabir olunur. Ehl-i Suffe, buna izâfe edilmiştir ki bu sofanın bir tarafı mescid-i saâdete muttasıl olup üstü örtülü, fakat etrafı açık bir sundurmadan ibaret idi. Burası muhâcirînden mekân ve menzilleri olmayan bir kısım fukarâ-yi ashaba mahsus idi. Burada yatarlar, ibadetle, kırâat-i Kur'ân ile imrâr-ı hayat ederlerdi. Aileden cüdâ, gāile-i dünyeviyeden âzâde ve bütün mânasıyla feragatkâr bir hayata mâlik olan bu zümre-i mübârekenin ekser-i evkātı Resûl-i Ekrem'in huzurunda geçerdi. Daima Resûl-i Ekrem'den ahz-ı ilim, ahz-ı feyz ederlerdi. Taraf-ı Peygamberî'den tayin buyurulan muallimler mârifetiyle de kendilerine Kur'an tâlim edilirdi. Bunlardan yetişenleri müslüman olan kabâile ta'lîm-i Kur'ân için gönderilirdi. Bu cihetle bunlara (kurrâ) denilirdi. Bu sofaya da Dârülkurrâ demek en münasip bir isimdir. Nûr-ı Kur'ân'ın lemhatü'l-basar denilebilecek derecede az bir zaman zarfında âfâk-ı âleme intişar etmesi, bu ilim ocağının yetiştirdiği güzîdeler sayesinde müyesser olmuştur. Mütevazi ve fakat çok feyyaz olan bu sofada dört, beş yüz raddesinde daima Kur'an ile, icabında gazâ ile meşgul olan bir irfan ve Kur'an ordusu bulunuyordu. İçlerinden teehhül edenler kadro haricine çıkardı. Fakat yenileriyle ikmal edilirdi. Burası bütün mânasıyla leylî ve meccânî bir Dârülilim idi. Müdâvimleri, ne ticaretle, ne bir sanat ve harâsetle iştigal etmezdi. Maişetleri taraf-ı risâletpenâhîden ve ağniyâ-yı ashap tarafından temin edilirdi. Bu hakikati, ehl-i Suffe'nin mübarek simalarından birisi olan Ebû Hüreyre radıyallahu anh kendisinin çok hadis rivayet ettiğinden şikâyet edenlere karşı verdiği şu müskit cevabında pek güzel ifade etmiştir: Benim kesret-i rivayetim çok görülmesin! Muhacir kardeşlerimiz çarşıdaki, pazardaki ticaretleriyle, ensar kardeşlerimiz de tarlalardaki, bahçelerdeki ziraatlarıyla meşgul bulundukları sırada Ebû Hüreyre boğazı tokluğuna Peygamber'in mübarek nasâyihini hıfzediyordu demişti.

Resûl-i Ekrem ashâb-ı Suffe'nin maişetiyle, tâlim ve terbiyesiyle pek yakından alâkadar olurdu. Hatta saadethâneleri ihtiyâcâtı ile ikinci derecede meşgul bulunurdu. Bir kere Hazret-i Fâtıma el değirmeniyle buğday çekmekten usandığından şikâyet ederek bir hizmetçi istediğinde, Resûl-i Ekrem, "*Kızım! Sen ne söylüyorsun? Henüz ehl-i Suffe'nin maişetini yoluna koyamadım*" buyurmuştu. {HM838 İbn Hanbel, I, 107.}

Resûl-i Ekrem ashâb-ı kirâm arasında, fıkıhta birinci tabakada hâiz-i ihtisâs olan Abdullah b. Mes'ûd, Übey b. Kâ'b, Muâz b. Cebel, Ebü'd-Derdâ gibi kibâr-ı sahâbîyi müderris tayin buyurmuştu. Bundan başka Resûl-i Ekrem'in hiçbir mevizaları, hiçbir hitabeleri yoktur ki bunun iradı sırasında ashâb-ı Suffe orada hazır bulunmasın, dinleyip hıfzederek diğer ashaba nakletmesin. Bu suretle ahkâm-ı İslâmiyye'nin hıfz ve naklinde ehl-i Suffe'nin pek müstesna tesirleri görülmüştür. Birçok silsile-i isnadın birinci halkasını, ehl-i Suffe'den güzide bir cemaatin teşkil ettiğini görürüz. İçlerinde Ebû Hüreyre gibi müstesnalar yetiştiği gibi hiçbir ilmi varlık gösteremeyenler de çoktur. Fakat hangi dârü't-tedrîs gösterilebilir ki umumi surette böyle sihrâmiz bir feyiz verebilmiş olsun?

Ehl-i Suffe'nin meleklere gıbtabahş olan hayatları sûre-i Bakara'nın 273. âyet-i kerîmesinde şöyle tasvir buyurulmuştur: "*Ey müminler! Sadakalarınızı Allah yolunda her türlü kayd-i maîşetten habs-i nefs eden ehl-i Suffe fukarasına veriniz! Bunlar taleb-i maîşet için şuraya buraya koşmazlar. İstemekten çekindikleri için bunların afîf hayatını bilmeyen herkes bunları zengin zanneder. Onların necîb simalarına bakan herkes yalnız simalarının kansızlığından tanır. Bunlar, halkı bîzâr edip istemezler. Ey müminler! Hayırdan her ne ki infak ve tasadduk ederseniz, hiç şüphesiz Allah onu pek iyi bilir.*"

509 عن عبادة بن الصامت رضي الله عنه قال: علمت ناسا من أهل الصفة القرآن، فأهدي إلي رجل منهم قوسا. فقلت: ليست بمال. وأرمي بها في سبيل الله . فسألت النبي صلى الله عليه وسلم عن ذلك. فقال : إن أردت أن يطوقك الله طوقا من نار فأقبلها [رواه أبو داود]

{D3416 Ebû Dâvûd, Büyû' (icare), 36. Kaynakta Ubâde b. Sâmit, Kur'an ile birlikte yazı yazmayı da öğrettiğini zikretmiştir.}

510 عن أبي بن كعب رضي الله عنه قال: علمت رجلا القرآن . فأهدى إلي قوسا فذكرت ذلك للنبي صلى الله عليه وسلم فقال: إن أخذتها أخذت قوسا من نار. قال: فرددتها .

{İM2158 İbn Mâce, Ticaret, 8.}

511 [الدارمي بكسر الراء إلى دارم.بطن من تميم [لب اللباب في الأنساب

512 عن أبي الدرداء رضي الله عنه: أن رسول الله وسلم قال: من أخذ قوسا على تعليم القرآن قلده الله قوسا من نار [رواه عثمان بن سعيد الدارمي]

{BS11895 Beyhakī, *el-Kübrâ*, VI, 201.}

513 عن بريدة بن الحصيب رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: من قرأ القرآن يأكل به الناس جاء يوم القيامة ووجهه عظم ليس عليه لحم.

{Beyhakī, *Şuabü'l-îmân*, IV, 195, no: 2384.}

514 {*Ebû Dâvûd*'da bu lafızlarla tespit edilemeyen rivayet *Ahmed b. Hanbel*'de yer almaktadır. HM23146 İbn Hanbel, V, 325.}

515 قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: اقرؤا القرآن وسلوا الله به.فإن من بعدكم قوم يقرؤن القرآن يسألون الناس به [رواه الترمذي عن عمران بن حصين يرفعه].

{*Tirmizî*'deki rivayet "من قرأ القرآن فليسأل الله به، فإنه سيجيء أقوام يقرءون القرآن يسألون به الناس" şeklindedir. Hadis buradaki hâliyle *İbn Hanbel*'de yer almaktadır. HM20159 İbn Hanbel, IV, 437.}

516 [وقال الشعبي لا يشترط المعلم إلا أن يعطي شيئا فليقبله [بخاري

517 {B5737 Buhârî, Tıb, 34.}

1032

•.•.•

عَنِ ابْنِ عُمَرَ ﵄ قَالَ نَهَى النَّبِيُّ ﷺ عَنْ عَسْبِ الْفَحْلِ.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radıyallahu anhümâdan, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem erkek hayvanı dişiye çekdirme (pahasın)dan nehiy buyurdu dediği rivayet edilmiştir. {B2284 Buhârî, İcâre, 21.}

İZAHI

Bu hadisi, diğer *Kütüb-i Sitte* sahipleri de "Büyû'" bahsinde rivayet etmişlerdir. Hadisteki عسب فحل (asb-i fahl)in ta'yîn-i mâhiyetinde ihtilâf edilmişse de iki *Buhârî* şârihi İbn Hacer ile Aynî'nin güzîde üstadı Hâfız Zeynüddin el-Irâkī bu akvâl içinde Ebû Ubeyd'in kavlini tercih etmiştir ki, buhur, aygır, koç, teke gibi döllük erkek hayvanın dişiye çekilmesi ve aşması mukabili alınan ücrettir. *Sıhah*'ta da Ebû Ubeyd'in bu kavli ihtiyar edilmiştir. Esasen hadisin sebeb-i sevki de bir dereceye kadar bu mânayı ifade etmekte bulunduğundan bu veçhile tercüme ettik.

Aygırlaşan erkek hayvanın mâ-i tenâsülünü bey'in, icârenin hurmetine kāil olan ulemâ, bu Abdullah b. Ömer hadisi ile ihticâc etmişlerdir. Bu ictihad, ashaptan bir cemaatin kavlidir ki Hattâbî'nin rivayetine göre, Ali b. Ebû Tâlib, Ebû Hüreyre radıyallahu anhümâ bu cümledendir. Evzâî'nin, Ebû Hanîfe'nin, Şâfiî'nin ve Ahmed b. Hanbel'in mezhebi de budur. Hikmet-i tahrîm olarak da fahlin yani aygırın mâ-i tenâsülünün mâlûm ve makdûrü't-teslîm olmamasıdır deniliyor. Bedreddin el-Aynî de sebeb-i kerâhet olarak hayvan aşırıp para kazanmak mekârim-i ahlâk ile kābil-i telif değildir diyorsa da birinci sebep derecesinde kuvvet-i ilmiyeyi haiz değildir.

İmam Mâlik çektirmenin müddeti ve adedi mâlûm olmak şartıyla mâ-i fahli icâre câizdir demiş ve bu suretle icarı, mechûl-i mutlak üzerine bina etmekten bir dereceye kadar kurtarmıştır.

Tirmizî'nin Enes b. Mâlik'ten gelen bir rivayeti bu yoldaki ücretin sahasını bir hayli genişletmiştir. Enes radıyallahu anh demiştir ki: Benî Kilâb kabilesinden birisi Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme gelip aygır aşması mukabilinde bir şey almak câiz midir? diye sordu. Resûl-i Ekrem nehyetti. Sonra bu adam, "Yâ Resûlellah! Biz fahli aşdırır, ikram olarak bir şey hediye ederiz" dedi. Resûl-i Ekrem de buna müsaade buyurdu.[518] Bu hadise nazaran mâ-i tenâsülün bey'i, icâresi haram olmakla beraber bir şarta muallak olmayarak verilen bir malın kabulü sâdât-i Şâfiiyye tarafından tecviz edilmiştir. Râfiî, "Dişi deve sahibinin buhûr sahibine hediye olarak bir şey vermesi câizdir" demiştir.

Ahmed b. Hanbel bu yolda bir hediye alınmasına da muhalefet etmiştir. İmam Ahmed'in bu menfî ictihadı ashap ve tâbiînden bir hayli zevattan da nakledilmiştir.

TEMBİH

Buhârî'nin "İcâre" bahsinde daha birtakım babları ve unvanları vardır ki burada sevkedilen hadislerin bir kısmı yukarıda geçmiş, kısmen de aşağıda gelecektir diye müellif Zebîdî merhum bunları *Tecrîd*'e almamıştır. Bunlara temas etmemek "İcâre" bahsi için bir eksiklik olacaktır. Esasen bu nakîsaya yalnız burada değil, ebvâb-ı fıkhiyye üzerine büyük bir hazâkat-i ilmiye ile tertip edilmiş olan *Sahîh-i Buhârî*'nin her ihtisar edilen bahsinde tesadüf ediyoruz. Mümkün mertebe izahlarımızda telâfiye çalışıyoruz. Burada da istîcâr-ı haml ile icâre-i âdemîyi bildirmekle iktifa edeceğiz:

İSTÎCÂR-I HAML VE ÜCRET-İ HAMMÂL

Arkasına yük yüklemek üzere bir kimsenin nefsini diğer bir kimseye icarı câizdir ve ücret-i hammâl ahzı meşrûdur. Bu hususta istinat edilen delîl-i şer'î Ebû Mes'ûd el-Ensârî hadisidir. 698 numara ile tercüme ettiğimiz bu hadiste Ebû Mes'ûd radıyallahu anh, “Sadaka âyeti, خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً[519] kavl-i şerifi nâzil olup da Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bize sadaka vermemizi emir buyurduğu sıralarda sadaka vermeye kudreti olmayanlarımız çarşıya gider ve arkasında (ücretle) yük yüklenip taşıyarak iki avuç hurma kazanırdı ve bu kazancından sadaka verirdi. Bugün ise bunlardan bazılarının yüz binlerce serveti vardır” demiştir.[520]

Buhârî'nin yukarıda rivayet ettiği metin ile buradaki metni tatbik edilince buradaki metinde قال ما نراه إلا نفسه ziyadesi bulunduğu görülür. Bu ziyade Ebû Saîd'in râvisi tâbiî ricâlinden Ebû Vâil'dir. Bu fıkrasında Ebû Vâil, “Vaktiyle hamallıkla kazandığı iki avuç hurmadan sadaka verenler bugün yüz binlerle servetin sahibidir” sözü ile öyle zannediyorum ki Ebû Saîd kendisini kastetmiştir diyor.

Hakikaten Ebû Mes'ûd hazretleri ibtidâ-i İslâm'da fakir iken zengin olmuştur. İsmi Ukbe b. Amr el-Ensârî el-Bedrî'dir. Bazıları Bedir'de bulunmadığını iddia etmişlerse de İbn Şihâb'a, Hakem b. Uteybe'ye ve İbn İshak'a göre, Ebû Mes'ûd ashâb-ı Bedir'dendir. Buhârî de Bedrî olduğunu müdafaa etmiştir.

Akabe-i sâniye biatinde bulunan kudemâ-i sahâbedendir. Uhud'da ve bütün meşâhidde hazır bulunmuştur. Kûfe'de ihtiyâr-ı ikāmet edip maiyet-i cenâb-ı mürtezâda hizmet etmiştir. Sıffîn Vak'ası sırasında Ali tarafından Kûfe'de istihlâf edilmiştir.

Umdetü'l-kārî'de Ebû Mesʿûd, Ukbe b. Âmir diye zabtedilmiştir ki herhalde bir nâsihin eser-i sehvi olacaktır. Bedrî diye mukayyet olması da bu sehvin menşei nâsıhın kalemi olduğunu teyit eder. Çünkü Bedrî olan Ukbe b. Amr'dır, Ukbe b. Âmir değildir. Ukbe b. Âmir ise Cühenî'dir. Bu Ukbe de fakir iken bilâhare cesîm servet sahibi olmuştur. Hicret-i nebeviyye sırasında çoban iken sürüsünü terkedip müslüman olmuş, emâreti zamanında Muâviye'ye intisap ederek Mısır'a vali tayin olunmuş, Sıffîn'de maiyetinde bulunmuş, deniz gazâlarına memur edilmiştir. Fasîh, edip, kâtip bir zat idi. Güzel bir sesle Kur'an okurdu. 58 tarihinde vefat etmiştir. Ukbe b. Amr ise sahih rivayete göre 40 tarihinde vefat etmiştir.

Gerek âyet-i kerîmede, gerek hadîs-i şerifte zikrolunan sadaka ile murat, zekât-ı mefrûzdur. Şu halde fukarâ-i ashabın zekât ile alâkadar olmamaları lâzım gelirken, hamallıkla kazandıkları iki avuç hurmadan bir kısmını ayırıp zekât diye vermelerinin sâiki hadiste bildirilen zekât âyeti ki, "*Habibim! Servet sahiplerinin mallarından zekât al! Zekât onların mallarını temizler, vicdanlarını arıtır*" meâlindedir.[521] Bu, ve "*Fakir için her ne harcarsanız, muhakkak Allah onun ivâzını verir*" meâlindeki[522] âyet-i kerîme nâzil olup da taraf-ı risâletten zenginler mazhar-ı teşvik ve tergīb olunca ashabın fakirleri de harekete gelmiş, onlar da bu içtimaî yardıma iştirak etmişlerdi.[523]

Bu icâreye muhâmele denir ki müfâale babındandır ve iki kimse arasında münʿakid olur: Birisi hamli, öbürü de ücreti iltizam eder. Müzâraa, müsâkāt gibi. "İcâre-i muhâmele" de haml ü mü'net bulunduğundan ecîr, nakli meşrût yere hamûlesini getirince derhal ücretinin verilmesi icap eder. Eserimizin 1020 numara ile tercüme ettiğimiz Ebû Hüreyre hadisinde izah etmiştik.

İcâre-i muhâmelede de götürülen yerin, bedel-i îcârın tesbiti lâzımdır. "Haydi şu yükü bizim eve götür!" denilip de ücret tayin edilmezse inde'l-ihtilâf ecr-i misil lâzım gelir.

İcâre-i muhâmeleden daha geniş bir icâre, “icâre-i âdemî” dir ki, herhangi bir hizmet veya herhangi bir sanat için müddet ve ücret beyan ve amel tayin edilerek bir âdemi îcardan ibarettir. Bu yolda icâre-i âdemî de câiz ve meşrûdur. Terzi, kunduracı gibi bütün esnaf ile yapılan muamele icâre-i âdemî esası üzerine müessestir. İlim ve sanat tâlimi için üstat ve muallim isticarı da birer icâre-i âdemîdir. Bunda da müddet beyan eylemek icap eder. Eğer müddet beyan olunmazsa icâre fâsit olarak mün'akid olur. Meselâ muayyen saatlerde tedrîs edilmek üzere bir muallim isticar edilir. Muallim zamân-ı muayyende geldiği halde çocuk haylazlık edip gelmezse muallim ecre müstehak olur. Eğer müddet ve saat tayin edilmezse, icâre fâsit olarak mün'akid olduğundan şâkird taallüm ederse, üstat ücrete müstahik olur. Yoksa ücret alamaz.

Ücret tayin edilmediği surette de örf ve âdet-i belde ne ise onunla amel olunur. İcâre-i âdemînin bin türlü tecelliyatı ve tatbikatı vardır; fıkıh kitaplarında tafsil edilmiştir.

ÂKİDLERDEN BİRİNİN VEFATI HALİ

Buhârî'nin *Sahîh*'inde “İcâre” bahsinde açtığı en son babı bir yerin, bir akarın mûcir veya müstecirinden birinin vefatı üzerine icârenin münfesih olup olmayacağına dairdir. Buhârî bu babında ibtidâ tâbiî ricâlinden Muhammed b. Sîrîn'in ta'lîkan şöyle bir hükmünü bildiriyor: Mûcir ile müstecirden birinin vefatı üzerine akdin müddet-i hitâmına kadar ehl-i meyyitin fesh-i îcâr hakkı yoktur. Me'cûr olan yerden mûcir, müsteciri hitâm-ı vâdeye kadar çıkarmak hakkını haiz değildir.[524]

Bundan sonra da Buhârî, Hakem b. Uteybe'nin[525], Hasan-ı Basrî'nin ve İyâs b. Muâviye'nin, “Müddet-i icârenin hitamına kadar icâre devam eder” dediklerini yine ta'lîkan rivayet ediyor.[526]

Daha sonra Buhârî bu hususa dair İbn Ömer'den şu haberi yine muallak olarak rivayet ediyor: İbn Ömer demiştir ki: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Hayber'in fethinden sonra Hayber arazisini, hâsılâtın bir kısmı beytülmâle ait olmak üzere tefaddulen Hayberliler'e bıraktı. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin hayatı zamanında böyle devam ettiği gibi Hazret-i Ebû Bekir'in ve hatta Hazret-i Ömer'in kısmen hilâfetleri zamanında da böyle haracı mukāseme suretiyle devam etti. Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin irtihalinden sonra Ebû Bekir ve Ömer taraflarından icârenin tecdid edildiği bildirilmedi.[527]

518 {T1274 Tirmizî, Büyû‘, 45. Esas aldığımız nüshada yapılan harekelemeye göre adamın sözü “ikram olarak bize bir şey hediye edilir” şeklindedir.}

519 et-Tevbe, 9/103.

520 عن شقيق أبي وائل عن أبي مسعود الأنصاري رضي الله عنه قال: كان رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا أمرنا بالصدقة انطلق أحدنا إلى السوق فيحامل فيصيب المد وإن لبعضهم لمائة ألف.(قال أبو وائل) ما نراه إلا نفسه [رواه البخاري]

{B2273 Buhârî, İcâre, 13.}

521 [خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ [سورة التوبة :301

522 (وَمَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَهُوَ يُخْلِفُهُ (سورة سبأ: 93

523 Buhârî’nin yine Ebû Mes‘ûd’dan rivayetine göre, bir kere fukarâ-i ashâptan biri 1 sâ, bir avuç hurma sadaka getirmişti. Münafıklar, Allah bunun sadakasına muhtaç mıdır? diye alay etmişlerdi. Tevbe sûresinin 79. âyeti الَّذِينَ يَلْمِزُونَ الْمُطَّوِّعِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فِي الصَّدَقَاتِ الآية “*Müminlerden nâfile zekât verip, ihtiyâr-ı külfet edenleri ve az bir maldan başka bir şey bulamayıp, onu getirmeye çalışanları münafıklar zem ve zekât veren bu müminlerle alay ederler. Allah, bunların bu istihzâlarının cezasını verir. Münafıklar için son derece elemli büyük bir azap mukarrerdir*” kavl-i şerifi nâzil olmuştur.

524 [قال ابن سيرين ليس لأهله أن يخرجوه إلى تمام الأجل [رواه البخاري

525 Hakem b. Uteybe Kindî’dir. Kûfe’nin en benâm âlimlerindendir. İmam Ebû Hanîfe’nin kendisinden rivayeti vardır. İbn Uteybe de İbrâhim en-Nehâî’nin ashabından bulunmakla Hanefî fıkhının meşâyihi cümlesinden sayılabilir. Tâbiî ricâlinden pek çoğunun kendisinden rivayeti vardır. Ebû Nuaym, sâhib-i tercemenin 115 tarihinde 65 yaşında vefat ettiğini bildirmiştir (*Hulâsa* ve *Umdetü’l-kārî*).

526 وقال الحكم والحسن وإياس بن معاوية تمضى الإجارة إلى أجلها [رواه البخاري]

527 وقال ابن عمر رضي الله عنهما: أعطى النبي صلى الله عليه وسلم خيبر بالشطر. فكان ذلك على عهد النبي صلى الله عليه وسلم وأبي بكر وصدرا من خلافة عمر ولم يذكر أن أبا بكر وعمر جددا الإجارة بعد ما قبض النبي صلى الله عليه وسلم.

{Buhârî, İcâre, 22 (bab başlığı). Kaynakta, rivayetin son kısmında yalnızca Hazret-i Ebûbekir zikredilmiştir
(ولم يذكر أن أبا بكر جدد الإجارة).}

KİTÂBÜ'L-HAVÂLE

كِتَابُ الْحَوَالَةِ

بسم الله الرحمن الرحيم

Bu kitap havalelere dair hadîs-i şerifleri muhtevidir.

Buhârî nüshalarında unvan hakkındaki rivayetler muhteliftir. Bazılarında müfred sîgasıyla **havâle**dir. Bazılarında cemi‘ sîgasıyladır. Bazı rivayetlerde **kitap** lafzı var, bazılarında yoktur. Bazılarında besmele unvandan evveldir, bazısında sonradır. Müellif Zebîdî’nin ihtiyar ettiği bu nüsha, Ebû Zerr’in Müstemlî’den rivayetine müstenittir. Yûnîniyye nüshasında besmele mukaddemdir; besmeleden sonra “el-havâlât” zikredilmiştir. Hâfız İbn Hacer de besmeleden sonra “Kitâbü’l-Havâle” nüshası ekseriyeti haiz olduğunu iddia etmiştir.

Havâle, tahavvülden müştak bir kelime olup intikal mânasınadır. Şeriat örfünde havale, deyni, muhîlin zimmetinden muhâlün aleyhin zimmetine nakl ü tahvîlden ibarettir.[528]

Muhîl, havale eden kimsedir ki, medyundur. Muhâlün leh, dâyin olan kimsedir.

Muhâlün aleyh, kendi namına gelen havaleyi kabul eden kimsedir.

Muhâlün bih, havale olunan maldır.

Havâle-i mukayyede, muhîlin, muhâlün aleyh zimmetindeki yahut yedindeki malından vermek üzere diye mukayyet olan havaledir.

Havâle-i mutlaka, muhîlin, muhâlün aleyhte olan malından vermek üzere diye mukayyet olmayan havaledir.

HAVALENİN RÜKNÜ

Muhîlin havalesini tarafeynin kabulüdür yani mutlak bey‘ gibi havalede de muhîl kendi dâyinine, “Seni filâna havale ettim” deyip de dâyinle muhâlün aleyh de kabul ettikleri takdirde havale mün‘akid olur.

Şüphesiz havale de bir akiddir ve bu akid asıl muhâlün leh ile muhâlün aleyh arasında vücut bulmaktadır. Muhîl arada mutavassıt rolünü oynamaktadır. Mâlikî müellefâtından bazılarında muhîlin rızası da havalenin tahakkukunda mustakil bir şart olarak zikredilmişse de *Uyûnü'z-ziyâdât* gibi fürû-i Hanefiyye'de şart olduğu kabul edilmemiştir. Bu sebeple *Mecelle*'de muhîle hiç lüzum görmeksizin muhâlün leh ile muhâlün aleyh arasında havale akdolunabilir deniliyor. Meselâ bir kimse "Birine benim fülân zimmetindeki şu kadar kuruş alacağımı havaleten sen üzerine al" dese de o da, "Kabul ettim" dese yahut "Fülânda olan şu kadar kuruş alacağını bana havale et!" deyip o da, "Kabul ettim" dese, havale sahih olur. Hatta muhâlün aleyh sonra nâdim olsa nedâmeti hiçbir faite temin etmez.

Yalnız muhîl ile muhâlün leh arasında icrâ olunan havale, muhâlün aleyhin kabulüne mevkūfen sahih ve tamam olur. Meselâ bir kimse dâyinini âher diyardaki birinin üzerine havale edip dâyin de kabul ettikten sonra muhâlün aleyhe i'lâm ile o da kabul ettiği gibi havale tamam olur.

Nevevî *Ravza*'da bu şekildeki havalenin muhâlün aleyhin kabulüne muallak olmasını muhîle borçlu olmadığı hale hasr ü tahsîs ediyor ki hukuk bakımından çok mühimdir. Binaenaleyh Nevevî, muhâlün aleyh muhîle borçlu ise havalenin sıhhati için en sahih ve muteber olan kavle göre muhâlün aleyhin rıza ve muvafakatine itibar edilmez" diyor. Yalnız muhîl ile muhâlün aleyh beyninde icrâ olunan havalede, muhâlün lehin kabulüne muallak olarak müna'kid olur. Meselâ bir kimseye benim fülâna olan borcumu üzerine al deyip o da kabul etse, mevkufen havale mün'akid olup muhâlün leh kabul ettikten sonra havale sahih ve nâfiz olur.

Havale bir akiddir demiştik. Bu akid ile muhâlün aleyh muhîl hesabına muhâlün lehe i'tâ-yi deyne mezun olur. Muhâlün aleyh bu mezûniyet ve salâhiyetini vadesi hitamında alacaklının müracaatı üzerine eda etmezse muhâlün lehin muhîlden alacağını mutâlebe hakkını haiz olup olmadığı beyne'l-eimme muhtelefün fîhtir. Bu ihtilâfın menşei de havalenin bir akd-i lâzım veya bir akd-i câiz olması hususundaki ihtilâftır. Bazı ulemâ havale, bir akd-i lâzımdır demiştir ki bunlara göre muhâlün aleyh te'diye-i deyn etmediği takdirde muhâlün lehin muhîle hakk-ı rücûu yoktur. Havaleye bir akd-i câizdir diyen ulemâya göre, muhîle rücû edebilir. Birinci mezhep Katâde ile Hasan-ı Basrî'nindir. İkinci mezhep de cumhurundur. Bu ihtilâfa İmam Buhârî *Sahîh*'inde وهل يرجع في الحوالة؟ "Muhâlün lehin muhîle havale hususunda rücûu sahih midir?" suretinde irat ettiği bir sual ile işaret ediyor ve alt tarafında da, وقال الحسن وقتادة إذا كان يوم أحال عليه مليا جاز "Hasan-ı Basrî ile Katâde'nin muhîl, muhâlün aleyhe zengin iken ihâle-i deyn etmiş ise havale câizdir dediklerini" muallak bir surette rivayet ederek zengin bir kimseye hâl-i gınâsında havâle-i deyn edilmişse, bu havale câizdir ve bu iki imama göre bu akid, bir akd-i lâzımdır. Muhâlün leh her ne suretle olursa olsun muhâlün aleyhten istîfâ-yi deyn edemezse muhîle hakk-ı rücûu yoktur demek istiyor.

Havale zamanında muhâlün aleyh müflis ise esasen bu yolda havale sahih olmadığından, bu iki imama göre de muhâlün lehin muhîle hakk-ı rücûu vardır.

Havaleyi cumhûr-ı ulemânın bir akd-i câizdir; binaenaleyh hakk-ı rücûu vardır dediklerini bildirmiştik.

İmam Ebû Hanîfe'ye göre, muhâlün aleyh ya müflis olarak ölürse veya iflâsına hükmolunursa ya da havaleyi inkâr eder de muhâlün lehin ispat edecek beyyinesi bulunmazsa, bu hallerden birisi karşısında muhâlün leh istîfâ-yi matlûp için muhîle müracaat eder. Kādî Şüreyh'in, Osman el-Bettî'nin, Şa'bî'nin, Nehaî'nin, Ebû Yûsuf ve Muhammed ve bunlardan başka daha bir hayli eimmenin mezhepleri de böyledir.

Bu mühim nokta hakkında *Mecelle*'de bir madde bulunmamasına mukabil Borçlar Kanunu'nun 458. maddesinde, "Havaleyi kabul etmiş olan alacaklı ancak muhâlün aleyhe müracaatla havalede tayin olunan müddet zarfında istîfâ-yı matlûp edemediği takdirde muhîlden alacağını mütâlebe hakkını haiz olur" deniliyor ki bu, Hanefî mezhebinin tam bir ifadesidir. Hakem b. Uteybe ise iflâsına hükmolunan muhâlün aleyhin müflis olarak ölünceye kadar alacaklı muhîle müracaat edemez. Çünkü insan bu hayat mücadelesinde düşer, kalkar, fakirler, zenginler. Binaenaleyh hal muhâlün aleyhin mevtine kadar intizar edilmelidir demiştir.

İmam Şâfiî'ye, İmam Ahmed b. Hanbel'e, Leys b. Sa'd'e ve Ebû Sevr'e göre muhâlün aleyh ölse yahut inkâr etse yahut iflâs ile zarara uğrasa dahi alacaklının muhîle hakk-ı rücûu yoktur. İmam Mâlik de, muhâlün aleyhin iflâsıyla alacaklı zarara uğrarsa, muhîle müracaat edebilir. Bundan başka ahvalde hakk-ı mürâcaatı yoktur demiştir.

Bundan sonra Buhârî havalenin meşruiyeti ve borçlunun sâhib-i gınâ ve ehl-i servet bir kimseye havâle-i deyn etmesi üzerine alacaklının bu havaleyi kabul etmesi mesnûn ve bir emr-i müstehap olduğuna işaret ederek bervech-i âtî Ebû Hüreyre hadisini sevkediyor.

---

528 الحوالة: هي مشتقة من التحول بمعنى الإنتقال. وفي الشرع نقل الدين وتحويله من ذمة المحيل إلى ذمة المحال عليه [تعريفات سيد].

1033

•.•.•

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﵁ أَنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ قَالَ مَطْلُ الْغَنِيِّ ظُلْمٌ وَإِذَا أُتْبِعَ أَحَدُكُمْ عَلَى مَلِيٍّ فَلْيَتْبَعْ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "Zengin kişinin borcunu ödemeyi uzatması bir zulümdür. Sizin biriniz(in matlûbunun edası) bir zengine havale edildiğinde (havaleyi kabul ile ona) müracaat etsin!" demiştir. {B2287 Buhârî, Havâlât, 1.}

İZAHI

Buhârî bu hadisi "Havâle" bahsinin iki yerinde rivayet etmiştir: Buradaki rivayeti şeyhi Abdullah b. Yûsuf'tan, öbürü de diğer şeyhi Muhammed b. Yûsuf'tandır. Müslim, Nesâî, Tirmizî, İbn Mâce de hep "Büyûʻ" bahsinde rivayet etmişlerdir.

Hadîs-i şerifteki "matl-i ganî" ki zengin bir borçlunun, borcunu ödemesini uzatması ve sâhib-i muhkemin beyanı veçhile bu günü yarına, yarını öbür güne atarak edâ-i deyni tehir etmesidir. Matl-i ganî terkibi cumhûr-ı ulemâya göre, masdarın fâiline izâfeti kabîlindendir. Binaenaleyh hali vakti yerinde olup edâ-i deyne muktedir olan kimsenin borcunu tehir etmesi zulumdür, haramdır. Ganî kaydıyla, edâ-i deynden âciz olan fakir hariç kalır. Bir de bu "matl" kelimesi alacaklı tarafından deynin talebi sebketmiş olmasına işʻâr eder. Binaenaleyh alacaklı tarafından bir talep vâki olmayarak borcun zî-kudret boçlu tarafından tehiri zulüm addolunmayacağını *Buhârî* şârihleri kaydetmektedir. Bu hususta şârih Kastallânî eimme-i Şâfiiyye'den naklen şu izahatı veriyor:

İmâmü'l-Haremeyn *en-Nihâye*'nin "Vekâlet" bahsinde, Sem'ânî Ebü'l-Muzaffer *el-Kavâtı*'da, İzzüddin İbn Abdüsselâm *Kavâidü'l-kübrâ*'sında, "Te'diye-i deyn, ancak alacaklının talebinden sonra vâcip olur" demişlerdir ki ganînin fıskı da bu terk-i vâcibe terettüp ve o zaman tahakkuk eder.

Ulemânın cumhuru hâl-i gınâda ba'de't-talep amden mümâtala-i deynin fısk olduğuna kāil olmakla beraber bunun bir defa alacaklının talebiyle sabit olup olmayacağında ihtilâf edilmiştir. Nevevî, "Mezhebimizin muktezâsı mükerrer talep ve müracaatın şart olduğudur" diyor. Sübkî ise *Minhâc* şerhinde, "Hayır, bizim mezhebimizin muktezâsı adem-i tekerrürdür" diye Nevevî'yi reddediyor ve "Ba'de't-talep menetmek, –hem de edâ-i deyne mani bir özür de bulunmadığı halde– gāsıbâne bir harekettir. Gasb-ı hak ise kebîredir. Bu gāsıblığın en büyük günah olduğunu, hadiste "zulüm" ile tabir buyurulmuş olması da vâzıhan işâr eder. Kebîrede ise tekrar şart olmadığı mâlûm ve muhakkak olan bir keyfiyettir."

Bazı ulemâ da "matl-i ganî" terkibini, masdarın mef'ûlüne izâfeti kabîlindendir demişlerdir. Şu halde bu terkibin mânası, "deyni ifa vâciptir, dâyin zengin olsa bile" demektir. Dâyinin zengin olması, borçlunun borcunu tehir etmesi için bir sebep olamaz. Edâ-i deyn, ganî hakkında bu kadar sıkı olursa, fakir olan sâhib-i istihkak hakkında edâ-i deynin vücûbu bi-tarîkı'l-evlâ sabittir, muhakkaktır demek olur. Fakat Hâfız Zeynüddin el-Irâkī bu ikinciyi yani bu terkibin, masdarın mef'ûlüne izâfeti kabîlinden olmasını beğenmiyor, bunda teassüf ve tekellüf vardır diyor.

Şârih Kastallânî şâyân-ı ehemmiyet bir noktayı izah ediyor: Bir borçlunun edâ-i deyn edecek malı bulunmaz ve fakat vücudu zinde ve kuvâ-yi bedeniyyesi yerinde olup da çalışarak borcunu ödemeye kudreti kifayet ederse edâ-i deyni tâcil etmek buna da vâcip midir? Ta'bir-i âharle borcunu tehir ederse, bu zî-kudret fakir de hadiste vârit olduğu üzere zulüm ile, fısk ile müttehem midir? Râfiî, Nevevî gibi ekser sâdât-ı Şâfiiyye, "Hayır, kudret-i bedeniyye sahibi olmakla fakir üzerine tâcil vâcip değildir. Tehir ile bu vaîd-i şedîde müstehak olmaz" demişlerdir. İbn Irâkī de, "Bu babda iltizâm-ı şiddet ederek aile nafakasını iktisap derecesinde edâ-i deyn için de sa'y ü iktisâb vâciptir" demiş ve en kuvvetli şöyle bir kıyâs-ı ilmî ortaya koymuştur: Zekât almaya mani olan sebep ikidir: "Kudret-i mâliyye, kudret-i bedeniyye. Bunun gibi edâ-i deyni mûcip olan sebep de ya malî veya bedenî kudret sahibi olmaktır" demiştir. Şu kadar ki bu noktainazara göre hadisteki مطل الغني terkibinden müstefâd olan gınâyı, medlûl-i hakîkîsi olan malî gınâdan sarfederek daha âm bir mânada yani edâ-i deyne kudret mânasında istimal etmek zarureti vardır.

HAKK-I HABS VE HAKK-I TALEP. Mu'sir olan medyun hakkında dâyinin hakk-ı talebi ve hakk-ı habsi var mıdır, yok mudur? Bu nokta hakkında da ulemâ ihtilâf etmişlerdir. Bazı ulemâ fakir bir borçluyu alacaklının sia-i haline kadar bilâlüzum tazyik etmesini, habsettirmesini tecviz etmemişlerdir. Bazı ulemâ ise halkı mümâtaleden men için arada sırada alacaklının borçludan borcunu ödemesini istemesi ve icabında hakk-ı habsini istimal etmesi lüzumuna kāil olmuşlardır.

HADİSTEN MÜSTEFÂD OLAN HAVALE

Hadisin asıl sebeb-i sevki olan havale hükmü, hadisin ikinci fıkrasından müstefâd olmaktadır ki, "*Biriniz bir zengine havale edildiğinde bunu kabul edip muhâlün aleyhe müracaat etsin!*"[529] fıkrasıdır. Bu fıkrada havalenin kabul edilmesi emir buyurulmuştur. Dâvûd ez-Zâhirî bu emri vücûba hamletmiştir, İmam Şâfiî istihbaba hamledip havaleyi kabul müstehaptır demiş. Ahmed b. Hanbel'den vücûb ve nedb olmak üzere gelen iki rivayet vardır. Cumhûr-ı ulemâ da nedbe hamletmişlerdir. "Bu emir, mûsire yüsr ü sühûlet olmak üzere şerefvârit olmuştur, vücûba şümulü yoktur" demişlerdir. Hatta bazı ulemâ da mubah olduğuna kāil olmuşlardır. İbn Vehb, İmam Mâlik'e havale hakkındaki emrin mûcibini sordum. Bana, "Bu bir emr-i tergībdir, ilzâmî bir emir değildir" diye cevap verdi ve bu cevaba İmam Mâlik, "Havale, deyn olmak şartıyla muhâlün leh için lâyık olan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin emrine itaat etmektir. Muhâlün bih deyn olmazsa, bu surette havale sabit olmaz. Belki bu muamele muhâlün aleyhin muhîle havalesidir. Yani borcunu deruhte edip kefalet etmesidir ve hadisteki emrin şümulü haricindedir" mütalaalarını da ilâve etti demiştir.

Fakat İmam Mâlik'in bu ictihadı gerçi Ebû Hüreyre hadisinin zâhirine muvâfık olmakla beraber havalede matlup olan kavâid-i iktisâdiyye ve içtimâiyyeyi edadan kāsırdır. Nama muharrer havâle-i mutlakalar, hisâb-ı cârîye müstenit olarak verilen çekler havalenin şümulünden hariç kalır. Zamanımızın iktisadî muâmelâtı bunu istemektedir.

Hanefî fıkhında ise havaleye daha vâsi bir zemin tahsis edilmiştir. Muhîlin muhâlün aleyhte ister matlubu olsun, ister olmasın, muhâlün aleyhin kabul etmesiyle havalenin sıhhat-i sübûtu kabul edilmiştir. Aynı zamanda izahıyla meşgul bulunduğumuz Ebû Hüreyre hadisinden müstefâd olan hükm-i âmme de mugayir değildir. Hadisteki, "*Zengine edilen havaleyi kabul ediniz!*" kavl-i şerifinde yalnız muhâlün aleyhin gınâsı şart kılınıp havale mutlak zikredildiği için Hanefîler havalenin sıhhati için muhîlin muhâlün aleyhte bir zimmeti veya bir hisâb-ı cârîsi olduğunu takyîde lüzum görmemişlerdir. Zî-kudret olan muhâlün aleyhin kabulü üzerine havâle-i mutlakayı da sahih addetmişlerdir. *Mecelle*'nin, "Muhâlün aleyhin muhîle medyun olması şart olmayıp muhîlin onda alacağı olmasa da havale sahih olur" suretindeki 686. maddesi Hanefî esasına göre yazılmıştır. Borçlar Kanunu'nun 462. maddesinde de, "Hâmile muharrer havaleler bu babın (Havale babının) hükümlerine tâbidir. Her hâmil, muhâlün aleyhe karşı muhâlün leh sıfatını haizdir ve muhîl ile muhâlün leh arasındaki haklar, havaleyi temlik eden ile temellük eden arasında sabit olur. Çekler ile kambiyo senetlerine mümâsil havaleler hakkındaki hususi hükümler bâkidir" deniliyor.

---

529 {B2287 Buhârî, Havâlât, 1.}

1034

•.•.•

عَنْ سَلَمَةَ بْنِ الْأَكْوَعِ ﵁ قَالَ كُنَّا جُلُوسًا عِنْدَ النَّبِيِّ ﷺ إِذْ أُتِيَ بِجَنَازَةٍ فَقَالُوا صَلِّ عَلَيْهَا فَقَالَ هَلْ عَلَيْهِ دَيْنٌ قَالُوا لَا قَالَ فَهَلْ تَرَكَ شَيْئًا قَالُوا لَا فَصَلَّى عَلَيْهِ ثُمَّ أُتِيَ بِجَنَازَةٍ أُخْرَى فَقَالُوا يَا رَسُولَ اللّٰهِ صَلِّ عَلَيْهَا قَالَ هَلْ عَلَيْهِ دَيْنٌ قِيلَ نَعَمْ قَالَ فَهَلْ تَرَكَ شَيْئًا قَالُوا ثَلَاثَةَ دَنَانِيرَ فَصَلَّى عَلَيْهَا ثُمَّ أُتِيَ بِالثَّالِثَةِ فَقَالُوا صَلِّ عَلَيْهَا قَالَ هَلْ تَرَكَ شَيْئًا قَالُوا لَا قَالَ فَهَلْ عَلَيْهِ دَيْنٌ قَالُوا ثَلَاثَةُ دَنَانِيرَ قَالَ صَلُّوا عَلَى صَاحِبِكُمْ قَالَ أَبُو قَتَادَةَ صَلِّ عَلَيْهِ يَا رَسُولَ اللّٰهِ وَعَلَيَّ دَيْنُهُ فَصَلَّى عَلَيْهِ.

TERCÜMESİ

Seleme b. Ekva‘ radıyallahu anhtan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Biz (bir kere) Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin huzurunda oturuyorduk. Bir cenaze getirildi. Cenaze sahipleri (makām-ı Cibrîl'e koyup gelerek), "(Yâ Resûlellah!) Cenaze(miz) üzerine namaz kıl(sanız!)" diye haber verdiler. Resûlullah, "Müteveffânın üzerinde bir borç var mıdır?" diye sordu. Onlar, "Hayır" diye cevap verdiler. Resûlullah, "Bir dünyalık bıraktı mı?" diye de sordu. Onlar, "Hayır" dediler. Bunun üzerine Resûlullah bu cenaze üzerine namaz kıldı.

(Bir zaman) sonra başka bir cenaze getirilmişti. Bu defa da cenaze sahipleri: "(Yâ Resûlellah!) Cenaze(miz) üzerine namaz kıl(sanız!)" diye haber verdiler. Resûlullah, "Müteveffânın üzerinde borç var mı?" diye sordu. Cevaben, "Evet" (vardır) denildi. Resûlullah, "Bir dünyalık terketti mi?" diye sordu. Onlar, "3 dinar bıraktı" dediler. Resûlullah bunun üzerine namaz kıldı.

Sonra üçüncü bir cenaze de getirildi. (Musallâya koyup), "(Yâ Resûlellah!) Cenaze(miz) üzerine namaz kıl(sanız!)" diye haber verdiler. Resûlullah (bu defa da), "(Müteveffâ) bir dünyalık bıraktı mı?" diye sordu. Onlar, "Hayır" diye cevap verdiler. Resûlullah, "Müteveffânın üzerinde borç var mı?" diye sordu. Onlar, "(Evet) 3 dinar" dediler. Resûlullah, "(Haydi) sahibinize (siz) namaz kılınız!" buyurdu (da icâbet etmedi. Bunun üzerine müsâreatla) Ebû Katâde, "Yâ Resûlellah! Cenaze üzerine namaz eda buyur! Onun borcu benim üzerime (vâcip)dir" di(ye tekeffül et)ti. Bunun üzerine Resûlullah bu cenaze üzerine de namaz kıldı. {B2289 Buhârî, Havâlât, 3.}

İZAHI

Bu hadîs-i şerifin müstesna bir hususiyeti vardır ki Buhârî'nin sülâsiyyâtı cümlesinden bulunması. Buhârî'nin sülâsiyyâtı demek, bu büyük imamın üç vasıta ile hadisi Resûl-i Ekrem'e îsâl etmesidir. Buhârî devrinin ulûvv-i isnâdı budur. Üçten az bir isnad ile, Buhârî zamanında Resûl-i Ekrem'e takarrüb mümkün değildi. O devirdeki isnad ve îsâlin asgari haddi budur ve bu da çok değildir. Koca bir *Sahîh-i Buhârî*'de 22 hadise münhasırdır. İzah etmekte bulunduğumuz bu Seleme b. Ekva' hadisi bu yirmi iki hadisin yedincisidir. Bunlardan evvelkilerini de ait oldukları izahlarımızda bildirdik.

Bu hadisteki üç vasıta şunlardır: Mekkî b. İbrâhim, Yezîd b. Ebû Ubeyd, Seleme b. Ekva', Müslim'in *Sahîh*'inde üç vasıta ile rivavet ettiği hiçbir hadisi yoktur. Bu hadisi bile Müslim rivayet ederken dört vasıta ile rivayet etmiştir ki dördüncüsü kendisiyle Mekkî b. İbrâhim arasındaki vasıtadır. Müslim'in sülâsiyyâtı vardır. Fakat *Sahîh*'inde değil, *Sahîh*'i haricindeki rivayetindedir. Tirmizî'nin bir, İbn Mâce'nin beş sülâsiyyâtı varsa da isnadında zaaf bulunduğundan dolayı Buhârî'nin sülâsiyyâtı derecesinde hâiz-i itibar değildir, zayıftır. İsnâd-ı âlî olmak için az vasıta ile Resûl-i Ekrem'e vâsıl olmakla beraber bu râvilerin hepsi de bütün evsâf-ı sıhhat ve rivayeti nefsinde cemeden en kuvvetli kimseler olması icap eder.

İsnaddaki vasıtanın azlığı medâr-ı sıhhat olduğundan İslâm ulemâsı merviyyâtın vukuu zamanı ile zabt ve kaydı müddeti arasındaki en kısa tariki iltizam etmişler ve buna (isnâd-ı âlî) namını vermişlerdir. Eslâfımız kısa vasıta bulmak için diyar diyar dolaşmışlardır. Abdullah b. Mes'ûd'un ashabı Abdullah b. Ömer'den ahz-ı hadîs için Kûfe'den Medine'ye giderlerdi. "Kurb-i isnâd, Allah'a yakınlıktır" derlerdi. İmam Buhârî bütün İslâm merâkiz-i ilmiyyesini mükerreren dolaşmıştır. Bununla beraber zamanında isnâd-ı âlî addolunabilen 22 sülâsiyyâtı bulmak müyesser olmuştur. Bu isnâd-ı âlî mukabili bir de "isnâd-i nâzil" vardır. Bu nüzûl de vasıtanın çokluğundandır. Buhârî'nin dokuz vasıta ile rivayet ettiği hadisler de vardır, bunlara da "tüsâiyyât" denilir. Sülâsiyâta nisbetle "isnâd-i nâzil"dir (*Tedrîbü'r-râvî*).

RÂVİ SELEME B. EKVA'. Ebû Müslim el-Eslemî el-Medenî'dir. Şecere-i Rıdvân altında üç defa Resûl-i Ekrem'e biat edip ölüm üzerine söz veren İslâm bahadırlarındandır. İlk, orta ve son biat edenlerin üç sınıfına karışıp Resûl-i Ekrem'e el uzatmak hamâsetini göstermiştir. Kendisinden 77 hadîs-i şerif rivayet edilmiştir. 16'sını Buhârî ile Müslim müttefikan, beşini Buhârî, dokuz hadisini de Müslim münferiden rivayet etmişlerdir. Bir hayli râvileri arasında kendisinden en son rivayet eden zat kölesi ve bu hadisin ikinci râvisi Yezîd b. Ebû Ubeyd'dir. Seleme hazretleri 64 tarihinde vefat etmiştir. Kölesi ve râvisi Yezîd b. Ebû Ubeyd Mencûye'nin târih-i vefâtı da 146 hicrî tarihine müsâdiftir (*Hulâsa,* s. 126, 372).

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi, Buhârî "Kefâlet" bahsinde de rivayet etmiştir. Nesâî'nin de "Cenâze" bahsinde rivayeti vardır. Bu hadîs-i şeriften, cenazenin borcunu ödemeyi deruhte eden Ebû Katâde hazretlerinin kendisinden de bu vâkıayı Tirmizî rivayet etmiştir. Ebû Dâvûd'un, Dârekutnî'nin ve daha başkalarının rivayetlerinde bu borcun 2 dinar olduğu rivayet edilmiştir. Câiz ki bu borç ibtidâsında 3 dinar idi. Müteveffâ 1 dinarını vefatından evvel kendisi ödemişti. 2 dinarı da Ebû Katâde tarafından deruhte edilmiştir.

İmam Mâlik hazretlerinin rivayetinde şu ziyadeler de vardır: Ebû Katâde tarafından müteveffânın 2 dirhem borcu deruhte edilince, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ona hitaben, "*Bu 2 dinar alacaklının üzerinde mukarrer bir hakkıdır. Meyyit bu borcundan berîdir*" buyurdu. Ebû Katâde de, "Evet borcumdur" diye tasdik edince, Resûl-i Ekrem cenaze namazını kıldı. Ebû Katâde de demiştir ki: Ba'demâ Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bana rast geldikçe, "*Bu 2 dinar borcu ne yaptın?*" diye sorardı. Yine böyle son bir sualinde, "Ödedim yâ Resûlellah!" dedim. Resûlullah da, الآن بردت عليه جلده "*Şimdi bu ölünün vücuduna soğuk su ile bir duş yaptın!*" buyurdu.[530]

HAZRET-İ ALİ HADİSİ. Bu mevzuun en ziyade şâyân-ı itibar ve istibsâr olan hadislerinden birisi de Dârekutnî'nin Ali b. Ebû Tâlib radıyallahu anhtan rivayet ettiği şu hadîs-i şeriftir: Bir cenaze, namazı kılınmak için getirildiğinde Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin mûtadı, müteveffânın geçmiş hayatının hiçbir safhasından sormazdı. Yalnız "*Onun borcu var mıdır?*" diye sorardı. Eğer "Borcu vardır" denilirse namaz kılmaktan vazgeçerdi. "Borcu yoktur" denilirse namaz kılardı. Bir kere yine böyle bir cenaze getirilmişti. Namaz kılmak için tekbir almak sırasında, "*Bu ölünün üzerinde kul borcu var mıdır?*" diye sordu. Cenaze sahipleri, "2 dinar borcu vardır" diye cevap verdiler. Resûl-i Ekrem, "*Ölünüze siz namaz kılınız!*" buyurdu. Bu sırada Ali radıyallahu anh, "Bu 2 dinar borç benim uhdemdedir, müteveffâ bundan berîdir, yâ Resûlullah!" dedi. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem bu meyyit üzerine namaz kıldı. Sonra Hazret-i Ali'ye teveccüh buyurup,

— “*Allah bunun bedelinde sana hayır ve saadet versin! Mümin kardeşinin rehnini halâs ettiğin gibi Allah da senin rehnini halâs etsin! Üzerinde kul borcu olarak ölen hiçbir meyyit yoktur, elbette o borcuyla dâyinine merhundur. Her kim bir meyyitin rehnini fekkedip kurtarırsa, kıyamet gününde Allah da onun rehnini halâs eder*” buyurmuştur. Bunun üzerine ashaptan bazı kimseler, “Yâ Resûlellah! Bu lutf u inâyet Hazret-i Ali’ye mi mahsustur, yoksa bütün müslümanlara da şümulü var mıdır?” diye sordular. Resûlullah, “*Bütün müslümanlara şâmil bir inâyet-i ilâhiyedir*” diye cevap verdi.[531]

Bu hadisin bir misli Ebû Saîd el-Hudrî radıyallahu anhtan da rivayet edilmiştir.

HİKMETİ. Borçlu meyyitin cenaze namazının taraf-ı risâlet-penâhîden kılınmamasının sebebini Nevevî, “Ümmeti hâl-i hayatında borcunu ödemeye tergībdir” diyor. Ebû Hüreyre’den gelen bir rivayete göre, bu hal yani Resûl-i Ekrem’in borçlunun cenaze namazını kılmaması keyfiyeti ibtidâ-i İslâm’da vuku bulmuştur. Sonra Resûl-i Ekrem taraf-ı ilâhîden nâil-i fevz ü fütûhât olup beytülmâl müzâyekadan kurtulunca üzerinde kul borcu olarak vefat eden müminlerin borçları taraf-ı risâletpenâhîden ifa edilerek namazı kılınırdı ve Resûl-i Ekrem, “*Ben müminlere kendilerinden daha yakınım. Herhangi bir mümin ölürken borç bırakırsa, onu ödemek bana aittir. Mal bırakırsa, bu da veresesinindir*” buyurdu.[532]

Yine Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan diğer bir rivayet tarikinde, “*Muhammed’in (*sallallahu aleyhi ve sellem*) hayatı yed-i kudretinde olan Allah Teâlâ’ya yemin ederim ki yer yüzünde müminlerden hiçbir mümin yoktur, ancak ben ona nâsın en yakınıyım. Sizin herhanginiz ölür de bir borç veya evlâd ü iyâl bırakırsa ben onun velisiyim, nâsırıyım. Herhangi biriniz de mal bırakırsa, o da asabesine, her kim olursa olsun mirasçısına aittir*” buyurmuştur.[533]

HADİSİN SEBEB-İ SEVKİ. İmam Buhârî'nin *Sahîh*'indeki babının, "Müteveffânın Borcunun Bir Kimseye Havalesi Câizdir" suretindeki unvanı itibariyle bu hadisin sebeb-i sevk u iradı, deyn-i meyyiti tekeffülün ve bu suretle havalenin cevazını beyandır. Gerçi hadîs-i şeriften zâhiren müstefâd olan kefalettir, havale değildir. Fakat kefaletle havale, yekdiğerine pek yakın iki mahiyetten ibarettir. Ebû Sevr "Kefaletle havalenin her ikisi de bir zimmeti, âhar bir zimmete nakilden ibaret olduğu için ikisi siyâk-ı vâhid itibar olunur" demiştir. Hakikaten bu hadisteki zaman, meyyitin zimmetindeki borcu, zâminin zimmetine nakilden ibarettir ve havale mahiyetindedir.

DEYN-İ MEYYİTİ TEKEFFÜLÜN CEVAZINDA İHTİLÂF EDİLMİŞTİR

Şârih İbn Battâl'ın beyanına göre, İbn Ebû Leylâ, Ebû Yûsuf, Muhammed ve Şâfiî "Bir mal bırakmadan ölen kimsenin borcuna kefalet etmek câizdir; hatta kefalet ettikten sonra meyyit hesabına bu suretle bir mal zuhur etse bile kefilin kefaletinden rücûu sahih değildir" demişlerdir. Bu zevata göre meyyitin malı varken, onun nam ve hesabına deyni tazmin edilmiş olsa bile, kefaletten rücû sahih değildir. Çünkü kefilin bu suretle deyni deruhte etmesi katidir. Gayr-i kābil-i rücûdur.

İmam Mâlik'e göre zâmin, eğer meyyitin malına rücû etmek üzere deyni deruhte etmişse hakk-ı rücûu vardır. Meyyitin malı yoksa ve zâmin de meyyitin bu müflis vaziyetini bilerek tekeffül etmişse hakk-ı rücûu yoktur. Bilâhare meyyit hesabına bir mal zuhur etse bile rücû edemez.

İmam Ebû Hanîfe'nin bu babdaki ictihadı daha cezrîdir; Resûl-i Ekrem'in kul borcu hakkındaki sünnetine daha uygundur. Resûl-i Ekrem ümmetinin bir yığın kul borcu ile Tanrı divanına gitmesini istemiyordu. Ümmeti kul borcunu ödemeye sevk için borçlu ve müflis bir halde ölenlerin namazını kılmamakla tahzîr buyuruyordu. Bu gāye-i Muhammedî'yi çok iyi kavrayan Ebû Hanîfe hazretleri borcunu ödeyecek bir şey bırakmadan ölen kimsenin borcuna kefalet etmek câiz değildir. Eğer bir miktar mal bırakmışsa yalnız bu miktara kefalet câizdir demiştir.

BİR SUAL. İbn Melek, “Müflis meyyit nam ve hesabına kefaleti tecviz etmeyen İmam Ebû Hanîfe aleyhine, bu yolda kefaleti câizdir” diyen İmâmeyn lehine bir sual soruyor da diyor ki: Müslim’in Ebû Hüreyre’den rivayet ettiği bir hadîs-i şerifte –ki, bu hadisi yakında nakl ü terceme etmiştik– İslâmiyet’in müzâyekalı ilk devri geçip de devr-i fütûhat hulûl ederek beytülmâl zenginleyince Resûl-i Ekrem, “*Borçlu ölen her müminin borcunu ödemeyi ben deruhte ediyorum*” buyurmuştu. Bu hadis, kefaletin cevazına sarâhaten delâlet etmektedir.

CEVAP. Bu suali irat eden İbn Melek, İmam Ebû Hanîfe namına şöyle cevap veriyor: Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz tarafından vuku bulan bu iltizam, bir teberrudur, borcun devamını muktezî değildir. Kefalet ise borcun devamını mûciptir. Borç devam ettiği içindir ki müteveffâ mal bırakmışsa, borç vereseye intikal edip tesviye ediliyor. Bir mal bırakmadan ölmüşse borç sukut ediyor. İşte İmâm-ı Âzam bu deyn-i sâkıta kefalet câiz değildir diyor. İbn Melek’in suali kadar kuvvetli olan bu cevabı da burada bitiyor.

Nevevî, Resûl-i Ekrem’in فعلي قضاؤه “*Müteveffânın borcunun kazâsı bana aittir*” kavl-i şerifi, medyûn-i müflis vefat edip de borcu ödenmeyen cenazeye namaz kılmamalarını nâsihtir diyor. Yine Nevevî, “Bazı ulemânın, bu nevi deyn-i meyyiti Resûl-i Ekrem’in mesâlihi müslimîne sarfedilmek üzere beytülmâlden ayırdığı hususi (masârif-i gayr-i melhûze dediğimiz) bir meblâğla tesviye buyurdu dediklerini, bazı ulemânın da kendi malından verdiğine kāil olduklarını” haber veriyor.

---

530 وفي رواية مالك: وحق الرجل عليك والميت منها بريء. فقال نعم. فصلى عليه. وجعل رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا لقي أبا قتادة يقول: ما صنعت في الدينارين حتى إذا كان آخر ذلك قال قد قضيتهما يا رسول الله! قال: الآن بردت عليه جلده.

{DK3051 Dârekutnî, *Sünen*, III, 78.}

531 عن علي رضي الله عنه كان رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا أتي بجنازة لم يسئل عن شيء من عمل الرجل ويسأل عن دينه. فإن قيل عليه دين كف.

وإن قيل ليس عليه دين صلى. فأتي بجنازة فلما قام ليكبر سأل هل عليه دين؟ قالو ديناران. فعدل عنه وقال: صلوا على صاحبكم. فقال علي رضي الله عنه هما علي وهو بريء منهما. فصل عليه .ثم قال لعلي جزاك الله خيرا وفك الله رهانك كما فككت رهان أخيك. إنه ليس من ميت يموت وعليه دين إلا وهو مرتهن بدينه ومن فك رهان ميت فك الله رهانه يوم القيامة. فقال بعضهم: هذا لعلي خاصة أم للمسلمين عامة؟ قال: بل للمسلمين عامة [رواه الدار قطني من حديث ابن عباس وروى عن أبي سعيد مثله]

{DK2952 Dârekutnî, *Sünen*, III, 46.}

532 عن أبي هريرة رضي الله عنه أن رسول الله صلى الله عليه وسلم كان يؤتي بالرجل الميت عليه الدين. فيسأل هل ترك لدينه من قضاء. فإن حدث أنه ترك وفاء صلى عليه. وإلا قال: صلوا على صاحبكم. فلما فتح الله عليه الفتوح قال: أنا أولى بالمؤمنين من أنفسهم. فمن توفي وعليه دين فعلي قضاؤه ومن ترك مالا فهو لورثته.

{M4157 Müslim, Ferâiz, 14.}

533 عن أبي هريرة رضي الله عنه عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: والذي نفس محمد بيده ما على الأرض من مؤمن إلا أنا أولى الناس به. فأيكم ترك دينا أو ضياعا فأنا مولاه وأيكم ترك مالا فإلى العصبة من كان .

{M4159 Müslim, Ferâiz, 15.}

1035

•.•.•

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ ﵁ أَنَّهُ قِيلَ لَهُ أَبَلَغَكَ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ لَا حِلْفَ فِي الْإِسْلَامِ فَقَالَ قَدْ حَالَفَ النَّبِيُّ ﷺ بَيْنَ قُرَيْشٍ وَالْأَنْصَارِ فِي دَارِي.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radıyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: (Tâbiî Âsım b. Ahvel tarafından) Enes b. Mâlik'e, Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin, “İslâm'da Câhiliye (devrinin) ahdi yoktur” buyurduğu sana bâliğ oldu(, duydun) mu? diye soruldu da Enes b. Mâlik, “Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (Medine'de) benim evimde Kureyş ile ensar arasında muâhât (yani kardeşlik tesis) buyurdu” diye cevap verdi. {B2294 Buhârî, Kefâlet, 2.}

İZAHI

Bu hadisi, Buhârî “İʿtisâm” bahsinde de rivayet etmiştir. Müslim'in “Fezâil”de, Ebû Dâvûd'un da “Ferâiz” babında rivayetleri vardır.

Hadiste, sâilin İslâm'da mevcut olmadığını sorduğu “hilf”in medlûl-i lugavîsi, bazı kimseler arasında akdolunan ahd ü peymandan ibarettir. Câhiliye devrinde kabileler arasında rakipleri olan diğer kabâilin tecavüzünden kendilerini sıyânet için ahd ü peymân akdolunurdu ve buna “hilf” denirdi. Cemʿi “ahlâf”tır. Halîf de birisiyle and içip ahd ü peymân eden kimseye denir ki bunlardan her birine âhare nisbetle “halîf” ıtlak olunur. Araplar'ın Câhiliye devrine ait eyyâmı tetkik edilirse, Benî Esed'le Tay, Fezâre ile Ezd kabileleri arasında olduğu gibi birçok halîfler görülür.

Câhiliye ahlâf ve uhûdu arasında en meşhur ve takdîr ü tahsîne şâyân olan hilf, "Hilfü'l-fudûl"dür. İbn Hişâm'ın *Sîret*'inde İbn İshak'ın rivayetine göre Hilfü'l-fudûl, Kureyş'in en ihtiyar ve en ziyade hâiz-i şeref ü i'tibâr bir siması olan Abdullah b. Cüd'ân'ın evinde Benî Hâşim, Benî Abdülmuttalib, Benî Esed, Benî Zühre, Benî Teym toplanarak aralarında şöyle bir maddeyi tahrir ve tesbit etmişlerdir:

Gerek Mekke'nin sekene-i kadîmesinden gerek hariçten Mekke'ye gelip ihtiyâr-ı ikāmet ederek hemşehrilik vasfını iktisap edenlerden hiçbir kimse bundan böyle zulme mâruz olmayacaktır. Zulmün ref'i, fudûlün reddi ve zalimden mazlûm hakkının ahzı zımnında her birimiz kendi namımıza ve temsil ettiğimiz kabileler namına ahd ü yemîn ederiz. Bu yemin, Mekke'de gerek yerliler arasında gerek hariçten hac ve ticaret maksadıyla gelen misafirlere karşı ezâ ve cefânın, fuzûlî müdahalelerin pek ziyade arttığı bir zamanda akdedildiği için buna Hilfü'l-fudûl denilmiştir.

Bu hilfte Abdullah b. Cüd'ân'ın hânesinde Resûl-i Ekrem efendimizin de halîf olarak bulunduğunu ve burada bulunduğundan dolayı dünyalara nâil olmaktan ziyade beyân-ı memnûniyet ettiğini, böyle bir içtimâa devr-i İslâm'da davet olunsam derhal icâbet ederdim buyurduğunu İbn İshak, Talha b. Abdullah'tan rivayet etmiştir.[534]

Eyyâm-ı Arab'da hilfin böyle asîlâne şekilleri olduğu gibi çirkin safhaları da vardı. Bu cihetle Resûl-i Ekrem Câhiliye devrinin hilfine mukabil bir uhuvvet-i dîniyye tesis buyurdu.

MUÂHÂT

Enes b. Mâlik'in hadisin ikinci fıkrasında taraf-ı risâletpenâhîden muhâcirîn ile ensar arasında ve kendi evinde akd ü te'sîs buyurduğunu bildirdiği muâhât da târîh-i âlemde eşi ve örneği gösterilemiyen bir hâdise-i ictimâiyedir, bir teâvün ve tesânüd-i içtimaîdir. İslâm muhacirleri bütün emval ve emlâkini Mekke'de bırakarak Medine'ye hicret etmişlerdi. Medine müslümanları gerçi bu dindaşlarını evlerine alıp misafir etmişlerdir. وَيُؤْثِرُونَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ "*Ensar, kendileri için şedîd bir ihtiyaç olsa bile muhâcirîni nefislerine tercih ederlerdi*"[535] kavl-i şerifi mûcibince ensar, muhâcirîne son derece âlicenabane misafirperverlik gösteriyordu. Fakat bu misafirlik hâli uzun zaman bu suretle devam edemezdi. Mekke'de her biri servet ve iş güç sahibi olan bu muhacirlere atıyye ve âtıfetle imrâr-ı hayat etmek güç geliyordu. Hadiste bildirildiği üzere Mescîd-i Saadet'in inşasını müteakip Resûl-i Ekrem bir gün Enes b. Mâlik'in evinde muhâcirîn ve ensardan doksan sahâbî arasında ikişer ikişer kardeşlik akdetti. Bunlardan bazıları *Sîret-i İbn Hişâm*'da İbn İshak rivayetiyle şöyle bildiriliyor:

Muhâcirîn Ensar

Ebû Bekir es-Sıddîk Hârice b. Zeyd

Ömer b. Hattâb İtbân b. Mâlik

Ebû Ubeyde b. Cerrâh Sa'd b. Muâz

Abdurrahman b. Avf Sa'd b. Rebî'

Zübeyr b. Avvâm Seleme b. Selâme

Osman b. Affân Evs b. Sâbit

Talha b. Ubeydullah Kâ'b b. Mâlik

Ca'fer-i Tayyâr Muâz b. Cebel

Saîd b. Zeyd Übey b. Kâ'b

Mus'ab b. Umeyr Ebû Eyyûb el-Ensârî

Ebû Huzeyfe b. Utbe Abbâd b. Bişr

Ammâr b. Yâsir Huzeyfe b. Yemân

Ebû Zer el-Gıfârî Münzir b. Amr

Hâtıb b. Ebû Beltea Uveym b. Sâide

Selmân-ı Fârisî Ebü'd-Derdâ el-Uveymir

Bilâl-i Habeşî Ebû Ruveyha Abdullah

radıyallahu anhüm

Resûl-i Ekrem ikişer, ikişer çağırıp aralarında uhuvvet akdettikten sonra İbn İshak'ın rivayetine göre, zât-i risâletpenâhîleri de Ali b. Ebû Tâlib'in elini tutarak, "*Bu da benim kardeşimdir*" buyurdu.[536] Hazret-i Hamza ile de Zeyd b. Hârise'yi kardeş yapmıştı. İbn İshak'ın rivayet ettiği bu silsile-i esâmî arasında tenkit edilebilecek isimler vardır: Biri Ca'fer-i Tayyâr'dır ki, o sırada müşârün ileyh hazretleri Habeşe'de idi. Selmân-ı Fârisî ile Ebü'd-Derdâ'nın imanı teahhür etmişti. Binaenaleyh bunların müâhâtı sonra vâki olsa gerek.

Aşağıda "Menâkıb" bahsinde bu zevatın hususi surette tercüme-i hallerini yazdığımız zaman görülecektir ki bu aziz çiftler rastgele birleştirilmiş uydurma bir kardeş değil, belki hicret zamanından beri altı, yedi ay zekâ-i Muhammedî bunların ahvâl-i rûhiyyelerini inceden inceye tetkik ederek ve her çift arasında müşterek vasıflar bularak kardeş yapmıştı. Meselâ Selmân ile Ebü'd-Derdâ, Ammâr ile Huzeyfe, Mus'ab ile Ebû Eyyûb aralarında mizaç, zevk, hissiyat itibariyle tam bir vahdet vardır.

BU MUÂHÂTIN HEDEFİ

Yakında İbn Abbas hadisinde görüleceği veçhile bu muâhâtın hedefi, kardeşlerin yekdiğerine yardım, sıla ve ihsan, nasihat ve rehberlik etmeleri; daha mühimi zevi'l-erhamdan evvel yekdiğerine vâris olmaları idi. Enfâl sûresinin 72. âyetinde, "*O kimseler ki iman edip hicret ettiler ve mallarıyla, canlarıyla Allah yolunda mücâhede eylediler. O ensar ki bu muhacirleri barındırdılar ve onlara yardım ettiler. İşte bu muhacirlerle ensar birbirlerinin velileridir.*"[537] Bu âyet-i kerîmedeki vilâyet, nusret, muavenet, nasihat, verasetle tefsir edilmiştir. Bedir gazâ ve ganimetinden sonra muhacirler, ensarın muavenetinden vâreste kalmaları üzerine Enfâl sûresinin son âyetlerindeki وَأُولُو الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَى بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللّٰهِ "*Kitâbullah'ta, miras hususunda ulü'l-erhâm birbirlerine daha yakındır*"[538] kavl-i şerifiyle muâhât ile müesses olan miras neshedilmiştir.

Buhârî bu Enes b. Mâlik hadisinin babında muâhât ile mirasın tesisini ve neshini İbn Abbas'tan sened-i muttasıl ile şöyle rivayet ediyor:

Sûre-i Nisâ'nın 33. âyet-i kerîmesinde, وَالَّذِينَ عَقَدَتْ أَيْمَانُكُمْ فَآتُوهُمْ نَصِيبَهُمْ kavl-i şerifinde عاقدت kıraatine göre İbn Abbas radıyallahu anhümâ, "Bu âyette mütekabil yeminlerin bağladığı bildirilen kimseler, muhâcirîn ile ensardır ki muhâcirîn Medine'ye geldikleri ilk zamanlarda taraf-ı risâletpenâhîden akdedilen muâhât sebebiyle ensara zevi'l-erhâmdan evvel vâris olurlardı. Fakat muahharen وَلِكُلٍّ جَعَلْنَا مَوَالِيَ "*Erkek, kadın her birisini vâris kıldık*"[539] kavl-i şerifi ile muâkade ve muâhât ile müesses olan veraset nesholundu. Uhuvvet-i dîniyye yalnız yekdiğere nusret, rifâde ve ihsan ile bir de nasihate münhasır kaldı" demiştir.[540]

HULÂSA. Hicret-i seniyyeyi müteakip taraf-ı risâletpenâhîden tesis buyurulan uhuvvet-i dîniyyeye müterettip olan miras neshedilip, fakat müminlerin birbirine yardımı, birbirine ihsan ve âtıfeti, birbirine hayırhahane nasihati devam etmiş ve edegelmiş, Allah'ın dilediği zamana kadar da devam edecektir. Bu içtimaî tesanüt ve teavünün, bu birr ü ihsânın, bu hayırhahlığın samimiyetle devam ettiği sadr-ı İslâm'da pek büyük tesiri görüldü. Hiç tereddüt etmeden denilebilir ki rub' asır zarfında nûr-ı İslâm'ın aktâr-ı âleme intişar etmesi, İran'ın tamamen fethi, Şarkî Roma İmparatorluğu'nun tehdidi hep bu uhuvvet-i dîniyyenin rasâneti eseridir. Ashâb-ı kirâm bu tesanütten ferden ve şahsen de müstefit oluyorlardı.

"Kitâbü'l-Büyû'"un birinci hadisi olarak 958 numara ile tercüme ettiğimiz Abdurrahman b. Avf hadisinde müşârün ileyh ile Sa'd b. Rebî' radıyallahu anhümâ arasındaki uhuvvet-i dîniyyenin te'sîrât-ı mahsûsasını izah etmiştik. Süt, peynir satmakla ticarete başlayan Abdurrahman b. Avf az zaman zarfında şahsen en yüksek servet sahibi olmuştu. İbn Sa'd'ın *et-Tabâkāt*'ında bildirdiği üzere müşârün ileyh hazretleri, "Allah'a çok şükür elime kum alsam altın olur" demiştir.

---

534 قال ابن إسحاق أنه سمع طلحة بن عبد الله يقول: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم لقد شهدت في دار عبد الله بن جدعان حلفا، ما أحب أن لي به حمر النعم. ولو أدعى به في الإسلام لأجبت [من سيرة الإمام ابن هشام]

{İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 134. Kaynakta rivayeti Talha b. Abdullah'tan duyan Muhammed b. Zeyd'dir. İbn İshak ondan rivayet etmektedir. Buna göre rivayetin senedi şu şekildedir:

قال ابن إسحاق: فحدثني محمد بن زيد بن المهاجر بن قنفذ التيمي أنه سمع طلحة بن عبد الله بن عوف الزهري يقول}

Hilfü'l-fudûl tahassürü, hayli zaman müstakbel nesillerin gönüllerinde bile yaşamıştır. Yine İbn İshak'ın İbrâhim b. Hâris'ten rivayetine göre, Muâviye'nin emâreti zamanında kardeşi Utbe b. Ebû Süfyân'ın oğlu Velîd Medine valisi iken bununla Hüseyin b. Ali radıyallahu anhümâ Zilmerve mevkiindeki bir maldan dolayı münâzaa edilmiş ve Velîd emâreti nüfuzuna istinat ederek Hazret-i Hüseyin'in hakkına tecavüz etmek istemişti. Bunun üzerine hafîd-i nebevî, Velîd'e karşı,

— "Ya insaf eder, hakkımı verirsin yahut Allah'a yemin ederim ki kılıcımı çeker, Mescid-i Resûlullah'ın kapısı önünde durarak halkı Hilfü'l-fudûl'e davet ederim!" demişti. Orada bulunanlardan Abdullah b. Zübeyr, Misver b. Mahreme, Abdurrahman b. Osman radıyallahu anhüm –ki, bunların babaları veya büyük babaları Hilfü'l-fudûl'ün müessisleri bulunuyorlardı– biz de Hazret-i Hüseyin'e iştirak ediyoruz: "Ya ihkāk-ı hak ederiz yahut bu uğurda ölürüz" demeleri üzerine Velîd, iâde-i hak ve irdâya mecbur olmuştur.

Bir kere de Abdullah b. Zübeyr'in şehâdeti üzerine Hilfü'l-fudûl mevzubahis edilmişti (*Sîret-i İbn Hişâm*).

535 el-Haşr, 59/9.

536 {İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 505.}

537 [el-Enfâl, 8/72.] إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللهِ وَالَّذِينَ آوَوْا وَنَصَرُوا أُولَئِكَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ

538 {el-Enfâl, 8/75.}

539 en-Nisâ, 4/33.

540 عن ابن عباس رضي الله عنهما: [ولكل جعلنا موالي] قال ورثة. [والذين عاقدت أيمانكم] قال: كان المهاجرون لما قدموا المدينة يرث المهاجر الأنصاري دون ذوي رحمه للأخوة التي آخى النبي صلى الله عليه وسلم بينهم

فلما نزلت ولكل جعلنا موالي نسخت. ثم قال والذي عاقدت أيمانكم إلا
[النصر والرفادة والنصيحة وقد ذهب الميراث ويوصى له [رواه البحاري

1036

•.•.•

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللّٰهِ ﵁ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ لَوْ قَدْ جَاءَ مَالُ الْبَحْرَيْنِ قَدْ أَعْطَيْتُكَ هٰكَذَا وَهٰكَذَا فَلَمْ يَجِئْ مَالُ الْبَحْرَيْنِ حَتَّى قُبِضَ النَّبِيُّ ﷺ فَلَمَّا جَاءَ مَالُ الْبَحْرَيْنِ أَمَرَ أَبُو بَكْرٍ فَنَادَى مَنْ كَانَ لَهُ عِنْدَ النَّبِيِّ ﷺ عِدَةٌ أَوْ دَيْنٌ فَلْيَأْتِنَا فَأَتَيْتُهُ فَقُلْتُ إِنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ لِي كَذَا وَكَذَا فَحَثَى لِي حَثْيَةً وَقَالَ عُدَّهَا فَعَدَدْتُهَا فَإِذَا هِيَ خَمْسُمِائَةٍ وَقَالَ خُذْ مِثْلَيْهَا.

TERCÜMESİ

Câbir b. Abdullah radıyallahu anhümâdan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (bir kere), Bahreyn'(den cizye) malı gelmesi tahakkuk ederse, sana, "(mübarek elini açarak üç defa) şöyle şöyle (şöyle dünyalık) veririm" buyurdu. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (cânib-i Hakk'a) alınıncaya kadar Bahreyn malı gelmedi. Bahreyn malı geldiği zaman Ebû Bekir (bir münâdîye) emredip, "Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin her kime bir vaadi veya bir borcu varsa bize gelsin!" diye ilân eyledi. Ben de Ebû Bekir'e gittim, "Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bana şöyle buyur(up vaad et)mişti" dedim. Ebû Bekir de (şöyle al deyip eliyle işaret ederek) benim için bir avuç (para) hapazla(yıp ver)di ve "Bunu say" buyurdu. Saydım, bu nukūd 500 (adet) idi. Bu defa Ebû Bekir bana, "Bunun iki misli daha al!" dedi. {B2296 Buhârî, Kefâlet, 3.}

İZAHI

Bu hadisi, Buhârî "Humus", "Megāzî", "Şehâdât" bahislerinde de rivayet etmiştir. Müslim'in de "Fezâil-i Nebî sallallahu aleyhi ve sellem" bahsinde rivayeti vardır. Hadisteki لو قد جاء deki قد edatının burada mânası tahakkuk-ı mecî' içindir ki buna tercümede, "cizye malı gelmesi tahakkuk ederse" diye işaret ettik.

BAHREYN. Basra ile Uman arasında ve Basra körfezinin garb sahilinde imtidâd eden bir hıttadır. Merkezi Hecr kasabasıdır. Bahreyn, asr-ı saâdette İran Devleti'nin taht-ı tâbiiyyetinde idi. 6. sene-i hicriyede Alâ b. Hadramî radıyallahu anh tarafından fetholunmuş ve taraf-ı risâletpenâhîden oraya âmil ve vali tayin buyurulmuştur. Ebû Bekir ve Ömer radıyallahu anhümâ taraflarından da bu vazifede ibkā edilen Alâ hazretleri 14. sâl-i hicrîde Bahreyn'de vefat etmiştir. Buradan Medine'ye gelecek mal, şârihlerin bildirdiklerine göre, cizye malı olduğundan tercümede buna işaret ettik. Memâlik-i meftûha arasında en çok cizye malı Bahreyn'den gelirdi.

Buhârî'nin "Şehâdât" bahsindeki rivayetinde taraf-ı risâlet-penâhîden Hazret-i Câbir'e atıyye vaad buyurulurken üç defa avucunu açarak "Şöyle şöyle şöyle vereceğim" buyurduğu rivayet olunduğundan buna tercümede kavis içinde işaret ettik. Resûl-i Ekrem'in halifesi ve kaymakamı Ebû Bekir radıyallahu anh tarafından bu va'd-i nebevî infaz edilirken Hazret-i Câbir'e bir avuç kendisinin bizzat vermesi ve bunun iki misli de Câbir tarafından alınmasını emir buyurması da "Şehâdât" bahsindeki üç avuç vaad olunduğuna dair rivayeti teyit eder. Hazret-i Ebû Bekir'in verdiği bir avuç paranın 500 dirhem veya dinar olduğuna göre, bunun iki misli daha verilerek 1500 dirhem veya dinara bâliğ oluyor.

Dirhem veya dinar diye terdîd ile ifade edişimiz, bu paranın nevi, ne hadisin diğer rivayet tariklerinde ne de şerhlerde bildirilmiş olmasındandır. Bu cihetle tercümede (dünyalık, para, nukūd) diye umumi tabirler kullandık. Gerçi fetholunduğu zamana kadar İran hâkimiyeti altında bulunan Bahreyn'de İran'ın gümüş parası olan dirhem tedavül etmiş bulunması ve gelen cizye malının ve Câbir'e verilen atıyyenin dinar değil dirhem olması vârid-i hâtır ise de bunu da tasrih için kâfi bulmadık.

TEMBİH. Gerek bu hadîs-i şerif gerek bundan evvelki muâhâta dair olan Enes b. Mâlik hadisi, İmam Buhârî'nin kefâlet-i karz ve kefâlet-i düyûna dair açtığı babın hadisleri cümlesindendir. "Havâle" bahsinde kefaletin zikredilmesinin vech-i münâsebetine gelince, gerek havalenin gerek kefaletin mâna cihetiyle yekdiğerine mütekārib olmasındandır. Bunların her ikisi de deynin bir zimmetten, diğer bir zimmete naklinden ibarettir.

Bu iki hadisin havale ile münasebetine gelince, evvelâ muâhâta dair olan Enes b. Mâlik hadisinde iki din kardeşi olan haliflerin yekdiğerine alâ vechi't-tatavvû' vâris olduklarına işaret edilmiştir. Kefalet de alâ vechi't-tatavvû' ivazsız iltizamdan ibaret olmakla aralarında bir derece münasebete vesile olmuştur.

Hazret-i Câbir hadisine gelince, kefaletle bu hadis arasındaki münasebet vâzıhtır: Bu hadiste en yüksek şiârından birisi vaad ve ahde vefa şîme-i bergüzîdesiyle meftûr bulunan Resûl-i Ekrem efendimizin, halifesi ve kaymakamı bulunan Ebû Bekir es-Sıddîk hazretleri zât-ı risâletpenâhînin vaadini tekeffül ve deruhte etmiş ve kendilerine niyâbeten Resûl-i Ekrem'in vaadini infaz etmiş bulunuyor.

VAADE VEFÂ VE İFA. Ulemânın cumhuruna göre –ki İmam Ebû Hanîfe, İmam Şâfiî ve İmam Ahmed b. Hanbel de dahildir– vaade vefa ve ifa müstehaptır. Hasan-ı Basrî ile bazı Mâlikî fukahası vâciptir demişlerdir. Bazı Şâfiî fukahası da bu hadis ile istidlâl ederek Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem hakkında vaade vefa vâciptir demişler ve bunu hasîsa-i fâzıle-i nebevîyyeden addederek hadisin ümmet hakkında ne vücûb ne de hususiyete delâleti bulunmadığını iddia etmişlerdir.

KİTÂBÜ'L-VEKÂLET

كِتَابُ الْوَكَالَةِ

بسم الله الرحمن الرحيم

Bu kitap vekâletin envâʿ ve ahkâmına dair ehâdîs-i şerifeyi muhtevidir.

VEKÂLET. Bir kimsenin bir işi başkasına tefvîz ve sipariş etmesi ve bu işte o kimseyi kendi yerine ikāme eylemesidir. Tefvîz eden kimseye müvekkil, yerine ikāme eylediği zata vekil, tevdi edilen işe de müvekkelün bih denir. Tevkîl de bir emirde tasarrufu başkasına tevdidir. Tevekkül de Allah Teâlâ'ya izâfetle tefvîz ve teslîm-i umûrdur. Vekâlet lugaten hıfz mânasına da gelir. Esmâ-i ilâhiyyeden olan vekil hâfız mânasınadır.

RİSÂLET. Bir kimsenin sözünü, tasarrufta dahli olmayarak başka bir kimseye teblîğ etmektir. Gönderen kimseye mürsil, gönderilen zâta mürselün-ileyh, aradaki vâsıtaya resûl denilir.

Vekâletin rüknü, beyʿ gibi icap ile kabuldür. Binaenaleyh vekâlet, icap ve kabul ile münʿakid olur. Şöyle ki müvekkil, "Şu işe seni vekil ettim!" deyip "Vekil de kabul ettim" dese yahut kabulü işʿâr eden başka bir söz söylese vekâlet münʿakid olur. Yine böyle vekil bir şey söylemeyip de o işin icrâsına teşebbüs eylese, delâleten vekâleti kabul etmiş olmakla tasarrufu sahih olur. Vekilin bir işi idare hususunda resmî bir sıfatı bulunması yahut bir işin icrâsı mülkünün icabından olması ya da bu gibi işleri kabul edeceğini ilân etmesi halleri de delâleten vekâleti kabul etmiş sayılır. Derhal reddetmedikçe tasarrufu muteber olur. Binaenaleyh müvekkil, "Bu işe seni vekil ettim!" deyip de vekil olacak kimse, "Kabul etmem!" diye reddettikten sonra müvekkelün bihin icrâsına mübâşeret etse tasarrufu sahih olmaz.

İzin ve icâzet tevkildir. Hatta icâzet-i lâhikanın vekâlet-i sâbıka hükmünde olduğu bir asl-ı fıkhî olarak kabul edilmiştir. Meselâ bir kimsenin fuzûlî olarak başkasının malını sattıktan sonra mal sahibine haber verip, o da tasvip edip izin verse, evvelce onu vekil etmiş gibi sahih olur.

VEKİLİN HUDÛD-I SALÂHİYETİ VE VEKÂLETİN UMUMİ HÜKÜMLERİ

Bey‘, şirâ, icârede ve an-ikrârın sulhta vekilin nefsine izâfetle hakk-ı akdi vardır. Ehl-i muâmele arasında mâruf olan bu hususlarda alım satım, icâre vekile aittir. Vekilin akdi, müvekkiline muzaf kılınması şart değildir. Meselâ bey‘e vekil olan kimse esnâ-i akidde, "Şu malı sana sattım!" der de "fülân namına sattım" demez. Yine böyle şirâya vekil olan kimse de, "Şu malı senden aldım!" der de "Fülân namına aldım" demez. Binaenaleyh bey‘de mebîi vekil olan kimse teslim eder, semeni vekil kabzeder, lede'l-icap mutâlebe eder. Şirâda mâl-i müşterâyi vekil kabzeder. Velhâsıl rücû, muhâsame gibi haklar doğrudan doğruya vekile teveccüh eder.

Bu esasa göre meselâ bey‘de müşteri için semeni bâyiin müvekkiline vermekten hakk-ı imtinâı vardır. Meselâ biri, bir malını satmaya bir kimseyi vekil edip de, vekil mârifetiyle satılan bu malın bedelini müşteriden talep etse müşteri müvekkile vermeyebilir. Bununla beraber müşteri müvekkile verse, bu da sahihtir. Çünkü vekâletle hakk-ı mülkiyet ibtidâ vekilden halef olarak müvekkil için sabittir. Yani vekil, müvekkelün bihte tasarruf hususunda müvekkilin halefidir. Müvekkil de hakk-ı mülkte vekilden haleftir. Bu cihetle müşteri bedel-i müşterâyı müvekkile verirse sahihtir. Artık vekil ikinci defa müşteriden talep edemez. Semen, müstehıkkına vâsıl olmuş, fi'l-hâl müşteri berîü'z-zimme bulunmuştur.

Bir cihet şâyân-ı kayıttır ki bey‘, şirâ, icâre hususlarında bizâtihi hakk-ı akdi haiz olan vekil, akdi kendi namına icra etmeyip de hakk-ı mülkiyeti haiz olan müvekkili namına icra eder ve meselâ fülânın "tarafından bi'l-vekâle sattım yahut fülân için aldım!" diyerek akdi müvekkiline muzaf kılarsa, bu da sahihtir ve bu halde hukūk-ı akid hep müvekkile ait olur ve vekil resul mevkiinde kalır. Risâlette ise hukūk-ı akid mürsile aittir. Resûle asla taalluk etmez.

Vekilin müvekkiline izâfetle akd-i maʿrûf ve lâzım olan hususlarda hüküm, müvekkile râcidir. Bunlar da nikâh, hibe, sadaka, iâre, îdâʿ, rehin, ikraz, an-inkâr, sulh gibi hususlardır. Bunun sirr ü hikmetine gelince, bütün bunlar iskātât kabîlinden olduklarından bu akidlerde hükmün sebebinden fasl ü tefrîki kābil değildir; vekil, hükümden hariç bir şahs-ı ecnebîdir. Binaenaleyh hüküm sebebine mukārin olmak için akdin müvekkile izâfe edilmesi zaruridir, vâciptir. Nikâhı bir misal olarak alırsak asıl olan zevcenin hurmet-i bidʿidir, nikâh bu hurmeti ıskāt için teşrîʿ buyurulmuştur. Binaenaleyh hükm-i nikâhın müvekkilden başka birine izâfe edilmesi mutasavver değildir. Vekilin nikâhtaki mevkii, hükmün sebebine mukāreneti için sefaretten başka bir şey değildir. Bu sebeple zevce tarafından günün birinde zevcin vekilinden mehir talep edilemez. Yine böyle zevcenin vekili, mehri müvekkiline teslim ettikten sonra lede'l-iktizâ vekilden mihrin iadesi istenilemez.

Vekâlete dair umumi hükümlerden biri de beyʿ ü şirâ ve ifa ve istîfâ-yi deyne ve kabz-ı ayne vekil olan kimsenin cihet-i vekâletten dolayı makbuzu olan mal kendi yedinde vedîa hükmünde olduğudur. Binaenaleyh vekilin yedinde iken vekilin teaddî ve taksiri olmaksızın telef olsa, zaman lâzım gelmez. Nikâh, hibe gibi hususlarda –vaziyet-i hukūkıyyeleri risâlet derecesinde bulunan– vekilin yedindeki mal dahi yakında izah ettiğimiz veçhile vedîa hükmündedir. Esas itibariyle resulün bu babdaki vaziyeti vekâlet derecesinde değildir. Bu cihetle medyun borcunu dâyine gönderip de kable'l-vüsûl resulün yedinde telef olduğu surette eğer resul medyunun resulü ise, medyunun malından telef olur ve eğer dâyinin resulü ise dâyinin malından telef olup medyûn borcundan berî olur.

1037

•.•.•

عَنْ عُقْبَةَ بْنِ عَامِرٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ أَعْطَاهُ غَنَمًا يَقْسِمُهَا عَلَى صَحَابَتِهِ فَبَقِيَ عَتُودٌ
فَذَكَرَهُ لِلنَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ ضَحِّ بِهِ أَنْتَ.

TERCÜMESİ

Ukbe b. Âmir radıyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Ukbe b. Âmir'e ashabı arasında (vekâleten) taksim etmek üzere birtakım (kurbanlık) koyun vermiş. (Ukbe bunları taksim edip) bir yaşında bir keçi oğlağı geri kalmıştı. Ukbe bunu Nebî sallallahu aleyhi ve selleme arzetmiş. Resûl-i Ekrem de, "Onu da sen kes, (kurban et!)" buyurmuştur. {B2300 Buhârî, Vekâlet, 1.}

İZAHI

Buhârî bu hadisi "Dahâyâ", "Şirket" bahislerinde de tahrîc etmiştir. Müslim'in, Tirmizî'nin, Nesâî'nin, İbn Mâce'nin de "Dahâyâ" bahsinde rivayetleri vardır.

Hadisteki عتود küçük, fakat kuvvetli ve gösterişli keçi oğlağına denir. *Sıhâh*'ta atûd denilebilmek için üzerinden bir havl-i tam geçmiş olmak ve bir yaşını doldurmuş bulunmak lâzımdır deniliyor. Bazı ehl-i lugat, çiftleşme çağını idrak etmiş olmasını da şart kılmışlardır.

Bu hadisin "Vekâlet" bahsinde sebeb-i sevki Resûl-i Ekrem'in Ukbe b. Âmir'i, kurbanlık koyunların ashâb-ı kirâma taksimine tevkil buyurmuş olmalarıdır. Yaşını dolduran veya bu çağdaki davar bünyesinde kavî bulunan keçi oğlağının kurban edilmesinin cevazı da bu hadisten istifade edilmiştir.

1038

•.•.•

عَنْ كَعْبِ بْنِ مَالِكٍ ﷺ أَنَّهُ كَانَتْ لَهُمْ غَنَمٌ تَرْعَى بِسَلْعٍ فَأَبْصَرتْ جَارِيَةٌ لَنَا بِشَاةٍ مِنْ غَنَمِنَا مَوْتًا فَكَسَرتْ حَجَرًا فَذَبَحَتْهَا بِهِ فَقَالَ لَهُمْ لَا تَأْكُلُوا حَتَّى أَسْأَلَ النَّبِيَّ ﷺ عَنْ ذٰلِكَ أَوْ أُرْسِلَ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ مَنْ يَسْأَلُهُ وَأَنَّهُ سَأَلَ النَّبِيَّ ﷺ عَنْ ذَاكَ أَوْ أَرْسَلَ فَأَمَرَهُ بِأَكْلِهَا.

TERCÜMESİ

Kâ'b b. Mâlik radıyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: Kâ'b b. Mâlik âilesinin Sel' (dağın)da güdülür bir sürü davarı varmış. (Kâ'b diyor ki:) "Bunları güden câriyemiz bu davarımızdan bir koyunu ölüm halinde gördü. Hemen (sert) bir taşı kırarak (bıçak gibi keskin) taş parçasıyla koyunu kesti. (Bu muslihâne hareket duyulunca) Kâ'b aile halkına, "(Durunuz!) Bu vaziyeti Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden soruncaya kadar, yahut Nebî sallallahu aleyhi ve selleme soracak bir kimse gönderinceye kadar koyu(nun eti)nden yemeyiniz!" dedi ve Nebî sallallahu aleyhi ve selleme koyunun sûret-i zebhinden ya (bizzat) Kâ'b kendisi yahut birini gönderip sordu. O da Kâ'b'a bu(nun eti)ni yemeyi emir buyurdu.[541] {B2304 Buhârî, Vekâlet, 4.}

İZAHI

Buhârî bu hadisi "Zebâih" bahsinde de rivayet etmiştir. "Kitâb-ı Zebâih"te İbn Mâce'nin de bir rivayeti vardır. Hadisteki Sel', Medîne-i Tâhire'nin üst tarafında bir dağın adıdır. Kâ'b b. Mâlik'in ya bizzat kendisinin Resûl-i Ekrem'den sorması veya birini gönderip bilvâsıta istiftâ etmesi suretinde terdîd ile rivayet edilmesi râvinin şekkindendir.

HADİSİN SEBEB-İ SEVKİ. Müvekkilin malına zarar ve fesad ârız olacağı vekil tarafından anlaşılırsa, müvekkilin izn-i lâhık olmaksızın vekilin müvekkelün bihte tasarrufu câiz olduğunu ve tazmini mûcip olmadığını beyandır. Çoban câriye koyunun murdar öleceğini anlayarak kesmiş, sonra mesele Resûl-i Ekrem'e arzolunduğunda taraf-ı risâletpenâhîden câriyenin bu zebhi redd ü inkâr edilmeyip o koyunun yenilmesine müsaade buyurulmuştur.

Yine böyle bağ bahçe bekçisi, bir kısım üzüm ve meyvelerin idrakini görür de toplanmasının tehirinde zarar vukuundan endişe ederek toplarsa vekilin bu hareketi, müvekkilinin malını fesaddan vikāye edip ıslah maksadına mâtuf olduğu için vekilin hüsnüniyetle bu hareketi, vekilin hıyaneti zâhir oluncaya kadar müvekkil tarafından kabul edilmek icap eder. Islah maksadıyla olan bu hareket zamanı mûcip değil, bilakis muskıttır. Bu halde vekilin bu hareketini müvekkilin kabul etmesi bir icâzet-i lâhikadır, vekâlet-i sâbıka hükmündedir.

BUHÂRÎ'NİN BİR BABI VE BİR RİVAYETİ

Buhârî'nin *Sahîh*'inde izah etmekte bulunduğumuz Kâ'b b. Mâlik el-Ensârî hadisinden evvel bir babı ve bir rivayeti daha vardır. Babın unvanı, "Dârülharpte Bulunan veya Dârülislâmda Müste'men Olan Harbîyi Müslimin Tevkili Câizdir" suretindedir. Bu cevaz hükmünü teyit için Buhârî, meâli bervech-i âtî Abdurrahman b. Avf radıyallahu anhın bir hadisini sevkediyor: Müşârün ileyh hazretleri diyor ki: Mekke'deki malımı ve ehl ü etbâımı muhafaza ve himaye etmesi için Ümeyye b. Halef'e bir mektup yazmıştım. Bilmukabele onun Medine'deki emval ve etbâını muhafaza ve himaye edeceğimi de bu mektubumda kendisine bildirmiştim. Mektubun zîrine Abdurrahman imzasını vazederek rahmân ism-i şerifini zikretmiştim. Ümeyye, "Senin ubûdiyyet ettiğin rahmânı ben tanımam, sen bana Câhiliye'deki isminle yaz!" diye cevap verdi. Ben de Abdü Amr diye yazdım. Çok geçmedi, Bedir günü hulûl ettiğinde[542] bir gece herkes uyuduğu bir sırada Ümeyye b. Halef'i hıfz ü sıyânet için alıp bir dağa çıktım. Fakat nasılsa Ümeyye'yi Bilâl gördü. Hemen ensarın bir içtimâgâhına koşarak,

— “Bu habis, Ümeyye b. Halef’tir, yakalayınız! Eğer Ümeyye bu defa kurtulursa, ben necât bulmam diye haykırdı ve ensarı Ümeyye’yi katle teşvik etti. Derhal ensardan birtakım mücahidlerle bizi takibe koyuldular. Benim bir elimi Ümeyye, bir elimi de oğlu Ali tutuyordu. Bize yetişeceklerinden endişe edince ben ensara,

— “Ümeyye budur” diye oğlunu kendisine halef olarak gösterdim. Tâ ki onunla meşgul olsunlar da Ümeyye kurtulsun istedim. Ensar Ümeyye’nin oğlunu öldürdüler ve bizi takip etmekten vazgeçtiler. Fakat Bilâl en yüksek sesle,

— “Ey ensar! Küfrün başı Ümeyye buradadır” diye bağırdı. Bu defa Bilâl ile beraber ensar yine bizi takip etti. Ümeyye ağır cüsseli olduğundan muakkıbler derhal bize yetiştiler. Ümeyye’ye,

— “Çök!” dedim, diz çöktü. Hücumdan sıyânet için hemen kendimi Ümeyye’nin üstüne bıraktım. Fakat muhâcimler süngülerini altımdan Ümeyye’ye sapladılar ve nihayet öldürdüler. Bu sırada bir mücahidin süngüsü de benim ayağıma isabet etti demiştir. Bu hadisi Abdurrahman b. Avf’tan rivayet eden oğlu İbrâhim, “Babam Abdurrahman b. Avf ayağının üstündeki bu süngü eserini bize gösterirdi” diyor.[543]

Belâzürî’ye göre, Abdurrahman b. Avf’ın ayağına isabet eden süngü Hubâb b. Münzir radıyallahu anhın süngüsüdür.

Ümeyye b. Halef’in Abdurrahman b. Avf’a, “Senin kulluk ettiğin rahmânı tanımam” demesi bunun nasıl bir zındık olduğunun şahididir. İbn Kelbî’nin birçok ulemâ-i seleften rivayetine göre, Ümeyye b. Halef, Âs b. Vâil, Ukbe b. Ebû Muayt ve Velîd b. Mugīre Câhiliye devrinde Kureyş’in en sayılı zındıklarından idi.

Ümeyye b. Halef bir kere eline çürük bir kemik parçası alarak Resûl-i Ekrem’e gelmiş ve “Yâ Muhammed! Rabbin bunu diriltir mi zannedersin?” deyip küstahane bir eda ile elinde kemiği ovalayıp üfleyerek istihza etmek istemişti. Resûl-i Ekrem efendimiz, “*Evet, Cenâb-ı Hak bunu evvelemirde yarattığı gibi diriltir, seni de cehenneme koyup azap eder*” buyurmuştur.[544]

Devr-i İslâm hulûl ettikten sonra Resûl-i Ekrem ile ashabına en çok bunlar ezâ ve cefâ etmişlerdir. Ümeyye b. Halef, Resûl-i Ekrem'in hayatına kastetmiştir. Âs b. Vâil'in Habbâb radıyallahu anha karşı küstahane hareketi 974. hadisin tercüme ve izahında geçmiştir. Muhâcimler arasında Habbâb hazretlerinin de görülmesi, hatta Abdurrahman b. Avf'ın ayağını yaralayacak derecede fa'âl bulunması en haklı ve meşrû bir ahz-ı intikamın parlak bir tecellisidir.

Bilâl-i Habeşî hazretlerinin, "İşte Ümeyye b. Halef, yakalayın, aman vermeyin! Şayet bu habis bu defa ölümden yakasını kurtarırsa benim için hakk-ı hayat yoktur" diye ön ayak olarak ensarı harekete getirmesi, on üç sene Mekke'de çekilen gûnâgûn azap ve işkencelerin en parlak bir ahz-ı sârı ve azîzün zü'n-tikām tarafından mev'ûd olan zaferin şaheser bir tecellisidir. Yukarıda bir hadisin izahında tafsîl edildiği üzere bu Ümeyye b. Halef günün en sıcak zamanında kızgın kumluk bir zemin üzerine arka üzerine yatırır, göğsüne iri bir kaya parçası koyarak saatlerce harâret-i şemse karşı bırakırdı. Arada sırada Muhammed'in dinini bırak, ben de seni bırakayım der idi. Bilâl hazretleri ise bilâfütûr, "Allah birdir, Allah birdir" diye mukabele ederdi.

İbn Hişâm'ın Ümeyye'nin oğlu Ali de Ammâr b. Yâsir tarafından katledilmiştir diye rivayeti de intikām-ı ilâhînin tam ve kâmil tecellisini ifade eder. Hazret-i Ammâr ile ebeveyninin ne işkenceler çektiklerini ve ebeveyninin İslâmiyet uğrunda nasıl terk-i hayat ettikleri yukarıda işaret ettiğimiz hadiste izah etmiştik.

Buhârî'nin bu rivayetine göre, Abdurrahman b. Avf hazretlerinin Câhiliye devrindeki ismi Abdü Amr'dır. Bazı ehl-i rivayet de kable'l-İslâm isminin Abdülkâ'be olduğunu ve şeref-i İslâm ile müşerref olduktan sonra taraf-ı risâletpenâhîden Abdurrahman tesmiye buyurulduğunu rivayet etmişlerdir.

Rahmân ism-i şerifine karşı Ümeyye tarafından izhar olunan bu mükâbere de şüphesiz hamiyyet-i Câhiliyye'de en müessir bir âmil idi. Bunun bir örneği de Hudeybiye Musâlahanâmesi'nin tanzimi sırasında görülmüştür. Musâlahanâmenin baş tarafına taraf-ı risâletpenâhîden yazdırılan "Bismillâhirrahmânirrahîm" cümle-i şerifesine Kureyş hey'et-i murahhasası reisi Süheyl b. Amr tarafından itiraz edilmiş ve "Bismikellāhümme" yazılması teklif edilmiştir.

Abdurrahman b. Avf ki aşere-i mübeşereden kadîmü'l-İslâm bir zattır. Bilâl, Habbâb, Ammâr radıyallahu anhümün bu Ümeyye b. Halef ile emsalinden ne derece işkencelere mâruz oldukları mâlûmu iken bu kadar sıyânetkâr olmasının sâiki ahde vefâ ve haslet-i necîbesidir. Bu hadisten müstefâd olan âlî hükümlerden birisi, bu mertlik şiârıdır. Abdurrahman b. Avf hazretleri Mekke'de iken Ümeyye ile aralarında sıkı bir dostluk vardı. Bu hadisin bir rivayet tarikinde bildirildiğine göre, Bedir gecesi Abdurrahman b. Avf harp zırhıyla meşgul olduğu sırada Ümeyye ile oğlu Ali gelerek, "Ey abd-i ilâh! Bizimle meşgul olman ve bizi sıyânet etmen, bu zırhtan hayırlıdır" diye hamiyetini tahrik etmişler. Bu baba oğulun ellerinden tutup dağa götürürken Hazret-i Bilâl rastlamış, onları mukadder âkıbetlerine erdirmiştir.

Diğer taraftan Bilâl, Habbâb, Ammâr gibi zevatın Abdurrahman'ın emanetini hiçe saymalarının sebebini beyan eden Şârih Aynî, Bedir günü, Kureyş için eman olmadığını bildiriyor.

Bu hadisten müstefâd olan bir hüküm de mezâlimden intikamın ve tecavüze misliyle mukabelenin cevazıdır ki İslâmiyet'in insanlık şeref ü i'tibârını bilvücûh sıyânete mâtuf olan bu ulvî şiârı sayesinde müslümanlar muhâsımlarına galebe etmişler, hiçbir vâkıada muhaliflerine meskenetle boyun eğmemişlerdir.

Bu hadisin sebeb-i sevki Abdurrahman b. Avf'ın dârülküfürde bulunan Ümeyye b. Halef'e vekâlet vermesidir. Dârülküfürdeki bir kâfirin müslüman tarafından tevkîli câiz olunca, dârülislâmda müste'men olan bir kâfiri tevkîli bitarîkı'l-evlâ câiz ve sahih olur.

541 {Kaynakta rivayeti Ka'b babasından naklediyor. B2304 Buhârî, Vekâlet, 4.}

542 Yevm-i Bedr, ikinci sene-i hicriyye ramazanının on yedinci cuma gününe müsâdiftir. Bedir Gazâsı'nın bugün vuku bulduğunu Urve b. Zübeyr, Katâde, Ebû Ca'fer Bâkır rahmetullah rivayet etmişlerdir. Bedir hakkında buna muhalif tarihler de nakledilmiştir. İttifak edilen nokta ikinci sene-i hicriyyede vukuudur. "Bedir" Şa'bî'ye göre, Bedir denilen bir adamın kuyusudur. Belâzürî, Hâlid b. Nadr'ın mâlik olduğu suyun adıdır demiş. Bura ile Medine arasında 8 berîde yakın mesafe vardır. Berîdi bazı muasır ve muhakkık müellifler 19.308 m. olarak takdir etmişlerdir ki 148 km. mesafe eder.

543 عن عبد الرحمن بن عوف رضي الله عنه قال: كاتبت أمية بن خلف كتابا بأن يحفظني في صاغيتي بمكة وأحفظه في صاغيته بالمدينة. فلما ذكرت الرحمن قال لا أعرف الرحمن كاتبني باسمك الذي كان في الجاهلية فكاتبته عبد عمرو فلما كان في يوم بدر خرجت إلى جبل لأحرزه حين نام الناس فأبصره بلال. فخرج حتى وقف على مجلس من الأنصار. فقال : أمية ابن خلف لا نجوت إن نجي أمية. فخرج معه فريق من الأنصار في أثارنا . فلما خشيت أن يلحقونا خلفت لهم ابنه لاشغلهم فقتلوه ثم أبوا حتى يتبعونا وكان رجلا ثقيلا. فلما أدركونا قلت له ابرك فبرك فألقيت نفسي لأ منعه فتخللوه بالسيوف من تحتي حتى قتلوه. وأصاب أحدهم رجلي بسيفه وكان عبدالرحمن بن عوف يرينا ذلك الأثر في ظهر قدمه [رواه البخاري]

{B2301 Buhârî, Vekâlet, 2.}

544 {İbn Hişam, *es-Sîre*, I, 361-362. Hazret-i Peygamber'in cevabı burada mana ile rivayet edilmiştir. Orijinali şu şekildedir:

{نعم، أنا أقول ذلك يبعثه الله وإياك بعد ما تكونان هكذا، ثم يدخلك الله النار

1039

•.•.•

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﵁ أَنَّ رَجُلًا أَتَى النَّبِيَّ ﷺ يَتَقَاضَاهُ فَأَغْلَظَ فَهَمَّ بِهِ أَصْحَابُهُ فَقَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ دَعُوهُ فَإِنَّ لِصَاحِبِ الْحَقِّ مَقَالًا ثُمَّ قَالَ أَعْطُوهُ سِنًّا مِثْلَ سِنِّهِ قَالُو يَا رَسُولَ اللهِ لَا نَجِدُ إِلَّا أَمْثَلَ مِنْ سِنِّهِ فَقَالَ أَعْطُوهُ فَإِنَّ خَيْرَكُمْ أَحْسَنُكُمْ قَضَاءً.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan rivayet olunduğuna göre (bir kere) Nebî sallallahu aleyhi ve selleme (muayyen bir yaşta) matlubu (olan bir devesi)ni istemek üzere (bedevî) biri gelmişti ve (bedevîlik âdeti üzere) talebinde huşûnet göstermişti. Ashâb-ı Nebî bu bedevîye (kavlen veya fiilen) haddini bildirmek istemişlerse de Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "Bu adamı bırakınız(, dokunmayınız!) Her sâhib-i hakkın (edep dairesinde) hakk-ı talebi vardır" buyurmuş, sonra da, "Devesi yaşta bir deve veriniz!" di(ye emr et)miş. Ashâb-ı kirâm, "Yâ Resûlellah! O yaşta deve bulamıyoruz, ancak onun devesinden daha değerli bir yaşta vardır" demişlerdir. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem, "Bunu veriniz! Sizin en hayırlınız borç verimi en güzel olanınızdır" buyurmuştur. {B2306 Buhârî, Vekâlet, 6.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî bu Ebû Hüreyre hadisini, burada iki tarik ve iki metin ile rivayet etmiştir. Müellif Zebîdî merhum bunlardan mufassal olan metni ihtiyar etmiştir. Fakat bu metinde de talep edilen borcun neden ibaret olduğu sarâhaten zikredilmemiştir. Bunun muayyen bir sindeki bir deve olduğu, hadisin alt tarafından delâleten müstefâd oluyor. Hadisin diğer kısa metninde de bu cihet musarrah bulunduğundan tercümemizde bu muhtasar metindeki ziyadelerden istifade ederek kavis içinde gösterdik.

Buhârî buradan başka bu hadisi, *Sahîh*'inin "İstikrâz", "Hibe" tekrar "Vekâlet" bahislerinde de rivayet etmiştir. Müslim ile Nesâî'nin "Büyû'" ile İbn Mâce'nin de "Ahkâm" bahislerinde rivayetleri vardır.

Bu hadisin *Sahîh-i Buhârî*'deki babının unvanı, "Şahidin ve Gāibin Vekâleti Câizdir" suretindedir. Hâzırın şehâdeti bu hadisin sarâhatinden müstefâd olmakla beraber gāibin vekâletine delâleti kāsır bulunduğundan bu noksanı telâfi için Buhârî, Abdullah b. Amr b. Âs radıyallahu anhümânın vekîl-i umûru olan gıyabındaki adamına küçük, büyük bütün ailesi halkının sadaka-i fıtırlarını vermesini yazdığını ta'lîkan rivayet ediyor.[545] Şârih Kirmânî, "Hem hâzırı, hem gāibi tevkîlin cevazı Ebû Hüreyre hadisinden de müstefâd oluyor" diyor. Hadisin hâzıra hitap ve hâzırı tevkîle delâleti bi-hasebi'l-örftür. Fakat karâin-i hal, hâzır, gāib vükelâ-yi resûl sallallahu aleyhi ve sellemden ale'l-infirâd her birisine şâmildir" diye müddeâsını teyit ediyor.

Şârih Kirmânî mektup yazan Abdullah'ın Abdullah b. Ömer b. Hattâb olduğunu bildirmiştir. *Buhârî* nüshalarının bazısında vâv ile Amr, bazısında vavsız olarak Ömer meşhûdumuz olmuştur diyor ve Abdullah b. Ömer nüshasını tercih ediyor.

Bu muallak rivayetin aşağıda not olarak kaydettiğimiz metnine bakıldığında "kahraman" kelimesi bir lugat-ı garîbe olarak görülecektir ve hakikaten bu bir lugat-ı Fârisî'yedir. Kişinin kazâ-i havâicini ikameye memur hâdimidir. Biz bunu lisanımızda daha müteâref olan vekîl-i umûr diye tercüme ettik.

Buhârî'nin bu ta'lîkinden iki hükmü fıkhî müstefâd oluyor: **1.** Hâzırın gāibi tevkîlinin cevazı ki bunu aşağıda tetkik edeceğiz. **2.** Kişinin küçük, büyük bütün aile halkından sadaka-i fıtr vermesinin vücûbu ki bunu da "Sadaka-i Fıtr" bahsinde bütün tafsilâtıyla izah ettik.

Buhârî şârihleri devenin yaşına göre aldığı isimleri de bildirmektelerse de biz bunu da "Zekât" bahsinde en vâzıh bir şekilde bildirmiş bulunuyoruz. Oraya müracaat olunsun.

Tekāzî-i deyn için Resûl-i Ekrem'e karşı ashâb-ı kirâmı hiddet ve harekete getirecek derecede gılzat gösteren alacaklının yahudi veya müslim olduğunu tetkik eden Şârih Kastallânî müslim olsa bile bu mutâlebedeki şiddetin derecesi küfrü mûcip bir derecede olmadığını kabul ederek bunun bedevî Araplar'ın âdeti veçhile huşûnetten ibaret olduğuna, Ahmed b. Hanbel'in ve Abdürrezzâk'ın Süfyân'dan gelen rivayetleriyle istidlâl etmektedir. Bu rivayette Buhârî'nin أن رجلا أتى النبي tahrîci bedelinde جاء أعرابي يتقاضي النبي zikredilmiştir ki biz de bu rivayete istinat ederek bu haşin adamın bedevî olduğuna ve bedevî örfüne göre kabalık gösterdiğine tercümede işaret ettik.

BU HADİSTEN MÜSTEFÂD OLAN FIKHÎ HÜKÜMLER

Bu hükümlerden birisi hâzır ve hâl-i sıhhatte olan kimsenin âharı tevkîlinin cevazıdır ki âmme-i fukahânın kavlidir. İbn Ebû Leylâ'nın, Mâlik'in, Şâfiî'nin, Ebû Yûsuf ve Muhammed'in mezhebi de budur. İmam Ebû Hanîfe de cevaza kāil olmuştur. Şu kadar ki Ebû Hanîfe müvekkilin mahkemede huzurunu ve bizzat cevap vermesini hasmın hakk-ı talebi kabul etmiştir. Her vesile ile İmam Ebû Hanîfe'nin ictihadını tenkit etmek itiyadında bulunan sâhib-i *Tavzîh* bu meselede de, Ebû Hüreyre hadisi Ebû Hanîfe'nin aleyhine hüccettir. Ebû Hanîfe'ye göre, "Beldede hâzır ve sahîhü'l-beden bir kimsenin hasmı razı olmadıkça yahut hastalık, üç günlük mesafeye sefer gibi bir özre müstenit bulunmadıkça âharı tevkîli câiz değildir" suretinde bir garîbe ortaya koymuştur ki bildirdiğimiz veçhile İmam Ebû Hanîfe adem-i cevâza değil cevaza kāil olmuştur. Yalnız hasmın hakk-ı talebini tanımıştır. Bu ictihad ile hadis arasında nasıl bir münâfât vardır ki hadis İmam Ebû Hanîfe aleyhine hüccet olsun? Hadîs-i şerifte Resûl-i Ekrem'in gāib, marîz, misafir olmadığı halde ashabını edâ-i deyne tevkîl buyurmaları, Ebû Hanîfe'nin hastalığı, seferi mazeret olarak kabulüne niçin münâfî olsun? Hasmın hukukunu sıyâneten onun tevkîle muvafakatini şart kılmasının nas ile ne alâkası vardır? Def'-i mefsedet için vazolunan bunca ahkâm-ı fıkhiyyeden hangi birisi nassa müstenittir? İmam Ebû Hanîfe bu ictihadında zannolunduğu gibi yalnız da değildir. En sahih ve mevsûk olan rivayete göre, İbn Ebû Leylâ'nın mezhebi de böyledir.

BİR TEMBİH. Vekâlet bahsinde erkekle kadının, bâkirle seyyibin arasında hiçbir fark yoktur. Seyyib olsun, bâkir olsun, her kadın, erkeğin tâbi olduğu vekâlet hükümlerine tâbidir. Bazı Hanefîler çarşıya, pazara çıkmak itiyadında olmayan ev kadınları için tevkîli istihsan etmişlerdir.

Bu hadisten müstefâd olan bir hüküm de istidânenin cevazıdır. İhtiyaç halinde borç almanın cevazında ulemâ arasında hiçbir ihtilâf sebketmemiştir.

Hayvan istikrâzının cevazına da bu hadis ile istidlâl edilmiştir. Kādî İyâz hayvan olsun, ticaret metâı olsun, her şeyi istikrâz, cumhûr-ı ulemâya göre câizdir demiştir. İbn Abdülber, zîhayat istikrâzından yalnız câriye istikrâzının cumhur tarafından istisna edildiğini bildiriyor.

Yalnız İbn Cerîr ile Dâvûd ez-Zâhirî câriye karzını da tecviz etmişlerdir. Ebû Hanîfe, Kûfe fukahası, Süfyân es-Sevrî ve Hasan b. Sâlih menetmiştir ki, bu ictihad Abdullah b. Mesʿûd, Huzeyfe ve Abdurrahman b. Semüre radıyallahu anhümden de mervîdir.

Bu hadîs-i şerifte yüksek bir fazîlet-i ahlâkiyye de tâlim buyurulmuştur ki müstekrizin teʼdiye-i deyn ederken mukrizine ikraz ettiği şeyin cinsi, keyli, vezni, pahası cihetiyle efdalini vermesi mâruf ve bunu mukrizin alması helâl olduğudur. Çünkü Resûl-i Ekrem bu yolda teʼdiye-i deyn edilmesini (ahsen-i kazâ) ile tavsif ederek mutlak surette medh ü senâ buyurmuş ve hiçbir kayıt ile takyîd buyurmamıştır. Bu cihetle şârih Aynî bu babda icmâ vardır diyor. Yalnız esnâ-i istikrazda mukrizle müstakriz arasında böyle bir ziyadenin verilmesi şart kılınmamış olmakla mukayyet olduğunu bildiriyor ki bu da bilicmâ ribâdır. Veresiyede meşrût olan ziyadenin ribâ olduğunu “Ribâ” bahsinde müteaddit ehâdîs-i şerife ile izah etmiştik.

---

545 وكتب عبد الله بن عمرو بن العاص إلى قهرمانه وهو غائب عنه أن يزكي عن أهله الصغير والكبير [رواه البخاري معلقا]

1040

•.•.•

عَنْ الْمِسْوَرِ بْنِ مَخْرَمَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ ﷺ قَامَ حِينَ جَاءَهُ وَفْدُ هَوَازِنَ مُسْلِمِينَ فَسَأَلُوهُ أَنْ يَرُدَّ إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ وَسَبْيَهُمْ فَقَالَ لَهُمْ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ أَحَبُّ الْحَدِيثِ إِلَيَّ أَصْدَقُهُ فَاخْتَارُوا إِحْدَى الطَّائِفَتَيْنِ إِمَّا السَّبْيَ وَإِمَّا الْمَالَ وَقَدْ كُنْتُ اسْتَأْنَيْتُ بِكُمْ وَقَدْ كَانَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ انْتَظَرَهُمْ بِضْعَ عَشْرَةَ لَيْلَةً حِينَ قَفَلَ مِنَ الطَّائِفِ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ ﷺ غَيْرُ رَادٍّ إِلَيْهِمْ إِلَّا إِحْدَى الطَّائِفَتَيْنِ قَالُوا فَإِنَّا نَخْتَارُ سَبْيَنَا فَقَامَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ فِي الْمُسْلِمِينَ فَأَثْنَى عَلَى اللّٰهِ تَعَالَى بِمَا هُوَ أَهْلُهُ ثُمَّ قَالَ أَمَّا بَعْدُ فَإِنَّ إِخْوَانَكُمْ هٰؤُلَاءِ قَدْ جَاءُونَا تَائِبِينَ وَإِنِّي قَدْ رَأَيْتُ أَنْ أَرُدَّ إِلَيْهِمْ سَبْيَهُمْ فَمَنْ أَحَبَّ مِنْكُمْ أَنْ يُطَيِّبَ بِذٰلِكَ فَلْيَفْعَلْ وَمَنْ أَحَبَّ مِنْكُمْ أَنْ يَكُونَ عَلَى حَظِّهِ حَتَّى نُعْطِيَهُ إِيَّاهُ مِنْ أَوَّلِ مَا يُفِيءُ اللّٰهُ عَلَيْنَا فَلْيَفْعَلْ فَقَالَ النَّاسُ قَدْ طَيَّبْنَا ذٰلِكَ لِرَسُولِ اللّٰهِ ﷺ لَهُمْ فَقَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ إِنَّا لَا نَدْرِي مَنْ أَذِنَ مِنْكُمْ فِي ذٰلِكَ مِمَّنْ لَمْ يَأْذَنْ فَارْجِعُوا حَتَّى يَرْفَعَ إِلَيْنَا عُرَفَاؤُكُمْ أَمْرَكُمْ فَرَجَعَ النَّاسُ فَكَلَّمَهُمْ عُرَفَاؤُهُمْ ثُمَّ رَجَعُوا إِلَى رَسُولِ اللّٰهِ ﷺ فَأَخْبَرُوهُ أَنَّهُمْ قَدْ طَيَّبُوا وَأَذِنُوا.

TERCÜMESİ

Misver b. Mahreme radıyallahu anhümâdan şöyle rivayet edilmiştir: (Huneyn seferinde) Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme Hevâzin (kabilesi) mebusları müslüman olarak geldikleri ve Resûl-i Ekrem'den mallarının ve esirlerinin reddedilmesini istedikleri zaman Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bunlara,

— “Bana sözün en sevimlisi, en doğrusudur. Şimdi siz iki şıkkın birisini ihtiyar ediniz: Ya esirinizi ya malınızı! Ben siz(in vürûdunuz)a intizar(en üserâ ve ganâimin taksimini tehir) ettim, (gelmediniz!)” buyurdu ve hakikaten Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Tâif’ten (Ci‘râne’ye)[546] avdet buyurduğunda on bu kadar gece Hevâzin heyetinin vürûduna intizar etmişti. Hevâzin heyeti nazarında Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin kendilerine ancak iki şıktan birini iade buyuracağı tebeyyün edince bunlar Resûl-i Ekrem’e,

— “(Yâ Resûlellah!) Biz, esirlerimizin iade buyurulmasını ihtiyar ediyoruz” dediler. Bunun üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (musallâya gitti) müslümanlar arasında kalktı, (bir hutbe irat edip) Allah Teâlâ’yı lâyık olduğu sıfât-ı kemâliye ile senâ etti. Sonra “emmâ ba‘dü” (fasl-ı hitâbıyla başlayarak),

— “(Ashabım!) Bu Hevâzin mebusları kardeşleriniz kusurlarından rücû ederek bize geldiler. Ben de (benim ve Abdülmuttalib oğullarının nasibi olan) esirleri kendilerine iade etmemi muvâfık buldum. Sizden her kim, esirlerini bu suretle (meccanî vererek) kardeşlerinizin gönlünü hoş etmeyi severse bunu yapsın! Sizden her kim kendi hissesi üzerine (bağlı) kalmak, (ivazsız vermemek) arzu ederse (bu bedeli) ona biz, Allah Teâlâ’nın bize ihsan edeceği ilk ganimet malından veririz. Bu kanaatle o da böyle yapsın!” buyurdu. Bunun üzerine halk (bir ağızdan),

— “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin hatırı için Hevâzin reislerine esirlerini vermekle mutayyeb oluruz” di(ye bağrış)tılar. Bu (gulgule)nin sonunda Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem:

— “Şimdi biz, sizden esirini vermeye rızası olan kimseleri, rızası olmayanlardan bile(rek ayırt ede)miyoruz. Haydi siz gidiniz de bize emr-i muvâfakatinizi iş bilir nükabânız arzetsin!” buyurdu. Halk (yerlerine) çekildiler. Urefâ-yi kabâil, kabileleri halkıyla görüştüler. Sonra Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme geri gelip her biri kavminin esirleri iadeden memnun olduklarını ve Resûl-i Ekrem’e izin verdiklerini bildirdiler. {B2307 Buhârî, Vekâlet, 7.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu Misver hadisini Buhârî böylece "Humus", "Megāzî", "Itk", "Hibe" bahislerinde de tahrîc etmiştir. Bilhassa "Hibe" ile "Megāzî"nin müteaddit yerlerinde rivayet edildiğinden *Sahîh-i Buhârî*'nin sekiz on yerinde rivayeti tekerrür etmiştir. Ebû Dâvûd "Cihâd"da, Nesâî de "Siyer" bahsinde rivayet etmişlerdir. Nesâî'nin rivayeti muhtasardır.

Bu hadiste harbî ve siyasî, hatta içtimaî ve ahlâkî bakımlardan hâiz-i ehemmiyet ve pek ziyade mûcib-i istibsâr bir vâkıanın yalnız bir safhasına temas edilmiş bulunduğundan ileride "Siyer" ve "Megāzî"de izah edeceğimiz bu vâkıanın burada yalnız hadisin anlaşılmasına medar olabilecek bir hulâsasını bildirmekle iktifa edeceğiz.

Hadiste mevzubahis olan emvâl-i ganâim ve üserâ, Huneyn Gazâsı'nda alınan Hevâzin esirleri ve ganimetleridir. Hevâzin rüesâsı muharip kuvvetleri teşcî ve tehyîc için sahne-i harbe bütün kadınlarını, çocuklarını ve mallarını da beraberlerinde getirdiklerinden emvâl-i ganâimin ve üserânın miktar ve adedi mühim bir yeküne bâliğ olmuştur. Siyer müelliflerinin bildirdikleri rakamlara göre esirlerin yekünü 6000'e bâliğ oluyordu. 24.000 deve, 40.000 davar, 4000 ukıyye gümüş iğtinâm edilmişti.

HARP SAHASI OLAN HUNEYN

Mekke'ye 3 mil mesafede ve Mekke ile Tâif arasında bir vadidir. Arap'ın meşhur panayırlarından birisi olan Zülmecâz, Huneyn'in eteğinde kurulduğundan ve burada çok kıymetli müşâareler, münâşedeler cereyan ettiğinden Arap târîh-i edebiyâtında kendisinden bahsedilir. Kur'ân-ı Kerîm'de zikrolunan Yevmü Huneyn, Huneyn vadisinde cereyan eden harbin müsâdif bulunduğu 8. sene-i hicrîye şevvalinin beşinci günüdür ve sene-i mezkûre Ramazanının 20'sine müsâdif olan feth-i Mekke gününden muahhardır. Bu harp Hevâzin ve Sakīf kabilelerine karşı ihtiyar edilmişti.

HARBİN SEBEBİ VE NETİCESİ

Mekke'nin fethi ile Kureyş'in hesabı görülüp durulduğu halde İslâm'ın i'tilâsını bir türlü hazmedemeyen ve Arap'ın en cengâver iki kabilesi bulunan Hevâzin ile Sakīf bir türlü azgınlıklarını ve İslâm'a karşı kin ve husumetlerini bırakamıyorlardı. Kabâil arasında mütemadiyen dolaşarak müslümanlar aleyhinde umumi bir hareket hazırlamaya çalışmışlar, buna da muvaffak olmuşlardı. Mekke'nin fethi üzerine bu hareketin tesrîi lüzumuna kanaat ederek kuvâ-yi umûmiyyeleriyle, kadınlarıyla çoluk çocuklarıyla, emval ve mevâşîleriyle Huneyn'e gelip ahz-ı mevkî etmişlerdi. Bahs-i mahsûsunda tafsil olunacağı üzere cereyan eden muharebe neticesinde nâil-i zafer olan Resûl-i Ekrem, iğtinâm edilen emval ile üserânın Ci'râne mevkiinde muhafazasını emredip kendileri Huneyn'den kaçan ve Tâif'te tutunan düşmanı takip etmiş ve İbn İshak'ın rivayetine göre, yirmi küsur gün Tâif'i muhasaradan sonra fethini sene-i âtîye tehir ederek Ci'râne'ye maiyetiyle avdet buyurmuştur.[547]

ÜSERÂNIN İADESİ

Resûl-i Ekrem Ci'râne'ye teşriflerinde on bu kadar gün Hevâzin vefdinin esirlerini, mallarını aramak için bir heyetin gelmesine intizar ettiği halde kimse gelmemişti ki, Misver hadisinde bahsedilen intizar budur.

Bu intizardan sonra Hevâzin esirlerinin vekilleri şefi'leri sıfatıyla bir hey'et-i meb'ûse geldi. Bunlar bu sırada şeref-i İslâm ile de müşerref olmuşlardı. Bu sebeple hadiste görüldüğü üzere bu hey'et ashâb-ı kirâma, taraf-ı risâletpenâhîden kardeşleriniz tavsifiyle takdim buyurulmuştur. Heyette Resûl-i Ekrem'in sütvâlidesi Halîme'nin mensup olduğu Benî Sa'd b. Bekr kabilesi de vardı. İbn Hişâm'ın *Sîre*'sinde hadisenin mâba'di Abdullah b. Amr'dan rivayetle şöyle hikâye olunuyor:

— "Yâ Resûlellah! Biz, asalet ve aşiret sahibiyiz. Bugün bize, sizce hafî olmayıp mâlûmunuz olan bir belâ isabet etmiştir. Allah Teâlâ'nın size ihsan buyurduğu gibi lutfen siz de bize kerem ve inayet buyurunuz!"[548] demişlerdi. Sonra Hevâzin'den bir zat söylemiş, daha sonra Benî Sa'd ricâlinden Züheyr b. Surad söz alıp,

— “Yâ Resûlellah! Esir kadınlar arasında sütteyzeleriniz ve süthalalarınız da vardır” demişti. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem ya mallarını yahut esirlerini ihtiyar etmelerini emretmiş. Esirlerini ihtiyar etmeleri üzerine de Resûl-i Ekrem bunlara,

— “*Bana ve Abdülmuttaliboğulları’na düşen esirler sizindir, serbest bırakıyorum. Bütün esirlerin affı için de cemaatle öğle namazı kıldığım sırada namazgâha geliniz!*” ve kalkıp,

“*Biz, çocuklarımız ve kadınlarımız hakkında Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem vasıtasıyla müslümanlardan müslümanlar vasıtasıyla da Resûlullah’tan şefaat dileriz! deyiniz. Ben de sizin için isterim ve orada size esirlerinizi veririm!*” buyurdu. Resûl-i Ekrem öğle namazını kılınca rüesâ-i Hevâzin Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin tâlimi veçhile arz-ı hâl ettiler. Sonra da Resûl-i Ekrem,

— “*Bana ve Benî Abdülmuttalib’e ait olan esirleri size bırakıyorum, şimdi bunlar serbesttir*” buyurdu. Muhâcirîn de,

— “Bizim hissemize düşen esirler de Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin emrine tâbidir” dediler. Ensar da aynı suretle hareket ederek 6000 esir nâil-i hürriyet ve serbestî olmakla Resûl-i Ekrem’in müstesna lutf u semâhati bir anda bir bayram husule getirmiştir.[549]

Şeymâ bint Hâris ki, mürzia-i nebevî cenâb-ı Halîme’nin kızı, Resûl-i Ekrem’in süthemşiresidir. Resûl-i Ekrem’den sinnen büyük olan ve fahr-i kâinatı tufûliyetinde kucağında gezdirip ninnileriyle uyutan Şeymâ, tarihin garip bir cilvesi olarak şimdi Benî Sa‘d esirleri arasında bulunuyordu. Üserâyı sevkedenler ana baba günü diye tavsif edilebilen böyle bir anda Şeymâ’ya da hürmetsizlik göstermişlerdi. Bundan müteessir olan Şeymâ muhafızlarına karşı,

تعلموا والله إني لأخت صاحبكم من الرضاعة “Muhafızlar! İyi biliniz ki, vallahi ben sizin efendinizin sütkardeşiyim” demiş ve bunu işitenler derhal Şeymâ’yı Resûl-i Ekrem’in nezdine götürmüşlerdi. Resûl-i Ekrem, lede’t-tahkīk sütkardeşini tanıyınca hemen ridâ-yi saâdetini yayıp üstüne oturtmuş, hal hatırını sorup konuşmuş, sonra Resûl-i Ekrem,

— "*Arzu edersen yanımda kal; nazarımda, sen ikram ve ihtirama lâyıksın! Kavminin ve ailenin nezdine gitmek istersen oraya da gidebilirsin!*" buyurmuş. Şeymâ ailesi nezdine gitmek arzusunu göstermesi üzerine Resûl-i Ekrem birçok hediye ile i'zâz ve ikram ederek göndermiştir. Benî Sa'd arasında hâkim bir kanaate göre, Resûl-i Ekrem bu hediyeler arasında sütkardeşine Mekhûl isminde bir köle ile bir de câriye vermişti. Şeymâ bu köle ile câriyeyi evlendirmiş ve bunların nesli inkıtâa uğramayıp devam etmiştir (*Sîret-i İbn Hişâm*).[550]

HADİSİN SEBEB-İ SEVKİ

Misver hadisinin sebeb-i sevkini, hadisin *Sahîh-i Buhârî*'de unvân-ı bâbından öğreniyoruz. Bu unvan "Bir Kimse Bir Kavmin Vekiline veya Şefîine Bir Şey Hibe Ederse, Bu Hibe Câizdir, Sahih ve Muteberdir" suretindedir. Buhârî bu cevaz hükmüne delil olarak Hevâzin hey'et-i meb'ûsesi ki, esirlerinin iadesi ricâsıyla Resûl-i Ekrem'e kavminin vekilleri, şefî'leri olarak geldiklerini ve taraf-ı risâletpenâhîden de heyetin şefaati kabul buyurulup üserâdan kendi hissesine isabet edenleri vükelâ-yi Hevâzin'e red ve hibe ettiklerini rivayet etmiştir ki hadisin sebeb-i sevkidir.

Misver hadisinde Huneyn Harbi'nin yalnız üserânın red ve iadesine dair olan kısmı rivayet edilip taksîm-i ganâim ciheti zikredilmemiş bulunduğundan buraya kadar devam eden izahımızla iktifa edilebilirse de bu harbin taksîm-i ganâime ait olan kısmı da İslâm tarihinin mûcib-i itibar bir kısmını teşkil ettiğinden bu ciheti de mümkün mertebe ihtisar ederek arzetmek isteriz.

GANÂİMİN TAKSİMİ

Ganimet mallarının taksimi üserânın ashabına iadesinden evvel midir, yoksa sonra mıdır? Ehl-i haber bu hususta ihtilâf etmişlerdir. Bir kısmı "Evvelâ emvâl-i ganâim taksim, sonra üserâ iade edilmiştir" demiştir. Fakat İbn İshak "Üserânın iadesi, mâl-i ganimet taksiminden evveldir" diyor ve şöyle rivayet ediyor:

Resûl-i Ekrem esirleri sahiplerine iade buyurduktan sonra râhilesine bindiği sırada bazı kimselerin,

— “Yâ Resûlellah! Bizim de deveden, davardan feyimizi veriniz!” diye sabırsızlık gösterdiklerine şahit oldu. Bundan müteessir olsalar gerek ki bunlara karşı irat buyurdukları veciz bir hitâbesinde,

— “*Niçin sabırsızlanıyorsunuz? Ganimet mevâşîsi şu Tihâme’nin ağaçları sayısınca bile olsa dağıtacağım. Bana kimse yalan, buhl, cebânet isnat edemez!*” deyip deveden bir tüy koparak ve iki parmağı arasına alıp halka irâe ederek,

— “*Ey nâs! Vallahi sizin ganimetinizden değil bir deve, bir deve tüyü ile bile alâkadar değilim. Aldığım beşte bir sehm de beytülmâle ve bu suretle sizin fakirlerinize aittir. Şimdi emrediyorum. Yedinde ganimet malı olanlar iğneden ipliğe kadar iade etsinler.*[551] *İyi biliniz ki ganimet malına hıyanet, kıyamet gününde sahibi için ârdır, nârdır*” buyurup cemedilen ganimet malı taksim edilmiştir.[552]

GANÂİMİN SÛRET-İ TAKSİMİ

Bu muharebede ganâimin sûret-i taksîmi de şâyân-ı itibar bir hususiyet arzeder. Bu da müellefe-i kulûba pek çok hisse verilmesi ve bunun sebep ve hikmeti anlaşılmadan şikâyeti mûcip olmasıdır. Mekke’nin fethi üzerine Mekke rüesâsından birçoğu İslâmiyet’i kabul etmekle beraber henüz gönüllerine İslâm sevgi ve saygısı yerleşmemişti. Hâlâ mütereddit bir vaziyette bulunuyorlardı. Müslümanlığa pamuk ipliği ile bağlanmış olan bu rüesânın râbıtasını takviye etmek gerekti. Kur’ân-ı Kerîm’de müellefe-i kulûb namı verilen bu kimseler bu maksatla masârif-i zekât meyanına idhal edilmişlerdir ki bunlar hakkında hayli izahat vermiştik.

Resûl-i Ekrem rüesâ-yi Kureyş’ten şunlara 100’er deve verdi: Ebû Süfyân b. Harb, oğlu Muâviye, Hakîm b. Hizâm, Nadr b. Hâris, Hâris b. Hişâm, Süheyl b. Amr, Huveytib b. Abdüluzzâ, Alâ es-Sekafî, Uyeyne b. Hısn, Akra‘ b. Hâbis, Mâlik b. Avf, Safvân b. Ümeyye.

Birtakım rüesâya 100’den az, fakat 50’den fazla deve verilmişti ki Mahreme b. Nevfel, Umeyr b. Vehb ve Hişâm b. Amr bunlardandır.

Üçüncü derecedeki rüesâya, 50’şer deve verilmişti ki Adî b. Kays ve Saîd b. Yerbû‘ da bunlardandır.[553]

Askerlere dörder deve, kırkar davar, süvarilere de on ikişer deve, 120'şer davar isabet etmişti. Binaenaleyh bu taksimden en çok istifade edenler Mekkeliler'den yeni müslüman olanlardı.

BU TAKSİM HAKKINDA ŞİKÂYETLER

Bu taksimin iç yüzündeki siyasî gayeyi kavrayamayan bazı kimselerin sadâ-yi şikâyet duyulmaya başladı. Bunlar arasında Abbas b. Mirdâs gibi şairler bulunduğu gibi Zülhuveysıra gibi avam takımı da vardı. Gerçi bunlar o kadar hâiz-i ehemmiyet değildi. Fakat mühim olanı ensarın şikâyeti idi. Ensar, "Artık Resûlullah kavmine erişti" diyordu. Hassân b. Sâbit gibi bir şâir-i nebevî bile *Sîret-i İbn Hişâm*'da muharrer uzun bir şiir inşadıyla izhâr-ı telehhüf etmişti. İbn Hişâm'ın Ebû Saîd el-Hudrî radıyallahu anhtan rivayetine göre, ensar namına arz-ı şikâyet için Sa'd b. Ubâde radıyallahu anh huzûr-ı risâlete varmış ve "Yâ Resûlellah! Ensar emvâl-i ganâimin bu suretle taksiminden dolayı zât-ı risâletpenâhîlerine karşı gönüllerinde teessür duymuşlardır. Ganimet malını Resûl-i Ekrem kendi kavmi arasında bol bol dağıttı, kavm-i Arab'a büyük atıyyeler verdi de ensara bir şey vermedi" diyorlar diye ensarın bu husustaki hissiyatına tercüman olmuştu. Resûl-i Ekrem Sa'd b. Ubâde'ye, "*Ey Sa'd! Sen de bu fikirde misin?*" diye sordu. Sa'd b. Ubâde kemâl-i nezâketle, "Yâ Resûlellah! ما أنا إلا من قومي "Ben de kavmimden bir fert olmaktan başka bir şey değilim" diye son derece edibane bir cevap verdi. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem, "*Öyle ise haydi kavmini şu hazirede topla!*" diye emretti. Hazret-i Sa'd huzûr-ı saâdetten çıkıp ensarı orada topladı. Muhacirlerden bazı kimseler gelmişlerdi. Bunları da içeri aldı. Başka gelenleri kabul etmedi. Sonra huzûr-ı saâdete gelip, "Yâ Resûlellah! Ensar toplandı. Teşrifinize muntazırdır" diye haber verdi. Resûl-i Ekrem de hemen kalkıp geldi ve bervech-i âtî en heyecanlı hitâbelerinden birisini irat buyurdu:

Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Allah Teâlâ'ya hamdüsenâdan sonra, "*Ey ensar cemaati! Hakkımda gönlünüzde duyduğunuz teessürü işittim. Siz dalâlet içinde iken ben size gelmiş değil miyim ve benim vasıtamla Allah'ın hidayeti erişmiş değil midir? Siz fakir iken benim hicretimle Allah sizi iğnâ etmedi mi? Aranızdaki buğz ü adâvet sizi kemirirken, kudumümle Allah kalplerinizi birleştirmedi mi?*" buyurdu. Ensar bu sualleri, "Evet Allah ve Resûlullah'ın üzerimizdeki minnet ve şükranı daha âlîdir" diye tasdik ve tasvip eylediler. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem, "*Siz benim suallerime şöyle cevap verseydiniz, daha doğru söylemiş ve tarafımdan daha ziyade tasdik edilirdiniz! Siz bana, 'Ey Muhammed! Herkes sana yalancı derken sen aramıza geldin. Biz, sarsılmaz bir kanaatle senin nübüvvetine inandık! Herkes seni terkettiği sırada biz sana müzâheret ettik! Seni vatanından kovdukları zaman seni yurdumuza sığındırıp evimize konukladık. Sen bize fakir geldin, biz sana yardım ettik!' deseydiniz, ben de 'Çok doğru söylüyorsunuz!' derdim. Ey ensar cemaati! Birtakım kimselerin kalplerini telif ile müslüman olmaları için verdiğim ve Müslümanlığı'nızın kuvvet ve kemaline güvenerek sizi mahrum ettiğim ehemmiyetsiz dünya metâından dolayı canınız mı sıkıldı, nefsinizde bir endişe mi buldunuz?*"

"*Nâs aldıkları develerle, koyunlarla evlerine dönerken siz de Resûlullah ile yurdunuza dönmek istemez misiniz ey cemâat-i ensar? Muhammed'in hayatı yed-i kudretinde olan Allah'a yemin ederim ki, eğer hicret fazileti olmasaydı, muhakkak ben ensardan bir fert olmak isterdim. Halk bir vadiye yönelse, ensar da bir vadiye sülûk edip gitse, hiç şüphesiz ben de ensar vadisine yönelirdim. Allahım! Sen ensara, ensarın evlâdına, evlâdının evlâdına rahmet eyle!*" buyurdu.

Bu müheyyic hutbe-i nebevî üzerine ensar hüngür hüngür ağlıyordu. Sakallarını göz yaşları ıslatıyordu ve bir ağızdan, "Biz kısmet ve vesîle-i hazz ü meserret olarak Resûlullah'ı isteriz!" diye bağrıştılar. Sonra Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem mekânına döndü, ensar da dağıldı.[554]

İbn Hişâm'ın rivayetkerdesi olan bu Ebû Saîd el-Hudrî hadisini Buhârî de *Sahîh*'inde "Menâkıb-ı Ensâr" bahsinde muhtasar surette Enes b. Mâlik'ten rivayet etmiştir.[555]

ŞAHESER BİR SEMÂHAT-İ NEBEVİYYE. İslâm tarihi Huneyn vekāyii arasında Resûl-i zîşânımızın târîh-i âlemde benzeri görülemeyen müstesna bir affını ve bir ihsan ve âtıfetini daha kaydeder ki bu da düşmanın en genç ve en âteşîn başkumandanı olan ve Arap'ın kudretli şairlerinden biri bulunan Mâlik b. Avf'a aittir.[556]

Hevâzin hey'et-i meb'ûsesi huzûr-ı risâlete geldiğinde Resûl-i Ekrem bunlardan Mâlik b. Avf'ın nerede bulunduğunu sormuştu. Bunlar da Tâif'te Benî Sakīf'in yanında bulunduğunu söylemeleri üzerine Resûl-i Ekrem, "Mâlik'e haber veriniz, eğer müslüman olup gelirse kendisine malını ve esir ailesini iade, fazla olarak da 100 deve ihsan ederim" buyurmuştu. Bu müjdeyi haber alan Mâlik, Benî Sakīf'in mümâneatinden korkarak gece atına binip kaçmış ve Resûl-i Ekrem Ci'râne veya Mekke'de iken dehâlet ve arz-ı İslâmiyet ile mev'ûd olan afv ü âtıfete nâil olmuştur. Bundan başka kavmine âmil ve vali tayin olunmak gibi âlü'l-âl bir lutfa da nâil olan Mâlik b. Avf radıyallahu anh devr-i İslâm'da da pek çok hizmet etmiştir. Bu müstesna hâtırayı da şu beyitlerle canlandırmıştır:

ما إن رأيت ولا سمعت بمثله
في الناس كلهم بمثل محمد
أوفى وأعطى للجزيل إذا اجتدي
ومتى يشأ يخبرك عما في غد

"Bütün insanlar arasında Muhammed'in ne benzerini gördüm, ne de işittim. O peygamber-i âlîşândan bir atıyye istenildi mi, onu çok fazlasıyla verir. Yine memduhum dilerse yarının vukuatından da sana haber verir" demektir.[557]

EŞ'ÂR VE KASAİT TÛFANI. Mekke'nin fethi ve Huneyn zaferi üzerine Cezîretülarap dahilinde fütûhât-ı İslâmiyye gāye-i kemâline ermiş bulunuyordu. Bilâistisna bütün kabâil fevç fevç gelip müslüman olmuşlardı. Güzîde bütün Arap şairleri bu mesut hadiseyi şiirleriyle yaşatmak için müsabaka edercesine şiirler, kasideler söylemişlerdir. Siyer kitapları bunlarla doludur. Bunlar arasında Huneyn zaferini müteakip bir İslâm kadınının söylediği şu iki mısraı naklederek bu izahımıza nihayet veriyoruz:

غلبت خيل الله خيل اللات وخيله أحق بالثبات

"Ey Allah'ın fârisi, sen (Lât')ın süvarisine galip oldun. Elbette müdâfi-i hak, sebat ve zafere daha müstehaktır" demektir.

Bu beyti İbn İshak قد غلبت diye rivayet etmiştir. Fakat İbn Hişâm, "Şiir hakkında rivayetine itimat edilen bazı ehl-i ilim bana bu şiiri edattan mücerret olarak rivayet etti" diyor ki veznin muktezâsı da budur ve (tâ) hitap خيل الله münâdâ üzerine mensuptur, harf-i nidâ mahzuftur.

---

546 Bu kelime "ayın"ın sükûnu ve "râ"nın tahfifi ile meşhurdur. *Sîretü'l-Halebiyye*'de ehl-i hadîs arasında "râ"nın teşdîdiyle meşhur bulunduğu bildirildiğinden bu suretle zabtettik. Lugat kitaplarında her iki suret de mazbuttur.

547 İbn İshak'ın rivayetine göre, Resûl-i Ekrem burada da müstesna bir şefkat izhar etmiştir. Ashaptan bir zat Resûl-i Ekrem'den Sakīf'e beddua etmesini istemişti. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ise اللهم اهد ثقيفا وائت بهم "*Yâ rab! Sakīf'e hidayet nasip eyle onları bize getir!*" diye dua buyurmuştur. {İbn Hişam, *es-Sîre*, II, 488.}

548 إن وفد هوازن أتوا رسول الله صلى الله عليه وسلم وقد أسلموا فقالوا: يا رسول الله! إنا أصل وعشيرة وقد أصابنا من البلاء ما لم يخف عليك فامنن علينا من الله عليك [سيرة ابن هشام]

549 {İbn Hişam, *es-Sîre*, II, 488-489.}

550 {İbn Hişam, *es-Sîre*, II, 458.}

551 Zeyd b. Eslem'in babasından rivayetine göre, Akīl b. Ebû Tâlib, Huneyn günü muharebeden sonra haremi Şeybe b. Rebîa kızı Fâtıma'nın yanına geldiğinde, "Harp meydanından geliyorsun! Müşriklerden ne iğtinâm ettinse göster bakayım?" demiş. Akīl de cevaben, "Bir iğne, elbiseni dikersin, al!" diye vermiş. Sonra Resûl-i Ekrem'in bu nutku üzerine hemen Akīl dönüp hareminden iğneyi alarak getirip ganimet malları arasına koymuş (*Sîret-i İbn Hişâm*).

552 {İbn Hişam, *es-Sîre*, II, 492.}

553 İbn Hişâm'ın *Sîret*'inde daha mufassal bir tevzî listesi varsa da bu kadarını kâfi addediyoruz.

554 {İbn Hişam, *es-Sîre*, II, 498-500.}

555 عن أنس رضي الله عنه يقول: قالت الأنصار يوم فتح مكة وأعطى قريشا: والله إن هذا لهو العجب أن سيوفنا تقطر من دماء قريش وغنائمنا ترد عليهم فبلغ ذلك النبي صلى الله عليه وسلم. فدعا الأنصار. قال فقال: ما الذي بلغني عنكم. وكانوا لا يكذبون، فقالوا هو الذي بلغك. قال: أولا ترضون أن يرجع الناس بالغنائم إلى بيوتهم وترجعون برسول الله صلى الله عليه وسلم إلى بيوتكم. لو سلكت الأنصار واديا أوشعبا لسلكت وادي الأنصار أو شعبهم. ولو لا الهجرة لكنت امرأ من الأنصار [رواه البخاري في فضائل الأنصار]

{B3778 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 1. Kaynakta hadisin son kısmı (ولو لا الهجرة لكنت امرأ من الأنصار) farklı bir rivayet olup Abdullah b. Zeyd ve Ebû Hüreyre tarafından rivayet edilmiştir. Bkz. Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 2 (bab başlığı); B3779 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 2.}

556 Huneyn Harbi'nde muhalif ordu başkumandanlığı Arap'ın meşhur şairlerinden Düreyd b. Sımme'ye verilmişse de bu zat 100 yaşında bir ihtiyar olmakla fiilen kumandanlık mevkiinde Mâlik b. Avf bulunuyordu.

557 {İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 491.}

1041

•.•.•

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﵁ قَالَ وَكَّلَنِي رَسُولُ اللهِ ﷺ بِحِفْظِ زَكَاةِ رَمَضَانَ فَأَتَانِي آتٍ فَجَعَلَ يَحْثُو مِنَ الطَّعَامِ فَأَخَذْتُهُ وَقُلْتُ لَأَرْفَعَنَّكَ إِلَى رَسُولِ اللهِ ﷺ قَالَ إِنِّي مُحْتَاجٌ وَعَلَيَّ عِيَالٌ وَلِي حَاجَةٌ شَدِيدَةٌ قَالَ فَخَلَّيْتُ عَنْهُ فَأَصْبَحْتُ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ يَا أَبَا هُرَيْرَةَ مَا فَعَلَ أَسِيرُكَ الْبَارِحَةَ قَالَ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللهِ شَكَا حَاجَةً شَدِيدَةً وَعِيَالًا فَرَحِمْتُهُ فَخَلَّيْتُ سَبِيلَهُ قَالَ أَمَا إِنَّهُ قَدْ كَذَبَكَ وَسَيَعُودُ فَعَرَفْتُ أَنَّهُ سَيَعُودُ لِقَوْلِ رَسُولِ اللهِ ﷺ إِنَّهُ سَيَعُودُ فَرَصَدْتُهُ فَجَعَلَ يَحْثُو مِنَ الطَّعَامِ فَأَخَذْتُهُ فَقُلْتُ لَأَرْفَعَنَّكَ إِلَى رَسُولِ اللهِ ﷺ قَالَ دَعْنِي فَإِنِّي مُحْتَاجٌ وَعَلَيَّ عِيَالٌ لَا أَعُودُ فَرَحِمْتُهُ فَخَلَّيْتُ سَبِيلَهُ فَأَصْبَحْتُ فَقَالَ لِي رَسُولُ اللهِ ﷺ يَا أَبَا هُرَيْرَةَ مَا فَعَلَ أَسِيرُكَ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللهِ شَكَا حَاجَةً شَدِيدَةً وَعِيَالًا فَرَحِمْتُهُ فَخَلَّيْتُ سَبِيلَهُ قَالَ أَمَا إِنَّهُ قَدْ كَذَبَكَ وَسَيَعُودُ فَرَصَدْتُهُ الثَّالِثَةَ فَجَعَلَ يَحْثُو مِنَ الطَّعَامِ فَأَخَذْتُهُ فَقُلْتُ لَأَرْفَعَنَّكَ إِلَى رَسُولِ اللهِ ﷺ وَهٰذَا آخِرُ ثَلَاثِ مَرَّاتٍ أَنَّكَ تَزْعُمُ لَا تَعُودُ ثُمَّ تَعُودُ قَالَ دَعْنِي أُعَلِّمْكَ كَلِمَاتٍ يَنْفَعُكَ اللهُ بِهَا قُلْتُ مَا هُنَّ قَالَ إِذَا أَوَيْتَ إِلَى فِرَاشِكَ فَاقْرَأْ آيَةَ الْكُرْسِيِّ (اللهُ لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ) حَتَّى تَخْتِمَ الْآيَةَ فَإِنَّكَ لَنْ يَزَالَ عَلَيْكَ مِنَ اللهِ حَافِظٌ وَلَا يَقْرَبَكَ شَيْطَانٌ حَتَّى تُصْبِحَ فَخَلَّيْتُ سَبِيلَهُ فَأَصْبَحْتُ فَقَالَ لِي رَسُولُ اللهِ ﷺ مَا فَعَلَ أَسِيرُكَ الْبَارِحَةَ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللهِ زَعَمَ أَنَّهُ يُعَلِّمُنِي كَلِمَاتٍ يَنْفَعُنِي اللهُ بِهَا فَخَلَّيْتُ سَبِيلَهُ قَالَ مَا هِيَ قُلْتُ قَالَ لِي إِذَا أَوَيْتَ إِلَى فِرَاشِكَ فَاقْرَأْ آيَةَ الْكُرْسِيِّ مِنْ أَوَّلِهَا حَتَّى تَخْتِمَ الْآيَةَ (اللهُ لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ) وَقَالَ لِي لَنْ يَزَالَ عَلَيْكَ مِنَ اللهِ حَافِظٌ وَلَا يَقْرَبَكَ الشَّيْطَانُ حَتَّى تُصْبِحَ وَكَانُوا أَحْرَصَ شَيْءٍ عَلَى الْخَيْرِ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ أَمَا إِنَّهُ قَدْ صَدَقَكَ وَهُوَ كَذُوبٌ تَعْلَمُ مَنْ تُخَاطِبُ مُنْذُ ثَلَاثِ لَيَالٍ يَا أَبَا هُرَيْرَةَ قُلْتُ لَا قَالَ ذَاكَ شَيْطَانٌ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem beni ramazan zekâtını muhafazaya tevkil buyurmuştu. (Bir gece) bana birisi geldi. Sadaka hurmasından avuçlamaya başladı. Bunu yakaladım ve "Seni elbette Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme götürürüm" dedim. O da, "Ben muhtacım, üzerimde de bana son derece muhtaç aile(min nafakası) vardır" dedi. Ben de onu salıverdim. Sabahleyin Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, "Ey Ebû Hüreyre! Dün gece esirin ne işledi?" di(ye sor)du. Ben de, "Yâ Resûlallah! İhtiyacının şiddetinden, ailesinin kesretinden şikâyet etti. Ben de ona merhamet edip salıverdim" dedim. Resûl-i Ekrem,

— “Fakat o sana yalan söylemiştir, yakında yine gelir” buyurdu. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem “Yakında yine gelir” buyurduğu için bunun geleceğini biliyordum da ona intizar etmiştim (geldi) ve hurmadan avuçlamaya başladı. Bunu yakaladım ve “Seni elbette Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme götürürüm!” dedim. O, “Beni bırak! Ben muhtacım, üzerimde büyük bir aile (yükü) vardır. Bir daha gelmem” dedi. Ben de merhamet edip salıverdim. Sabaha eriştiğimde Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bana, “Ey Ebû Hüreyre! Dün gece esirin ne işledi?” buyurdu. Ben de, “Yâ Resûlellah! Şiddetli ihtiyacından ve ailesinin kesretinden şikâyet etti. Ben de salıverdim” dedim. Resûl-i Ekrem, “Fakat o, sana yalan söylemiştir, yakında yine gelir” buyurdu. Üçüncü (defa) da onu murâkabe ettim. (Geldi) ve hurmadan avuçlamaya başladı. Bunu yine yakaladım ve “(Bu defa) seni muhakkak Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme götürürüm. Artık bu, üç defanın sonudur. Sen, bir daha gelmem dersin, sonra yine gelirsin!” dedim. O, “Beni bırak! Sana ben birtakım kelimeler öğreteyim ki bu kelimeler sebebiyle Allah sana hayr ü bereket ihsan eder” dedi. Ben, “Bu kelimeler nasıl şeydir?” di(ye sor)dum. O da, “Yatağına (uyumaya) girdiğinde Âyetü’l-kürsî’yi, اللّٰهُ لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ âyetini[558] bitirinceye kadar oku! Sabaha kadar üzerinde Allah tarafından (memur) bir muhafız (bulunur), hiç ayrılmaz; sana şeytan da yaklaşamaz” dedi. Ben de onu salıverdim. Sabahleyin Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bana, “Dün gece esirin ne yaptı?” dedi. Ben de, “Yâ Resûlellah! Bu esir bana birtakım kelimeler öğreteceğini, bunların hürmetine Allah bana hayır ve menfaat ihsan edeceğini vaad etti. Ben de salıverdim” dedim. Resûlullah, “Bu kelimeler nasıl şeydir?” buyurdu. Ben de,

— “Yatağına girdiğinde Âyetü’l-kürsî’yi, اللّٰهُ لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ âyetini evvelinden bitirinceye kadar oku! Yine bana o, üzerinde sabaha kadar Allah’tan (memur) bir muhafız bulunur, asla ayrılmaz, sana şeytan da yaklaşamaz” dedi, diye cevap verdim. –Ashâb-ı Nebî (aleyhi’s-selâm) da hayır (öğrenmey)e pek hâhişkerdiler–. Bunun üzerine Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “Bu (esir) çok yalancı olduğu halde (nasılsa) sana doğru söylemiş. Ey Ebû Hüreyre! Üç gecedir seninle görüşen kimdir, bilir misin?” buyurdu. Ben de “hayır” demekle Resûlullah, “İşte o (insan suretinde) bir şeytandır” buyurdu. {B2311 Buhârî, Vekâlet, 10.}

İZAHI

RÂVİLER, RİVAYETLER

Sahîh-i Buhârî’nin birkaç babında rivayet edilen bu hadise müşâbih bir hayli hadis de Muâz b. Cebel, Übey b. Kâ‘b, Ebû Eyyûb el-Ensârî, Ebû Üseyd el-Ensârî ve Zeyd b. Sâbit radıyallahu anhüm gibi kibâr-ı ashaptan da rivayet edilmiştir. Muâz b. Cebel hadisini Taberânî, Übey b. Kâ‘b hadisini Ebû Ya‘lâ el-Mevsılî, Ebû Eyyûb el-Ensârî hadisini Tirmizî, Ebû Üseyd hadisini Taberânî, Zeyd b. Sâbit hadisini de İbn Ebü’d-Dünyâ rivayet etmişlerdir. Bütün bu rivayetleri Bedreddin el-Aynî *Umdetü’l-kārî*’de senedleriyle beraber cemetmiştir.

وكانوا أحرص شيء على الخير cümlesini bazı şârihler müdrecdir, râviler tarafından hadise ilâve edilmiştir demişlerse de şârih Aynî, “Müdrec olması muhtemel olmakla beraber, zâhir olan müdrec olmayıp belki kelâmda tekellümden gāibe iltifat edilmiştir. Çünkü kelâmın muktezâsı وكنا أحرص على الخير Biz meâşir-i ashap hayır öğrenmeye harîs idik) suretinde tekellüm sîgasıyla olmaktı” diyor.

Zekât-i ramazan ile sadaka-i fıtır kastedilmiştir. Hadisin müteaddit yerlerinde şeytandan esir ile tabir edilmesi, Ebû Hüreyre tarafından yakalandıktan sonra esir gibi bir müddet bağlanmasından dolayıdır.

Hadisin *Sahîh-i Buhârî*'deki babının unvanı, "Bir Kimse Âhar Birisini Vekil Tayin Edip Vekil Tevkîl Edilen Maldan Bir Miktarını Terketse de Müvekkil Vekilinin Bu Hareketini Tasvip Eylese Câizdir" suretindedir. Bu uzun Ebû Hüreyre hadisinin bu unvana mutabakat noktası da Ebû Hüreyre'nin bu sadaka malından bir miktarının alınmasına sükût etmesi ve Resûl-i Ekrem'e arzedildiğinde icâzet-i lâhika ifade eder bir halde sükût buyurmasıdır.

ÂYETÜ'L-KÜRSÎ. Kürsü lafzını *Kāmus Tercümesi*'nde Âsım Molla şöyle tarif ediyor: Kürsü "taht"a denir, "serîr" mânasınadır. Halen iskemle ve sandalyeye kürsü ıtlakı bu münasebetledir. Yine böyle hükümdara, âlime, mülke de halliyet ve mahalliyet alâkasıyla kürsü ıtlak olunur. Hükümdar ve âlim, sair nâsın mutemet ve müstenedleri olmak mülâhazasıyladır.

Âyetü'l-kürsî'de vâki kürsü lafz-ı şerifinin zamîr-i celâle izâfeti istiâre-i temsîliyeye veya ilm-i ilâhîden kinayeye mahmûldür ya da mecâz-ı mürsel tarikiyle mülk ve saltanat murat olunmuştur.

Âsım Molla'nın bu tarifinin fıkra-i âhiresi ehl-i tefsîrin kürsü hakkındaki rivayet ve ictihadlarının veciz bir hulâsasıdır: Kürsî-i ilâhînin cismaniyetini, semavat ve arzı muhît bir daire olduğunu ifade eden nusûs ve rivâyâtı zâhirine hamleden müfessirler bulunduğu gibi saltanat-ı ilâhîye için istiare edilmiş bir temsil veya ilm-i ilâhîden kinaye veya mecaz tarikiyle mülk-i ilâhî mânasına mahmûl olduğuna kāil olan ulemâ da vardır.

EVVELÂ. Ulûhiyyet, saltanat ve kudretle tezahür edeceğinden kürsünün bu mâna için istiare edilmesi baîd değildir. Örfte de kürsü denilince doğrudan doğruya saltanat ve hâkimiyet kastolunur.

SÂNİYÂ. Kürsünün ilim mânasına hamli daha müteâreftir. İlim kürsüsü avam ve havas arasında daha müstâmel olmakla beraber bu rivayet İbn Abbas radıyallahu anhümâdan da mervîdir. Taberî gibi birçok müfessir de bu mânayı ihtiyar etmişlerdir.

SÂLİSÂ. Kürsünün mülk-i ilâhî ve azamet-i sübhânî mânasına hamli ise gökleri ve yeri muhît olması itibariyle daha alâkalıdır. Kürsünün ta'yîn-i medlûlünde bu müteaddit ârâ ve ictihada mebnî lisân-i şerîatta vârit olan kürsünün aslına ve mevcudiyetine iman edip mahiyetini idrakten i'tirâf-ı aczetmek daha doğrudur ve cumhûr-ı selefin tarikidir.

ÂYETÜ'L-KÜRSÎ'NİN MEÂL-İ ŞERİFİ

ALLAH

Yoktur cihanda hakiki mâbud
Yalnız O vardır, (vâcibü'l-vücûd)
O her an yaşar, zâtıyla durur
Ne gaflet basar, ne uyku uyur
Göklerde, yerde ne varsa O'nun
(Hepsi Tanrı'nın bütün şüûnun)
Şefaat etmek kimin ne haddi
Yanında izinsiz O'nun (ebedî)
Ehl-i şuûrun pîş ü pesini
Bilir ne varsa O hepsini
İnsanlar ilminden zerre kavramaz
Meğer bildirmek dileye (biraz)
Kürsîsi kucaklar gökleri, yeri
Vermez ona hiç sıklet eseri,
Bunların hıfzı. (Çünkü) O bütün
Eşyadan büyük, her şeyden üstün[559]

ÂYETÜ'L-KÜRSÎ'NİN İHTİVA ETTİĞİ MESÂİL-İ İLÂHİYYE

Yukarıdaki tercümeden de bir dereceye kadar anlaşılacağı üzere Âyetü'l-kürsî mesâil-i ilâhiyyenin ümmehât ve usulünü muhtevîdir. Müfessir Beyzâvî bu mesâili tefsirinde şöyle hulâsa ediyor: **1.** Tevhîd-i bârî, **2.** Bârî Teâlâ'nın hayat ile muttasıf olduğu, **3.** Lizâtihî vâcibü'l-vücûd olup eşyanın mûcit ve hâlikı bulunduğu, **4.** Tehayyüzden, hulûlden münezzeh ve tagayyürden, füturdan müberrâ olup ne eşbâha benzediği ne de ervâha ârız hâlât-i beşeriyye ona ârız olduğu, **5.** Mülk ve melekûtün mâliki ve eşyanın usul ve fürûunun mübdii bulunduğu, **6.** Eşyayı tam bir kuvvet ve satvetle tutup şefaate mezun olanlardan başka hiçbir muînin nüfuzu, hiçbir nâsırın yardımı herhangi bir mücrimi onun yed-i kudretinden almaya kâfi olmadığı, **7.** İlim, zâtına has olup eşyanın küllî, cüzî, celî, hafî hepsini icmâlen ve tafsîlen yalnız kendisi bildiği, **8.** Mülkü ve kudreti vâsi' olup bu bînihaye sâha-i vesîanın mevcudiyetini idame ve ekmel-i nizâm üzere idâre keyfiyeti kendisine güçlük vermediği, **9.** Aklın idrakinden âlî, fehmin ihatasından müteâlî bulunduğu.

Âyetü'l-kürsî'de mesâil-i ilâhiyyenin bu umdeleri tâlim buyurulduğu cihetle Resûl-i Ekrem efendimiz, "*Kur'an'daki âyetlerin en büyüğü Âyetü'l-kürsî'dir*"[560] buyurmuştur ve "her namazın sonunda kıraati, cennete girmeye vesile olduğu"[561] bildirilmiştir. Âyetü'l-kürsî kıraatinin fazileti hakkında tefsir kitaplarında çok haber nakil ve rivayet edilmekte ise de bunlar Beyzâvî'nin fezâilü's-süver hadisleri gibi ehl-i intikād tarafından şüpheli görülmüşlerdir. En sahihi, izahıyla meşgul bulunduğumuz Ebû Hüreyre hadisi ile izahımızın baş tarafında işaret ettiğimiz rivayetlerdir.

---

558 {el-Bakara, 2/255.}

559 اللّٰهُ لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ لَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ [سورة البقرة: آية 552]

Namazlarımızın akabinde hiç olmazsa günde beş defa okuduğumuz bu büyük âyet-i kerîme meâlinin hâfızamızda kalmasını teshîl için veznî ve harfiyen tercüme tarikini ihtiyar ettik. İstikmâl-i vezn için iltizam ettiğimiz tefsirî birkaç cümle ve kelimeyi de kavis içinde gösterdik. Bir de nazımdan hariç olarak unvan mahiyetinde yazılan lafzatullah, münferiden okunmalı, sonra tercüme inşad edilmelidir. Sonra harfiyen tercüme zaruretiyle 6 ve 7. beyitlerin ilk mısralarında birer hece ziyade vardır.

560 {D4003 Ebû Dâvûd, Hurûf, 1.}

561 {MK7532 Taberânî, *el-Kebîr*, VIII, 114.}

1042

•.•.•

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ ﷺ قَالَ جَاءَ بِلَالٌ ﷺ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ بِتَمْرٍ بَرْنِيٍّ فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ ﷺ مِنْ أَيْنَ هٰذَا قَالَ بِلَالٌ كَانَ عِنْدِي تَمْرٌ رَدِيءٌ فَبِعْتُ مِنْهُ صَاعَيْنِ بِصَاعٍ لِيَطْعَمَ النَّبِيُّ ﷺ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ عِنْدَ ذٰلِكَ أَوَّهْ أَوَّهْ عَيْنُ الرِّبَا عَيْنُ الرِّبَا لَا تَفْعَلْ وَلٰكِنْ إِذَا أَرَدْتَ أَنْ تَشْتَرِيَ فَبِعِ التَّمْرَ بِبَيْعٍ آخَرَ ثُمَّ اشْتَرِ بِهِ.

TERCÜMESİ

Ebû Saîd (Sa'd b. Mâlik) el-Hudrî radıyallahu anhtan şöyle dediği rivayet edilmiştir: (Bir kere) Bilâl radıyallahu anh Nebî sallallahu aleyhi ve selleme bernî bir hurma ile gelmişti. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Bilâl'e, "Bu nereden?" di(ye sor)du. Bilâl, "Yanımda engin nevinden hurma vardı. Ondan 2 sâı, (bunun) bir sâıyla değiştim. (Bu nefis hurmayı) Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin severek yemesini arzu ettim" dedi. Bunun üzerine Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, "Ah, ah! (Bu) ribânın kendisidir, (bu) ribânın kendisidir (sakın) böyle yapma!.. Fakat iyi hurma almak istediğinde (âdi) hurmayı ayrıca sat, sonra onun (bedeli) ile bu (iyisi)ni al!" buyurdu. {B2312 Buhârî, Vekâlet, 11.}

İZAHI

Bu hadisi Müslim ile Nesâî "Büyû'" bahsinde rivayet etmişlerdir. Küşmîhenî rivayetinde عندنا vârit olmuştur. Aynî ve Kastallânî de şerhlerinde bu rivayeti ihtiyar etmişlerdir. Hamevî ve Müstemlî rivayetleri, ise عندي dir. Hatta bu rivayet cumhura nisbet olunmakla Zebîdî merhum bunu ihtiyar etmekte hazâkat göstermiştir. Bu rivayetin aşağıdaki فبعث sîga-i tekellümüne de muvâfakati vardır.

BERNÎ. Yâ-i müşeddede ile küçük ve toparlak bir nevi hurmanın adıdır ve hurma nevilerinin en iyisidir.

Müellif Zebîdî, mâlûm sîgasıyla ليطعم النبي rivayetini tercih etmiştir ki bu rivayet, Ebû Zer'den başka bütün *Buhârî* râvilerinin muhtarı olmakla bunda da isabetini göstermiştir. Şârih Kastallânî de bu nüshayı ihtiyar etmiştir. Bedreddin el-Aynî ise Ebû Zer rivayetini almıştır ki لنطعم suretindedir; it'amdandır ve nebî lafzı mensuptur; birinci rivayete göre ise merfûdur.

Evveh (أوه) lafzı tehazzün ve teellüm ifade eden bir kelimedir. Can sıkıntısından şikâyet vaktinde yahut hastalık esnasında sarfolunur. Lisanımızda "ah, vah, oh, of" denilir. Bu kelimenin vücûh-i kıraati pek çoktur. *Kāmus Tercümesi*'nde bunların on üç lugata bâliğ olduğu bildiriliyor ki hepsi aynı mânayı ifade eder.

عين الربا tabiri Buhârî'nin rivayetinde mükerrer olduğu halde Müslim'in rivayetinde tekrar yoktur, bir defa zikredilmiştir. Bu bey' ribâ mahiyetindedir ve ribânın kendisidir demektir. Bundan sonra taraf-ı risâletten ribâdan halâsın sureti tâlim buyurulmuştur. Bu hadisin bir tarîk-i rivayetinde bildirildiği veçhile Hazret-i Bilâl gidip bu hurmayı sahibine reddetmiştir ki, hadisin sevkinden bu mühim gaye de budur. Nasıl ki, *Buhârî*'de bu hadisin mensup olduğu babın unvanında, "Vekil, Bir Şey'i Bey'-i Fâsid ile Bey' Ederse, Vekilin Bu Bey'i Merduddur" diyor ve bu hadisi sevkediyor.

Bedreddin el-Aynî bu bey'in merdud olduğu Ebû Saîd el-Hudrî hadisinden "Müteaddit suretle müstefâd olur" diyor ve şöyle izah ediyor: **1.** Evveh, evveh mükerrer zikredilmesiyle, **2.** Aynü'r-ribâ tabir buyurulmasıyla, **3.** Lâ tef'al! sîgasıyla, **4.** Hadisin sonunda ribâdan sâlim bir sûret-i mübâdele tâlim buyurulmasıyla.

1043

•.•.•

عَنْ عُقْبَةَ بْنِ الْحَارِثِ ﵁ قَالَ جِيءَ بِالنُّعَيْمَانِ أَوِ ابْنِ النُّعَيْمَانِ شَارِبًا فَأَمَرَ رَسُولُ اللهِ ﷺ مَنْ كَانَ فِي الْبَيْتِ أَنْ يَضْرِبُوا قَالَ فَكُنْتُ أَنَا فِيمَنْ ضَرَبَهُ فَضَرَبْنَاهُ بِالنِّعَالِ وَالْجَرِيدِ.

TERCÜMESİ

Ukbe b. Hâris radıyallahu anhtan şöyle dediği rivayet edilmiştir: (Bir kere) Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (Medine'de) Nuaymân, yahut Nuaymân'ın oğlu sarhoşken (evine) uğramıştı. Hemen Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem evde bulunan kimselere (bu sarhoşa) had vurmalarını emreyledi. Ukbe, "Ben de onu dövenler arasında bulundum. Biz, ona nalınla, kabuğundan soyulmuş hurma değneği ile vurduk" demiştir. {B2316 Buhârî, Vekâlet, 13.}

İZAHI

Hadisin râvisi Ukbe b. Hâris b. Âmir, Mekkelidir. Kureyşî'dir. Müşârün ileyh feth-i Mekke günü müslüman olup sohbet-i seniyye şerefine nâil olmuştur. Buhârî *Sahîh*'inde Ukbe'den üç hadis rivayet etmiştir ki birisi bu ikāme-i had hadisidir.

Hadisin bâis-i vürûdu olan Nuaymân da Medinelidir. İbn Amr b. Rifâa'dır. Bedir Gazâsı'nda bulunan ensardandır. Hadisin râvisi bu sarhoşun Nuaymân yahut oğlu olduğunda iştibâh ettiğinden terdîd ile rivayet etmiştir. İsmâilî de bu ismin tasgīr veya tekbîr sîgasıyla olduğunda şüphe ederek, بنعمان أو نعيمان suretinde rivayet etmiştir.

Zübeyr b. Bekkâr'ın rivayetinde Nuaymân'ın Medineli olduğu musarrahtır. İbn Mende de Mervân b. Kays es-Sülemî'den, أن النبي صلى الله عليه وسلم مر برجل سكران يقال له نعمان[562] suretinde ve Resûl-i Ekrem'in Nuaymân'a müşârün ileyh hâl-i şürbde değil, hâl-i sekrde iken uğradığı daha vâzıh rivayet edildiğinden[563] tercümede bu vuzuhu göstermeye çalıştık.

Bu hadisi, Buhârî *Sahîh*'inde (hududda vekâlet)e dair açtığı bir babda rivayet etmiştir ki hadisin sebeb-i sevki de budur. Resûl-i Ekrem'in bizzat ikāme-i had buyurmayıp başkalarını tevkîl etmesidir. Bundan devlet reisinin ikāme-i hudûdu bi'n-nefs tevellî etmeyerek tevkîli câiz olduğu hükmü ve hadd-i şürbün derhal ikamesi lüzumu istifade edilmiştir.

Buhârî'nin *Sahîh*'inde bu babdan sonra iki babı daha vardır ki, bunların hadisleri yukarıda geçmiş olması mülâhazasıyla müellif Zebîdî tarafından *Tecrîd*'e alınmıştır. Bu bablardan birincisi Kâbe'ye hediye olarak gönderilen kurbanın sevk ve zebhinde vekâlete dairdir ki, herhangi bir kurbanın zebhinde vekâletin cevazı bu babın hadisinden müstefâd olmakla hâiz-i ehemmiyettir. Bunun metni, tercüme ve izahı bu eserde 823 numara ile daha mufassal bir senedle şöyle rivayet edilmiştir: Ziyâd b. Ebû Süfyân, Âişe radıyallahu anhâya bir mektup gönderip mektubunda,

— "Abdullah b. Abbas radıyallahu anhümâ, "Kim ki Mekke'ye kurban gönderip Kâbe'ye hediye ederse, kurbanı kesilinceye kadar hacılara ihramlı iken işlenmesi haram olan şeyler o kimseye haram olur" diyor, siz ne dersiniz? diye sormuştu. Hazret-i Âişe cevaben demiştir ki:

— "Bu mesele İbn Abbas'ın dediği gibi değildir. (Hicretin 9. yılında) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin Kâbe'ye hediye gönderdiği kurbanların kılâde iplerini iki elimle ben büktüm. Sonra Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem aldı, iki eliyle hedyini kılâdeledi. Sonra da bu kurbanlıkları babam Ebû Bekir ile Mekke'ye gönderdi. İhramlı hacıya haram olan şeylerden hiçbir şey Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme haram olmadı. Belki bu kurbanlar kesilinceye kadar Allah Teâlâ Resûlullah'a bu muharremâtı helâl kıldı.[564]

“Kitâbü’l-Hac”da geçen bu hadîs-i şerifin burada sebeb-i îrâdı Resûl-i Ekrem’in mübarek iki eliyle kılâdelediği kurbanlarının Mekke’ye sevki ve yevm-i nahrde kestirilmesi hususunda Hazret-i Ebû Bekir’i tevkîl buyurmasıdır.

Buhârî’nin diğer bir babı da birr ü ihsân ve emr-i hayırda vekâlete dairdir. Bu da çok mühimdir. Buhârî burada tercüme ve izahı Zekât bahsinde 723 numara ile geçen Enes b. Mâlik radıyallahu anh hadisini sevketmiştir ki meâli şöyledir:

Enes b. Mâlik diyor ki: Ebû Talha Medine’de hurmalık mal cihetiyle ensarın en zengini idi. Kendisince emvalinin en sevimlisi de Beyruhâ denilen bostan idi. Beyruhâ Mescid-i Nebevî karşısında idi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem de Beyruhâ’ya girer ve onun içindeki güzel sudan içerdi. Enes radıyallahu anh demiştir ki: “*Ey müminler! Malınızın en sevdiğiniz kısmından tasadduk etmedikçe hayr-ı mahza, rızâ-yı bârîye nâil olamazsınız!*”[565] meâlindeki âyet-i kerîme nâzil olunca, Ebû Talha doğru Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme gelip demiştir ki:

— “Yâ Resûlellah! Allah Teâlâ, “*Ey müminler, malınızın size sevimli kısmından tasadduk etmedikçe rızâ-yı bârîye nâil olamazsınız!*” buyuruyor. Malımın bana en sevimli olanı Beyruhâ’dır. Beyruhâ Allah için sadakadır. Bu sadakanın hayır ve sevabının Allah Teâlâ indinde zühr-i âhiret olmasını umarım. Yâ Resûlellah! Bu bostanımı Allah Teâlâ’nın gösterip bildirdiği münasip cihete lutfen sarfeyle!”

Enes b. Mâlik demiştir ki: Bunun üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem: “*Tuhaf şey! Beyruhâ, âhirette sahibine kazanç veren bir maldır; Beyruhâ dünyada da verimli bir irattır. Senin ne demek istediğini de işittim, biliyorum. Ben bu bostanı akrabana tasadduk ve tahsis etmeni muvâfık buluyorum*” buyurdu. Bunun üzerine Ebû Talha,

— “Yâ Resûlellah! Ben de arzu buyurulduğu veçhile yaparım” dedi. Ebû Talha Beyruhâ’yı akraba ve âmzadeleri arasında taksim eyledi.[566]

Bu hadîs-i şerifin unvan-ı baba mutabakat noktası, Ebû Talha'nın Resûl-i Ekrem'e, "Ya Resûlellah! Bu bostan sadakadır. Arzu ve tensip buyurduğunuz emr-i hayra tahsis buyurunuz!" diye Resûl-i Ekrem'e vekâlet vermesi ve taraf-ı risâletten inkâr ve reddedilmemiş olmasıdır. Şu kadar ki Resûl-i Ekrem bu vekâleti binefsihî infaz buyurmayıp Ebû Talha tarafından akrabasına tahsisini emretmiştir. Taraf-ı risâletten bu vekâletin kabul buyurulmasından da vekâletin kabul ile tamam olacağı hükmü istifade edilmiştir.

562 {Önceki baskıda نعمان şeklinde yer alan isim kaynakta "نعيمان" olarak kayıtlıdır. Bkz: Aynî, *Umde*, XII, 151-152.}

563 {Rivayet İbn Mende'nin kendi kaynaklarında tespit edilememiştir. Fakat şerhlerde İbn Mende'nin söz konusu raviden naklettiği belirtilmektedir. Bkz: Aynî, *Umde*, XII, 151-152.}

564 {B1700 Buhârî, Hac, 109.}

565 [لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ [سورة آل عمران : آية 29

566 {B1461 Buhârî, Zekât, 44.}

KİTÂBÜ MÂ CÂE FÎ'L-HARS VE'L-MÜZÂRAA

كِتَابُ مَا جَاءَ فِي الْحَرْثِ وَالْمُزَارَعَةِ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

Bu kitap hars ve müzâraa hükümlerine dair vârit olan ehâdîs-i şerifeyi muhtevidir.

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu bahis müteaddit unvanlarla rivayet edilmiştir ki müellif Zebîdî'nin ihtiyar ettiği yukarıki unvan, Asîlî ve Kerîme taraflarından rivayet edilmiştir. Yûnîniyye nüshalarında da bu rivayetin tercih edildiğini görüyoruz. Şârih Kastallânî de bu nüshayı ihtiyar etmiştir. Nesefî ve Küşmîhenî rivayetlerinde كتاب المزارعة vârit olmuştur. Besmele de unvandan sonra zikredilmiştir. Müstemlî'nin rivayeti كتاب الحرث suretindedir. Bazı nüshalarda da كتاب الحرث والمزارعة dir.

Müzâraa, mufâale sîgasıdır; "zer'"den me'huzdur. Ziraat da hars ve filâhattir ki "tohum ekmek, tarla sürmek" mânalarınadır. Ehl-i Irak müzâraaya قراح namı vermişlerdir ki lugaten ağaçtan ve sudan ârî araziye denir.

ŞERİAT ÖRFÜNDE MÜZÂRAA

Bir taraftan arazi, öbür taraftan sa'y ü amel yani ziraat olarak hâsılat, aralarında taksim olunmak üzere bir nevi akd-i şirketten ibarettir ki, buna muhâbere de denilmiştir. Müzâraa ile muhabere arasında şârih Kastallânî şöyle bir fark bildiriyor. Tohum, sâhib-i arz tarafından verilirse müzâraadır. İşçi tarafından sarfedilirse bu da muhâberedir deniliyor. Hulâsa gerek müzâraa, gerek muhâbere mahsûlâtın meselâ sülüs veya rub'u üzerine vuku bulan bir akiddir. Ebû Hanîfe hazretlerine göre bu akid sahih değildir. Fakat İmâmeyn'e göre sahihtir. Bu ihtilâfın müstened-i şer'îlerini, aşağıda tercüme ve izah edeceğimiz müteaddit hadislerde ve bilhassa 1058 numaralı İbn Ömer hadisinin izahında dercedeceğiz.

MÜZÂRAANIN RÜKNÜ

Sair akidler gibi icap ile kabuldür. Şöyle ki tarla sahibi, çiftçiye, bu yeri, hâsılâttan şu kadar hisse almak üzere sana müzâraa suretiyle verdim dese de çiftçi muvâfakatini bildirse, müzâraa mün'akid olur. Çiftçinin tarla sahibine, tarlanı müzâraa suretiyle sürüp ekeyim deyip de sâhib-i arzın muvâfakat etmesi suretiyle de mün'akid olur.

MÜZÂRAANIN ŞARTI

Fıkıh kitaplarında sekize bâliğ olur: **1.** Âkıdeynin ehliyeti yani âkıl olmalarıdır, bâliğ olmaları şart değildir. Sabî-yi me'zun da akd-i müzâraa edebilir. **2.** Arzın ziraata sâlih olmasıdır. **3.** Tarlanın çiftçiye teslim edilmesi; **4.** Müddet-i müzâraanın bir veya iki sene gibi tayini; **5.** Tohumun tarla sahibi veya çiftçi tarafından verileceğinin takriri; **6.** Ne ekileceğinin tayini yahut çiftçi her ne dilerse ekmek üzere tâmimi; **7.** Çiftçinin hâsılattan olmak üzere hissesinin nısf, sülüs, rubu' gibi cüz-i şâyi' olarak tayini; **8.** Akdin hariçte şirket mahiyetini haiz olması. Müzâraa ibtidâ-i akidde bir icâre şekli arzederse de sonunda şirket hükmü iktisap eder. Binaenaleyh hariçte şirketi kat' eden her şart, akd-i icâreyi de ifsat eder.

Yukarıda tâdât olunan şartlardan biri bulunmazsa müzâraa fâsid olur. Başlıca sebeb-i fesad da cehl ile nizâı mûcip olmasıdır ve müzâraa-i fâsidede hâsılat kâmilen tohum sahibinin olur. Diğeri sâhib-i arz ise yalnız yerinin ücretini alır, eğer çiftçi ise ecr-i misil alır. Çiftin, tohumun, tarlanın, sa'y ü amelin cihet-i âidiyeti itibariyle, arzettiği müteaddit eşkâle göre müzâraanın muhtelif hükümleri fıkıh kitaplarında toplu olarak zikredilmiştir. Bunlardan bir kısmını aşağıdaki ehâdîs-i şerifenin izahlarında göreceğiz.

VEFAT HALİ

Yalnız burada tarafeynden birinin vefat etmesi üzerine hâsıl olan kesîrü'l-vukū' vaziyetin hükmü şer'îsini bildirmek isteriz ki şöyledir: Mezrûat idrak etmeden tarla sahibi vefat etse, ekin yetişip kaldırılıncaya kadar yarıcı işine devam eder ve müteveffânın vârisleri çiftçiye mani olamazlar. Eğer çiftçi vefat ederse, vârisi onun makamına kāim olup dilerse ekin yetişinceye kadar ziraat işine devam eder ve tarla sahibi ona mani olamaz.

MÜZÂRAA BAHSİNİN İLK BABI

Yukarıda "Kitâbü'l-Müzâraa"ya ait bildirdiğimiz müteaddit unvanlardan sonra Buhârî *Sahîh*'inde, "Bu Bab, Ekin Ekmenin ve Ağaç Dikmenin, Bunlardan Ekl ü İntifâ Edildiği Zaman Sahibine Ait Sevap ve Fazileti Hakkındadır" (باب فضل الزرع والغرس إذا أكل منه) suretinde bir bab açmış ve bu babın unvanında meâl-i şerifi bervech-i âtî âyât-ı kerîmeyi irat etmiştir: "*O ektiğiniz tohumu şimdi gördünüz mü? Onu siz mi bitirdiniz, yoksa biz mi bitirmişizdir? Biz isteseydik muhakkak o ekinleri kuru çöpe çevirirdik; siz de, 'Şüphesiz biz, çok ziyandayız, belki büsbütün mahrumuz' sözleriyle telehhüf eder durdurdunuz.*"[567]

Bu âyet-i kerîmeyi Buhârî'nin iradı, bu âyet-i kerîmenin, "*Ektiğiniz tohumu siz mi bitirdiniz, yoksa biz mi bitirdik?*" istifhamı ile beliğ bir imtinânı muhtevi olmasından dolayıdır. Bu cihetle Nesefî tefsirinde Ebû Hüreyre'den Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin, "*Hiçbiriniz ekini ben zer' ettim, bitirdim demesin; ben hars ettim yani tohum attım desin!*" buyurduğu rivayet edilmiştir.[568] Bu hadisi İbn Ebû Hâtim de merfûan tahric etmiştir.

Kurtubî de diyor ki: Ekin eken bir kimsenin eûzü besmele ile أَفَرَأَيْتُمْ مَا تَحْرُثُونَ. أَأَنْتُمْ تَزْرَعُونَهُ أَمْ نَحْنُ الزَّارِعُونَ kavl-i şerifini okuyup sonra, "Ekini bitiren ve yetiştiren Allah Teâlâ'dır" demek müstehaptır. Sonra اللهم صل على محمد وارزقنا ثمره وجنبنا ضرره واجعلنا لأنعمك من الشاكرين "Yâ Rab! Muhammed üzerine rahmetin nâzil olsun, bizi de bu ekinin mahsulünden merzûk eyle; zararından uzaklaştır ve bizi nimetlerine şükredenlerden kıl!" derse ekinin âfâtı defolunur; mücerreptir demiştir.

Buhârî bu âyetten sonra *Tecrîd*'e alınmış olan âtîdeki tercüme edeceğimiz hadîs-i şerifi sevkediyor. Bu hadisin tercümesine takdimen mukaddime mahiyetinde arzettiğimiz şu izahımızda şirketin mebâhisi cümlesinden olan ve fıkıhta müştereken zikrolunan müsâkāta dair bazı mesâili de bildirmek isteriz.

Müsâkāt lugatta sakīden me'huzdur. Fukaha örfünde, "Ağacı sahibinin mahsulünün bir cüzü mukabilinde ıslah etmek üzere bir sanatkâra vermesidir" diye tarif olunur.[569] Görülüyor ki müsâkāt, bir taraftan eşcâr, öbür taraftan eşcârı terbiye ve timar olmak ve hâsıl olan meyve aralarında taksim olunmak üzere ağaç sahibi ile bahçıvan arasında akdolunan bir nevi şirkettir. Rüknü de icap ile kabulden ibarettir. Şöyle ki, "Bir bostan sahibi mülkündeki eşcârı müsâkāt veçhile ve mahsulünün şu miktarı sana ait olmak üzere sana verdim" deyip bahçıvan da kabul etse, müsâkāt üzere şirket mün'akid olur.

Müsâkāt da müzâraa gibi İmam Ebû Hanîfe'ye göre sahih bir şirket değildir. Fakat İmam Ebû Yûsuf ile İmam Muhammed'e göre sahihtir. Fetva da İmâmeyn kavline göre verilegelmiştir. Müzâraada muteber olan şartlar, müsâkātta da muteberdir ki tarafeynin akde ehliyeti, hisselerin nısf, sülüs gibi cüz'-i şâyi' olarak tayini, eşcârın işçiye teslimi şürût-ı mu'tebere cümlesindendir. Yalnız müddet tayin edilmeyerek akdedilen müsâkātın da sıhhatine hükmedilmiştir. Müsâkāt, mâna itibariyle müzâraa gibi icâreden ibaret olmakla, kıyasen sahih olmamak icap ederse de Hanefîler istihsanen tecviz etmişlerdir.

Müsâkāt-ı sahîhada meyve âkıdeynin arasında şürût-ı mu'tebere dairesinde taksim olunur. Fakat müsâkāt-i fâsidede hâsıl olan meyve, tamamen ağaç sahibinin olur da işçi ecr-i misl alır. Tarafeynden birinin vefatı haline dair olan ahkâm da müzâraanın aynıdır.

Borçlar Kanununda müzâraa ve müsâkāta (hâsılat icarı) unvanı verilmiş ve 270. maddesinde şöyle tarif edilmiştir: Hâsılat icarı bir akiddir ki, onunla mûcir müstecire ücret mukabilinde hâsılat veren bir malın ve hakkın istimalini ve semerelerinin iktitâfını terketmeyi iltizam eder.

Kirâ ya nakit ya da devşirilecek semere veya hâsılatın bir hissesi olabilir. İkinci surete "iştirakli icar" da denir.

---

567 أَفَرَأَيْتُمْ مَا تَحْرُثُونَ. أَأَنْتُمْ تَزْرَعُونَهُ أَمْ نَحْنُ الزَّارِعُونَ. لَوْ نَشَاءُ لَجَعَلْنَاهُ حُطَامًا فَظَلْتُمْ تَفَكَّهُونَ. إِنَّا لَمُغْرَمُونَ. بَلْ نَحْنُ مَحْرُومُونَ [سورة الواقعة]

{el-Vâkıa, 56/63-67.}

568 {Nesefî, *Medârik*, III, 426; Bezzâr, *el-Müsned*, XVII, no: 10064.}

569 المساقاة: دفع الشجر إلى من يصلحه بجزء من ثمره [تعريفات سيد].

1044

•.•.•

عَنْ أَنَسِ بِنْ مَالِكٍ ﵁ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ مَا مِنْ مُسْلِمٍ يَغْرِسُ غَرْسًا أَوْ يَزْرَعُ زَرْعًا فَيَأْكُلُ مِنْهُ طَيْرٌ أَوْ إِنْسَانٌ أَوْ بَهِيمَةٌ إِلَّا كَانَ لَهُ بِهِ صَدَقَةٌ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radıyallahu anhtan, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin, "Hiçbir müslüman yoktur ki o, ağaç diksin yahut ekin eksin ve mahsulünden insan, kuş, kurt yesin de kendisi müstefit olmasın? Elbette o müslüman da diktiğiyle, ektiğiyle müsâb olur" dediği rivayet edilmiştir. {B2320 Buhârî, Müzâraa, 1.}

İZAHI

RÂVİLER VE RİVAYET TARİKLERİ

Buhârî Enes b. Mâlik'in bu hadisini bu babında iki tarik ile iki şeyhinden rivayet etmiştir: Biri, şeyhi Kuteybe'den Ebû Avâne tarikiyle rivayetidir. Öbürü de diğer üstadı Abdurrahman b. Mübârek'in Abdullah b. Absî'den tahricidir ve bu ikinci tarik İmam Buhârî'nin ifradı cümlesindendir. Bunlardan başka Buhârî *Sahîh*'inde, "Bana bir müslim (yani İbrâhim el-Ferâhidî) dedi ki ... diye rivayetini üçüncü bir tarik ile de tevsik ediyor ki bu da her hadisin haiz olmadığı hasâis-i ilmiyyedendir. Bu hadisi Buhârî "Edeb" bahsinde de Ebü'l-Velid'den tahric etmiştir. Müslim'in "Büyû'"da, Tirmizî'nin de "Ahkâm" bahsinde rivayetleri vardır. Tirmizî bu hadisin babında bunun Ebû Eyyûb el-Ensârî, Câbir, Ümmü Mübeşşir ve Zeyd b. Hâlid radıyallahu anhümden de rivayet edildiğini bildiriyor. Bunlardan başka Hâfız Zeynüddin el-Irâkī de Ebü'd-Derdâ, Sâib b. Hallâd, Muâz b. Enes ve ismi tayin edilemeyen bir sahâbî radıyallahu anhümden de rivayetler bulunduğunu bildiriyor.

Böyle on kadar sahâbîden muhtelif tariklerle ve müteaddit metinle rivayet edilen ziraat ve gars-i eşcâr hadisinin sıhhat ve itibar cihetiyle müstesna bir mevkii vardır. Hiç şüphesiz Resûl-i Ekrem efendimiz aşağıda izah edeceğimiz veçhile ekime ve dikime pek büyük bir ehemmiyet atfetmiş ve daima ashabına bunları tavsiye buyurmuş olmalıdır ki, ashâb-ı kirâm tarafından bize vücûh-i müteaddide ile nakledilmiştir. Bunları müntehî oldukları ashâb-ı kirâm lisanından bervech-i âtî naklederek bu ehemmiyeti tebârüz ettirmeyi pek lüzumlu addettik:

1. Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde Ebû Eyyûb el-Ensârî radıyallahu anhtan rivayetine göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*Ağaç diken hiçbir kimse yoktur, ancak Cenâb-ı Hak o kimseye diktiği ağaçtan çıkan meyve kadar ecr ü sevâb takdir ve ihsan buyurur.*[570]"

2. Müslim'in *Sahîh*'inde Atâ b. Ebû Rebâh tarikiyle Câbir radıyallahu anhtan bir rivayetinde Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "*İslâm câmiasında ağaç diken bir kimse yoktur, ancak o ağaçtan yenilen mahsul o müslüman için sadaka olur. Yine o ağaçtan çalınan meyve de onun için sadaka olur. Vahşî hayvanların yediği de o kimse hesabına bir sadaka olur. Kuşların yediği de sadakadır. Her insanın ondan yiyip eksilttiği mahsul de onu diken müslümana ait bir sadakadır.*"[571]

3. Yine Müslim'in Leys b. Sa'd tarikiyle Câbir radıyallahu anhtan rivayetine göre, Câbir demiştir ki: Ümmü Ma'bed yahut Ümmü Mübeşşir el-Ensâriyye kendisine ait hurmalıkta iken yanına Nebî sallallahu aleyhi ve sellem teşrif buyurdu ve kadına, "*Bu hurmalığı kim tesis etti? Müslim mi, kâfir mi?*" diye sordu. Kadın, "Müslim" diye cevap verdi. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem, "*Bir müslümanın diktiği ağacın meyvesinden, ektiği ekinin mahsulünden herhangi bir insan, bir dâbbe veya herhangi bir hayvan yemez, illâ o meyve, ağacı diken müslüman için sadaka olur*" buyurdu.

Müslim bu hadisi *Sahîh*'inde Amr b. Dînâr tarikiyle Hazret-i Câbir'den üçüncü bir tarik ile de rivayet etmiştir ve bu rivayette hurmalık sahibi kadının tereddütsüz Ümmü Ma'bed olduğu zikredilmiştir.[572]

Müslim'in yine Hazret-i Câbir'den Ebû Süfyân tarikiyle dördüncü bir rivayeti daha vardır ki bu rivayette Hazret-i Câbir'in Ümmü Mübeşşir'den rivayeti daha vâzıhtır. Bu tarikin metni de iki numara ile tercüme ettiğimiz metnin aynıdır. Bu cihetle ekser ehl-i hadîs arasında bu hadis, Ümmü Mübeşşir hadisi olarak iştihâr etmiştir.

Ümmü Mübeşşir, bu hadisin bazı tariklerinde sahîhan vârit olduğuna göre, Zeyd b. Hârise'nin karısıdır. İbn Abdülber de "Berâ b. Ma'rûr'un kızıdır ve Ümmü Bişr'dir" demiştir. Nevevî, "Ümmü Mübeşşir denildiği gibi Ümmü Beşîr de denilir" diyor.

Ümmü Mübeşşir'in *Sahîhayn*'da müştereken bir hayli hadisi rivayet edilmiştir. Müslim yalnız iki hadisini münferiden rivayet etmiştir ki biri bu hadistir.

4. Ahmed b. Hanbel *Müsned*'inde Ebü'd-Derdâ radıyallahu anhtan rivayet ettiğine göre, Ebü'd-Derdâ Şam'da ağaç dikerken kendine biri uğramış ve "Vay, sen Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin yârı ve hemdemi olduğun halde ağaç mı dikiyorsun!" diye istiğrâb etmiş. Ebü'd-Derdâ da, "Dur, acele etme! Ben Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin, '*Bir kimse bir ağaç dikerse, o ağaçtan bir insan yahut Allah'ın mahlûkundan herhangi bir mahlûk meyve yemez, ancak bu meyve diken kimse için sadaka olur*' buyurduğunu işittim" demiştir.[573]

Diğer rivayetler de bunlara yakın bir meâlde bulunduklarından onları zikretmekten sarfınazar ediyoruz.

BU EHÂDÎS-İ ŞERİFEDEN MÜSTEFÂD OLAN HÜKÜMLER

Bu hadislerden kemâl-i vuzûh ile en evvel istifade edilen hüküm; ziraatın, ağaç dikmenin İslâm dininde fazileti ve müstesna bir kıymet ve ehemmiyeti haiz olduğudur. Bir memleketin sıhhat ve servetinin ve vesâil-i umrân ve saadetinin en başında o memleketin ziraatı ve câbecâ teşcîri gelir. Bu cihetle Resûl-i Ekrem efendimiz bu mühimme-i mâmuriyeti birçok ashabına tâlim buyurmuştur. Hatta bu tâ'lim ü tavsiyelerinde Enes b. Mâlik'ten rivayet olunduğuna göre, o derece mübalağa buyurmuşlardır ki bir kere, "*Kıyamet koparken sizden birinizin elinde bir hurma dalı bulunur da buna kıyamet kopmadan dikmeye gücü yeterse, muhakkak onu diksin, bırakmasın!*" buyurmuştur.[574]

EFDAL-İ MEKÂSİB

Resûl-i Ekrem'in ziraatı ve onun bir şubesi olan gars-i eşcârı pek ziyade himaye ve iltizam buyurmalarına bakarak bir kısım ulemâ efdal-i mekâsib, ziraattır demişlerdir ki Nevevî bunlardandır. Bazı ulemâ da en faziletli kazanç el emeği olduğunu kabul etmişler ki sanattır. Bazıları da ticaret efdaldir demişler. Fakat sanatla iktisâb-ı maîşet hakkındaki haberler öbürlerinden daha çoktur. Hâkim'in de *el-Müstedrek*'inde rivayetine göre, Ebû Bürde radıyallahu anh demiştir ki bir kere Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme, "Hangi kazanç daha temizdir?" diye soruldu da Resûl-i Ekrem, "*Kişinin el emeği ile kazancı, bir de bey'-i mebrûr efdaldir*" buyurdu. Hâkim'in sahîhü'l-isnâd olduğunu bildirdiği bu rivayette de ticaret sanattan sonra zikredilmiştir.[575]

TELİF. Bir kısım âlim de bu usûl-i mekâsib arasındaki fazilet derecesini telif ederek demişlerdir ki: Hadîs-i şerifte sanatın atyeb-i mekâsib yâdedilmesi hilli itibariyledir. Halbuki ziraatın efdal-i mekâsib addedilmesi kendisiyle intifâın şümulünden dolayıdır. Ziraatın nef'i âmdır, müteaddîdir. Sanatta bu derece taaddî-yi menfaat yoktur. Şu halde efdaliyet vasfı, nâsın ihtiyacına göre ihtilâf eder. Meselâ cemiyetin herhangi bir sebeple akvât ve erzâka ihtiyacı olduğu zamanlarda ziraat, muvâsalanın inkıtâı zamanlarında da ticaretin kesb-i ehemmiyet etmesi üzerine ticaret öbür sanatlardan ziyade hâiz-i rüchân olur. Sanâyie ihtiyaç halinde sanat ihrâz-ı fazilet eder. Efdal-i mekâsib ifade eden haberlerin bu suretle telifini bildiren şârih Aynî, bunun bir te'lîf-i hasen olduğunu da kaydediyor.

Yukarıdaki ehâdîs-i şerifeden müstefâd olan bir cihet de mev'ûd ecr ü sevâbdan, zühr-i âhiret kastıyla dikmemiş, ekmemiş olan işçilerin de müstefîd olmalarıdır. Çünkü bu haberler mutlaktır; cemiyete zirаî, ticarî, sınaî her hizmeti sebkeden müslümana şümulü vardır. Hatta her sanatkâr ve her ziraatçı, ticaretçi müslüman kadınına da şümulü vardır. Çünkü bu haberlerde müslim vârit olması, kasd-ı ihtiraza makrûn değildir.

Bu hadis, Hazret-i Câbir'den Müslim'in rivayet ettiği bazı tariklerde كانت له صدقة إلى يوم القيامة suretinde vârit olmuştur[576] ki bu ecr ü sevâbın kıyamete kadar devamını mübeşşirdir. "Bu halde bunun bir sadaka-i câriye olması eşcârın devamıyla mı mukayyettir, yoksa mahv ü fenâya mâruz olsa da yine sevabı devam edecek midir?" suretinde vârid-i hâtır olan bir suale, birinci şık ile yani eşcârın sadaka-i câriye olması, bahçenin mâmuriyeti ve ağaçlardan istifade edilmesiyle meşruttur diye cevap verilmiştir. Nevevî, "Bu ağaçlardan tevâlüd edenlerden cemiyetin istifadesine terettüp eden fazileti de anaç ağacı dikene aittir" diyor.

Ne gariptir ki, Resûl-i Ekrem yeryüzünün salâh ve umranı için teşcîre son derece ehemmiyet verdikleri ve ashap ve tâbiîn bunlardan mülhem olarak Resûl-i Ekrem'in açtığı şahrâh-i terakkî ve medeniyette yürüyüp İslâm âlimleri tergībkârane ictihadlarda bulundukları halde bazı mütezehhide bu yoldaki mesâî-i mâmuriyeti zühd ü takvâya münâfî addederek kerahatine hükmetmişlerdir. Ehl-i ilmin tahminine göre, bunlar Tirmizî'nin İbn Mes'ûd radıyallahu anhtan rivayetkerdesi olan, لا تتخذوا الضيعة فتركنوا إلى الدنيا "*İrat ve akar edinmekte mübalağa etmeyiniz! Dünyaya meyledersiniz*"[577] hadîs-i şerifine temessük etmiş olacaklardır. Tirmizî'nin hüsnüne şehâdet ve İbn Hibbân'ın da *Sahîh*'inde rivayet ettiği bu hadîs-i şerifteki nehyi, ehl-i ilim istiksâre hamlederek irat ve akar için harîs olup da bütün bütün dünyaya meylederek halktan ve âhiret endişesinden gafil olmayınız demektir derler. Yoksa kifâf ve ifâf için cemiyete, düşkün fertlere yardım için haktan gaflet etmeyerek irat, akar edinmek zühd ü takvâya münâfî değildir, câizdir, lâzımdır. Nasıl ki Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz mal ve servet edinmekte de hukūk-ı fukaraya riayet ve malı, müstehık olduğu mahalle vaz' ü sarfı şart kılmıştır. Bu şart ile servet-i mecmûa kenz olmaktan istisna edilmiştir.

HULÂSA. Resûl-i zîşânımız ümmetini sa'y ü amele, iktisâb-ı servete, İslâm dünyasının bir meşcer, bir mâmûre haline getirilmesine ashabını, ümmetini teşvik ve cemiyetin hale ve istikbale ait refah ve saadetine çalışmalarını daima ve daima tavsiye ve emrettiği bu hadisin turuk-ı rivayetinin kesretinden ve bu hadislerin umumundan, ıtlakından bedâhatle anlaşıldığı halde, tab'an geri olan mütezehhidler halkı iktisap ve ittihâz-ı servetten, bağ bahçe, irat ve akar edinmekten zecr ve tenfire, nusûsun vuzuh ve sarahatle ifade ettiği bunca medenî ahkâmını kendi bedevî fikir ve ictihadlarına göre te'vile çalışmışlardır. Bu geri zümre her devirde İslâm âleminin terakkî hamlelerini zaafa uğratmaya çalıştığı için hem dâl hem mudıldir.

---

570 عن أبي أيوب الأنصاري عن رسول الله صلى الله عليه وسلم أنه قال: ما من رجل يغرص غرسا إلا كتب الله له من الأجر قدر ما يخرج من ذلك الغرس

[رواه أحمد في مسنده]

{HM23917 İbn Hanbel, V, 416. Önceki baskıda قدر ما يخرج من ذلك الغرس şeklinde verilen ifade kaynakta قدر ما يخرج من ثمر ذلك الغرس olarak kayıtlıdır.}

571 عن جابر قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ما من مسلم غرس غرسا إلا كان ما أكل منه له صدقة، وما سرق منه له صدقة ، وما أكل السبع فهو له صدقة، وما أكلت الطير فهو صدقة، ولا يرزؤه أحد إلا كان له صدقة [رواه مسلم عن عطاء].

{M3968 Müslim, Müsâkāt, 7. Metinde لا يرزؤه şeklinde yer alan ifade kaynakta "لا يرزأه" şeklinde kayıtlıdır.}

572 وفي رواية مسلم أيضا من رواية الليث عن أبي الزبير عن جابر: أن النبي صلى الله عليه وسلم دخل على أم معبد أو مبشر الأنصارية في نخل لها. فقال لها النبي صلى الله عليه وسلم: من غرس هذا النخل أمسلم أو كافر؟ قالت بل مسلم. فقال: لا يغرس مسلم غرسا ولا يزرع زرعا فيأكل منه إنسان ولا دابة ولا شيء إلا كانت له صدقة.

{M3969 Müslim, Müsâkāt, 8. Kaynakta "Ümmü Ma'bed" ismi zikredilmeyip doğrudan Ümmü Mübeşşir el-Ensâriyye ismi verilmiştir.}

وأخرجه أيضا من رواية ذكريا بن إسحاق. أخبرني عمرو بن دينار أنه سمع جابر بن عبد الله يقول: دخل النبي صلى الله عليه وسلم على أم معبد ولم يشك فذكر نحوه.

{M3971 Müslim, Müsâkāt, 10.}

573 عن أبي الدرداء رضي الله عنه: أن رجلا مر به وهو يغرس غرسا بدمشق فقال: أتفعل هذا وأنت صاحب رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: لا تعجل علي سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: من غرس غرسا لم يأكل منه آدمي ولا خلق من خلق الله إلا كان به صدقة

[رواه أحمد في مسنده]

{HM28055 İbn Hanbel, VI, 443.}

574 {HM12933 İbn Hanbel, III, 184.}

575 روى الحاكم في المستدرك من حديث أبي بردة رضي الله عنه قال: سئل رسول الله صلى الله عليه وسلم أي الكسب أطيب؟ قال عمل الرجل بيده وكل بيع مبرور. وقال حديث صحيح الإسناد.

{NM2158 Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 818 (2/10).}

576 {M3971 Müslim, Müsâkāt, 10.}

577 {T2328 Tirmizî, Zühd, 20.}

1045

•.•.•

عَنْ أَبِي أُمَامَةَ الْبَاهِلِيِّ ﵁ أَنَّهُ رَأَى سِكَّةً وَشَيْئًا مِنْ آلَةِ الْحَرْثِ فَقَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ ﷺ يَقُولُ لَا يَدْخُلُ هٰذَا بَيْتَ قَوْمٍ إِلَّا أَدْخَلَهُ اللهُ الذُّلَّ.

TERCÜMESİ

Ebû Ümâme el-Bâhilî (Sudey b. Aclân) radıyallahu anhtan rivayet olunduğuna göre, müşârün ileyh bir kere demir bir sapan ve ziraat aletlerinden bir şey görerek Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "Bu alet (vatanı muhafazaya memur) bir ailenin (huduttaki) evine girmez, ancak Allah o eve (kıyamete kadar içinden çıkmaz) bir horluk, hakirlik idhal eder, buyurdu" demiştir. {B2321 Buhârî, Müzâraa, 2.}

İZAHI

Bu hadîs-i şerif müellif İmam Buhârî'nin münferiden rivayet ettiği hadisler cümlesindendir. Hadisin sahâbî râvisi Ebû Ümâme hazretlerinin ismi Sudey b. Aclân'dır. Bunu Buhârî bu hadisin zeylinde, قال محمد: واسم أبي أمامة صدي بن عجلان "Ebû Ümâme'nin râvisi el-Hânî[578] Muhammed b. Ziyâd, Ebû Ümâme'nin adı, Sudey b. Aclân'dır dedi" ibaresiyle tasrih etmiştir. Müstemlî nüshasında قال أبو عبدالله... rivayet edilmiştir ki, bu halde Ebû Ümâme'nin adını Buhârî'nin kendisi bildirmiş demek olur.

Bâhilî, Bâhile'nin nisbetidir. Bâhile bir kabile ismidir. Ebû Ümâme hazretleri Şam nahiyelerinden Humus'ta ihtiyâr-ı ikāmet etmiş ve Humus'tan 10 mil mesafede vâki رقوه denilen bir köyde vefat etmiştir. Vefatı hicretin 81 tarihine müsâdiftir. Sâhib-i terceme, vefatında doksan bir yaşında idi. Şam'da ashâb-ı kirâmdan en son vefat eden zatın Ebû Ümâme olduğu rivayet olunmuştur. *Sahîh-i Buhârî*'de Ebû Ümâme'den bu hadis ile "Et'ime" bahsinde diğer bir hadis rivayet edilmiştir. Üçüncü bir rivayet de "Cihâd" bahsinde vardır.

Bu Ebû Ümâme hadisinin babı, "Ziraat Aletiyle İştigalin Avâkıbinden Tahziri veya Ziraatta Me'mûrün bih Olan Haddi Tecavüzü Beyana Dairdir" suretinde bir unvanı muhtevidir.[579] Hadisin bu unvana mutabakat noktası da hadisteki, "*Bu demir sapan bir kavmin evine girmez, ancak o eve ebedî çıkmaz bir zillet ve hakaret de birlikte girer*" kavl-i şerifidir. Bu hadise göre unvan, "Mademki sapan giren eve züll ü hakaret giriyor, onunla iştigalin avâkıbinden hazer etmek vâcip olur" hükmünü ifade eder.

İKİ HADİS ARASINDA MÜNÂFÂT

Buhârî bundan evvelki babında zer' ve garsın faziletini zikrederek Enes b. Mâlik'in bir hadisini sevketmişti ve bunda her müslümanın diktiği ağacın meyvesini ve zer' ettiği hububatın mahsulünü, insanların, kuş, kurt gibi hayvanların yemesi, diken ve eken için hayır ve sevap olduğunu rivayet etmişti.[580] Burada rivayet ettiği Ebû Ümâme hadisi ise ziraattan tahziri ifade etmekte olduğundan iki hadis arasında açık bir münâfât görülüyor.

İKİ HABERİN SÛRET-İ TELİFİ

Buhârî bu zâhirî münâfâtı izâle ve iki haberi ceme yukarıdaki unvanında iki suretle işaret etmiştir: **1.** Sapanla, âlât-ı zirâiye ile iştigalin avâkıbinden, **2.** Ziraatta me'mûrün bih olan haddi tecavüzden tahzir etmek suretiyle ki, hadis şârihleri biraz müphem olan bu unvanı, "ziraatla iştigalin sair dinî vezâifi ifaya mani olması" suretinde tefsir ediyor.

Dâvûdî daha yüksek bir sarahat ve isabetle diyor ki: Ziraattan tahziri ifade eden bu Ebû Ümâme hadisi, hudut boyunda vatanı müdafaa ve muhafazaya memur olanlara maksûr ve münhasırdır.

Binaenaleyh bu hadiste vatanı muhafaza için devletçe hududa ikame edilenlerin, bu mukaddes vazifeyi ihmal ederek ziraatla iştigalleri, milletin ebedî züll ü hakaretini mûcip olacağı bildiriliyor. Gerideki ve vatan dahilindeki dindaşlara da واعدوا لهم ما استطعتم fermanıyla da cephedeki mücahidlerin iâşeleri ve her türlü levâzım-ı harbiyyelerinin ihzar ve tedariki emrolunuyor. Hiç şüphesiz ki bu me'mûrün bihin birinci safında ziraat gelir. Şu halde cephedeki mücahidler ziraattan ve hatta cihada mani her nevi meşguliyetten memnû oldukları halde gerideki müslümanlar ziraatla ve ordunun ihtiyaçlarını temin için her türlü iş seferberliği ile memur bulunuyorlar. Hadisin asıl mânası da "Bir millet tamamen ziraatçı olur da vatanın muhafazası vazifesi ihmal edilirse, o memlekete ebedî bir horluk ve hakirlik çöker" demek olur.

Ebû Nuaym'ın rivayeti ذلا لا يخرج إلى يوم القيامة suretinde bir ziyadeyi muhtevî bulunduğundan tercümede kavis içinde bu ziyadeye işaret ettik.

---

578 el-Hân, Hemdân b. Mâlik b. Zeyd'in kardeşidir. Kahtânîler'den büyük bir şubedir. "Mîm"in fethi ile Hemedan, İran'ın cibâl kısmında kadim ve meşhur bir şehirdir.

579 باب مايحذر من عواقب الإشتغال بآلة الزرع أو مجاوزة الحد الذى أمربه [[بخاري]

580 {B2320 Buhârî, Müzâraa, 1.}

1046

•.•.•

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ أَمْسَكَ كَلْبًا فَإِنَّهُ يَنْقُصُ كُلَّ يَوْمٍ مِنْ عَمَلِهِ قِيرَاطٌ إِلَّا كَلْبَ حَرْثٍ أَوْ مَاشِيَةٍ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu dediği rivayet edilmiştir: "Her kim (yanında) kelp tutarsa, her gün o kimsenin (sâlih) ameli(nin sevabı)ndan bir kırat eksilir. Meğer ki o kelp, ziraat yahut koyun köpeği ola!" {B2322 Buhârî, Müzâraa, 3.}

1047

•.•.•

وَعَنْهُ ﵁ فِي رِوَايَةٍ إِلاَّ كَلْبَ غَنَمٍ أَوْ حَرْثٍ أَوْ صَيْدٍ.

TERCÜMESİ

Yine Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan bir rivayette, “Meğer ki koyun yahut ziraat yahut av köpeği ola!” (vârit olmuş)tur. {B2322 Buhârî, Müzâraa, 3.}

1048

•.•.•

وَعَنْهُ ﷺ فِي رِوَايَةٍ أُخْرَى إِلاَّ كَلْبَ صَيْدٍ أَوْ مَاشِيَةٍ.

TERCÜMESİ

Yine Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan gelen diğer bir rivayette, "Meğer ki av yahut koyun köpeği ola!" (denilmiş)tir. {B2322 Buhârî, Müzâraa, 3.}

İZAHI

RÂVİLER VE RİVAYET TARİKLERİ

Bu hadis, rivayet tariklerinin kesreti itibariyle müstesna bir hususiyeti haizdir. Bu vücûh-i rivâyâtın pek çoğu Ebû Hüreyre ile Abdullah b. Ömer'e müntehî olmaktadır. Burada gördüğümüz üç tarîk-i rivayetten birincisini Buhârî, Ebû Seleme; ikincisini İbn Sîrîn ve Ebû Sâlih; üçüncüsünü de Ebû Hazm vasıtasıyla Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan rivayet etmiştir. Bu üç tarîk-i rivayet yekdiğerini tamamlayarak ziraat, koyun, av köpeklerinin istisnası bildirilmiş oluyor ve ziraat, koyun sahipleriyle avcıların kelp ittihaz ve istimalleri mubah olduğu bu üç rivayetten istifade ediliyor. Bu tariklerle matlup olan gāye-i şer'iyye hâsıl olduğu için müellif Zebîdî merhum Buhârî'nin başka tariklerini ihtisaren *Tecrîd*'e almamıştır. Halbuki Buhârî'nin bunları müteakip bir tariki daha vardır ki usûl-i rivayete göre daha ziyade hâiz-i ehemmiyettir ve şu meâldedir:

Sıgār-ı sahâbeden Sâib b. Yezîd diyor ki: Bir kere Süfyân b. Ebû Züheyr, Ezd-i Şenûe[581] kabilesinden ve Resûlullah'ın ashabından bir zattan, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin, '*Her kim ne ekin, ne de sağım hayvanı hıfzına lüzum olmayarak kelp ittihaz ve istimal ederse, her gün, onun sâlih amelinden bir kırat eksilir*' buyurduğunu işittim" dediğini duydum ve ona, "Hakikaten sen bu hadisi Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden işittin mi?" dedim. O da cevaben ve Kâbe-i Muazzama'ya işaret ederek, "Şu mescidin sahibine yemin ederim ki" diyerek rivayetini yemin ile tevsik eyledi.[582]

Bu rivayet, usûl-i hadîs noktainazarından bervech-i âtî hususiyetleri haizdir: **1.** Bu rivayetin, râvilerin simâına istinat etmesi, **2.** İlk râvinin rivayetini yemin ile teyit etmiş bulunması, **3.** Sahâbînin sahâbîden rivayet etmiş olmasıdır ki Sâib b. Yezîd'in, Süfyân b. Ebû Züheyr'den rivayetidir.

EVVELÂ. Sâib b. Yezîd radıyallahu anhümâ sahâbî oğlu sahâbîdir. Kendisinden birçok ehâdîs-i şerife rivayet edilmiştir. Bunlardan beş hadisi Buhârî *Sahîh*'inde münferiden rivayet etmiştir. Bir hadiste de Müslim ile ittifakı vardır. Sâhib-i terceme, babası Yezîd b. Saîd ile birlikte Vedâ haccında bulunmuştur. Bu sırada yedi yaşında idi. Bir cihetle sıgār-ı sahâbîden addolunur. 86 veya 91 tarihinde Medine'de vefat etmiştir. Hatta Medine'de en son vefat eden sahâbîdir diyenler vardır. Fakat Medine'de en son vefat eden sahâbînin Sehl b. Sa'd olduğunu İbn Sa'd ihtiyar ederek, "Bu babda ehl-i rivayetle aramızda ihtilâf yoktur" diyor.

SÂNİYÂ. Süfyân b. Ebû Züheyr radıyallahu anh da sahâbîdir. Kendisinden *Sahîhayn*'da beş hadis rivayet edilip ikisinde Buhârî ile Müslim ittifak etmişlerdir. Dördüncü bir hususiyet bahşeden cihet de kabilesi zikredildiği halde ismi tayin edilemeyen Ezd-i Şenûe'nin de sahâbî olmasıdır ki bir isnadda üç sahâbînin içtimâı rivayet sahasında pek az müyesser olan bir hususiyettir.

Buhârî gibi Müslim'in de Ebû Hüreyre'den gelen müteaddit rivayet tarikleri vardır. Müslim Abdullah b. Ömer'den de beş altı tarik ile rivayet etmiştir. Müslim'in Zührî'den bir rivayetine göre, bir kere Abdullah b. Ömer'e, "Ebû Hüreyre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin, koyun ve av köpekleriyle ziraatçı kelbi müstesna olmak üzere kelp ittihaz ve istimali müminin her günkü amelinden bir kırat eksiltir buyurduğunu rivayet ediyor. Siz ne derseniz?" diye sorulmuş da Abdullah b. Ömer, "Allah Ebû Hüreyre'ye rahmet etsin! Ebû Hüreyre ziraat sahibi idi" diye cevap vermiştir.[583] Abdullah b. Ömer bu cevabı ile Ebû Hüreyre'nin bu rivayetini tesbit etmiş bulunuyor. Ebû Hüreyre'nin ashâb-ı ziraattan bulunması, sanatı hakkındaki rivayetinde isabetini ifade eder. Ziraat sahibi bir sahâbî hiç şüphesiz mesleğine dair ahkâmı herkesten iyi bilmeye muhtaçtır.

KIRAT NEDİR?

Kırat lugaten evzândan bir veznin ismidir ve bi-hasebi'l-bilâd muhteliftir. Hicazîler'e göre 1 dinarın rub'-ı südüs veznidir. Irakīler indinde de nısf öşrüne ıtlak olunur. Burada ise kırat, Allah Teâlâ indinde mâlûm olan miktardan ibarettir ki bilâlüzum kelp istimal eden müminin eczâ-i amelinden bir cüzünün eksilmesidir. Bu hadis bazı rivayet tariklerinde 1 kırat yerinde 2 kırat rivayet edilmiştir ki bu da kelbin zararının derece-i şiddeti, istimal eden kimsenin medenî veya kurevî olması gibi sebeplerle ecrin tenâkusuna ait bir ihtilâf olur.

Sebeb-i tenâkus da kelbin, mârrîn ve âbirîne zarar vermesidir. Kelp ne derece muallem olursa olsun, hiç olmazsa gelip geçeni korkutur. Kelbin şer'an necis olan şeyleri yemekten çekinmemesi de müstakil bir sebep olur. Bunun için lüabı necis addedilmiş ve yaladığı kabın tathîri emrolunmuştur. Bazı Mâlikîler ise mevzubahsimiz olan Ebû Hüreyre hadisi ile istidlâl ederek kelbin tahâretine hükmetmişlerdir. Halbuki tathîri âmir olan hadis, Ebû Hüreyre hadisinden daha âmdır ve hadisin umumu, necâsetinden dolayı gasil ile emrolunduğuna delâlet eder. Şu kadar ki İmam Ebû Hanîfe'ye göre kelp, hınzır gibi necesü'l-ayn değildir. Şâfiîler'ce ıslak kelbe temas eden kimse için dokunan elbisesini veya eczâ-i bedenini tathîr etmek lâzımdır. En mühim bir sebep de kelbin birçok hastalığın ve bilhassa kuduzun vâsıta-i nakil ve intişarı olmasıdır. Bu sebeple tahâretle ve tahârette mübalağa ile emrolunmuştur. Kelbin, birtakım emrâzın vâsıta-i intişârı olduğunu aşağıda Doktor Bay Muhib'in lisanından dinleyeceğiz.

TEMBİH. Bütün rivayet tariklerinde kelp istimali mubah olan vücuh, üçe inhisar ediyor: Kelb-i ganem, kelb-i hars, kelb-i sayd. Şu halde ashâb-ı ağnâmdan, çiftçilerden, avcılardan başkaları için kelp istimali câiz midir, değil midir? Hadiste yalnız, her günün amelinden, ibadetinden bir kırat eksilir buyurulmuştur ki ibadetin sevabından ve kemalinden eksilmektir. Bu tabir sarahaten adem-i cevazı ifade etmiyor. Bu cihetle Şâfiîler'ce esah olan kavle göre, kapı ve ev bekçiliği için kelp istimali câizdir. Bu hususta Şâfiîler gayri mansûs olan hadiseleri vücûh-i selâseye kıyas etmişlerdir. İbn Abdülber ise, "Vücûh-i selâse, sünnet ile sabittir. Bunlardan mâadası ise mahzur ve memnûdur" demiştir.

Kelbin bey'i ve parasıyla intifâın hill ü hürmeti hakkında eimme-i selefin muhtelif ictihadlarını 972 numara ile tercüme ettiğimiz Ebû Cühayfe hadisinin izahında bildirmiştik.

ANKARA RADYOSU'NDA MÜHİM BİR KONFERANS

Memleketimizin salâhiyettar mütehassıslarının lisanıyla ilmî, içtimaî, sıhhî, edebî birçok mevzuya dair musahabeler tertip ederek halkın tenvirine çalışan bu müessesede, lüzumsuz köpek ittihaz ve istimalinin sıhhî zararlarına dair de geçenlerde Sıhhiye Vekâleti Tedrîs ve İçtimaî Hizmetler şubeleri mütehassısı muhterem Doktor Muhib tarafından da bir konferans verilmiştir. Hakîm-i enbiyâ efendimizin bilâlüzum kelp istimalinin sebeb-i nehyini bu konferans izah etmekte bulunduğundan, bir suretini radyo müessesemizden alarak aynen neşrediyoruz:

KUDUZ

Değerli dinleyicilerim!

Bugünkü konuşmamız insanın başına tepeden inme gelen belâlardan biri üzerine olacak... Şu saatte sokağa çıkmaya mecbur kaldığınızda, bir ziyaret edası için dostunuzun bahçesinden girdiğinizde meselâ bir köpeğin taarruzuna uğrayabilir –ve başınızdan uzak olsun– ısırılabilir ve yaralanabilirsiniz. Daha kötüsü bu şekilde bir savlet, evinizde beslediğiniz hayvanlardan biri tarafından da olabilir. Böyle âkıbetler karşısında köpek sevgisine mi, köpek besleyenlere mi, "lâ-havle" çekeceğinizi Allah bilir.

Bu taarruz size olacağı yerde yakınlarınızdan birine, bir dostunuza da yapılmış olabilir veya sahibi bulunduğunuz hayvan bir yabancıyı ısırır ve tehlikeye sokabilir... Üzüntüyü düşünün bir kere...

Bütün bu hallerde hekime danışmaya imkân bulununcaya kadar yapacak çok şey vardır. Ne yolda hareket edileceğini bilmek, elbette ki hayat bahasına mal olacak bir bilgisizliğe kat kat müraccahtır. Kuduz hakkında umumi mâlûmat vermeye, korunma hususunda ihmal edilmemesi lâzım gelen noktaları anlatmaya çalışacağım.

Bir hayvan tarafından taarruza uğramış bir kimsenin ufak bir sıyrık veya basit ısırık yarası ile kurtulması bir kazanç sayılsa bile, kuduz tehlikesi gibi çok ileriki günlerde meydana çıkabilecek öldürücü bir hayalin düşüncesi bile insana dehşet vermeye yeter. Hele azgın hayvanın açtığı yaralar, çok sayıda ve derin olursa, bu yaraların kendi kötülükleri kadar kuduza yakalanmayı kolaylaştırmaları tehlikesi de çoktur.

Apansızın gelen bu kazaların daha sinsi yakalayan belâlı tarafları da vardır. Hücuma uğramak neticesinde hastalığı almak ihtimali ayan beyan meydanda sayılır. Fakat taarruz eden hayvanların verebilecekleri hastalık şöyle dursun, kendisini sevdiren, serbestçe istediği insanı yalayan ve hatta kendisine acındıran bazı kuduz hayvanların habersizce aşılayabildikleri hastalık, tedbir almakta kusur da ettirdiğinden, çok daha tehlikeli sayılmak gerektir.

Sözlerimin dizisinde bu hastalığın ve aşısının tarihçesini de bulundurmak büyük Pasteur'ün hâtırasını tekrara da imkân vereceğinden, bence bir vazife sayılmaktadır.

Muhterem dinleyicilerim! Hep biliyoruz ki, altmış - yetmiş sene evveline kadar sade kuduz hakkında değil, basit diğer hastalıklar hakkında da yanlış ve tamamıyla eksik bilgilerimiz vardı. En yakın batındaki dedelerimiz, zamanının münevveri bile olsalar bilmez, bugün ufak mektep çocuklarının bildiği "hastalık sirayeti, mikrop, temizlik..." hakkında günümüzün telakkisine hiç uymayan garip telakkileri kati sayar, hastalıkları kendi kendine meydana çıkar zannederlerdi... Hastalıkların mahiyetlerini bir tarafa bırakınız, korunma imkânlarından bîhaber; meselâ kuduzda da, acayip hatta gülünç; bazan pek barbarca tedavi tarzlarını ayn-ı keramet ve hakikat gibi tatbik ettirmekten çekinmezlerdi. Çok büyük müşkülâtla karşılaşmasına rağmen, bu devirlerle günümüz arasında en kuvvetli hududu çizen, büyük dâhi, insanlığın velînimeti Louis Pasteur'dür.

Birçok hastalığın gözle görülmeyecek kadar küçük mahlûklarla mikroplarla husule geldiğini iddia ettiği zaman alay ve hatta hakaretle karşılanmış olması, Pasteur'ü asla yolundan çevirememiş, sirayetlerin mikroplarla olduğunu büyük âlim eşsiz kıymette tecrübelerle ispat etmiştir. Bu arada kuduzun da bir mikrop olduğunu iddia ederek mikroskopla görülemeyen bir mikrobun bulunduğunu kabul ettiren Pasteur hakikaten hârikulâde bir kafası olduğundan kuduz gibi bir belânın aşısını da bulmakla insanlığa en unutulmaz iyiliklerinden birini yapmıştır. Bir ara cümlesi olarak arzedeyim ki kendisinden evvel mikroptan şüphelenmiş ve bilhassa loğusalık hummâsının hariçten bulaşma olduğunu iddia etmiş olan ve annelerin kurtarıcısı adıyla anılan Semmelweis, Pasteur dehâsında olamadığı için deli sanılarak vazifesinden de olarak sükûta mecbur kalmasaydı, mikroplar belki daha evvel kendilerini tanıtabilecekti.

Eskiden Yunanca'da **litta** denilen ve furie, kudurganlık gibi mânalara da gelen kuduz, çok geç tanınmış olmakla beraber, kendini gösterdiği her yerde dehşet saçan bir âfet olarak senelerce hüküm sürmüştür. Meselâ eski tarihlerde sade Fransa'da senede vasatî 150.000 kurban verildiğine göre, bunu kaç aydır devam eden garp ve şimal harplerinin öldürdüğü insanlar adediyle mukayese edersek, harbin tahrip kudretinin, kuduzun o zamanlardaki dehşeti yanında hiç kaldığını anlamış oluruz.

Bütün hastalıkların ve bu arada da kuduzun sirayetinin binlerce sene meçhul kalması sebebini her hastalıkta mevcut bulunan “incubation” (tefrih) devresine yani mikrobun vücuda getirilmesinden itibaren hastalığın meydana çıkmasına kadar geçen müddete atfetmek pek yerinde olur. Eğer tefrih devri olmasaydı ve kuduz bir hayvanın ısırdığı veya yaladığı bir insan hemen kuduza yakalansaydı, tarihten evvelki devirlerde bile hastalığın sirayet ve salgın şekilleri anlaşılabilirdi. Düşününüz bir kere; kuduzun tefrih devri en aşağı on beş gündür. Vasatî olarak ise ısırıldıktan sonra otuz veya altmış gün arasında meydana çıkar. Bir seneye kadar uzayan tefrih devreleri kaydedilmiştir. İki - üç sene tefrih devri tesbit eden âlimler vardır. Bir iki ay evvel bir köpek, başka bir hayvan ısırmış veya yalamış, yara kapandıktan, her şey unutulduktan aylarca sonra bu yara ile hiç alâka hatırlatmayan bir maraz ortaya çıkarsa, bunun şu kadar zaman evvel ısırılmış veya yalanılmış olmakla alâkası olacağına kim inanır? İşte bu sebepten ki milâttan 500 sene evvel Demokrit kuduzdan ancak bahsetmiş, sonra Aristo köpeklerden köpeklere geçen kuduzu zikrederek insanların kuduza tutulmayacağını iddia bile etmişti. Daha sonraları kuduzun insana da musallat olduğu da anlaşılınca türlü işkenceli tütsülü, dualı, devranlı tedaviler uydurulmuş, hiçbiri fayda vermeyince, kuduzlunun nefesini dışarı çıkarmamak için iki yastık arasında boğulması usulü tatbik edilmekle cahillik ve gariplik tedbirlerinin üzerine tüy dikilmiştir.

Kuduz ve korunma tedavisi hususunda hakkıyla bilgi sahibi olmak için Demokrit’ten sonra 2000 yıldan fazla müddet Pasteur’ü beklemek mecburiyeti hâsıl olmuştur.

Köpekte meşhur olan kuduz, insanları olduğu gibi hemen bütün sıcak kanlı hayvanları ve bilhassa memeli hayvanları yakalayabilir. Hem dünya üzerinde yayılmaya sebep olmak hem de vak‘aların çoğunun fâili olmak suçuyla kuduza yakalanmakta ve kuduz vermekte, köpek başta geliyor. Kudurganların % 92,5 kısmı, sonra % 6 vak‘a ile kedi ikincidir. Üçüncülüğü kazanan kurt, gerek açtığı yaraların çokluğundan gerekse derinliğinden, çok vahim ve ağır kuduz yapmakla meşhurdur. Kurt kuduzu itibariyle Romanya çok şöhret bulmuş memleketlerden biridir.

Bu üçünden sonra kuduzun yayılmasında mücrimler, sırasıyla tilki, çakal, at, eşek, katır, öküz, inek, koyun, domuz, keçi, deve, geyik, porsuk, kokarca, sırtlan, tavuk gibi hayvanlardır. Kanatlı hayvanların kuduza tutulmaları müstesna olarak mümkün olduğundan çabuk iyi olmak ihtimalleri fazladır.

Kuduz sinirleri, murdar iliği ve beyni ve küçük beyni ve bunların bitişiklerinde bulunan diğer asabî mıntıkaları sever ve hastalık ısırılan yerden beyne gelinceye kadar asıl bu sinir yollarını takip eder. İşte bu sebeptendir ki siniri bol yerlerde derin, geniş ve çok adette ısırık yarası, kuduzu hem çabuk hem de vahim olarak meydana getirir. Yaralar baştan ne kadar uzak olursa, hastalığı önlemenin o derece daha kolay kābil olduğunu kabul etmemiz, hastalığın sinirlerden yürüyerek beyne gelinceye kadar tedbirlerimizi almaya fazla vakit bulmamızdandır. Milletler Cemiyeti Hıfzıssıhha Komisyonu'nun birkaç sene evvel 524.258 kişide yaptığı tetkikler de göstermiştir ki korunma tedavisi tatbik edilenlerde bile ısırıkların tehlikesi en ziyade başta (göz ve burunda en fazla), sonra kollarda (eller nisbeten daha uzakta olduğundan bir parça daha az), daha sonra gövdede ve en az da bacaklardadır. Bunları zikrederken devrimizde kuduz hayvanlara alınması lâzım gelen tedbirler bilindiği ve tatbik edildiği halde, bütün dünyada değil de kırk kadar memleketin mevcut enstitülerinden yüz tedavi istasyonunda kudurmuş veya kuduz şüpheli hayvanlar tarafından ısırılmış yarım milyon insan tesbit edilmiş olduğunu görmekle Pasteur kuduz aşısının en büyük bir nimet olduğunu tekrar tekrar anlamış oluyoruz. Kuduz şüpheli hayvanlar tarafından ısırılan insanlardan tedaviye tâbi tutulmayanlardan 100 kişide asgari on beşi kuduza yakalanır ve ölürler. Isırıldıktan sonra aşıya tâbi olanlarda ise ölüm nisbeti 1000 kişide vasatî dört kişi olarak tesbit edilmiştir. Bu nisbet erken veya geç tedaviye başlamakla değişir. Korunma tedavisine ne kadar erken başlanırsa, kuduzdan ve neticede ölümden kurtulma ihtimali o kadar kuvvetlenir. Isırılmayı müteakip on dört gün geçirdikten sonra aşıya başlanmalarda ölüm nisbeti % 10'a kadar yükselebilir.

Yukarıda bahsettiğim istasyonlarda altı senede kuduza korunma tedavisine tâbi tutulmuş yarım milyondan fazla insanda alınan neticelere göre derin ve sathî ısırıkların çıplak deri üzerinden veya elbise üzerinden alınan yaraların tehlikelerinin birbirinden farklı olduğu anlaşılmıştır. En tehlikeli ve en ziyade ölüm veren ısırıklar derinler, sonra sathî olanlardır. Çıplak deri üzerinden ısırmalar elbise üzerinde ısırıklara nazaran üç dört defa daha tehlikeli bulunmaktadır. Medenî yaşayan memleketlerle bedevî vaziyette olanlar arasında, medenî olanlar elbiselerinin daha mazbut olması cihetinden daha kârdadır. Isırılmış bedevîlerde ölüm nisbeti, medenî camialara mensup insanlardan birkaç misli fazladır.

Bu umumi mâlûmattan sonra, ısırılmış bir insan karşısında ne yapmak lâzım geldiğini öğrenmek lâzım: Evvelâ ısıran hayvan kuduz mu idi, onu anlamak lâzım. Kuduz olduğu anlaşılan köpek mutlaka öldürülmelidir.

Kuduz bir hayvanın nasıl tanınacağını anlatmak için evvelâ en büyük mücrim olan köpeği misal alacağız: Köpek besleyen dinleyicilerim sözlerimden tasaya düşecekler... Ne kadar tasa etseler yeridir.

Hakikaten köpeği evin içinde bulundurmak sade kuduz bakımından değil, meselâ insanlar için en müthiş hastalıklardan biri sayılan "ekinokok" (kist idatik) âfetini aşılamak cihetinden de tehlikelidir.

Güzel, sadık, sevimli ve iyi bir hayvan olan köpeğin bu hastalıkları alma ve sonra insanlara aşılama suçlarından büyük taksiratı yoktur... Taksirat, onları köpek mevkiinde tutmayan, evlât yerine sevmeye çabalayan –bazı dostlarımız darılmasınlar– eksantrik sayılan insanlarındır.

Şehirde, evde lüksten başka bir kıymeti olmayan ve fakat köyde ve kırda, bekçilik, avcılık, çobanlık ve daha faydalı pek çok hizmette hârikulâde bir yardımcı olan köpeği, kendisine iyi bakmak uzaktan seyretmek suretiyle sevmek en yerinde bir harekettir. Eski âdetlerimizde, köpeğe el süren insanların ellerini yıkamaya mecbur tutulmaları, birçok an'ane arasında mevkiini muhafaza etmesi lâzım gelen bir görenektir.

Süs hayvanlarına mevki vermeye savaşanlar; “Ben köpeğimi dışarı çıkarmıyorum, başka hayvanla temas ettirmiyorum, köpeğim temizdir, hastalığı yoktur” gibi sözleri sık sık tekrar ederler; bunlara dediklerinin gayri mümkün olduğunu anlatabiliriz. Başka hayvanlardan tamamen ayrılmış ve evde hapsedilmiş veya sokağa çıkarıldığında elden bırakılmamış bir köpeğin diğer köpekle teması olmamış farzetsek bile meselâ kuduz kedilerle oynamasının önüne geçebilir miyiz, onu da bir tarafa bırakalım. Kuduz hastalığının bazan kendiliğinden olduğunu sananlar, böyle kuduzların âmili olan hasta fareyi kovalamış, hatta yakalamış bulunan veya bu kuduz fare tarafından ısırılmış olan zavallı köpeğin sonra eve şeâmet saçabileceğini eksantrikli meziyet sananlara, elinde kocaman köpeği süs diye taşırken onun sürüklemesi yüzünden yolda gülünç vaziyete düşen ve bu köpeğin kurtularak yolculardan birini ısırması takdirinde bilhassa acınacak vaziyette kalan bayanlara anlatmak çok güç olsa gerektir.

Köpekte kuduz birçok şekillerde kendini gösterse de başlıca azgın ve sâkin olmak üzere iki şekil mütalaaya değer... Azgın kuduza “tehevvürî kuduz” (rage fueıeuse) denildiği gibi sâkin kuduza “felcî kuduz” (rage paralytique) veya sessiz kuduz “ragemme” veya “mutte” denilmektedir.

Her iki şekilde müşterek vasıflar bulunabilir... Köpeğin başka bir hayvan tarafından ısırılmasından sonra 10 günden 100 güne kadar bir tefrih devri geçer ve hastalık ondan sonra meydana çıkar. Bu devrede köpekte ara sıra ateş yükselmelerinden başka değişiklik farkedilemez.

Hastalığın meydana çıkmasına birkaç gün kaldıktan itibaren köpekte huy değişikliği göze çarpar. Evvelce neşeli, tatlı, sevimli, sokulgan olan köpek mahzun, mükedder, huzursuz, haşin, huysuz ve sert olur. Yalnızlık arar, rahatsız edilmeye tahammülü yoktur. Köşe bucağa; kanapelerin karyolaların altına saklanır... Sebepsiz gider gelir, yatar, kalkar, yerleri, kapıları tırmalar, eskiden sert ve huysuz olan köpek ise ekseriya çok keyifli, sokulgan, neşeli, cana yakın olur. Kendisine şefkat, sevgi celbeder, kendisini okşayanları yalamak ister. Gerek yumuşak huylu gerek sert hareketli köpeklerde karakterler bu şekilde değişeceğine yumuşakların tatlılığı sertlerin aksiliği artabilir. Bu haller devam ederken ister sert, ister yumuşak köpeklerde başlıca dört işaret belli olur. Bunlardan birinin görülmesi hayvanın kuduzluğu hakkında şüpheyi arttırır ve kuvvetlendirir. Bu işaretler şunlardır:

1. Âdeti değilken ısırmak veya hararetle yalamak arzusu...

2. Sesin değişmesi, bu değişme pek bellidir. Havlamak isteyen köpek evvelâ boğuk şekilde bağırır, sonra ses derinleşir ve örtülür, âdeta uluma haline geçer, bu uluma kesik kesik devam ederken ince, yüksek ve uzunca bir sesle sona erer.

3. Üçüncü işaret, açık bir ağız içinden upuzun bir dil sarkar. Bu, çene kaslarının felcinden böyle olmuştur.

4. Hayvanın iştehasında değişiklik: Bakarsınız köpek ne bulsa yemeye, yutmaya koyulur. Taş, odun, saman, çivi, kâğıt, çamaşır, ayakkabı vesaire parçaları ki, ölü bir hayvanın mide ve barsaklarında bu gibi maddeleri fazla miktarda bulmak o hayvanın kuduz olduğu hakkındaki şüpheleri oldukça kuvvetlendirir.

Bu devrelerde köpekte başka gariplikler de görülebilir; ortada bir şey yokken sinek varmış gibi atılmaları, sebepsiz korkular, yabancı biri gelmiş gibi havlamalar göze çarpar. Yanıklara ve dayağa karşı köpek hissizlik gösterir. Avda koşarken bir şey görmüş gibi birden duruşlar yapar. Bütün vazifelerinde muvaffakiyetsizlik bârizdir.

Azgın kuduzlu son devirlerde ekseriya evden kaçarak rastladıklarını ve bilhassa diğer köpekleri ısırır. İki üç gün dolaştıktan sonra kudurganlığı hafifleyince kan, çamur, sefalet içinde salak bir yürüyüşle, uzamış bir dille kuyruğu, bacakları arasına kısılmış olarak sahibinin yanında ölmek üzere evine avdet eder. Bunlar bazan evden kaçmazlar, nisbeten sükûnetli olurlar. Sakin kuduzlu köpekler ise çok kere yerlerinde kalırlar. Bu takdirde ekseriya sakin, bazan hiddetli olurlar. Gürültü, dokunma gibi müessirler kızgınlık ve kudurganlık nöbetleri uyandırabilir.

Bu vaziyetlerde hayvan ısırıldığı yarayı ısırmak veya yalamak ister. Yatak, yastık ve halıları yırtar. Arka ayaklarına oturarak dikilip kalınlı inceli seslerle ulur ve havlar. Tenâsülî tembihler gösterir. Damak bazan pek kurudur. Sulama hissi pek fazladır. Ölüm yaklaşınca süratli zayıflama görünür. Gözler çukura batar, ses söner, evvelâ çeneye sonra bacaklara ve vücuda inme iner. Sarsılma nöbetleri artar. Köpek, hastalık nöbetlerinin ilk meydana çıkışından dört beş gün sonra yavaş yavaş veya bir nöbet esnasında birden ölüverir. Ölüme yakın başladığını söylediğimiz felçler bazan ve bilhassa sakin kuduzda daha erken meydana çıkar. Bu takdirde vak'aların bir kısmında bu inmeler evvelâ arka bacaklardan başlayarak çabucak sükûnete koyabilir. Bitkin hayvan rahatsız edilirse kalkmaya çalışır; zorlukla arka bacaklarını sürüyerek birkaç metre gider yine düşer.

Felç çeneden başlarsa ağız hemen hiç kapanmaz. Bir karış sarkmış dilin kenarından yapışkan bir salya iplik halinde akar. Yutma imkânı yoktur. Şefkatli birçok insan hayvancağızın boğazında bir şey kalmış sanarak almaya uğraşırlar. Canı yanmazsa hayvan ısırmaz. Fakat salyasını bulaştırmakla bu adamlara farkında olmadan hastalığı verebilir. Çenenin felcinden hayvan havlayamamakta olduğundan bu şekildeki kuduzun adına sessiz kuduz diyenler çoktur.

Bilhassa yine sâkin, sessiz kuduzda sudan korkma fevkalâde fazladır. Hayvan çok susadığından suyu görmesi hatta düşünmesi felci ve teşennücî nöbetleri tekrar eder. Nöbetleri getirmesi ihtimalidir ki suya karşı korkaklığını icap ettirir. Kuduzdan bilhassa İngilizce'de hidrofubya veya haydrufubya adıyla da bahsedilmesi bundandır.

Köpeklerin üç beş günlük kuduz nöbetlerinden kurtulmaları mümkün ise de bir müddet sonra hastalıkları kendiliğinden tekrar meydana çıkarak daha kısa bir zamanda ölümü mûcip olur.

Kedide kuduz hemen ekseriya azgın, tahavvurî şekildedir. Tırmalamak ve ısırmak arzusu hâkimdir. Ekseriya saklanır ve rahatsız edilirse, atılarak tırmalar ve ısırır.

Atta en büyük hususiyet tefrih devrinin bir iki sene devam etmesindedir. Öküz, inek, devede bu müddet bir üç aydır. Bu hayvanlarda da ısırma arzusu mevcuttur.

Vahşî hayvanlardan kurdun kuduzu daima tehevvürî ve azgın şekilde görünür. Yuvasını bırakıp önüne gelene saldırır. Bir günde bir kuduz kurdun elli - altmış kişiyi ısırdığı görülmüştür.

Kuduz bir hayvanın yalnız ısırması değil, yukarıda da kaydettiğimiz üzere yalaması veya herhangi bir sürede salyasının bulanması da hastalığı vermeye kâfi gelebilir.

Sağlam deri, kuduz salyasını geçirmeye müsait değildir. Deri üzerinde bulunan bir sıyrık veya yara ve hatta yeni tıraş olmuş bir yüzün derisi kuduz geçirmeye müsaittir.

Kapanmış ufak sıyrıkları bulunan bir derinin üzerinden yirmi dört saatten fazla geçmişse ve bunlara kuduzlu hayvan salyası değerse tehlike vardır diye iddia edilemez.

Gışâ-yi muhâtîler bazı yerde sağlam da olsa geçmeye müsaittir. Göz manzumesi, burun gışâ-yi muhâtîsi kuduzun kolayca girebileceği kapılardır. Diğer muhâtî gışâlar sağlam ve eşkâlsiz iseler tehlike kapısı sayılmazlar.

İşte bu anlattığımız şekiller ve vaziyetlerde ne zaman korunma aşısına gitmek lâzım geldiğini, ne zaman kuduz tehlikesinden uzak bulunulduğuna karar verilme icap ettiğini kestirmek lâzım!

1. Hayvanın kuduz olduğu kati olarak anlaşıldıysa Pasteur korunma tedavisine başlamak lâzımdır.

2. Hayvanın kuduz olduğu şüpheli ise yine hemen tedaviye başlayıp aynı zamanda hayvan bir yere kapatılarak, en iyisi bir baytarın gözü altında muayeneden geçirilmeli ve on gün içinde hayvan hiçbir hastalık eseri göstermezse aşı tedavisini kesmelidir ve en iyisi hayvanı da öldürmelidir. Mâlûm olduğu üzere köpeğin kudurma alâmetleri göstermeye başlamasından evvel on gün içinde salyası mikroplu olabilir ve bu on günden sonra aşıya devam etmeye lüzum yoktur. Çünkü köpek ısırdığında salyası kuduz değildir.

3. Eğer şüpheli hayvan ısırdıktan veya diğer şekillerde kuduz verebilecek hareketler yaptıktan sonra kuduzu tesbit edilmeden öldürülmüşse yine hemen aşıya başlamak lâzımdır. Öldürülen hayvanın boynu mümkün mertebe uzun tutulmak şekliyle kesilerek sevk esnasında hiçbir yere bulaştırmamak şartıyla bu işle vazifeli müesseselere götürülmelidir. Ölü üzerinde tetkik, mikroskop muayeneleriyle asabî merkezlerde tesbit edilirse, tedaviye devam yine şarttır. Mikroskop muayenelerle belli olmamışsa tavşanlara yapılacak hastalık aşılama işinin neticesi alınıncaya kadar tedavi zaruridir. Tavşan tecrübeleri, kuduz değildir diye netice verirse, aşı o zaman kesilir. Maamafih bu müddet uzun ve hemen aşı enjeksiyonları müddetine yakın olduğundan büyük faydası her zaman yoktur. Bu sebepten şüpheli hayvanları daima canlı olarak tetkik ettirmeye çalışmalıdır. Yoksa aşıya devam zaruridir.

4. Eğer şüpheli hayvan meçhul ise veya muayene günlerinde ya gaip olmuş ya da iyi bakıldığı halde başka bir hastalıktan ölmüşse kudurmuş gibi aşı tedavisini bitirmek zaruridir.

5. Hayvan kalın elbise üzerinde yara yapmadan ısırmışsa veya muşamba, lastik ve çok sık dokunmuş kumaşlarda delik olmadığı halde ısırılan yerlere meselâ çok çok kan oturmuş veya çizgiler hâsıl olursa, kuduz tehlikesinden uzak kalmış olduğuna karar verilebilir.

6. Eğer doktor herhangi bir vak'ada sıkı bir isticvâb ile ısıranın kuduz olmadığına kani olursa veya mikrobun ısırılan kimsenin örkelerine, ensâcına girmediğine kanaat getirirse, tehlikenin mevcut olmadığını söyleyebilir. Maamafih en ufak bir şüphe vukuunda kurtarıcı aşı tedavisine başlayıp her tehlikeden uzak kalmak en doğrusudur.

7. Böyle kuduz veya kuduzdan şüpheli bir hayvanın, taarruza uğrayanların nereye müracaat edeceklerini bilmeleri çok faydalı olur. Mahallin en yakın sıhhat dairesine müracaat etmekle kanunun verdiği bütün kolaylıklardan istifade mümkündür. Isırılanı veya tehlikeye mâruz kalmış olanı tetkik eden mahallî sıhhat dairesi lüzum görürse hemen hastayı en yakın kuduz tedavi müessesesine sevkeder.

Cumhuriyet'ten evvel bu müesseseler, kuduz tedavi müessesesi halinde yalnız İstanbul'da bir adet mevcutken bugün şükürler olsun Cumhuriyetimizin kuduz tedavi istasyonları kırka bâliğ olmuştur. Aşıları Hıfzıssıhha müessesemiz hazırlamakta ve bütün istasyonlara lüzumu kadar sevketmektedir. 1937'de sevkedilen aşı miktarı 174.800 kiloyu bulmuştu. Halkımızın bu büyük himmetten istifadesini Cumhuriyet'in Hıfzıssıhha Kanunu'nun 75. maddesi pek pratik bir şekilde kolaylaştırmış bulunmaktadır. Kanun diyor ki: "Kuduz olan veya kudurmuş olduğundan şüphe edilen hayvanlar tarafından ısırılmış olanların vakit kaybetmeden en yakın kuduz tedavi müessesesine i'zâm olunmaları mecburidir."

"Bunlardan fakir olanların yol masrafları belediye veya köy sandıklarınca ve bu sandıklar veremedikleri takdirde idâre-i husûsiyyelerce tediye olunur ve bunlar devlete ait umumi nakil vasıtalarından meccânen istifade ederler."

Bu maddelerin ifade ettiği güzel mânaya herhangi izah ilâvesini zait addederim.

Bir hayvanın ısırılmasıyla veya bir yarayı yalaması veya pençelemesi veya başka türlü şekillerle sebebiyet verdiği kuduzun bugün Pasteur usulü esasîsinden alınan sekiz - on türlü aşı tatbik şekli vardır. Yapılan tetkiklerden canlı ve cansız "virüs" ile aşılanan insanlar arasında ölüm nisbeti daha azdır.

Vaktinde aşılanmayan veya hiç aşılanmadığı için ısırıldıktan sonra tefrih devrini geçiren ve maalesef kuduza tutulan insanda hastalık çok muhtelif şekilde görülür; bazısında araz diğer hayvanlarda görüldüğü gibi olur. Bazan delilik nöbetleri göze çarpar, bazan ısırılan yerlerden başlamak üzere inmeler olur. Hasta, bazan kederli ve mahzundur. Mütemadiyen kusar, terler pek ıstırap çeker, bazan baş dönmeleri, göz kararmaları bütün şiddetiyle hâkimdir. Bazan salya bolluğu, ateş ve terleme etrafındakilerini şaşırtacak kadar olur. Pek nâdiren iyi olabilen hafif şekiller görüldüğünü iddia edenler vardır. Kezâ kuduzdan kurtulup bazı felçler ve ârızalar kaldığı da görülmüştür diyorlar.

Kuduracak insanda, tefrih devrinin sonunda hastalık başlamadan iki gün kadar evvel hasta büyük bir kudretsizlik hisseder. Baş ağrısı, sıkıntı ve baskı hisleri duyar; bazan birkaç ay evvel ısırılmış olduğu yaranın yeri kaşınır, şişer ve çok ağrıyabilir. Derken asıl hastalık nöbetleri yukarıda söylenilen çeşitli şekillerde kendini gösterir. Hezeyanlar, sayıklamalar, hele boğaz felci dolayısıyla suya karşı korku ve teşennücler dayanılamayacak şekilde-artabilir. Nöbetlerin tekerrürü hastayı büsbütün sefil, perişan, bitkin ve acınacak hale koyar, üç gün içinde bir hayat söner gider.

Hastalığın sonunda ya felçlerin bütün vücuda yayılmasından veya âni bir kalp felcinden ölür. Ölümden evvel 42^0 hatta başka hiçbir hastalıkta kolay kolay rastlanmayan 43^0 ateş görülür. Netice ve hulâsa olarak arzedeyim ki: Başlayan kuduzda ölümü mutlak kabul etmek maalesef vârit sayılacaktır. Bu sebepten kuduz tedavisinin vaktinde tatbikinin ihmal edilmemesi zarureti söz götürmez bir hakikattir. Sözlerimi bitirirken büyük dâhi Pasteur'ün adını anmayı bir vazife telakki etmekteyim.

---

581 Ezd-i Şenûe bir kabile ismidir. Bazıları bu kabileyi Hâris b. Kâ'b isminde, Şenûe yâdolunan bir kimseye nisbet etmişlerdir. Fakat şârih Aynî bunu doğru bulmuyor ve Şenûe'nin adı Hâris değildir; belki İbn Hişâm'ın dediği veçhile Abdullah b. Kâ'b'dır diyor.

582 حدثنا عبد الله بن يوسف، أخبرنا مالك عن يزيد بن خصيفة، أن السائب بن يزيد حدثه، أنه سمع سفيان بن أبي زهير رجلا من أزد شنوءة وكان من

أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: من اقتنى كلبا لا يغني عنه زرعا ولا ضرعا نقص كل يوم من عمله قيرط. قلت : أنت سمعت هذا من رسول الله صلى الله عليه وسلم؟ قال : إي ورب هذا المسجد [رواه البخاري]

{B2323 Buhârî, Müzâraa, 3.}

583 {M4031 Müslim, Müsâkāt, 58.}

1049

•.•.•

وَعَنْهُ ﷺ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ بَيْنَمَا رَجُلٌ رَاكِبٌ عَلَى بَقَرَةٍ الْتَفَتَتْ إِلَيْهِ فَقَالَتْ لَمْ أُخْلَقْ لِهٰذَا خُلِقْتُ لِلْحِرَاثَةِ قَالَ آمَنْتُ بِهِ أَنَا وَأَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ وَأَخَذَ الذِّئْبُ شَاةً فَتَبِعَهَا الرَّاعِي فَقَالَ الذِّئْبُ مَنْ لَهَا يَوْمَ السَّبُعِ يَوْمَ لَا رَاعِيَ لَهَا غَيْرِي قَالَ آمَنْتُ بِهِ أَنَا وَأَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ قَالَ الرَّاوِي عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ وَمَا هُمَا يَوْمَئِذٍ فِي الْقَوْمِ.

TERCÜMESİ

Yine Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: (Benî İsrâil zamanında) bir kimse öküz üzerine binmişti. Bu sırada hayvan o kimseye yüzünü çevirip bakarak, "Ben bunun için yaratılmadım? Ben tarla sürmek için halkolundum" demiştir. Resûl-i Ekrem, "Ben, hayvanın böyle söylediğine inandım, Ebû Bekir ve Ömer de inandı" buyurdu.

Bir kere de bir koyunu kurt kapmıştı. Çoban kurdu peşi sıra takip etti (ve koyunu bıraktırdı) bunun üzerine kurt, çobana hitap ederek, "Elbette yırtıcı hayvan(ların sürüye saldırdığı bir gün gelir. O fitne) gününde koyunun benden başka çobanı bulunmayacaktır. (Bakalım o günü) koyunu benden kim kurtarır?" dedi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "Ben, kurdun böyle söylediğine de inandım, Ebû Bekir ile Ömer de inandı" buyurdu.

Râvi (Ebû Seleme) Ebû Hüreyre'den, Resûl-i Ekrem bu kıssayı hikâye buyurduğu sırada Ebû Bekir ile Ömer'in cemaat içinde bulunmadıklarını da rivayet etmiştir. {B2324 Buhârî, Müzâraa, 4.}

İZAHI

Bu hadisi Buhârî "Menâkıb" bahsinde de rivayet etmiştir. Müslim'in "Fezâil"de, Tirmizî'nin de "Menâkıb"da rivayetleri vardır. Bu hadisin *Buhârî*'deki babının unvanı çiftçilerin harâset için öküz ve çift hayvanı istimalinin hikmetine dairdir. Hadisin bu unvana mutabakat noktası da bakara izâfetle hikâye buyurulan, "Ben harâset için yaratıldım" kavlidir ve bununla harâset için çift hayvanı istimalinin cevazına işaret buyurulmuştur.

Bu vak'a, Benî İsrâil zamanında cereyan etmiştir. Bunu Buhârî, bu hadisi "Benî İsrâil" babında da rivayet etmek suretiyle anlatmıştır. Maamafih hayvanın tekellümü bir mûcize olmak itibariyle Benî İsrâil'e de has değildir. Her ümmette görülmüştür.

Râvi Ebû Seleme'nin, "Resûl-i Ekrem bu kıssayı anlatacağı sırada Ebû Bekir'le Ömer cemaat içinde yoklardı" sözü, Resûl-i Ekrem'in bu iki halifesinin kemâl-i îmânına yüksek bir itimadını ifade eder. Kudretullahı mârifet ve imanlarındaki salâbet itibâriyle iki dostunu Resûl-i Ekrem bu hadiste nefs-i şerifi menzilesine yükseltmiştir.

(يوم السبع) Yevmü's-sebu' nedir? Bu tabir, hadisin medlûlü müşkil bir noktasıdır ve lugaten yırtıcı canavarların icrâ-yı hükmettiği gün demektir. Ehl-i hadîs bu tabirin ta'yîn-i medlûlünde müteaddit vücûh ve ihtimâlât zikretmişlerdir. Biz bunlardan Kurtubî ile İbnü'l-Arabî'nin ve Kādî İyâz'ın noktainazarlarını tercihen bildireceğiz.

Kurtubî, يوم السبع "yırtıcı canavar günü" tabiriyle Ebû Hüreyre'nin Medine'nin bir zaman terkedileceğine ve bu mübarek şehrin kurtların, kuşların istilâsına uğrayacağına dair rivayet ettiği bir hadîs-i şerife işaret edilmiştir diyor ki bu hadisi biz, 885 numara ile tercüme etmiş bulunuyoruz. Buhârî'nin merfûan rivayet ettiği bu hadiste müslümanların Medine'yi haiz bulunduğu bu hayır ve letâfetiyle beraber terkedecekleri bir zaman gelecektir. O sırada Artık Medine'de vahşi hayvanlardan, kurtlardan, kuşlardan başka hiçbir insan kalmayacağı bildirilmiştir.[584] Kurtubî'ye göre, Medine'nin bu acıklı vaziyete düştüğü gün, yevm-i sebu'dur; kurtların, kuşların hükümran olduğu gündür.

İbnü'l-Arabî de "Yevmü's-sebu' ile bir fitne ve fesadın bir hercümercin zuhuru üzerine herkes canı, başı kaydına düşüp koyun sahipleri sürülerine bakamayarak bu zavallı hayvanlar üzerinde kurtların hükümran olmasıdır" demiştir ki, bu tevcih daha umumi mahiyettedir ve Kurtubî'nin tevcihine münâfî değil, onu muhtevidir. Bunu Kādî İyâz'ın yukarıda muhtasaran bildirdiğimiz Ebû Hüreyre hadisi hakkındaki mütalaası pek vâzıh bir surette göstermektedir.

Bu yevm-i şedait, bu ihtilâfât-i âmme günü gelmiş, geçmiş midir yoksa gelecek midir? Kādî İyâz'a göre geçmiştir, Nevevî'ye göre gelecektir. Bize göre her ikisi de mümkündür, şimdi de bunu izah edeceğiz:

Kādî İyâz diyor ki: Medîne-i Münevvere böyle metrûk bir vaziyete İslâm'ın birinci devrinde düşmüştür. Şöyle ki: Medîne-i Tâhire İslâmiyet'in mehd-i intişarı olmakla müslümanların bütün hayratı buraya dökülüyordu. Bu cihetle sadr-i İslâm'da Medine İslâm âleminin en mâmur ve en medenî bir şehri, bir merkezi idi. Ashap ve tâbiînden bunca ulemâ ve fukahanın makamı bulunuyordu.

Her tarafında Asr-ı saâdet'in meâsir-i âliyesi müşahede olunan bu şehir, bilâhare bırakılıp hükümet merkezi ibtidâ Şam'a, sonra Bağdât'a nakledildi. Bu arada Medine dahilinde birtakım fitneler, musibetler vuku buldu. Medine'nin fukahası ve sulehâsı dağıldı ve bedevî Araplar'ın tehâcümüne uğrayarak bu mübarek şehrin sekene-i kadîmesi de Medine'yi terke mecbur oldu. Bu suretle Medine boşaldı. Ehl-i haberin beyanına göre Hârre Vak'ası gibi fitnelerin tevâlîsi üzerine Ebû Hüreyre hadisinde haber verildiği veçhile Medine vahşetengiz bir hale girdi. Medine hurmalıkları vuhûş ve tuyûrun baskınına uğradı. Hatta İmam Mâlik'ten gelen bir rivayete göre, Mescid-i Saâdet'e kurtlar, köpekler dolup telvîs etmişlerdi. Medine bir müddet bu halde kaldıktan sonra halk yavaş yavaş toplanmıştır.

Kādî İyâz, dârü'l-hicretin bu acıklı günlerini bildirdikten sonra, "Hadiste bildirilen müessif vekāyi', sadr-ı evvelde bu suretle olup geçmiştir. Resûl-i Ekrem'in bu ihbarı mu'cizât-ı âliyeleri cümlesindendir" diyor.

Nevevî "Medine'nin bu metrûk vaziyeti âhir zamanda vuku bulacaktır. Ebû Hüreyre hadisinin alt tarafında en son iki çobanın haşrolunacağının ihbar buyurulması bunun delilidir.[585] Çünkü iki çobanın haşrı âhir zamanda vuku bulacaktır" diyor.

Fakat Nevevî'nin delil olarak irat ettiği bu hadise de, câizdir ki, Harre Vak'ası'nı takip eden vaziyete dair bulunsun. Avf b. Mâlik'ten gelen bir hadiste bildirildiğine göre, Resûl-i Ekrem bir kere Mescid-i Saâdet'e girdiğinde bir müddet ashâb-ı kirâmın yüzlerine bakmış, sonra, "*Allah'a yemin ederim ki nesl-i âtî yakında bu Medine'yi kırk sene kadar zelil bir halde avâfîye bırakacaklardır. Avâfî, kurtlar, kuşlardır*" buyurmuştur.[586] Bu da Kādî İyâz'ın noktainazarını teyit eder.

Bizce hadisteki ihbâr-ı nebevî bir şûriş, bir ihtilâl hadisesine de tahsis edilmemelidir. İbnü'l-Arabî'nin yevmü's-sebu'un ta'yîn-i medlûlünde bildirdiği veçhile tarihte vuku bulmuş ve bulacak olan her hercümerc temsil edilmiştir. Her ihtilâlin avâkıb-i fecîası, (mâzallah) insanların canı başı derdine düşüp malına, mülküne bakmayacak ve sürü sahiplerinin koyunlarını kurtların çobanlığına bırakacak derecede bir fevzâ-yi içtimaî değil midir? Resûl-i Ekrem, Avf b. Mâlik ve Ebû Hüreyre hadislerinde yalnız ankarîb vuku bulacak bir şûriş ve ihtilâlin feci âkıbetini bildirmiş ve ümmeti böyle nifak ve şikāktan tahzîr buyurmuştur.

HULÂSA. Hadiste yevmü's-sebu', bir ihtilâlin tevlîd ettiği fevzâ-yi içtimaî zamanıdır. Resûl-i Ekrem bunun feci neticesini bir kurdun ağzından beliğ bir lisân-ı hikmetle bildirerek ümmeti nifak ve şikāktan tahzîr ve içtimaî tesânüde teşvik buyurmuştur.

---

584 {B1874 Buhârî, Fezâilü'l-Medîne, 5.}

585 وهو قوله صلى الله عليه وسلم: وآخر من يحشر راعيان من مزينة يريدان المدينة ينعقان بغنمهما فيجدانها وحوشا حتى إذا بلغا ثنية الوداع خرا على وجوههما "*Medine'ye en son gelen ve koyunlarına sayha ederek giren Müzeyne kabilesinden iki çoban olacaktır. Bunlar da Medine'yi bomboş bulacaklardır ve Seniyyetülvedâ'ya vardıklarında bunlar da yüzleri üzerine düşüp öleceklerdir*" kavl-i şerifidir (*Buhârî*). {B1874 Buhârî, Fezâilü'l-Medîne, 5.}

586 {İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, I, 281; MK15244 Taberânî, *el-Kebîr*, XVIII, 55.}

1050

•.•.•

وَعَنْهُ ﵁ قَالَ قَالَتِ الْأَنْصَارُ لِلنَّبِيِّ ﷺ اقْسِمْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ إِخْوَانِنَا النَّخِيلَ قَالَ لَا فَقَالُوا تَكْفُونَا الْمَئُونَةَ وَنَشْرَكُكُمْ فِي الثَّمَرَةِ قَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا.

TERCÜMESİ

Yine Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan şöyle dediği rivayet edilmiştir: (Hicret-i seniyye üzerine) ensar, Nebî sallallahu aleyhi ve selleme, “(Yâ Resûlellah!) Hurmalıklarımızı bizimle (muhacir) kardeşlerimiz arasında taksim buyur!” dedi. Sallallahu aleyhi ve sellem, “Öyle olmaz” buyurdu. Bunun üzerine ensar (peygamberin emriyle muhacirlere), “Terbiye ve sulama külfetini siz deruhte ediniz de sizi mahsulüne ortak yapalım!” dediler. Bu suret de ensar ve muhâcirîn, “Peygamberin emrini işittik ve itaat ettik” di(ye mutâbık kal)dılar. {B2325 Buhârî, Müzâraa, 5.}

İZAHI

Buhârî bu hadisi “Şürût” bahsinde de tahrîc etmiştir. Nesâî’nin de aynen yine “Şürût” bahsinde rivayeti vardır. Buhârî bu hadis hakkında sâhib-i mal: “Şu Hurmalığın veya Bağın Sulamak ve Timar Etmek gibi İşlerini Üzerine Al da Mahsulüne Benimle Ortak Ol, Dese Bu Şirket Câizdir” suretinde bir bab açmış ve teyit için bu hadisi sevketmiştir ki lisân-i şeriatta bu şirkete “müsâkat” denilir. Bir tarafta sa‘y ü amel, bir tarafta mal olmak üzere akdedilmiş bir şirkettir. Bu unvana göre, müsâkat yalnız hurma ağaçları ve hurmalıklara has değildir. Her nevi meyvelik ve bağ, bahçe hakkında câri ve muteberdir. Müsâkatta âkıdeynin hisseleri nısf, sülüs gibi cüz’-i şâyi‘ olarak tayin olunmak şart olduğunu yukarıda müsâkāta dair verdiğimiz izahatta bildirmiştik. Burada ise örf ü âdetle mâruf olduğundan miktarın tasrihine lüzum görülmemiştir. Zâhir-i hâle nazaran ensar ile muhâcirîn arasındaki bu müsâkātın, nısfiyet üzere olduğunu *Buhârî* şârihleri kaydediyorlar.

BU ULVÎ TEÂVÜNÜN SÂİKİ

Akabe gecesi nükabâ-i ensârın Medine'ye hicret edecek müslümanlara muavenette bulunacaklarına dair Resûl-i Ekrem'e verdikleri sözün yerine getirilmesi zamanının hulûl etmiş olmasıdır. Ensar Akabe Biatı'nda deruhte ettikleri bu vazîfe-i uhuvveti ziyadesiyle ifa ettiler. Bu hadiste bildirilen hadise –ki, ensarın muhacirlere yüksek bir hiss-i samimiyetle mallarını arzetmeleridir– Akabe Biatı'nın mebrur tecellilerinden biridir ve Resûl-i Ekrem tarafından bu iki sınıf arasında kardeşlik tesis buyurulduğu sırada vukua gelmiştir. İslâm tarihinde "akd-i muâhât" namıyla şerefli bir mevki alan bu mebrur hadiseye dair 1035 numara ile tercüme ettiğimiz Enes b. Mâlik hadisinin izahında bir dereceye kadar mâlûmat vermiştik. Aşağıda "Menâkıb-ı Ensâr" bahsinde de izah edeceğiz.

Ensâr-ı kirâm Resûl-i Ekrem'e hurmalıklarının mülkiyetini arzetmişlerdi ve mallarının münâsafaten taksimini rica eylemişlerdi. Resûl-i Ekrem tarafından nusret ve teâvünün bu derecesi fazla görülerek, "*Hayır, bu olmaz*" buyurmuşlar ve akarın mülkiyeti ashabının uhdesinde kalmak üzere muhacirlerin sa'y ü amel ile iştirakleri şeklini teklif ve tensip buyurup ensarı da sıyânet etmişlerdir.

1051

•.•.•

عَنْ رَافِعِ بْنِ خَدِيجٍ ﵁ قَالَ كُنَّا أَكْثَرَ أَهْلِ الْمَدِينَةِ مُزْدَرَعًا كُنَّا نُكْرِي الْأَرْضَ بِالنَّاحِيَةِ مِنْهَا مُسَمًّى لِسَيِّدِ الْأَرْضِ قَالَ فَمِمَّا يُصَابُ ذٰلِكَ وَتَسْلَمُ الْأَرْضُ وَمِمَّا يُصَابُ الْأَرْضُ وَيَسْلَمُ ذٰلِكَ فَنُهِينَا وَأَمَّا الذَّهَبُ وَالْوَرِقُ فَلَمْ يَكُنْ يَوْمَئِذٍ.

TERCÜMESİ

(Ensardan) Râfi‘ b. Hadîc radıyallahu anhtan şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Biz, Medine halkının arazi cihetiyle en çoğu (ve en zengini) idik. Tarlalarımızın, bir kısmı(nın mahsulü) sâhib-i arza ait olarak kiralardık." Râfi‘ (devamla) demiştir ki: "Kâh bu parça âfetzede olurdu da tarla(nın işçiye ait olanı âfetten) masûn bulunurdu. Bazı defa da (aksine asıl) tarla musâb olurdu da mal sahibine ait olan kısım masûn kalırdı. Bunun için (müzâraadan) nehyolunduk. O zamanda altın ve gümüş (ile kira âdeti) de yoktu." {B2327 Buhârî, Müzâraa, 7.}

İZAHI

Buhârî bu hadisi böylece "Müzâraa" ve "Şürût" bahislerinde de tahrîc etmiştir. Müslim ile Ebû Dâvûd "Büyû‘"da, Nesâî "Müzâraa"da, İbn Mâce de "Ahkâm"da rivayet etmişlerdir. Buhârî'nin aşağıda müzâraada mekruh olan şartlara dair açtığı babında bir tarîk-i rivayeti daha vardır ki mâna cihetiyle her ikisi birdir. Bu rivayete göre, Râfi‘ b. Hadîc demiştir ki: "Biz, Medineliler arasında en çok arazi sahibi olanlardan idik. Herkes tarlasını, 'Şu parça bana, şu kıta da sana ait olsun' diye kiraya verirdi. Çok defa burası mahsul verirdi de öbür taraf bitirmezdi (ve hakkı zâyi olurdu). Bunun için Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem tarla sahiplerini bu nevi müzâraadan nehiy buyurdu."[587]

Hadisteki (مزدرع) müzdera‘ iftial babından ziraat yeri demek olan tarladır. Aslı tâ ile (مزترع) müztera‘ iken tâ harfi "dal"a kalbolunmuştur.

SEBEB-İ NEHY. Hadiste bildirilen bu şirket de şüphe yok ki bir müzâraadır. Bir tarafta sâhib-i arzın toprağı ile öbür tarafta yarıcının sâhib-i arza ait olmak üzere arazinin bir parçasını zer' etmesi suretiyle iştirakleri vardır. Fakat bu yolda tesis edilen şirket tehlikeli bir muamele olduğundan taraf-ı risâletten menedilmiştir. Sâhib-i arza ve işçiye ait olmak üzere iki kısma ekilen araziden kâh bir kısmının, kâh öbür kısmının âfetzede olması ve bu suretle tarafeynden birinin zarar görmesi ekseriyetle vâkidir. Bir de Asr-ı saâdet'te nukūdun azlığı sebebiyle olsa gerektir ki para ile kiralamak da mâruf değildi. Bu cihetle Resûl-i Ekrem bu yolda müzâraa muamelesini nehiy buyurdu.

---

587 عن رافع رضي الله عنه قال: كنا أكثر أهل المدينة حقلا وكان أحدنا يكري أرضه فيقول: هذه القطعة لي وهذه لك. فربما أخرجت ذه ولم تخرج ذه. فنهاهم النبي صلى الله عليه وسلم [رواه البخاري]

{B2332 Buhârî, Müzâraa, 12.}

1052

•.•.•

عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ عَامَلَ خَيْبَرَ بِشَطْرِ مَا يَخْرُجُ مِنْهَا مِنْ ثَمَرٍ أَوْ زَرْعٍ وَكَانَ يُعْطِي أَزْوَاجَهُ مِائَةَ وَسْقٍ ثَمَانِينَ وَسْقَ تَمْرٍ وَعِشْرِينَ وَسْقَ شَعِيرٍ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radıyallahu anhümâdan şöyle rivayet edilmiştir: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Hayber arazisinden çıkan meyveden, ekinden her mahsulün nısfı Hayber ahalisine ait olmak üzere (müsâkāt ve müzâraa ile) muamele buyurdu. Resûlullah bu mahsulden kadınlarına 100 vesk verirdi (ki bunun) 80 veski hurma, 20 veski arpa (idi).[588] {B2328 Buhârî, Müzâraa, 8.}

İZAHI

Bu hadisi Buhârî mahsulün nısf veya sülüs, rubu' gibi muayyen bir miktarı üzerine akdedilen müzâraanın hükmüne dair açtığı bir babında zikretmiştir. Bu İbn Ömer hadisinden evvel de Buhârî ashap ve tâbiînden bir hayli zevatın cevaz hükmü ifade eden akvâl ve ef'âlini ta'lîkan rivayet etmiştir ki şunlardır:

1. Kays b. Müslim'in Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali b. Hüseyin Bâkır hazretlerinden rivayetine göre, müşârün ileyh, "Medine'de, hicretle bekâm olan hiçbir sâhib-i hâne yoktur, illâ o muhacirler mahsulün sülüsü, rub'u tarla sahibine ait olmak üzere ziraat ederler" demiştir.[589] Buhârî'nin bu ta'lîkini Abdürrezzâk da Süfyân es-Sevrî'den mevsûlen rivayet etmiştir.

2. Ali, Sa'd b. Mâlik, Abdullah b. Mes'ûd, Ömer b. Abdülazîz, Kāsım, Urve, Ebû Bekir ile Ömer aileleri İbn Sîrîn radıyallahu anhüm hep müzâraa akdederlerdi. Buhârî'nin bu zevattan ta'lîkan rivayetlerini de birçok ashâb-ı tahrîc eserlerinde vaslederek rivayet etmişlerdir.[590]

3. Nehaî ailesinden Abdurrahman b. Esved b. Yezîd de, "Ben, amcam Abdurrahman b. Yezîd ile müştereken ailemizin tarlalarını ziraat ettirirdim. Diğer amcam Esved ile büyük amcam Alkame'nin mahsulünden hisselerini Alkame ile Esved'e götürüp verirdim. Eğer amcalarım müzâraada şer'î bir mahzur görselerdi herhalde beni müzâraadan menederlerdi" demiştir.[591]

4. Ömer b. Hattâb radıyallahu anh da hilâfeti zamanında ziraatçılara, eğer tarla ile beraber tohum da verirse mahsulün nısfı, eğer tohum ziraatçı tarafından atılırsa, sülüs gibi bir miktarı kendisine ait olmak üzere muamele etmiştir.

Beyhakī de Buhârî'nin bu ta'lîkini Ömer b. Abdülazîz vasıtasıyla mevsûlen ve daha mufassal surette şöyle rivayet ediyor: Ömer b. Abdülazîz diyor ki: Hazret-i Ömer makām-ı hilâfete geçtiğinde Necran, Fedek, Teymâ, Hayber ahalisini Medine haricine sürüp bunların evlerini barklarını, bütün emvalini beytülmâl hesabına satın almıştı ve Ya'lâ b. Ümeyye hazretlerini bu emval ve arazi üzerine âmil tayin buyurmuştu.

Ya'lâ radıyallahu anha verdiği tâlimatta, "Bu araziyi ziraatçılara müzâraa suretiyle vermesi, eğer Ömer namına ziraatçıya tarla ile beraber tohum, çift hayvanı, demir sapan da verirse mahsulün iki sülüsü Hazret-i Ömer'e, bir sülüsü de çiftçiye ait olması, eğer tohum, çift hayvanı, sapan gibi ziraat alât ve edevatı çiftçi tarafından deruhte edilirse, mahsulün yarısı çiftçiye, yarısı da Hazret-i Ömer'e ait olmak üzere ortalama taksim edilmesi; hurma, üzüm gibi meyvelerin sülüsü işçiye, sülüsânı Hazret-i Ömer namına taksimi" emrolunmuştur.[592]

Gerek Buhârî'nin ta'lîkan ve gerek Beyhakī'nin bu mevsûlen rivayeti müzâraa hakkında olup her iki haber yekdiğerini teyit etmektedir.

5. Hasan-ı Basrî rahmetullah da, "Tarlanın iki müzâri'den birine ait olmasında ve masrafın iki şerik tarafından müştereken temin edilmesinde hiçbir mahzur yoktur, mahsul aralarında müşterek olur" demiştir. Zührî de bu re'yi iltizam etmiştir.[593]

Şârih İbn Hacer, Buhârî'nin bu ta'lîkinin Saîd b. Mansûr tarafından mevsûlen rivayet edildiğini bildiriyor. Fakat şârih Aynî, "Ben çok aradım, Buhârî'nin bu ta'likini âsâr-i hadîsiyede bulamadım" diyor.

6. Yine Hasan-ı Basrî, “Pamuk ve zeytin gibi mahsulleri toplamak ve yarı yarıya taksim etmek üzere iştirakte de bir mahzûr-ı şer‘î yoktur” demiştir.[594]

Şârih İbn Battâl, Ahmed b. Hanbel’in de mezhebi bu merkezde olduğunu fakat Ebû Hanîfe, Mâlik, Şâfiî hazretlerinin menettiklerini bildirmiştir. Sebeb-i men‘ de semen-i mechûl üzerine akdedilen icâre olmasıdır.

7. İbrâhim en-Nehaî, İbn Sîrîn, Atâ b. Ebû Rebâh, Hakem b. Uteybe, Zührî ve Katâde, dokuyacağı bezin sülüs ve rub‘u gibi bir miktarı çulhaya ait olmak üzere ip verilerek akd-i iştirâk etmeyi tecviz etmişlerdir.[595]

8. Ma‘mer b. Râşid rahmetullahi aleyh, “Yük hayvanını muayyen bir zamana kadar kazancı sülüs veya rubu‘ hesabıyla taksim edilmek üzere kiraya verilmekte şer‘î bir mahzur yoktur” demiştir.[596] Buhârî’nin bu ta‘likinin de Abdürrezzâk tarafından vasledildiğini şârih Kastallânî haber veriyor. Hanefîler’e göre bu yolda kira câiz değildir. Böyle bir akid vukuunda hayvan sahibi ecr-i misl alır.

HULÂSA. İmam Buhârî *Sahîh*’inde yukarıda nakil ve tercüme ettiğimiz sekiz adet eimme-i selefin kazâyâ ve ahkâmını ta‘lik tarikiyle rivayet ettikten sonra mevzubahsimiz ve 1052 numara ile tercüme ettiğimiz Abdullah b. Ömer radıyallahu anhümâ hadisini sevk ve rivayet ediyor ve Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin Hayber arazisini, meyve ve hububattan her mahsulün nısfını müsâkāt ve müzâraa ile Hayber ahalisine ait olmak üzere kiraladığını ve yine Resûl-i Ekrem’in Hayber mahsulünden kadınlarına yüz vesk verdiğini bildiriyor.

Sonra Hazret-i Ömer hilâfeti zamanında Hayber arazisini kıtalara ayırmış ve ezvâc-i tâhirâtı ya bu araziden ve suyundan birer parça almalarını, yahut Resûl-i Ekrem zamanında olduğu gibi mahsulünden vesk almayı ihtiyar etmelerini teklif etmiştir. Resûl-i Ekrem’in zevcelerinden bazıları arzı, bazıları veski ihtiyar etmiş, Hazret-i Âişe ise arazi almayı tercih eylemiştir.[597]

HİLÂFİYAT. Gerek mevzubahsimiz olan İbn Ömer hadisiyle, gerek Buhârî’nin yukarıdaki sekiz nevi ta‘lîkat ve selefin müctehedâtı ile ashâb-ı mezâhib ve fukaha istidlâl ederek müteaddit ârâ ve mezâhib vücut bulmuştur ki bazılarına kısaca işaret ettiğimiz fıkhî bu ihtilâflar fıkıh ve hilâfiyata dair kitaplarda bast ve temhîd edilmiştir.

BUHÂRÎ'NİN BİR BABI VE BİR HADİSİ

Yalnız burada bildirmek istediğimiz bir cihet varsa, o da müellif Zebîdî tarafından *Tecrîd*'e alınmamış bulunan ve halbuki pek müstesna ehemmiyet-i ilmiyyesi bulunan İbn Ömer hadisidir ki, Buhârî bu hadisi umumiyetle ağaç ve bilhassa hurma gibi meyve ağacı kesmenin hükmüne dair açtığı bir babında tahrîc etmiştir.

Aşağıda İbn Ömer radıyallahu anhümâ hadisinde de görüleceği üzere maslahat-ı harbiyye gibi bir lüzum üzerine yaş ağacı kesmek câizdir. Enes b. Mâlik radıyallahu anhtan Buhârî'nin rivayetine göre, Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem emredip Benî Nadîr'in hurma ağaçlarını kestirmiştir.[598] Buhârî'nin Abdullah b. Ömer'den de mevsûlen rivayetine göre, Resûl-i Ekrem Benî Nadîr'in Buveyre şehrinin mâruf bir mevziindeki hurma ağaçlarını, Benî Nadîr üzerine sefer edildiğinde bir lüzûm-ı harbî üzerine yaktırmış ve kestirmiştir.[599] Hassân b. Sâbit radıyallahu anh bu vākıayı şu beyti ile yâdetmiştir:

وهان على سراة بني لؤي حريق بالبويرة مستطير

BENÎ NADÎR SEFERİ

Benî Nadîr Medine'deki yahudi akvamından biridir. Medine'de yahudiler üç kısımdı: Kaynukā', Nadîr, Kurayza. Bunların hepsi Medine'nin kısmen dahilinde, kısmen Hudeybiye havalisinde ikamet ederlerdi. Ticaretle, harâsetle, sanatla iştigal ettiklerinden hepsi de ashâb-ı servetten idi. Medine'nin iktisadî hâkimiyeti bunların elinde idi. Resûl-i Ekrem Medine'ye hicret buyurduğunda bunları nezaketle idare ederek bunların dinî hürriyetlerini kabul, mal ve canlarının masûniyetini temin etmiş ve bunlarla muahede akdetmiştir.

Fakat bunlar muahede ahkâmına hürmet etmediler. Medine âfâkında doğan İslâmiyet'in nüfuzu, kendi nüfuzlarını izâle edeceğini anlayarak Kureyş tarafını iltizam etmişlerdi. Başta en cengâver olan Benî Kaynukā' olmak üzere bunların birer birer cezaları verilmiştir.

Benî Nadîr, İslâmiyet'i imha için Resûl-i Ekrem'e karşı suikast tertip etti. Aşağıda bahs-i mahsûsunda izah olunacağı üzere Resûl-i Ekrem bundan haberdar olarak Benî Nadir'i on beş gün muhasara etti. Bunların pusu olarak kullanmaları ihtimaline mebnî bir kısım hurma ağaçlarını kestirdi. Meydân-ı ma'rekenin süratle temizlenmesi bunların pusu kullanmasına imkân bırakmadı. Muhasaradan bunalan ve bir türlü hareket imkânını bulamayan Benî Nadîr kābil-i nakil olan mallarını götürmek üzere Medine'den savuşup gitmelerine müsaade buyuruldu.

Tirmizî'nin Saîd b. Cübeyr radıyallahu anhümâdan rivayetine göre Sûre-i Haşr âyetlerinde مَا قَطَعْتُمْ مِنْ لِينَةٍ أَوْ تَرَكْتُمُوهَا قَائِمَةً عَلَى أُصُولِهَا فَبِإِذْنِ اللّٰهِ وَلِيُخْزِيَ الْفَاسِقِينَ âyet-i kerîmesindeki[600] لِينَة hurmadır diye tefsir edilmiştir.

Resûl-i Ekrem hurma ağaçlarının kat'ını emir buyurduğunda bu mahabetli emir ashabın gönüllerinde bir ıstırap uyandırmıştı. Bunları kısmen kesmişler, bir kısmını bırakmışlardı, sonra Resûl-i Ekrem'e müracaat edip, "Yâ Resûlellah! Biz bir kısmını kestik, bir kısmını bıraktık. Kestiğimizin ecri, bıraktığımızın vizri var mıdır?" diye sordular. Bunun üzerine Haşr sûresinin yukarıda zikrettiğimiz âyeti nâzil olup, "*Ey mücahidler! Hurma ağaçlarından her ne kestiniz veya kökleri üzerinde bıraktınız ise hep Allah'ın izniyledir. Bu, fâsıkları rüsvâ etmek içindir*" buyuruldu.

---

588 Vesk, Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin sâı ile 60 sâ'dır. Sâ' ve müd hesabı hakkında İmam Ebû Hanîfe ile sair eimmenin ihtilâflarını ve bu hesapta vezin mi, keyl mi muteber olduğunu "Sadaka-i Fıtr" bahsinde riyâzî şekilleriyle izah ve tafsil etmiştik. Söz konusu bahiste "Fıkhî Hükümler" başlığı altındaki izahımızda Hanefîler'ce 1 sâın 1040 dirhem olduğunu bildirmiştik.

589 قال قيس بن مسلم عن أبي جعفر قال :ما بالمدينة أهل بيت هجرة إلا يزرعون على الثلث أو الربع [رواه البخاري]

590 وزارع علي وسعد بن مالك وعبد الله بن مسعود وعمر بن عبد العزيز والقاسم وعروة وآل أبي بكر وآل عمر وابن سيرين رضي الله عنهم [رواه البخاري]

وقال عبد الرحمن بن الأسود بن يزيد النخعي كنت أشارك عبد الرحمن بن يزيد في الزرع هكذا رواه البخاري. وزاد ابن أبي شيبة فيه وأحمله إلى علقمة والأسود فلو رأيا به بأسا نهياني عنه. 591

Bu rivayette zikrolunan Nehaî, Mezhic kabilesinin bir şubesi olan Nehâʻa mensuptur ve Nehaî sadr-i İslâm'da geçen yüksek bir ilim ailesinin soyadıdır ki İmam Ebû Hanîfe'nin mezhebi, bu ailenin ve bilhassa iki rüknü ve medâr-ı iftiharı olan Alkame b. Kays en-Nehaî ile Alkame'nin biraderzadesi İbrâhim b. Yezîd b. Kays'ın kavâid-i ictihadı üzerine kurulmuştur:

İbrâhim en-Nehaî amcası Alkame'den, Alkame de Abdullah b. Mesʻûd'dan ahz-ı ilim etmiştir.

İbrâhim en-Nehaî'den Hammâd b. Ebû Süleyman, Hammâd'dan da Ebû Hanîfe telemmüz ederek Ebû Hanîfe hazretleri kendi namına muzaf olan fıkıh medresesini tesis etmiştir.

Alkame ile İbrâhim en-Nehaî, Abdullah b. Mesʻûd'un ilmî mertebesini diğer ashaptan daha âlî görürlerdi. Hazret-i Alkame, Mesrûk'a, "Ashap içerisinde ilimde Abdullah b. Mesʻûd'dan kuvvetli bir kimse yoktur" der idi. Ebû Hanîfe de Evzâî'ye şöyle demiştir: "İbrâhim en-Nehaî hiç şüphesiz Sâlim b. Abdullah'tan fıkıhta daha kuvvetlidir. Eğer musâhabet-i seniyye berekâtı olmasaydı ben, Alkame de Abdullah b. Ömer'den daha fakihtir derdim."

Alkame'nin kardeşi Yezîd'dir. Yezîd'in İbrâhim, Esved, Abdurrahman ismindeki oğulları hep ashâb-ı kirâmdan bir haylisine mülâki olmuşlar ve doğrudan ashaptan da ahz-i ilim etmişlerdir. Amcası Alkame ise muhadramûndandır. Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali, Abdullah b. Mesʻûd, Huzeyfe gibi kibâr-ı sahâbeden rivayet eder. İbn Saʻd'ın 62 tarihinde vefat ettiğini kaydettiği Alkame ile Esved en-Nehaî hakkında İbnü'l-Medînî, Abdullah b. Mesʻûd'un kazâ ve fetvalarını en iyi bilen Alkame ile biraderzadesi Esved'dir demiştir.

Burada Buhârî'nin taʻlîkan kendisinden rivayet ettiği I. Abdurrahman, Esved'in oğludur, II. Abdurrahman da Esved'in kardeşidir ve Alkame'nin kardeşi Yezîd'in oğludur. Binaenaleyh I. Abdurrahman b. Esved, II. Abdurrahman b. Yezîd'in biraderzadesidir.

Şu izahımızdan bir dereceye kadar anlaşılacağı veçhile Nehaî hânedanının ahkâm-ı şer'iyyeyi zabt ve nakilde ve her nevi mesâil-i fıkhiyyeyi birtakım usul ve kavâide ircâ etmekte müstesna hizmetleri sebketmiştir. İmam Ebû Hanîfe tarafından ise mesâil-i şer'iyye tam bir tasnîf-i ilmiyye tâbi tutulmuştur. İmam Ebû Yûsuf ve bilhassa İmam Muhammed tarafından ilk defa müellefât-i fıkhiyye vücuda getirilerek Hanefî mezhebi tamamıyla teessüs etmiştir ki fıkıh tarihinde Irâkīler mesleği namıyla yâdolunur.

Hicâzîler mesleğinin başlıca müessisleri de sırasıyla Saîd b. Müseyyeb, Sâlim b. Abdullah, Abdullah b. Ömer radıyallahu anhümdür. Her mesleğin sûret-i teessüsü fıkıh tarihine dair eserimizde izah edilmiştir.

592 وعامل عمر الناس على إن جاء عمر بالبذر من عنده فله الشطر وإن جاؤا بالبذر فلهم كذا. هكذا رواه البخاري. وأخرج البيهقي عن عمر بن عبد العزيز قال: لما استخلف عمر أجلى أهل نجران وأهل فدك وتيما وأهل خيبر واشترى عقرهم وأموالهم. واستعمل يعلى بن أمية. فأعطى البياض يعني بياض الأرض على إن كان البذر والبقر والحديد من عمر فلهم الثلث ولعمر الثلثان. وإن كان منهم فلهم الشطر وله الشطر. وأعطى النخل والعنب على أن له الثلثان ولهم الثلث.

593 وقال الحسن لابأس أن تكون الأرض لأحدهما فينفقان جميعا فما خرج فهو بينهما ورأى ذلك الزهري [رواه البخاري]

594 وقال الحسن لابأس أن يجتنى القطن على النصف [رواه البخاري]

595 وقال إبراهيم وابن سيرين وعطاء والحكم والزهري وقتادة لابأس أن يعطى الثوب بالثلث أو الربع ونحوه [رواه البخاري]. وأطلق الثوب على الغزل مجازا [عيني]

596 وقال معمر : لا بأس أن يكون الماشية على الثلث أو الربع إلى أجل مسمى [رواه البخاري]

597 فقسم عمر رضي الله عنه خيبر فخير أزواج النبي صلى الله عليه وسلم أن يقطع لهن من الماء والأرض أو يمضي لهن فمنهن من اختار الأرض ومنهن من اختار الوسق وكانت عائشة اختارت الأرض [رواه البخاري عن

[ابن عمر
598 {B2326 Buhârî, Müzâraa, 6.}
599 {B2326 Buhârî, Müzâraa, 6.}
600 {el-Haşr, 59/5.}

1053

•.•.•

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ لَمْ يَنْهَ عَنِ الْكِرَاءِ وَلٰكِنْ قَالَ أَنْ يَمْنَحَ أَحَدُكُمْ أَخَاهُ خَيْرٌ لَهُ مِنْ أَنْ يَأْخُذَ عَلَيْهِ خَرْجًا مَعْلُومًا.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radıyallahu anhümâdan rivayet olunduğuna göre, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (tarlayı) kira(ya vermek)ten[601] nehyetmemiştir, fakat "Sizden birinizin, tarlasını ziraat için (din) kardeşine (meccânen) vermesi, kendisi için o arazi mukabilinde muayyen ücret almaktan hayırlıdır" buyurmuştur. {B2330 Buhârî, Müzâraa, 10.}

İZAHI

Bunu Buhârî "Müzâraa" bahsinde ikinci bir defa tahrîc etmiştir. "Hibe" bahsinde de ayrıca rivayeti vardır. Müslim ile Ebû Dâvûd "Büyû‘"da, Tirmizî ile İbn Mâce de "Ahkâm"da, Nesâî "Müzâraa" bahsinde zikretmişlerdir.

Buhârî bu hadis için bir unvan zikretmemiştir. Yalnız bundan evvel Buhârî'nin müddet ve sene tayin edilmeden akdedilen müzâraanın hükmüne ve vaziyet-i şer‘iyyesine dair açtığı bir babı vardır. Bu babında İbn Ömer'in 1052 numara ile bundan önce tercüme ettiğimiz hadisini tahrîc etmiştir. İbn Ömer hadisinde Resûl-i Ekrem'in Hayber arazisini Hayber ahalisine mahsûlât-ı arziyyenin nısfı kendilerine ait olmak üzere müzâraaya bağladığı bildirilmekte ve müddet tayinine taarruz edilmediğine göre, Muhammed b. Seleme, müddet tayin edilmeden vuku bulan müzâraa câizdir, bir seneye masruf olur demiştir. Bu ictihadı fakih Ebü'l-Leys de ihtiyar etmiştir. Ebû Sevr de bu suretle hükmetmiştir. Mâlik, Sevrî ve Şâfiî kerih görmüşlerdir.

Bu İbn Abbas'ın hadisinden müstefâd olan bir hüküm varsa, sâhib-i arz için kira bedeli ve ücret ahzı câiz olduğudur. Bu hadiste Resûl-i Ekrem'in kirayı nehiy buyurduğu sarahaten zikredilmekle beraber kişinin toprağını mümin kardeşine bilâbedel ziraat ettirmesinin hayırlı olduğu tâlim buyurulması, ücret ahzının cevazını ifade eder. Çünkü terk-i ücretin hayr u fazilet olması, ahz-i ücretin cevazına münâfî değildir.

---

601 Kira lafzı Türkçe'de istimali şâyi bir lafz-ı Arabî'dir. Ücret mânasınadır. Müfâile babından masdar olarak istimal olunduğu gibi ücret ve bedel-i menfaat mânasında da kullanılır. Bey'-i mutlakta temlik olunan ayn mukabilinde alınan ivaza semen denildiği gibi temlik olunan menfaat mukabilinde alınan ivaza da kira ıtlak olunur. Kiraya vermeye icar, kira ile tutmaya da isticar denilir.

1054

•.•.•

عَنْ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ لَوْلَا آخِرُ الْمُسْلِمِينَ مَا فَتَحْتُ قَرْيَةً إِلَّا قَسَمْتُهَا بَيْنَ أَهْلِهَا كَمَا قَسَمَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَيْبَرَ.

TERCÜMESİ

Ömer (b. Hattâb) radıyallahu anhtan "Eğer müslümanların müstakbel hayatı, (endişesi) olmasaydı, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Hayber'i nasıl taksim ettiyse ben de hiçbir köy fethetmezdim, elbet o(nun toprağı)nı ashâb-ı ganîmet arasında taksim ederdim" dediği rivayet edilmiştir. {B2334 Buhârî, Müzâraa, 14.}

İZAHI

Bu hadisi Buhârî yine böyle "Megāzî" ve "Cihâd" bahislerinde de tahrîc etmiştir. Ebû Dâvûd'un da "Harâc"da bir tahrîci vardır. Bu hadisin *Sahîh-i Buhârî*'deki babı, "Nebî Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Ashabının Evkāfı ve Arz-ı Haracı Ehl-i Zimmete Müzâraa ve Bu Yolda Muamele Buyurmaları" unvanını haizdir. Yukarıdaki Hazret-i Ömer hadisi işte bu unvanın ikinci cüzü olan arz-ı haracın müzâraa suretiyle işletilmesini ifade etmektedir. Filhakika Hazret-i Ömer devr-i hilâfetinde fethettiği köylerin arazisini gaziler arasında taksim etmeyip bu araziyi kurâ-yı meftûha ahalisine müzâraa suretiyle vererek işletmiştir ki, vakıf halinde idare edilen bu araziden ensâl-i müstakbele fukarasının istifadeleri temin edilmiştir.

Sadr-ı İslâm'da fethedilen arazi gaziler arasında taksim edildiği halde Hazret-i Ömer'in böyle vakıf halinde –velevki âmme-i müslimînin nef'i namına olsa bile– bir idare sistemi kabul etmesi, Resûl-i Ekrem'in bir emir ve beyanına müstenittir. Buhârî'nin bu hadisten evvel burada ve aşağıda daha mufassal bir surette "Kitâbü'l-Vesâyâ"da tahrîcine göre, Asr-ı saâdet'te Hazret-i Ömer'in Medine'de Semg denilen mâmur ve verimli bir hurmalığı vardı. Bir gün Hazret-i Ömer, "Yâ Resûlallah! Nazarımda en değerli malım olan bu hurmalığı tasadduk etmek istiyorum, ne buyurulur?" diye sormuştu. Resûl-i Ekrem, "*Sen bunun aslını satılıp alınmamak üzere vakfet! Onun mahsulü infak ve tasadduk olunur*" buyurmuş, Hazret-i Ömer de bu suretle vakfeylemiştir.[602]

İbnü'l-Esîr *en-Nihâye*'sinde Semg ve Sarme b. Ekva' Medine'de mâruf ve Hazret-i Ömer'e ait iki hurmalıktı. Sonra Hazret-i Ömer bunları vakfetmiştir diyor. *Mu'cemü'l-kübrâ*'da da, Semg, Medine hizasında bir yerin adıdır. Burada Hazret-i Ömer'in güzel bir hurmalığı vardı. Bir gün Ömer buraya gitmişti. Orada meşgul olurken ikindi namazını kaçırdı. Müşârün ileyh hazretleri bundan müteessir olarak mecma-i sahâbede, "Bu hurmalık beni namazdan alıkoydu. Şâhid olunuz! Bu malım sadakadır" demiştir. İşte bu hadis de burada *Buhârî*'nin unvanındaki vakıf meselesini teyit etmiş bulunuyor.

---

602 {B2764 Buhârî, Vesâyâ, 22. Rivayette satılıp alınmamanın yanı sıra hibe edilemeyeceği, miras olarak devredilemeyeceği de bildirilmektedir.}

1055

•.•.•

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ مَنْ أَعْمَرَ أَرْضًا لَيْسَتْ لِأَحَدٍ فَهُوَ أَحَقُّ.

TERCÜMESİ

Âişe radıyallahu anhâdan Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin, “Her kim, kimseye ait olmayan (harap) bir arzı imar ederse, o kimse (o yere) elyaktır” buyurduğu rivayet edilmiştir. {B2335 Buhârî, Müzâraa, 15.}

İZAHI

Bu hadis Buhârî’nin münferiden rivayet ettiği ehâdîs-i şerife cümlesindendir ve “Arz-ı Mevâtı İhya Eden Kimseye Dair” açtığı bir babında tahrîc etmiştir. Arz-ı mevât “ölü toprak” demektir. Bununla imar edilmeyen ve harap bir halde bulunan arazi kastedilmiştir. Binaenaleyh arzın imareti hayata, arzın imarını terk ve ta‘tîl de memâta teşbih edilmiştir. Bu itibar ile ihyâ-i mevâtı Tahâvî, “Hiçbir kimsenin mülkü olmayan ve muhiti dahilinde bulunduğu belde halkının menâfi-i umûmiyyesiyle alâkalı bulunmayan arzı imardır” diye tarif etmiş ve bu toprağın belde haricinde bulunmasını şart kılıp uzak veya yakın olması arasında bir fark görmemiştir. Bu esasa göre, *Mecelle*’nin 1270. maddesinde arâzî-i mevât şöyle tarif edilmiştir: Arâzî-i mevât, ol yerlerdir ki kimsenin mülkü ve bir kasaba ve karyenin merası veya muhtatabı yani baltalığı olmadığı halde aksâ-yi umrândan baîd ola. Aksâ-yı umrânı Ebû Yûsuf, “Kasaba veya karyenin en kenarındaki hânelerden cahîrü’s-savt olan kimse seslendiğinde sadası işitilmeye!” diye tarif etmiştir. Umrâna yakın olan yerler, ahaliye mera ve harman yeri ve baltalık olmak üzere terkolunur. Bu yerlere arâzî-i metrûke denilir.

İhyâ-i mevât “tohum ekmek, fidan dikmek, sulamak, nadas etmek, bina inşa eylemek” suretiyle olur.

Cumhûr-ı ulemâya göre, ihyâ-i mevât için imamın yani hükümetin izni şart değildir. İmam Ebû Hanîfe'ye göre, ihya ve imar edilmek istenilen hâlî arz, beldeye yakın veya uzak olsun sûret-i mutlakada devletin izniyle ihya edilir. İmam Mâlik de şehre yakın olan toprağın ihyasında izni şart kılmış ve mikyâs-i karîb olarak da belde halkının merası olmak gibi ihtiyacı taalluk etmesi esasını kabul etmiştir. *Mecelle*'de İmâm-ı Âzam'ın kavli kabul edilerek, "Bir kimse izn-i sultânî ile arâzî-i mevâttan bir yeri imar ve ihya etse ona mâlik olur" denilmiştir ki Hazret-i Âişe hadisinin bir tarz-ı ifadesidir.

Arz-ı mevâtın mülkiyeti, ihya ve imar edene ait olduğu esasına dair Buhârî'nin *Sahîh*'inde birtakım muallak rivayetleri de vardır ki şunlardır:

1. Ali b. Ebû Tâlib radıyallahu anh Kûfe'ye geldiğinde harap ve metrûk Kûfe toprağının ihya ve imarını ihyâ-i mevât esasını kabul ederek temin etmiştir.[603]

2. Ömer radıyallahu anh da, "Her kim arz-ı mevâtı ihya ederse onun mülkiyeti, ihya eden kimseye aittir" demiştir.[604] Buhârî'nin bu ta'likini İmam Mâlik *Muvatta*'ında mevsûlen rivayet etmiştir. Ebû Ubeyd Kāsım b. Sellâm da *Kitâbü'l-Emvâl*'inde sened-i sahîh ile Hazret-i Ömer'in zamân-ı hilâfetinde bu esası bir menşur ile ilân ettiğini rivayet etmiştir. Zührî'nin rivayetine göre, Hazret-i Ömer zamanına kadar bir kısım halk taşla çevirdikleri arazi üzerinde ekip dikmeyerek mülkiyet iddia ederlerdi. Hazret-i Ömer ise devr-i hilâfetinde ihya ve imar edilmedikçe mücerret tahcîrin mülkiyet ifade etmeyeceğini ilân etmiştir.[605]

Amr b. Şuayb'dan[606] gelen bir rivayete göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem hâlî bir hıtta-i arâzîyi parçalayıp Müzeyne ve Cüheyne kabilelerinden bazı kimselere vermişti. Fakat bu adamlar verilen bu araziyi muattal bırakmışlardı da sonra başka bir kabile halkı gelip ihya ve imar etmişti. Bunun üzerine Hazret-i Ömer, "Tarafımdan veya Ebû Bekir tarafından ifraz edilip verilen arazi parçası, alan kimse tarafından imar edilmezse onun tasarrufunu reddederim. Yalnız Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin verdiği arazi müstesnadır. Binaenaleyh her kim elindeki araziyi üç sene imar etmeyip muattal bırakır da başkası gelip imar ederse, o arazi ihya eden kimseye aittir, tasarrufa imar eden müstahiktir" demiştir.

Bu esasa göre, *Mecelle*'nin 1276. maddesinde, "Bir kimse arâzî-i mevâttan bir mahalli tahcîr etse, üç sene müddetle o yere başkasından ehak olur. Üç seneye kadar ihya etmezse hakkı kalmaz ve ihya etmek üzere başkasına verilir" deniliyor.

3. Hazret-i Ömer'den mervî olan, "Her kim ölü toprağı ihya ederse, ona mâlik olur" haberini Amr b. Avf radıyallahu anh Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden rivayet etmiş[607], sonra da İbn Avf, ليس لعرق ظالم فيه حق kavlini ziyade etmiştir ki sahibinin izni olmaksızın toprağını fuzûlî olarak ihya etmek isteyen zalimin o toprakta hakk-ı tasarrufu yoktur" demektir.

Buhârî'nin ta'lîkan rivayet ettiği bu hadisteki "ırk-ı zâlim" ile murat, birisinin ihya ettiği bir arza âhar biri tarafından ekin ekmek, ağaç dikmek, kuyu kazmak suretiyle iddiâ-yi mülkiyettir ki zulümdür, o toprakta hakk-ı tasarrufu yoktur demektir. Şimdi Resûl-i Ekrem'in asl-i hadîsi ile râvi Amr b. Avf'ın ziyadesi birlikte mütalaa edildiğinde meâli, bir kimse ölü ve hiçbir müslümanın hakkı tealluk etmeyen bir arz ihya ederse, o toprak onun olur. Fakat ırk-ı zâlimin yani âharın tasarrufunda bulunan araziyi ekmek, dikmek, kuyu kazarak, ev yaparak istimlâke kalkışmak zulümdür, zalimin bu toprakta hakk-ı tasarrufu yoktur.

EİMMENİN İHTİLÂFI

Yukarıda mücmelen işaret ettiğimiz veçhile harap ve hâlî araziyi ihya ve imar için imamın ve devletin izin ve rızası lâzım mıdır, değil midir? Bu babda eimme-i seleften müsbet, menfî iki nevi ictihad nakledilmiştir:

Şâfiî, Ebû Yûsuf ve Muhammed'e göre imarı matlup olan arazi köye veya şehre yakın olsun, uzak olsun imar için devletin müsaadesini almaya lüzum yoktur. İmam Mâlik yakın olan arazinin imarında izni şart olarak kabul etmiş, yalnız uzak sahralarda buna lüzum görmemiştir. İmam Ebû Hanîfe ise "Uzak, yakın bütün arazi devletin izniyle imar edilir" demiştir. Hatta devletin izni olmaksızın ihya edilen arâzî-i mevât üzerinde hakk-ı mülkiyetini nefyetmiştir. Bu ictihadı, bir rivayete göre İmam Mâlik de kabul etmiştir. Mekhûl'ün, İbn Sîrîn'in, Saîd b. Müseyyeb'in ve Nehaî'nin ictihadları da böyledir.

Ebû Hanîfe hazretleri bu babda *Sahîhayn*'da rivayet olunan, لا حمى إلا لله ولرسوله "*Yeryüzünde korunan arazinin mülkiyeti Allah'a ve resulüne aittir*"[608] hadisiyle ihticâc etmiştir. Arazi üzerinde hüküm ve tasarrufun münhasıran devlete ait olduğuna bu hadis sarâhaten delâlet eder. İzahıyla meşgul bulunduğumuz Hazret-i Âişe hadisine gelince –ki Şâfiî, Ebû Yûsuf, Muhammed ile beraber cumhûr-ı ulemâ bununla ihticâc etmişlerdir– İmâm-ı Âzam hesabına Hazret-i Âişe hadisinin mânası, "Arazi ihyası hakkında mevzu şerâite uygun olarak bir kimse hâlî bir yeri imar ederse, o yere mâlik olur" demektir suretinde tevcih edilmiştir ki, bu şerâit Semüre b. Cündeb hadisinde zikrolunduğu üzere o arzın bir duvarla, bir en ile tahdit edilmesi,[609] böyle muayyen hudut dahilinde devletçe imarına izin verilmesi, imar eden kimseye devletçe temlik edilmesi hususlarıdır. Tahâvî'nin rivayetine göre, Ebû Abdullah denilen Basralı bir kimse Hazret-i Ömer'e gelmiş ve, "Ey halîfe-i müslimîn! Basra'da birtakım arazi vardır ki, bunların imarı müslümanlara zarar vermez, bunlar arâzî-i harac da değildir. Bu araziden bir kısmı bana ifraz edilip verilirse, burada yonca ekerim, zeytin ağaçları dikerim" demişti. Hazret-i Ömer de Basra Valisi Ebû Mûsâ el-Eş'arî radıyallahu anha bir mektup gönderip bu zata bir miktar arazi verilmesini emretmiştir. Eğer ihyâ-yi arâzî için devletçe müsaadeye lüzum olmasaydı Hazret-i Ömer böyle bir emirnâme göndermeye lüzum görmezdi, o adama da müsaadeye lüzum olmadığını bildirirdi. Yine Tahâvî'nin rivayetine göre, Hazret-i Ömer, "Arzın rikābı devlete aittir" demiştir. Bu rivayetleri naklettikten sonra Tahâvî, هذا قول أبي حنيفة وبه نأخذ "İşte bu Ebû Hanîfe'nin ictihadıdır ve biz Ebû Hanîfe'nin ictihadını ihtiyar ederiz" demiştir.

İmâm-ı Âzam'a göre, arâzî-i hâliyede hüküm ve tasarruf devlete aittir. Kânûn-u Medenî'nin 641. maddesinin, "Sahipsiz şeylerle menfaati umuma ait olan mallar devletin hüküm ve tasarrufu altındadır" fıkrası Ebû Hanîfe'nin bu ictihadının ifadesidir. Yine bu maddede, "Sahipsiz şeylerin ihraz ve işgali hakkında ahkâm-ı mahsûsa vazolunur" fıkrası da bunu müeyyeddir.

Arâzî-i mevâtta hafrolunan kuyuların, icra olunan nehirlerin ve garsolunan ağaçların harîmleri de fıkıh kitaplarında hususi bir fasıl teşkil eder.

---

603 و رأى ذلك علي رضي الله عنه في أرض الخراب بالكوفة [رواه البخاري]

604 و قال عمر رضي الله عنه من أحيا أرضا ميتة فهي له [رواه البخاري]

605 Tahcîr, arâzî-i mevâttan bir yerin etrâf-ı erbaasını taş yahut kuru ağaç dalları koyup muhafaza etmek yahut arazi dahilindeki otları, dikenleri temizlemektir ki bu ameliye fıkhen araziyi ihya demek olmayıp tahcîrdir.

606 Amr b. Şuayb, Abdullah b. Amr b. Âs'ın hafîdidir. Şuayb'ın Abdullah b. Ömer'den rivayeti vardır. 118 tarihinde vefat etmiştir (*Hulâsa*).

607 {B2335 Buhârî, Müzâraa, 15.}

608 {B2370 Buhârî, Müsâkāt, 11.}

609 روى أبو داود من حديث سمرة عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: من أحاط حائطا على أرض فهي له.

{D3077 Ebû Dâvûd, Harâc, 35, 37.}

Mecelle'nin 1276. maddesinde "Bir kimse arâzî-i mevâttan bir yerin etrafına duvar çekse yahut sel suyundan muhafaza edecek kadar etrafını yükseltip de sınır yapsa, o yeri ihya etmiş olur" denilmesi bu hadisin müeddâsıdır.

Bir mühim mesele de bir kimse arâzî-i mevâttan bir yeri ihya ettikten sonra başkaları gelip dört tarafındaki yerleri ihya ve imar etseler, o kimsenin yolu en sonra ihya edenin arazisinde taayyün eder. Yani onun yolu oradan olur.

1056

•.•.•

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا أَنَّهُ قَالَ أَجْلَى عُمَرُ الْيَهُودَ وَالنَّصَارَى مِنْ أَرْضِ الْحِجَازِ وَكَانَ رَسُولُ اللهِ ﷺ لَمَّا ظَهَرَ عَلَى خَيْبَرَ أَرَادَ إِخْرَاجَ الْيَهُودِ مِنْهَا وَكَانَتِ الْأَرْضُ حِينَ ظَهَرَ عَلَيْهَا لِلّٰهِ وَلِرَسُولِهِ ﷺ وَلِلْمُسْلِمِينَ وَأَرَادَ إِخْرَاجَ الْيَهُودِ مِنْهَا فَسَأَلَتِ الْيَهُودُ رَسُولَ اللهِ ﷺ لِيُقِرَّهُمْ بِهَا أَنْ يَكْفُوا عَمَلَهَا وَلَهُمْ نِصْفُ الثَّمَرِ فَقَالَ لَهُمْ رَسُولُ اللهِ ﷺ نُقِرُّكُمْ بِهَا عَلَى ذٰلِكَ مَا شِئْنَا فَقَرُّوا بِهَا حَتَّى أَجْلَاهُمْ عُمَرُ إِلَى تَيْمَاءَ وَأَرِيحَاءَ.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radıyallahu anhümâdan şöyle rivayet edilmiştir: Ömer b. Hattâb radıyallahu anh (hilâfeti zamanında) yahudi ve nasârâyı Hicaz toprağından çıkardı. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem de Hayber'i fethedince bunları Hayber'den çıkartmak istemişti. (Çünkü) Resûlullah bu toprağı fethettiği zaman orası Allah'a, Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme ve müslümanlara ait olmuştu da Resûlullah oradan yahudileri çıkartmak istemişti. Bunun üzerine yahudiler Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden hurmaları timar etmek ve mahsulün yarısı kendilerine ait olmak üzere yurtlarında kalmalarına müsaade buyurulmasını istediler. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bunlara, "Dediğiniz şerâite göre dilediğimiz müddetçe sizi burada bıraktık" buyurdu ve Ömer bunları Teymâ ve Erîha'ya sürünceye kadar Hayber'de kaldılar. {B2338 Buhârî, Müzâraa, 17.}

İZAHI

HİCAZ Cezîretülarap'ın şimâl-i garbî kısmından ibaret olup Tihâme ile Necd arasında vâki bir hıtta-i vâsiadır ve Tihâme ile Necd'i hâciz ve fâzıl olduğu için Hicaz denilmiştir. Vâkıdî Medîne-i Münevvere'yi mebde-i hareket ittihaz ederek şöyle tarif ve tahdit ediyor: Hicaz, Medine'den Tebük'e ve yine Medine'den Kûfe yoluna ve Basra'nın şarkına kadar imtidâd eden bir kıtadır. Necd, Irak ile Vecre arasında vâkidir. Vecre'nin ötesi sâhil-i bahre kadar Tihâme'dir. Görülüyor ki bu tarif ve tahdit nâkıstır. Kurûn-i ahîre coğrâfiyyûnu Hicaz'ı daha ilmî bir surette şöyle tarif etmişlerdir: Şimâlen Filistin kıtasıyla, garben Bahr-i Ahmer'le, cenûben Yemen'e tâbi Asîr kıtasıyla, şarkan da Necd, Şemmer, Berrüşşam bâdiyesiyle muhattır. Bahr-i Ahmer sevâhili boyunca imtidâd eden cibal ciheti nefs-i Hicaz ismiyle müsemmâdır. Tihâme Hicaz'ın nısf-ı cenûbîsiyle Yemen'de dar ve uzun bir ova halinde imtidâd ettiğinden Hicaz hıttasındaki kısmına tefrik için Tihâmetü'l-Hicâz derler.

Hicaz'ın Tihâme kısmı kumluk bir çöl halinde olduğu gibi mürtefi' ciheti dahi ekseriyet üzere kayalık ve çıplak dağlardan ibarettir. Bu cihetle Batlamyus gibi Yunân-ı kadîm coğrâfiyyûnu tarafından "Arabié Petrê" (taşlık Arabistan) tesmiye olunmuştur. Dağları Cibâl-i Serât silsilesinin nısf-ı şimâlîsinden ibaret olup en mürtefi' mahalli Mekke-i Mükerreme'nin şark tarafında ve 12 saat uzağında bulunan Cebelülkürâ''dır ki, zirvesi sath-i bahirden 2000 m. kadar yüksektir. Medîne-i Münevvere kurbünde bulunan Tay ve Uhud dağları da silsile-i mezkûrenin en yüksek dağlarındandır.

Şârih Kirmânî, "Hicaz, Mekke, Medine ve Yemen ile bunların mülhakātından ibarettir" demiş. Fakat şârih Aynî, Yemen'i Hicaz'dan addetmeyi doğru bulmuyor ve "Bilmem ki, Kirmânî Yemen'i Hicaz'dan addetmeyi nereden buldu. Yemen Cezîretülarap'tan, mâ'duttur, yoksa Hicaz'dan değil" diyor.

Medînî de Cezîretülarap beş kısımdır: Tihâme, Necd, Hicaz, Arûz, Yemen'dir demiş ve hiçbir coğrafya âliminin Yemen'i arz-ı Hicaz'dan addetmediğini bildirmiştir.

TEYMÂ Cezîretülarap'ın şimal kısmında, Şam ile Vâdilkurâ arasında bir kasabadır. Şam hacılarının yolu üzerindedir. Tebük'ün 190 km. şarkında, Medîne-i Münevvere'nin de 350 km. şimalinde vâkidir. Şârihlerin bildirdiğine göre Teymâ, Tay kabilesinin en meşhur bilâdındandır. Sâhil-i bahirdedir. Şam'a buradan çıkılır. Meşhur Semev'el[610] hısnı olan "hısn-ı eblak" bunun üstünde bulunmakla "Teymâu'l-yehûdî" denmekle de mâruftur. Resûl-i Ekrem efendimiz Vâdilkurâ'yı teşriflerinde Teymâ yahudileri arz-ı itâat ve cizye vermeye müsâraat etmişlerdi. İzahıyla meşgul bulunduğumuz İbn Ömer radıyallahu anhümâ hadisinde bildirildiği üzere, Hazret-i Ömer tarafından Hayber yahudileri Cezîretülarap'tan iclâ ve tardedildiğinde Hayberliler de Teymâ'ya gelmişlerdir.

ERÎHA Bekkârî'nin[611] beyanına göre, Şam muzâfâtından bir köydür. Erîh de denir. Arap coğrâfiyyûnu, Kudüs'ün 20 km. şimâl-i şarkîsinde ve Bahr-i Lût'un şimâl-i garbî cihetinde küçük bir kasaba olduğunu kaydederler. Îsâ aleyhi's-selâmın bu kasabaya geldiği ve bir âmânın gözlerini iyi ettiği rivayet olunur. Bu kadim kasaba, أريحا بن الملك بن أرفخشند بن سام بن نوح[612] a nisbetle bu ismi almıştır. Hazret-i Ömer tarafından Cezîre'den sürülen yahudilerin bir kısmı da buraya gelip yerleşmişlerdir.

HAYBER YAHUDİLERİNİN SEBEB-İ İCLÂSI

Hicaz kıtasını gayri müslim anâsırdan temizlemek ve burada yekpâre bir millet, bir vatan vücuda getirmek Resûl-i Ekrem'in en mühim umdelerinden birisi idi. O, ümmetini ecnebî anâsırdan tecrit ederek bir mefkûre etrafında toplamadıkça İslâm dininin inkişâfı ve müslümanların i'tilâsı müyesser olamayacağını biliyordu. Gerçi İslâm dininin yegâne hedefi şirke karşı tevhidi müdafaadan ibaret idi. Tevhid akîdesinin müslümanlarla Ehl-i kitap arasında müşterek ve mukaddes bir dava olduğunu her münasebet düştükçe ilân etmekten hâlî kalmamıştı. Ehl-i kitabın malları, canları müslüman mal ve canı gibi masûn tutuluyordu. Bu cihetle Resûl-i Ekrem Medine'ye hicret buyurduğunda orada yegâne kitâbî bir millet olan yahudilere ahden serbestî-i dîn ve âyin bahşedilmişti. Oralarda iktisadî hâkimiyeti ellerinde tutan bu sarraf ve murâbahacı milletin iktisadî vaziyetlerine dokunulmamıştı. Eskisi gibi ez'âf-ı muzâaf ile kazanıyorlar, din ve âyinlerini serbest bir surette icra ediyorlardı.

Fakat bu simsar ve şeytan millet rahat durmadı. Kendilerine bahşedilen bu müsaadeyi cebânete hamlederek ilk fırsatta nakz-ı ahd ettiler. Dîn-i İslâm'ı oradan kaldırmaya çalışan ehl-i şirk ile tevhîd-i mesâî eylediler. Bu cihetle Resûl-i Ekrem Hicaz kıtasını ve bu anavatanı yahudilerden ve bunlara tebaan şurada burada adetleri pek mahdut olan hıristiyan anâsırdan temizlemeyi siyasî programlarına mühim bir umde olarak koydular. Şimdi Resûl-i Ekrem anavatanda yekpâre bir millet görmek istiyordu. Bu esasın tahakkuku için Resûl-i Ekrem muâhid kitâbîlerden nakz-ı ahd edenlere karşı harp açmış, unveten ve kahren fethettiği yerlerin yahudilerini Hicaz haricine çıkartmıştır. Çünkü hadiste görüldüğü üzere unveten feth olunan arazi, hakk-ı feth olarak Allah'a, Resûlullah'a ve umum müslümanlara ait oluyordu ve bir kelime ile beytülmâlin hakkı idi. Böyle harben ve fethan alınan yerlerin ahalisinden yurtlarında namusuyla yarıcı olarak çalışmak isteyenlerle sulhan alınan toprakların Ehl-i kitap olan anâsırını taraf-ı peygamberîden arzu buyurulan bir zamana kadar yerlerinde ibkā etmekte bir mahzur görmedi.

Resûl-i Ekrem irtihalleri sırasında bu müsaadenin nihayete erdiğini bildirmiş ve anâsır-ı gayr-i müslimenin Cezîretülarap'tan tamamen tard ü ihrâc edilmelerini vasiyet etmişti.

Hazret-i Ebû Bekir'in zamân-ı hilâfeti irtidad beliyesinin izâlesiyle çok dağdağalı geçtiğinden nisbeten ikinci derecedeki işlere bakılamamıştır. Birinci halife birinci derecede İslâm'ın bünyân ve esasını sarsan bu irtidad beliyesini bertaraf edip vahdet-i İslâm'ı temin ederek halefine gül gibi temiz bir vatan, mütesânit bir millet tevdi ederek âlem-i âhirete gitti.

Şimdi Hazret-i Ömer için Resûl-i Ekrem'in bu arzularını yerine getirmek zamanı hulûl etmişti. Hadiste haber verildiği üzere Hazret-i Ömer bu arzuyu tahakkuk ettirerek Hayber yahudilerini Medine'den Teymâ ve Erîha'ya tardeyledi.

HADİSTEN MÜSTEFÂD OLAN FIKHÎ HÜKÜMLER

Kurtubî'nin beyanına göre, bazı Zâhirî ulemâsı bu İbn Ömer hadisi ile istidlâl ederek meçhul bir zamana muallak olarak akd-i müsâkātın cevazına kāil olmuşlardır. Nasıl ki Resûl-i Ekrem Hayber yahudileriyle müsâkātı taraf-ı peygamberîden arzu buyurulan gayri muayyen bir zamana muallak olmak üzere akdetmiştir diye istidlâl etmişlerdir. Cumhûr-ı fukahâ ise müsâkātta da müzâraada olduğu gibi ecelin tayinini şart kılmışlar ve meçhul zamana muallak akd-i müsâkāti tecviz etmemişlerdir.

Cumhur namına Nevevî, "Ecel mâlûm olmayarak akd-i müsâkāt ibtidâ-yi İslâm'da câizdi. Fakat bu cevaz Resûl-i Ekrem'e mahsus bir müsaade idi" demiştir. Ebû Sevr de, "Müsâkāt zamandan mücerret olarak akdedilirse bir sene için muteber olur" demiştir.

Sâhib-i *Hidâye*'nin beyanına göre, Hanefîler'ce müzâraa gibi müsâkātta da müddetin beyan edilmesi şarttır. Gerek müzâraa gerek müsâkāt icare gibidir. Ancak müddet beyan edilerek câizdir. Vade beyan edilmezse câiz değildir. Şâfiî'nin, Ahmed b. Hanbel'in ictihadları da böyledir. Yalnız fukahâ-i Hanefiyye, ecel zikredilmeyen müsâkātta akdin vuku bulduğu ilk sene içindeki mahsul için tecviz etmişlerdir. Bu babda istinat ettikleri delil de delîl-i istihsandır.

İbn Ömer hadisinden müstefâd olan bir hükm-i fıkhî de hadiste taraf-ı peygamberîden hurma ağaçlarına bakılmak ve mahsulün nısfı bakanlara ait olmak üzere müsâkāt akdedildiği bildirildiğinden buna kıyasen umumiyetle meyve mahsulü için müsâkātın cevazıdır. Bu tamim, İbn Ebû Leylâ'nın, Mâlik'in, Süfyân es-Sevrî'nin, Evzâî'nin ve Ebû Yûsuf'un ictihadıdır. Ahmed b. Hanbel, İshak ve Ebû Sevr de bu suretle hükmetmişlerdir. İmam Şâfiî kavl-i kadîminde bütün eşcâr-ı müsmire hakkında böyle bir tamimi kabul ettiği halde kavl-i ahîrinde akd-i müsâkātı yalnız hurma ile üzüm ağaçlarına tahsis etmiştir. Ashabımız fukahâ-i Hanefiyye bu akdi bâdincân usulüne kadar tecviz ve teşmil etmişlerdir.

---

610 Sefercel vezninde Semev'el ahdine vefa ile meşhurdur ve أوفى من السموئل "Fülân kimse Semev'el'den daha vefakârdır" sözü Arap meselleri arasına girmiştir.

611 [بكاري بالفتح والتشديد إلى بكار جده قلت وإلى البكر [لب اللباب

612 {Bu isim Yâkût el-Hamevî'nin *Mu'cem*'inde أريحا بن مالك بن أرفخشد بن سام بن نوح olarak kaydedilmiştir. Yâkût, *Mu'cem*, I, 165.}

1057

•.•.•

عَنْ رَافِعِ بْنِ خَدِيجٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ عَمِّي ظُهَيْرُ بْنِ رَافِعٍ لَقَدْ نَهَانَا رَسُولُ اللهِ ﷺ عَنْ أَمْرٍ كَانَ بِنَا رَافِقًا قُلْتُ مَا قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ فَهُوَ حَقٌّ قَالَ دَعَانِي رَسُولُ اللهِ ﷺ قَالَ مَا تَصْنَعُونَ بِمَحَاقِلِكُمْ قُلْتُ نُؤَاجِرُهَا عَلَى الرُّبُعِ وَعَلَى الْأَوْسُقِ مِنَ التَّمْرِ وَالشَّعِيرِ قَالَ لَا تَفْعَلُوا ازْرَعُوهَا أَوْ أَزْرِعُوهَا أَوْ أَمْسِكُوهَا قَالَ رَافِعٌ قُلْتُ سَمْعًا وَطَاعَةً.

TERCÜMESİ

(Ensardan Râfi‘ b. Hadîc b. Râfi‘, amcası) Züheyr b. Râfi‘ radıyallahu anhtan şöyle rivayet etmiştir: Züheyr, “Bizi Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bize sühûletli olan bir işten nehyetti” dedi. Ben de, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin söylediği söz muhakkak bir hakikattir” dedim. Züheyr, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (bir kere) beni huzuruna çağırdı (esnâ-yi müsâhabede), ‘Tarlalarınızı nasıl idâre edersiniz?’ diye sordu. Ben de, ‘Bunları sulak tarafı (bizim) olmak üzere ve hurmadan, arpadan vesk (denilen ölçek)ler mukabilinde icara veririz’ dedim.” Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Öyle yapmayınız! Bunları ya kendiniz ekiniz yahut başkasına (ücretsiz verip) ektiriniz ya da boş tutunuz!” buyurdu (bu hadisi amcasından işiten) Râfi‘, “سمعا وطاعة dedim” demiştir (ki, “Peygamberim! Senin kelâmını işittim ve sana tamamıyla itaat ettim” demektir). {B2339 Buhârî, Müzâraa, 18.}

İZAHI

Bu hadisi Buhârî'den başka Müslim de "Büyû'" bahsinde Nesâî "Müzâraa"da, İbn Mâce de "Ahkâm"da rivayet etmişlerdir. Hadisin sıhhat-i sübûtunu ifade eden birtakım hususiyetleri vardır. Bunlardan biri simâa müstenit olarak rivayet edilmiş olmasıdır. Hadisin metn-i *Buhârî*'deki senedinde Râfi' b. Hadîc'in râvisi ki, kendi kölesi Ebü'n-Necâşî Atâ b. Suheb'dir. Nesâî'nin tevsik ettiği bu Ebü'n-Necâşî bu hadisi, efendisi Râfi' b. Hadîc'in lisanından bizzat işittiğini bildiriyor.

Hadisin ikinci bir hususiyeti de sahâbînin sahâbîden rivayet etmiş bulunmasıdır. Hakikaten Züheyr b. Râfi' sahâbî olduğu gibi Râfi' b. Hadîc de sahâbîdir.

ZÜHEYR B. RÂFİ'. İbn Adî b. Yezîd el-Evsî'dir, Medenî'dir. Akabe Biatı'nda bulunan kadîmü'l-İslâm bir sahâbîdir. Bedir'de huzuru hakkında ihtilâf edilmiştir. *Kütüb-i Sitte* sahipleri kendisinden yalnız bu bir hadisi rivayet etmişlerdir. Râvisi de Râfi'dir.

RÂFİ' B. HADÎC. Züheyr'in biraderzâdesidir. Bu da Uhud Gazâsı'nda ve bunu takip eden bütün meşâhidde hazır bulunmuştur. Kendisinden yetmiş sekiz hadîs-i şerif rivayet edilmiştir. Bunlardan beş hadisin rivayetinde Buhârî ile Müslim ittifak etmişlerdir. Müslim'in münferiden üç hadisi daha rivayeti vardır. Kendisinden oğlu Rifâa, Süleyman b. Yesâr, Beşîr b. Yesâr, Tâvus b. Keysân rivayet etmişlerdir. 74 tarihinde vefat etmiştir.

Bu hadisi Beyhakī de Buhârî gibi Evzâî tarikiyle rivayet etmiştir. Beyhakī'nin bu rivayetinde, Ebü'n-Necâşî'nin altı sene Râfi' b. Hadîc'in hizmet ve refakatinde bulunduğu zikredilmiştir ki bu musahabeti sırasında bu ve emsali ehâdîs-i şerifeyi Râfi'den ahze ve rivayete medar olduğunu ifade etmekle bununla hadisin bir kat daha sıhhati temin edilmiştir.

(ربع) **Rubu'** kelimesi, hadisin sebeb-i vürûdunu kendisinde tebârüz ettiren bir lafızdır. Bu bir şeyin dörtte birine ıtlak olunduğu gibi aynı zamanda rebî' lafzının cem'i de olur. Ebû Zer el-Herevî, Buhârî râvilerinden Hamevî ve Müstemlî'den Rebî' diye rivayet etmiştir. Bu cihetle burada Rubu' rivayetinin de rebîin cem'i olması icap eder.

(ربيع) **Rebî‘** lafzına gelince, fasl-ı baharda yağan yağmura denildiği gibi tarla, bağ ve bostanın sulak olan kısmına da denir ve hadiste matlup ve maksut olan da bu mânadır. Binaenaleyh Züheyr b. Râfi‘ “Tarlanın sulak kısmı bize ait, kurak tarafı ziraatçının olmak üzere icara veririz” demiş oluyor ki bu müzâraada işçi zarar göreceği için Resûl-i Ekrem tarafından nehyedilmiştir. Hadisi, bu dakīka-i mühimmeyi nazarıdikkate alarak tercüme ettik. Yoksa hadisteki rubu‘ kelimesinden bazı *Buhârî* mütercimlerinin gaflet ettikleri gibi mahsulâtın dörtte biri demek değildir. Bu nevi müzâraa meşrûdur. Tercümesi bundan evvel 1051 numara ile geçen Râfi‘ hadisinde nehyolunan müzâraa da bu hadiste nehyolunan müzâraadır.

EVSUK. Metn-i hadîsteki evsuk, veskin cem‘idir. Vesk, İbnü’l-Esîr’in *en-Nihâye*’de bildirdiği veçhile 60 sâ‘ miktarı hububatı istîâb eden ölçeğe denir. Şu kadar ki sâ‘ ve müd ölçülerinin miktarları ehl-i Hicaz ile ehl-i Irak arasında ihtilâflı olup 60 sâ-ı nebevî Hicazîler’e göre 320 rıtl eder. Irâkīler’e göre ise 480 rıtldır. Bu ihtilâfâtı bu eserimizin bilhassa “Sadaka-i Fıtr” bahsinde bütün riyâzî şekilleriyle izah etmiş bulunduğumuzdan oraya müracaat olunmasını tavsiye ederiz. Bu ihtilâfa mebnî olsa gerektir ki bazı ulemâ da veski, yuvarlak hesap bir deve yükü hububattan ibarettir diye tarif etmişlerdir.

Vesk fi’l-asıl bir şeyi biriktirip yüklenmek mânasınadır. [613] وَاللَّيْلِ وَمَا وَسَقَ kavl-i şerifinde gecenin zulmeti dağları, taşları, ağaçları ihata ve istiab eylemekle gece, bütün bu mevcûdât-ı kevniyyeyi toplayıp arkasına yüklenmiş farzolunarak zulmet-i leylin kesâfeti en beliğ ve veciz bir surette tasvir buyurulmuştur.

BABIN UNVANI. Bu hadisin *Sahîh-i Buhârî*’deki babı, “Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin Ashabından Arazi Sahiplerinin Toprağı Olmayanlara Ziraat ve Meyve Hususunda Müvasatı ve Bilâücret İştirak ve Muavenetleri” unvanını taşımaktadır.[614] Müminin, mümine ücretsiz müzâraaya vermesi bu hadis ile şâriin matlubu olduğu Buhârî’nin bu unvanından istifade edilerek tercümemizde buna kavis içinde işaret ettik.

Bu hadisin zâhirine bakarak bazı âlimler, mahsulün bir cüzü ile icâre-i arzın kerahetine kāil olmuşlardır. Halbuki hadisin sebeb-i vürûdu bu olmadığını rubuʿ lafzında izah ederken bildirdik. Bir de *Buhârî*'nin yukarıdaki unvanına göre, Resûl-i Ekrem'in Züheyr b. Râfi'a, "*Tarlalarınızı ya kendiniz ekiniz yahut boş bırakınız da icâre ile vermeyiniz!*" buyurmaları hadisin icâre-i sahîhadan nehiy için vârit olmadığını, belki icârenin cevazıyla beraber ücretsiz ektirilerek müminin mümine müvasat ve muaveneti daha hayırlı olduğu tâlim buyurulmuştur. Mahsulün nısf, sülüs, rubuʿ gibi bir cüzü mukabilinde icârenin cevazını, yukarıda 1052 numara ile tercüme ettiğimiz Abdullah b. Ömer hadisinin izahında mufassalan görmüştük. Bundan sonra 1058 ve 1059 numaralarla tercüme edeceğimiz hadislerin izahında da muhakeme edeceğiz.

Bu Züheyr b. Râfiʿ hadisinden sonra Buhârî'nin *Sahîh*'inde aynı meâl ve mahiyette Câbir, Ebû Hüreyre, İbn Abbas radıyallahu anhümden de rivayeti vardır. Câbir hazretleri hadisinde şöyle diyor: Ashâb-ı kirâm, mahsulün sülüsü veya rubʿu, yahut nısfı mukabilinde icara verip ziraat ettirirlerdi. Bunun üzerine Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, "*Kimin ki tarlası ve toprağı vardır, onu ya kendisi eksin yahut* (ekmekten âciz olursa mümin kardeşine) *versin, ektirsin, bunu da yapmazsa* (icara vermeyip) *tarlasını muattal tutsun!*" buyurdu.[615] Kavis içindeki ziyadeler Müslim'in rivayetinden alınmıştır.

Ebû Hüreyre hadisi de aynı mahiyettedir ve aynı metin ile rivayet edilmiştir. Yalnız İbn Abbas'ın hadisi tamamen farklıdır ve meâlen şöyledir: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem mahsulün bir cüzü ile müzâraadan nehyetmedi. Fakat "*Bir sâhib-i arzın toprağını mümin kardeşine meccânen ekime vermesi, muayyen bir şey alarak kiralamasından hayırlıdır*" buyurdu demiştir.[616]

İbn Abbas'ın bu hadisinde müzâraa taraf-ı peygamberîden nehy ü tahrîm edilmeyip belki müminlerin birbirlerine müşfik ve semâhatli olmaları emredilmiştir. Bu hadisi İbn Abbas'tan Tirmizî de bu suretle rivayet ettikten sonra, "Bu hadis, bir hadîs-i hasendir, sahihtir; Râfiʿ b. Hadîc hadisi ise muztaribdir" diyor.

613 el-İnşikāk, 84/17.

614 باب ما كان من أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم يواسي بعضهم بعضا في الزراعة والثمرة [بخاري]

615 عن جابر رضي الله عنه قال: كانوا يزرعونها بالثلث أو الربع أو النصف. فقال النبي صلى الله عليه وسلم: من كانت له أرض فليزرعها أو ليمنحها. فإن لم يفعل فليمسك أرضه [رواه البخاري]

{B2340 Buhârî, Müzâraa, 18.}

وروى مسلم عن جابر بلفظ أن النبي صلى الله عليه وسلم قال: من كانت له أرض فليزرعها. فإنعجز عنها فليمنحها أخاه المسلم ولا يؤاجرها.

{M3920 Müslim, Büyû', 91.}

616 قال ابن عباس رضي الله عنهما إن النبي صلى الله عليه وسلم لم ينه عنه (أي عن كراء الأرض) ولكن قال: أن يمنح أحدكم أخاه خير له من أن يأخذ شيئا معلوما [رواه البخاري]

{B2342 Buhârî, Müzâraa, 18.}

1058

•.•.•

عَنِ ابْنِ عُمَرَ ﵁ أَنَّهُ كَانَ يُكْرِي مَزَارِعَهُ عَلَى عَهْدِ النَّبِيِّ ﷺ وَأَبِي بَكْرٍ وَعُمَرَ وَعُثْمَانَ وَصَدْرًا مِنْ إِمَارَةِ مُعَاوِيَةَ ثُمَّ حُدِّثَ عَنْ رَافِعِ بْنِ خَدِيجٍ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ نَهَى عَنْ كِرَاءِ الْمَزَارِعِ فَذَهَبَ ابْنُ عُمَرَ إِلَى رَافِعٍ فَذَهَبْتُ مَعَهُ فَسَأَلَهُ فَقَالَ نَهَى النَّبِيُّ ﷺ عَنْ كِرَاءِ الْمَزَارِعِ فَقَالَ ابْنُ عُمَرَ قَدْ عَلِمْتَ أَنَّا كُنَّا نُكْرِي مَزَارِعَنَا عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللهِ ﷺ بِمَا عَلَى الْأَرْبِعَاءِ وَبِشَيْءٍ مِنَ التِّبْنِ.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radıyallahu anhümâdan (kölesi Nâfi‘) şöyle rivayet etmiştir: Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin asrı ile Ebû Bekir, Ömer, Osman zamanlarında ve Muâviye'nin ibtidâ-yi emâretinde İbn Ömer tarlalarını kiraya verirdi. Sonra Râfi‘ b. Hadîc'den Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin kirâ-i mezâri‘den nehiy buyurduğu rivayet olundu. Bunun üzerine İbn Ömer, Râfi‘ (b. Hadîc')e gitti. Ben de onunla birlikte gittim Râfi‘den bu rivayetini sordu. O da, "Nebî sallallahu aleyhi ve sellem mezârii kiraya vermekten nehyetti" diye cevap verdi. Bu cevap üzerine İbn Ömer bana hitap ederek, "Ey Nâfi‘! Sen bilirsin ki biz tarlalarımızı asr-ı Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemde tarlanın sulak verimli yerlerinin mahsulü sâhib-i arza ait olmak ve samandan da bir şey verilmek üzere kiraya verirdik" buyurdu. {B2343, B2344 Buhârî, Müzâraa, 18.}

İZAHI

Görülüyor ki İbn Ömer'in bu tasvir ve tarif ettiği müzâraa bambaşka bir mahiyettedir. Mahsulün nısf, sülüs, rubu‘ gibi bir cüzü mukabilinde akdolunmuş değildir. Belki tarlanın sulak bir kısmının inbat ettiği mahsul, sâhib-i arza ait olmak üzere akdedilmiş bir müzâraadır. Abdullah b. Ömer, hadisteki nehiy bu nevi müzâraaya müteveccihtir demek istiyor.

TEMBİH. Elimizdeki *Tecrîd* nüshalarında قد علمت mütekellim sîgasıyla zabtedilmiştir. Halbuki bütün Buhârî şârihleri tarafından hıtap sîgasıyla mazbut olduğu gibi, Yûnîniyye nüshasına göre harekelenmiş *Buhârî* nüshalarında da hitap sîgasıyladır. Biz de bu suretle tercüme ettik.

Tahâvî'nin bu hadise dair olan rivayeti daha ziyade maksadı izah eder mahiyette bulunduğundan onu da nakil ve tercüme ediyoruz:

Nâfi' diyor ki: Bir kere İbn Ömer benim yanımda dayanıp otururken Râfi' b. Hadîc geldi ve Abdullah b. Ömer'e, "Amcalarının (bir kere) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin huzuruna gittiklerini, sonra dönüp geldiklerinde Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin ekin tarlalarını kiralamaktan nehiy buyurdu" dediklerini haber verdi. Bunun üzerine Abdullah b. Ömer, "Biz pek iyi biliriz ki amcan, içinden sular akan kısımları muhtevi araziye mâlikti. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem zamanında bunları –sulak kısımlarının mahsulü kendilerine ait olmak ve samandan da hisse verilmek üzere– kiralarlardı. Bilmem ki bu nehyin mahiyeti nedir, bu yoldaki icara mı aittir?"[617] dedi.

İbn Ömer'in bu hadisinin ifade ettiği hakikat şudur: İbn Ömer Resûl-i Ekrem'in sûret-i mutlakada kirâ-i araziden nehyettiğini, Râfi'a karşı inkâr etmiş ve böyle umumi bir telakkiyi reddeylemiştir ve demiştir ki: Resûlullah'ın nehiy buyurduğu kirâ-i arazi, içinde fâsit şart dahil olan kiradır. Râfi' ailesi sulak kısmın mahsulü kendilerine ait olmak, samandan da bir hisse verilmek üzere kiralardı. Bu ise meçhul üzerine binâ-yi akiddir. Bu akid, arazinin bir kısmı az, bir kısmı çok mahsul vermek; tarafeynden sâhib-i arza çok, ziraatçıya az isabet etmek gibi nizâı mûcip ahvali müstelzimdir. Herhalde hadisteki nehyin müteallakı bu nevi bir şart-ı fâsidi muhtevi bulunan icârelerdir. Yoksa bu nehyin, mahsûlât-ı arziyenin sülüs veya rubu' veya bunlara mümâsil bir cüz'-i şâyi' mukabilinde kirâ-i arza şümulü sabit olmamıştır.

Bundan evvel 1052 numara ile tercüme ettiğimiz Abdullah b. Ömer hadisinde işaret ettiğimiz veçhile müzâraanın esası, bir tarafta sâhib-i arzın tarlasıyla, öbür tarafta ziraatçının sa'y ü ameliyle biliştirak kurulmakla beraber tohum, çift hayvanı gibi esâs-i sâbıka inzimam eden vesâitin kâh biri kâh ikisi birden ya sâhib-i arz yahut ziraatçı tarafından verilmek ve esnâ-i akidde ekilecek şeyin cinsi, icârenin müddeti tayin edilmek veya edilmemiş bulunmak gibi hususlardan dolayı akd-i müzâraa eşkâl-i muhtelife arzeder ki, fıkıh kitaplarında tafsil olunduğu üzere bunlardan câiz olanlar bulunduğu gibi fâsit olanları da vardır. İbn Abbas ile İbn Ömer hadislerinden müstefâd olduğuna göre bu nehiy, mutlak surette müzâraadan nehyolmayıp şürût-ı fâsideyi muhtevi icârelere münhasırdır. Müzâraanın böyle girift ve karışık muhtelif şekiller arzetmesinden dolayı İmam Ebû Hanîfe bu akdi tecviz etmemiştir. İmâmeyn ve cumhûr-ı fukaha mahsulün nısf, sülüs gibi muayyen bir miktarı mukabilinde müzâraayı tecviz etmişler ve İmâmeyn kavliyle fetva verilmiştir.

BİR SUAL VE CEVABI

Elimizdeki *Buhârî* şerhlerinin hemen hepsinde bu hadiste Abdullah b. Ömer'in Muâviye devrini, bir devr-i emâretle tavsifine ilişiyorlar. Bazıları emâreti, hilâfetle tefsir etmişlerse de bazı şârihler bunu doğru bulmuyorlar. Bunlar Abdullah b. Ömer'e göre ümmetin biatında içtimâ etmediği kimseye halife ıtlakı sahih değildi.

Muâviye'ye de halk müctemian biat etmemişti. Bu cihetle İbn Ömer bunu devr-i emâretle tavsif etmiştir diyorlar. Filhakîka İbn Ömer, Abdullah b. Zübeyr ile Abdülmelîk b. Mervân arasında ihtilâf devam ettiği müddetçe her ikisine de biat etmemişti.

Sonra *Buhârî* şârihleri Abdullah b. Ömer'in bu hadiste Hulefâ-yi Erbaa'dan Ebû Bekir'i, Ömer'i, Osman'ı zikredip de Ali'yi sükût ile geçmesinin sebebini de beyan ederek bazıları Hazret-i Ali'nin hilâfetinde icmâ bulunmadığı için İbn Ömer biat etmemişti demişlerse de Aynî, Kastallânî bunu doğru bulmuyorlar ve İbn Ömer'in Ali hakkındaki bu sükûtu, onun devr-i hilâfetinde müzâraa muamelesi cereyan etmemiş ve bunun için sükût etmiş olmalıdır diyorlar.

617 عن نافع أن رافع بن خديج أخبر عبد الله بن عمر وهو متكئ على يدي إن عمومته جاؤا إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم ثم رجعوا فقالوا: إن رسول الله صلى الله عليه وسلم نهى عن كراء المزارع. فقال ابن عمر: قد علمنا أنه كان صاحب مزرعة. يكريها على عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم على أن له ما في ربيع السواق الذي تفجر منه الماء وطائفة من التبن ولا أدري ما هو [[رواه الطحاوي].

{Tahâvî, *Müşkilü'l-âsâr*, VII, 108, no: 2680.}

1059

•.•.•

وَعَنْهُ ﷺ أَنَّهُ قَالَ كُنْتُ أَعْلَمُ فِي عَهْدِ رَسُولِ اللّٰهِ ﷺ أَنَّ الْأَرْضَ تُكْرَى ثُمَّ خَشِيَ عَبْدُ اللّٰهِ أَنْ يَكُونَ النَّبِيُّ ﷺ قَدْ أَحْدَثَ فِي ذٰلِكَ شَيْئًا لَمْ يَكُنْ يَعْلَمُهُ فَتَرَكَ كِرَاءَ الْأَرْضِ.

TERCÜMESİ

Yine İbn Ömer radıyallahu anhümâdan (oğlu Sâlim) şöyle rivayet etmiştir: İbn Ömer: "Pek iyi bilirim ki Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem zamanında (tarla) kiralanırdı dedi. Sonra Abdullah (İbn Ömer) Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin kirâ-i arz(ın neshi) hakkında kendisinin muttali olmadığı bir hüküm ihdas etmiş olmasından korkarak (her ihtimale karşı) kirâ-i arzı terkeyledi. {B2345 Buhârî, Müzâraa, 18.}

İZAHI

Bu hadis de aynı babın yani ziraat hususunda arazi sahibi müminlerin tarlasız bulunan ziraatçı müminlere muavenetine dair Buhârî'nin *Sahîh*'inde açtığı babın hadislerinden biridir. İbn Ömer bununla yukarıdaki Râfi' hadisinin mahiyetini izhar etmek istemiştir ve "İyi bilirim ki Asr-ı saâdet'te mahsulün bir cüzü ile tarla kiralanırdı. Fakat kim bilir belki de Resûlullah benim muttali olmadığım bir kavil ve beyanıyla kirâ-i arzı neshetmiştir? İşte bu endişe ile kirâ-i arzı terketmeyi muvâfık-ı takvâ buldum" demiş oluyor.

Bu hadisi Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî de tahrîc etmişlerdir. Bunların rivayetlerinde gerek Râfi' b. Hadîc'in gerek amcası Züheyr b. Râfi'in Bedir Gazâsı'nda hazır bulunmuş kudemâ-i ashaptan olduklarına da işaret edilip böyle kadîmü'l-İslâm iki zatın rivayet etmiş olmaları İbn Ömer'i nihayet endişelendirmiş ve kirâ-i arzı terkeylemiştir.

NUKŪD İLE KİRÂ-İ ARZ

Mahsûlât-ı arziyenin bir sülüsü veya rubʿu gibi bir miktarı mukabilinde kirâ-i arzın cevaz veya kerahetini ifade eden iki muhtelif rivayet karşısında arzın nukūd ile kiralanmasının cevazında ihtilâf edilmemiştir. Buhârî *Sahîh*'inde bunun için müstakil bir bab akdederek ibtidâ taʿlîkan İbn Abbas radıyallahu anhümânın, "Sizin işlediğiniz işlerin en efdali –içinde dikili ağaç olmayan– düz tarlayı (altın, gümüş akçe ile) seneden seneye kiralamaktır" dediğini rivayet etmiştir.[618]

Bu taʿlik, Vekîʿ tarafından *el-Musannef*'inde mevsûlen de İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Bu rivayette (seneden seneye) yerinde (altın ve gümüş nukūd ile) istîcâr kaydı bulunduğundan yukarıdaki tercümemizde bu kaydı da kavis içinde göstermiştik. Buhârî, babının unvanını da bu rivayetten istifade ederek yazmış olacaktır.

İbn Ebû Şeybe'nin *el-Musannef*'inde ise nukūd ile seneden seneye arazi istîcârının cevazı keyfiyeti Saʿd b. Ebû Vakkās, Saîd b. Müseyyeb, İbn Cübeyr, Sâlim, Urve, Muhammed b. Müslim, İbrâhim, Ebû Caʿfer Muhammed b. Ali b. Hüseyin hazerâtından da hikâye edilmiştir. Saîd b. Zeyd hadisinde de, "Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bize araziyi altın ve gümüş nukūd ile kiralamamızı emrederdi" vârit olmuştur. İbn Münzir'de nukūd-ı kiranın cevazı hakkında ashabın icmâı bulunduğunu bildirmiştir.

Şârih İbn Battâl nukūd ile kirâ-i arzın cevazını şöyle tebârüz ettiriyor: Kirâ-i arzın nakdeyn ile cevazı Râfiʿden merfûan rivayet edilmiştir. Bu rivayet cevaz hükmünde has olan bir nastır. Bunun mukabilindeki rivayetler ise altın ve gümüş ile kira istisna edilmeyerek umumi surette nehiy ifade eden haberlerdir. Has ile âm olan haberler teâruz etmemek için usulen hasr ile amel edilir. Âmmın hükmünden hassın miktarı iskat ve tenzil edilir.

Şârih İbn Battâl'ın merfûan Râfi'den rivayet edildiğini bildirdiği hadîs-i şerifi Buhârî *Sahîh*'inde ve bu bahiste şöyle rivayet etmiştir: Râfi' b. Hadîc, "Bana amcalarım (Züheyr ile Müzahhir) Nebî sallallahu aleyhi ve sellem zamanında sahâbe tarlanın muayyen bir parçasında biten mahsul ile, yahut (mahsulün sülüs, rubu' gibi) bir miktarı sâhib-i arza bilistisna verilmek üzere tarla kiraya verirlerdi. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bu yolda kirâ-i arzdan nehyettiğini haber verdi" demiştir. (Râvi Hanzale) Râfi'den, "Ya, dinar ve dirhem mukabilinde kirâ-i arzın hükmü nedir?" diye sordum da Râfi', "Dinar ile, dirhem ile istîcârda beis yoktur" diye cevap verdi demiştir.[619]

Bu hadiste Râfi'in, "Dinar ile, dirhem ile kirâ-i arzda beis yoktur" sözü ya Râfi'in eser-i ictihâdıdır yahut bunun cevazına nas tarikiyle bir bilgisi lâhik olmuştur; yahut dinar ve dirhemle kiranın nehiyde dahil olmadığını bilmesine mebnîdir.

---

618 وقال ابن عباس رضي الله عنهما: إن أمثل ما أنتم صانعون أن تستأجروا الأرض البيضاء من السنة إلى السنة [رواه البخاري معلقا] ووصله وكيع في مصنفه عن ابن عباس بهذا المتن وزاد بالذهب والفضة بدل من السنة إلى السنة.

619 عن رافع بن خديج قال حدثني عماي أنهم كانوا يكرون الأرض على عهد النبي صلى الله عليه وسلم بما ينبت على الأربعاء أو شيء يستثنيه صاحب الأرض. فنهى النبي صلى الله عليه وسلم عن ذلك. فقلت لرافع كيف هي بالدينار والدرهم؟ فقال: رافع ليس بهذا بأس بالدينار والدرهم [رواه البخاري].

{B٢٣٤٦ Buhârî, Müzâraa, ١٩.}

1060

•.•.•

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ كَانَ يَوْمًا يُحَدِّثُ وَعِنْدَهُ رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ الْبَادِيَةِ أَنَّ رَجُلًا مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ اسْتَأْذَنَ رَبَّهُ فِي الزَّرْعِ فَقَالَ لَهُ أَلَسْتَ فِيمَا شِئْتَ قَالَ بَلَى وَلٰكِنِّي أُحِبُّ أَنْ أَزْرَعَ قَالَ فَبَذَرَ فَبَادَرَ الطَّرْفَ نَبَاتُهُ وَاسْتِوَاؤُهُ وَاسْتِحْصَادُهُ فَكَانَ أَمْثَالَ الْجِبَالِ فَيَقُولُ اللهُ دُونَكَ يَا ابْنَ آدَمَ فَإِنَّهُ لَا يُشْبِعُكَ شَيْءٌ فَقَالَ الْأَعْرَابِيُّ وَاللهِ لَا تَجِدُهُ إِلَّا قُرَشِيًّا أَوْ أَنْصَارِيًّا فَإِنَّهُمْ أَصْحَابُ زَرْعٍ وَأَمَّا نَحْنُ فَلَسْنَا بِأَصْحَابِ زَرْعٍ فَضَحِكَ النَّبِيُّ ﷺ .

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan rivayet olunduğuna göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bir gün huzurunda bâdiye halkından bir kimse bulunduğu halde (ashâb-ı kirâma) şöyle hikâye buyurmuştur: Ehl-i cennetten bir kimse (cennette) ziraat etmek üzere rabbinden istîzân etti de Cenâb-ı Hak ona, "(Ey kulum!) Sen, arzu ettiğin halde değil misin?" diye sordu. O kimse, "Evet rabbim! (Halimden memnunum). Fakat ziraat etmeyi seviyorum" dedi. Resûl-i Ekrem (devam buyurup), "Bu kimse(ye izin verildi). Tohum attı, tohumu lahzada çıkmaya, büyümeye, biçilmek devrini idrake başladı." (Ziraatın bu etvârı süratle geçti). Dağlar misali (çeç) oldu. Şimdi Allah Teâlâ, "Ey âdemoğlu, al işte! Sen(in gözün)ü hiçbir şey doyurmaz" buyurur. Bunun üzerine (huzurdaki) bedevî Arap, "(Yâ Resûlellah!) Vallahi bu ziraatçıyı ya Kureyşî yahut ensârî bir kimse bulursun. Çünkü Kureyş ile ensar ziraat ashabıdırlar. Fakat biz (bâdiye halkı), ziraat sahipleri değiliz" dedi. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (a'râbînin bu sözüne) tebessüm buyurdu. {B2348 Buhârî, Müzâraa, 20.}

İZAHI

Bu hadisi Buhârî “Tevhîd” bahsinde de tahrîc etmiştir. Burada sebeb-i îrâdı ise, ensar ve muhâcirînin erbâb-ı ziraattan olmaları delâletiyle kirâ-i arzdan nehye dair vârit olan ehâdîs-i şerifedeki nehyin, nehy-i tenzîhî olup nehy-i tahrîmî olmadıklarını bildirmektir. Ziraat, nefs-i beşerin kesretle kendisine her zaman meyl muhabbet, ihtirâs ile rağbet ettiği bir kazanç yoludur. Bunun içindir ki cennette bile kendisine hiçbir lüzum ve ihtiyaç olmadığı halde ehl-i cennetten ziraat etmek isteyenler bulunuyor.

Hadisteki ألست فيما شئت “*Sen, dilediğin halde yaşamıyor musun?*” vecizesinden nefs-i beşer dünya amellerinden ve lezzetlerinden her ne arzu ederse cennette onun bulunduğu mânası istifade edilmiştir. Sûre-i Zuhruf’un 71. âyetinde de cennette herkesin canı çektiği ve her gözün telezzüz ettiği şeylerin bulunduğu bildirilmiştir.[620]

Secde sûresinin 17. âyetinde de ashâb-ı teheccüde mev‘ûd olan ni‘met-i ilâhiyye tasvir olunarak, “*Ashâb-ı teheccüd için gözlere nur, gönüllere sürûr bahşeden nimetlerden Allah’ın kenz-i mahfîsinde gizlenmiş olanları hiçbir nefis bilmez*”[621] buyurulmuştur.

BUHÂRÎ’NİN BİR BABI ve İKİ HADİSİ. Buhârî’nin ihtisaren burada *Tecrîd*’e alınmayan iki hadisi vardır. Bunların mensup oldukları babın unvanı, “Usulü Nebatattan Garsi Mûtat Olan Eşcâr ve Nebatın Garsi Hakkındadır.”

Bu iki hadisten birincisi Sehl b. Sa‘d radıyallahu anh hadisidir. Buhârî’nin “Kitâbü’l-Cum‘a”nın sonlarında da tahrîc ettiği bu hadiste Sehl b. Sa‘d diyor ki: Cuma günü geldi mi biz şâd ve mesrur olurduk. Şöyle ki: Bizim ihtiyar bir hanım ninemiz vardı. Kadıncağız her cuma, bizim su kenarlarına diktiğimiz “silk” (çökündür) denilen nebatın köklerinden toplayıp çömleğine koyarak ve buna arpa taneleri de ilâve ederek pişirirdi. Râvi der ki: “Pek bilmem ama Sehl, bu yemeğin içinde ne iç, ne de et yağı vardı” demişti. Cuma namazını kılınca biz, bu kadıncağızı ziyaret ederdik. O da hazırladığı bu yemeği bize ikram ederdi. Cuma günü olunca bu kadıncağızın hazırladığı yemekten dolayı sevinirdik. Biz kuşluk yemeğini cuma namazından sonra yer, kaylûleyi de cumadan sonraya bırakırdık.[622]

Bu hadisin istişhâd edilen noktası, kökü yenilen çökündür otunun dikilip yetiştirilmesi keyfiyetidir. Bunun gibi yenilmesi mûtat olan her nebatın dikilip yetiştirilmesi lüzumu iş‘âr edilmiş bulunuyor.

İkincisi de Ebû Hüreyre radıyallahu anhın meâli bervech-i âtî bir hadisidir: Ebû Hüreyre der ki: “Nâs, Ebû Hüreyre çok hadis rivayet ediyor” derler. Ben, amden ihtiyâr-ı kizb edersem, Allah bunu benden sorar. Yine nâs, “Muhâcirîn ve ensar için Ebû Hüreyre’nin hadisi kadar çok hadis rivayet etmek müyesser olmadı” der. Fakat muhacir kardeşlerimi çarşılardaki alışverişi meşgul ederdi. Ensar kardeşlerimi de ekim dikim işi meşgul ederdi. Ben ise ehl-i Suffe’den miskin bir kişi idim. Karnım doyasıya Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin meclisine devam ederdim. Ensar ve muhâcirînin huzûr-ı saâdetten gaybûbetleri zamanında ben meclis-i Nebî’de hazır bulunurdum. Onlar peygamberin tebligatını unuttukları zamanlarda ben hıfzederdim.

Günün birinde Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “*Sizden biriniz elbisesini ben hitabemi irat edip bitirinceye kadar yayar da sonra elbisesini toparlayıp bağrına basarsa o benden duyduğunun bir parçasını alsa unutmaz*”[623] buyurmuştu. Ben de softan bürdemin bir parçasını Nebî sallallahu aleyhi ve sellem hitabesini irat edinceye kadar (nısfını) yere serdim. Üzerimde başka elbisem de yoktu. Sonra bürdemi toplayıp bağrıma bastım. Resûl-i Ekrem’i hak peygamber ba‘seden Allah’a yemin ederim ki, Resûl-i Ekrem’in bütün tebligatından şu günüme erişinceye kadar hiçbir şeyi unutmadım. (Ebû Hüreyre devamla) vallahi Kitâbullah’ta iki âyet olmasaydı, size ben katiyen bir şey rivayet etmezdim, demiş ve إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ [624] nazm-ı şerifini الرَّحِيمُ [625] kavline kadar okumuştur.[626]

Bu hadisi Buhârî bazı takdim, tehir ile “Kitâbü’l-İlim”de de muhtasar surette rivayet etmiştir. Burada Buhârî’nin sebeb-i sevk ve iradı ensâr-ı kirâmın ziraatla, gars-i eşcâr ile iştigallerini beyandan ibarettir. Hadisteki “amel-i emvâl” ile murat, kendi arazilerinde ziraatla, gars-i eşcâr ile ensarın meşgul olmalarıdır.

Hadiste haber verilen iki âyet, Sûre-i Bakara âyetlerindendir. Tamamının meâl-i şerifi şöyledir: "*O kimseler ki, inzal ettiğimiz beyyinatı ve mahz-ı hidâyet olan âyâtı* –biz bunu insanlar için kitapta beyan ettikten sonra– *gizlerler, herhalde bunlara Allah lânet eder ve lânet etmek şanından olanlar da lânet eder.*"[627]

Bu âyetlerde bildirilen ceza bir vaîd-i şedîddir ki peygamberler tebligatını öğrenip de başkalarına tebliğ etmeyip ketmedenlere ait bulunuyor. Bu cihetle din mürşidlerine ve İslâm âlimlerine terettüp eden mânevî mesuliyet çok ağırdır. Vâcibât-ı dîniyyesini bilmeyenlere dinî vazifelerini tebliğ ve tâlim ile mükellef olanların bu mukaddes vazifeden gafletleri affolunur günahlardan değildir. Hususiyle millet hazinesinden bu nama maaş alanların mesuliyetleri daha büyüktür. Hem mânevî hem kanunîdir.

HÂTİME

Müzâraa, halk arasında ve münhasıran zürrâ' ile arazi sahipleri arasında daima akdedilen bir şirkettir. Bu şirket halk arasında "ortaklık" diye anılır ki şirketin Türkçemizle tam bir tercümesidir. Şeriklere de "ortakçı" derler ki bu da şerikin Türkçe bir ifadesidir. Bu şirket, âkidlerinin ehliyetleri, âkidlerin nasipleri, müddet-i müzâraa, tarla, tohum, sa'y ü amel gibi erkân ve şerâitine göre muhtelif eşkâl arzeder. Bunların pek lüzumlu olan fıkhî vaziyetlerini de bervech-i âtî izah ediyoruz:

Dürrü'l-muhtâr'da beyan olunduğu üzere müzâraanın erkânı dörttür: Tarla, tohum, sa'y ü amel, çift hayvanı ile ziraat âlâtıdır. *Reddü'l-muhtâr*'da bu erkân-ı erbaaya göre bir taksîm-i aklî ile müzâraanın yedi nevi bildiriliyor ki, bunlardan üçü câiz ve sahih, öbürleri fâsit olan ortaklıktır. Şimdi bunları izah ederken görüleceği üzere müzâraanın bu yedi nevi, erkân-ı erbaadan bir kısmının şeriklerden birisi, öbür kısmının diğer şerik tarafından vazedilmiş olması itibariyledir. Bunun bir de erkân-ı erbaadan birisi şeriklerden birisinin olmak, diğer üç rüknü de iki şerike müştereken ait bulunmak itibariyle birtakım müzâraa envâı daha varsa da biz, *Dürrü'l-muhtâr* ile şerhlerinde tafsil edilen bu nevilerin izahına girişmeyeceğiz.

MÜZÂRAA-İ SAHÎHA ENVÂINDAN BİRİNCİSİ. Âkidlerden birisi tarlasıyla, öbürüsü de tohum, sa‘y ü amel, çift hayvanı ve levâzımıyla iştirak ederek ve sâhib-i arza hâsılattan bir hisse-i şâyia verilmek üzere akdedilen şirkettir. Bu şekilde vücut bulan şirket, sahih bir müzâraadır. Çünkü bu surette tohum sahibi olan ziraatçı, hâsılâtın muayyen bir cüzü ile tarla sahibinden toprağını istîcâr etmiş bulunuyor. Arzın nükūd ile istîcârı sahih olduğu gibi hâsılāt-ı arziyyenin bir cüz-i şâyii mukabilinde istîcârı da sahihtir. Bunu, yukarıda İbn Ömer ve İbn Abbas radıyallahu anhümün rivayetleriyle izah etmiş bulunuyoruz.

İKİNCİSİ. Sa‘y ü amel ziraatçıya, tarla, tohum, çift hayvanı öbür şerike ait olmak üzere akd-i iştiraktir; bu da câiz ve sahihtir. Bu surette de tohum sahibinin kendi tarlasında kendi öküzüyle ve levâzım-ı zirâiyyesiyle kendi tohumu ile ziraat etmesi için hâsılâtın cüzü muayyeni mukabilinde âmili istîcâr etmiş oluyor. Nasıl ki kendi âlât-ı sınâiyyesiyle bir dülgerin ve diğer erbâb-ı sınâatın istîcârı da sahihtir.

ÜÇÜNCÜSÜ. Tarla ve tohum bir şerike, çift ile sa‘y ü amel diğer şerike ait olmak üzere tesis edilen şirkettir. Bu müzâraa da sahih ve muteberdir. Bu surette de işçi olan şerik kendi hayvanıyla tarla ve tohum sahibi olan ortağının tarlasında çalışmak üzere sâhib-i arz tarafından istîcâr edilmiş oluyor. Bu müzâraada da istîcâr, amel üzerine vuku bulmuştur. Çift hayvanı âmilin bir aletidir, levâzım-ı zirâiyyesinden ma‘dûddur. Sanâyi-i sâire erbabının âlât ve edevatı levâzım-ı sınâiyyesinden addolunduğu gibi. Binaenaleyh müzâraanın bu nevi de câiz ve sahihtir.

Müzâraanın *Mecelle*’deki, “Bir taraftan arazi, diğer taraftan amel yani ziraat olarak, hâsılat aralarında taksim olunmak üzere bir nevi şirkettir” suretinde tarifi kāsırdır, yukarıdaki her üç nevi ihtiva etmemektedir. Şu kadar ki tarla ile sa‘y ve amel, ziraatın umde-i erkânı bulunduğundan bu ikisiyle iktifa edilerek tarif edilmiştir denilebilir. Nasıl ki biz de müzâraayı bu suretle tarif etmiştik.

Müzâraanın bu üç nevinde şerikler arasında mahsulün taksimindeki nisbet her zaman ve her nevide nısfiyet üzere müsavi miktarda değildir. Tarafeynin kudret-i iştirâkiyyelerine göre sülüs, rubu‘ gibi tarafeynin mutâbık kaldıkları miktarda değişebilir. Yukarıda İbn Ömer’den mervî hadisin izahında bildirdiğimiz veçhile Hazret-i Ömer de arâzî-i meftûha müzâraaya bağlanırken toprakla beraber tohum, demir sapan gibi çift ve ziraat âlâtı verildiğinde mahsulün sülüsânının beytülmâle ait olacağını âmillerine bildirmişti. Hisse tayin olunmayan müzâraa ise esasen sahih değildir, fâsiddir. Müzâraa-i fâsidede ise hâsılât, kâmilen tohum sahibinin olur. Diğer şerik tarla sahibi ise tarlasının ücretini alır, çiftçi ise ecr-i misl alır.

MÜZÂRAANIN FÂSİD OLAN NEVİLERİNDEN BİRİNCİSİ. Şeriklerden birisi tarlasıyla, çiftiyle; öbürü de tohumuyla, sa‘y ü ameliyle akdedilen iştiraktir. Bu nevi müzâraa zâhir-i rivayete göre fâsiddir. Gerçi bu müzâraanın cevazı İmam Ebû Yûsuf’tan rivayet edilmişse de zâhir-i rivayet ihtiyar edilmiş ve onunla fetva verilmiştir.

İKİNCİSİ. Tohum bir şerikten, diğerleri de öbür şerikten olmak üzere akdedilir ki bu da fâsiddir.

ÜÇÜNCÜSÜ. Tohum ile çift hayvanı bir şerik tarafından, emekle tarla da öbür şerik tarafından vazedilerek akdolunur ki bu da fâsiddir.

DÖRDÜNCÜSÜ. Çift hayvanatı bir şerik, diğerlerini de öbür şerik temin ederek tesis edilir ki bu da fâsiddir.

Öteden beri memleketimizde arazi ve çiftlik sahipleriyle köylüler ve çiftçiler arasında câri olan ortakçılık şekilleri, yukarıda izah ettiğimiz müzâraa-i sahîhanın üç nevine münhasır gibidir. Bunda, vicdân-ı dînîsini tatmin için takvâ sahibi zevatın müzâraanın mücâz olan bu şekillerini iltizam etmelerinin büyük tesiri olsa gerektir. Müzâraa, ziraat hayatında vâsi‘ mikyasta cereyan etmekle beraber envâı pek ziyade girift ve sahihi ile fâsidini ayırmak müşkül olduğu için müzâraa ve müsâkāt bahsinin sonuna böyle bir hâtime ilâvesiyle izah etmeyi faydalı bulduk. Bu faydayı tamamlamak için sa‘y ü amel ile sûret-i müzâraa, müzâraanın feshi hakkında da bazı mâlûmat ilâve edeceğiz.

SA'Y Ü AMEL NEDİR?

Müzâraanın tarla, tohum, çift hayvanı, sa'y ü amelden ibaret olan dört rüknünden üç evvelkiler ne derece vâzıh ise sonraki sa'y ü amel de o derece muhtâc-ı izahtır. Bu sa'y ü amelin mahiyeti, hududu, mebde ve müntehâsı nedir? Şimdi de bunu izah edeceğiz.

Şeriklerden ziraat işini deruhte eden şerikin sa'yi ile, maksut olan, ekinin taksiminden evvelki mesâî-i zirâiyyedir. Ziraî mesai üç devreye ayrılmıştır.

1. DEVRE. Ekin idrak etmezden evvel ziraatın, kendisine muhtaç olduğu ef'âldir: Tarlayı nadas etmek, tohumu tarlaya nakletmek, sürülmüş tarlaya zer' etmek, sulak bir tarla ise sulamak, hüsnü muhafaza etmek, bu işler tamamen ziraat işini deruhte eden şerike aittir. Bunların ziraatçı tarafından ifa edilmesi örfen akd-i müzâraanın muktezâsıdır. Bu sebeple âmil, bu işlerin, hepsini yahut bazılarını terketmekle ekin bozulsa âmile zaman lâzım gelir.

2. DEVRE. Ekin idrak edip fakat taksim edilmezden evvelki ef'âldir: Ekini biçmek, harman yerine nakletmek, dövmek, savurmak gibi işler. Bu işler, âmil ile sâhib-i arz üzerine hâsılâttan hisselerine göre biliştirak lâzım gelir. Hatta hîn-i akidde bu masraflar âmile ait olduğu şart edilse müzâraa fâsid olur. Çünkü bu şart, akdin muktezasından olmayan ve menfaati âkidlerden yalnız birine ait bulunan bir şarttır.

Fakat İmam Ebû Yûsuf'tan gelen bir rivayete göre, bu hizmetlerin ve ücretlerin ziraî sa'y ü ameli deruhte eden şerike aidiyeti şartı, teâmül-i nâsa ve istisna esasına göre sahih olur ki, müftâbih olan da budur. Binaenaleyh ekin biçmek, harman yerine nakletmek gibi masrafların hîn-i akidde âmile aidiyeti şart edilmezse şeriklerin hisselerine göre hâsılâttan tesviye edilir. Sarfedilirse sahih ve müftâbih olan kavle göre âmil üzerine lâzım gelir. Bu masârifin tarla sahibine ait olduğu şart edilmesi ise bilittifak akdi ifsat eder. Zira bunda itibar edilecek bir teamül yoktur.

3. MESAİ DEVRESİ. Mahsul idrak edilip iki şerik arasında taksim edildikten sonraki iştir. Bu da hububatın harman yerinden naklidir ki herkesin hissesini nakletmek kendisine ait olduğudur.

ŞÜRÛT-I MÜZÂRAA. Müzâraanın iki nevi şartı vardır: İn'ikādının şartı, sıhhatinin şartı. **İn'ikādının Şartı:** Âkıdeynin ehliyeti yani âkil olmasıdır. Esasen bey', icâre, kefâlet, havâle gibi ukūdun hepsinde akıl, bir şart-ı esâsî olarak kabul edilmiştir; ehliyetsiz hiçbir akid sahih olmaz. Binaenaleyh biri veya ikisi birden deli veya gayri mümeyyiz sabî olursa, akd-i müzâraa bâtıl olur. Şu kadar ki müzâraada âkideynin bâliğ olması şart değildir; sabiyye-i me'zûn da akd-i müzâraa edebilir. Binaenaleyh âkideynin ikisi de sabî-i me'zûn olabileceği gibi, biri velisi tarafından akde mezun sabî-i mümeyyiz, diğeri âkil olabilir. Sabî-i mümeyyiz, gayri me'zûn olursa, onun akd-i müzâraası velisinin iznine mütevakkıftır (*Reddü'l-muhtâr*).

ŞARTIN İKİNCİ NEVİ. Şürût-ı sıhhattir ki, tohumun kimin tarafından verileceğinin tesbiti, çiftçinin hâsılâttan cüz-i şâyi olarak hissesinin takriri, müddet-i icârenin, tohumun cinsinin tayin edilmesi gibi şartlardır. Bütün bu şartlar, ileride vukuu melhûz ve muhtemel olan nizâı vukuundan evvel defetmek gayesine mâtuftur.

EVVELÂ. Müzâraanın sıhhatine tohumun sâhib-i arz tarafından mı, yoksa çiftçi tarafından mı verileceğinin tayini, vukuu melhûz nizâı def için lâzımdır. Esnâ-yı akidde bu cihet zikredilmemişse örf ü âdetle hükmolunur. Eğer muttarid bir örf yoksa müzâraa fâsid olur.

SÂNİYÂ. Tarafeynin hisselerinin nısf, sülüs gibi cüz-i şâyi olarak tayin edilmesi şarttır. Çünkü müzâraa, ibtidâ icâre halinde ise de nihayet mahsulün idraki sırasında şirket olarak mün'akid olduğundan hisse-i iştirak hâsılâttan olmak lâzımdır. Hatta çiftçinin hissesi hâsılâttan başka bir şey verilmek üzere tayin edilirse, müzâraa sahih olmaz. Meselâ sâhib-i arz hâsılâttan değil de kendi malından şu kadar kile verilmesini şart etse, müzâraa sahih olmaz.

Yine böyle âhâd-i âkideynin hisselerinin cüz-i şâyi olarak mahsulün nısfı, sülüsü, rub'u diye tayin edilip beş, on, yirmi kile diye zikredilmemesi de lâzımdır. Çünkü mahsulün miktarını, idrak etmezden evvel tayin ve takdir etmek mümkün değildir ki, mahsulün tayin edilen miktardan az olması da ihtimal dahilindedir. Bu surette de hâsılâtta şirket bulunmaz.

Yine böyle, müzâraaya konulan tarlanın muayyen bir mahallinin hâsılâtı şeriklerden birine ait olmak üzere hisselerin mahallen tayin edilmemesi de lâzımdır. Hisseler bu suretle tayin edilirse, müzâraa sahih olmaz. Çünkü bir tarafa tayin edilen toprak daha mümbit ve mahsuldar olabilir ve bu suretle öbür şerikin zararını mûcip olur. Sonra böyle mahallen hisse tayininde bir tarafın hissesine bir âfet isabet edip de öbür şerikin hissesinin masûn kalması muhtemeldir. Bu da tarafeynden birinin zararını mûcip olduğundan sahih değildir. 1051 numaralı hadise bakınız!

Yine böyle müzâraaya konulan arazinin sulak kısmı birine, kurak kısmı diğerine ya da fülân hark ile sulanan bir şerike, başka bir hark ile sulanan da diğer şerike ait olmak üzere hisse tayini de doğru değildir. Bunda da şeriklerden birinin zararı muhakkaktır. Tarafeynin hisselerinin bu yolda mahallen tayini şartı müfsiddir; şirketin fesadını mûciptir; taraf-ı risâletten nehyedilmiştir. Bunu 1051, 1057, 1058, 1059 numaralarla tercüme ettiğimiz hadislerin izahlarında mufassalan bildirmiştik.

SÂLİSÂ. Müddet-i icârenin bir, iki... sene olarak tayini de şarttır. Bunun da ileride zuhuru melhûz olan nizâı def için pek lüzumlu bir şart olduğunu yukarıda İbn Abbas radıyallahu anhümâdan rivayet olunan bir haberle tevsik ve izah etmiş bulunuyoruz.

Yine orada, müddet beyan edilmeyen müzâraalarda ilk bir senede alınacak ilk mahsul zamanına masruf ve binaenaleyh müzâraanın sahih olacağı eimme-i seleften bazılarının mezhebi olduğunu bildirmiştik ki, *Reddü'l-muhtâr*'da bu ictihadın müftâbih olduğu zikredilmiştir.

RÂBİÂ. Tohumun cinsinin ve buğday, arpa gibi hangi hububattan ekileceğinin tesbiti de yine melhûz ve müstakbel bir nizâı defetmek için şarttır. Bazı mezrûât bazı toprağa muzır olabilir; bu cihetle bu da bir husumet tevlid edebilir. Şu kadar ki tohumun cinsinin esnâ-yı akidde tayin edilmemesi, tohumun tarla sahibi tarafından verilmesi meşrût olan müzârca nevinde câizdir. Eğer tohum çiftçi tarafından atılacaksa, müzâraa fâsid olur. Meğer ki esnâ-yı akidde çiftçiye dilediğini ekmek üzere umumi bir salâhiyet verilmiş ola! Bu suretle müzâraanın sıhhati temin edilmiş olur.

Buraya kadar tâdât ettiğimiz şartlar, müzâraanın en umde olan şartlarıdır. Bunlardan başka arzın tahliyesi ve çiftçiye teslimi ve şirket fi'l-hâric gibi bir, iki şartı daha varsa da bunlar tâlî şartlardır ve hatta bazı fukaha nazarında şirket fi'l-hâric müstedrek bir şarttır.

MÜZÂRAANIN HÜKMÜ

Müzâraanın iki hükmü vardır: Hâle ve istikbale ait olan hükümlerdir. Halen müzâraanın hükmü, menfaate mâlik olmaktır. Müzâraa ile çiftçi tarla sahibinin, tarla sahibi de çiftçinin menfaatine mâlik olurlar.

İstikbale ait olan hükmü de çıkan mahsulde iştiraktir. Bu sebeple ekin âfetzede olup da harman zamanında mahsul alınmamış olursa, şeriklerden her ikisi de bir şey alamazlar. Ne çiftçi sa'y ü ameli mukabilini, ne de sâhib-i arz icâresini almak nasip olur. Tohum, ister arazi sahibi tarafından, ister çiftçi tarafından atılmış olsun müsavidir. Bu itibarla ekin idrak etmezden evvel, Allah esirgesin, bir âfet isabet eder de telef olursa, *Reddü'l-muhtâr*'da beyan olunduğu üzere, şeriklerden hiçbiri diğerine karşı bir hak talep edemez.

MÜZÂRAANIN FESHİ VE SEBEPLERİ

Müzâraanın en mühim bir bahsi de müzâraanın feshine dair olan meselelerdir. Müzâraa, beş sebeple münfesih olabilir.

1. SEBEP. Âkidlerden birinin vefatıdır ki, bu takdirde müzâraa bâtıl ve binaenaleyh münfesihtir. Çünkü müzâraa, ibtidâ bir icâredir; icâre ise âkidlerden birinin vefatıyla bâtıl olur. Şu kadar ki vefatın henüz ziraat edilmeden veya ziraat edilip ekin bitip yetiştikten sonra ya da ziraat edilip de bitmeden evvel vuku bulması ayrı ayrı tafsile tâbidir: Tarlaya ekin ekilmeden âkidlerden birinin vefatı halinde müzâraa bâtıl olur. Yine böyle üç sene müddetle akd-i müzâraa edilip de birinci sene ekildikten sonra tarafeynden birisi vefat ederse, ikinci ve üçüncü seneler için müzâraa bâtıl olur. Birinci sene için ekin yeşil iken tarla sahibi vefat ederse, ekin yetişinceye kadar çiftçi işine devam eder; müteveffânın vârisleri ona mani olamazlar. Eğer çiftçi vefat etmiş bulunursa, vârisi onun makamına kāim olup dilerse ekin yetişinceye kadar ziraat işine devam eder; tarla sahibi ona mani olamaz. Dilerse terkeder; tarla sahibi çiftçiyi devama icbar edemez. Yukarıda bu noktayı izah etmiştik.

Ekimden evvel vefat veya herhangi bir sebeple müzâraa münfesih olur da çiftçinin tarlayı nadas etmek gibi sa'y ü ameli sebketmiş bulunursa, bu mesai mukabilinde kazâen bir şey talep edemezse de tarla sahibi çiftçiyi diyaneten irzâ etmelidir.

Ekin ekildikten ve yetişip yeşillendikten sonra vefat vukuunda, şimdi izah ettiğimiz veçhile çiftçi işine devam eder ve mahsul çiftçi ile müteveffânın vârisleri arasında ber mûcib-i mukavele taksim olunur. Müteveffânın vârisleri mani olamazlar. Çünkü akdin ifasında hem çiftçinin hem de veresenin haklarına riayet vardır. Çiftçinin vârisleri ziraat işine devam etmek istemezlerse, tarla sahibi tarafından devama icbar edilemez.

Ekin ekildikten fakat henüz bitmeden vefat vukuundaki vaziyetin hükmünde ulemâ ihtilâf etmişlerdir: Bazıları akd-i müzâraanın bekasıyla hükmedip buna tekaddüm eden vaziyetteki gibi çiftçinin işine devamına kāil olmuşlardır. Bazıları da müzâraanın feshi ictihadında bulunmuşlardır.

2. SEBEP. Tohum sahibinin tohum ekilmezden evvel –özürsüz bile olsa– feshetmesiyle münfesih olur. Zira zer' ile tohum telef olmak ihtimaline mebnî tohum sahibi zer'a icbar olunamaz. Bu sebeple tohum ekilmedikçe tohum sahibi bilâözür akd-i müzâraayı feshedebilir. Müsâkāt müzâraa gibi değildir. Akd-i müsâkāt her iki taraftan da lâzım bir akiddir.

3. SEBEP. Tarla sahibinin özrüdür. İcâre gibi müzâraa da a'zâr ile münfesih olur. Şöyle ki tarla sahibinin tarlasını satmaya mecbur eden bir deyni zuhur ederse, ekilmezden evvel müzâraa fesholunarak tarla satılabilir. Hatta ziraatçı diyaneten irzâ edilmek şartıyla ziraat edilip fakat ekin bitmiş olmadıkça müzâraa fesholunabilir. Bu suretteki fesihte bazı fukahaya göre ne kazâen, ne de diyaneten rızaya lüzum vardır. Şu kadar ki İmam Ebû Yûsuf'a göre tohum, çiftçi tarafından ekildiği surette tarla sahibi tohumu tazmin eder. Ekin bitip yeşillendikten sonra müzâraa feshedilip de tarla satılamaz.

4. SEBEP. Ekinci hastalansa yahut yolculuğu çıksa yahut başka bir mesleğe girmek zaruretinde bulunsa müzâraayı feshedebilir.

5. SEBEP. Ziraatçının hıyaneti zâhir olup, mahsulü çalmasından korkulmasıdır. Bu surette diğer taraf akd-i müzâraayı feshedebilir ve onun feshiyle müzâraa münfesih olur. Bütün bu meseleler *Dürrü'l-muhtâr* ve *Reddü'l-muhtâr*'dan alınmıştır.

---

620 [وَفِيهَا مَا تَشْتَهِيهِ الْأَنْفُسُ وَتَلَذُّ الْأَعْيُنُ وَأَنْتُمْ فِيهَا خَالِدُونَ [سورة الزخرف

621 [فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ [سورة السجدة

622 عن سهل بن سعد رضي الله عنه أنه قال: إنا كنا نفرح بيوم الجمعة: كانت لنا عجوز تأخذ من أصول سلق لنا. كنا نغرسه في أربعائنا. فتجعله في قدر لها فتجعل فيه حبات من شعير. لا أعلم إلا أنه قال ليس فيه شحم ولا ودك. فإذا صلينا الجمعة زرناها فقربته إلينا. فكنا نفرح بيوم الجمعة من أجل ذلك. وما كنا نتغدى ولا نقيل إلا بعد الجمعة [رواه البخاري]

623 Bu hadisteki, “*O kimse benden duyduğunun hiçbir parçasını asla unutmaz*” fıkrasındaki adem-i nisyân, Hazret-i Peygamber’in o meclisteki makalesine münhasır değildir. Belki bâdemâ Ebû Hüreyre’nin Peygamber’den işittiği tebligatına da şâmildir. Çünkü bu müstesna kudret-i hâfıza, Resûl-i Ekrem’in duâ-i seniyyeleri eser-i feyz ü bereketidir; bu makalesinin hıfzına maksur ve münhasır değildir. Resûl-i Ekrem’in duasındaki iʿcâz ve berekete lâyık olan budur. Yoksa yalnız o meclisteki makalelerini unutmamayı kastetmek kāsırdır, hiçbir kalbi alâkalandırmaz (*Feyzü’l-bârî alâ Sahîhi’l-Buhârî,* III, 32).

624 el-Bakara, 2/159.

625 {el-Bakara, 2/160.}

626 عن أبي هريرة رضي الله عنه قال: يقولون إن أبا هريرة يكثر الحديث والله الموعد. ويقولون ما للمهاجرين والأنصار لا يحدثون مثل أحاديثه. وإن إخوتي من المهاجرين كان يشغلهم الصفق بالأسواق. وإن إخوتي من الأنصار كان يشغلهم عمل أموالهم. وكنت امرأ مسكينا ألزم رسول الله صلى الله عليه وسلم على ملء بطني. فأحضر حين يغيبون وأعى حين ينسون. وقال النبي صلى الله عليه وسلم يوما: لن يبسط أحد منكم ثوبه حتى أقضي مقالتي هذه ثم يجمعه إلى صدره فينسى من مقالتي هذه شيئا أبدا. فبسطت نمرة ليس على ثوب غيرها حتى قضي النبي صلى الله عليه وسلم مقالته ثم جمعتها إلى صدري فوالذي بعثه بالحق ما نسيت من مقالته تلك إلى يومي هذا. والله لولا آيتان في كتاب الله ما حدثتكم شيئا أبدا : (إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ) إلى قوله (الرَّحِيمُ).

{B2350 Buhârî, Müzâraa, 21.}

627 إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَى مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ أُولٰئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللّٰهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ

[سورة البقرة : آيه : 951]